УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ЈЕЗИЦИ И КУЛТУРЕ У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ

IX/1

Тематски зборник

Нови Сад, 2020

ЈЕЗИЦИ И КУЛТУРЕ У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ IX/1
JEZICI I KULTURE U VREMENU I PROSTORU IX /1
LANGUES ET CULTURES DANS LE TEMPS ET DANS L`ESPACE IX /1
LANGUAGES AND CULTURES IN TIME AND SPACE IX /1
ЯЗИКИ И КУЛТУРИ У ЧАСУ И ПРОСТОРУ IX /1
ЯЗЫКИ И КУЛЬТУРЫ ВО ВРЕМЕНИ И ПРОСТРАНСТВЕ IX /1
JAZYKY A KULTÚRY V PRIESTORE A ČASE IX /1
LINGUE E CULTURE NEL TEMPO E NELLO SPAZIO IX /1
LENGUAS Y CULTURAS EN TIEMPO Y ESPACIO IX /1
LIMBI ŞI CULTURI ÎN TIMP ŞI SPAŢIU IX /1

Уредници Проф. др Снежана Гудурић
Проф. др Биљана Радић-Бојанић
проф. др Предраг Мутавџић

Технички секретари Слађана Стаменковић
Јована Петровић

Издавач УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Суиздавач Педагошко друштво Војводине, Нови Сад

За издавача Проф. др Ивана Живанчевић Секеруш
За суиздавача Сања Риста Попић

Академски одбор: проф. др Твртко Прћић
проф. др Владислава Гордић Петковић
проф. др Едита Андрић
проф. др Јасмина Татар Анђелић
проф. др Јагода Гранић
проф. др Октавија Неделку
проф. др Давиде Астори
проф. др Жан-Пол Мејер
проф. др Михај Радан
проф. др Виторио Дел`Аквила
проф. др Ђорђета Раца
проф. др Надежда Силашки
проф. др Љубица Влаховић
проф. др Игор Лакић
проф. др Сабина Халупка Решетар
проф. др Татјана Самарџија Грек
проф. др Ксенија Шуловић
проф.др Јелена Ајџановић
проф. др Јасмина Дражић

Рецензенти: проф. др Октавија Неделку, Универзитет у Букурешту, Румунија
проф. др Мира Трајкова, Универзитет Св. Кирил и Методиј, Скопље, Северна Македонија
проф. др Драган Коковић, Универзитет у Новом Саду, Србија

Нацрт корица Mihai Badescu

ISBN 978-86-6065-614-0

У Зборнику су штампани изабрани радови изложени на конференцији *Језици и културе у времену и простору 9*, одржаној на Филозофском факултету у Новом Саду 16. новембра 2019. у оквиру истоименог Пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије бр. 178002, као и други радови који по својој тематици и квалитету одговарају профилу Зборника.

Рецензенти појединачних радова:

Ајџановић Јелена, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Алексић Јана, *Институт за књижевност и уметност у Београду, Србија*; Алексић Слађана, *Универзитет у Приштини, Србија*; Андрић Едита, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Антонић Ивана, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Ашић Тијана, *Универзитет у Крагујевцу, Србија*; Aykut Ksenija, *Univerzitet u Beogradu, Srbija*; Бабамова Ирина, *Универзитет Св. Кирил и Методиј у Скопљу, Северна Македонија*; Бабић Биљана, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Бечановић Николић Зорица, *Универзитет у Београду, Србија*; Bence Erika, *Univerzitet u Novom Sadu, Srbija*; Бјелаковић Исидора, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Блатешић Александра, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Бодрич Радмила, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Богдановић Весна, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Бошњаковић Жарко, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Brdar Mario, *Sveučilište u Osijeku, Hrvatska*; Бугарски Ранко, *Универзитет у Београду, Србија*; Цакељић Весна, *Универзитет у Београду, Србија*; Čengić Nermina, *Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina*; Ћирковић Миладиновић Ивана, *Универзитет у Крагујевцу, Србија*; Дабић Тијана, *Универзитет Синергија Бијељина, Република Српска, Босна и Херцеговина*; Деретић Ивана, *Универзитет у Београду, Србија*; Деспић Ђорђе, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Драгићевић Рајна, *Универзитет у Београду, Србија*; Драгин Гордана, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Драговић Кристина, *Академија пословних струковних студија у Београду, Србија*; Драшковић Бранкица, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Дражић Јасмина, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Ђерић Драгичевић Борјанка, *Универзитет Синергија Бијељина, Република Српска, Босна и Херцеговина*; Ђорђевић Јасмина, *Универзитет у Нишу, Србија*; Đorđević Leonard Ksenija, *Université Paul-Valéry Montpellier 3, France*; Ђурић Љиљана, *Универзитет у Београду, Србија*; Ђурић Жељко, *Универзитет у Београду, Србија*; Ђурин Татјана, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Ђуровић Татјана, *Универзитет у Београду, Србија*; Eccher Christian, *Univerzitet u Novom Sadu, Srbija*; Ераковић Борислава, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Филиповић Јелена, *Универзитет у Београду, Србија*; Филиповић Ковачевић Соња, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Глушац Татјана, *Универзитет Унион, Србија*; Гордић Петковић Владислава, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Грдинић Никола, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Грковић Мејџор Јасмина, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Гвозден Владимир, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Халупка Решетар Сабина, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Изгарјан Александра, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Јашовић Голуб, *Универзитет у Приштини, Србија*; Јовановић Ивона, *Универзитет Црне Горе, Црна Гора*; Јовановић Јелена, *Универзитет у Нишу, Србија*; Јовановић Романца, *Завод за уџбенике, Србија*; Каличанин Милена, *Универзитет у Нишу, Србија*; Карановић Владимир, *Универзитет у Београду, Србија*; Каравесовић Дејан, *Универзитет у Крагујевцу, Србија*; Кашић Зорка, *Универзитет у Београду, Србија*; Кавгић Александар, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Кнежевић Вишња, *Универзитет у Београду, Србија*; Коматина Предраг, *Византолошки институт САНУ, Србија*; Кример Габоровић Сања, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Лакић Игор, *Универзитет Црне Горе, Црна Гора*; Лазић Коњик Ивана, *Институт за српски језик САНУ, Србија*; Лазић Небојша, *Универзитет у Приштини, Србија*; Лончар Раичевић Александра, *Универзитет у Нишу, Србија*; Лопичић Весна, *Универзитет у Нишу, Србија*; Лубурић Цвијановић Аријана, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Марјановић Саша, *Универзитет у Београду, Србија*; Матић Маријана, *Универзитет у Крагујевцу, Србија*; Микетић Суботић Сања, *Универзитет у Приштини, Србија*; Микић Јовица, *Универзитет у Бањој Луци, Босна и Херцеговина*; Miklič Tjaša, *Univerza v Ljubljani, Slovenia*;

Миличевић Петровић Маја, *Универзитет у Београду, Србија*; Милић Мира, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Милинковић Снежана, *Универзитет у Београду, Србија*; Митровић Анђелка, *Универзитет у Београду, Србија*; Младеновић Радивоје, *Универзитет у Крагујевцу, Србија*; Модерц Саша, *Универзитет у Београду, Србија*; Муждека Нина, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Nedelcu Octavia, *Universatitea din Bukureşti, România*; Нинковић Ненад, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Новаков Предраг, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Панић Кавгић Олга, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Пауновић Татјана, *Универзитет у Нишу, Србија*; Пауновић Зоран, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Пејовић Анђелка, *Универзитет у Београду, Србија*; Петровић Драгољуб, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Петровић Јелица, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Пижурица Мато, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Поповић Диана, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Поповић Драгана, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Поповић Људмила, *Универзитет у Београду, Србија*; Поповић Вирђинија, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Поповић Живко, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Požgaj Hadži Vesna, *Univerza v Ljubljani, Slovenija*; Пралица Дејан, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Прћић Твртко, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Продановић Станкић Диана, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Радан Михаи, *Западни универзитет у Темишвару, Румунија*; Радовановић Драгана, *Институт за српски језик САНУ / Филозофски факултет у Косовској Митровици, Универзитет у Приштини, Србија*; Ракић Бранко, *Универзитет у Београду, Србија*; Ристић Гордана, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Самарџија Татјана, *Универзитет у Београду, Србија*; Сикимић Биљана, *Балканолошки институт САНУ, Србија*; Силашки Надежда, *Универзитет у Београду, Србија*; Симовић Весна, *Универзитет у Нишу, Србија*; Соколовић Далибор, *Универзитет у Београду, Србија*; Станишић Вања, *Универзитет у Београду, Србија*; Станковић Бранимир, *Универзитет у Нишу, Србија*; Станковић Селена, *Универзитет у Нишу, Србија*; Станковић Станислав, *Филозофски факултет у Косовској Митровици, Универзитет у Приштини / Институт за српски језик САНУ, Србија*; Станојевић Веран, *Универзитет у Београду, Србија*; Стефановић Марија, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Степанов Страхиња, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Стикић Биљана, *Удружење професора француског језика, Србија*; Стипанчевић Ана, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Стојадиновић Милица, *Академија уметности у Новом Саду, Србија*; Стојановић Јасна, *Универзитет у Београду, Србија*; Стојановић Пантовић Бојана, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Стојичић Виолета, *Универзитет у Нишу, Србија*; Стојковски Борис, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Стокић Симончић Гордана, *Универзитет у Београду, Србија*; Stošić Dejan, *Université Toulouse Jean Jaurès, France*; Шотра Катунарић Татјана, *Универзитет у Београду, Србија*; Штасни Гордана, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Штрбац Гордана, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Шуловић Ксенија, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Танасић Срето, *Институт за српски језик САНУ, Србија*; Tomka Beata, *PTE Univerzitet u Pečiju, Mađarska*; Топаловић Јагода, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Тривић Анета, *Универзитет у Крагујевцу, Србија*; Трубарац Матић Ђорђина, *Етнографски институт САНУ, Србија*; Uskatu Miljana-Radmila, *Zapadni univerzitet u Temišvaru, Rumunija*; Валчић Булић Тамара, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Валић Недељковић Дубравка, *Универзитет Црне Горе, Црна Гора*; Васић Вера, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Вилић Ивана, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Влаховић Љубица, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Војводић Дојчил, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Vrančić Frano, *Sveučilište u Zadru, Hrvatska*; Вучељ Нермин, *Универзитет у Нишу, Србија*; Вучо Јулијана, *Универзитет у Београду, Србија*; Зобеница Николина, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Звекић Душановић Душанка, *Универзитет у Новом Саду, Србија*.

ПРЕДГОВОР

Девети (двотомни) број тематског зборника *Језици и културе у времену и простору*, последњи у низу тематских зборника насталих у оквиру истоименог пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, доноси радове истраживача из региона Југоисточне Европе, окупљених око заједничких интересовања везаних за различите односе који се успостављају између појединих језикā, између језика и културе у оквиру једне друштвене заједнице, али и између различитих језикā и култура, како у времену и простору, тако и кроз време и простор.

У првом тому Зборника, у оквиру тематских поглавља *Језик, култура, традиција*, *Контрастивна анализа, Истраживање дискурса, Језик у медијском простору, Когнитивна лингвистика* и *Једнојезичка истраживања*, аутори се баве културно-језичком традицијом у оквиру једне или више језичких заједница, као и различитим видовима лингвистичких истраживања која у себи обједињују сложене граматичко-структурне и семантичко-прагматичке аспекте и међујезичке контакте.

Поглавље *Језик, култура, традиција* обједињује три рада чија је тематика усмерена ка српској културно-језичкој традицији која је свој одраз нашла у језичком изразу, а што је у великој мери допринело очувању српског културног и националног идентитета кроз време. Друго поглавље, *Контрастивна анализа*, обједињује осам радова посвећених контрастивној и компаративној анализи елемената мађарског, енглеског, француског, италијанског, албанског, русинског и српског језичког система.

У оквиру трећег поглавља насловљеног *Истраживање дискурса*, кроз осам радова анализирају се различити аспекти употребе језика у академском, политичком, уметничком, судском, новинарском као и свакодневном српском, руском, енглеском, немачком, и италијанском језику.

Кроз пет радова обједињених у четвртом поглављу под насловом *Језик у медијском простору* аутори истражују проблематику везану за форму и садржину објава у различитим типовима медијског изражавања, са посебним тежиштем на употреби интернета и друштвених мрежа у пласирању информација и обликовању јавног мњења.

Пето поглавље, *Когнитивна лингвистика*, обједињује пет радова, од којих су два посвећена когнитивним истраживањима унутар српског језика, један се бави метафором БРАКА у медијском дискурсу, а два су посвећена поређењима српског са шпанским, односно енглеским језиком са когнитивног аспекта.

Једнојезичка истраживања објединила су у седмом поглављу тринаест радова у којима се, са аспекта фонетике и фонологије, морфологије, дијалектологије, психолингвистике и историјске граматике обрађују теме везане за српски, француски и италијански језик.

Други том Зборника садржи пет поглавља – *Књижевне теме*, *Традуктолошке теме, Лексикографске теме, Методика наставе* и *Језичка политика*.

У *Књижевним темама*, кроз различите приступе анализи и поређењу књижевних дела, аутори се кроз осамнаест радова баве како теоријским аспектима књижевног израза, тако и вишестраним и вишеструким сагледавањима књижевног опуса или појединих дела аутора из различитих земаља и епоха. Кроз анализу књижевних дела сагледавају се различити језици (мађарски, српски, француски, румунски, немачки, кинески, италијански, енглески, шпански), епохе, филозофски правци, политички утицаји, унутрашње психолошке борбе личности, осветљавају се особене слике из живота појединих заједница, разматрају вечита људска питања о животу и смрти.

Традуктолошким темама посвећена су два рада, један истражује два српска превода песме са француског говорног подручја, а други се бави синхронизацијом анимираног филма са енглеског језика на српски.

У поглављу насловљеном *Лексикографске теме* обједињена су два рада, један који се односи на српско-румунски речник Радуа Флоре и други који припада области француске корпусне лингвистике.

Настави и образовању у ужем смислу посвећено је четврто поглавље насловљено *Методика наставе*, и у њему је сабрано четрнаест радова везаних за психолошко-педагошке аспекте наставе страног језика уопште, али и арапског, румунског, мађарског, енглеског, турског, шпанског, француског и немачког језика посебно. У приложеним радовима обрађују се опште наставне технике и стратегије, као и оне посебне које се односе на савладавање појединих језичких елемената попут изговора, граматике, усвајања лексике, на место културе и књижевности језика који се учи, као и на употребу информационих технологија у настави страних језика.

Поглавље *Језичка политика* заокружује девети по реду зборник *Језици и културе у времену и простору* и у њему се, кроз четири рада, дају резултати истраживања статуса мањинских, али и страних језикā, као и школских система и државних уредби који дефинишу учење и употребу мањинског језика. Посебан акценат стављен је на питање чувања и подстицања двојезичности, али и на питање адаптације речи, посебно имена, са мањинског на већински језик.

Резултати истраживања објављени у овом, деветом по реду у низу тематских зборника *Језици и културе у времену и простору* доказују хипотезу постављену на самом почетку рада на истоименом пројекту – језик у свим својим аспектима, друштво, култура, традиција, књижевност и образовање истовремено су и стални и променљиви, и општи и специфични ентитети. Стални су и општи у том смислу што их проналазимо у сваком друштву, у сваком времену и на сваком простору. Истовремено, нужно су променљиви и специфични како у времену тако и у простору будући да сваки на свој начин подлежу законитостима природног развитка, друштвено-историјског прилагођавања и, што данас у време глобализације постаје сасвим очигледно, сталне борбе за опстанак.

Непрекидни пораст међујезичких и међукултурних контаката нужно доводи до појачаног преплитања и утицаја различитих језика и култура једних на друге, при чему је утицај енглеског језика, носиоца англофоне, на првом месту америчке културе, апсолутно доминантан. И други језици и културе, међутим, захваљујући на првом месту масовним медијима, успевају да пронађу како своје место у глобалном свету, тако и пут и начин да продру у друге заједнице нудећи им своје специфичне културне обрасце. У том новом глобалном (и глобалистичком) свету, посебно се истиче значај образовања и то оног које, чувајући посебне националне вредности, истовремено препознаје вредности и предности других образовних система те интегрише туђа позитивна искуства у свој.

И поред обиља тема и радова сабраних у овом Зборнику, општи закључак који се намеће на крају јесте да су сопствени језик и култура, али и језици и културе у контакту, практично неисцрпно истраживачко поље, управо зато што су међусобно и слични и различити, што су подложни променама у времену и простору и што управо они одређују цео наш живот и рад.

Надамо се да ће читаоци успети да пронађу ону танану али веома чврсту нит која повезује све радове сабране у Зборнику – тежњу да се уоче, објасне и сачувају индивидуалност и разноликост који у савременом свету треба да подстакну боље разумевање не само туђег, него и свог сопственог језичког и културног наслеђа. Стога *Језици и културе у времену и простору IX* настављају причу започету у првом и настављену у свим потоњим зборницима, причу о свеопштем језичком и културном прожимању које доприноси богаћењу сваког појединца вредностима оног другог, чувајући при томе језички и културни идентитет свакога од нас.

У Новом Саду, октобра 2020.

Снежана Гудурић
Биљана Радић-Бојанић
Предраг Мутавџић

САДРЖАЈ

Предговор 5

I ЈЕЗИК, КУЛТУРА, ТРАДИЦИЈА 11

Тања Милосављевић, Лингвокултурни концепт неге и улепшавања тела у језичком сазнању призренских Срба 13

Сандра Савић, Називи занатлија у *Речнику говора Лужнице* Љубисава Ћирића 23

Биљана Савић – Бранкица Марковић, Ткачка лексика Стапара (код Сомбора) 33

II КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА 47

Edita Andrić, Nijanse zelene boje u mađarskom i srpskom jeziku: jezičke i nejezičke paralele 49

Maurizio Barbi, L'anglicismo *teenager* e il neologismo *giovanissimo*: un forestierismo e una neosemia a confronto 61

Анђела Д. Васиљевић, Аргументативни маркер *certes* и његови еквиваленти у српском језику 71

Snežana Gudurić – Ljubica Vlahović, *QUE* v.s *DA* OU Question sémantique vs question terminologique 85

Bojana Jakovljević – Maja Marković, Some properties of pauses in read speech in English and Serbian: initial experiments 95

Предраг Мутавџић - Мерима Кријези, О албанском оптативу и о могућностима његовог разумевања (преношења) на српски 107

Ružica Seder, Sur les propositions concessives partielles en français et en italien 121

Михајло Фејса, Еквиваленти енглеских глаголских конструкција са *would* и *should* у русинском језику 131

III ИСТРАЖИВАЊА ДИСКУРСА 143

Mirna Varga – Predrag Kovačević – Draženka Molnar, Establishing the Criteria for Building Comparable Corpora in Research on Academic Writing in L1 and L2 English 145

Светлана Здравковић – Слободан Јовичић, Промена квалитета вербалне експресије и психолошког стања у експерименту са активном имагинацијом 155

Vladimir Ž. Jovanović – Milica Radulović, The Pragmatic Implications of Certain Lexical Elements in English and Serbian Political Discourse 169

Almina Lisičić-Hedžić, Die Beziehung zwischen Sprache und Bild in den Pressetexten Über die Plagiatsaffären Schavan und Guttenberg 187

Мирјана Матовић – Светлана Лазић, Социолингвистика и музика: Перспектива значења и комуницирања 199

Јелена Редли, Форензичко утврђивање двојног ауторства у писаном језику изјава и исказа осумњичених и сведока 209

Радослава Трнавац, Сигнализација дискурсних односа у новинском тексту на српском и руском језику 223

Nevena Ceković, Tekstualni, gramatički i semantički pristupi italijanskim diskursnim markerima 235

IV ЈЕЗИК У МЕДИЈСКОМ ПРОСТОРУ 249

Владимир Баровић, Медијски системи терористичких организација Блиског истока 251

Јасмина Дражић – Јелена Ајдановић, Како данас разумемо *друштвене мреже*: метафоре дигиталног простора у српском језику 259

Darko Kovačević, Aspects of Verbal Humour in Classical Music Internet Memes 269

Sabina Halupka-Rešetar – Gordana Lalić-Krstin – Sanja Krimer- Gaborović, The Use of Hungarian on Social Media in Vojvodina 285

V КОГНИТИВНА ЛИНГВИСТИКА 301

Sanja Krimer-Gaborović, Srpski nazivi za sekundarno-osnovne boje i njihove jezičko-pojmovne asocijacije 303

Александра Марковић, О концептуализацији *језика* у српском језику 319

Mladen Ćirić, Konceptualizacija vremena pomoću ontoloških metafora u srpskom i španskom jeziku 333

Sonja Filipović Kovačević, Elementi sličnosti i razlika između engleskog i srpskog jezika: iz perspektive teorije semantičkih okvira 347

Nadežda Silaški – Tatjana Đurović, Exploring the scope and power of the *marriage* metaphor in media discourse 359

VI ЈЕДНОЈЕЗИЧКА ИСТРАЖИВАЊА 371

Жарко Бошњаковић, Инвентар и дистрибуција прозодема у говору Баваништа 373

Данка Вујаклија, Из типологије реченичних структура са релативном клаузом у шумадијско-војвођанском дијалекту 387

Гордана Драгин, Прозодијски систем српског говора поморишког села Велики Семпетар у Румунији 401

Маријана Ђукић, Застареле фразеолошке јединице са адвербијалним значењем у српском језику 413

Nina Ilić, O prirodi glagola sa klitikom *se* – podaci iz studije usvajanja jezika 427

Predrag Kovačević, Layers of verbal structure in psych-verb nominalizations in Serbian 443

Tijana Kukić, Katafora i upotreba člana u italijanskom jeziku 455

Predrag Novakov, Engleski stativni glagoli i neprogresivni/progresivni vid: pravila i izuzeci 465

Сања Огњановић, Линеаризација клитике *се* у призренско-тимочким и банатским српским говорима 479

Tvrtko Prćić, Neologizacija srpskog jezika u punom cvatu: Jedno ponešto drukčije čitanje knjige *Srpske slivenice. monografija sa rečnikom* Ranka Bugarskog 489

Драгана Радовановић, Батањски говор у комлексу поморишке зоне 505

Veran Stanojević, O prospektivnom značenju francuskog perifrastičog futura 517

Бојана Тодић Санковић, Колебљивост форми са морфемом -*ов*- (-*ев*-) и без ње у множини двосложних именица прве врсте у српском језику 525

I

ЈЕЗИК, КУЛТУРА, ТРАДИЦИЈА

UDK 811.163.41'282.2(497.11Prizren)

Тања Милосављевић

ЛИНГВОКУЛТУРНИ КОНЦЕПТ НЕГЕ И УЛЕПШАВАЊА ТЕЛА У ЈЕЗИЧКОМ САЗНАЊУ ПРИЗРЕНСКИХ СРБА

У непосредној вези са универзалним концептом лепоте стоји историјски и социокултурно детерминисан концепт козметике и декорације тела, као један од аспеката естетског поимања стварности. Преко терминосистема из домена хигијене у српском призренском говору могуће је реконструисати сегмент традиционалне материјалне и духовне културе који рефлектује представе о лепоти, моделе одржавања спољашње лепоте и наивна естетска знања српског призренског колектива у првим деценијама двадесетог века. Јединице које попуњавају концепт у доменима који се односе на козметичка средства, на појмовни оквир бојења и уређивање косе, на декоративна помагала и поступке декорисања лица, на процес одржавања хигијене тела, као и негативна колективна оцена за неиспуњавање основних критеријума чистоће тела показатељи су естетско-етичких вредности урбане периферне средине на крајњем југу Србије, која је поглед на свет у великој мери формирала под утицајем оријенталне културе.

Кључне речи: концепт неге и улепшавања, српски призренски говор.

Нераскидива повезаност и узајамност језика и културе условила је појаву новог правца у лингвистици – лингвокултурологије, која се бави испитивањем вербалне репрезентације и интерпретације културних концепата на националним језичким сликама света, с циљем да се преко језичког израза реконструише менталитет конкретне језичке личности и дешифрују етнокултурни кодови (Бастриков, Бастрикова: 2012: 15). Истраживачка пажња савремене науке о језику фокусирана је на проучавање елемената духовне и материјалне културе преко њихове вербалне манифестације у којој су испољене особености погледа на свет језичког колектива, тако да се лингвокултурни концепт одређује као инструмент формирања и интерпретације језичког менталитета. Лингвокултурни концепти представљају концентрисани израз културе етноса и основну јединицу језичког сазнања (Мещерякова, 2004: 4).

Лингвокултурни концепт као члан концептуалног поља најчешће се манифестује језичким средствима, а најдиректнији и најпотпунији израз добија на лексичко-семантичком и фразеолошком плану функционисања језика, стога су речници извори и сведочанства материјалне и духовне културе народа (Рябкова, 2012: 187). У речницима стандардног језика и народних говора фиксиране су семантичке ознаке лингвокултурних концепата у чијем су садржају рефлектовани језичко сазнање, представе о стварности, наивни поглед на свет, аксиолошка оцена, на основу чега се може реконструисати национална, односно дијалекатска језичка слика света и тип језичке личности, а преко њих спознати менталитет језичке, односно говорне заједнице.

У циљу препознавања специфичних црта менталитета важно је лингвокултуролошко проучавање аксиолошких, универзалних концепата и њихова интерпретација на језичким сликама света просторно и временски координираним како би се јасно сагледале локалне особености у схватању појединих сегмената традиционалне културе. У непосредној вези са универзалним концептом лепоте стоји историјски и социокултурно детерминисан концепт козметике и декорације тела, као један од аспеката естетског поимања стварности. Човек је од најранијих времена имао потребу да предмете из природног окружења украшава и да сопствено тело улепшава, а естет-

ским преобликовањем стварности развијао је културни идентитет.[1] „Преобликујући своју природну датост, човек формира своју другу природу као своју задатост стварања себе у равни културе. Култура и њен репресивни механизам испољавају се и кроз потврђивање одређеног модела лепоте (...) (Јовановић, 2009: 31).

У раду ће бити размотрена језичка (наивна) слика концепта лепоте носилаца српског језика, конкретније – сегмент неге и улепшавања као један од аспеката естетског поимања стварности у језичком сазнању призренских Срба. Циљ рада је реконструисање елементе традиционалне материјалне и духовне културе који одражавају представе о лепоти и наивна естетска знања српског призренског колектива у првим деценијама двадесетог века преко терминосистема из домена хигијене и декорисања тела у српском призренском говору.

Сегмент језичког сазнања Срба Призренаца на размеђи векова и у периоду крупних друштвено-историјских промена који се тиче естетског поимања стварности интерпретиран је на дијалекатској језичкој слици света преко микротерминосистема неге и улепшавања, у солидној мери евидентираног у *Збирци речи из Призрена* Димитрија Чемерикића, на чијем се корпусу заснива испитивање датог концепта. Чемерикићев лексикон „... је својеврсна енциклопедија Призрена и Призренаца, која доноси обиље података о њиховим обичајима, одећи, занатима, јелима, међуетничким, међуконфесионалним и социјалним односима. Зато ова збирка, поред лингвистичког, има и велики културноисторијски и етнографски значај“ (Петровић, Тасовац, 2014: 173).[2]

Сегмент језичке стварности који се односи на негу и улепшавање разматраћемо као самостални концепт, прецизније микроконцепт, који, посматрано у ширем контексту, припада концепту лепоте. У полицентричној организацији надређеног концепта, микроконцепт неге и улепшавања, обједињен интегрално-диференцијалним семантичким знаком „козметика“ заузима једну од централних позиција.

Концептуална организација елемената условила је лексичко-семантичку парадигму унутар терминосистема којим је на призренској језичкој слици света вербализован и интерпретиран лингвокултурни концепт неге и улепшавања. У средишту структуре проучаваног (микро)-концепта је појам неге, и то онај његов аспект који се односи на одржавање чистоће тела, са доминантним обележјем ’хигијена’, који је у директној корелацији са концептом здравља и са којим се на периферији пресеца у појединим сегментима (народна медицина, терапеутска средства). Традиционално естетско поимање заснива се на уверењу да је здравље један од чинилаца на основу којих се формирао прототип лепоте. Домен хигијене у појмовном оквиру неге допуњавају компоненте које носе информације у вези са улепшавањем, тј. декорисањем лица и косе. Елементи са семантичким знаком ’улепшавање’ концентрисани су у околојезгреној, централној зони, а према периферији задиру у концепт лепоте са којим се преклапају у конотативној равни, где је регистрована естетска оцена.

Језгро попуњавају језичке јединице којима је репрезентован аспект неге који се односи на одржавање чистоће лица, косе, тела, а лексички репертоар показује да је међу Призренцима крајем 19. и почетком 20. века умивање прототипичан начин, а сапун прототипично средство одржавања хигијене. Ову тврдњу доказују називи средстава за одржавање хигијене и за именовање процеса умивања, тако да језгреној зони припадају лексичко-семантичке групе ’сапун’, ’место за купање’, ’посуде за купање / умивање’, ’убрус’ и ’процес купања / умивања’.

Лексема *са́пун* лексикализација је интегралног појма ’основно средство за одржавање хигијене’ и доминанта синонимског реда *це́рвен-сапун, ка́тран-са́пун, ч’и́рит-са́пун, ч’а́џир-са́пун, бу́нгур-са́пун, мумџ’и́ски са́пун, ми́ск-са́пун*, при чему диференцијација иде у два смера: ’сапун

[1] Естетизација људског тела примарно је имала утилитарни карактер, али, почев од палеолитских образаца наглашавања женских атрибута, естетско постаје самостална духовна категорија, независна од материјалних и прагматичких интереса (Јовановић, 2009: 28). У том правцу иде и оспоравана теорија Тихомира Ђорђевића да је накит првобитни израз човекове тежње за кићењем, и да се из накита потом развило и одело (Јовановић, 2009: 29).

[2] О значају Чемерикићевог лексикона као извора за проучавање језичке и културне интерференције на Косову и Метохији пише С. Петровић (Петровић, 2010).

за прање рубља' (*џ'ирит са́пун* „сапун за прање рубља донет са Крита" (*Купи́ла сьм два́ кома́та џ'и́рит са́пун*); *мумџ'и́ски са́пун* „сапун за прње који су правили мумџије" (*Не́је је́но ч'е пе́риш л'и сьс мумџ'и́ски са́пун ели сьс џ'и́рит са́пун*); *бу́нгур-са́пун* „сапун за прање који праве домаћице од лоја и цеђи" (*Ма́ти је у ку́ч'у, пра́ви бу́нгур-са́пун. – До́ста калови́на ми оста́ла од бу́нгур-сапу́на*) и 'сапун за умивање' (*ми́ск-са́пун* (тур. *misk* „мошус"))[3]. Концептом хигијене обухваћене су све евидентиране јединице са хиперсемом 'сапун', док микроконцепту неге припадају оне са дистинктивним значењским елементом 'тоалетни сапун', као и етноспецифични лингвокултурни елемент *џ'ул'суј* (тур. *gül suyu*) „ружина водица којом су девојке умивале лице". Додатне информације о хигијенским навикама старих Призренаца налазимо у номинацијама којима се обележавају простор и посуде за купање и умивање. Купало се у *амаму* „јавном градском купатилу", а богатије муслиманске куће имале су *амамџ'и́льк* „посебну просторију у кући за купање". Средњи социјални слој Призренаца за купање је користио *кори́то* (*Тури́ла младаневе́сту у кори́то*), за поливање приликом купања користили су се *поси́пка* и *са́плак,* умивало се водом из бакарног *ибрика* изнад *легена* „плитак бакарни суд округлог облика, лавор" (*Сна́о, доне́си и́брик и л'е́ген да поси́пеш, па да веч'е́рамо*). Брисало се памучним убрусима посебно намењеним брисању руку – *кана́вац, кана́вч'е* „памучни убрус штрафтастог дезена у две или више боја" (*Обри́ши ру́ке с то́ј кана́вч'е*), брисању лица и тела после умивања – *мара́ма, мара́мч'е* „пешкир изаткан од конца или фабричке израде" (*За Ми́ту изва́ди ч'и́сту мара́му. – У́зни ч'и́сто мара́мч'е*), приликом ритуалног прања ногу – *дӱше́ма* „кончани убрус из два дела спојена чипком којим невеста брише ноге младожењиним укућанима прве среде по венчању и који је део невестине спреме, припремљен са посебном вештином и пажњом" (А *дӱше́му за но́ге тури́сте л'и у са́ндьк?*).

Интегралном компонентом 'пере (се)' обједињене су глаголске лексеме којима је означен процес умивања лица и тела: *оми́ва (се) / оми́је (се), поми́је се, зами́ва (се) / зами́је (се), оба́ња (се), изба́ња (се).* Допунске значењске компоненте спецификују садржај лексема и манифестују карактеристичне црте традиционалне концептуализације одржавања личне хигијене – „прање косе, лица, врата, ушију, руку и ногу" реализују глаголи *оми́ва (се) / оми́је (се)* и *поми́је се* (*Оми́вај се, дево́јко. – А́јде, што́ ч'е́каш, што́ се не оми́ваш? – Уфати́ла сьм капл'ави́цу да оми́јем гла́ву. – Иди о́ми ру́ке на бу́рму. – Оми́ја но́ге*); „прање интимних делова тела" – *зами́ва (се) / зами́је (се)* (*Зами́вам де́те, о́пет се испогани́ло. – Прво за́ми де́те, па по́сл'е гл'е́дај рабо́ту по ку́ч'е*); „купање" – *оба́ња (се)/ изба́ња (се) (Му́жи се обања́л'е. – И́ди на ре́ку, оба́њај се*), *изба́ња (се) (Ва́л'а да изба́њам де́цу, субо́та је. – Избања́ла л'и си де́те, мо́ри сна́о? – И́дите на ре́ку па се изба́њајте*).

Однос призренског колектива према чистоћи тела избија у низу експресивних ознака којима се маркирају особе које до личне хигијене не држе. Поред квалификатива *необа́њан, неоми́јен*, *гло́тан* којима се придружују турцизми *бе́рбат* „прљав, нечист, пропао", *е́л'ач'* „прљав, каљав, осрамоћен, обешчашћен", *пи́с* „прљав, одвратан", *о́р, о́ран* „неуредан, аљкав, запуштене спољашности", чији је денотативни садржај објективно негативан, и са физичке се преноси и на унутрашњу карактеризацију личности. „Естетска димензија личности није само одређена телесним карактеристикама, већ у великој мери зависи и од хигијенских навика и од односа појединца према сопственој спољашњости. Однос према хигијени културно је кодиран, тако да свака врста претеривања подлеже строгој критици колектива. Социјум има јасне естетске критеријуме и стандарде пристојности и уредности, којих би свака индивидуа која држи до свог угледа требало да се придржава када излази у јавност. На тој културно-социјалној равни базирају се номинације овога типа" (Милосављевић, 2017: 246). Субјективна оцена и колективни суд испољавају се експресивима високог степена афективности у номинацији неуредних особа – *алоса́ник, дрл'а́вац, дрл'а́вко, парама́нко, вьшл'а́вац*, *гло́т, гло́теш, гло́тник, биво́лар, ме́ч'кар, га́бел', дрл'ави́ца, алосани́ца, вьшл'ави́ца, пепел'у́ша, глотни́ца, глоте́шка, бивол'и́ца*, *пиштинч'е́л'а, габе́л'ка.* Конотативни смисао експресивних јединица остварује се у интеграцији типова компонената као што су негативна субјективна оцена, емоционалност, афективност и интензитет. Најнижи степен пејоративности имају лексеме настале

[3] Етимологија турцизама наведена је према извођењу С. Петровић (Петровић, 2012).

морфолошким трансформацијама, а највиши семантички вариране јединице. Метафоричност се заснива на поређењу са особама које су од стране колектива маркиране као запуштене, неуредне, одрпане и прљаве, с обзиром на посао који обављају (*биволар, меч'кар – Мо́ре, биволáру, и́ди о́ми се јенпу́т, е врáк ти годи́не изéја*; *Запушти́ја се, уч'ини́ја се мéч'кар*). У формирању конотативне сфере значења удела има и компонента колективне експресије, где функцију индуктора метафоризације пре свега има сема изгледа, заснована на реалном поимању али и апстрактним представама (*ајдук, дервиш, вампир, вештер – Што је запушти́ја се, áјдук се уч'ини́ја; Запушти́ја се, дéрвиш се учини́ја. – Штó си тáкав, мóре дерви́шу?; Запушти́ја се, вáмпир се уч'ини́ја. – Éте га, и́де тáј вéштер Јóван*). Колектив свој естетски суд и субјективну оцену у складу са њим формира на степену „запуштености", односно занемаривања сопственог изгледа. Неуредност се концептуализује и као естетска категорија и као унутрашња (карактерна) црта личности, а социјум дату појаву не оправдава из три разлога: због нарушавања естетских критеријума заједнице, као извор болести и као духовну слабост, што се чита из примера којима се у говору потврђују лексеме *арабати́љк* (тур. *harabatílık*) „неуредност, запуштеност" (*Штó је тóму ч'овéку, те се дáде тáко у арабати́лк? – Сьс арабати́љк иьзгуби и здрáвл'е*) и *растарабáши се* (*Растарабáшен и́де по ч'аршиј́е. – Штó си тáква, врáг ти годи́не изéја, што си се тáко растарабаши́ла*?).

Етнокултурни фон уткан је у садржај лексичких ознака које попуњавају централне орбите концепта информацијама о начину на који су Призренке неговале и улепшавале лице и бојиле косу. Тематски блокови са хиперсемама 'средство за негу лица', 'процес декорисања лица', 'средство за декорисање лица', 'средство за бојење косе', 'процес бојења косе', 'улепшавање, дотеривање' преносе наивна естетска знања о козметичким методама које су призренске жене примењивале и о традиционалном прототипу женске лепоте.

Лексеме са семантичким обележјем 'средство за негу лица' интегришу концептуалне знаке чишћења, масирања и депилације лица – *áгда*, *шéћер-áгда*, *сáри-кьна*. *Агда* је густи сируп од шећера који су Српкиње у Призрену справљале и употребљавале за масажу лица и скидање маља. Обавезан састојак је врста смоле *сáкьз* (тур. *sakız*). Муслиманке су у те сврхе употребљавале, по мишљењу српских жена, боље средство, *сáри-кьну* (тур. *sarı,* дијал. *sari* ,жут" и *kına*), које су правиле од креча, масла или зејтина и неке врсте кане жуте боје. Козметички поступак уклањања маља са лица био је табу у ондашњем патријархалном призренском друштву, али прећутно одобраван, тако да су се Призренке депилирале у највећој тајности, кришом и од мушкараца и од осталих жена. О важности оваквог вида неговања лица у покушају приближавања традиционалном идеалу лепоте сведоче изрази *прáи л'и́це*, *нагрáди л'и́це*, *узи́ма л'и́це*.

Процес улепшавања лица обједињује два концептуална знака карактеристична за ондашњи тип декорисања лица – бељење лица и румењење образа – *бéл'и се* (*Бéл'и се нестрекњи́ца сьс бели́ло*), *набéли се* (*Набели́ла се, намазáла се, учини́ла се ка кокóна*), *варóше л'и́це* (*Не искáч'а на сóкак док не варóше л'и́це. – Нáпред и óна варосáла л'и́це, кáко да нé се варосáла*); *алóше* (*Бéло л'и́це не го белóсала, / Ал óбрази нéје алóсала* (нар. пес.)). За бељење лица користило се *бел'и́ло* (*Ту́ра бел'и́ло. – Да ти ви́дим твóје бéло л'и́це, / Твóје л'и́це бéло без бел'и́ло* (нар. пес.)) у чијем се називу скрива народно знање засновано на искуству комбиновања одговарајућих природних састојака. Исти ефекат постизао се и белилом званим *сири́ц'ик* (тур. *sarıca*), које је, поред осталих штетних материја, садржало и живу, али су и онда жене занемаривале фактор ризика по здравље у циљу остваривања владајућих естетских норми.

У домен мушке хигијене спада процес бријања номинован глаголима *бри́ч'и (се), обри́ч'и (се)*, при чему функционално преовладава нерефлексивна варијанта с обзиром на ондашњи призренски социокултурни тренд бријања у берберницама (*Мéне ме бри́ч'и Мурат бербéрин. – Йдем у Му́рата да ме обри́ч'и. – Ми́лан обрич'и́ја Ми́ту. – Йди, обри́ч'и се, ул'у́ди се*), што не искључује у потпуности ни другу опцију за коју у речнику налазимо потврде (*Брич'иф се сами. – Сваки дн што се брич'еу. – Óбрич'и л'и се?).*

Ондашњи стандарди женске лепоте налагали су и боју косе. По типизираном патријархалном обрасцу, уз бело лице и румене јагодице, коса је обавезно црна. У Призрену, по Чемерикићевим наводима, само девојке имају природну боју косе, док је удате жене, Српкиње, Цинцарке и Арнаутке католкиње, боје у црно. Обичај бојења косе уграђен је у предсвадбени циклус обредних радњи, сценарио ритуала бојења веома је разрађен, са јасно утврђеним елементима. Процес фарбања косе означава се глаголским изразом *ту́ра бо́ју* (*Ма́ти је у ку́ч'у, ту́ра бо́ју. – На́прет сьм тура́ла бо́ју по́ ч'есто, ама сьге не́. – Тури́ла бо́ју. – Ју́тре, бо́же здра́вл'е, ч'е ту́рим бо́ју*). Компонента *бо́ја* (тур. *boya*) конкретизује садржај израза значењем „црна фарба за косу". Боју праве саме жене по устаљеној рецептури која укључује следеће састојке*: ши́шке, мази́ја* (тур. *mazı,* дијал. *mazi*) „шишарка неког источњачког дрвета, тамнозелене боје; допремана је из Солуна и продавана у бакалницама", *ра́стьк / ра́стак / ра́сток / ра́стук* (тур. *rastık*) „минерална боја која се куповала у трговинским радњама у виду танких, ломљивих плочица" (*Без растька бо́ја не би́ва ка што ва́л'а*), *кр́мез* (тур. *kırmız*) „груменчићи куповани у бакалницама од чијег је раствора добијана црвена боја коришћена за бојење косе" и *ка́на / кьна́* (тур. *kına*) „боја за косу добијена од лишћа кане" (*Ту́ристе л'и, мо́ри, и ми́цко кьну́ у ту́ј бо́ју*?). Црвена боја, коју садрже кана и крмез додавала се ради сјаја и ублажавања црне фарбе, како би боја косе изгледала што природније. Удате Српкиње у Призрену косу су фарбале искључиво у црно, док су Туркиње користиле кану за постизање црвенкасте нијансе.

Из примера којима аутор лексикона илуструје значење лексичких јединица које припадају концептуалном оквиру улепшавања и реализују централно значење „улепшати (се), дотерати (се)" сазнајемо да су Призренке поред фарбања косе, чишћења и бељења лица, декорисале и обрве, а тај је козметички поступак у српском призренском говору лексикализован изразом *напи́ше ве́ц'е* (*Ка сва́ка младаневе́ста, оти́шла у го́сте у ро́д да ту́ри бо́ју, да напи́ше ве́ц'е, да награ́ди л'и́це, па да се вра́ти до́ма та́ко дӱздиса́на*).

Централни појам улепшавања који имплицира дотеривање, уређивање по стандардима призренске естетске културе почетком 20. века на дијалекатској језичкој слици света репрезентују глаголске лексеме *дӱзди́ше (се)* (тур. дијал. *düzdi*) (*Та́ј Са́нда Мари́је Висо́ке сва́ки дьн би се намаза́ла, набел'и́ла, наобукла, па кьд би се та́ко дӱздиса́ла, искоч'и́ла би на вра́та да гл'е́да ко́ј прооди наго́ре-надо́л'е*), *дӱздису́је (се)* (*Докл'е гл'еда́ше на се́бе, док се дӱздисува́ше, узима́у га за и́брет*), *наме́сти се* (*Обу́кла се, набел'и́ла се, намести́ла се*), *накоко́ри* (*Обу́кла се, накокори́ла се, па та́ко искоч'и́ла на капи́ц'ик*).

Однос према спољашњем изгледу актуелизован је у јединицама које реализују позитивну субјективну оцену *ч'ел'ебија* (тур. *çelebi*), *кокона, ц'ил'имо́нда, ч'икл'имо́на*. У семантичком језгру ових номинација ситуирана је идентификациона компонента 'господин', односно 'госпођа', што имплицира значење 'онај / она који пази на своју спољашњост' и даље 'онај /она који је уредног изгледа'. Садржај упућује на модел концептуализације хигијене, неге, уредности, уређености као својства градског становништва и то виших слојева грађанства и поима се као норматив лепог, пристојног и уредног физичког изгледа. Уколико прелази границе естетског формиране у свести колектива, особа је изложена подсмеху, ругању и вербалном етикетирању. Тако се на оси негативне номинације нашао експресив *ц'ул'назмо́на*, којим се погрдно означава „особа која се дотерује, кити, кинђури" и приписује се и мушкарцима и женама (*Изво́де лакрди́ју за ту́ј кокону стрина-Маги́ну; Мо́ри, ц'ул'назмо́но, не ки́ти се ви́ше; Ко́ју, ту́ј ц'ил'имо́нду л'и запроси́ја?).*

Јединице које попуњавају концепт неге и улепшавања у сегментима који се односе на козметичка средства, на појмовни оквир бојења и уређивање косе, на декоративна помагала и поступке декорисања лица, на процес одржавања хигијене тела, афирмативни однос према уредности и дотеривању и негативна колективна оцену за неиспуњавање основних критеријума чистоће тела показатељи су естетско-етичких вредности урбане периферне средине на крајњем југу Србије, која је поглед на свет у великој мери формирала под утицајем оријенталне културе, што се рефлектује у језику преко позајмљеница из турског језика које су сведочанство о језичким и

културним интенференцијама и у овој сазнајној сфери. Позајмљени термини представљају језгро и центар концепта и одражавају лингвокултурну специфику српског призренског говора. Називи за сапун (*бу́нгур-са́пун, џ'и́рит са́пун, ч'а́џир са́пун, мумџ'и́ски са́пун, цр̏вен са́пун*, *ми́ск*), називи средстава за уклањање маља (*са́кьз, са́ри-кьн̏а, шећер-агда*), бељење лица (*џ'ул'суј, сири́џ'ик),* бојење косе (*боја, ка́на, мази́ја, ра́стьк*) одражавају утицај оријенталног поимања хигијене и естетике и модела неговања женске лепоте. Језички конституенти датог скупа као носиоци лингвокултурних особености илуструју позицију хигијене у аксиолошком систему старих Призренаца, културу одржавања хигијенских навика, обредну функцију и ритуална значења декорисања лица и косе и манифестују језичке и културне утицаје под којима се обликовало аутентично и специфично традиционално естетско знање Срба Призренаца на почетку 20. века.[4] Културна специфика избија на комуникативном плану, где из говорних секвенци сазнајемо да се замивају углавном деца, да се купало суботом, да се купало у реци, да се коса прала кишницом, а умивало се на славини.

Етнографски записи које у збирци налазимо у великој мери осветљавају културолошку димензију овог сегмента стварности у старом Призрену. У том смислу посебно су вредне белешке у вези са бојењем косе и шишањем невесте, које доносе детаљне информације о обредној свадбеној пракси у Призрену онога доба: „По неписаном закону девојка пред удају фарба косу у црно. Свекар је дужан да набави и пошаље боју недељу дана пре венчања, уз дарове за укућане (дукат, воће или ратлук). Боју девојци доноси старија младожењина рођака (*На́те Кости́не ја сьм гу носи́ла бо́ју. – А́јде, спра́л'ај се, вре́ме је да се но́си бо́ја. – А: Прати́сте л'и бо́ју? Б: Прати́смо. А: Сре́тњо не́ка ви је. – Го́л'ем ч'е́с гу уч'ини́л'е кьд одне́ла бо́ју, пржи́ле гу и тигањи́це).* Бојење косе врши се у среду пред венчање. Уочи дана боје невестина породица шаље позиве 'на боју' девојкама. Званице долазе у среду преподне и приступа се прављењу боје уз песму и игру. Боја се прави тако што се помешају *ши́шке, кьн̏а, ра́стьк, кр̏мез*, дода се мало зејтина и ракије, и кува се уз стално мешање већим гвозденим клином. Фарбање се врши насред собе, на јастуку, где удавача треба да седне. По обичају, она не пристаје добровољно, званице је вуку, она се нећка док је не савладају и натерају да седне на јастук. Преко лица јој пребаце вео, звани *засрама́ч'а*, да јој се покрије стид, окупе се око ње и почну са весељем. Бојење врши удата жена која не сме бити у жалости и која има доста деце, како би и невеста била богата породом. За све то време званице певају песме нарочите за ову прилику (*Ој дево́јко, бо́ју ти ту́рамо; Ој дево́јко, неверни́цо; Не́ л'и ти је жа́лба, дево́јко*), а удавача плаче. Када заврши фарбање, жена која је то чинила, омашћеном руком пипне сваку девојку по лицу или челу да би се и оне ускоро удале. Званице остају на ручку и славље се наставља до мрака. Овом приликом оне дарују удавачу (тканином, марамицом, чипком, чарапама, сапуном, кремом и сл.). Офарбана коса пере се у суботу преподне и тада се онај клин којим је мешана боја док се кувала укује у неку греду у кући, да би невеста увек била уз свог мужа, да се са њим не свађа, да буду привржени једно другом, као клин за греду" (Чемерикић). Бојење косе у обреду прелаза експлицитно је обележје промене статуса жене и симболише њену нову породичну и друштвену улогу која подразумева нове облике понашања и другачији тип изгледа. Невесте и младе жене бојиле су косу сваких месец дана, остале жене по потреби, а старе жене се обично нису фарбале. Занимљиво је да невесте и младе жене не чине то у новом дому, већ иду у кућу својих родитеља, претпоставља се из два разлога: с једне стране због чедности пред старијим члановима нове породице, а с друге стране из сујете, како их мужеви не би видели са бојом коју треба држати на глави дванаест сати, а често и поновити поступак (Чемерикић). Социјални, тачније брачни статус жене могао се проценити по дужини и начину сплитања косе. Девојке су сплитале косу у једну или две плетенице које су падале низ леђа. Кика, у српском

[4] Говорећи о грађанској народној ношњи Срба у Призрену у XIX и у првој половини XX века, М. Менковић истиче да је одећа у оно време била једно од значајних израза и обележја националне културе, етничке или конфесионалне групе или сталешке припадности, а начин одевања у Призрену одређивали су модни утицаји из отоманског центра моћи Истанбула. Након ослобођења од Турака мода у Призрену била је под непосредним утицајем Скадра, одакле се ширио дух Венеције и Трста (Менковић 2013: 40).

призренском говору *ко́цач'* (*Ма́ти, сьпле́ти ми ко́су у ко́цач'. – Пушти́ла низ пле́ч'и два́ коца́ч'а*), обележје је девојаштва и знамен чедности. Прелаз у нови друштвени статус обавезује на промену фризуре, чиме се лако уочава и потврђује позиција жене у породици. Дан уочи свадбе невести се традиционално плете *елпе́зен /ел'пе́зен* (тур. дијал. *elpeze*). Овај свечани чин обавља се у младиној кући уз музику и певање пригодних песама и уз присуство њених рођака и другарица (А: *Де́ си би́ла, Ро́со? Б: Би́ла сьм на елпе́зен у На́те Гуди́не*). Елпезан је посебан начин чешљања и сплитања косе у танке плетенице које падају низ леђа, осим косе изнад зулуфа која пада преко образа. Са тако сплетеном косом невеста у недељу иде на венчање. У понедељак ујутру, пошто је невеста полила све укућане да се умију и сваки од њих јој дао дар у новцу, приступа се обичају сечења зулуфа (*зӱљӱ́фа*). То је дужност ручнога девера, који прво расплиће плетенице и рашчешљава косу изнад ушију и одсеца косу у висини доње ивице ушију. Овај обредни поступак је знак да је невеста постала жена (Чемерикић). Удате жене редовно шишају део косе који пада низ лице у висини ушних ресица (*Ста́нче, у́зни ножи́це па ми избараба́ри зӱљӱ́фе*).

Лексикографски материјал обједињује појмовне сфере неге и улепшавање тела чија вербална репрезентација попуњава лингвокултурни коцепт аутентичним садржајем и изразом у којима су утиснути естетски критетијуми и вредносни естетски суд призренске заједнице на почетку прошлога века и кодови за разумевање изванјезичких фактора под којима се дати систем формирао. Традиционална знања у области неге и улепшавања нашла су одраз у систему специјалних појмова представљених одређеним слојем речи и израза, градећи терминосистем који концептуално обједињује појмовне домене неге, хигијене, улепшавања (декорације), козметичких средстава, преведене у семантичке знаке – одржавање чистоће, чување здравља; здравствено, хигијенско, козметичко одржавање лица, косе, зуба, тела; вештине и мере за улепшавање лица и тела, средства за улепшавање. Статистика лексема у домену одржавања хигијене (23) и ознака за неуредну особу (30) упућује на закључак да су стари Призренци имали изграђене хигијенске навике и да су чистоћа тела и уредан спољашњи изглед примарне вредности у естетском поимању носилаца српског призренског говора. Језичка манифестација концепта улепшавања одражава естетске стандарде призренског друштва и критеријуме женске лепоте који су важили за време Отоманског царства и непосредно по ослобођењу. Важећи модел лепоте открива се преко лексичких јединица које реферишу на декорацију лица и косе (19 лексема за декоративна средства и поступке улепшавања) и естетски утисак који дотеране особе остављају на околину.

Вербални израз и секвенце из говора база су за реконструкцију естетских представа о женској лепоти у призренском социјуму с краја 19. и почетка 20. века, јер је у микротерминосистему ознака за негу и улепшавање тела фиксиран тип лепоте којој су тежили стари Призренци, који се заснива на колористичком принципу патријархалног културног наслеђа српског народа и манифестује се у клишираним формулама „црна коса, глатко бело лице, румени образи, наглашене обрве“. „Естететички критеријуми призренске културне заједнице подлежу свеприсутном хеленистичком идеалу калакогатије – споју лепоте и доброте, естетског и моралног, усклађености телесног и духовног, комбинацији спољашњег изгледа, племенитости и лепог владања. Иако нема универзалног и апсолутног показатеља лепоте тела, у конкретној епохи и култури симетричност црта лица, складност делова дела, здравље и правилан физички развој естетска су мерила на основу којих се обликује прототип лепог човека“ (Милосављевић, 2017: 77). Несумњиво је, дакле, да се образац лепоте у традиционалном патријархалном друштву заснивао на „складу како појединих делова у контексту читавог тела, тако и духовног и душевног аспекта појединца у односу на његов телесни изглед. Лепо је израз склада, а свако претеривање се сматрало неприличним и као такво постојало предмет подсмеха” (Јовановић 2009: 33). Одступање од стереотипног обрасца лепоте, који је постављен као норматив средине, у призренском патријархалном друштву категоријално се квалификује као непријатно, ружно, према чему се на појединачном плану заузима ригидан став и о чему се у говорном чину емотивно и експресивно износи субјективан естетски суд (Милосављевић, 2017: 77). На патријархалним естетским принципима формирани су прототипи мушке и женске лепоте у језичком сазнању призренских Срба. Естетска језичка слика света српског призренског

говора с краја 19. и почетка 20. века рефлектује модел концептуализације лепоте првенствено као одраза телесног и душевног здравља, а здравље се у градској средини конципира као резултат неге и хигијенских навика. У свести старих Призренаца чишћење тела (прање, купање) најважнији је услов одржавања здравља, а здравље је основни предуслов телесне лепоте. Естетска димензија даље се усавршава интервенцијама на телу (у виду чишћења лица, шминкања, фарбања косе, посебног начина шишања и сплитања косе и сл.), чиме се женско тело не само улепшава него и штити од злих сила. Већина декоративних поступака и средстава има обредно-магијски карактер, посебно они који се реализују и користе у обредима прелаза (нпр. свадба) са циљем да заштите главне актере и да им обезбеде благодет и срећу.

Идеографски оквир и значењски елементи концепта указују на његову вишеаспектност, слојевитост, комплексност, што сугерише позицију естетског концепта у језичком сазнању старих Призренаца и сложену лексичко-семантичку организацију датог терминосистема на призренској језичкој слици света.

Призренска невеста
https://www.pinterest.com/pin/444660163204040857/
Српкиња из Призрена
у народној ношњи, XIX век
https://twitter.com/dijanav/status/645113668158550017

Литература

Бастриков, А. В, Бастрикова, Е. М. (2012). Лингвокультурные концепты как основа языкового менталитета. *Филология и культура. Philology and culture*, №3(29), 15–19. file:///c:/users/pc2012/downloads/lingvokulturn-e-kontsept-kak-osnova-yaz-kovogo-mentaliteta.pdf 5. 10. 2019.

Гандалоева, З. С. (2016). Основные тематические группы англоязычной терминологии сферы парфюмерного и косметического производства. В: *Вестник воронежского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация*, № 2, 39–45. 10. 7. 2019.

Ефимова, Л. С, Лугинова О. А. (2018). Якутские женские украшения: лексико-семантическое поле ытарҕа ‘серьги’ (по материалам «Словаря якутского языка» Э. К. Пекарского). *Вестник северо-восточного*

федерального университета им. М. К. Аммосова, № 1 (63), 104–110. ///c:/users/pc2012/downloads/yakutskie-jenskie-ukrasheniya-leksiko-semanticheskoe-pole-tar-a-sergi-po-materialam-slovarya-yakutskogo-yaz-ka-e-k-pekarskogo.pdf 5. 10. 2019.

Јовановић, Б. (2009). Естетско пре-обликовање тела. *Традиционална естетска култура* 9 (прир. Драган Жунић). Београд – Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу.

Коломиец, Е. В. (2011). *Наименования средств парфюмерии и косметики в русском языке XI–XXI вв.: этимология, структура, семантика*: диссертация...кандидата филологических наук. http://www.dslib.net/russkij-jazyk/naimenovanija-sredstv-parfjumerii-i-kosmetiki-v-russkom-jazyke-xi-xxi-vv-jetimologija.html 10. 7.2019.

Лазарева, А. И. (2014). Специфика номинаций тематической группы "косметика как украшение" в говорах донского казачества. В: *Lingua-universum,* № 5, 77–79. 10. 7.2019.

Малхазова, М. И. (2013). *Сравнительно-сопоставительный анализ лексико-семантического поля «декоративная косметика и парфюмерия» и проблемы перевода*: Диссертация...кандидата филологических наук. http://www.dslib.net/jazyko-znanie/sravnitelno-sopostavitelnyj-analiz-leksiko-semanticheskogo-polja-dekorativnaja.html 10. 7.2019.

Менковић, М. (2013). *Грађанска ношња Срба у Призрену у XIX и првој половини XX века.* Београд: Етнографски музеј – Центар за очување наслеђа Косова и Метохије „Mnemosyne".

Мещерякова, Ю. В. (2004). *Концепт «красота» в английской и русской лингвокультурах*. Автореферат диссертации. http://cheloveknauka.com/kontsept-krasota-v-angliyskoy-i-russkoy-lingvokulturah 10. 7.2019.

Милосављевић, Т. (2017). *Лексика српског призренског говора*. СДЗБ, LXIV. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Петровић, С. (2010). Збирка речи из Призрена Димитрија Чемерикића као извор за проучавање језичке и културне интерференције на Косову и Метохији. Међународни тематски зборник *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима*, књ. 1, *Језик и народна традиција*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 195–206.

Петровић, С. (2012). *Турцизми у српском призренском говору*. Монографије 16. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Петровић, С, Тасовац, Т. (2014). Збирка речи Димитрија Чемерикића као извор за етнолингвистичка и етнолошка истраживања. *Гласник Етнографског института САНУ*. LXII (2). Београд: Етнографски институт САНУ. 171−180.

Рябкова, Е. С. (2012). Лингвокультурный концепт как элемент языка и культуры. *Альманах современной науки и образования*, № 4 (59), 187–188. Http://scjournal.ru/articles/issn_1993-5552_2012_4_60.pdf 5. 11. 2019

Таранова, Е. Н. (2010). *Структурно-семантические особенности терминологии женской косметики: на материале русского и немецкого языков*: диссертация ... кандидата филологических наук http://www.dslib.net/jazyko-znanie/strukturno-semanticheskie-osobennosti-terminologii-zhenskoj-kosmetiki-na-materiale.html 10. 7.2019.

Томчаковская, Ю. О. (2016). Языковая объективация эстетических концептов красота и обаяние (лингвокультурный аспект). В: Науковий вісник дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, сер.: Філологічні науки (мовознавство), № 5(2), 143–147. http://nbuv.gov.ua/ujrn/nvddpufm_2016_2_5_36. приступљено: 10. 7. 2019.

Черкашина, Е. А. (2014). Концепт «красота» в русском языке. В: *Вестник таганрогского института имени А. П. Чехова,* №2, 38–43 https://cyberleninka.ru/article/n/kontsept-krasota-v-russkom-yazyke приступљено: 10. 7. 2019.

Чурсина, О. В. (2010). *Лингвокультурный концепт «мода» в языковом сознании и коммуникативном поведении.* Диссертации по гуманитарным наукам 10. 7. 2019.

Извор

Димитрије Чемерикић. *Збирка речи из Призрена*. http://prepis.org.

THE LINGUACULTURAL CONCEPT OF CARE AND EMBELLISHMENT OF THE BODY IN THE LINGUISTIC KNOWLEDGE OF THE SERBS OF PRIZREN

Summary

The historically and socio-culturally determined concept of cosmetics and body embellishment is directly connected with the universal concept of beauty as one of the aspects of the esthetic conceptualization of reality. Staring from the system of terms related to the field of hygiene in the Serbian speech of Prizren, it is possible to reconstruct a type of traditional material and spiritual culture which reflects the concepts of beauty, the models of maintaining external beauty, and the naive esthetic knowledge of the Serbian Prizren collective in the first decades of the twenties century. The units which make up the concept in the segments which refer to the cosmetic means, the conceptual frame of dying and styling hair, the decorative accessories and procedures used to embellish the face, the process of maintaining body hygiene, as well as a negative collective evaluation given if the basic criteria for bodily cleanliness were not met are indicators of the esthetic-ethic values of the urban peripheral environment in the utmost southern regions of Serbia, where the world views were mostly formed under the influence of the culture of the Orient. The synonyms used for soap (*бу́нгур-са́пун, џ'и́рит са́пун, ч'а́џир са́пун, ми́ск*), the verbal affixes used to indicate washing one's face (*оми́ва (се), оба́ња (се), натри́је (се)*), cleaning one's face (*пра́и л'и́це, узи́ма л'и́це*), embellishment (*дӣзди́ше (се), дӣздису́је (се), накоко́ри се*), words borrowed from the Turkish language which refer to the process of hair removal (*са́кьз, са́ри-кьна, шећер-агда*), face whitening (*џ'ул'суј, сири́џ'ик),* hair dying (*боја, ка́на*) and other constituents of the given group illustrate the type of beauty to be aspired to by the Prizren linguistic persona at the beginning of the last century, the place reserved for hygiene in the axiological system of the old inhabitants of Prizren, the ritualistic function and significance of decorating one's face and hair, and manifest the influences which shaped the authentic and specific traditional esthetic knowledge which was fixated in the micro-term system of labels for the care and embellishment of the body, as well as the semantic information which contains the linguacultural specificity of the denoted concept in the Serbian speech of Prizren.

Key words: the concepts of care and embellishment, the Serbian speech of Prizren.

Тања Милосављевић
Институт за српски језик САНУ
Београд
tanja77nis@gmail.com

UDK 811.163.41'276.46

Сандра Савић

НАЗИВИ ЗАНАТЛИЈА У *РЕЧНИКУ ГОВОРА ЛУЖНИЦЕ* ЉУБИСАВА ЋИРИЋА[1]

У овом раду региструје се и анализира лексички инвентар назива занатлија на конкретном дијалекатском подручју, тачније у говору Лужнице. Лексичка грађа извучена је из *Речника говора Лужнице* Љубисава Ћирића. Истраживање се базира на корпусу од око 70 именичких лексема. Циљ рада јесте да се на основу прикупљене грађе укаже на лексичко богатство старе занатске струке на конкретном дијалекатском подручју. Извучене лексеме анализиране су са творбено-мотивацијског и лексичко-семантичког аспекта. Овом приликом резултати су упоређивани са стањем у другим дијалекатским речницима с подручја призренско-тимочке дијалекатске области, као и са резултатима представљеним у књизи *Лексика старих заната* Борислава Првуловића.

Кључне речи: занатлије, говор Лужнице, творбено-мотивацијска анализа, лексичко-семантичка анализа, nomina agentis.

1. УВОД

Предмет овог рада јесте разматрање лексичких особености које су у говору Лужнице потврђене у домену везаном за занатлије. Грађа је извучена из *Речника говора Лужнице*[2] Љубисава Ћирића, који је објављен у издању *Српског дијалектолошког зборника* број LXV/2 из 2018. године. Истраживање се базира на корпусу од око 70 именичких лексема. Добијени резултати упоређивани су са резултатима до којих је дошао Борислав Првуловић у књизи *Лексика старих заната*, али и са стањем које је забележено и у другим дијалекатским речницима са простора призренско-тимочке дијалекатске области, попут *Тимочког дијалекатског речника* Ј. Динића, *Речника пиротског говора* Д. Златковића, *Црнотравског речника* Р. Стојановића.

Циљ рада јесте да се на основу прикупљене грађе укаже на лексичко богатство старе занатске струке на конкретном дијалекатском подручју. С обзиром на чињеницу да је у сфери

[1] Овај рад настао је у оквиру пројекта „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора“ (ЕДБ 178020), који финасира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

[2] *Речник говора Лужнице* настао је, како наводи Љ. Ћирић, на предлог професора С. Реметића, после чега је уследило дуготрајно и мукотрпно прикупљање лужничке лексике. Аутор истиче да је на самом почетку већ имао грађу из 22 села снимљену на мегнетофонској траци, транскрибовану и акцентовану током израде магистарске тезе. Такође, грађу је употпунио и попуњен „Упитник за Српскохрватски дијалектолошки атлас“ у месту Горњи Стрижевац, као и више дипломских радова са лексиколошким темама из лужничког краја. Многе аутентичне лужничке речи ексцерпиране су из књижевних дела писаних на лужничком дијалекту (Ћирић 2018: 6). *Речник говора Лужнице* свакако је диференцијални у односу на речник стандардног језика (*Речник српскохрватскога књижевног језика* Матице српске), наводи аутор. „Њиме се тежило да се остваре два задатка: да се, прво, забележи и семантички објасни што већи број речи које се у овом говору користе, или су се користиле, или које у њему имају нека посебна значења; и, друго, да се у навођењу илустративног материјала не шкртари, будући да аутентични лужнички говор већ данашњој генерацији постаје архаичан, а будућим ће то бити свакако у већем обиму, или ће га потпуно заборавити“ (Ћирић 2018: 7). У овом речнику задржани су говорни типови који се спомињу у монографији *Говор Лужнице*. Наведено подручје подељено је на две зоне: Зона I са лужничким говорним особинама (Лужница), и зона II са особинама лужничког говора које су помешане са особинама заплањског говора (Лужничко Заплање). Како ни зона I није потпуно јединствена, и она је подељена на два говорна типа: тип I^a и тип I^b. Најбитније разлике између прве и друге зоне су следеће: у зони II нема прелажења *к*, *г*, испред *е*, *и* или иза *ј* у *ћ*, *ђ*; у зони II вокално *л* иза *ж* и *к* прелази у *у*; у зони II члан није присутан (Ћирић 1983: 167, Ћирић 2018: 6).

модернизације занатство какво се препознавало у претходном веку ишчезло, да је веома мало занатских радњи, и то углавном наслеђених у кругу породице, од великог је значаја да грађа која је регистрована у речнику буде и анализирана.

Извучене лексеме биће анализиране са творбено-мотивацијског и лексичко-семантичког аспекта.

Како наводи Б. Првуловић, домаћа радиност и занати пратили су човека још од најранијих периода његовог живота, али су током миленијума занатство пратиле разне трансформације – многи су нестали појавом механизације, или су се трансформисали у друге (Првуловић 2008: 3). Занатство, као предмет традиционалне културе, угрожено је и бачено у засенак појавом високе технологије. Нестанком заната, занатских радњи и занатлија „нестаће и многи специфични називи који се односе на ускостручне термине“ (Милосављевић 2011: 165).

Лексички фонд израз је духовног и материјалног живота људи и условљен је просторним и временским оквирима, те зависи од културе једне језичке заједнице (Савић-Грујић 2015: 206). Како се ово истраживање заснива на архаичној лексици назива за занатлије, покушаћемо да кроз дату анализу покажемо творбене моделе, као и семантику одређених лексичких јединица.

Занатска терминологија део је терминолошког система народног говора и одликује се једнозначношћу и денотативним карактером. Са синхроног становишта већина термина за означавање заната припада слоју пасивне лексике и на тај начин остварује кумулативну функцију јер чува информације о животу заједнице у прошлости (Милосављевић 2015: 190–191).

2. ТВОРБЕНО-МОТИВАЦИЈСКА АНАЛИЗА

Број извучених лексема које припадају уском кругу назива за занатлије погодан је да се код именица уоче извесни творбени модели, као и поједине морфолошке специфичности, на шта указују одређени суфикси, пре свега из сфере nomina agentis[3].

Како је суфиксација[4] једини творбени процес у нашој грађи, међу регистрованим лексемама можемо издвојити именице које у процесу деривације добијају суфиксе словенског порекла, али и суфиксе који се везују за турско порекло.[5] У овом делу лексеме ће бити разврстане према следећим суфиксима: *-ар*, *-ач*, *-ьк*, *-чьк*, *-ер*, *-ин*, *-ка*, *-ло*, *-ља*, *-ција*.

2. 1. Суфикс *-ар* забележен је у следећим лексичким јединицама: *брда́р, ваља́вичар, влача́р, воденича́р, вретена́р, вуновлача́р, гребена́р, грнча́р, звонча́р, кача́р, кожуша́р, кола́р, корита́р, кречáр, лонча́р, млина́р, опьнча́р, сира́р, сита́р, тишља́р, цигла́р, црепа́р, црепња́р*.[6] За изведенице овим суфиксом С. Бабић истиче да означавају „bavljenje čime kao zanimanjem“ (Babić 2002: 125).

2. 2. Суфикс *-ач* потврђен је само у двема лексемама – *кова́ч*, *строја́ч*/*штроја́ч*. Изведенице с овим суфиксом, и то од глаголских основа, јесу nomina agentis, те највећим делом означавају људска бића, односно њима се „именују вршиоци радње и имаоци занимања оним што означавају глаголи у основи“ (Стевановић 1986: 530). „Разумљиво је да су неке од њих постале и називи занимања“ (Клајн 2003: 62), о чему сведоче забележени примери.

---

[3] Знатан број речи српског језика тиче се назива занатлија названих по производу рада или некој радњи најкарактеристичнијој за производњу, иако су они, као мајстори, обављали многе или све фазе рада, од идеје до реализације, наводи Ј. Матијашевић (1986: 116).

[4] У лексемама као што су *вуновлачар* и *восковарција* можемо говорити и о комбинованој творби и то о моделу Ио$^{С + Го + суфикс}$ (Клајн 2002: 43), али, с обзиром на то да је грађа класификована према суфиксима, ове именице разматраћемо у оквиру суфикса *-ар* и *ција*. За сложенице овог типа Клајн наводи да су nomina agentis, да означавају људска бића, а именица је готово увек обејкат глагола (2002: 46).

[5] За неке реалије прихваћени су готови облици преузети из турског језика, тј. из западнорумелијских турских дијалеката. С друге стране, неки облици прилагођавали су се језику примаоца разним фонетским, морфолошким и семантичким транспозицијама (Милосављевић 2015: 191).

[6] Како наводи Клајн, изведенице од именичких основа најчешће се односе на људска бића и то претежно на занимања, где основа значи предмет који се призводи, на коме се ради или који се продаје (2003: 44), што наведени примери и потврђују.

2. 3. Суфикси *-ьк* и *-чьк*[7] потврђени су само у двема лексемама: *занатьк* и *мајсторчьк.* С именичким основама овај суфикс има деминутивно[8] значење (Клајн 2003: 26).

2. 4. Када је у питању суфикс *-ер*, у литератури је познато да су њиме творене изведенице које означавају човека, вршиоца радње, као и то да се јавља у више именица изведених од страних основа (Клајн 2003: 228, Babić 2002: 359). У грађи су забележене лексеме: *пи́нтер*, *ти́шљер*, *шна́јдер*, *шу́штер*.

2. 5. Суфикс *-ин* у већини случајева додаје се на именичку основу која се може сврстати под турцизме (Клајн 2003: 91). Стевановић наводи да су овим суфиксом, осим именица са значењем становника града или припадника неког народа, изведене и именице које „означавају имаоце занимања и носиоце титула“ (Стевановић 1986: 497–498). Материјал који чини основу нашег истраживања потврђује лексеме: *алба́тин*, *берба́рин*, *ду́њђерин*, *каса́пин*.

2. 6. Суфикс *-ка* у анализираној грађи везује се за само једну лексичку јединицу – *ћилима́рка*. Да је у питању један од најпродуктивнијих моционих суфикса[9] у српском језику (Клајн 2003: 133) сведочи овај пример јер је творбена основа управо *ћилимар* (мада овај лик није забележен у грађи).

2. 7. Суфикс *-ло*[10] твори изведенице од глаголске основе и особе негативно маркира (Савић-Грујић 2017: 187). Таква је изведеница *ма́зало*, која упућује на лошег мајстора који малтерише.

2. 8. Мали је број лексема које именују жену као занатлију. Поред именице *ћилима́рка*, из грађе су издвојене и именице *тка́ља*, *плети́ља* и *преди́ља*. Суфиксом *-ља* углавном се изводе називи за жену која врши радњу означену глаголом у основи (Клајн 2003: 154, Babić 2002: 363): *тка́ља*. Међутим, када су у питању пејоративи за мушка лица у јабланичком говору, Р. Жугић долази до закључка да суфикс *-ља* спада међу четири најпродуктивнија суфикса који маркирају пејоративност (2010: 103–106). С оваквим маркираним и експресивним значењем у грађи фигурира лексема *ква́рља*.

Забележен је и суфикс *-иља*[11], и то у именичким лексемама: *плети́ља*, *преди́ља* (Клајн 2003: 155, Babić 2002: 361). Стевановић, међутим, лексему *плетиља* разматра у оквиру именица које су изведене суфиксом *-ља*, а које значе „жену вршиоца радње означене глаголом у основи“ (Стевановић 1986: 494).

2. 9. Анализирана грађа сведочи о томе да је најпродуктивнији суфикс *-џија*. Овим суфиксом граде се именице мушког рода у значењу особе која се бави одређеним занимањем, односно у значењу вршилаца радње уопште (Радић 2001: 17, Марковић 2000: 202), попут: *бојаџи́ја, бомбонџи́ја, восковарџи́ја, дуванџи́ја, забанџи́ја, забњџи́ја, јерганџи́ја, казанџи́ја, калаџи́ја, калдрмџи́ја, катранџи́ја, кашкаваљџи́ја, малтерџи́ја, мутавџи́ја, рећџи́ја, папуџи́ја, прстенџи́ја, сајџи́ја, самарџи́ја, споменџи́ја, ћеремџи́ја, ћеримџи́ја, ћиримџи́ја, шеширџи́ја*.[12] С. Петровић

[7] Ћирић наводи у којим се све категоријама полугласник може јавити, где наводи и суфиксе *-ьк* и *чьк* (1983: 24).

[8] О томе говори и Р. Жугић истичући да „у творбеном процесу суфиксације, наведени деминутивни суфикси уносе у семантички садржај мотивне именице нову семантичку компоненту са прототипским значењем деминуције, умањења“ (2013: 222).

[9] Како истиче Ђорић, моција код именица тиче се само категорије живог (то могу бити лица и, мањим делом, животиње), а искључује неживо (2008: 198).

[10] „Именице изведене суфиксом *-ло* означавају мушка лица којима се најчешће приступа са дозом омаловажавања“ (Ћирић 1983: 108). М. Бабић истиче да се неке именице са овим суфиксом које означавају имена вршилаца радње употребљавају и у значењу nomina instrumenti, тј. за означавање средства за вршење глаглоске радње. Као пример наводи именицу *мазало*, која, поред означавања средства за мазање, тј. четкице, кичице, може бити употребљена и у пренесеном значењу за врло лошег сликара. Пејоративна, презрива нијанса значења разумљива је када се узме у обзир да се овом именицом лице идентификује са средством вршења радње (Бабић 1967: 89).

[11] „Јасно је да се из речи као *дојиља*, *пратиља*, *тужиља* перинтеграцијом издвојио нови суфикс *-иља* и пренео на глаголе са основом на консонант: *плетиља*, *музиља*, *везиља*, *предиља* (= *преља*)“ (Клајн 2003: 155).

[12] Образовања са овим суфиксом могу се сврстати у неколике семантичке категорије, сматра П. Радић. Прва семантичка категорија односи се на изведенице које значе носиоца какве делатности, односно вршиоца радње. Друга семантичка категорија обухвата изведенице које означавају особу са каквом доминантном особином. Трећој семантичкој категорији припадају изведенице које значе особу са доминантном цртом припадања, потицања, учествовања у нечему (Радић 2001: 18–22). Лексеме из наше грађе припадају првој семантичкој категорији. Суфикси турског порекла (у нашој грађи суфикс *-џија*) често се могу јавити у хибридима који су по правилу стилски маркирани. Том приликом, основинска реч је домаћа лексема или одомаћена страна лексема (Ђорић 2008: 157).

истиче да када је суфикс турског порекла *-ci*, *-çi* забележен самостално, а не пред наставком *-ењк*, тада добија домаћи наставак *-ја* (Петровић 2012: 346).

Морфолошка анализа показује да су све извучене лексеме једночлане конструкције. Ако бисмо суфиксе посматрали бројчано, најзаступљенији је суфикс *-ција* са 24 изведене именице (односно 21 именицом ако не убрајамо фонетске ликове). Суфиксом *-ар* изведене су 23 речи. Четири речи творене су суфиксом *-ер*, а исто толико и суфиском *-ин*. Две лексичке јединице односе се на називе занатлија који су изведени суфиксом *-ач*. Суфикси *-ло* и *-ља* творе по једну реч. Суфикси *-ењк* и *-чењк* потврђени су у двема лексемама. Четири лексеме односе се на жене као занатлије и оне су изведене моционим суфиксом *-ка*, али и суфиксом *-ља*, као и суфиксом *-иља*.

3. ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА

Језички материјал који чини основу нашег истраживања извучен је из речника диференцијалног карактера, што је утицало на одсуство неких лексема. Тако у нашој грађи није забележена лексема *занатлија*[13], али јесу лексеме *зана́т* и *занатьк*, и то са значењем ‘посао као стално занимање наученог појединца’, односно ‘дем. и хип. од занат, занатић’.[14] С друге стране, има лексеме *ма́јстор* у значењу ‘онај који се истиче у неком послу или вештини, вештак у чему’, као и деминутива *мајсторчьк* са значењем ‘онај који је већ прилично овладао неким занатом, мајсторчић’.

Када су у питању остали општи називи за занатлије у *Речнику говора Лужнице*, забележена је именица *чира́к*[15], са значењем ‘шегрт, слуга, момак’. У значењу ‘мајсторов помоћник, шегрт’ ову лексему бележе и други дијалекатски речници (Динић 2008: 892, Стојановић 2010: 1025, Златковић II 2014: 571).

Међу обрађеним лексемама две се везују за лоше мајсторе – *ква́рља* и *ма́зало*. Код прве лексеме значење је општије ‘мајстор који поквари све чега се дотакне, антимајстор’, док код друге лексеме значење се диференцира семом која упућује на ‘рђавог мајстора који малтерише’. Слично значење за лексичку јединицу *ма́зало* налазимо и у пиротском говору ‘неук дунђер’ (Златковић I 2014: 433).

Иако све лексеме из наше грађе припадају истој значењској категорији занатлија, ти називи могу се сврстати у различите лексичко-семантичке групе. Ова класификација вршена је по угледу на рад С. Микетић (2010). На тај начин лексеме се могу поделити на следеће лексичко-семантичке групе: 1. *Називи занатлија који се баве прављењем хране и пића*, 2. *Називи занатлија који су везани за рад са биљкама*, 3. *Називи занатлија који су везани за рад са животињама или опремом за животиње*, 4. *Називи занатлија за обраду метала*, 5. *Називи занатлија који су везани за платно и ткање*, 6. *Називи занатлија који су везани за козметичке услуге*, 7. *Називи радника који праве кућу или материјал за њу*, 8. З*анатлије које праве, поправљају или продају конкретне предмете*, 9. *Називи занатлија за прављење или поправљање обуће* (Микетић 2010: 260–261).

3. 1. *Називи занатлија који се баве прављењем хране и пића*. Лекеме у овој лексичко-семантичкој групи посматраћемо у оквиру ужих група: брашно, сир, месо, слаткиши, пиће.

3. 1. 1. У говору Лужнице лексемама словенског порекла именују се радници који производе брашно – *воденича́р* и *млина́р*, с тим што се значење прве лексеме односи на ‘власника воденице или радника у њој’, док се значењем друге лексеме означава ‘власник млина или радник у њему’.

3. 1. 2. Лексема *ба́ч*, односи се на ‘главног пастира у групи пастира који чувају буљук оваца на испаши’, али и на ‘пастира одговорног за прераду млека на бачији’. *Етимолошки речник српског језика* бележи ову лексему као карпатско-севернобалкански пастирски термин нејасног порекла (II: 268). И у пиротском говору забележене су лексеме *ба́ч* и *бачија́р* у значењу ‘овчар који прерађује млеко на бачији’, односно ‘прерађивач млека на бачији’ (Златковић I 2014: 49).

[13] Д. Златковић у пиротском крају бележи фонетски лик *занатчи́ја* у значењу ‘*занатлија*’ (I 2014: 261).
[14] Како бисмо указали на ову појаву, у анализу смо уврстили и лексеме *зана́т* и *занатьк*.
[15] Лексема *чирак* регистрована је и у српском призренском говору (Петровић 2012: 311).

Прерадом млечних производа бавили су се *сирáр*[16] и *кашкаваџиија*. У грађи наилазимо на лескему *вурдáр* која именује ‘особу која је љубитељ вурде’, али експлицитно не указује на занатлију који израђује овај производ. Међутим, Н. Богдановић (2016: 49) бележи ову лексему и са значењем ‘онај који прави (или једе) вурду’.

3. 1. 3. У грађи је забележена и лексема *касáпин* настала од турског *kasap* (Škaljić 1966: 398). Наставак *-ин* даје овој лексеми српско морфолошко обличје (Милосављевић 2017: 352). Лексема *месáр*[17] у говору Лужнице не ступа у синонимни однос са лексемом *касáпин*, већ упућује на мушкарца који воли месо, гурмана, али и на брава са доста меса.

3. 1. 4. Међу називима за занатлије који се баве производњом слаткиша пронашли смо само лексему *бомбонџиија* у значењу ‘занатлија који прави бомбоне’. Ова хибридна реч творена је турским суфиксом *-џија* и француском именицом *bonbon*. Са значењем ‘мајстор који прави и продаје бомбоне, посластичар’ обрађена је лексема *бонбонџиија*[18] и у пиротском крају (Златковић I 2014: 62).

3. 1. 5. Када су у питању занатлије које се баве производњом пића забележили смо вишезначну лексему *казанџиија*, чије значење под бројем 2 упућује на ‘оног који пече ракију’. У анализираној грађи лексема *ређџиија* означава љубитеља ракије, али Н. Богдановић (2016: 175) као примарно наводи значење ‘човек који пече, производи ракију’. У пиротском говору лексема *ређџиија* употребљава се у значењу ‘особа која пече ракију’, као и у значењу ‘особа која најрадије пије ракију’ (Златковић II 2014: 357).

3. 2. *Називи занатлија који су везани за рад са биљкама*. Иако Б. Првуловић за лексему *дуванџиија* наводи да је у питању онај који прерађује дуван и продаје, посебном техником суши дуван, туца и продаје бурмут (2008: 116), у говору Лужнице значење овог турцизма диференцирано је и именује ‘оног који пуши’.[19] У значењу ‘пушач’ ова лексичка јединица забележена је и у говору Црне Траве (Стојановић 2010: 199).

3. 3. *Називи занатлија који су везани за рад са животињама или опремом за животиње*. Занатлија који се бави кастрирањем животиња именован је фонетским ликовима словенског порекла *стројáч* и *штројáч*. Поткивање коња било је везано за занатлију под именом *албáтин*[20]. Лексичка јединица *албáтин* регистрована је и у пиротском крају (Златковић I 2014: 36). Синонимна лексема са словенским глаголом *ковати* у основи, *поткивач*, није пронађена у грађи. У оквиру ове лексичко-семантичке групе је и назив *звончáр* који се односи на мајстора за прављење звона и клепетуша, као и назив *самарџиија* са значењем ‘занатлија који прави и продаје самаре’. Лексичка јединица *самарџиија* обрађена је и у пиротском говору у значењу ‘мајстор који прави седла и самаре’ (Златковић II 2014: 368).

3. 4. *Називи занатлија за обраду метала*.

Као примарно значење лексеме *казанџиија*[21] у *Речнику говора Лужнице* наведено је ‘занатлија који прави казане’. Овај назив налазимо и код Првуловића са истим значењем (2008: 68). Како се казанџијски занат не може одвојити од калајџијског јер „сваки казанџија калајише“ (Првуловић 2008: 67), овде ћемо сврстати и назив *калаџиија*[22] са значањем ‘занатлија који се бави калајисањем’. Занатлија ‘који кује и обрађује железо’ именован је лексемом *ковáч*. Лексема *кујунџиија*, иако је бележе други дијалекатски речници, премда са фонетским ликом *кулунџиија* (Динић 2008: 369, Стојановић 2010: 405), није пронађена у анализираној грађи.

[16] Љ. Ћирић бележи и лексеме *сирењáр* и *сирењáрка* у значењу ‘особа која је љубитељ сира’.

[17] Н. Богдановић за лексему *месáр* бележи два значења – ‘касапин’ и ‘особа која ужива у једењу меса’ (2016: 126).

[18] Ова лексема у наведеном речнику ступа у однос делимичне синонимије са лексемом *алваџиија*, која, осим примарног значења ‘произвођач и продавац халве’, има и значење ‘занатлија који израђује и продаје бомбоне и друге слаткише’.

[19] Слично Првуловићу и Б. Јовановић за лексему *дуванџиија* наводи да он „узгаја и прерађује дуван за своје потребе, али се бави и продајом дуванских производа“ (2012: 90).

[20] *Нáлбан*, *нáлбат* или *налбáтин* употребљава се у значењу ‘поткивач’ у српском призренском говору (Петровић 2012: 221).

[21] Значење ‘занатлија који прави, поправља и продаје казане и друге калаисане судове’ налазимо и у српском призренском говору (Петровић 2012: 166).

[22] *Кáлај* је ‘метал, сребрнасто сјајан и мек, који се добро кује и развлачи у танке листиће’ (Петровић 2012: 168).

3. 5. *Називи занатлија који су везани за платно и ткање*. У овој семантичкој групи забележен је велик број назива које се односе на послове у вези са платном и ткањем, било да су ти називи везани за одећу, за саме материјале од којих се она правила, делове разбоја, било да су у питању општи називи за особу која тка или плете.

3. 5. 1. 'Старински кројач који је ручно шио одело од чохе' именован је турцизмом *терзи́ја*, док се кројач уопште именује германизмом *шна́јдер*. Са значењем 'кројач народне одеће' налазимо у пиротском говору лексему *тер*s*и́ја* (Златковић II 2014: 476). У грађи нисмо пронашли словенску реч *кројач*, „чији је изостанак највероватније узрокован диференцијалном опредељеношћу дијалекатских речника" (Савић-Грујић 2015: 209).

3. 5. 2. Прерадом коже, али и израдом разних одевних предмета од овог материјала бави се *кожуша́р*[23]. Забележена је и лексема *ћурчи́ја* са истим значењем.[24] Као и у лексичкој парадигми српског призренског говора, где ове две лексеме „успостављају апсолутну синонимску релацију" (Милосављевић 2017: 358), језичка интерференција на лексичко-семантичком нивоу присутна је и у говору Лужнице.

3. 5. 3. Израдом посебног дела женске народне ношње, зубуна[25], бавио се *забанци́ја* (*забьнци́ја*).

3. 5. 4. Занатлија који тка покровце, вреће, торбе и бисаге од пређе испредене од козје длаке именован је лексемом *мутавци́ја*[26]. За мутавцијски занат Првуловић (2008: 56) наводи да је изузетно тежак, редак и недовољно познат. Источњачког је порекла и донет од стране турских освајача.

3. 5. 5. Чешљањем вуне[27] бавили су се *влача́р*[28] и *вуновлача́р*[29], с тим што Љ.Ћирић значења ових лексема конкретизује означавајући 'власника вуновлачарске радње'. Како се вуна чешљала гребенцима, очекивано је да у грађи региструјемо и лексему *гребена́р* у значењу 'онај који израђује гребенце'. Још један од битних процеса у овом реду производње одевних предмета јесте израда вретена, чиме су се бавили *вретена́ри*[30]. Овде ћемо сврстати и лексему *брда́р* која се употребљава у значењу 'мајстор који је израђивао брда за ткачки разбој'.

3. 5. 6. У грађи је забележена и лексема *ваља́вичар* у значењу 'власник ваљавице, најчешће радник у њој'. Овај занат везује се са ваљање (бељење) сукна (Савић-Грујић 2015: 209), али и за процес када су се исткана платна ојачавала проласком кроз воду и витла (Јовановић 2012: 77). Исто значење потврђује и Динић (2008: 58). У говору Црне Траве 'онај што се у ваљавици бави ваљањем (бељењем) сукна' именован је лексемом *ваља́ч* (Стојановић 2010: 89).

3. 5. 7. Када су у питању занати који су се претежно везивали за женска лица, забележене су лексеме: *плети́ља* у значењу 'жена која плете', *преди́ља* са значењем 'жена која преде, преља' и *тка́ља* 'жена која тка'. Значење 'плетиља', жена која плете одевне предмете (на машини или ручно) означава се у Пироту и околини именицом *плета́чка* (Златковић II 2014: 128).

3. 5. 8. У грађи је потврђена лексема *ћилима́рка* са значењем 'женска особа која тка ћилиме'. Лексема *ћилимар* није забележена ни у *Црнотравском речнику* Р. Стојановића, као ни у *Речнику*

[23] Фонетски лик *кожува́р* налазимо у пиротском крају (Златковић I 2014: 379) у значењу 'мајстор који израђује кожухе'.

[24] Ћурчијски занат спада у ред врло старих заната чији је основни материјал кожа. Основни производи су одевни предмети (Првуловић 2008: 31).

[25] За ову врсту народне ношње Б. Јовановић наводи да су занатски почели да се израђују од краја 19. века и то у оквиру терзијског рада. Када терзије почетком 20. века губе свој идентитет, њихов број производа свео се само на производњу зубуна (2012: 96). Код Првуловића налазимо да је *зубун* горња женска одећа, за старије од сукна, за млађе од сомота, плиша, са јаком поставом (2008: 117).

[26] *Мутавци́ја* је 'занатлија који израђује и продаје разне предемте од кострети' (Петровић 2012: 220).

[27] Прерада вуне укључује различите активности спецификоване врстом занатских послова, а које мотившу називе занатлија који се тиме баве (Милосављевић 2017: 356).

[28] Ова лексема мотивисана је поступком извлачења вуне, па јој је у основи прасловенски корен **velk-*, од којег је поступком ликвидне метатезе добијено *влак-* (Милосављевић 2015: 197, Skok III: 634).

[29] „Вуновлачарски занат служи за чишћење и грубо раздвајање вуненог влакна, правећи кудељну вуну за чешљање" (Јовановић 2012: 81).

[30] У основи ове речи јесте прасловенски корен **vert-* (Skok III: 622).

пиротског говора Д. Златковића, те претпостављамо да су се израдом ћилима бавиле претежно женске особе.[31]

3. 6. *Називи занатлија који су везани за козметичке услуге*. Ово семантичко поље броји само једну лексему *берберин* са значењем 'онај који брије и шиша'.

3. 7. *Називи радника који праве кућу или материјал за њу*. Нешто је богатији лексички инвентар назива занатлија који се тичу зидања и осталих радова на кући.

3. 7. 1. Тако грађа пружа податке о *дýњђерину* који је дефинисан као 'зидар, грађевински мајстор', али не бележи лексему *зидáр*, а ни њен фонетски лик *sидáр*, који, међутим, налазимо код Динића (2008: 262), и Златковића (I 2014: 208). Лексичка јединица *дунђерин* семантички може бити специфицирана додатном семом која означава и нестручног мајстора (Савић-Грујић 2015: 210–211), међутим, такво експресивно значење није забележено у анализираном материјалу.

3. 7. 2. Лексема *цигла́р* употребљава се у значењу 'радник који прави цигле'. У грађи је регистрована и лексичка јединица *ћеремџи́ја*, са фонетским ликовима *ћеримџи́ја* и *ћиримџи́ја*, који означавају 'мајстора који израђује ћерамиде', односно 'радника који прави цигле'. Лексема *тугла́р*, иако забележена у говору Црне Траве (Стојановић 2010: 939), није пронађена у нашој грађи. У грађи је забележена и лексема *црепа́р* са значењем 'радник који прави црепове'.

3. 7. 3. За именовање мајстора грађевинца који се посебно истиче у малтерисању у употреби је хибридна лексема *малтерџи́ја*, у чијој је основи германизам *малтер* (РМС III: 288), док је суфикс *-џија* турског порекла.

3. 8. *Занатлије које праве, поправљају или продају конкретне предемете*. Ова лексичко-семантичка група обухвата већи број назива занатлија који су израђивали или поправљали различите предмете.

3. 8. 1. У грађи је потврђена лексема *бојаџи́ја*[32] са значењем 'занатлија који боји прећу'.

3. 8. 2. Грађа бележи и лексему *восковарџи́ја* у значењу 'онај који откупљује и прерађује восак'. Та лексема сачувана је и у Пироту и околини као 'купац и прерађивач сировог воска' (Златковић I 2014: 90). У извученом материјалу нисмо забележили лексему *мумџи́ја*, али је бележе други речници (Богдановић 2016: 133).

3. 8. 3. На простору Лужнице лексема *катранџи́ја*[33] употребљава се у значењу 'мајстор који прави и продаје катран'. Иста лексема регистрована је и у пиротском крају (Златковић I 2014: 371).

У грађи је забележен и назив *кречáр* у значењу 'онај који пече и продаје креч'.

3. 8. 4. Лексемом *калдрмџи́ја* именује се онај 'који је правио калдрме', док се *бунарџи́ја* односи на мајстора 'који је могао у пољу пронаћи воду и на том месту ископати и озидати бунар'.

3. 8. 5. Лексички инвентар који обједињује лексеме које се тичу заната у оквиру покућства веома је разноврстан. 'Мајстор који прави грнчарију' именован је лексичком јединицом *грнчáр*. Један је од најстаријих и најразвијенијих заната на тлу Србије, чији су производи посуде које су неопходне у сваком домаћинству (Савић-Грујић 2015: 211). У грађи је забележена и лексема *лончáр* 'мајстор који прави земљано посуђе'.

Лексема *црепњáр* употребљава се у значењу 'мајстор који израђује и продаје црепуље'. Осим значења 'хлеб из црепуље', Динић (2008: 881) бележи и 'мајстор који прави црепуље'. Оба значења забележена су и у говору Црне Траве (Стојановић 2010: 1011), као и у пиротском крају (Златковић II 2014: 559).

Лексема *качáр* употребљава се у значењу 'мајстор који израђује бурад и каце', док је *пи́нтер* синонимни назив који се доводи у везу са англосаксонском мером за течност *пинта* (Савић-Грујић 2015: 212). Лексичка јединица *коритáр* означава мајстора који прави дрвена корита. Исто

[31] У тимочком говору лексема *ћилимáрка* означава кецељу ткану на домаћем ткачком разбоју са орнаментима узетим са ћилима (Динић 2008: 836), док у црнотравском крају ова лексема има значење 'она која ткаје ћилиме' (Стојановић 2010: 947). С друге стране, у Пироту и околини лексема *ћилимáрка* може се односити на жену која тка ћилиме, али и на цргу (Златковић II 2014: 498).

[32] Бавећи се називима носилаца занимања у речнику Г. Елезовића, С. Микетић лексему *бојаџи́ја* у значењу 'занатлија који се бави машћењем прђе и од тога живи' сврстава у семантичку групу *Занатлије које праве, поправљају или продају конкретне производе* (2010: 261).

[33] *Кáтран* је 'црна и густа течност од борове смоле', а *катранџи́ја* 'човек који израђује катран' (Петровић 2012: 179).

значење региструјемо и у пиротском говору (Златковић I 2014: 386), као и у говору Црне Траве (Стојановић 2010: 386).

Занатлија који прави запрежна кола именује се лексемом *колáр*.

Израдом и продајом сита бавио се *ситáр*, док је *јерганџúја*[34] израђивао јоргане.

Германизам *тúшљар/тúшљер* везује се за столара, док лексема словенског порекла није забележена у грађи. Условљени својим диференцијалним карактером, лексему *столар* не бележе ни други дијалекатски речници са простора призренско-тимочке дијалекатске области.

3. 8. 6. 'Онај који израђује спомене, каменорезац', именован је лексемом *споменџúја*. Ова хибридна лексема у основи има реч словенског порекла, док је деривирана суфиксом *-џија* турског порекла.

3. 8. 7. Невелик број лексема тиче се накита. *Прстенџúја* је 'мајстор који прави прстење', док је *сајџúја* 'часовничар'.

3. 8. 9. Занатлија који прави и продаје шешире именован је лесичком јединицом *шеширџúја*.

3. 9. *Називи занатлија за прављење или поправљање обуће*. Обућу су израђивали *опьнчáри*, *папуџúје* и *шýштери*. Лексема *опьнчáр* означава 'занатлију који израђује опанке'. Лексичка јединица *папуџúја*[35] односи се на 'мајстора који прави папуче'. Назив *шýштер* употребљава се у значењу 'обућар, шустер'.

С обзиром на чињеницу да је *Речник говора Лужнице* речник диференцијалне природе, није забележен велики број вишезначних речи у нашој грађи, односно, „речи су можда вишезначне, али су у Речнику дата само она значења која нису забележена у другим речницима" (Микетић 2010: 252–253). Издвојили смо само две речи код којих су потврђена два значења. Лексема *бач* употребљава се у значењу 1. 'главни пастир у групи пастира који чувају буљук оваца на испаши', али и у значењу 2. 'пастир одговоран за прераду млека на бачији'. Лексему *казанџија* разматрали смо у оквиру два семантичка поља с обзиром на то да може бити 1. 'занатлија који прави казане, али и 2. 'онај који пече ракију'.

4. ЗАКЉУЧАК

Опсервације које смо у раду изнели погодне су да се на основу језичког материјала изнесу поједини закључци, а тичу се простора једног од говора који припада призренско-тимочкој дијалекатској области.

Проучавање овог семантичког слоја од великог је значаја с обзиром на то да указује на једно минуло време, људе, прилике и догађаје. *Речник говора Лужнице*, попут других дијалекатских речника, представља и вид етнографског зборника, али је и сведок културолошких прилика на дијалекатском простору (Микетић 2010: 262).

Многи нелингвистички фактори утицали су на лексички фонд овог идиома, као и на формирање система лексичких јединица карактеристичних за делатност каква је занатство. Тамо где о називу заната/занатлија сведочи лексема словенског порекла, можемо говорити о делатности која је везана за основне егзистенцијалне потребе, за произвдоњу хране, затим за процес прераде природних материјала, за израду најпримитивнијих одевних предмета, за изградњу куће и предмета неопходних у домаћинству, као и за узгајање животиња (Савић-Грујић 2015: 214). Такве су лексеме: *ваљáвичар, влачáр, вретенáр, вуновлачáр, гребенáр, звончáр, ковáч, кожушáр, опьнчáр, грнчáр, коритáр, стројáч/штроја́ч*.

С друге стране, историјски фактори утицали су да вишевековни контакт између Срба и Турака као резултат да велики број лексичких јединица које су посредством турског језика дошле у

[34] Јорганџијски занат почео је боље да се развија кад је кревет ушао у употребу. Јоргане су у почетку наручивали само богати варошани, а касније и сељаци (Јовановић 2012: 97). Лексему *јорганџúја* налазимо и у српском призренском говору у значењу 'мајстор који израђује јоргане' (Петровић 2012: 161).

[35] У монографији С. Петровић налазимо лексему *папуџúја* са значењем 'мајстор који израђује и продаје папуче' (2012: 233).

српски језички фонд. Таквих је лексема у анализираној грађи пуно: *албáтин*, *дýњђерин*, *бојаџúја, дуванџúја, забанџúја (забњџúја), јерганџúја, казанџúја, калаџúја, калдрмџúја, касáпин, катранџúја, мутавџúја, папуџúја, ређиџúја, сајџúја, самарџúја, ђеремиџúја (ђеримиџúја, ђиримиџúја), ђурчúја*.

Забележено је врло мало германизама (*тúшљар/тúшљер, шнáјдер, шýштер*), или лексема које у основи имају реч германског порекла (*џиглар*) што може бити објашњено кроз призму историјских и социолошких фактора јер забележене лексеме сведоче о времену које претходи модернизацији и о делатности која је, пре свега, сегмент традиционалне материјалне културе.[36]

Како је већ речено, лексеме су класификоване по суфиксима, као и по лексичко-семантичким групама. Називе занатлија груписали смо у девет семантичких група где су се, као најбројније, издвојиле: *Називи занатлија који се баве прављењем хране и пића*, *Називи занатлија који су везани за платно и ткање* и *Занатлије које праве, поправљају или продају конкретне предмете*.

Материјал извучен из *Речника говора Лужнице* био је погодан да се на њему изврши и творбено-мотивацијска анализа. Извесни творбени модели уочени су у домену уског круга назива за занатлије. Као најпродуктивнији суфикси издвојили су се *-ар* (*брдáр, влачáр, грнчáр, коритáр, кожушáр, лончáр, сирáр, џиглáр, џрепáр*) и *-џија* турског порекла (тур. *-ci*, -çи + домаћи наставак ја) (*бојаџúја, забанџúја, казанџúја, катранџúја, мутавџúја, папуџúја, сајџúја, спомењџúја, ђеремиџúја, шеширџúја*).

Сврха овог, али и овоме сличних радова, јесте да се забележене лексеме које описују занате неретко ишчезле, или у процесу нестајања, осмотре лексиколошки, систематизују, и да се из те грађе изведу неке општије особености. У процесу индустријализације и технолошке модернизације долази до потирања занатских радионица, а самим тим и до промена на лексичком плану, што може условити да забележене лексеме постану део архаичног лексикона млађих нараштаја.

Литература

Бабић, М. (1967). Nomina agentis изведена суфиксом *-ло*. *Наш језик* XVI, св. 1–2. Београд: Институт за српскохрватски језик, 84–92.

Babić, S. (2002). *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Nakladni zavod Globus.

Богдановић, Н. (2016). Антропографски речник југоисточне Србије. У: *Српски дијалектолошки зборник* LXIII, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Влајић-Поповић, Ј (1994). Герамнизми у говорима југоисточне Србије. У: *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*. Ниш, 445–456.

Динић, Ј. (2008). *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Жугић, Р. (2010). Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору образовани суфиксима -ко, -ља, -оња, -ча. У: *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*: посебно издање поводом 50-годишњице оснивања Филозофског факултета посвећено проф. др Мирославу Вукићевићу. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 97–112.

Жугић, Р. (2013). Именичке деминутивне изведенице мушкога рода на суфикс -ьк -(ак) и његове проширене варијанте у призренско-тимочким говорима. *Годишњак за српски језик и књижевност*. Ниш: Филозофски факултет, 219–232.

Златковић, Д. (2014). *Речник пиротског говора*, I том А–Њ. Београд: Службени гласник.

Златковић, Д. (2014). *Речник пиротског говора*, II том О–Ш. Београд: Службени гласник.

Јовановић, Б. (2012). *Стари занати Пирота и околине*, Пирот: Народна библиотека.

Клајн, И. (2002). *Творба речи у савременом српском језику – Први део*. Београд.

Клајн, И. (2003). *Творба речи у савременом српском језику – Други део*. Београд.

Марковић, Ј. (2000). Говор Заплања. У: *Српски дијалектолошки зборник*, XLVII. Београд: Институт за српски језик САНУ.

[36] Како наводи Ј. Влајић-Поповић, германизми северно од Саве и Дунава, као и у Босни, разумљиво су широко заступљени с обзиром на историјске разлоге (српскохрватско-немачка диглосија; аустријска окупација). С друге стране, иако неочекивани у говорима југоисточне Србије, на основу речничког корпуса може се закључити да је истовремено са повлачењем Турака немачка лексика у младој Кнежевини Србији начинила продор на југ и уврежила се, између осталог, и у занатској терминологији (1994: 445, 446–454).

Матијашевић, Ј. (1986). Из проблематике именица типа nomina agentis. *Јужнословенски филолог* XLII. Београд: Институт за српскохрватски језик, 115–128.
Милосављевић, Т. (2011), Ковачка лексика у Заплању. *Годишњак за српски језик и књижевност*. Ниш: Филозофски факултет, 165–184.
Милосављевић, Т. (2015). Лексика заната у српском говору Призрена. У: *Традиционална естетска култура – Занат*. Београд – Ниш, 189–203.
Милосављевић, Т. (2017): Лексика српског призренског говора. У: *Српски дијалектолошки зборник*, LXIV. Београд: Институт за српски језик САНУ
Микетић, С. (2010). Називи носилаца занимања оријенталног порекла у „Речнику косовско-метохијског дијалекта“ Глигорија Елезовића. У: *Зборник радова са пројекта Истраживања српског језика на Косову и Метохији*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 243–281.
Петровић, С. (2012). *Турцизми у српском призренском говору*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
Првуловић, Б. (2008). *Лексика старих заната*, Ниш: СВЕН.
Радић, П. (2001). *Турски суфикси у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
Савић-Грујић, А. (2015). Називи занатлија у југоисточној Србији. У: *Традиционална естетска култура – Занат*. Београд – Ниш, 205–216.
Савић-Грујић, А. (2017). Антропографска лексика у говорима сврљишког краја – лингвогеографски приступ. У: *Српски дијалектолошки зборник*, LXIV/2. Београд: Институт за српски језик САНУ.
Стевановић, М. (1986). *Савремени српскохрватски језик*. Београд: Научна књига.
Стојановић, Р. (2010). Црнотравски речник. У: *Српски дијалектолошки зборник*, LVII. Београд: Институт за српски језик САНУ.
Ћирић, Љ. (1983). Говор Лужнице. У: *Српски дијалектолошки зборник*, XXIX. Београд: Институт за српски језик САНУ, 7–119.
Ћирић, Љ. (2018). Речник говора Лужнице. У: *Српски дијалектолошки зборник*, LXV/2. Београд: Институт за српски језик САНУ.
Ђорић, Б. (2008). *Творба именица у српском језику*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност.

Речници

ЕРСЈ 3: *Етимолошки речник српског језика* I–III (2003, 2006, 2008). Београд: Институт за српски језик САНУ
РМС 6: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI (1967–1976). Нови Сад: Матица српска.
Skok, P. (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.
Škaljić, A. (1966). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.

THE NAMES OF THE CRAFTSMEN IN THE SPEECH DICTIONARY OF LUŽNICA

Summary

This paper registers and analyzes the lexical inventory of the words referring to craftsmen in Prizren-Timok dialect (southeast dialect of Serbia), focusing mainly on the dialect of Luznica. The rich lexical material is extracted from the *Rečnik govora Lužnice* by Ljubisav Ciric. The research is based on a corpus of about 70 noun lexemes. The aim of the paper is to point out, on the basis of the collected material, the lexical variety of craftsmanship in a specific dialect area. Excerpted lexemes were analyzed from the formative-motivational and lexical-semantic aspects. On this occasion, the results were compared with the situation in other dialect dictionaries in the Prizren-Timok dialect area, as well as with the results postulated in *Leksika starih zanata* by Borislav Prvulovic.

Key Words: artisans, dialect of Luznica, formative-motivational analysis, lexical-semantic analysis, nomina agentis

Сандра Савић
Институт за српски језик САНУ
sandrasavic0302@gmail.com

UDK 811.163.41'373(497.113 Sombor)

Биљана Савић – Бранкица Марковић

ТКАЧКА ЛЕКСИКА СТАПАРА (КОД СОМБОРА)*

У раду је представљена ткачка лексика Стапара, села у околини Сомбора. Грађа за овај рад прикупљена је на терену у разговору са четири старије информаторке – ткаље чувеног *стапарског ћилима*, који се налази на листи нематеријалних и културних добара Републике Србије. Лексичко-семантичком анализом обухваћено је шест семантичких поља: *Разбој и делови разбоја*, *Ткање и производи ткања*, *Радње у ткачкој радиности*, *Помагала у ткачкој радиности*, *Мере у ткачкој радиности* и *Nomina agentis.* У доба све веће глобализације губе се стари обичаји, традиција се све мање поштује, а занати изумиру. Значај овог рада огледа се у томе што се прикупљеном грађом настојала сачувати од заборава лексика из области ткачке радиности у овом делу Војводине, с обзиром на то да је *стапарски ћилим* један од најпознатијих аутохтоних српских ћилима. Сачувати дијалекатску лексику која се односи на културно наслеђе српског народа није ништа мање значајно и вредно од очувања тог самог културног добра.

Кључне речи: српски језик, дијалектологија, ткачка лексика, Стапар, стапарски ћилим.

1. УВОД

Предмет овог рада је ткачка лексика Стапара, села у северозападном делу Бачке, смештеног око 13 км јужно од Сомбора. После протеривања Турака из Бачке, српско погранично становништво из села Бокченовић, Врањешево и Пригревица присилно је пресељено почетком шесте деценије XVIII века у данашњи Стапар, а њихова земља је додељена Немцима колонистима (Влаисављевић, 1978: 17–19). Још од тог времена Стапар представља компактну целину насељену Србима староседеоцима православне вероисповести. Према попису из 2011. године, ово село има 3.282 становника. Како у прошлости, тако и данас, Стапарци се углавном баве пољопривредом. Сточарство је током времена изгубило на значају, а земљорадња је и даље главна привредна грана. Занатске делатности су углавном замењене индустријском производњом. Нема више занатлија као што су: кломфери (клопмари), ужари, колари, плетачи, ковачи, бојаџије, опанчари, крупари, корпари, метлари, содари, сарачи и др.[1]

Све до првих деценија XX века у српским сеоским домаћинствима Војводине жене су велики део потреба за текстилом подмиривале сопственим радом (Малуцков, 2003: 11). Ткачка радиност углавном се обављала као домаћа радиност, а не као организована занатска делатност. Основу текстилне производње у току укупног културног развоја у српском народу чинило је домаће ручно ткање (Идвореан-Стефановић, 2009: 5). Најпрепознатљивији производи ткања су *ћилими*. Они су „у најужем кругу симбола традиционалне културе српског народа, а народно ћилимарство се сматра једним од најплоднијих поља његовог уметничког израза" (Идвореан-Стефановић, 2009: 5). Међу најпознатијим аутохтоним српским ћилимима су *пиротски* и *стапарски ћилим.*

Стапарско ћилимарство је уписано на листу нематеријалног културног наслеђа Републике Србије под редним бројем 32.[2] Очување српске културне баштине одвија се кроз Центар за нематеријално културно наслеђе Србије, који је отворен у Етнографском музеју у Београду. Како

* Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-68/2020-14/200174 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

1 Подаци о занатима који су постојали у Стапару преузети су из Влаисављевић, 1978: 23–64.

2 Податак преузет са сајта www.nknns.rs/cyr/popis-nkns/staparsko/tshilimarstvo-0.

је језик носилац културног наслеђа, нашим радом настојали смо да сачувамо од заборава ткачку лексику села Стапара и тако дамо свој скромни допринос очувању овог нематеријалног добра.

Говор Стапара припада бачким говорима шумадијско-војвођанског дијалекта, који су описани у монографији *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине* (в. Поповић, 1968).[3] О војвођанским говорима своје погледе износе и: Александар Белић у неколико студија – *Діалектологическая карта сербскаго языка* (в. Белић, 1905), *О српским или хрватским дијалектима* (в. Белић, 1908) и *Штокавски дијалекат* (в. Белић, 1929), затим Милош Московљевић у раду *Дијалектолошка карта Војводине* (в. Московљевић, 1938) и Павле Ивић у књизи *Српски дијалекти и њихова класификација* (в. Ивић, 2009). Иван Поповић у својој монографији (1968: 7) истиче да „бачки говори, као говори војвођанског типа, показују све ове за Војводину важне црте: имају најновију акцентуацију, а познају и 'херцеговачке' облике деклинације (са наст. *-ма* у dat. instr. и loc. pl.) и неколико архаичних падежних облика у множини именица и заменица..." У војвођанским говорима замена јата најчешће је екавска, али се среће и знатан број икавизама. Када је реч о бачким говорима, Иван Поповић констатује (1968: 36–37) да постоје јасне разлике између *сомборске* (северозападни тип) и *шајкашке зоне* (југоисточни тип). Даље наводи да говор Стапара припада овом првом, северозападном типу, чије су неке од карактеристика: икавизми типа *сијати*, *гријати*, боље чување послеакценатских дужина, облици презента типа *дадем*, *знадем*, *имадем*, редовна употреба предлога *сас* (према нашој грађи, употреба овог предлога регистрована је у облицима *с*, *са* и редовно – *со_тим*) итд.

За потребе *Српског дијалектолошког атласа* проф. Драгољуб Петровић је у јуну 1978. године попунио упитник за пункт Стапар.

Ткачка терминологија је највише испитивана на терену херцеговачко-крајишког дијалекта, у радовима: *Биљешка о конопљи и лану у Лици и Крбави*; *Ткање на острву Лопуду* (в. Вулетић Вукасовић, 1899а, 1899б; 1909), *Јеменије и други прекривачи* (в. Зовко, 1915), *Терминологија ткања и обраде лана и конопље у селима Билогоре с напоменама о локалним говорима* (в. Шкрбина, 1979), *Из ткачке лексике Горњег Драгачева* и *Ткачка лексика Драгачева* (в. Комадинић, 1986; 1992), *Из ткачке терминологије Великог Блашка код Бањалуке* (в. Савић, 2011) и *Ткачка лексика Бастаса* (в. Црњак, Козомара, 2018). Са простора призренско-тимочке дијалекатске области радови са овом тематиком су: *Лексика узгоја конопље и лана села Штитарца* (в. Богдановић, Првуловић, 1993), *Лексика прераде вуне и конопље у селу Горње Гаре* (в. Јанков, 2004) и *Ткачка лексика југоисточне Србије* (в. Марковић, 2006). О ткачкој терминологији са терена шумадијско-војвођанског дијалекта постоји само један прилог – *Ткачка терминологија села Скадра код Ваљева* (в. Ивковић, 2013). И то је један од разлога што смо одлучили да испитујемо ткачку лексику Стапара, чији говор припада шумадијско-војвођанском дијалекту.

Грађу смо забележили у Стапару у јулу 2019. године, попуњавањем *Упитника за прикупљање ткачке лексике* Јордане Марковић и снимањем на диктафон разговора са четири информаторке – ткаље, старости од 71 до 81 године. Разговор је вођен у Етно музеју чији су експонати, између осталих, и разбој, и ћилими.[4] Акцентовану грађу груписали смо у шест семантичких поља. „Костур" ове класификације (поменутих шест семантичких поља) преузели смо из монографије *Ткачка лексика југоисточне Србије* Јордане Марковић. На основу предметно-логичких критеријума класификација и дефиниција одредница су даље разрађене и употпуњене, у складу са захтевима наше грађе, у чему нам је помогао и рад *Из ткачке терминологије Великог Блашка* (*код Бањалуке*) (в. Савић, 2011).

[3] Аутор је за потребе овог свог истраживања обишао следеће пунктове у Бачкој: Госпођинце, Чуруг, Шајкаш, Турију, Равно, Бегеч, Силбаш, Сивац, Стапар, Дероње, Сомбор, Александрово, Суботицу, Мартонош, Пачир и Мол. Поред бачких говора, у овим истраживањима И. Поповић је испитивао и сремске, банатске, буњевачке и шокачке говоре.

[4] Информаторке из Стапара су ткаље: Смиљка Стајшић (рођ. 1938), Софија Цепанчић (рођ. 1940), Зорка Циврић (рођ. 1948) и Миланка Аперлић (рођ. 1947). Овим путем захваљујемо информаторкама и Јелени Милић, директорки Основне школе „Бранко Радичевић" у Стапару, на гостопримству, предусретљивости и лепој сарадњи.

2. ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА

Прикупљена лексика разврстана је у следећих шест семантичких поља:

2.1. Разбој и делови разбоја
2.2. Ткање и производи ткања
2.3. Радње у ткачкој радиности
2.4. Помагала у ткачкој радиности
2.5. Мере у ткачкој радиности
2.6. Nomina agentis.

2.1. Разбој и делови разбоја

2.1.У прво семантичко поље сврстани су називи за разбој и делове разбоја.

2.1.1. Као општи назив направе за ткање јавља се лексема *ра́збој*, *ра́збōј.*

2.1.2. За врсте разбоја релевантна су два критеријума: величина, односно ширина и материјал од којег је направљен. Критеријум хоризонтални/ вертикални за Стапар није релевантан, јер под појмом *разбој* подразумевају само хоризонтални, који је код њих једино у употреби.

2.1.2.1. Према величини, односно ширини разбој може бити *вѐлики/ ши̏роки* и *ма̑ли/ ӯски*, *ӯзани.* Ћилими су најчешће ткани у пару, на великом разбоју. Ћилимци, пешкири, торбе и седала за столице ткани су на малом разбоју.

2.1.2.2. Разбоји су прављени од дрвета: *од дӯда/ дӯдовог дрвета*, *хра̑ста*, *трёшњē*, *вѝшњē*, *ѐраха.* Разбој се најчешће правио од дудовог дрвета, јер, како информаторка наводи, „*од ба̀грема би се зна̏ло заце́пити, а од дӯда нē̑ће.*"

2.1.3. Овде су сврстани називи за делове разбоја.

2.1.3.1. Део разбоја на којем ткаља седи именује се једночланом или вишечланом лексемом – *да̀ска*, *да̀ска за сѐдēње.*

2.1.3.2. Конструкцију чине и рамови са бочних страна разбоја.

2.1.3.2.1. Усправне странице рама у које се стављају предње и задње вратило називају се *стати́ве* и *статѝве*ᵘ*це.*

2.1.3.2.2. Попречне странице рама именују се лексемама *ра́спон*(*и*), *спо̏не.*

2.1.3.3. *Вӯчила* су дрвене дашчице са рупама, које држе брдило.

2.1.3.4. Основа се намотава на *за̏дње/ дрӯгō вра̀тило*, *вѐлико вра̀тило*, а оно што је изаткано на *прѐдње/ пр̀вō вра̀тило.*

2.1.3.5. Информаторке не праве дистинкцију при именовању дела којим се фиксирају вратила – предње и задње. У оба случаја употребљавају лексеме *запѝњача* и *ба̏бица.*

2.1.3.6. Део разбоја кроз који се провлаче нѝти основе именује се лексемом *бр̏до.*

2.1.3.7. Брда се разликују према густини и материјалу од којег су направљена.

2.1.3.7.1. За ткање памучног платна користи се *гӯсто*, *сѝтно/ гӯшће*, *сѝтније бр̏до*, а за ткање дебље тканине и ћилима *рѐђе/ рѐђē бр̏до.*

2.1.3.7.2. Брда су прављена *од тр̏ске.*

2.1.3.8. Брдо чине *двē̑ тр̏ске* и *тр̏скице.* Према речима информаторке: „*трёба да и̏мāш дӯгачку јѐдну тр̏ску и дрӯгу тр̏ску до̏ле и о̏нда се умо̀тāје ка̀нāп и ста̏ви се јѐдна та̀нка тр̏скица, па о̀пēт умо̀тāјеш, па дрӯга...*"

2.1.3.9. Део разбоја у који се смешта брдо именује се лексемом *бр̏дила.*

2.1.3.9.1. И горњи и доњи део брдила информаторке доживљавају као једну целину и именују том истом лексемом – *бр̏дила.*

2.1.3.10. Лексема *нѝти* употребљава се за именовање дела разбоја који омогућава стварање зева.

2.1.3.11. Нѝти су најчешће израђиване *од па̀мука/ па̀мучне,* а могле су бити *од ко̀нопљ̄е* и *од ку̀деља̄.*

2.1.3.12. За део разбоја који лежи на земљи и који ткаља притиска ногом и тако повлачи нѝти користи се лексема *подложни́ци*, а ређе се употребљава облик једнине *подло̀жнӣк.*

2.1.3.13. Број подложника зависи од величине, односно ширине разбоја: на широком разбоју их има *ше̂ст*, а на узаном *чѐтир* (*два̂ и два̂*).

2.1.3.14. Дрвени прут који се поставља на основи између задњег вратила и нѝти, ради стварања бољег зева, именује се лексемом *цѐпци.*

2.1.3.15. За кочиће који праве зев употребљавају се различити акценатски и фонетски ликови: *ско̀шчићи*, *ско̀чкићи*, *ско̏чићи.*

2.1.3.16. Предмет ваљкастог облика на који се намотава пређа назива се *це̂в.*

2.1.3.17. *Ср̀дачка* је средишњи део који се провлачи кроз цев.

2.2. Ткање и производи ткања

2.2. Овим семантичким пољем обухваћени су називи за ткање и производе ткања.

2.2.1. За ткање је потребно припремити неопходан материјал.

2.2.1.1. Пре прераде материјали за ткање именују се лексемама: *ко̀нопља*, *ку̀деља*, *вӯна*, *па̀мук*, *лӓн.*

2.2.1.2. Након прераде, од конопље, односно кудеље добија се *прѐђа*, а од вуне *стре́ка*. *Па̀мук* и *лӓн* информаторке нису саме припремале за ткање, него су их куповале.

2.2.1.3. Материјали за ткање су могли бити природне боје и офарбани.

2.2.1.3.1. Како се стрека добијала од вуне оваца различитих боја, тако су природне боје материјала за ткање биле: *бе́ла*, *бле́до си́ва*, *та́мно си́ва*, *цр̂на.*[5]

2.2.1.3.2. Материјали су након фарбања могли бити различитих боја: *све́тло и за̀творено бо̀рдо̄*, *р̂ђа*, *цр̂на зѐлена, цр̂на зѐлена*, *цр̂на*, *бе̂ла*, *бе́ла*, *жу́та*, *зѐленā*, *љу̏бичаста*, *брӓон*, *брӓонска*, *дрӓп*, *тѐгет*, *та́мнозелѐна*, *бле́да зѐлена*, *си́ва*, *гу̏шчија*, *ли̂шће зѐлена*, *лѝла*, *ли̏хт јорго̀ва̄н*, *ро́зе* (ген.), *цѝмет*, *ци́гла*, *ка̀мена* и *нѐбо пла̂ва.*

2.2.1.4. Када је реч о броју нити, информаторке углавном користе вишечлане лексеме: *јѐдна стру̏ка*, *две̂ стру̏ке*, *три̂ стру̏ке.* Забележена је и једна потврда лексеме *дво̀струкā.*

2.2.1.5. Према дебљини нити разликују се *дебѐла, дѐбљā* и *тӓнка, тӓњā.* Како информаторка казује: „*Нѐко ѝма дѐбљӯ, нѐко тӓњӯ стре́ку. Ӣмā ко пре̑де стре́ку, а ӧнда ако фа̂рбаш је, бу̏де нѐка, ај' рѐци̇мо, дебѐла стре́ка, дѐбље о̀предена, а нѐка тӓње*."

2.2.1.6. Избор материјала за ткање зависио је од њихове намене.

2.2.1.6.1. За основу су коришћени: *па̀мук* (за пољавице), *ку̀деља* (за ћилиме) и *вӯна.*

2.2.1.6.2. За потку су употребљавани *вӯна* и *па̀мук.*

2.2.2. Овде су наведени називи за нѝти ткања.

2.2.2.1. Као општи назив користе се лексеме: *жи̏ца/ жи̏ца*, *ко̀нац*, *кра̀јчић*, *кра̂ј*, *стру̏ка*.

2.2.2.1.1. Уздужне нити кроз које се проткива потка при ткању називају се *о̀снова*.

2.2.2.1.2. *Пӧтка* је назив за попречне нити које се уткивају у основу при ткању.

2.2.3. Основа намотана на вратило назива се *осну́так.*

2.2.4. Растојање између нити кроз које се провлачи потка именује се лексемом *зе̂в.*

2.2.5. Зев може бити *дӧбар* и *лӧш* (*ма̂ли*).

2.2.6. Врсте ткања могу се класификовати према три критеријума: начину израде, материјалу и техници израде.

[5] Овце црне, сиве или браон боје звале су се *ци̏гаје*, *цига́је.*

2.2.6.1. Ткање се могло израђивати на два начина: *по̀њавички* и *ћи̏лимски.* Поњавички се ткало углавном на памуку, и то тако што се четири-пет жица провлачило горе, а једна доле. Ћилимски се ткало тако да се једна жица провлачила горе, а једна доле.

2.2.6.2. Ткање је добијало назив према материјалу који је коришћен за његову израду: *па̀мучно*, *ву̀нено* и *ла̀нено пла́тно.*

2.2.6.3. Према техници израде постоји ткање *на пр̏сти*, *ру̀кама/ ру̏чно/ на ру̂ку*, затим ткање *чу̏нком/ на чу̏нак/ помоћу чу̏нка* и ткање *на да̏ску*. Избор технике ткања зависио је од производа који се ткао и од мустри (шара). Рукама су прављене ситније шаре, чунком су ткане широке, веће површине које је тешко дохватити рукама, а поњавице на даску. Информаторка казује: „*За по̀њавице...то̂ је на да̏ску. Кад се увѐде, о̏нда се с о̀не стра́не ни̏ти увѐде да̀ска и о̏нда прико те̂ да̀скē, рѐцимо, две̂-три̂ жи̏це го̏ре, до̀ле јѐдна и та̀ко кад о̏ћеш да про̀молиш, о̏нда за̀врнеш.*”

2.2.7. Ткањем се добијају многобројни производи.

2.2.7.1. Њихова намена је различита. Коришћени су за прекривање кревета, столова, подова, за прављење одеће и за другу практичну или декоративну употребу.

2.2.7.1.1. Ћилим је имао разнолику употребу. Највише се користио за прекривање кревета. На под се ћилим у ранија времена ретко стављао, јер је сматран сувише вредним и скупим да би се по њему газило. Како информаторка казује: „*То̂ је би̏о кр̏ва̄в по̀сō да се га̏зи. Мо̀гло се ку́пити ју̏тро зѐмљē за па̂р ћилимо́ва*.” Ћилим је имао значајну улогу у обредно-обичајној пракси Стапараца. Био је саставни део девојачког штафира, даровао се куму на свадби, а полагао се и „*у ку̀стӯрницу/ ко̀стӯрницу*” испод сандука покојника. Овај погребни обичај сачувао се и до данас. Поред ћилима, за кревет су ткани *по̀њавица*, *ча̀ршаф*, *пе̏рине.*

2.2.7.1.2. На зиду поред кревета био је *ду̀ва̄рник*. То је ћилим који је имао различите мустре, најчешће са ликовима животиња, и служио је да штити зид. Дуварници су се на зид качили на клинове или су били постављани у дрвене рамове који су се прислањали уза зид кревета.

2.2.7.1.3. На под се није простирао само ћилим него и *ћили́мац*, *кр̏паре* и *ста̀зе.* Ћилимац је ткан од вуне, али са мање шара него ћилим због своје практичне употребе (стављао се на седишта фијакера и на коња, испод седла).

2.2.7.1.4. Ћилим је коришћен и као столњак, а у каснија времена и као надстолњак, који је служио као украс на кудељном столњаку.

2.2.7.1.5. За столице су се ткале *се̏далице*, *кома̀дићи*, а за седишта на колима и фијакерима *покро́вци*. Покровци су се ткали од кудеље.

2.2.7.1.6. Материјал за одећу наше информаторке нису ткале. Само се најстарија од њих сећа да је њена мајка ткала сину *оде̑ло*.

2.2.7.1.7. Поред наведених, за практичну или декоративну употребу ткали су се и: *то́рба*, *пешки́ри ку̀дē̑љни/ кудē̑љни*, *па̀мучни пешки̏рићи*, *ку̏варица*, (*за че̏шаљ*), *ку̏хињске кр̏пе*, *ја̀стучићи*.

2.2.8. Према нашој грађи, ћилим је најзначајнији производ ткања, те је издвојен у посебно семантичко потпоље. Општи назив за прекривач настао ћилимским ткањем јесте *ћи̏лим*.

2.2.9. Ћилим има своје делове.

2.2.9.1. Главна боја, која представља подлогу на ћилиму, именује се двема лексемама *гру̏нт* и *не̏бо.*

2.2.9.2. Део ћилима на којем се налази централни мотив назива се *не̏бо*. Ћилим који има два централна мотива назива се *ћи̏лим са два̂ не̏ба.*

2.2.9.3. Део уз ивице ћилима именује се једном лексемом, потврђеном у два акценатска лика: *о̀крāјница*, *окра̀јница.*

2.2.9.4. Линија где се спајају две половине ћилима назива се *са́став*, *са́ставак*.

2.2.9.5. Неки ћилими су имали и ресе, које се у Стапару именују лексемом *фро̏нцле/ фро̀нцле.*

2.2.9.6. *По̀руб* је назив за порубљену ивицу ћилима.

2.2.9.7. Ако би се нȉти током ткања покидале, везиване су у *чвȍр*.

2.2.9.8. Остаци основе који на крају отпадну зову се *ỳрезнȉци* и *крȁјеви*.

2.2.10. Стране ћилима су: ужа, шира, горња и доња.

2.2.10.1. Ужа страна ћилима именује се лексемом *чѐло*.

2.2.10.2. За ширу страну ћилима користи се вишечлана лексема *бȍчна стра́на*.

2.2.10.3. Стапарски ћилим нема лице и наличје, већ је исти са обе стране, односно, према речима информаторки, има два лица.

2.2.11. Разликује се више врста ћилима према њиховим мустрама (шарама) и према броју делова од којих су сачињени.

2.2.11.1. Ћилим може бити изаткан изједна (из једног дела) и то је *цѐо*, *це́ли ћȉлим*, или *из два̂ дѐла.*

2.2.11.1.1. Код ћилима из два дела, један део, односно једна његова половина назива се *пȍла*, *пȍлак*.

2.2.11.2. Према мустрама (шарама) разликује се пет врста ћилима: *старȍвēнски/ са вѐнчићима*; *с*(*а*) *вѐнци*(*има*)/ *на вѐнце*; *с*(*а*) *кȕтија*/ *са кȕтијама*; *с ћȍшкови*/ *с ћȍшковима* и *пȉротскӣ.* Најстарији ћилими су *старовенски*/ *са венчићима*, за које су карактеристичне ситне руже, а венци када их имају су мали. Како информаторка наводи: „*на средȉни нѐмā нȉшт, а ȍва ма̂ла ỳзана ȉмā ра̂ђено тȳ тȁкō... са̀мо сȉтне рȕжице бȕдȳ...*" Ћилими *са венцима*/ *на венце* имају крупније руже и венце. Ћилими *са кутија*/ *са кутијама* около имају мале правоугаонике или квадрате у којима су руже. Те геометријске облике ткаље називају кутије или кутијице. У новија времена Стапарке су почеле да ткају и *пиротске ћилиме*. Ове ћилиме одликују другачије шаре (углавном геометријске, а и руже су другачијег облика од стапарских).

2.2.12. Као општи назив за мотив на ткању користе се лексеме *ша́ра*, *мȕстра*, *мȕстрица*, *мȍтȉв.*

2.2.13. Постоји више врста мотива. Класификовали смо их у три групе.

2.2.13.1. Мотиви из биљног света су: *ру́жа*, *рȕжица*, *љубичȉца* и *лȉшће*.

2.2.13.2. Мотиви из животињског света су: *фȁзāн*, *папȁгāј*, *пȁун* (мн. *пȁуни*), *пȁс*, *вȕк*, *лȁв* и *лȁвица*.

2.2.13.3. Геометријски мотиви именују се лексемама: *кȕтије*, *кȕтиј"це*, *пру́ге*, *штрȁфте*, *рȉпиде* и *кȍцке*, *кȍцкице.* Рипиде и коцке су карактеристичне за пиротски ћилим.

2.2.13.4. Као украс на практичним и декоративним производима ткања (кухињске крпе, пешкири и сл.) ткане су *за́тке* (ном. јд. *за́тка*). *Затка* је ред у једној боји на крајевима тканине.

2.3. Радње у ткачкој радиности

2.3. У ово семантичко поље сврстани су називи за радње у ткачкој радиности.

2.3.1. Вуна се мора припремити да би се могла даље користити за ткање.

2.3.1.1. Скидање вуне са оваца назива се *шȉшање*, од глагола *шȉшати* (несвр.). Забележили смо и облик сврш. вида *ошȉшати.*

2.3.1.2. Скидање прљавштине са вуне именује се лексемом *пра́ње* (3. л. јд. презента *пѐрē*; свр. *опѐрē*).

2.3.1.3. Чистити вуну код мајстора (машински) каже се *ре́дити*.

2.3.1.4. Радња рашчешљавања вуне назива се *чѐшљāње*. Вуна *се грѐбē*, *чѐшљā* помоћу гребена и тако се добија *ỳрēђена* и *ȉшчешљāна вȕна*.

2.3.1.5. Лексема *прѐдēње* користи се за именовање радње прављења нити (жице) од очешљане вуне. Потврђени су и глаголски облици: 3. л. јд. презента *пре́де* несвр., *испре́де* свр. и р. гл. прид. ж. р. *прѐла*, *прēла*.

2.3.1.6. Глагол *упре́дати* користи се да означи радњу – састављати две нити (жице) предењем. Забележене су и гл. именице *упре̑да̄ње* и *припре́да̄ње*.

2.3.1.6.1. Информаторка каже: „*при̏пре̄дам* (*на јѐдно клу̏пче*)", када удвостручава, утростручава нити при мотању.

2.3.1.7. За супротну радњу, растављања двеју нити, забележен је глагол *распре́дати*.

2.3.1.8. Лексемом *мо̀та̄ње* именује се радња намотавања нити на клупче, од глагола *мо̀тати* (3. л. јд. презента *мо̀та̄*, 3. л. мн. презента *мота́ду*). Забележен је и гл. облик *присмо̀та̄м*.

2.3.1.9. За супротну радњу, одмотавања нити са клупчета, 3. л. јд. презента гласи *одмо̀та̄је*.

2.3.1.10. Бојити испредену вуну (стреку) каже се *фа̑рбати* (свр. *о̀фа̄рбати*).

2.3.1.11. Глагол *бе́лити* користи се да означи радњу избељивања испредене вуне (стреке). Забележена је и глаголска именица *бѐле̄ње*.

2.3.2. *Ко̀нопља*, коју Стапарке готово редовно именују лексемом *ку̀деља*, пре употребе се чистила од отпада. Како информаторка наводи: „*со̀_тӣм се ку̀деља че̏шља̄ла, по̀здер се тѐро из ку̀деље и о̏нда ку̀деља о̀стане чи̏ста.*" Отпад од кудеље звао се *по̀здер*, *о̀тпад*, *о̏тпа̄д*. Очишћена кудеља, која се користи за припремање основе најпре се *опре́де*, а затим *при̏пре̄да*.

2.3.3. Процесу ткања претходи и припремање нити.

2.3.3.1. Правити и направити ни̏ти именује се лексемама *ни̏тити* (несвр.) и *на̀нитити* (свр.). Глаголска именица гласи *ни̏ћење*.

2.3.4. Након припремања вуне и нити, припрема се и основа.

2.3.4.1. *Сно̀ват*(*и*), *осни́ват*(*и*) значи правити основу (3. л. јд. презента *сну̏је*). Направити основу каже се *насно̀вати* (3. л. мн. презента *на̀снују*). Забележен је и облик 2. л. јд. презента *о̀снује̄ш*.

2.3.4.2. Када се провлаче ни̏ти основе кроз ни̏ти и брдо, каже се *уво̀дити о̀снову*, *уво̀диле у̀_ните*, *уво̀диле у бр̏до и у ни̏те*.

2.3.4.3. Лексемом *нави́јање* именује се радња намотавања основе на вратило. Инфинитив гласи *нави́јати.* У истом значењу регистрован је и облик 3. л. јд. презента *намо̀таје*.

2.3.4.4. Када се прескочи нека од нити у ни̏тима, информаторке кажу *про̀пустиш* и *при̏скочиш.*

2.3.5. Велики разбој је заузимао много места, па је током периода када није ткано стојао расклопљен. Склопљени разбој је пре почетка ткања требало *у̀мерити*, односно пронаћи средину и стегнути, тако да оба дела (краја) буду једнаке дужине. Информаторка каже: „*у̀меримо ра́збој*".

2.3.6. Након припрема, почиње и сам процес ткања, који је сложен из више радњи.

2.3.6.1. За радњу започињања ткања нисмо забележили једночлану лексему, него описну конструкцију *по̀че̄ти тка̏ти*.

2.3.6.2. Глаголима *о̀ткати* и *и̏сткати* означава се супротна радња – завршити ткање (1. л. мн. презента *отка́мо*, р. гл. прид. ж. р. *о̀ткала* и *и̏скала*).

2.3.6.3. Глагол *тка̏ти* у 1. л. јд. презента гласи *тка̑м*.

2.3.6.4. Глагол *о̀ткати* у 1. л. јд. презента гласи *о̀тка̄м*.

2.3.6.5. Нит при ткању провлачиш, односно *про̀ма̄љаш*, од глагола *прома́љати.*

2.3.6.6. Ткаље морају да броје жице и та радња се зове *бро̀ја̄ње*, од глагола *бро̀јати* (несвр.). Забележили смо и облик свршеног вида *одбро̀јати*.

2.3.6.7. Смањивати/ повећавати број жица при прављењу мотива (шаре) каже се *и̏змицати* (3. л. јд. презента *и̏змичē*, *и̏змиче*), односно *у̀мицати* (2. л. јд. императива *у̀мичи*!).

2.3.6.8. Када се ткање набија брдом, оно *се са̀бија*.

2.3.6.9. Радња попуштања основе током ткања именује се лексемом *по̀враћање*, од глагола *повра́тит*(*и*).

2.3.6.10. Ткаља по завршетку ткања остатке основе (*с*)*ве̑же* (1. л. мн. презента *ве̑жемо*), *по̀ве̄же.*

2.3.6.11. Ивице ткане тканине морају се обрадити, тј. порубити. У овом значењу забележени су гл. облици *пòрӯби*, *зàрӯбимо*.

2.3.6.12. За ткани предмет који почне да са расткива на крајевима информаторке кажу *òснӣва се*, *òпада*.

2.4. Помагала у ткачкој радиности

2.4. Следеће семантичко поље окупља називе за помагала у ткачкој радиности.

2.4.1. Вуна се чешљала ручно и машински.

2.4.1.1.Справа са зупцима којом се ручно *грѐбē*, *чѐшљā* вуна назива се *грёбен*".

2.4.1.1.1. Делови гребена су *дàска* и *зȕпци*.

2.4.1.2. За машинско чешљање вуне користила се направа која се именује описном конструкцијом – *машѝна за чѐшљāње вȕне*.

2.4.2. Глагол *влачити* (претварати очешљану вуну у ваљкасту форму) информаторкама није познат. Вуна је ношена код мајстора који су машински припремали вуну за даљу употребу. Један мајстор је вуну редио, чистио, а други (штрикер) испредао је готову нит (стреку).

2.4.3. За предење вуне коришћени су *прёслица* и *вретѐно.* Лексемом *преслица* у Стапару се не именује једноставна дрвена направа за предење вуне. Преслица је за стапарске ткаље назив за коловрат, тј. преслицу за предење на точак, који се покреће ногом. На таквој преслици стајало је вретено.

2.4.3.1. Нису ни све преслице исте. Све имају точак. Неке од њих имају *зȕбе*, односно *квȁчке* направљене *ò‿дрōта*, тј. од жице.

2.4.4. За мотање вуне користило се неколико справа. Опредена вуна са вретена се мота („измотава") на *мотòвило*. Мотовило је назив за дрвену направу у облику штапа са попречном дрвеном шипком на једном крају и ракљама на другом. *Вȉто*, *вѝто*, *вȉтлић* су називи за направу, која може бити у виду једног или два осовином спојена крста и која служи за мотање вуне (стреке) са мотовила у клупко. *Чѐкрк* је направа за намотавање вуне (стреке) на цев.

2.4.4.1. Делови чекрка су *чѐтир нòге*, *тòчак* и *шȉтка.*

2.4.4.2. Вито чине *чѐт*(*и*)*ри нȍге* и *кȍчић.* Четири ноге су четири дрвена штапа која се окрећу око осовине, тј. кочића.

2.4.5. Направа на којој се млаћењем одваја дрвенкасти део конопље од ни́тӣ именује се лексемом *стȕпа*.

2.4.5.1. Делови ступе су *чѐтир нȍге* и *трӣ дàске*.

2.4.6. За припремање основе за ткање (за сновање) укуцавало се *кȏље* у земљу или *клӣн* у зид.

2.4.7. За прављење нити користила се *дàшчица за нȉћење*, *дàска на кȍју се мòта.*

2.4.8. За провлачење нити кроз брдо служила је *ȉгла за чàрапе*/ *ȉгла за штрȉкање*/ *ȉгла што се штрȉкају чàрапе*.

2.4.9. Као помагала при ткању користиле су се различите направе.

2.4.9.1. Покретни део разбоја, направа од тврдог дрвета у облику чуна, у који се умеће цев на коју је намотана стрека назива се *чȕнак*.

2.4.9.1.1. На средини чунка налази се *тàнка жȉчица*, односно *тàнко дрȍво*, на које се ставља цев.

2.4.9.2. Помагало које је служило као мера за ширину материјала било је *жȉца дебѐла*, која је служила и за одржавање ширине изатканог.

2.4.9.3. *Чу́ка* се користила за равнање и затезање основе при ткању. *Чука* је окруњени клип кукуруза.

2.4.10. *Екловàчица* је служила за прављење реса (фронцли). *Екловачица* је игла за хеклање.

2.5. Мере у ткачкој радиности

2.5. У ово семантичко поље сврстани су називи за мере у ткачкој радиности.

2.5.1. Мера за дужину основе је *метар*. Ова лексема регистрована је у различитим акценатским и два фонетска лика: *ме̑тар*, *ме̏тар*, *мѐтер*, *мётар*. Поред ове лексеме, употребљава се и *са̀нтиметар*.

2.5.2. Мера за ширину основе именована је двема лексемама: *жи̏ца* и *ко̏цкица*. Коцкицу су чиниле две жице. Информаторка наводи да се ширина основе „*мёрила по жи̏цама*".

2.5.3. Мали смотуљак материјала за ткање намотан на делу шаке (на три прста) назива се *гу̏шица*, *гу̀шица* и користи се при изради шара.

2.5.4. Материјал за ткање намотан у виду лопте назива се *клу̏пче*.

2.5.5. Лексемом *ру́но* означава се количина ошишане вуне од једне овце.

2.5.6. Количина вуне која се ставља на преслицу да се преде назива се *смӧтак*.

2.5.7. Лексемом *ки̏ло* именује се мера за количину упредене вуне (стреке).

2.5.8. Количина испредене вуне (стреке) која може да стане на једно вретено „измотава се" на мотовило. Та количина након скидања са мотовила назива се *кӧма̄д* (стреке).

2.6. Nomina agentis

2.6. Ово семантичко поље окупља називе за вршиоце радњи (nomina agentis) који су у вези са ткањем.

2.6.1. Жена која тка назива се *ткâља*, *ткäља*.

2.6.2. Лексемом *пре́ља*, мотивисаном глаголом *прести*, означава се жена која преде, односно која предењем прави нȋт (жицу) од очешљане вуне.

2.6.3. Именицом *фа̀рба̄р* (ген. *фарба́ра*) означава се занатлија који се бави бојењем материјала за ткање и тканина.

2.6.4. Занатлија који је машински производио (испредао) стреку од вуне звао се *штри̏кер*.

2.6.5. За *ма̑јстора што је ре́дио* (*чи̏стио*) *ву̏ну* прибележили смо само ову описну конструкцију, а не и nomina agentis.

Забележили смо и једну интересантну појединост, која се не може сврстати ни у једно од поменутих шест семантичких поља. Онај ко би долазио код ткаље поздрављао би је речима: „*Спе̑т ткäља*!", а отпоздрав је гласио: „*Фа́ла ле̑по*".[6] Овај поздрав забележен је и у Вуковом *Рјечнику* из 1818. године, где пише: „Спе́ти (с педи (?), т. ј. да буде зијев велики), обичај је по Бачкој рећи кад се уђе жени ђе тка" (Караџић, 1818: 783). У *Рјечник* из 1852. године Вук уноси измену и уместо „ђе тка", пише „гдје снује" (Караџић, 1852: 702). Наша информаторка не зна значење овог поздрава, али истиче да се он користио приликом уласка у просторију у којој ткаља *ткâ*.[7]

3. ЗАКЉУЧАК

У раду је представљена и анализирана ткачка лексика Стапара (код Сомбора). Прикупљена је богата лексичка грађа, која је класификована у шест семантичких поља (*Разбој и делови разбоја*, *Ткање и производи ткања*, *Радње у ткачкој радиности*, *Помагала у ткачкој радиности*, *Мере у ткачкој радиности* и *Nomina agentis*). Лексичко-семантичка анализа је показала да су лексички најбогатија семантичка поља *Ткање и производи ткања* и *Разбој и делови разбоја*, а знатно

[6] Овај податак добили смо само од најстарије информаторке Смиљке Стајшић.

[7] У другим (у Уводу поменутим) радовима који се баве овом терминологијом овакав поздрав није забележен, него се ткаљи редовно жели велики зев, што је често пропраћено и гестовима (дизањем ноге или ширењем руку). (Уп.: Комадинић, 1992: 69; Јанков, 2004: 360; Марковић, 2006: 30; Савић, 2011: 144; Црњак, Козомара, 2018: 134.)

сиромашнија поља – *Мере у ткачкој радиности* и *Nomina agentis*. Како је *стапарски ћилим* један од најпознатијих аутохтоних српских ћилима и најзначајнији производ ткања овог краја, издвојен је у посебно семантичко потпоље, које карактерише велики број забележених лексема. Тим лексемама именују се: делови и стране ћилима, врсте ћилима, њихових мустри (шара) и мотива.

Овим радом указали смо на важније карактеристике ткачке лексике Стапара и на тај начин сачували један мали део нашег језичког и културног блага. Међутим, прикупљена лексичка грађа пружа могућност и за даља истраживања, као што је компаративни преглед ткачке лексике са стањем у досад испитаним областима и утицај стране лексике на овај лексички фонд, што остављамо за неку другу прилику.

Прилог – Текстови

О разбоју и његовим деловима

...и ѐнда ти ка̂жем, мо̀ја свѐкрва је ту̂ ра́дила, ткѐла ја̂ко те̂ по̀њавице и то̂ је ѝшло. И ја̂ ѐнда сам ѹз_њӯ наѹ̀чила и та̀ко сам ѝ_ја̄ кре́нула. На̂с две̂ – нѐ зна̄м, нѐ можемо бро̀јати кома́да што смо ѐткале, ко̀лко смо про̀дале, то̂ мно̀ги знѐју ту̂ и ка̂жем, ѐна̄ ме... Ми̂ смо, на̂с две̂ ра́диле, ал᾽ це́лу ту̂. На при́мер, бѝо ра́збој вѐлики и на̂с две̂ на̀_то̄м вѐликом ра́збоју. Ѝмале смо те̂ стати́ве, од ра́збоја се зо̀ве. Ѐнда смо ѝмали вра̀тило нѐтраг ди је на̀вијемо. Ту̂ јѐдна жѐна нам снѐва̄ла па нави́ја̄ла. Ѐнда су ту̂ би́ли цѐпци, увла́чили се, па да̀ска. Бро̀јали жѝце да_с на̀праве ре́дови, па смо ѐнда нѝте ѝмали те̂ го̀ре...ми̂слим да се са̀ставља та̂ј ра́збој, те̂ спѐне, да дѐржӣ ра́збој. Јѐдно за бр̀дило, дру̀го за нѝте, трѐће ѐве ова̀ко, ми̂слим. И ѐнда о́вде би́ло вра̀тило и ту̂ смо ми̂ ѐнда на̀вртāле, кад смо ткѐле, ѐнда уво̀диле у бр̀до, у нѝте, и ѐнда за̀врћēмо. Ѝмали ту̂ до̀ле подложни́ка, чѐтир би́ло. Сва̀ка ѝмала два̂ и сва̀ко сво̀је и ѐнда тѐрāмо, ѐд_пола ја̂, ѐд_пола ѐна и та̀ко да смо ми̂ то̂ ства̂рно у це́лости, ни́је би́ло са́стāвка на сре́ди, нѝшта.

О улози ћилима у обичајима Стапараца

Ми̂слим, ту̂ у сѐлу на̂с, ѐвих ста̀ријēх же́на, пу̀но зна̂ ко̀лко смо ткѐле и, бо̀гами, би́ли смо сиро̀машни. Ни́смо се обо̀гатили ѐд_то̄га, ал јѐсмо и до̀ста до̀принели ку̀ћи, пра̀вили и до̀принēли. Ми̂ са̀м прода́вале. Јѐдарēд свѐкрва ка̂же: „До̀ста је са̀д, ѝмам си̂на ја̂ јѐднōга, ѐна ѝма јѐднōга и мо̂ј ѹнук већ вѐлик, ка̂же, сад трѐба мо̀мак да се жѐни. Ко̀д_нāс се то̂ да́вало ку̂му, ѐвē по̀њавице те̂, по̀клон кад ку̂м вѐнчā. Ѐнда ѐјде ста̂ром сва̀ту. Ѐнда та̀ко смо ми̂ да́ли ку̂му, да́ли мо̂м бра̀ту. Мо̂ј бра̀т бѝо ста̂ри сва̀т, па ѐнда ѐјде, по̀што мо̂ј му̂ж ни́је ѝмо сѐстрē, свѐкрва ај да̀ће и мо̀јōј сѐстри. Ја̂ ѝмала, и ѐна ѝма и да̀нас ѹспомену, ѐднела је у Цр̂ну Го̀ру, у Нѝкшић та̀мо.

И ства̂рно ѐткāмо па прода́мо. Јѐдарēд нѐ_мош сѐби све да ѐставиш. Ѝшло је ства̂рно лу̂до. Би́ло из Ви̂нковāца, ја̂ нѐ зна̄м ко̀лко је ти̂ же́на, ми̂слим Шо̀кѝца ти̂. Ѐнда до̂ђу мо̀јӣм цу̀рицāма за шта̀фѝр. Са̀д а̀ко ће се ѐбрадовати, ко̀лко цу̀рица ѝма го̀дӣна? Ка̂же пѐт. Јао ма̂јко мо̀ја, шта се ѐна зна̂ ѐбрадовати од пѐт го̀дӣна. И ка̂жем, пре̂_су то ја̂ко пу̀но – шта̀фѝр се то̂ зо̀ве, дѐвōјкама ку̀повали. А у Бе̂ло Бла̀то, ѝсто да нѐ прӣчам ко̀лко смо, у Со̀мбор на̀паковали, Си̂вац, Ста̀пāр, нѐ зна̄м, околѝна – Де́роње, нѐ зна̄м ко̀лко смо.

(Зорка Циврић, 1948)

О ћилимима

Мо̀ја ма̀ти ћѝлим тка̂,
ѐ̀ће мѐне да ѹда̄.
Нѐмој, ма̀ти, ћѝлим тка̀ти,
ја̂ се не́ћу још ѹдати.

Ћи̏лим ква̏литетан трѐба̄ да бу̏де̄ до̀бро у̀ра̄ђен, а за́висӣ ша́ра ка̏ко ко̀ во̀лӣ. Мо̂ра̄ да бу̏де̄ до̀бро о̀предено, до̀бро спроведѐно, мо̂ра̄ да бу̏де̄ јѐднако за̀те̄гнуто... Ја ѝма̄м и са ве̂нци и са ку̀тија и пи̏ротскӣ. Ѝма̄м и јѐдан старо̀ве̄нски ко̀ји је мо̀ја ма̏ти ткѐла кад сам ја̂ де́те би́ла. Старо̀ве̄нски, рѐцимо, о̀ве̄ је сад о́вде чи̏сто и о̀нда на средѝни не̂ма̄ ни̏шт, а о̀ва ма̂ла̄ у̏зана ѝма̄ ра̂ђено ту̂ та̀ко̄ и̏сто са стре́ко̄м са̀мо си̏тне ру̏жице бу̏ду... Са ку̀тија, ку̀тија̋це ѝма о̀коло и у̀_њима ру̏жице... О̀ве̄ је са ве̂нцима. Ѝма чѐтири бо̀је у ру́жама. Ѝма ро́за, бо̀рдо̄, цр̀венӯ, жу̂та̄, о̀во су бо̀рдо̄вске. То̂ је та̂ј пи̏ротскӣ што сам пока́зала. О̂н је бѐо̄, бѐо̄ је гру̏нт. Рѐцимо, о̀ве̄ је дра̏п гру̀нт, а о̀но, у̀_томе је бе̂лӣ са̀в, пи̏ротскӣ. О̂н је бе̂лӣ, бе̂лӣ гру̀нт и свѐ је бе́ло. То̂ је о̀кра̄јница, то̂ смо зва́ли о̀кра̄јница. Све за́висӣ ка̏ко ко̀ о̀ће. Рѐцимо, та̂ј је за̀творено дра̏п, а нѐко ѝма̄ свѐтлијѐ дра̏п. Ако је бе̂лӣ, о̀нда тек ма̀ло бу̏де̄ крѐмкасто, о̀коло то̂. О́вде је о̀коло зѐлена, са̀мо су о̀во у бо̀ји, да се ви̏дӣ ша́ра, ста̀вили дра̀п, да би се ви̏дела ша́ра. То̂ је ру́жа, ста̀па̄рска ру́жа.

(Смиљка Стајшић, 1938)

О мотивима (шарама)

С ћо̀шковима, ни̏шта, са̀м ѝма̄ о̀вако ћо̀шак ту̂ прѐгра̄ђен и и̏сто ру́же у ћо̀шку... Ми̏слӣм да су на̂јпозна̀тијӣ ти̂ с ве̂нцима, па о̀нда с ку̀тијама, ћо̀шковима, рѝпидама би́ло о̀но нѐкад. Пи̏ротскӣ, о̀ни се зо̀вӯ пи̏ротскӣ, али су се и ко̀д_на̄с ткѐли. Јѐди̏но̄ пи̏ротскӣ ни́су цвѐтнӣ. Сви на̀ши су цвѐтнӣ. Сви на̀ши су цвѐтнӣ, ста̀па̄рскӣ... Гру̀нт је цѐо про́стор на ћи̏лиму јѐднē бо̀је. Нѐбо је средѝна ћи̏лима, а гру̀нт је о̀снова, бо̀ја ћи̏лима.

(Миланка Аперлић, 1947)

О поњавичком и ћилимском раду

О̀ве̄ је по̀њавички ра̂ђено, о̀ве̄ ни́је ћи̏лимски ра̂ђено. Ви̏ш те штра̀фте што ѝма̄. То̂ је на па̀муку. Ѝма̄ спроведѐна, кад се о̀снујē, о̀нда ѝма̄ да̀ска спроведѐна с о̀не стра́не бр̏да и кад о̀ћеш да про̀молиш па̀мук, онда мо̂ра̄ш да̀ску да по̀дигнеш, о̀нда јѐдна и̏де жи̏ца го̀ре, а трӣ-чѐтир до̀ле, за о̀вӯ јѐдну тра̏чицу. Јѐдна до̀ле, о̀нда чѐтир жи̏чице го̀ре... И о̀нда ѝзлазē тӣ ре́дови. Ћи̏лим – на о̀снови се ра̂дӣ, ѝдē жи̏ца го̀ре, жи̏ца до̀ле, ра́вно бу̏дē, не̂ма та̀ке рѐдиће. О̀ве̄ је са̀м с на́личја, то̂ је однатра̀шкē ѝзглēда̄. То̂ је по̀њавички ра̂д. А ћи̏лим, рѐцимо, кад ра̂де, о̂н је и о̀вдӯд и о̀вдӯд и̏стӣ.

(Смиљка Стајшић, 1938)

О дуварнику

Ду̀ва̄рни̏к, то̂ је про̀стӣрка на зӣд, поред крѐвета. То̂ је би́ло поред крѐвēта̄ и то̂ је би́ло уо̀квӣрено. Ма̏ма је мо̀ја ткѐла – ла̀в и ла̀вица... То̂ ни́је би́ло у свӣм со̀бама. То̂ је би́ло у јѐднōј со̀би, где је би́ло два̂ крѐвета, сто̂ на средѝни, сто̀лице. И са̀д, у̀_тӣм крѐветима се спа́вало, да ни́је бли́зу зӣда кад се на̀слонӣ, да ни́је хла́дно.

О штрикеру

Пр̀во се о̀вце оши́шају па се ву̀на пѐрē. О̀нда о̀на кад је опѐрē, о̀нда о̀на њу̂ по̀шӣрӣ да се су̂шӣ... То̂ смо но̀сили у Со̀мбор ко̀д_то̄г штрѝкера. Та̀ко̄ смо га зва́ли и та̀мо ме́њали [вуну за стреку]. Али је ѝ_то̄ би́ло, ко̀д_то̄г штрѝкера је би́ла та̂, зва̂нā, стре́ка пр̀љава, па је то̂ трѐбало пра̀ти... То̂ ни́је би́ло прѐдено ка̏ко је ма̀ма прѐла на прѐслицу, него про̂ђē кро̀з_тӯ њи̏ховӯ машѝну. То̂ док се испре́де, то̂ је би́ло ма́сно и то̂ је трѐбало све о̀прати, да би се мо̀гло фа́рбати и да би би́ла та стре́ка чи̏ста.

О мотовилу, клупчету и гушици

Мото̀вило слу̂жӣ да се мо̀та̄ кад жѐне, рѐцимо, пре́дӯ и опре́дӯ на, о̀но̄ј, на вретѐно што се опре́де и о̀нда кад бу̏дē вретѐно пу̀но, о̀нда трѐба да се то̂ измо̀та̄ са вретѐна. О̀нда се у̀змē и мо̀та̄ се на то̂ мото̀вило и бу̏дē ко̀ма̄д. Да вам по̀ка̄жем, мо̀та се го̀ре-до̀ле и бу̏дē ко̀ма̄д стре́ке, за̀то да би се мо̀гло о̀прати. Јел нѐ_може се на клу̀пчету о̀прати и пр̀љава је кад се опѐрē. Већ се на̀_то̄ мо̀та̄ ко̀ма̄д. О̀нда ко̀ма̄д за̀висӣ ка̀ква бо̀ја трѐба̄

да се фа̑рба, мо̑ра̄ да се о̀фа̄рба̄, па о̀нда̄ се мо̀та̄ на клу̏пче или на о̀ве гу̏шице. Клу̏пче се мо̀та̄ окру́гло, клу̏пкасто, а гу̏шица је ма̑ла, мо̀та̄ се са̀мо на трѝ пр̏ста и о̀нда да се ла̀кше̄ са њо́ме про̀ма̄ља̄.

О фронцлама

И̏мала не̏ки ка̀ртōн, и то̑ намо̀та̄, и о̀нда одсе́че јѐдну стра̑ну, и екло̀вачицу, па про̀молӣ кроз кра̑ј ћи̏лима, па прову́че, то̑ изву́че, и та̀кō јѐдно поред дру̏гōг. И о̀нда то̑ у бо̀јама, не̏кад је јѐдна̄ко, а не̏кад је ста̏вљала ви̏ше̄ – црвѐно, па жу́то, па пла́во, па ка̀квē је бо̀је о̀стало од ћи̏лима. Ре́тко смо ста̏вљали фро̀нцле на ћи̏лиме. Ра̀није се ста̏вљало.

(Миланка Аперлић, 1947)

О ћилимцу

Јѐсу_л то̑ ћили́мци ил ћи̏лимови? Ћи̏лим је ако је и̏зједна. Ако је ши̏рокӣ ра́збōј, о̀нда су то̑ ћи̏лими, а ако се на ма̑лӣ ра́збој тка̏ју ћи̏лӣмскӣ, то̑ су о̀нда ћили́мци. О̀ни се са̀ставе на среди̏ни, два̑ је̏дна̄ка се са̀ставе̄ на среди̏ни и чи̏не̄ јѐда̄н ћи̏лим у цели̏ни о̀нда̄. Да̑. Е то̑ је ћили́мац, са̀стаљен_је̄...Две̑ полови̏не се са̀ставе̄ и о̀нда чи̏не̄ јѐдну цели̏ну.

О лепоти ћилима

Сва̏кӣ ћи̏лим ѝма̄ сво̀ју лепо̀ту. Па да вам ка̑жē̄м и̏скрено, ћи̏лими с ве̑нци, они ѝмајӯ бе̏о гру̏нт, бе̑лӣ гру̏нт, о̀ни, те ру́же го̀воре и̏с_тōг бе̑лōг гру̏нта. А о̀вō је та́ман гру̏нт и те̑ бо̀је су та́мне и не одгова́рају та̀кō. Бе̑лӣ ћи̏лими су ле́пи. Бе́ло, бе̑ла̄ ву̏на.

О бабици

Ба̏бица, о̀на др̏жӣ бр̏до да се не размо̀таје. Кад се до̀вōљно намо̀та̄, о̀нда кад о̀ћеш да, о̀ва̄ј, да пу̏стӣш о̀снову до̀ле, је л, о̀нда ѝзвадӣш ту̑ ба̏бᵘцу, па пола́ко вра̀тило спу̏стӣш. О̀во по̀пӯшта̄ш, а о̀во за̀те̄жеш. Сва̏кō вра̀тило ѝма̄ ру̏пе и о̀вдӯд и о̀вдӯд. Та̀ко ко̀лко тре̏ба̄ то̀лко се о̀тпустӣ и ста̏вӣ о̀пē̄т у ру̏пу, ба̏бица у ру̏пу.

(Софија Цепанчић, 1940)

Литература

Белић, А. (1905). *Діалектологическая карта сербскаго языка*. Отдѣльный оттискъ изъ „Сборника по славяновѣдѣнію” II. Санктпетербургъ, 1–59 (с картом).

Белић, А. (1908). О српским или хрватским дијалектима. *Глас* LXXVIII. Београд: Српска краљевска академија, 60–164.

Белић, А. (1929). Штокавски дијалекат, у: Проф. Ст. Станојевић, *Народна енциклопедија српско – хрватско – словеначка*, књ. IV. Загреб: Библиографски завод, 1064–1077.

Богдановић, Н., Б. Првуловић (1993). Лексика узгоја конопље и лана села Штитарца. *Прилози из фитолингвистике* I, Зборник радова/ уредник Жикица Перовић. Ниш: Филозофски факултет, 49–55.

Влаисављевић, Ж. (1978). *Стапар*: *монографија.* Стапар: Месна заједница.

Вулетић Вукасовић, В. (1899а). Биљешка о конопљи и лану у Крбави и Лици. *Босанска вила*, год. XIV, бр. 2. Сарајево, 23–24.

Вулетић Вукасовић, В. (1899б). Биљешка о конопљи и лану у Крбави и Лици. *Босанска вила*, год. XIV, бр. 3 и 4. Сарајево, 49–51.

Вулетић Вукасовић, В. (1909). Ткање на острву Лопуду. *Српски етнографски зборник*, Етнолошка и етнографска грађа, књ. III. Београд, 499–511.

Zovko, I. (1915). Jemenije i drugi prekrivači. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. XX, sv. 1. Zagreb, 158–159.

Iveković, F., I. Broz (1901). *Rječnik hrvatskoga jezika*, sv. II (P–Ž). Zagreb.

Ивић, П. (2009). *Српски дијалекти и њихова класификација/* приредио Слободан Реметић. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
Ивковић, А. (2013). *Ткачка терминологија села Скадра код Ваљева*. Осечина: Народна библиотека.
Идвореан-Стефановић, Б. (2009). *Техника ткања ћилима код Срба у Војводини*. Нови Сад: Музеј Војводине.
Јанков, Т. (2004). Лексика прераде вуне и конопље у селу Горње Гаре. *Лесковачки зборник* XLIV. Лесковац, 351–372.
Караџић, В. Ст. (1818). *Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечма.* У Бечу.
Караџић, В. Ст. (1852). *Српки рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима.* У Бечу.
Комадинић, Г. (1986). Из ткачке лексике Горњег Драгачева, *Зборник радова Народног музеја,* бр. XVI. Чачак, 243–271.
Комадинић, Г. (1992). *Ткачка лексика Драгачева.* Београд: Научна књига.
Малуцков, М. (2003). *Ћилимарство Срба у Војводини*, Нови Сад: Музеј Војводине.
Марковић, Ј. (2006). *Ткачка лексика југоисточне Србије*. Ниш: Филозофски факултет.
Московљевић, М. (1938). *Дијалектолошка карта Војводине.* (П. о.: *Гласник Југословенског професорског друштва,* књ. 18, св.11–12. Београд.
Поповић, И. (1968). *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине*. Београд: САНУ (Посебна издања, књ. CDXXV; Одељење литературе и језика, књ. 21).
Савић, Б. (2011). Из ткачке терминологије Великог Блашка код Бањалуке. *Годишњак за српски језик и књижевност*, год. XXIV, бр. 11. Ниш: Филозофски факултет, 141–158.
Црњак, Д., Д. Козомара (2018). Ткачка лексика Бастаса. *Зборник радова посвећен проф. др Милану Драгичевићу*; (1947–2017)/ приредили Драгомир Козомара, Слађана Цукут. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, 129–147.
Шкрбина, З. (1979). Терминологија ткања и обраде лана и конопље у селима Билогоре с напоменама о локалним говорима. *Прилози проучавању језика* 15. Нови Сад: Филозофски факултет, 137–148.
(www.nknns.rs/cyr/popis-nkns/staparsko/tshilimarstvo-0).

THE WEAVING LEXIS OF STAPAR (NEAR SOMBOR)

Summary

The paper presents the weaving lexis of Stapar, a village in the vicinity of Sombor. The material for this work collected in the field in conversation with four senior informants – the weavers of the famous Stapar rug, which is on the list of intangible and cultural property of the Republic of Serbia. The lexical-semantic analysis includes six semantic fields: *Loom and loom parts*, *Weaving and weaving products*, *Weaving handicrafts*, *Weaving handicraft aids*, *Weaving handicraft measures*, and *Nomina agentis.* In the age of increasing globalization, old customs are being lost, tradition is becoming less respected and trades are dying out. The importance of this work is reflected in the fact that the material was collected in an effort to preserve from the oblivion the lexis of the weaving industry in this part of Vojvodina, since the Stapar rug is one of the most famous indigenous Serbian rugs. To record and preserve the dialectical lexis relating to the cultural heritage of the Serbian people is no less significant and valuable than the preservation of that cultural property itself.

Keywords: Serbian, dialectology, weaving lexis, Stapar, Stapar rug.

Биљана Савић
Институт за српски језик САНУ, Београд
biljasa@eunet.rs
Бранкица Марковић
Институт за српски језик САНУ, Београд
brankicama@gmail.com

II

КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА

UDK 811.511.141'373.3:811.163.41'373.3

Edita Andrić

NIJANSE ZELENE BOJE U MAĐARSKOM I SRPSKOM JEZIKU: JEZIČKE I NEJEZIČKE PARALELE

Boje su zastupljene svuda u svetu oko nas, ali se nazivi za nijanse pojedinih osnovnih boja drugačije izražavaju u različitim jezicima. Ovaj rad se bavi značenjem i simbolikom 'zelene' boje u mađarskom i srpskom jeziku, nazivima za nijanse 'zelene' boje u mađarskom i njihovim ekvivalentima u srpskom jeziku. Analizira se poreklo, način nastajanja i struktura datih naziva, ali i kolokacije koje se javljaju sa komponentom *zöld* i *zelen*. S obzirom da je većina naziva za nijanse 'zelene' asocijativnog karaktera, daje se i pregled asocijativnog polja prideva kojima se ova boja imenuje prema asocijativnim rečnicima mađarskog i srpskog jezika. Rad se posebno bavi i frazeološkim jedinicama u čijem se sastavu nalazi ova osnovna boja u jezicima koji su predmet analize.

Ključne reči: boja, nijanse, *zöld*, *zelen*, frazeologija, mađarski jezik, srpski jezik.

1. UVOD

Percepcija boja je univerzalna čovekova osobina, budući da boje možemo registrovati čulom vida (pod uslovom da nemamo neki vizuelni poremećaj). Izučavanje naziva za boje je takoreći oduvek bila tema kontrastivnih lingvističkih analiza. Do sredine 20. veka ono se temeljilo na Hjelmslevljevom opisu spektra, a zatim je objavljivanje studije Brenta Berlina i Pola Keja pod naslovom *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution* (1969) dovelo do obrta u izučavanju datog fenomena. Autori su ustanovili i univerzalne kriterijume za nazive osnovnih boja u jezicima: da oni moraju da se sastoje od jedne reči/morfeme, te da ne mogu biti složenice; da ne mogu označavati nijansu neke druge boje, odnosno da se ne mogu javiti u sastavu naziva neke druge boje; da se ne mogu odnositi samo na reči, pojave iz određene oblasti, već su u opštoj upotrebi i da moraju da ih koriste svi govorni predstavnici tog jezika. Dodatni uslov je da nazivi za osnovne boje ne mogu biti novonastale pozajmljenice, da se po frekventnosti nalaze na čelu i da su sposobni za derivaciju drugih kategorija reči (glagola, imenica, priloga).

Autori su (proučavajući ukupno 98 različitih jezika[1]) ustanovili takođe da u jezicima postoji različiti broj naziva za osnovne boje, ali da oni pokazuju neke opšte tendencije u smislu da se svaki jezik opredeljuje za boje iz skupa od 11 kategorija osnovnih boja koje imenuju. Iz tog razloga u kulturama sa visokim stepenom tehnološkog razvoja jezici poseduju maksimalan broj, a u najnerazvijenijim društvima postoji samo 2–3 naziva za obeležavanje boja. Pitanje je da li se percepcija boja u različtim kulturama ipak razlikuje, budući da su one univerzalno date, ali im ljudi u različitim sredinama ne pridaju podjednak značaj.

Berlin i Kej su ustanovili i da je redosled pojavljivanja boja u proučavanim jezicima gotovo istovetan i smatrali su da je to u uskoj sprezi sa univerzalnošću percepcije boja kod ljudi, kao i sa kognitivnim procesima. Prvo su se istovremeno javili nazivi za ahromatske boje 'bela' i 'crna' (koje neki autori i ne ubrajaju među boje), potom na drugom stepenu razvoja 'crvena', zatim u trećem i četvrtom stadijumu pojavljuju se 'žuta' i 'zelena' ili 'zelena' i 'žuta' (redosledom zavisi od jezika), koje u petom

[1] Zbog kritika upućenih na račun postavljene teorije, već 1976. godine usledila je revizija BK teorije u sklopu projekta *Globalno pretraživanje naziva za boje* (engl. World Colour Survey) i tada je ispitano 110 jezika (Krimer–Gaborović 2019: 144–148, 157–172).

stadijumu sledi ‘plava’ (Berlin – Kay 1969: 2–4, 28–34). Tek kasnije slede ostale boje: ‘siva’, ‘smeđa’, ‘ljubičasta’, ‘purpurna’, ‘ružičasta’ i ‘narandžasta’.

Redosled nastanka naziva potvrđuje i statistika frekvencije pojavljivanja imena boja u raznim jezicima, ali i zaključci izvedeni na osnovu praćenja usvajanja jezika kod male dece (Papp 2012: 54–70).

Određeni su i glavni domeni boja, koje jezičke zajednice imenuju i koji su prilično široki. Beli krugovi na Slici br. 1. označavaju tzv. fokalne, najkarakterističnije nijanse unutar domena. Pri pominjanju neke osnovne boje, mi pomislimo upravo na središnju nijansu unutar datog kruga.

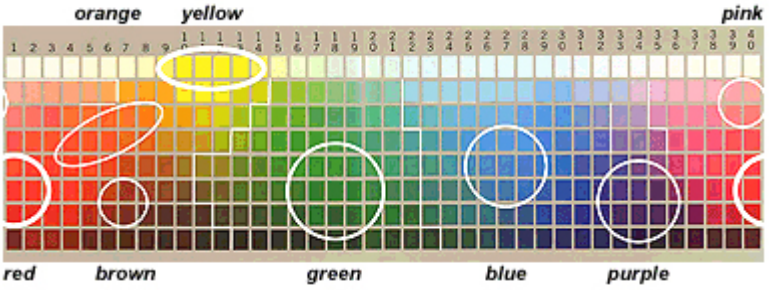

Slika br. 1 Domeni osnovnih boja[2]

Domen boje sadrži njene različite nijanse, koje mogu biti svetle, tamne, mešavina sa nekom drugom osnovnom bojom, ali se najkarakterističnije nalaze unutar pomenutog kruga, obeleženog belom linijom. Naziv određene osnovne boje zapravo je zajednički naziv za sve nijanse unutar date boje. Broj reči koje imenuju boje u okviru domena pojedinih osnovnih boja, međutim, varira od jezika do jezika.

2. ZNAČENJE I ETIMOLOGIJA NAZIVA ZA ‘ZELENU’ BOJU U MAĐARSKOM I SRPSKOM JEZIKU

‘Zelena’ boja se univerzalno javlja na trećem ili četvrtom stepenu leksikološkog razvoja jezika, prema prvobinoj teoriji Berlina i Keja, nakon ‘crvene’, a pre ‘plave’. Neke kasnije revidirane verzije BK teorije ističu kako su se ‘plava’ i ‘zelena’ pojavile paralelno, da su dugo predstavljale jednu kategoriju, i da su se tek u kasnijoj fazi razvoja ove dve osnovne boje razdvojile. U prilog ovoj tvrdnji idu i činjenice poput one da u Homerovo vreme u grčkom jeziku nije bilo posebnih naziva za obeležavanje ove dve boje. U nekim jezicima (npr. vijetnamski) podela na ‘plavu’ i ‘zelenu’ boju nije se ni do dan-danas odigrala, te za njih postoji samo jedan zajednički naziv. Govornici sasvim sigurno razlikuju boju neba i šume oko sebe, ali im se ta razlika ne čini toliko značajnom da bi ih imenovali drugačije.

[2] Izvor slike: http://www.handprint.com/HP/WCL/color2.html

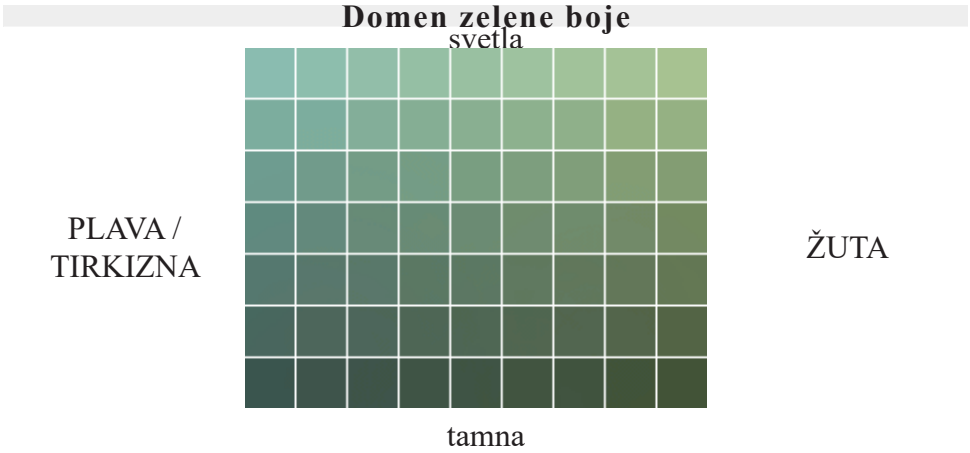

Slika br. 2: Razne nijanse zelene boje sa prototipom u sredini koja je "najzelenije zelena"[3]

Citiraćemo odrednice iz mađarskog (MÉKSz[4]) i srpskog rečnika jednotomnika (RMS[5]).

> **zöld I.** mn **1.** A szivárvány színei között a sárga és a kék közötti színű [...] | <megszemélyesítésként:> a féltékenység **2.** *túlzó* Nagyon sápadt <arc> **3**. Éretlen <gyümölcs> | *fréf* Nagyon fiatal, tapasztalatlan <személy> **4**. Stilizált levelekkel jelölt <kártyalap> **II.** fn **1.** Zöld szín | Zöld festék. [...] **2**. Zöld növényi hajtás [...] **3**. Növényzettel borított szabad természet [...] **4**. Zöld lapokból álló szín, ill ilyen lap a magyar kártyában. **5**. ***~ek***: mozgalomba tömörült természet és környezetvédők. **6**. Ostoba beszéd, sületlenség[6]

> **zelen**, -ena, -o **1.** koji je boje lišća, trave (o materijama i predmetima takve boje, o onome što je obraslo rastinjem takve boje, za koga je karakteristična ta boja, koji ima primese te boje i sl.) [...] **2.** koji stvara utisak zelene boje, sivkast [...] **3.** koji nije sazreo, mlad (o plodovima, usevima) *fig.* neiskusan, mlad **4.** (u im. službi) m **a.** onaj koji je obučen u zeleno odelo, zeleni dres. **б.** onaj koji pripada pokretu za očuvanje životne sredine, ekološki. **5.** prvi deo pesničkih polusloženica [...]

Iz gore navedenih značenja može se zaključiti da je definisanje 'zelene' boje u mađarskom jeziku učinjeno na osnovu njenog položaja u duginom spektru, tj. da se boja nalazi između 'žute' i 'plave', dok se u srpskom rečniku akcenat stavlja na pojave koje poseduju 'zelenu' boju, a nalaze se u čovekovom neposrednom okruženju. Drugo značenje se podjednako odnosi na utisak koji podseća na 'zelenu', na sličnost zelenoj boji, s tim što se u mađarskom to isključivo odnosi na bledoću puti, a u srpskom jeziku na sivkastu nijansu lica, ali i dlake. Zatim, u oba jezika sledi značenje nezrelog voća i useva, ali je prisutno i figurativno značenje neiskustva i mladosti. U mađarskom se javlja i značenje karata stilizovanih zelenim lišćem. U imeničkoj funkciji se u mađarskom jeziku ističu značenja imena same boje i zeleni izdanak kod biljaka, zatim priroda obrasla zelenilom, kao i mađarske karte. U srpskom je, pak, u ovoj funkciji prisutno značenje osoba koje na sebi imaju odeću zelene boje. U oba jezika nalazimo obeležavanje pripadnika ekološkog pokreta za zaštitu životne sredine.

---

3 http://www.szinkommunikacio.hu/24_02.htm

4 *Magyar Értelmező Kéziszótár* (2003).

5 *Rečnik srpskoga jezika* (2007).

6 **zelen I.** a **1.** Boja koja se u duginom spektru nalazi između žute i plave. [...] | <u personifikacijama> ljubomora **2.** Veoma bledo <lice> **3**. Nezrelo <voće> | *šaljivo* Veoma mlada, neiskusna <osoba> **4**. Ukrašen stilizovanim lišćem <karte> **II.** n **1.** Zelena boja | Zelena farba. [...] **2**. Zeleni izdanak biljaka. [...] 3. Priroda obrasla rastinjem [...] **4**. Boja na zelenim kartama. **5**. ***~ek***: pripadnici pokreta za očuvanje prirode i životne sredine. **6**. Gluposti. (Odrednicu *zöld* sa mađarskog prevela autorka ovog rada).

Etimologija reči *zöld* prema ESz (2006)[7] u mađarskom nije do kraja razjašnjena i najverovatnije je alanskog porekla. Pojedini etimolozi tvrde da je nastala unutrašnjom derivacijom od staromađarske reči *sző* u značenju 'žut', koja je poslužila kao osnova i kod stvaranja reči *szőke*[8], dodavanjem deminutivnog sufiksa *-d.* Izvorno značenje joj je bila 'trava'. U pisanim spomenicima reč *zöld* se prvi put javlja 1215. godine.

Reč *zelen* je, prema mišljenju Petra Skoka, sveslovenski i praslovenski pridev, izveden pomoću sufiksa *-en* od praslovenskog korena **zel-* (Skok, 1973: 648), koji je nastao od indoevropskog korena **ghel-*.

3. MORFOLOŠKI IZRAŽENE NIJANSE 'ZELENE' BOJE U MAĐARSKOM JEZIKU I NJIHOVO PREVOĐENJE NA SRPSKI

Osnovni nazivi za boje pokrivaju široki raspon tonova i zbog toga su se te reči pokazale nedovoljnim u svakodnevnoj komunikaciji. Pridevima i imenicama priključenim nazivima osnovnih boja mogu se suziti i precizirati značenja pojedinih nijansi. Reči kojima se imenuju tonovi i njihova struktura zavise od neposrednog prirodnog okruženja jezičke zajednice, kulture, ali i od uticaja drugih jezika, pogotovo onih u okruženju.

I same nijanse boja najviše zavise od mešanja hromatskih i ahromatskih boja, od osvetljenosti i od zasićenosti, pa možemo da govorimo o svetlim i tamnim nijansama neke boje, ali i o hladnim i toplim, bledim i jarkim, itd.

Ustanovljeno je da svaka boja najčešće ima nijanse koje ujedno izražavaju i:

– različit stepen svetlosti tona;

– jačinu tona;[9]

– karakteristike vezane za taktilne i perceptivne doživljaje (hladna, topla);

– svojstvo materijala ili površine predmeta (somotska, mat, mermerna).

Čista 'zelena', bez primese drugih boja, takođe može da poseduje nijanse. Iako je ona izvorno srednje osnovne svetlosti[10] i jačine, može da varira u tonovima. U mađarskom korpusu ima 23 čisto zelenih nijansi. Hladne 'zelene' sadrže primese 'plave' ili 'tirkizne' (34), dok su toplije 'zelene' svetle i sadrže 'žute' tonove (20). Zagasite u sebi sadrže 'sive' tonove (31). Atributi uz 'zelenu' boju najčešće ukazuju na intenzitet, stepen svetlosti i zasićenosti nijanse. Pretežno se javljaju sledeći nazivi:

– za svetle: *világos – svetla*, *halvány – bleda, sápadt – bleda*;

– za tamne: *sötét – tamna*, *mély – duboka*;

– za intenzitet: *élénk – živa*, *erős – jaka*, *fakó – bleda*; *virító – drečava, gyenge – blaga, zsenge – nežna, mosott – isprana, tüzes – vatrena*;

– za čiste nijanse: *ragyogó – blistava*, *telített – zasićena*, *tiszta – čista*, *üde – sveža, lágy – blaga, meka*.

Ima, međutim, i takvih atributa koji upućuju na psihofizičko stanje subjekta: *döglött – crknuta, fáradt – umorna, haragos – ljutita, tmurna, nabusita, vidám – vesela*; ili nastalih na osnovu sinestezije *fanyar – opora, otužna*; *harsogó – gromka*, 'koja se ori'.

U donjoj tabeli prikazani su svi atributi koje možemo priključiti leksemi *zöld* u mađarskom jeziku kao prvi deo složenice, značenja koja ti atributi nose sa sobom (odnosno doslovni prevodi navedenih atributa) i odgovarajuća ekvivalentna konstrukcija u srpskom jeziku.

---

7 *Etimológiai szótár* (2006).

8 *Szőke* je boja koja isključivo označava plavu kosu.

9 Dodavanjem sivih tonova nekoj hromatskoj boji ona bledi, gubi na kvalitetu, čistoći, intenzitetu ili zasićenosti.

10 Sve boje u sebi imaju i svoju prirodnu količinu svetlosti, tako je 'zelena' tamnija od 'žute' i 'crvene', a svetlija od 'plave' i 'ljubičaste'.

atribut	složenica	značenje mađarskih atributa	prevod složenica na srpski
arany-	aranyzöld	zlatan	zlatnozelena
barnás-	barnászöld	smećkast	smećkastozelena
döglött-	döglöttzöld	crknut	mrtvački zelena
élénk-	élénkzöld	živ	intenzivnozelena
éles-	éleszöld	oštar	intenzivnozelena
fanyar-	fanyarzöld	opor	oporozelena
fakó-	fakózöld	bleda	bledozelena
fáradt-	fáradtzöld	umoran	zagasitozelena
fátyol-	fátyolzöld	veo	prigušenozelena
fém-	fémzöld	metal	metalnozelena
fényes-	fényeszöld	sjajan	sjajnozelena
gyenge-	gyengezöld	slab	svetlozelena
habos-	haboszöld	penast	penušavozelena
halvány-	halványzöld	bled	bledozelena
hamvas-	hamvaszöld	pepeljast	pepeljastozelena
haragos-	haragoszöld	ljutit	tamnozelena
harsogó-	harsogózöld	gromka	jarkozelena
hideg-	hidegzöld	hladan	hladnozelena
híg-	hígzöld	vodnjikav	svetlozelena
hirtelen-	hirtelenzöld	iznenadan	upadljivozelena
irizáló-	irizálózöld	u duginim bojama	sedefastozelena
kékes-	kékeszöld	plavkast	plavkastozelena
ködös-	ködöszöld	maglovit	maglovitozelena
közép-	középzöld	srednji	srednjezelena
lágy-	lágyzöld	blag	blagozelena
lazúros-	lazúroszöld	lazurast	lazurastozelena
mély-	mélyzöld	dubok	tamnoplava
mosott-	mosottzöld	ispran	bledozelena
opálos-	opáloszöld	opalna	opalnozelena
ős-	őszöld	pra-, iskonski	primarna zelena
piszkos-	piszkoszöld	prljav	prljavozelena
permanens-	permanenszöld	permanentan	postojanozelena
ragyogó-	ragyogózöld	blistav	blistavozelena
sápadt-	sápadtzöld	bled	bledozelena
sárgás-	sárgászöld	žućkast	žućkastozelena
sötét-	sötétzöld	taman	tamnozelena
szürkés-	szürkészöld	sivkast	sivkastozelena

telt-	teltzöld	pun	zasićenozelena
tiszta-	tisztazöld	čist	čistozelena
tompa-	tompazöld	tup	zagasitozelena
tört-	törtzöld	izlomljen	zasićenozelena
türkíz-	türkízzöld	tirkizan	tirkiznozelena
tüzes-	tüzeszöld	vatren	vatrenozelena
üde-	üdezöld	svež	sočnozelena
vidám-	vidámzöld	veseo	jarkozelena
világos-	viálgoszöld	svetao	svetlozelena
virító-	virítózöld	drečav	drečavozelena
zsenge-	zsengezöld	blag	svetlozelena

Ime boje prvenstveno ima ulogu u komunikaciji kako bi se što preciznije sagledalo i opisalo svojstvo nekog predmeta, kako bi se nešto identifikovalo na osnovu boja, ali se pomoću boja često vrši i karakterizacija.

U mađarskom jeziku se na najbolji način složenicama može dočarati šareni svet koji nas okružuje. Pamćenje boja je prilično umanjena sposobnost čoveka, ali ukoliko boju vezujemo za neku karakterističnu stvar, objekat, pojavu ili biće to može da olakša prisećanje, odnosno stvori asocijaciju na konkretnu nijansu boje. Najčešći način identifikacije nijanse jeste povezivanje objekata ili pojava iz prirode i čovekovog neposrednog okruženja sa nazivima za boje: konstrukcije u kojima prvi član čine stvari sa karakterističnom bojom, a drugi član ime neke osnovne boje, ili pak nadređeni pojam, opšti naziv *-szín* (‘boja’), odnosno neko drugo prosto ime za boju.

U mađarskom jeziku postoji 151 naziv za ‘zelene’ nijanse, nastalih asocijativnim putem. To su složenice koje možemo svrstati u kategorije na osnovu prvog člana kompozituma. One najčešće označavaju:

– <u>životinje</u>, pretežno su to gmizavci, insekti ili ptice (*békazöld* ‘žablja zelena’, *bogárzöld* ‘buba-zelena’, *csízzöld* ‘čiž-zelena’, *gekkózöld* ‘geko-zelena’, *gyíkzöld* ‘gušter-zelena’, *hernyózöld* ‘gusenica-zelena’, *kaméleonzöld* ‘kameleon-zelena’, *kolibrizöld* ‘kolibri-zelena’, *kígyözöld* ‘zmija-zelena’, *macskazöld* ‘zelena poput mačijih očiju’, *papagájzöld* ‘papagaj-zelena’, *sáskazöld* ‘skakavac-zelena’, *varangyzöld* ‘krastača-zelena’);
– <u>biljke</u> (*agavezöld* ‘agava-zelena’, *babérzöld* ‘lovor-zelena’, *bambuszzöld* ‘bambus-zelena’, *bogyózöld* ‘bobica-zelena’, *borókazöld* ‘smreka-zelana’, *borostyánzöld* ‘bršljan-zelena’, *cédruszöld* ‘kedar-zelena’, *erdőzöld* ‘šuma-zelena’, *fűzöld* ‘trava-zelena’, *klorofilzöld* ‘hlorofil-zelena’, *rozmaringzöld* ‘ruzmarin-zelena’);
– <u>voće, plodove</u> (*almazöld* ‘jabuka-zelena’, *banánzöld* ‘banana-zelana’, *citromzöld* ‘limun-zelena’, *dinnyezöld* ‘lubenica-zelena’, *diózöld* ‘šuma-zelena’, *egreszöld* ‘ogrozd-zelena’, *kivizöld* ‘kivi-zelena’, *limezöld* ‘limeta-zelena’);
– <u>povrće</u> (*borsózöld* ‘grašak-zelena’, *brokkolizöld* ‘brokoli-zelena’, *hagymazöld* ‘luk-zelena’, *káposztazöld* ‘kupus-zelena’, *salátazöld* ‘salata-zelena’, *spenótzöld* ‘spanać-zelena’);
– <u>narode, etničke skupine</u> (*angolzöld* ‘engleskozelena’, *cigányzöld* ‘ciganska zelena’, *csehzöld* ‘češkozelena’, *írzöld* ‘irskozelena’, *keltazöld* ‘keltskozelena’, *magyarzöld* ‘mađarskozelena’, *skótzöld* ‘škotskozelena’, *törökzöld* ‘turskozelena’);
– <u>zanimanja</u> (*fazekaszöld* ‘grnčarska zelena’, *katonaszín* ‘sivo-maslinasta’, *vadászzöld* ‘lovac-zelena’);

– osobe (*Benetton-zöld* ‘Beneton-zelena’, *Hooker-zöld*[11] ‘Huker-zelena’ , *Scheele-zöld*[12] ‘Šil-zelena’, *Van Eyck-zöld*[13] ‘Van Ajk-zelena’, *Veronese-zöld*[14] ‘Veroneze-zelena’);
– geografske nazive (*Amazonas-zöld* ‘amazonit-zelena’, *Kapri-zöld* ‘Kapri-zelena’, *Oxford-zöld* ‘oksfordskozelena’, *párizsi zöld* ‘pariskozelena’, *perzsazöld* ‘persijskozelena’, *schweinfurti zöld*[15] ‘švajnfurtskozelena’, *tiroli zöld* ‘tirolskozelena’, *toszkánzöld* ‘toskanskozelena’, *veronai zöld* ‘veronska zelena zemlja’);
– deo tela (*epezöld* ‘žuč-zelena’);
– hranu ili piće (*abszintzöld* ‘apsint-zelena’, *krémzöld* ‘krem-zelena’, *limonádézöld* ‘limunada-zelena’);
– drago i poludrago kamenje (*jadezöld* ‘žad-zelena’, *malachitzöld* ‘malahit-zelena’, *nefritzöld* ‘nefrit-zelena’, *opálzöld* ‘opalnozelena’, *smaragdzöld* ‘smaragdnozelena’, *topázzöld* ‘topaz-zelena’, *turmalinzöld* ‘turmalin-zelena’, *türkízzöld* ‘tirkizna (zelena)’);
– hemijske elemente (*cinkzöld* ‘cink-zelena’, *eozinzöld* ‘eozin-zelena’, *ftalo-zöld* ‘ftalo-zelena’, *kádmiumzöld* ‘kadmium-zelena’, *kobaltzöld* ‘kobalt-zelena’, *krómzöld* ‘hrom-zelena’);
– odeću (*lódenzöld* ‘lovačka zelena’);
– predmete (*palackzöld* ‘boca-zelena’, *ponyvazöld* ‘cirada-zelena’, *üvegzöld* ‘staklo-zelena’);
– prirodne pojave (*erdőzöld* ‘šuma-zelena’, *földzöld* ‘zemljana zelena’, *jégzöld* ‘led-zelena’, *mezőzöld* ‘polje-zelena’, *mocsárszín* ‘boja močvare’, *nedvzöld* ‘*sok-zelena*’, *nyárzöld* ‘letnja-zelena’, *tavaszzöld* ‘prolećnozelena’, *tengerzöld* ‘more-zelena’, *tundrazöld* ‘tundra-zelena’, *vízzöld* ‘voda-zelena’);
– pežorative, nešto podrugljivo (*hányászöld* ‘povraćka-zelena’, *libafoszöld* ‘guščiji izmet-zelena’, *takonyzöld* ‘slinac-zelena’, *penészzöld* ‘plesan-zelena’);
– apstraktna bića ili bića iz mašte (*zombizöld* ‘zombi-zelena’).

Postoje nazivi za boje koji ukazuju na geografsko poreklo, to su imena država, regija, gradova, kao i etnički nazivi koji se lako pripajaju nazivima za boje. Uglavnom upućuju na poreklo osnovnih sastojaka, samim tim i tehnologije pripremanja farbi i načine bojenja.

Pomenimo i nijanse vezane za modu i njene trendove. Poznati proizvodi, brendovi jedinstvene boje takođe mogu postati nazivi za boju: *Benetton-zöld*.

4. ASOCIJACIJE ‘ZELENE’ BOJE U MAĐARSKOM I SRPSKOM JEZIKU

Videli smo da su stvari karakteristične boje poslužile za stvaranje naziva za pojedine nijanse. Isto tako i pominjanje samog naziva neke osnovne boje izaziva razne mentalne asocijacije kod sagovornika. Konsultovali smo asocijativne rečnike mađarskog (MANE) i srpskog (ARSJ) jezika, kako bismo bolje sagledali na šta obično ispitanike asocira pominjanje zelene boje. U srpskom imamo dve odrednice, pošto rečnik sadrži i određeni i neodređeni vid prideva.

ZÖLD
fű 353; szín 163; kék 70; alma 46; fa/fák 27; sárga 26; levél 25; piros, természet 21; erdő 20; Ferencváros/Fradi/FTC 17; fehér, szem 16; fekete, növény/növények 10; lámpa, mező, virág 7; barna, föld, moszat 6; rét, világos 5; borsó, camel, lila, tábla 4; eclipse, fiú, lomb, méreg, moha, narancssárga, zajos, zöldség 3; ág, bab, csúnya, éretlen, fenyőfa, hang, Hulk, kedvenc, kódex, környezet, nadrág, nyugtat, ordít, övezet, paprika, póló, pont, reggel, szép, színes, színű, szürke, takony, tolltartó 2; erdők, mezők, szép, fű, állvány, anya, anyag, autó, banán, barátság, betegségek, ceruza, citrom, cukor-

[11] Engleski ilustrator iz 18. veka.
[12] Švedski hemičar, izumeo je zelenu boju na osnovu arsena i bakra.
[13] Nemački slikar.
[14] Italijanski slikar iz 16. veka.
[15] Grad u Nemačkoj gde se proizvodila ova otrovna zelena boja.

borsó, domb, ellenőrző, fa korona, falevél, fejű, fél, fiatal, foci, focipálya, fű színű, greenpeace, gyep, gyümölcs, hangoskodik, hányás, Hófehérke és a hét törpe, irigység, iskola, kalász, kedvenc szín, kedvencem, kert, klorofil, körte, kréta, legjobb, levegő, lombkorona, lombos, mágia, mez, narancs, nem jó, nem, növényzet, óceán, örök, öröm, ostoros, pad, páfrány, rózsaszín, ruha, ruhám, sárga+kék, sáska, smaragd, szabad, szám, szellő, szeretet, színház, szörny, tavasz, terítő, Trabant, ufo, út, utca, varangy, zavar, zene, zöldellik, zöldes 1.[16] 1080

ZELEN
bor 135; list 75; trava 62; mlad 33; bostan 28; vrt 16; drvo 13; konj, travnjak 11; kupus, žut 9; livada, nezreo, orah, šuma, zub 8; paradajz, vanzemaljac 7; crven, čovek, džemper, grm, oči, park 6; šargarepa, žbun 5; čaj, gušter, jabuka, krastavac, Marsovac, musliman, od besa, plav, prsten, skakavac, tepih, zdrav 4; auto, gora, grašak, hrast, kivi, konac, limun, luk, Mađar, mladić, momak, od zavisti, priroda, venac 3; biljka, bolestan, cvet, gaj, i mlad, jelen, kaput, kišobran, lišće, lug, neiskusan, pasulj, plod, polje, povrće, predeo, proleće, salata, sloboda, sto, supa, svež, šal, u licu, voće, vojnik, vrag, zavist, zid 2; automobil, bašta, beo, boja, boja flore, breg, bršljan, crn, crveno, čist, ćilim, Damjanov Zelenko, dečaci, dečak, divno, dom, dosada, duks, dvorište, ekran, flomaster, grad, grana, grozd, hlorofil, hram, i jak, jablan, jastuk, jelka, jesen, jesti, jorgovan, još si, još uvek, Jovana, kada, kamen, kamion, kapija, karton kiseo, k'o trava, kolač, kopriva, kornjača, kos, kostim, krevet, krov, kuća, lišaj, ljubičast, Mars, maslačak, modar, motor, mrkva, naivan, neiskustvo, nemoć, neoprezan, nit, novac, oblak, obran, od muke, ogrtač, oko, olovka, opuštajući, osramoćen, Paja, pan, pas, pašnjak, peršun, pojas, pokrivač, potok, prav, prizor, proplanak, prut, rep, Rovčanin, salata, san, seks, semafor, semofor, si ti još, sir, slina, somot, spanać, spidčina, strah, strava, svet, šampon, šator, španat, tabla, taman, teren, trag, trave, trn, tuga, vampir, vanzemaljci, veliki prostor, vetar, veza, vinjak, vitez, zec, zelembać, zelen, zelenkasto, zeleno volim te zeleno, zmaj, zreo, žaba, žene, život 1. 800 (165, 414, 181) + 209 + 22 + 128

ZELENI
trava 101; list 59; priroda 30; park 25; bor 23; šuma, travnjak 20; crveni 19; boja, drvo, vrt 15; vanzemaljac, venac 14; livada 12; proleće, vanzemaljci 10; oči, tepih, zub 9; pašnjak, semafor 8; Marsovci, muslimani, plavi, pokret 7; cvet, čaj, mlad, pojas, prirodni 6; karton, ljudi, Marsovac, musliman 5; gaj, krastavac, odmor, skakavac, sto, žuti 4; auto, beretka, breg, crven, čovek, grm, krov, mali, mladi, nezreo, paradajz, Šiptar, žbun 3; automobil, balon, beli, borovi, brdo, crni, crveno, dijamant, dolar, drveće, džemper, Irska, kupus, lepo, leto, listovi, lišće, mir, nezreli, oko, pijaca, polja poljana, polje, predeo, prekrivač, salata, stranka, svežina, talas, teren, travnjaci, vojska, vrtovi, zdrav, zmaj, život, žuto 2; biljni, blag, bon, Bosna, braon, brod, broj, Bugari, crtani, crv, čempres, čovjek, čvor, ćilim, dan, detelina, dolari, dolina, društvo, ekolog, ekologija, ekološko, ekolozi, elektromagnetni talas, extraterrestrial, flomaster, gorani, gorica, gušter, ja, jabuka, jakna, jezik, kaktus, kamen, kamion, kaput, karta, kauč, kivi, kosmos, kraj, krokodil, kukuruz, lep, lepi ljudi, limun, list drveta, ljubomora, Mađar, mali zeleni ljudi, maslina, mirno, mrav, muslimanski, nada, naivni, nedozreo, nezrelo, obronak, odbojnost, odeća, okruženje, opuštanje, pano, papagaj, papir, pašnjaci, peršun, pesma, pijac,

[16] ZELEN – trava 353; boja 163; plav 70; jabuka 46; drveće 27; žut 26; list 25; crven, priroda 21; šuma 20; Ferencvaroš/Fradi/FTC 17; beo, oko 16; crn, biljka/bilje 10; lampa, polje, cvet 7; smeđ, zemlja, alga 6; livada, svetlo 5; grašak, kamel, ljubičast, tabla 4; eklipsa, dečak, krošnja, otrov, mahovina, narandžast, bučan, povrće 3; grana, boranija, ružan, nezreo, bor, glas, Halk, omiljen, kodeks, okolina, pantalone, smiruje, dreči, zona, paprika, majica, tačka, jutro, lep, šaren, u boji, siv, slinac, peretonica 2; šume i polja, lepota, travka, stalak, mama, materijal, auto, banana, prijateljstvo, bolesti, olovka, limun, šećerac, uzvišenje, kontrolni, krošnja drveta, list na drvetu, glavat, boji se, mlad, fudbal, teren za fudbal, boja trave, grinpis/geenpeace, travnjak, voće, praviti buku, povraćanje, Snežana i sedam patuljaka, ljubomora, škola, klas, omiljena boja, moja omiljena, vrt, hlorofil, kruška, kreda, najbolji, vazduh, krošnja od lišća, krošnjast, magija, med, narandža, nije dobar, rod, rastinje, okean, večit, radost, bičari, klupa, paprat, ružičast, haljina, moja haljina, žuto+plavo, skakavac, smaragd, sloboda, broj, povetarac, ljubav, pozorište, zver, proleće, prekrivač, Trabant, NLO, put, ulica, krastača, smeta, muzika, zeleni se, zelenkast 1. (Prevod E.A.)

planeta, planina, plav, Plavi orkestar, pod, Pokret zelenih, politička partija, prirode, prirodno, proleć-ni, prsluk, prst, prsten, raj, Riblja čorba, ružan, sat, sevada slinac, slobodni, smiruje, sneni, stadion, stranac, svemirci, sveže, šal, šarena, širina, šumski, tabla, tašna, Teletabisi, tirkizni, travnati, travni, trg, Turčin, vaga, val, vojnici, vojnik, zdravi, zdravo, zelene boje, zid, životna okolina 1. 800 (173, 484, 136) + 209 + 20 + 118

Vidimo da su asocijacije u oba jezika većinom pojave iz prirode vezane prevashodno za vegetaciju, koje okružuju čoveka i za koje je ova boja karakteristična. Povezuju se sa životom, a u prenesenom smislu sa zdravljem, ali to može biti i neka komplementarna boja. Većinom su te asocijacije usko vezane za značenja koje se za definisanje pojma ’zelen’ nalaze u enciklopedijskim rečnicima pomenutih jezika. To su prevashodno reakcije koje uopšteno označavaju BILJNI SVET ili prostor obrastao zelenilom. Za razliku od prirodnih prostranstava, nalazimo i druge prostorne odrednice gde je zastupljenost zelenila i zelenog ograničeno, obično su to delovi naseljenih mesta i urbanih sredina gde postoje biljne oaze. Osim toga, u oba korpusa nalazimo nazive za hranu biljnog porekla, posebno se izdvajaju reakcije sa značenjem povrća, zatim u mnogo manjem broju se javljaju imenice sa semantikom ploda ili voća. Biljnih asocijata u srpskom ukupno ima 539, što iznosi čak 67,37 % korpusa na stimulus ‘zelen’, dok sam u mađarskom izbrojala 578 primera što predstavlja 53,52 % navednih asocijata.

ŽIVOTINJSKI SVET je zastupljen primercima koji poseduju karakterističnu ’zelenu’ boju ili koji podsećaju na ovu boju sa ukupno 4% u srpskom i 0,25 % u mađarskom. Među PRIRODNE ASOCIJATE ubrajamo i one koji ne pripadaju ni biljnom ni životinjskom svetu, ali se radi o pojavama koje se nalaze oko nas.

Postoji zanemarljiv broj asocijacija na HRANU I PIĆE, što je razumljivo, jer samo biljna hrana može biti zelena bez dodataka veštačke boje. Prisećajući se rečničkih značenja prideva *zelen/zöld*, videli smo da na trećem mestu u oba jezika stoji semanika nesazerli plod ili usev, koji se koristi i u figurativnom smislu za MLADOG, NEISKUSNOG čoveka. Konotacije ovakvog tipa pretežno su prisutne u srpskom korpusu 7,75%.

STVARI I PREDMETI koji se javljaju kao asocijati na stimulus ’zelen’ su dosta raznovrsni. Postoje oni koji su vezani za saobraćaj, među njima je najviše prevoznih sredstava, ali zastupljena su i sredstva za pisanje, predmeti enterijera i nameštaj, ali i odevni predmeti i asesoari (uniforma vojnika i lovaca). Ukupna zastupljenost predmeta u srpskom korpusu iznosi 9,5 %, a u mađarskom 2,2 %. U oba korpusa postoji više asocijata koji nas upućuju na pokret za očuvanje životne sredine i na EKOLOGIJU (srpski korpus 2 % – mađarski 0,18 %) a u srpskom su prisutni i odgovori koji se odnose na etnicitete za koje se veruje da im je ‘zelena’ nacionalna boja (3%).

Reakcije koji su nastale na stimulus *zelen/zöld* mogu da izraze i FIZIČKO ILI EMOCIONALNO STANJE čoveka. Ta stanja mogu biti pozitivna ali i negativna (srpski korpus 2,5 % – mađarski 1,01%). Asocijati ukazuju i na lični stav ispitanika prema ovoj boji. I odgovori vezani za ovu semantiku se često zasnivaju na idomatskim značenjima ’zelene’. Sve pomenute asocijacije nam upravo potvrđuju kako su nastali nazivi za nijanse u mađarskom jeziku.

Ima, međutim, i veoma jedinstvenih rešenja koja su kulturološki uslovljena, kao što su to na primer *Ferencváros/Fradi/FTC*[17] ’Ferencvaroš’, *Trabant*[18], *Hulk*[19] u mađarskom, odnosno *Damjanov Zelenko*, *Plavi orkestar*, *Riblja čorba* itd. na srpskom jeziku.

5. FRAZEOLOŠKE JEDINICE SA KOMPONENTOM ZÖLD/ZELEN

Konceptualizacija i frazeološki smisao leksema *zöld/zelen* takođe je usko povezan sa rečničkim značenjem ovih prideva. Veliku ulogu u svemu tome ima i simbolika, koja može biti i pozitivna i negativna.

[17] Budimpeštanski fudbalsku klub.
[18] Nacionalno vozilo Mađara u doba socijalizma.
[19] Strip-junak izdavačke kuće Marvel komiks.

‘Zelena’ je naime sa jedne strane boja prirode, života, plodnosti, snage, rađanja, obnavljanja (Opašić – Spicijarić, 2010). Pozitivnu konotaciju izaziva ‘zelena’ kao svojevrsni simbol pobede u pronalaženju rešenja za velike nedaće, teškoće, pa tako predstavlja nadu, novi početak i kraj nepovoljnoga razdoblja – *doći do zelene grane/na zelenu granu* označava podići se materijalno, napredovati, uspevati, osloboditi se oskudice. U mađarskom jeziku postoji formalni i semantički ekvivalent *zöld ágra vergődik* koji se odnosi na uspešno rešeni problem, ali i na postignuti sporazum, odnosno na postignute rezultate u pogledu napretka na nekom polju.

Momenat rešavanja velikih, sudbonosnih problema i donošenje važnih odluka od strane državnih organa prisutan je i u sledećim frazama *rešavati/većati za zelenim stolom – zöldasztal mellett dönt/ határoz*. U mađarskom su prisutne još i varijante *zöldasztal mellett – za zelenim stolom* i *zöldasztalhoz ül – sesti za zeleni sto* sa delimično modifikovanim značenjem ‘biti spreman, voljan pregovarati’. ‘Zeleni’ stolovi su povezani i sa srećom, odnosno igrama na sreću, budući da su stolovi za kartanje i kockanje obično prekriveni zelenom čojom.

‘Zelena’ kao komplementarna ‘crvenoj’ boji dobila je suprotno značenje u pogledu negiranja zabrane, te zeleno svetlo simbolizuje dopuštanje, dozvolu, saglasnost za ostvarivanje čega *dati kome, čemu zeleno svetlo – zöld utat ad/biztosít vkinek/vminek* i *zöld utat kap*. U mađarskim ekvivalentima se umesto *svetla* nalazi imenica ’put’, a dve varijante se razlikuju samo na osnovu perspektive posmatranja, budući da se u jednom nalazi glagal davanja, a u drugom primanja.

Kod pojedinih fraza, prema Krimer–Gaborović (2019), nalazimo koncept Čovek je biljka, odnosno analogiju na nedozreli plod neke biljke koji je tipično ‘zelene’ boje. Tako se u idiomu *biti zelen* izražava mladost, nezrelost, ali i neiskustvo i naivnost. Ovome u mađarskom jeziku odgovara složenica *zöldfülű* – doslovno ‘biti zelenih ušiju/imati zelene uši’ – za šta se obično kao prevodni ekvivalent u srpskom koristi imenica *žutokljunac*.

Aida Benko u svojoj knjizi *Moć boja* (2009) navodi da je u prošlosti sam proces dobijanja zelene farbe od raznih biljaka rezultirao nepostojanošću boje, te su materijali bojeni na taj način ubrzo delovali izbledelo. To je i po Pasturou uticalo na negativnu simboliku ‘zelene’, kao boje koja asocira na nestalnost, slučajnost, neizvesnost. Osim toga, pigment je često bio otrovan (smaragd sadrži arsen) što je ‘zelenoj’ boji takođe stvaralo negativnu reputaciju.

Zajedno sa ‘žutom’, ‘zelena’ simbolizuje zavist i ljubomoru. U srpskom se kaže *pozeleneti od zavisti*, a u mađarskom se koristi frazem *a zöld szemű szörny/szörnyeteg* ‘zver ili čudovište zelenih očiju’. Taj izraz vodi poreklo od prevoda Šekspirove drame *Otelo*. Na zavist upućuje i frazeološka jedinica *A szomszéd rétje/fűje/kertje mindig zöldebb* ‘Komšijska bašta je uvek zelenija’, kojoj u srpskom jeziku odgovara *trava je uvek zelenija s druge strane ograde/plota* ili *u tuđoj ruci uvek je komad veći*, odnosno ono što je tuđe nam se uvek čini boljim i lepšim.

U srpskom imamo još neke negativno konotirajuće idiome kao što su: *obrati zelen bostan* u značenju ’nastradati, zlo proći, loše se provesti’ i *proći kao zelena trava* ’nadrljati, nemati uspeha’.

‘Zelena’ može da upućuje i na čovekovo zdravstveno stanje, na neku bolest, na šta navode primeri *biti zelen u licu*, u mađarskom nalazimo poređenje tipa *olyan sápadt mint a zöld béka* ’biti bled kao zelena žaba’ ili ironično korišćena atributska sintagma *szép zöld* ’lepo zelen’, kojom se aludira da neko izgleda bolesno.

U mađarskom jeziku zabeležena su dva primera gde se ’zelena’ i ’plava’ koriste istovremeno da naglase neko fizičko ili psihičko stanje osobe koju determinišu: *kékre, zöldre válik – pozeleneti od muke* u značenju ’promeniti boju u licu od besa ili od straha’; *kékre, zöldre ver vkit* – ’jako pretući nekog’ *oplaveti nekog* (tako da mu telo bude prekriveno modricama).

I na kraju, da pomenemo još nekoliko frazema iz mađarskog jezika. Oni su povezani sa šestim leksikološkim značenjem lekseme *zöld* u imeničkoj funkciji, a to je ’glupost, koještarija, nešto što je nepovezano, bezveze’: *sok zöldet összehord, zöldeket/zöldségeket beszél/mond* – ’pričati koješta, pričati gluposti’. Sličnu semantiku ima i *zöld disznóról mesét mondok* ’pričam priču o zelenoj svinji’, a odnosi se na neistine, odnosno izmišljotine. Ovo nas asocira na izraz u srpskom *Da ti pričam priču o zelenom/ crvenom vrapcu?*, ali se ovde radi o potpuno drugom kontekstu.

Inače, 'zelena' boja je u mnogim kulturama i simbol vegetacije, plodnosti, rođenja, rasta, regeneracije, proleća, ali u nekima označava smrt, zemlju (kao prebivalište mrtvog čoveka), bića iz podzemnog sveta (vilenjaci i zmajevi su obično zelene boje).

Ovo je i boja lovaca, zbog povezanosti sa potrebom za mimikrijom, prilagođavanjem boji prirode. 'Zelena' se povezuje i sa novcem, pošto su prve novčanice, dolari, bili upravo zelene boje. To ilustruje i izraz *zelembać* u srpskom žargonu. Osim toga, ona je u novije vreme i boja ekoloških pokreta, stranaka sa prevashodnim ciljem zaštite životne sredine.

Pošto zelena boja deluje umirujuće i opuštajuće u zdravstvenim ustanovama se zidovi boje u zeleno, ali je ona postala i simbolom higijene i lekova, s obzirom da se lekovi pretežno pripremaju od biljaka zelene boje. S obzirom da se povrće, i to uglavnom ono koje ima zelenu boju, smatra veoma zdravom hranom, i sva druga hrana koja se tretira kao zdrava obeležava se znakom zelene jabuke, tako je ova boja postala i simbolom zdravlja. Pijace na kojima se pretežno prodaje povrće se nazivaju *zelena pijaca – zöldpiac*.

6. ZAKLJUČAK

U ovom članku sam se zbog sveobuhvatnosti teme i ograničenosti obima rada samo dotakla najznačajnijih momenata jezičkih i nejezičkih paralela između semantičke, pragmatičke, asocijativne i frazeološke dimenzije 'zelene' u mađarskom i srpskom jeziku. Budući da je zbog aglutinativnog svojstva mađarskog jezika on mnogo pogodniji za sintetičko izraživanje asocijativnih naziva za nijanse boja, prirodno je što je osnovu za upoređivanje predstavljao upravo online korpus mađarskog jezika. Složenice zapravo pružaju neizmerni potencijal za imenovanje tonova u mađarskom, koje se na srpski mogu prevesti većinom analitički, pomoću atributskih sintagma ili opisno, dok složenice i polusložene često deluju usiljeno i neprirodno. To prevođenje predstavlja najveći problem koji iziskuje sveobuhvatne konsultacije sa leksikolozima srpskog jezika.

Možemo zaključiti da se svi aspekti upotrebe i realizacija 'zelene' vezuju za prototipsko i delimično za preneseno značenje koje nalazimo u jednotomnicima oba jezika. Ima i pojedinačnih slučajeva sekundarnih značenja u nekom od jezika, ali se oni vezuju za idiomatsku upotrebu (kao npr. u mađarskom za šesto značenje 'glupost, budalaština').

Detaljnu statističku obradu građe koja je ekscerpirana iz asocijativnih rečnika dvaju jezika nisam iznosila zbog ograničenja obima rada, ali se može zaključiti da u oba jezika prirodno okruženje navodi ispitanike na reakciju povodom stimulusa 'zelen'. Ono što se razlikuje u korpusima, jeste izraženo prisustvo figurativnog značenja u srpskom jeziku u primerama kao što su *mlad* (33); *nezreo* (8); *čovek* (6); *mladić*, *momak* (3); *dečaci*, *dečak i mlad, neiskusan i jak, još si, još uvek, naivan, neiskustvo, neoprezan, si ti još, zreo* (1), i veći dijapazon različitih reakcija.

Sve dosad navedeno se ogleda i u frazeologiji. Postoje izrazi koji su formalni i semantički ekvivalenti (*rešavati/većati za zelenim stolom – zöldasztal mellett dönt/ határoz*), neke se u formalnom smislu razlikuju u jednoj od komponenti (*dati kome/čemu zeleno svetlo – zöld utat ad/biztosít vkinek/vminek* i *zöld utat kap*). Istovremeno postoje i primeri kada se zbog uspostavljenja ekvivalencije poseže za promenom leksičkog sklopa, pa i do promene same boje: *zöldfülű – žutokljunac*.

Možemo zaključiti da se upotreba 'zelene' pretežno javlja za izražavanje karakteristične boje pojava, predmeta i živih organizama u čovekovom okruženju, zatim budući da je komplementarna 'crvenoj' ona simboliše dopuštenje, dozvolu, ali izražava i mladost i neiskustvo.

Obe lekseme, *zöld* i *zelen* zadovoljavaju kriterijume koji su postavljeni pred lekseme za obleležavanje naziva za boje. Monoleksične su, nedvosmislene ali i produktivne što se derivacije tiče. Derivatologijom se u ovom radu nisam bavila, ali na osnovu dosadašnje analize mogu da zaključim da se u oba posmatrana jezika mogu stvarati imenice, pridevi i glagoli, s tim što u mađarskom postoji samo sufiksalna tvorba, dok u srpskom jeziku ona može biti i kombinovana (prefiksalno sufiksalna).

Literatura

Aida Benko 2009. *Moć boja – kako su boje osvojile svet*, Zagreb: Etnografski muzej.
Berlin/Kay 1969: Brent Berlin and Paul Kay, *Basic Color Terms. Their Universality and Evolution*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
Boja. *likovna-kultura.ufzg.unizg.hr/boja.htm* (15. 8. 2019)
Maja Opašić – Nina Spicijarić (2010). Prilog kontrastivnoj analizi frazema sa sastavnicom boje u hrvatskoj, talijanskoj i nemačkoj frazeologiji, *Fluminensia*, god. 22, 2010/1, str. 121–136.
Papp Eszter 2012. *A magyar színnevek terminológiai elemzése*. Doktori disszertáció.
Psihologija i značenje boja http://www.bronzic.com/psihologija-i-znacenje-boja/ (15. 08. 2019)
Sanja Krimer–Gaborović (2019). *Prepoznavanje i imenovanje boja u engleskom i srpskom jeziku*. E-disertacije. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu.
Značenje boja http://pixelizam.com/znacenje-boja/#ixzz3AIiBYMQt (15. 8. 2019)

Rečnici

ARSJ: Predrag Piper – Rajna Dragićević – Marija Stefanović (2005). *Asocijativni rečnik srpskoga jezika* Beograd: Beogradska knjiga – Službeni list SCG– Filološki fakultet u Beogradu.
Browser Safe Colors http://www.yeahh.com/webslash/browsersafecolors.html (22. 7. 2019)
ESz: *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. (2006) Budapest: Tinta Könyvkiadó.
Földvári, Melinda: Színszótár http://www.szintan.hu (12. 7. 2019)
Forgács Tamás (2003). Magyar szólások és közmondások szótára. Budapest: Tinta Könyvkiadó
HTML színek és kódok http://htmlinfo.polyhistor.hu/js13ref/colors.htm (22. 7. 2019)
ISCC-NBS Dictonary of Colour Names http://www.tx4.us/nbs/nbs-a.htm (20. 7. 2019)
MANE: Lengyel Zsolt (2008). Magyar asszociációs normák enciklopédiája I. Budapest: Tinta Könyvkiadó
Matešić, Josip (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
MÉKSz: *Magyar Éretelmező Kéziszótár* (2003). Budapest: Akadémiai Kiadó.
Palich, Emil (1982). *Magyar – szerbhorvát kéziszótár*. Budapest: Terra.
RMS: *Rečnik srpskoga jezika* (2007). Novi Sad: Matica srpska.
Skok, Petar (1971). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.

SHADES OF THE COLOUR ‘GREEN’ IN HUNGARIAN AND SERBIAN: LINGUISTIC AND NON-LINGUISTIC PARALLELS

Summary

Colours are all around us, but the terms used for naming the shades of the basic colours show significant crosslinguistic differences. The author has already offered a contrastive analysis of several colour terms in Hungarian and Serbian. This paper deals with the semantics and symbolism of the colour ‘green’ in Hungarian and Serbian-namely Hungarian terms for shades of ‘green’ and their Serbian equivalents. In particular, the paper analyzes the origin and the structure of the colour terms *zöld* and *zeleno* but also of collocations that occur with these lexemes. Finally, reference is made to the phraseological units that contain this basic colour in the languages analyzed.

Keywords: colour terms, shades, *zöld*, *zelen*, phraseology, Hungarian, Serbian.

Edita Andrić
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
andrice@ff.uns.ac.rs

UDK 811.131.1'373.43

Maurizio Barbi

L'ANGLICISMO *TEENAGER* E IL NEOLOGISMO *GIOVANISSIMO*: UN FORESTIERISMO E UNA NEOSEMIA A CONFRONTO

Nel presente contributo intendiamo confrontare il forestierismo *teenager* e il neologismo *giovanissimo* in funzione di sostantivo. Quest'ultimo, infatti, non risulta registrato da nessuno dei vocabolari che abbiamo preso in esame.
In questo confronto ipotizziamo che il sostantivo *giovanissimo* possa rappresentare un possibile equivalente dell'anglicismo *teenager*. Questa ipotesi, se verificata, potrebbe rappresentare un esempio di neosemia che si pone come alternativa ad un prestito che è stato considerato finora "di necessità".
Il nostro confronto si basa su uno scavo lessicografico inerente diversi vocabolari dell'uso. Fra questi figurano diverse edizioni del vocabolario Zingarelli, allo scopo di poter osservare la comparsa e l'attestazione di *teenager* in questo vocabolario. Inoltre, intendiamo verificare la presenza di *giovanissimo* e il suo radicamento all'interno di diversi *corpora*. La presente ricerca, basata sul confronto fra *giovanissimo* e *teenager*, fornisce più punti di osservazione sull'effettivo radicamento del sostantivo *giovanissimo*, una neosemia che potrebbe suscitare l'interesse dei lessicografi.

Parole chiave: giovanissimo, teenager, neologismo, neosemia, lessicografia

2. INTRODUZIONE

L'oggetto del presente lavoro è costituito dal confronto di due voci apparentemente distanti: l'anglicismo *teenager* e il neologismo *giovanissimo*. La prima, infatti, corrisponde ad un prestito registrato almeno dal 1970[1]. La seconda, invece, riguarda un neologismo che non figura registrato dai vocabolari dell'uso presi in esame. Infatti, l'ipotesi alla base del presente contributo è che *teenager*, finora considerato come prestito di necessità, possa avere oggi un sinonimo, rappresentato da *giovanissimo*. Questo neologismo ha infatti la peculiarità di presentarsi non solo in funzione di aggettivo, ma anche in quella di sostantivo.

3. L'ATTESTAZIONE DELL'ANGLICISMO *TEENAGER* IN DIVERSI VOCABOLARI DELL'USO

Per l'osservazione di *teenager* abbiamo consultato i seguenti vocabolari dell'uso[2]: De Mauro (2000), De Felice e Duro (1993), Devoto Oli (1982, 1990 e 2007), Gabrielli (1989), Garzanti (1971; 1980; 1983; 1999), Palazzi (1977), Palazzi Folena (1992), Sabatini Coletti (1997; versione online[3]), Sansoni (1987), Zingarelli (1951-2019). Il punto di partenza del nostro arco temporale è rappresentato dal 1951, poiché questo anno corrisponde alla prima attestazione di *teenager*, la quale è condivisa unanimemente, ove presente, dai vocabolari citati sopra. In particolare, nelle diverse edizioni e ristampe dello

[1] Il riferimento è alla Decima edizione del vocabolario Zingarelli, pubblicata nel 1970.
[2] Come sostiene Bazzanella, «Anche i dizionari (cartacei e on-line, etimologici e sincronici) possono essere considerati fonti di dati» (Bazzanella 2008: 91).
[3] Il dizionario Sabatini Coletti è disponibile in formato elettronico al seguente sito Internet: https://dizionari.corriere.it/dizionario_italiano/index.shtml (data di ultimo accesso: 10 gennaio 2020).

Zingarelli, abbiamo notato che il sostantivo *teenager* è così registrato a partire dalla Decima edizione del 1970 di questo vocabolario:

> **Teen-ager** [vc. ingl., comp. di -*teen* (da *ten* 'dieci', di area germ. e orig. indeur.), terminazione dei numeri cardinali dal 13 al 19 incluso, e *ager*, da *age* 'età', di orig. fr.] s. m. e f. inv. ● Ragazzo o ragazza fra i tredici e i diciannove anni.

Questa voce, che nel suo significato rimane inalterata anche nello Zingarelli 2019, è assente nella Settima edizione 1951 e 1956 di questo vocabolario e viene registrata a partire dalla Decima edizione del 1970, in quanto è assente nella Nona del 1965. Inoltre, è interessante notare l'assenza dell'anglicismo *teenager* nella ristampa 1977 del dizionario Palazzi, mentre invece risulta registrato sette anni prima dallo Zingarelli. Lo stesso accade con il Devoto Oli del 1982 e con il dizionario Garzanti (1971; 1980; 1983). Questo esempio contribuisce a confermare la sensibilità mostrata dal vocabolario Zingarelli nell'accoglimento di neologismi e forestierismi, già testimoniata da De Mauro riguardo alla Decima edizione del 1970: «gli esotismi e i neologismi sono accolti con saggia larghezza»[4] e ribadita da questo autore anche nel 2006: «[...] lo Zingarelli, assai attento alle novità [...][5]».

2.1. *Teen-ager o teenager?*

La pubblicazione annualizzata dello Zingarelli, che ha visto il suo inizio con la Dodicesima edizione (denominata "lo Zingarelli 1994"), contestualmente ai nuovi accoglimenti prevede anche una costante e continua revisione delle voci già registrate. Un esempio in questo senso è rappresentato dalla grafia del forestierismo *teenager*. Infatti, a partire dallo Zingarelli 1996 questo anglicismo perde il trattino e acquisisce la grafia univerbata *teenager*.

La grafia di questo anglicismo, nei diversi vocabolari che abbiamo preso in esame, viene curiosamente espressa in due differenti modi. La grafia con il trattino è registrata dal De Mauro (2000), dal Palazzi Folena (1992), dal Garzanti (1999), dal Gabrielli (1989), dal Sansoni (1987) e dal Dardano (1980). Viste le date di pubblicazione di questi vocabolari, si potrebbe dedurre che la preferenza di *teen-ager* rispetto alla grafia univerbata *teenager* possa collocarsi fra la fine degli anni Ottanta e la fine dei Novanta, come risulta anche dalla differenza di registrazione testimoniata sopra dallo Zingarelli. Questa supposizione si rivelerebbe però errata, in quanto vi sono almeno due vocabolari che attualmente registrano la sola grafia *teen-ager* con il trattino. Questi sono il dizionario Gabrielli (Hoepli 2018) e il vocabolario Treccani online[6]. Di seguito, le rispettive registrazioni:

Gabrielli (Hoepli 2018):

> **teen-ager** s.m. e f. inv. Giovane di età compresa tra i tredici e i diciannove anni: *un atteggiamento da t.*

Treccani online:

> ***teen-ager*** ‹*tìin èiğë*› s. ingl. [comp. di -*teen*, terminazione dei numeri che vanno dal 13 al 19 (*thirteen*, *fourteen*, ecc.) e *ager* «che è nell'età di»] (pl. *teen-agers* ‹... *èiğëʃ*›), usato in ital. al masch. e al femm. – Ragazzo o ragazza dai tredici ai diciannove anni; è termine che corrisponde all'ital. *adolescente*, ed è molto usato nel linguaggio giornalistico e pubblicitario con riferimento a prodotti, spettacoli, luoghi e sim. particolarmente

[4] Per un approfondimento, si veda il seguente sito Internet: https://www.zanichelli.it/ricerca/prodotti/vocabolario-della-lingua-italiana?hl=zingarelli%20Decima%20edizione%201970 (data di ultimo accesso: 11 gennaio 2020).

[5] De Mauro (2006: VI).

[6] Di seguito, i *link* per accedere alle rispettive pagine dei due vocabolari citati. Gabrielli – Hoepli 2018: https://dizionari.repubblica.it/Italiano/T/teenager.html ; Treccani online: http://www.treccani.it/vocabolario/teen-ager/ (data di ultimo accesso: 11 gennaio 2020).

destinati a soddisfare i gusti degli adolescenti: *un ritrovo molto frequentato dai t.-a.*; *abbigliamento per t.-a.*; *tutti i t.-a. vogliono la stessa marca di jeans*.

La compresenza, in diversi vocabolari, di differenti grafie inerenti l'anglicismo *teenager* potrebbe far pensare ad un possibile radicamento, nell'italiano contemporaneo, di entrambe le possibilità. In questo senso, l'unico fra i vocabolari da noi analizzati che accoglie questa soluzione è quello compilato da De Felice e Duro (1993), che registra così questo anglicismo[7]:

teen-ager sost. Ragazzo o ragazza dai 13 ai 19 anni: *un* o *una teen-ager*; *locali*, *ritrovi* o *vestiti*, *moda per teen-agers*. [] È com. anche la forma grafica senza trattino *teenager*.

Il possibile radicamento e la conseguente registrazione di entrambe le grafie di *teenager* nello Zingarelli pare invece una soluzione poco attuabile secondo Mario Cannella, curatore di questo prestigioso vocabolario. Infatti, «la tendenza crescente è rappresentata dalla grafia univerbata *teenager*, che come frequenza d'uso prevale sull'altra» (M. Cannella, comunicazione personale, 15 ottobre 2019).

3. IL SIGNIFICATO DI *TEENAGER* E QUELLO DI *ADOLESCENTE*. UN POSSIBILE NESSO CON LA NEOSEMIA *GIOVANISSIMO*?

Dopo aver esposto le differenti grafie di *teenager*, corroborate dalle registrazioni dei vocabolari elencati in precedenza, osserviamo ora il significato di questo anglicismo, che presenta in tutti i casi osservati una definizione simile a quella registrata dallo Zingarelli vista sopra.

La definizione di *teenager* prevede, in tutti i vocabolari presi in esame, l'unanime significato corrispondente ad un ragazzo o una ragazza di età compresa fra i tredici e i diciannove anni. L'anglicismo in questione è da considerarsi probabilmente un "prestito di necessità", che secondo Aprile (2005: 88) riguarda «[...] l'acquisizione di nuovi oggetti o di nuovi concetti prima ignoti». Infatti, *teenager* identifica precisamente una fascia d'età nella quale inserire un *giovane*. Quest'ultima voce è definita come di seguito dallo Zingarelli 2019:

giovane A agg. 1 di persona che è tra l'adolescenza e la maturità o (est.) che non è vecchia: un gruppo di giovani donne; una coppia di giovani sposi
B s. m. e f. 1 persona di giovane età: è un giovane molto promettente

Se osserviamo la definizione di *giovane* illustrata sopra, notiamo che solamente nella qualifica grammaticale *aggettivo* questo significato corrisponde ad una persona collocata, all'interno della sua esistenza, «tra l'adolescenza e la maturità», senza con ciò indicare una fascia d'età precisa come quella prevista da *teenager*. A questo proposito, è utile osservare anche le registrazioni di *teenager* riportate da alcuni dei vocabolari che abbiamo preso in esame. Di seguito, ad esempio, osserviamo la registrazione del Devoto Oli (2007):

Nei paesi anglosassoni, designazione degli adolescenti di ambo i sessi dai 13 ai 19 anni

Di seguito, invece, quella del Garzanti (1999):

giovane fra i tredici e i diciannove anni; adolescente [...] *loc. sost. m.* Sin. Ragazzo, fanciullo [...]

Di seguito, la definizione registrata dal De Mauro (2000):

giovane tra i tredici e i diciannove anni [...] estens., adolescente

[7] La sezione dei forestierismi in italiano di questo vocabolario è stata curata da Claudio Marazzini.

Come possiamo osservare, in tutte e tre le registrazioni occorre *adolescente*, come anche nel significato registrato dal vocabolario Treccani osservato in precedenza, il quale fa corrispondere a questa voce l'anglicismo *teen-ager*. Invece, in due dei tre esempi esposti sopra notiamo che questo forestierismo corrisponde più estensivamente anche a *giovane*, analogamente a quanto registrato anche dal vocabolario Gabrielli (versione online, 2018) visto in precedenza. In questo senso, possiamo collegare a questi significati anche quello di *giovane* fornito dallo Zingarelli 2019.

La registrazione di *giovane*, unanimemente condivisa, agevola l'interpretazione del neologismo *giovanissimo*, una neosemia[8] (ovvero un nuovo significato di una parola già esistente, secondo De Mauro[9]) che nel nostro caso, oltre al superlativo assoluto di *giovane*, viene ad assumere il nuovo significato di "ragazzo o ragazza minorenne o appena maggiorenne". In questo senso, ipotizziamo che la neosemia *giovanissimo* possa risultare compatibile con il significato di *teenager*, rappresentandone un possibile sinonimo. Il concetto di neosemia è stato ripreso anche da Adamo e Della Valle (2017: 111) – i quali lo fanno corrispondere ai neologismi semantici – e da Cannella (2010: 113), il quale riporta alcuni esempi di neologismi semantici registrati all'interno dello Zingarelli. A questo proposito, per verificare l'ipotesi inerente la neosemia *giovanissimo*, abbiamo selezionato diversi *corpora* attraverso i quali abbiamo individuato alcuni esempi d'uso di questa neosemia, che potremmo definire di «uso incipiente» (Migliorini 1963: Avvertenza).

3.1. Il neologismo *giovanissimo* nei *corpora*

Per confermare la presenza e il radicamento della neosemia *giovanissimo*, abbiamo preso in esame diversi *corpora*[10]. Il primo di questi è il CoLFIS[11], il quale ha attestato la presenza del sostantivo *giovanissimo*, anche se solamente in tre esempi, illustrati di seguito:

> **„Arancia meccanica" a Foggia** L'orrore stavolta ha il volto di una studentessa di 15 anni, l'aria ingenua e disinvolta, il sogno di un amore "proibito", una fuga, finita in tragedia [...]. Un elemento, però, è chiaro. Stefania li conosceva. Non si sarebbe allontanata, e per diversi giorni, con estranei. E questo tipo di "fuga" sembra essere un gioco largamente praticato dai giovanissimi delle periferie degradate [...][12].

> **„Quell'amore violato a 11 anni"** "Consenziente a 11 anni? Ma non diciamo sciocchezze. Chissà forse all'inizio, ma poi... No, questa storia mi sembra basata su una sola cosa, il ricatto". Il neuropsichiatra Giovanni Bollea commenta, amaro. L'adolescenza è un'età fragile, fragilissima. E "l'amore violato" non è un'esperienza che si riesce a dimenticare. [...] Se l'inchiesta dimostrerà che è vero che quei giovani di 17 anni si passavano le ragazzine di 11 e 12 anni, allora ci vuole una punizione esemplare e immediata. [...] Devo dire - continua Giovanni Bollea - che a differenza dell'era post '68 adesso l'età dei primi rapporti si è alzata, almeno nelle statistiche, intorno ai 17, 18 anni. [...]. Piuttosto dobbiamo chiederci perché nella nostra scuola non vengano fatti dei seri corsi di educazione sessuale che potrebbero insegnare ai giovanissimi ad avvicinarsi alle prime esperienze senza commettere errori tragici [...][13].

---

8 Per un approfondimento, si veda a riguardo il quinto capitolo della tesi di dottorato di Barbi (2018: 611-965), dedicato alle neosemie. La tesi in questione è disponibile al seguente sito Internet: http://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/10303?locale-attribute=sr_RS (data di ultimo accesso: 6 febbraio 2020).

9 Per un approfondimento, si veda De Mauro (2006: 102; 107).

10 I *corpora* presi in esame per la presente ricerca corrispondono ai seguenti: CORIS, CODIS, CoLFIS, RIDIRE, Lessico dell'Italiano Radiofonico, Lessico dell'Italiano Televisivo, CONTRAST-IT, CorDIC e PAISÀ.

11 Il *corpus* CoLFIS (Corpus e Lessico di Frequenza dell'Italiano Scritto) è a cura del Laboratorio di Linguistica della Scuola Normale Superiore di Pisa, diretto da Pier Marco Bertinetto. Il presente *corpus* è disponibile al seguente indirizzo Internet: http://esploracolfis.sns.it/EsploraCoLFIS/#!0:f=1;1:lm=giovanissimo&r=T (data di ultimo accesso: 10 gennaio 2020).

12 Per la lettura integrale dell'articolo, si veda il seguente sito Internet: http://esploracolfis.sns.it/EsploraCoLFIS/fulltext/gid1390466684173406349.html (data di ultimo accesso: 10 gennaio 2020).

13 Per la lettura integrale dell'articolo, si veda il seguente sito Internet: http://esploracolfis.sns.it/EsploraCoLFIS/fulltext/gid8358161556346144322.html (data di ultimo accesso: 10 gennaio 2020).

„Solo donne per Godot, in attesa sotto un rigoglioso ciliegio" [...]. Alla XXII edizione di "Santarcangelo dei Teatri", festival diretto da Antonio Attisani, si è chiaramente sentito, soprattutto nei gruppi italiani, il disagio creativo e culturale di una generazione. Lo spettacolo che ha maggiormente evidenziato questo aspetto è "Oplà, noi viviamo" proposto dalla compagnia "Riflessi" composta da giovanissimi. [...][14].

Nei tre casi esposti sopra, è evidente la funzione grammaticale di sostantivo svolta da *giovanissimo*. Da un punto di vista semantico, invece, possiamo individuare la sovrapposizione di *giovanissimo* e *teenager* nei primi due esempi (*„Arancia meccanica" a Foggia* e *„Quell'amore violato a 11 anni"*). Nel primo caso, la protagonista è una quindicenne e i comportamenti devianti citati nell'articolo vengono attribuiti ai suoi coetanei (i *giovanissimi*). Nel secondo caso, invece, *giovanissimi* è riferito a «[...] *ragazzine di 11 e 12 anni* [...]» e a ragazzi «[...] *intorno ai 17, 18 anni* [...]». Nell'ultimo caso, invece, non viene riportato alcun riferimento inerente l'età dei *giovanissimi* della compagnia "Riflessi".

Oltre al *corpus* CoLFIS, abbiamo preso in esame anche il *corpus* PAISÀ, il quale offre per *giovanissimo* 2.609 risultati[15]. Fra questi, solo pochi sono riconducibili a *giovanissimo* in funzione di sostantivo. Di seguito, alcuni esempi:

«[...] l'accusa di omicidio volontario in concorso con un altro giovanissimo di Focene, che ha solo 17 anni [...]».

«[...] Cordialità da un non più giovanissimo».

«[...] spiegati anche in maniera molto sommaria, consiglieresti ad un giovanissimo che volesse pulire la propria dizione?».

«[...] Il giovanissimo ha completato 78 giri con il suo miglior giro effettuato [...]».

«[...] se vuoi, è quel calore della comunità che un giovanissimo lasciato solo trova o prova a costruire [...]».

Nel primo degli esempi esposti sopra, possiamo inoltre notare una corrispondenza tra la fascia d'età (da tredici a diciannove anni) prevista da *teenager*, unitamente alla neosemia *giovanissimo*.

Un'altra prova del nesso semantico che accomuna *teenager* e *giovanissimo* la possiamo individuare nei seguenti risultati, tratti dal *corpus* PAISÀ[16] e riguardanti il neologismo *giovanissimo* in funzione di aggettivo:

«[...] Debutta giovanissimo in Bundesliga nel Waldhof Mannheim all'età di 17 anni [...]».

«[...] Alfieri, Enrico nacque da Guglielmo ed Agnesina Alfieri e giovanissimo (intorno ai 15 anni) entrò nel convento dei [...]».

«[...] Inizia giovanissimo (a circa 13 anni) a suonare le percussioni [...]».

«[...] Inizia a dipingere giovanissimo, intorno ai sedici anni d'età [...]».

«[...] Mieli, muove i primi passi nella carta stampata da giovanissimo: a 18 anni lavora a „L'Espresso" [...]».

«[...] Iniziò così a suonare la chitarra da giovanissimo, ma passò al basso all'età di 15 anni [...]».

[14] Per la lettura integrale dell'articolo, si veda il seguente sito Internet: http://esploracolfis.sns.it/EsploraCoLFIS/fulltext/gid8580916124781063961.html (data di ultimo accesso: 10 gennaio 2020).

[15] Per la consultazione integrale dei risultati di questo *corpus*, si rimanda al seguente sito Internet: http://www.corpusitaliano.it/it/access/simple_interface.php (data di ultimo accesso: 13 gennaio 2020).

[16] Per la consultazione integrale dei risultati di questo *corpus*, si rimanda al seguente sito Internet: http://www.corpusitaliano.it/it/access/simple_interface.php (data di ultimo accesso: 13 gennaio 2020).

Negli esempi illustrati sopra, infatti, possiamo notare, contestualmente a *giovanissimo*, la medesima fascia d'età contemplata da *teenager*.

Oltre agli esempi finora mostrati e registrati da diversi *corpora*, il neologismo *giovanissimo* in funzione di sostantivo presenta diverse attestazioni anche all'interno dei quotidiani, come si può notare dai seguenti esempi tratti dall'archivio de "la Repubblica":

> Un' eccezione che spiega la battuta di Pajetta. Ma dovranno passare altri 20 anni per l' ingresso in Parlamento. Verrà eletto alla Camera il 19 maggio del 1968 nella circoscrizione di Roma. Capolista. Ancora un anno e diventa vicesegretario. Per le tradizioni del Pci è ancora un "giovanissimo". Infatti quattro anni prima viene così descritto da un giornalista mentre segue il corteo funebre di Togliatti: "Cammina in seconda fila dietro Nilde Jotti, la compagna di Togliatti, e Marisa Malagoli, la figlia adottiva. [6 agosto 1984][17].

> Personalizzazione dell'allenamento che deve puntare a ridurre al minimo l'avvento dello stress e che varia in continuazione: i carichi di lavoro programmati e poi eseguiti da un'atleta di 14 anni possono andar bene oggi e non essere più adatti tra sei mesi, quando la 14enne è cresciuta muscolarmente e anche sotto il profilo psichico. Possiamo dire che tutto dipende dalla "bio-etica" della preparazione. Così si tutela un giovanissimo già forte e vincente. E la condizione necessaria è che non si facciano pressioni, neppure dalla famiglia».
> L'obiettivo è mantenere un campione nel tempo, soprattutto aiutarlo nel passaggio dalla fase adolescenziale alla vita adulta" [29 luglio 2019][18].

> L'ultima stagione di Biglia ha dimostrato che l'argentino fatica a fronteggiare gli infortuni. Il suo sostituto Bakayoko non sarà riscattato a causa dell'elevato costo pattuito con il Chelsea (quasi 40 milioni) e di un finale di stagione ricco di intemperanze caratteriali. Anche per questa casella potrebbe venire utile un giovanissimo valorizzato da Giampaolo alla Sampdoria: il 20enne Ronaldo Vieira [4 giugno 2019][19].

> Con la sensibilità e il genio artistico se ne farebbe forse un capolavoro letterario, una Lolita al maschile o una moderna Isola di Arturo: storia d'amore impossibile e dolente, tra un giovanissimo e una donna adulta, colpa e innocenza intrecciati e indivisibili. Ma le cronache degli atti giudiziari sono terribilmente brutali e severi, si fermano alle leggi violate e alle ragioni delle vittime plagiate. Lui, 14 anni, su facebook l'espressione di bambino, la incontra in ospedale dove lei fa l'infermiera, andando in visita a una compagna di scuola. Lei, 42 anni, due figlie di 12 e 14, eppure «priva di qualunque coscienza critica» scrive il giudice Stefania Cugge" [18 marzo 2019][20].

Oltre ai risultati illustrati finora, abbiamo notato la presenza del sostantivo *giovanissimo* anche in diversi volumi. Di seguito presentiamo alcuni esempi tratti da „Google libri":

> «Cioè che Doranna ami un giovanissimo».
> Odero lo guardò, attonito.
> «Un giovanissimo? Che cosa te lo fa pensare?»[21].

> [...] Dobbiamo invece ripensare il rapporto del giornalismo con i propri lettori». Nella sessione delle domande, è un giovanissimo a fare la migliore in assoluto [...][22].

[17] Per la lettura integrale dell'articolo, si rimanda al seguente sito Internet: https://ricerca.repubblica.it/repubblica/archivio/repubblica/1984/06/08/un-comunista-timido-schivo.html (data di ultimo accesso: 13 gennaio 2020).

[18] Per la lettura integrale dell'articolo, si rimanda al seguente sito Internet: https://ricerca.repubblica.it/repubblica/archivio/repubblica/2019/07/29/scottonbaby-campioni-esercizi-mirati-e-zero-pressioni18.html?ref=search (data di ultimo accesso: 13 gennaio 2020).

[19] Per la lettura integrale dell'articolo, si rimanda al seguente sito Internet: https://www.repubblica.it/sport/calcio/serie-a/milan/2019/06/04/news/mercato_per_giampaolo-227955787/ (data di ultimo accesso: 13 gennaio 2020).

[20] Per la lettura integrale dell'articolo, si rimanda al seguente sito Internet: https://torino.repubblica.it/cronaca/2019/03/19/news/_bella-221961626/ (data di ultimo accesso: 13 gennaio 2020).

[21] Cambiasi Negretti Odescalchi, A. L. (2012). *L'azzurro nella vetrata.* Sonzogno Editori.

[22] Giangrande A. (2018). *Mediopoli Prima parte: informazione bugiarda e reticente* (p. 556). Editore Antonio Giangrande.

> Tra le centinaia di episodi accaduti in quel periodo, quell'insensato omicidio di un giovanissimo, del tutto estraneo alle ragioni del conflitto tra partigiani, tedeschi e fascisti, che indossava sempre la sua tonaca da seminarista a testimonianza della sua ferma volontà di avviarsi al sacerdozio, già a quel tempo appariva carico di un significato simbolico molto forte, da un punto di vista religioso ma anche storico[23].

> Giocavo nei pulcini del Legnaro e si giocava sempre anche davanti al patronato. Dopo un anno da esordiente, è stato Scantamburlo a portarmi a Padova, il provino l'ho fatto al Monti, mi hanno preso e ho cominciato da giovanissimo. Dodici anni avevo[24].

I risultati presentati finora, tratti dai *corpora* CoLFIS e PAISÀ, oltre che dall'archivio del quotidiano "la Repubblica" e da "Google libri", sembrano confermare il radicamento di questo nuovo significato di *giovanissimo*, che in molti esempi risulta anche sinonimo del forestierismo *teenager*.

3.2. *Giovanissimo* e *teenager*: ancora un esempio di italiano vs inglese

Il forestierismo *teenager* è registrato in tutti i vocabolari dell'uso presi in esame, ed è riferito ad un ragazzo o una ragazza di età compresa fra i tredici e i diciannove anni. La comparsa e il recente radicamento del sostantivo *giovanissimo*, rappresenta però un'interessante risposta „indigena" a questo forestierismo, per le seguenti ragioni. Innanzitutto, il suo uso comprende ed estende la fascia d'età contemplata da *teenager*, che si amplia sia verso l'alto che verso il basso. Negli esempi che abbiamo visto in precedenza, infatti, abbiamo notato *giovanissimi* di undici, di dodici e anche di vent'anni.

In secondo luogo, la comparsa e il radicamento di *giovanissimo*, rappresenta un esempio controcorrente rispetto alla massiccia presenza di anglicismi nella lingua italiana, come è stato evidenziato ad esempio da Arcangeli (2005: 97-100), Beccaria (2015: 83-99) e Zoppetti (2017: 146-161). A questo proposito, Shukla e Connor-Linton affermano:

> «la diffusione dell'inglese come 'lingua franca' internazionale [...], è passata in gran parte attraverso i domini della scienza e della tecnologia, due ambiti in cui per i parlanti di altre lingue era più semplice adottare i nomi inglesi dei nuovi concetti e delle nuove invenzioni (si pensi a *television*, *computer*, *dot com*), piuttosto che coniarne di nuovi» (Shukla e Connor-Linton 2008: 21).

Nel nostro caso, potremmo considerare *teenager* fra i «nuovi concetti», in quanto questa voce contempla una precisa fascia d'età, descritta attraverso la combinazione di *-teen* (la terminazione dei numeri dal 13 al 19, in inglese), ed *ager* «che è nell'età di»[25]. E siamo dell'opinione che il nuovo significato di *giovanissimo* possa rappresentare un sinonimo di *teenager*, con la differenza che la neosemia in questione presenta in più il vantaggio di essere svincolata da una fascia d'età precisa. In questo senso, *giovanissimo* potrebbe risultare un sinonimo „estensivo" di *teenager*.

In terzo luogo, il neologismo *giovanissimo* rappresenta anche un esempio di neosemia (De Mauro 2006: 103, 104). L'importanza della creazione di neoformazioni attraverso il ricorso a materiale „indigeno" è stata recentemente ricordata anche da Renzi:

> «I „prestiti di necessità" [...] sono destinati a insediarsi nella lingua a lungo, cioè finché i concetti o gli oggetti designati da forestierismi continueranno a essere usati, qualche volta per sempre. A meno che, naturalmente, non si provveda a sostituirli, affiancandoli con termini indigeni. Questo presuppone un'azione dall'alto. Ma anche i parlanti potrebbero in teoria far qualcosa, cioè provvedere, con azione inconscia, ad assimilarli morfologicamente e foneticamente» (Renzi 2019: 17).

---

[23] Zambrano, A. (2014). *Beato Rolando Maria Rivi: il martire bambino*. Reggio Emilia: Imprimatur Editore.

[24] Lazzaro, P. (2002). *Nella fossa dei leoni*. Portogruaro (Ve): Ediciclo Editore (pag. 136)

[25] Per un approfondimento, si rimanda alla voce *teenager* registrata sopra da Treccani. La voce *teen* è inoltre presente nello Zingarelli 2019 nella locuzione inglese *teen movie*.

Il caso della neosemia *giovanissimo*, intesa come „ragazzo o ragazza minorenne o appena maggiorenne“ sembra quindi rappresentare un esempio di «termine indigeno», termine che abbiamo riscontrato in diversi *corpora*. Di conseguenza, *giovanissimo* potrebbe affiancarsi, secondo la posizione di Renzi, al forestierismo *teenager*, mettendo così in discussione la sua posizione di „prestito di necessità“, in base alla definizione di Aprile (2005: 88) osservata nel paragrafo 3.

Infine, il sostantivo *giovanissimo* rappresenta anche un esempio di arricchimento linguistico che nasce da «[...] innovazioni che partono dal patrimonio lessicale della lingua, cioè neoformazioni da basi esistenti nel lessico» (Scotti Morgana 1981: 14). La posizione di Scotti Morgana appena osservata, in sintonia con quella di Renzi (2019: 17), rappresenta un'ulteriore conferma della vitalità della lingua italiana. In questo senso, è significativa la recente pubblicazione di Zoppetti, intitolata „L'etichettario“ (2018), nella quale, oltre a presentare un insieme di alternative italiane alle corrispondenti parole inglesi, l'autore invita il lettore a proporre delle parole italiane da affiancare o da sostituire a quelle inglesi. Questa proposta pare coerente con le posizioni di Renzi e di Scotti Morgana illustrate sopra e sembra inserirsi nel solco tracciato da Testa[26], con l'iniziativa denominata „300 parole da dire in italiano“, promossa nel 2014 e alla quale ha fatto seguito, nel 2016, la creazione del gruppo "Incipit" presso l'Accademia della Crusca[27].

4. CONCLUSIONI

Nel presente contributo abbiamo confrontato il forestierismo *teenager* e il sostantivo *giovanissimo*, al fine di individuare in questa neosemia un possibile sinonimo italiano di *teenager*. Dopo aver osservato la registrazione di questo anglicismo in diversi vocabolari dell'uso, abbiamo analizzato alcuni *corpora* al fine di verificare l'ipotesi sull'attestazione del sostantivo *giovanissimo*, dal significato corrispondente a "ragazzo o ragazza minorenne o appena maggiorenne".

In base ai risultati ottenuti, possiamo confermare quanto ipotizzato all'inizio del nostro lavoro, ovvero la presenza di questo nuovo uso di *giovanissimo* in funzione di sostantivo all'interno di diverse fonti attendibili e siamo dell'opinione che il sostantivo *giovanissimo* possa rappresentare una valida alternativa all'anglicismo *teenager*. Inoltre, abbiamo notato che *giovanissimo*, con il medesimo significato di *teenager*, è attestato anche come aggettivo. In base ai risultati e alle posizioni dei teorici presi in esame, riteniamo che il sostantivo *giovanissimo* possa attirare l'interesse dei lessicografi, i quali potrebbero valutare un suo inserimento nei vocabolari dell'uso. Infatti, il radicamento di *giovanissimo* evidenzia, come afferma Renzi, la creazione di neoformazioni con «termini indigeni» (Renzi: 2019: 17), il che rappresenta un importante segno di vitalità linguistica e una risposta ai molti forestierismi che permeano la lingua italiana.

Bibliografia

Adamo e Della Valle (2017). *Che cos'è un neologismo*. Roma: Carocci.

Aprile, M. (2005). *Dalle parole ai dizionari*. Bologna: il Mulino.

Arcangeli, M. (2005). *Lingua e società nell'era globale*. Roma: Meltemi.

Beccaria, G. L. (2015). Lingua madre, in Beccaria, G. L.; Graziosi, A., *Lingua madre*, pp.81- 122. Bologna: il Mulino.

Barbi, M. (2018). Neologismi e neosemie nel vocabolario Zingarelli: un confronto sincronico tra la Decima edizione (1970) e la ristampa della Dodicesima edizione (2015). (Tesi di dottorato). Belgrado: Facoltà di Filologia.

[26] Per la consultazione della lista di parole proposta da Annamaria Testa, si veda il seguente sito Internet: https://nuovoeutile.it/300-parole-da-dire-in-italiano/ (data di ultimo accesso: 14 gennaio 2020).

[27] Per un approfondimento sul gruppo Incipit, si veda il seguente sito Internet: https://accademiadellacrusca.it/it/contenuti/gruppo-incipit/251 (data di ultimo accesso: 14 gennaio 2020).

Barbi, M.; Moderc, S. (2018). *L'accoglimento dei forestierismi nella Settima edizione del vocabolario Zingarelli tra divieti ed espedienti lessicografici* (pp. 45-60). Beograd: Filološki Pregled XLV 2018 2.
Barbi, M. (2013). *Nascita, sopravvivenza, fine dei neologismi nell'italiano contemporaneo e possibili applicazioni didattiche* (pp. 335-348). Novi Sad: Jezici i kulture u vremenu i prostoru II/1.
Cannella, M. (2010). *Idee per diventare lessicografo*. Bologna: Zanichelli.
De Mauro, T. (2006). *Dizionarietto di parole del futuro*. Roma-Bari: Laterza & Figli Spa.
Migliorini, B. (1963). *Parole nuove*. Milano: Hoepli.
Renzi, L. (2019). Ancora su come cambia la lingua. Qualche nuova indicazione, in *Atti del LII Congresso SLI (Berna 2018)*, pp.13-33. Milano: Officinaventuno.
Scotti Morgana, S. (1981). *Le parole nuove*. Bologna: Zanichelli.
Shukla S.; Connor-Linton, J. (2008). *Il mutamento linguistico* (B. Forino, trad.). Bologna: il Mulino.
Zoppetti, A. (2017). *Diciamolo in italiano*. Milano: Hoepli.
Zoppetti, A. (2018). *L'etichettario*. Firenze: Franco Cesati Editore.

Vocabolari

De Mauro, T. (2000). *Il dizionario della lingua italiana*. Milano: Paravia Bruno Mondadori Editori.
De Felice, E.; Duro, A. (1993). *Vocabolario italiano*. Torino – Palermo: SEI / Palumbo & C. Editore.
Dardano, M. (1980). *Nuovissimo Dardano. Dizionario della lingua italiana*. Roma: Armando Curcio Editore.
Devoto, G.; Oli, G. C., *Il dizionario della lingua italiana* (Edizioni consultate: 1982, 1990, 2007). Firenze: Le Monnier.
Gabrielli, A., *Grande dizionario illustrato della lingua italiana* (Edizioni consultate: 1989, Gabrielli Hoepli online). Milano: CDE – Gruppo Mondadori.
Garzanti, *Dizionario della lingua italiana* (Edizioni consultate: 1971, 1980, 1983, 1999). Milano: Garzanti Editore.
Palazzi, F. (1977). *Novissimo Dizionario della Lingua Italiana*. Milano: Fratelli Fabbri Editori.
Palazzi, F.; Folena, G. (1992). *Dizionario della lingua italiana*. Torino: Loescher Editore.
Sabatini, F; Coletti, V., *Dizionario Italiano Sabatini Coletti* (Edizioni consultate: 1997; Sabatini Coletti online). Firenze: Giunti Gruppo Editoriale.
Sansoni (1987), *Dizionario Enciclopedico Sansoni*. Firenze: Sansoni Editore.
Vocabolario Treccani (versione online: http://www.treccani.it/vocabolario/)
Zingarelli, N., *Vocabolario della lingua italiana* (Edizioni consultate: VII 1951, VIII 1964, IX 1967, X 1970, XI 1983, XII 1994, 1995, 1997, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2005, 2006, 2007, 2008, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2019). Bologna: Zanichelli.

Sitografia

Barbi, M. (2018). Neologismi e neosemie nel vocabolario Zingarelli: un confronto sincronico tra la Decima edizione (1970) e la ristampa della Dodicesima edizione (2015). (Tesi di dottorato). Belgrado: Facoltà di Filologia. Per un approfondimento, si veda a riguardo il seguente sito Internet: http://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/10303?locale-attribute=sr_RS (data di ultimo accesso: 6 febbraio 2020).
Cambiasi Negretti Odescalchi, A. L. (2012). *L'azzurro nella vetrata.* Sonzogno Editori. Per un approfondimento, si veda a riguardo il seguente sito Internet: https://books.google.it/books?id=22nzDQAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=liala+l%27azzurro+nella+vetrata&hl=it&sa=X&ved=0ahUKEwjr7oWzroDnAhUkxKYKHSZ8CUMQ6AEIJzAA#v=snippet&q=giovanissimo&f=false (data di ultimo accesso: 13 gennaio 2020).
Giangrande A. (2018). *Mediopoli Prima parte: informazione bugiarda e reticente* (p. 556). Editore Antonio Giangrande. https://books.google.it/books?id=ay_OYSC1X2EC&pg=PA2&dq=Mediopoli+Prima+parte&hl=it&sa=X&ved=0ahUKEwi07ZW1sIDnAhVOUZoKHRwzBrQQ6AEIJzAA#v=onepage&q=giovanissimo&f=false (data di ultimo accesso: 13 gennaio 2020).
Lazzaro, P. (2002). *Nella fossa dei leoni*. Portogruaro (Ve): Ediciclo Editore (pag. 136). Per un approfondimento, si veda a riguardo il seguente sito Internet: https://books.google.it/books?id=26FN0FHxXfMC&pg=PA136&dq=giovanissimo&hl=it&sa=X&ved=0ahUKEwiDktHquPTmAhVC06YKHWgDDJc4HhDoAQhSMAY#v=onepage&q=giovanissimo&f=false (data di ultimo accesso: 13 gennaio 2020).

Zambrano, A. (2014). *Beato Rolando Maria Rivi: il martire bambino*. Reggio Emilia: Imprimatur Editore. Per un approfondimento, si veda a riguardo il seguente sito Internet: https://books.google.rs/books?id=_jMFBAAAQBAJ&pg=PT4&dq=%22un+giovanissimo%22&hl=it&sa=X&ved=0ahUKEwjN9oiK_8jlAhWjxaYKHV6YCGA4ZBDoAQhpMAk#v=onepage&q=%22un%20giovanissimo%22&f=false_ (data di ultimo accesso: 30 gennaio 2020).

ANGLICISM *TEENAGER* AND ITALIAN NEOLOGISM *GIOVANISSIMO*: A COMPARISON BETWEEN A NEOSEMY AND A NEOLOGISM

Summary

The aim of this paper is to compare the meaning and use of two synonymous words in Italian: English loan word *teenager*, registered in each of the dictionaries we examined, and the adjective *giovanissimo* used as a noun, meaning that this term is a neologism that has not been yet registered in contemporary Italian dictionaries. We assume that this Italian word has developed only recently meanings that are peculiar to the English word *teenager*. This hypothesis, if proofed, could change the actual status of the word *teenager* in Italian, where it is regarded as a loan of necessity.

In order to proceed in our comparison we have first checked the presence and the definitions of the word *teenager* in Italian dictionaries; then we have searched for the presence of the Italian noun *giovanissimo* in several linguistic corpora. The results of our survey on Italian newspapers and novels from which we excerpted examples show an increasing presence of the noun *giovanissimo* in contemporary language; we believe, hence, that this neologism is on the verge of becoming a synonym od *teenager*, al least in an extensive meaning. As we stress in our paper, the noun *giovanissimo* includes the same years of age reserved for the term *teenager*; it is our opinion that this neologism could be perceived as a neosemy (according to De Mauro's definition), could therefore gain lexicographers' attention and could, finally, be registered as a noun in future edition of contemporary dictionaries of Italian language.

Keywords: giovanissimo, teenager, neologism, neosemy, lexicography

Maurizio Barbi
Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Srbija
maurizio1973@yahoo.it

UDK 811.133.1'42:811.163.41'42

Анђела Д. Васиљевић

АРГУМЕНТАТИВНИ МАРКЕР *CERTES* И ЊЕГОВИ ЕКВИВАЛЕНТИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У раду се спроводи контрастивна анализа француског асертивно-концесивног маркера *certes* и његових српских еквивалената. Полази се од дијахронијске еволуције значења, како би се уочили узроци промене његове аргументативне оријентације, која је довела до појаве прототипичне концесивне конфигурације *certes P mais Q* у савременом француском. Неки од циљева овог истраживања јесу испитивање условљености датог маркера одређеним контекстуалним факторима, те одређивање његовог надреченичног досега и различитих семантичко-прагматичких особености у зависности од типа секвенце у којој се јавља. У другом се делу рада спроводи квалитативна анализа примера ексцерпираних из корпуса француског и српског језика. Указује се на различите преводне могућности у српском, те испитују подударности њихових структура, са посебним освртом на комбинације *certes* и српских кореспондената са другим концесивним маркерима. Коначно, разматра се да ли је дати маркер сам по себи средство аргументативне стратегије или је то својство последица става говорника према полазној тврдњи, те присуства другог маркера концесивног значења у ближем или ширем контексту.

Кључне речи: дискурсни маркери, асертивност, концесивност, аргументација, кохезија

1. УВОД

1.1. Теоријски оквир

Дискурсни маркери, као непунозначне, функционалне речи и изрази, носиоци су различитих виртуелних семантичких и прагматичких вредности, које се актуелизују у зависности од говорне ситуације, њених учесника и других екстралингвистичких фактора (Badurina, 2008: 102–103). Будући да је развој прагматичких студија наступио тек у последњим деценијама XX века, значајан број контекстуално условљених вредности дискурсних маркера до тада није био довољно истражен. Наиме, првобитна истраживања на ову тему бавила су се првенствено реченичним нивоом, што је било недовољно за разумевање начина на које маркери организују текстуалне секвенце, утичући тако и на успостављање надреченичног јединства текста (Glovacki-Bernardi, 2004: 64). Међутим, почев од осамдесетих година прошлога века, разне теорије, попут Теорије аргументативне полифоније (Ducrot, 1984) и Теорије релевантности (Sperber, Wilson, 1989), омогућиле су прецизније описивање семантичко-прагматичких одлика ове изразито хетерогене категорије, чије именовање, дефинисање и класификација и данас представљају извориште бројних полемика и опречних ставова у разним лингвистичким традицијама (Badurina, 2008: 96–99; Badurina, 2018: 64–65).

Систем концесивних надреченичних маркера у француском језику веома је богат: у овој групи налазе се адверби попут *cependant, pourtant, néanmoins, toutefois, pour autant, tout de même, en revanche, nonobstant*. Њихове семантичке, синтаксичке, стилске и регистарске особине у досадашњој литератури нашироко су проучаване. За неке од њих заједничко је да су концесивну

* Рад представља део пројекта „Динамика структура савременог српског језика“ (бр. 178014), подржаног од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

вредност добили посредно, односно да је она изведена из других, углавном прилошких, значења. Тако је адверб *cependant* изведен из временског, *toutefois* из начинског, а *pourtant* из узрочно-последичног значења које је, примера ради, задржао његов шпански етимолошки кореспондент *por lo tanto* (Marchello-Nizia, 2009: 7). Занимљиву еволуцију значења имао је и асертивни француски маркер *certes*, континуант латинског адверба *certas*, насталог граматикализацијом облика акузатива множине женског рода придева *certus* (Adam, 1997: 5).

Уколико се сагледа његово оригинално етимолошко значење, уочава се да је секундарну, концесивну вредност добио тек у каснијим фазама развоја француског језика. Стога је један од циљева нашег рада разјашњавање узрока промене његове аргументативне оријентације, која је довела до учвршћивања данашње прототипичне конфигурације *certes P mais Q*, дефинисане као концесивне корелативне конструкције у већини новијих речника и граматика француског језика. Овим истраживањем испитују се и друге комбинације у којима се дати маркер јавља као корелат. У другом делу рада, пажња се посвећује контрастивном прегледу његових српских еквивалената, у циљу утврђивања што већег броја преводних могућности у зависности од контекста, односно језичког регистра и типа текстуалне секвенце.

1.2. Синтаксичке, семантичке и стилске особености маркера certes

Један од првих осврта на различите употребне вредности *certes* пружа О. Дикро у својој студији *Le dire et le dit* (1984: 229–230). Након тога, овај маркер доста је проучаван у корелацији са другим концесивним и супротним маркерима, првенствено у синхронијским прегледима (Adam, 1997; Rossari, 2008; Rossari, 2018; Garnier, Sitri, 2009). Детаљну анализу историјске еволуције његовог значења дала је А. Родригес Сомолинос (1995: 52–64).

У литератури се срећу и бројна контрастивна поређења *certes* и одговарајућих еквивалената у другим језицима. Примера ради, О. Инкова-Манцоти анализира његове преводне могућности у руском језику, међу којима се јављају маркери *конечно (наравно), несомненно (несумњиво), естественно (природно), разумеется (разуме се), правда (истина),* често у корелацији са *но (но, али)*, *тем не менее (ипак), только (само), все-таки (ипак), все равно (свеједно)* итд. (Inkova-Manzotti, 2001: 184–187). О надреченичном досегу његовог италијанског кореспондента *certo*, такође асертивног карактера, у нашој лингвистици говори М. Самарџић (2000: 391).

Описни речници савременог француског језика обично разликују две вредности маркера *certes*: вредност потврђивања (*affirmation*) и допусну/ супротну вредност (*concession/ opposition).* Тако, *Trésor de la Langue Française informatisé* (TLFi) предлаже следећу дефиницију[1]:

> **CERTES**, adv.
>
> **A.—** *Littér.* Marque l'affirmation par lui-même ou annonce une affirmation positive ou négative. Synon. *assurément, certainement, à coup sûr, bien sûr, en vérité* :
> 1. Si le Tiers État sait se connaître et se respecter, **certes**, les autres le respecteront aussi. SIEYÈS, *Qu'est-ce que le Tiers état ?* 1789, p. 48.
> 2. Il passe la main sur mon front. Il aperçoit ces deux enfants, raidis dans leur certitude... *Ah, non,* **certes**, ce n'est pas là qu'elle est, la vérité ! R. MARTIN DU GARD, *Jean Barois,* 1913, p. 515.
>
> **B.—** Marque ou souligne une idée de concession, d'opposition, souvent en relation avec *mais, néanmoins,* etc. :
> 3. On a excessivement admiré cette faculté appelée la mémoire ; *et* **certes** ce n'est pas sans raison : ***mais***, pour être juste, il aurait fallu commencer par s'émerveiller de celle nommée sensibilité ; DESTUTT DE TRACY, *Éléments d'idéologie,* Idéologie, 1801, p. 41. […]

[1] http://stella.atilf.fr/Dendien/scripts/tlfiv5/advanced.exe?8;s=1821632790; приступљено 11.11.2019.

Самостално употребљен маркер *certes* функционише као синоним афирмативних модалних адверба и адвербијалних израза попут *bien entendu, bien sûr, d'accord, soit, oui, en effet, effectivement, certainement, assurément, sans doute* (Adam, 1997: 5; Garnier, Sitri, 2009: 125). Позивајући се на ставове Ш. Бајија, Ж.-М. Адам истиче да у том случају *certes* припада парадигми различитих начина на које се може изразити афирмација у француском језику, указујући тако на улогу адверба *oui* као архилексеме у оквиру датог низа (1997: 9). Међутим, потребно је истаћи да је у савременом језику ова употреба архаична. Уколико се пак асертивно *certes* нађе у корелативној структури чији други члан уводи супротан став, отвара се могућност његове концесивне интерпретације.

Слично тумачење његовог семантизма налазимо код К. Росари, према којој ово својство одликује и модалне маркере *peut-être* и *sans doute*, афирмативне *d'accord, soit, en effet, effectivement, oui* (2018: 194). Њихова концесивна вредност активира се уколико постоји контраст између исказа *e1* и *e2*. Говорник је делимично сагласан са садржајем пропозиције *P*, од које се у пропозицији *Q* дискретно удаљава увођењем новог става. Другим речима, концесивну вредност *certes* и њему семантички сродних маркера омогућују сложени когнитивно-прагматички механизми, који се очитују на нивоу дискурса, доприносећи тако успостављању и одржавању унутрашње кохезије и кохеренције.

Како запажа А. Родригес Сомолинос (1995: 57), концесивна интерпретација *certes* није била могућа у старофранцуском. Употреба ове дискурсне ознаке била је првенствено факултативног карактера и имала је функцију појачавања претходне тврдње, наглашавајући увереност говорникову у истинитост полазног исказа. Поставља се питање на који начин је до поменуте промене дошло, односно како се из неутралног асертивног значења развило субјективно концесивно значење, при чему пропозиција *P,* уведена помоћу *certes,* означава делимично слагање говорника са садржајем претходног исказа, док пропозиција *mais Q* сигнализира промену аргументативне оријентације. По узору на Ж.-К. Анскомбра, ова ауторка сматра да је концесивна интерпретација последица појачавања асертивног карактера исказа уведеног маркером *certes.* Друкчије речено, уколико постоји изражена потреба за потврђивањем истинитости одређене тврдње, самим тим она може бити лако побијена (1995: 52). Сходно томе, *certes* суштински нема концесивно значење, већ га стиче у контексту, захваљујући присуству другог маркера концесивног, односно супротног значења. У тој линији, неки аутори истичу и његову корективну употребу, јер може вршити измену претходног става (Garnier, Sitri, 2009: 124).

Пошто се конфигурација *certes P mais Q* јавља као корекција претходног исказа, потребно је водити рачуна о њеном надреченичном досегу. Модификујући полазни исказ *e1*, ова конфигурација делује ретроспективно, у смеру левог контекста, што је приближава преформулативним структурама. Међутим, за разлику од преформулативних операција, којима се обично другим речима појашњава претходно речено, концесивно употребљен маркер *certes* врши промену аргументативне оријентације секвенце којој припада, те је његово деловање суштински проспективно, у смеру исказа *e2*. Стога, дата конфигурација може имати значајан допринос у успостављању и одржавању адекватне текстуалне прогресије, која почива на увођењу нових рематских елемената, али и понављању већ познатих, тематских (Glovacki-Bernardi, 2004: 47–48).

Што се тиче природе текстова у којима се овај маркер јавља у савременом француском, уочава се низак степен његове учесталости у разговорном језику. Наиме, у једној од студија о учесталости маркера у говорном француском, *certes* је заузео 67 место од 85 маркера идентификованих у корпусима разговорног језика (Chanet, 2004: 98–99).

Текстуална база Frantext може пружити индикативне статистичке податке о његовој заступљености у писаном језику. У интегралној верзији ове базе, *certes* се јавља 23058 пута, од чега 11051 пут у оквиру секције *XXe siècle* (*XX век*), што показује да је присутан у писаним тек-

стовима новијег датума. Коначно, у секцији *textes contemporains* (почев од 1980. године) адверб *certes* среће се у 3830 резултата, те се може закључити да је његова употреба и данас стабилна.[2]

На узорку од 11051 примера из корпуса дела XX века испитана је учесталост корелата *certes… mais*. Том приликом добијено је 5617 резултата, док су други корелати знатно мање заступљени:

1. конфигурација *certes* p *pourtant* q 156
2. конфигурација *certes* p *cependant* q 151
3. конфигурација *certes* p *or* q 67
4. конфигурација *certes* p *néanmoins* q 36
5. конфигурација *certes* p *toutefois* q 32
6. конфигурација *certes* p *en revanche* q 13

2. МАРКЕР *CERTES* И ЊЕГОВИ СРПСКИ ЕКВИВАЛЕНТИ

2.1. Спровођење истраживања

У наставку рада разматрају се синтаксичке, семантичке и прагматичке карактеристике *certes* и његових српских кореспондената.

За потребе овог истраживања консултоване су текстуалне базе ParCoLab, Frantext, Francusko-srpski korpus 2012 и SrpKor 2013. Из датих је корпуса ексцерпирано нешто више од стотину примера употребе адверба *certes* у ширем контексту. Истраживање је ограничено на његове корелативне концесивне конструкције. Тамо где је било могуће, сагледан је контекст од минимум 500 карактера у континуитету, како би се и леви и десни контекстуални подаци узели у обзир. На тај начин, покушали смо да утврдимо које су најчешће реченичне позиције анализираног маркера, с освртом на конекторску снагу и досег деловања.

Анализом корпуса утврђено је да се *certes* среће како у иницијалној, тако и у медијалној позицији, али да постоји јасна тенденција заузимања почетне позиције, у којој стиче статус надреченичног маркера. Углавном је употребљен парентетички, односно интонационо и синтаксички издвојено од осталих реченичних чланова. Међутим, његово значење у потпуности зависи од контекстуалних фактора, тако да је неопходно разликовати три употребне вредности:

1. Самостално употребљен маркер *certes* има афирмативну вредност и јавља се у дијалошким секвенцама, углавном у виду одговора на реплику саговорника:

> 1) Pensez-vous que nous puissions le repincer ? – **Certes**, dit Meaulnes. (ParCoLab : Alain-Fournier, Le Grand Meaulnes)
>
> Мислите ли ви да га можемо укебати? – **Свакако** – рече Мон. (ПарКоЛаб: Ален Фурније, Велики Мон)

2. Употребљен без корелата супротног односно концесивног значења такође може имати функцију потврђивања садржаја полазног исказа, најављујући истовремено промену његове аргументативне оријентације:

> 2) Les théories mécanistes de la formation du monde vivant, s'il y en a qui sont entièrement telles, n'ont pas été dictées par des faits, ni même par des apparences, mais par la tendance à placer la genèse du monde vivant dans le cadre du déterminisme mécanique du monde inorganique. Ces tentatives devaient, **certes**, être

[2] Према резултатима претраживања од 8.11.2019. <https://www.frantext.fr/>

faites. Actuellement on peut affirmer qu'elles n'ont pas réussi. (ParCoLab: Jean Giaja, L'homme et la vie inventive)

Механицистичке теорије постанка живога света, ако их има да су у потпуности такве, нису биле наметнуте од стране чињеница, чак ни привидом чињеница, него тежњом да се настанак живога света стави у оквир механичког детерминизма неорганског света. Ти покушаји су, **извесно**, морали бити чињени. Данас можемо тврдити да они нису успели. (ПарКоЛаб: Иван Ђаја, Човек и инветивни живот)

Међутим, према М. Шаролу, уколико се пропозиција *certes P* јавља независно од пропозиције *mais Q*, извесна сумња у истинитост полазне тврдње ипак остаје на снази (1986: 88). У том случају, овај маркер нема конклузивну нијансу значења, будући да се очекује имплицитни наставак аргументативне секвенце.

3. У корелативној употреби, уз присуство другог маркера супротног или концесивног значења, уноси ректификацију претходне тврдње:

3) Nous avons vu que l'utile n'est pas un bien en soi, qu'il est une relation de conformité, l'adaptation d'une chose à sa fin. **Certes**, on nous affirme que cette fin dernière est l'accroissement de la vie dans l'humanité en nombre et en qualité — **mais** comment saurons-nous dans un cas déterminé que nous marchons vers cette fin ? (ParCoLab: Bojidar Markovitch: Essais sur les rapports entre la notion de justice et l'élaboration du droit privé positif)

Видели смо да корисност није добро по себи, да није однос сагласности, прилагођавање ствари њеном циљу. **Свакако**, тврди нам се да је тај последњи циљ повећање живота у човечанству у броју и квалитету − **али** како ћемо ми у датом случају знати да идемо ка томе циљу? (ПарКоЛаб: Божидар Марковић, Огледи о односима између појма правде и развитка позитивног приватног права)

Када је у питању удаљеност између корелата, они се могу налазити у оквиру исте реченице, укључујући и случајеве у којима се налазе један до другог (4), до примера у којима се корелати јављају у различитим параграфима (5), што је чест случај у књижевним делима, али и разним филозофским, антрополошким, социолошким студијама и сл.:

4) Sur ces onze, cinq ou six ont réellement fait quelque chose pour cela : un tract, quelques rendez-vous, et plus que tout, le refus. Ceux-là sont immobiles à l'intérieur du camion, habités par la peur, **certes**, **mais** si j'ose dire, par une peur banale, celle qui étreint tout homme en face de l'inconnu, une peur dont le courage s'accommode. (Francusko-srpski korpus 2012: 1125395)

Од те једанаесторице, петорица или шесторица заиста су учинили нешто: растурали летке, састајали се и, више од свега, одбијали послушност. Они седе непомични у камиону, обузети страхом, **наравно**, **али**, усуђујем се рећи, нормалним страхом који пред непознатим осећају сви људи, страхом који не умањује храброст.

Ипак, озбиљнији проблем при правилној интерпретацији и уочавању концесивне конфигурације представљају примери веће удаљености између чланова корелативне структуре:

(5) **Certes**, les coutumes et les procédés que nous venons d'évoquer ne se rencontrent pas dans toutes les sociétés exotiques, ni même dans toutes celles qui désignent leurs segments par des noms animaux et végétaux. […] Aucune référence à

l'animal éponyme, par conséquent, mais seulement, et quel que soit le clan, aux activités techniques et économiques, à la paix et à la guerre, aux phénomènes de la nature et aux corps célestes. L'exemple des Mohawk de Grand River, où l'organisation clanique s'est décomposée plus vite que dans les autres groupes, suggère comment tous ces noms purent à l'origine être arbitrairement créés. Ainsi Glaçons-charriés-par-les-eaux, pour un enfant né à l'époque du dégel, ou Elle-est-dans-le-besoin, pour le fils d'une pauvre femme.

Pourtant, la situation ne diffère pas foncièrement de celle que nous avons décrite à propos des Miwok et des Hopi, dont les noms, théoriquement évocateurs de la plante ou de l'animal claniques, ne s'y réfèrent pas de façon explicite et appellent une interprétation cachée. (Claude Lévi-Strauss, Pensée sauvage)

Разуме се, обичаји и поступци о којима смо управо говорили не срећу се у свим егзотичним заједницама, па чак ни у свим заједницама које означавају своје одсечке именима животиња и биљака. […] Према томе, у њима се уопште не помиње животиња чије име клан носи, већ само – без обзира на то који је клан у питању – техничка и економска активност, мир и рат, природне појаве и небеска тела. Пример Мохавка са подручја Гранд Ривера, у којих се кланска организација распала брже него у другим групама, показује како су сва та имена на почетку могла да буду произвољно створена. Тако је за дете рођено у време отапања снега створено име Санте-леда-које-вода-носи, или, за сина једне сироте жене, Она-је-у-беди.

Ипак, ова ситуација не разликује се битно од оне коју смо описали говорећи о Мивокима и Хопима, чија имена, иако теоријски дочаравају кланску биљку или животињу, не упућују изричито на њу и захтевају да њихов скривени смисао буде протумачен. (СрпКор2013: Клод Леви-Строс, Дивља мисао)

У наведеном примеру, маркер *certes* налази се на почетку поглавља. Међутим, њега одликује значајан надреченични досег, јер се експлицитно надовезује на обичаје описане у претходном поглављу. Важно је истаћи да овај маркер не делује искључиво у правцу левог контекста, пошто се у наредном параграфу, уведеним помоћу концесивног *pourtant*, врши промена датог става. Истовремено, претходни пример пружа и занимљиву могућност транспозиције значења: у српском преводу може се јавити и повратни, лексикализовани облик глагола *разумети* у трећем лицу једнине презента (*разуме се*), коме одговара француска адвербијална асертивна конструкција *bien entendu*.

Коначно, у дидактици наставе француског као страног језика од велике је важности указати на надреченични карактер дискурсних маркера. Поред датог маркера, добру илустрацију високог степена надреченичног досега представљају преформулативни маркери/ конектори (*c'est-à-dire/ то јест, soit/ односно, en d'autres termes/ другим речима, bref/ укратко* и сл.), који могу вршити ретроспективу читавих поглавља. Такође, они се неретко односе на тврдње, опште истине или заједничка екстралингвистичка знања саговорника, која нису експлицитно присутна у левом и/ или десном контексту.

2.2. Преводне могућности маркера *certes* и корелата у српском језику

2.2.1. Случајеви у којима се задржава маркер

Анализа упарених примера указала је на следеће српске еквиваленте: ***дакако, додуше, заиста, засигурно, зацело, збиља, извесно, истина, на сваки начин, наравно, нема сумње, несумњиво, одиста, очигледно, разуме се, свакако***, примере без маркера у српском преводу, те

релативно честе случајеве у којима се сагласност са полазном тврдњом изражава наглашеним, пуним обликом глагола *јесам*.

Уочене преводне могућности анализиране су као синонимне у већини речника синонима, али и општим описним речницима српског, односно српскохрватског језика. Као најчешћи преводни еквивалент у нашем корпусу јавља маркер *свакако*, који има велики број партикула блиског значења. Тако се у *Српском речнику синонима* (SRS, 2017: 525), под одредницом *свакако* наводе следећи синоними: „наравно, да, апсолутно, заиста, извесно, дакако, гарантовано, сигурно, безусловно, дефинитивно, засигурно, доиста, дабоме, јамачно, […], несумњиво, неминовно, у сваком случају, савршено, без даљњег, природно, посвема, нема сумње, поуздано, до краја, разуме се, јесте […]“. Сличне предлоге даје и *Рјечник синонима хрватскога језика*: „несумњиво, сигурно, поуздано, зацијело, доиста, дакако, дашто, дабоме, наравно, природно, без сумње, апсолутно, неминовно, неизбјежно, неизоставно, сигурно, на сваки начин, по свему судећи, у сваком случају […]“ (RSHJ, 2010: 455).

Неки од еквивалената француског маркера ***certes*** у домаћој су лингвистици анализирани као партикуле са значењем модалности, којима се изражава став говорника према садржају исказа, односно адресату. То је, између осталог, случај са партикулама које сигнализирају „коментар“, „тврдњу“ и „увереност“. С. Ристић у ову категорију убраја партикуле „сигурно, засигурно, посигурно, свакако, несумњиво, бесумње, наравно, дабогме, дакако, јашта, јамачно, зацело, могуће, вероватно, можда […]“ (1993: 77).

Детаљну класификацију партикула, као разноврсне категорије којом се изражава став говорника према делу или читавом садржају исказа, налазимо и код П. Мразовић (2009: 466–512). У овој подели разликују се модалне партикуле I и II типа, градуативне, конверзационе и копулативне партикуле, као и еквиваленти реченица. Већина идентификованих српских еквивалената маркера *certes* уврштена је у прву групу (нпр. *бесумње, дабо(г)ме, дакако, наравно, несумњиво, сигурно, свакако*), имајући у виду да се могу јавити изоловано ван реченице, те уводити одговор на постављено питање, што није случај са модалним партикулама II типа (*Ibid*.: 468).

Из приложеног произлази да у српском језику постоји широк спектар преводних могућности *certes,* било да је реч о његовој чисто асертивној вредности, било да је у питању концесивни контекст употребе. С друге стране, анализа је указала на знатно мањи број преводних еквивалената другог корелата. Наиме, француски маркери *mais, cependant, pourtant, or, toutefois, néanmoins, tout de même, en revanche* у концесивним корелативним конструкцијама преводе се у највећем броју случајева везницима супротног значења *али* и *но*, те концесивним прилогом *међутим*.

Најочигледнији примери конекторске снаге, односно ретроспективног деловања маркера *certes* јесу они у којима се налази у иницијалној позицији, надовезујући се на претходни садржај. Међутим, постоје примери где се *certes* јавља на почетку реченице или текста без ретроактивног деловања, по први пут уводећи одређену тврдњу (углавном неку општепознату чињеницу). У том случају, овај маркер делује искључиво проспективно, те у наставку исказа следи објашњење, најчешће поткрепљено аргументима, што појачава аргументативни карактер читаве секвенце (6):

> 6) **Certes**, les propriétés accessibles à la pensée sauvage ne sont pas les mêmes que celles qui retiennent l'attention des savants. Selon chaque cas, le monde physique est abordé par des bouts opposés : l'un suprêmement concret, l'autre suprêmement abstrait ; et soit sous l'angle des qualités sensibles, soit sous celui des propriétés formelles. **Mais** que, théoriquement **au moins**, et si des brusques changements de perspective ne s'étaient pas produits, ces deux cheminements fussent promis à se rejoindre, explique qu'ils aient l'un et l'autre, et indépendamment l'un de l'autre dans le temps et dans l'espace, conduit à deux savoirs distincts bien qu'également positifs […] (Claude Lévi-Strauss, Pensée sauvage)
>
> **Свакако**, својства која су доступна дивљој мисли нису својства која привлаче пажњу научника. У зависности од сваког посебног случаја, физичком свету

приступа се са два супротна краја: једног који је крајње конкретан, и другог који је крајње апстрактан; и из два угла, било угла чулних квалитета, било угла формалних својстава. **Али** чињеница да је требало, теоријски **бар** (и да се нису одиграле нагле промене у перспективи), да се та два приступа споје, објашњава што су и један и други, међусобно независно у времену и простору, довели до два различита, иако подједнако позитивна типа знања […] (СрпКор2013: Клод Леви-Строс, Дивља мисао)

Истовремено, пример (6) илуструје и могућност појачавања концесивне конструкције *certes P mais Q* помоћу интензификаторског маркера/ партикуле *au moins* (*али ...бар*).

(7) Les fleurs qui jouaient alors sur l'herbe, l'eau qui passait au soleil, tout le paysage qui environna leur apparition continue à accompagner leur souvenir de son visage inconscient ou distrait ; **et certes** quand ils étaient longuement contemplés par cet humble passant, par cet enfant qui rêvait — comme l'est un roi, par un mémorialiste perdu dans la foule — ce coin de nature, ce bout de jardin n'eussent pu penser que ce serait grâce à lui qu'ils seraient appelés à survivre en leurs particularités les plus éphémères ; **et pourtant** ce parfum d'aubépine qui butine le long de la haie où les églantiers le remplaceront bientôt, […], mon exaltation les a portés et a réussi à leur faire traverser tant d'années successives, […]. (ParCoLab: Marcel Proust, A la recherche du temps perdu. I – II – Du côté de chez Swann)

Цео онај пејзаж што је окружавао њихову појаву, цвеће које се тада играло по трави, вода која је текла на сунцу, и даље прате успомену на њих својим несвесним или расејаним ликом; **а дакако**, онај делић природе, онај кутак баште, док их је дуго посматрао тај безначајни пролазник, то дете што је сањарило — као кад неког краља посматра будући писац мемоара, изгубљен у светини — не би могли ни помислити да ће им баш захваљујући њему бити дато да и даље живе и у својим најпролазнијим особинама; **па ипак**, онај мирис глогова цвета што је као рој пчела лебдео дуж ивице, где га је ускоро имала сменити дивља ружа, […], све је то мој занос понео и успео да пронесе кроз толики низ година […. (ПарКоЛаб: Марсел Пруст, У трагању за ишчезлим временом. 1 – 2 – У Свановом крају)

Како пример (7) илуструје, напоредни везник *et* често се јавља у улози интензификатора *certes* и његових корелата, појачавајући тако контраст између исказа које они уводе. Допринос везника *et* значајан је првенствено на плану одржавања текстуалне кохезије и кохеренције. Будући да ауторов стил одликују изузетно дуге реченице, јукстапозиција исказа може довести до слабљења или делимичног губљења нити која читаоца води кроз анализу текста. У том случају, маркер има задатак да повеже исказе, али и да експлицитно сигнализира опозицију на којој почива концесивна интерпретација читаве секвенце. И док се у француском у тој улози углавном јавља базични саставни везник *et,* у српском се срећу и други напоредни везници, како саставни (*и, па, те*), тако и супротни (*а, али, но*).

2.2.2. Случајеви без маркера

(8) Depuis toujours il considère qu'il n'a aucun interlocuteur en Serbie et qu'il ne doit de comptes à personne. […] Encore moins à ces alliés déçus. **Certes,** ils sont à l'origine de toute sa carrière ; **mais** c'est lui qui les a maintenus en vie et les a protégés de la vague démocratique. Sans lui, des hommes capables les auraient remplacés depuis longtemps ; ils lui doivent obéissance. (ParCoLab: Vidosav Stevanovic, Milosevic, une épitaphe)

Одавно сматра да нема саговорника у Србији и да никоме не мора подносити рачуне […] Нарочито не својим разочараним савезницима. Они га **јесу** створили, **али** он је њих одржао у животу и чувао их од плиме демократије. Да није њега, одавно их не би било на јавној сцени: заменили би их способни и компетентни. У најмању руку дугују му послушност и можда „вечито ћутање". (ПарКоЛаб: Видосав Стевановић: Милошевић, један епитаф)

Пример (8) пружа још једну занимљиву преводну могућност: употреба наглашеног, пуног облика глагола *јесам* у српском језику на адекватан начин преноси асертивну вредност која одликује француски маркер *certes*, те је у том случају маркер факултативан. Међутим, важно је нагласити да се употребом енклитичког облика глагола *јесам* не постиже исти стилски ефекат. Стога, афирмативна интерпретација првог дела корелативне конструкције без одговарајућег маркера не би била лако уочљива: уп. *Они га **јесу (=заиста)** створили, **али** он је њих одржао у животу.* / *Они **су** га створили, **али** он је њих одржао у животу.*

Слично, у примеру (9) у француском тексту употребљена је концесивна структура *certes... cependant*, док се у српском тексту изоставља први део корелације. Иако је допусна интерпретација могућа и без експлицитног присуства маркера, у француском је примеру она очигледнија:

(9) Prétendre que rien ne fonctionne en Serbie n'est pas tout à fait exact. **Certes**, les usines ne produisent plus, les pharmacies sont vides, le froid sévit dans les salles de classe, […], les ambassadeurs ont quitté le pays, les réfugiés de Croatie et de Bosnie — c'est-à-dire de ces régions où les Serbes sont au pouvoir — ne cessent d'affluer. **Cependant**, la propagande fonctionne à merveille (ParCoLab: Vidosav Stevanovic, Milosevic, une épitaphe)

Није сасвим тачно да у Србији ништа не функционише. Фабрике **су** стале, нема лекова, у школама је хладно, […], амбасадори су напустили Београд, множе се избеглице из Хрватске и Босне, и то управо из оних крајева у којима владају Срби, **али** режимска пропаганда ради изванредно. (ПарКоЛаб: Видосав Стевановић, Милошевић, Један епитаф)

2.2.3. Маркери сродног значења

(10) Ces différences individuelles sont **certainement (= certes)** développées et mises en œuvre par les diverses cultures, et dans une mesure inégale. **Mais** leur existence dans une société aussi peu animée par l'esprit de compétition que la société nambikwara, suggère que leur origine n'est pas entièrement sociale. (Claude Lévi-Strauss, Tristes tropiques)

Те индивидуалне разлике **свакако** су се развиле и испољиле у различитим културама у неједнакој мери. **Али**, њихово постојање у намбикварском друштву, које тако мало држи до такмичарског духа, указује на то да оне не произлазе у целини из друштва […]. (СрпКор2013: Клод Леви-Строс, Тужни тропи)

Наведени пример илуструје синонимију маркера *certes* и *certainement*. На синтаксичком и семантичком плану не постоје разлике између њих, што показује и могућност превода помоћу маркера *свакако* у српском језику у оба случаја. Исту прагматичку вредност могу имати и други афирмативни адверби и адвербијалне конструкције, попут *bien sûr* и *en effet,* уколико се у ближем или даљем контексту јавља неки концесивни, односно супротни маркер, као у примерима (11) и (12):

(11) **Bien sûr**, ses capacités sont limitées, je ne me fais pas d'illusion, **mais** il les utilise à fond. (Francusko-srpski korpus 2012: 483378)

Наравно, његове способности су ипак ограничене, ту немам никаквих илузија, **али** зато их он потпуно користи. (Француско-српски корпус 2012)

(12) Si la société sans classes termine l'histoire, alors, **en effet**, la société capitaliste est supérieure à la société féodale dans la mesure où elle rapproche encore l'avènement de cette société sans classes. **Mais** si l'on admet le postulat dialectique, il faut l'admettre entièrement. (Francusko-srpski korpus 2012: 1048944)

Ако се историја завршава бескласним друштвом, онда је капиталистичко друштво **заиста** надмоћно над феудалним у мери у којој је још ближи долазак тог бескласног друштва. **Али** ако се прихвата дијалектички постулат, треба га прихватити у целини. (Француско-српски корпус 2012)

Слична својства запажају се и код модалног адверба *sans doute*, којим се изражава вероватноћа, односно извесна увереност у тачност исказа. Како је већ истакнуто, већина аутора наводи *sans doute* као један од честих синонима маркера *certes*. Међутим, на синтаксичком плану употреба *sans doute* у иницијалној позицији налаже инверзију субјекта и предиката, што није случај ни са маркером *certes*, нити са његовим српским кореспондентима, о чему сведоче примери (13) и (14):

(13) Mais, pour les lban de Bornéo dont il a été question tout à l'heure, une variété de pic (Blythipicus rubiginosus Swainson) reçoit un rôle symbolique en raison de son chant « triomphal », et du caractère d'avertissement solennel attribué a son cri. **Sans doute** ne s'agit-il pas (= **Certes,** il ne s'agit pas) exactement des mêmes oiseaux, **mais** l'exemple permet de mieux comprendre comment des populations différentes pourraient utiliser dans leur symbolisme le même animal, en se fondant sur des caractères sans rapports entre eux […] (Claude Lévi-Strauss, Pensée sauvage)

Али Ибани са Борнеа, о којима је малочас било реци, приписују симболичну улогу једној подврсти детлића (Blythipicus rubiginosus, Svenson) због његове «победничке» песме и крика који – по њима – има карактер свечаног упозорења. Ту, **свакако**, нису у питању потпуно исте птице, **али** тај пример омогућава нам да боље схватимо како би разне популације у својој симболици могле да употребљавају исту животињу полазећи од одлика које нису у међусобној вези […] (СрпКор2013: Клод Леви-Строс, Дивља мисао)

14) Au néolithique, l'humanité a accompli des pas de géant sans le secours de l'écriture ; avec elle, les civilisations historiques de l'Occident ont longtemps stagné. **Sans doute** concevrait-on (= **Certes**, on concevrait) mal l'épanouissement scientifique du XIXe et du XXe siècle sans écriture. **Mais** cette condition nécessaire n'est certainement pas suffisante pour l'expliquer. (Claude Lévi-Strauss, Tristes tropiques)

Човечанство је у неолиту направило дивовске кораке без помоћи писма, док су историјске цивилизације запада, које су га познавале, дуго тапкале у месту. **Наравно**, без писма би се тешко могли замислити процват који је наука доживела у XIX и XX веку. **Али**, оно је само нужан, не и довољан услов таквог развоја. (СрпКор2013: Клод Леви-Строс, Тужни тропи)

Када је реч о корелатима француског маркера *certes*, анализа корпуса указала је на још једну занимљиву могућност: рестриктивни прилог *seulement* (срп. *само*), може имати и концесивно значење. Потврду за то налазимо у речнику *Dictionnaire des synonymes, nuances et contraires* (DSNC, 2005: 1078), где се као његови синоними на четвртом месту наводе концесивни адверби *cependant, néanmoins, toutefois.* У примеру (15) уместо маркера *seulement,* могао би се употребити

и базични супротни везник *mais*, и то без значајнијих промена на синтаксичком и семантичком плану:

(15) Du dehors, comme le croisement des rues sur lequel elle donnait était en contre-bas, sa grossière muraille s'exhaussait d'un soubassement en moellons nullement polis, hérissés de cailloux, […], et le tout avait plus l'air d'un mur de prison que d'église. **Et certes**, plus tard, quand je me rappelais toutes les glorieuses absides que j'ai vues, il ne me serait jamais venu à la pensée de rapprocher d'elles l'abside de Combray. **Seulement** (= **mais**), un jour, au détour d'une petite rue provinciale, j'aperçus, en face du croisement de trois ruelles, une muraille fruste et surélevée, avec des verrières percées en haut et offrant le même aspect asymétrique que l'abside de Combray. (ParCoLab: Marcel Proust, A la recherche du temps perdu. I – II – Du côté de chez Swann)

Споља, пошто је раскршће улица на које је гледала било ниже, њен груби зид уздизао се на подзиду од неотесаног камена, […], и све је то више личило на некакав затворски него на црквени зид. **И збиља,** касније, кад бих се сетио свих чувених апсида које сам видео, не би ми никада пало на памет да с њима поредим апсиду у Комбреу. **Само**, једног дана, на завијутку једне уличице у унутрашњости, спазио сам, наспрам раскршћа трију улица, један груб, повисок зид, с окнима високо прорезаним, који је пружао исти несиметрични призор као и апсида у Комбреу. (ПарКоЛаб: Марсел Пруст, У трагању за ишчезлим временом. 1 – 2 – У Свановом крају)

Анализирајући различите контекстуално условљене вредности адверба *simplement* и *seulement*, Б. Ламироа и М. Шарол (Lamiroy, Charolles, 2004: 66) говоре о њиховом потенцијално супротном значењу, нарочито када се јављају у иницијалним позицијама. Сходно томе, уколико се нађу у надреченичној конекторској улози, ови адверби могу бити конкурентни базичном супротном везнику *mais*.

3. ЗАКЉУЧАК

Контрастивна анализа концесивне конфигурације *certes P mais Q* указала је на велики број еквивалената у српском језику. Уочено је најмање 18 преводних могућности помоћу различитих модалних партикула (*дакако, додуше, заиста, засигурно, зацело, збиља, извесно, истина, на сваки начин, наравно, нема сумње, несумњиво, одиста, очигледно, разуме се, свакако)*, као и неколицина примера у којима се концесивност изражава имплицитно, без маркера. Када је реч о синтаксичкој позицији анализираних корелата, утврђено је да имају изразито слободну позицију у оба језика. На семантичком плану показано је да ниједна од преводних могућности у српском језику нема концесивно значење *per se*, већ дату интерпретацију омогућују специфични контекст и семантичко-прагматичке одлике комуникативне ситуације.

Такође, индикативан је податак да се у лексикографским дефиницијама одговарајућих српских еквивалената не наводе њихове потенцијалне концесивне вредности. С друге стране, при описима маркера *certes* у речницима савременог француског језика, концесивна се вредност редовно наводи на другом или трећем месту, и то иза етимолошке, асертивне. Учесталост конфигурације *certes P mais Q* у текстуалним базама француског језика указује да је адверб *certes* прошао кроз значајан степен прагматикализације. Као резултат таквог процеса, добијен је маркер који је, поред свог основног (асертивног) значења, истовремено добио улогу концесивног маркера и организатора на текстуалном, односно дискурсном нивоу.

Коначно, овим истраживањем указано је на значај правилног уочавања конекторске снаге дискурсних маркера који, као „везне“ речи и изрази, могу деловати двосмерно, што је случај и маркера *certes*. Његовом се употребом на економичан и језгровит начин може изразити (делимична) сагласност говорника с полазном тврдњом, али и извршити промена аргументативне оријентације читавог исказа, увођењем новог, супротног става. Отуда и допринос овог маркера у успостављању и одржавању текстуалне кохезије на формалном плану. Коначно, на прагматичком се плану истиче његова аргументативна ефикасност, која нарочито долази до изражаја приликом одбране својих и побијања туђих ставова, који се не морају нужно искључивати.

Литература

Adam, J.-M. (1997). Du renforcement de l'assertion à la concession : variations d'emploi de *certes*. *L'Information grammaticale*, nº 73, 3–9.

Badurina, L. (2008). *Između redaka: studije o tekstu i diskursu*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Badurina, L. (2018). O semantici i pragmatici diskursnih oznaka. In: *Riječki filološki dani,* knjiga 11 (L. Badurina i N. Palašić, eds.). Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, 63–74.

Chanet, C. (2004). Fréquence des marqueurs discursifs en français parlé : quelques problèmes de méthodologie. *Recherches sur le français parlé*, 18, 83–106.

Charolles, M. (1986). La gestion des orientations argumentatives dans une activité rédactionnelle, *Pratiques*, 49, 87–99.

Ducrot, O. (1984). *Le dire et le dit*. Paris : Minuit.

Garnier, S., Sitri, F. (2009). *Certes*, un marqueur dialogique ?, *Langue française*, nº 163, 121–136.

Glovacki-Bernardi, Z. (2004). *O tekstu*. Zagreb: Školska knjiga.

Inkova-Manzotti, O. (2001). *Konektory protivopostavleniya o francuzskom i russkom yazikah [= Connecteurs d'opposition en français et en russe].* Moskva: MGU.

Lamiroy, B., Charolles, M. (2004). Des adverbes aux connecteurs: le cas de *mais, seulement, simplement, heureusement* et *malheureusement*. *Travaux de Linguistique,* numéro spécial, 49, 57–79.

Marchello-Nizia, C. (2009). Grammaticalisation et pragmaticalisation des connecteurs de concession en français : *cependant, toutefois, pourtant*. *Revue Roumaine de Linguistique*, 54/1–2, 7–20.

Mrazović, P. (2009). *Gramatika srpskog jezika za strance*. Drugo prerađeno i dopunjeno izdanje. Sremski Karlovci–Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Ristić, S. (1993). Partikule i njihovi funkcionalni ekvivalenti (leksičko-semantičke i funkcionalne karakteristike). *Južnoslovenski filolog*, XLIX, 75–93. (ћир.)

Rodriguez-Somolinos, A. (1995). *Certes, voire* : l'évolution sémantique de deux marqueurs assertifs de l'ancien français. *Linx*, nº 32, 51–76.

Rossari, C. (2008). Le fonctionnement dialogique de quelques connecteurs argumentatifs. In : *L'énonciation dans tous ses états. Mélanges offerts à Henning Nølke à l'occasion de ses soixante ans* (M. Birkelund, M-B. Mosegaard et C. Norén, eds.). Berne : Peter Lang, 361–375.

Rossari, C. (2018). La présupposition discursive dans les structures concessives. In : *La Présupposition entre théorisation et mise en discours* (A. Biglari et M. Bonhomme, eds.). Paris : Editions Garnier, 193–219.

Samardžić, M. (2000). Tekstualni konektori u savremenom italijanskom jeziku. *Anali Filološkog fakulteta: sveska posvećena Nikoli Banaševiću*, XX, 381–399. (ћир.)

Sperber, D., Wilson, D. (1989). *La Pertinence. Communication et cognition*. Traduit de l'anglais par Abel Gerschenfeld et Dan Sperber. Paris : Les Éditions de Minuit.

Речници

SRS: Ćosić, P. (2017). *Srpski rečnik sinonima*. Beograd (– Novi Sad): Kornet (– Prometej). (ћир.)

DSNC: Le Fur, D. (dir.). (2005). *Dictionnaire des synonymes, nuances et contraires*. Paris : Éditions Le Robert.

RSH: Šarić, Lj., Wittschen. W. (2010). *Rječnik sinonima hrvatskoga jezika.* Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

TLFi: *Trésor de la langue Française informatisé*. ATILF, CNRS & Université de Lorraine. ‹http://atilf.atilf.fr/›.

Извори корпуса

Base textuelle *Frantext*. ATILF, CNRS & Université de Lorraine. ‹https://www.frantext.fr/›.
Lévi-Strauss, C. (1955). *Tristes tropiques.* Paris : Librairie Plon.
Lévi-Strauss, C. (1962). *La pensée sauvage*. Paris : Librairie Plon.
Višejezični korpus *ParCoLab*. Univerzitet Tuluz Žan Žores, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. ‹http://parcolab.univ-tlse2.fr/›.
Vitas, D., Utvić, M. *Korpus savremenog srpskog jezika* Matematičkog fakulteta Univerziteta u Beogradu, verzija Francusko-srpski korpus 2012. Grupa za jezičke tehnologije Univerziteta u Beogradu. ‹http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/login.php›.
Vitas, D., Utvić, M. *Korpus savremenog srpskog jezika* Matematičkog fakulteta Univerziteta u Beogradu, verzija SrpKor2013. Grupa za jezičke tehnologije Univerziteta u Beogradu. ‹http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/login.php›.

LE MARQUEUR ARGUMENTATIF *CERTES* ET SES ÉQUIVALENTS SERBES

Résumé

Dans cet article, nous proposons une analyse contrastive du marqueur assertif/ concessif *certes* et de ses équivalents serbes. En nous appuyant sur l'évolution diachronique du sens du marqueur donné, nous essayons de déceler les causes du changement de son orientation argumentative, en tant que processus conditionnant l'émergence de la configuration concessive prototypique *certes P mais Q* en français contemporain. En outre, cet article examine la nature de ladite configuration en fonction de certains facteurs contextuels. Dans la deuxième partie du travail, nous procédons à l'analyse qualitative des exemples extraits des corpus parallèles et monolingues du français et du serbe. Diverses possibilités de traduction y sont abordées, tout en prenant en considération les similitudes et les différences de leurs structures, avec une attention particulière accordée aux combinaisons de ce marqueur polyfonctionnel avec d'autres marqueurs d'opposition/ concession. Enfin, nous déterminons si le marqueur *certes* et ses équivalents serbes représentent des moyens de stratégie argumentative *per se* ou bien cette propriété provient de l'attitude du locuteur à l'égard de l'énoncé source, ainsi que de la présence d'un autre marqueur à valeur adversative/ concessive dans le contexte immédiat ou éloigné.

Mots-clés : marqueurs de discours, assertion, concession, argumentation, cohésion textuelle

Anđela Vasiljević
Faculté de Philologie
Université de Belgrade, Serbie
andjela.vasiljevic.ue@gmail.com

UDK 821.133.1'37

Snežana Gudurić – Ljubica Vlahović

QUE vs *DA* OU QUESTION SÉMANTIQUE vs QUESTION TERMINOLOGIQUE

La forme française *QUE* et son équivalent serbe *DA* possèdent des propriétés syntactico-sémantiques très semblables, pourtant non identiques. En tant que conjonctions, ces deux formes constituent le moyen principal pour introduire une proposition complément à un verbe, à un nom ou à un adjectif (ou un adverbe). Cependant, elles peuvent avoir d'autres emplois: en français *QUE* peut être un adverbe d'exclamation et un pronom (relatif), en serbe *DA* apparaît comme particule et comme exclamation.
Le sujet de cet article portera sur les emplois de *QUE* de nature adverbial et de ses equivalents serbes. Nous partons des hypothèses suivantes: a) les deux formes présenteront une nature syntactico-sémantique et communicative soit identique soit très similaire; b) les deux formes se comporteront de la même manière ou de manière similaire en termes de blocage ou d'utilisation de certains éléments dans la phrase et c) elles seront différemment définies dans la terminologie grammaticale des deux langues respectives.

Mots clés: mots invariables, adverbe, particule, exclamation, syntaxe, français, serbe.

1. INTRODUCTION

Ce sont deux livres extraordinaires portant sur la langue serbe – *Studije iz istorije srpskohrvatskog jezika* (*Études sur l'histoire de la langue serbocroate*) de Irena Grickat et *Dopunske rečenice u savremenom srpskom jeziku* (*Propositions complétives dans la langue serbe contemporaine*) de Vladislava Ružić, ainsi que l'étude sur l'histoire du français - *Histoire de la syntaxe: Naissance de la notion du complément dans la grammaire française de 1530 à 1750* de Jean-Claude Chevalier qui nous ont données l'envie de réfléchir plus profondément sur les *QUE* français et *DA* serbe et ensuite à les comparer. Les deux mots, quelque petits qu'ils soient, possèdent des valeurs et des emplois qui dépassent de beaucoup leurs simplicités phonétique et orthographique.

Dans le premier livre cité, I. Grickat relie la conjonction latine *ut* avec *da* des langues slaves, à savoir le *da* slovène et serbocroate d'une part, et le *quod* latin (*que* français d'aujourd'hui) d'autre part. Elle constate que dans les domaines du croisement des idiomes slaves et romans, leurs syntaxes s'assimilent, d'où la naissance de certains emplois similaires entre *da* et *ut* (la forme qui s'est perdue depuis), et de nombreux détails de son usage équivalant à *što* (semblable à *quod*), qui aujourd'hui dans certains assemblages syntaxiques alterne avec *da*.

L'auteure conclut que le roman et le slave du sud occidental différaient en termes de substance dans le système de conjonctions en ce sens que le roman généralisait les conjonctions *qu-* tandis que le slave du sud continuait le processus de diffusion de moyens de connexion non indicatifs, de sorte que la coïncidence de *da* généralisé serbe et des conjonctions romanes *qu-* généralisées n'est qu'accidentelle. (Grickat 2004: 209)

Le fait est qu'il existe de nombreuses coïncidences de ce type, mais les différences d'emploi ne sauraient être non plus qualifiées de purement sporadiques[1].

L'étude de Vladislava Ružić nous a permis de mieux comprendre les relations fonctionnelles complexes qui s'établissent entre les parties régissantes et les parties dépendantes d'une phrase complexe, où «la forme verbale peut régler le choix des conjonctions ou des caractéristiques aspectuelles de prédication complémentaire». (Ružić 2006: 101). L'auteure déclare également que «la temporalité, c'est-à-dire la modalité qui caractérise l'expression verbale dans la clause superordonnée peut être pertinente pour la prédication complémentaire, puis l'apparition de la négation dans la partie superordonnée». (Ružić 2006: 101)

La conclusion de l'auteure selon laquelle la forme verbale ou la négation dans la partie régissante peuvent déterminer le choix de la conjonction de la proposition complétive nous a incitées à comparer de la manière plus détaillée des constructions similaires en langue française par rapport au serbe.

Une relation presque identique entre deux parties d'une phrase complexe est observée dans la syntaxe française, avec une différence dans certains structures syntaxiques, où la modalité du verbe régissant dans la proposition superordonnée n'affectera pas le choix de la conjonction elle-même mais affectera le choix de la forme du verbe dans la proposition subordonnée.[2]

> Dans son livre sur l'histoire de la langue française, Jean-Claude Chevalier, considérant le terme «complément», conclut que la phrase complétive comme unité syntaxique définie sur des bases formelles ou sémantiques, est née plus tard que le terme «complément».
> Par conséquent, celui-ci n'a pas pu être discuté dans les périodes antérieures, puisque les grammairiens n'étaient focalisés sur ce nouveau phénomène appelé «complément» que dans le cadre d'une phrase (ou d'une proposition), et tout au début ils n'ont pas prêté attention au fait qu'il peut s'étendre au-delà d'une proposition, ctd. qu'il peut étre analysé au niveau d'une phrase complexe (Chevalier 1968).

Étant donné que dans la syntaxe serbe la conjonction fondamentale qui introduit des propositions complétives est *da*, nous avons jugé utile d'analyser cette forme de plusieurs manières par rapport à son équivalent français *que*.

La définition de ces formes en deux langues, cependant, a indiqué un autre type de problème qui s'est avéré devoir être résolu avant d'aborder l'analyse de propriétés conjonctives de *que* et *da* dans le cadre d'une phrase complexe.

À partir des définitions et des exemples correspondants dans les dictionnaires du français et du serbe, il est devenu clair que le même usage des formes en question est grammaticalement catégorisé de manière différente, c'est-à-dire que la même valeur communicative de *que* et de *da*, dans des structures de phrases équivalentes, est déterminées différemment de point de vue terminologique: en tant qu'adverbe et conjonction dans la grammaire française, en tant que conjonction et particule en serbe.[3]

Certaines des observations de I. Grickat, B. Ružić et J-C. Chevalier mentionnées ci-dessus réfèrent également aux constructions qui seront discutées dans cet article

---

[1] "Un article très intéressant sur les valeurs de la conjonction française *que* par rapport au «ki» turc a été publié par S. Demiral et M. Kaja (Les rôles et sémantiques de la conjonction «ki» en turc et ses équivalents en français), qui concluent que "l'emploie de 'ki' n'est pas la façon habituelle de former des proposition complétives par rapport à celles de français. En outre, la conjonction 'ki' a multiples usages et peut exprimer la conséquence et la cause" (Demiral, Kaya 2013: 441).

[2] Par exemple, la conjonction hypothétique *si* se comporte de manière neutre selon le type d'hypothèse dans la phrase subordonnée, alors qu'en serbe la distinction se fait déjà au niveau de la conjonction elle-même (*ako*, *kad*, *da*). Voir Gudurić 2011.

[3] La valeur du pronom *que* n'a pas la même fonction communicative que le particule serbe *da*, alors cette valeur de la forme française n'est pas prise en compte ici.

Notre analyse inclura donc l'emploi des formes française et serbe dans des situations où elles sont généralement définies différemment dans les deux grammaires, bien que leur valeur communicative et leur construction syntaxique soient identiques ou du moins très similaires.

2. *QUE* vs *DA* - REMARQUES GÉNÉRALES

Dans le *Trésor de la langue française*, plus de dix pages sont consacrées à la forme *que*. Si nous ajoutons à cela les pages dans lesquelles cette forme est traitée dans le cadre d'une conjonction complexe, ce nombre accède à plus de 20 pages.

En français, *que* a une triple nature, il peut figurer en tant qu'un un pronom, une conjonction et un adverbe (Riegel 1994: 383-387, 788,823-829, 677-678). Sa nature exacte n'est cependant pas toujours facile à déterminer, comme le dit Marie-Paul Jacques:

> «Non seulement peut-il recevoir plusieurs étiquettes différentes selon ses emplois […], mais encore entre-t-il dans quantité de constructions syntaxiques différentes, qui correspondent à autant de valeurs sémantiques et d'instaurations de dépendances différentes entre les éléments de la phrase. Or, il est bien souvent nécessaire de résoudre les questions posées par la présence d'un ***que*** dans une phrase pour proposer une analyse syntaxique satisfaisante de celle-ci». (Jacques 2005: 1)

Dans les dictionnaires de la langue serbe (RMS, RSANU, Dictionnaire numérisé de la langue serbe), la forme *da* est définie dans sa triple nature : comme une conjonction, comme une particule ou comme une exclamation. Un peu plus d'une page lui est consacrée, sa nature conjonctive étant principalement considérée.

Cette première étape indique déjà la plus grande différence, à la fois formelle et sémantique, entre ces deux formes : la forme française *que* peut figurer comme un pronom, alors que la forme serbe *da* n'apparaît jamais dans un tel emploi.

Pourtant, dans les deux langues observées, *que* et *da* fonctionnent en tant que conjonctions ou en tant qu'éléments de locutions conjonctives, et dans la plupart des cas, ils sont des équivalents formels et sémantiques.

En français, *que* peut être un adverbe ou une conjonction, tandis qu'en serbe il apparaît comme une particule et comme une exclamation.

Si notre analyse se limitait aux cas d'équivalence formelle terminologique des deux formes, elle n'engloberait que les phrases dans lesquelles *que* et *da* sont sans aucune ambiguïté des conjonctions ou dans lesquelles ils représentent des parties de différentes locutions conjonctives.

Pourtant, la situation est bien loin d'être aussi simple. La question qui s'impose est de savoir dans quelle mesure la nature de l'adverbe français *que* correspond à ou diffère de *da* dans les cas où ce dernier est défini comme particule. Ou, en d'autres termes, s'agit-il d'une différence à la fois fonctionnelle et sémantique entre ces formes ou se résume-t-elle à une différence terminologique?

Dans cet article notre analyse partira toujours du français. Elle sera basée sur la relation entre la fonction communicative et les constructions syntaxico-sémantiques des formes que nous observons afin d'éclairer le rapport entre leurs natures dans deux langues respectives.

3. *QUE adverbial vs DA*

D'après le *Trésor de la langue française informatisé* (TLFi) la nature adverbiale de *que* est fonctionnellement liée aux pronoms et aux conjonctions, ce qui ressort de la définition même de la forme:

«Conjonction, adverbe ou pronom, *que* a pour fonction syntaxiquement de nominaliser ou d'adjectiver une phrase: dans *je sais que p, 'ja znam da p' que p* tient la fonction substantive d'un complément d'objet; dans *qu'il est beau,* '*Kako/što je divan!*', il y a également une sorte de nominalisation: l'ensemble est comparable à *Le beau garçon!*[4] '*Divan dečko!*' […] *sémantiquement,* la fonction de *que* est de suspendre la valeur de vérité de la proposition qu'il introduit, cette valeur pouvant être rétablie contextuellement: *Il sait que p,* '*On zna da p', Il ignore que p,* '*On ne zna da p*', *Il regrette que p,* '*Žao mu je da/što p*' présupposent que *p* est vrai; *Il s'imagine que p,* '*On smatra da p*' présuppose que *p* est faux; *Il dit que p,* '*On kaže da p*', *Il pense que p,* '*On misli da p*' mais seulement pour le sujet de l'énoncé (*il/on)*; *Je ne dis pas que p,* '*Ne kažem da p*' rejette explicitement la valeur « vrai » de *p*, etc.; […]. Dans *Qu'il est beau!* '*Kako/što je divan!*' la suspension de la valeur de vérité conduit à un parcours de possibles et à la restitution de la valeur « vrai », y compris dans les cas d'intensité maximale». (TLFi)

En tant qu'adverbe exclamatif, on peut trouver *que* dans des constructions syntaxiques différentes:

A. Devant le verbe au subjonctif (pour indiquer le désir, le rejet, la surprise, etc.):

(1) *Que* la paix, la nourriture et la bénédiction soient au peuple qui travaille! (Claudel, *Repos 7e jour*, 1901, III, p. 859, y TLFi)
(1.a) Neka mir, hrana i blagoslov pripadnu narodu koji radi!
(1.b) *Da* mir, hrana i blagoslov pripadnu narodu koji radi!
(1.c) Mir, hrana i blagoslov narodu koji radi!

Mais aussi:

(2) *Que* le bon Dieu vous apporte la paix!
(2.a) Neka vam dobri Bog donese mir!
(2.b) *Da* vam dobri Bog donese mir!
(2.c) Dobri Bog vam doneo mir(a)!

Si nous envisageons un contexte plus large dans lequel de telles phrases apparaissent, il est clair qu'il s'agit des propositions complétives du type optatif / volontatif, utilisées sans proposition principale, qui acquièrent de cette manière-là une signification modale particulière. Dans les deux langues, les phrases précédentes seraient une suite logique des propositions principales suivantes :

Je veux /je dis	*que* la paix, la nourriture et la bénédiction soient au peuple qui travaille.
	que le bon Dieu vous apporte la paix.
Želim/kažem	*da* mir, hrana i blagoslov pripadnu narodu koji radi.
	da (=neka) vam dobri Bog donese mir.

Dans des phrases transformées ci-dessus, il est évident que les formes *que* et *da* sont de nature conjonctionnelle. Dans les deux langues, cependant, dans des phrases du type (1) et (1b), ainsi que (2) et (2b), dans lesquelles lesdites formes sont en position initiale dans des phrases exclamatives, avec le même rôle syntaxico-sémantique, leur nature est principalement adverbiale car elles impliquent une phrase modale du type exclamatif.

Dans la terminologie grammaticale française, dans de telles constructions, *que* sera toujours défini comme adverbe exclamatif, tandis que les grammairiens serbes définiront *da* appartenant aux constructions équivalentes comme «da + verbe au présent» (Piper 2005: 642).

Pour ce qui est des formes verbales dans les phrases françaises, le subjonctif est doublement conditionné: d'une part parce qu'il s'agit d'une expression du type optatif / volontatif, et d'autre part

[4] v. G. MOIGNET, *« Systématique du mot que »* ds *Ét. de psycho-systématique fr.,* Paris, Klincksieck, 1974, pp. 184-211).

parce qu'en position initiale dans la phrase se trouve la forme *que*, qui dans cette position et avec l'intonation appropriée, indique la coloration modale de la structure qui suit. On peut dire qu'il existe une redondance de conditions d'emploi du subjonctif.

De même, en langue serbe, *da* initial implique qu'un énoncé du sémantisme modal suivra, et la raison de cet emploi peut être trouvée dans la nature de finalité qui est à l'origine de cette conjonction, et qui s'est ensuite étendue à d'autres utilisations. (Grickat 2005: 150)

Alors, dans les deux langues, les formes en question montrent une restriction syntaxique – elles sont toutes les deux accompagnées d'une forme verbale non indicative: en français, ce sera un subjonctif, en serbe un présent modal. [5]

Dans ce cas, donc, les formes française et serbe apparaissent comme équivalents sémantico-syntaxiques et leur nature est fondamentalement conjonctive, les deux ayant le rôle d'annoncer une suite syntaxique exclamative, ce qui, d'un point de vue communicatif, les classe dans la catégorie des adverbes exclamatifs.

B. Au début de la phrase *que* dénote un degré élevé dans différents types de constructions:

1. ***que* + question ou exclamation, le plus souvent en négation**

(3) Pour resserrer les nœuds de cette chaste famille*, que* ne donne-t-on en mariage le frère à la sœur et la sœur au frère? (Chateaubriand, *Fragm. Génie*, 1800, p. 165 y TLFi).
(3a) Radi učvršćivanja veza u toj čestitoj porodici*, da* ne žene brata sestrom i ne udaju sestru za brata?
(4) *Que* ne suis-je déjà au lieu de mon repos! (Chateaubriand, *Natchez*, 1826, p. 389 y TLFi).
(4a) *Da* nisam već na mestu svog počinka!

La négation en combinaison avec *que* / *da* (phrases 3, 3a, 4, 4a) montre non seulement que l'action n'est pas réalisée ou perçue comme possible, mais au contraire, qu'il s'agit d'un processus perçu comme complètement irréel, assez similaire au processus exprimé par une phrase conditionnelle introduite par la conjonction *da* en langue serbe, ou par une proposition hypothétique (introduite par la conjontion *si*) suivi d'une principale contenant un conditionnel passé. Dans les deux langues, la sémantique interrogative de l'énoncé est très forte, et nous notons que dans la langue serbe cette construction (*da* + verbe en négation) est l'une des manières habituelles de poser des questions[6]. C'est ce dernier emploi qui influencera la classification de la forme *da* parmi les particules dans la terminologie grammaticale serbe, tandis qu'en français son équivalent se trouvera dans la classe d'adverbes.

Le cas suivant est similaire, mais pas identique:

(5) „Ah, pensait le plus jeune*, **que** n'ai-je auprès de moi mon chien aux dents fraîches, pour lui faire un licol de mes bras!...*". (Monthérlan, *Bestiaires*, 1926, p. 576, y TLFi).
(5a) Ah, mislio je najmlađi*, da* imam kraj sebe svog psa jakih zuba...!
(5b) Ah, mislio je najmlađi*, što* nemam kraj sebe svog psa jakih zuba...!

Dans la phrase (5), la valeur exclamative de la forme *que* est bien évidente, tandis que dans les exemples serbes, les valeurs hypothétique (5a) ou interrogative (5b) peuvent être superposées à la valeur exclamative. En d'autres termes, la forme *da* peut alterner avec la forme *što*, cette dernière formulation colorant l'énoncé d'une valeur sémantique nuancée. La différence apparaîtra aussi dans la structure grammaticale en ce sens que l'utilisation de *da* imposera la forme affirmative du verbe, tandis que le choix de la conjonction *što* nécessitera le verbe en négation[7].

[5] Les constructions du type Qu'il parte! / Laisser aller! ne sont pas inclues dans cette analyse car en français il s'agit de la forme habituelle d'impératif pour la troisième personne du singulier (absente de l'acte de communication), tandis qu'en serbe la construction Da ćutiš! ou Que vous vous taisiez! appartient à la communication directe. Voir dans Piper 2005: 662.

[6] Pour des questions du type: *Da* niste negde videli moje ključeve? *Da* nisu ono naše komšije? voir Radusin-Bardić 2013.

[7] La combinaison inverse supposant la présence de *što* suivi d'un verbe affirmatif ou nié change complètement le sens de l'énoncé:

Dans les deux langues, il existe également des constructions dans lesquelles le verbe n'est pas nié :

(5) ***Qu'***allons-nous visiter sa cellule! Elle est vide. (Saint-Exupéry, *Terre des hommes*, 1939, p. 187 y TLFi).
(5a) *Da* idemo da posetimo njegovu ćeliju! Ona je prazna.
(6) Votre visage, je vous demande votre visage. ***Que*** je voie votre visage aux yeux fermés, sous le mien, comme un autre monde! (Monthérlan, *Bestiaires*, 1926, p. 467, y TLFi)
(6a*)* Vaše lice, tražim vam samo vase lice*. Da* vidim vaše lice zatvorenih očiju, ispod svoga, poput kakvog drugog sveta!

La phrase (5) / (5a) est dominée par une sémantique interrogative, alors que cette sémantique est placée en arrière-plan dans (6) et (6a) dans lesquelles domine l'exclamation (Ta samo da vidim…! Juste pour voir ...!) avec la volonté superposée (Želim samo da vidim vaše lice – Je ne veux que voir votre visage ...). En cas de transformation en phrase complète, les formes *que* et *da* apparaîtront nettement avec leur nature conjonctive.

L'utilisation de la forme *que* comme adverbe interrogatif est rare en français contemporain et fait référence à la forme archaïque des structures de phrases. Ce sont des constructions du type Que ne le disais-tu immédiatement? (TLFi) dans lesquelles *que* a une valeur identique à «pourquoi »[8]. Dans la langue serbe *što* (*zašto*) interrogatif peut être renforcé par la forme *da* en position initiale, ce qui montre le caractère adverbial de cette dernière: *Da što mi ne reče odmah*?[9]- *Que, pourquoi ne me l'a-t-il pas dit tout de suite? D'ailleurs, dans la langue serbe, *da* est souvent utilisé dans la langue parlée avec des pronoms et des adverbes interrogatifs pour souligner l'étonnement ou l'admiration: *Da divna pogleda na tu ravan podunavsku! ...* *Oue, une vue magnifique sur cette plaine danubienne! *Da sjajnog društva čiji se budući članovi spremaju dresurom*! (RMS: 608). ... *Que, belle compagnie dont les futurs membres se préparent par dressure! (RMS: 608).

2. *que* + construction avec un verbe copulatif exprimé ou sousentendu

Les constructions avec un verbe copulatif sousentendu sont partiellement entrelacées avec les constructions mentionnées à 3. étant donné qu'elles contiennent toutes les éléments *que + de + nom*, mais les relations de ces éléments sont différentes de celles où ils sont suivis d'un verbe non copulatif conjugué.

Il s'agit des constructions du type :

(7) ***Qu'il*** *est beau!*
(8) ***Qu'il*** *est fidèle*
(9) ***Que*** *de beauté!*
(10) ***Que*** *de joie*!

Ah, mislio je najmlađi*, što* imam kraj sebe (svog) psa jakih zuba. (→*fam.* Ala imam kraj sebe...= imam kraj sebe psa jakih zuba i to me ispunjava zadovoljstvom)
Ah, a pensé le plus jeune, **que* j'ai à côté de moi (mon) chien aux dents fortes. (→ fam. = j'ai à côté de moi un chien avec de fortes dents et qui me remplit de plaisir)

Ah, mislio je najmlađi*, da* nemam kraj sebe svog psa jakih zuba… (→ *da* hypothétique = ko zna šta bi se desilo da nemam kraj sebe svog psa jakih zuba
Ah, a pensé le plus jeune, *que je n'ai pas mon chien aux dents fortes à mes côtés ... (→ *da* hypothétique = qui sait ce qui se passerait si je n'avais pas mon chien à dents fortes à mes côtés)

8 Dans ce type de construction la forme *que* ne peut pas être de nature pronominale puisque l'objet direct est déjà exprimé par le pronom *le*.

9 En langue serbe, dans l'emploi cité, la forme *da* alterne avec *ta* ou *ma* (tous les deux appartenant à la classe des particules/ interjections).

Ces phrases françaises ont leurs équivalents (7a, 8a) et leurs correspondants (9c, 10a) en langue serbe:

(7a) ***Da*** *kako je lep! (**Da** kakve lepote*!)
(8a) ***Da*** *kako je veran! (**Da** kakve vernosti*!)
(9a) Kakva lepota!
(9b) Koliko lepote!
(9c) ***Da*** *čudne lepote*!
(10a) ***Da*** *čudne* radosti!

Toutes les constructions syntaxiques mentionnées ci-dessus (dans les deux langues) portent la marque d'un haut degré d'une qualité suscitant l'étonnement ou l'admiration, vrais ou ironisés. Dans la phrase française, le verbe copulatif est obligatoire, tandis que dans la phrase serbe, il est le plus souvent omis mais sousentendu. Dans cet usage, la grammaire serbe définit *de* comme particule, alors qu'en français, *que* appartient à la classe des adverbes exclamatifs. Les deux langues reconnaissent donc la même valeur communicative des formes en question, mais elles les classent de manière différente. Alors que la forme *que* employée avec une valeur exclamative n'impose aucune restriction particulière aux éléments qui la suivent, (ce qui signifie principalement que le verbe copulatif, s'il est exprimé, reste à l'indicatif avec l'ordre des mots habituel), en serbe, le verbe est généralement omis, et le nom est obligatoirement au génitif[10]. Si nous essayons d'appliquer les transformations données sous A. aux exemples ci-dessus, nous obtiendrons les relations suivantes:

(7b) *Je dis **qu**'il est beau.*
(7c) *Kažem **da** je lep. / Kažem kako je lep.*
(7d) **Da je lep*!
(7e) *Kako je lep*!
(7f) **Kažem **da** kako je lep.*
(8b) *Je dis **qu**'il est fidèle.*
(8c) *Kažem **da** je veran. / Kažem kako je veran.*
(8d) **Da je veran*! /
(8e) *Kako je veran*!
(8f) **Kažem **da** kako je veran.*

Si le verbe copulatif est omis, les deux langues nécessiteront une clause introductive annonçant le discours direct:

(9d) **Je dis **que** de beauté. / Je dis: „**Que** de beauté!"*
(9e) **Kažem kakva lepota / koliko lepote / **da** čudne lepote.*
(9f) *Kažem: „Kakva lepota! / Koliko lepote! / **Da** čudne lepote!"*
(10b) **Je dis **que** de joie. / Je dis: „**Que** de joie!"*
(10c) **Kažem **da** čudne radosti. / Kažem: „ **Da** čudne radosti!"*

3. construction *que* + de + nom + verbe conjugué

En français, cette construction implique la présence de *de* partitif devant le nom:

(11) *Que de problèmes soulève ce destin étrange!* (Mauriac, *Journal 2*, 1937, p. 109 y TLFi)

[10] Cependant, dans les poèmes, nous trouvons également des constructions, dans lesquelles le verbe copulatif est exprimé, et le nom qui suit est au nominatif car il représente le sujet de la phrase:
***Da** kakva je Roksanda đevojka*... (chanson folklorique)
Zdravo ti momo tudi, Da divna si, sele pusta (Radičević, 1, 35 u Elektronski recnik SJ)

Dans la phrase correspondante en langue serbe, la forme *da* peut se trouver à la position initiale aussi:

(11a) *Da koliko (samo) problema izaziva ta čudna sudbina*! (ili samo: *Koliko problema izaziva ta čudna sudbina*!)
(11) *Da kakvih (samo) problema izaziva ta čudna sudbina*!

De partitif devant le nom et après *que* initial aura comme équivalent en langue serbe le nom au génitif, les noms dans les deux langues assumant la fonction du complément d'objet direct. Dans de telles phrases, le sujet sera toujours postposé par rapport au verbe, puisque ce dernier tendra naturellement à rejoindre son objet, ce qui déplace le sujet à la fin de la phrase.

Les formes française et serbe ont donc le même rôle dans la phrase - introduire une phrase exclamative, *que* étant défini comme adverbe dans la grammaire française et *da* comme particule dans la grammaire serbe.

4. *que* comme intensificateur adverbial avec des adverbes affirmatifs *oui, si* et l'adverbe négatif *non*

En français, la forme *que* est utilisée avec les adverbes d'affirmation *oui* et *si*, ainsi qu'avec l'adverbe de négation *non* pour renforcer leur sens:

(12) *Et tout cela était-il particulier à Paris?* ***Que*** *non!* (Monthérlan., *Célibataires*, 1934, p. 831 y TLFi).
(12a) *I da li je sve to bilo posebno u Parizu? Kako* ***da*** *ne!*[11]

Cette utilisation de la forme serbe *da* n'est possible qu'avec l'adverbe *kako* et la particule de négation[12] *ne*. La même construction avec la particule affirmative *da* n'existe pas dans la langue serbe, principalement en raison de la forme identique des deux mots, ce qui implique la confusion de la fonction fondamentale de mise en relief[13].

4. CONCLUSION

Une analyse comparative de la forme française *que* et de son équivalent serbe *da*, dans les situations où *que* est défini comme adverbe dans la grammaire française et *da* le plus souvent comme particule en serbe, a demontré un degré élevé de congruence de leur nature syntaxico-sémantique ainsi que de leur valeur communicative.

Les deux formes, quelle que soit la façon dont elles sont définies et classifiées dans les grammaires des deux langues, peuvent être utilisées au début des phrases exclamatives (généralement du type optatif / volontatif), qui sont sujettes à transformation en proposition complétive selon la formule *verbe de volonté, désir, intention* (rarement *ordre*) + *que* / *da* + *proposition complétive*.

De même, toujours en position initiale dans la phrase, les deux formes peuvent exprimer un degré élevé dans différents types de constructions: en combinaison avec une question (dans la plupart des cas il s'agit d'une question contenant la négation), dans des constructions avec un verbe copulatif exprimé ou sousentendu, en combinaison avec un *de* partitif + nom en français, c'est à dire *da* + nom au génitif

[11] Cette construction a la même signification que *Naravno da nije/ne* (*bien sûr non*), mais plus renforcée. La forme *da* est de nature conjonctive dans la phrase *Naravno da nije*, ce qui est bien le cas avec la forme *que* dans la construction *Bien sûr que non*, les deux fomes ayant la même nature morphosyntaxique et sémantique dans les deux langues.

[12] Dans la terminologie française, il s'agit d'un adverbe de négation.

[13] Nous notons que la construction *naravno da dâ*, est aussi présente dans la langue serbe, mais elle est moins fréquente que la forme *naravno da ne*.

en serbe, ainsi qu'avec l'adverbe de négation français *non*, c'est à dire avec la particule de négation serbe *ne*.

Les résultats de l'analyse ont montré une divergence terminologique significative portant sur les définitions des formes *que* et *da* dans les deux langues appartenant à la même famille, mais à des groupes linguistiques différents. Ce fait implique la nécessité de reconsidérer les critères de définition des mots non pas en fonction d'une langue ou d'un groupe de langues, mais de l'ensemble d'une famille linguistique. Ce faisant, comme le montrent les résultats de cette analyse, nous devrions être guidés plutôt par la distribution, c'est-à-dire par les critères syntaxico-sémantiques, que par les critères fondamentalement morphologiques ou exclusivement lexico-sémantiques.

Références

Chevalier 1968: J.C. Chevalier, *Histoire de la syntaxe. Naissance de la notion de complément dans la grammaire française (1530-1750)*, Genève : Librairie Droz.

Demiral, S., Kaya, M. Les rôles fonctionnels et sémantiques de la conjonction „ki" en turc et ses equivalents en français. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (3). 2013 : 407-416. ‹http://dergipark.gov.tr/cusosbil/issue/4388/60322›. 22.09.2018.

Grickat 2004: I. Grickat, *Studije iz istorije srpskohrvatskog jezika*, Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Gudurić 2011: S. Gudurić, L'expression de l'hypothèse en français et en serbe : un aperçu général, Kragujevac : *Nasleđe*, 19, Kragujevac, 235-246.

Jacques, M.P. Que : la valse des étiquettes. *TALN-2005*. Dourdan. ‹http://talnarchives.atala.org/TALN/TALN-2005/taln-2005-long-014.pdf› 18.10.2018.

Piper et al 2005: P. Piper, I. Antonić et al. *Sintaksa savremenog srpskog jezika. Prosta rečenica*, Redaktor Milka Ivić. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska.

Radusin-Bardić 2013: N. Radusin-Bardić, *Inrerogativni modalitet u francuskom jeziku u kontekstu nastave francuskog kao stranog jezika*, doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu.

Riegel et al 1994: M. Riegel, J.Ch. Pellat, R. Rioul, *Grammaire méthodique du français*, Paris : P.U.F.

Ružić 2006: V. Ružić, *Dopunske rečenice u savremenom srpskom jeziku*, Novi Sad : Matica srpska.

Wilmet 2007: M.Wilmet, *Grammaire critique du français*, Paris : P.U.F. 4e édition.

Sources

Elektronski rečnik srpskog jezika, ‹http://www.srpskijezik.com/›. Pristupano više puta u periodu od marta do decembra 2018.

RMS 1967, Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika, knjiga prva A-E, ur. M. Stevanović, S. Marković, S. Matić, M. Pešikan, Lj. Jonke, M. Hraste, S. Musulin, P. Rogić, S. Pavešić i B. Finka, Novi Sad, Zagreb : Matica srpska, Matica hrvatska.

Rečnik srpskog jezika 2007, ur. M. Nikolić, Novi Sad : Matica srpska.

TLFi - Trésor de la langue française informatisé, ‹http://atilf.atilf.fr/›. Pristupano više puta u periodu od marta do decembra 2018.

QUE vs *ДА*
ИЛИ
СЕМАНТИЧКО ПИТАЊЕ vs ТЕРМИНОЛОШКО ПИТАЊЕ

Резиме

У раду је извршена упоредна анализа француског облика *que* и његовог српског еквивалента *да* у ситуацијама када се *que* у француској граматици дефинише као прилог, а *да* у српској најчешће као речца.

Резултати анализе указују на висок степен подударности синтаксичко-семантичке природе ова два облика, без обзира на то како се они терминолошки одређују у граматикама двају језика. И један и други се могу употребити на почетку ексклама тивних фраза са оптативним значењем, при чему такве фразе подлежу трансформацији у допунске реченице према формули глагол *хтења, жеље, намере (*ређе *наредбе) + que/да + допунска реченица*. Исто тако, оба облика могу изражавати висок степен и то у комбинацији са питањем (најчешће *питање + одрицање*), у конструкцијама са израженим или подразумеваним копулативним глаголом, у комбинацији са партитивним *de* + именица у француском односно *да* + именица у генитиву у српском, као и уз прилог за негацију *non*, односно негативну речцу *не*.

Током анализе утврђена је значајна терминолошка неподударност у дефинисању облика *que* и *да* у два језика који припадају истој језичког породици, али различитим језичким групама. Ова чињеница наводи на потребу преиспитивања критеријума за дефинисање категорија речи не на плану једног језика или једне језичке групе већ читаве језичке породице. При томе би се, а то показују и резултати ове анализе, требало руководити првенствено дистрибуционим, односно синтаксичко-семантичким критеријумима, а мање морфолошким или значењским.

Кључне речи: непроменљиве категорије речи, прилози, речце, везници, синтакса, француски, српски

Snežana Gudurić, Univerzitet u Novom Sadu,
Filozofski fakultet
snezana.guduric@ff.uns.ac.rs

Ljubica Vlahović, Univerzitet u Novom Sadu,
Filozofski fakultet
ljubica.vlahovic@ff.uns.ac.rs

UDK 811.111'36:811.163.41'36

Bojana Jakovljević – Maja Marković

SOME PROPERTIES OF PAUSES IN READ SPEECH IN ENGLISH AND SERBIAN: INITIAL EXPERIMENTS[1]

In this paper we provide the results of the acoustic corpus-based study of pauses in English and Serbian read speech. We specifically focus on the relation between the process of pre-boundary lengthening and the following pause duration at I-boundaries due to rather contradictory results of previous research, revealing both positive and negative correlation as well as the absence of any relatedness between these prosodic cues. Additionally, we examined the relation between the duration of pauses and adjacent IPs. Although there was no significant correlation between the degree of lengthening and the following pause duration, the results of the research showed greater lengthening in IPs followed by pauses both in English and Serbian, suggesting the relatedness between these I-boundary cues. Also, both languages exhibited a positive correlation between pause duration and duration of the following IP, which indicates that despite complex behaviour of pauses, they essentially signal the IP left-edge.

Key words: read speech, prosody, Intonational Phrase (IP), pause, pre-boundary lengthening

1. INTRODUCTION

Speech tends to be delivered in small informative language chunks, which are commonly separated by pauses. The presence of pauses is rather important both from the perspective of the speaker and the listener. Speakers make pauses due to physiological reasons, i.e. breathing, the need to be more intelligible, as well as due to stylistic reasons. However, the major reason for pausing in speech is language planning. In the production of both spontaneous and read speech, pauses provide time for the planning of the upcoming language units. From the listener's perspective, pauses are important as they provide time for storing already heard information in short-term memory, which results in easier processing and better understanding of spoken language. There is a large number of perceptual studies, based on the analysis of either natural or synthesized speech, which point to the significance of pauses in speech comprehension. Poor comprehension may result from a number of factors such as either superfluous or missing pauses (Bögels, Schriefers, Vonk, Chwilla and Kerkhofs 2013) as well as the inappropriate pause duration (Swerts and Geluykens 1994; Marković, Jakovljević, Milićev and Milićević 2015; Marković and Milićev 2016; Jakovljević and Milićević 2016). More generally, comprehension tends to be poor if pauses do not follow the overall organization of speech, i.e. the parsing of speech and its temporal structure (Zellner 1994).

The development of formal approaches to prosody together with the acoustic analysis has provided a set of cues which signal the edges of prosodic boundaries. The IP right-edge cues include the presence of boundary tones and pre-boundary lengthening (also referred to as 'final lengthening'), whereas the IP left-edge cues include optional pitch reset in the following IP and optional presence of pauses between IPs (Wang and Hirschberg 1992; Ladd 1996; Selkirk 2005). The behaviour of pauses is considered as especially complex, which is likely to be the reason for somewhat inconsistent results of

[1] The study was financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia under the Research grants TR32035 and OI178002 and the project Central Audio Library of the University of Novi Sad (*CALUNS*), funded by the Provincial Secretariat for Higher Education and Scientific Research, AP Vojvodina. Some findings reported in this paper represent part of the PhD corpus-based study of temporal properties of boundary segments of prosodic units in English and Serbian, which is in its final stage.

previous research regarding pause phenomena. The inconsistencies are primarily related to the factors which influence pause duration as well as the relation between the process of pre-boundary lengthening and duration of the following pause.

1.1. Theories of speech planning and predictors of pause duration

According to the theories of speech planning, pause duration depends on the time required for planning the following language constituent. However, these theories differ with respect to the predictors of pause duration, i.e. the properties of the language constituent which determine the duration of the preceding pause. The earliest theories stress the importance of syntactic complexity, suggesting that pauses tend to be longer in front of more complex syntactic constituents (Cooper and Paccia-Cooper 1980; Ferreira 1991; Grosjean, Grosjean and Lane 1979). The development of Prosodic Hierarchy (Selkirk 1984; Nespor and Vogel 1986) and the increasing interest in syntax-prosody interface led to the development of theories of prosodic planning. According to these theories, it is the complexity of prosodic constituents and the time required for translating syntactic into prosodic constituents that predict pause duration. However, the theories of prosodic planning have also changed over time. While the earliest ones focused only on the complexity of prosodic constituents (Ferreira 1993), the latest ones consider both the length, which is often seen as directly proportional to the information load, and the complexity of prosodic constituents (Krivokapić 2007; 2012).

As already mentioned, the earliest theories of syntactic planning considered syntactic complexity as the predictor of pause duration. Ferreira (1991) varies the syntactic complexity of a subject NP and VP in order to examine pause duration between NP and VP as well as the speech initiation time for the whole sentence. The results point to positive correlation between pause duration and syntactic complexity of an object NP as well as between the initiation time and syntactic complexity of a subject NP. She concludes that pause duration reflects the time of phonological encoding, i.e. the time needed for translating syntactic constituents into prosodic constituents, which are the input to articulation. If syntactic constituents are more complex and therefore more demanding, the time of phonological encoding will be longer, which is reflected in longer pauses. In a later paper, Ferreira (1993) manages to translate syntactic constituents into the prosodic ones, thus suggesting that the initiation time and pause duration depend on the complexity of the following prosodic rather than syntactic constituent and introducing the theories of prosodic planning. However, what Ferreira (1993) fails to consider in more detail is the length of the following prosodic constituent. In relation to this matter, Zvonik and Cummins (2003) find that short pauses (<300 ms) can be successfully predicted from the length of either preceding or following IP because they are adjacent exclusively to short IPs (<10 syllables). A more detailed analysis regarding IP length is provided by Krivokapić (2007), who finds that pause length depends both on the length and complexity of the following prosodic constituent. In the former case, she finds a positive correlation between pause duration and duration of the following IP. In the latter case, she finds that more complex prosodic constituents, i.e. the constituents which exhibit more branching, are preceded by shorter pauses. Krivokapić (2007) concludes by suggesting that there is an additional or subsequent prosodic chunking of the constituents which have already been phonologically encoded. Further support for these findings is provided in a later paper, where Krivokapić (2012) shows that the planning process starts rather early and may involve a number of prosodic constituents of different length and complexity. In one of the experiments, she measures the duration of pauses in complex utterances consisting of two branching utterances, as it is exemplified in ((Although mad,)IP (she rang Chap.)IP)Utt ((Abe picked up,)IP (but called him.)IP)Utt)Utt. The length of the less complex utterances is varied with respect to the number of syllables. The results showed that as the length of a more distant utterance increases, speakers tend to chunk the first upcoming utterance into IPs, which are both shorter and prosodically less complex. Assuming that the length of a prosodic constituent depends on the information load, it can be concluded that longer utterances, which are characterized by high information load, will be chunked into

shorter and less complex prosodic constituents, typically IPs or PhPs, which in turn results in shorter duration of the preceding pauses (Krivokapić 2012). For example, Ferreira (1991) varies the syntactic complexity of a subject NP and VP in order to examine pause duration between NP and VP as well as the speech initiation time for the whole sentence. The results point to positive correlation between pause duration and syntactic complexity of an object NP as well as between the initiation time and syntactic complexity of a subject NP. She concludes that pause duration reflects the time of phonological encoding, i.e. the time needed for translating syntactic constituents into prosodic constituents, which are the input to articulation. If syntactic constituents are more complex and therefore more demanding, the time of phonological encoding will be longer, which is reflected in longer pauses. In a later paper, Ferreira (1993) manages to translate syntactic constituents into the prosodic ones, thus suggesting that the initiation time and pause duration depend on the complexity of the following prosodic rather than syntactic constituent. However, what Ferreira (1993) fails to consider in more detail is the length of the following prosodic constituent. In relation to this matter, Zvonik and Cummins (2003) find that short pauses (<300 ms) can be successfully predicted from the length of either preceding or following IP because they are adjacent exclusively to short IPs (<10 syllables). A more detailed analysis regarding IP length is provided by Krivokapić (2007), who finds that pause length depends both on the length and complexity of the following prosodic constituent. In the former case, she finds a positive correlation between pause duration and duration of the following IP.[2] In the latter case, she finds that more complex prosodic constituents, i.e. the constituents which exhibit more branching, are preceded by shorter pauses. Krivokapić (2007) concludes by suggesting that there is an additional or subsequent prosodic chunking of the constituents which have already been phonologically encoded. Further support for these findings is provided in a later paper, where Krivokapić (2012) shows that the planning process starts rather early and may involve a number of prosodic constituents of different length and complexity.[3] In one of the experiments, she measures the duration of pauses in complex utterances consisting of two branching utterances, as it is exemplified in $((\textit{Although mad,})_{IP}\ (\textit{she rang Chap.})_{IP})_{Utt}\ ((\textit{Abe picked up,})_{IP}\ (\textit{but called him.})_{IP})_{Utt})_{Utt}$. The length of the less complex utterances is varied with respect to the number of syllables. The results showed that as the length of a more distant utterance increases, speakers tend to chunk the first upcoming utterance into IPs, which are both shorter and prosodically less complex. Assuming that the length of a prosodic constituent depends on the information load, it can be concluded that longer utterances, which are characterized by high information load, will be chunked into shorter and less complex prosodic constituents, typically IPs or PhPs, which in turn results in shorter duration of the preceding pauses (Krivokapić 2012).

1.2. Pauses and pre-boundary lengthening

Pauses are often studied in relation to pre-boundary lengthening due to the fact that both prosodic cues are durational in nature. However, as Ferreira (1993) points out, they represent the manifestations of two different processes. According to π-gesture model (also referred to as 'prosodic gesture model') (Byrd and Saltzman 2003), the process of pre-boundary lengthening results from slowing down the articulatory movements, and accordingly, the speaking rate while approaching the first prosodic boundary. The prosodic gesture reaches the peak of its activation at the prosodic boundary itself and then it deactivates. Accordingly, the process of pre-boundary lengthening signals the right prosodic boundary. Also, it has been shown in many languages that the degree of pre-boundary lengthening depends on the

[2] Similarly to Zvonik and Cummins (2003), she also finds a positive correlation between pause duration and duration of the preceding IP but only in the case of short pauses.

[3] This idea of early planning is also supported by Keating and Shattuck-Hufnagel (2002), in contrast to Levelt's (1989) approach where speech planning is incremental and performed by small but constant extension of language input. In other words, he suggests that the articulation of already processed information and the planning of the upcoming information happens simultaneously. Ferreira and Swets (2002) have a similar view, although they point out that, if speakers are not limited by time, they will choose not to articulate the encoded chunk immediately but continue speech planning.

prosodic complexity of the previous prosodic constituent, i.e. it increases from PWds to PhPs and IPs where it tends to be the highest (Wightman, Shattuck-Hufnagel, Ostendorf and Price 1992 for English; Horne, Strangert and Heldner 1995 for Swedish; Cambier-Langeveld, Nespor and van Heuven 1997 for Dutch). On the other hand, according to the theories of prosodic planning, the duration of pauses depends on the time which is required for planning the following prosodic unit. Thus, in contrast to pre-boundary lengthening, pauses mark the IP left-edge.[4]

Still, despite the fact that the processes of pre-boundary lengthening and pause duration are considered as manifestations of two different phenomena, their relation has been found in many languages, although the results are rather inconsistent. Most often, there is a positive correlation between them as in European Portuguese (Frota 2000), Swedish (Horne et al. 1995), English (Wightman et al. 1992), etc. However, a negative correlation was also found in the production of PhPs in some dialects of Spanish (Rao 2010) as well as in a number of perceptual studies which show that the degree pre-boundary lengthening and duration of the following pause counterbalance each other at I-boundaries (Lehiste 1979; Scott 1982). Lehiste (1979) finds that both sentence and paragraph boundaries are equally successfully perceived if followed by short pauses as long as there is sufficient lengthening in the preceding IP. The only difference between the perception of sentence and paragraph boundaries is the presence of laryngalization at the end of IP, which is necessary for successful perception in the latter case. Also, Scott (1982) uses syntactically ambiguous sentences such as *Kate or Pat and Tony will come* in which the I-boundary may be placed either after *Kate* or after *Pat*, and then varies the durational cues at the potential I-boundaries. She finds that in the perception of I-boundaries, the duration of long pauses has the same perceptual significance as the duration of short pauses and duration of lengthening together. Finally, the production studies in some languages, such as Russian, show that the relation between the process of pre-boundary lengthening and duration of the following pause is fully idyosicratic (Kachkovskaia and Volskaya 2013).

2. RESEARCH GOALS

The goals of the research are twofold: firstly, to analyze the relation between the process of I-boundary lengthening and duration of the following pause in English and Serbian read speech; and secondly, to examine whether and to what extent IP duration in English and Serbian read speech correlates to the duration of the preceding pause. In both cases, we expected to find a positive correlation. In the former case, our expectations resulted from the fact that both I-boundary lengthening and duration of the following pause are essentially based on the process of prosodic planning. In the latter case, we expected a stronger correlation between IP duration and the duration of the preceding pause in Serbian. Serbian is deficient with respect to I-boundary markers in comparison to English, i.e. the prominence of F0 is not a reliable marker of the IP right-edge in Serbian, and stronger correlation between IP duration and the duration of the preceding pause would therefore suggest that pause duration is more reliable I-boundary cue in Serbian than in English. The motivation for conducting this research is twofold as well. Not only were we interested in comparing the behavior of pauses in read speech in English and Serbian as they are prosodically different languages, but we were also keen to examine pause phenomena in read speech in general due to somewhat inconsistent results of previous research on this topic. We were especially interested in examining whether the duration of IPs is a good predictor of pause duration, as it is suggested by the latest studies on speech planning (Krivokapić 2007; 2012).

[4] However, it should be pointed out that Ferreira (1993) tries to connect the degree of pre-boundary lengthening with pause duration by introducing two types, or rather two parts of a pause. There is a timing-based and planning-based part of a pause. The timing-based part of a pause is related to the rhythmic structure of speech and its length is inversely proportional to the length of the final syllable rhyme and, therefore, the degree of lengthening in the preceding IP. On the other hand, the length of the planning-based part of a pause, which constitutes the major part of the whole pause, depends on the complexity of the following constituent.

3. RESEARCH METHODOLOGY

The research is part of a larger corpus-based study whose goal is to examine the temporal properties of segments at prosodic boundaries. The corpus involved approximately one hour of recorded read speech both in English and Serbian and it consisted of texts on a variety of themes. The texts were read by one native speaker of English and one native speaker of Serbian. Both speakers were professional newsreaders. Also, the recordings which make up the English and Serbian corpus were comparable with respect to the articulation rate ($p<0.001$)[5], the themes discussed, and the recording quality (the sampling rate was 44.1 kHz).

The acoustic analysis was done in the *Praat* programme (Boersma and Weenink 2017) and the results of the measurements were then statistically analyzed. The research in both languages was designed in the following way:

(a) In order to test the correlation between the degree of I-boundary lengthening and duration of the following pause, we chose 25 IPs followed by a pause ≥100 ms[6]. The selected IPs had final information focus and falling intonation due to the fact that the frequency these IP realizations was the highest in both English and Serbian corpus. Also, they all contained a trisyllabic PWd with initial word stress and a short vowel in the final syllable in both IP positions. The degree of lengthening in each IP was calculated by dividing the duration of a final unstressed vowel in IP-final position by its duration in IP non-final position and it is expressed in terms of ratio. After that, we correlated the degree of lengthening in the chosen set of IPs with the duration of the following pause.

(b) In order to examine if there is a relation between the degree of I-boundary lengthening and the presence of the following pause, we chose another set of 25 IPs which were followed by a silent interval <100ms, which does not have the status of a pause (see Campione and Véronis 2002). As in the previous case and for the same reason, all IPs had final information focus and falling intonation, and we measured the degree of lengthening of short unstressed vowels in final open syllables of trisyllabic PWds with initial stress. Finally, we compared the degree of lengthening in 25 IPs followed by a pause, i.e. IPs followed by a pause ≥100 ms and 25 IPs without the following pause, i.e. IPs followed by silent intervals <100 ms.

(c) In order to test whether IP length is a reliable predictor of pause duration, we chose approximately 100 IPs which were either followed or preceded by a pause ≥100ms. We measured the duration of the chosen set of IPs as well as the duration of the surrounding pauses. After the measurements, we correlated IP duration both with the duration of the preceding and following pause.

The boundaries PWds were determined in accordance with formal approaches to prosody, which are based on syntax-prosody interface, i.e. PWd consists of a lexical word and the surrounding clitics. Unlike English where only leftward cliticization is possible due to the strengthening of function words followed by an empty category (see Inkelas and Zec 1993; Selkirk 1996), Serbian allows both leftward and rightward cliticization (see Zec 2002).

4. RESULTS OF THE RESEARCH

In this section we present the results of the study. We begin by giving the overview of the results concerning the behaviour of pauses in English read speech. The following subsection focuses on the properties of pauses in Serbian read speech.

[5] In both corpora, the articzlation rate was in the range from 4.4 to 5.9 syl/sec, which is considered ro be typical articulation rate in read speech (Goldman Eisler 1961).

[6] Pauses ≥100 ms were chosen due to the the fact that 100 ms often reperesents the lower limit of pause duration in read speech (Campione and Véronis 2002).

4.1. English

In the analysis of English read speech, no significant correlation was found between the degree of pre-boundary lengthening and the duration of pauses after I-boundaries (Table 1). The absence of a significant correlation further suggests that there is no interdependence between these two prosodic cues.

Table 1: Correlation between the degree of lengthening of short unstressed vowels in final open syllables of trisyllabic words and duration of pauses after I-boundary in English

N	Pearsons'r	p (2-tailed)
25	0.142	0.497

However, the analysis also shows greater lengthening in IPs which are followed by a pause in comparison to those with no pause present after the boundary (cf. Table 2 and Table 3). Also, in IP-final position, word-final vowels are significantly longer in IPs with a pause after the boundary than in IPs which are not followed by a pause ($p<0.001$). Significantly longer duration of vowels in the former case further suggests significant difference between the degrees of lengthening in these two realizations of IPs. We conclude that the process of pre-boundary lengthening and duration of the following pause in English do exhibit relatedness. The fact that no significant correlation was found between these prosodic cues (Table 1) may be caused by a small sample size and it requires retesting on a larger sample.

Table 2: The degree of lengthening of short unstressed vowels in final open syllables of trysllabic words in 25 IP followed by a pause in English

Vowel duration in IP non-final position (ms)	Vowel duration in IP-final position (ms)	t	df	p (2-tailed)	The degree of lengthening
67.38	109.84	8.52	48	0.000	**1.63**

Table 3: The degree of lengthening of short unstressed vowels in final open syllables of trysllabic words in 25 IP not followed by a pause in English

Vowel duration in IP non-final position (ms)	Vowel duration in IP-final position (ms)	t	df	p (2-tailed)	The degree of lengthening
64.76	100.12	7.12	48	0.000	**1.55**

The analysis of IP duration and the duration of the following and preceding pause showed a significant correlation only in the former case (cf. Table 4 and Table 5), as illustrated in Figure 1. Due to the fact that the correlation is positive, these results support the theories of speech planning and confirm that IP length plays an essential role in producing pauses as well as determining their duration in English read speech. At the same time, the results prove that pauses signal the IP left-edge.

Table 4: Correlation between the duration of IP and duration of the preceding pause (cs) in English

N	Pearson'r	p (2-tailed)
52	0.513	0.000

Table 5: Correlation between the duration of IP and duration of the following pause (cs) in English[7]

N	Spearman' rho	p (2-tailed)
50	-0.126	0.383

[7] Due to the absence of normal distribution, we used Spearman correlation test.

Figure 1: (a) Correlation between the duration of IP and duration of the preceding pause and (b) correlation between the duration of IP and duration of the following pause in English

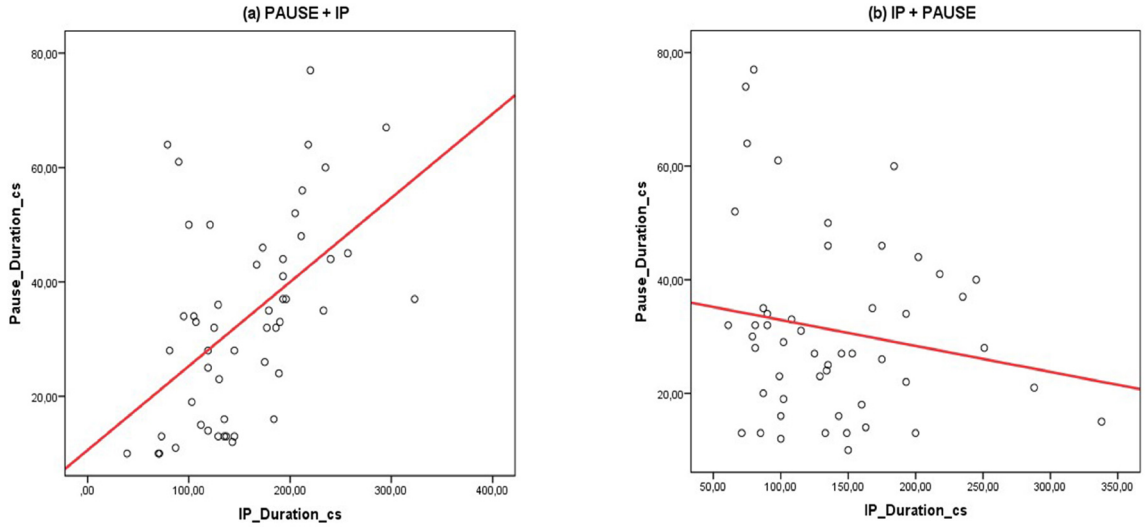

4.2. Serbian

The analysis of pauses in Serbian read speech gave rather similar results to those found in English. Firstly, no significant correlation was found between the degree of pre-boundary lengthening and the following pause duration (Table 6). Secondly, there is a statistically significant difference between the lengthening in IPs followed by pauses, which exhibit greater lengthening, and IPs without a pause after the boundary (cf. Table 7 and Table 8), which suggests the relatedness between these two prosodic cues. For this reason, as it was the case in English, the absence of significant correlation between them can be attributed to a small sample size and, therefore, it has to be re-examined on a larger sample.

Table 6: Correlation between the degree of lengthening of short unstressed vowels in final open syllables of trisyllabic words and duration of pauses after I-boundary in Serbian

N	Pearson's r	p (2-tailed)
25	-0.249	0.230

Table 7: The degree of lengthening of short unstressed vowels in final open syllables of trysllabic words in 25 IP followed by a pause in Serbian

Vowel duration in IP non-final position (ms)	Vowel duration in IP-final position (ms)	t	df	p (2-tailed)	The degree of lengthening
70.96	109.36	7.10	48	0.000	**1.54**

Table 8: The degree of lengthening of short unstressed vowels in final open syllables of trysllabic words in 25 IP not followed by a pause in Serbian

Vowel duration in IP non-final position (ms)	Vowel duration in IP-final position (ms)	t	df	p (2-tailed)	The degree of lengthening
68.88	102.52	6.36	48	0.000	**1.49**

Similarities to English are also observed in the correlation analysis between the duration of IPs and preceding pauses (Table 9) as well as the duration of IPs and following pauses (Table 10). We found a significant and positive correlation only in the former case (Figure 2), which suggests IP phonological

heaviness considerably influences the following pause duration in Serbian read speech as well as that pauses in Serbian, as in English, mark the IP left-edge.

Table 9: Correlation between the duration of IP and duration of the preceding pause (cs) in Serbian

N	Pearson's r	p (2-tailed)
46	0.561	0.000

Table 10: Correlation between the duration of IP and duration of the following pause (cs) in Serbian

N	Pearson's r	p (2-tailed)
46	0.145	0.336

Figure 2: (a) Correlation between the duration of IP and duration of the preceding pause and (b) correlation between the duration of IP and duration of the following pause in Serbian

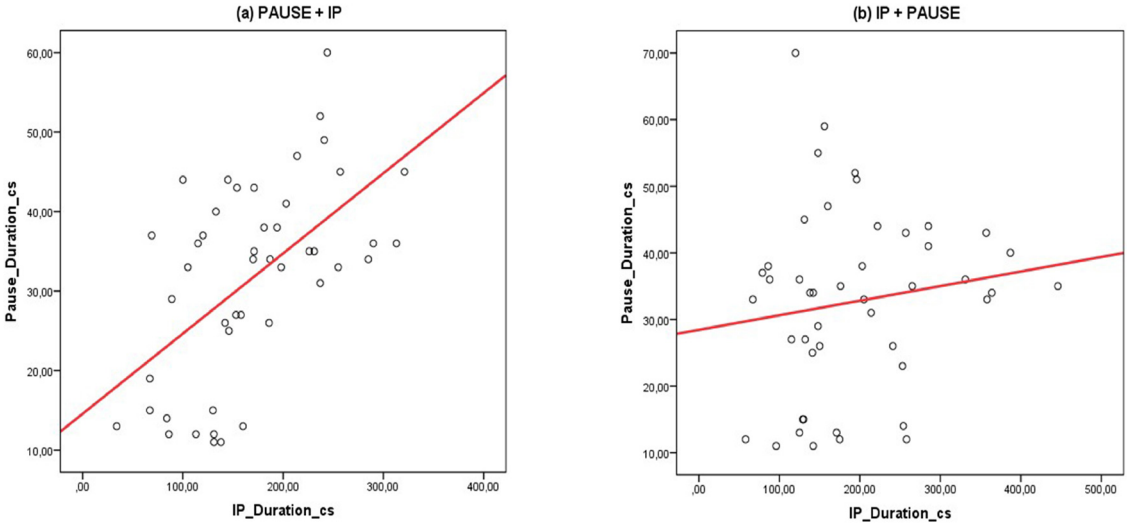

5. CONCLUSIONS

Despite our initial expectations, the results of the research show no significant correlation between the degree of pre-boundary lengthening and duration of the following pause in either English or Serbian. We conclude that the absence of significant correlation between the degree of pre-boundary lengthening and duration of the following pause results either from idiosyncrasy or a small sample size. Further research should therefore involve examining the speech production of a larger number of subjects in both languages as well as re-examining the correlation between the degree of pre-boundary lengthening and duration of the following pause on a larger sample. However, the results also show that the degree of lengthening is significantly higher if IPs are followed by pauses in both languages (Figure 3). This supports the idea that I-boundary lengthening and pause duration are related phenomena in speech production as well as that the process of speech planning in general starts rather early, incorporating both I-boundary lengthening and the prosodic planning of the upcoming constituent.

Figure 3: The degree of pre-bundary lengthening of short unstressed vowels in final open syllables of trysllabic words in (a) English and (b) Serbian

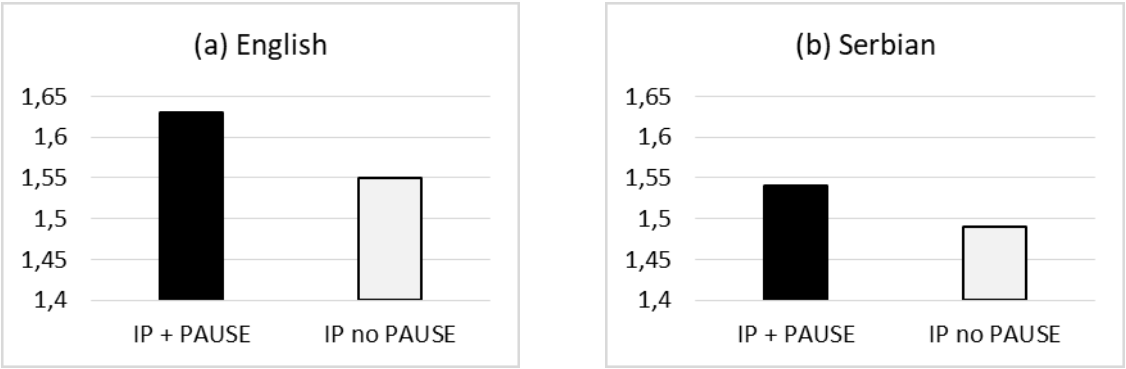

Also, the results of this research confirm the latest theories of prosodic planning, which focus on the influence of IP length on pause duration. We found a significant and positive correlation between the duration of IPs and pauses on the IP left-edge in both languages, which indicates that IP duration is a good predictor of pause duration. If we assume that IP length depends on the information load, these results may be explained from the communicative point of view. A significant positive correlation between the duration of IPs and pauses on the IP left-edge may point to the speaker's need to cooperate in communication, although the communication itself is indirect, and to be as intelligible as possible by giving listeners enough time to process and understand the information already heard and stored in their short-term memory. However, in contrast to our initial expectations, we found that English and Serbian show almost identical behaviour regarding pause phenomena in read speech. A moderate correlation was found between IP duration and the duration of the preceding pause in both languages (cf. Table 4 and Table 9), which may further suggests a rather universal nature of the theories of prosodic planning mentioned above.

The only notable difference between English and Serbian can be observed in the degree of pre-boundary lengthening, which is higher in English no matter whether IPs are followed by pauses or not (Figure 3). However, this is caused by more general differences concerning both the degree and the domain of I-boundary lengthening in English and Serbian (see Jakovljević and Marković 2019).

References

Boersma, P., Weenink, D. (2017). Praat: doing phonetics by computer [Computer program]. Version 6.0.29, retrieved 25 June 2017 from http://www.praat.org/

Bögels, S., Schriefers, H., Vonk, W., Chwilla, D., Kerkhofs, R. (2013). Processing consequences of superfluous and missing prosodic breaks in auditory sentence comprehension. *Neuropsychologia*, *51*, 2715-2728.

Byrd, D., Saltzman, E. (2003). The elastic phrase: Modeling the dynamics of boundary-adjacent lengthening. *Journal of Phonetics*, *31*, 149-180.

Cambier-Langeveld, T., Nespor, M., van Heuven, V. J. (1997). The domain of final lengthening in the production of Dutch. In: *Linguistics in the Netherlands* (J.A. Coerts and H. de Hoop, eds.). Amsterdam: John Benjamins, 13-24.

Campione, E., Véronis, J. (2002). A large-scale multilingual study of silent pause duration. In: *Proceedings of The Speech Prosody 2002 Conference* (B. Bel and I. Marlien, eds.). Aix-en Provence: Laboratoire Parole et Langage, 199-202.

Cooper, W.E., Paccia-Copper, J. (1980). *Syntax and Speech*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Ferreira, F. (1991). Effects of length and syntactic complexity on initiation times for prepared utterances. *Journal of Memory and Language*, *30*(2), 210-233.

Ferreira F. (1993). Creation of prosody during sentence production. *Psychological Review*, *100*(2), 233-253.

Ferreira F., Swets B. (2002). How incremental is language production? Evidence from the production of utterances requiring the computation of arithmetic sums. *Journal of Memory and Language*, *46*, 57–84.

Frota, S. (2000). *Prosody and Focus in European Portuguese: Phonological Phrasing and Intonation*. New York: Garland.

Gee, J., Grosjean, F. (1983). Performance Structures: A Psycholinguistic and Linguistic Appraisal. *Cognitive Psychology*, *15*, 411-458.

Goldman Eisler, F. (1961). The significance of changes in the rate of articulation. *Language and Speech*, *4*(4), 171–174.

Grosjean, F., Grosjean, L., Lane, H. (1979). The Patterns of Silence: Performance Structures in Sentence Production. *Cognitive Psychology*, *11*, 58-81.

Horne, M., Strangert, E., Heldner, M. (1995). Prosodic boundary strength in Swedish: Final lengthening and silent interval duration. In: *Proceedings of the 13th International Congress of Phonetic Sciences* (E. Kjell and P. Branderud, eds.). Stockholm: Royal Institute of Technology, 170-173.

Inkelas, S., Zec, D. (1993). Auxiliary reduction without empty categories: a prosodic account. *Working Papers of the Cornell Phonetics Laboratory*, *8*, 205-253.

Jakovljević, B., Marković, M. (2019). Some properties of I-boundary lengthening in English and Serbian. Paper presented at *The 5th International Conference English Language and Anglophone Literatures Today* (*ELALT 5*), March 9, 2019, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia. Book of Abstracts. Novi Sad: Faculty of Philosophy, 30.

Jakovljević, B., Milićević, N. (2016). Comprehension of natural and synthesized speech: the influence of syntax-prosody interface. In: *Zbornik radova sa međunardnog skupa Jezik, književnost, značenje* (B. Mišić Ilić and V. Lopičić, eds.). Niš: Filozofski fakultet, 799-808.

Kachkovskaia, T., Volskaya, N. (2013). Phrase-Final Segment Lengthening in Russian: Preliminary Results of a Corpus-Based Study. In: *Proceedings of the 15th International Conference on Speech and Computer* (*SPECOM 2013*) (M. Železný, I. Habernal and A. Ronzhin, eds.). Cham: Springer International Publishing, 257-263.

Keating, P, Shattuck-Hufnagel, S. (2002). A prosodic view of word form encoding for speech production. *UCLA Working Papers in Phonetics*, *101*, 112–156.

Krivokapić, J. (2007). Prosodic planning: effects of phrasal length and complexity on pause duration *Journal of Phonetics, 35*(2), 162-179.

Krivokapić, J. (2012). Prosodic planning in speech production. In: *Speech planning and dynamics* (S. Fuchs, M. Weihrich, D. Pape and P. Perrier, eds.). München, Germany: Peter Lang, 157-190.

Ladd, R. (1996). *Intonational Phonology.* Cambridge: Cambridge University Press.

Lehiste, I. (1979). Perception of sentence and paragraph boundaries. In: *Frontiers of Speech Communication Research* (B. Lindblom and S. Ohman, eds.). New York: Academic Press, 191-201.

Levelt, W. J. M. (1989). *Speaking. From Intention to Articulation*. Cambridge MA: MIT Press.

Marković, M., Milićev, T. (2016). Synthetic and natural speech intelligibility and comprehension: effects of prosody. In: *Zbornik radova sa međunardnog skupa Jezik, književnost, značenje* (B. Mišić Ilić and V. Lopičić, eds.). Niš: Filozofski fakultet, 809-817.

Marković, M., Jakovljević, B., Milićev, T., Milićević, N. (2015). The Role of Prosody in the Perception of Synthesized and Natural Speech. In: *Proceedings of the 17th International Conference on Speech and Computer* (*SPECOM 2015*) (A. Ronzhin, R. Potapova and N. Fakotakis, eds.). Cham: Springer International Publishing, 446-453.

Nespor, M., Vogel, I. (1986). *Prosodic Phonology*. Foris: Dordrecht.

Rao, R. (2010). Final Lengthening and Pause Duration in Three Dialects of Spanish. In: *Selected Proceedings of the 4th Conference on Laboratory Approaches to Spanish Phonology* (M. Ortega-Llebaria, ed.). Somerville, MA: Cascadilla Press, 69-82.

Scott, D. R. (1982). Duration as a cue to the perception of a phrase boundary. *Journal of the Acoustical Society of America*, *71*(4), 996-1007.

Selkirk, E. (1984). *Phonology and syntax: The relation between sound and structure*. Cambridge, MA: MIT Press.

Selkirk, E. (1996). The prosodic Structure of Function Words. In: *Signal to Syntax: Bootstrapping from Speech to Grammar in Early Acquisition* (K. Demuth and J.L. Morgan eds.). Mahwah NJ: Lawrence Erlbaum, 187-213.

Selkirk, E. (2005). Comments on the Intonational Phrasing in English. In: *Prosodies* (S. Frota, M. Vigario and M. J. Freitas, eds.). Berlin: Mouton de Gruyter, 11-58.

Swerts, M., Geluykens, R. (1994). Prosody as a marker of information flow in spoken discourse. *Language and Speech*, *37*(1), 2143.

Wang, M., Hirschberg, J. (1992). Automatic Classification of Intonational Phrase Boundaries. *Computer Speech and Language*, *6*, 175-196.

Wightman, C., Shattuck-Hufnagel, S., Ostendorf, M., Price, P. (1992). Segmental durations in the vicinity of prosodic phrase boundaries. *Journal of the Acoustical Society of America*, *91*, 1707-1717.

Zec, D. (2002). On the Prosodic Status of Function Words. *Working Papers of the Cornell Phonetics Laboratory*, *14*, 207-249.

Zellner, B. (1994). Pauses and the temporal structure of speech. In: *Fundamentals of speech synthesis and speech recognition* (E. Keller, ed.). Chichester: John Wiley, 41-62.

Zvonik E., Cummins F. (2003). The effect of surrounding phrase lengths on pause duration. *Proceedings of the 8th European Conference on Speech Communication and Technology (EUROSPEECH 2003),* September 1-4, 2003, Geneva, Switzerland. ISCA Archives, 777–780.

ODLIKE PAUZA U ČITANOM GOVORU U ENGLESKOM I SRPSKOM JEZIKU: POČETNA ISTRAŽIVANJA

Rezime

Rad predstavlja početne rezultate eksperimentalne korpusne analize pauza u čitanom govoru u engleskom i srpskom jeziku. U radu smo se prvenstveno fokusirale na vezu između trajanja pauza i procesa finalnog duženja budući da su rezultati dosadašnjih istraživanja u velikoj meri kontradiktorni, te ukazaju kako na pozitivnu, tako i na negativnu korelaciju između ova dva pokazatelja prozodijskih celina, pa čak i na potpuno odsustvo bilo kakve povezanosti između njih. Uzimajući u obzir da su pauze najčešće na granicama intonacijskih fraza, glavni cilj ovog istraživanja bio je ispitati odnos stepena finalnog duženja i trajanja naredne pauze u intonacijskim frazama u engleskom i srpskom jeziku. Takođe, ispitale smo i odnos između trajanja pauza i trajanja intonacijskih fraza koje ih neposredno okružuju. Budući da je analiza data u ovom radu deo opširnije korpusne studije o temporalnim odlikama segmenta na granicama prozodijskih celina u engleskom i srpskom jeziku, govorni korpusi u oba jezika bili su prilično veliki, te su obuhvatali oko jedan sat čitanog govora. Tekstove su čitale jedna izvorna govornica engleskog i jedna izvorna govornica srpskog jezika, pri čemu su obe govornice profesionalni spikeri. Korpusi su bili uporedivi u pogledu brzine artikulacije, tematike i kvaliteta snimaka, odnosno frekvencije semplovanja (44, 1 kHz). Rezultati istraživanja nisu ukazali na značajnu korelaciju između stepena duženja u intonacijskim frazama i trajanja naredne pauze, kako u engleskom, tako i u srpskom jeziku. Međutim, u oba jezika stepen duženja dosledno je veći u intonacijskim frazama koje prati pauza, što dalje ukazuje da ova dva pokazatelja IP granica nisu nezavisna. Takođe, u oba jezika javila se značajna pozitivna korelacija između trajanja intonacijske fraze i trajanja prethodne pauze, što govori da pauze, uprkos svom složenom i neretko varijabilnom ponašanju, prvenstveno imaju funkciju da signaliziraju levu IP granicu, kao i da su prilično pouzdani prediktori trajanja pauza u čitanom govoru.

Ključne reči: čitani govor, prozodija, intonacijska fraza (IP), pauza, finalno duženje

Bojana Jakovljević
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
bojana.jakovljevic@ff.uns.ac.rs

Maja Marković
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
majamarkovic@ff.uns.ac.rs

UDK 811.18'366.59
811.163.41'366.59

Предраг Мутавџић - Мерима Кријези

О АЛБАНСКОМ ОПТАТИВУ И О МОГУЋНОСТИМА ЊЕГОВОГ РАЗУМЕВАЊА (ПРЕНОШЕЊА) НА СРПСКИ[1]

Савремени албански разликује се од осталих европских језика и по томе што поседује посебан глаголски начин, оптатив, којим говорно лице изражава своју жељу, радост као и друга суптилна емоционална стања. Из тог разлога његово сусретање у језику у писаној и у усменој форми је веома често. С обзиром да је оптатив садржан и у једном низу фразеолошких конструкција, аутори у овом раду настоје да укажу на нека од његових основних експресивних и семантичких својстава унутар тих конструкција те да дају њихове одговарајуће преводне еквиваленте на српском.

Кључне речи: оптатив, албански, експресивност, српски, преводни еквиваленти.

1. ЦИЉ И МЕТОДОЛОГИЈА РАДА

Сваки језик поседује, поред оних универзалних, препознатљивих, и своје посебне јединице за изражавање експресивности, те у том погледу савремени албански није изузетак. Оно што га ипак издваја од многих европских језика јесте посебан глаголски начин, оптатив (mënyra dëshirore / dëshirorja), који поседује и своје одговарајуће морфолошке облике (у презенту и перфекту) и своја особита семантичка значења. У раду настојимо да у најосновнијим цртама прикажемо семантичке и експресивне одлике оптатива у оквиру говорних модела који се, са структурне тачке гледишта, могу схватити и као посебни фразеолошки изрази. У њих смо сврстали и један број народних пословица и изрека, не само из разлога што и оне „садрже трагове националне културе“ (Драгићевић, 2013: 72), него и зато што су то „устаљене конструкције са реченичном функцијом предикативних јединица [које] представљају фразеологију у ширем смислу“ (Мршевић-Радовић, 1987: 28).

Оптатив се у албанском појављује унутар самосталних реченичних исказа двојако:

а) са једне стране, он је нарочит стилогени елемент, будући да носи у себи психолошко-емотивну вредност (позитивну и/или негативну), те у том погледу садржи и извесну дозу суда, односно просуђивања,

б) са друге стране, он је и експресивни елемент: како преноси и исказује лични став говорног лица, он се непосредно везује за унутрашње човеково промишљање и за изражавање емотивног расположења, почев од жеља, поздрава, преко радости, до прекора, клетви и псовки.

Изражавање у говору, по правилу, прати и одговарајућа интонација, односно посебан тон чији је задатак да додатно подвуче (истакне, назначи) изражајност и лични став. Из тог разлога оптатив, начелно сагледано, у албанском није (нити може бити) стилогема, односно формални језички елемент који би се могао везати искључиво за неког аутора и његов стил, говор одређеног краја, за дијалект, социолект и слично, него је стилска одлика албанског као језика.

[1] Рад је написан у оквиру пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Језици и културе у времену и простору*, број 178002.

Са језичке тачке гледишта, веома је занимљива његова појава и употреба у фразеологизмима (било у стандардним, било у нестандардним), те је стога циљ нашег рада да укажемо не само на семантичка поља која се оптативом могу изразити, него и како се такве конструкције могу најбоље пренети (разумети) на српски језик. Све примере на албанском дајемо као глосе не само ради што јаснијег увида у семантику поруке, него и из разлога што преовлађује нулти степен и структурне и семантичке еквиваленције, што значи да одговарајући преводни еквиваленти на српском припадају друкчијим типовима фразеологизације и изражавања. Примере црпимо из два основна извора:

а) главни чине сви доступни релевантни албански једнојезични и двојезични речници, општи и фразеолошки, у штампаном и у електронском облику – њихов комплетан списак приложен је на крају рада;

б) додатни представља претраживач *Google* у својству секундарног облика потврде учесталости употребе и значења забележених облика.

2. УВОДНО РАЗМАТРАЊЕ

Луис Керол, кроз лик Хампти Дамптија у *Алиси с оне стране огледала*, изнео је следеће запажање: „речи имају своју нарав, неке од њих, а посебно глаголи: они су најпознатији – са придевима можеш баш све, са глаголима – већ не можеш“. Међутим, без обзира на ово, глаголи[2], попут осталих речи, улазе у најразличитије односе са другим речима, граде мисли и активно учествују у изражавању наших ставова, идеја и емоција. Тачно је то да су глаголи специфични због својих морфолошко-граматичких облика, али је и чињеница да са глаголима можемо, условно речено, радити све што хоћемо, као и са свим другим речима, и то онолико колико језик и њихова природна (граматичко-синтаксичка) те семантичка својства омогућавају и дозвољавају.

Једна од засигурно најзначајнијих семантичких категорија глагола јесте и она експресивна која долази до изражаја унутар контекста. Из тог разлога се глаголи дају сагледати као једнолексемске језичке јединице које, од језика до језика, исказују најразличитије реалне и потенцијалне стилске, семантичке те експресивне одлике. У зависности од језика, ти облици су најчешће обележени и карактеристичним морфолошким формама. Наравно, глаголи, и поред тога што се сврставају у групу семантички пунозначних речи (Michael, 1970: 363–428; Пипер–Клајн, 2017: 149), припадају и групи зависних речи, с обзиром да у највећем броју случајева ипак не стоје самостално у исказима (Стевановић, 1986: 324). Без обзира на то како су употребљени, глаголи, на основу своје природе и значења, поседују такав карактер да улазе у саставни део такозване емоционалне семантике, према руском лингвисти Шаховском (Шаховский, 2014: 14). Њима исказујемо не само све оно што видимо, него и оно што осећамо и изражавамо путем наших унутрашњих идеја које се, како је истакла Лангер, „grade od utisaka, od čulnih poruka posebnih organa opažanja i nejasnih izveštaja utrobe o osećanjima (...) Građa koju pribavljaju čula stalno se pretače u simbole, naše osnovne ideje“ (Langer, 1967: 93–94). На тај начин глаголи су један од посебних видова нашег симболичког изражавања где експресивност има посебан значај и улогу и у писаном и у усменом дискурсу. Заправо, експресивност неког глагола не зависи само од контекста и дискурса, него и од његове конкретно употребљене граматичко-морфолошке структуре која додатно истиче (подвлачи, указује на) онај емоционални и семантичко-логички ниво који се унутар дискурса жели постићи (остварити).

[2] Чињеница је, међутим, да се глаголи јасно разликују од осталих врста речи и да поседују своје особености које се виде преко свих њихових морфолошко-граматичких, семантичких и синтаксичких својстава.

3. НЕКОЛИКО РЕЧИ О АЛБАНСКОМ ОПТАТИВУ

Оптатив се, као глаголски начин, везује за унутрашњи развој сваког језика који га познаје, те се зато он у свима њима морфолошки изражава на засебне начине. У односу на остале европске језике, албански је специфичан и по томе што је, током свог дугог историјског развоја, изградио, односно сачувао, оптатив као сасвим јединствену глаголско-граматичку те синтаксичко-семантичку категорију, па је у том погледу веома специфичан и архаичан, посебно у презенту (Hewson–Bubenik, 1997: 121). За разлику од других начина, попут индикатива, адмиратива и конјунктива, оптатив у албанском поседује два глаголска времена – презент и перфекат – с том разликом што је прво време далеко заступљеније од другог. Сагледано начелно, сваки глагол може образовати оптатив, у говорној и писаној пракси, међутим, оно што се примећује јесте да је избор ипак сведен на један релативно одабран број – реч је о глаголима, као што су: *bëhem* (= „постати“), *rroj* (= „живети“), *shoh* (= „видети“), *bie* (= „пасти“), *zë* (= „ухватити” узети“), *jam* (= „бити“[3]), *kam* (= „имати“), *marr* (= „узети“), *vij* (= „доћи“) и други који, због фреквенције употребе, учествују у грађењу највећег броја фразеологизама. Чињеница је да се ово није догодило „без разлога“, штавише, оправдано је и са логичке и са семантичке тачке, посебно уколико имамо на уму да сваки глагол, по својем значењу, није (нити заиста може бити) прави изражавалац жеље или каквог другог дубоко личног и емотивно-експресивног доживљаја. Дакле, није овде само реч о употребној вредности, него и о томе да ли и колико неки глагол има способност да у себи обједини читав низ различитих и веома важних психолошко-семантичких поднивоа који се крију у позадини, а који се на први поглед можда не уочавају толико, попут: синтаксичког, семантичког, информативног, друштвено-прагматичког (где је од посебне важности веза између онога што он означава и његових корисника, односно степен разумевања), концептуалног, стилско-функционалног, па и културног.

Изнад свега, не би требало занемарити ни улогу мотивисаности употребе облик(а) оптатива појединих глагола чије значење бива временом специјализовано – што је степен већи, што се учесталије сусреће у језику, тим је сигурније да ће оптатив тог глагола постати опште прихваћен (односно, шире познат) у друштву у односу на оптативне облике других глагола.

Када је реч о употреби, оптатив се може и самостално употребити у исказима, што значи да је глагол каткада сасвим довољан да изрази сву потребну семантичку вредност, а може се наћи и у склопу развијених реченичних исказа, и то било у виду каквог прилога, било предлошко-падежних конструкција. Важан саставни део ових исказа оличава обавезна употреба енклитичког облика личне заменице у дативу, мада постоје и ситуације кад она изостаје, односно када câм глаголски облик тачно указује о коме је реч или на кога се односи (захваљујући личном наставку).

4. О СЕМАНТИЦИ АЛБАНСКОГ ОПТАТИВА УНУТАР ФРАЗЕОЛОГИЗАМА

С обзиром да је оптатив у већини случајева изграђен преко глаголске основе аориста (Ajeti, 1983: 132[4]), могуће је сагледати његову праву природу. По свом карактеру, аорист је такво глаголско време у албанском (али и не само у њему[5]) које, на семантичком плану, изражава перфективну радњу обогаћену нотом личне заинтересованости и одређеним степеном афективности, што значи да аорист носи и субјективни став говорног лица према радњи у којој оно активно учествује. Аорист у албанском (као и у српском и грчком) има могућност да изрази и антериор-

[3] За разлику од српског, где се глаголи нормативно наводе увек у инфинтиву, у албанском глаголи се наводе у 1.л. једнине индикатива актива или пасива, те у том погледу *jam* може одговарати облицима и „јесам“ и „бити“, у зависности од контекста. Сходно *Нормативној граматици српског језика* (Пипер-Клајн, 2017: 197), два су само помоћна глагола у српском - *бити* и *хтети*.

[4] Постоје и глаголски облици изведени од партиципа и презентске основе, али таквих је прилично мали број.

[5] Овде првенствено мислимо на аорист у другим балканским језицима, аромунском, бугарском, грчком, македонском и српском.

ност у виду релативно блиске будуће радње обично постављене у сасвим јасном контексту, и то најчешће уз помоћ адвербијалних деикси. Ове главне карактеристике модалности аориста чувају се и у оптативу где су се додатно развиле и усталиле. Додатно, семантички сагледано, радњу исказану у оптативу говорно лице осећа као сасвим извршеном, управо због и даље снажне везе с аористом, мада њена реализација или још није почела или је сасвим извесно да се дешава, док се на логичком и емотивно-психолошком плану доживљава као могућом, евентулано остварљивом. Отуда форма оптатива, сама или уз придодате допунске лексичке елементе, исказује резултативност глаголске радње у односу на њену маркираност, што значи да говорно лице тежи да укаже на доживљеност и проживљеност глаголске радње и на њено активно извршавање кроз време и простор. Како оптатив садржи у себи и модалност, која подразумева да се глаголска радња перципира као она која репродукује стварност, при чему се објективни исказани модел налази у стању сличности, а не истоветности (Lotman, 1970: 61), он постаје знак који симболично прераста у одраз онога што је производ нашег размишљања, односа, личног доживљаја.

Сагледано из овог угла, оптатив у савременом албанском омогућава стицање посебног сазнања о човеку, о његовом саодносу са другима, а служи и као посебно експлицитно језичко средство:

а) за непосредно изражавање низа различитих емоционалних стања, попут негодовања, коментара, осуде, суда, мишљења и просуђивања – зато функционише као нарочит стилогени елемент, посебно уколико узмемо у обзир да у себи обједињује семантичку категорију моралне вредности (било позитивну, било негативну),

б) за обележавање афективног дискурса – зато је његов експресивно-психолошки елемент непосредно везан за унутрашњу психологију човека, односно за човеково промишљање и за изражавање емотивног расположења, почев од жеља, поздрава, неке могућности (Demiraj, 1988: 887), преко радости, до прекора, клетви и псовки.

Све наведено илуструју наредни примери:

- суд / просуђивање / коментар:

Vrafsh veten! = Убиј се / да се убијеш! Ardhtë kush ardhtë! = Ко је дошао, дошао је / ко је ту, ту је Rroftë sebepi! = Живела прилика! Ku rafsha mos u vrafsha! (= „тамо где ми је да паднем дабогда се не убио“) = Боли ме уво за све / бити опуштен (безбрижан) / шта буде, биће!

- жеља:

Kalofsh mirë! = Лепо се проведи! / Пријатан провод! U martofsh! = Оженио / удала се ти мени! Dora jote t`u praroftë! = Рука ти се позлатила! Të ndjefsha zërin e mirë! (= “осећао ти добар глас“) = Био вазда на дику и понос! Të bëftë mirë! (= „да ти буде добро”) = Пријатно![6]

- изражавање захвалности:

[6] Употреба албанске конструкције је само у ситуацијама када желимо некоме пријатан обед или када се неко послужи .

Me nder qofsh! (= "са чашћу био") = Нема на чему! / Молим!
Shëndet paç! (= „имао здравље") = Хвала![7]
Mbarë paç! (= „среће имао") = Хвала![8]

- честитање:

Paç vetëm të mira! (= "имао само добро") = Свако добро / све најбоље (ти било)!

- поздрав:

Mirupafshim! = До виђења!
Mirë mbetsh / ardhsh / vafsh! = У добру (ми) остао / добро (ми) дошао / у добру (ми) отишао!
Qofsh mirë! = Остај ми добро (здраво) / добро ми био!

- прекор / клетва:

Të përpiftë dheu! = Дабогда те земља прогутала!
Të dalshin trutë / kallëp! (= „изашао ти мозак / калуп") = Дабогда полудео!
E pafsha në rrugë të madhe! (= „видео га ја на великом путу") = Зло га снашло!
Të raftë rrufeja! = Гром те спалио / погодио!
Më marrsh të ligat / të keqen! (= „узео ми зло / невољу") = Носи се / иди до врага![9]

- заклињање:

Pasha dy sytë e ballit! (= „имао два ока на челу") = Тако ми очију!
Pasha Zotin! = Тако ми Бога!
Pasha fëmijët e mi / kryet e fëmijëve! (= „имао главе деце") = Деце ми моје / Тако ми деце!

- проклињање:

Të zëntë shtëpia bar! (= „ухватила ти кућу трава") = Славска (свећа) ти се угасила! / Семе ти се затрло дабогда! / Дабогда ти кућа у коров обрасла![10]
T'u shoftë pragu! (= „праг ти се угасио") = Све ти пусто остало!
Të çofshin me katër veta! (= „изнели те са четири особе") = Дабогда изашао ногама напред / изнели те у сандуку дабогда!

- псовка[11]:

[7] Када некоме ко кине кажемо *shëndet*! (= „[на] здравље"), следи назначени одговор у виду захваљивања.

[8] Када некоме кажемо *punë e mbarë!* (= „срећан рад"), следи назначен одговор као захваљивање и жеља да се и саговорнику узврати истом мером, дакле:„хвала / и теби срећно било, од руке ти све ишло"!

[9] Упућује се ономе ко жели да нам нанесе зло.

[10] Слично је и у језику Влаха из западне Србије код којих се сматра да је једна од најјачих клевти ова: *дабогда имао само седе [мј. старце] у кући, а унуке никад око стола*.

[11] Нажалост, ни албански језик није поштеђен псовки, односно скарадности. Чињеница је, међутим, да се управо у оваквим, пре свега разговорним конструкцијама, оптатив редовно сусреће. У том погледу наводимо само неколико њих, чисто ради илустрације и као примере непосредне употребе оптатива, без икакве даље елаборације или залажења у појединости.

Hënksh kar! (= „појео кару“) = Дувај га!
Të qifsha me kalamboq! (= „јебао те ја кукурузом“) = Набијем те на курац / кукуруз!
Të qifsha ropt! = Јебем ти целу фамилију / семе!
Ma hënksh mutin! (= „појео ми говно“) = Једи говна
Të shtifsha kabllon! (= „ставим ти кабл“) = Набијем ти га / турим ти га![12]

Како се види из примера, позиција оптатива је углавном на почетку исказа, мада може бити и на самом крају, што је далеко ређи случај, а тада целокупном исказу пружа додатну изражајну и афективну ноту. Такође, оптатив функционише на три засебна нивоа изражавања у својству особене стилистичке карактеризације: на поетско-стилском, на колоквијалном, и на општем где може покрити све остале семантичке и експресивне нивое исказивања емоција и односа (шаљиво, подругљиво, подсмешљиво и слично), укључујући и конотацију отвореног насиља (Шипка, 1999: 34–35), како управо показују последњи примери. Ово значи да глагол у оптативу поприма додатни семантичко-конотативни садржај, сходно теоријском виђењу Џејкобса и Розенбаума (Jacobs–Rosenbaum, 1971: 2–3), видљив и на површини, што је примарна одлика коју показују и морфологија и интонација, и у дубини, што је секундарна одлика испољена преко контекста, односно прагматике и семантике. Другим речима, глагол бива специјализован, будући носилац једне квалитативно нове информације, док је истакнут фигуративан (метафоричан) садржај. Тако исказ стиче посебну комуникативну вредност, а оптатив, носилац експликативне убедљивости, постаје језичко-семантичка јединица изражајне реторике, средство реакције појединца на одређене подстицаје из своје околине. Тиме реакција, или одговор на подстицај, стиче премису културног обрасца понашања који је постао устаљен готов модел комуникације и изражавања у албанском. То значи да је реч о кодификованој формулативности унутар строгих граматичко-експресивних правила, при чему је једино садржај поруке препуштен појединцу, мада је и ту ниво произвољности и индивидуалности сведен на што мању меру. Зато интонација с унутрашњом експресивношћу, афектом и психолошком мотивисаношћу појединца пружају оптативу потребну семантичко-експресивну вредност која се испољава преко сазнајно-афективне садржине. Имајући све претходно на уму, може се закључити да оптатив није ни стилски ни изражајно неутрална језичка категорија – како припада психолошко-емоционалном слоју, задатак му је да на семантички-вредносном нивоу побуди и скрене пажњу на оно што говорно лице сматра битним. Из тог разлога не чуди што се у свим забележеним случајевима оптатив јавља у садашњем времену које не носи само семантичку конотацију непосредног (садашњег) тренутка, него се може односи и на неки будући, а који се или управо граничи са часом говора:

Mos të e zëntë e nesërmja! (= „не узела те сутрашњица“) = Дан не дочекао!
Të pafsha të ftohtë! (= „видео те ја хладног“) = Дабогда одапео!
E gjetsh nga mos e pandefsh! (= „нашао га одакле га не очекујеш; с/нашло те одакле га не очекујеш“
U qorrofsh! = Ослепео / оћоравио дабогда!
Hallall të qoftë! = Алал ти било!

или који би могао потрајати:

[12] У наредном примеру: *Ku je, të qifsha!* (= „Где си, јеб`о те!“) псовка исказана оптативом није намењена увреди, већ функционише у колоквијалном говору као поштапалица и као изражавање личне заинтересованости, донекле и присности говорног лица према своме саговорнику. Како показује преводни еквивалент, и у српском владају исти принципи.

Mos të rëntë shpina për (në) tokë! (= „да ти не падну леђа на земљу“) = Дуг ти живот био! / Дуго (ми) живео (поживео)!
U bëfsh njëqind vjeç! (= „напунио сто година“) = Доживео ти (мени) стоту!
T'u bëftë dita një muaj! (= „дан ти постао месец“) = Жив / дуговечан (ми) био!
Mos vdeksh kurrë! (= „никада не умро“) = Жив (ми) био (сто година)!
Qoftë me jetë! (= "био са животом“) = Да (ми) живиш!
I punoftë zari[13]! (= „радила му срећа“) = Срећа га (је) пратила! / нека га (је) прати срећа!
Mos të paftë syri keq! (= „да те не види рђаво[14] око“) = Вазда срећан био!
Mos ia pafsha sytë! (= „очи му/јој не видео“) = Да га (је) очи моје не виде више!

Примери који показују да глаголска радња исказана оптативом може значењски покрити дуже временске периоде углавном имају обавезну адвербијалну темпоралну допуну чиме се и семантички и логички указује на трајање. Понекад и сâм облик оптатива довољан је за то, што умногоме зависи од самог глагола. Тако у наредним примерима:

Rrofsh dhe qofsh sa malet! (= „живео и био као планине[15]“) = Да (ми) дуго живиш! / Жив (ми) био!
T'u zgjattë jeta! (= „продужио ти се живот“) = Поживео (ти нама)!
Me nder qofsh! (= "са чашћу био“) = Нема на чему! / Молим, и други пут![16]

семантика глагола недвосмислено указује на жељу говорног лица да исказана радња траје што дуже кроз време и простор. Оваквих примера има, али су у знатно мањем броју забележени, што је, са становишта логичког размишљања, сасвим оправдано и очекивано, посебно уколико знамо да се будућност може једино очекивати са више или мање извесности и поузданости. У оба случаја семантички и прагматични смисао исказа темељи се на основу самог контекста, што ће рећи да се сваки фразеологизам с оптативом може схватити или на један или на други начин. Начелно сагледано, основна семантичко-логичка вредност оптатива огледа се у томе што он обухвата глаголску радњу схваћену као целокупну, заокружену, а њено смештање у садашњи или у будући тренутак јесте тренутни (или произвољни) одабир говорног лица у складу са његовим унутрашњим психолошко-емотивним виђењем (проценом).

Када је реч о еквиваленцији, на основу датих превода увиђа се да албанском оптативу у српском одговара или глаголска перифрастична конструкција *да / нека + презент* или *крњи перфекат*. Без обзира на глаголску форму, њу најчешће прати и допуна у виду карактеристичног прилошког адвербијала *дабогда* којим се појачава и семантика и тон исказа. У албанском тон исказу даје искључиво целокупан реченични акценат, што значи да се цео исказ изговара повишеним гласом, као и у императиву, на пример, при чему морфолошки облик оптатива сâм по себи већ семантички сигнализира да је реч о посебној врсти експресивности.

Из примера увиђа се да су у фразеологизмима чврсто инкорпорирани најразличитији појмови везани за албанску материјалну и духовну културу, у које се укључују још и:

а) понеки кулинаризми:

Mos pjeksh dy bukë në hi (= „не испекао два хлеба на пепелу“) = Дабогда папке отегао!
Ta zëntë fytin buka (= „ухватило ти грло хлеб“) = Дабогда цркао / нестао с лица земље!
I vraftë buka! (= "хлеб га убио“) = О главу му (јој) се олупало!

[13] Основно значење ове речи је „коцка за коцкање“.
[14] Овде значење „рђавог ока“ односи се на „урокљиво око“.
[15] И у грчком постоји идентични исказ: *να ζήσεις σαν τα ψηλά βουνά* (= „поживео као високе планине“).
[16] Ово је уобичајени одговор када нам се неко захвали на учињеној услузи, на помоћи и слично.

E vraftë buka e zezë! (= "црни га хлеб убио") = Све му се вратило дабогда!
E zëntë sytë buka![17] (= "узео му хлеб очи") = Дабогда не прогледао више!
Të ndafsha hallvën! (= "поделио ти ја алву") = Дабогда нестао / скончао!
Rroftë si kungull në brymë! (= „живео као тиква на слани") = Цркао што пре! / умри!
I ngrënça drekën! (= "појео ти ја ручак") = Дабогда га живог не видео / затекао!

б) поједини соматизми:

Paç faqen e bardhë! (= „имао образ бео") = Вазда био светлог / чистог образа!
Qoftë me faqen e bardhë! (= "да му буде са белим образом") = Срећно / беријетно му било!
T'u bëftë gjaku ujë! (= „да ти крв постане вода") = Цркао мајци дабогда!
Mos e çoftë kryet shëndoshë! (= „не носио главу здраву") = Дабогда одапео!
Iu haptë varri nën këmbë! (= „гроб му/јој/ се под ногама отворио") = Нестао са лица земље! / Прогутала га/је земља!
Iu marrtë gjuha! (= „узео јој /му/ се језик") = Језик јој (му) отпао дабогда!
Këputtë dellin e qafës! (= „откинуо жилу с врата") = Дабогда јутро не дочекао!
T'u thaftë dora! = Дабогда ти се рука осушила / отпала!
Kërkoftë murin në dorë! (= "тражио зид у руци") = Да ти очи испадну / ослепео дабогда!
Iu thaftë lëkura e barkut! (= „осушила му /јој/ се кожа стомака") = Дабогда ти се семе затрло!

в) разни појмови из непосредног природног окружења:

Të ardhtë era dhe! (= „да ти дође ветар земља") = Дабогда ти дошао судњи дан!
Të ardhtë erë e mirë! (= „дошао ти добар ветар!") = Нека те добар глас прати!
Të marrtë dheu! (= "земља те узела") = Дабогда пасао траву одоздо!
Iu haptë dheu / varri nën këmbë! (= „отворила му се земља / гроб под ногама") = Земља га прогутала!
Të na rrofsh sa malet! (= „да нам живиш као планине") = Дај Боже да нам дуго живиш!
Të daltë flaka! (= „да ти изађе пламен") = Дабогда пропао!
Ardhtë si vera! (= "дошло као лето") = Дабогда све на добро изашло!
T'u bëftë rruga dritë! (= „постао ти пут светлост") = Да ти све иде као од руке!
Mos pafsh ditë të zeza! (= "не видео црне дане") = Дабогда те зло не снашло! / да ти све иде како треба!
T'u bëftë dita një muaj! (= „дан ти постао месец") = Поживео (ми) ти!
Mos pafsh ditë! (= „дан не видео") = Белог дана не видео!
T'u shkurtoftë dita! (= "дан ти се скратио") = Дабогда ти дани били одбројани!
T'u shoftë ylli! (= „звезда ти се угасила") = Среће немао!
T'u bëftë diell! (= "да ти постане / буде сунце") = Све ти на добро изашло!
Prapa diellit vaftë! (= „иза сунца отишао") = Да га моје очи не виде! / Дабогда нестао!
Iu shoftë hija e diellit! (= „сунчева сенка да му се угаси") = Немао мира / среће у животу!
Të dhënça ujë me lugë! (= „да/ва/о ти воду кашиком") = Нестао / одапео што пре дабогда!

д) извесне животиње, углавном дивље:

[17] Овај израз носи изузетно тешку клетву, а по правилу упућује се ономе ко показује незахвалност или немарност према својим родитељима или одгојитељима.

Të raftë ujku në vathë (= „упао ти вук у тор“) = Зло те снашло!
Të çaftë ujku! (= “вук те раскомадао“) = Вуци те изели / појели!
Mos e dëgjofshin qyqen! (= „кукавицу не чули“) = Нека цркну / липшу што пре!
Bëfsh gjumin e gjarprit (= „постао сан змије“) = Дабогда не устао!
Ta qiftë qeni nënën! = Јебао ти пас матер!
Rrofsh sa pulëbardha! (= “живео као галеб“) = Живео дуго!
Të piftë sorra mendjen! (= “попила ти врана мозак/ум”) = Дабогда ти чавке мозак попиле!

ђ) религијски и митолошки појмови:

Të hyftë i paudhi në mes të barkut! (= „да ти нечастиви уђе у сред стомака“) = Дабогда порода немао/-ла!
Të marrtë dreqi! = Ђаво те однео / носио!
Mos ia paç fatin! (= “немао [злу његову] судбу / усуд“) = Поживео (ми) дуго!
Të shpëlaftë mortja[18]! (= “однела / испрала те утвара/смрт“) = Смрт те однела!
Mos të zëntë ora[19]! (= „да те не узме ора“) = Дабогда умро!
E shitoftë zana[20]! (= „вила га погодила / ранила“) = Зло га (је) погодило (снашло)! / Срећа немао/-ла!
Fjetsh të madhin! (= “спавао великим [сном]“) = Не пробудио се никада! / Дабогда никада не устао!
Të rëntë gjëma[21]! = Несрећа / усуд те стрефила/-о!
Të rëntë flama! (= „погодила те куга“) = Куга (чума) те изјела / однела!
Të priftë e mbara! (= “дочекало те благостање“) = Био ми успешан / успех нека те прати!
Të foltë / këndoftë hoxha / prifti! (= „говорио / певао ти хоџа / поп“) = Дабогда ти поп опело држао! / Окадио те поп! / Немало те!
Të thëntë hoxha në vesh (= „да ти говори хоџа на уво“) = Дабогда одапео!
Të daltë vigu[22]! (= “изашао ти ковчег“) = Дабогда крепао!
Ta bëfsha varrin / gropën! (= “да ти начиним гроб / јаму“) = Дабогда те сахранио/-ла! / Траг ти се затро!
Pasha Zotin! (= „имао ја Бога“) = Тако ми Бога!
Ju faltë Zoti! = Бог вам дао!
E ndihmoftë Zoti! = Бог му (јој) помогао!
Dashtë Zoti! = Даће Бог!

е) остали материјални појмови из свакодневног живота:

[18] У албанској народној митологији се ова реч односи на архангела Гаврила који, како стоји у Библији, долази са вестима о васкрснућу.

[19] Ора је код Албанаца посебна вила коју сваки човек има, а помаже му у животу, штити га и води. Појављује се као девојка, девојчица, (млада) жена, понекад и као змија. „Добре оре“ следе јунаке, све поштене и праведне људе, „рђаве оре“ су пратиље злих људи, кукавица, подлаца. Свака ора је смртна, а најчешће живи у пећини, поред реке, у планини или у шуми.

[20] Зана је вила која живи у близини планинских извора и брзака. Верује се да је изузетно храбра (отуда и израз *trim si zana* /= „храбар као вила“/, = неустрашив као лав / Бог), заштитница је сваког ратника кога, ако падне на бојном пољу, она прва оплакује као мајка свог сина. Ако и највећи јунак затекне виле на купању, оне су тада немилосрдне и напашће га. У епској поезији Албанаца (север Албаније, Косово и Метохија, Црна Гора) зана је чест лик који посматра битке из даљине и интервенише само онда када је то потребно.

[21] Gjëmë/-a је посебна врста тужбалице коју жене певају, и то тако да једна изговара неколико поетских стихова, а потом хор иза њених леђа пева рефрен у тугаљивом тону. На подручју северне Албаније и мушкарци су активно учествовали у извођењу тужбалице. У ширем семантичком значењу, ова реч покрива значење и „вест о смрти“, и „тешка недаћа“, односно „велики / огроман бол“.

[22] Vig/-u/ код Албанаца муслимана фигуративно означава „ковчег“, мада му је основно значење „постеља на којој лежи болесник“, односно „носила“.

T'u sharroftë sharra! (= „истестерисала те тестера!") = Крепао дабогда!
Të pafsha nëpër dyert e botës! (= „гледао те ја кроз врата света") = Дабогда спао на ниске гране! / немао ништа!
Të vraftë pushka mbarë! (= „убила те срећна пушка") = Вратио се као јунак / Осветлао образ[23]!

Посебна семантичка вредност оптатива огледа се и у једном низу фразеологизама који су крајње специфични за албанско друштво и културу. Такав је, на пример, *të vraftë pushka mbarë* (= „убила те пушка срећна") који се и логички и когнитивно доживљава као изрицање позитивне жеље, што је сасвим супротно у односу на оно што сви његови лексички елементи посебно значе. Будући упућена само мушкарцу, у основном значењу изражава непосредну жељу говорног лица да онај коме је упућен буде јунак у борби, да се покаже достојним пушке и ратовања, односно да из борбе изађе као частан. Фигуративно схваћено, израз може покрити и значење да неко буде успешан у свом послу, дорастао свим изазовима и да не поклекне. Једна од посебних фразеолошких конструкција у албанском јесте и наредна: *të qoftë hallall si gjitë e nënës gjaku* (= „да ти буде опроштено као мајчиним грудима крв") која се чује само у посебној прилици, и то онда када се глава породице убијеног обраћа глави породице убице, при чему опрашта палу (проливену) крв свог детета. Он тиме посебно подвлачи да не захтева никакво обештећење, са једне стране, а са друге изражава своју жељу да спречи даљу освету у крви. Овај облик храбрости код Албанаца је (био) изузетно редак, али се зато као знак човечности и људскости високо цени(о) и уважава(о) у друштву.

Занимљиво би било истаћи са културолошке стране и следеће – у тренутку када дете почиње да изговара неспретно своје прве речи, мајка, или било ко од укућана, може му се обратити изразом: *të hëngsha gojën!* (= „појела ти ја уста"). Њиме се из милоште испољава одушевљење и радост што дете чини прве говорне кораке, а на српски се може пренети као „изем ти језик".

Код Албанца на Косову и Метохији на дан венчања задржао се и даље обичај да се младима упути жеља за леп живот испуњен радошћу честитком *e hëngshin bukën e ëmbël* (= „/по/јели сладак хлеб"), што би одговарало нашем изразу (жељи): *било вам вазда срећно (лепо) / пратила вас брачна срећа!* Номинална конструкција *bukë e ëmbël* семантички одговара милихброту, а у метафоричком погледу оличава укрштање двају елемената: хлеба, као кључног симбола живота и бивствовања, и слатког, као узвишеног и божанског, при чему њихово обредно укрштање треба да пружи основицу за дуг и хармоничан брачни живот у слози. У етнолошком погледу, хлеб је и код Албанаца, као и код свих других (европских) народа, временом задобио низ митолошко-религијских и традиционалних значења, ушавши у бројне народне обичаје, па тако и у церемонију венчања где симболично фигурира као „хлеб живота", симболично означавајући почетак новог живота. Заправо, овај квасни хлеб, у форми векница, раније се посебно месио и пекао, а пре дељења свим званицама на венчању обично је био обилато премазиван медом.

Оптатив трећег лица презента помоћног глагола *jam* (бити), фигурира у извесним стереотипним конструкцијама, као што су:

a) корелативни везник: *qoftë ... qoftë* (= било ... било);
b) условни везник: *në qoftë se...* (= ако / уколико / у случају да...)
c) спојеви са неодређеним заменицама: *cilido qoftë, kushdo qoftë* (= ко год био / ма ко био)
d) спојеви са неодређеним прилозима за место: *kudo qoftë, kurdo qoftë* (= куд год било / где год било)

[23] Овим изразом се жели неком ратнику (борцу) успех у бој, док се метафорички односи на постизање успеха у било ком послу који се обавља.

а занимљиво би било назначити да је уз помоћ њега изведен и посебан еуфемизам – *qoftëlarg* (буквално: „[онај који би требало] да буде / остане далеко“) – чији би најадекватнији превод на српском гласио „нечастиви“.

5. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Из свега реченог увиђа се да је оптатив у савременом албанском језику једно од можда најснажнијих експресивних средстава којима овај језик располаже, будући да њиме говорно лице директно испољава своја унутрашња психолошка и емоционална стања. Ово има за последицу да му је семантички опсег прилично сужен управо због специјализоване употребе, у смислу да означава изражавање жеље, клетве, псовке и сличног. Употребом опратива у исказу говорно лице глаголску радњу семантички измешта из реалне осе, усмеравајући је ка неправом садашњем или будућем тренутку, при чему се, због нужног помера угао гледања на њу, указује на могућу жељену (тражену, замишљену) пројекцију. Самим тим мења се и семантика глагола која се креће у оквиру дихотомије конкретно-апстрактно (односно, жељено, прижељкивано), а померање иде или према позитивном или према негативном полу, све у непосредној зависности од контекста. Отуда оптатив носи само конотативно семантичко обележје и више се схвата као асоцијација, као облик афектирања, односно постаје „све оно што једна реч, на мање или више јасан начин, може евоцирати, сугерисати, побудили или имплицирати“ (Martinet, 1967: 1290). Тако употребљен, како и примери показују, да оптатив није ништа друго до снажна, изражајна готова језичка формула коју, у знатном броју случајева, прати и одговарајућа лексичка допуна. Без обзира на то да ли је употребљен самостално или са пратећом адвербијалном допуном у исказу, функционише као једна посебна врста фразеолошког израза у савременом албанском, будући да је у већини случајева преовладала лексикализација и петрификација свих саставних елемената исказа.

У свим забележеним фразеологизмима оптатив подвлачи субјективни став и лично вредновање, и то како у правцу мелиоративно-пејоративно, тако и у правцу конкретно-апстрактно, док на логичком плану однос иде у тројаком смеру, било да је реч о проширењу, о сужењу или о промени значења. Тако, на пример, израз *i vënçin zilet* (= „дабогда му поставили звона“), у значењу *дабогда се осрамотио (обрукао) / навукао срамоту* усмерен је на пејоративну страну, а читав логички смисао реалне радње „постављања звона“ (клепетуше), баш као што се ставља некој домаћој животињи, семантички је померен у страну, што је резултирало да се устали сасвим квалитативно ново конотативно и апстракно значење. Тиме су изрази у оптативу својеврсни „еталони по којима се мери сликовито свет“ (Маслова, 2001: 44), односно постају одређене мере својства и квалитета, одмеравања појава и догађаја те сагледавања односа између људи. Као „готове формуле“, искази у оптативу дубоко задиру у поље концептосфере, према схватању Зикове, у скуп свих „скраћених и поједностављених одраза укупног збира представа о свету унутар одређене традиције“ (Зыкова, 2015: 23). Наравно, и поред тога што концептосфера једног језика и на логичком и на семантичко-експресивном пољу показује хомотипичност са бројним другим језицима[24], она је у сваком језику у знатном обиму идитипична. Примери у албанском с оптативом су у том погледу веома илустративни.

Сви дати преводни еквиваленти на српском језику показују да је у извесној мери могуће говорити о поклапањима, односно о дивергенцији између два прилично различита језичка и фразеолошка система, мада у највећем броју случајева преовлађује конвергенција. Она је видљива како на структурном плану, тако и на семантичком. Оно што је посебно важно подвући јесте да је фразеолошка комбинаторика са глаголом у оптативу у албанском језику веома развијена и продуктивна, што ће рећи да су у изразе ушли најразличитији појмови из свакодневне материјалне и духовне културе – такве елементе не сусрећемо у српском.

[24] Ово треба схватити уз ограду, будући да имамо на уму и балканске и европске језике.

На крају додајмо и следеће, а што се тиче фразеолошке компетенције. Приликом учења албанског као страног језика, усвајање оптатива, као сасвим засебне граматичко-морфолошке категорије, са једне стране, и правилно разумевање његовог функционисања у говорном и писаном чину, са друге, представља један од веома важних чинилаца у развијању целокупне лингвокултуролошке компетенције, сходно виђењу руске лингвисткиње Телије (Телия, 1996). Ово ће бити јасније уколико имамо у виду да се иста језичко-прагматична ситуацију у албанском и у српском језику исказује не само путем различитих граматичко-морфолошких елемената, него и на различите структурне начине у већини случајева. Из тог разлога разумевање употребе и значења оптатива у албанском нужно припада и културном плану, с обзиром да се језичка основа исказа умногоме допуњује многобројним културним и социолошким чиниоцима. А како је назначила Ковшова (2012: 39), поред експресивног и емоционалног слоја, постоје и оцењивачки и мотивацијски који заједно учествују у грађењу информације, што ће рећи да је у одгонетању било које фразеолошке конструкције битан његов дубљи, културно-семантички ниво, који се постепено усваја развојем језичке и фразеолошке компетенције. Отуда је у сваком језику културна специфичност та која један језик раздваја од другог (Burger, 1998: 91; Dobrovol'skij–Piirainen, 1997: 115) у већој и мањој мери, а која треба да се нужно савлада како би се међусобно и језици и културе приближили и били што разумљивији.

Литература

Ajeti, Idriz[2]. (1983). *Historia e gjuhës shqipe (Morfologjia historike)*. Prishtinë: Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore.

Burger, Harald. (1998). *Phraseologie: eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.

Demiraj, Shaban. (1988). *Gramatikë historike e gjuhës shqipe*. Prishtinë: Rilindja.

Dobrovol'skij, Dmitr – Piirainen, Elisabet. (1997). *Symbole in Sprache und Kultur: Studien zur Phraseologie aus kultursemiotischer Perspektive*. Bochum: Brockmeyer.

Драгићевић, Рајна. (2013). „Концеп Бога у српским народним пословицама“. У: *Теолингвистичка проучавања словенских језика* (ур. Грковић-Мејџор, Јасмина и Кончаревић, Ксенија). Одељење језика и књижевности. Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија. Књига 5. Београд: САНУ, 71–85.

Зыкова, Ирина Владимировна. (2015). *Концептосфера культуры и фразеология. Теория и методы лингвокультурологического изучения*. Москва: Ленанд.

Jacobs, Roderick A. – Rosenbaum, Peter S. (1971). *Transformations, Style and Meaning*. Waltham: Xerox.

Ковшова, Мария Львовна. (2012). *Лингвокультурологический метод во фразеологии: Коды культуры*. Москва: Кн. дом „ЛИБРОКОМ“.

Langer, Suzana. (1967). *Filozofija u svome ključu*. Beograd.

Lotman, Jurij. (1970). *Predavanja iz strukturalne poetike*. Sarajevo: Svjetlost – Zavod za udžbenike.

Martinet, André. (1967). „Connotations, poésie et culture“. У: *To Honour Roman Jakobson. Essays on the Occasion of his 70th Birthday*. Vol. II, Paris: Mouton, 1288–1294.

Michael, Ian. (1970). *English Grammatical Categories and the Tradition to 1800*. Cambridge: Cambridge University Press.

Мршевић-Радовић, Драгана. (1987). *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*. Едиција Монографије. Књига LX. Београд: Филолошки факултет.

Пипер, Предраг–Клајн, Иван[2]. (2017). *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.

Стевановић, Михаило[5]. (1986). *Савремени српскохрватски језик. I-II*. Београд: Научна књига.

Телия, Вероника Николаевна. (1996). *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Москва: Школа „Языки русской культуры“.

Hewson, John–Bubenik, Vit. (1997). *Tense and Aspect in Indo-European Languages: Theory, Typology, Diachrony*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Шаховский, Виктор Ивановичь. (2014). Эмотивная лингоэкология: комплексный подход к изучения языка, речевой деятельности и человека. *Вопросы психолингвистики*. Но. 1 (19) (2014), 13–21.

Шипка, Данко. (1999). *Опсцене речи у српском језику*. Београд–Нови Сад: Прометеј–ЦПЛ.

Речници

Fjalor Fjalësh e Shprehjesh Popullore. (1982). Prishtinë: Instituti Albanologjik i Prishtinës.
Fjalor i gjuhës së sotme letrare shqipe (I-II). (1981). Prishtinë: Rilindja–Instituti albanologjik i Prishtinës.
Fjalor shqip-serbokroatisht. (1981). Prishtinë: Instituti albanologjik i Prishtinës.
Fjalor serbokroatisht-shqip. (1986). Prishtinë: Instituti albanologjik i Prishtinës.
Gjevori, Mehmet. (1988). *Frazeologjizma të gjuhës shqipe me shpjegime*. Prishtinë: Rilindja.
Marku, Lavdimir. (2010). *Fjalor shqip-greqisht*. Tiranë: Infbotues.
Marku, Lavdimir (2009). *Ελληνο-αλβανικό λεξικό*. Tiranë: Infbotues.
Mullafetahu, Agim. (2016). *Fjalor idiomatik shqip-anglish*. Shkup-Prishtinë-Tiranë: Logos A.
Oxford Albanian-English Dictionary (edited by Leonard Newmark). (1999). Oxford: Oxford University Press.
Thomai, Jani. (2010). *Fjalor frazeologjik i gjuhës shqipe*. Tiranë: EDFA.
Topciu, Renata–Melonashi, Ana–Topciu, Luan. (2003). *Dicţionar albanez–român*. Iaşi: Polirom.

Сајтографија

https://fjalorthi.com/
http://www.shkenca.org/content/view/5/42/

ON THE OPTATIVE IN ALBANIAN AND POSSIBILITIES OF ITS UNDERSTANDING (TRANSFERENCE) IN SERBIAN

Summary

In Modern Albanian, the optative (which is formed both synthetically and analytically) is such a kind of verbal mood which is limited only to the present and the present perfect tenses. It is frequently used both in literature and in colloquial conversation in various idiomatic expressions to express different deep emotional and subtile psycilogical affective states such are wishes, blessings, curses as well as swearing. These specific uses are in a close relation to the main desirative function of the optative. In our paper we have dealt with a number of various idiomatic expressions in which the optative is their crucial lexical and semantic part. Since it is a pure verbal category, the optative can be implemented outside its principal semantic and expressive meaning and use only in rare cases, predominantly in a few characteristic constructions such are *në qoftë se, cilido qoftë* and similar ones. In the majority of cases all the recorded idiomatic expressions do not possess their adequate translational equivalents in Serbian which means that they are idiotypical ones. As a matter of fact, they reflect and directly express one`s inner states, emotional as well as psycological dispositions in the course of one`s communication interactions. Since these expressions are unique for the Albanian society, they have become an integral part of Albanian culture and behaviour in general.

Key Words: Albaninan, Optative, idiomatic expressions, expressivity, translational equivalents, Serbian.

Предраг Мутавџић
Филолошки факултет
Универзитет у Београду
predrag.mutavdzic@fil.bg.ac.rs

Мерима Кријези
Филолошки факултет
Универзитет у Београду
meri10krijezi@gmail.com

UDK 811.133.1'362
811.131.3'362

Ružica Seder

SUR LES PROPOSITIONS CONCESSIVES PARTIELLES EN FRANÇAIS ET EN ITALIEN[1]

Dans le présent article nous traiterons des propositions concessives dites « partielles » en français et en italien. La spécificité de ce type de propositions concessives réside dans le fait que l'obstacle éventuel à la réalisation de l'action de la principale est représenté par un seul constituant de la proposition subordonnée. Cela leur impose une syntaxe particulière, surtout au niveau des subordonnants les introduisant. C'est pourquoi nous nous sommes proposé de comparer la syntaxe de ce type de propositions concessives en français et en italien, vu que dans le domaine des concessives où la concession porte sur le procès total de la subordonnée ces deux langues ont montré un degré important d'équivalence.

Mots clés: proposition concessive, subordonnant, français, italien

1. CONCESSIVES PARTIELLES - GÉNÉRALITÉS[2]

Dans les concessives exprimant la *concession totale*[3] la cause potentielle (mais sans effet)[4] est exprimée par le contenu entier de la proposition (*Bien qu'il soit riche, il est malheureux*), ce qui est annoncé par les subordonnants sémantiquement marqués (*bien que, quoi que, encore que*,...), tandis que dans les concessives partielles la cause concessive réside en la présence (ou la quantité) d'un élement (un constituant) de la proposition. Vu que cet élement peut être représenté par un nom, un pronom, un adjectif ou même un adverbe (*Quelle que soit **sa richesse**, il est malheureux, **Quoi qu**'il possède*, *il est malheureux, Quelque **riche** qu'il soit, il est malheureux, **Où qu**'il se trouve, il est malheureux*), les subordonnants des concessives partielles sont beaucoup plus variés, et leur emploi est conditionné par des règles strictes.

2. CLASSIFICATION ET SUBORDONNANTS

En français, ce type de concessives est introduit par les subordonnants qui consistent en un pronom, un adverbe, un adjectif ou une préposition qui sont suivis de *que* (*quel...que, quoi...que, tout...que, pour...que*, etc.). Le verbe de la proposition est en général au subjonctif.

Selon certains auteurs, il s'agit en fait de construction relatives (Papić 1992), ou même de vraies propositions relatives (Riegel et al. 1994). Ces derniers les nomment « les relatives compléments circonstanciels de concession ». Les auteurs les divisent en deux groupes:

---

[1] Cet article a été rédigé dans le cadre du projet *Les langues et les littératures dans le temps et dans l'espace*, du Ministère de la Science et du Développement technologique de Serbie (N° 178002). Il s'appuie sur les résultats obtenus lors d'une recherche plus vaste, concernant l'expression de la concession en français, en italien et en serbe (thèse de doctorat).

[2] Nous avons déjà parlé de ce type de propositions en français dans le cadre de l'article *Sur les propositions concessives partielles en français et en serbe* (2018).

[3] Nous utilisons le terme de « concession totale » pour désigner les propositions subordonnées introduites par les conjonctions *bien que, quoi que, encore que*, parce que dans ce cas c'est sur la *totalité* de l'action de la principale que porte la concession.

[4] Dans la suite, nous utiliserons le terme : « cause concessive ». (Pavlović 2007)

a. celles qui sont introduites par *qui que, quoi que, où que*, où le premier élément « peut s'interpréter comme un pronom indéfini caractérisant une catégorie sémantique (animé, inanimé, lieu), le second est relatif qui lui assure une place et une fonction dans la subordonnée de sens concessif. »

b. celles qui sont introduites par *quelque...que,* ou *quel...que* « exprimant un haut degré de la qualification, mais dans un sens concessif. » (Riegel et al. 1994 : 488 - 489)[5]

En italien, les concessives introduites par: *chiunque, checché, qualunque, qualsiasi, quale che, dovunque* sont classées parmi les relatives à valeur concessive - *relative improprie concessive* (Terić 2005 : 226-227).

Luca Serianni (Serianni 1988: 507-508) les divise en deux groupes:

a. les propositions introduites par *quale/quali che* (+ le verbe *essere* + nom) sont les relatives à valeur concessive (it. relative-concessive)

b. les propositions où c'est le mode conjonctif (it. congiuntivo) qui les impregne d'une nuance concessive. Il compare les propositions suivantes: *critica qualunque cosa faccio* [= il critique tout ce que je fais][6] et *critica qualunque cosa io faccia* [=il critique tout ce que je fais, même si cela ne mérite pas d'être critiqué]. Selon l'auteur, la seconde proposition est une relative à valeur concessive.

Dans la suite, nous analyserons les exemples du corpus[7] en fonction de l'élément de la subordonnée sur lequel porte la concession.

2.1. La concession concerne un nom

2.1.1. subordonnant *quel....que*

Si la cause concessive est un fait exprimé par un nom, la subordonnée est le plus souvent introduite par les subordonnants: *quel* (*quelle, quels, quelles*)[8] *que* et *quelque*(*s*) ... *que* et son prédicat (le verbe *être*) est au subjonctif. Si elle est introduite par la locution *tout…que*, selon certains auteurs (Papić 1992; Riegel et al. 1994, Morel 1996), son verbe peut être aussi à l'indicatif.

1. Alors, l'écriture anonyme de J.L.B., ma foi, et **quel qu'en soit le résultat**, ça me paraît honorable. (Pennac : 114 -115)

1a. Allora, la scrittura anonima di J.L.B., parola mia, **quale che sia il risultato**, mi sembra onorevole. (Pennac it. : 83)

2. Non, **quelle que fût son amitié pour Malaussène**, Loussa ne laisserait pas sa Julie farcir son Isabelle. (Pennac : 226)

2a. No, **quale che fosse stata la sua amicizia per Malaussène**, Loussa non avrebbe permesso alla di lui Julie di fargli fuori la sua Isabelle. (Pennac it.: 165)

3. Et qui, **quels que fussent les détails inventés** entre lesquels elle le placerait, révéleraient toujours par la matière excédante et les vides non remplis, que ce n'était pas d'entre ceux-là qu'il venait. (MP : 325)

3a.E che, **quali che fossero i particolari inventati** tra cui l'avrebbe sistemato, sempre rivelerebbero per un'eccedenza di materia e per i vuoti non colmati, che esso non proveniva di frammezzo a quelli. (MP it. : 120)

4. **Quel que fût son courage**, les idées de congréganiste influent et de profonde et prudente scélératesse étaient tellement liées dans son esprit, qu'elle trembla en sonnant à la porte de l'évêché. (Stendhal : 198)

4a. **Per grande che fosse il suo corraggio**, l'idea che si faceva di un gesuita influente era tanto legata, nel suo spirito, a quella di una profonda e cauta scelleratezza, che tremò suonando alla porta del vescovado. (Stendhal It. : 349)

---

[5] Les auteurs affirment qu'elles n'ont pas de véritable conjonction de subordination. Malgré la pertinence de ce point de vue, nous garderons le terme de « subordonnant », à cause du rôle syntaxique qu'assument ces constructions.

[6] Toutes les traductions de l'italien en français ont été faites par l'auteur de cet article.

[7] Le corpus consiste en dix romans et leur traduction en italien.

[8] Dans cette construction le mot *quel* étant adjectif, il s'accorde avec le nom auquel il se rapporte: *quel* (*quelle, quels, quelles*) + *que* + *être* + nom.

Les exemples (1-4) montrent que le subordonnant italien *quale…che* peut être considéré comme l'équivalent du subordonnant français *quel…que*, vu qu'il apparaît dans trois exemples sur quatre. Dans un seul exemple (4) le traducteur a choisi que ce soit l'adjectif qui est concerné par la concession, et il a été obligé d'utiliser un autre subordonnant (*per* + *adjectif* + *che*).[9]

2.1.2. subordonnant *quelque…que*

Dans cette construction le mot *quelque* est un adjectif, et il s'accorde avec le nom qu'il précède :

5. Elle lui demandait de venir chez elle avant de rentrer, **quelque heure qu'il fût**. (MP : 276)

5a.Essa gli chiedeva di passar da lei prima di rincasare, **a qualunque ora**. (MP it. : 71)

6. C'est que la petite phrase au contraire, **quelque opinion qu'elle pût avoir** sur la brève durée de ces états de l'âme, y voyait quelque chose, (…) de si supérieur à elle que seul il valait la peine d'être exprimé. (MP : 404)

6a. E, invece, la piccola frase, **qualsiasi opinione nutrisse** sulla breve durata di simili stati d'animo, ci vedeva qualcosa, (…) di talmente superiore che, solo, valeva la pena di essere espresso. (MP it.2 : 176)

7. **De quelques gens exquis ou éminents que tel de ses anciens camarades de l'école du Louvre lui parlât**: « Je préfère cent fois les Verdurin, lui répondait-il. » (MP : 292)

7a. **Di qualunque persona raffinata o illustre gli potesse parlare qualcuno dei suoi antichi condiscepoli della scuola del Louvre** : « Preferisco cento volte i Verdurin » rispondeva lui. (MP it. : 87)

8. Et **à quelque point d'elle qu'il voulût toucher** dans ses souvenirs, c'est la saison tout entière où les Verdurin avaient si souvent dîné dans l'île du Bois qui lui faisait mal. (MP : 426)

8a. E, **in qualsiasi punto lui la volesse cogliere** con il ricordo, era l'intera stagione in cui i Verdurin avevano tanto spesso cenato nell'isola del Bois che gli faceva male. (MP it.2 : 197)

8a.' **E <u>quale si fosse</u> il punto** che voleva toccarne nei suoi riccordi, *era tutt'intera la stagione* in cui i Verdurin avevano così spesso pranzato al Bois, *a fargli male*. (MP it. : 219)

Les exemples ont montré que les équivalents italiens du subordonnant français *quelque...que* sont les subordonnants *qualunque* et *qualsiasi*, bien qu'il soit possible d'utiliser aussi *quale…che* [*Quale che sia il punto...*]. Cela dit, l'exemple italien (8a') est particulièrement intéressant, parce que là, à la place de *quale che* apparaît le subordonnant synonyme (bien que archaïque) *quale si sia/si fosse*. Cet exemple n'est pas isolé. En fait, dans l'une des deux traductions en italien du roman *Un amour de Swann* consultées, il se trouve très souvent là ou l'on s'attendrait au subordonnant *quale che*. Les grammaires que nous avons consultées ne le mentionnent pas, la seule remarque à propos de ce subordonnant, nous l'avons trouvée dans le dictionnaire de Treccani (Treccani), qui parle de la forme *quale si sia*, signifiant: *qualsiasi* et *qualsisia*. Les auteurs soulignent que cette forme est archaïque et extrêmement rare.[10]

2.1.3. subordonnant *tout…que*

Bien que, d'après la plupart des auteurs[11], la construction *tout...que* soit réservée aux situations où la concession porte sur un adjectif, le corpus nous a fourni quelques exemples dans lesquels elle apparaît en construction avec un substantif. Notre corpus nous en a fourni les exemples suivants :

9. Et le pharmacien, **tout bonhomme qu'il <u>était</u>**, lui devenait complètement insupportable. (Bovary : 81)

9a. Il farmacista, **per quanto fosse quel dabben uomo che era**, gli diventò del tutto insopportabile. (Bovary it. : 98)

[9] Des situations où la concession porte sur un adjectif, nous en parlerons dans la suite de l'article.

[10] « Come agg. e pron. indefinito (con il senso di «qualunque, chiunque»), e con il verbo al cong. può essere seguito da *che*, (…) e la più rara *quale si sia*, con lo stesso sign. di *qualsiasi* e *qualsisia* (per es.: *ha necessità di guadagnare e accetterebbe un lavoro quale che sia*; *in quale si sia ora del giorno*, *lo trovi sempre al caffè a giocare a carte*),…» (Treccani)

[11] Dans la littérature que nous avons consultée c'est uniquement dans la *Grammaire Larousse du français contemporain* (Chevalier et al. 1964) que l'on mentionne la possibilité de la construction avec un substantif.

10. Tandis que ce pauvre président des assises, **tout juge qu'il est depuis nombre d'années**, avait la larme à l'œil en me condamnant. (Stendhal : 214)
10a. Mentre quel povero presidente delle Assise, **pur essendo giudice da diversi anni**, aveva le lacrime agli occhi condannandomi. (Stendhal It. : 364)
11. **Tout novice qu'il était**, le plus jeune des deux flics avait presque tout vu en matière de meurtre. (Echenoz : 202)
11a. **Per quanto novellino**, il più giovane dei sue sbirri aveva visto più o meno di tutto in fatto di delitti. (Echenoz it. : 147)
12. Le confesseur de Julien, **tout janséniste qu'il était**, ne fut point à l'abri d'une intrigue de jésuites, et, à son insu, devint leur instrument. (Stendhal : 231)
12a. Il confessore di Julien, **per quanto giansenista**, non riuscì a tenersi fuori da un intrigo di gesuiti e, a sua insaputa, divenne un loro strumento. (Stendhal It. : 380)

Dans les exemples précédents (9-12), le subordonnant français *tout...que* est traduit en italien soit par une construction implicite[12] (10), soit par la conjonction *per quanto*, réservée aux propositions exprimant la concession totale. Cela nous laisse conclure que ce subordonnant français ne possède pas d'équivalent en italien[13].

2.2. La concession concerne un pronom

En français, ces concessives sont introduites par les locutions suivantes: *qui que, quoi que, où que, d'où que.*

2.2.1. subordonnant *qui que*

Comme en français il n'existe pas de subordonnant qui, employé seul, puisse assumer la fonction du sujet dans ce contexte, si la concession porte sur la personne qui fait l'action, on est obligé d'utiliser la construction *qui que* en tant que attribut du sujet, suivi obligatoirement d'une relative déterminative :
13. **Qui que ce soit** qui la lui donne, il sera doublement populaire, car faire la guerre, c'est affamer les jésuites, pour parler comme le vulgaire. (Stendhal : 131)
Par contre, la langue italienne possède un subordonnant qui assume la fonction du sujet (*chiunque*):
13a. **Chiunque** le darà modo di farla, sarà doppiamente popolare, perché fare la guerra significa mettere alla fame i gesuiti, come dice il volgo. (Stendhal It.: 288)

Dans l'exemple italien, le verbe de la concessive est au futur, donc à l'indicatif. C'est Luca Serianni qui offre l'explication de ce fait: bien que, comme nous l'avons déjà mentionné plus haut, cet auteur insiste sur le fait que c'est le mode verbal (le conjonctif) qui donne la signification concessive aux propositions relatives, il souligne que le futur représente l'exception à cette règle: il s'agit du fait que le conjonctif ne possède pas de futur, et donc la règle de l'emploi du conjonctif devient moins stricte si la concessive exprime une action (ou un état) qui se rapporte à l'avenir. Il illustre son affirmation à l'aide de l'exemple suivant: *Sembra invece che, comunque andranno in concreto i voti, prevalga la disaffezione, lo scetticismo.* [*Il paraît que, quelle que soit la situation avec les votes, c'est l'inquiétude et le scépticisme qui dominent.*] (Serianni 1988 : 507-508).

[12] Par le terme de « construction implicite » nous entendons les compléments circonstanciels de concession, construits le plus souvent autour d'un infinitif, d'un participe (ou d'un gérondif) et ayant le même sujet que le verbe principal.
[13] Les exemples montrent que, dans tous les exemples en français, le verbe de la concessive est à l'indicatif. Nous en avons déjà discuté dans un de nos articles précédents, où nous avons conclu que « si la concession porte sur un nom, le verbe de la proposition est à l'indicatif, tandis que si elle porte sur un adjectif, le verbe de la proposition est au subjonctif. » (Seder 2018 : 376)

2.2.2. subordonnant *quoi que*
14. **Quoi qu'**il lise, ça prend comme une sauce. (Pennac : 132)
14a. **Qualsiasi cosa** legga, diventa denso come una maionese ben riuscita. (Pennac it. : 95)
15. Où que vous soyez, **quoi que** vous fassiez, on assassine à tout va, les cadavres pleuvent, la plupart dans des états abominables. (Pennac : 93)
15a. Ovunque lei sia, **qualunque cosa** faccia, avviene sempre una carneficina, una pioggia di cadaveri, ridotti perlopiù in condizioni attroci. (Pennac it. : 68)
16. **Quoi qu'**en dît la mère, il n'y avait plus grand-chose à faire. (Pennac : 202)
16a.**Checché** ne dicesse la madre, non c'era più molto da fare. (Pennac it. : 147)
17. Mais Odette faisait partie des personnes (extrêmement nombreuses **quoi qu'**en pensent les gens du monde, et comme il y en a dans toutes les classes de la société), qui ne possèdent pas ces notions,… (MP : 285)
17a. Ma Odette faceva parte degli individui (assai numerosi, **checché** ne pensino i mondani, e diffusi in tutte le classi sociali) i quali, non possedendo quelle nozioni, si immaginano una eleganza tutta diversa, …(MP it. : 80)
18. **Quoi qu'il** arrive au monde, la haute couture coudra toujours plus haut. (Pennac : 253)
18a. **Qualunque cosa** accada nel mondo, l'alta moda sarà sempre più altamente alla moda. (Pennac it.: 185)

D'après ce que nous montrent les exemples (14-18), nous pouvons conclure que les équivalents italiens du subordonnant français *quoi que* sont les subordonnants suivants: *qualunque cosa*, *qualsiasi cosa* et *checché*.

2.3. La concession concerne un adverbe ou un adjectif

Dans ce domaine, la langue française dispose d'un répertoire assez vaste de subordonnants, dont l'emploi est souvent conditionné uniquement par le registre de la langue.

2.3.1. La concession concerne un adverbe

Dans ce cas, en français la concessive est introduite par *où que*, et en italien par *ovunque* ou *dovunque*:
19. **Où que vous soyez**, quoi que vous fassiez, on assassine à tout va, les cadavres pleuvent, la plupart dans des états abominables. (Pennac : 93)
19a. **Ovunque lei sia**, qualunque cosa faccia, avviene sempre una carneficina, una pioggia di cadaveri, ridotti perlopiù in condizioni attroci. (Pennac it. : 68)
20. Le soleil la réveilla la première. **Où qu'elle se trouvât**, elle était toujours réveillée la première. (Besson fr. : 153)
21a. Il sole la svegliò per prima. **Ovunque si trovasse**, lei si svegliava sempre per prima. (Traduction: Marco Zagnoli, PhD)

Dans l'exemple suivant (21), nous avons un subordonnant atypique *partout où*, mais dans ce contexte il est clair qu'il introduit une proposition à sens concessif[14] :

21. Le monde est cruel, Emma. **Partout où nous eussions été**, il nous aurait poursuivis. (Bovary : 240)
21a.Il mondo è crudele, Emma. **Ovunque avessimo potuto recarci**, ci avrebbero perseguitato. (Bovary it. 167)

[14] Dans un de nos articles précédents (Seder 2018), nous avons supposé que c'est justement l'emploi du mode verbal qui permet une telle interprétation.

Bien que dans tous les exemples cités[15] l'équivalent italien soit *ovunque,* nous signalerons pourtant que selon certains auteurs (Devoto-Oli 1995; Terić 2005) *ovunque* est une forme archaïque, dans la langue moderne souvent remplacée par *dovunque*.

2.3.2. La concession concerne un adjectif

En français, quatre subordonnants synonymes introduisent la concessive: *si/aussi...que*[16], *pour... que, tout... que, quelque...que* .

Marie-Annick Morel (Morel 1996) les divise selon deux critères:

1. les traits sémantiques du constituant que l'on focalise (possibilitté ou l'impossibilité de variation dans le degré d'intensité de la qualité), et d'après l'emploi du mode verbal dans ces concessives. Ce premier critère donne deux groupes:

a. *aussi* (*si*)*...que* et *quelque ...que* (l'emploi du subjonctif est obligatoire), et

b. *tout ...que* et *pour ...que,* après lesquels il est possible d'employer l'indicatif.

2. l'emploi de leurs constituants dans les propositions indépendantes:

a. *si, aussi* et *tout* – peuvent être accompagnés d'un adjectif et assumer la fonction d'épithète ou d'attribut, pour marquer l'intensité d'une qualité: *Ces données sont si /aussi/toutes minces. /Des données si / aussi/toutes minces ne prouvent rien.*

b. *quelque… que* et *pour…que* – ne possèdent pas cette possibilité: * *Ces données sont quelque/pour minces.* * *Des données quelque/pour minces ne prouvent rien.* (Morel 2006 : 117)

22. **Aussi absurde que cela me semblât** à mille milles de tous les endroits habités et en danger de mort, je sortis de ma poche une feuille de papier. (PP : 12)

22a. **Per assurdo che mi sembrasse**, **a mille miglia da ogni abitazione umana**, e in pericolo di morte, tirai fuori dalla tasca un foglietto di carta e la penna stilografica. (Po.P. 19)

23. **<u>Si</u> brefs <u>que</u> fussent ses passages dans les établissements** qui le renvoyaient, il y décrochait les meilleurs résultats toujours, … (Pennac : 310)

23a. **Per quanto brevi fossero i passaggi negli istituti** che lo espellevano, vi otteneva sempre i migliori risultati, ... (Pennac it. : 231)

24. Pour ce qui n'en était pas transportable ou échangeable contre un plaisir nouveau, il l'eût donné pour rien, **<u>si</u> enviable <u>que</u> cela parût à d'autres**. (MP : 228)

24a. E ciò che non si prestava a essere trasferito, o scambiato con un nuovo piacere, l'avrebbe dato via per niente, **se anche ad altri potesse parere molto invidiabile**. (MP it. : 24)

25. **<u>Quelque</u>[17] dominé <u>que</u> fût Norbert**, les paroles de sa sœur étaient si claires, qu'il prit un air grave qui allait assez mal […] à sa physionomie souriante et bonne. (Stendhal : 74)

25a. **Per quanto succube fosse Norbert**, le parole di sua sorella erano talmente chiare da spingerlo ad assumere una serietà che stonava assai, […], sul suo volto buono e sorridente. (Stendhal It. : 237)

26. **Mais <u>quelque</u> exalté <u>qu</u>'il fût**, Julien avait de l'honneur. (Stendhal : 110)

26a. **Ma per esaltato che fosse**, Julien era un uomo d'onore. (Stendhal It.: 269)

27. Mais, **<u>tout</u> superficiels <u>qu</u>'ils fussent [**…], ses propos paraissaient ne pas ennuyer Hélène… (Echenoz : 165)

27a. Ma **per quanto superficiali fossero i suoi discorsi**, [...], nulla sembrava annoiare Hélène… (Echenoz it. : 121)

28. Il faut que ce jeune homme aime furieusement l'argent, pour ne pas planter là cette fille, **<u>si</u> riche <u>qu</u>'elle soit**! (Stendhal : 78)

28a. «Questo giovane deve amare follemente il denaro, se non la pianta su due piedi **per ricca che sia**!» pensava Julien,... (Stendhal It. : 240)

---

[15] Il s'agit des exemples tirés de trois œuvres datant d'époques différentes, et par conséquent de trois traducteurs.

[16] Le subordonnant *aussi...que* est très souvent réduit à *si...que*.

[17] Dans cet emploi *quelque* étant adverbe, il reste invariable.

29. Et avec **quelque** douleur **qu**'elle le vît partir, un mois après son départ, songerait-elle à lui? (Stendhal : 170)
29a. E **per** grande **che** fosse il dolore causatole dalla sua partenza, la fanciulla avrebbe pensato ancora a lui, un mese dopo? (Stendhal It. : 324)
Les exemples nous montrent une variété de traductions – équivalents sémantiques de ces quatre subordonnants. Dans les exemples 23, 24, 25 et 27 il s'agit des conjonctions concessives (*per quanto, se anche*). Cependant, la moitié des exemples en italien contient la construction *per* + *adjectif* + *che*, ce qui nous permet de supposer que l'on peut considérer cette construction comme équivalente à quatre subordonnants français étudiés ci-dessus.

3. CONCLUSIONS

L'analyse des exemples a montré que les deux langues ont des systèmes assez developpés de subordonnants introduisant les concessives partielles et que (dans les deux langues) ces subordonnants sont beaucoup plus nombreux et variés que les conjonctions sémantiquement marquées, introduisant les propositions qui expriment la *concession totale.*

Si la concession porte sur un substantif, la langue française a le choix entre trois subordonnants (*quel* (*quelle, quels, quelles*) *que* , *quelque* (s)… *que, tout…que*). Les deux premiers ont leurs équivalents en italien (*quale che, qualunque/qualsiasi*), mais le subordonnant *tout…que* n'a pas d'équivalent en italien.

Si la concession porte sur un pronom, le français dispose des subordonnants *qui que* et *quoi que*. Le premier ayant un emploi limité et une syntaxe particulière, c'est le deuxième subordonnant qui assume les fonctions du sujet et celle du complément d'objet direct, tandis que l'italien possède des subordonnants différents pour le sujet (*chiunque*) et pour le complément d'objet (*qualunque cosa*, *qualsiasi cosa* et *checché*). Si la concession porte sur un adjectif, la langue française dispose de quatre subordonnants (*si/aussi...que*, *pour...que, tout... que, quelque...que*) tandis que la langue italienne n'en possède qu'un seul (*per* + *adjectif* + *che*).

Nous pouvons donc conculure que, dans la plupart des cas, les subordonnants français ont un équivalent italien au niveau du système. Ces équivalents peuvent être divisés en deux séries:

a. ceux qui sont construits de la même manière dans les deux langues – consistant en un élément fixe (fr.*que*, it. *che*), auquel est antéposé un mot qui donne l'information sur le genre et le nombre du constituant sur lequel porte la concession (fr. *quel(s), quelle(s)...que*, it. *quale/i...che*) et dont la fonction varie selon le contexte;
b. ceux qui en français consistent en deux eléments (elément fixe et celui qui change selon la fonction syntaxique) et qui en italien ont une forme invariable liée uniquement à la fonction syntaxique (fr. *qui que, quoi que, où que* it. *chiunque, qualsiasi cosa, ovunque/dovunque*).

Dans les deux langues c'est le mode subjonctif (it.conjonctif) qui domine. La seule exception en français est la subordonnée introduite par *tout* + *substantif* + *que*. En italien, l'emploi du conjonctif devient moins strict si la concessive exprime une action (ou un état) qui se rapporte à l'avenir, parce que le conjonctif ne possède pas de forme pour le futur.

Finalement, le corpus a montré qu'en italien, dans la langue littéraire, on peut trouver la forme archaïque *quale si sia/si fosse*, remplacée dans la langue moderne par la forme *quale che sia/fosse*.

Litérature

Béchade, Hervé-D. (1993*). Syntaxe du français moderne et contemporain*, 3e édition revue et augmentée, Paris : PUF.

Chevalier, J.-C., Blanche-Benveniste, C., Arrivé, M., Peytard, J. (1964). *Grammaire Larousse du français contemporain,* Paris: Larousse.

Cohen, M. (1965). *Le Subjonctif en français contemporain*, Paris : SEDES.
Delatour, Y., Jennepin D., Léon – Dufour M., Mattlé—Yeganeh, A., Teyssier, B. (1991). *Grammaire du Français (Cours de civilisation française de la Sorbonne)*, Paris: Hachette.
Dubois, J., Lagane, R. (1993). *La Nouvelle Grammaire du français,* 2e édition, Paris:Larousse.
Graovac, N. (2009). *Međurečenični odnosi u francuskom i srpskom jeziku,* Doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu.
Grevisse, M. (1969). *Le Bon Usage,* 9e édition revue, Gembloux : Editions J. Duculot, S.A.
Grevisse, M. (2003). *Le français correct,* 5e édition, Bruxelles:Editions J. Duculot.
Kovačević, M. (2008). Značaj intenzifikatora za koncesivnu interpretaciju zavisnih rečenica, In: *Srpski jezik u (kon)tekstu*, knjiga I, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet Kragujevac, Skupština grada Kragujevca, 65-83
Le Bidois, G., Le Bidois, R. (1971). *Syntaxe du français moderne (ses fondements historiques et psychologiques),* Tom II, Paris : Editions A. et J. Picard.
Mauger, G. (1968). *Grammaire pratique du français d'aujourd'hui,* 4e édition, Paris: Hachette.
Milošević, K. (1986). Sintaksički postupci za iskazivanje koncesivnih relacija u složenoj rečenici u srpskohrvatskom jeziku i semantička struktura koja se pri tom ostvaruje, In: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 15/1, Beograd, 33-45.
Morel, M.-A. (1996). *La concession en français*, Paris: Ophrys.
Mrazović, P. , Vukadinović, Z. (2009). *Gramatika srpskog jezika za strance*, 2. Prerađeno i dopunjeno izdanje, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
Papić, M. (1992). *Gramatika francuskog jezika,* Treće izdanje, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika.
Pavlović, S. (2007). Koncesivna klauza u starosrpskoj poslovnopravnoj pismenosti, In: *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, knjiga XXXII, Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, 283-291.
Pranjković, I. (2001), Izražavanje dopusnosti, In: *Druga hrvatska skladnja –Sintaktičke rasprave*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 48-52.
Riegel, M., Pellat, J.C., Rioul, R. (1994). *Grammaire méthodique du français,* 3e édition Paris : P.U.F.
Seder, R. (2018), Sur les propositions concessives partielles en français et en serbe, *Jezici i kulture u vremenu i prostoru VII/2* (Tematski zbornik), Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, 369-377.
Stanojčić, Ž., Popović, Lj. (1994). *Gramatika srpskoga jezika,* (udžbenik za I, II, II i IV razred srednje škole), Treće, prerađeno izdanje, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
Stevanović, M. (1974). *Savremeni srpskohrvatski jezik*, *II* (Sintaksa), Beograd: Naučna knjiga.
Točanac-Milivojev, D. (1989). *Propositions, phrase et texte,* Syntaxe de Phrase Française, Novi Sad: ISJK.

Dictionnaires

Devoto, G., Oli, G.-C. (1995), *Il dizionnario della lingua italiana*, Firenze: Le Monnier, S.p.A.
Treccani (Vocabolario on line) www.treccani.it (accédé en juin 2020)

Corpus

(MP) Proust, M. (1954). *A la Recherche du Temps Perdu, Tome I: Du Côté de chez Swann, Deuxième partie: Un Amour de Swann,* Paris: Gallimard.
(MP it.) Proust, M. (1982). *Un amore di Swann* [Un Amour de Swann], traduzione di Giacomo De Benedetti, Novara: IGDA.
(MP it.2) Proust, M. (2010). *Un amore di Swann*, traduzione di Oreste del Buono, Milano: Garzanti.
(PP) de Saint-Exupéry, A. (1996). *Le Petit Prince,* Paris: Gallimard.
(Po.P.) de Saint-Exupéry, A. (1998). *Il Piccolo Principe,* traduzione di Nini Bompiani Bregoli**,** Milano, RCS Libri S.p.A.
(Bovary) Flaubert, G. (1972). *Mme Bovary*, Paris: Librairie Générale française.
(Bovary It.) http://www.liberliber.it. (30. 06. 2013.)
(Stendhal) http://abu.cnam.fr (25.05.2012.)
(Stendhal It.) http://www.liberliber.it. (25.05.2012.)
(Gide) Gide, A. (1959). *La porte étroite*, Paris: Mercure de France.
(Gide it.) Gide, A. (1966). *L'Immoralista*, *La porta stretta,* Traduzioni integrali dal francese di Sam Carcano, Milano: Mursia.
(Pennac) Pennac, D. (1989). *La petite marchande de prose,* Paris: Gallimard.

(Pennac it.) Pennac, D. (2014). *La prosivendola*, traduzione di Yasmina Malaouah, Milano: Fertinelli.
(Pennac 2) Pennac, D. (1987). *La fée carabine*, Paris: Gallimard.
(Pennac 2 it.) Pennac, D. (2005). *La fata carabina*, traduzione di: Yasmina Melaouah, Milano: Feltrineli.
(Besson) Besson, P. (1997). *La science du baiser*, Paris: Grasset.
(Makine) Makine, A. (1998). *Le crime d'Olga Arbelina,* Paris: Mercure de France.
(Makine it.) Makine, A. (2000). *Il delitto di Olga Arbelina*, traduzione di: Anna Zanetti, Firenze: Passigli Editori.
(Echenoz) Echenoz, J. (1999). *Je m'en vais*, Paris: Les éditions de minuit.
(Echenoz it.) Echenoz, J. (2000). *Me ne vado*, traduzione di Stefana Paganoni, Torino: Einaudi editore.

ABOUT ONE TYPE OF CONCESSIVE CLAUSES IN FRENCH AND ITALIAN

Summary

The paper analyses a special type of the French concessive clauses, in which only one element of the concessive clause represents the potential obstacle to the realization of the main clause. After defining those clauses, a contrastive method is used to point out similarities and differences that exist in both languages, regarding its way of expression, particularly the structure of subordinating conjunctions. Finally, the analysis of the corpus showed that those clauses in French usually have the equivalent structures in Italian, and that both languages have equally developed systems of expression of this type of concession.

Keywords: concessive clause, subordinating conjunction, French, Italian

Ružica Seder
Filozofski fakultet Novi Sad
ruzica.seder@ff.uns.ac.rs

UDK 811.111:811.161.25

Михајло Фејса

ЕКВИВАЛЕНТИ ЕНГЛЕСКИХ ГЛАГОЛСКИХ КОНСТРУКЦИЈА СА *WOULD* И *SHOULD* У РУСИНСКОМ ЈЕЗИКУ[1]

У првом делу рада аутор посвећује пажњу релевантним становиштима англиста у вези са глаголским конструкцијама у којима се налазе *should* и *would*, као и становиштима русиниста који су се бавили овом темом. У другом делу рада, првенствено на основу примера које су користили Рендолф Кверк, Сидни Гринбаум и Френк Палмер, формиран је репрезентативни упитник. Резултати добијени упитником функционишу као истраживачки корпус у овом раду. Контрастивном анализом сагледано је 40 енглеских и русинских реченица. Упитник су превели студенти Одсека за русинистику који су на Филозофском факултету у Новом Саду учили енглески језик. Истраживање указује на еквиваленте енглеских глаголских конструкција са модалима *would* и *should* у русинском језику.

Кључне речи: енглески језик, русински језик, модал *should*, модал *would*, контрастивна анализа.

1. УВОД

Први који је разматрао потенцијал у русинској лингвистици био је Хавријил Костељник у *Граматици бачко-русинског говора* (1923) у којој констатује да се: „Начин могућности за садашње време гради тако што се у сложени облик времена прошлог улаже *би*. А то *би* је од давног аориста од *буц*" (Kosteljnik 1975: 277).

Хавријил Х. Нађ је утврдио да у русинском језику постоје три конструкције потенцијала. Поред прве, када је субјекат исказан (типа *Я би читал*), и друге, када је субјекат неисказан (типа *Читал бим*), жива је још једна конструкција са неисказаним субјектом (типа *Читал би сом*; Nađ 1983: 186). Овај закључак Нађа је веома значајан у русинистици јер се одражава на одређивање места русинског језика међу словенским језицима. Нађ је полемику са Миколом М. Кочишем око два одн. три начина градње потенцијала добио (Tamaš 1983: 9–13) чиме је указао да су у русинском језику присутни облици који карактеришу и словачки језик, а не само облици који карактеришу украјински, на чему је инсистирао Кочиш, априорно сматрајући да је русински језик дијалекат украјинског језика. Источнословенске карактеристике у русинском језику су омогућиле да се у славистици русински језик третира као дијалекат руског, украјинског или карпаторусинског језика, а западнословенске карактеристике да се третира као дијалекат словачког језика (Fejsa 2019: 390–391). Чињеница да је Нађ у свом раду „Око нашег потенцијала" недвосмислено показао присуство „потенцијала на трећи начин" допринела је, између осталог, формирању становишта према коме савремени русинисти (Јулијан Рамач, Хелена Међеши, Михајло Фејса) не дијалектизују савремени русински језик, него говоре о посебном словенском језику, издвајајући у њему источнословенске, западнословенске и новонастале јужнословенске елементе.

Микола М. Кочиш у својој *Граматици за V и VI разред основне школе* пише: „Облик глагола који указује да се радња може извршити зове се *начин могућности* или *потенцијал.* Још чешће потенцијал означава жељу или спремност за извршење радње. Потенцијал је сложени глаголски облик. Потенцијал је састављен од радног глаголског придева и помоћног глагола *буц* у облицима

[1] Конструкције 4 и 5 дате су према *бул бим читал* и *бул бим бул читал* (Kosteljnik 1977: 271).

бим, *биш*, *би*, *бизме*, *бисце*, *би*. Ако се у реченици субјекат обележи именицом или заменицом, помоћни глагол има за сва три лица једнине и множине само облик *би*" (Kočiš 1965: 118).

У *Граматици русинског језика* Јулијан Рамач наводи да се потенцијал гради помоћу речце *би* и перфекта глагола који се мења. При том облик перфекта губи временско значење, па потенцијал изражава жељену, могућу одн. условну радњу независно од тренутка говора (Ramač 2002: 127) и када нпр. кажемо *Мог бим то зробиц* (срп. Могао бих то урадити), то се може односити и на прошло и на садашње и на будуће време. Рамач издваја 13 модалних значења потенцијала. Издвојена значења илуструјемо његовим примерима, са нашим преводима на српски језик: жеља (Я *би* нєшка *нє ишол* на роботу; срп. Ја данас не бих ишао на посао); физиолошка потреба (Я *би пил* води; срп. Ја бих да пијем воде); способност, готовост (Смолу *би попил*; срп. Смолу би попио); могућност (*Могол бим* го забиц на шпячки, алє нє писал бим ше юнак; срп. Могао бих га убити на спавању, али се не бих водио као јунак); сагласност, спремност урадити (У фабрики *бим робел*, а у польопривреди нє; срп. У фабрици бих радио, а у пољопривреди не бих); увереност (Добре же ши ше явел, бо *ми би* уж *пошли*; срп. Добро је да си се јавио, јер бисмо већ отишли); категоричко противљење (Же *бим нє пошол*!; срп. Да не бих ишао!); претпоставка (То *би ше могло* добре закончиц; срп. То би се могло добро завршити); потреба (*Исц би* уж дому; срп. Већ би требало ићи кући); неувереност (Так *бим повед*; срп. Тако бих рекао); значење „изгледа" (Стали и *як кед би* дацо обчековали; срп. Стали су и као да су нешто очекивали); наредба (строга наредба: Же *биш* то *нє зробел!* срп. Да то ниси урадио!; блага наредба: *Нє пришол биш* ми дакус помогнуц?; срп. Не би ли дошао да ми мало помогнеш?); у клетвама (Наце, *задавели бисце ше*, цо *бисце ше* аж *задавели*!; срп. Ево, да Бог да се удавили!). Док се модална значења исказују у самосталним реченицама, немодална значења се најчешће изражавају у зависним реченицама: условно значење (Могол биш кед *биш сцел*; срп. Могао би ако би хтео); намерно значење (Пречитал же *би* дацо *научел*; срп. Прочитао је да би нешто научио); начинско значење (А вон ше справує як кед *би* ту *бул* сам; срп. А он се понаша као да је ту сам); у објекатским реченицама (Нїґда сом нє видзел же *би* Янчи так *ишол*; срп. Никада нисам видео да Јанчи тако иде); у узрочним реченицама (Помоци нєт, алє нє прето же *би* у наших маєтнєйших людзох нє *було* милосердия; срп. Помоћи нема, али не зато што код наших имућнијих људи нема милосрђа) (ibid.: 299–300).

Што се тиче облика *би* Рамач га третира речцом, не посвећујући пажњу његовом пореклу. На облике *бим*, *биш*, *бизме* и *бисце* гледа као на конструкт са облицима помоћног глагола *буц* – *бим* (*би* + *сом*), *биш* (*би* + *ши*), *бизме* (*би* + *зме*), *бисце* (*би* + *сце*) (ibid. 127). Кочиш је све облике сматрао облицима помоћног глагола буц (Kočiš 1965: 118). Ми ћемо у овом раду, као и Костељник, имати у виду порекло дотичних облика (тј. да потичу од аориста глагола *буц*) и третираћемо их као облике модалног глагола *буц*.

Михајло Фејса је издвојио 5 конструкција са облицима глагола *буц* у модалној функцији које карактерише значајан степен варирања (Fejsa 2005: 55):

1. а) би **брац**
   б) **брац** би / **брац** бим
   в) **брац** би / **брац** би *сом*
2. а) би **брал**
   б) **брал** би / **брал** бим
   в) **брал** би / **брал** би *сом*
3. а) би *бул* **брал**
   б) *бул* би **брал** / *бул* бим **брал**
   в) **брал** би *бул* / **брал** би *сом бул*
4. а) би *буц* **брани**
   б) *буц* би **брани** / *буц* бим **брани**
   в) **брани** би *буц* / **брани** би *сом буц*
5. а) би *бул* **брани**

б) *бул* би **брани** / *бул* бим **брани**
в) **брани** би *бул* / **брани** би *сом бул*

Треба нагласити да је конструкција 3 била још релативно фреквентна у русинском језику на почетку XX века. Данас се одржава само у говору Русина старијих генерација.

Наведене конструкције је структурно могуће представити на следећи начин (ibid.: 56):

1. а)	БИ-*ø*+**V-ц**	би+**V-ц**
б)	**V-ц**+би-*ø*[2]	**V-ц**+бим
в)	**V-ц** +БИ-*ø*[+*БУЦ-м*]	**V-ц**+би[+*сом*]
2. а)	БИ-*ø*+**V-л**	би+**V-л**
б)	**V-л**+би-*ø*	**V-л**+бим
в)	**V-л**+БИ-*ø*[+*БУЦ-м*]	**V-л**+би[+*сом*]
3. а)	БИ-*ø*+*БУЦ-л*+**V-л**	би+*бул*+**V-л**
б)	*БУЦ-л*+би-*ø*+**V-л**	*бул*+бим+**V-л**
в)	**V-л**+БИ-*ø*[+*БУЦ-м*]+*БУЦ-л*	**V-л**+би[+*сом*]+*бул*
4. а)	БИ-*ø*+*БУЦ-ø*+**V-ни**[3]	би+*буц*+**V-ни**
б)	*БУЦ-ø*+би-*ø*+**V-ни**	*буц*+бим+**V-ни**
в)	**V-ни**+БИ-*ø*[+*БУЦ-м*]+*БУЦ-ø*	**V-ни**+би[+*сом*]+*буц*
5. а)	БИ-*ø*+*БУЦ-л*+**V-ни**	би+*бул*+**V-ни**
б)	*БУЦ-л*+би-*ø*+**V-ни**	*бул*+бим+**V-ни**
в)	**V-ни**+БИ-*ø*[+*БУЦ-м*]+*БУЦ-л*	**V-ни**+би[+*сом*]+*бул*

Поред тога, иако у контрастивној студији о времену и виду то није била основна тема, обрађени су и преводни еквиваленти конструкције *би+V-л*. Међу њима су се првенствено нашле конструкције са *would* и *should*, без обзира да ли преносе модалност у сегменту садашњости (в. 1а-1б) или локализују ситуације у сегмент прошлости – било да је реч о ситуацијама чија се реализација понавља (в. 2а-2б) било да је реч о хипотетичким ситуацијама (в. 3а-3б):

(1а) ... людзох хтори *би* го дзечнє *видзели* мертвого ... :
(1б) ... people who *would* gladly *see* him dead ...
(2а) Дакеди, у врацаню, авиятичар *би* ”*ишол* горе”, високо над хмари. :
(2б) Sometimes, on a return trip, the aviator *would* ”*go* upstairs”, high over the clouds.
(3а) Кед *би* му Мира ... нє *допущовала* таке дацо, єй син *би* ... школу *закончел* шорово ... :
(3б) If Mira *had*n’t *allowed* him such things …, her son *would have finished* his studies ... (ibid.: 204)

Приметили смо и да конструкцији *би+V-л* као преводни еквивалент у условним клаузама може бити конструкција *had+V-ed* (в. 3б), а када конструкцији *би+V-л* претходи везник *же* тј. када је та конструкција у саставу намерне клаузе, као еквивалент појављује се *to+V* у функцији допуне (нпр. *у намаганю же би порозумели* : *in an effort to understand*).

[2] У 1а јавља се само облик *би*, отуд *БИ-ø*, а у 1б – низ облика (*бим*, *биш*, *би*, *бизме*, *бисце*, *би*), који обележавамо са *би-ø*. Са дијахроне тачке гледишта, реч је о реликту некадашњег аориста од БУЦ.

[3] Конструкције 4 и 5 дате су према *бул бим читал* и *бул бим бул читал* (Kosteljnik 1977: 271).

2. МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУП ИСТРАЖИВАЊУ

Овом приликом поставили смо себи за циљ да утврдимо прецизније који су то преводни еквиваленти енглеској конструкцији *would*/*should+V* и конструкцијама њој сличним (нпр. *would+have+V-ed* у примеру 3б) у русинском језику и која су то значења укључена у еквиваленцију. Да бисмо то остварили, у следећем поглављу ћемо представити релевантна становишта англиста у вези са дотичном конструкцијом енглеског језика. Од примера који су англисти издвајали у својим радовима састављен је упитник. Упитник је дат на превођење студентима Одсека за русинистику који су положили енглески језик нивоа Б2. Пошто је на Одсеку за русинистику мали број студената, само 14 студената је превело упитник. И поред овог објективног ограничења, сматрамо да је истраживање указало на основне еквиваленте енглеских глаголских конструкција са модалима *would* и *should* у русинском језику.

Кренули смо од сазнања англистике пошто је у англистици модалима *would* и *should* посвећена знатно већа пажња. Овом приликом смо се, служећи се контрастивном анализом, усмерили на покривање што већег броја значења која дотични глаголи преносе. Примери су ексцерпирани првенствено из *Универзитетске граматике енглеског језика* Рендолфа Кверка и Сиднија Гринбаума (Quirk – Greenbaum 1974) и студије посвећене глаголском систему енглеског језика Френка Палмера (Palmer 1976), а коришћене су и друге граматике енглеског језика, посебно оне у којима су модална значења навођена таксативно и илустрована јасним и недвосмисленим примерима (Thomson – Martinet 1985, Leech − Svartvik 1988). Палмер „облике модала за прошло време", а међу њима и *would* и *should*, назива *тентативним* (Palmer 1990: 10), желећи да истакне да њиховим коришћењем говорник има на уму нешто више или мање вероватно, нешто више или мање реално итд. Нама је ближи термин *дистални облици* неких аутора (Langacker 1978; Bybee et al. 1994), који је прихватила и Ивана Трбојевић-Милошевић, пошто ови примарни модали (Fejsa 2008) заиста преносе повећање одређене дистанце исказане њима (Trbojević-Milošević 2004: 76).

3. СТАНОВИШТА АНГЛИСТА О КОНСТРУКЦИЈАМА *SHOULD* И *WOULD*

За потребе овог рада 4 основне употребе модалног глагола *should* издвајамо према Рендолфу Кверку и Сиднију Гринбауму (Quirk – Greenbaum 1974: 55):

а) за обавезу или логичку неопходност (као синоним са *ought*), нпр.
1. *You should do as he says.* (ibid.)
1. срп. Требало би да урадиш како каже.
2. *They should be home by now.* (ibid.)
2. срп. Требало би да су већ код куће.
б) за одређену идеју (не толико саму чињеницу), за претпоставку („putative use"), у зависним клаузама, после неколико израза (нпр. *It is a pity …*, *I am surprised that …*):
3. *It is lucky that the weather should be so fine.* (ibid.)
3. срп. Срећа што је време тако лепо.
4. *It is odd that you should say this to me.* (ibid. 1974: 55)
4. срп. Чудно је да ми то говориш.
5. *It`s a pity that you should have to leave* (Leech 1988: 127).
5. срп. Штета је што мораш отићи.

За преношење овог значења може бити коришћена и конструкција *should+have+V-ed*:
6. *I am sorry that this should have happened.* (Quirk – Greenbaum 1974: 55)
6. срп. Жао ми је што се то морало десити.
в) за потенцијал („contingent use"), посебно у британском енглеском, нпр.

7. *We should love to go abroad (if we had a chance).* (ibid.)
7. срп. Ми бисмо волели да идемо у иностранство (ако бисмо имали прилику).
г) за доста формалне реалне услове, нпр.
8. *If you should change your mind, please let us know.* (ibid.)
8. срп. Ако промените мишљење, молим Вас, јавите нам.
Кверк и Гринбаум издвајају 5 употреба модалног глагола *would* (ibid: 56):
а) за изражавање воље, нпр.
9. *Would you excuse me?* (ibid.)
9. срп. Хоћете ли ми, молим Вас, опростити?
Воља са преферирањем се изражава са *would rather/sooner*, нпр:
10. *I think I`d rather have tea.* (ibid.)
10. срп. Мислим да бих радије попио чај.
б) за инсистирање (када је модал наглашен), нпр.
11. *It`s your fault; you would take the baby with you.* (ibid.)
11. срп. То је твоја грешка; ти ћеш узети бебу са собом.
в) за карактеристичну активност у прошлости, нпр.
12. *Every morning he would go for a long walk.* (ibid.)
12. срп. Свако јутро он би се дуго шетао.
13. *John would make a mess of it.* (ibid.)
13. срп. Џон би направио хаос од тога.
г) за потенцијално значење у главној клаузи условне реченице, нпр.
14. *He would smoke too much if I didn`t stop him.* (ibid.)
14. срп. Он би превише пушио да га нисам зауставио.
д) за преношење вероватноће, нпр.
15. *That would be his mother.* (ibid.)
15. срп. То би требало да буде његова мајка.

Палмер облике *should* и *would* третира као облике за прошло време од *shall* и *will* за неодређену употребу („tentative use”). Он издваја две употребе које су у односу са, према Палмеру, облицима за садашње време *shall* и *will* којима се у суштини преноси значење „воља” (Palmer 1976: 127):

а) у молбама говорника, нпр.
16. *Would you pass the salt?* (ibid.)
16. срп. Да ли бисте додали со, молим Вас?
б) у понудама говорника, нпр.
17. *I would do that for you.* (ibid.)
17. срп. Ја бих то урадио за тебе.

Палмер наводи и три случаја када се облици *should* и *would* комбинују са *have* како би глаголске ситуације биле локализоване у сегмент прошлост:

а) за преношење неостварених услова („unreal past”), нпр.
18. *If you had asked them, they`d have come.* (ibid.: 144)
18. срп. Да си их замолио, они би дошли.
19. *If it had rained, the match would have been cancelled.* (ibid.: 143)
19. срп. Да је падала киша, утакмица би била отказана.

Следећи примери су супротстављени претходним с обзиром да преносе неоствариве ситуације у сегменту садашњост („real present”), нпр.

20. *If you asked them, they`d come.* (ibid.: 144)
20. срп. Да их замолиш, они би дошли.
21. *If it rained, the match would be cancelled.* (ibid.: 143)
21. срп. Да пада киша, утакмица би била отказана.

Могућа је и алтернативна конструкција условне клаузе (са инверзијом и без *if*): *Had you asked them, they would have come.* (ibid.: 145)

Са модалима *should* и *would* могу се комбиновати и глаголи *need* и *dare*:

22. *If he came, you wouldn`t need to go.* (ibid.)
22. срп. Да дође, ви не би требало да одете.
23. *If he came, you wouldn`t dare to go.* (ibid.)
23. срп. Да дође, ви не бисте смели ићи.

У следећим условним реченицама услови су остварљиви („real conditionals”):

24. *If I ask him, he would agree.* (ibid.)
24. срп. Да га замолим, он би се сложио.
25. *If he comes, he should tell me.* (ibid.)
25. срп. Да дође, рекао би ми.

Некада *should* може бити и у *if*-клаузи, преносећи мању вероватноћу („unlikeliness”):

26. *If I should see him, I`ll tell you. / Should I see him, I`ll tell you.* (ibid.: 146)
26. срп. Ако га будем видео, рећи ћу ти.
27. *If you should see him, let me know. / Should you see him, let me know.* (ibid.)
27. срп. Ако га будеш видео, јави ми.

б) за преношење епистемичности („epistemic” сазнајни, спознајни), сазнавања („unreal past”), нпр.

28. *If he was here, he`d be in the garden.* / *If he was here, he`d be in the garden.* („unreal present”) (ibid.: 147)
28. срп. Да је овде, био би у башти.
29. *If he`d been here, he`d have been in the garden.* („unreal past”) (ibid.)
29. срп. Да је био овде, био би у башти.

в) Палмер наводи и неколико употреба *should* и *would* које нису у односу са облицима за садашње време *shall* и *will*. Једна од њих је за преношење уобичајене активности („habitual activity”), нпр.

30. *He`d go to the park every day.* (ibid.: 128)
30. срп. Одлазио би у парк сваки дан.
31. *They would ask all kinds of questions.* (ibid.)
31. срп. Они би постављали свакаква питања.

Међу тим употребама опажамо и три употребе за *should*, а међу њима и Кверкову и Гринбаумову под а) и б):

32. *You should do something about that.* (ibid.)
32. срп. Треба да урадиш нешто у вези с тим.
33. *He should ask my permission first.* (ibid.)

33. срп. Треба да прво тражиш моју дозволу.
На локализовање у сегмент прошлост упућује се са *have*:
34. *You should have done something about that.* (ibid.)
34. срп. Требало је да урадиш нешто у вези с тим.

Палмер истиче да *should* у следећим примерима може имати прошлу и садашњу референцу:

35. *It is lucky that the weather should be so fine.* / *It is lucky that the weather is/was so fine.* (ibid.: 129)
35. срп. Срећа да је време (било) тако лепо.
36. *It is very odd that he should do that.* / *It is very odd that he did/does that.* (ibid.)
36. срп. Чудно је да је тако урадио.

Трећа употреба се тиче глагола захтевања, као нпр.:

37. *I require that he should go.* (ibid.)
37. срп. Тражим да оде.
38. *I demand that he should be released.* (ibid.)
38. срп. Захтевам да га пусте.

Веза између *should* и *shall*, с једне, и *would* и *will*, с друге стране, најприметљивија је у реченицама са индиректним говором:

39. *He said I should see him the next day.* [< *You will see him tomorrow*] (ibid.: 130)
39. срп. Рекао је да ћу га видети сутра.
40. *He said he would see him the next day.* [< *I shall see him tomorrow*] (ibid.)
40. срп. Рекао је да ће га видети сутра.

И код других енглиста (нпр. Thomson – Martinet 1985, Leech − Svartvik 1988) опажамо ове употребе.

4. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Пошто су се преводи енглеских реченица разликовали у неким случајевима, различите реченице или делове реченица наводимо иза косе црте. Први наведени су заступљени код више информаната.

1. Требал биш зробиц / Требало би ци зробиц / Треба же биш зробел як ци гутори.
2. Требали би буц / Треба(ло) же би були дома по тераз.
3. Щесце же хвиля [була] така красна.
4. Чудне же ми то ти гуториш (гварел) / же ми ти то маш/мушиш (мал/мушел) повесц / же би ти то мал/мушел повесц.
5. Чкода же ти мушиш/маш пойсц / же би ти мушел/мал пойсц.
6. Жаль ми же ше то требало/мушело/мало случиц.
7. Ми би любели пойсц до иножемства (кед бизме мали нагоду).
8. Кед бисце пременєли / пременїце думанє, модлїм Вас, дайце нам знац.
9. Пребачице ми / Пребачели бисце ми, модлїм Вас?
10. Думам же бим дзечнєйше пил/попил чай.
11. То твоя гришка; ти вежнєш / ти би требал вжац бебу зоз собу.

12. Кажде рано вон би ше длуго шейтал.
13. Джон би направел гаос од того.
14. Вон би курел превельо кед би го я нє зопар / да го я нє зопар.
15. То би була його мац.
16. Додали бисце соль, модлїм Вас?
17. Я би зробел то за тебе.
18. Кед биш / Да ши их замодлєл, вони би пришли.
19. Кед би / Да падал диждж, змаганє би було одказане.
20. Кед биш их замодлєл / Да их замодлїш, вони би пришли.
21. Кед би падал / Да пада диждж, змаганє би було одказане.
22. Кед би пришол / Да придзе, ви би нє требали исц / вам би нє требало исц.
23. Кед би пришол / Да придзе, ви би нє шмели пойсц / ви би ше нє усудзели пойсц.
24. Кед бим го замодлєл / Да го замодлїм, вон би ше зложел.
25. Кед би пришол / Да придзе, поведол би ми.
26. Кед бим го видзел / Кед го увидзим / Кед го будзем видзиц/ Да го видзим, повем ци / повед бим ци.
27. Кед биш го видзел / Да го видзиш, дай ми знац / яв ми.
28. Кед би бул / Да є ту, бул би у загради.
29. Кед би бул / Да бул ту, бул би у загради.
30. Одходзел / Ишол би до парку кажди дзень.
31. Вони би поставяли вшелїяки питаня.
32. Требал биш зробиц дацо у вязи з тим.
33. Требал биш перше питац мойо допущенє.
34. Требал ши зробиц дацо у вязи з тим.
35. Щесце же хвиля (була) така фина.
36. Чудне же зробел так.
37. Модлїм же би пошол.
38. Вимагам же би бул пущени.
39. Гварел же го увидзим / будзем видзиц наютре.
40. Гварел же го увидзи / будзе видзиц наютре.

5. АНАЛИЗА РЕЗУЛТАТА

Што се тиче модалног глагола *should*, изузев у потенцијалном значењу (нпр. *Ми би любели пойсц до иножемства*; в. пример 7) где је редовно еквивавалент само речца *би* одн. облик глагола *буц* у модалној употреби (или, без исказаног субјекта, облици глагола *буц − бим, биш, би, бизме, бисце, би* – у модалној употреби), у другим значењима опажамо, поред речце *би*, и модални глагол *требац* (при изражавању обавезе или логичке неопходности, нпр. *Требали би буц дома по тераз*; в. примере 1 и 2) и евентуално модални глагол *мац* (при изражавању одређене идеје, нпр. *Чудне же ми то ти маш [мал] повесц*; в. примере 4 и 5). Модални глагол *мац* се може користити и при изражавању обавезе или логичке неопходности па би примери 1 и 2 могли гласити и: *Мал биш зробиц як ци гутори*; *Мали би буц дома по тераз*. Модал *мац* може бити замењен модалом *мушиц* (*Мушел биш зробиц як ци гутори*; *Мушели би буц дома по тераз*).

Када *would* преноси значења воље и инсистирања, поред *би* (*Пребачели бисце ми, модлїм Вас?*; в. примере 9 и 10) и *требац би* (*То твоя гришка; ти би требал вжац бебу зоз собу*; в. пример 11) као преводне еквиваленте на русински језик опажамо и тзв. синтетичко будуће време, што значи да се срећемо са глаголима тотивног/свршеног вида и локализацијом у сегмент будућност (*Пребачице ми, модлїм Вас?*; *То твоя гришка; ти вежнєш бебу зоз собу*; в. примере 8, 9 и 11). Појављивање тотивних глагола (*пременїц*, *пребачиц*, *вжац*) сасвим је разумљиво с обзиром

да се очекује да глаголска ситуација у наведеним значењима буде реализована у целини (Novakov 2005: 32; Fejsa 2005: 125). У значењима карактеристична активност у прошлости, потенцијал и вероватност (*Джон би направел гаос од того*; *Вон би курел превельо кед би го я нє зопар*; *То би була його мац*; в. примере 12, 13, 14 и 15) као еквивалент појављује се конструкција са модалним глаголом *би* и *В-л* обликом (традиционално званим радни глаголски придев) датог глагола.

Код превођења енглеских реченица информанти често нису усаглашени. Тако нпр. код превођења примера 22 опажамо две русинске конструкције са два модална облика − са облицима глагола *буц* у модалној употреби (одн. речцом *би*) и модалним глаголом *требац*. Већина испитаника је као еквивалент навела ... *ви би нє требали исц*, али, у складу са ауторима *Српско-русинског речника* глагол *требац* у русинском језику је безличан, па употреба у другим лицима, када тај коме нешто треба постаје субјекат у номинативу, представља један од примера српског утицаја (Ramač i dr. 1997: 752–753). Варијантност са *требац* присутна је и у примерима 1 и 2. У примеру 6 опажамо три преводне варијанте са три различита модала (*требац*, *мушиц* и *мац*).

Утицај српског језика присутан је и у примерима у којима је условни везник *if* преведен условним везником *да*. Испитаници су приликом превођења условне клаузе (у примерима 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29) приближно у једнакој мери користили конструкције са везником *кед* (*кед+би+V-л*) и са везником *да* (*да+V-л* у примерима 18, 19, 29; *да+V-ø* у примерима 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28). Честа појава конструкција *да+V-ø* и *да+V-л* (којима су русински еквиваленти конструкције са везником *кед*, тј. конструкција *кед+би+V-л*) указује на утицај српског језика. До потискивања русинске конструкције долази јер је она у значајној мери неодређена и може да преноси локализацију реализације глаголске ситуације и у сегмент прошлости, и у сегмент садашњости, и у сегмент будућности, па се конструкције новијег порекла употребљавају за одређенију временску локализацију; конструкција *да+V-ø* се употребљава за локализацију реализације ситуације у сегмент садашњости (са глаголима атотивног вида) или у сегмент будућности (са глаголима тотивног вида), а конструкција *да+V-л* за локализацију реализације ситуације у сегмент прошлости. Док конструкција *V-л* редовно има за еквивалент конструкцију *had+V-en* у примерима 18, 19 и 29 за нереалан услов у сегменту прошлости, конструкција *V-ø* за еквиваленте има три конструкције: конструкцију *V-ed* у примерима 20, 21, 22, 23 и 24 за нереалан услов у сегменту садашњости, конструкцију *V-ø* у примерима 24 и 25 за реалан услов у сегменту садашњост и конструкцију *should+V* у примерима 26 и 27 када је модални глагол у условној клаузи. У истим примерима у главној клаузи конструкција актива *би+V-л* налази се у еквивалентском односу са конструкцијом *would/should+V* у примерима 20, 24, 25 и 28, са конструкцијом *would/should+have+V-en* у примерима 18 и 29, као и са конструкцијом *will+V* у примеру 26; и конструкција пасива *би+бул+V-ни* се налази у еквивалентском односу и са конструкцијом *would+be+V-en* у примеру 19 и са конструкцијом *would+have+V-en* у примеру 21.

Када се модали *should* и *would* комбинују са лексичким глаголима *need* и *dare* у русинском језику еквивалентске конструкције укључују два модала; у случају *would need*, видели смо – *би требац* (у примеру 22), а у случају *would dare* – *би шмец* (у примеру 23). Модални глагол *шмец*, који представља преводни еквивалент за глагол *dare*, у датом примеру може алтернирати са глаголом *усудзиц ше* (... *ви би нє шмели пойсц* / ... *ви би ше нє усудзели пойсц*).

У 25. и 26. примеру употребљена је конструкција *би+V-л*, иако кореспондентске конструкције са *would /should+V* нема у енглеској реченици; до тога је дошло у условној клаузи на месту конструкције *V-ø* (*If he comes* ...: *Кед би пришол* ...) и у главној клаузи на месту конструкције *shall+V* (... *I`ll tell you* : ... *повед бим ци*).

Примери 30 и 31 указују на још један утицај српског језика. И поред тога што је у славистици утврђено да конструкције са потенцијалом употребљеним за означавање ситуација које су се понављале у прошлости представљају типолошку специфичност граматичке структуре српског језика у поређењу са другим словенским језицима, који за такву употребу не знају (Piper 1998: 47) и, у складу с тиме, Рамач у *Граматици русинског језика* није издвојио значење „уобичајене актив-

ности“ потенцијала (Ramač 2002: 299-300), информанти су то значење приписали потенцијалу. Овај закључак би, ипак, трабало поткрепити и примерима из књижевности.

6. ЗАКЉУЧАК

Контрастивна анализа је показала да конструкције са модалним глаголима *would* и *should* доминантно у русинском језику за еквиваленте имају конструкције са речцом *би* (која по свом пореклу представља облик аориста глагола *буц*), односно, када је субјекат неисказан, са редом облика (*бим*, *биш*, *би*, *бизме*, *бисце*, *би*). То је случај пре свега код преношења потенцијала израженог са оба модала (нпр. 7 и 14), као и код изражавања реалних услова (нпр. 8) – модалом *should*, и код изражавања значења воље (нпр. 9 и 10), инсистирања (нпр. 11), карактеристичне активности (нпр. 12 и 13) и вероватности (нпр. 15) – модалом *would*.

Генерално гледано, конструкције *would+V* и *should+V* се најчешће користе за локализацију модалности у сегмент садашњости и локализацију реализације глаголске ситуације у сегмент будућности (посебно код изражавања реалних услова; нпр. 26), а за локализацију у сегмент прошлости користе се конструкције *would+have+V-en* и *should+have+V-en* (нпр. 6).

Као еквиваленти енглеских конструкција *would+V* и *should+V* јављају се и конструкције са облицима модалног глагола *буц* и још једним модалом. Облици модалних глагола *буц* и *требац* редовно се јављају као еквиваленти код преношења значења обавезе или логичке неопходности (нпр. у 1 и 2, када је *should* синонимско са *ought*) и као еквиваленти конструкције *would+need+to+V* (нпр. у 22). Конструкција *would+dare+to+V* има за еквивалент конструкцију са модалом *буц* или модалом *шмец* / *усудзиц ше* (нпр. у 23), а конструкција *should[+have+to]+V* има за еквивалент конструкцију са модалом *буц* или модалом *мац* / *мушиц* (нпр. у 4 и 5). У неколико случајева као еквивалент јавља се футур (аналитичка конструкција са помоћним глаголом *буц* у облицима *будзем*, *будзеш*, *будзе*, *будземе*, *будзеце*, *буду* и инфинитивним обликом глагола атотивног вида, или, у већини случајева, синтетичка конструкција *V-ø* са одговарајућим обликом тотивног глагола; на пример у условним клаузама нпр. у 26 и код индиректног говора нпр. у 39 и 40).

Једна од суштинских разлика између енглеских и русинских модала очитава се у томе што се русински модални глаголи синтаксички понашају као и пунозначни глаголи (немају посебан начин за формирање упитних или одричних реченица).

Литература

Bybee, J., Perkins, R. and Pagliuca, W. (1994). *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*. Chicago & London: The University of Chicago Press.

Fejsa, M. (2005). *Vreme i vid u rusinskom i engleskom jeziku*. Novi Sad: Prometej, Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet – Odsek za rusinski jezik i književnost.

Fejsa, M. (2008). Primarni modali u pripovedkoh Havrijila Kosteljnika. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* XXIII (2), 247–262.

Fejsa, M. (2019). Osnova ruskoho jazika – kontaktologijni pristup. U: I. Ž. Sekeruš, Ž. Milanović *Deseti međunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret kultura*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 389–405.

Kočiš, M. M. (1965) *Gramatika za V i VI klasu osnovnej školi*. Novi Sad: Zavod za vidavanje učebnjikoh.

Kosteljnik, H. (1975). *Proza*. Novi Sad: Ruske slovo.

Langacker, R. (1978). The Form and Meaning of the English Auxiliary. *Language* 54, 853–882.

Leech, G. N. and Svartvik, J. (1988). *A Communicative Grammar of English*. London: Longman.

Nađ, H. H. (1983), *Lingvistični statji i rozpravi*, Novi Sad: Ruske slovo.

Novakov, P. (2005). *Glagolski vid i tip glagolske situacije u engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Futura publikacije.

Palmer, F. R. (1976). *The English Verb*. London: Longman.

Palmer, F. R. (1990). *Modality and the English Modals*. London: Longman.

Piper, Predrag (1998). O kondicionalnosti u prostoj rečenici. *Južnoslovenski filolog* LIV, 41–58.
Quirk, R. and Greenbaum S. (1974). *A University Grammar of English*. London: Longman.
Ramač, J., Fejsa, M. i Medješi, H. (1995, 1997), *Srpsko-rusinski rečnik / Serbsko-ruski slovnjik*, I-II, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet – Katedra za rusinski jezik i književnost i Društvo za rusinski jezik i književnost.
Ramač, Ju. (2002). *Gramatika ruskoho jazika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
Tamaš, Ju. (1983). Pojedinosci u lingvističnih robotoh Havrijila Nađa i jih predpostavki i konsekvenci. U: H. H. Nađ *Lingvistični statji i rozpravi*, Novi Sad: Ruske slovo, 7–15.
Thomson, A. J. and Martinet, A. V. (1990). *A Practical English Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
Trbojević-Milošević, I. (2004). *Modalnost, sud, iskaz: Epistemička modalnost u engleskom i srpskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.

THE EQUIVALENTS OF ENGLISH VERB CONSTRUCTIONS WITH *WOULD* AND *SHOULD* IN THE RUTHENIAN LANGUAGE

Summary

The paper contains a description of the equivalents of English verb constructions with *would* and *should* in the Ruthenian language.

Contrastive analysis has shown that constructions with the modal verbs *would* and *should* in Ruthenian as equivalents dominantly have constructions with the modal verb *би* (which is originally a form of aorist of the verb *буц*), or, when the subject is not uttered, with a sequence of forms (*бим*, *биш*, *би*, *бизме*, *бисце*, *би*). This is a case above all in contingent use of both modals (7, 14), as well as in expressing real conditions (8) – of modal *should*, and in expressing the meaning of willingness (9, 10), insistence (11), characteristic activity (12, 13) and probability (15) – of modal *would*.

As equivalents of English constructions *would+V* and *should+V*, apart from the constructions with *би*, there exist constructions with *би* and other modals. Modals *би* and *требац* occur regularly as an equivalent in expressing the meaning of obligation and logical necessity (in 1 and 2, when *should* is synonymous with *ought*) and as the equivalent for construction *would+need+to+V* (in 22). Construction *would+dare+to+V* has equivalent construction with modal *би* and *шмец* / *усудзиц ше* (in 23), and construction *should[+have+to]+V* has equivalent construction with modal *би* and *мац* / *мушиц* (in 4 and 5). In several cases the Future Tense is used as an equivalent (an analytic construction with the auxiliary verb *буц* in the forms *будзем*, *будзеш*, *будзе*, *будземе*, *будзеце*, *буду* and the infinitive form of non-totive lexical verb, or, in most cases, a synthetic construction *V-ø* with the respective form of totive lexical verb; eg. in if-clauses in 26 or in reported speech in 39 and 40).

Generally speaking, constructions *would+V* and *should+V* are most often used to localize modality in the present temporal segment and the realization of a verb situation in the future temporal segment (especially when expressing real conditions; 26), whereas constructions *would+have+V-en* and *should+have+V-en* (6) are used for localization both modality and the realization of a verb situation in the past temporal segment.

The results of this study can be used in teaching English and may serve as a starting point for further contrastive and comparative investigations.

Keywords: English, Ruthenian, modal *should*, modal *would*, contrastive analysis.

Mihajlo Fejsa
Filozofski fakultet
Novosadski univerzitet, Srbija
fejsam@gmail.com

III

ИСТРАЖИВАЊА ДИСКУРСА

UDK 001.8:811.111

Mirna Varga – Predrag Kovačević – Draženka Molnar

ESTABLISHING THE CRITERIA FOR BUILDING COMPARABLE CORPORA IN RESEARCH ON ACADEMIC WRITING IN L1 AND L2 ENGLISH

Given the status of English as a global language of science and particularly academic publishing, gaining competence in academic English language skills has been increasingly important. The present paper outlines the initial stage of an extensive corpus-based study aimed to explore the use of selected metadiscoursal features by Croatian and Serbian master's students in the writing of their master's theses and to compare their use to L1 English students in the same academic genre. More specifically, it presents the methodological framework adopted in the study, with the specific focus placed on establishing the criteria for the compilation of the comparable students' corpora. The guidelines used in designing the current methodological framework may be used in congruent contrastive interlanguage analysis of academic writing.

Keywords: metadiscourse, thesis writing, corpus design, L1 English, L2 English

1. INTRODUCTION

Submitting a master's thesis marks the final stage of a master's study programme through which, if successful, students are acknowledged as competent in conducting and reporting on research against the background of disciplinary knowledge. The complexity of the thesis writing process is reflected in a range of requirements placed on students. On the one hand, they need to show that they have acquired sufficient knowledge of a subject matter and done extensive reading prior to the writing itself. On the other hand, they need to be competent in organizing their ideas by abiding to the conventional rhetorical structure of the theses used in the disciplinary writing. Furthermore, they should master the academic writing skills, which, among others, include citing and paraphrasing other people's work, expressing stance towards the content, varying the strength of the claims, adopting the appropriate authorial position, etc. In academic writing research, these and other related features are commonly subsumed under the concept of metadiscourse, which broadly refers to the linguistic devices used by writers to organize ideas in the text and express their attitudes towards those ideas and the intended readership (Hyland and Tse, 2004). Using metadiscoursal features in a complex piece of academic writing such as a master's thesis may be particularly challenging for L2 English master's students. Not only do students need to have advanced general English language competence, but they also need to be sufficiently skilled in using the academic writing style of standard English and aware that in some aspects it may depart from the writing style in their native language. Inadequate knowledge of academic writing conventions in English along with the unintentional use of L1 conventions in English-medium texts may result in writing that, even when grammatically correct, can sound awkward and unnatural to native speakers (Ädel, 2006). Therefore, researching the writing practices of English non-native writers, especially novice ones, and identifying areas of discrepancies in English L1 and L2 academic writing, is particularly relevant for classroom instruction across non-Anglophone academic settings (Ädel, 2006). Considering the status of English as a global language, and its dominance in academic writing and publishing (Hyland, 2018, as cited in Dueñas and Šinkūnienė, 2018, p. VII-VIII), academic literacy in English is central not only to scholars pursuing academic careers at an international level but generally to non-native speakers who, among others, need to use English for professional purposes at a global scale.

1.1. Research project

Against this background, the focus of this paper is to present the initial stage of the research project titled 'Hedging, Stance and Engagement in novice EFL Researchers' Academic Writing', which is based on the bilateral cooperation between two academic institutions in the Republic of Croatia and the Republic of Serbia.[1] The main aim of the project is to explore the use of specific aspects of metadiscourse in academic writing by two groups of L2 English master's students (Croatian and Serbian) and to compare it with that of their L1 peers in two English-speaking academic environments (British and American). Though some aspects of metadiscourse have been studied both in Croatian, e.g. the use of sentence-initial metadiscourse in students' essays (Pavičić Takač, 2018) and in Serbian students writing in English, e.g. the use of personal metadiscourse in students' argumentative essays (Marković, 2017), to the best of our knowledge, this is the first study to explore the cumulative use of the given metadiscoursal features in master's level writing in two groups of L2 English speakers. In particular, the research aims to examine and compare how L1 and L2 English master's students majoring in (applied) linguistics present themselves (e.g. *I aim to show…*), establish the relationship with readers (e.g. *Note that…*) and express (hedged) stance (e.g. *It is possible that…*) towards propositional content in their master's theses. In addition, the research aims to explore the distribution of the target metadiscoursal features across different rhetorical sections of the master's theses written by L1 and L2 English students.

1.2. Aims and scope

To meet these aims, the electronic files of the theses from the two language groups, i.e. L1 vs. L2 speakers were collected. These were further divided into three main comparable computer corpora of the target genre: the L1 corpus consisting of the theses written in British and American English, the L2 corpus consisting of the theses written by Croatian students, and the L2 corpus consisting of the theses written by Serbian students.

The main aim of this methodological paper is to present the taxonomy of the criteria that were used in building the comparable corpus, whose final purpose will be to enable research on the properties of metadiscourse among L1 and L2 students writing in English. In addition, some major challenges encountered in the process of compiling the corpus are discussed as well as the solutions adopted in this study.

The development of a new corpus is always rooted in a set of theoretical assumptions and guided by the needs and goals of the researchers who are ultimately going to be the primary beneficiaries of the corpus in question. In that sense, the main theoretical and methodological considerations behind our corpus-based study are addressed. The following section deals with some theoretical and empirical aspects of the research on metadiscourse in academic writing, as the primary focus of the aforementioned research project.

2. METADISCOURSE IN ACADEMIC WRITING

A contemporary research approach to academic discourse is based on the assumption that it is a form of social interaction in which knowledge is constructed through a negotiation process between writers and imagined readers, as members of specific scientific disciplines (Hyland, 2004). Linguistic

[1] The project is based on the two-year bilateral cooperation between the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek, Croatia (Research project 2016-06-5736, funded by the Croatian Science Foundation) and the Faculty of Philosophy in Novi Sad, Serbia (Research project 337-00-205/2019-09/25, funded by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia). It is a part of the active project titled *Textual coherence in foreign language writing: Croatian, German, English, French and Hungarian in comparison* (Research project IP-2016-06-5736 the Croatian Science Foundation and the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Osijek).

research on academic writing is particularly interested in illuminating how writers of academic texts use language to build their arguments, express views, convey assessments with an appropriate level of certainty or doubt, etc. to create texts the readers will find persuasive and eventually accredit as a valid contribution to the existing body of disciplinary knowledge (Hyland, 1998). Metadiscourse has been one of the explanatory frameworks attempting to account for the interactive dimension of academic discourse, along with various other models, such as hedging (Hyland, 1998), stance and engagement (Hyland, 2005b), stance (Biber, 2006), etc. Most generally, the term *metadiscourse* includes an array of linguistic markers that writers use to structure their texts and convey personal attitudes both to the subject matter and to the readers in an attempt to get their message across as effectively as possible (Crismore, Markannen and Steffensen, 1993). There have been several attempts to account for metadiscourse in academic writing, which have resulted in different taxonomies (cf. Vande Kopple, 1985; Ädel, 2006). Our project largely draws on Hyland's (2005a) model of metadiscourse, which is one of the most applicable models to the study and teaching of academic written genres (Pavičić Takač, 2018). The model is based on the distinction between interactive and interactional dimensions of interaction (Hyland, 2005a), whereby the former deals with the organizational structure of the discourse, and the latter, which is our primary concern, encompasses a variety of metadiscoursal features which writers use to evaluate or comment on their claims.

Though metadiscourse is considered to be an integral component of academic discourse, prior research has demonstrated that its use can vary across different genres, disciplines but also cultural backgrounds (Hyland, 2005a; Ädel, 2006; Vassileva, 1998). Another research strand concerns the use of metadiscourse by L2 English students writing in English. For instance, previous studies have shown that L2 students tend to overuse certain types of metadiscoursive elements in their essay-writing in English as compared to their L1 counterparts (Granger and Tyson 1996; Ädel, 2006; Pavičić Takač, 2018), which may reflect different types of formal writing instruction in non-Anglophone academic contexts (Ädel, 2006; Pavičić Takač, 2018).

Given that the primary focus of the present paper is the methodological design of the study, in particular the compilation of the corpus, it is important to address some important aspects in the corpus design and specify the approach employed in the present framework.

3. METHODOLOGICAL FRAMEWORK

As the goal of our project is to explore the use of metadiscourse in the theses written by L1 English students and L2 English students writing in English, we face an important problem of the terminological qualifications of L1 English and L2 English writers.

Concerning the nativeness of our L1 corpus, one possible choice would be to include only native speakers in the L1 corpus relying on the classical criterion of learning vs. acquisition, whereby native speakers are those who have acquired the language in question from birth (cf. Cook 1999; for criticism of this conception of the native speaker, see e.g. Rothman and Treffers-Daller, 2014).

However, we are of the view that insisting on the strict, traditional definition of a 'native speaker' in the studies of academic writing faces serious theoretical and practical difficulties. Theoretically, there is no guarantee that native speakers in the strict sense are better academic writers than bilinguals and L2 speakers who have been educated in the same institutions. Moreover, by excluding bilinguals and L2 speakers educated in the Anglophone world from the study of the features of English academic writing, one runs a serious risk of distorting the sample under investigation given the large percentage of such writers who participate in the production of English academic texts on a daily basis. From a practical standpoint, the creation of L1 English corpora would be vastly more complicated by the insistence on including 'pure' native speakers only because the creators of such corpora would be forced to obtain biographical information about the author of each of the texts that are included in the corpus, which

might not always be possible and there are also important privacy considerations that should be taken into account (however, see Sanderson, 2008).

In light of this discussion, we resort to a functional definition of the L1 English speaker in academic writing, which is based on academic competence. For our purposes, the term "L1 students" will denote all academic English students whose competence is institutionally certified by the fact that they have written and defended an MA thesis at an established university in the US or in the UK. By the same token, the phrase "L2 students" will refer to students who submitted their MA theses in English in a non-Anglophone academic setting.

Regarding the methodological approach, in line with previous congruent research (Ädel, 2006), our research can be characterized as an instance of the Contrastive Interlanguage Analysis (Granger, 2002).[2] This methodological framework involves comparisons between the native language and its non-native learner variety with the aim to illuminate non-nativeness or "differences in communicative competences' (Ädel, 2006, p. 9) in learners' language output as compared with the native speakers" output (Ädel, 2006). According to Granger (2002), the notion of non-nativeness does not only entail erroneous use of native language but also the language patterns that are found to be over- and underused in learners' performance as compared to their use in native language data. In that sense, the corpus of native language data serves as a standard of comparison against which the non-native language data are explored (Ädel, 2006).

This contrastive methodological approach is particularly common in the computer language corpus research, whereby a computer learner corpus can be defined as an electronic compilation of written (or spoken) texts authored by EFL or L2 learners (Granger, 2004). According to Granger (2002), computer learner corpora are characterized by several features. First, they represent samples of a non-native variety of English, such as English as a foreign language (EFL). Next, the learner corpora are always designed to meet a particular purpose, which can relate to facilitating EFL curriculum design and classroom instruction, usually at higher levels of language learning. Also, they can be analysed by using specialized software tools that allow a range of opportunities for the computerized exploration and comparison of language data.

Given its purpose, our research is based on the analysis of the comparable corpus, which is defined as „a corpus containing components that are collected using the same sampling frame and similar balance of representativeness" (McEnery and Xiao, 2007, p. 133). In that sense, a comparable corpus consists of subcorpora which are the kinds of texts sufficiently similar to allow meaningful comparisons. An indispensable pre-requisite preceding the compilation of comparable corpora concerns the selection of the explicit comparability criteria tailored to the particular research objectives (Connor and Moreno, 2005). In cross-cultural genre-based research, this relates to establishing "a common platform of comparison" (ibid., p. 154) or *tertia comparationis*.[3]

As previously acknowledged (Granger, 2002; Tono, 2003), formulating strict parameters in corpus building as well as the control of multiple variables is central as the quality of the corpus design will have a direct bearing on the validity of the corpus and subsequently the relevance and the interpretation of the analysis and findings. In what follows, we present and discuss the taxonomy of the criteria that were used in building the two comparable corpora for the research announced above.

[2] One of the most common research projects in which this approach was used is the *International Corpus of Learner English* (ICLE), which was launched in 1990 by Professor Sylviane Granger, University of Louvain-la Neuve, Belgium (Granger, 1993). It is a computerized corpus of argumentative essays on various topics written by advanced learners of English (university students of English mainly in their second or third year) from several mother tongue backgrounds.

[3] Moreover, apart from corpus compilation, *tertia comparationis* should be established in all segments of cross-cultural research, including the linguistic phenomena under study as well as their realizations in different languages (ibid).

3.1. Taxonomy of the criteria used in the corpus design

In deciding on the criteria in corpus building, we broadly followed some previous models or considerations for corpus design suggested in previous literature on language corpus research (Atkins, et.al., 1992; Tono, 2003) and cross-cultural contrastive research (Connor and Moreno, 2005). As expected in this type of research (Tono, 2003), our criteria were tailor-made to meet the specific purposes of our project as well as the specifics of our local academic contexts. For the sake of convenience, the considerations used in our corpus design were divided into three main categories of criteria, as suggested by Tono (2003), and they included the following:

a) language-related (e.g. the type of the genre, mode of language, the writing style, etc.)
b) task-related (e.g. submission period)
c) learner-related criteria (e.g. L2 proficiency level)

Corpus design			
Type of criteria	**Features**	**L2 corpus**	**L1 corpus**
Language-related criteria	**Genre**	master's thesis	
	Mode	written language	
	Register	Language for specific purposes (English)	
	Academic discipline	applied linguistics/ linguistics	
	Topic	various	
	Primary readers	supervisors, members of master's thesis committees	
	Textual unit of analysis	an unrevised draft of a master's thesis	a submitted master's thesis
	Rhetorical structure of texts	Abstract- Introduction - Results and Discussion - and Conclusion	
	Mode of written expression	exposition	
Task-related criteria	**Data selection**	cross-sectional	
	Submission period	2009-2019	2009-2019
	Use of references	reference literature, dictionaries	
Learner-related criteria	**Writers**	L2 (Croatian and Serbian) MA students majoring in English language and literature	L1 (British or American) MA students of English linguistics
	Level of expertise	novice writers	
	L1 background	Croatian/Serbian	English
	L2 proficiency	'institutional status' of learners (2nd year graduate students)	-
	Students' institutional background	a) Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek, Croatia b) Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia	a) various British universities b) various American Universities

Other	**Size**	a) 50 texts (L1 Croatian) b) 50 texts (L1 Serbian)	a) 25 texts (British English) b) 25 texts (American English)
	Source of text retrieval	personal folders of the supervisors	open-access institutional repositories
	Type of data	raw texts	

Table 1. Criteria used in the corpus design

We also added the additional 'Other' category, which referred to the corpus size, the sources of text retrieval, and the type of data.

Table 1 outlines the criteria encompassed by each category across the L1 and L2 corpora. In order to achieve the maximum comparability of our language data, we attempted to establish as compatible criteria as possible, excluding those that were not expected to be compatible. However, as discussed further below, we could not fully control certain variables, primarily those related to learners in both language groups.

Taken as a whole, our corpus is a synchronic, academic corpus, compiled in the specific educational settings to meet the purposes of the previously mentioned research project. Furthermore, it is a specialized corpus (Hunston, 2002), aimed to be representative of the specific type of master's level student writing, i.e. master's theses. It can be classified as a cross-sectional type of corpus, in which the data were collected from various groups of learners at a particular point in time (Granger, 2004). In our case, the theses that we collected during a few months had been submitted over the last 10-year period. In line with the research objectives which concerns the analysis of academic discourse, the corpus consists of raw student texts, with no annotation added (ibid.). The metadata (information about the learners, publication, text type, genre, structural markup) will be encoded in the separate document.

The corpus is broadly based on the texts from a single scientific discipline, i.e. applied linguistics. The decision was guided by the fact that all project participants are primarily involved in teaching applied linguistics. To a large extent, they are also supervisors to master's students whose theses comprise the present L2 corpora. However, due to the constraints in collecting enough target samples, several theses with topics outside applied linguistics but still within the broader discipline of language science were included in both L1 and L2 corpora.

The L2 theses were elicited from the personal repositories of the project participants at the respective Croatian and Serbian Universities. On the other hand, the L1 corpus included the master's theses that were retrieved from the open-access repositories available on the web sites of various British and U.S. universities. As can be seen, the L1 and L2 corpora differ in size, with the latter comprising 100 master's theses, 50 from each L1 background, while the L1 corpus consists of 50 master's theses in total.

The intended readers of the submitted theses are students' supervisors as their primary evaluators, along with at least two other members of the master's thesis committees. However, once stored in an open-access repository, master's theses may have an infinite number of readers interested in the field. Thus, we may fairly assume that the texts are intended to be read by a wider audience, which may exert influence on the writing style (Ädel, 2006). Considering the mode of expression, the texts are compatible in that they represent instances of a single mode of expression, i.e. exposition. Given that thesis writing is a type of advanced academic writing, the language used is certainly English for Academic Purposes but given that the writing task is situated within a certain disciplinary context, the language analysed may be classified as English for Specific Purposes, in this case, English in Humanities, or more specifically, in (applied) linguistics. This parameter may be important because, as previously noted, the use of metadiscourse has been shown to reflect the epistemologies of specific scientific disciplines.

The section thus far aimed to outline the general characterization of the corpus design. However, some criteria related to both the language and the learners merit closer attention, which is discussed in the section that follows.

4. TAXONOMY ELABORATION AND OPEN ISSUES

As can be seen in Table 1, the textual units of analysis in the two language corpora had a different status. When it comes to the L2 corpus, we chose to analyse the first, unrevised drafts of the theses because we aimed to explore the actual students' language use, before the supervisor's intervention. In that way, we control the variable of language authenticity in the maximum way possible. On the other hand, the use of the final, submitted versions of L1 texts was guided by the decision to have an L1 language corpus as a benchmark in terms of the preferred native-like use of the metadiscoursal features under study. The L2 corpus will enable us to explore the patterns of the overuse and underuse of the target metadiscourse in the corpus of L2 student writing.

As our aim is to explore and compare the distribution of the metadiscoursal devices across different rhetorical sections of the theses, the initial decision was to include the theses with the standard 'Introduction, Methods, Results, and Discussion' (IMRAD) rhetorical structure. However, the preliminary corpus analysis showed that this structure was not always followed, particularly in the L2 corpus. For instance, in some theses, Results and Discussion sections were merged while in others they were treated as separate sections. Given that we were quite restricted in terms of the number of theses that complied with our pre-established criteria, we decided to include the theses where the two sections are separated as well as those in which the two sections are merged into one. We also decided to leave out the Literature review and Methodology sections given that the type of the metadiscourse under study is not considered to be a salient pragmatic aspect of these sections. In other words, we focus only on the most interpretative and argumentative rhetorical sections of the theses in which the metadiscourse under study is most prominent. Thus, considering the interventions described, the rhetorical structure of the theses under study may be characterized as follows: Abstract-Introduction-Results and Discussion-Conclusion. Additionally, in order to make sure that the corpora consist only of the relevant written material, during the manual compilation of the corpus, we excluded the visual elements (e.g. tables, figures) and other textual features running outside the main body of the text (e.g. references, footnotes, block citations, (sub)headings).

Another parameter that merits attention concerns the selected topic of the theses. Here, we go along with Ädel (2006) who argues that the topic of written genres can have an influence on the choice of the vocabulary but any major impact on the use of metadiscourse is not particularly expected in the disciplinary writing under study. However, what might play a role is the writer's background knowledge and the degree of familiarity with the selected topic, in that more substantial knowledge about a certain subject may influence the type and the degree of the use of (un)assertive language in his or her argumentation. However, the topic variable could not be controlled in the present study.

As regards the learner-related criteria, it should be noted that we did not control the age, gender, and year of study variables. However, we believe that the majority of the students whose written work is the subject of the present analysis do fall under approximately the same age span, i.e. the early 20s. Also, our position is that the L1 and L2 students are comparable in terms of their official status as university students who were exposed to the same task of submitting an identical type of the graded piece of master's level writing in the comparable academic contexts. Therefore, though explicit data on students' biographical data and educational background are unknown to us, we may generally assume that their status of novice writers is justified.

When it comes to the English language proficiency level of L2 students whose written language output is examined here, it should be emphasised that the proficiency level was not measured in any standardized way. Instead, we followed the parameter of the students' 'institutional status' (Thomas,

1994, as cited in Granger, 2004), which in our case would be final-year English master's level students. However, given that all L2 students are majors in English language and literature who have completed a 5-year cycle of both undergraduate and graduate studies, it is fairly safe to assume that most of them are at the C1 level of language proficiency.

In all fairness, not all variables could be accounted for. One of them concerns prior academic writing instruction which is undoubtedly an important factor contributing to the competent use of metadiscourse in writing. We may only assume that L1 students writing in English did undergo some type of formal academic writing training throughout their courses of study in the respective Anglophone university environments. When it comes to L2 students writing in English, we are aware that in both language sub-groups some students were exposed to certain aspects of writing instruction at some point during their general English language courses. However, the explicit data on this is unavailable to us. What we do know is that all L2 students received general instructions on various structural and language requirements for thesis writing (e.g. the use of the citations), but not the fully-fledged formal instruction in a form of a tailor-made academic writing course.

The final remark concerning the present corpus design has to do with the question of the target norm assumed to be represented by the L1 corpus. While the main purpose of the language corpus is always some type of the comparison (Hunston, 2002), the question that has been repeatedly debated in the learner corpora research (Hunston, 2002; Tono, 2003; Granger, 2004; Ädel, 2006) is whether an L1 student language corpus is an entirely valid standard or a norm against which learner language performance should be measured. The researchers (e.g. Leech, 1998, as cited in Ädel, 2006) objecting to this methodological approach propose that a more appropriate norm would arise from the analysis of the professional disciplinary writing, particularly if one of the primary aims of the research is of a practical, pedagogical nature, such as the curriculum or materials design. On the other hand, others (Grabe and Kaplan, 1996, as cited in Ädel, 2006) believe that comparing student and professional writing would yield an unfair comparison given the disproportion in writing experience, expertise, etc. by distinct groups of writers.

According to Ädel (2006), an ideal-case scenario would be to compare L2 student language performance with both native student writing, which would allow the comparisons in terms of e.g. a degree of acquired writing skills, and expert writing, which could serve as a writing model to which non-native novice writers should aspire.

As regards the present study, it should be emphasised that we do not take the L1 corpus to be a prescriptive resource of the way metadiscourse should be used in L1 English student writing but as a reference point against which the L2 use of metadiscourse is compared. In addition, the present study is assumed to be the first stage of more comprehensive research on student academic writing in the given non-Anglophone academic settings. As such, it is expected to serve as the basis for further research that could be enriched with the inclusion of the corpus of professional disciplinary writing.

5. CONCLUSION

The present paper aimed to outline the criteria used in designing the corpus which will be used in the study of the selected features of metadiscourse aimed to elicit the patterns of their use in L1 and L2 English master student's writing. Although the study could not take into consideration all the variables that may influence the use of metadiscourse in the given instance of academic writing, we believe that the design of our corpus is established on the satisfactory criteria to allow meaningful comparisons aligned with the research objectives established in the present study (Granger, 2004). It is expected that the taxonomy of the criteria demonstrated here along with the discussion on the underlying reasons guiding our choices may be helpful to researchers involved in preparatory stages of similar contrastive interlanguage research.

In conclusion, we believe that our corpus-based study will provide significant insights and increase our knowledge about the way English L2 master's students adopt their authorial persona, express the stance and establish relationships with the intended readers in their writing in English as compared to the way their L1 English peers achieve the same communicative purposes in the comparable circumstances. Furthermore, it is expected that the corpus used in the study can be utilised for further analysis of additional metadiscoursal features in L1 vs. L2 student writing and raise our awareness of all language aspects that need to be addressed in the prospective academic writing instruction in the two L2 academic settings. Upon the completion of this project, it is to be expected that the corpus will be available to the academic community upon request, that is for non-commercial use. Given the global trends of internationalization of higher education policies, increasing opportunities for student and teacher mobility and thereby possibilities for building one's academic career in the international academic context, it is increasingly important to continue with the research on academic English in non-Anglophone academic contexts, such as ours, and implement new curricula aimed at developing academic literacy in English.

References

Ädel, A. (2006) *Metadiscourse in L1 and L2 English*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Atkins, S., Clear, J., Ostler, N. (1992). Corpus design criteria. *Literary and Linguistic Computing* 7, 1-16.

Biber, D. (2006). Stance in spoken and written university registers. *Journal of English for Academic Purposes 5*, 97–116. doi:10.1016/j.jeap.2006.05.001

Connor, U., Moreno, A.I. (2005). Tertium comparationis: A vital component in contrastive rhetoric research. In: *Directions in applied linguistics: Essays in honor of Robert B. Kaplan* (P. Bruthiaux, D. Atkinson, W. Eggington, W. Grabe, Ramanathan, V. eds.), Clevedon, UK: Multilingual Matters, 153–164.

Cook, V. (1999). Going beyond the native speaker in language teaching. *TESOL Quarterly* 33(2), 185-208.

Crismore, A., Markkanen, R., Steffensen, M.S. (1993). Metadiscourse in persuasive writing: A study of texts written by American and Finnish university students. *Written Communication* 10 (1), 39-71.

Grabe, W., Kaplan, R. (1996). *Theory and Practice of Writing: An Applied Linguistics Perspective*. London and New York: Longman.

Granger, S. (1993). The International Corupus of Learner English. In: *English Language Corpora: Design, analysis and exploitation* (J. Arts, P. de Haan, and N. Oosdijk, eds.). Amsterdam: Rodopi, 57-69.

Granger, S., Tyson, S. (1996). Connector usage in the English essay writing of native and non-native EFL speakers of English. *World Englishes* 15 (1), 17-27.

Granger, S. (2002). A bird's-eye view of learner corpus research. In: *Computer learner corpora, second language acquisition and foreign language teaching* (S. Granger, J. Hung, and S. Petch-Tyson, eds.). Amsterdam: John Benjamins, 3-33.

Granger, S. (2004). Computer Learner Corpus Research: Current Status and Future Prospects. *Applied Corpus Linguistics* 1 (1), 123-145.

Hunston, S. (2002). *Corpora in applied linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hyland, K. (1998). *Hedging in scientific research articles*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Hyland, K. (2004). *Disciplinary discourses: Social interactions in academic writing.* University of Michigan Press.

Hyland, K., Tse, P. (2004). Metadiscourse in academic writing: A reappraisal. *Applied Linguistics* 25 (2), 156-177.

Hyland, K. (2005a). *Metadiscourse: Exploring interaction in writing.* London, New York: Continuum.

Hyland, K. (2005b). Stance and engagement: A model of interaction in academic discourse. *Discourse Studies 7* (2), 173–192.

Hyland, K. (2018). Preface: Academic Writing and non-Anglophone scholars. In: *Intercultural Perspectives on Research Writing* (P. Mur-Dueñas and J. Šinkūnienė eds.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, VII-X.

Leech, G. (1998). Preface. In: *Learner English on Computer* (S. Granger, ed.). London and New York: Longman.

Marković, M. J. (2017). Lični metadiskurs u pisanju kod izvornih i neizvornih govornika engleskog jezika. *Filolog* 8 (15), 44-60. DOI:10.21618/fil1715044m

McEnery, T., Xiao, Z. (2007). Parallel and Comparable Corpora - The State of Play. In: *Corpus-based Perspectives in Linguistics* (Y. Kawaguchi, ed.). Tokyo: Tokyo University of Foreign Studies.

Pavičić Takač, V. (2018). Sentence-initial interactive metadiscourse and text coherence in EFL argumentative essays. *Lonaka JoLT* 9 (2), 13-29.

Rothman, J., Treffers-Daller, J. (2014). A prolegomenon to the construct of the native speaker: Heritage speaker bilinguals are natives too!. *Applied linguistics,* 35(1), 93-98.

Sanderson, T. (2008). *Corpus, culture, discourse.* Tübingen: G. Narr.

Thomas, M. (1994). Assessment of L2 proficiency in second language acquisition research, *Language Learning* 44, 307-336.

Tono, Y. (2003). *Learner corpora: design, development and applications. Proceedings of the Corpus Linguistics 2003 conference.* University Centre for Computer Corpus Research on Language, 800-809.

Vande Kopple, W. (1985). 'Some exploratory discourse on metadiscourse'. *College Composition and Communication, 36,* 82-93.

Vassileva, I. (1998). Who am I/who are we in academic writing? A contrastive analysis of authorial presence in English, German, French, Russian and Bulgarian. *International Journal of Applied Linguistics 8 (2)*, 163-190.

UTVRĐIVANJE KRITERIJA ZA IZRADU USPOREDNIH KORPUSA U ISTRAŽIVANJU AKADEMSKOG PISANJA NA ENGLESKOM KAO STRANOM JEZIKU

Sažetak

Uzimajući u obzir status engleskog jezika kao globalnog jezika znanosti te jezika akademskog nakladništva, javlja se sve veća potreba za razvijanjem kompetencija i jezičnih vještina u akademskom engleskom jeziku. Ovim se radom daje opći pregled početne faze istraživanja utemeljene na opsežnom korpusu čiji je cilj istražiti kojim se to selektivnim metadiskursnim oznakama koriste hrvatski i srpski studenti u pisanju diplomskih radova na engleskom kao stranom jeziku u odnosu na engleske studente koji pišu isti žanr, ali kojima je engleski prvi jezik. Točnije, rad nudi metodološki okvir za provođenje istraživanja u akademskom pisanju, fokusirajući se na utvrđivanje kriterija za izradu usporednih studentskih korpusa. Smjernice koje se koriste u oblikovanju trenutnog metodološkog okvira mogu poslužiti u srodnim usporednim međujezičnim analizama akademskog pisanja.

Ključne riječi: metadiskurs, pisanje diplomskih radova, izrada jezičnog korpusa, engleski kao prvi jezik, engleski kao drugi jezik

Mirna Varga
Sveučilište u Osijeku, Hrvatska
Filozofski fakultet
mvarga@ffos.hr

Predrag Kovačević
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
pedjakovacevic90@gmail.com

Draženka Molnar
Sveučilište u Osijeku, Hrvatska
Filozofski fakultet
drazenka@ffos.hr

UDK 159.964.26.072

Светлана Здравковић – Слободан Јовичић

ПРОМЕНА КВАЛИТЕТА ВЕРБАЛНЕ ЕКСПРЕСИЈЕ И ПСИХОЛОШКОГ СТАЊА У ЕКСПЕРИМЕНТУ СА АКТИВНОМ ИМАГИНАЦИЈОМ

Активна имагинација је веома важна метода јунговске (аналитичке) психологије и психотерапије. У раду је приказан експеримент са активном имагинацијом који је обављен током тродневне радионице у Ла Ђерона националном парку у Шпанији. Учесници радионице су активну имагинацију радили у шумском амбијенту, користећи материјал из природе. Њихови глас и говор снимљени су пре и после примене наведене методе. Циљ експеримента је био двојак. Прво, са аспекта аналитичке психологије, феноменолошки је разматран ефекат активне имагинације на понашање учесника. Друго, извршена је компаративна анализа аудио снимака говора пре и после спроведеног метода у циљу утврђивања потенцијалног психолошког утицаја на вербалну експресију. Анализирано је више обележја карактеристичних за квалитет говорног сигнала: Fo_{ave}, ΔF0, vF0, Jita, Shim, ATRI, FTRI, NHR и SPI. Резултати су показали да постоји статистички значајна разлика у психолошком стању учесника пре и након рада са активном имагинацијом, као и да се она могла регистровати у побољшаном квалитету вербалне експресије.

Кључне речи: јунговска психологија, активна имагинација, квалитет вербалне експресије, акустичка обележја, обрада говорног сигнала

1. УВОД

Активна имагинација је важна метода јунговске (аналитичке) психологије и психотерапије (Јунг, 1921). Уобичајено њено извођење је у затвореном простору, у аналитичкој соби. У овом раду је описан експеримент са активном имагинацијом спроведен у природи, на отвореном простору. Већи број особа је учествовао у експерименту и сваки од њих је подвргнут психолошким опсервацијама пре и после експеримента. Циљ је био да се утврди какви су ефекти активне имагинације у вербалним и невербалним реакцијама субјеката у амбијенту природе. У оба случаја очекивани су позитивни ефекти.

Поред општег увида у психолошко стање учесника пре и после експеримента, посебан фокус је дат на квалитет вербалне експресије. Психолошки увид је субјективног експертског карактера док квалитет вербалне експресије може бити оцењен субјективно (перцептивно) и/или објективно на бази мерења одређених акустичких обележја у говорном сигналу. У овом истраживању је постављено питање да ли се, поред свеобухватног психолошког увида у стање учесника пре и после експеримента са активном имагинацијом у природи, могу уочити слични позитивни ефекти и у акустичким обележјима говорног сигнала која карактеришу квалитет вербалне експресије. Први резултати истраживања (приказани у Здравковић и Јовичић, 2017) били су охрабрујући те су истраживања настављена а нови резултати приказани у овом раду.

2. АКТИВНА ИМАГИНАЦИЈА И КВАЛИТЕТ ГЛАСА

2.1. Појам активне имагинације

Активна имагинација је метода која пружа могућност за ступање у контакт са несвесним садржајима. Анализа снова, трансфера и контратрансфера, личне историје и других доживљаја, изражених кроз вербалну експресију, могу да нам омогуће постизање наведеног циља. С друге стране, метода активне имагинације, коришћењем других канала комуникације (поред говора), ствара услове за помаљање и препознавање несвесног материјала.

Цртање, сликање, прављење колажа, покрет и игра, моделовање у глини, прављење мандала и слично, представљају неретко директнији пут ка несвесном. Будући да је оно чега смо свесни само мали део целокупне личности, наведене информације које добијамо из несвесног могу бити од непроцењивог значаја како за превазилажење симптома, тако и за настављање процеса индивидуације. Комуникација са различитим комплексима и архетипским представама (везаним за садржаје сенке, персоне, аниме, анимуса, Јаства и других) чини предуслов превазилажења једностраности и постизања веће целовитости. У вези са тим Јунг каже: „Многи од њих (садржаја везаних за аниму и анимус) појављују се спонтано у сновима итд., а још доста њих могу бити освешћени кроз активну имагинацију. На овај начин откривамо да су у нама жива мишљења, осећања и афекти за која не бисмо никада помислили да су могућа. Природно, могућност ове врсте делује потпуно фантастично свакоме ко их сам није доживео, јер нормална особа „зна шта мисли“. Овако детињаст став од стране „нормалне особе“ је просто правило, тако да се ни од кога ко то није доживео не може очекивати да разуме праву природу аниме и анимуса. Са овим рефлексијама особа улази у потпуно нови свет психолошког доживљаја, наравно уз предуслов да успе да то увиди у пракси. Они који успеју, тешко могу избећи да буду импресионирани свим оним што Ја не зна и никада није знало“ (Jung, 1959).

Активна имагинација је врста креативне игре која нам омогућава да, уз активно учешће Ја, дођемо до многих важних увида „... имагинација је, штавише, креативни извор свега онога што је учинило могућим прогрес у људском животу. Имагинација у себи садржи несводиву вредност, због тога што је (она) психичка функција чије се корење у исто време грана у садржаје свесног ума и у несвесно, у колективно и индивидуално“ (Jung, 1953). Рад са овом методом аналитичке психологије пружа нам прилику да отшкринемо врата несвесне психе и да „захватимо“ мудрост несвесног без опасности да у њему и останемо. “Помоћу „активне имагинације“ долазимо у позицију предности, будући да тако можемо открити архетип без гоњења назад у потпуни мрак несвесног или још горе, у неку врсту интелектуалне замене за нагон.“ (Jung, 1960a).

Сам Јунг је, након раскида са Фројдом и током петогодишњег периода лиминалности и понирања у несвесно, примењивао на себи активну имагинацију. Овакав рад на сопственом несвесном материјалу представљао је базу за све његове, касније, у речи преточене концепте и омогућио му је да из овог кризног периода изрони јачи и богатији као личност. О томе периоду, он каже: „Моји најфундаменталнији погледи и идеје произилазе из ових искустава. Напре сам правио опсервације да бих тек након тога исклесао своје ставове. Таква је ситуација са руком која води бојицу или четкицу, са стопалом које изводи корак у игри, са оком и увом, са речју и мишљу: мрачни импулс је коначни арбитар обрасца, несвесно се *a priori* изражава у пластичној форми и не може бити сумње да је свест особе вођена овим једноставним принципима баш тамо где се неко осећа крајње изложен безграничним субјективним непредвидљивим дешавањима. Читавом процедуром изгледа да влада нејасно наслућивање не само обрасца, већ и његовог значења. Представа и значење су идентични; и када прва узме облик, друго постаје јасно. Заправо, обрасцу није потребно тумачење, он осликава сопствено значење.“ (Jung, 1960b).

2.2. Квалитет гласа као мултидимензионално обележје вербалне експресије

Scherer (2000) је дефинисао неколико генералних категорија афективних стања које човек свесно или несвесно манифестује у вербалној комуникацији. Свака категорија садржи одређени скуп атрибута:

"• емоције (на пример: љутња, туга, радост, страх, стид, понос, очајан, узрујан),

• расположење (на пример: весео, суморан, раздражљив, равнодушан, депресиван, охрабрен),

• интерперсонални став (на пример: на дистанци, хладан, срдачан, даје подршку, презрив),

• преференција/став (на пример: наклоност, доброта, мржња, користољубивост, жудња),

• афективна расположења (на пример: нервозан, узнемирен, безобзиран, мрзовољан, одбојан),"

и сваки атрибут се веома добро препознаје како у квалитету гласа тако и у квалитету говора (Jovičić, 1999). У овом експерименту, код анализе гласа субјеката пре и после експеримента, ми смо се задржали на анализи квалитета гласа генерално очекујући препознавање бољег/позитивнијег психолошког стања субјеката на крају експеримента са активном имагинацијом.

Треба напоменути да сва афективна стања настају као последица стреса. Стрес може бити позитиван (*eustress*) или негативан (*distress*) што се лако може препознати у специфицираним категоријама афективних стања. Он делује на организам човека на физиолошком, психолошком и бихејвиоралном плану (Лечић-Тошевски и др., 2001; Здравковић, Јовичић, 2018) и многи његови облици су били препознати код учесника у овом експерименту, како пре тако и после експеримента.

Квалитет гласа је мултидимензионална величина која интегрално описује ефекте стреса на глас и говор. Може се субјективно и објективно квантификовати. За субјективну квантификацију се користе разни тестови од који је најпознатији MOS (Mean Oppinion Score) тест (Grancharov, Kleijn, 2008), док се за објективну квантификацију користе акустичка обележја детектована у говорном сигналу. Добар пример објективне квантификације јесте препознавање емоција у говорним технологијама (на пример Рајковић и др., 2018).

Ми смо се определили за сет акустичких обележја за које смо претпоставили да могу бити добри индикатори квалитета вербалне експресије учесника у овом експерименту са активном имагинацијом.

3. ОРГАНИЗАЦИЈА ЕКСПЕРИМЕНТА

3.1. Амбијент и субјекти

Експеримент са активном имагинацијом је обављен током тродневне радионице у Ла Ђерона националном парку у Шпанији. У радионици је било 10 учесника. Активну имагинацију су радили у шумском амбијенту, користећи материјал из природе. Детаљан опис организације и извођења експеримента дат је у референци Здравковић и Јовичић (2017). Овде ће бити дат дељнији опис поступка снимања говора, обраде говорног сигнала и избора акустичких обележја за анализу квалитета вербалне експресије.

3.2. Снимање говора и обрада говорних снимака

Снимање говора је обављено професионалним снимачем, модел Handy recorder H4n, ZOOM, North America, у стерео формату са фреквенцијом одмеравања 44.100Hz. Посебна пажња је била посвећена начину и условима снимања како би квалитет снимака био што бољи. Више чинилаца се имало у виду. Пре свега, дистанца између микрофона и уста говорника је износила око 30cm,

снимање није вршено у покрету и акустички амбијент пре и после експеримента је био веома сличан (без других гласова у позадини, без додатне изразите буке типа појачаног ветра, прелета авиона и слично). Снимци су меморисани у дигиталној форми у локалној меморији снимача.

Пре анализе извршена је провера квалитета говорних снимака и њихова предобрада. Код снимања експериментатор је водио спонтан разговор са субјектом. Пре свега субјекат се идентификовао како би се касније знало чији је снимак а потом је износио на почетку своја очекивања од експеримента и на крају како је доживео време проведено у експерименту. Често се дешавало да субјекат не зна шта би рекао те је експериментатор морао да га кроз комуникацију мотивише о чему може да говори. Предобрада је обухватала појединачно едитовање сваког снимка и уклањање сегмената као што су: дуге паузе у говорном снимку, коментари експериментатора, кашљање и смех субјекта, удари ветра и друге сметње у говору. Основни циљ је био да се након предобраде у снимку нађе ефективно само глас датог субјекта.

3.3. Избор акустичких обележја

За анализу квалитета гласа у говорним снимцима одабрано је девет акустичких обележја специфицираних у Табели 1. Предпостављено је да ова обележја могу бити добри репрезенти психолошких ефеката а пре свега расположења субјеката након активне имагинације.

Детаљније тумачење изабраних обележја је следеће. $F0_{ave}$ је аритметичка средина основне фреквенције гласа F0 (*pitch*) на целом снимку, $\Delta F0$ (Hz) је максимална динамика F0 дефинисана као $\Delta F0 = F0_{max} - F0_{min}$, где су $F0_{max}$ и $F0_{min}$ одређена на целом снимку, *vF0* је релативна стандардна девијација F0 која је одређена на *period-to-period* сегментима, *Shim* је релативна варијација *peak-to-peak* амплитуде на нивоу *pitch* периоде, *Jita* је средња варијабилност апсолутне *period-to-period* вредности *pitch*-а, *ATRI* је средњи однос амплитуде најинтензивнијег амплитудског тремора и тоталне амплитуде говорног сигнала, *FTRI* је средњи однос магнитуде фреквенције најинтензивнијег фреквенцијског тремора и тоталне фреквенцијске магнитуде, *HNR* је однос спектралне енергије хармоника у опсегу 70-4500Hz и енергије шума између хармоника у опсегу 1500-4500Hz, *SPI* је средњи однос енергије хармоника звучних гласова у опсегу 70-1600Hz и енергије хармоника у опсегу 1600-4500Hz.

Табела 1. Акустичка обележја у експерименту са активном имагинацијом.

Обележје	Опис
$F0_{ave}$ (Hz)	Средња вредност основне фреквенције F0
ΔF0 (Hz)	Максимална динамика F0
vF0 (%)	Варијација основне фреквенције
Shım (%)	*Shimmer*
Jita (Ms)	Апсолутни *Jitter*
ATRI (%)	Индекс интензитета амплитудског тремора
FTRI (%)	Индекс интензитета F0 тремора
NHR	Однос шум/хармоник
SPI	Индекс меке фонације

За анализу ових обележја употребљен је компјутерски програм *Multi-Dimensional Voice Program* (MDVP) фирме Kay Elemetrics (MDVP, 1999) и софтвер *Praat* (Praat, 2017). Наведене дефиниције обележја су преузете из програма MDVP.

4. РЕЗУЛТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТА

4.1. Психолошка анализа аналитичког психолога

Током експеримента су праћене промене у понашању, доживљавању и невербалним аспектима комуникације испитаника. Прецизније, током разговора са сваким учесником, пре и након експеримента, аналитичар је обраћао пажњу на следећих тринаест обележја: 1. садржај онога што је речено, 2. начин на који је вербални материјал презентован, 3. боја, континуитет и промене у гласу, 4. емоционални тон и доминантно расположење које је било изражено, 5. осећања и телесне сензације које су испољене и вербалним путем искомунициране, 6. фацијална експресија (израз лица који осликава: озбиљност, тугу, равнодушност, осмехивање, радост, разиграност, љутњу, анксиозност, напетост, опуштеност мишића), 7. положај и покрети тела, 8. евентуалне промене у боји лица (кожа – црвенило, бледило...), 9. ниво живости који је изражен, 10. перципирани ниво опуштености (психичке и физичке), 11. интензитет и квалитет успостављања контакта очима са аналитичарем и са осталим учесницима, 12. ниво и квалитет комуникације и осећај кохезивности са другим члановима групе, 13. доживљај повезаности са природом.

На сваком од наведених обележја је показан позитиван помак након примене активне имагинације. Ова чињеница је омогућила да за приказивање регистрованог помака употребимо Ликертову униполарну скалу (скала од 0-3, Фајгељ, 2013). Аналитички психолог, експерт са дугогодишњом праксом, која је водила учеснике кроз активну имагинацију, извршила је оцењивање величине позитивних помака наведених тринаест обележја у оквиру ове скале. На дијаграму који следи (слика 1) приказана је средња вредност свих тринаест оцена по особи. Ове средње вредности представља интегралну релативну оцену позитивне психолошке промене учесника у експерименту.

Особа под бројем 5 је, по наведеној средњој вредности, показала најбоље резултате (Здравковић, 2018). На почетку експеримента, ова прилично интровертна особа, је била доста стидљива, помало анксиозна, нерасположена и резервисана. Одавала је утисак мање повезаности и слабије усмерености на остале учеснике радионице. Након рада на активној имагинацији, деловала је и себе описивала много енергизованије и знатно отворенија према себи и према читавој групи. Поред тога, дошла је до веома важних увида везаних за сопствено стање и значајне породичне односе на којима је, током експеримента, добила инспирацију и мотивацију да настави да ради. Истовремено, осетила је и велику повезаност са природом која ју је окруживала. Овакав резултат указује на то да је особа број 5 успела током активне имагинације да се у великој мери релаксира и отвори према новом искуству. Рад на уобличавању психолошких представа омогућио јој је да дубоко зарони у несвесно и из њега изрони материјал који је довео до ослобађања значајне количине психичке енергије и попуштања блокада који су је држали затвореном и неспремном да се окрене према свету. Слободнији проток либида довео је до бољег расположења, смањења напетости и омогућио успостављање квалитетнијег односа са особама из социјалног окружења. Самим тим, дошло је до доживљаја повећане блискости са другима и са природом око ње (као персонификацијом ближег односа са сопственим унутрашњим светом).

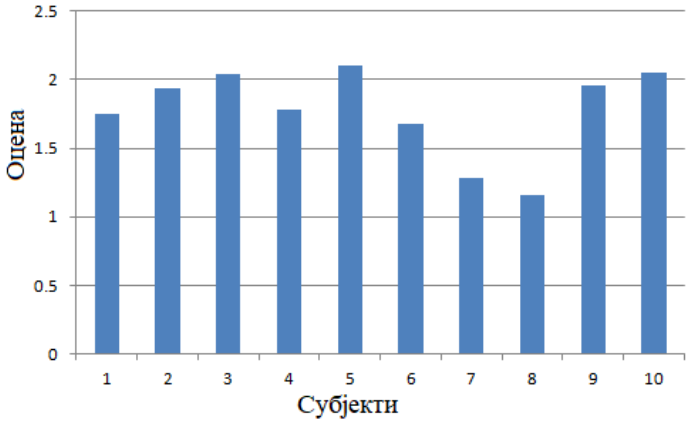

Слика 1. Интегрална оцена психолошких промена учесника у експерименту.

Са друге стране, особа са најнижом средњом вредношћу је особа број 8. Ситуација у којој се нашла непосредно након уласка у Шпанију, у великој мери је условила потоњи ток догађаја. Ова учесница је пре доласка у Ла Ђерона национални парк, приликом рентирања аутомобила била опљачкана. Сав новац и документи који су били у новчанику, одузети су јој при првом сусрету за непознатом земљом. Ово је пробудило велики осећај несигурности и потребе да се подигну психолошке одбране. Тај трауматични догађај довео је до тога да особа 8 није била у стању да се отвори у оној мери у којој би се отворила да до несрећне ситуације није дошло. Не треба занемарити то да се она након рада са активном имагинацијом осећала знатно опуштеније, расположеније за игру и отвореније за комуникацију са другима. Међутим, да би код ње ефекат активне имагинације дошао до пуног изражаја, било би неопходно поновити искуство након неког временског периода који би особи пружио довољно времена да се опорави од дистреса у којем се нашла и у довољној мери отвори за нова искуства.

На слици 2. приказани су продукти активне имагинације свих десет учесника, као илустрација процеса који се одвијао током експеримента (Здравковић, 2018).

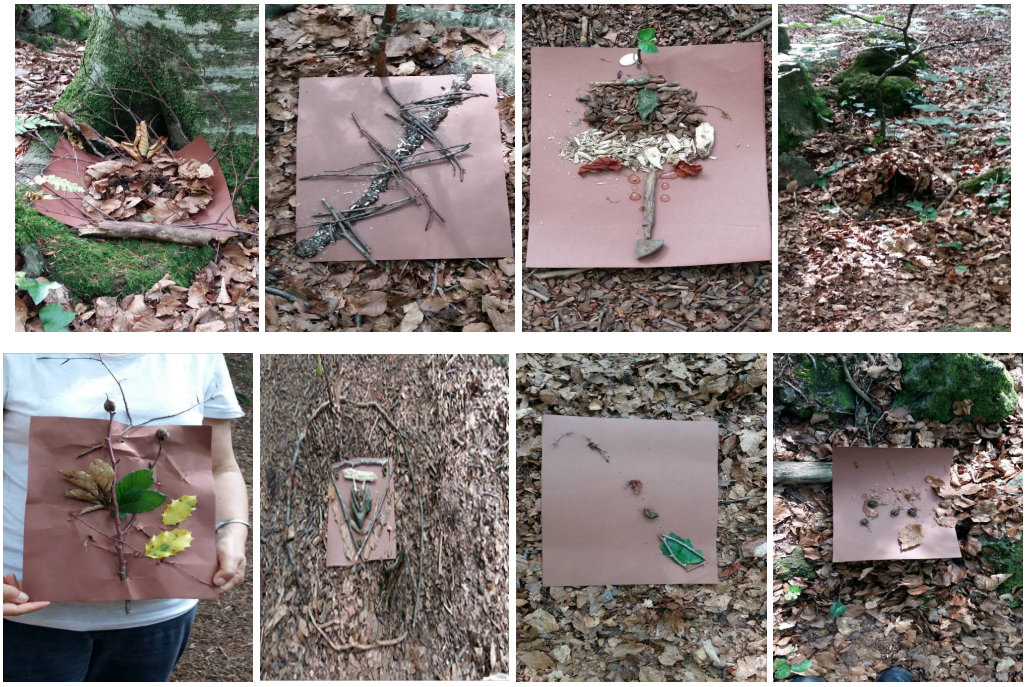

Слика 2. Продукти активне имагинације свих учесника у експерименту.

Посматрајући промене позитивног помака после примене активне имагинације у сваком од тринаест наведених обележја, тј. за свако обележје усредњене оцене по свим субјектима, могле би се издвојити три групе по степену израженості уочених промена (слика 3). Прво, до најмање промене је дошло у првој групи обележја везаних за говорне и гласовне аспекте – обележја 1 до 3 (садржај говора и начин на који је то нешто речено, као и промене у самом гласу). Друго, у групи обележја од 4 до 8 регистрован је већи степен промене у односу на прву групу. Овде се налазе обележја везана за осећања (емотивни тон и доминантно расположење) и за телесну експресију (телесне сензације, фацијална експресија, положај и покрети тела, промене у боји лица). Треће, најзапаженије промене након активне имагинације дошло је у групи обележја од 9-13. У овој групи су обележја везана за степен испољене живости и релаксираности, повезаност са другима (успостављање контакта очима и осећај повезаности са другим члановима групе) и повезаност са природом.

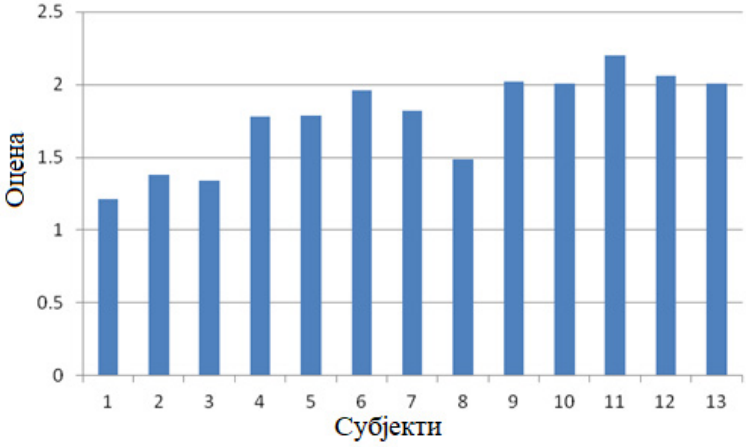

Слика 3. Психолошке промене по обележјима усредњене по субјектима.

Што се тиче прве групе обележја, може се претпоставити, не да су промене у тој области нужно мање изражене (мада и та могућност није искључена), већ да се тананости и нијансе аспеката говора и гласа много прецизније могу регистровати снимањем гласа и говора и одређеним методама акустичке анализе.

Друга група обележја, од 4-8, везаних за осећања и телесну експресију, налази се негде у средини по степену промене у односу на почетак експеримента. Стиче се утисак да су ова обележја довољно добар индикатор ефеката примене активне имагинације. Начин на који се неко осећа и соматска експресија тог стања су нешто о чему особе могу саме да известе током самопосматрања, а истовремено и аналитички психолог може, у великој мери, да их региструје

посматрањем учесника радионице. Пред тога, манифестације осећања и телесног стања се тешко могу сакрити од ока стручњака, чак и да особа не жели да их покаже или од тога зазире.

Када је реч о трећој групи у којој су регистроване највеће промене, аутори су дошли до следећих размишљања. Да би активна имагинација уопште могла да се спроводи испоставило се, много пута до сада, да је приличан степен опуштања који за собом вуче и попуштање одбрана и степена контроле над собом и ситуацијом, неопходан елемент. Тек када се особа у довољној мери опусти и отвори, садржаји из несвесног имају прилику да се помоле на светлост дана и да буду примећени. Као веома честа последица овакве врсте окренутости себи и интроспекције, претходно (неким унутрашњим конфликтом) заробљена психичка енергија бива покренута и ослобођена. То неретко производи ефекат веће анимираности и енергизованости онога ко је био укључен у активну имагинацију, а самим тим и осећај повећане живости.

Упечатљиво повећање контакта очима са аналитичарем и осталим члановима групе, осећај веће повезаности са осталим учесницима и са природом, указују на појаву која се често региструје у периодима *лиминалности* – а активна имагинација је метода аналитичке психологије која особу или особе свакако уводи у лиминалност, а често је и продубљује. Најкраће речено, психолошка лиминалност се може односити на веома кратке периоде (микро или мини лиминалност) или на много дуже фазе у животу (макро лиминалност) када је доживљај идентитета особе суспендован, када се особа налази „негде између“ и када дотадашње стабилне представе о себи и о свету који је окружује више не уливају поверење као до тада. Нове, адекватније још се не виде, тако да особа, за краће или дуже време „плута“ негде „ни на земљи ни на небу“ са нејасним доживљајем себе. Рад са активном имагинацијом током јунговске анализе или радионице у шумском амбијенту, уводи учеснике у овакво стање које је неопходно како би особа из тог искуства открила нешто ново и проширила доживљај себе. Током тог стања, уочена је једна важна појава – *communitas* (осећај заједништва). Поред повезаности са сопственим унутрашњим светом, особа у лиминалности добија прилику да се са другом особом, особама и другим живим бићима такође повеже на веома дубоком нивоу. Овакву врсту повезаности обележава равноправност и узајамност често супротна уобичајеном типу односа који је пре заснован на хијерархији и надређено/подређеној позицији (Stein, 2004). Овде је особа у смисленом оносу СА другом особом или живим бићем. У том смислу, овакав резултат о значајном осећају повезаности са аналитичарем, природом уз интензивиран контакт очима уопште није изненађујући. Он управо пружа додатну подршку управо наведеном теоријском концепту (*communitas*-а) и потврђује да он заиста постоји и функционише у пракси, тј. у животу.

4.2. Анализа акустичких обележја у говорним снимцима

На следећим сликама приказани су резултати измерених акустичких обележја (специфицираних у табели 1) на говорним снимцима за сваког субјекта начињених пре и после експеримента са активном имагинацијом. На слици 4 приказани су резултати обележја која се односе на основну фреквенцију гласа: $F0_{ave}$, *vF0* и $\Delta F0$.

Основна манифестација ових обележја код свих субјеката јесу веће вредности после експеримента. Издваја се једино особа број 7 код које нема промена у обележјима $F0_{ave}$ и $\Delta F0$, док је обележје *vF0* чак мање после експеримента.

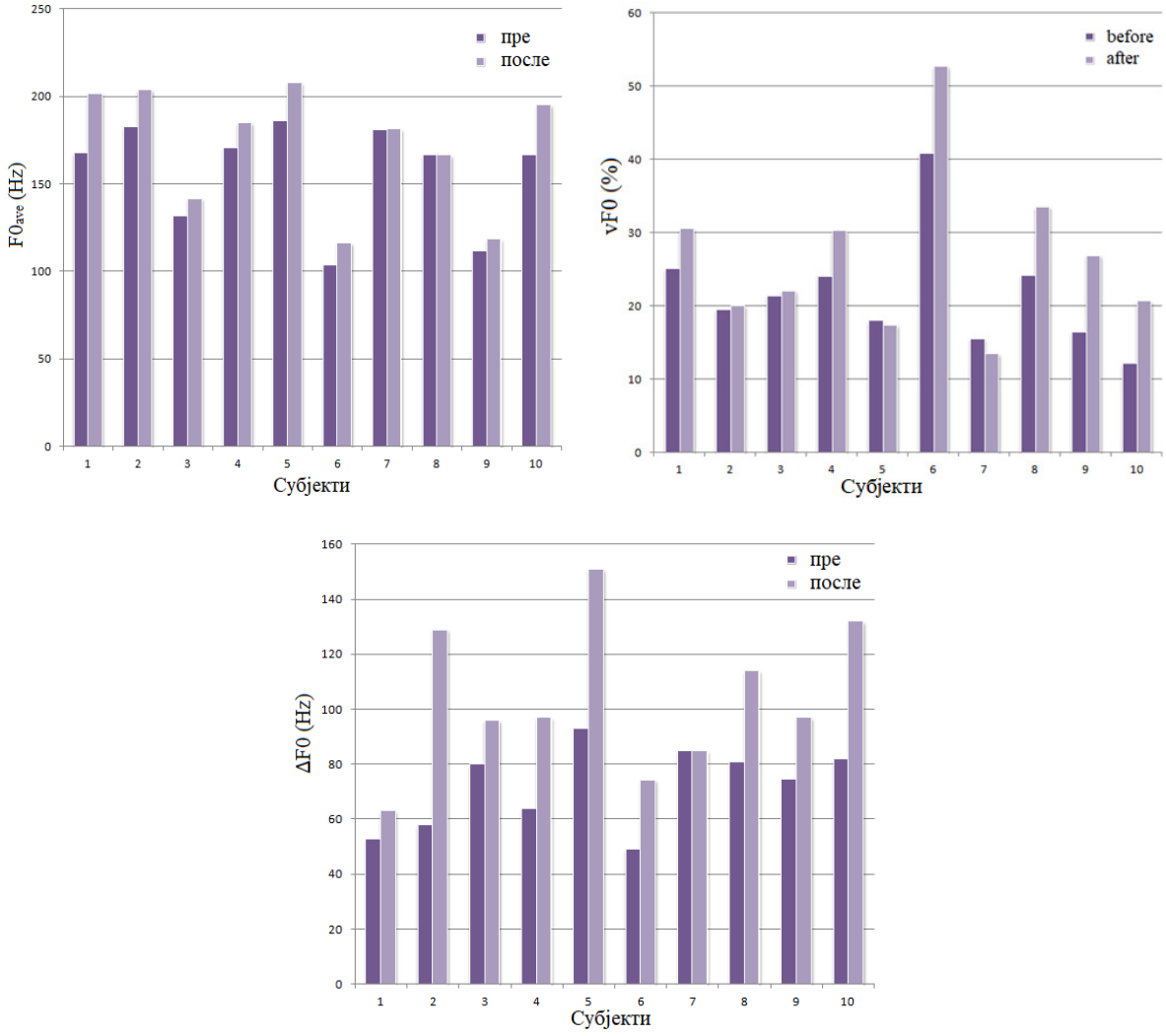

Слика 4. Расподела обележја $F0_{ave}$, $vF0$ и $\Delta F0$ за све субјекте.

Може се рећи, на бази ова три обележја, да је особа 7 врло стабилна у својој вербалној експресији, што још увек не значи да није и бољег расположења после експеримента, а што потврђују наредна обележја. Индивидуалне варијације у вербалној експресији најбоље демонстрирају особе 2, 5 и 10 код којих је динамика основне фреквенције гласа $\Delta F0$ највећа. Такође је код њих и средња висина гласа $F0_{ave}$ највећа. Са друге стране, особа 1 показује најзначајније увећање средње висине гласа али не и динамике гласа, док особа 6 показује највећу стандардну девијацију *F0*.

Дакле, индивидуалне варијације ова три обележја су очекиване, јер различите особе на различит начин вербализују своја афективна стања. Али оно што је најзначајније за овај експеримент јесу доследни трендови промена ова три обележја, односно њихово увећање после експеримента са активном имагинацијом. Понашање ових обележја је карактеристично за позитивне емоције и као такво оно је интегрисано у синтетизаторе говора - TTS (Anagnostopoulos et al., 2015).

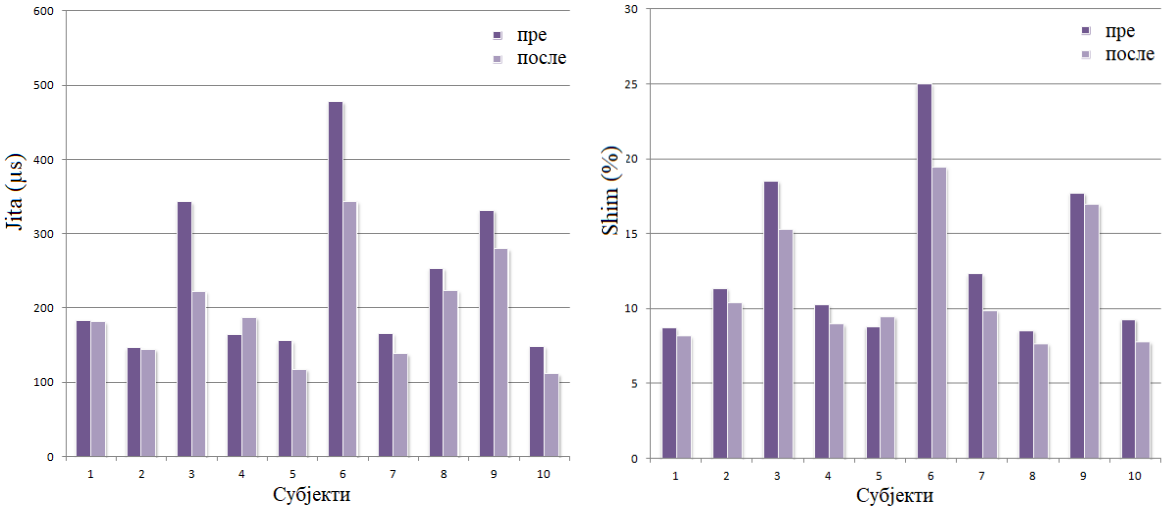

Слика 5. Расподела обележја *Jita* и *Shim* за све субјекте.

Обележја *Jita* и *Shim* карактеришу краткотрајне варијације *pitch*-периоде и амплитуде говорног сигнала на нивоу суседних *pitch*-периода; реч је о краткотрајним фреквенцијским и амплитудским треперењима. Оба обележја показују мање вредности након активне имагинације скоро код свих субјеката, а најизраженије је код особа 3 и 6. Показано је (Cowie, 2001) да ова обележја имају мање вредности код позитивних емоција, мањег психолошког оптерећења и бољег расположења. Насупрот, када је човек узбуђен, узрујан, напет и сличног психоемотивног стања обележја *Jita* и *Shim* најчешће имају увећане вредности. Резултати приказани на слици 5 показују да постоји корелација између ова два обележја, посебно су карактеристични резултати за особе 3, 6 и 9. Односно, ако се у гласу појаве знаци треперења онда су они видљиви у оба домена, амплитудском и фреквенцијском.

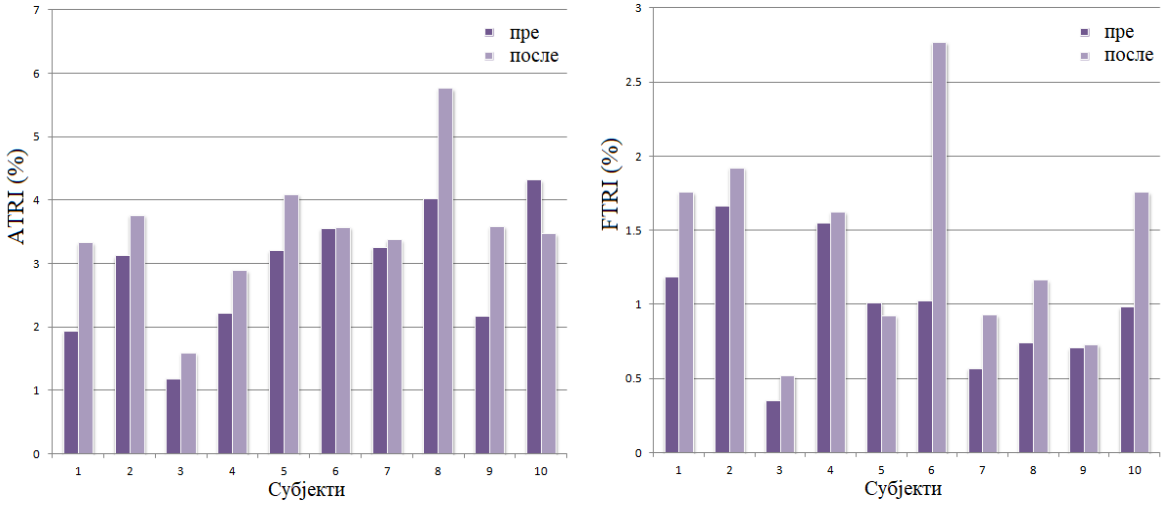

Слика 6. Расподела обележја *ATRI* и *FTRI* за све субјекте.

Обележја *ATRI* и *FTRI* карактеришу тремор у гласу; у певаном гласу тремор је позитивно обележје названо *vibrato* (Kreiman et al., 2003). Према томе *ATRI* и *FTRI* дају информацију о спорим амплитудским и фреквенцијским променама у гласу реда неколико Hz. Резултати анализе ових обележја су приказани на слици 6. Код већине субјеката ова обележја показују веће вредности после активне имагинације (сем особе 10 код *ATRI* и особе 5 код *FTRI*). У литератури нема

довољно података како се вредности ових обележја у гласу мењају у различитим расположењима или патологијама. Међутим како се у овом експерименту ради о позитивном расположењу субјеката наком експеримента, као и на конзистентно показане веће вредности после експеримента, може се констатовати да субјекти своје позитивно расположење демонстрирају елементима "певаног гласа".

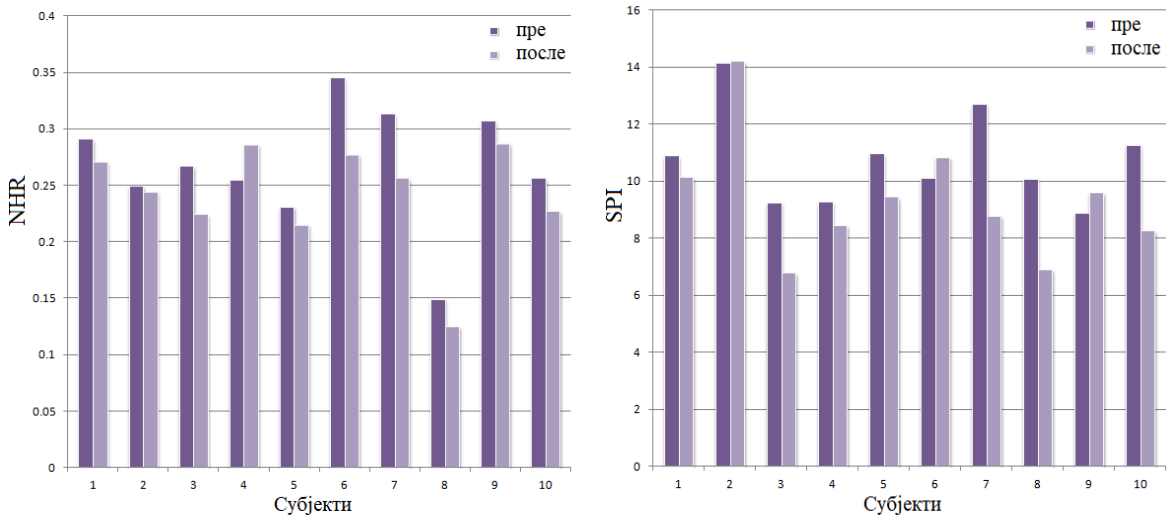

Слика 7. Расподела обележја *NHR* и *SPI* за све субјекте.

Према дефиницијама датим у тачки 2.5. обележја *NHR* и *SPI* могу бити значајни индикатори у субјективној оцени квалитета гласа. Наиме, обележје *NHR* показује ниво шума између хармоника звучних гласова, пре свега вокала. Уколико оклузија гласница код фонације није квалитетна појавиће се већи ниво шума. У нашем случају вредност обележја *NHR* после експеримента је мања код свих субјеката, сем код субјекта 4, што значи да је продукција гласа била квалитетнија. Са друге стране обележје *SPI* карактерише ''звонкост'' гласа. По дефиницији *SPI* представља однос енергије хармоника звучних гласова нискофреквенцијском делу говорног спектра испод 1600Hz и енергије хармоника у високофреквенцијском опсегу изнад 1600Hz. Глас је звонкији ако енергија хармоника у високофреквенцијском опсегу расте док енергија хармоника у нискофреквенцијском опсегу остаје непромењена. У том случају вредност обележја *SPI* је мања. Резултат на слици 7 управо показује мању вредност *SPI* након експеримента са активном имагинацијом, сем код субјеката број 6 и 9, док код субјекта 2 нема промена.

Оба обележја карактеришу чистији и јаснији глас (Bhuta et al., 2004) што јесте карактеристика позитивног расположења.

4.3. Статистичка анализа акустичких обележја

У табели 2 приказане су средње вредности (M) и стандардне девијације (SD) обележја по свим субјектима. Разлике у средњим вредностима су јасно изражене када се пореде пре и после експеримента а трендови (последња колона) пораста (↑) или опадања (↓) вредности обележја после експеримента у потпуности одговарају квалификацији побољшања расположења субјеката након активне имагинације, како је описано у претходној тачки.

Анализа статистичке значајности уочених разлика извршена је Wilcoxon-овим тестом упарених узорака. Резултати су показали значајну статистичку разлику вредности обележја пре и после експеримента. Посебно се истичу обележја $F0_{ave}$, ΔF0 и SHIM са врло значајном стати-

стичком разликом, што упућује на закључак да су она најбољи репрезенти квалитета гласа у исказивању позитивног расположења након експеримента са активном имагинацијом.

Табела 2. Средње вредности и стандардне девијације за све субјекте, Wilcoxon-ов тест упарених узорака и релативни растући или опадајући тренд обележја после активне имагинације.

Обележје	Пре експеримента M(SD)	После експеримента M(SD)	Wilcoxon signed-rank тест	Тренд пре-после
$F0_{ave}$ (Hz)	157.06 (30.00)	171.87 (34.81)	**	↑
ΔF0 (Hz)	71.97 (14.95)	103.83 (27.49)	**	↑
vF0 (%)	21.75 (7.94)	26.78 (11.12)	*	↑
SHIM (%)	13.06 (5.55)	11.40 (4.23)	**	↓
JITA (Ms)	237.4 (112.58)	195.5 (74.33)	*	↓
ATRI (%)	2.90 (0.99)	3.54 (1.03)	*	↑
FTRI (%)	0.98 (0.41)	1.41 (0.68)	*	↑
NHR	0.27 (0.05)	0.24 (0.05)	*	↓
SPI	10.75 (1.65)	9.34 (2.14)	*	↓

* Значајна разлика, $p < 0.05$, ** Врло значајна разлика, $p < 0.01$

5. ДИСКУСИЈА И ЗАКЉУЧАК

Резултати о акустичким обележјима потврђују добро познату чињеницу да се у гласу поред лингвистичке информације налазе и нелингвистичке тј. паралингвистичке и екстралингвистичке информације (Јовичић и др., 2006). Екстралингвистичке информације се односе на индивидуалне карактеристике говорника док се паралингвистичке информације односе управо на афективна стања наведена у тачки 2.2. Чињеница да нелингвистичке информације имају бихејвиоралну основу са психолошким предзнаком указује на когнитивне нивое до којих се њиховим истраживањима стиже. Ова сазнања јасно упућују на изузетну комплексност вербалне експресије, односно да су у говор уткане све психоемотивне манифестације људског организма. И ако се ради о пилот истраживању експериментални резултати на ограниченом скупу акустичких обележја показују значајне разлике у њиховим вредностима у релативном поређењу пре и после експеримента са активном имагинацијом. Психолошки ефекти јасно указују на позитивна расположења субјеката након експеримента која су видљива и у квалитету њиховог гласа.

Резултати овог експеримента дају један нови увид у деловање активне имагинације као метода јунговске анализе. Наиме, аналитичар опсервира опште стање учесника у експерименту са активном имагинацијом на бази скупа већег броја испољених обележја. Карактеристике вербалне експресије су део тог скупа и оне носе одговарајућу тежину у формирању опште психолошке слике везане за понашање и доживљавање учесника у активној имагинацији. Иако резултати психолошке анализе показују да остале психолошке карактеристике имају већу тежину, акустичка обележја квалитета вербалне експресије уносе нову димензију у психолошке опсервације дајући објективан увид у промене психолошког стања учесника експеримента. Експериментални резултати су показали статистичку значајност у разлици вредности акустичких обележја пре и после експеримента. Тиме је потврђена чињеница да квалитет вербалне експресије јесте поуздана карактеристика која на објективан начин омогућава мониторисање ефеката активне имагинације у јунговској анализи.

Генерално, експеримент је показао позитивне ефекте активне имагинације у вербалним и невербалним реакцијама субјеката у амбијенту природе.

Захвалност: Ово истраживање је урађено у оквиру пројекта ОИ178027 финансираног од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Литература

Anagnostopoulos, C. N., Iliou, T., Giannoukos, I. (2015). Features and classifiers for emotion recognition from speech: A survey from 2000 to 2011. *Artificial Intelligence Review,* 43, 155–177.

Bhuta, T., Patrick, L., Garnett, J. D. (2004). Perceptual evaluation of voice quality and its correlation with acoustic measurements. *Journal of Voice*, 18(3), 299-304.

Cowie, R. (2001). Emotion recognition in human-computer interaction. *IEEE Signal Processing Magazine,* 18(1), 32-80.

Fajgelj, S. (2013). *Psihometrija: Metod i teorija psihološkog merenja*. Centar za primenjenu psihologiju, Beograd.

Grancharov, V., Kleijn, W. B. (2008). Speech quality assessment. In: *Springer handbook of speech processing* (J. Benesty, M.M. Sondhi and Y. Huang, eds.), Springer, 83-99.

Jovičić, S. T. (1999). *Govorna komunikacija: fiziologija, psihoakustika i percepcija.* Nauka, Beograd.

Jovičić, S. T., Kašić, Z., Đorđević, M. (2006). Paralingvističke i ekstralingvističke informacije u govornim tehnologijama. Konferencija *ETRAN*, rad AK4.1, Beograd, 443-449.

Jung, C. G. (1921). *Psychological Types,* CW6, Princeton University Press, Princeton, para. 78.

Jung, C. G. (1953). *Two essays on analytical psychology,* CW 7, Routledge and Kegan Paul, London and Henley, para. 492.

Jung, C. G., (1959). *Aion,* CW 9, part II, Routledge and Kegan Paul, London and Henley, para. 39.

Jung, C. G, (1960a). *The structure and dynamic of the psyche,* CW 8, Routledge and Kegan Paul, London and Henley, para. 414.

Jung, C. G, (1960b). *The structure and dynamic of the psyche,* CW 8, Routledge and Kegan Paul, London and Henley, para. 402.

Kreiman, J., Gabelman, B., Gerratt, B. (2003). Perception of vocal tremor. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 46, 203–214.

Lečić-Toševski, D., Draganić-Gajić, S., Vuković, O., Stepanović, J. (2001). Stres i telesne bolesti. *Psihijatrija danas*, 33, 3-4, 149-173.

MDVP (1999). *Multi-Dimensional Voice Program*. Software Instruction Manual, Model 5105, Kay Elemetrics Corp, Lincoln Park, NJ.

Praat (2017). *http://www.fon.hum.uva.nl/praat/*

Rajković, M., Jovičić, S. T., Grozdić, Đ. T., Zdravković, S., Subotić, M. (2018). A note on acoustic features in pitch contours for discrimination of happiness and anger. *Acta Acustica United with Acustica*, 104, 369–372.

Scherer, K. R. (2000). Psychological models of emotion. In *The neuropsychology of emotion*; J. Borod (ed.). Oxford/New York: Oxford University Press, 137-162.

Stein, M. (2004). *U srednjim godinama*, Plato, Beograd.

Zdravković, S., Jovičić, S. T. (2017). Active imagination in the nature – verbal implications. *Conference Speech and Language, VI International Conference on Fundamental and Applied Aspects of Speech and Language.* 2017; October 27-29, 2017, Belgrade, Serbia, Proceedings, (Eds): Sovilj M, Jovičić S., Subotić M., Maksimović S., LAAC, IEPSP, Belgrade, ISBN 978-86-89431-24-7, pp. 180-185.

Zdravković, S. (2018). The role of psychotherapist in the individual approach to the client within the health turism. *The Third International Scientific Conference "Tourism in function of development of the Republic of Serbia"*, Thematic Proceedings II, Vrnjačka Banja, pp. 697-713.

Zdravković, S., Jovičić, S. (2018). Stress and emotions in voice and speech: A forensic view. *International scientific conference "Archibald Reiss days",* Thematic proceedings of international significance, Belgrade, 1, 477-489.

CHANGES IN THE QUALITY OF VERBAL EXPRESSION AND PSYCHOLOGICAL STATE IN THE EXPERIMENT WITH ACTIVE IMAGINATION

Summary

Active imagination is a very important method of Jungian (analytical) psychology and psychotherapy. The experiment with active imagination is shown in the text and it is performed during the three days long workshop in La Gerona national park in Spain. The participants of the workshop were doing active imagination in the forest ambient with the forest material. Their voice and speech were recorded before and after the mention method was applied. The goals of the experiment were: first, from the perspective of analytical psychology, the efect of active imagination onto participants was discussed phenomenologically. Second, the comparative analysis of the audio records of the speech before and after the applied method was done in order to establish the potential psychological influence onto verbal expression. Different features characteristic for the quality of the speech signal were analysed: Fo_{ave}, ΔF0, vF0, Jita, Shim, ATRI, FTRI, NHR and SPI. The results showed the statistically significant difference in the psychological state of the participants before and after the work with active imagination. Besides that, this difference was registered in the better quality of verbal expression.

Keywords: Jungian psychology, active imagination, quality of verbal expression, acoustic features, speech signal processing

Svetlana Zdravković
Institute of Mental Health,
11000 Belgrade, Serbia,
svetlana.zdravkovic@imh.org.rs

Slobodan Jovičić
School of Electrical Engineering,
University of Belgrade, 11000 Belgrade, Serbia, and
Institute "Center of Life Activities Advancement",
11000 Belgrade, Serbia,
jovicic@etf.rs

UDK 811.111'42:32
811.163.41'42:32

Vladimir Ž. Jovanović – Milica Radulović

THE PRAGMATIC IMPLICATIONS OF CERTAIN LEXICAL ELEMENTS IN ENGLISH AND SERBIAN POLITICAL DISCOURSE[1]

The present study is aimed at discovering the underlying trends in using certain lexical elements for achieving desired pragmatic effects in the discourse of English-speaking and Serbian-speaking politicians. It has been established that the semantic constitution of a linguistic element may be different from its pragmatic value and that lexical items are not interpretable completely if isolated from their spoken contexts (Clark 1996: 179; Mey 2001: 43). However, certain language structure units which are constituent parts of utterances, for instance, affixes, roots, and combining forms, may be more productively used with different communicative objectives than some other structures like phrases. Parts of lexemes exemplified by various verb, noun and adjective-forming elements such as Eng. {*-ish*}, {*-ist*}, {*-gate*}, or Serb. {*-uckati*}, {*-ski*}, etc. do not only reveal linguistic appropriation, or determine how the outcome combines with other words (Asher 2011), but also seem to be adequate means for achieving various types of pragmatic ends within utterances or linguistic devices used in the strategies studied within this research as: toning down, discrediting, emphasizing, etc. The examples have been collected from various sources that belong to the political register in the two languages, namely, authorized texts, interviews, articles, and other forms of public address. Starting from the higher-order notion of *adaptability* (Verschueren 2009: 19-22, Verschueren and Brisard 2009: 41-45), the analysis undertakes the objective of establishing how the assessment of lexeme meaning on a particular occasion depends not only on what is actually said/written, but also on aspects of the context of its uttering/writing.

Keywords: Lexical elements, Adaptability Theory of Pragmatics, Political discourse, English, Serbian.

1. INTRODUCTION

This paper is a report on research conducted with the aim to consider the relation between lexical meaning, in particular the use of certain lexical elements that contribute to it, and the pragmatic effects achieved thereby in the discourse of English-speaking and Serbian-speaking politicians, political thinkers and political journalists. The entire subdomain of morphopragmatics is relatively new and the particular topic of engaging derivational morphemes for achieving pragmatic effects in politics, to the knowledge of the authors, has not been tackled to a greater extent so far. In that respect, Merlini Barbaresi (2009: 649-650) remarks that pragmaticists have overlooked the morphopragmatic aspects of meaning construction as they are frequently overridden by the pragmatic effect of entire word meanings. As the author suggests, morphopragmatics, which deals with the set of general pragmatic meanings obtained by morphological rules, has the specific task of examining the relationship between morphology and pragmatics. For example, this interface was examined in Bartos et al. (eds.) (2018), Dressler and Merlini Barbaresi (1994)[2], Dressler and Merlini Barbaresi (2017), Spencer and Zwicky (eds.) (2017), etc.

As for pragmatic effects, it has already been established that the semantic constitution of a linguistic unit may be different from its pragmatic value and that lexical items are not interpretable completely if isolated from their spoken contexts (Clark 1996: 179; Mey 2001: 43). Moreover, it has been widely

[1] The paper has been written as a part of the research project entitled "Languages and Cultures in Time and Space" funded by the Ministry of Science and Technological Development of the Republic of Serbia (Grant no. 178002).

[2] Dressler and Merlini Barbaresi (1994: 49-51) provide a history of research on morphopragmatic issues.

acknowledged that the interpretation of lexical items in utterances depends not only on understanding the semantic constitution of the utterance, but on the recognition of the Utterer/Writer's intentions (Li 2008: 122). The communicative context determines communicative needs, so communicating by means of language can be defined as making communicative choices both in speaking and interpreting (Verschueren 2009: 19-22). In this respect, certain smaller language structural units which are constituent parts of utterances, such as affixes, bound roots, and combining forms, may sometimes be more productively used with different communicative objectives than some other structures like phrases, for instance. The starting assumption of the analysis is that certain lexeme parts would encode a wider scope of senses in everyday communication than the one normally provided in dictionaries for the pertinent element depending on the immediate context. This pragmatic meaning is highly context-dependent as the information provided by the context, both situational and linguistic, may decisively affect the selection of optimal interpretation on the part of the Hearer/Reader (Porto Requejo 2007). Similarly to this, Wilson and Sperber (2012: ix) claim that linguistic meanings are used not to encode the Utterer/Writer's meaning but merely provide *evidence* of it. This means that the Utterer/Writer has at his/her disposal a spectrum of choices and that other choices may as well have been used, but they were probably only the second or the third best possibility in a specific context.

The parts of lexemes exemplified by various noun, verb and adjective-forming elements such as Eng. {*-eer*}, {*-gate*}, {*-ish*}, {*-ist*}, and the like, or Serb. {*-an*}, {*-uckati*}, {*-ski*}, etc. do not only reveal linguistic appropriation, or determine how the outcome combines with other words (Asher 2011), with regard to all the phonological, morphological, syntactic and semantic specificities of the language surrounding that particular unit. According to Evans (2006: 516), meaning construction entails the meaning of the whole before the contributions of the parts can be determined. The primary role of the observed lexical elements is to finalize the semantic constitution of the item as a part of a sentence/utterance. In an act of communication, the Utterer/Writer produces language and conveys some kind of meaning that the Hearer/Reader is supposed to interpret. However, the elements also appear to serve as adequate means of achieving various types of pragmatic ends, or emitting even inadvertent signals about opinions, convictions or attitudes of the communicators in the domain of politics.

This additional meaning construction and interpretation is based on the aspects of the concrete situation or incident, the collocutors and their affiliations, as well as the socio-political environment of the entire discourse. The importance of the context for word-meaning interpretation has been emphasised elsewhere (Bransford and Johnson 1972; Sperber and Wilson 1986/1995; Porto Requejo 2007, etc). In fact, as Wilson and Sperber (2012: x) put it, understanding how an open-ended context can be co-ordinated across interlocutors is an essential problem for pragmatics. Some of the most common strategies on the grounds of these language segments in the discourse of English and Serbian politicians which are studied within this research can be: toning down, emphasizing, discrediting, etc.

The research has been conducted on samples from written language sourced from different internet platforms, newspaper, journal and magazine websites, political portals and blogs. The lexical items analysed were sampled from "scorable material", "beyond the information given" (Tetlock and Suedfelds 1988: 47), which only confirms the idea that this approach is rather applicable in the domain of political rhetoric (Verschueren and Brisard 2009: 42).

One of the aims of the paper is to provide an overview of the lexical elements from English and Serbian which have a considerable impact on creating "pragmatically loaded" lexis in the political discourse. The analysis also undertakes the objective of establishing how the assessment of lexeme meaning on a particular occasion depends not only on what is actually said/written, but also on aspects of the context of its uttering/writing, starting from the higher-order notion of *adaptability* as discussed by Verschueren (2009: 19-22), and Verschueren and Brisard (2009: 41-45).

The following text contains a synthesis of the erstwhile research related to the present study (section 2), as well as the theoretical base for the research analysis and discussion of the concrete language items provided in the section 4. Section 3 of this paper provides the basic etymological, morphological and semantic qualities of the derivational morphemes that can bear pragmatic relevance within the po-

litical discourse in both English and Serbian. The final segment of the paper (section 5) is reserved for the concluding remarks and the most important generalisations therefrom.

2. THEORETICAL FRAMEWORK AND RELATED RESEARCH

In her book chapter, Merlini Barbaresi (2009: 650) explains that, as opposed to morphosemantics, which studies the denotational and connotational adjustments via derivational or inflectional rules, without regard to the pragmatic features of meaning, morphopragmatics focuses on pragmatic meanings resulting from the working of morphological rules within specific contexts. In that sense, the working of morphological rules can have different consequences: the wordbase can stay neutral (e.g. *doggy*), or non-neutral in two ways: it can contribute to (e.g. *dearie*) or it can contrast (e.g. *biggie*) the pragmatic effect. Moreover, Clark (2013: 51-53) reminds us that, in contrast to logical languages, natural languages are ambiguous, and that it was the divergences between logical and natural languages that prompted Grice to develop his theory of conversation. Within Grice's theory, the *Cooperative Principle* and conversational maxims are meant to direct the selection of the best hypothesis in interpreting the Utterer/Writer meaning. From this theory on, as Maruenda-Bataller (2006: 26) points out in his paper, "[…] the hearer's recognition of the Utterer/Writer's intention is the key concept in inferential communication, as it sets in motion a non-monotonic reasoning process of non-demonstrative inference involving hypothesis formation and evaluation".

Now, in the theory of adaptability proposed by Verschueren (1999; 2009) and Verschueren and Brisard (2009), *choice* and *choosing* are the keywords:

> Speakers choose linguistic forms, patterns, and strategies from the adaptively developed repertoire to 'handle' the world and others. Hearers use their mastery of the same tools to make interpretive choices. Mastery on both sides is so highly developed that much of the choice-making, due to its dependency on default expectations is subject to near-complete automatic regulation. A significant portion remains, however, that is clearly subject to conscious reflexive awareness, and that can be accordingly 'exploited' to obtain a vast range of strategic effects.
>
> (Verschueren and Brisard 2009: 40)

This is a succinct formulation of Verschueren's (1999: 55-58) exposition of what it means to make linguistic choices. Namely, language use implies "making of linguistic choices, consciously or unconsciously", made at every level of linguistic structure. Utterer/Writers also choose strategies, they choose how to produce and interpret utterances, they choose among unmarked (preferred) choices and marked (unpreferred) choices. The only time we do not make linguistic choices is when we choose to remain silent, which, however, is also a choice.

The pragmatic theory of adaptability relies on the higher-order notion of *adaptability* (Verschueren 2009: 19-20; Verschueren and Brisard 2009: 41-45) that actually includes three interrelated attributes, variability, negotiability and adaptability. Variability is the range of possibility from which choices can be made. Negotiability is the feature of language which accounts for the fact that choices are not made mechanistically or according to fixed form-function relationships, but rather on the basis of highly flexible principles and strategies. To put it simply, they are not non-negotiable, and although they may be interchangeable by form, they may not be interchangeble by function. Adaptability enables human beings to make negotiable linguistic choices from a variable range of possibilities in such a way that they can approach points of satisfaction for communicative needs (Verschueren 1999: 58-63; Verschueren 2009: 19-20; Verschueren and Brisard 2009: 41).

According to Verschueren (1999: 65-67; 2009: 20-21), if we use adaptability as the starting point for pragmatic descriptions and explanations, four tasks can be specified: 1) identifying contextual objects of adaptability, e.g. physical surroundings and social relationships; 2) identifying structural layers of adaptability, which can be any level from phonemes to discourse; 3) explaning the dynamics of adapt-

ability, or the principles and strategies in the negotiation of choices, and last, but not least, 4) the salience of the adaptation processes, which takes into account differences and nuances between automatic and highly motivated, or unconscious and conscious choices.

The first of the four tasks is identifying contextual objects of adaptability. Verschueren (1999: 109; Verschueren 2009: 20) argues against the view of context as a reality that is "out there". His view is that context is generated in language use, and, therefore, is constrained by language. Out of infinite possibilities (or choices), contexts are created by the dynamics of the interaction between Utterers and Interpreters in relation to what is "out there". This does not imply radical constructivism, but this does mean that, although contexts are changeable, they are not random. Also, contextual specifications should not be theory-laden, but they should be discovered in specific instances of language use. In view of this, Verschueren (1999: 109) further argues that three phenomena should be considered: the *lines of vision* that determine a language user's positioning in relation to a surrounding "world", the ways in which contexts can be mentally manipulated, and active processes of contextualization. The metaphor *lines of vision* (Verschueren 1999: 75-77) is given to understand that the Utterer and the Interpreter belong to different worlds, and that the contextual aspects of the physical, social and mental worlds are correlates of adaptability. It is possible for us to manipulate contexts by moving across *mental spaces.* Finally, contextualisation is seen not as contributing to vagueness and ambiguity, but to precision and clarity (Verschueren 1999: 110-112).

The second task includes both the structures and the principles of structuring, and, according to Verschueren (1999: 66–68; 2009: 21-22), together with the first task, identifying contextual correlates, they are the *locus* of adaptation, as they merge the extra-linguistic with the linguistic aspects of communication. In this research, this is the merging of the contextual aspects with regard to political rhetoric, and the roles of the Utterer and the Interpreter in terms of the adaptability of the morpheme, the smallest meaningful unit of structure.

The third task refers to the dynamics of adaptability, or the communication principles and strategies in the making and negotiating the choices of production and interpretation. Now, the dynamic aspects of negotiability and adaptability are liable to two restrictions in verbal communication. These are temporal restrictions, in terms of memory and linearity in sequencing as well as social restrictions, in terms of group or status identities (Verschueren 1999: 148-156). To put it differently, negotiability and adaptability are part of speech activity types or speech event types (e.g. monologic and dialogic discourse), but as Verschueren (1999: 156) suggests, everything conventional is further strategically exploited, so strategies of language use can be defined as "ways of exploiting the interplay between explicitness and implicitness in the generation of meaning" (Verschueren 1999: 156). Strategies can be more or less conventionalized, and some of their manifestations are, for example, the strategic avoidance of explicitness such as humour, metaphor, politeness.

Finally, strategies are employed more or less consciously, and with regard to this, the fourth task addresses the notion of *salience*. This notion is associated with the cognitive processes related to meaning generation in language use. Verschueren (1999: 173-183; 2009: 21) argues that a pragmatic theory must reject a clear boundary between society and cognition. Social correlates are always cognitively processed, and on the other hand, there is no abstract cognition, cognition is always based on social processing. Cognitive processes are manifested in perception and representation (we must interpret what we perceive), planning (as a goal-related linguistic behaviour) and memory (the opposite of planning, looking back on the past). All the four types are susceptible to different manners of processing, or they happen with different degrees of salience: they can be conscious or not conscious at all, but what is more conscious is more salient. The dynamic inter-adaptability of context and structure, or lower and higher salience, is the *status* in the consciousness of human beings (Verschueren 1999: 68). Verschueren (2009: 22) draws attention to the importance of *salience of adaptation process* as the aspect that made language ideologies an important topic in pragmatics.

3. LEXICAL ELEMENTS OF IMPORT IN THE DISCOURSE OF POLITICS

This part of the research focuses on the morpheme as the structural layer of adaptability that, together with the contextual correlates, forms the *locus* of adaptation, the ground for the context-structure dynamics of the *processes* of adaptation.

3.1. English

The lexical elements that can shape the meaning of a lexical item pragmatically are affixes and combining forms. Merlini Barbaresi (2009: 649-650) states that "the privileged objects of a morphopragmatic description are evaluative suffixes", and these can be diminutives, augmentatives, elatives, reduplicatives, excessives, and in terms of inflection, personal pronouns of address and Japanese honorifics. As for the English language (Adams 2001), some of the most versatile lexical elements concerning the discourse of politics in English, suffixes in particular, include {-eer}, {-gate}, {-ish}, {-ism}, {-ist(a)}, {-ite}, {-nik} (Kabakchi and Doyle 1990), {-ster}, etc. Particularly fruitful is the use of various diminutive forming suffixes, such as {-ish}, {-let}, {-ie/-y} where political opponents are labelled with adjectives marked by these elements with the intention to minimize their impact on the political goings-on or represent them as unserious, immature and untrustworthy.

3.1.1. The suffix {-eer}

The agentive suffix from Latin {*-arius*} and via French {*-ier*} is used to form nouns of clear denotative meaning, such as "doer of the action" or "someone who wields a weapon, instrument or any other implement". It can impart derogatory meaning as the derivative can be used depreciatively in specific contexts, e.g. *patriot vs patrioteer*. Other examples of interest to the language of politics involve the following: *pensioneering*, *electioneer*, *factioneer*, *parliamenteer*, and the like. Adams (2001: 54) lists some other words from the nineteenth-century English that concern political activity such as *caucuseer* and *revolutioneering,* "agitation for revolutions".

3.1.2. The suffix {-ish}

The origin of this element is Common Germanic and Old English. It can be considered a fairly productive suffix, as the morpheme is addable to adjectives, nouns, and names of nations serving as bases. In instances of that sort, the suffix will not alter the pronunciation scheme of the base, as in *British*, *Danish*, *Flemish*, *Icelandish (Icelandic)*, or *Wendish* (Jovanović 2014). The spelling requires no hyphenation, although with more recent formations the hyphen may be used to ascertain certain senses. Of the related senses associated with the element, one of the more common is "a person resembling or acting like the base": *babyish*, *boyish*, *childish*, *girlish*. Sometimes, the affix can be added to less predictable bases, as with *stand-offish*, *uppish*, etc. The suffix has given rise to numerous nonce formations in colloquial language and journalese: *at-homeish*, *jolly-good-fellowish*, *merry-go-roundish*, etc. It is used most productively in forming adjectives with certain derogatory sense of "having or possessing the (bad or objectionable) character of the base", such as *brutish*, *clownish*, *foolish*, *impish*, *mulish*, *nightmarish* and the like.

3.1.3. The suffix {-ism}

This suffix entered English from the Latin *-ismus* and via the French suffix *-isme*. For the most part, this suffix does not change the stress pattern of the base, but there are cases when it is not neutral. It forms nouns of action from verb, adjective and noun bases in a productive way. Commonly, the suffix would be used in political discourse to involve meanings along the lines of "the action, feature or conduct of a class of individuals" as with *egoism (egotism)*, *heroism*, and *patriotism*. More frequent still are derivatives which refer to a system of doctrines or principles: *absurdism*, *altruism*, *atheism*, *empiricism*, *feminism*, *hedonism*, *imperialism*. It can also introduce the idea of "a theory or practice, be it political,

religious, and scientific or any other" as in: *Conservatism, Judaism, Liberalism, Protestantism*. Adams (2001: 60) quotes the following use of the suffix: "The independent use of *ism* corresponds to this 'belief' sense, d. 'Movement towards "Communism", or "totalitarianism", or ... whatever one's preferred "ism" ... happens to be' (1963)".

3.1.4. The suffix {-ist}

It stems from the Greek and Latin agentive suffix -*ista*. This suffix is a productive one and stress neutral. It is affixed to verbs in {-ise/-*ize*} and noun bases to produce nouns signaling professionals, practisers, followers or generally performers of certain actions. It can also be attached to adjectives, as in *formalist*, *loyalist*, *rationalist*, and *royalist*.

3.1.5. The suffix {-ster}

The suffix belongs with other Germanic origin suffixes in English, its predecessors being {-stro-}, an element for forming nouns of action, and the Old English {-*estre*}, a formative used to form feminine gender nouns, the sense of which can still be felt in *sister* and *spinster*. Later on, the affix came to be used for any agents, irrespective of gender to mean "a person who is associated with something". This ending is most often appended to noun bases, but also to adjective and verb bases with which it combines productively. When attached, it does not change the stress of the derivative. More frequent politically relevant complex nouns include: *fraudster*, *plansters* and the like.

3.2. Serbian

In Serbian, we observe three types of morphopragmatic adjustments: 1) domestic suffixes, such as the verb forming diminutive suffix {-*uckati*}, and the adjective forming suffix {-*ski*},[3] 2) lexical elements that are present in both the Serbian and English languages due to their common etymology, such as the noun forming suffixes {-*oid*} and {-*iz(a)m*}[4], and 3) the combining form{-*gejt*}, the borrowed English form {-*gate*}.

3.2.1. The suffix {-uckati}

This verb forming suffix is the most productive diminutive suffix, as (Klajn/Клајн 2003: 335) suggests, probably due to its phonetic expressivity. The diminutive form {-*uckati*} denotes that the action described by the verb is not done enough or not well enough. Some examples are *čituckati [read a little], pevuckati [sing a little], raduckati [work a little], pijuckati [drink a little, sip].* The verb *kraduckati [commit petty thefts, steal small sums of money, pilfer]* is noticeably different in meaning, as its root and the derivative belong to the semantic field of law and crime, and in that sense, the connection between the element {-*uckati*} and the root of the verb *krad-* is idiosyncratic. The example is discussed in section 4.2.2.

3.2.2. The suffix {-ski}

The adjective forming suffix {-*ski*} is almost exclusively added to nouns. It is the most important referential suffix, both in Serbian and in other Slavic languages (Klajn/Клајн 2003: 297-303). This suffix has the allomorphs /-*ski*/, /-*cki*/, /-*ćki*/, /-*ški*/, and /-*čki*/. Adjective formation can be motivated by two nouns with the same root, for example, *diplomatski [diplomatic]* is related to both *diplomatija [diplomacy]* and *diplomata [diplomat]* (Babić/Бабић 1991: 56, 372; Klajn/Клајн 2003: 301). As for the meaning of this suffix, it can denote possession/type, such as *gradski [belonging to the city/ city-*

[3] Klajn/Клајн (2003: 313) explains that the origin of adjective-forming suffixes is never purely foreign, which can be the case with nouns. The first part of the suffix comes from Greek or Latin, and is adopted via modern Western European languages, and the second part of the suffix is a domestic element, such as, for example, -*(a)n/-ni* or -*ski (-čki)*. Foreign adjective-forming suffixes are almost always empty of specific meaning.

[4] It corresponds to the suffix {-*ism*}in English.

like], quality, for example, *etički [ethical], narodski [folklike]*, or an attitude towards the denotatum, for example *bogataški [resembling the style of the rich], drakonski [draconian],* etc. (Klajn/Клајн 2003: 301-302; Stevanović/Стевановић 1986: 546-547).

The suffix {*-ski*} can also be added to common and proper nouns that have already been used with the suffix {*-ov/-ev*}, which expresses possession (Klajn/Клајн 2003: 295-297). In section 4.2.2. the lexeme *Djilas-ov-ski* is contrasted with the lexeme *Dijlas-ov*.

3.2.3. The suffix {-iz(a)m}

According to Klajn/Клајн (2003: 231–233), although not the most numerous, this suffix is the most productive and the most popular foreign suffix. This lexical element is the only suffix that can also be converted into a noun: "*razni izmi*" *["different isms"]*. This suffix is added to nouns and adjectives, and it can denote not only political ideologies (*neoliberalizam*) *[neoliberalism]*, but also linguistic denominations (*rusizam*) *[Russianism]*, activities (*banditizam*) *[banditism]*, behaviour (*avanturizam*) *[adventurism]*, natural phenomena (*magnetizam*) *[magnetism]*, characteristics (*paralelizam*) *[parallelism]*, diseases (*alkoholizam*) *[alcoholism]*, etc.

3.2.3. The suffix {-oid}

This is a Greek origin word-forming element of suffixal kind meaning "like, like that of" the full form of which was *εἶδος* (*-eides*) meaning "form, figure, likeness" usually extended to *o-eidēs*. (Skeat 2007: 22) The commonest meaning implication is an incomplete or imperfect resemblance to the thing indicated by the base, such as *adenoid*, *android*, *asteroid*, *humanoid*, *steroid*, etc. Klajn (2003: 15ff) mentions various derivatives based on {*-oid*} in the Serbian meta-language, primarily structure unit names as *afiksoid, prefiksod, sufiksoid, elipsoid, etnoid,* etc.

3.2.4. The combining form {-gejt}

In the *Online Etymology Dictionary*, the combining form {*-gate*} is translated as "scandal involving". It is a moderately productive form, as it served to form a line of English items such as: *bananagate*, *Camillagate*, *Irangate*, etc. later on transcribed to many languages. It is an interesting case as it can be found in the Serbian language formations based on the English model. For example, the Serbian word *Ukrajinagejt* would correspond to the English word *Ukrainegate.* The word *Ukrainegate* is, by way of analogy, related to the word *Watergate* because of the shared combining form {*-gate*}.[5]

4. ANALYSIS OF EXAMPLES AND DISCUSSION

4.1. Method

The instances of lexical items of interest for the study in question have been collected from various sources that belong to the political register in the two languages in focus. Namely, authorized texts, blogs, newspaper and magazine articles, political interviews, statements and other forms of public address have served the purposes of the corpus item collection. The examples of derived names and other lexemes have been searched for in the context of political events and their use analysed morphologically and pragmatically given the co-text and situational context. The selection of speech activity and event types from political discourse is the selection of specific contextual correlates of communication, which affect the use of specific structural units/morphemes, and form the *locus* of adaptability. The method employed for sample selection was the heuristic one, largely based on relative frequency and authenticity of the lexical items used in the language of politics. On the other hand, the selected examples were the most suitable for demonstrating the acceptability of the key tenets of the *adaptability* theory. Any other

[5] The links to the integral texts which contain the analysed items contextualised can be found in the appendix to the paper following the list of references.

model of data collection and searching for representative examples would have been most certainly rather cumbersome, unproductive and probably missed the entire focus of the study.

In this respect, a number of ten instances has been obtained for analysis, five for each of the languages observed.[6]

4.2. Results and discussion

4.2.1. English

A sequence of five contextualised instances of lexical elements were taken into consideration within this qualitative analysis: *Blairish*, *Corbynista*, *Brexiteer*, *Trumpster*, *Putinism*. The first in line has been provided for illustration within the sentential context it appeared in:

> *(1) The problem is that exactly that same enthusiasm undermines Mr Cameron's claims to have plotted a new "third way" between* ***Blair-ish*** *naivety and Camel Corps cynicism.*

The form *Blair-ish* in (1) can be found in texts used with a particular pragmatic intent. There is a number of adjective-forming suffixes in English, some of which can be used to achieve the meaning "pertaining to", "belonging to" or "possessing the quality similar or of the base". These include the following: {*-al*} (its allomorphic variations being -ial, -ual, -ar) meaning "of the kind of" or "pertaining to"; {*-an*} (-ean, -ian) "being of" or "belonging to" where *-ian*, taken as a euphonic variant of *-an*, is found in many derivatives, particularly productive with proper nouns such as *Arnoldian*, *Johnsonian*, *Shavian,* etc.; {*-ese*} to mean "belonging to", "coming from", "originating in"; {*-esque*}, the meaning suggests something similar in style to something made or done by a famous artist, composer, and writer. It occurs in ready-made complex words imported from French as *arabesque*, *burlesque*, *grotesque*, *romanesque*. Many words formed with this suffix on English common nouns, apart from *picturesque*, are chiefly nonce-words and are of jocular character; {*-ish*} "a person resembling or acting like the base"; {*-y/-ey*} "full of the base" or "possessing the quality of the base". Thus, possible variants with adequate semantic message would include *Blair-ian*, *Blair-ese*, or even *Blair-esque*, to add a number of possibilities along with the most obvious choice, namely *Blair-like*.

And yet, the author selects the suffix {*-ish*}, the one that not only would include the basic lexical meaning of the element, but also would impart an added communicative value, as it is associated with other lexemes based on the same element. The pragmatic value of the lexical item is added by the context where the Interpreter engaging mental processing and non-monotonic reasoning derives the final interpretation of the Utterer/Writer's meaning. The paradigmatic forms such as *babyish*, *boyish*, *childish*, *clownish*, *foolish*, *girlish* only enforce the interpretation by association and help reach the desired effect by the Utterer/Writer. This may have been acknowledged elsewhere, in a slightly different setting, where the term "original" could be understood as established or more frequent:

> The hearer's expectations of relevance, and the resemblance in form (phonological, lexical, syntactic) between the original and the novel form, trigger the retrieval from memory of the concept underlying the original word at some point during processing of the utterance. (Vega-Moreno 2003: 315).

Finally, the immediate context makes the form perfectly adapted to the communicative purpose. The lexeme appeared in a text commenting on the foreign policy of the then UK Prime Minister David Cameron, based on his visit to Egypt soon after the popular revolt that had toppled Hosni Mubarak. Addressing Cameron as a "diplomatic new boy", the writer of the text gives a short analysis of Cameron's attempts to find better solutions for solving international crises, solutions which would exclude either the "naive neoconservative" views of Tony Blair and George Bush "that democracy can be dropped by plane from 40,000 feet" or the hardcore convictions of Whitehall foreign policy makers that "Arabs

[6] https://ukandeu.ac.uk/fact-figures/what-is-a-brexiteer/

or Muslims can't do democracy". It can be deduced that the adjectivized name *Blair-ish* of Cameron's predecessor Tony Blair in this context only potentiates the inadequacy, artlessness and lack of sophistication of the approach to resolving problems at that particular side of the two extremes. As such, this lexical formation may be said to have been formed to serve the strategy of disqualification/discrediting.

Upon a similar pattern, other lexical uses can be considered in political discourse of the day, as for instance, the one provided in the next illustration from written English:

> *(2) The 10th anniversary of the smoking ban and a look-back at Corbyn's decades-long cheerleading of it should give us pause for thought about the* ***Corbynista*** *phenomenon. What is presented to us as a radical movement, pushing a politics that respects rather than mistreats the poor, is nothing of the kind.*

In the example segment (2) the form *Corbynista* is another case in point. During the process of encoding meaning in his message, the Utterer/Writer has a variety of expressive devices, but when it comes to lexical meaning, the choice is somewhat narrower, albeit still present. To round up the semantic content of a particular unit of an utterance/sentence, and communicate the idea [an adherent of belief, politics and rhetoric], the Utterer/Writer can select among the following common endings: {*-er*}, {*-eer*}, {*-ian*}, {*-ist*}, {*-ista*}, {*-ite*}, {*-nik*}, {*-or*}, {*-ster*}.

The choice of the suffix to be engaged in the formation is not to be made mechanically upon any default rules, or by random choice, but rather on the basis of flexibility principles, and yet those with undercurrent rational intentions. This goes along the lines of the *negotiability* segment characterising language communication. The suffix selected is not the English suffix {*-ist*} which corresponds to the aimed semantic constitution of the lexeme [an adherent of Corbyn's ideas, politics and rhetoric], but the Spanish {*-ista*}, originally from Ancient Greek *-ιστής* (-istḗs), just as its English counterpart, via Latin *-ista*.

At this point, the true interpretation of the item in focus is to be obtained in association not with *fashionista*, but with the other, more representative distributional occurrence of the suffix, namely the word *Sandinista.* During this process of meaning negotiation, as the lexical elements {Corbyn} and {-ista} composing the unit are processed on the part of the Interpreter, several nuances attribute to the final outcome of the lexical item. Sandinistas, named after César Augusto *Sandino* (1893-1934), a hero of Nicaraguan resistance to U.S. military occupation, were members of a leftist Nicaraguan political and revolutionary organization, the Sandinista National Liberation Front (FSLN), which came to power in 1979 having overthrown the dictator Anastasio Somoza Debayle. During the 1980s, the Sandinistas were opposed by the US-backed right-wing military groups jointly named *Contras* and were ousted from power in a general election in 1990. Along the vertical axis or the lines of paradigmatic relations with nouns derived by means of {*-ista*}, the semantic content of the element is expanded by the added pragmatic meaning [someone who is associated with leftist radicalism]. Moreover, as the Sandinista government confiscated privately owned property and nationalized the country's major industries, the term and the suffix by extension can be said to have obtained the pejorative implication [someone who infringes the rights of others].

Finally, the communicative need in a particular context (and co-text) is what provides the outcome and decides upon the ultimate pragmatic meaning of the element, what decidedly adapts the interpretation of the form-meaning pairing in question to the concrete Utterer/Writer meaning. In the context of the smoking ban imposed by the UK legislator and other procedural attempts at limiting socially detrimental practices, largely due to the efforts by the Labour party and Jeremy Corbyn, the communicative value of the item has to be computed from a number of input values. The author of the text sees nicotine as the substitute focus of Corbyn and other like-minded people, nicotine as the arch enemy in the stead of capitalism for all the Labour party MPs who in 1989 had to redirect their attention, since "Official Communism in the east was collapsing". Thus, *Corbyn-ista* is to be interpreted as a member of an illiberal, censorious and moralistic group who impose their radical leftist ideals on others preventing them from having full control over their life choices. This would be a representation of the *adaptability* property of language. The use of the suffix and the outcome derivative are clearly used as a criticising and discrediting strategy.

Another very illustrative example can be found in the area of political goings-on regarding the announced UK leaving the European Union, widely referred to as Brexit:

*(3) The fact that **Brexiteers** have chosen time and again to put Brexit in peril rather than put it into effect is one of the enduring curiosities of the Brexit saga.*

The term *Brexiteer* in (3) has been introduced to designate individuals in favour of Brexit, also called Leavers and, as certain sources claim, both "Brexiter and Brexiteer are often used interchangeably to mean the same thing".[7] Apparently, in the selection of English suffixes for encapsulating this type of meaning such as {*-er*}, {*-eer*}, {*-ian*}, {*-ist*}, {*-ista*}, {*-ite*}, {*-nik*}, {*-or*}, and {*-ster*}, the Utterer/Writer opts out for the suffix which would be loaded with additional pragmatic value and "added meaning". However, as opposed to the explanation of the connotation that the selected suffix may have, {*-eer*} seems to acquire a completely different "aura" of pragmatic value. Instead of investing a kind of derogatory component along with the clearly agentive meaning in the explicature to the base *Brexit*, it supposedly contributes with a rather affirmative implicature. With the formations like *sonneteer*, it is the suffixal part {*-eer*} that can contribute to the overall structure an additional sense of insignificance and controversy, much like in the case of *pamphleteer*. The more favourable ring to the term can be sensed in a comment by one of the opponents of Brexit: "People should stop using the word 'Brexiteer' because it makes Leave supporters sound like heroes, this Remainer claimed."[8] It is the association with lexemes such as *musketeer*, in its positive sense of a noble, good friend, rather than *cannoneer* or *mountaineer* that evokes the affixation of the suffix {*-eer*} to this particular base.

Among other factors that shape up the selection process, the final choice is made due to the positioning in the context of the situation in which the adherents to Brexit exhibit qualities of fellowship, romantic idealism and self-destructiveness as viewed by the writer of the text in question. The author of the article titled "Brexiteers Never Wanted Brexit to Begin With" insists on maintaining the term *Brexiteer* for the fervent Brexit supporters who indirectly foil the plans for leaving the EU. Through rejecting Brexit proposals, delaying Brexit decisions, and emboldening calls for a second referendum, the supporters of Brexit have earned the right more deservedly to be referred to as "Brexiteers", rather than "Brexiters" or "Brexitists". In the analysis, the author lists three main factors that have been contributing to the imminent failure of the Brexit project, the first being derailing Brexit for the sake of eliminating the former Prime Minister Theresa May, then the inability of the campaign leaders to decide between a "hard Brexit" and a "soft Brexit," and finally a simple error of judgment in making decisions supposedly of favourable effect on the process. These three reasons apparently enticed the author to qualify the specific situation as "the Brexiteers' curious crusade against Brexit". The strategy employed here would be that of establishing moderate approval, rather than disqualifying.

The fourth example is also a recent case of lexeme formation by means of affixation involving another noun-forming suffix on a proper noun as base:

*(4) "You **Trumpsters** better pray that liberals never gain control of the WH again because we are going to pay you back so (expletive) hard for all of this (expletive)," reads the post.*

A number of lexical elements are at the disposal of the Utterer/Writer to encode a particular semantic content, e.g. a number of suffixes with the same/similar meaning such as "follower/supporter or a member of a group involved in a set of ideas, doctrine, school of thought, ideology, organization, person or movement": {*-er*}, {*-ian*}, {*-ist*}, {*-ista*}, {*-ite*}, {*-nik*}, {*-ster*}. This accounts for the *variability* property of language.

The choice of the suffix to be engaged in formation is not to be made mechanically or randomly, upon any default rules, but rather on the basis of flexibility principles, but those with rational intentions [an adherent of Trump's politics and rhetoric]. The element {*-ster*} acts as a cue to the activation of para-

[7] https://www.lbc.co.uk/radio/presenters/eddie-mair/stop-using-brexiteer-to-describe-brexit-voters/
[8] https://www.lbc.co.uk/radio/presenters/eddie-mair/stop-using-brexiteer-to-describe-brexit-voters/

digmatic associations and a direction to the meaning so that the Utterer/Interpreter starts considering the possible meaning interpretations. At this point, the true interpretation is to be obtained in association with the other, most representative distributional occurrences of the suffix, such as *gang.ster, joke.ster, mob.ster, prank.ster, trick.ster*, etc. This goes along the lines of the *negotiability* segment characterising language communication. The suffix {*-ster*} is also selected for pragmatic reasons. Along the vertical axis or the lines of paradigmatic relations with nouns derived by means of {*-ster*}, the semantic content of the element is expanded by the added pragmatic meaning: [someone who is not within the rule of law or moral parameters, not tolerant, not to be trusted].

At the last stage, the communicative need in a particular context (and co-text) is what provides the outcome and decides upon the ultimate pragmatic meaning of the element, what decidedly adapts the interpretation of the form-meaning pairing in question to the concrete Utterer/Writer meaning. In a newspaper article appearing within a US daily, the journalist reports on the way a celebrity chose to voice his derision and disrespect for the current President of the USA. The American rock musician Thomas Lee Bass with the heavy metal band "Mötley Crüe" addressed the supporters of the President via Twitter, sending a confrontational message with a caustic label for the Trump camp. The message reported on contains the immediate reasons for the use of this qualificative, listing indirectly the points in President Trump's policy that are considered unacceptable, starting from religious and social bigotry, military and political antagonisation, marginal group intolerance, to increased crime rates within the contemporary USA. Thus *Trump.sters* would be a group of people who uncritically and blindly accept and follow the policies of the current US president, as opposed to other groups. This would also be a representation of the *adaptability* property of language. The item *Trumpsters* is obviously used here as part of a discrediting strategy.

The last instance from the English language part concerns a slightly different manner of attributing lexical elements to bases of proper noun origin and the pragmatic meaning the whole lexical structure can obtain in a specific context:

*(5) Yet **Putinism**'s conservatism also constrains its use of other tools in the populist arsenal, such as reckless social spending.*

Similarly, as with all the previous cases, language variability and resourcefulness in terms of expressive devices can account for a number of lexical elements at the disposal to the Utterer/Writer so as to encode a particular semantic content. There is a number of suffixes with the same/similar meaning such as "a state, condition, result or capacity, associated with the base" and related to it "a process or action": {*-ate*}, {*-ance/-ence*},{*-dom*}, {*-hood*}, {*-ion*}, {*-ism*}, {*-ity*}, {*-ness*}. A specific subsection of the domain of noun-forming affixes in the language is the one by means of which nouns denoting "systems of doctrines or principles" can be formed, modelled upon the items such as *altruism, atheism, egoism (egotism), empiricism, feminism, hedonism, imperialism, romanticism, stoicism*.

The choice of the suffix to be engaged in formation of the intended lexical items is not driven by automatic mechanisms or random chance, by any default rules, but rather the element selection is performed on the basis of flexibility principles, involving targeted effects. This goes along the lines of the *negotiability* segment characterising language communication. The lexical element of choice to effect the intended Utterer/Writer meaning is {*-ism*}, which in combination with the element {Putin} should complete the explicature in the form of [a philosophy, doctrine or politics typical of Putin].

At this point, the true interpretation is to be obtained in association with the other, most representative distributional occurrences of the suffix in the domain of political discourse: *communism, dogmatism, fascism, idealism, liberalism*, *Leninism, protectionism, Socialism, Stalinism, chauvinism,* etc., a theory or practice, be it political, religious, and scientific or any other. Along the vertical axis or the lines of paradigmatic relations with nouns derived by means of {*-ism*}, the semantic content of the element is expanded by the added pragmatic meaning: [the politics typical of Putin which is characterised by a number of negative features].

Finally, the communicative need in a particular context (and co-text) is what provides the outcome and decides upon the ultimate pragmatic meaning of the element, what decidedly adapts the interpretation of the form-meaning pairing in question to the concrete Utterer/Writer meaning. It is not very frequent a practice to relate a proper noun to the suffix {*-ism*}, particularly not when any particular individual is still in office and not for holders of temporary political appointments prone to periodical change of post. However, there are numerous examples where the same suffix has been employed with names of politicians holding current positions to mean from "political stances", "characteristic statements" to "a falsehood uttered or acted to deceive, a lie", as is the case with a myriad of occurrences of the item *Trumpism* in written communication of the day.[9] However, the item *Trumpism* has never been accompanied by the corresponding adjectival form **Trumpite*. As opposed to this lexical item, the form *Putinism* seems to be somehow different and established on different grounds. Firstly, the form *Putinite* has been used in various related contexts, even in terms of the so-called *Paleoconservativism*.[10] The form *Putinite* is a necessary paradigmatic companion of the item *Putinism*, which goes beyond any potential lexical conjoining in the form of **Putinocratia.* The term is not to be construed only as the rule of a powerful politician, but conceived of as a kind of a particular doctrine or political theory separate from the ones seen so far. In the particular text analysed, the author, M. Steven Fish, a political scientist, considers the situation in which Russia and its leader present "a powerful challenge to global liberalism" (Fish 2017: 61). Enumerating the causes for the occurrence of such an unequivocal determination, namely "ambitious military modernization, aggression in the post-Soviet neighbourhood, intervention in the Middle East, the construction of a global propaganda network, support for despots abroad, and brazen interference in elections in established democracies" (ibid.) , the author devises a definition of the rule in present-day Russia as dominated by a "self-confident elite that claims to represent a superior alternative to liberal democracy" (ibid.). The definition is based on *Putinism* – a kind of rule founded on confidence "increased as they witness the rise of politicians abroad – even in the United States – whose mentalities are consonant with their own" (ibid.). It differs from other forms of dictatorship in the sense that it is conservative in the attempts to preserve the status quo as it demonstrates enmity towards any form of instability, populist in the sense of social spending and catering for the taste of the majority in terms of social minority rights, personalistic as it rests on a "one-man rule and the hollowing out of parties, institutions, and even individuals other than the president as independent political actors" (ibid. 62). Thus, *Putinism* would not be merely a political doctrine with a number of shortcomings, but a form of autocracy. This would be a representation of the *adaptability* property of language and language system elements. This lexical formation can be used as a segment within a more elaborate discrediting strategy.

4.2.2. Serbian

Another qualitative analysis has been performed on the instances detected within the Serbian segment of the research corpus in political discourse. In this section, the first example of morphopragmatic adaptability is the use of the diminutive verb-forming suffix {*-uckati*}, identified in the article "Velimir Ilić na čelu ministarstva za kraduckanje" [Velimir Ilić in Charge of the Ministry of Petty Theft]. The original Serbian text is followed by the English translation:

> *(6) Prema koalicionom sporazumu, Ilić će biti zadužen za nadzor sitnih i kontrolu krupnih pronevera u unutrašnjem i spoljašnjem sektoru trgovine.*
> *– Ne može više da se krade na mnogo, a da se država pravi kao da se ništa ne dešava. Da su **kraduckali**, pa da zažmurimo. Došlo je vreme da se krađa i **kraduckanje** razdvoje, te da se stave pod kontrolu države – rekao je Velimir Ilić.*
> *[…] – Svi koji malo **kraduckaju** biće izopšteni iz krivičnog gonjenja. Naravno da država nema nameru da se bavi decom koji ukradu dve tri breskve na pijaci, ili čokoladice u samoposluzi – smatra Ilić.*

[9] https://www.urbandictionary.com/define.php?term=trumpism
[10] https://link.springer.com/chapter/10.1057%2F9781137409300_5

[*According to the coalition agreement, Ilić will be in charge of detecting small and large-scale embezzlement in the domestic and foreign trade sectors.*
– It is not possible anymore to commit large-scale thefts while the state pretends that nothing is going on. Had they ***committed petty thefts****, we could have turned a blind eye. It is time to separate theft from* ***petty theft****, and put them under state control.*
– Those who ***commit petty thefts*** *will be exempt from criminal prosecution. Of course, the state is not going to deal with children who steal three peaches in the market, or chocolate in the supermarket – Ilić thinks.]*

The Serbian verb *kraduckati [commit a petty theft, steal small sums of money]* ending in the diminutive suffix {*-uckati*} is used instead of the verb *krasti [steal].* Both *krasti* and *kraduckati* have the same root meaning "to take something that belongs to someone else without permission", but the verb *krasti* is a hypernym for the idiosyncratic hyponymous verb-suffix combination *kraduckati.* To be specific, apart from the hyponymous derivative *kraduckati*, there are many other verbs describing ways of stealing that can and could have been used in this and other contexts, such as *odžepariti [rob, pickpocket]*, *krasti u prodavnici [shoplift]*, *proneveriti [embezzle]*, *opljačkati [heist]*, *utajiti [evade taxes*, *defraud],* etc. All the mentioned and many other unmentioned variables belonging to the glossary of legal terms are at the Utterer/Writer's disposal, who negotiates and justifies his own choice of the verb. On this occasion, however, the Utterer chooses the verb that denotes an illegal activity, but is not part of the glossary of legal terms. The difference between *kraduckati* and those terms that are part of the legal and criminal registers consists in the fact that the latter verbs are precise labels denoting actions legally/criminally sanctioned. Conversely, the verb *kraduckati* is described as an illegal activity or a misdemeanor that should not be taken seriously, which is to say, not taken as illegal, with the result that the root {*krad-*} and the suffix {*-uckati*} convey contrary meanings. As Giora suggests (2003: 8), meaning salience is superior even to logic, and it may even happen that the sense of the word can separate from its original "sensible" meaning and have its own life. In this example, the Utterer/Writer's *line of vision* achieves the intended euphemistic effect of making a harmful action look harmless.

Another prominent use is described in the form *Đilasovski.* Dragan Đilas has been one of the most prominent figures in the contemporary political life in Serbia, a former mayor of Belgrade, a former president of the Democratic Party and also a businessman. The adjective *Đilasovski* is composed of the surname *Đilas,* the possessive suffix {*-ov*} and the adjective-forming suffix {*-ski*}:

(7) Evo kako ***Đilasovski**** *mediji IZVRĆU ISTINU! […]*
Nemoćni da se izbore sa istinom i priznaju demokratske pomake koje Srbija svakodnevno čini na čelu sa predsednikom Aleksandrom Vučićem, ***Đilasovi**** *mediji lagano zapadaju u paranoju, pa pokušavaju da iskrive stvarnost i narodu prodaju čiste laži!*

[Here is how ***Đilas's*** *media DISTORT THE TRUTH […]*
Unable to cope with the truth and to acknowledge the democratic progress that Serbia makes on a daily basis under Aleksandar Vučić's leadership, ***Đilas's*** *media are slowly descending into paranoia, and therefore, they are trying to distort reality and sell downright lies to the people]*

It has been mentioned (see section 3.2.2.) that the suffix {*-ski*} belongs to the Serbian and other Slavic languages. With regard to Klein's (Клајн 2003: 297-303) discussion, it can be concluded that the suffix {*-ski*} denotes possession in a manner different from that expressed by the possessive suffix {*-ov*}. The suffix {*-ski*} in the adjective *Đilasovski* is an added meaning component that does mean possession, but it suggests a specific style of doing thing and the Utterer/Writer's attitude towards the person and the person's style of doing things. Here, both derivatives, *Đilasovski* (with a single asterisk) and *Đilasov* (with two asterisks), are translated into English as *Đilas's*, as both Serbian derivatives contain the suffix {*-ov*} (see section 3.2.2.), which denotes possession. It is obvious that the Utterer/Writer makes two different linguistic choices in the same context, so the connection between these two choices can be established both in this particular context and in the Interpreter's mental space. The former, *Đilasovski,* the variable with a more complex linearly ordered morphological structure than *Đilasov*, is the first choice,

and the latter, *Đilasov,* is used later on in the article, after the form *Đilasovski* has already been used. Thus, the Interpreter can implicitly connect the less complex second choice with the more prominent meaning *Đilasovski.* This can illustrate Giora's (2003: 6) claim that language users are sensitive to different degrees of salience, and that the explicit, or less salient meaning, can be connected with the more salient word that is not explicitly mentioned or not mentioned again in the text that follows. Finally, although these two forms are interchangeable in this co-text and context, they do not have the same pragmatic effects. The more complex form is the choice that conveys a more critical attitude towards the named person seen as the media proprietor who is involved in distorting the truth in the media. The variable that is both phonologically and morphologically more expressive is more difficult to process, but the more attention it draws, the more salient it is.

The next example is also a combination of a surname and a suffix. This time it is the surname Tadić and the suffix {*-iz(a)m*}, not {*-ski*}. Boris Tadić has also been one of the most prominent figures in the political life in Serbia. He was president of Serbia, Minister of Defence of the State Union of Serbia and Montenegro, Minister of Telecommunications of the Federal Republic of Yugoslavia, a member of the Democratic Party. The word *tadićizam* is used in the following text:

> *(8) Rukovodstvo RTS, izabrano još u vreme neupitnog* ***tadićizma,*** *svoj kredo da je "oslobođen uticaja političke pristrasnosti" odbija da vezuje za višegodišnju medijsku torturu u kojoj nije bilo mogućno kritikovati DS čak ni aluzijom.*
>
> *[The leadership of RTS, elected back then during the time of uncontested* ***tadićizam****, refuses to connect its credo that it is "free from political bias" with years of media torture during which it was not possible to criticize DS even by way of allusion.]*

Of course, the Serbian lexical element {*-iz(a)m*} and the English lexical element {*-ism*} are the same suffixes, but the reason for analysing the Serbian counterpart {*-iz(a)m*} separately is that it will be observed from a different, monolingual perspective. In this section, the suffix {*-iz(a)m*} in the word *tadićizam* is compared and contrasted with the previously analysed suffixes {*-ov*} and {*-ski*} in the lexical items *Đilasov* and *Đilasovski.* To repeat, the element {*-iz(a)m*} is the most productive and the most popular foreign suffix, the element {*-ski*} is the most important referential suffix, and the suffix {*-ov*}, which denotes possession, can precede the suffix {*-ski*}. As regards the forms *tadićizam* (and by way of analogy, it is possible to derive the word *Đilasizam)* and *Đilasovski*, what these two words have in common is that their roots are the proper nouns, but what is different is that the former has the noun forming suffix {*-iz(a)m*} and the latter has the adjective forming suffixes {*-ov*} and {*-ski*}.

The use of the proper nouns suggests that it is relevant for the Utterer/Writer to use the derivates that target specific people, and to use the suffixes that attach specific denotational and connotational meanings to those people. From the paradigmatic point of view, it is possible to choose the noun phrase *Tadićevska* ideologija* or *Tadićeva** ideologija [Tadić's ideology]* instead of the noun *tadićizam*; however, as the element {*-iz(a)m*} is an already established, usually negative form in the mental lexicon (it is one of the most productive foreign suffixes), there are two possible reasons for choosing the noun *tadićizam*, not the noun phrase *Tadićevska* ideologija* or *Tadićeva** ideologija*. Firstly, it is more economical to use the shorter form *tadićizam,* and secondly, albeit shorter, the form *tadićizam* is rich in both denotation and connotation. Moreover, the Utterer/Writer chooses the word and contextualizes it in a manner that further facilitates interpretation. Here the context is also negatively valued ([...*years of media torture during which it was not possible to criticize DS even by way of allusion*]), and by relying on his/her mental lexicon and such contextual cues, the Interpreter can easily specify the meaning of {*-iz(a)m*} as a highly negative political behaviour and ideology adopted by the named political figure.

The following example is the adjective *pinkoid.* Pink Television is a national television network in Serbia, broadcasting many entertainment programmes. In the derivative *pinkoid,* the name of the network is combined with the lexical element {*-oid*} to denote the resemblance to the thing described by the base:

(9) U takvoj Srbiji, vlasnik Pink Digitala i svih ostalih ***pinkoidnih*** *firmi oseća se kao svoj na svome.*

[In such a Serbia, the owner of the Pink Digital and of all the other ***pinkoid*** *firms feels like he is in his element.]*

Here the Utterer/Writer chooses the element {*-oid*} and the element {*-an*} to derive the adjective *pink-oid-an* (in this sentence, the genitive plural *pinkoid-nih* is used). This means that the lexical element {*-oid*} can be used to derive nouns, and adjectives are formed if the additional suffix {*-an*} is attached. Actually, Klajn (Клајн 2003: 257-266) informs us that the suffix {*-an*} (together with its allomorph */-ni/*) is the most frequent of all adjective-forming suffixes. This suffix has a morphological function, or in other words, it is semantically empty, which means that it borrows meaning from the base (Babić/Бабић 1991: 415; Klajn//Клајн 2003: 261; Skok/Скок 1951: 20). According to Stevanović (Стевановић 1986: 559), there are many adjectives where this suffix is no longer recognized (e.g. *prazan*), but this suffix is still recognized in many lexical combinations (it can be added to noun, adjective, verb and adverb bases).

In this sentence, the word *pinkoidan* is used instead of the word *pinkov,* which has the suffix {*-ov*}, and instead of the word *pinkovski*, which has the suffix {*-ski*}. The suffix {*-ov*} denotes possession only, and the suffix {*-ski*} could be the choice as well, as it similarly describes a style of action/working. The suffix {*-ski*} is primarily a referential suffix (though it can also denote an attitude towards the denotatum), and the word *pinkoid,* however, might be the Utterer/Writer's first choice as {*-oid*} denotes resemblance to the thing described. This, in other words, means that the Utterer/Writer avoids apodictic assertions by choosing the adjective that represents an unspecified degree/scale of resemblance to the thing described. The reason for this does not seem to be making an understatement as a face-saving strategy. Rather, it serves as criticism, since in this particular context, it seems that the Utterer/Writer evaluates the influence of the owner of the Pink Digital as viral, as the influence that begets more influence. The meaning of the suffix {*-oid*}, "incomplete or imperfect resemblance to the thing indicated by the base" (as explained in section 3.2.4), therefore, appears to be less prominent and less relevant. In this specific context, the connotation that the owner of the television, the television itself and the *pinkoid* firms are a vast network becomes more prominent and more relevant.

Finally, as explained in section 3.2.5, the element {*-gate*} means "scandal involving", and, in the following example, it is part of the loanword *Ukrajinagejt*:

*(10) Ali "Njujork tajms" je objavio da Tramp sa Zelenskim nije razgovarao o odlaganju te pomoći. Raša tudej pak celu aferu naziva "****Ukrajinagejt****".*

*[But "The New York Times" announced that Trump had not talked to Zelenskyy about the assistance delay. Russia Today, however, names the whole affair as "****Ukrainegate****".]*

The word *Ukrajinagejt*/*Ukrainegate* (analogous to *Watergate*) is a newly invented word that denotes the event involving the United States President Donald Trump and the President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy and the possible role in conducting investigations against former Vice President of the United States Joe Biden. This example illustrates that the suffix {*-gate*} is a constituent of the words connected with the events that, as specified in section 3.2.5, denote scandalous behaviour, which provokes public criticism or odium. Therefore, this is a combining form that has a clearly negative meaning. Also, the form {*-gate*} is a lexical element that cannot be replaced with another noun-forming lexical element in either English or Serbian without changing the overall intended meaning and effect of the word. In that sense, it exemplifies a specific kind of adaptability. On the one hand, if the Utterer/Writer wants to denote that a specific event is scandalous, the use of the suffix {*-gate*} is the first and only choice, i.e. it is non-negotiable. However, the Utterer/Writer chooses, adapts and attaches this suffix only to the specific keywords relative to the contexts and narratives loaded with the negative connotations similar to those recognized in the word *Watergate*. Following this, the use of this combining form is strategic since it attracts the Interpreter/Reader's attention by shedding a negative light on the person/people involved in the scandal, for justified

or not justified reasons. Finally, the word *Ukrajinagejt/Ukrainegate* is used in both Serbian and English languages, which shows that a suffix can be adapted and adopted in the same way in different languages.

5. CONCLUSION

This research paper has served the purpose of demonstrating how the Adaptability theory, as propounded by Verschueren (2009) and Verschueren and Brisard (2009), could be applied for the analysis of certain lexical items in the sentences and utterance from political discourse which contain particular lexical elements, mostly affixes and combining forms. Moreover, the paper was meant to analyse the relation between lexical meaning and pragmatic intent of the Utterer/ Writer upon a limited corpus of ten instances of English and Serbian sampled from newspapers, magazine articles and other relevant sources. The results of the analyses have shown that the same or very similar morphopragmatic mechanisms based on the principles of linguistic *variability*, *negotiability* and *adaptability* could be identified in the examples from both of the languages used by the Utterers/ Writers with particular pragmatic effect. Verschueren (1999: 151) draws attention to linearity as a time-related property of language, but it is also true that making choices at different levels of structure is interdependent and interadaptable (Verschueren 1999: 146), which suggests that the production and interpretation of choice-making is multilinear as well. As it can be seen from the instances examined within the research, both English and Serbian politicians tend to use certain morphemes as parts of words by which they can modify and manipulate the overall pragmatic effect of the lexical items. The derivational lexical elements employed in lexeme formation assume added pragmatic value over and above the "default" semantic content relative to the situational and linguistic context of the communication. Moreover, the intended pragmatic effect of the lexis used strongly relies on the prior examples of usage which can affect the interpretation of other or even novel lexical items by association, and thus establish the mechanisms by which various pragmatic strategies can be achieved, predominantly those of adverse qualification, toning-down wrongdoing, disparaging doctrines or discrediting the political opponents. These make some of the most conspicuous communicative purposes of the language used by Utterers/Writers in the political discourse.

The previous analyses of the morphopragmatic processes of meaning adjustment aim to show that, as the lexical item (and its lexical elements) in the utterance is decoded, it passes through the phase of meaning negotiation by the Interpreter. When the lexical item is decoded structurally and semantically, it can be assigned a specific denotative and connotative value within the utterance and thus complete the proposition put forward by the Utterer/Writer. The idea or the notion encoded need not be automatically understood and interpreted in accordance with the Utterer's intentions, and this may happen because the word elements have a different degree of salience for the Utterer and the Interpreter. It is even more often the case with infrequent combinations of lexical elements, and it is only in the synergy of the semantic constitution, implicature and the context that the Interpreter may infer the intended value of the lexical item in question.

Also, meaning interpretation is characterised by reflexive awareness of choice making and self-monitoring as language users are always aware that meaning is negotiated (Verschueren 1999: 187, 198). However, although the idea or the notion encoded need not be automatically understood and interpreted adequately, interpreters do show considerable potentials in drawing inferences and apparently experience no difficulty in processing even unlikely lexical structure based on the relevance assumption. At the level of morphopragmatics, computing the meaning from roots and affixes that are not readily available in conjunction with the personal idiolect seems to trigger a higher level of lexical interpretative ability, which guides the Interpreter towards the optimal meaning.

References

Adams, V. (2001). *Complex Words in English.* Harlow: Pearson Education/Longman.
Asher, N. (2011). *Lexical Meaning in Context: A Web of Words.* Cambridge: Cambridge University Press.

Babić, S./Бабић, С. (1991). *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku.* Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti/Globus.

Bartos, H., den Dikken, M., Bánréti, Z., Váradi, T. (eds). (2018). *Boundaries Crossed, at the Interfaces of Morphosyntax, Phonology, Pragmatics and Semantics.* Cham: Springer.

Bransford, J., Johnson, M. (1972). Contextual prerequisites for understanding: Some investigations of comprehension and recall. *Journal of Verbal Learning & Verbal Behavior 11*, 717-726.

Clark, H. H. (1996). *Using Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Clark, B. (2013). *Relevance Theory.* Cambridge: Cambridge University Press.

Dressler, W.U., Merlini Barbaresi L. (1994). *Morphopragmatics: Diminutives and Intensifiers in Italian, German and Other Languages.* Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

Dressler, W.U., Merlini Barbaresi, L. (2017). Pragmatics and Morphology: Morphopragmatics. In: Yan Huang (ed.) *The Oxford Handbook of Pragmatics.* Oxford: Oxford University Press, 493–510.

Evans. V. (2006). Lexical Concepts, Cognitive Models and Meaning Construction. *Cognitive Linguistics 17*(4), 491–534.

Fish, M. S. (2017). The Kremlin Emboldened: What is Putinism? *Journal of Democracy 28 (4)*, 61-75.

Giora, R. (2003). *On Our Mind: Salience, Context, and Figurative Language.* Oxford: Oxford University Press.

Jovanović, V. Ž. (2014). *English Morphology: A Coursebook.* Niš: Faculty of Philosophy.

Kabakchi, V. V., Doyle, C. C. (1990). Of Sputniks, Beatniks, and Nogoodniks, *American Speech 65*(3), 275-278.

Klajn, I./ Клајн, И. (2003). *Творба речи у савременом српском језику: Други део. Суфиксација и конверзија.* Београд: МС/САНУ/СКЗ.

Li, D. (2008). The Pragmatic Construction of Word Meaning in Utterances. *Journal of Chinese Language and Computing 18* (3), 121-137.

Maruenda-Bataller, S. (2006). Lexical pragmatics and negotiation of meaning in discourse: Concept merging and ad-hoc category construction. In: Patricia Bou-Franch (ed.) *Ways into Discourse*. Colección de Estudios de Lengua Inglesa 13. Granada: Comares, 25-46.

Merlini, Barbaresi, L. (2009). Morphopragmatics. In Mey J. L. (ed.), 2nd edition. *Concise Encyclopedia of Pragmatics,* Oxford: Elsevier Ltd, 649-652.

Mey, J. L. (2001). *Pragmatics: An Introduction,* 2nd edition. Malden, MA: Blackwell Publishing.

Online Etymology Dictionary. https://www.etymonline.com/

Porto Requejo, M. D. (2007). The Role of Context in Word Meaning Construction: A Case Study. *International Journal of English Studies 7* (1), 169-179.

Skeat, W. W. (2007). *The Concise Dictionary of English Etymology*. Hertfordshire: Wordsworth Reference.

Skok, P./ Скок, П. (1951). О придјевским изведеницама, *Питања савременог књижевног језика*, III, св. 1, 12-27.

Spencer, A., Zwicky, A. M. (eds.) (2017). *The Handbook of Morphology.* Hoboken: John Wiley & Sons.

Sperber, D., Wilson, D. (1986/1995). *Relevance: Communication and Cognition* (2nd edition). Oxford: Blackwell.

Stevanović, M./ Стевановић, М. (1986). *Савремени српскохрватски језик: граматички системи и књижевнојезичка норма*, пето издање. Београд: Научна књига.

Tetlock, P. E., Suedfeld, P. (1988). Integrative complexity coding of verbal behaviour. In: C. Antaki (ed.) *Analysing everyday explanation: A casebook of methods*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 43-59.

Vega-Moreno, R. E. (2003). Relevance Theory and the construction of idiom meaning. *UCL Working Papers in Linguistics 15*, 303-323.

Verschueren, J. (1999). *Understanding Pragmatics.* London: Edward Arnold.

Verschueren, J. (2009). Introduction: The pragmatic perspective. In: Verschueren, Jef & Jan-Ola Östman (eds.) *Key Notions for Pragmatics*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1-27.

Verschueren, J., Brisard, F. (2009). Adaptability. In: Verschueren, Jef & Jan-Ola Östman (eds.) *Key Notions for Pragmatics*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 28-47.

Wilson, D., Sperber, D. (2012). *Meaning and Relevance.* Cambridge: Cambridge University Press.

Text sources

English language texts

1. https://www.economist.com/britain/2011/02/24/lovely-jubbly-tally-ho - Accessed on 17.09.2019.
2. https://www.spiked-online.com/2017/07/06/corbynistas-dont-want-to-liberate-the-poor-they-want-to-control-them/ - Accessed on 16.09.2019.

3. https://foreignpolicy.com/2019/03/13/brexiteers-never-wanted-brexit-to-begin-with/ - Accessed on 18.10.2019.
4. https://www.usatoday.com/story/entertainment/celebrities/2019/08/09/trump-supporters-trumpsters-skewered-tommy-lee-twitter/1964504001/ - Accessed on 25.10.2019.
5. https://www.journalofdemocracy.org/articles/the-kremlin-emboldened-what-is-putinism/ - Accessed on 29.10.2019.

Serbian language texts

1. https://www.njuz.net/velimir-ilic-na-celu-ministarstva-za-kraduckanje/ Accessed on 15.10.2019.
2. https://informer.rs/vesti/politika/453151/video-ovaj-snimak-obavezno-pogledajte-pocetka-kraja-evo-kako-djilasovski-mediji-izvrcu-istinu-tvrde-ispred-predsednistva-ograde-nikad-nije-bilo-tadica-branili-kordoni-vodeni-topovi Accessed on 18.10. 2019.
3. https://www.kurir.rs/vesti/politika/1340023/ds-novinarstvo-vase-pravo-da-volite-dilasa Accessed on 15.10. 2019.
4. magazin-tabloid.com/casopis/?id=06&br=319&cl=13 Accessed on 16.01.2020.
5. https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2019&mm=09&dd=25&nav_category=78&nav_id=1595613- Accessed on 15.10.2019.

PRAGMATIČKE IMPLIKACIJE NEKIH LEKSIČKIH ELEMENATA U ENGLESKOM I SRPSKOM DISKURSU POLITIKE

Rezime

Rad je usmeren ka utvrđivanju i analizi pozadine korišćenja pojedinih leksičkih elemenata u cilju postizanja određenih željenih pragmatičkih efekata u diskursu političara koji se služe engleskim, odnosno srpskim jezikom.

Prema Klarku (Clark 1996: 179) i Meju (Mey 2001: 43), semantički i pragmatički sadržaj jezičkih elemenata ne moraju uvek biti podudarni, te tumačenje leksičkih jedinica ne može biti potpuno van govornog konteksta. Međutim, određeni nivoi jezičke strukture, kao što je, na primer, morfološki nivo afiksa, korena i kombinujućih formi (neoklasičnih složenica), mogu u skladu sa određenim ciljevima u komunikaciji imati produktivniju upotrebu u poređenju sa drugim nivoima jezičke strukture, kao što je, na primer, nivo fraze/sintagme. Naime, sastavni delovi leksema, pretpostavimo, sufiksi {*-ish*}, {*-ist*}, {*-gate*} itd. u engleskom jeziku, ili {*-uckati*}, {*-ski*} itd. u srpskom jeziku dovode se u vezu sa određenim vrstama reči čime se ukazuje na mogućnosti kombinovanja jedne lekseme sa drugom (Asher 2011). Međutim, važno je istaći i da se leksički elementi kombinuju i u skladu sa pragmatičkim ciljevima govornika, odnosno sa strateškim ciljevima upotrebe jezika, a neke od strategija su eufemizacija, naglašavanje, itd. Polazeći od pojma *adaptabilnosti* (Verschueren 2009: 19-22; Verschueren and Brisard 2009: 41-45), rad analizira semantičke i pragmatičke aspekte upotrebe leksičkih elemenata u određenim situacijama i kontekstima, sa posebnim osvrtom na dinamiku adaptibilnosti sadržaja jezičkih elemenata. Analiza se zasniva na primerima koji su preuzeti iz političke govorne prakse, i to iz političkih intervjua, govora i drugih načina i žanrova javnog obraćanja.

Ključne reči: leksički elementi, pragmatička teorija adaptibilnosti, politički diskurs, engleski, srpski.

Vladimir Ž. Jovanović
Milica Radulović
University of Niš, Serbia
Faculty of Philosophy
vladimirz.jovanovic@filfak.ni.ac.rs
mlcradulovic2@gmail.com

UDK 811.112.2'27:77.044:001.95(430)

Almina Lisičić-Hedžić

DIE BEZIEHUNG ZWISCHEN SPRACHE UND BILD IN DEN PRESSETEXTEN ÜBER DIE PLAGIATSAFFÄREN SCHAVAN UND GUTTENBERG

Im vorliegenden Artikel wird die Beziehung zwischen Sprache und Bild in den Pressetexten im Plagiatsdiskurs in Deutschland im Zeitraum 2011-2013 untersucht. In diese Zeit fallen die Affären um die Plagiate in den Doktorarbeiten von zwei hochrangigen deutschen Politikern, der ehemaligen Bildungsministerin Schavan und des ehemaligen Verteidigungsministers Guttenberg. Diese Plagiatsaffären haben wie keine anderen bis dahin die Öffentlichkeit in Deutschland so stark bewegt und ihre Brisanz spiegelt sich auch in der Beziehung zwischen Sprache und Bild in den entsprechenden Pressetexten wider. Analysiert werden sieben Bilder, darunter eine *Spiegel*-Titelseite, und die entsprechenden Artikel aus der *Süddeutschen Zeitung*, der *Zeit* und dem *Spiegel*. Dabei wird aufgezeigt, wie sich die Positionen im Plagiatsdiskurs in diesen multimodalen Texten widerspiegeln, wie die beiden Hauptakteure darin dargestellt werden, welche Funktionen dabei den Bildern zukommen, welches Diskurswissen aus dem Zusammenspiel zwischen Sprache und Bild gewonnen oder bestätigt wird und wie sich darüber die Relationen im Diskurs erschließen lassen.

Schlüsselwörter: Multimodalität, Sprache-Bild-Beziehungen, Guttenberg, Schavan, Plagiatsdiskurs

1. EINLEITUNG

Die Bilder in der Presse kommen niemals isoliert vor, sondern werden immer mit anderen Modi der Kommunikation kombiniert (vgl. Bucher 2017: 651). Für das Verstehen von Sprach-Bild-Gefügen wird in der Regel ein Wissen (vgl. Opiłowski 2013:218; Burger 2005:393) vorausgesetzt, welches bei der Rezeption und Interpretation aktiviert werden soll. Das, was man zu vermitteln beabsichtigt, liegt uns nicht immer visuell auf der Hand, sondern ist vor allem jenseits dessen zu suchen. Die Sprache als ergänzendes und erklärendes Mittel kann Hinweise auf dieses Wissen geben (vgl. Burger 2005: 393) und es evozieren. Sprache und Bild ergänzen sich gegenseitig oder stehen zueinander in Kontrast und aus ihren wechselseitigen Beziehungen ergeben sich neue Bedeutungen. Das, was mit Wörtern angegeben wird, kann „nur im Zusammenhang mit seiner visuellen Erscheinung und Umgebung“ (Schmitz 2017: 8) auf die beabsichtigte und korrekte Weise verstanden werden. Dabei gehen Grammatik und Design „eine Arbeitsteilung ein, um Verständnis zu ermöglichen“. Es ist auch wichtig, darauf zu achten, wie Sprache und Bild auf den sogenannten „Sehflächen“ (Schmitz 2011: 25; Schmitz 2015: 102ff.) angeordnet werden, mit dem Ziel, eine einheitliche Bedeutung zu schaffen.

Nach Opiłowski (2013: 223) ist die Erforschung der Interaktion von Sprache und Bild als der „zwei zentralen Kodes“ (ebd.) innerhalb der Bildlinguistik grundlegend, wobei es darum geht, die Gemeinsamkeiten und Unterschiede und die Verbindung zwischen dem Sprachlichen und Bildlichen und deren Funktionen festzustellen und zu analysieren.

Im Folgenden soll gezeigt werden, welche Mittel zum Einsatz kommen, um Karl-Theodor zu Guttenberg und Annette Schavan auf eine bestimmte Weise darzustellen und ihr Handeln zu bewerten, um dadurch die Wahrnehmung der Leser zu beeinflussen.[1] Es wird zunächst an einer Auswahl von sechs

[1] Im Fall von Guttenberg spielen Bilder auch schon vor der Plagiatsffäre eine wichtige Rolle, da er eine „neue Optik in die deutsche Politik“ (*DER SPIEGEL* 8/2011) gebracht hat, denn sein politisches Leben könnte „jederzeit als Hochglanz-Bildband erscheinen“ (ebd.). Diese Bilder werden dann auch im Plagiatsdiskurs wieder aufgenommen.

repräsentativen in den Artikeln zu den Affären gedruckten Fotos skizziert, wie Schavan und Guttenberg mit Bildern dargestellt werden. Es handelt sich dabei um Fotos, bei welchen die Inhalte und Motive zu sehen sind, die nicht einmalig vorkommen, sondern wiederholt[2] eingesetzt werden. Im Anschluss an diese erste wird eine Detailanalyse am Fallbeispiel einer *Spiegel*-Titelseite zu der Plagiatsaffäre Guttenberg durchgeführt. Die Arbeit bedient sich der Methoden der von Diekmannshenke/Klemm/Stöckl (2011) begründeten Bildlinguistik als einer Schnittstelle zwischen der Medien-, Text- und Diskurslinguistik.

Als Analysekorpus dienen sieben Artikel, die zu den Hochzeiten der beiden Affären in der deutschen Presse erschienen sind. Als Quellen dienen die *Süddeutsche Zeitung*, *Die Zeit* und *Der Spiegel* in ihren Online-Ausgaben.

2. ANALYSE

In den Artikeln zu den Plagiatsaffären Schavan und Guttenberg kommen, bis auf wenige Ausnahmen, ausschließlich die Bilder vor, auf denen die zwei Hauptakteure allein oder zusammen mit anderen Personen zu sehen sind. Dabei werden sie in unterschiedlichen Situationen aus ihrem politischen Alltag gezeigt, wobei bei Schavan die Bilder eingesetzt werden, die ihre Leistungen im Amt und ihr politisches Engagement als Bundesbildungsministerin in ihrer ganzen Seriosität und Amtshingabe unterstreichen. Es wird ihr sowohl sprachlich als auch durch die Bilder eine hohe Kompetenz und großes Engagement zugesprochen, was auch die zwei ersten Fotos belegen.

Auf dem ersten Bild sieht man Schavan gut gelaunt in einem Hörsaal, eine Gratulation (*Herzlichen Glückwunsch*) an eine Tafel schreibend. In typischer Lehrerpose vermittelt sie den Eindruck, dass sie sich in ihrem Amt für nichts zu schade und zu fein ist: Da wird einfach einmal die Kreide in die Hand genommen. Auf dem Foto ist eine vorbildhafte Bildungsministerin zu sehen, die die größte Freude an ihrer Arbeit hat. Unterhalb des Bildes wird genannt, dass seitens der Opposition eine Erklärung gefordert wird, um ihrer *Vorbildfunktion für alle Studierenden* gerecht zu werden, was gegensätzlich zum Inhalt des Bildes ist.

Bild 1 Bundesbildungsministerin Schavan bei der Arbeit. Die Opposition fordert nun eine Erklärung von ihr – schließlich habe sie eine Vorbildfunktion für alle Studierenden. (Foto: dapd), SZSch1[3]

[2] Zu den Zwecken dieser Analyse wurden alle Artikel zu den beiden Plagiatsaffären bei *süddeutsche.de*, *zeit.de* und *spiegel-online* aus dem Zeitraum 2011-2013 durchgesehen, um das endgültige engere Korpus für diese Arbeit zu konstituieren.

[3] Die vollständige Angabe der Internetadresse ist im Quellenverzeichnis zu finden.

In dem *SZ*-Artikel *Plagiatsvorwürfe gegen Bildungsministerin: „Frau Schavan muss das jetzt aufklären"* vom 15. Mai 2012, aus welchem das Foto stammt, wird thematisiert, dass Schavan zu den Plagiatsvorwürfen gegen sie, keine Stellung nimmt. Es wird von ihr erwartet, dass sie sich auch in diesem Fall, genauso wie auf dem Foto, als eine vorbildhafte Bundesbildungsministerin verhält.

(1) Bislang hat Annette Schavan noch nicht viel zu den Plagiatsvorwürfe gegen ihre Doktorarbeit gesagt. Doch ***die Bildungsministerin gerät unter Druck***: Von Seiten der Opposition, aber auch von Rechtsprofessoren. SZSch1

(2) Der Parlamentarische Geschäftsführer der SPD-Fraktion, Thomas Oppermann, sagte der Bild am Sonntag jetzt: „Für Frau Schavan als ***Bildungsministerin*** gelten ***besondere Maßstäbe***. Sie hat ***Vorbildfunktion für alle Studierenden in Deutschland***." Die Ministerin müsse daher das größte Interesse daran haben, dass alle Vorwürfe um ihre Doktorarbeit schnell aufgeklärt werden. Daher solle sie „nicht länger schweigen". SZSch1

Das zweite Foto, aus dem *SZ*-Artikel *Schavan-Vortrag an Münchner Uni: Arbeiten und Lächeln ist ihr Rezept* vom 25. Januar 2013, zeigt eine eilende, viel beschäftigte, seriöse Politikerin-Wissenschaftlerin[4], nachdem sie einen wissenschaftlichen Vortrag zur Bildungspolitik an einer Hochschule gehalten hat. In dem, was unter dem Bild geschrieben steht (*Lächelnd durch die Krise)*, wird ihr Verhalten im Verhältnis zu der gegebenen Lage als widersprüchlich charakterisiert, da sie versucht, die Krise *lächelnd* zu überstehen.

Bild 2 Lächelnd durch die Krise: An der Hochschule für Philosophie hat Annette Schavan am Donnerstagabend einen Vortrag über die "Internationalisierung des Bildungs- und Wissenschaftssystems" gehalten. (Foto: dpa), SZSch2

Im Artikel wird kritisiert, dass sich Schavan zur Plagiatsaffäre nicht äußert und sich benimmt, als ob alles mehr als in Ordnung sei. Ihr Verhalten, das als *offensive Freundlichkeit* bezeichnet wird, wird als unangebracht gewertet.

(3) ***Einfach weitermachen***, das ist die Idee. SZSch2

(4) Annette Schavan lächelt, als hätte sie gerade eine ***Goldmedaille*** gewonnen. SZSch2

[4] Das Kopulativkompositum steht für eine Frau, die in gleichem Maße Politikerin und Wissenschaftlerin zugleich zu sein versucht.

(5) Die Bundesbildungsministerin hat sich in ihrer Plagiatsaffäre für ***offensive Freundlichkeit*** entschieden. Für die unfreundlichen Seiten dieses Abends in der Münchner Hochschule für Philosophie tritt Schavan kurz in einen engen Seitenflur, gut fünf Minuten haben die Journalisten für ihre Fragen. Neues sagt Schavan nicht. SZSch2

(6) Schavan hat sich ***Verschwiegenheit auferlegt*** über das laufende Plagiatsverfahren. Es ist ihr ***juristischer Panzer gegen aggressive Fragen***. SZSch2

Neben Bildern wie diesen zwei bisher analysierten werden auch Bilder aus Schavans jungen Jahren verwendet, aus der Zeit, als sie promoviert hat. Darauf sieht Schavan bodenständig und bescheiden aus. Sie ist das brave, aufrichtige, unschuldige Mädchen. Die Wahl solcher Bilder hängt damit zusammen, dass im Schavan-Diskurs auch die Frage eine Rolle spielt, ob sie zur Zeit der Entstehung ihrer Dissertation zu jung, unerfahren und naiv war und ob damals andere Regeln des korrekten wissenschaftlichen Arbeitens gegolten haben (vgl. Preuß 2013). Man versuchte damit, ihr Plagiatsvergehen zu rechtfertigen. Denn jemand, der so bescheiden aussieht und keine *Maßlosigkeiten* kennt, könnte niemals in der Lage sein, absichtlich zu täuschen.

Bild 3 “Maßlosigkeiten gab es keine bei ihr” - Annette Schavan in jungen Jahren | © KAS / ACDP-Medienarchiv, ZSch1

Dieses Bild stammt aus dem *Zeit*-Artikel *Plagiatsvorwürfe: Unter Verdacht* vom 1. Februar 2013, worin von Schavans Jugendzeit, ihrer Familie und von dem, was sie erreicht hat und wie sie sich politisch entwickelt hat, die Rede ist. Es werden allem Positiven um ihre Person die Anschuldigungen gegen Sie im Bezug auf den Plagiatsverdacht gegenübergestellt. Dadurch wird klar, was alles aufgrund der Plagiatsaffäre für Schavan auf dem Spiel steht:

(7) Annette ist ihrem Typ treu geblieben, sie war schon mit 16, 17 so ***zurückhaltend, beobachtend und beherrscht***, wie sie es heute ist. Aber wenn ihr etwas nicht passte, konnte sie auf unnachahmliche Weise ihre Augenbrauen hochziehen, dass jeder mitbekam, was sie dachte. Achten Sie auf mal auf ihre Augenbrauen! ZSch1

(8) ***Unbescholten, angesehen, Vertraute der Kanzlerin*** – so wirkte die Bildungsministerin in der Öffentlichkeit. Jetzt prüft die Universität Düsseldorf, ob Annette Schavan der Doktortitel aberkannt wird. ZSch1

(9) Es geht in diesen Tagen und Wochen für Annette Schavan oft darum, ***die Contenance zu bewahren***. ZSch1

(10) Aber gemerkt hat sie sich den Satz, denn es geht in der Affäre um ***ihre Identität, als Wissenschaftlerin, als Politikerin, als Person***. ZSch1

Des Weiteren wird in den Artikeln und den dazugehörigen Bildern stets betont, dass es sich bei der Ministerin um die engste Vertraute der Kanzlerin handelt und dass sie aus diesem Grund geschont werden könnte, da sie ja unverzichtbar für Merkel geworden ist. Bilder von Schavan und Merkel in vertrauter Pose, wie das folgende Bild eines ist, begleiten die Zeilen, in welchen über langjährige und innige freundschaftliche Beziehung zwischen den beiden Politikerinnen geschrieben wird.

Bild 4 Belastung für Kanzlerin durch ihr hartnäckiges Leugnen: Annette Schavan und Angela Merkel im Bundestag |©Reuters/Thomas Peter, ZSch2

Im Artikel wird Schavans Uneinsichtigkeit kritisiert und der Verlust der Glaubwürdigkeit betont. Sie verliert ihren Status einer Person des Vertrauens nicht nur für die Kanzlerin, sondern auch für alle Menschen, die wissenschaftlich und in der Bildung in irgendeiner Form tätig sind:

(11) Damit und durch ***ihre fehlende Reue*** hat sie ***jede Glaubwürdigkeit*** als oberste Wissenschaftspolitikerin des Landes ***verspielt***. Wie will sie jetzt noch überzeugend ihr Amt ausüben? Wie könnte sie zum Beispiel noch vor ***Studenten*** treten, denen ihre ***Professoren*** Abschlüsse oder Seminarscheine schon deshalb verweigern, weil sie lediglich zwei Fußnoten vergessen haben? ZSch2

Außerdem wird Schavan dazu aufgefordert, von sich aus die Konsequenzen aus der Affäre zu ziehen und zurückzutreten und als ihre engste Vertraute der Kanzlerin einen Gefallen zu tun, indem sie sie von der Belastung befreit. Damit könne sie außerdem noch einmal etwas für die Wissenschaft tun:

(12) Schavan sollte deshalb nicht länger versuchen, ***die Sache auszusitzen***. Das macht es für sie nur schlimmer. Statt gegen die Uni zu klagen, sollte sie von sich aus die unvermeidliche Konsequenz ziehen. Damit würde sie ***der Wissenschaft und der Kanzlerin einen letzten Dienst erweisen***. ZSch2

Während die Bilder von Schavan, wie die bisherige Analyse gezeigt hat, vor allem eine seriöse Bildungsministerin zeigen, finden wir bei Guttenberg, unter anderen, auch Bilder, auf welchen er als Entertainer und Showman dargestellt wird, wie er auch auf dem folgenden Bild aus dem SZ-Artikel *Filmsatire über Guttenberg: Lach- und Plagiatsgeschichten* vom 10. Oktober 2011 zu sehen ist. Er gibt sich hier auf dem Times Square in New York als der Weltbesitzer. Es ist eine Szene, wie aus einem Spielfilm. Guttenberg scheint die Phrase “politische Bühne” stark verinnerlicht zu haben.

Bild 5 Filmreif: Karl-Theodor zu Guttenberg im März 2009 auf dem Times Square in New York. (Foto: dpa), SZG1

In dem Artikel geht es um den geplanten satirischen Film über das Leben, den Aufstieg und den Fall des Starpolitikers. Wie gut sich Guttenbergs Affäre dafür eignet, wird mit dem obigen Bild zusätzlich bestätigt. Der Titel *Lach- und Plagiatsgeschichten* ist eine Anspielung auf *Die Sendung mit der Maus*, eine der erfolgreichsten Kindersendungen im deutschen Fernsehen, die sich aus den sogenannten *Lach-* (Zeichentrickfilme) und *Sachgeschichten* (Wissensfilme) zusammensetzt. Mit dieser Anspielung wird Guttenberg mangelnde Seriosität unterstellt. Guttenberg hat demnach durch sein Wirken, in der Öffentlichkeit, in der Politik und durch seine Doktorarbeit, Show und Wissenschaft unter einen Hut zu bringen versucht.

Im Gegensatz zu den Bildern von Schavan sind im Guttenberg-Korpus stark inszenierte Bilder mit Pose zu verzeichnen. So sind auch seine Bilder in Bundeswehruniform. Auf dem Foto aus dem *SZ*-Artikel *Plagiatsaffäre: Bundestag verzichtet auf Strafantrag gegen Guttenberg* vom 13. April 2011 sitzt Guttenberg in voller Bundeswehrmontur in einem Bundeswehrflieger. Damit soll vermittelt werden, dass es sich hier um einen Verteidigungsminister handelt, der sich genauso wie jeder andere Soldat unter denselben Voraussetzungen in das Kriegsgebiet begibt. Seine Brille ist allerdings sehr modisch. Seine Kopfhaltung und das auf sein Gesicht fallende Licht lassen seine Blickrichtung vermuten: Er blickt in die Ferne. Das Bild ist gestellt. Er ist kein Soldat, sondern ein Politiker, der sich verkleidet.

Bild 6 Ein Bild aus erfolgreicheren Zeiten: Karl-Theodor zu Guttenberg als Verteidigungsminister in einem Flugzeug der Bundeswehr. Wegen der Plagiatsaffäre droht ihm nun ein juristisches Nachspiel. (Foto: ddp), SZG2

Eine Suche nach Bildern im Netz von anderen Bundesverteidigungsministern hat gezeigt, dass nur Guttenberg sehr häufig die komplette Uniform getragen hat. Beispielsweise bei von der Leyen, de Maizière, Struck oder Scharping wird höchstens eine Bundeswehrjacke oder –weste über das weiße Hemd übergezogen. Auf diese Weise hat sich Guttenberg wiederholt für etwas ausgegeben, was er nicht ist.

Es handelt sich bei dem Foto um *ein Bild aus erfolgreicheren Zeiten*, denn Guttenberg ist zu dem Zeitpunkt, in dem der Artikel erschienen ist, bereits zurückgetreten und ihm drohen, darum geht es in dem Text, Strafanträge wegen möglichen Urheberrechtsverletzungen:

(13) Die Affäre um seine abgeschriebene Doktorarbeit hat Karl-Theodor zu Guttenberg das Amt des Verteidigungsministers gekostet. Ob sie ein ***juristisches Nachspiel*** hat, ist bislang unklar - der Bundestag will zumindest auf einen Strafantrag verzichten. SZG2

(14) Nach diversen ***Strafanträgen*** gegen Guttenberg von Außenstehenden will nun auch das erste Plagiats-Opfer den Politiker ***anzeigen***. Wie die Berliner Zeitungberichtet, arbeiten derzeit Juristen den ***Strafantrag*** aus. SZG2

Diese sechs ersten repräsentativen Fotos wollen in erster Linie zeigen, wie die beiden Hauptakteure mit Bildern dargestellt werden. Es wurde die Beziehung zwischen dem Bildlichen und dem Sprachlichen innerhalb der Artikel untersucht.

Die folgende Analyse geht noch stärker auf die Beziehung zwischen Sprache und Bild ein, wobei das Zusammenspiel zwischen Sprache und Bild, die sich auf einer gemeinsamen Sehfläche befinden, untersucht wird. Es handelt sich um eine Fallanalyse des *Spiegel*-Titelbildes zur Plagiatsaffäre Guttenberg: *(Dr.) Guttenberg und die Wahrheit, Das Märchen vom ehrlichen Karl* (*Der Spiegel* 8/2011).

Das Bild auf dem Titel ist authentisch und stammt aus dem Jahr 2009, als Guttenberg, damals noch Wirtschaftsminister, in Berlin für rund 40 Kinder das Märchen "Hans im Glück" von den Gebrüdern Grimm vorträgt. Darauf sieht man Guttenberg auf einem Stuhl sitzend in typischer Geschichtenerzählerpose. Um ihn herum auf dem Boden sitzen Kinder, die mit Bewunderung und Naivität zu ihm hinaufsehen. Sowohl seine als auch die Haltung der Kinder zeigen, dass sie in das, was sie tun, völlig vertieft sind. Guttenberg ist nach vorne gebeugt und einen seiner Füße hält er auf der Ferse mit der Fußspitze nach oben. Er liest sehr engagiert und energisch und die Kinder sehen sehr interessiert aus. Auf dem Teppichboden ist ein Schattenspiel zu sehen. Insgesamt ein sehr idyllischer Anblick.

Bild 7 Doktor der Reserve, Titelgeschichte, DER SPIEGEL 8/2011, SG

Die Körperhaltung und der Gesichtsausdruck des Märchenerzählers auf dem Bild zeigen eindeutig, dass er schwer, fast krampfhaft, bemüht darum ist, sein Publikum von dem, was er ihnen zu erzählen hat, zu überzeugen: Sein nach vorne geneigter Oberkörper bildet einen Kontrast zu der Bewegung seines linken Beines, da sie eine entgegengesetzte Bewegungsrichtung haben.

Mit derselben Energie, wie man sie auf diesem Foto erkennen kann, hat Guttenberg versucht, sich im Zuge der Plagiatsaffäre zu verteidigen.[5] Es ist kein Zufall, dass man für diesen Titel ein Bild gewählt hat, bei welchem Kinder im Publikum sitzen. Sie stehen im Kontext der Plagiatsaffäre für alle, die Guttenberg unterschätzt und belogen hat, als wären sie naive Kinder, denen man etwas vormachen und Märchen erzählen kann.

Das Titelbild ist mit zwei Überschriften versehen. Es sind insgesamt 11 Wörter, davon zwei Appellativa, zwei Eigennamen, ein Kurzwort für den Doktortitel, ein attributives Adjektiv, zwei Präpositionen, eine Konjunktion und zwei bestimmte Artikel. Es sind keine ganzen Sätze vorhanden, was auch

[5] Vgl. dazu den *Spiegel*-Artikel *Fußnoten-Streit: Dr. Guttenberg nennt Plagiatsvorwürfe abstrus* vom 16. Februar 2011 und den *SZ*-Artikel *Plagiatsvorwurf: Dr. jur. a. D. von und zu Guttenberg* vom 18. Februar 2011.

eines der typischen Merkmale von Text-Bild-Verknüpfungen ist, denn man ist bestrebt, „viel semantischen Gehalt mit wenig Material und geringer Strukturiertheit“ (Schmitz 2017: 12) auszudrücken.[6]

Die Hauptüberschrift *Das Märchen vom ehrlichen Karl* ist mehrdeutig. Einmal kann sie so interpretiert werden, dass Guttenberg die Hauptfigur eines Märchens ist, da er vor der Plagiatsaffäre von der Öffentlichkeit geradezu geliebt wurde und als Lichtgestalt galt. All das erwies sich als ein Märchen, da sich am Ende herausgestellt hatte, dass es sich um einen Betrüger handelt. Des Weiteren wird mit einem Widerspruch gespielt: Eine Geschichte, die von einem ehrlichen Karl handelt, deutet auf ein Märchen hin, denn Karl ist, wie es sich bereits zu dem gegebenen Zeitpunkt erwiesen hatte, nicht ehrlich gewesen. Der Titel lautet ja nicht: *Das Märchen vom unehrlichen Karl*.

Die Überschrift lässt sich auch so interpretieren, dass Guttenberg ein Märchenerzähler ist. Das ist eine Bezeichnung, für jemanden, der etwas erzählt, was eigentlich unwahr ist.[7] Diese Interpretation wird auch durch das Bild gestützt, indem Guttenberg mit einem Buch in der Hand vor Kindern dargestellt wird.

Bei der hier verwendeten Schriftart (*Das Märchen vom ehrlichen Karl*) handelt es sich um Brush Script MT, eine informelle Schrift, die eine Handschrift zu imitieren versucht, die wie mit einem Pinsel geschrieben aussieht. Diese Schrift vermittelt eine Leichtigkeit und keine Seriosität, da sie sehr verspielt ist.[8] Die Wahl dieser Schrift ist nicht zufallig, sondern wurde absichtlich getroffen, um Guttenberg dadurch zu verspotten. Der Schrifttyp Waltograph, in welchem das Walt-Disney-Logo geschrieben ist, ist der Brush Script MT sehr ähnlich, was die im vorigen Satz genannte Feststellung zusätzlich bestärkt. Des Weiteren wurde die Brush Script für Unterhaltungssendungen und Fernsehserien verwendet.[9]

In der zweiten Überschrift: *(Dr.) zu Guttenberg und die Wahrheit* ist das *Dr.* in die runden Klammern gesetzt, was die Unsicherheit darüber widerspiegelt, ob Guttenberg den Titel behalten wird oder ob er ihm aberkannt wird. Als es nicht anders ging, hat er selbst versucht, für die Zeit der Plagiatsüberprüfung seinen Doktortitel ruhen zu lassen, vorübergehend darauf zu verzichten. Das Setzen von *Dr.* in die Klammern ist ein orthografisch ausgedruckter Zweifel an dem Bestehen des Titels. Man ist nicht sicher, ob der Titel weggelassen oder beibehalten werden soll. Hier steht viel mehr zwischen den Klammern als nur die zwei Buchstaben mit einem Punkt dahinter, nämlich Guttenbergs Glaubwürdigkeit. Das ist ein Gegenprogramm zum Substantiv *Wahrheit* und zum Adjektiv *ehrlich*. *Wahrheit* und *(Dr.) zu Guttenberg* werden einander gegenübergestellt, so wie man zwei entgegengesetzte Begriffe einander gegenüberstellen würde, z. B. Lüge und Wahrheit oder Dichtung und Wahrheit, wobei wir wieder beim Geschichten-/Märchen-/Lügenerzähler wären. Hier werden Fiktion und Wahrheit einander gegenübergestellt.

Die Gesamtbedeutung dieses Sprach-Bild-Textes resultiert aus dem Zusammenspiel des Bildes, dessen Komposition mit dem Sprachlichen, seinem Inhalt und seinem Schriftdesign. Diese Komponenten ergänzen sich gegenseitig. Ohneeinander würde man sowohl das Bild als auch das Sprachliche nicht oder auf eine andere Weise verstehen. Es wird die Wirkungskraft des Kontrastierens genutzt, sowohl im Schriftlichen (*Guttenberg* vs. *Wahrheit*, *Märchen* vs. *ehrlich*) als auch in der Sprache-Bild-Beziehung, indem das Bild einen anderen Guttenberg zeigt, als man sich einen *(Dr.)* oder den *ehrlichen Karl* vorstellt. Das Sprachliche nimmt sich mit nur 11 Wortformen im Gegensatz zum Bildlichen stark zurück und es werden keine ganzen Sätze verwendet. Das Bild dominiert und die Grammatik wird reduziert.

---

6 In diesem Zusammenhang spricht Schmitz (2017: 13) von „Schwundgrammatik“, worunter er den Verlust von grammatischen Formen mit dem Ziel, die kommunikative Effizienz zu erhöhen, versteht: „Sprache wandert in neuartigen, für sich selbst genommen oft elliptischen Formen in Text-Bild-Konglomerate ein, in denen Text und Bild einander kontextualisieren und monosemieren“ (Schmitz 2004: 113f.).

7 *Jemandem Märchen erzählen* bedeutet *jemandem Unwahrheit sagen, jemanden belügen* (vgl. dazu Redensartenindex unter: [https://www. redensarten-index.de/suche.php?suchbegriff=~~jemandem%20M%C3%A4rchen%20erz%C3%A4hlen&bool=relevanz&gawoe=an&sp0=rart_ou&sp1=rart_varianten_ou] abgerufen am 24.6.2020.)

8 *Schriftportrait Brush Script*, Schriftgestaltung.com, unter: [schriftgestaltung.com/schriftlexikon/ schriftportrait/brush-script.html], abgerufen am 14.8.2018.

9 Die Namen der Ärzte auf den Ärztekitteln in der amerikanischen Serie *Gray´s Anatomy*, der Titel der australischen Seifenoper *Neighbours*, das zweite Logo der *Jerry-Springer-Show*, die Titel von mexikanischen Telenovelas usw.

3. FAZIT

Zur Beziehung zwischen Sprache und Bild wurden in dieser Arbeit einleitend sechs in den ausgewählten Artikeln gedruckten Fotos als repräsentativ ausgewählt, da das auf ihnen Abgebildete im Diskurs wiederholt vorkommt. Die Fallbeispielanalyse der Sprache-Bild-Beziehungen auf einer gemeinsamen Sehfläche bezieht sich auf die Spiegel-Titelseite *Das Märchen vom ehrlichen Karl*.

Durch die Analyse der Sprach-Bild-Kombinationen ist aufgezeigt worden, welche Einstellungen zu den Hauptakteuren über die Pressetexte öffentlich vermittelt wurden, wie Schavan und Guttenberg auf Bildern dargestellt wurden und inwiefern diese Bilder, das, was sprachlich realisiert ist, unterstützen und auf welche Weise sich das Sprachliche wiederum auf die Bilder bezieht.

Im Falle der sechs Bilder aus den Artikeln und insbesondere im Falle der Titelseite kommt es zu einem Zusammenspiel zwischen Sprache und Bild – bei der Titelseite auf der Fläche des Bildes –, wobei gezielt Sprache und Bild miteinander kombiniert werden, um somit neue Bedeutungen zu schaffen, die sie getrennt voneinander mit dieser Intensität hinsichtlich ihrer Expressivität nicht realisieren könnten. Um die Wirkungskraft der zu vermittelnden Botschaften zu erhöhen, wird mit Gegensätzen gespielt, im Sprachlichen, innerhalb des Bildes und insbesondere in ihrer Beziehung zueinander. Die volle Wirkung der Sprach-Bild-Gefüge entfaltet sich allerdings nicht lediglich aus der wechselseitigen Beziehung zwischen Sprache und Bild, sondern erst durch die Aktivierung der außersprachlichen Wissensbestände, die beim Rezipienten für eine gelungene Rezeption und Interpretation vorausgesetzt werden.

Die Hauptfunktion der Bilder in den analysierten Pressetexten zu den Plagiatsaffären Guttenberg und Schavan liegt in erster Linie in der Perspektivierung: Sie stellen zusammen mit dem Sprachlichen die beiden Hauptakteure auf eine bestimmte Weise dar, um dadurch gewisse Aspekte hervorzuheben und die Wahrnehmung und Haltung der Leser zu beeinflussen. Bei Schavan liegt der Fokus auf dem Gegensatz zwischen dem, wofür sie vor der Affäre stand und dem, wie man sie in Folge der Affäre wahrgenommen hat. Als eine öffentliche Person durchläuft sie eine Entwicklung von der hoch angesehenen Bildungsministerin zu einer uneinsichtigen Plagiatorin. Guttenberg dagegen ist als eine Märchenfigur dargestellt worden. Er wird perspektiviert als jemand, der eigentlich schon immer ein Märchenerzähler war, denn die Bilder und die entsprechenden sprachlichen Elemente fungieren in den analysierten Artikeln als Belege für seine schon immer da gewesene Unglaubwürdigkeit und mangelnde Seriosität.

Quellen

Plagiatsvorwürfe gegen Bildungsministerin, “Frau Schavan muss das jetzt aufklären”, [https://www.sueddeutsche.de/bildung/plagiatsvorwuerfe-gegen-bildungsministerin-frau-schavan-muss-das-jetzt-aufklaeren-1.1349523], vom 15.5.2012, zuletzt abgerufen am 4.9.2019, SZSch1

Schavan-Vortrag an Münchner Uni, Arbeiten und Lächeln ist ihr Rezept, von Roland Preuß [https://www.sueddeutsche.de/bildung/schavan-vortrag-an-muenchner-uni-arbeiten-und-laecheln-ist-ihr-rezept-1.1582857], 25.1.2013, zuletzt abgerufen am 4.9.2019, SZSch2

Plagiatsvorwürfe, Unter Verdacht, von Christoph Amend, [https://www.zeit.de/2013/06/ Bildungsministerin-Annette-Schavan-Plagiatsvorwuerfe-Doktorarbeit], ZEITmagazin Nº 06/2013, 31.1.2013, zuletzt abgerufen am 4.9.2019, ZSch1

Titelentzug, Schavan muss gehen, Von Ludwig Greven, [https://www.zeit.de/politik/deutschland/2013-02/schavan-promotion-kommentar], 7.2.2013, zuletzt abgerufen am 4.9.2019, ZSch2

Filmsatire über Guttenberg, Lach- und Plagiatsgeschichten, von Katharina Riehl [https://www. sueddeutsche.de/medien/filmsatire-ueber-zu-guttenberg-lach-und-plagiatsgeschichten-1.1158137], 10.10.2011, zuletzt abgerufen am 4.9.2019, SZG1

Plagiatsaffäre, Bundestag verzichtet auf Strafantrag gegen Guttenberg [https://www.sueddeutsche.de/ politik/plagiatsaffaere-bundestag-verzichtet-auf-strafantrag-gegen-guttenberg-1.1084537], 13.4.2011, zuletzt abgerufen am 4.9.2019, SZG2

Doktor der Reserve, Titelgeschichte, DER SPIEGEL 8/2011, 21.02.2011, [https://www.spiegel. de/spiegel/print/d-77108483.html], zuletzt abgerufen am 4.9.2019, SG

Literatur

Bucher, Hans-Jürgen (2017). Multimodalität als Herausforderung für die Visuelle Kommunikationsforschung. In: *Handbuch Visuelle Kommunikationsforschung* (K. Lobinger, Hrsg.). Wiesbaden: Springer VS, 651-674.

Burger, Harald (2005). *Mediensprache. Eine Einführung in Sprache und Kommunikationsformen der Massenmedien*. Mit einem Beitrag von Martin Luginbühl. 3., völlig neu bearbeitete Auflage. Berlin, New York: Walter de Gruyter.

Diekmannshenke, Hajo/ Klemm, Michael/ Stöckl, Hartmut (Hrsg.) (2011). *Bildlinguistik. Theorien – Methoden – Fallbeispiele.* Berlin: Erich Schmidt.

Fußnoten-Streit: Dr. Guttenberg nennt Plagiatsvorwürfe abstrus. In: *Der Spiegel* vom 16. Februar 2011 [https://www.spiegel.de/politik/deutschland/fussnoten-streit-dr-guttenberg-nennt-plagiatsvorwuerfe-abstrus-a-745919.html]

Jemandem Märchen erzählen bereitgestellt durch den Redensartenindex, unter: [https://www. redensarten-index.de/suche.php?suchbegriff=~~jemandem%20M%C3%A4rchen%20erz%C3%A4hlen&bool=relevanz&gawoe=an&sp0=rart_ou&sp1=rart_varianten_ou] abgerufen am 24.6.2020.

Opiłowski, Roman (2013). Von der Textlinguistik zur Bildlinguistik. Sprache-Bild-Texte im neuen Forschungsparadigma. In: *Zeitschrift des Verbandes Polnischer Germanisten, Czasopismo Stowarzyszenia Germanistów Polskich*. 2 (2013). 3: 217–225 doi:10.4467/23534893ZG.14.018.1676 [www.ejournals.eu/ZVPG]. zuletzt abgerufen am 22.1.2018.

Plagiatsvorwurf: Dr. jur. a. D. von und zu Guttenberg. In: *SZ* vom 18. Februar 2011 (https://www.sueddeutsche.de/politik/ guttenberg-nimmt-zu-plagiatsvorwurf-stellung-doktor-a-d-guttenberg-1.1061966).

Preuß, Roland (2013): *Plagiatsvorwurf gegen Ministerin Schavan: Belastendes Büchlein*. In: *SZ* vom 2.2.2013. [https://www.sueddeutsche.de/bildung/plagiatsvorwurf-gegen-ministerin-schavan-belastendes-buechlein-1.1589530]. zuletzt abgerufen am 13.06.2020.

Schmıtz, Ulrich (2011). Sehflächenforschung. Eine Einführung. In: Dıekmannshenke, Hajo/ Klemm, Michael/ Stöckl, Hartmut (Hrsg.). *Bildlinguistik, Theorien – Methoden – Fallbeispiele*. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 23-42.

Schmıtz, Ulrich (2015). Das Wort in der Sehfläche. In: Haß, Ulrike/ Storjohann, Petra (Hrsg.), *Handbuch Wort und Wortschatz*. Berlin, Boston: Walter de Gruyter, 102-128.

Schmıtz, Ulrich (2017). Randgrammatik und Design. In: *Ids Sprachreport*. Heft 3/2017. 33. Jahrgang. Mannheim: Institut für Deutsche Sprache, 8-17.

Schriftgestaltung.com. *Schriftportrait Brush Script*. [schriftgestaltung.com/schriftlexikon/ schriftportrait/brush-script.html]. zuletzt abgerufen am 14.08.2018.

THE RELATIONSHIP BETWEEN LANGUAGE AND IMAGE IN THE PRESS ARTICLES ABOUT THE SCHAVAN AND GUTTENBERG PLAGIARISM SCANDALS

Summary

The present article analyzes the relationship between language and image in news articles in the discourse of plagiarism in Germany between 2011 – 2013. This period saw scandals unfold that were instigated by plagiarism in the doctoral dissertations of two high-ranking German politicians, the former Minister of Education, Ms. Annette Schavan and the former Minister of Defence, Mr. Karl-Theodor zu Guttenberg. These two scandals appalled the German public as no previous plagiarism scandal and captured the media attention. How controversially this issue has been discussed, is reflected, among other things, in the relationship between language and image in the relevant news articles. The corpus for this analysis consists of articles published at the height of the said scandals. The articles were taken from the online editions of the daily newspaper Süddeutsche Zeitung, the weekly newspaper Die Zeit and the weekly news magazine Der Spiegel. The analysis focuses on seven images in total, including a cover page from Der Spiegel and the related language content. The paper applies the methods from image-linguistics as a cross section of media linguistics, text linguistics and discourse analysis. The paper shows how the positions in the plagiarism discourse are reflected in multimodal contexts and how the key figures in this discourse, Schavan and Guttenberg, were depicted in the images, also expounding the functions of

the images, elucidating the discourse insights derived from or validated by them and explaining how this line of thought can lead to conclusions on discourse relations.

Key words: multimodality, language-image relationship, Guttenberg, Schavan, plagiarism discourse

Almina Lisičić-Hedžić
Faculty of Philosophy
University in Zenica
alminalisicichedzic@gmail.com

UDK 81'27:78.067.26

Мирјана Матовић – Светлана Лазић

СОЦИОЛИНГВИСТИКА И МУЗИКА: ПЕРСПЕКТИВА ЗНАЧЕЊА И КОМУНИЦИРАЊА

Предмет истраживања је повезаност музике и савременог друштва, нивоа узајамних промена и прилагођавања који популарну музику чине језиком модерне комуникације са истакнутом улогом слике и речи као синтезе значења. Циљ рада је анализа релевантних аспеката савремене популарне музике кроз процену степена повезаности музичког и немузичког нивоа значења. Са становишта практичне уметности дискурса, система знакова, дијалошког модуса, процеса обраде и преноса информација, истраживачки фокус популарне музике приближава се социолингвистичком. Модерна перцепција комуникације из аспекта улоге музике у сфери проучавања апстрактних појава оправдава музику и њен свеукупан израз као савремену критичку (транс)хуманистичку дисциплину која изучава све језичке аспекте друштвеног живота и све друштвене аспекте употребе језика. Тако обликован доживљајни, искуствени концепт омогућава однос према стварности као антиципацији будућих промена, тражи анализу језичког дискурса (симболичког и конкретног), што истовремено подразумева анализу комуникације и друштвене интеракције одређене преношењем значења помоћу симбола.

Кључне речи: социолингвистика, популарна музика, мултимодалност, комуникација.

1. УВОД

Модерна перцепција музике полази од тога да се ради о целокупној, сложеној информацији сатканој од спектра унапред одређених значења и представља процес перманентне размене информација. Пет кључних питања „*ко* каже *шта,* путем *ког канала, коме* и са *којим ефектом*“ (Lasvel према: Tomić, 2003:28) артикулише њено значење које је директно зависно од кôда, начина на који је порука саопштена и самог контекста. Фактор друштвене и политичке, економске условљености музике усложњава и начине интерпретације информација, што оставља веома мало простора за развој уметничког аспекта (Матовић, 2014).

Основна карактеристика савремене музике је *популарност*, што имплицира да текст мора да буде произвођачки, употребан, приступачан и отворен за нова тумачења и креиран по жељи доминантне идеологије (Fisk, 2001). До значења које ствараоци израза желе да пренесу долази се кроз филтрирање начина саопштавања преношења поруке и њених подзначења која су представљена кроз многоструки и специфичан израз и њихову квалитативну интеграцију.

Савремене технологије које су добиле замах већ осамдесетих година прошлог века учиниле су брзо доступном музику удаљених народа и култура, чиме је појединцу омогућено да у кратком времену ствара сопствену музику и бира поруке према свом избору не обазирући се на границе жанрова и супкултура. Брзина откривања нових музичких светова утицала је и на брзину коришћења и мешања стилова, традиција, звучних боја чијом комбинацијом се добијао нови звук који је стварао нови музички идентитет. Такви музички идентитети препознавани су као печати појединаца на савременој популарној музичкој сцени и развијали су се науштрб стилских идеологија групе. Музика као скуп све различитијих елемената који одговарају њеној изражајној форми условљеној аспектом популарности и печатом личног; постаје транспарентан скуп (не)намерних знакова и значења.

Савремена популарна музика све је доступнија захваљујући развоју дигиталних технологија (Cook, 2013: v). Као део креативних индустрија она нуди безброј могућности (ре)интерпретација

информација, она постоји изван маргина жанра и обраћа се глобално свима који разумеју модеран језик комуникације, због чега је лингвиситчки преводива и разумљива (често) без обзира на ниво језичке и музичке описмењености онога ко је тумачи (Matović i Lazić, 2018).

2. ЈЕЗИК И ГОВОР У МУЗИЦИ

Процес превођења музичког садржаја у језички, одређен је нивоом усвојених елемената визуелне описмењености и граматике. Језик и говор тако делују глобално, али се у ствари посматрају глокално, у складу са разумевањем низа социјалних, политичких, економских, културних и других ванјезичких фактора унутар одређене (језичке, политичке, културне) заједнице (Filipović, 2009: 18).

Ако се пође од чињенице да језик нуди спектар значења од свега шта јесте до тога шта није друштвено, и да преко теорије етнографије говорења помаже разумевање сложене повезаности између културе, језика и мисли (Hymes, 2000), онда се унутар таквог језика отвара простор за интерпретацију музике као логичне друштвене, културне и комуникационе рефлексије.

Све промене унутар једног језика имају и своју макросоциолингвистичку перспективу која посматра ширу слику односа језика и друштва и микросоциолингвистичку, усмерену на језичке чињенице и промене у односу на социјалне факторе (Labov, 1983). У том се контексту, а из аспекта међусобног прилагођавања музике језику и обрнуто, издваја варијационистичка социолингвистика која посматра језик, говорни, као хетероген, уређен и динамичан систем у којем се сва померања у систему дешавају захваљујући друштвеном контексту (Weinreich, Labov & Herzog, 1968 према Filipović, 2009).

Из аспекта средства које успоставља комуникацију музика се налази у пољу социолингвистичких истраживања. Њена повезаност са језиком као сложеним системом који представља друштвено кроз све оно што јесте и није (Hymes, 2000), па до утврђеног концепта који се обликује према друштвеним променама, читљива је у сваком сегменту међусобне друштвено културне адаптације. Ова перспектива отвара поље истраживања социолингвистике у музици које се заснива на музичком изразу и елементима који га обликују, али се и усмерава на ширење њиховог односа ка историјском, културном, цивилизацијском, антрополошком, социолошком, лингвистичком и технолошком контексту анализираног текста (Matović i Lazić, 2018).

Социолингвистика музике као теоријски фокус кроз који је могућ превод апстрактног у конкретно (музике у језик), проучава повезаност популарне музике и савременог друштва пратећи динамику узајамних промена и прилагођавања (Матовић, 2018). Повезивање ова два изражајна аспекта оправдава се симболичком комуникацијом која утиче на стварање друштвено условљених модела, што разумевање симболичке културе чини неодвојивим од актуелног друштвеног контекста. Истраживачка позиција *социолингвистика музике* дефинише са становишта практичне уметности дискурса, система знакова, дијалошког модуса, процеса обраде и преноса информација, фактора за изградњу друштвеног поретка и односа појединаца у друштву (Матовић, 2018).

За разумевање потребе за тумачењем музике у савременом друштвеном контексту, као њене рефлексије и реакције на узрок и последице подстакнуте променама модерности, *социолингвистика музике* се у оквиру критичке теорије оправдава управо приказивањем промена у савременој комуникацији и прихватањем доступних знања у односу на степен веродостојности и могућности да се у пракси прикаже кроз друштвено прихваћену акцију (Guba & Lincoln, 1994, према: Матовић, 2018).

3. МЕДИЈИ И МУЛТИМОДАЛНИ ДИСКУРС

Неодвојива од масовних медија, музика не успева да одоли савременим трансформацијама. Динамика промена на нивоу музичких и немузичких компоненти условљена је развојем и напретком модерних дигиталних технологија. Такав процес доводи до тога да од музике као комплексног садржаја добијамо много више елемената без којих не може и који је чине комплетном, а који нису део музичке суштине.

Масовни медији су „масовни јавни комуникатори, за чији се аудиторијум може рећи да се састоји од једног милиона људи целог човечанства“ (Grandić, 2001: 151) и представљају врсту канала кроз који се поруке могу пренети до циљне групе прималаца. Путем штампе, радија, телевизије, интернет комуникације, масовни медији се читају и кроз понуду филма, уметности плаката, стрипа, анимираног цртежа и уметности на озвученом просотру (Ljubojev, 1996). Сваки на свом нивоу, комуницирају специфичним језиком и обликом свог постојања и деловања.

Садржаји масовних медија посматрају се кроз критеријум квантитета и критеријум стандардизације (Tomić, 2003), од којих први захтева услове за брзу комуникацију широког обима путем медија који су у служби симболичке комуникације, док други подразумева да се симболички садржаји стандардизују због истовремености и савремености пријема.

Структура масовних медија подразумева различитост емитовања инофрмација и садржаја, што отвара њихову мултимодалну перспективу. Овакав приступ емитованим садржајима указује на све већу сложеност популарне уметности, а посебно музике. Начини њеног преношења су различити, од тога да се појављује кроз извођача, писану реч у штампи, као информација на друштвеним мрежама у којој се читају немузички елементи, музика као секундарна информација у контексту свакодневног конзумирања без обзира на контекст (Lazić, Matović & Perić, 2020). Конзумет мора бити визуелно писмен како би учествовао у процесу савремене комуникације са популарним музичким садржајем.

Логична семантичко-вербална повезаност свих музичких елемената у један, а то је коначно значење, жељена информација, пројекција и репрезентација добијена из језичке граматике, такође се може применити на везу визуелних и вербалних елемената мултимодалног текста (Halliday, 1994; Martinec & Salway, 2005; Unsworth, 2006, 2008; van Leeuwen, 2005 према: Baykal, 2016). У том случају говори се о специфичном језику чији је површински слој разумљив највећем броју конзумената популарног садржаја. И то је управо тај ниво на којем популарна музика отворено комнуницира. Усмерена ка идејној, интерперсоналној и текстуалној равни, информације из њеног садржаја свој облик добијају тек и захваљујући визуелизацији садржаја чије је разумевање могуће тек усвајањем и комбинацијом елемената визуелене писмености и граматике (Матовић и Лазић, 2018). Идејна, текстуална и интерперсонална комуникација остварују се у тачки визуелне интерпретације кроз концепт композиције, модалности и крајње формулације (Kress and van Leeuwen, 2006). Метафизичка функција ових нивоа воде до модела системске функционалне граматике која је преиспитана и преименована у „граматику визуелног“ у којој се визуелне структуре третирају као језичке (Baykal, 2016). Мултимодалност као доминантан начин интерпретације популарног музичког садржаја оправдава комбинацију немузичких и музичких елемената са циљем постизања њиховог коначног значења. Посматрање музике као скупа елемената који тек заједно имају и нуде значење има и другу страну, а то је могућа систематска деконструкција понуђеног музичког садржаја као целокупног текста, када је пажња више усмерена ка знаковима и значењима који чине музику него ка елементима музичког израза и реализације у контексту развоја креативне индустрије.

Говорећи о аспектима урушавања музичког значења, важно је рећи да медијска условљеност (визуелне и драмске уметности) разуђује њену суштину, што би могло и да се узме као разлог жанровског обесмишљавања и идентификације музике и музичког стила са појединцем, односно извођачем. До ове тачке долази се у тренутку када је музика спремна да успостави бескомпромисну комуникацију са публиком. Таква комуникација тражи интеракцију која није могућа без међусобног разумевања, потврђивања и сталног подилажења музике публици и обрнуто. Што је већа индивидуализација популарне музике кроз појединца и његову идеју, то су веће шансе да се изгуби стилска и жанровска разноврсност садржаја.

4. ЗНАЧЕЊА У ЈЕЗИКУ МУЗИКЕ

Разумевање значења савремене популарне музике полази од способности разумевања њене представе посебно као визуелног садржаја приказаног кроз слику и покрет, уз речи и звук. То значи да укљученост слике, тона, звука и осталих елемената музике, посебно поуларне, чине израз препознатљив као медијски, док се други аспекти немузичког значења досежу кроз изговорену

реч тако што задиру у сферу комплетног разумевања. Савремена популарна музика је дакле, недвосмислено мултимодална и тако оправдава своје место унутар савремене социолингвистике и социјалне семиотике чије схематске структуре представљају везу визуелног са слушним. Овакав визуелни језик, помирљиви простор-контекст између апстрактног и рационалног, утиче и на стварање сасвим новог језика визуелног комуницирања.

Крес и Ван Левен разликују три комуникативне функције: идејну, интерперсоналну и текстуално-организациону а потоња, као најзначајнија у овом контексту, указује на способност организације и усклађивања текстова који би утицали на усмеравање читалаца по издвајању приоритета и различитих типова информација (Kress & Van Leeuwen, 2006).

Уколико поменунти текст из последње функције прихватимо као скуп знакова који се уклапају међусобно и одговарају датом контексту (Kress & Van Leeuwen, 2006), музика ће се издвојити у виду посебне значењске целине. Иако полази од посебног реда који је одређен музичким генима појединца који су резултат културне позадине уметника, његовог образовања, искуства и начина излагања, музика се временом се дефинише као поље бескрајних тумачења: посредује у остваривању комуникације, помаже реализацију везе између група које је остварују, утиче на успостављање комуникације између циљних група и подстиче комуникативне процесе. Музика тако чини снажни канал преко ког се лако прихватају идеје уткане у прозрачну форму, ритам и мелодију (Lazić, Matović & Perić, 2019).

Као начин, тј. облик преношења значења прилагођен захтевима савремене културне и креативне индустрије, музика прихваћена као глобалан језик постаје посебан говор (Barthes, 1991) састављен од визуелних и слушних значења и симбола, мање или више експлицитних. Потреба за музиком у оваквој форми једнака је потреби за књигом у дигиталном формату или филму у максималном броју димензија како би се појачао доживљај присутности у неком другом, паралелном свету. Музика на тај начин користи дигиталне технологије и доступне платформе за своју појавност и постаје једнако важна као слушна и визуелна синтеза значења. Искорачује као форма која у свакој својој аналитичкој равни, музичкој, немузичкој, вербалној, визуелној, омогућава разликовање означитеља од означеног, што је чини производом савремене културне потрошње. Појединац или маса у виду савременог конзумента увек се појављује као трећи чинилац који добијене информације повезује значењем и смислом, што музици као информацији даје коначан облик. Тиме је једносмерна комуникација замењена вишесмерном, а контекст релативизма, новог и могућег, који тражи тражи мрежу и интерактивност, нуди могућност претраживања по аутентичним потребама.

Популарна музика се кроз мултимодални приступ приближава контексту метафизичког тумачења, али се на нивоу рационалног тумачења уклапа у постструктуралистичку и постмодернистичку праксу, што олакшава њено препознавање у контексту критичке теорије. Критичка димензија је неопходна ради препознавања трансформације друштвених значења и пракси (Milutinović, 2016) које у популарној уметности, а посебно у музици, показују снажан континуитет. Развој популарних музичких форми све се мање уклапа у специјалистички истраживачки фокус који је углавном заснован на елементима анализе елитистичких музичких форми, и тражи утемељење у сродним истраживачим оквирима. Популарна музика постаје део много већег аналитичког спектра. Методолошки оквир социјалне семиотике омогућава разумевање популарне музике кроз перспективу коју нуди социолингвистика, па се тако у контескту тумачења социолингвистичких механизама музика, као део критичке теорије, недвосмислено потврђује и у мултимодалном контексту (Matović i Lazić, 2018).

Као посебна врста „процесора“ који оправдава њену мултимодалност и социолингвиситчку утемељеност, музика остварује снажну везу са публиком која бира и обрађује податке не обазирући се на узроке и последице понуђених информација. У односу на наслеђене и тренутне околности, понуђене информације обликују се у смисао чије се маргине све мање поклапају са калупљењем жанровских значења. Улога и место колективне идеје, субкултурног идентитета у коме жанр има јако упориште замењена је местом појединца, извођача, дајући му потпуни легитимитет над музиком коју ствара. Он тако одговара себи и својим личним уметничким аспирацијама, а не групи и колективноим идентитету, подржавајући лични развој посредством

вештина саморегулације, емоционалне и социјалне свесности и спретности (Тошић Радев и Пешикан, 2017; Goleman, 2016). Аутентичношћу и лично одабраном издвојеношћу извођач је популаран и остварује висок статус у групи конзумената, док у исто време не мора нужно бити социјално прихваћен (Cillessen & Rose, 2005; Hymel et al., 2011; Parkhurst & Hopmeyer, 1998).

Својим експанзивним развојем, савремена популарна музика обесмшљава форму одузимајући јој суштину и смисао који бива лишен етике, поетичности и читавог једног историјског система вредности (Barthes, 1991: 191). Слично уметничкој музици која без композитора као креатора, независног и окренутог сопственом елитизму у којем су наслеђене форме ранијих епоха задржале најчешће само име, популарна музика се ослобађа жанровских стега остварујући се скоро искључиво као идентитет појединца. У таквој музици нема елитистичких експеримената нити „неразумљивих“ захтева намењених наученим слушаоцима, она је веома јасна у обраћању конзументској групи.

Публика која прихвата информације од особа које су процењене као популарне, без преиспитивања и тражења разлога јесу млади, узраста између тинејџера и одраслих чији је музички укус конзументски конципиран. Од њих се, у складу са доминантном социјалном интеракцијом, очекује разумевање и реакција као брза повратна информација. Млади траже да буду покренути, па се мотивација издваја као суштински елемент значења на које је пожељна свака реакција, позитивна или негативна, било да осцилира испод или изнад нултог степена (Barthes, 1991). Сама реакција понуђеном тексту или информацији даје смисао. Међутим, сваки пакет музичке потрошње на неки од својих начина (музички или немузички) прилагођава се потребама и интересовањима нових генерација и новим животним стиловима, па млади и „младост“ представљају можда само један, али сасвим сигуран вид потрошње креативних индустрија (Озгерби, 2018: 575).

Да ли је у том случају младост само потрошња или суштински потенцијал у разрешавању друштвених трансформација? И једно и друго.

Из аспекта савремене популарне музике промене се јасно могу пратити још од 60-тих година 20. века кроз појаву рокенрола који је био повезан са процесима масовног маркетинга и омладинске потрошње. То је и период медијске популаризације младих као покретача нове друштвене силе насупрот истрошеним идејама прошлости (Озгерби, 2018: 564). Од 60-тих година, хипи покрет, скинхедси, панкери, рејвери представљали су музичке покрете који су били могући стереотипни оквир за тумачење младих, њихових афинитета, потреба, музичког укуса, припадности. Према Озгербију, њихове специфичности не би биле толико јаке да није било посредовања медијских индустрија које су од њих направиле препознатљиве културне формације (Озгерби, 2018: 567).

Облици културних дешавања условили су и посебан вид културне производње који нема упориште само у процесу размене, понуде и потражње, већ свој капитал заснива на идеологији као новој структури мишљења и веровања. Тако се поље значења популарне музике проширује на визуелну, вербалну, невербалну сферу комуникације и подстиче различите интерпретације блиских и мање блиских садржаја. Идеолошки, музика се уклапа у концепт актуелних друштвених и политичких промена, што је посебно одређује као средство манипулације и обезвређује њену, евентуалну, уметничку вредност. Концепт нације и национализма најчешће се појављује као предмет манипулације у популарним садржајима - или је савршено прикривен или је, пак, експлицитан. Проучавајући младе као највеће конзументе популарних садржаја, Огрезби примећује да су још 50-тих и 60-тих година прошлог века медијске представе младих људи постале складиште за сумње о „стању нације“. Идеализовање и поједностављивање које води банализовању колективних осећања, искривљује слику о стању нације код младих и они према њој изграђују емоционални однос који иде из плуса у минус (често из љубави у мржњу).

5. АНАЛИЗА ЗНАКОВА И ЗНАЧЕЊА

Визуелно писмена особа влада језиком визуелног изражавања, што значи да је способна да успешно тумачи и репродукује визуелни садржај. Информације из аспекта визуелног никада не говоре саме за себе, већ су увезане и зависне једне од других, помажу и подстичу на свеукупније

значење поруке. Кумулација информација кроз поруку олакшава и проналажење конзумента, јер што се више значењских референци препознаје, то је брже и конкретније тумачење њеног садржаја. Иако је о мултимодалној перспективи музике већ било речи у тексту, овде је само важно указати да вербалзација, као неизоставни елемент музичког израза, у популарној музици подразумева много више од претпоставки о односима и везама између речи и симболичких значења у односу на виши ниво мишљења. У том смислу мултимодалност представља проширење у циљу позиционирања рефлективног мишљења у предјезичкој форми перцепције и свести, што може бити изражено кроз речи и симболичке представе или друге слике, звукове и све врсте асоцијација и акција (McClintock, 1992: 67). Маклинтокова перспектива схвата мултимодално као нови оквир тумачења и чувања оригиналних садржаја и форми, јер разуме вербално као облик рефлексивног мишљења које провоцира субјекте да интегришу знања, знакове и значења у једну многострану личну културу и образовање (Milošević i Lazić, 2017).

Разумевање комплекстности популарне музике као скупа знакова и значења кроз крајњу рефлексију као резултат, почиње визуелном иинформацијом. Представља се као реклама, односно визуелна иконичка представа креативне индустрије са унапред одређеном намером. Као идеолошка слика чија је основна функција привлачење пажње конзумента она је само антиципација много сложенијег текста који има три основне поруке: језичку, кодирану и некодирану (Barthes, 1977 према: Matović i Lazić, 2018).

Кроз кодирана и некодирана значења мултимодалне представе, за потребе овог рада посматрана су само два аспекта: немузички и визуелни. Анализом знакова и значења релевантном се показала музичка икона 60-тих година 20. века Елвис Присли (Elvis Presley) и још увек активна словеначка група Лајбах (Laibach).

Први транспарентан пример трансформације значења музичког садржаја у политички је Елвис Присли: музичар, икона, идеја. Његова музичка каријера достиже први врхунац пре позива за извршење војне обавезе према САД.[1] Елвис одлази на 18 месеци служења у Немачку где, иако је имао бројне повластице у редовним војним обавезама, испуњава своју дужност тако што је увек био присутан на важним догађајима и увек у војној униформи. За време његовог одсуства амерички медији не престају да прате све активности на терену, редовно га фотографишу у различитим приликама трудећи се да оправдају Елвисову улогу у униформи.

Анализирајући значења из везе музике, стања нације и актуелне политике САД 60-тих година 20. века кроз фокус Елвиса као тада најутицајније музичке звезде, посебно код младих наилази се на многобројна прикривена значења у корист потврде владајуће идеологије.

Увелико позната фотографија у даљем току текста приказује различите перспективе Елвисовог присуства у војсци и поред скривеног има и експлицитно значење. Амбивалентно емитовање снажних порука са ње препоручили су је за анализу у овом раду.

Фотографија 1

[1] Елвис је служио војни рок у немачком градићу Фридбергу од 01.10.1958. до 02.05.1960. https://www.dw.com/sr/redov-elvis-u-nema%C4%8Dkoj/g-17129070 . приступљено 15.01.2020.

Као некодирана порука Елвис је приказан као обичан момак који се не разликује од осталих војника: на исти начин су шишани, истоветно обучени, пролази уобичајену проверу кроз хијерархијски однос надређеног и подређеног као они пре и после њега. Не искаче из ритуала војничке свакодневице.

Кроз кодирану поруку читамо га кроз фокус музичке звезде за коју не важе привилегије. Не иде изнад уобичајених обавеза према држави и нацији, не користи свој статус да би био изнад система. Систем има моћ и над њим. Ако Елвиса изједначмо са концептом музике, а војну униформу у коју је одевен са идејом државе-нације, читамо „музику у стилу нације“ и јасно је на чијој је страни моћ. Дакле, популаран је и пожељан као извођач и мушкарац, али је уједно и социјално прихваћен јер дели идеје заједнице којој припада, поступа у складу са њима и служи нацији. Циљној публици, младима, шаље се порука да је одговорност према држави и нацији на првом месту и да привилегија у том односу нема. Музика, као основни конзументски производ ове публике, показала се логичним средством комуникације између пошиљаоца и примаоца поруке.

У контексту даље анализе, релевантним се истакао и пример словеначке авангардне индустриал арт-рок групе Лајбах која је 2017. године одржала концерт у Пјонгјангу поводом националног празника, Дана ослобођења (Liberation Day)[2]. Сам чин наступања у земљи која је затворена за културне утицаје ван сопствених граница представља преседан у културолошком систему комуницирања и јасно указује на потпуно одсуство концепта популарности (и прихваћености). Лајбах, група која и западњачком етноцентризму својом нео-фашистичком иконографијом шаље већ довољно експлицитних порука са негативном вибрацијом, наступа са јасним ставом о ауторитарним системима у контексту уметничког изражавања:

All art is subject to political manipulation,
except that which speaks the language
of the same manipulation.[3]

Фотографија 2

Кроз некодирани систем емитовања поруке приказани су чланови групе у униформама једноставног кроја и строгог изгледа изнад којих је државна застава Северне Кореје. Јасна асоцијација на тоталитарну идеологију долази са обе стране, разлика је само у боји: црно vs црвено, или у контексту политичког колорита – комунизам vs фашизам. Из аспекта кодираног читања јасан је сусрет два различита света кроз две различите идеологије, чије их крајности, заправо, на крају изједначавају у потврди аспирације тоталитаритета. Провокација путем чврстих и непромењљивих ставова уметности и система јасно открива разлоге који стварају окружење

[2] Годишњица корејске независности од јапанског империјализма

[3] Цитат којим почиње документарни филм снимљен за време њиховог боравка у Северној Кореји 2017. https://youtu.be/qVbBi0fsQA8 приступљено 10.12.2019.

немогућим за развој уметности (елитне или популарне). Једнообразност у изразу, како политичком тако и музичком, потврда је да не постоји превише простора за компромис; једини начин њихове комуникације у процесу разумевања значења лежи у прихватању различитости.

Врхунац овог културолошког експеримента постигнут је на крају документарног филма када након наступа у дворани лишеној и минималне концертантне животности завршну реч даје публика од које се очекује да целокупном експерименту пружи коначан смисао. Збуњена и културно потпуно дезоријентисана, навикнута на источњачки поп-мелос и ограничена у реакцијама, публика коју нису чинили млади већ формирани људи средњих година и старији, једва да се помера од нултог степена реакције. У контексту Бартове анализе, експеримент није успео.

Специфичност овог културолошког експеримента међутим, није у процесуирању информација и њиховом коначном смислу већ у јасним порукама које се шаљу. Документарни филм у којем се све време провлачи опструирање садржаја и цензура материјала словеначке групе (углавном визуелног за који је била потребна веома напредна дигитална технологија) не говори само о две различите идеологије и културе. Ради се у основи о различитим идеологијама са потпуно истим механизмима функционисања, само што један њен вид долази са земље и осликава непоколобљивост система, а друга из универзума уметности и говори снагом музике.

6. ЗАКЉУЧАК

Поље симболичког истраживања у музици није ограничено врстом музике, категоријом публике, начинима дисперзије садржаја, маргинама политичког мишљења, врстама емитовања звука, слике, речи и симбола. Савремени начини комуникације преко дигиталних платформи и друштвених мрежа бришу границе у слању и пријему порука, чиме се олакшава конзумирање музике кроз различите појавне аспекте.

Требало би имати у виду да сва предложена значења у било каквој форми имају своју циљну публику. Иако постоји тенденција да се музика прихвата као споредна информација, посебно када се ради о савременој популарној музици, не смеју се занемарити њен подтекст и сва скривена значења. Порука која се музиком шаље није усмерена ка слушаоцу који је формиран и који зна шта од музике очекује; њена циљна група је она чији је ниво музичке писмености и музичког идентитета веома низак и у процесу изградње, а то су углавном млади. Размишљања овакве публике сведена су на задовољавање једноставних конзументских потреба чији је карактер краткотрајан и површан, али несвесно оставља последице. У том смислу, популарни музички садржаји снажних (политичких) идеолошких намера морају бити препознати на време. Немузички аспекти музике, међутим, не морају нужно умањивати њен квалитет и уметнички значај.

Музика посматрана из перспективе мултимодалности показује се као неисцрпно поље тумачења проткано знаковима и значењима који је обликују кроз крајњи израз и појавност. Комуникација и представе популарног музичког садржаја постају више од језика који се разуме и којим се преносе информације. Остварујући се и потврђујући на новоу идејног, интерперсоналног и текстуалног комуницирања, популарна музика кроз мултимодални фокус показује свој метафизички карактер. У контексту метафизичког, језик којим се остварује комуникација захвата репрезенације вербалног и визуелног кроз концепте и облике текста, музике, извођача (van Leeuwen, 2005; Meier et al., 2007; Kress & van Leeuwen, 2006), чиме достиже циљ према којем се наизглед једноставна порука разуме на свим нивоима комуникације.

Временска удаљеност анализираних музичких примера није се показала као критеријум према којем се превазилазе основни друштвени и политички пориви, у којем се неретко ради о потврђивању доминантне идеологије над музиком. Идеја политичког условљавања је свевременска и увек пронађе разлог да искористи музички потенцијал при реализацији сопствених циљева. Тако се Елвис и Лајбах могу издвојити из контекста политичког, али истим интензитетом и спојити са политичким идеологијама чији су део у неком временском тренутку чинили. На

публици је да разуме значај такве међусобне сарадње и да процесуира информације у правцу контра/афирмације њихове музике; извођачи су учинили што је до њих.

Знакови и значења у популарној музици обликовани су коначним смислом који даје публика, па се из тог разлога савремена популарна музика кроз све своје појавне изразе мора разумети као озбиљно средство у обликовању општег мишљења. Муњевит развој креативних индустрија музици не оставља довољно простора да ради „за себе“, па њен карактер постаје од опште важности и значаја, што је чини погодним савременим средством у обликовању доминантне друштвено-политичке мисли.

Литература

Barthes, R. (1991). *Mythologies*. New York: The Noonday press.

Baykal, N. (2016). Multimodal Construction of Female Looks: An Analysis of Mascara Advertisements. Süleyman Demirel Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İngiliz Dili Eğitimi Anabilim Dalı, 32260. Çünür, Isparta. Приступљено 19.09.2019.

Cook, N. (2013). Foreword. In: Tan S-L, Cohen A. J, Lipscomb S. D, Kendall R. A. *The psychology of music in multimedia*. Oxford: Oxford University Press. V–VII.

Cillessen, A. H. N. & Rose, A. J. (2005). Understanding Popularity in the Peer System. *Current Directions in Psychological Science*, 14 (2), 102-105. https://doi.org/10.1111/j.0963-7214.2005.00343.x Приступљено 18.04.2019.

Filipović, J. (2009). *Moć reči; ogledi iz kritičke sociolingvistike*. Beograd: Zadužbina Andrejević.

Fisk, Dž. (2001). *Populrna kultura*. Beograd: Clio.

Goleman, D. (2016*). Emocionalna inteligencija*. Beograd: Geopoetika.

Grandić, R. (2001). *Osnovi pedagogije*. Novi Sad. Izdanje autora.

Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1994). Competing paradigms in qualitative research. In N.K. Denzin & Y.S. Lincoln (Eds.). *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks, CA: Sage: 105–117.

Hymel, S., Closson, L.M., Caravita, S.C.S. & Vaillancourt, T. (2011). Social Status among Peers: from Sociometric Attraction to Peer Acceptance to Perceived Popularity. In: Smith, P.K & Craig, H.H. (ed.) *The Wiley-Blackwell Handbook of Childhood Social Developmen*t, Second Edition. Oxford: Wiley-Blackwell Publishing. 375-392. https://doi.org/10.1002/9781444390933.ch20 Приступљено 04.01.2019

Hymes, D.H. (2000). The emergence of sociolinguistics: A dialogue with Samaran. *Journal of sociolinguistics*, 4(2), 312-315.

Kress, G., & T. van Leeuwen (2006). *Reading images. The grammar of visual design*. 2end ed. London: Routledge.

Labov, W. 1983. *Modelos sociolingüísticos*. Madrid: Cátedra.

Lazić, S., Matović, M. & Perić, D. (2020). Predictors of female sexuality in modern music. In R. Celec (Ed.). *Modern society's diverse challenges* (21-35). Hamburg: Verlag dr Kovač. ISBN: 978-3-339-11454-9

Ljubojev, Petar (1996) *Masovne komunikacije*. Novi Sad: Pozornica dramskih umetnosti.

Maier, C.D., Kampf, C. & Kastberg, P. (2007). Multimodal Analysis: An Integrative Approach for Scientific Visualizing on the Web. *Journal of Technical Writing and Communication* 34(4): 453-478.

Матовић, М. (2014*). Друштвена теорија језика и стилских форми популарне музике у контексту српске културе краја 20. века*. Необјављена докторска дисертација. Филолошки факултет Универзитета у Београду.

Матовић, М. (2018). *Музика на крају века – популарна музика и нација у Србији крајем 20. века*. Београд: Академска мисао. ISBN: 978-86-7466-747-7.

Matović, M., i Lazić, S. (2018). Multimodalno čitanje muzike. *Komunikacija i kultura online.* Filološki fakultet. Univerzitet u Beogradu. Vol. 9(9), 159-173. Dostupno na https://www.komunikacijaikultura.org/index.php/kk/article/view/375/273

McClintock, R. (1992) *Power and Pedagogy. Transforming Education through Information Techology*. New York: Instkitute for Learning Techologies.

Milošević, B., i Lazić, S. (2017). Masmedijska vizuelizacija nastavnih sadržaja i informalno obrazovanje dece. U S. Marinković (ur.), *Kulturno-potporna sredstva u funkciji nastave i učenja* (269-278). Užice: Univerzitet u Kragujevcu, Učiteljski fakultet u Užicu.

Milutinović, J. (2016). *Socijalni i kritički konstruktivizam u obrazovanju*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
Ozgerbi, B (2018). Mladi. „Dobri, loši i zli“: mladi u medijima posle Drugog svetskog rata. https://kristinamalesevic.files.wordpress.com/2018/10/bil-ozgrebi-mladi.pdf Приступљено 23.03.2019.
Parkhurst, J.T. & Hopmeyer, A. (1998). Sociometric Popularity and Peer-Perceived Popularity: Two Distinct Dimensions of Peer Status. *The Journal of Early Adolescence*, 18 (2), 125-144. doi: https://doi.org/10.1177/0272431698018002001 Приступљено 28.05.2008.
Tomić, Z. (2003). *Komunikologija*. Beograd: Čigoja štampa
Тошић Радев, М. и Пешикан, А. (2017). „Комадић који недостаје“ у процесу образовања: социоемоционално учење. *Настава и васпитање*, 66 (1), 37-54.
Van Leeuwen, T. (2005). *Introducing Social Semiotics.* London and New York: Routledge.

SOCIOLINGUISTICS AND MUSIC: MEANING AND COMUNICATION PERSPECTIVE

Summary

The subject of this research is the connection between music and contemporary society, the level of their mutual change and adaptation that makes popular music the language of modern communication. Particular emphasis in this bond is on image and words as a synthesis of meaning. The aim of the paper is to analyze the relevant aspects of contemporary popular music by assessing the correlation degree between musical and non-musical levels of meaning. The research focus where popular music approaches sociolinguistic is in the practical art of discourse, the system of signs, the dialogic mode, the way of processing and transmitting information. From the point of view as an abstract phenomenon, the music in modern perception of communication justifies its overall expression as a contemporary critical (trans) humanistic discipline that studies all linguistic aspects of social life and all social aspects of language use. Formed in this way, the experiential concept enables the relation to reality as anticipation of future changes. It requires the analysis of linguistic discourse (symbolic and concrete) and involves at the same time the analysis of communication and social interactions determined by the transfer of meaning through symbols.

Keywords: sociolinguistics, popular music, multimodality, communication

Мирјана Матовић
Висока школа струковних студија за образовање васпитача, Нови Сад
mirjanamtvc@gmail.com

Светлана Лазић
Висока школа струковних студија за образовање васпитача. Нови Сад
pedagogns*@gmail.com*

UDK 343.983:81

Јелена Редли

ФОРЕНЗИЧКО УТВРЂИВАЊЕ ДВОЈНОГ АУТОРСТВА У ПИСАНОМ ЈЕЗИКУ ИЗЈАВА И ИСКАЗА ОСУМЊИЧЕНИХ И СВЕДОКА[1]

Поље у којем лингвистика може бити од велике користи јесте поље права пре свега зато што су правни текстови нераскидиво везани за језик. Ово истраживање је усмерено на изјаве и исказе осумњичених и сведока, који показују поремећаје у структури писаног текста. Будући да не постоје контролни узорци, анализа је спроведена употребом некомпаративне технике приписивања ауторства којом се, преко утвђивања синтаксичких и лексичких карактеристика текста, открива двојно ауторство. Анализа кривичних пријава, записника о саслушању сведока, оптужних предлога и захтева за спровођење истраге, добијених од судова у Новом Саду, показује да ови текстови имају карактеристике дијалога у виду негација, уметнутих реченица, прецизне временске локализације и сл., док неодговарајући регистар и специфична терминологија указују на интервенције полицијских службеника и судија. Одлике и разговорног и административног стила указују на хибридни функционални стил и показују недоследности које могу послужити као индикација за утврђивање истинитости и двојности ауторства.

Кључне речи: српски језик, форензичка лингвистика, хибридни стил, двојно ауторство.

„Приликом саслушања окривљеном ће се омогућити да се у неометаном излагању изјасни о свим околностима које га терете и да изнесе све чињенице које му служе за одбрану.“

(Закон о кривичном поступку, Правила о саслушању окривљеног, чл. 86)

1. УВОД

1.1. Форензичка лингвистика и њена улога у кривично-правном систему

Форензичка лингвистика је релативно млада дисциплина чији се настанак везује за реномираног шведског лингвисту Јана Свартвика, који је у случају *Еванс* вештачио спорне изјаве Тимотија Џона Еванса. У *Евансовим изјавама* (Svartvik 1968), Свартвик је сковао термин ‘форензичка лингвистика’ како би описао начин на који је применио стандардне аналитичке и квантитативне методе у лингвистици на форензичко питање ауторства изјава датих током истраге. Иако се у овом случају није радило о утврђивању ауторства, Свартвикова анализа представља пионирску технику синтаксичке и квантитативне анализе преправљеног текста и служи као модел за рад у форензичкој лингвистици.

На самом почетку важно је нагласити шта форензичка лингвистика није, а шта јесте. Она није графологија нити анализа докумената. Исто тако, иако су језик и психологија тесно повезани, форензички лингвисти не утврђују психолошки профил личности нити мотиве за извршење кривичних дела. Форензичка лингвистика је примена лингвистичког знања и експертизе на правни, судски и криминалистички контекст. У најширем смислу, она повезује језик, криминал и право, а заснива се на проучавању, разумевању и употреби језика у форензичке сврхе (Olsson 2010:

[1] Рад је настао у оквиру пројекта Синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања стандардног српског језика (178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

11). Важност језика у форензичкој лингвистици огледа се у разумевању начина на који се разговори формирају и врстама поступака које говорници или писци примењују у конверзацији или писаном тексту. Због тога, у оквиру форензичке језичке анализе постоје две различите поткласе вештака – форензички фонетичари и форензички лингвисти (Coulthard 2006: 10). Форензички лингвисти врше анализу узорака говорног и писаног језика, који се користе као делови доказа, а понекад и као једини доказ. Зато се позивају као вештаци у судским процесима да би спровели језичку експертизу тзв. форензичких текстова[2] као што су изјаве и одговорили на питања *Шта дати текст „говори”*? *и Ко је аутор текста*?. Да би одговорили на ова питања, лингвисти треба да утврде ауторство текста, односно да ли је појединац изјаву диктирао или је она састављена према речима њеног наводног аутора. Због тога они користе знања и технике изведене из једне или више области дескриптивне лингвистике: лексикологије, синтаксе, семантике, прагматике, анализе дискурса и лингвистике текста (Coulthard 2006: 10; Olsson 2010: 11).

1.2. Карактеристике изјава и порекло анализе изјава

Изјаве дате полицији током истраге у информативним разговорима интертекстуалне су и дијалошке и представљају резултат више препричавања истог догађаја, у којима се неки детаљи губе, неки трансформишу, а неки стварају, да би се у завршној фази преточиле у писани документ који служи током судског процеса као доказни материјал на главној расправи (Coulthard and Johnson 2007: 80, 81).

У судском поступку који се спроводи према европско-континенталном правном систему, којем припада и правни систем Републике Србије, улога судије је наглашена будући да је он главни испитивач сведока и других учесника у судском процесу, за разлику од англоамеричког (прецедентног) правног система, у којем испитивање воде адвокати (Přidalová 1999: 121). Правне поставке и чињеница да судије диктирају судским службеницима записник[3] узрокују појаву одређених карактеристика правног подстила унутар административног функционалног стила. Употребу говора у институционализованом окружењу карактерише мешање различитих жанрова, што за последицу има појаву жанрова унутар жанрова као својеврсне функционалне хибридности (Hasan 2000: 29 према Coulthard and Johnson 2007: 57). Овакву хибридност налазимо у изјавама тужених и сведока, у којима је инкорпориран правни жанр.

Полицијско испитивање је поступак који се спроводи током полицијске истраге и активности казненог прогона, а претходи главној расправи као последњем кораку казненог поступка током којег се утврђује истина и доноси пресуда. Оно представља посебан жанр који се састоји од бројних фаза и има структуру наратива с циљем да се открију чињенице везане за догађај и, евентуално, прибави признање окривљеног (Gibbons 2003: 143 према Coulthard and Johnson 2007: 56; Coulthard and Johnson 2007: 80; Herrmann 2004: 259, 260), да се сакупе и синтетизују докази у писану изјаву која ће се користи на суду. Спонтано излагање је веома важно у процедури испитивања, јер тада испитаник није под утицајем испитивача, те га зато не треба прекидати питањима. Тек након њега следи постављање питања (Фејеш 2011: 144–147).

Како наводи Шебек (Šebek 2016: 174), у нашој полицијској пракси примењује се PEACE модел за обављање информативних разговора, чију основну структуру чине два модела разговора: 1) модел слободног присећања, и 2) модел усмерене комуникације. Давање почетног исказа без прекидања подразумева да испитаник говори све што зна у вези с догађајем који се истражује,

[2] Форензички текстови су обично кратки и по природи имају осетљив контекст, а неретко и језик (Coulthard 2007: 9; Olsson 2010: 44). Они могу бити доказни елементи кривичних спорова: претње или увредљива писма, захтеви за откупнину или експлицитни интернетски разговори између одраслих мушкараца и малолетне деце и сл. Међутим, многи текстови који су анализирани у оквиру форензичких случајева нису по себи кривични, већ су предмет грађанских спорова, на пример, лична писма, дневници, пословне преваре, лажни уговори, спорне изјаве итд. Такви текстови могу пружити алиби или помоћи истрази на мање директан начин (Solan 1998; Grant 2008: 216).

[3] Ову информацију ауторка је добила у неформалном разговору са судијом Вишег суда у Новом Саду.

а испитивач за то време бележи оно што ће захтевати детаљнији опис. Након ове фазе, следи фаза постављања питања при чему се прво постављају питања отвореног типа да би испитаник могао дати потпунији одговор.[4] Након тога следе питања затвореног типа, која захтевају конкретизоване одговоре да би се добиле додатне информације или појасниле оне већ добијене. Реч је о тзв. заменичким питањима, јер почињу упитним заменицама и заменичким прилозима *ко*, *шта*, *када*, *где* и *зашто*. Међутим, упозорава Шебек (Исто: 176), у пракси се најчешће дешава да се одмах постављају затворена питања (нпр. *Ко је то рекао*?), питања с ограниченим избором (нпр. *Да ли је он на себи имао плаву или црвену кошуљу*?), вишеструка питања (нпр. *Где је био он*, *шта је имао на себи*, *са ким је био у друштву и шта је радио*?), и спорна сугестивна питања.[5] Ово је делом последица затворености полицијског испитивања за јавност због чега полицијски службеници имају одређену слободу у начину на који воде испитивање (Herrmann 2004: 261) следећи спопствену традицију професионалне праксе, независну од правила која налажу закони (нпр. члан 86 Законика о кривичном поступку).[6] Из наведеног је јасно да је изјава „дијалошка" управо по томе што у својој основи има трагове дијалога, те се као таква трансформише кроз дијалог у дијалошки монолог. Зато се разговор и писање сматрају комплементарним и испреплетаним модусима у кривично-правном процесу (Coulthard and Johnson 2007: 81). Илустративан је пример жалбе Ијана Хеја Гордона из 2001. на пресуду из 1953. у којој је окривљен за убиство (Coulthard and Johnson 2007: 136):

> Читава изјава била је потпуно његова, у мислима и формулацијама ... Да дам само један пример онога што је типично за целу изјаву. Када је питао: „Да ли бисте се понудили да је испратите до куће?", а ја одговорио „Вероватно.", тај одговор је записан као „Понудио сам се да је испратим до куће." (снимљено испитивање 2001)[7]

На крају испитивања, полицијски службеник куца изјаву, не вербатим, већ у облику који налаже полицијски обичај. Зато полицијске изјаве садрже специјалну лексику, изразе, клишее и типске реченичне конструкције, који нису типични за лаички говор, већ одражавају начин изражавања познат под називом 'полицијски регистар' (Olsson 2010: 5), који је полиција развила током година. Он је изразито конвенционализован и институционално вођен, јер је његов настанак у директној вези с језиком закона и правних норми, који имају пресудну улогу у вршењу полицијских послова, као и с настојањем полиције да дословно следи „слово закона" (Hall 2008: 74, 75).

Исто тако, у наративу који је производ једне особе не очекују се модалне речи типа *вероватно*, *могуће* и сл., којима се исказује несигурност, или оне које изражавају немогућност давања чврстог мишљења – *не знам*, *не могу да се сетим,* али су сасвим очекиване у наративу који је конструисан део по део из низа питања на која одговор треба да покаже истиност, вероватноћу, могућност или неистинитост пропозиције (Coulthard and Johnson 2007: 137). Због тога се у првим данима форензичке лингвистике, бар у Великој Британији, у многим случајевима доводила у питање аутентичност изјава датих полицији.

[4] Материјали за обуку испитивача у Енглеској и Велсу препоручују употребу TED структуре за отворена питања (*Реците ми …*, *Желим да ми објасните …*, *Можете ли да ми опишете …*?) (Šebek 2016: 175).

[5] Сугестивна питања су код нас забрањена Закоником о кривичном поступку јер, на пример, питање *Јесте ли видели нож*?, осим што ограничава одговор на *да* или *не*, сугерише да је нож био присутан у догађају и да је можда рана нанета ножем (Šebek 2016: 176).

[6] Полицијска пракса у Србији није усамљена. Истраживања полицијских испитивања у САД осамдесетих година 20. века показала су да су полицајци само након 7,5 секунди слободног излагања сведока почели да им постављају питања због чега сведоци нису успевали да заврше своје исказе (Фејеш 2011: 152).

[7] "The whole statement was his entirely, in thought and wording … To give just one instance of what is typical of the whole statement, when he said 'Would you offer to escort her home?' and I said 'Probably', that went down as 'I offered to escort her home'."

Осим утицаја језика полиције, на структуру изјава утиче и чињеница да је диктирање наратива у кохерентном, секвенцијалном, артикулисаном облику изузетно тешко, а ако наратор не прилагођава темпо говорења, испитивач има још тежи задатак. Разлог је тај што људи обично не дају своје изјаве на кохерентан, уређен начин: говоре пребрзо, изостављају важне детаље, гласно спекулишу, понављају се итд. (Olsson 2010: 5), те је испитивач понекад приморан да интервенише. Наведено нас упућује на закључак да је потребно извршити анализу изјава у случајевима када је потребно утврдити њихову аутентичност.

Анализа изјава започета је у психологији када су, на случајевима злоупотребе деце, установљена начела *Анализе исправности изјава* (енг. Statement Validity Analysis или SVA), која су касније адаптирана за примену у разним кривичним и грађанским споровима (Olsson 2008: 111). У SVA кључни елемент је памћење будући да се разликују искуства заснована на сећању и искуства заснована на фантазији. Међутим, анализа изјава у лингвистици разликује се од анализе у психологији у томе што, прво, лингвистика не може заснивати своје закључке на концептима као што су сећање, фантазија, истина или веродостојност и, друго, лингвиста мора сагледавати чисто језичке проблеме: наративну структуру, редослед догађаја, повезаност приповедача са догађајима итд.

2.2. Некомпаративне технике приписивања ауторства

Форензичко-лингвистичке аналитичке технике или ФЛАТ (енг. *Forensic Linguistic Analysis Techniques*, FLATs) користе се у анализирању језичког доказа и имају доказну вредност,[8] а деле се на компаративне и некомпаративне (Howald 2005).

Лингвистику треба посматрати као науку посебно у примени некомпаративних техника будући да често нема контролних текстова с којима би се упоредио спорни текст, те лингвиста мора не само да познаје технике које примењује, већ и да влада одговарајућим научним знањем (Howald 2005: 306). Једна од некомпаративних метода јесте и приписивање ауторства индиректним средствима, чиме се открива двојно ауторство анализом једног текста. Двојно ауторство подразумева различите феномене који се откривају у тексту и од којих Олсон најпре истиче *двојни медијум* (начин на који је текст настао: да ли је диктиран, изговорен, написан или је настао из бележака), *двојно ауторство* (индивидуални стил: да ли је више људи имало удела у ауторству) и *двојни регистар* (у тексту постоји више од једног функционалног стила, нпр. разговорни насупрот административном стилу) (Olsson 2004 према Nikolić-Novaković 2017: 126). Знаци двојног ауторства једног текста могу се показати на његовој површини при чему се обично један део текста видно разликује од другог дела на нивоу структуре.

2. ЦИЉ И МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Из поставки утврђеног проблема проистиче и циљ овог истраживања, а то је да се утврде карактеристике изјава осумњичених и сведока датих током полицијских испитивања и судских процеса, које треба да покажу да ли су оне резултат једног или више аутора. Почетна хипотеза је да ће текстови показати елементе дијалога и хибридног функционалног стила, који су последица места и начина давања изјава, односно сведочења.

[8] У Сједињеним Државама и Уједињеном Краљевству, да би се експертски докази сматрали научно заснованим, морају бити изведени уз поштовање једног од три форензичка модела, познатих као Frye, Daubert и CRFP. Њихов настанак повезан је с потребом да се утврде критеријуми за прихватљивост доказних поступака на судовима. Србија и остале земље које примењују инквизиторски (истражни) систем немају овако рестриктивна правила о доказима, која важе у прецедентном (адверсарном) систему, какав је амерички или британски, већ се докази оцењују много слободније (в. ЗКП и ЗПП, одредбе које се односе на вештаке).

Корпус чини 20 докумената добијених од Основног и Вишег суда у Новом Саду. Овде је важно напоменути да судски предмети, осим изјава и сведочења датих током суђења, садрже и изјаве дате током полицијских саслушања, које у писаном облику полиција предаје судијама. Случајеви укључују испитивање различитих криминалних радњи као што су преваре, претње, насиље и др. С обзиром на порекло ових текстова, у некима од њих језик је осетљив, али је задржан, јер јасно показује мешање два различита функционална стила. Грешке које су присутне на ортографском и синтаксичком плану нису исправљене, већ су примери пренети у оригиналном облику.

Ово истраживање имало је и одређена ограничења. Иако судије и судски службеници нису знали ништа о форензичкој лингвистици, показали су велику спремност да ауторки пруже увид у судске предмете. Међутим, сваки предмет је био толико обиман да је избор текстова захтевао много времена проведеног у просторијама Суда. Изабрани текстови су обележени и враћени судским службеницима, који су их затим фотокопирали зацрнивши личне податке давалаца изјава.

Примењени методолошки приступ настоји да интегрише две независне дисциплине, лингвистику и право, с циљем да се смањи могућност настајања неспоразума који штете утврђивању истине. Анализа је фокусирана на синтаксички и лексички ниво, што је један од кључних критеријума за одређивање двојног ауторства. Пошто је ово истраживање двојног ауторства у изјавама прво у форензичкој лингвистици на пољу српског језика,[9] очекују се и неки недостаци.

3. АНАЛИЗА И ДИСКУСИЈА

Изјаве имају многа језичка обележја која говоре да оне нису верни записи приче (монолога) осумњиченог или сведока. На то често указују бројне одричне реченице и честа употреба и различита позиција прилога у реченицама. Многи наративи имају видљиве знакове који указују на присутност слушаоца иако се у њима не појављује 2. лице (Prince 2003: 17). Помно испитивање текста изјаве може указати на њен извор. С обзиром на то да се изјаве дају у полицијској станици, постоји могућност да у њима наиђемо на примере полицијског регистра.

Низови питања која полиција поставља утиче на структуру наратива о догађају, па га чак и искривљују. Исто тако, нејасни, двосмислени или невољко дати одговори могу искривити наратив на начин који је неповољан за окривљеног (Olsson 2008: 9). На уплив полиције у структурирање изјаве указује губљење фокуса, појава привативних глагола, измена глаголског времена или њихова недоследност (Olsson 2008: 120). Према Олсону (Olsson 2008: 115–123), добро структурирану изјаву, која није претрпела интерференцију, чине следећи елементи: време (догађаји се дешавају у датом времену без празнина), место (кључна места у нарацији уводе се онако како се појављују), низ (догађаји су описани по редоследу по ком су се догодили), опис (изостављени су ирелевантни и сувишни детаљи), глаголско време (перфекат). Када се изгуби низ, треба се запитати која је намера уметнутог текста.

3.1. Типске речи и изрази

3.1.1. Исказивање времена

Време је важно у погледу опсега и континуитета јер добро формиран наратив подразумева да је наратор прецизан у вези с тим када се нешто десило, али не и претерано прецизан. Насупрот

[9] Према ауторкиним сазнањима, форензичком лингвистиком у Србији, посебно анализом претњи, бави се једино Лидија Николић-Новаковић. С друге стране, област форензичке фонетике много је продуктивнија у истраживањима, којима се баве: Зорка Кашић, Филолошки факултет и Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду, Јелена Ђорђевић, Факултет безбедности Универзитета у Београду, Слободан Јовичић, Електротехнички факултет Универзитета у Београду, и Маја Ивановић, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду. Уколико је неко изостављен, није с намером.

томе, полицијски службеници нагињу великој прецизности у идентификацији времена, места и узрока у својим извештајима (Hall 2008: 92): ***Дана 04.04.2014. године*** *док сам се налазила у кући коју изнајмљујем у Новом Саду у улици А*, *СО Б* ***у 15.32 часова*** *на мој претплатнички број 06xxxxx мој бивши С из Београда улица П. К. са његовог претплатничког броја 06xxxx послао ми је СМС поруку претећег и вређајућег садржаја* [...] *а такође ми је* ***дана 05.04.2014. године у 01.16 часова*** *послао СМС поруку претећег садржаја* [...] *– Он је убио моју покојну бабу* ***06.01.1998. године око 17.15 часова*** (изјава дата 2012 – прим. аут.).

Први сигуран показатељ полицијске интервенције у овим изјавама јесте почетак реченице. Полицијски извештаји увек почињу датумом, при чему полиција често користи двадесетчетворочасовни систем (Hall 2008: 92). За лаике, такође, није типично да памте прецизно време (сате и минуте) неког догађаја који се десио годинама раније, посебно кад је реч о догађајима ван уобичајене дневне рутине. Тако би, на пример, природније било да у првом примеру уместо [...] *а такође ми је* ***дана 05.04.2014. године у 01.16 часова*** *послао СМС поруку претећег садржаја* [...], пише [...] *а такође ми је* ***сутрадан после подне*** *послао СМС поруку* [...]. Зато се аутентичност може довести у питање када се у изјавама нађе израз карактеристичан за полицијски регистар. У овом случају, полицијски регистар у писаној изјави, који указује на двојно ауторство, могао би бити резултат постављеног питања *Када Вам је послао СМС поруку*?, који је након одговора „*Четвртог априла.*" записан као реченица „*Послао ми је СМС поруку дана 04.04.2014.*".

3.1.2. Устаљени изрази

Поред „лаичке" лексике, правни/полицијски регистар користи и посебне термине за означавање правних појмова. Лексички избор проистиче из сврхе комуникативне активности, што значи да резултује карактеристичним, техничким речником, који се одликује високим степеном формализованости. Међутим, постоји много речи које, поред правног значења, имају и свакодневно значење употребљено у посебном смислу (Gibbons 1999: 158) због чега овај регистар карактеришу и померање, сужавање и проширивање значења, колокације (*предметна роба*, *конзумирати наркотике*) и чврсто утврђени технички термини (*оптужни акт*, *радник полиције*): *Ја сам* ***наведене вечери*** *са свог броја телефона 06xxxx послао СМС поруку Д* […] *– Ја у почетку нисам сматрала* ***окривљеног*** *за човека који може да направи овакво* ***дело*** […] – ***Опојне дроге*** *нисам никада користио. –* […] *ауто сам* ***отуђио*** *пре неколико месеци. –* ***Предметни стан*** *је био први стан који сам ја куповао. – Ш је* ***предметног дана*** *дошао код мене после 11,00* ***часова*** […] *– Д је рекао да је* ***предметни стан искомпензиран у целости*** *и да он у време куповине* ***предметног стана*** *Т дугује 200.000 евра. – У марту месецу је био саслушаван од стране* ***радника полиције****. – Мени није познато чији су то бројеви телефона који се наводе у* ***оптужном акту*** […] – […] *у тим порукама је било* ***непријатних садржина*** […] – […] *ја се не придружујем* ***кривичном прогону***, *само бих желела да нас остави на миру. – Нису тачни* ***наводи захтева*** *за спровођење истраге. –* […] *а када ми је предочен извештај о обради и вештачењу* ***папиларних линија*** *и* ***идентификацији*** *ПУ Нови Сад, где је наведено да је на најлон кеси у којој се налази* ***прашкаста материја браон боје***, *која кеса је одузета од Ш, идентификован* ***траг папиларних линија*** *који припада мени, кажем да не могу да објасним*, *ја нисам ништа ни видео ни дирао од таквих ствари. – Видео сам у* ***штампи*** *да је он ухапшен и због чега. – Није тачно ово што ми се* ***ставља на терет*** *кривичном пријавом*, *ја никоме нисам претио*, *нити сам икога угрожавао. – Ја сам у то време имао* ***возило*** „*ПЕЖО 607*" *плаве боје*, *са* ***рег. ознакама са подручја*** *Бујановца*.

3.1.3. Типске конструкције

Правни/полицијски језик доследно користи типске конструкције као што су прилошки изрази (*уз претњу*, *том приликом*), номинализоване форме (*слање поруке*, *наведена садржина*) и декомпоноване предикате (*имати сазнања*). Два последња типа посебно су карактеристична за административно-правни функционални стил.

Прилошки изрази реализују се у форми именског израза у слободном падежном облику или блокираног неким предлогом, а своју функцију остварују на комуникативно-информативном плану текста (Пипер и др. 2005: 484): [...] *а нож сам купио*, *јер су ме пре годину дана напали роми*, *који су имали ножеве и* ***том приликом*** *су ми отели мобилни телефон* [...] – ***У јануару месецу у више наврата*** *са броја 06xxxxxx позивао је К моју ћерку* [...] – *Такође изјављујем да је мој бивши К дана 05.04.2014. године око 18.00 часова дошао у мој стан који се налази у улици Б. К. где ме је* ***у присуству муштерија*** *физички напао* ***уз претњу*** *да ће ме убити и да ће ме одробијати*, *што сам тад и пријавила патроли која је тог дана изашла* ***по мом позиву***. – ***Са пребивалиштем*** *сам пријављен у Бујановцу* ***на адреси куће*** *мојих родитеља*. – *Ја не могу тачно да се сетим датума*, *али могу да кажем да је мене К позвао телефоном и није претио мени лично*, *него је мени претио* ***путем маме и бабе***.

Конструкција с предлогом *од* којом се означава живи агенс (човек) директно је везана за пасивне структуре: *Мој син П је фудбалер*, *одличан ђак*, *дивно дете који је више пута малтретиран* ***од стране банди хулигана***, *у којој се налази и син С.* – *Није било примедаба на испоручену робу* ***од стране купца*** – *У марту месецу је био саслушаван* ***од стране радника полиције*** *у вези овога и након тога више није било претњи* ***од стране Г***. Употребом ове конструкције у пасивној структури, истиче се важност агенса његовим померањем у рематски део реченице, који даје нове информације (Huddleston and Pullum 2002: 1428) а у којем се он нашао јер је трпилац тематизован у иницијалној реченичној позицији. Истраживање С. Ћетковић (Ćetković 2017: 168, 169) показало је да се полицијски службеници опредељују за пасив иако би активна реченица била прикладнија ако се жели истаћи важност вршиоца радње, али зато прецизирају агенса пасивне реченице. То је у складу са тврдњом да се пасивом могу избећи двосмисленост и спречити произвољни закључци, што је нарочито важно за правни контекст.

У правном/полицијском језику веома су честа сажимања реченичног садржаја номинализационим и кондензационим средствима, у нашим примерима девербативним именицама и герундима. Сажимајући реченицу, ове форме омогућују да се у њу унесе више информација, те тако текстови постају сложенији и когнитивно тежи (Chovanec 2009: 4): *Ја у почетку нисам сматрала окривљеног за човека који може да направи овакво дело*, а*ли касније јесам и то на основу исхитрених реакција* ***приликом долазака*** *у наш стан*, *и наглих* ***одлазака***. – ***Слањем ове поруке моја намера је била*** *да од власника Н извучем паре које су ми преко потребне или да их у супротном пријавим инспекцији*. – *Ја сам након тога отишао у ПС*, ***неодлазећи*** *кући и пријавио* [...]. Номинализација неког процеса искључује потребу да се помену све активности које тај процес укључује, што би у неком тренутку могло представљати проблем у погледу њихове примерености и оправданости. Такође, реификацијом процеса и брисањем агенса, избегава се приписивање личне одговорности (Ćetković 2017: 171). Прецизност, какву захтева писани правни регистар, остварује се употребом што мањег броја речи, што се често постиже номинализованим изразима и кондензаторима (Bhatia 2010: 38).

Номинализована форма је конституент и декомпонованог предиката, којим се фокусира семантика предиката и остварује већа прецизност у исказивању предикације (Пипер и др. 2005: 315): *Слао је поруке сексуалне, мојој унуци М*, *показивала ми је то унука*, *сви смо били упознати са тиме*, *сви* ***смо у страху*** *од њега*. – *Сада се осећам способан да* ***дам сој исказ***. – *Тачно је да сам ја дана 24.12.2008. године позвао телефоном М и да* ***сам*** *јој у афекту* ***упутио речи*** [...] – *Ја* ***имам сазнања*** *да је К звао баку телефоном*, *тако што је мени бака рекла*, *ја те разговоре нисам чула*. – *Ја се никада нисам бавио опојном дрогом нити* ***вршио њен промет***.

Признање садржано у реченицама с епистемичким модалним оквиром, који означава вероватноћу реалности садржаја исказа, највероватније је производ серије питања и одговора током које је полицајац давао већи део информација, нпр. питао је: „Да ли је могуће да си га други пут расекао?“, осумњичени је одговорио: „Да.“ и то је забележено као *могуће је да сам га други пут расекао*: [...] *он је одједном почео да виче и да се хвата за главу*, ***могуће је да сам га други пут расекао***, *када сам га ударио па повлачио нож према себи* [...].

Слично томе, асертивне безличне реченице највероватније су производ питања којима се тражи потврда или одрицање тачности пропозиције (*Да ли је тачно да ...*?). Након што је полицијски службеник / судија поставио питање, осумњичени је одговорио: „Да.“ и касније у изјави, тај одговор је проширен у читаву реченицу: ***Тачно је*** *да сам ја дана 24.12.2008. године позвао телефоном М и да сам јој у афекту упутио речи* [...] – ***Тачно је*** *да сам ја звао М телефоном* [...] – ***Тачно је*** *да сам ја М том приликом телефоном свашта рекао* [...] – ***Тачно је*** *да је било претећих порука упућених мени и мами и баки* [...].

Ако је тачно да су наведене конструкције одговори на питања, могло би се очекивати да ћемо у изјавама пронаћи и изразе несигурности у погледу чињеница: *Ја сам пре тог дана када је Ш долазио био у Бујановцу*, ***не могу да определим тачно колико дана пре***, *а био сам због суђења и отац је био болестан па сма и остао неколико дана у Бујановцу*. *Ја сам у Бујановац ишао и након што је Ш ухапшен. Ја сам у то време имао возило „ПЕЖО 607” плаве боје, са рег. ознакама са подручја Бујановца*. ***Ја не могу да се сетим да ли је у рег. ознаци број 007***, *ауто сам отуђио пре неколико месеци*. Као што видимо, означене реченице указују на непоузданост тврдње. Ово је врло необично за наратив једног аутора, али сасвим природно за наратив који је састављен из појединачних питања чији одговори треба да буду показатељи тачности, вероватноће, могућности или нетачности пропозиције (*да*, *вероватно*, *могуће*, *не*) или да изразе неспособност да се изнесе чврсто мишљење (*не знам*, *не могу да се сетим*) (Coulthard and Johnson 2007: 136).

Искази с асертивном функцијом информисања директно упућују на информацију коју захтева полицијски/судски службеник или његову тврдњу: [...] ***а када ме питате*** *зашто сам у школском дворишту закопао тај нож изјављујем да нисам смео кући да га однесем* [...] – ***Сада када ме питате*** *кажем да након ових речи које ми је К изговорио да сам се ја осетила ужасно и била сам у шоку*. *– Могуће да ми је К овако одговорио* ***као што кажете***, *јер не могу баш добро да се сетим шта ми је он тачно рекао*. *– Ја сам директор оштећеног ДОО „XXX” од пре 2,5 године и немам непосредних сазнања о предметном догађају сем да је од стране фирме ДОО „YYY“*, ***за коју ме судија пита*** [...].

3.2. Директан говор

Директан говор је резултат дословног преношења говора неког лица, који тежи верном представљању форме и садржаја. Тиме се појачава утисак аутентичности описа догађаја (Stepanov 2015: 789, 793), те извештавање добија на веродостојности: *У јануару месецу у више наврата са броја 06xxxx позивао је К моју ћерку, и слао је поруке* ***„да ли би волела да зарадиш 20 еура***, ***добро си парче***, ***где ти је мајка***, ***отишла је да се продаје па је и тебе одвукла***, ***све ћу вас побити”*** *те поруке сам читала са телефона моје ћерке.*

Читава означена реченица је у директном говору, што потврђује текст поруке који је ортографски маркиран. Међутим, мало је вероватно да би сведокиња користила директан говор да би известила о ономе што је рекао осумњичени, већ пре индиректни, јер се највероватније не би сетила дословног садржаја поруке. Разматрајући феномен присећања, Олсон (Olsson 2010: 99, 100) наводи да су многи лингвисти и психолози истраживали способност памћења тачних формулација, од речи до речи, те да се сви слажу у томе да људи слабо памте оно што је речено, чак и неколико минута након што су речи изговорене.[10]

Ово нас наводи на закључак да директни говор у датом примеру може бити резултат два сценарија: или је инспектор ово написао као одговор сведокиње на његово питање *Шта је К написао*?, односно *Шта је писало у поруци*?, или уопште није реч о извештају написаном вербатим, већ директан говор опонаша веран вербални извештај. Овакав „неправи”, „преведени”

[10] Овај закључак Олсон подупире чињеницом да се осумњичени слабо сећају када су се десили важни догађаји везани за преговоре будући да користе изразе попут *у више наврата*, *каснији разговор*, *касније се показало нетачним* итд. (Olsson 2010: 100).

директни говор, С. Степанов објашњава као својеврсну интерпретацију, која се, будући да ипак представља врсту директног говора, даје с обележјима „правог" директног говора (Stepanov 2015: 792), при чему могу бити нарушена граматичка и правописна правила (Prince 2003: 48), што се у нашем примеру види у непоштовању правила интерпункције. Већу вероватноћу другог сценарија подупире једна од главних карактеристика директног говора, а то је његова доказна функција. Репродуковање раније изговорених речи истовремено обезбеђује и доказ да су оне заиста изговорене због чега директни говор има већу доказну моћ од индиректног (Holt and Johnson 2010: 31, 32).

3.3. Уметнуте реченице

Да би се извршила анализа изјава, мора се приступити анализи наратива и извештаја (Olsson 2010: 132, 133), јер се изјава узима тако што осумњичени и сведоци приповедају о неком догађају. Наратив подразумева препричавање одређених ситуација и догађаја који су организовани дуж временске осе и настају у одређеном контексту, односно њиме се изражавају пропозиције, које се могу анализирати као структура тема-рема (Prince 2003: 61, 64). С обзиром на то да су у наративу реченице међусобно линеарно повезане, тако да наредна произилази из претходне (Silić i Pranjković: 360), постоји много наратива са више од једног низа, са више различитих секвенци, које могу имати заједничке елементе и тако чинити више или мање кохезиван наратив (Prince 2003: 61, 64).

У законском окружењу и другим институционалним окружењима (за разлику од уобичајених разговора), ред говорења је унапред дат. Холт и Џонсон упућују на Гибонса, који истиче два циља питања постављених у неком правном окружењу: 1. прикупљање информација, и 2. добијање потврде верзије догађаја коју испитивач има на уму (Gibbons 2003: 95 према Holt and Johnson 2010: 24, 25). Ови циљеви утичу на одступања од обрасца наратива у виду уметнутих секвенци. Заправо, редослед питања која полиција поставља утиче на структуру наратива, чак га и искривљује, а нејасни, двосмислени или невољно дати одговори могу искривити наратив на начин који је неповољан за осумњиченог.

На уплив полиције у структурирање изјаве указују губитак фокуса и негација (Olsson 2010: 143). Ове појаве нарушавају кохезију текста разарајући граматичке и лексичке везе које се користе на његовом површинском плану како би се повезали различити делови текста. Нарушавањем кохезивности, нарушава се кохерентност текста, односно његова повезаност као целине, логичка организација догађаја за које сматрамо да су повезани једни са другима.

3.3.1. Губитак фокуса

Уметнуте реченице указују на употребу посебних (заменичких) питања, која се односе на поједине елементе ситуације. Оне су у наведеним примерима највероватније одговори на питања којима испитивач успоставља сазнање осумњиченог о детаљима који су вероватно познати само починиоцу, што може потврдити истинитост или неистиност признања (Hall 2008: 70): *Ја сам наведене вечери са свог броја телефона 06xxxxxx послао СМС поруку Ф*, ***који је иначе мој другар***, ***ишли смо заједно у школу***, ***одрасли смо заједно*** [...] *– Из тог разлога сам му послао поруку садржине наведене у кривичној пријави и рекао сам му да дође до дворишта Основне школе Б. С.*, *а он је мени послао „смајли"*, ***тамо сам се ја налазио у моменту када сам му послао поруку***. *– У јануару месецу у више наврата са броја 06xxxxx позивао је К моју ћерку*, *и слао је поруке „да ли би волела да зарадиш 20 еура*, *добро си парче*, *где ти је мајка*, *отишла је да се продаје па је и тебе одвукла*, *све ћу вас побити"* ***те поруке сам читала са телефона моје ћерке***. *– Слао је поруке сексуалне, мојој унуци М*, ***показивала ми је то унука***, *сви смо били упознати са тиме*, *сви смо у страху од њега*.

Саставна реченица у следећем примеру сматра се уметнутом, јер додаје информацију, појашњава оно што је претходно речено и наглашава тврдњу, те би могла представљати одговор на питање *Који број телефона имате уписан?*. На такав њен карактер указује проксимално деиктичко *то*, које упућује на објекат прве клаузе (*број телефона*): *Ја иначе имам уписан П број телефона у свом телефону* ***и то је 06xxxxx***.

Везник *и* у следећем примеру указује на то да је саставна реченица и овде одговор на питање, јер је употребљен тако да повеже две клаузе између чијих пропозиција не постоји никаква логичка веза: [...] *ја сам га сматрао за доброг друга* ***и*** *тада сам отишао до жбуна који је био удаљен од нас двојице 2-3 метра* [...]

3.3.2. Негација

Наративи су у својој суштини прикази догађаја на временској оси (Prince 2003: 1), који су наратору познати. С обзиром на то да постоји неограничен број ствари које нам се нису догодиле, спомињање онога што се није десило или нам је непознато ретко је и за то мора постојати нарочит разлог (Coulthard and Johnson 2007: 176). Осветљено с те стране, потврдне реченице су прагматички прихватљивије и чешће се користе од одричних зато што су негативи мање информативни (Leech 1980: 11, 97).[11] У свакодневној комуникацији, у већини случајева употребљавамо потврдне реченице, док одричне реченице бирамо само онда када, с једне стране, нешто одбијамо, поричемо или исправљамо погрешне закључке (Pagano 2002) и, с друге, када је наш саговорник упознат с њиховом пропозицијом или када у њих верује (Leech 1980: 11).

Одричне реченице имају сложенију синтаксичку структуру од потврдних, јер садрже негацију и уводе две пропозиције – саму пропозицију и њено одрицање, негирану верзију (Christensen 2009: 3, 4). Неуролингвистичка истраживања показују да одричне реченице захтевају дужи временски одзив, дужу обраду у мозгу и индукују више грешака, те су теже за обраду од потврдних, што указује на чињеницу да су негације когнитивно другачије од афирмација (Christensen 2009: 5).[12] Зато, када говорник или писац одабере одричну реченицу уместо потврдне, он чини исказ много опскурнијим и неискренијим, дакле, то ради из неког одређеног разлога.

У примерима који следе, функција истакнуте одричне реченице је порицање закључка који би слушалац могао разумно извести: *Када је ово претио Т је била поред мене чула је разговор* ***али се није смела јавити***. *– Морам напоменути када је слао поруке исти је знао пролазити стајати испред зграде*, *сваки дан смо га видели како гледа у правцу нашег стана*, ***нисмо смели излазити јављати се***. *– Тачно је да сам ја дана 24.12.2008. године позвао телефоном М и да сам јој у афекту упутио речи* [...] *али јој* ***нисам рекао да ћу је убити и да ћу их све побити***, ***нити сам јој рекао да ћу јој убити другу ћерку*** *то је ван памети*, *ако сам то рекао ја сигурно онда не бих дошао на врата Б а то је М сестра*, *да се поделимо са стварима и са њом сам највише разговарао телефоном*.

Следећи примери су слични, али се у њима пориче закључак за који осумњичени претпоставља да је инспектор могао донети, јер нема текстуалне основе за њега. Другим речима, такви негативи саставни су део нарације која је у току: *Ја и П* ***не комуницирамо***, ***али нећу ни ја да попустим***, ***али неће ни он***, *али сам чуо да је рекао једном мом другу да не жели да ме гони*, *нити да ме он тужи*. *– Ја сам био изреволтиран овим понашањем и тиме што ме је ударио песницом*

[11] Лич (Leech 1980: 11) ову разлику илуструје примерима: а) *Богота није главни град Перуа* и б) *Богота је главни град Перуа*. У примеру (а) број држава чији главни град није Богота много је већи од броја држава чији је она главни град – у овом случају, само једна – и зато је реченица (а) мање информативна, што упућује на закључак да је негативних чињеница много више од позитивних.

[12] Кристенсен (Christensen 2009: 5, 10, 11) истиче да су налази добијени неуроимицингом показали да су негативи резултирали значајно већом активацијом од афирматива. Тачније, унутар мождане области у чијем се саставу налазе седам короналних режњева, који покривају задњи темпорални кортекс (BA 22, 37), супериорни паријетални (BA 5, 7) и инфериорни паријетални (супрамаргинална вијуга, SMG [BA 40] и угаона вијуга [BA 39]), негација је индуковала појачану активацију у паријеталној регији билатерално и у левом постериорном темпоралном кортексу, док никакав ефекат афирмације није забележен.

у лице, ***јер никада пре овога се нисмо посвађали*** [...] *– Ја иначе стално користим два броја телефона 06xxxxxx још један број 064*, ***али ја тај број не знам напамет***. *– Након неког времена овај друг је отишао у продавницу*, ***није дошао сам***, *већ са Р који је иначе наш заједнички пријатељ*.

Имајући у виду досад речено, за неке одричне реченице нема потврде да су делови наратива. Најрационалније објашњење за њихову употребу јесте да је у току бележења исказа службеник полиције постављао директна 'да/не' питања на која је одговор био одричан, а затим је цела секвенца другачије кодирана и забележена као одрична реченица: [...] *он је одједном почео да виче и да се хвата за главу*, *могуће је да сам га други пут расекао*, *када сам га ударио па повлачио нож према себи*, ***али ја нисам видео крв на његовој глави***, ***ја нисам видео крв на његовој глави***, *уплашио сам се и отишао и бацио нож успут*. – [...] *ја сам га сматрао за доброг друга и тада сам отишао до жбуна који је био удаљен од нас двојице 2-3 метра*, *откопао нож и ударио га*, ***не дршком***, *већ страном ножа која је потпуно тупа по средини главе једном* [...] *– Ја Т нисам звао телефоном у току јануара 2009 године*, *ја то дете поштујем и нисам јој упутио речи наведене у оптужном акту*, ***нити је мој број телефона наведен*** *у оптужном акту*. *– Такође*, *желим да кажем да су ту жену*, ***чије име не желим да откријем*** *и раније пријављивали други запослени инспекцији рада* [...] *– Када сам прочитала поруку у Т телефону*, *ја сам то схватила као сексуалну понуду*, ***та порука није била разчлањена на претњу и на сексуалну понуду*** [...] *– Пет дана после свега поново сам позвао на стан код Г и питао где је М и када ми Г није дала ја сам јој рекао свашта* ***немогу да сетим шта*** [...] *– Ја сам пре тог дана када је Ш долазио био у Бујановцу*, ***не могу да определим тачно колико дана пре***, *а био сам због суђења и отац је био болестан па сма и остао неколико дана у Бујановцу*. *Ја сам у Бујановац ишао и након што је Ш ухапшен*. *Ја сам у то време имао возило „ПЕЖО 607" плаве боје, са рег. ознакама са подручја Бујановца.* ***Ја не могу да се сетим да ли је у рег. ознаци број 007***, *ауто сам отуђио пре неколико месеци*.

Пример ***Ја не знам зашто сам направо ову глупост***, *а нож сам купио*, *јер су ме пре годину дана напали роми* [...] вероватно је одговор на питање *Зашто си то урадио*? или *Шта те је натерало да то урадиш*?, којим полицијски службеник покушава да успостави мотив (Hall 2008: 69).

Уколико су поменуте одричне реченице настале као производ одговора на питања, оне нису биле под директном контролом осумњиченог, односно сведока. У том случају, њихово место у тексту одређивао је полицијски службеник, те је јасно и одакле поремећаји у редоследу информација.

3.4. Дуге, сложене реченице

Синтаксичка сложеност која се налази у правном језику укључује дуге реченице с вишеструким изразима и нанизаним реченицама (Gibbons 1999). Дуге, сложене реченице с више клауза са синтактичким подударањем у подређеним клаузама чине изјаве препознатљивим примером писаног правног језика, несвојственог усменом изражавању лаика. Ове реченице су у перфекту, а како примери показују, врло често је текст изграђен из једне реченице без знакова интерпункције.[13]

Клаузе су у изјавама у односу координације или субординације, који често показује неколико нивоа уградње. Такво низање клауза доприноси прекомерној дужини реченица и њиховој синтаксичкој сложености и последица је полицијске интервенције у виду постављања питања и потпитања, и куцања изјаве симултано са слушањем одговора. Због овако сложене синтаксе и, последично, велике лексичке густине, изјаве су понекад тешко разумљиве: *На посебно питање судије кажем // **да** ја нисам ништа дирао // **што** би личило на паковање дроге*, *// **нити** сам видео нешто тако код Ш // **а када** ми је предочен извештај о обради и вештачењу папиларних линија и идентификацији ПУ Нови Сад*, *// **где** је наведено // **да** је на најлон кеси // **у којој** се налази прашкаста материја браон боје*, *// **која** кеса је одузета од Ш*, *// идентификован траг папиларних линија*

[13] Хованец (Chovanec 2009: 3) ову појаву објашњава праксом спречавања накнадних уметања интерпункцијских знакова који би могли променити значење оригиналног рукописа.

*// **који** припада мени, // кажем // **да** не могу да објасним, // ја нисам ништа ни видео ни дирао од таквих ствари. – Ишли смо да погледамо тај стан, мој отац, пријатељ, земљак С // **који** ради у Новом Саду // **и** Т. С. је познавао инвеститора Д // **и** звао га је телефоном, // реко // **како** његов земљак хоће да купи предметни стан // **и** Д је том приликом рекао // **да** је стан чист // **и** да припада Т, // **па** да се око цене договоримо са Т. – Присутна сам била // **када** је 24.12.2008. г. назвао са телефона и то фиксног 02xxxxxx М са мобилног 06xxxxxx // **и** говорио: „М јебем те матору, будало матора, // јебаћу ти мајку, // убићу вас све, // за све си ти крива, // дај ми У // нећу да разговарам са тобом”// ја сам све време била крај мајке // **и** слушала // **али** се нисам смела јавити.*

Посебно илустративан пример представља следећа реченица, која се састоји од чак 132 речи и 22 клаузе (11 независних и 11 зависних): *Ја Р изјављујем // **да** сам са Б живео од половине децембра 2006. године па све до краја децембра 2008. године у ванбрачној заједници у хармоничној заједници са једним проблемом // **како** да излечим њену зависност од алкохола, // сваки дан сам долазио по Б у школи // **где** ради као учитељица „М. Ш.” у С. К. // **да** неби пила // **јер** је већ имала четири пријаве // **да** пије алкохол на радном месту // **па** сам зато долазио // **и** водио је кући, // Б је **док** је живела самном // конзумирала је алкохол у већим количинама // **и** једном када сам дошао кући // затекао сам је пијану, упишану и усрану, // **где** сам јој три четири шамара ударио, // скинуо // **и** однео // **да** је окупам // **јер** је била усрана, // **и** то сам радио сваки трећи, четврти дан, // **када** ово кажем // мислим на купање.*

4. ЗАКЉУЧАК

Анализа је показала да се у изјавама осумњичених и сведока у полицијским истрагама и парничним/кривичним поступцима у Србији мешају два различита регистра, правни (полицијски и судски) и разговорни. Уочене текстуалне алтернације односе се на присуство језика полиције и суда у виду: *типских речи и израза* (превише прецизног исказивања времена, колокација и техничких термина), *типских конструкција* (падежних и предлошкопадежних конструкција, номинализованих форми, кондензационих средстава, декомпонованог предиката, реченица с модалним изразима, безличних формулација), *директог говора*, *уметнутих реченица* (афирмативних и одричних) и *дугих*, *сложених реченица* у паратаксичком и хипотаксичком односу. Овакав хибридни стил изјава под директним је утицајем интеракцијско-ситуацијског контекста, што у великој мери одређује његове синтаксичке и лексичке карактеристике. Недоследности које из њега произилазе могу послужити као траг у утврђивању веродостојности изјава, јер има случајева покренутих спорова због негирања тачности записа насталих током информативних разговора између осумњичених и полиције. С друге стране, испитивање у судници има строго утврђену норму по којој осумњичени/сведок не даје пун наратив током суђења, већ судија поставља питања и према одговорима конструише догађај део по део и све то диктира у записник. Међутим, овај ток може бити нарушен убацивањем секвенци.

Како би се направио што тачнији лингвистички профил изјава и утврдили прецизни показатељи полицијске и судске интервенције, потребно је прикупити довољно велик корпус изјава на српском језику и анализирати их примењујући знања форензичке лингвистике.

На крају, важност питања покренутих у овом истраживању желим да илуструјем примером једне целовите изјаве с бројним различитим интервенцијама које упућују на двојно ауторство и излагање које није било слободно и спонтано, онакво какво налаже Закон о кривичном поступку, Правила о саслушању окривљеног, чл. 86. Изјава је посебно занимљива и због реченице која стоји на њеном почетку: *Осумњичени је позван да изнесе своју одбрану, ако то жели, и <u>у неометаном излагању изјављује</u>* (подвукла ауторка):

> ***Када ме питате //** да ли сам **27.6.2014. г. у јутарњим сатима**, те **4.7.2014. г. у вечерњим часовима** назвао М // и претио јој, // **ја не могу то да потврдим**. Наиме, ми смо се након раскида наше везе често чули телефоном, // **ја сам у то време био у Немачкој**, // и **истина је** да смо се у тим разгово-*

рима свађали, // ***и да*** *су између нас пале тешке речи и то са обе стране*. // ***Ја не могу да потврдим*** // ***да*** *сам у тим разговорима претио М* // ***да*** *ћу је убити*, // ***да*** *ћу јој се крви напити*, // ***и да*** *ћу пребити њу и њено дете*, // ***с тим што појашњавам*** // ***да*** *сам ја М купио аутомобил* // ***и да је истина*** // ***да*** *сам јој рекао* // ***да*** *уколико тај ауто не прода* // ***и*** *новац не стави детету на књижицу*, // ***да*** *ћу је запалити* // ***и да*** *ће горети и она и ауто*. // ***У тим разговорима*** // ***као што сам већ рекао*** // *било је грубих речи са обе стране и* ***речи вређања***, // ***а*** *искрено* ***не могу да се сетим*** // ***шта*** *сам све* ***у тим разговорима*** *изговорио*. // ***Било је*** *ту више разговора* ***путем телефона***.

Библиографија

Фејеш, Иштван (2011). Модели испитивања окривљеног и сведока у савременом кривичном поступку. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 1, 141–166.

*

Coulthard, Malcolm, Johnson, Alison (2007). *An Introduction to Forensic Linguistic. Language in Evidence*. New York: Routledge.

Ćetković, Sanja (2017). The Language of Police Reports: A Quest for Precision or a Bureaucratic Exercise of Language Degradation. In: *Círculo de Lingüística Aplicada a la Comunicación*, 71, 159–176. Retrieved from <http://www.ucm.es/info/circulo/71/cetkovic.pdf, http://dx.doi.org/10.5209/CLAC.57308> 30.01.2020.

Chovanec, Jan (2012). Grammar in the Law. In: *The Encyclopedia of Applied Linguistic* (C. A. Chapelle, ed.), Oxford: Wiley-Blackwell, 2369–2377.

Christensen, Ken Ramshøj (2009). Negative and affirmative sentences increase activation in different areas in the brain. *Journal of neurolinguistics* 22(1), 1–17.

Coulthard, Malcolm (2006). Some forensic applications of forensic linguistics. *Revista Veredas de Estudos Linguisticos* 9, 9–28.

Coulthard, Malcolm, Johnson, Alison (2007). *An Introduction to Forensic Linguistic. Language in Evidence.* New York: Routledge.

Gibbons, John (1999). Language and the Law. *Annual Review of Applied Linguistics*, 19, 156–173.

Grant, Tim (2008). Approaching questions in forensic authorship analysis. In: *Dimensions of forensic linguistics* (J. Gibbons and M. T. Turell, eds.). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 215–229.

Hall, Phil (2008). Policespeak. In: *Dimensions of forensic linguistics* (J. Gibbons and M. T. Turell, eds.). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 67–94.

Herrmann, J. (2004). Policijsko ispitivanje okrivljenika – igra moći Njemačka – Sjedinjene Američke Države – Hrvatska. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 11(1), 259–276.

Holt, Elizabeth, Johnson, Alison (2010). Legal talk. Socio-pragmatic aspects of legal talk: police interviews and trial discourse. In: *The Routledge handbook of forensic linguistics* (M. Coulthard and A. Johnson, eds). New York: Routledge, 21–36.

Howald, Blake Stephen (2005). Comparative and non-comparative forensic linguistic analysis techniques: methodologies for negotiating the interface of linguistics and evidentiary jurisprudence in the American judiciary. In: *Det. Mercy L. Rev.*, 83, 285–327.

Huddleston, Rodney, Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nikolić-Novaković, Lidija (2017). *Forenzička lingvistika*. *Primena metoda forenzičke lingvistike u kriminalističkim istragama pretnje*. Banjaluka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja.

Olsson, John (2010). *Forenzička lingvistika*. Zagreb: Globus.

Pagano, Adriana (2002). Negatives in written text. In: *Advances in written text analysis* (M. Coulthard, ed.). London – New York: Routledge, 264–279.

Přidalová, Eva (1999), The language of the law – Characteristics of the courtroom discourse. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Iuridica*, 119–125.

Prince, Gerald (2003). *A Dictionary of Narratology*. Lincoln: University of Nebraska Press.

Silić, Josip, Pranjković, Ivo (2005). *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta.* Zagreb: Školska knjiga.

Solan, Lawrence M. (1998). Lingustic experts as semantic tour guides. *Forensic Linguistics: The International Journal of Speech*, *Language and the Law* 5(2), 1350–1771. University of Birmingam Press.
Stepanov, Strahinja (2015). O jezičkim i literarnim obeležjima direktnog tuđeg diskursa u „Prokletoj avliji". *Andrićeva AVLIJA*. *Andrićs HOF* (Branko Tošović, Hg./ur.), 787–803.
Svartvik, Jan (1968). *The Evans statements: A case for forensic linguistics*. Göteborg: University of Göteborg.
Šebek, Vladimir (2016). PEACE (PIS) model za prıbavljanje ıskaza. *Nauka*, *bezbednost*, *policija* 21(1), 161–186.
ZKP: *Zakon o krivičnom postupku*, Sl. glasnik RS, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014 i 35/2019). Preuzeto 25.01.2019. sa <https://www.paragraf.rs/propisi/zakonik_o_krivicnom_postupku.html>
ZPP: *Zakon o parničnom postupku*, *Sl. glasnik RS", br. 72/2011, 49/2013 - odluka US, 74/2013 - odluka US, 55/2014 i 87/2018*. Preuzeto 25.01.2019. sa <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_parnicnom_postupku.html>

FORENSIC IDENTIFICATION OF DUAL AUTHORSHIP IN THE WRITTEN LANGUAGE OF SUSPECT AND WITNESS STATEMENTS

Rezime

The analysis of suspect and witness statements and records of the hearing obtained from the courts in Novi Sad was carried out using a non-comparative forensic linguistic analysis techniques that reveal dual authorship by identifying the syntactic and lexical characteristics of the texts. The identified features show anomalies in the structure of the written text, indicating that these texts have the characteristics of dialogues in the form of negations, embedded sentences, precise temporal localization, etc., while inadequate register and specific terminology indicate the interventions of police officers and judges. The features of both conversational and administrative style indicate a functional style hybridization and show inconsistencies that may serve as an indication for determining the authenticity of the text. The influence of the administrative-legal functional style is manifested in an excessively formal language containing technical terms, long complicated sentences, some of which are impersonal and passive. The official police reports studied here often include many unwieldy sentences that are often grammatically incorrect and difficult to follow. In addition, frequent embedded sentences result from the interaction between the interviewer who asks the questions and the interviewee who answers them. Statements also abound in negative sentences the place of which in the text indicates that they have also been embedded, and are most likely the result of answering closed-ended questions, so-called 'Yes/No' questions, where the 'No' answer was transformed into a negative sentence. The recorded features help to establish the dual authorship of forensic texts of this type, which can serve as a clue in establishing their authenticity.

Key words: the Serbian language, forensic linguistics, hybrid style, dual authorship.

Jelena Redli
Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu
redli@ff.uns.ac.rs

UDK 811.163.41'42:070
811.161.1'42:070

Радослава Трнавац

СИГНАЛИЗАЦИЈА ДИСКУРСНИХ ОДНОСА У НОВИНСКОМ ТЕКСТУ НА СРПСКОМ И РУСКОМ ЈЕЗИКУ

Дати рад се бави инвентаризацијом дискурсних сигнала који маркирају релације кохерентности. Анализа се врши на корпусу издвојених примера из дневних новина *Политика онлајн* и онлајн издања *Независимая газета* из области културе на српском и на руском језику.

Кључне речи: Теорија реторичке структуре, дискурсни маркери, сигнали кохерентности, српски језик, руски језик

1. ТЕОРИЈА РЕТОРИЧКЕ СТРУКТУРЕ: ОСНОВНЕ ПОСТАВКЕ

Теорија реторичке структуре је теорија која представља структуралну организацију текста. Створена је као резултат детаљне анализе текстова описаних код Мана и Томсонове (1988). Дата теорија је била популарна од самог почетка. Први пут је била приказана у оквиру техничког извештаја (Mann & Thompson, 1987) где су описани принципи према којима функционише текст. Она представља дескриптивни лингвистички приступ великом броју феномена везаних за организацију дискурса. Креирана је 80-их година у Институту за информационе науке у оквиру универзитета јужне Калифорније од стране групе научника који се баве облашћу генерисања природног језика, Вилијама Мана, Кристијана Матисона и Сандре Томсон. Теорија је била развијена без ослањања на претходну дескриптивну традицију. Настала је да би служила рачунарском генерисању текста, али њена каснија примена је изашла ван домена рачунарске лингвистике. Теорија организује текст уз помоћ релација које се формирају између текстуалних делова и објашњава кохрентност на основу хијерархијске повезаности дискурса у којој сваки део има своју улогу и функцију у односу на друге делове дискурса. Релације се дефинишу између два дела текста који се међусобно не преклапају и који се зову нуклеус и сателит, те могу бити означени са Н и С. Нуклеуси се сматрају најважнијим деловима текста, док сателити доприносе значењу нуклеуса и секундарни су по својој важности. Релације се класификују у два главна типа: моно- и мултинуклеарне.

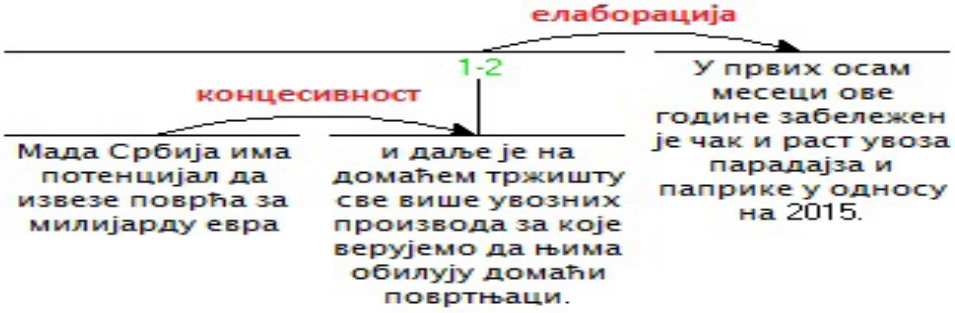

(1)

(Политика онлајн 23. јуни 2016. године)[1]

[1] Пример преузет из монографије Трнавац (2018:35). О реторичкој структури дискурса такође примењеној на корпусу српског језика погледати дисертацију Трифуњагића (2016).

Реторички односи или односи кохерентности се примењују на текст у рекурзивном облику док све јединице у једном тексту не постану конституенти у оквиру одређене релације која припада реторичкој структуралној теорији. Ако текст одбија релацијску пропозицију, то аутоматски значи да је некохерентан. У примеру (2а)[2] релација дефинише каузативно-консекутивни однос између две пропозиције. Ако се текст наставља трећом реченицом, као у примеру (2б)[3], значење каузалитета је оспорено и одговарајућа узрочна релација не може да буде део анализе. Уколико не постоји никакав уверљиви разлог да се повежу реченице, текст ће изгледати некохерентан.

(2а) *Ваза је пала. Поломила се.*
(2б) *Ваза је пала. Поломила се. Не знам зашто се поломила.*

Дискурсни маркери се генерално сматрају најпроминентнијим сигналима односа кохерентности (Das and Taboada 2019). Дискурсни маркер представља функционалну класу експресија које се користе да повежу компоненте у дискурсу. Једно од најстаријих и најтемељнијих истраживања дискурсних маркера је представљено у раду Schiffrina (1987). Функције дискурсних маркера у тексту су следеће[4]: (1) они повезују дискурсне сегменте и сигнализују релације међу датим сегментима; (2) доприносе кохерентности дискурса, и (3) дају упутства за интерпретацију дискурса. Функцију дискурсних маркера остварују различите врсте речи, као што су везници, адвербијали и предлошке фразе. Ипак, дискурсни маркери обухватају само мали број релација у дискурсу. Неко, на пример, може да закључи присуство односа ЕЛАБОРАЦИЈЕ на следећи начин: именица из главне клаузе може да означава ентитет који је елабориран у зависној релативној клаузи. Такође, синтаксичка средства као што су време и начин могу да буду коришћена као сигнали одређених односа. Carlson et al. (2001) се служе проширеном верзијом таксономије, користећи велики скуп од 78 релација које су подељене у 16 релационих група и које ми користимо у анотацији нашег корпуса. Таксономија релационих група је илустрована у табели 1 на основу поменутог извештаја датих аутора:

#	Релациона група	Релација
1	Приписивање	приписивање, негативно приписивање
2	Позадина	позадина, околност
3	Узрок	узрок, резултат, последица
4	Поређење	поређење, предност, аналогија, пропорција
5	Услов	условна, хипотетичка, непредвиђена ситуација
6	Контраст	контраст, концесија, антитеза
7	Елаборација	елаборација-додатна елаборација-генерална-специфична елаборација-целина-део елаборација-процес-корак елаборација-објекат-атрибут елаборација-скуп-члан пример-дефиниција

[2] Ibid.
[3] Ibid.
[4] Детаљније о тематици дискурсних маркера у оквиру теорије реторичке структуре погледати у монографији Трнавац (2018).

8	Омогућавање	Циљ Омогућавање
9	Евалуација	Евалуациаја интерпретација закључак коментар
10	Објашњење	Доказ објашњење-аргументација разлог оправдање мотивација
11	Спајање	Набрајање Дисјункција
12	Начин-средство	Начин Средство
13	Топик-коментар	проблем-солуција питање-одговор изјава-одговор топик-коментар коментар-топик реторички-питање
14	Резиме	Резиме Преправљање
15	Темпоралност	темпоралност- пре темпоралност-после темпоралност-у исто време секвентност
16	Промена топика	промена топика напуштање топика

Табела 1: Релацијске групе (Carlson & Marcu, 2001)

У наредном поглављу ћемо извршити анализу сигнала који маркирају кохерентност у нашем корпусу.

2. АНАЛИЗА КОРПУСА

У скаду са циљевима ове студије анализирали смо текстове у оквиру рубрике културе који су доступни на сајту *Политика онлајн* и онлајн издања новина *Независисмая газета* са почетка 2020. године. У оба корпуса смо анотирали по 500 релација кохерентности. У анализи нашег корпуса користили смо софтвер UAM Corpus Tool (O'Donnell, 2008) за текстуалну анотацију сигнала.

Сигнализација односа кохерентности у српском и руском језику, на основу спроведене анализе у нашем корпусу, показује постојање појединачних и комбинованих сигнала кохерентности. Таксономија дискурсних сигнала у релацијама на оба језика у оквиру обимнијег корпуса новинских чланака из области политике и економије (извештаја и вести) у периоду 2009-2016. године описана је у монографији Трнавац (2018). У датој таксономији издвојили смо следеће сигнале:

дискурсне маркере, жанр, графичке, лексичке, морфолошке, нумеричке, семантичке, синтаксичке и комбиноване сигнале.

У овом раду се бавимо текстовима (критикама) из области културе да бисмо проверили колико жанровска варијација новинских чланака у равни дескриптивно-аналитичко новинарство утиче на евентуалну промену избора сигнала.

У наредном делу рада ћемо се детаљније позабавити типовима сигнала. Нашу дескрипцију започињемо дискурсним маркерима.

(а) Дискурсни маркер

Дискурсни маркери, као што је то већ било поменуто, лексички су изрази који се примарно заснивају на синтактичким категоријама попут везника, адвербијала и предлошких фраза.

(3) *Савремени, андерграунд, алтернативни стрип и илустрација имају специфичне естетске квалитете који су вредни истраживања* (**H**)*, будући да представљају значајне делове савремене визуелне културе и могу бити коришћени да осветле посебне аспекте друштва и културе* (**C**) (релација узрока, Политика онлајн, 5.02.2020).

(4) *Я писала пьесу в Америке* (**H**)*, будучи резидентом Айовского университета* (**C**) *(релација узрока, Независимая газета, 2.02.2020).*

(5) *...његова интуиција га води у непознатом правцу* (**H**)*, али он слушајући само себе и своје унутрашње биће прати пут своје људскости и чистоте* (**C**) (релација контраста, Политика онлајн, 17.02.2020).

(6) *Отчасти в нем можно усмотреть нечто от больших главных летних городских фестивалей, скажем, в Хельсинки, куда с легкостью попадают и рок, и джаз, и поп, и немного классики* (**H**)[5]. *Но в отличие даже от хельсинкского форума, где можно встретить немало больших звезд разных жанров, в маленьком Трумсё не ставят во главу угла принцип заполучения всех звезд* (**C**) *(релација контраста, Независимая газета, 2.02.2020).*

Као илустрацију, прилажемо табеле 2 и 3 које представљају дискурсне маркере у српском и руском језику које смо издвојили приликом наше анализе текстова.

N	Дискурсни маркер	n	Дискурсни маркер
1.	ако	17.	недавно
2.	али	18.	онда
3.	барем	19.	осим
4.	без	20.	поред тога
5.	будући	21.	после тога
6.	већ	22.	при чему
7.	додатно	23.	с друге стране
8.	заправо	24.	с обзиром да

[5] Овде смо приказали однос релација које су представљене двема реченицама. Међутим, дати текст би се могао разбити на краће сегменте - клаузе где би био маркиран већи број релација. Истим принципом ћемо се управљати и у примерима који следе.Такође, у даље наведеним примерима, уколико су нуклеуси или сателити разбијени на два дела, ознака за нуклеус (Н) или ознака за сателит (С), позиционирају се на крају сегмента, а не и на први део сегмента.

9.	за разлику од тога	25.	сада
10.	због	26.	уопште
11.	као резултат	27.	упркос
12.	ипак	28.	чак и ако
13.	још	29.	чим
14.	на овај начин	30.	што се тиче
15.	на пример	31.	штавише
16.	напротив		

Табела 2: Дискурсни маркери у српском језику

N	**Дискурсни маркер**	**n**	**Дискурсни маркер**
1.	Без	11.	до тех пор пока
2.	Безусловно	12.	дополнительно
3.	Более того	13.	если
4.	больше всего	14.	затем
5.	будто	15.	из-за
6.	будучи	16.	соответственно
7.	в дальнейшем	17.	тем временем
8.	в сравнении	18	только
9.	для	19.	чтобы
10.	до сих пор		

Табела 3: Дискурсни маркери у руском језику

Наведени списак маркера представља отворени скуп коме се у сваком тренутку могу додати нови елементи. Презентирани маркери могу бити корисни приликом аутоматизације анализе дискурса, иако треба поменути да до сада у енглеском језику који је најдаље истражен по питању аутоматизације дискурсне анализе, не постоји аутоматска анализа дискурса на основу система анализе реторичке структуре. Разлог томе лежи у чињеници да анализа дискурса, као што ће бити јасно из доле изложеног текста, не зависи само од присуства дискурсних маркера, већ и од других сигнала, што чини анализу аутоматским путем доста комплексним задатком. Такође, аутоматизацију отежава и чињеница да један дискурсни маркер може да сигнализира неколико различитих односа кохерентности.

(б) Особине референта

У анотацији нашег корпуса користили смо различите референтне изразе (Halliday and Hasan, 1976). Постоје четири типа референата: лични, демонстративни, упоредни и пропозициони референти. Представљени примери садрже демонстративне и пропозиционе референте:

(7) *Немања Ротар је оценсио да је ово потврда деценијског рада наших уметника, пре свега Саше Ракезића (Александра Зографа), на утемељењу јаке стрип сцене у нашем граду* (**H**). *«По томе смо сада и ми Панчевци препознатљиви у свету»* (**C**) (релација позадине, Политика онлајн, 29.01.2020).

(8) *А героиня пьесы, у которой не складывается личная жизнь, решает ночью, в «тот самый день» выйти на поиски приключений* (**C**). *За эту ночь она встречает очень разных людей, но объединяет их одно – одиночество и желание быть любимыми* (**H**). *(релација елаборације, Независимая газета, 2.02.2020).*

(9) А *оно што је на крају потпуно уништено* (**C**), *то*[6] *је човек, достојанство и било какав интегритет појединца* (**H**) (релација позадине, Политика онлајн, 17.02.2020).

(10) *В силу особенностей стиля ван Эйка* (**H**)[7], *в силу того*[8], *что он использовал лессировки, накладывая тонкие полупрозрачные красочные слои один поверх другого* (**C**), *в силу того, что в его работах невероятно много деталей* (**C**), *их создание занимало много времени* (**H**) (релација елаборације, Независимая газета, 10.02.2020).

Демонстративни референти указују на демонстративне заменице, као што су: *овај, онај, ови, они, тај, ти.* Такође, обухватају и прилоге, као што су *овде, онде, сада* и *онда,* који су присутни у једном сегменту и који се односе на објекат или ентитет поменут у другом сегменту. Пропозициони референти углавном представљају заменице типа *оно, ово* или *то* у једном сегменту које се односе на пропозицију (процес или чињеницу, а не на објекат или ентитет) у другом сегменту.

(в) Лексички сигнали

Лексички сигнали укључују индивидуалне речи које указују на релацију, као што су то глаголи *уступити* и *узроковати* за концесивне и узрочне односе.

(11) *...па се Велика дворана и данас сматра најрепрезентативнијим концертним простором* (**H**) *и у поређењу са другим дворанам позната је по својој акустици* (**C**) (релација поређења, Политика онлајн, 4.02.2020).

(12) *В сравнении с былыми годами, когда сюда приезжали большие труппы (**C**), сегодня на фестивале заметно движение в сторону актуального искусства с очень активным участием слова* (**H**) (релација поређења, Независимая газета, 4.02.2020).

Разлика између дискурсних маркера и лексичких сигнала је у томе што дискурсни маркери представљају везивне елементе између дискурсних сегмената, док ентитети који представљају лексичке сигнале не повезују текстуалне сегменте, већ указују на речи или фразе које сигнализирају релацију.

(д) Средства за исказивање додатних појашњења

Средства за исказивање додатних појашњења указују на кратке клаузе које објашњавају претходни контекст, као у следећем примеру:

(13) *Тако зна да каже Маргарити: „Ти си неосвешћена особа, понашаш се као жена са ниском социјалном свешћу.”* (**H**). *Дакле, Серафима замера људима да немају свест о томе где живе, коме служе, коме помажу* (**C**) (релације елаборације, Политика онлајн, 5.02.2020).

Дискурсни маркер *дакле* сигнализира појаву односа ЕЛАБОРАЦИЈЕ, као и адверб *так* у следећем примеру:

---

6 Заменица *то* се односи на претходну клаузу (пропозицију).

7 Релација ЕЛАБОРАЦИЈЕ се односи на релацију између првог нуклеуса и два сателита који следе.

8 У датом примеру заменица *то* се односи на две пропозиције које почињу везником *что*.

(14) *Слова из воспоминаний наносили на стены те самые родственники воевавших, которые готовили интервью* (**H**). *Так в обветшавших помещениях под суворовским «вся твердость воинского правления основана на послушании, которое должно быть содержано свято» появляется другое: «Когда отдается приказ, солдат не знает, преступный он или нет»* (**C**) (релација елаборације, Независимая газета, 26.01.2020).

(ђ) Семантичке карактеристике

Компоненте у оквиру релација се налазе у семантичком односу синомије, антонимије, лексичког низа или меронимије. У доле наведеним примерима презентујемо однос антонимије и лексичког низа.

- Однос антонимије

(15) *...тако да сам са задовољством прихватила овај посао* (**H**) *иако у последње време полако одустајем од нових пројеката* (**C**) (релација концесије, Политика онлајн, 5.02.2020).

(16) *«Этот проект, конечно, не политический* (**H**)**.** *Он гуманистический»* (**C**)*, – написал у себя в Facebook Слава Птрк* (релација контраста, Независимая газета, 26.01.2020).

Што се тиче лексичког низа, то су речи или фразе који су у својим сегментима идентични или семантички повезани. Лексички низ се разликује од синонимије, антонимије, меронимије и индикативних парова речи у следећем. Док је у категоријама коју смо поменули, семантичка релација између речи или фраза веома јака и може да буде прецизно описана, речи или фразе које су присутне у лексичком низу су међусобно повезане прилично слабом семантичком везом, као у доле наведеним примерима[9]:

(17) *Само неколико дана након што је париски Лувр објавио да је изложба посвећена Леонарду да Винчију, односно обележавању пет стотина година од његове смрти, за четири месеца колико је трајала привукла вртоглавих милион посетилаца – реч је о до сада незапамћеном броју – овај музеј затворио је своја врата због вируса корона, јављају агенције.*

Ову одлуку није донела влада Француске, преноси Рojтерс, већ су запослени у овој кући одлучили да због избијања заразе напусте своја радна места, при чему нису пристали да се врате ни након састанка који је одржан са управом и музејским лекаром, тако да је публика обавештена да ће музеј бити недоступан док се ситуација не реши (релација објашњења, Политика онлајн, 3.03.2020).

(18) *Анатолий Зверев часто бывал у Бордачева, которого, по его словам, «сразу поразила» зверевская свобода в обращении с материалом. Тот написал портрет Бордачева и портрет его матери… щеткой. «Писал он всегда с натуры, но натура была только поводом, импульсом к творческому самовыражению, виртуозной импровизации. Человек или пейзаж на холстах Анатолия Тимофеевича преображался. Сквозь точно схваченное внешнее сходство ощущался звездный прообраз земного», – вспоминает Сергей Бордачев. Последнее – очень важное для Бордачева замечание* (релација објашњења, Независимая газета, 3.03.2020).

Веза између речи или фраза присутна у лексичком низу најчешће одређује однос узрока и резултата, објашњења или контраста. У горе наведеном примеру ради се о релацији објашњења.

[9] У примерима (17) и (18) нису маркирани нуклеуси и сателити јер није битна та врста анализе за ове примере.

(е) Морфолошке особине

Морфолошке особине укључују промену времена и вида глагола у функцији предиката између релевантних клауза или реченица у одређеним сегментима.

(Време)[10]

(19*) Она доноси причу* (**H**) *да су јој кућу у којој је музеј махинацијама мазнуле „лопине”* (**C**)*, јер ко бајаги стоји тако годинама чекајући рушење* (**C**) (релација темпоралности, Политика онлајн 5.02.2020).

(20) *Выбор сюжета принадлежит Владимирову* **(H)***, и неспроста: по его словам, он хотел поставить сказку из своего детства* (**C**) (релација темпоралности, Независимая газета, 2.02.2020).

(Вид)

(21) *Талас затварања музејских институција почео је у Кини* **(H)***, и то у јануару када је и дошло до званичне потврде о ширењу ковида 19* (**C**)*. Кинеским установама саветовано је да одржавају онлајн поставке* **(H)***, неке не раде уопште* **(H)***, није отворен ни Велики кинески зид* **(H)***, док неке раде према измењеном режиму* (**C**) (релација темпоралности, Политика онлајн 3.03.2020).

(22) *Еще объявляя планы* (**C**) *в ГМИИ зрителей предупреждали* **(H)***, что татуировки будут показаны и на слепках с частей человеческих тел* (**C**)*. При всех предупреждениях это все равно выглядит весьма радикально. Поначалу висящие и стоящие в витринах силиконовые руки-ноги-торсы несколько шокируют. Силиконовые модели, сделанные так, чтобы их поверхность максимально напоминала кожу* (**C**)*, были придуманы еще для первой выставки в Музее на набережной Бранли* (разне релације, Независимая газета, 3.03.2020).

(ж) Синтаксички однос између два сегмента релације

Синтаксички однос између два сегмента релације се рефлектују у оквиру употребе релативне клаузе када један сегмент функционише као сателит и модификује објекат, ентитет или пропозицију који су присутни у другом сегменту или нуклеусу. Такође, сателит може бити изражен у виду клаузе којА спецификује ентитет из главне клаузе.

(23) *Питање је* (**H**) *да ли је то и у њеној основи* (**C**) (релација елаборације, Политика онлајн, 5.02.2020).

(24) *...а Пират, который всю жизнь красил бороду чернилами каракатицы* (**C***), окажется таким милым и добрым с рыжей шевелюрой* (**H**) (релација елаборација, Независимая газета, 2.02.2020).

Навешећемо још неке сигнале који одражавају синтаксичке особине. На пример, глаголски прилози садашњег и прошлог времена могу функционисати као део сателитске структуре:

(25) *У саопштењу које је медијима упутила Национална галерија* (**C**) *објашњено је* (**H**) *да се очекује да до свечаног почетка изложбе дође 17. марта* (**C**)*, мада ни то није стопостотно*

[10] У примерима (19), (20), (21) и (22) релација темпоралности није једина присутна релација, али смо једино њу навели јер јер релевантна у датом контектсту.

сигуран датум (**H**) *имајући у виду да се околности у вези са вирусом мењају из дана у дан*(C) (релација објашњења, Политика онлајн, 3.03.2020).

(26) *Другой сюжет связывает татуировку с колониальной историей* (**H**)*, когда татуированные туземцы стали диковинкой* (**C**)*. Их привозили в Европу и Штаты* (**H**) *и показывали на ярмарках* (**H**)*, а со временем даже стали «подделывать»* (**H**)*, придумывая игравшим роль «дикарей» людям впечатляющие жизненные истории* (**C**) (релација начина, Независимая газета, 3.03.2020).

Синтаксичке особине се одражавају и у паралелним реченичним, клаузалним или фразалним сегментима. Следећи примери илуструју реченични паралелизам:

(27) *У Италији, првој земљи у Европи у којој се појавио нови вирус* (**C**)*, недоступни су углавном излагачки простори на северу земље* (**H**)*, о чему је извештавао „Арт њузпејпер”*(**C**)*. У Милану, Венецији и Торину многи туристи који су се последњих десетак дана нашли у Италији* (**C**) *нису могли да посете неке од најпопуларнијих музеја* (**H**)*, било државних било приватних* (**C**)*, укључујући и венецијанске Дуждеву палату и Пеги Гугенхајм и миланске Пинакотеку Брера и Прадо фондацију* (**C**) *(*релација елаборације, Политика онлајн, 3.03.2020).

(28**)** *Сдвиг в живописи в сторону четвертого измерения, конечно, не просто шуточка* (**H**)*, касающаяся исключительно одной области живописи* (**H**)*. Сдвиг во время, сдвиг всей трехмерной культуры в четвертое измерение – это новое обстоятельство* (**H**)*, в котором состояние всех наших предметов должно измениться и все предыдущие их состояния должны разрушиться»* (**C**)*, – писал Малевич в 1926 году* (**H**) (релација елаборације, Независимая газета, 3.03.2020).

У главну клаузу у функцији нуклеуса може бити уметнута клауза или фраза у функцији сателита[11]:

(29) *Репутацију тематски снажног и друштвено-политички ангажованог фестивала* **(H)***, какву је у свом главном такмичарском програму неговао од свог давног оснивања* (**C**)*, готово да је једини сада осветлао филм „Нема зла” иранског редитеља Мухамеда Расулофа* **(H)** *(*релација елаборације, Политика онлајн, 3.03.2020).

(30) *Еще одно сочинение* **(H)***, – Второй концерт для флейты и струнного концерта* (**C**) *– специально для фестиваля написал знаменитый британский композитор Майкл Найман, знакомый многим по саундтрекам к фильмам Питера Гринуэя* **(H)** (релација елаборације, Независимая газета, 1.03.2020).

(з) Интерпункцијске карактеристике

Интерпункцијски сигнали, као што су тачка запета, две тачке и повлака такође могу бити маркери дискурсне структуре:

- Повлака,

(31) *– Да ли бих била глумица* (**C**) *– не бих* (**H**), *да ли бих радила нешто друго* (**C**) *– не бих* (**H**)! (релације елаборације, Политика онлајн, 5.02.2020).

[11] У примерима (29) и (30), за разлику од других примера, ознака за нуклеус (H) је стављена након сваког сегмента да би илустровала целокупни нуклеус.

(32) *У меня родился образ России*(**H**) - *как бесконечного абсурдного карнавала* (**C**) (релација елаборације, Независимая газета, 1.03.2020).

- Две тачке

(33*) В Театре Олега Табакова неожиданный дебют* (**H**)*: здесь впервые поставили спектакль для детей* (**C**) (релација елаборације, Независимая газета, 5.02.2020).

(34) *И филм „Отац" је рађен у копродукцији „уобичајених криваца" – проверених Голубовићевих продуцентских партнера* (**H**)*: Данијела Хочевара (Словенија), Бориса Т. Матића (Хрватска), Амре Бакшић Чамо (Босна и Херцеговина), али и Чедомира Колара, Даниса Тановића (Француска), као и немачких продуцената* (**C**) (релације елаборације, Политика онлајн, 17.02.2020).

(и) Жанр

Типично је да се у новинском извештају или новинском чланку најважнија информација презентује као резиме на почетку текста или у првом параграфу или првих неколико параграфа, а детаљнија информације о датој теми је смештена у параграфима који следе. Пример (35) демонстрира резиме кратке информације у првој реченици чланка, док следећи параграф представља елаборацију те информације[12].

(35) *Реч мерак није лако превести на неки од светских језика. Као ендемски феномен, значајан за наше обичаје и духовно наслеђе, мерак има посебно значење и изузетну вредност* (**H**).

Поетика овог феномена, чудесног релаксирајућег карактера, заснована је на хедонистичком принципу живота, због чега се доста разликује од европског схватања уживања. Он пристаје и приличи сензибилитету човека који живи опуштено, лагодно, спонтано, који своје обавезе решава без нервозе и исхитрених реакција. Или, како се у нашем свакодневном жаргону каже: с мераком према мераку (**C**) (релација елаборације, Политика онлајн, 31.01.2020).

(36) *Полное академическое собрание сочинений Сергея Рахманинова в 50 томах будет издано в честь 150-летия со дня рождения композитора, которое будет отмечаться в 2023 году* (**H**). *Работа над собранием началась в 2002 году, за это время издано 11 томов. «Вышедшие за прошедшие годы первые тома собрания сочинений Рахманинова признаны международным сообществом соответствующими самым высоким мировым стандартам качества», – подчеркнули в пресс-службе Российского национального музея музыки (РНММ), который присоединяется к Русскому музыкальному издательству в работе над ПСС. В рамках проекта музей предоставит издательскому дому фондовые материалы, связанные с творчеством композитора. К научной работе будут привлечены специалисты со стороны обеих организаций, а также ведущие эксперты, изучающие наследие Рахманинова* (**C**) (релација елаборације, Независимая газета, 2.02.2020).

(ј) Нумеричка вредност

Број одређених објеката или ентитета који су представљени бројевима у једном сегменту, нуклеусу, повезан је са нумеричким вредностима тих објеката у другом сегменту, сателиту.

[12] У примерима (35), (36), (37) и (38) нуклеус и сателит су представљени као реченице или јединице веће од реченице. Минималне јединице за сегментацију у оквиру теорије реторичке структуре су обично клаузе, али то могу бити и већи сегменти – реченице, као и читави параграфи.

(37) *Много детаља из њиховог приватног живота нашло се пред очима јавности* (**H**) – *прво, наводно противљења принца Вилијама да се његов млађи брат венча с разведеном америчком глумицом. Друго, нетрпељивости Вилијамове супруге Кејт према Меган. Треће, расистичке примедбе неких чланова краљевске породице на рачун тамнопуте Харијеве изабранице...* **(C)**[13] (релација елаборације, Политика онлајн, 30.01.2020).

(38) *Эти 14 номинаций в некоторой степени отражают тенденции последних лет* **(H)**, *стимулирующие, с одной стороны, беспроигрышное укрепление фундаментальной опоры на вечную классику* **(C)**, *с другой – расширение репертуара, порой неожиданное* **(C)**, *с третьей – поиски новых форм, порой настолько далеко отходящих от оперы, что специалисты по музыкальному театру – пока кулуарно – поднимают вопрос о необходимости новой номинации* **(C)** (релација елаборације, Независимая газета, 28.01.2020).

(к) Комбиновани сигнали

Комбиновани сигнали се састоје од два сигнала која делују у комбинацији један са другим да би произвели одређену релацију.

(39) *Мегзит тресе Британију! Британија не спава! Краљица побеснела! Бакингемска палата шокирана! Скандал у Лондону! Принчевски пар уздрмао монархију!* (H) *Ови и слични наслови – сви с крупним словима и ускличницима – протекле две недеље нису силазили с насловних страна новина широм света, нарочито „жуте" штампе* (**C**) (релација елаборације, Политика онлајн, 30.01.2020).

(40) *Постановок оперы Джана Карло Менотти «Ложь Мартина» (23 и 20 марта в Англиканском соборе Св. Андрея) – не то что в России, в мире – по пальцам пересчитать* (**H**). *Взять его для диплома – настоящий вызов, слишком много организационной работы* (**C**) (релација елаборације, Независимая газета, 28.01.2020).

У претходна два примера два типа појединачних сигнала, референт и синтаксичка карактеристика су оперативни заједно у сигнализацији релације ЕЛАБОРАЦИЈЕ. Особине референта у првом примеру указују да је спој демонстративне заменице и именичке фразе *ови и слични наслови* повезан са пропозицијама које су претходно уведене нуклеусом. Поменута демонстративна заменица у комбинацији са именичком фразом се налази у позицији субјекта реченице којом започиње сателит, презентујући на тај начин топик релације ЕЛАБОРАЦИЈЕ. Тако комбиновани сигнал је синтаксички обележен пропозиционим референтом и субјектом израженим комбинацијом заменице и именичке фразе.

Наведеним горе примерима се исцрпљује таксономија дискурсних сигнала кохерентности нађених у нашем корпусу.

3. ЗАКЉУЧАК

Презентована схема представља резултат анализе аналитичких текстова (критика) из области културе из дневних новина *Политика онлајн и Независимая газета* на српском и на руском језику. У оквиру датог корпуса чланака из области културе издвојили смо следеће сигнале

[13] Реченице у овом примеру су лако модификоване како би што илустративније демонстрирале нумеричку вредност као параметар сигнализације релација кохерентности.

релација кохерентности: дискурсне маркере, особине референта, лексичке сигнале, семантичке карактеристике, морфолошке особине, синтаксичке особине, графичке карактеристике, жанр, нумеричку вредност и комбиноване сигнале. Оба језика имају исту класификацију сигнала, која се квалитативно поклапа са претходном таксономијом утврђеном на основу дескриптивних чланака из области политике и економије. Инвентар датих сигнала представља отворени скуп који би највероватније могао бити коригован даљим корпусним истраживањима у оквиру других функционалних стилова, али, по нашем мишљењу, представља солидну основу за генералну тасономију дискурсних сигнала која се може користити за различите жанровски и стилски структуиране текстове.

Литература

Трнавац, Радослава (2018). *Кохерентност и евалуација у тексту у српском и руском језику.* САНУ.

Carlson, L., Marcu, D. and Okurowski, M.E. (2001). Building a Discourse Tagged Corpus in the Framework of Rhetorical Structure Theory, Proceedings of 2nd SIGDIAL Workshop on Discourse and Dialogue, Eurospeech, Aalborg, Denmark.

Das, D. and M. Taboada (2019). Multiple signals of coherence relations. *Discourse* 24: 3-38

Halliday, M.A.K., & R. Hasan (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.

Mann, W. C., & S. A. Thompson (1988). Rhetorical Structure Theory: Toward a functional theory of text organization. *Text* 8: 243–281.

O'Donnell, M. (2008). The UAM CorpusTool: Software for corpus annotation and exploration. Paper presented at the XXVI Congreso de AESLA, Almeria, Spain.

Schiffrin, D. (1987). *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.

Trifunjagić, Ivan. (2016). *Retorička struktura diskursa novinske književne kritike u srpskom jeziku.* Novi Sad, Filozofski fakultet.

SIGNALIZATION OF DISCOURSE RELATIONS IN THE SERBIAN AND RUSSIAN NEWSPAPER TEXTS

Summary

This paper presents a collection of groups of signals that mark coherence relations within the corpus of newspaper articles on cultural events from the broadsheet newspapers *Politika online* and *Nezavisimaja gazeta* in Serbian and in Russian. We find the following groups of signals: discourse markers, morphological, semantic and syntactic markers, genre, graphic signals and combined signals. Both languages share the same categorization of signals that overlaps with the taxonomy created based on the newspaper articles on politics and economy.

Key words: Rhetorical Structure Theory, discourse markers, signals of coherence relations, Serbian, Russian

Радослава Трнавац
Универзитет у Београду,
Филолошки факултет
radoslava.trnavac@ff.uns.ac.rs

UDK 811.131.1'36/.37

Nevena Ceković

TEKSTUALNI, GRAMATIČKI I SEMANTIČKI PRISTUPI ITALIJANSKIM DISKURSNIM MARKERIMA

Rad ima za cilj da predstavi dominantne pristupe proučavanju italijanskih diskursnih markera u relevantnoj literaturi, kao i da istakne zastupljene sličnosti i razmimoilaženja. Iako ova tema poslednjih decenija zaokuplja sve veću pažnju lingvista koji deluju na polju raznih disciplina, izostaje i dalje njihovo saglasje po pitanju niza osobenosti markera poput funkcionalne deskripcije, taksonomije ili terminološkog određenja. Imajući na raspolaganju raznovrsna izvorišta, posebnu pažnju poklanjamo predočavanju onih pristupa koji se u osnovi mogu uzeti za tekstualni, gramatički i semantički, uz napomenu da pragmatički pristup, zbog njegovog obima i sveobuhvatnosti, ovom prilikom ostavljamo po strani. U radu se, dakle, pravi presek stanja u glavnim studijama odabranih autora uz poseban osvrt na raznovrsnost i specifičnost njihovih zaključaka, čime se nudi sprega između rezultata teorijskih razmatranja i empirijskih istraživanja, s jedne, i njihove moguće praktične primene, s druge strane, a na koncu i ujednačeniji stav o diskursnim markerima u nauci o jeziku.

Ključne reči: italijanski jezik, diskursni markeri, tekstualna lingvistika, gramatika, semantika.

1. UVOD

Poslednjih decenija diskursni markeri (DM) zaokupljaju sve veću pažnju lingvista, naročito onih čija istraživanja potpadaju pod okrilje pragmatike, ali i tekstualne lingvistike, gramatike i semantike, premda ne izostaju ni doprinosi na polju drugih disciplina (primenjena, korpusna, kognitivna ili interakciona lingvistika, npr.). Ono što, međutim, izostaje i dalje jeste saglasje autora po pitanju niza osobenosti koje se tiču markera kao što su, pre svega, njihovo terminološko određenje, funkcionalna deskripcija i taksonomija.

Ovi visoko učestali razgovorni elementi, poreklom od gramatički heterogenih kategorija (prilozi, glagoli, uzvici i dr.) javljaju se, naime, u literaturi pod brojnim nazivima (*segnali discorsivi, particelle discorsive, segnali di articolazione,* i dr.), a njihova već potvrđena, ali ne i konačno precizirana polifunkcionalnost ogleda se u nizu uloga koje mogu imati u regulisanju interakcije i strukturiranju diskursa (otvaranje, ispunjavanje, ustupanje ili prekidanje reči, signaliziranje teme, digresije, reformulacije, i dr.).

Stoga je cilj ovog preglednog rada da predstavi relevantne pristupe proučavanju italijanskih DM u naučnoj literaturi, kao i da istakne zastupljene sličnosti i razmimoilaženja.[1] Razlika među pristupima ogleda se u načinima na koje odabrani autori,[2] u zavisnosti od svojih stanovišta, definišu i opisuju predmetnu kategoriju. Imajući na raspolaganju raznovrsna izvorišta, odabrali smo da posebnu pažnju u radu poklonimo sažetom predočavanju onih pristupa koje smatramo dominantnim na polju proučavanja italijanskog jezika, a koji se u osnovi mogu smatrati tekstualnim, gramatičkim i semantičkim, ujedno uz svest o tome da pragmatički pristup (Carla Bazzanella i saradnici), zbog njegovog obima i sveobuhvatnosti, ovom prilikom moramo ostaviti po strani.

[1] Rad je proistekao iz naše doktorske disertacije (Ceković 2016).
[2] Za ostale pristupe, među kojima i one od strane domaćih i drugih inostranih autora na temu DM, v. Ceković 2016.

2. TEORIJSKI PRISTUPI

Preteču opsežnih proučavanja italijanskih DM nalazimo u studijama Bustorfa i Stammerjohanna iz ’70-ih godina, kao rezultat tradicionalnog bavljenja nemačkih romanista italijanskim razgovornim jezikom u XX veku.[3]

Bustorfu (1974) se pripisuju zasluge za skretanje pažnje stručne javnosti na reči poput: *allora* ‘onda/pa’*, dunque* ‘dakle/znači’, *comunque* ‘u svakom slučaju’*, già* ‘(pa) da’*, ma* ‘ali’*, senti* ‘čuj’*, pronto* ‘halo’*, ecco* ‘evo/eto’*, insomma* ‘jednom reči/ukratko’ koje on naziva ispunjivačima (*riempitivi*), a koje su tradicionalno smatrane dijaloškim signalima (*segnali del dialogo,* nem. *Dialogsignale*) i pripisivana im je funkcija apelovanja na sagovornikovu pažnju. Napominjući da su do tad razmatrane jedino njihove sintaksičke, ali ne i komunikativne i pragmatičke funkcije, i tražeći u tom smislu pravilnosti u njihovoj upotrebi, autor (*ibid.* 22) najpre uočava razliku u upotrebi *allora* u primerima (1), gde je u funkciji priloga za vreme, i (2), gde podstiče donošenje odluke, a zatim i sinonimni odnos između iskaza (3a)-(3c):[4]

(1) *allora ero assai giovane.* ‘tad sam bio dosta mlad’
(2) *(e) allora, che si fa?* ‘(i) onda/pa, šta se radi?’
(3) a. *allora, che facciamo?* ‘onda/pa, šta ćemo (da radimo)?’
b. *dunque, che facciamo?* ‘dakle, šta ćemo (da radimo)?’
c. *insomma, che facciamo?* ‘jednom reči, šta ćemo (da radimo)?’

Bustorf (*ibid.*) zaključuje da je uloga ovih elemenata da na određeni način strukturiraju pisani ili govorni tekst i napominje kako je u budućnosti nužno pružiti njihov sistematski opis, za koji, međutim, Stammerjohann (1977) veruje da je ostvariv u okvirima tekstualne lingvistike, na nadrečeničnom nivou. Ovaj autor proučava elemente artikulacije (*elementi di articolazione*): *allora, senti/senta* ‘čuj/čujte’*, dunque* i dr., razlikujući među njima signale otvaranja, korekcije i zatvaranja, i zapaža da se oni mogu naći na početku, unutar ili na kraju iskaza.

U nastojanju da otkrije zavisnost njihove upotrebe od toga da li je u pitanju naracija odnosno priča ili konverzacija tj. dijalog, Stammerjohann (*ibid.*), primera radi, u signale otvaranja priče ili dijaloga uz formulu otvaranja bajki *c’era una volta* ‘bio jednom’ i inicijalnog *c’è* ‘bio/bila’ u vicevima svrstava i *allora*, kod kojeg razlikuje upotrebu sa i bez pauze, zaključujući da takva razlika u upotrebi ne proizilazi iz distinkcije između naracije i konverzacije, već iz hijerarhijski različitih nivoa artikulacije teksta (*allora* sa pauzom ima širi opseg delovanja od onog bez pauze). Autor (*ibid.*) nalaže i traženje odgovora na neka od bitnih pitanja vezanih za upotrebu ovih elemenata: mogu li se međusobno razmenjivati, kumulirati tj. grupisati, te ima li socio-stilističkih razlika u njihovoj upotrebi.

2.1. Monica Berretta

Čvršće temelje za proučavanje DM postavila je M. Berretta (1984) opisujući, upravo sa stanovišta tekstualne lingvistike, forme i funkcije tekstualnih ili pragmatičkih konektora (*connettivi testuali/pragmatici*)[5] u razgovornom jeziku.

Za razliku od semantičkih (rečeničnih) konektora, koji su predmet analize tradicionalnih gramatika i semantike, i koji iskazuju precizan semantički odnos (npr. uzrok, vreme, adverzativnost, tj. onaj koji se obično tumači kao značenjski odnos između rečenica), tekstualni konektori povezuju delove teksta kao jedinice diskursa ili iskaza, ne izražavajući semantički već odnos koji govornik ustanovljava između

[3] Rezultati ove tradicije vidljivi su i kasnije, npr. u klasifikaciji DM ponuđenoj u Mara (1986).
[4] Prevodi svih primera u radu su naši.
[5] Kao srpski ekvivalent za ovaj italijanski naziv prihvatljivim se čini i termin *konektivi* (up., npr. Berruto 2006: 90 koji termine *connettivi* i *connettori* navodi kao istoznačne), ali se odlučujemo za upotrebu termina *konektori* budući da ga smatramo funcionalno svrsishodnijim u srpskom jeziku i da je već ustaljen u domaćoj literaturi (up., npr. Samardžić 1999; Terić 2009).

delova svog diskursa, npr. nastavak ili prekid, zatim objašnjenje (*cioè* 'odnosno/to jest'), egzemplifikaciju (*per esempio* 'na primer'), autokorekciju tj. samopopravku (*o meglio*' ili bolje'*, anzi* 'štaviše'), sažimanje (*insomma, in breve* 'ukratko'); kao u narednom primeru, gde je prvo *ma* pragmatičko i njime govornik signalizira prekid u samom toku diskursa, dok je drugo *ma* semantičko i izražava adverzativnost (*ibid.* 248):

(4) *Ma*, *dicevo appunto, l'imbarazzo della semeiotica medica è incominciato quando hanno incominc/ si son/ i medici si sono accorti che esistevano dei sintomi, ma non esistevano le malattie.*
'Ali, upravo sam rekao, neprilike u medicinskoj semiotici su počele kada su počel/ su/ lekari su primetili da postoje simptomi, ali ne postoje bolesti.'

U pogledu formi konektora, Berretta (*ibid.* 243) napominje da se radi o otvorenoj klasi tj. da nije moguće navesti konačan spisak jezičkih elemenata koji u savremenom italijanskom mogu vršiti ulogu tekstualnih konektora, već samo onih najfrekventnijih, niti su morfološke i sintaksičke kategorije kojima oni pripadaju unapred utvrđene. Kao tekstualni konektori mogu se, naime, upotrebiti: uzvici (*eh*), veznici (*e, ma, perché* 'jer'), prilozi (*cioè, intanto* 'za to vreme'*, appunto* 'upravo'), brojevi (*primo* 'prvo'*, secondo* 'drugo'), predloške sintagme (*per esempio, in realtà* 'zapravo'), performativni izrazi (*dice* 'kaže', *ripete* 'ponavlja') i čitave (čak složene) rečenice.

U vezi s odnosom formi i funkcija konektora, Berreta (*ibid.* 244-246) zaključuje da postoji maksimalan ambigvitet kod manje eksplicitnih i morfološki jednostavnijih formi, npr. *e* 'i' (koje ispoljavaju i tendenciju kombinovanja u nizu: *e quindi* 'i znači'*, quindi allora* 'znači onda'*,* itd.), i potpuna transparentnost kod složenih i eksplicitnih formi (koje dozvoljavaju i da se unutar njih umetnu drugi konektori), kakva je podvučena, umetnuta rečenica u sledećem primeru:

(5) *E quindi l' IMPOSSIBILITÀ*, *per tornare al punto – questo è un esempio, ho aperto una parentesi per un esempio – quindi l'impossibilità di...*
'I znači NEMOGUĆNOST, da se vratim na stvar – ovo je jedan primer, napravio/la sam digresiju zbog primera – znači nemogućnost da...'

Berretta (*ibid.* 249) zapaža da tekstualni konektori nisu podložni prebacivanju u indirektni govor, izuzev ako ne pretrpe transformaciju, npr. upotrebom analitičkog izraza ili leksikalizacijom, kao u slučaju prelaska u indirektan govor inicijalnog *ma* iz već navedenog (4), a za razliku od drugog, semantičkog *ma* koje ostaje nepromenjeno:

(6) *X, ricollegandosi a quanto diceva prima, prosegue dicendo che... i medici si sono accorti che esistevano dei sintomi, ma non esistevano le malattie.*
'X, nadovezujući se na ono što je prethodno rekao, nastavlja govoreći da… su lekari primetili da postoje simptomi, ali ne postoje bolesti.'

Autorka (*ibid.* 250) primećuje i da su tekstualni konektori sintaksički autonomni: ispoljavaju tendenciju pojavljivanja na početku ili kraju rečenice, često im sledi ili prethodi pauza, a kad se jave unutar rečenice, ponašaju se kao umetnuti elementi ostajući „imuni" na sintaksički domet rečenice, nemoguće ih je podvrgnuti negaciji i modifikovati prilozima (npr. *proprio ora* 'baš sad' moguće je samo u slučaju vremenskog *ora* 'sad'*,* ali ne i onog pragmatičkog).

Imajući u vidu navedeno, Berretta (*ibid.* 248) naglašava da je potrebno utvrditi kriterijume na osnovu kojih će se izraditi taksonomija konektora i napominje da identifikacija semantičke naspram pragmatičke upotrebe konektora ne donosi uvek pouzdane rezultate.[6]

[6] Up. Licari & Stame (1988: 171) koje ukazuju na postojanje ambigvitetnih slučajeva u kojima granica razlikovanja između semantičke i konverzacijske tj. pragmatičke upotrebe markera nije uvek dovoljno jasna. Up. i Stati (1986) koji takođe uvodi distinkciju između tzv. sintaksičkih i pragmatičkih konektora, ali nudi i naznaku klasifikacije pragmatičkih

Temelji proučavanja DM značajno su konsolidovani u autorkinom potonjem radu (Berretta 1994) u kome se fokusira na ove elemente, smatrajući njihovu učestalu upotrebu jednom od odlika razgovornog jezika (uz fragmentarnost tj. „iscepkanost" diskursa, dominantnost semantike nad sintaksičkim pravilima, čvrstu povezanost sa datom situacijom) i pripisujući im ulogu artikulisanja i povezivanja teksta, kao i upravljanja interakcijom, ulogu koju npr. vrši inicijalni *allora* u studentovom odgovoru na ispitu (*ibid.* 246, naša emfaza; za ostale markere v. dalje):

(7) *A*: *ci spiega che cos'è il cosiddetto "monitor"?*
B: *allora, il monitor è diciamo così una mhm una specie di strumento di controllo presente diciamo così nella testa di un individuo, nel senso che specificamente dal punto di vista dell'apprendimento linguistico perché poi in realtà sembra che il monitor sia uno di quegli elementi, a differenza per esempio del filtro e dell'organizzatore, sembra essere un elemento che ha delle funzioni più relative a principi cognitivi e quindi non solo di controllo linguistico eh comunque è quell'elemento che controlla in qualche modo la produzione consapevole della lingua.*
'A: hoćete li da nam objasnite šta je to takozvani „monitor"?
B: pa, monitor je takoreći jedna mhm jedna vrsta kontrolnog instrumenta koji je prisutan takoreći u glavi pojedinca, u smislu da posebno s tačke gledišta učenja jezika zato što sem toga zapravo izgleda da je monitor jedan od onih elemenata, za razliku od na primer filtera i organizatora, izgleda da je element koji ima funkcije više vezane za kognitivne principe i stoga ne samo jezičke kontrole eh u svakom slučaju to je onaj element koji kontroliše na neki način svesnu produkciju jezika'

Štaviše, Berretta (*ibid.* 247-248) nalazi da DM vrše (neretko istovremeno) dve osnovne funkcije: 1) tekstualnu, u vezi s organizacijom teksta, i 2) socijalnu ili fatičku, vezanu za interakciju sa sagovornikom:

1) U funkciji organizacije teksta, a u svojoj ulozi elemenata artikulacije, DM signaliziraju delove teksta i iskazuju njihove međusobne odnose (poput uloge koju u pisanom jeziku igra interpunkcija), dok u ulozi demarkatora (*demarcativi,* tj. elemenata artikulacije u užem smislu)[7] signaliziraju početak (uzimanje reči, npr. *allora, ora, dunque, beh* 'dobro'*, ecco*), nastavak i završetak teksta (okončanje/ustupanje reči, npr. *no* 'ne'*, capito* 'jasno'*, chiaro* 'jasno'*, vero* 'je l' da'), pri čemu su tipično odvojeni od ostatka iskaza intonacionom pauzom. Tekstualnu ulogu, bilo u monologu ili u konverzaciji, često vrše i tekstualni ili pragmatički konektori i to tako što ukazuju na postojeći tip odnosa između delova teksta (slično onome što na semantičkom i sintaksičkom nivou čine veznici): npr. između date tvrdnje i njenog opravdanja, primera, reformulacije ili objašnjenja, itd. Tako npr. u već navedenom (7) *perché poi* otvara digresiju i ukazuje da ona predstavlja opravdanje za tvrdnju, a *comunque* označava kraj digresije i povratak na glavnu temu diskursa, signalizirajući i da usleđuje zaključak. Među tekstualnim konektorima naročito su učestali: *cioè* koji uvodi reformulaciju, autokorekciju i(li) objašnjenje; *perché* i *infatti* 'naime/u stvari' koji uvode argumentaciju; *così* 'tako'*, allora, quindi, insomma, comunque* za posledice i zaključke; *e* i *ma* u otvaranju iskaza za dodavanje i uvođenje nove teme.

2) U svojoj fatičkoj funkciji (*fatismi, indicatori fatici*), DM služe održavanju kontakta i socijalnog odnosa sa sagovornikom: privlače mu pažnju (*senti, veda* 'vidite'*, guarda* 'gledaj'*, ascolta* 'slušaj'*, sai* 'znaš'*, scusa* 'izvini') i održavaju njenu budnost (*figurati* 'zamisli'*, immaginati* 'zamisli'), podstiču ga na izražavanje slaganja (*no?, vero?, capisci?* 'shvataš?'*, capito?*), ali i iskazuju govornikovo slaganje (*certo* 'svakako'*, già, chiaro, giusto* 'tačno'*, m-m* 'mhm'*, ah* 'ah'*, (sì) sì* '(da) da'*, ho capito* 'shvatio/la

konektora razlikujući među njima one koji uvode: primer, generalizaciju, parafrazu; sličnu ili suprotnu ideju; objašnjenje ili samopopravku; zaključak; odnosno one koji u dijalozima: povezuju govornikov iskaz sa prethodnim diskursom (metatekstualni konektori); uvode sagovornikov iskaz kao „reakciju" na onaj govornikov; ukazuju na govornikovu želju da promeni temu; signaliziraju povratak na glavnu temu; uvode iskaze koji sadrže slaganje ili neslaganje.

[7] Prihvatljivim nam se čini i termin *demarkativi* (Samardžić 1999, 2006; up. *demarkativni konektori* kod Terić 2009: 170), ali iz doslednosti sa odabranim terminom *konektori* (up. fusnota br. 5) i u nemogućnosti upućivanja na obimniju domaću literaturu, ostajemo pri ponuđenom.

sam') i ublažavaju lične tvrdnje (umetanjem *non so* 'ne znam', *(mi) sembra* 'čini (mi) se', *probabilmente* 'verovatno', *per dire* 'takoreći', *praticamente* 'praktično', *in pratica* 'praktično', ili upotrebom, obično pri zatvaranju, opštih formula poput *così, cose così* 'i tako to', *quelle cose lì* 'tako nešto', *roba del genere* 'nešto slično').

Demarkatori, tekstualni konektori i fatički markeri mogu se kumulirati, kao u primeru sleda sačinjenog od demarkatora otvaranja *e*, anaforičkog konektora *allora* (koji upućuje na prethodno opisanu situaciju tj. teškoću prilikom parkiranja u prisustvu grupe mladih) i fatičkog markera *niente* (*ibid.* 248, naša emfaza):

(8) *e- allora niente, ho detto «parcheggiatemela voi per favore»*
'i- onda ništa, rekao sam „parkirajte mi ga vi molim vas"'

Napokon, Berretta (*ibid.* 249) zapaža i da se neki od navedenih markera veoma učestalo koriste, „bez određene funkcije koja bi se dala identifikovati", odnosno da ispoljavaju varijacije u zavisnosti od tipa teksta, datog jezičkog varijeteta, idiolekatskih preferencija, a u vidu opštih i blago emfatičkih uzrečica tj. poštapalica (*intercalari*) ili kao nespecifični tekstualni konektori (npr. *cioè, così, ecco, insomma*).[8]

2.2. Gaetano Berruto

Među par desetina odlika italijanskog razgovornog jezika, Berruto (1985: 134-135) svrstava i DM ističući njihovu ulogu u otvaranju i zatvaranju diskursa, artikulaciji teksta, unutrašnjem strukturiranju verbalne interakcije. To su, npr.: *guarda/guardi* 'gledaj/gledajte' (kao marker otvaranja), *per esempio* (u slabije kontrolisanim registrima, kao potvrdna replika/odgovor sagovornika), *niente* (marker otvaranja ili zatvaranja), *non so* (umetnuti marker ublažavanja/hezitacije), *dice* (uvodnik ili marker citiranja/indirektnog govora).

Prema Berrutu (1993: 42-43), ova obimna kategorija uključuje zapravo nekolicinu potkategorija, ilustrovanih u narednom primeru: signale ublažavanja (*diciamo* 'da kažemo/recimo', koji može vršiti i korekciju ili reformulaciju), demarkatore (*insomma*, koji ukazuje na zaključak, ali i na ublažavanje i nesigurnost pri iznošenju tvrdnje; *no*, marker zatvaranja, koji se javlja i u fatičkoj funkciji, u cilju podstrekivanja potvrde ili slaganja; *ecco,* takođe u funkciji zatvaranja, zaključivanja i naglašavanja, premda može biti i formula otvaranja), pragmatičke konektore (koji signaliziraju vrstu semantičkog odnosa između delova teksta, kao *cioè*, koji uvodi reformulaciju ili objašnjenje, a može biti i ispunjivač, i tada je desemantizovan), fatičke markere (*eh*, u funkciji potvrde onoga što je rečeno, ali i zatvaranja ili ispunjene pauze, kao u poslednjem redu):

(9) *mentre quello di prima era- una cos- più- diciamo... medioborghese, ecco... poi man mano che si va in alto nelle classi sociali, eh, c'è un tipo di- dialetto romano molto più- raffinato... che non si riconosce a prima vista ma però si sente che è romano, insomma, no... e questo non lo saprei fare, cioè... di tipo, di sapore intelettuale... ecco... diciamo, no... però questo non, eh..., cioè, sarebbe* [...].

[8] Up. Stame (1994: 207, 1999; Licari & Stame 1988) koja govori o „slaboj" funkciji DM (*funzione debole*), obično usmerenoj na kontrolu vlastitog diskursa i na održanje konverzacije, smatrajući je bliskom funkciji za koju Schiffrin (1987: 321) misli, u slučajevima kad se markeri upotrebljavaju za previše obimne i raznovrsne ciljeve u diskursu, da slabi njihov doprinos komunikaciji. Stame (1999: 183), međutim, ističe da se pomenuta „slaba" funkcija ne može svesti na onu ispunjivačku, niti na manifestaciju idiosinkratičkog stila. Zajedno sa Contento, Licari i Mizzau, Stame pripada grupi okupljenoj oko interdisciplinarnog projekta proučavanja DM na Univerzitetu u Bolonji (sa stanovišta psiholingvistike, didaktike stranih jezika, psihologije komunikacije) u periodu od 1987. do 1999. godine. Grupa je imala za cilj da sastavi repertoar frekventnosti DM u upotrebi u razgovornom italijanskom jeziku i da analizira njihove specifične funkcije u konverzaciji, i to posmatrajući pragmatičke funkcije markera kroz dinamiku *dvostrukog kretanja* (*doppio movimento;* Stame 1994, 1999; Licari & Stame 1988, 1989; Contento 1994) tj. izražavanje slaganja *vs*. neslaganja, približavanja *vs.* udaljavanja, prihvatanja *vs.* odbijanja. Projekat, međutim, nije urodio značajnim rezultatima (up. Stame 1999: 169).

‘dok je onaj pre bio- jedna stva- više- da kažemo… srednjegrađanski, eto… zatim malo-pomalo kako se ide u visinu po društvenim slojevima, eh, ima jedna vrsta- rimskog dijalekta mnogo više-prefinjenog… koji se ne prepoznaje na prvi pogled al’ se čuje da je rimski, ukratko, ne… i to ne bih umeo da uradim, to jest… tipa, u intelektualnom tonu… eto… da kažemo, ne… ali to ne, eh…, to jest, bilo bi [...]’

Na osnovu navedenih, višestrukih funkcija[9] Berruto (*ibid*. 43) napominje da su mnogi od ovih elemenata polisemični i da na razne načine doprinose semantičkom i informativnom sadržaju teksta, kao i konstruisanju odnosa između govornika i sagovornika. Sem toga, mnogi od njih mogu se i kumulirati (npr. u (9) *ecco, diciamo* i *no*).

2.3. Luca Serianni i saradnici

Serianni i Castelvecchi (1989) pod DM podrazumevaju elemente koji imaju dve funkcije: kao signali delimitacije tj. demarkatori (signali otvaranja ili zatvaranja pozicionirani na početku ili na kraju (dela) teksta), i kao konektori (elementi koji povezuju delove teksta ili vrše njihovu unutrašnju artikulaciju). Obe grupe markera potiču od raznih gramatičkih kategorija: glagola, veznika, uzvika, itd., čak i rečenica, a zajedničko im je i to da se ne upotrebljavaju zbog svoje semantičke vrednosti, već da teže da se „liše“ značenja kako bi isključivo vršili funkciju tekstualne kohezije: npr. marker *dico* u (10), ne znači doslovno *io dico* ‘ja kažem’, već prosto ima ulogu formule otvaranja, kojom govornik usmerava na sebe pažnju primaoca poruke tj. sagovornika (*ibid.* 362):

(10) *Dico, ti sembra questo il modo di comportarsi?*
‘Da ti kažem, misliš li ti da je to ponašanje u redu?’

Osim toga, mnogi markeri mogu se upotrebiti i kao demarkatori i kao konektori, npr., *eh* kao demarkator otvaranja (11a) ili zatvaranja (11b), odnosno kao konektor-ispunjivač (11c) (*ivi*):

(11) a. *Eh, questa macchina è proprio bella!*
b. *Questa macchina è proprio bella, eh?*
c. *Questa macchina... eh ... è proprio bella.*
a. ‘E, ova kola su baš lepa!’
b.‘Ova kola su baš lepa, a?’
c. ‘Ova kola… eh… su baš lepa.’

Imajući u vidu da je u razgovornom jeziku vreme na raspolaganju za planiranje diskursa znatno kraće od onog u pisanom jeziku, Serianni (*ibid*. 363) smatra da upotreba DM, čak i prividno redundantna, često garantuje komunikativnu prikladnost teksta, na uštrb, recimo, formalne savršenosti, svojstvene pisanim tekstovima: otud se u zamišljenom dijalogu na temu pozajmice može očekivati da pitanje obiluje demarkatorima otvaranja utoliko više što je izraženije govornikovo strahovanje da direktno pristupi temi, odnosno da odgovor sagovornika sadrži veći broj DM koji ukazuju na nelagodnost ukoliko on ispoljava rezerve prema ponuđenoj temi:

(12) *A*: *Ehm... io... sì ... insomma, avresti cinque milioni da prestarmi?*
B: *Io... veramente... ecco, non ho molta disponibilità di liquidi in questo momento.*
‘A: Hm… ja… da… ukratko, da li bi imao pet miliona da mi pozajmiš?’
‘B: Ja… zapravo… eto, ne raspolažem sa mnogo sredstava u ovom trenutku.’

[9] Iste funkcije markera identifikuje i D’Achille (2003); up. i Berretta (1994).

U osnovne tipove DM Serianni (*ibid*. 363-364) svrstava: formule pozdravljanja, npr. *buongiorno* 'dobar dan', *arrivederci* 'doviđenja'; ispunjivače, poput *allora, insomma, dunque*, itd. (Bustorf 1974, nav. u Serianni & Castelvecchi 1989: 363); zatim veznike, npr. *ed* 'i', *e quindi,* kao posebnu klasu u okviru tekstualnih konektora (Berretta 1984: 243, nav. u Serianni & Castelvecchi 1989: 363); ističući da u dužim, monološkim izlaganjima funkciju markera mogu vršiti čak i cele rečenice, i to: u svrhu vraćanja na prethodno izloženo (*come dicevo prima* 'kao što sam prethodno rekao/la'; *ma, per tornare al punto* 'ali, da se vratimo na stvar'), planiranja nastupajuće teme i održavanja budnosti sagovornikove pažnje (*come vedremo tra breve* 'kao što ćemo uskoro videti'; *come avrò modo di dirvi in seguito* 'kao što ću nadalje imati prilike da vam kažem'), najavljivanja završetka izlaganja (*mi pare che sia tutto* 'čini mi se da je to sve'; *per oggi basta così* 'za danas je dosta').

U potonjim radovima, Serianni (Serianni & Antonelli 2011: 91) modifikuje svoj stav o DM, tako što među njih ne ubraja više tekstualne konektore,[10] već formule ublažavanja (*per dire, diciamo, in un certo senso* 'u izvesnom smislu'), hezitacije ili oklevanja (*mhm* 'mhm', *vediamo* 'da vidimo', *dunque*), egzemplifikacije (*mettiamo* 'recimo', *diciamo*), rečenične reformulacije (*voglio dire* 'hoću da kažem', *cioè*), kontrole prijema poruke i razumevanja (engl. *feed-back*: *mi senti?* 'čuješ (li) me?', *no?, capito?, vero?, non trovi?* 'slažeš se?'), kao i demarkatore (reči ili izrazi koji otvaraju ili zatvaraju diskurs, konverzaciju ili turnus: *Come va?* 'Kako je?', *Che si dice?* 'Šta se kaže?', *A presto* 'Vidimo se uskoro', kao i pozdravi).

2.4. Maurizio Dardano i Pietro Trifone

Kako to čini Serianni u ranim radovima, Dardano i Trifone (1995) takođe u DM, za koje navode da potiču od različitih morfoloških kategorija i rečenica, ubrajaju demarkatore, koji ističu tačke prelaska između jednog tekstualnog bloka i onog narednog, kao i konektore, koji signaliziraju logičko-semantičke odnose između dva dela teksta: distinkcija između pomenutih funkcija nije, međutim, izričita budući da isti element može istovremeno i spajati i delimitirati delove teksta, ali je markerima svakako zajedničko to da regulišu unutrašnju artikulaciju teksta. Osim toga, upotreba DM, koje autori (*ibid*.) vide kao koheziona sredstva i u njih ubrajaju forme poput: *allora, figurati, mah* 'ma', *come abbiamo già visto* 'kao što smo već videli', *come ti dicevo* 'kao što sam ti rekao/la', *secondo me* 'po meni', učestalija je u usmenoj komunikaciji, dok u onoj pisanoj njihovu funkciju delom vrši interpunkcija.

Dardano i Trifone (*ibid.* 539) preciziraju da konektori mogu imati semantičku i pragmatičku vrednost: semantički konektori (13a) ističu vrstu odnosa (uzročni, vremenski, logički ili dr.) između dve proste ili složene rečenice i potpadaju pod tradicionalnu kategoriju koordinativnih i subordinativnih veznika, dok pragmatički konektori (13b) prvenstveno iskazuju odnos govornika prema iskazu:

(13) a. *ha quarant'anni <u>ma</u> non li dimostra*
b. *<u>ma</u> non dire scemenze!*
a. 'ima četrdeset godina <u>ali</u> se to (na njemu/njoj) ne vidi'
b. '(<u>a)ma</u> ne govori gluposti!'

2.5. Emanuela Cresti

Za DM E. Cresti (2000: 137) konstatuje da ne čine leksičku klasu već da ih određuju njihove funkcije, koje mogu „ispunjavati" različiti leksički izrazi, premda je uočljivo postojanje izvesnih leksičkih i sintagmatskih preferencija u obavljanju određenih funkcija. Uz napomenu da imaju slobodnu distribuciju i da se mogu javiti više puta u istom iskazu, kao i da je proučavanje njihovog intonacionog karaktera tek u povoju, autorka (Cresti 2000: 138-145, naša emfaza; up. Cresti & Gramigni 2004) na osnovu najbitnijih od brojnih funkcija koje oni mogu vršiti, razlikuje sledeće DM:

[10] Up. Serianni & Antonelli (2006: 56), gde se uz ostale navedene kategorije među DM ubrajaju i tekstualni konektori i koheziona sredstva (*coesivi*).

- Pokretači ili incipitne forme (*incipit*): najučestaliji su, javljaju se obično na početku iskaza, čine ih prilozi *(allora, dunque, comunque, quindi, no, sì, insomma, ecco*) ili veznici u priloškoj funkciji (*e, e poi* 'i onda'*, ma, però* 'ali'*, perché*), lične zamenice (najrasprostranjenija je *io* 'ja'), uzvici (*ehm* 'ehm'*, uhm* 'hm'*, ooh* 'ooh'), a funkcija im je da upućuju na konkretnu govornu situaciju i da ekspliciraju govornikovu želju da započne ili nastavi svoju reč:

(14) *allora / senti / per l' acquisto della prima casa / ci sono vari documenti da presentare //*
'znači / čuj / za kupovinu prvog stana / treba dostaviti razna dokumenta //'

- Fatički markeri (*fatici*): drugi po učestalosti, služe proveri da komunikacija (naročito telefonska) dobro funkcioniše i obezbeđivanju da kanal ostaje otvoren. Mogu se naći u bilo kojoj poziciji u iskazu i najčešće su sačinjeni od flektivnih glagolskih formi, glagola percepcije (*senti* u (14)*, (hai) capito* 'shvatio/la (si)'*, vedi/vedete* 'vidi/vidite'*, guarda, sa* 'znate'*, dico, scusi* 'izvinite'), ali i prideva i priloga (*vero, no*), uzvika (*eh*), s tim da fatičku ulogu mogu vršiti i idiosinkratički izrazi (*naturalmente* 'naravno'*, generalmente* 'generalno'*, infatti*), koje govornik katkad ubacuje u svoj iskaz:

(15) [...] *naturalmente / del colore delle ditte //*;
'[...] naravno / u boji preduzeća //'

- Oslovljivači ili alokutivne forme (*allocutivi*): zaduženi za kontrolu komunikacije kroz direktno obraćanje sagovorniku upotrebom vlastitih imena, naziva socijalnog statusa ili uloge, ličnih zamenica, opisnih prideva; slobodne su distribucije, mada se obično nalaze na početku iskaza; tradicionalno spadaju u vokative:

(16) *mi dica / signorina //*
'recite mi / gospođice //'

- Podstrekači ili konativne forme (*conativi*): ređi nego oslovljivači, služe pokušaju da se izvrši direktan pritisak na sagovornika kako bi nešto preduzeo, odustao od datog ponašanja ili ga promenio. Leksički su raznovrsni, čine ih: imenice (*forza* 'napred'), prilozi i predlozi u priloškoj upotrebi (*su* 'hajde'), glagolske sintagme (*dai* 'daj'*, vai* 'idi'), pridevi (*attento* 'pazi'). Obično se javljaju na kraju iskaza i češći su u razmenama s višim stepenom poverenja između sagovornika, u govoru mladih osoba ili odraslih koji se obraćaju deci:

(17) *dammi dumilacinquecinquanta / vai //*
'daj mi dve 'iljade petsto pedeset / idi/hajde'

- Komentari ili parentetične forme (*incisi*): ovi, metalingvistički markeri služe govorniku da neposredno komentariše sadržaj svog iskaza, u vidu njegove interpretacije ili jezičke instrukcije pre svega usmerene ka sagovorniku. Nisu toliko učestali u porodičnim i privatnim interakcijama koliko u onim javnim tj. u svim onim izlaganjima koja teže objektivnosti. Imaju raznovrsne leksičke manifestacije: npr. u formi modalnih priloga i onih koji služe iznošenju vlastitog mišljenja *probabilmente, naturalmente, praticamente* i *generalmente* u (18); zatim, formula *cioè, ovvero* 'ili/odnosno'*, voglio dire, come si dice* 'kako se kaže' i *per esempio* u (19), putem kojih se metalingvistički komentariše jezički materijal izraza, a javljaju se unutar ili na kraju, ali ne i na početku iskaza, jer nije moguće komentarisati iskaz koji još nije realizovan:

(18) *siccome / generalmente / vanno tutti a picchiarsi / in piazza*
'pošto / generalno / idu svi da se tuku / na trgu'
(19) *perché ci sono alcuni / per esempio / che sono ladri //*
'jer ima nekih / na primer / koji su lopovi //'

2.6. Elizaveta Khachaturyan

Od ostalih studija na temu DM, rad E. Khachaturyan (Khaciaturian 2001, 2002; Khachaturyan 2010, 2011) izdvaja se po svom semantičkom pristupu njihovom proučavanju, i to s fokusom na: *diciamo*, *senti*, *guarda, davvero* 'stvarno'*, veramente* 'zaista'.[11] Pod DM Khachaturyan (2011: 96) podrazumeva klasu (nepragmatičkih) jedinica jezika, koje su u ravni sa tradicionalnim vrstama reči (imenice, pridevi, glagoli, itd.) i koje poseduju opšta, formalna svojstva, a ne samo ona funkcionalna.

U okviru klasifikacije bazirane na semantičko-formalnim kriterijumima, potencijalno naročito korisne u kontrastivnoj analizi, čiji je tvorac D. Paillard (2009, nav. u Khachaturyan 2011: 98), a koju Khachaturyan (2011: 98-105[12]) primenjuje na italijanski jezik, DM se dele na sledeće klase:

a) diskursni markeri u užem smislu (*segnali discorsivi,* fr. *mots du discours*): najproučenija klasa, koja uglavnom ima formu priloga, kakvi su npr. *davvero* i *veramente*:

(20) È *un film d'azione* [...]. *Un film davvero bello, vedrete*
'To je jedan akcioni film [...]. Jedan stvarno lep film, videćete'

b) partikule ili čestice (*particelle,* fr. *particules énonciatives*): među koje se obično ubrajaju elementi tradicionalno definisani kao tekstualni veznici, npr. *d'altronde* 'uostalom'*, pure* 'takođe'*, altrimenti* 'inače'[13]:

(21) *Questo è un grave sacrificio che ci viene imposto. D'altronde bisogna accettare le regole del gioco democratico.*
'Ovo je jedna velika žrtva koja nam se nameće. Uostalom treba prihvatiti pravila demokratske igre.'

c) modalizatori (*modalizzatori,* fr. *modalisateurs*): najmanje proučena klasa elemenata tradicionalno opisanih kao „indikatora umanjenja preciznosti" (Khachaturyan 2011: 103), koji se često javljaju kao verbalni tikovi ili ispunjivači i koje obično karakteriše delimična ili potpuna desemantizacija, premda Khachaturyan (*ivi*) smatra da svaki element čuva određenu semantiku, kojom se može objasniti njegova tipična upotreba u specifičnom kontekstu. Npr.:

(22) [...] *aveva impiegato intere pagine del Popolo d'Italia a denigrare il padre della sua interlocutrice, e poi, giunto al potere, gli aveva praticamente confiscato La Stampa.*
'[...] upotrebio je čitave stranice u „Popolo d'Italia" da ocrni oca svoje sagovornice, a onda, kad je došao na vlast, praktično mu je konfiskovao list „La Stampa"'

d) markeri govorenja (*segnali del dire,* fr. *mots du dire*): čine ih obično elementi formirani od *verba dicendi*: *diciamo, per così dire* 'takoreći'*, a dir il vero* 'istini za volju'*, vuol dire* 'znači'*, dico,* itd., a služe isticanju odnosa između komponenti komunikacije i ukazivanju na distancu između onoga što se želi reći i onoga što je rečeno:

(23) *Proposte di assoluzione non ce ne saranno molte, ma – ha anticipato il rappresentante dell'accusa – non mancheranno richieste di condanna a pene miti per degli imputati, diciamo di serie C* [...].
'Predloga za oslobađajuće presude neće biti puno, ali – najavio je predstavnik tužioca – neće izostati zahtevi za osudu na blage kazne za one okrivljene, da kažemo iz treće lige [...]'

[11] Pristup je zasnovan na *la théorie de l'énonciation* (A. Culioli) i razrađen u okviru projekta realizovanog na Univerzitetu Pariz 7 s ciljem proučavanja DM u francuskom i ruskom jeziku.
[12] Primeri koji slede preuzeti su iz novinskih članaka (*La Repubblica*).
[13] Detaljnije o ekvivalentnosti u Moderc (2015).

Svaka klasa DM ima specifičnu ulogu u diskursu i svoje semantičko-sintaksičke odlike, a svaki pojedinačni marker, čija forma često ukazuje na pripadnost određenoj klasi, poseduje svoj semantički identitet koji ostaje nepromenjiv u bilo kojem kontekstu i koji ga izdvaja od ostalih markera sa sličnim funkcijama (*ibid.* 106).[14] Semantički identitet markera dobija se analizom njegovih mogućih upotreba i varijacija u kontekstu, a u identifikovanju individualnih svojstava markera važnu ulogu ima i leksema od koje on vodi poreklo i s kojom je u vezi (*ibid.* 97-98).

3. DISKUSIJA

Kako se iz opisa navedenih studija može uočiti, uprkos međusobnim razlikama u pristupu (bilo da je on u osnovi tekstualni, gramatički ili semantički), brojni autori (Berretta, Berruto, Serianni, Dardano i Trifone, Cresti, Khachaturyan) ipak su u izvesnoj (manjoj ili većoj) meri saglasni po pitanju određenih karakteristika DM, koje ćemo u ovom odeljku predočiti.

Tako u pogledu termina kojima se markeri označavaju dominira naziv *segnali discorsivi* (Serianni & Castelvecchi 1989; Berretta 1994; Dardano & Trifone 1995; Khaciaturian 2001, 2002; Khachaturyan 2011; Cresti & Gramigni 2004; D'Achille 2003; Berruto 1993, 2006; Serianni & Antonelli 2011), premda se javljaju i brojni drugi: *riempitivi* (Bustorf 1974), *segnali del dialogo* (Bustorf 1974), *elementi di articolazione* (Stammerjohann 1977), *connettivi testuali* (Berretta 1984), *connettivi pragmatici* (Berretta 1984), *particelle discorsive* (Berruto 1993, Berretta 1994), *segnali di articolazione* (Berruto 1987), *segnali del discorso* (Berretta 1994), *ausilii dialogici* (Cresti 2000). Raznovrsnost termina ispoljava se i na nivou radova pojedinačnih autora: tako npr. Berretta i Berruto upotrebljavaju *segnali discorsivi* (Berretta 1994, Berruto 1993, 2006), ali i *connettivi testuali* (Berretta 1984), *connettivi pragmatici* (Berretta 1984), *particelle discorsive* (Berretta 1994), *segnali del discorso* (Berretta 1994), odnosno *particelle discorsive* (Berruto 1993) i *segnali di articolazione* (Berruto 1987).

U pogledu formi koje autori ubrajaju u DM, uočavaju se kao najzastupljenije: *allora*, *dunque*, *insomma* i *ma*, zatim *cioè, ecco, eh, no?, per esempio, praticamente, quindi, sì, vero?,* kao i niz glagolskih markera, poput *capito?, dice/diciamo, guarda/guardi, non so, sai, scusa, senti, vedi/veda/vediamo, voglio dire.*

Gotovo svaki od autora drži da, gramatički posmatrano, DM ne čine jedinstvenu grupu, odnosno da se pre radi o jednoj gramatički heterogenoj kategoriji reči i izraza, budući da mogu poticati od veznika (*ma*), priloga (*allora*), glagola (*diciamo*), i dr. Interesantno je da Cresti u DM ubraja i uzvike i vokative, ali i lične zamenice, kao uostalom i Serianni i Castelvecchi koji u markere svrstavaju i pozdravne formule. Važna napomena u ovom smislu je i da se kod većine navedenih autora, a tu se prvenstveno izdvajaju Serianni i Castelvecchi, u markerskoj funkciji javljaju ne samo reči, već i izrazi i čitave rečenice. Stoga smatramo da je uputno rešenje, kada su u pitanju gramatička svojstva markera, prihvatanje Berrettinog stava da se oni moraju uzeti za otvorenu klasu.

S tim u vezi, bitno je skrenuti pažnju i na teškoću prilikom razlikovanja DM od ostalih kategorija, ilustrovanu primerima (1) i (2), (4) i (6), (13a) i (13b), kao i na njihovo (delimično) preklapanje sa kategorijom konektora (up. Berretta, Berruto, Serianni, Dardano i Trifone). Na ovakve poteškoće ukazuje i sama Berretta kroz napomenu, kako smo istakli, da razlučivanje semantičke od pragmatičke upotrebe konektora ne garantuje uvek pouzdane rezultate.

Upravo u svrhu rešavanja tog pitanja autorka je načinila i značajne napore u cilju preciziranja sintaksičko-distributivnih odlika DM, kojih se ostali autori sporadično dotiču, poput kumuliranja markera (up. Berretta (8), Berruto (9)) ili njihove međurazmenjivosti (up. Bustorf (3a)-(3c), Khaciaturian (fusnota 13) koja nalazi i primere kada markeri ne mogu biti međusobno razmenjivi). Berretta zapaža da su pragmatički konektori sintaksički autonomni, da generalno nisu podložni prebacivanju u indirektni

[14] Tako autorka (Khaciaturian 2001, 2002) izdvaja slučajeve u kojima, nasuprot utvrđenoj međurazmenjivosti DM (v. (3a)-(3c)), primera radi, marker *senti* ne može biti zamenjen markerom *guarda*, kao što ni *davvero* i *veramente* ne mogu biti međusobno razmenjivi.

govor, kao ni podvrgavanju negaciji i modifikovanju prilozima. Ova zapažanja naročito su važna ako se ima na umu da je na osnovu njih moguće utvrditi da određeni element vrši funkciju DM u datom kontekstu.

Nadalje, a u vezi sa distributivnim karakteristikama, Serianni, Cresti i Khachaturyan napominju da markeri mogu imati slobodnu distribuciju u iskazu, dok Berretta ističe da se oni radije ispoljavaju na početku ili na kraju rečenice, premda ne isključuje mogućnost njihovog javljanja i unutar rečenice. Stoga se nameće zaključak da se markeri odlikuju različitom distribucijom unutar iskaza, bilo da je reč o inicijalnoj, medijalnoj ili finalnoj poziciji.

Kada je reč o semantičkim karakteristikama, kod analiziranih autora preovladava stav da su DM lišeni značenja tj. desemantizovani (Serianni i Castelvecchi, Berruto, Khachaturyan), uz izvesna odstupanja: Berruto ih vidi kao generalno polisemične, budući da na razne načine mogu doprineti semantičkom sadržaju teksta, dok Khachaturyan smatra da svaki marker, nezavisno od konteksta u kom se upotrebljava (a važnost konteksta kod ove autorke naročito je naznačena), ipak čuva svoj semantički identitet.

Na temu uloga koje DM mogu vršiti, primetan je generalni stav autora (Berretta, Berruto, Serianni i Castelvecchi, Dardano i Trifone) da im je distinktivno obeležje polifunkcionalnost, pod čime se podrazumeva da je jednom markeru (neretko istovremeno) moguće pripisati više različitih funkcija. Da su DM pre svega jedna funkcionalna kategorija potvrđuje i Berrettino razlikovanje njihove socijalne ili fatičke i tekstualne funkcije, a naročito to što gotovo svi autori (izuzev Khachaturyan) ističu njihovu ulogu u strukturiranju ili artikulaciji diskursa (otvaranju i zatvaranju reči), s tim da ne treba prenebregnuti navođenje funkcije apelovanja na sagovornikovu pažnju (Bustorf, Serianni i Castelvecchi), kao i povezivanja delova diskursa (Berretta, Serianni i Castelvecchi).

Sem toga, zanimljivo je otkriće da gotovo svaki od autora u svom radu iznosi određenu vrstu funkcionalne klasifikacije DM. Nakon inicijalnih pokušaja od strane Stammerjohanna koji razlikuje signale otvaranja, korekcije i zatvaranja, zapaženo mesto zauzima taksonomija M. Berrette kojom su obuhvaćeni pragmatički konektori, demarkatori i fatički markeri, kao i Berrutova, koji uvodi i signale ublažavanja tj. mitigacije. Za razliku od uprošćene podele na demarkatore i konektore koju slede Dardano i Trifone, kao i Serianni i Castelvecchi, Serianni i Antonelli ukazuju na razuđeniju mogućnost klasifikacije markera eliminišući iz nje konektore i uvodeći formule mitigacije, hezitacije, egzemplifikacije, reformulacije, kontrole prijema i razumevanja. Poseban, originalan doprinos na polju taksonomije markera u novije vreme, predstavljaju petočlana klasifikacija E. Cresti (pokretači, fatički markeri, oslovljivači, podstrekači i komentari) i četvoročlana podela E. Khachaturyan (DM u užem smislu, partikule, modalizatori i markeri govorenja).

4. ZAKLJUČAK

U ovom radu vodili smo se ciljem da se napravi presek stanja u glavnim studijama odabranih autora (Bustorf, Stammerjohann, Berretta, Berruto, Serianni i saradnici, Dardano i Trifone, Cresti, Khachaturyan) uz ukazivanje na raznovrsnost i specifičnosti ovih pristupa. Mogućnost da se DM sagledaju iz raznih perspektiva ukazuje na složenost ove jezičke pojave i otkriva nam prilikom analize bitne različitosti u pogledu njihove taksonomije, a u nešto manjoj meri i na polju terminološkog određenja i funkcionalne deskripcije, gde se istovremeno uočava i niz sličnosti. Čini se da izrada taksonomije funkcija DM, naporedo sa terminološkom odrednicom, predstavlja naročit izazov za istraživače, koji ujedno donosi i najraznovrsnija rešenja. Osim toga, nadalje ostaju otvorena i pitanja koja se tiču preciziranja semantičke prirode DM. Ovakvim sagledavanjem nastojali smo da ponudimo spregu između zaključaka teorijskih razmatranja i rezultata empirijskih istraživanja, s jedne, i njihove moguće praktične primene, s druge strane, a na koncu i ujednačeniji stav o DM u nauci o jeziku.

Literatura

Berretta, M. (1984). Connettivi testuali in italiano e pianificazione del discorso. In L. Coveri (ed.), *Linguistica testuale. Atti del XV Congresso Internazionale di Studi, SLI, Genova-Santa Margherita Ligure 8-10 maggio 1981* (pp. 237-254). Roma: Bulzoni.

Berretta, M. (1994). Il parlato italiano contemporaneo. In L. Serianni & P. Trifone (eds.), *Storia della lingua italiana, vol. 2* (pp. 239-270) . Torino: Giulio Einaudi.

Berruto, G. (1985). Per una caratterizzazione del parlato: l'italiano parlato ha un'*altra* grammatica? In G. Holtus & E. Radtke (eds.), *Gesprochenes Italienisch in Geschichte und Gegenwart* (pp. 120-153). Tübingen: Gunter Narr.

Berruto, G. (1993). Varietà diamesiche, diastratiche, diafasiche. In A. Sobrero (ed.), *Introduzione all'italiano contemporaneo. La variazione e gli usi* (pp.37-92). Roma-Bari: Laterza & Figli.

Berruto, G. (2006). *Corso elementare di lingustica generale.* Torino: UTET.

Bustorf, W. (1974). Riflessioni sui cosiddetti 'riempitivi' italiani. In M. Medici & A. Sangregorio (eds.), *Fenomeni morfologici e sintattici nell'italiano contemporaneo. Atti del VI Congresso Internazionale di Studi, SLI, Roma 4-6 settembre 1972* (pp. 21-25). Roma: Bulzoni.

Ceković, N. (2016). *Diskursni markeri u govornoj produkciji na italijanskom kao drugom jeziku* (Doktorska disertacija). Beograd: Filološki fakultet.

Contento, S. (1994). I *marcatori discorsivi* del colloquio psicologico. In F. Orletti (ed.), *Fra conversazione e discorso. L'analisi dell'interazione verbale* (pp. 217-232). Roma: Carocci editore.

Cresti, E. (2000). *Corpus di italiano parlato.* Firenze: Accademia della Crusca.

Cresti, E. & Gramigni, P. (2004). Per una linguistica *corpus based* dell'italiano parlato: le unità di riferimento. In F. Albano Leoni, F. Cutugno, M. Pettorino & R. Savy (eds.), *Il parlato italiano. Atti del Convegno Nazionale, Napoli 13-15 febbraio 2003,* [CD-Rom]. Napoli: D'Auria Editore.

D'Achille, P. (2003). *L'italiano contemporaneo*. Bologna: Il Mulino.

Dardano, M. & Trifone, P. (1995). *Grammatica italiana con nozioni di linguistica.* Bologna: Zanichelli Editore.

Khachaturyan, E. (2010). The function of mitigation in spoken language. The analysis of "tak skazat" (Russian) and "diciamo" (Italian). *Oslo Studies in Language, 2* (2), 393-412.

Khachaturyan, E. (2011). Una classificazione dei segnali discorsivi in italiano. *Oslo Studies in Language, 3* (1), 95-116.

Khaciaturian, E. (2001). Sul segnale discorsivo *senti. Studi di Grammatica Italiana*, *20*, 127-137.

Khaciaturian, E. (2002). Analisi contestuale dei segnali discorsivi. Indagine su *diciamo. Studi Italiani di Linguistica Teorica e Applicata, 2,* 245-258.

Licari, C. & Stame, S. (1988). The Italian morphemes *no* and *niente* as conversational markers. *Acta Linguistica Hungarica*, *38,* (1-4), 163-173.

Licari, C. & Stame, S. (1989). Pour une analyse contrastive des connecteurs pragmatiques italiens et français: "magari" / "peut-être", "anzi" / "au contraire". *Studi Italiani di Linguistica Teorica ed Applicata, 1-2*, 153-160.

Mara, E. (1986). Per un'analisi dei segnali discorsivi nell'italiano parlato. In K. Lichem, E. Mara & S. Knaller (eds.), *Parallela 2, Aspetti della sintassi dell'italiano contemporaneo. Atti del 3° incontro italo-austriaco di linguisti, Graz 28-31 maggio 1984* (pp. 177-190). Tübingen: Gunter Narr.

Moderc, S. (2015). Su un modo di tradurre l'avverbio serbo "inače" in italiano: il caso dell'equivalente "altrimenti". *Italica Belgradensia*, 2015 (1), 61-79.

Paillard, D. (2009). Prise en charge, *commitment* ou scène énonciative. *Langue Française, 162*, 109-128.

Samardžić, M. (1999). Pragmatički konektori u savremenom italijanskom jeziku. *Riječ*, *5* (1-2), 41–53.

Samardžić, M. (2006). *Od rečenice do teksta. Uvod u sintaksu italijanske složene rečenice.* Podgorica: Univerzitet Crne Gore.

Schiffrin, D. (1987). *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.

Serianni, L. & Antonelli, G. (2006). *L'italiano: istruzioni per l'uso. Storia e attualità della lingua italiana*. Milano: Bruno Mondadori.

Serianni, L. & Antonelli. G. (2011). *Manuale di linguistica italiana. Storia, attualità, grammatica*. Milano-Torino: Bruno Mondadori.

Serianni, L. & Castelvecchi, A. (1989). *Grammatica italiana*. *Italiano comune e lingua letteraria.* Torino: UTET.

Stame, S. (1994). Su alcuni usi di *no* come marcatore pragmatico. In F. Orletti (ed.), *Fra conversazione e discorso. L'analisi dell'interazione verbale* (pp. 205-216). Roma: Carocci editore.

Stame, S. (1999). I marcatori della conversazione. In R. Galatolo & G. Pallotti (eds.), *La conversazione. Un'introduzione allo studio dell'interazione verbale* (pp. 169-186). Milano: Raffaello Cortina Editore.

Stammerjohann, H. (1977). Elementi di articolazione dell'italiano parlato. *Studi di Grammatica Italiana, 6,* 109-120.

Stati, S. (1986). Connettivi interfrasali e coerenza pragmatica. In K. Lichem, E. Mara & S. Knaller (eds.), *Parallela 2, Aspetti della sintassi dell'italiano contemporaneo. Atti del 3° Incontro italo-austriaco di linguisti, Graz 28-31 maggio 1984* (pp. 309-316). Tübingen: Gunter Narr.

Terić, G. (2009). *Sintaksa italijanskog jezika.* Beograd: Filološki fakultet.

APPROCCIO TESTUALE, GRAMMATICO E SEMANTICO AI SEGNALI DISCORSIVI ITALIANI

Riassunto

Il contributo mira ad esporre alcuni dei principali approcci dedicati allo studio dei segnali discorsivi italiani, rilevando al contempo similitudini e discrepanze tra gli studi analizzati. Negli ultimi decenni questo tema presenta un'attenzione crescente nell'ambito soprattutto della pragmatica, insieme agli altri livelli di analisi linguistica, sebbene non manchino contributi in varie altre discipline (linguistica dei corpora, cognitiva, interazionale o applicata, ad es.). Manca tuttavia ancora una consonanza tra gli studiosi operanti in questi campi a proposito di una serie di peculiarità dei segnali discorsivi, quali la definizione terminologica o la tassonomia funzionale. Avendo quindi a disposizione fonti di vario genere, abbiamo deciso di dedicarci agli approcci ritenuti rilevanti nello studio dell'italiano e collocati sostanzialmente tra la testualità, la grammatica e la semantica, seppur consapevoli di aver dovuto tralasciare, nella nostra analisi, la prospettiva pragmatica (C. Bazzanella *et al.*) per ragioni di spazio e di comprensività. Si è tentato dunque di offrire una rassegna dei principali studi degli autori più rappresentativi (Bustorf, Stammerjohann, Berretta, Berruto, Serianni *et al.*, Dardano e Trifone, Cresti, Khachaturyan), con particolare riguardo alla varietà ed alla specificità delle loro conclusioni in modo da rafforzare da un lato il legame tra i risultati degli studi teorico-empirici, e dall'altro, una loro applicazione pratica, garantendo una visione complessivamente più vasta e al contempo bilanciata nei confronti dei segnali discorsivi nell'ambito della scienza del linguaggio.

Parole chiave: lingua italiana, segnali discorsivi, linguistica testuale, grammatica, semantica.

Nevena Ceković
Filološki fakultet
Univerzitet u Beogradu
n.cekovic@fil.bg.ac.rs

IV

ЈЕЗИК У МЕДИЈСКОМ ПРОСТОРУ

UDK 316.774:343.326(5-15)

Владимир Баровић

МЕДИЈСКИ СИСТЕМИ ТЕРОРИСТИЧКИХ ОРГАНИЗАЦИЈА БЛИСКОГ ИСТОКА

У раду се анализира сам термин тероризам, наводи се дефиниција тероризма и даје кратки преглед развоја тероризма као глобалног феномена. Истиче се подела терористичких организација и износе неке од најзначајнијих терористичких акција у прошлости. Аутор истражује настанак „Ал Каиде“ и анализира њене медијске операције. Посебно се анализира настанак „Исламске државе“ и њеног медијског система. У раду се износи анализа најзначајнијих медија „Исламске државе“ са акцентом на онлајн магазине, радио станицу и новинске агенције које шире пропаганду те терористичке групе. Чињеница је да су медији терористичких организација у техничком смислу квалитетни али је њихова пропаганда усмерена на ширење мржње, страха и пружање савета како извести масовне нападе усмерене према цивилима. Свој успон „Исламска држава“ може да захвали добро организованој и централизованој медијској пропаганди, која је обезбедила прилив нових регрута али и ширење страха међу становништвом које је држано у покорности и медијском мраку. Рад доприноси структуралном сагледавању медијске пропаганде савремених терористичких организација са Блиског истока, које масовно користе медије и друштвене мреже у промоцији своје терористичке идеологије.

Кључне речи: медији, тероризам, Блиски исток, „Ал Каида“, „Исламска држава“.

1. УВОД

Реч тероризам је често коришћена у медијском дискурсу иако већина медијских радника не познаје њено порекло као ни историјски контекст у ком је реч настала. Сама реч **терор** – индоевропског је порекла (индоевропски корен *трас* је основа за српску реч *трести се*); у наш језик је ушла преко латинског и њено примарно значење је екстремни страх, ужас. За разумевање термина тероризам важна је француска буржоаска револуција када је први пут употребљен организован, системски револуционарни терор према политичким противницима и то у време јакобинске диктатуре [Beres 1988]. У време владавине терора противници режима су убијани одсецањем главе на гиљотини а иста судбина није мимоишла ни неке од најчувенијих новинара али и вођа револуције који су ликвидирани. “Као и многи револуционари и Ебер је завршио на гиљотини, марта 1794. баш као и жирондинац Жак Пјер Брисо, уредник листа “Patriote Francais“, кога су гиљотинирали јакобинци неколико месеци раније“ [Бјелица и Јевтовић 2006: 56].

Иако постоје ставови да је тероризам производ новог доба, то је феномен који има дубоке историјске корене, јер се за терористички чин сматра убиство Гај Јулија Цезара 44. године п.н.е. али и борба јеврејских верских група Сикара и Зелота против римске власти на подручју данашњег Израела [Срдановић 2002]. У средњем веку је на подручју Блиског истока деловала верска група назарита (грана исламске верске заједнице исмаилита) чији су посебни ратници названи хашишени или асасини- вршили добро организоване атентате [Lewis 2010].

Као повод за избијање Првог светског рата сматра се атентат Гаврила Принципа који је извршио на Франца Фердинадна у Сарајеву јуна 1914. године; потребно је навести да је српска штампа оног времена писала о том чину до детаља [Баровић 2016]. У нашој историографији посебно се третира чин атентата на краља Александра у Марсељу 1934. године као чин тероризма [Волков 1983]. Други светски рат почео је класичном терористичком операцијом, када су

специјалне снаге борбеног СС-а преобучене у пољске војничке униформе, извеле симулацију напада на немачку пограничну радио станицу у Глајвицу да би оптужили Пољаке за наводну агресију на Немачку, након чега је Хитлер без објаве рата напао ту земљу. "Наредног дана, у стању високог узбуђења, канцелар Хитлер информисао је немачки народ да су они у рату са Пољском. Као разлог који је дао за своју инвазију навео је напад регуларних пољских трупа на радио станицу Глајвиц" [Snyder 1998: 116].

2. ОДРЕЂЕЊЕ ТЕРОРИЗМА И ПОДЕЛА ТЕРОРИСТИЧКИХ ОРГАНИЗАЦИЈА

Чињеница је да су представници одређених оружаних формација често представљени у разним светским медијима као „борци за слободу", као што су то били авганистански талибани који су ратовали против Совјета 80-их година прошлог века, да би од напада на САД у тим истим медијима они били представљени као окорели терористи, иако се ради о истим људима и организацијама. „Оно по чему се терористичке групе највише разликују од ослободилачких покрета је исход, односно која ће фракција успети или доживети неуспех у политичкој борби за власт. Такође, борце за слободу и терористе можемо разликовати на основу Женевске конвенције усвојене 1949. године која се тиче заштите цивилног становништва у рату а која, између осталог, забрањује и насиље над животом и личношћу појединца, убијање, масакрирање, суров третман, мучење и узимање талаца а велики број терористичких аката укључује управо ове елементе" [Јазић 2010: 114].

И поред евидентне проблематике у одређењу тероризма, неопходно је дати дефиницију која ће нам помоћи да детерминишемо тај друштвени и у крајњој линији медијски феномен. Једна од дефиниција тероризма која се може маркирати као широко прихватљива гласи: „Ми дефинишемо тероризам као претњу или стварну употребу силе или насиља да се постигну политички циљеви кроз страх, принуду или застрашивање" [Russell et al 1999: 13]. За медије и новинаре је тешко да разликују криминалне активности од тероризма, али је главни елемент који их разликује политичка мотивација и жеља терориста за медијском пажњом. На тај моменат указује Брус Хофман у дефиницији где се тероризам одређује као: „...насилни акт који се предузима нарочито да би привукао пажњу, а онда путем створеног публицитета да би пренео поруку" [Хофман 2000: 118].

Поделу терористичких организација могуће је извести на: „националистичко-етничко-сепаратистичке групе; идеолошке или религиозне групе које не морају увек имати кримогене елементе у свом саставу; групе које су повезане специфичном мотивацијом као што је нихилизам; групе које делују на основу интересног повезивања у циљу политичког афирмисања" [Rusell at al 1999: 31-32]. То је глобална подела терористичких организација које су доста динамичне и неретко мењају устројство чак и лидере, али идеологију никада. На Блиском истоку је најприсутнији тероризам инспирисан џихадистичким тумачењем исламске религије, уз различите организације које делују и у другим деловима света.

Извештавање о тероризму као специфичном феномену не јењава још од првог инцидента у новијој историји који је привукао пажњу светских медија: "Као први савремени акт тероризма са аспекта медијског извештавања са кризних ситуација, можемо маркирати отмицу израелског авиона на лини Рим-Тел Авив која је извршена 23. јула 1968. године. Тада су медији известили о тој кризној ситуацији са свим елементима које данас препознајемо у штампаним и електронским медијима, са том разиком да тада није било интернета" [Баровић 2013: 298]. Потребно је истаћи да се неретко када говоримо о верски инспирисаном тероризму искључиво мисли на исламске терористичке групе што је погрешан и једностран приступ. „Није само исламски тероризам инспирисан религијом већ и разне верске групације имају могућност за терористичко деловање, за шта има примера у медијској пракси нпр. у токијском метроу марта 1995. године верска група „Аум Шинрикјо", бацила је отровни гас сарин..." [Баровић 2013: 298].

3. НАСТАНАК И МЕДИЈСКИ РАТ АЛ КАИДЕ

За разумевање контекста сукоба на најтурбулентнијој геополитичкој позицији савременог човечанства – Блиском истоку, битно је истаћи неколико важних историјских, верских али и културолошко-цивилизацијских елемената. Пророк Мухамед (на арапском језику: محمد; пуно име гласи: Abu al-Qasim Muhammad Ibn Abd Allāh al-Hashimi al-Qurashi) је почетком седмог века нове ере, основао нову религију ислам и захваљујући верским, војним и политичким способностима основао је државу која се проширила (до осмог века) на великим пространствима од данашње Шпаније до Пакистана. Та новооснована држава звала се калифат (на арапском الخلافة الأموية) и била је дом свих верујућих муслимана (заједница правоверних назива се у исламу - ума) и управљана је по верским законима о чијем спровођењу се старао неприкосновени лидер – калифа, који је био и чувар вере. Калифа је био владар али и законити наследник пророка Мухамеда који је код сунита био биран од најбољих и најученијих људи (титула није наследна), док је код шиита то могао бити само директни Мухамедов потомак (из *породице куће* Мухамедове) и то је најбитнија разлика две школе ислама. „Многи муслимани и данас посматрају раздобље калифата као смерницу свог духовног развоја. Међутим, постоје и екстремисти који верују да је обнова универзалне исламске државе могућа и то истим методама и на истим принципима као и пре 13 или 14 векова. Идеолози најопаснијих терористичких покрета данашњице редовно користе историјске паралеле са добом калифата, називајући државе Запада крсташима, са којима је нужна борба у којој је све дозвољено“ [Старовић 2014: 13]. Након пропасти арапских калифата у 13 веку дошло је до доминације Османског царства које влада Блиским истоком, а кога Арапи већином виде као окупаторску силу иако су исте вере. Након пропасти турске империје, колонијалне европске силе преузимају доминацију над Блиским истоком и ту долази до понижења за Арапе које се задржало у свести блискоисточних народа преко сто година. „Кључни документ који дефинише колонијални карактер односа европских сила према Блиском истоку свакако је *Споразум Сајкс-Пико*, који су 1916. године у име својих влада закључиле високе британске и француске дипломате Марк Сајкс и Франсоа Жорж-Пико. Овај тајни споразум је дефинисао линије разграничења између Велике Британије и Француске, односно њихових интересних зона на просторима Месопотамије (данашњи Ирак и Кувајт), Сирије и Палестине након победе у Првом светском рату“ [Старовић 2014: 19-20]. Тај споразум познат је и као „линије на песку“ и данас чини важеће државне границе између Сирије и Либана са Израелом, Јорданом и Ираком. То је злоупотребила „Исламска држава“ која је након повезивања окупираних територија у Ираку и Сирији објавила муслиманском свету да је својим успостављањем као ентитета обрисала вековну срамоту „линија на песку“, што је био смишљен медијски и пропагандни потез. Након успоставе калифата односно „Исламске државе“, терористи су снимили и објавили видео материјал који су назвали „Рушење граница“ и „Крај Сајкс-Пикоа“, што довољно говори колики пропагандни ефекат на блискоисточну популацију има тај споразум стар више од једног века.

Такође је битно истаћи да је салафизам пуритански покрет у оквиру ислама који се позива на исламске корене и ране дане настанка те вере и често се салафизам и вехабизам користе као синоними (припадници тог учења сами се називају салафистима). Након терористичких напада на САД, „Ал Каида“ је постала најпознатија терористичка организација у светским размерама, која је парадигма за све терористичке групе у савременом свету. Кључна особа за оснивање „Ал Каиде“ (на арапском القاعدة и значи темељ или основу) био је Абдулах Јусуф Азам који током борбе муџахедина са совјетском војском у Авганистану осамдесетих година развија радикалну филозофију светског џихада, који по њему треба да постане наднационални и општи муслимански пројекат. Јусуф Азам је у циљу борбе са Совјетима у Пешевару основао „Службу за подршку“ (Maktab Khadamāt al-Mujāhidīn al-’Arab) - организацију претечу „Ал Каиде“, која сакупља финансијска средства, оружје и добровољце из арапског света које обучава и снабдева борбеним средствима које плаћају САД и Пакистан. Уз Абдулаха Јусуф Азама био је и Осама бин Ладен члан богате саудијске породице, и њих двојица уз помоћ сабораца крајем 1988. и почетком 1989.

године оснивају „Ал Каиду“ [Сејџмен 2006]. Након распада СССР-а та организација одлучује да се бори против једине преостале светске суперсиле САД, која се тумачи као империја зла и непријатељ муслимана. Та идеја постаје актуелна након што у Првом заливском рату америчке и савезничке коалиционе трупе улазе у свету муслиманску земљу Саудијску Арабију да би ратовале са Садамовим Ираком, што „Ал Каида“ тумачи као велики *харам* (арапски حرام. значи грех, оно што је забрањено радити и за шта стиже казна[1]), јер се из земље где су Мека и Медина од стране „неверника“ напада друга муслиманска држава - Ирак. Бин Ладен развија своју организацију на лабавим основама без јаке централизације, што се показало као мудар потез: „Најбриљантнији потез Осаме бин Ладена можда је био то што је дозволио да се глобална салафистичка мрежа развија спонтано и природно, те се није мешао сувише у њен развој, осим што ју је водио подстицањем, јер контролише ресурсе. Систем се развио у мрежу типа *мали свет*, робусну и флексибилну, и постао милитантнији и глобалнији, како због унутрашњих, тако и због спољашњих разлога“ [Сејџмен 2006: 146-147].

Бин Ладенова организација „Ал Каида“ је имала своје медијско крило названо *ас Сахаб*, које има задатак да шири пропаганду о борбама које су прво вођене против Совјета, након чега „Ал Каида“ објављује своју намеру да се бори и са преосталим „неверничким“ државама – непријатељима ислама [Seib 2008:75]. Поред класичних пропагандних средстава као што су књиге, брошуре, плакати, аудио и видео касете, бин Ладен је увидео да му велике могућности пружају (у то време) нове технологије као што су сателитска и кабловска телевизија, као и интернет који се убрзано развијао. Преко канала комуникације ширио је своје писане изјаве које су имале карактер обимних верских проповеди усмерених против Запада, а од 1996. он и званично означава САД као непријатеља ислама. „Ал Каида“ је слала видео материјале са говорима и прогласима Осаме бин Ладена које углавном емитује *Ал Џазирино* дописништво у Пакистану [Burke 2016]. „Већина муџахедина има веће техничко него класично образовање...Интернет може да помогне да премости јаз између потенцијалног муџахедина и глобалног џихада. Заинтересована особа може да нађе адресе џамија и организација које би евентуално могле да направе такве везе са џихадом, након што на пригодан начин одмере кандидата“ [Сејџмен 2006: 139].

4. МЕДИЈИ ИСИЛ-А

Неопходно је истаћи да је у свету терористичких група на почетку 21. века „Ал Каида“ по оцени стручњака имала значајну улогу у (зло)употреби медија, али је са друге стране њено деловање у медијском смислу превазишла појава „Исламске државе“. Та терористичка организација основана је 3. јануара 2014. а калифат је проглашен 29. јуна исте године; пун назив био је „Исламска држава Ирака и Леванта“ -на енглеском: ISIL – Islamic State of Iraq and the Levant – или „Исламска држава у Ираку и Сирији“ ISIS – Islamic State of Iraq and Syria (на арапском: الدولة الإسلامية في العراق والشام - *ad-Dawlah al-Islāmiyah fī ʻl-ʻIrāq wa-sh-Shām*). Та терористичка организација најчешће се назива „Исламска држава“ (ИД) или по арапском акрониму *Даеш* (арапски: داعش [*dāʻish*]. “Појава групе Исламска држава је погоршала овај феномен, јер је та група имплементирала много софистициранији систем глобалне стратешке пропаганда од Ал Каиде” (Marthoz 2017: 12).

„Исламска држава“ је прогласила калифат на делу територије северозападног Ирака и југоисточне Сирије који је окупирала и успоставила строги исламски шеријатски систем, у ком је спровођена тоталитарна теократија. Терористи су у време највеће експанзије средином 2015. године контролисали територију на којој је живело око 10 милиона људи и на којој је било значајних ресурса, пре свега нафте. ИД је настала од екстремистичких сунитских група које су формиране 2004. године након америчке окупације Ирака и распуштања ирачке војске и полиције. Јорданског држављанин Абу Мусаба ел Заркави заклео се на верност бин Ладену и основао „Ал Каиду Ира-

[1] Из речи *харам* изведен је термин за хајдучког вођу – харамбашу.

ка“. Абу Мусаба ел Заркави је добро разумео моћ медија и дигитализације те је предузео мере да терористи крену у онлајн пропаганду. По његовом наређењу почели су на интернету да се емитују снимци декаптације заробљеника а покреће и интернет магазин *Zurwat al-Sanam*. По злу је чувен видео снимак који је 2004. године објавила ел Заркавијева терористичка група на ком се види декаптација америчког заробљеника Николаса Берга, након чега ел Заркави постаје један од најпознатијих екстремистичких лидера Блиског истока.

Након погибије ел Заркавија 2006. године, терористичку организацију преузима Абу Бакр ел Багдади који је неприкосновени вођа од 2010. године. Он је подржао борбу против Башара ел Асад у Сирији преко своје организације која је код нас позната као“ Фронт ел Нусра“, а пуно име те терористичке организације гласи гласи *Џабхат Ал Нусра ил ал ел Шам* (арапски: [Ǧabhat an-Nuṣra li-ahl aš-Šām] جبهة النصرة لأهل الشام — у преводу на српски значи: „Фронт подршке за народ Леванта“). „Нусра фронт“ касније отказује послушност ел Багдадију и он предузима енергичан корак априла 2013. године када је ујединио све своје снаге и мање џихадистичке групе у Ираку и Сирији и основао ИСИЛ односно ИД. Организација добија на важности након освајања Раке која постаје седиште и централа ИД-а. Терористи након успостављања своје „државе“ покрећу офанзиву против растројених владиних снага и противничких група те даље шире територију по источној Сирији и северном и централном Ираку где заузимају значајне градове попут Мосула, Фалуџе, Тикрита.

Калифат је организовао свој медијско-пропагандни систем који је требао да прикаже имагинарану државу изобиља која је установљена на изворним исламским принципима, где сви вернци дубоко поштују шеријатске законе и имају идиличан живот. Терористи су свој медијски систем тако организовали да су на подручју ИД-а основали „медијске тачке“ на којима су ширили своје пропагандне материјале локалном становништву које је требало индоктринирати путем штампе, видео материјала и других медијских садржаја [Gambhir 2016:14]. Централизована медијско-пропагандна организација ИД-а се звала *al-Mu'asasat al-Um* што у преводу значи *Основни темељ*, и према Гамбиру тај централни медијски орган одговарао је само највишим институцијама калифата – лично калифу ел Багдадију, као и војном команданту и шури – највишем саветодавном органу, што говори колика важност је придавана медијима [Gambhir 2016]. Портпарол терористичке државе био је Абу Мухамед ал Аднани све до погибије у америчком ваздушном удару 30. августа 2016. године у Сирији. Министарство медија ИД-а (названо у преводу „Централни медијски диван“), контролисало је неке од најважнијих медијских кућа као што су *al-Hayat, al-Furqan, al-Ajnad,* и *al-Itissam*. „*Ал Хајат* је правио ИСИС-ове магазине као што је *Констатини*, ИСИС-ов магазин на турском језику као и магазин *Румија*, који је преведен на бројне језике. *Ал Хајат* је вероватно произвео и сличне часописе као што је *Дар ал Ислам, Дабик и Исток*, иако ови часописи нису на себи носили тај медијски лого“ [Gambhir 2016: 22]. Занимљиво је да је часопис *Исток* издаван на руском језику и био је намењен читаоцима из земаља бившег СССР-а. Централа је контролисала регионалне медијске секретаријате назване – вилајетским уредима (у време експанзије ИД-а било их је тридесет) али и главне медијске куће као што је *ал Хајат*.

Ал Хајат је део медијско-пропагандног система ИД-а задужен за пропаганду према иностранству и производњу часописа на страним језицима као и за видео продукцију. *Ал Ајнад* се углавном бави музичком продукцијом исламске провенијенције односно традиционалних исламских напева (арапски نشيد *nashīd*, أناشيد *anāshīd)* који се изводе без коришћења инструмента, као и рецитације из Кур'ан-а, док је *ал Фуркан* задужен за продукцију видео материјала са верским проповедима, изјавама и говорима најзначајнијих војних, религијских и „државних“ руководилаца ИД-а.

„Исламска држава“ је јула 2014. године покренула онлајн магазин *Дабик* (*Dabiq* - на арапском دابق) који је имао издања на више страних језика и био је доступан на такозваном дубоком вебу (deep web). Интересантно је да име *Дабик,* магазин добија по једном месту у северној Сирији где ће се по исламском веровању догодити судбоносна битка добра и зла, односно правоверних муслимана и “неверничких” трупа. Магазин *Дабик* је био усмерен на медијску пропаганду „Ис-

ламске државе“ и подстицање читалаца да се придруже тој творевини и постану становници ИД-а [Gambhir 2016:14]. *Дабик* се бавио тумачењем религијских питања и проблема, распиривао је мржњу према хришћанима, Јеврејима, хиндусима али и муслиманима-шиитима, истицао је како је ал Багдадијев калифат наставак древног исламског калифата а до ког апсурда је ишла пропаганда терориста најбоље сведочи октобарски број од 2014. године где се истиче верско оправдање за ропство и образлаже његово обнављање у „Исламској држави“.

Након јачања ИСИЛ-а и ширења њихове пропагандне делатности, најважније место имао је месечни онлајн магазин *Румија (*на арапском: رومية *Rumiyah*). На арапском та реч (*Rumiyah)* значи Рим и алузија је на Мухамедово пророштво по коме ће муслимани освојити (тим редом) Цариград а затим Рим. Први број магазина изашао је шест дана након погибије кључног човека пропагандног система џихадиста ал Аднанија и то на више језика: француском, енглеском, немачком, руском, ујгурском, турском, урду језику и индонежанском. Лист је имао уредништво у Раки и служио је за медијску пропаганда ИД-а, те је нпр. октобарски број од 2016. године посвећен припреми и реализацији напада ножем уз савете како је најбоље извести терористички напад оштрим сечивом[2].

Радио станица *Ал Бајан* (енгелски Al-Bayan, арапски: البيان) је била званични медиј „Исламске државе“ која је почела емитовање радијског програма почетком 2015. године. Програм је био вишејезичан (на локалним језицима арапском и курдском као и на енглеском, француском, руском) и имао је следећи садржај: од информативног програма, вести са ратишта, интервјуа, тумачења и рецитовања извода из Кур’ан-а, до анашхида - којима се опевају битке против неверника који се пежоративно називају кафири (арапски كافر). Радио *Ал Бајан* је емитовао програм у свим градовима под контролом ИД-а као и из Мосула, док град није ослобођен у офанзиви ирачких снага безбедности марта 2017. године. Какав медијски утисак је постигао терористички медиј – *Ал Бајан* најбоље сведочи податак да је упоређиван са BBC-ијем и сличним светски познатим радио станицама.

Исламска држава је смишљено почела да врбује и на територију под својом котролом доводи образоване ИТ стручњаке, инжињере, експерте за комуникације. Регрутовање стручњака за медијске садржаје и онлајн платформе омогућило је тој терористичкој организацији да на савремен начин своје медијске садржаје пласира најширој публици. У ту сврху је направљена агенција *Амак Њуз* (енгелски: Amaq News Agency, арапски: وكالة أعماق الإخبارية). *Амак Њуз* је основао и покренуо сиријски новинар Бара Кадек који се придружио „Исламској држави“ крајем 2013. године а њему је у том подухвату помогло седам новинара и медијских стручњака који су пре тога радили за *Halab News Network* - медијску и информативну мрежу из Алепа, коју су покренули побуњеници у Сирији који се боре против Башара ел Асада.

5. ЗАКЉУЧАК

У раду је дефинисан појам тероризма и дат је преглед развоја терористичких организација са посебним акцентом на групе које делују на подручју Бликог истока. Оно што је посебно анализирано су медији које су (зло)употребљавале најпознатије терористичке организације у новијој историји а то су „Ал Каида“ и „Исламска држава“. У раду смо пажњу посветили медијском систему ИД-ја као покушају да се и на медијско-пропагандном подручју та терористичка творевина представи као права „држава“. Посебно су обрађени магазини ИД-а који су технички савремено опремљени и веома умешно уређивани по модерним стандардима (ако изузмемо дехуманизован садржај који је пун језика мржње и позива на масовне злочине). То нас наводи на закључак да је „Исламска држава“ имала на располагању обучене новинаре и уреднике који су у занатском

[2] https://toinformistoinfluence.com/2016/10/20/latest-issue-of-isis-rumiyah-magazine-released/ - електронској адреси приступљено 07.10.2019. године.

смислу знали да ураде медијски посао, уз напомену да су се бавили најгором пропагандом терористичких идеја.

Такође је истакнут значај радија *Ал Бајан* који је конципиран и вођен као модеран радио који ће задобити пажњу слушалаца, уз напомену да је такође служио за промовисање терористичких циљева и ширење лажи како се у ИД-ју идилично живи у складу са исламским вредностима.

Такође треба нагласити да је (зло)употреба дигитализације и онлајн платформи омогућила „Исламској држави“ велики прилив нових регрута, посебно младих људи-корисника друштвених мрежа, који су заведени добро осмишљеним и умешно пласираним медијским садржајем, масовно долазили у редове терориста. “Група Исламска држава је овладала комуникацијским техникама и друштвеним мрежама и изнад свега предложила конзументима “примамљиву нарацију” херојства и мушкости, која је понекад неразумљива традиционалним медијима” (Marthoz 2017: 12).

Оно што сугерише да терористичке организације организовано и смишљено користе дигиталне медије и онлајн платформе у својој медијској пропаганда је чињеница да имају сервисе на више страних језика. Као податак да ангажују озбиљне стручњаке за производњу медијских пропагандних садржаја, сведочи и чињеница да је технички квалитет тих материјала на завидном нивоу (ако изузмемо поруке које садрже говор мржње, позив на масовне злочине и сл.). На крају можемо закључити да су блискоисточне терористичке организације а посебно ИД делимично свом успону имале да захвале и због пропагандног и медијског деловања које је имало важну улогу у њиховом раду. Структуралном (зло)употребом медија и онлајн платформи терористи су успели да застраше противнике, врбују симпатизере и утврде присталице. То је био рецепт успеха „Исламске државе“ која је привидно побеђена и њена територија је сведена на минимум, али је тешко предвидети да ли ће поново успети да се као Хидра поново подигне и настави свој крвави пир по Блиском истоку али и градовима Европе и Америке.

Литература

Баровић, Владимир (2013). Полазни елементи за медијско извештавање о тероризму као облику кризне ситуације. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. XXXVIII-2 (295-307). Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду.

Баровић, Владимир (2016). Писање новосадског листа „Застава“ о атентату на Франца Фердинанда. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, бр. 154 (1/2016). (129-138). Нови Сад: Матица српска.

Бјелица, Михаило ; Јевтовић, Зоран (2006). *Историја новинарства*. Београд: Мегатренд универзитет примењених наука.

Волков, К. Владимир (1983). *Убиство краља Александра – Хитлерова завера*. Београд: Нова књига.

Јазић, Александар (2010). Терористичка пропаганда и улога медија. *Међународни проблеми*, бр. 62/1, 113-135.

Сејџмен, Марк (2006). *Терористичке мреже*. Београд: Алтера.

Срдановић, Р. Бранислав (2002). *Међународни тероризам, политички деликти, екстрадиција*. Београд: Службени лист СРЈ.

Старовић, Немања (2014). *Блиски исток – кратко и јасно*. Београд: Српска реч.

Хофман, Брус (2000). *Унутрашњи тероризам*. Београд: Народна књига и Алфа.

Beres, Louis Rene (1988). *Terrorism and Global Security: The Nuclear Threat*. Colorado: United press.

Burke, Jason (2016). How the changing media is changing terrorism. *The Guardian*, 25. 02. 2016., 3.

Chomsky, Noam (2001). *9-11*. New York: Seven Stories Press.

Gambhir, Harllen (2016). *The Virtual Caliphate: ISIS's Information Warfare*. Washington: Institute for the Study of War.

Lewis, Bernard (2010). *Asasini*. Sarajevo: Connectum.

Russell, A.C.; Banker, I.L.; Miller H.B. (1999). *Out-inventing Terrorist, Terrorism: Theory and Practice*. Colorado: United Press.

Seib, Phillip (2008). *The Al Jazeera Effect: How the New Global Media are Reshaping World Politics*. Washington: Potomac Books.

Snyder, L. Louis (1998). *Encyclopedia of the Third Reich.* Hertfordshire: Wordsword Military Library.

MEDIA SYSTEMS OF TERRORIST ORGANIZATIONS OF MIDDLE EAST

Summary

In this paper, the term terrorism is analyzed itself, it is stated that the definition of terrorism is a brief overview of the development of terrorism as a global phenomenon. The division of terrorist organizations is highlighted and it presents some of the most significant terrorist actions in the past. The author explores the emergence of Al Qaeda and in particular analyzes its media operations, the working on the propaganda of that terrorist network. A special accent is placed on the analysis of the emergence of the Islamic state and its media system. The paper presents an analysis of the most important media of the Islamic state with special attention to the online magazine, radio station and news agencies that spread the propaganda of this terrorist group. The fact is that the media of terrorist organizations are technically high-quality, but their propaganda is aimed at spreading hatred, fear and providing advice on how to carry out mass attacks targeting civilians. For itd ascent The Islamic State can thank a well-organized and centralized media propaganda, which has provided the influx of new recruits but also the spread of fear among the populace held in submissiveness and media darkness. The work contributes to the structural insights of media propaganda of modern terrorist organizations from the Middle East, which are massively used by the media and social networks in promoting their terrorist ideology.

Key Words: media, terrorism, the Middle East, Al Qaeda, the Islamic State.

Vladimir Barović
Faculty of Philosophy
University of Novi Sad
barovic@ff.uns.ac.rs

UDK 811.163.41:316.462.4
81:159.9

Јасмина Дражић – Јелена Аџановић

КАКО ДАНАС РАЗУМЕМО *ДРУШТВЕНЕ МРЕЖЕ*: МЕТАФОРЕ ДИГИТАЛНОГ ПРОСТОРА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У раду се сагледава разумевање једног од виртуелних феномена, лексикализованог као *друштвене мреже*. У овом значењу, сам је термин релативно нов и подразумева, најкраће, веб-странице на којима се формирају и уређују профили ради комуникације у виртуелном свету. Појави номинованој као *друштвене мреже* приступа се с лингвистичког становишта – користе се алати, поставке и теоријска полазишта когнитивне лингвистике. Циљ је утврдити основне изворне домене који генеришу појмовне метафоре на основу којих се разумева хипероним *друштвена мрежа* у савременом добу. На корпусу од триста примера, ексцерпираних из електронски похрањене грађе у српском корпусу и другим интернетским изворима, идентификују се ови домени према следећим параметрима: (а) семантичка поља (агентивност, спацијалност и сл.), (б) њихова фреквентност и прототипичност одређених категорија; (в) формализација удруживих лексема с испитиваном синтагмом као показатељ њене концептуализације; (г) став корисника и експерата према испитиваном феномену. Основна је претпоставка да ће се лексички спој *друштвене мреже* најчешће концептуалитивати преко метафоризације просторних односа.

Кључне речи: друштвене мреже, когнитивна лингвистика, појмовна метафора, појмовна метонимија, концептуализација.

1. УВОД

Постоје најмање три разлога зашто смо се определили за ову тему: (1) актуелни когнитивнолингистички приступ испитивању значења, како показују савремена истраживања, нуди више од формалних и ускосемантичких тумачења, будући да се заснива на енциклопедијском знању, као резултату свеобухватног људског искуства и способности категоризације; (2) номиновани феномен *друштвене мреже* једна је минијатура која данас може да егземплификује нераскидиву тријадну везу ванјезичка стварност – мишљење – језик, а фреквентност појављивања овако номинованог ентитета инспирисала је истраживање с циљем сагледавања концептуализације и (3) корелација језик : друштво : култура има динамичан карактер јер културни обрасци утичу и на начин на који концептуализујемо стварност (Kövecses 2006: 109–110), те је један од задатака испитати значењско померање испитиваног примера у временски дистанцираним друштвеним и културним контекстима (Драгићевић 2008: 81–95).

Интересовање за сферу виртуелног феномена комуникације потврђују истраживања концептуализације како самих мрежа тако и појединих феномена о којима се дискутује на њима. Није свакако искључен ни лингвистички, стилски и прагматички аспект анализе садржаја овог новог вида исказа, тзв. *нетспика*[1] (Crystal 2004: 92). Будући да се ради о појмовној перспективи и дефинисању метафоре према Лејкофу и Џонсону (1999/2014: 289) као „пресликавања између домена,

* Рад је резултат истраживања на *пројекту Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

[1] „On teži jednostavnosti i brzini, ne poštuje gramatička pravila i ortografske norme te, kao svojevrsni surogat komunikacije licem u lice, egzistira na granici između govornog i pisanog jezika (Bugarski 2005: 23–24). „Ove osobine *netspika* uticale su na pojavu danas sve češćih i tvrđih stavova o negativnom uticaju interneta na jezik, koji za posledicu ima siromašenje jezika, nepoštovanje ili nepoznavanje jezičkih pravila i kršenje standarda. S druge strane, ima i onih koji njegov uticaj ne smatraju nužno negativnim, već u njemu vide potencijal za uvođenje inovacija i novih načina izražavanja" (Redli 2017: 173).

из *изворног* (чулно-моторног) у *циљни* (домен субјективног искуства), при чему се задржава структура закључивања, а понекад и лексичко представљање", јасно је да ће се поставити питање степена међујезичке и међукултурне универзалности[2] овог процеса поимања апстрактних феномена.

Тако Е. Галичкина (Galichkina 2016: 470–480), испитујући концептуализацију феномена *интернет* на корпусу руског и енглеског језика долази до једног од закључака – заједничке појмовне метафоре јесу просторне: ИНТЕРНЕТ ЈЕ КОНТЕЈНЕР, ИНТЕРНЕТ ЈЕ МЕСТО, ИНТЕРНЕТ ЈЕ ПОВРШИНА, ИНТЕРНЕТ ЈЕ ОКЕАН, ИНТЕРНЕТ ЈЕ АУТО-ПУТ.

Да су друштвене мреже, глобална (интернет) или појединачне, изазов данашњице у разним дисциплинама, што је последица саме природе ове комуникацијске платформе, те да се њихова улога може анализирати и интердисциплинарно, али пре свега у домену семиотичких система, показује и истраживање *Анализа визуелних метафора на друштвеним мрежама* Карлоса Мароса Фернадеза (Fernández 2017), у којем, вршећи анализу сликовних метафора на друштвеним медијима на корпусу од шест фотографија, аутор показује како оне условљавају наше разумевање света у овом сегменту. На основу издвојених слика, екстраховано је следећих шест појмовних метафора: (1) ТВИТЕР ЈЕ НАША ИНФУЗИЈА; (2) ФЕЈСБУК ЈЕ НАША ВЕРОИСПОВЕСТ; (3) ЛАЈКОВИ НА ФЕЈСБУКУ СУ ХРАНА (ХРАНЕ НАШ ЕГО); (4) ТЕХНОЛОГИЈА ЈЕ МУЧЕЊЕ; (5) ТЕХНОЛОГИЈА ЈЕ ЈЕДИНО СРЕДСТВО ПРИСТУПА СПОЉНОЈ СТВАРНОСТИ; (6) НАША ГЛАВА ЈЕ ПАМЕТНИ ТЕЛЕФОН.

Будући да се ради о глобалном феномену, претпоставка је да међујезичких разлика нема кад је у питању концептуализација глобалне мреже, о чему је говорила Галичкина, као и да је подударност у сликовним метафорама потпуна када су у питању различите културе.

1.1. Методологија и корпус

На темељу изнетих истраживања посматраће се трансформација значења синтагматског споја *друштвене мреже*, пре свега увидом у речнике, српски једнојезични и специјализовани *Оксфордски речник колокација енглеског језика* (*Oxford Collocation Dictionary of English* – у даљем тексту OCD), те увидом у релевантне податке о значењу ове лексичке везе. Савремено стање у светлу концептуалне анализе, тј. утврђивање појмовних метафора, сагледаће се прегледом доступних електронских примера, забележених у текстовима на интернету и у *Електронском корпусу српског језика* (у даљем тексту СрпКор). Добијени подаци из наведених извора груписаће се према појмовним доменима од најфреквентнијих према онима који су спорадични, а разуђеност одређених домена према принципу гранања метафоре припадаће једној примарној метафори. Осим тога, у обзир ће се узети и формална структура полазног примера, будући да су предлошко-падежне конструкције такође показатељ метафоризације, пре свега, просторног изворног домена (*по/на друштвеним мрежама*, *са друштвених мрежа* и сл.).

Што се корпуса тиче, приметна је велика диспропорција забележених примера на интернету и у ЕКСЈ, у корист првих. Наиме, на упит "društvene mreže", на интернету је забележено око 8 милиона резултата (7.930.000, 0,41 секунда, 3. 11. 2019), док ЕКСЈ на упит drusxtven[a-z] mrezx[a-z] (обухвата све облике), има свега 152 примера. Пажљивим увидом пак у изворе у ЕКСЈ, уочава се да су коришћени само *Политика* и искази с РТС-а, а грађа је датирана до 2010. године, што је потврда основне хипотезе да се експанзија испитиваног примера бележи у последњих не-

[2] „Енглески, кинески и мађарски су три типолошки потпуно неповезана језика и представљају врло различите културе света. Поставља се питање: Како је могуће да такви различити језици и културе метафорички концептуализирају срећу на тако сличне начине? Три одговора на то питање сугерирају: (1) догодило се случајно; (2) један је језик позајмио метафоре од другог; и (3) постоји нека универзална мотивација за настајање метафора у овим културама. Одлучићу се за трећу могућност, мада ни други фактори не могу у потпуности да се искључе. Да бисмо видели зашто је ово разумна опција, усредсредимо се на варијанте једне концептуалне метафоре које су интензивно проучаване последњих година. Прво, показујем да су неке метафоре барем скоро универзалне. Друго, предлажем да ове скоро универзалне метафоре деле структуру на генеричком нивоу. Треће, тврдим да њихова (скоро) универзалност произилази из универзалних аспеката људског тела" (Kövecses 2010: 197) [превод ауторки].

колико година. За анализу пак важни су и подаци из овога корпуса те је обједињено ексцерпирано 1000 примера с фреквенцијом изнад 3 појављивања.

1.2. Друштвене мреже у речницима

Речник српскога језика Матице српске (у даљем тексту РМС) не контекстуализује значење *друштвени* именицом *мрежа*[3] нити обрнуто, а иста је ситуација и у *Великом речнику страних речи* (Клајн–Шипка). Конституенти дате везе нису, нажалост, дати као стимулуси у *Асоцијативном речнику*, што би упућивало на то да у даља истраживања ове проблематике треба укључити и асоцијативну методу. Ова празнина, када је у питању спој *друштвена мрежа*, указује на то да у дато време постојаност, фреквентност и употреба испитиваног споја није била део културног и друштвеног миљеа. OCD пак бележи колокат *social* уз именицу *network* али не и обрнуто, што значи да ова врста празнине није постојала у енглеском језику, а то имплицира да је сам феномен већ био проширен и актуелан.

2. АНАЛИЗА

Анализа грађе показала је да генерисања појмовних метафора денотираног појма друштвене мреже почива на изворним доменима: место, предмет, изазивач, човек/људи, физичка сила, запаљива материја, спроводник, што значи да их разумемо у оквирима следећих семантичких поља: спацијалност, пацијативност, каузативност, агентивност и инструменталност.

2.1. Друштвене мреже су место

Како показује анализирана грађа, у највећем броју забележених примера појам *друштвене мреже* јесте МЕСТО, при чему је могуће издвојити неколико подтипова спацијалне концептуализације анализираног феномена.

Обележје динамичности, односно статичности (Пипер 1997: 64) појављује се као дистинктивно. Прво намеће концептуализацију ДРУШТВЕНЕ МРЕЖЕ СУ ОДРЕДИШТЕ, тј. постизање циља или ДРУШТВЕНЕ МРЕЖЕ СУ ПОЛАЗИШТЕ, тј. место које се напушта кретањем. Обележје статичности пак диктира интерпретацију ДРУШТВЕНЕ МРЕЖЕ СУ ОГРАНИЧЕНИ ПРОСТОР.

Динамички, кинетички аспект просторних односа и његов статички, позициони аспект подразумевају и другачије концептуализације феномена *друштвене мреже* – ДРУШТВЕНЕ МРЕЖЕ СУ ОГЛАСНА ТАБЛА, ДРУШТВЕНЕ МРЕЖЕ СУ СЦЕНА, ДРУШТВЕНЕ МРЕЖЕ СУ ПРИЧАОНИЦА.

2.1.2. Друштвене мреже су ОДРЕДИШТЕ. Уз глаголе кретања, доминантно *ићи*, ређе *ући*, *мигрирати* и спорадично уз девербативне именице (*приступање*), маркиране обележјем динамичност [+] и директивност [+], *друштвене мреже* концептуализују се као тродимензионално место, локализатор. Акузатив праћен предлогом *на*, чиме је формализован појам *друштвене мреже*, упућује на адлативну концепцију просторних односа – *друштвене мреже* су одредиште кретања, а циљ је површина локализатора (Антонић 2005: 213). Предочено илуструју наредни примери: *На фејс* ***идем*** *да видим шта је ново код пријатеља* (форум); *И ајде* ***уђем*** *ја на њен профил да видим слику мало боље* (форум); *Мада лагано крећу да* ***мигрирају*** *и на инстаграм* (форум)*; На фб* ***при приступању*** *дајете дозволу за коришћење свега* (форум).

2.1.3. Друштвене мреже су ПОЛАЗИШТЕ. Глаголи кретања *бегати*, *склонити*, маркирани као директивни глаголи с обележјем динамичност [+], који упућују на удаљавање са каквог места, условљавају аблативну концепцију просторних односа, што је формализовано употребом гени-

[3] Једино значење 5.а у РМС гласи: *систем међусобно повезаних уређаја, инсталација, односно комуникационих, саобраћајних и других веза разгранатих у разним, обично изукрштаним правцима*: водоводна~, друмска~, електрична~, железничка~, компјутерска~ и сл.

тива блокираног предлогом *са*: *(...)* ***бегам*** *ја са Инстаграма* (форум); *(...) а неприкладна игра убрзо* ***је склоњена*** *са најпознатије друштвене мреже* (СрпКор).

2.1.4. Друштвене мреже су ограничен простор. Глаголи мировања (*налазити се*, *бити* у значењу 'налазити се', *затећи се*, *појављивати се, боравити*, *висити* и *блејати* у значењу 'проводити време на неком месту', *постојати*, *преовладавати*, *наћи се* и сл., маркирани обележјем динамичност [-], директивност [-], упућују на следећу ситуацију – *друштвене мреже* разумемо као место на којем се остварује радња денотирана датим глаголима. Овакав сценарио, с обзиром на то да се ради о непосредној просторној локализацији (Антонић 2005: 282), намеће употребу типичне конструкције за позициони аспект простора (Павловић 2009: 142) – локатива блокираног предлогом *на* или *по*. Наведено илуструју следећи примери: *Ако којим случајем не желиш да твоје слике* ***буду*** *на друштвеним мрежама* (форум); *Нервирају ме они које скоро све нервира на друштвеним мрежама а на њима* ***су*** (форум); *(...) а да* ***се*** *често* ***појављује*** *на друштвеним мрежама* (форум); *Иначе, нервирам саму себе када* ***се затекнем*** *на некој од друштвених мрежа* (форум); *Углавном све врви од залудног света, искомплексираних будала који по цео дан* ***висе*** *на форуму* (форум); *(...) али човече, како их не мрзи, одакле им времена и воље да по цео дан* ***блеје*** *по ФБ* (форум); *Ништа, све мање* ***боравим*** *на друштвеним мрежама* (форум) и сл.

2.1.5. Друштвене мреже су огласна табла. Директивни глаголи *објавити, избацивати*, *качити*, *поставити, стављати, шибати* у значењу 'поставити' и сл. (Павловић 2009: 142) и именице изведене из њих, у чијем је семантичком садржају укључена сема која би се могла дефинисати као 'учинити нешто јавним' омогућују да се феномен *друштвене мреже* концептуализује као простор где ће какав садржај бити постављен, те на тај начин постати доступан јавности. Обележје директивности, садржано у семантичкој структури датих глагола, диктира и средства формализације посматраног феномена – то је превасходно акузатив блокиран предлогом *на* и, ређе, локативне конструкције праћене предлозима *на* и *по*. Наведено се може видети у наредним примерима: *Ухватила ме нека жеља да где год изађем морам се сликати, да се дотерам најлепше што могу и изаберем места која су ми најлепша да* ***бих објавила*** *на друштвеним мрежама* (форум); *И ја некад бејах клинац па* ***сам избацивао*** *свашта по друштвеним мрежама* (форум); *али ми је то неко свакодневно* ***качење*** *слика на фб и прецењивање саме себе бљууууц* (форум); *Кад девојка* ***постави*** *неку слику на инстаграм на којој није она* (форум); *чим се нека породи, одмах је сликају и* ***стављају*** *на нет* (форум); *Шта је дм да на њој* ***простиремо*** *свакодневно емоције као тепих* (форум); *Опаљују телефоном онако у празно и само* ***шибају*** *на фб* (форум); ***Постављање*** *сајта МУП-а на нову друштвену мрежу* (СрпКор) и сл.

2.1.6. Друштвене мреже су сцена. Када се феномен *друштвене мреже* реализује уз глаголе типа *понашати се*, *приказати се*, *представити се* и сл. и именице у деривационој и/или семантичкој вези са њима, маркираним семантичком компонентом 'представљање неке особе на какав начин', он се концептуализује као сцена, позорница на којој људи реализују различите активности, са жељом да се јавности прикажу у каквом (најчешће најбољем) светлу. Будући да се синтагматски спој удружује са индирективним глаголима (Павловић 2009: 142), он је по правилу формализован локативом са предлогом *на*: *И увек помислим купи ли таква особа то јер јој се свиђа или само* ***ради хвалисања*** *по правилу на друштвеним мрежама да би се видео њен статус?* (форум); *Старији људи баш некако не знају да* ***се понашају*** *на друштвеним мрежама.* (форум); *Мислим да се људи труде да изграде савршену слику на себе и да* ***се представе*** *савршеним на друштвеним мрежама* (форум); *(...) а то је ваљда један од начина да* ***се*** *на друштвеним мрежама (на фејсу поготово)* ***прикажеш*** *у што бољем светлу* (форум); *Пар који* ***рекламира*** *своју љубав на инстаграму* (форум); *То што живот на инстаграму свакоме* ***изгледа*** *савршен и сви су савршени, а у реалности скроз друга прича* (форум); *Ово* ***представљање*** *лажним именом на фејсбуку* (форум) и сл.

2.1.7. Друштвене мреже су причаоница. Уз комуникативне глаголе феномен *друштвене мреже* концептуализује се као виртуелни простор у којем се остварује комуникативна активност „која подразумева произвођење одређеног садржаја односно саопштавање и преношење информација саговорнику" (Штрбац 2011: 37). Како показује анализирана грађа, у мањем броју примера налазе се квалификативни глаголи говорења (Штрбац 2011: 47) (*ругати се, малтретирати*, *пљувати*) и именице изведене из таквих глагола (*обраћање*) који захтевају објекат а синтагматски спој *друштвене мреже* заступљен је локативом са предлогом *на* или *по* – *друштвене мреже* су само про-

стор у којем се одвија комуникативна активност. С друге стране, у већем броју примера бележе се перформативни глаголи говорења „са диференцијалном значењском компонентом којом се у први план истиче говорно лице и његове индивидуалне карактеристике, а пре свега **намера** да својом активношћу код саговорника произведе одређени учинак": *обавестити*, *саопштити*, *најавити* и сл. (Штрбац 2011: 49). У овом случају феномен *друштвене мреже* представља простор у којем се одвија говорна активност, али и медијум који преноси поруку, те се стога формализује генитивом са предлогом *преко*. О предоченом сценарију сведоче следећи примери: ***Руга се*** *нон стоп некоме и нечему на фејсу а на Инстаграму бајке о важности људске доброте* (форум); *Сталкер или прогонитељ може бити соло играч, али и део чопора који не бира средства да у виртуелном простору* ***малтретира*** *своју мету* (форум); *На фб* ***обраћање*** *покојницима, који су тек напустили овај свет* (форум); *Мене много нервирају ови што немају паметнија посла него да све и свашта* ***пљују*** *по друштвеним мрежама* (форум); *На такозваном зиду на Жужином профилу на страници ове друштвене мреже на дан када је претучен Панчић* ***остављена је порука*** (СрпКор); *Једва чекам да почне трка,* ***навео је*** *38-годишњи Армстронг на свом профилу друштвене мреже Твитер* (СрпКор); *Управа Манчестер ситија* ***је*** *на својој страници друштвене мреже Твитер* ***саопштила*** *да не намерава да прода Адебајора* (СрпКор); *Бритни Спирс* ***је*** *преко друштвене мреже Твитер* ***најавила*** *нови, седми студијски албум за март месец 2011. године* (СрпКор); *Тужилаштво предузима нешто поводом претњи које* ***су*** *лидеру Нове Србије* ***упућиване*** *преко друштвене мреже Фејсбук* (СрпКор); *тако што* ***је*** *са свог рачунара* ***послао претеће поруке*** *преко друштвене мреже Фејсбук* (СрпКор).

2.2. Друштвене мреже су предмет

У значајном броју примера феномен *друштвене мреже* концептуализује се као ПРЕДМЕТ, везујући се за глаголе различите семантике и остварујући специфичне семантичке улоге.

2.2.1. Друштвене мреже су ПРОИЗВОД ЗА КОНЗУМИРАЊЕ. Појам *друштвене мреже* (Фејсбук, Твитер и сл.) појављује се као објекат уз глаголе (и именице у деривационој и/или семантичкој вези са њима) општег манипулативног значења, при чему је успостављен конекциони однос вршиоца радње с објектом (Арсенијевић 2012: 43). У терминологији и типологији Ч. Филмора и М. В. Всеволодове овај би се тип објекта назива *објектив* и одређује се као предмет на који утиче радња или стање денотирано глаголом (Fillmore 1968: 25; Всеволодова 2000: 144).[4] У примерима доминира глагол *користити* (и именица *корисник* деривационо и семантички везана за овај глагол), спорадично се појављује и глагол *употребљавати* – дакле, уз синтагматски спој *друштвене мреже* везују се прототипичне лексеме којима је денотиран манипулативни концепт схваћен као „општи субординирани објекатски однос" (Арсенијевић 2012: 32), а он је формализован беспредлошким акузативом или беспредлошким генитивом: *Већ дуго* ***не користим*** *друштвене мреже* (форум); *он и његов руски колега* ***користе*** *ту друштвену мрежу* (СрпКор); *Не допада ми се што клинци* ***употребљавају*** *друштвене мреже* (форум); *Сви смо* ***корисници*** *дурштвених мрежа и сви смо помало воајери* (СрпКор); *представили пројекат* ***коришћења*** *друштвене мреже Фејсбук у настави* (СрпКор) и сл.

2.2.2. Друштвене мреже су ПРЕДМЕТ КРЕАЦИЈЕ. Најбројнији су примери у којима анализирани појам иступа као објекат креативних глагола и именица деривираних из њих. Денотирана је, дакле, ситуација која подразумева процес стварања, тј. појам *друштвене мреже* јесте објекат који настаје као резултат креативних процеса и остварује семантичку улогу креатива (Всеволодова 2000: 144; Арсенијевић 2012: 59–60). Бележе се следећи глаголи и семантичко-деривационо саодносне именице за које се везује синтагматски спој *друштвене мреже*: *направити*, *основати* (*оснивач*), *настати* (*настанак*), *изумети* (*изумитељ*), *створити*, *правити*, *креирати*. Синтагматски спој *друштвене мреже* формализован је беспредлошким акузативом уз глаголске лексеме, односно беспредлошким

[4] Филмор на следећи начин дефинише семантичку улогу објектива: „Објектив, семантички гледано, најнеутралнији падеж, падеж свега онога што означава именица чија је улога у радњи или стању предоченим самим глаголом, семантичком интерпретацијом самог глагола; овај концепт би евентуално требало ограничити на ствари/појмове на које се односе радња или стање датог глагола"(Fillmore 1968: 25). [превод ауторки]. Всеволодова на сличан начин одређује улогу објектива: „објектив – предмет који постоји до почетка ситуације и који је подвргнут дејству агенса" (Всеволодова 2000: 144) [превод ауторки].

генитивом уз именице номина агентис: *Откад **направих** фб и инстаграм* (форум); *Најмасовнија друштвена мрежа на Интернету **је основана** 2004. године* (СрпКор); *о **настанку** и **оснивачима** интернет друштвене мреже Фејсбук* (СрпКор); *Рођен Марк Цукерберг, **изумитељ** друштвене мреже Фејсбук* (СрпКор); *Филм ће бити прича **о настанку** и развоју Фејсбука, друштвене мреже која **је створена** 2004. године* (СрпКор); *о студентима са Харварда који **су креирали** популарну друштвену мрежу Фејсбук* (СрпКор).

2.2.3. Друштвене мреже су ПРЕДМЕТ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ. Појам *друштвене мреже* јесте и предмет трансформативног односа – објекат је обухваћен реализованом радњом, при чему се датим процесом он квалитативно или квантитативно мења (Арсенијевић 2012: 51). У забележеним примерима појављују се глагол *претворити*, *унапредити* и *проширити*, при чему први упућује на квалитативну промену, други на квантитативну промену[5] објекта формализованог беспредлошким акузативом, или, у пасивним реченицама, очекивано, обликом номинатива: *Не знам да ли ме нервира или су ми занимљиви разлози због којих **су** друштвене мреже **претворене** у дневнике* (форум); *са циљем да **се унапреди** друштвена мрежа* (СрпКор); *Друштвену мрежу стално **проширују** корисници увођењем својих пријатеља* (СрпКор).

2.2.4. Друштвене мреже су предмет ДЕСТРУКЦИЈЕ. Појам *друштвене мреже* разуме се као објекат деструкције/елиминације када се лексички спој удружује са глаголима деструкције *(у)гасити*, *обрисати*, *деактивирати*, *избрисати*. Денотирани су процеси којима се уништава објекат, а будући да се резултат радње може схватити као „потпуна елиминација објекта" (Арсенијевић 2012: 58), овај објекат има улогу елиминатива (Всеволодова 2000: 144) и формализован је беспредлошким акузативом. Наведено илуструју следећи примери: *Милиони **гасе** своје фејсбук профиле* (ЕИ); ***Угасила сам** Фејсбук, Твитер и Инстаграм* (ЕИ); ***Деактивирати** или заувек **обрисати** профил на Фејсбуку?* (ЕИ); *Како да трајно **избришем** Фејсбук?* (ЕИ).

2.2.5. Друштвене мреже су СПРОВОДНИК. Уз социјативне глаголе и глаголе типа *организовати* феномен *друштвене мреже* разуме се као инструмент, спроводник – означавају посредника који омогућује реализацију денотираних радњи (Антонић 2005: 164). Синтагматски спој *друштвене мреже* доминантно формализује инструментални генитив праћен предлогом *преко* и, у мањем броју примера, генитив блокиран предлогом *путем*: *Нервирају ме они који **траже аванту**ру преко фејсбука*. (форум); *девојке које **упознајем** преко Интернета* (форум); *Како **смувати** девојку преко Фејсбука* (луфтика); ***Заљубила се** преко Интернета* (Блиц, мај 2017); *говори о младићу Неву из Њујорка који **се** преко друштвене мреже Фејсбук **зближио** са атрактивном и талентованом девојком Меган* (СрпКор); *Акцију **су организовали** студенти преко друштвене мреже Фејсбук* (СрпКор); *Новосађанин преко Фејсбука **покренуо акцију** и с групом очева купио нову опрему Дечијој болници* (021).

2.3. Друштвене мреже су изазивач

Појам *друштвене мреже* концептуализује се као **изазивач** емоционалних реакција уз глаголе **емотивних стања** типа *нервирати, волети*, *иритирати*, *досадити, ужасавати, допадати се* и сл.[6]

2.3.1. Друштвене мреже су ИНДИРЕКТНИ ИЗАЗИВАЧ. Анализирани појам може да иступа као индиректни каузатор денотираних емоција – реактивно емотивно стање настало је као резултат доживљаја појава, радњи или догађаја (Поповић 2007: 482) присутних на друштвеним мрежама. Описана ситуација диктира и језичка средства која се реализују. У забележеним примерима остварују се глаголи *нервирати*, *иритирати*, *досадити*, *ужасавати*, *допадати се* и сл., док су

[5] Јасно је, међутим, да граница између квалитативне и квантитативне трансформације није јасна јер свака промена квантитета донекле укључује и квалитативну промену.

[6] Граница између глагола емотивних стања и емотивних односа нејасна је и није лако разграничити ова два разнолика вида психолошких стања јер „емоционално стање проистиче из емоционалног односа" (Казарина 2002: 62) [превод ауторки]. Забележене глаголе *нервирати*, *волети*, *досадити* и сл. одређујемо као глаголе емотивних стања будући да је реч о „континуалним, статалним глаголима, који одсликавају трајно емотивно стање" (Поповић 2007: 482), тј. стање које се активира сваки пут када субјекат дође „у контакт са објектом који изазива одређену емоцију или када помислимо на њега" (Поповић 2007: 482). Више о семантичкој типологији афективних глагола и њиховој аргументној структури в. у Поповић 2007, Штрбац 2006. и Штрбац 2012.

изазивачи њима означених стања, будући да имају вредност пропозитивног садржаја (Поповић 2002: 485), формализовани најчешће реченичном формом или пак језичким јединицама (нпр. девербативним или деадјективним именицама) у функцији кондензатора реченичног садржаја. Појам *друштвена мрежа* формализован је спацијалним локативом блокираним предлогом *на* јер денотира простор где се остварују изазивачи означеног стања – различите појаве и догађаји: *Ових дана* ***на друштвеним мрежама нервирам*** *ја себе* (форум); ***На твитеру*** *ме* ***иритира*** *твитовање о политици* (форум); ***Досадило*** *ми* ***је*** *што* ***на друштвеним мрежама*** *може само да се лајкује* (ЕИ); ***Ужасава*** *ме то што се сваки део живота* ***на фејсу*** *ставља на изволте* (форум); ***Није*** *ми* ***се допао*** *онај концепт својевољне распродаје приватности* ***на фејсу*** (форум).

2.3.2. Друштвене мреже су директни изазивач. Појам *друштвене мреже* појављује се и као директни каузатор. Тада је на функционалносинтаксичком плану ова денотативна улога заступљена беспредлошким акузативом у функцији објекта мотиватора (Арсенијевић 2012: 105).[7] При томе, у највећем броју забележених примера следи и додатна експликација околности који иницирају какво негативно или позитивно, стање, осећање, заступљено најчешће глаголима *(не)волети*, *(не)допадати се* као прототипичним глаголским лексемама овог значењског поља. О предоченом сведоче следећи примери: ***Не волим фејсбук*** *јер је постао стална адреса становања чини ми се сваке друге особе на планети* (форум); ***Волим*** *и* ***инстаграм*** *због фотки* (форум); *И* ***твитер*** *ми* ***се*** *много више* ***допада*** (форум);

2.4. Друштвене мреже су људи

Метонимијским померањем институција за запослене у тој институцији, те производ за кориснике тога места, феномен *друштвене мреже* концептуализује се агентивно, тј. разуме се као човек који остварује радњу денотирану глаголима с њима удруживих. Примери показују да се у описаном сценарију синтагматски спој *друштвене мреже*, будући да има агентивну улогу, формализује номинативом а удружује са глаголима комуникативно-интелектуалних радњи: *Друштвена мрежа Фејсбук* ***најавила је*** *да ће поједноставити параметре приватности и контролу личних података* (СрпКор); *Највећа друштвена мрежа на Интернету Фејсбук* ***саопштила је*** *да има 250 милиона корисника* (СрпКор); (…) *да* ***се*** *Фејсбук* ***жали*** *на мешање у амерички избор споља* (Спутњик); *Друштвена мрежа Фејсбук* ***би*** *ове седмице* ***требало да озваничи*** *својих 500 милиона регистрованих активних корисника* (СрпКор); *О разговору ове две даме* ***брује*** *друштвене мреже* (Курир, 3. 10. 2019); *Слушају ли издавачи оно што им друштвене мреже* ***говоре*** (Данас, 1. 11. 2019); *друштвене мреже (пријатеље, рођаке) које им* ***пружају сигурност***, ***подршку*** *и* ***ургентну помоћ*** (СрпКор); *Друштвене мреже* ***су*** *– осим креирања социјалних фигурација у дигиталном окружењу –* ***дефинисале*** *и неке неумитне токове* (СрпКор); *Предности и мане виртуелне друштвене мреже* ***у ширењу*** *духовности* (СрпКор).

2.5. Друштвене мреже су физичка сила

У једном броју забележаних примера феномен *друштвене мреже* концептуализују се агентивно – синтагматском споју придружује се обележје самоактивност [+] а оне се разумеју као физичка сила која поседује деструктивну моћ, разарајући или мењајући човека и утичући, по правилу негативно, на односе у које ступа. Оваква концептуализација датог феномена условљава његову формализацију номинативном формом, док је објекат деструкције формализован беспредлошким акузативом: *Тај фб као да* ***је уништио*** *људима разум* (форум); *Заправо су друштвене мреже асоцијалне мреже.* ***Ухвате*** *људе својим стиском и* ***претворе*** *у менталне зомбије* (форум); *Видите и сами да су друштвене мреже заправо мреже клопке за ум.* ***Мењају*** *полако психу људи* (форум); *Друштвене мреже* ***угрожавају*** *везе и бракове* (Нови магазин); *Интернет и друштвене мреже* ***угрожавају*** *демократију* (Србининфо); *Да ли друштвене мреже* ***разарају*** *односе међу људима или их* ***чине јачим*** (Галерија 73); *Колико друштвене мреже* ***утичу*** *на отуђеност међу људима?* (РТВ); *Друштвене мреже неретко* ***чине***

[7] Всеволодова овај тип објекта означава термином *стимул* и под њиме подразумева „предмет или догађај који изазива стање у којем се налази субјекат" (Всеволодова 2000: 145).

да се лоше осећамо, да будемо тужни, усамљени (mondors); *И не само што нам друштвене мреже* ***поједу*** *време које бисмо могли паметније да искористимо* (mondors); *Како друштвене мреже* ***утичу*** *на ментално здравље младих и зашто је Инстаграм опасан* (Блиц, 4. 10. 2019).

2.6. Друштвене мреже су запаљива материја

У примерима *Због основца из Србије* ***горе*** *друштвене мреже* (ЕИ), *Друштвене мреже* ***се запалиле*** *овом фотком* (ЕИ) појам *друштвене мреже* представљен је као запаљива материја.

3. ЗАКЉУЧАК

Како је показала анализирана грађа, једна од основних метафора за концептуализацију друштвених мрежа као виртуелног феномена јесте МЕСТО, дакле примарна категорија људског позиционирања, која имплицира могућност овладавања окружењем – кретањем, које има своје структурне елементе: ПОЛАЗИШТЕ, ОДРЕДИШТЕ и пређени пут. На ово реферише семантика акције лексикализована глаголима кретања: прототип *ићи* и они који уносе семантичке компоненте адлативности (*ући*), брзине (*бежати*/*бегати*, *склањати се*), аблативности (*мигрирати*), те они с компонентом динамичност [-], с прототипом *бити* (*налазити се*), и спецификацијом времена *боравити*, *затећи се*. Месне димензије површине – хоризонтално или вертикално постављене – окидач су да се *друштвене мреже* концептуализују као ОГЛАСНА ТАБЛА на коју се нешто *качи*, *оставља*, *објављује*, или СЦЕНА на којој се ко *представља*, *показује* или некако *понаша*. Ограничено, омеђено одредиште, у основи, не нужно – тродимензионално – метафора је за *друштвене мреже* као ПРИЧАОНИЦУ, у којој се размењују различити садржаји корисника, где се једни другима обраћају, наводе, саопштавају, своје мишљење, те се ко *пљује*, *руга* се коме, *намеће* своје *мишљење*.

Према фреквентности примера, после места, *друштвене мреже* метафоризују се као ПРЕДМЕТ унутар тог простора, којим се најначелније манипулише или, уже, који се конзумира, што се денотира глаголом хиперонимом *користити* и његовим дериватима. Овај се предмет може модификовати – од креације, трансформације до деструкције, на шта реферишу нпр. глаголи *створити*, *претворити*, *проширити*, *угасити* и други. Осим тога, метафоризује се и као СПРОВОДНИК, предмет-конектор којим се успоставља веза међу корисницима – *упознају се*, *зближују се*, *заљубљују*, *покрећу акцију* и сл., што се опредмећује предлозима *преко* и *путем*.

Метонимијска пак трансформација ЧОВЕК/ЉУДИ ЗА ФЕНОМЕН ДРУШТВЕНА МРЕЖА тј. сегментом способност комуницирања (*говорити*, *најавити*, *саопштити*, *брујати* и сл.) даје овој појави вештину преношења информација, од неутралног саопштења, до интензивног, алармантног упозорења и ширења вести. Осим тога, екстрахује се и елемент емотивности, емпатије, па *друштвене мреже* могу да *жале*, *пружају сигурност*, *подршку* и *ургентну помоћ*.

Даље се ова метонимија развија – издваја се особина провокације, те су *друштвене мреже* ИЗАЗИВАЧ који може да делује у два смера (а) да директно узрокује емотивно-психолошке реакције код конзумената (*друштвене мреже* их *нервирају*, они их *воле*, *допадају* им *се*) или (б) да индиректно изазива реакције због садржаја које презентују (*иритира ме твитовање о политици*; *ужасава ме што се живот на фејсу ставља на изволте*...), што се различито и формализује кад је у питању исказивање и форма субјекта.

Махом негативни садржаји или изазване последице корисника *друштвених мрежа* надаље их метафоризују као физичку силу, и то, како примери показују, деструктивну, рушилачку (фб *уништава* разум; *мењају* психу, *угрожавају* везе, *разарају* односе и сл.). И, коначно, као такве, *друштвене мреже*, тј. њихови садржаји могу до те мере да се интензификују да добијају особину високе топлоте и метафоризују се као запаљива материја, те горе, букте, запаљују се и сл.

Након опредмећивања, конкретизације једног од феномена виртуелне комуникативне димензије, путем идентификације површинских реализација на лексичком плану, и увида у

мноштво примера с чвориштем претраге, уочава се комплексност како самог појма тако и дисциплина чији предмет истраживања могу бити, али и даља лингвистичка, превасходно, когнитивистичка истраживања. У раду је осветљен само сегмент метафоризације феномена *друштвене мреже*, али на жанровски неутралном терену. Дакле, даље анализе могле би обухватити диференцијацу метафоризације *друштвених мрежа* у сферама писаних текстова, усмених исказа, дигитализоване грађе у њиховом различитим видовима (Инстаграм, ФБ, Твитер итд.), те тематској одређености и критеријуму става. Овде се само начелно може уочити да преовладава негативно одређење овог феномена, али недостаје више података о изворима, њиховом односу, корисницима итд. Граматика у светлу когнитивне семантике (нпр. предлошко-падежне конструкције), доминантна категоријална обележја површинских реализација, конкретизатора, као и семантичка обележја и семантичке реализације били би занимљиви аспекти даљих истраживања.

Литература

Антонић, Ивана (2005). Синтакса и семантика падежа. У: Пипер, Предраг и др. *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ – Београдска књига: 119–300.

Арсенијевић, Нада (2012). *Падежи правог објекта у стандардном српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет. Одсек за српски језик и лингвистику.

Всеволодова, Майя Владимировна (2000). *Теория функционально-коммуникативного синтаксиса. Фрагмент прикладной* (*педагогической*) *модели языка*. Москва: Издательство Московского университета.

Драгићевић, Рајна (2008). О једној методи за испитивање утицаја културних и друштвених промена на значење речи. У: *Семантичка проучавања српског језика*. (М. Радовановић и П. Пипер, ур.). Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, 81–92.

Дражић, Јасмина (2017). Нове колокације у савременом друштвеном и културном контексту. У: *Језици и културе у времену и простору 7*. (С. Гудурић, Б. Радић Бојанић, Ј. Дражић и Ј. Ајџановић, ур.). Нови Сад: Филозофски факултет: 71–79.

Казарина, Валентина Ивановна (2002). К вопросу о состоянии как семантической категории. *Предложение. Текст. Речевое функционирование языковых единиц. Межвузовский сборник научных трудов*. Елец: ЕГУ

Лејкоф, Џорџ, Џонсон, Марк (1999/2014). О појмовној метафори. У: *Језик и сазнање. Хрестоматија из когнитивне лингвистике*. (К. Расулић и Д. Кликовац, ур.). Београд: Филолошки факултет, 273–305.

Павловић, Слободан (2009). *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Поповић, Људмила (2007). Аргументска структура глагола емотивног стања у словенским језицима. *Зборник Матице српске за славистику*. 71–72: 481–499.

Прћић, Тврто (2016). Нова значења постојећих речи у српском језику: унутарсистемски и вансистемски механизми реализације. У: *Теме језикословне кроз дијахронију и синхронију. Зборнику у част Љиљани Суботић*. (Ј. Дражић, И. Бјелаковић и Д. Средојевић, ур.). Нови Сад: Филозофски факултет, 439–452.

Штрбац, Гордана (2006). О валентности глагола емоционалног садржаја у српском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XLIX/2: 73–102.

Штрбац, Гордана (2011). *Допуне комуникативних глагола. Синтаксичко-семантички и лексикографски опис*. Нови Сад: Филозофски факултет. Библиотека *Тезе*.

Штрбац, Гордана (2012). Деривациони потенцијал афективних глагола. У: *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима* (Р. Драгићевић, ур.). Београд: Филолошки факултет у Београду,757–771.

*

Bugarski, Ranko (2005). *Jezik i kultura.* Beograd: Biblioteka XX vek.

Crystal, David (2004). *Language and the Internet.* Cambridge: Cambridge University Press.

Fernández, Carlos Martos (2017). *Analysis of visual metaphors in social media*. http://repositori.uji.es/xmlui/bitstream/handle/10234/174413/TFG_2017_Martos%20Fernandez_Carlos.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Fillmore, Charles (1968). The Case for Case. In: *Universals in Linguistic Theory* (E. Bach and R. T. Harms, eds). New York – Chicago – San Francisco – Atlanta – Dallas – Montreal – Toronto – London: Holt, Rinehart and Winston: 1–88.

Galichkina, E. N. (2016). Internet Conceptual Metaphors, *Journal of Siberian Federal University*, *Humanities & Social Sciences* 2, 470–480.
Kövecses, Zoltán (2006). *Language, Mind and Culture*. New York: Oxford University Press.
Kövecses, Zoltán (2010). *METAPHOR. A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
https://epdf.pub/metaphor-a-practical-introduction-second-edition.html
Redli, Jelena (2018). Inovacije u jeziku mladih na društvenim mrežama. У: *Језици и културе у времену и простору 7*. (С. Гудурић, Б. Радић Бојанић, Ј. Дражић и Ј. Ајџановић, ур.). Нови Сад: Филозофски факултет, 173–185.

Речници
Клајн, Иван и Милан Шипка (2006). *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.
Николић, Мирослав (ур.) (2007). *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.
Пипер, Предраг, Рајна Драгићевић и Марија Стефановић (2005). *Асоцијативни речник српског језика*. Београд: Београдска књига – Службени лист СЦГ – Филолошки факултет у Београду.
Deuter, Margaret (ed.) (2002). *Oxford Collocations Dictionary for Students of English*. Oxford: Oxford University Press.

HOW DO WE UNDERSTAND *SOCIAL NETWORKS* TODAY: METAPHORS OF DIGITAL SPACE IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

This paper analyses the understanding of a virtual phenomenon lexicalized as *social networks*, i.e. what is observed is the formation of cognitive image of an entity named in the given way by the use of the conceptual method. In this particular case, the phenomenon termed as *social networks* is approached from the linguistic perspective using tools, principles and theoretical assumptions of cognitive linguistics. The aim is to establish the main source domains which generate conceptual metaphors on the basis of which the hypernym *social network* is understood in modern times. In a corpus including three hundred examples excerpted from electronic material in the Serbian corpus and other internet sources, these domains are identified according to the following parameters: (a) semantic fields (agentivity, spatiality, instrumentality, etc.), (b) frequency of their occurrence and prototypicality of particular categories; (c) grammatical formalization of lexemes that can be joined together with the given phrase as an indicator of its conceptualization; (d) the attitude of users and experts towards the investigated phenomenon. The analysis has shown that the lexical link *social networks* is most frequently conceptualized through metaphorization of spatial relations (*go, enter, run, be* etc.) and relations expressed by the prepositions *over, on, through, by,* etc. According to the frequency of examples, in addition to space, social networks are also metaphorized as an OBJECT inside the given space that is, in most general terms, manipulated or, more specifically, consumed, which is denotated by the hypernym verb *use* and its derivatives. On the other hand, metonymic transformation MAN/PEOPLE FOR THE PHENOMENON SOCIAL NETWORK, through the segment communication ability (*speak, announce, say/tell, hum*, etc.) provides this phenomenon with a skill of information transfer, ranging from a neutral report to intensive, alarming warning and news spread

Key Words: social networks, cognitive linguistics, conceptual metaphor, conceptual metonymy, conceptualization.

Jasmina Dražić
Faculty of Philosophy
University of Novi Sad
jasmina@ff.uns.ac.rs

Jelena Ajdžanović
Faculty of Philosophy
University of Novi Sad
jelena.ajdzanovic@ff.uns.ac.rs

UDK 811.111'42:004.738.5:[78.03

Darko Kovačević

ASPECTS OF VERBAL HUMOUR IN CLASSICAL MUSIC INTERNET MEMES

Internet memes have become an inseparable part of online communication and popular digital culture. There is a great number of memes associated with classical music. After an introduction regarding the concepts of humour, online and Internet humour and Internet memes, the paper will investigate and analyse the ways in which verbal humour is achieved in the Internet memes on classical music. With this aim, five components in interaction are considered: genre, the linguistic features of verbal content, visual appearance, general or classical music context in which the memes should be observed in order to be understood properly and the humorous aspects of the context. In the final part of the paper, some conclusions will be made as well as some further research recommendations. The research is based on a corpus of 300 classical music memes made in English.

Key words: verbal humour, classical music, memes, Internet.

1. INTRODUCTION

1.1. Humour

Humour is one of the most significant elements of the present-time discourse and communication. It occurs within all forms of human activities, and in all possible forms and aspects of information exchange. According to definition, "humour is a special feature which causes laughter or the feeling of pleasure in people, but, at the same time, that is the capacity of a human being to laugh at things, phenomena and situations considered as funny" (Prodanović-Stankić 2016: 39). Although it is difficult to identify precisely the entire scope of situations in which humourous events or situations appear or are generated, an overall conclusion can be made that humour is perceived at the moment of realisation of incongruity between a concept involved in a certain situation and the real objects thought to be in some relation to the concept and its resolution (Prodanović-Stankić 2016: 39-40; Mulder & Nijholt 2002: 4).

On the basis of the most general characteristic and features, humour might be classified into two large categories: verbal humour and non-verbal humour. Within such a classification, "verbal humour is the one expressed by means of a linguistic system (or its derivatives, like writing)" (Attardo 1994: 96). On the other hand, non-verbal humour implies a "humorous situation which is not created, described and expressed by a text. Even if a non-verbal situation is accompanied by a text but the text is just a component of the joke rather than its creator, it is still non-verbal humor" (Raskin 1985: 46).

1.2. Internet and online humour

With humour as a phenomenon which is practically inseparable from communication, the emergence and development of information technologies and, especially, of the Internet as a global communication network, led to the appearance and development of specific types, forms and genres of Internet or online humour, primarily visible and present in the form of different image and video formats available through various ways of the users' online engagement (humorous animations, videos, photographs, images, drawings, gifs etc). In spite of the ability of individuals to create, propagate and consume such

imagistic and video content, there is a very significant element of the mentioned online engagement embodied in the "configuring of human interaction as spatially compartmentalized communication rooted in reading and writing rather than co-present speaking and listening" (Weitz 2017: 505). Such communication implies that in any aspect of studying the linguistic features of online humour there are actual, textual traces of information exchange in their orthographic form, immediately available, so that there is no need for them to be transcribed by the analyst, on the basis of available audio recording.

For the development of the Internet and online humour, and, at the same time, for the linguistic studying of the phenomenon, the key event was the upgrade of the Internet from Web 1.0 to Web 2.0 technologies. In other words, it was a move from the first stage in the existence of the World Wide Web, completely consisting of static web pages and websites connected by hyperlinks and generally not providing and supporting any sort of interactive content (Web 1.0) to the web pages and web sites which allow and enable the users to be engaged in different forms of interaction and collaboration (Web 2.0). They actually became the creators of user-generated content in a virtual community, through the dialogue which was taking place within different forms of social media. In terms of the development of the Internet and online humour, such an upgrade "represented a move from online activities largely restricted to joking for an audience to the capacity to joke with each other as participants in real time" (Weitz 2017: 505). Among the various types, categories and forms of social media created within and by means of Web 2.0 technologies, the two which can be considered as the most relevant are the social network sites and sites with user-generated content. The social network sites, in their essence, support and foster individual and group interaction of users. Such sites are Facebook, Instagram and Twitter, On the other hand, the sites with user-generated content, promote and facilitate the production, use and circulation of different forms of online content (text, graphics, video). The typical examples of user-generated content sites are YouTube, Vimeo, Flickr, 500px, Wikipedia etc. However, due to the constant progress and development, increase of the Internet speed and availability, and various hardware and software improvements resulting in the data processing speed and multi-platform media and software compatibility, it can be said that, in present time, the two mentioned kinds of platforms share a great deal of content, features and options provided for the users, so that they often overlap in numerous aspects.

What is missing in the online experience of humour is real-time reaction of participants actively involved in a humorous situation, described in the simplified form as laughter, so that it can be compared to the "traditional" humorous relation which, for instance, has been existing between comic literature writers and drawers and their readers. However, according to Weitz, "in the era of Web 2.0 multi-user, dynamic engagement, the notion of posting, forwarding, and sharing that leads to a humorous text going viral or attaining memetic popularity might be seen to approximate the effect of sending the message through the group as quickly as possible, thereby actualizing the laughter response in cybernetic terms" (Weitz 2017: 506-507).

Jennifer Hay (2001:67-72) identifies four elements of humour response to joking. The first three of them are recognition, understanding and appreciation. These elements, or, as Hays names them, implicatures, enable the distinguishing among the following components of a humorous situation caused by joking: the awareness that a joke has been made, its comprehension or the lack of such comprehension and the endorsement of the message of the joke (at least partial) or its absence. Each of these elements (options) leads to a different level or shade of response to a humorous event (joke). However, Hay introduces the fourth implicature, agreement, taking into account the possibility that, in the case that a gap between agreement and appreciation occurs, a person might laugh in spite of himself/herself or against his/her clearer judgement (Hay 2001:72-76).

The mentioned elements may be fully used for covering the aspects of reception of humour in the Internet or online environment. Relating to this, Weitz notices that there is every reason to believe that Hay's implicatures hold validity for online engagement, but that, due to the time-space (dis) continuum, it is not so possible to expect and discuss a conversational flow in reaction to humour bids (Weitz 2017: 508). At the same time, Vandergriff and Fuchs (2012: 452-453) point out that it is not possible to translate directly a silent response to a humorous event into the sphere of online interaction, noting that in

such situations using additional humour is often employed in the form of a supporting and explanatory response, so that the behaviour of individuals in an online interaction gets characteristics similar to those of a direct, face-to-face interaction.

2. MEMES AND INTERNET MEMES

The biologist Richard Dawkins was the first to use of the term "meme" in his book The Selfish Gene (1976, 30th anniversary edition 2006). "As part of his larger effort to apply evolutionary theory to cultural change, Dawkins defined memes as small cultural units of transmission, analogous to genes, that spread from person to person by copying or imitation" (Schifman 2014: 10). The elements which Dawkins considered and used as examples of memes include various cultural items such as catchphrases, melodies, clothing fashions and abstract beliefs.

On the other hand, "the term "Internet meme" is commonly applied to describe the propagation of items such as jokes, rumours, videos, and websites from person to person via the Internet" (Schifman 2014: 2). Another, similar definition, names it as a "piece of culture, typically a joke, which gains influence through online transmission" (Davison 2012: 122). Both definitions enable the identification of two most significant features which make Internet memes unique: the speed at which they are transmitted in the virtual world of the Internet and the fidelity of the form in which they occur.

In his study *The Selfish Gene* (2006), Richard Dawkins identifies three essential properties which are incorporated into the memes with the ability to spread successfully. These properties are longevity, fecundity, and copy fidelity. From the modern world perspective and observing the Internet as the main global communication channel for the propagation of memes, it can be said that the Internet has enhanced all three properties stated by Dawkins. According to Schiffman,

> Online meme transmission has higher copy fidelity (that is, accuracy) than communication through other media, since digitization allows lossless information transfer. Fecundity (the number of copies made in a time unit) is also greatly increased— the Internet facilitates the swift diffusion of any given message to numerous nodes. Longevity may potentially increase, as well, because information can be stored indefinitely in numerous archives. (Schifman 2014: 17)

Similar to numerous Web 2.0 applications, one of the significant features of memes is that they propagate themselves from person to person, while, at the same time, they shape, depict and reflect general opinions, attitudes, trends and other issues relating to different topics within the society, both in local and global terms. At the same time, memes are characterised by a constant cultural reproduction within the online environment, performed by different means of imitation, simulation and copying, enabled by digitalization and the overall information technology development, which are easily available to their users and creators. "In this environment, user-driven imitation and remixing are not just prevalent practices: they have become highly valued pillars of a so-called *participatory culture*" (Schifman 2014: 2).

Schifman also notices that "Internet memes can be treated as (post)modern folklore, in which shared norms and values are constructed through cultural artefacts such as photoshopped images or urban legends" (Schifman 2014: 15). In that sense, he assigns three attributes to memes, observing them as "particularly relevant to the analysis of contemporary digital culture: (1) a gradual propagation from individuals to society, (2) reproduction via copying and imitation, and (3) diffusion through competition and selection" (Schifman 2014: 18).

In terms of the propagation of memes, there are two significant and partially similar techniques which have to be mentioned: repacking and imitation. Schifman identifies two prevalent types of repacking in relation to memes which prevalently occur on the Internet: mimicry and remix. Mimicry involves the practice of "redoing"—the re-creation of a specific text by other people and/or by other means. (Schifman 2014: 20). It can be the re-creation of a scene depicted in an image, text or the combination of both, by means of adjusting or changing its elements. On the other hand, remix, as a relatively

newer technique, involves technology-based manipulation, for instance by photoshopping an image or adding a new soundtrack (Schifman 2014: 21). Different forms of photo, video or audio editing and manipulation are typical examples of remix.

Regarding imitation, as a significant feature of memes in terms of their propagation, according to Schifman there are three dimensions of cultural items occurring within the memes that can be imitated by the users: content, form, and stance. The first of them primarily relates to the content of a specific text, referring both ideas and the ideologies it conveys. The second dimension is associated with form, i.e. the physical appearance of the message transferred by means of a meme and identifiable through senses. As such, it includes both visual/audible dimensions specific to certain texts and the more complex genre-related patterns relating to their organization. Finally, the third dimension, stance, is used to depict the ways in which the ones who have created and published a meme (addressers) position themselves in relation to the text, its linguistic and visual features and codes, the ones who get in touch with the meme as its "audience", both intentionally or accidentally (addressees), and other potential involved partied. A common feature of all three mentioned dimensions of memes is that they are potentially memetic. It implies that, when re-creating a text, users can decide to imitate a position that they consider attractive or use a completely different one, in terms of the meme's discursive orientation (Schifman 2014: 39-40).

Figure 1

Thus, in the meme shown in Figure 1, the text "2Bach" (the pun pronounced similar to 2Pac, famous American rapper and actor) is the content. The photoshopped image of J. S. Bach in which he has been visually "converted" into 2Pac by adding different elements which characterize his physical appearance is the form. Finally, the entire textual and visual positioning of J. S. Bach into the context of rap and hip-hop culture presents the stance in this meme.

Another feature of memes is that they greatly differ in the ability to adapt to the social and cultural environment within which they propagate. In that way, it is possible to trace their propagation and evolution through digital media (Schifman 2014: 22).

In terms of the structure of a meme, Davison proposes three components that a meme consists of: manifestation, behaviour and ideal.

> The manifestation of a meme is its observable, external phenomena. It is the set of objects created by the meme, the records of its existence. It indicates any arrangement of physical particles in time and space that are the direct result of the reality of the meme. The behavior of a meme is the action taken by an individual in service of the meme. The behavior of the meme creates the manifestation. For instance, if the behavior is photographing a cat and manipulating that photograph with software, the manifestation this creates is the ordered progression of pixels subsequently uploaded to the Internet. The ideal of a meme is the concept or idea conveyed. The ideal dictates the behavior, which in turn creates the manifestation. If the manifestation is a funny image of a cat and the behavior is using software to make it, then the ideal is something like "cats are funny." (Davison 2012: 123)

A very common and widespread model of memes is the image macro. It presents "a set of stylistic rules for adding text to images. Some image macros involve adding the same text to various images, and others involve adding different text to a common image" (Davison 2012: 127).

Finally, within the online context, memes can be generally seen as movers and initiators of social interaction on the Internet, primarily in terms of various aspects of humour. In that sense, Zappavigna notices that "Internet memes are deployed for social bonding rather than for sharing information. Humour is a very common strategy supporting this bonding, and memes are most often humorous, involving a witty observation or simply the absurd but catchy" (Zappavigna 2012: 101).

2.1. The Genres of Internet memes

Observed and defined as socially recognized types of communicative action, genres share different features in terms of their structure and style, as well as the topics, themes and intended (targeted) audiences, in terms of discourse communities, social communities, social groups etc. With their progressive, qualitative and quantitative development which characterizes the Internet of today, the genres of Internet memes can also be included in the category of genres that can be seen or encountered on a daily basis. According to Schifman, "Internet meme genres are based on everyday innovative and artistic practices that can be carried out by simple production means (Schifman 2014: 99). Schifman identifies, defines and describes different genre types and categories of Internet memes:

- Reaction photoshops are composed of the images created in response to what can be named as memetic photos, that is the photographs the content of which provokes different and extensive creative reactions (Schifman 2014: 102).
- On the other hand, the genre of photo fad includes staged photos of people who imitate specific positions or actions in various settings, usually with the purpose of posting the picture on the Internet (Schifman 2014: 102).
- The flash mob presents a phenomenon in which a group of people gathers on a public place and performs a particular act suddenly and simultaneously, leaving the space (scene) immediately after that (Schifman 2014: 103). The videos of flash mobs are usually recorded by one or more cameras and later uploaded on the Internet.
- Furthermore, lipsynch (or lipdub) videos are clips in which an individual or a group is seen matching the lip movements to a popular song (Schifman 2014: 105).
- Phonetic translation or misheard-lyrics videos are based on different mistranslations of spoken which occur in the process of "converting" sounds to written words. These are made by transcribing the phonetics of the words, i.e. what they sound like, regardless of their true meaning (Schifman 2014: 108).
- A recut trailer presents a user-generated "fake" movie trailer which is based on the re-editing or remixing of film footage. (Schifman 2014: 109)
- LOLCats are based on the pictures of cats accompanied by systematically misspelled captions, which typically refer to the situation shown in the photo. The genre's name is created by joining the Internet acronym "LOL" (laughing out loud) with the noun "cat" (Schifman 2014: 110-111).
- The stock character macro memes are a widespread genre of memes, with two essential features: they use image macros, and they are built on the basis of a set of stock characters that represent stereotypical behaviours (Schifman 2014: 112).
- Finally, the meme genre of rage comics is based on amateur-looking comics featuring "rage faces", i.e. a set of expressive characters, each of which is associated with a typical form of human behaviour (Schifman 2014: 113).

As for the memes on the Internet, it is clear that, in many instances, an interweaving of the mentioned genres occurs, especially in the case of static-image/graphic/photograph based memes, because the creation of most of such memes has involved a sort of image editing (or, as it is popularly called,

"photoshopping") at one or more stages, so that the determinant "photoshopping" should not be limited exclusively to the memes created from the so-called memetic photos.

3. CORPUS AND METHODOLOGY

Classical (art or serious) music memes occur as a register-based genre of Internet memes. Before discussing it, it is necessary to state the definition which, at the same time, explains the notion of classical music and distinguishes it from other types of music Namely, that is the "term used to describe music that is written down and that takes a more or less established form to transmit some sort of artistic expression" (Latham 2004: 13), acting as an opposition to popular music in terms of its artistic features (Plavša 1972: 617), as well as to folk, liturgical (spiritual or church music) and dance music (Kovačević 2019: 181). The entire existence, persistence and presence of classical music in the present world and within the Internet as a global communication network has had the creation of classical music memes, involving different persons, phenomena, notions, knowledge and stereotypes about classical music, as well as musical works themselves, as an inevitable consequence. The target groups towards which such memes are oriented are, primarily, different professional and discourse communities of people actively involved in different aspects of classical music, but in many cases, the memes are based on some general culture notions, so that they often are fully appropriate and understandable for the ordinary, non-musician audience.

In available literature, the aspect of verbal humour in classical music Internet memes has not been analysed by now. However, the research is still partially connected to the research directions and results of Shifman (2014), Weitz (2017) and Wiggings (2019), as well as of different papers collected in Bown and Bristow (2019) (R. Christofer, J. Owens, D. Bristow, T. Whyman and G. de Seta).

The corpus of classical music memes used in this research for the research included 300 selected memes excerpted Google Images (with "classical music memes" as the key words for search) and in Facebook groups "Classical Music Humor" and "Musicnotes". All the memes included in the research are in static image format, so that there are no video, animated or GIF memes. Before the selection of memes to be included in the corpus and analysis, the Google Chrome plug-in named ImageAssistant was used to download collectively of all the image files from the mentioned Internet locations, so that the process of selection and analysis took place in an offline environment. The selection of memes to be included in the corpus was performed according to five parameters:

(1) genre, determined on the basis of the repetition (reoccurrence) of the basic, most general visual characteristics in different memes and their similarity to the meme genres stated in the previous section;
(2) characteristics of the verbal content, in terms of the used vocabulary, structure of sentences/utterances/expressions, punctuation, etc.;
(3) visual appearance, relating to the type of graphical content used within a meme (photograph, graphic, drawing, sheet music excerpt, text only etc.);
(4) general or classical music context within which the memes should be observed in order to be understood properly and completely, often implying the need for some knowledge in the field of classical music and
(5) humorous aspects of the classical music context and the way in which they are depicted in a meme, through the interaction between textual and visual elements and its verbalisation.

The parameters mentioned relating to the selection of memes were also the key parameters for their analysis, with special emphasis on the parameters (1), (4) and (5) as the ones which are primarily relevant for the topic of the paper.

4. ANALYSIS: TYPES OF CLASSICAL MUSIC INTERNET MEMES

In the process of analysis, the following meme types have been identified: combinations of stock character macros/image macros and reaction photoshops, LOL cats and rage comics.

4.1. Combinations of stock character macros/image macros and reaction photoshops

A great number (almost 85%) of analysed memes occurs as the combination of stock character macros/image macros and reaction photoshops. In the corpus, such memes are found in different variants. The basic model of these memes is a two-component text with the character photograph/drawing in the middle. The first part of the text is usually a statement (initiator of incongruity), while the second features the incongruity, acting as a punch line. In terms of the used verb tenses, there are primarily the present simple, past simple and *will + infinitive* future. There are also mostly simple constructions with modal verbs, as well as the conditionals and imperatives. In all the instances, the used structures are reduced to essential information and close to the spoken language, or the language used in unofficial online communication. Due to that, except in special circumstances (such as the need to emphasise that one of the parts of the text is a question), there are no punctuation symbols.

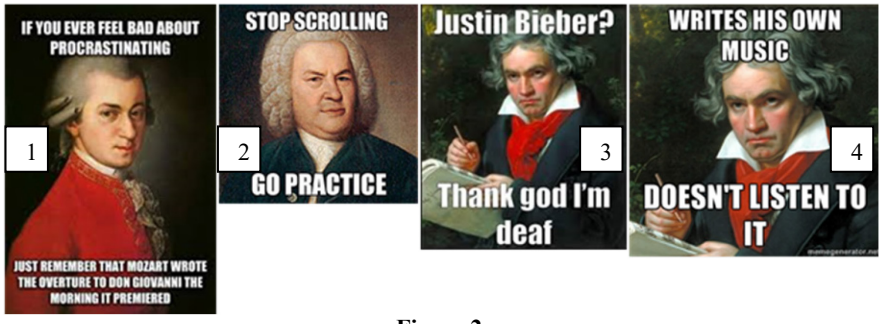

Figure 2

There are a few ways in which humorous or funny effect is achieved in the memes, depending on their visual appearance and the type of context in which they should be observed.

In some cases, the humour occurs in a general context, based on general culture and knowledge. and, as such, it is understandable to both musicians and non-musicians. Four examples of such memes can be seen in Figure 2.

In the first of them (1), the humorous effect is achieved by means of a generally known fact that W. A. Mozart finished the writing of the overture to his opera *Don Govanni* on the morning of its premiere performance, so that the orchestra had no opportunity to rehearse the overture, but they had to sight-read it. The second meme uses one of the available portraits of J. S. Bach, as one of the most significant composers and performers in the history of music, in such a way that his serious and strict face in combination with the text ironically warns a musician-performer to go to practice instead of wasting time on the Internet. The essence of the humorous effect in the last two memes (3 and 4) is based on the known fact that Ludwig van Beethoven was deaf, and in the first of them it is used to mock the music of the popular teenage star Justin Bieber, while in the second it is achieved through an ironical paradox arising from the two parts of the text (composing of music without the ability to listen to it afterwards).

Figure 3

However, there are numerous cases in which certain musical knowledge is necessary in order to understand the humour of a meme, i.e. the context in which humour occurs. Such knowledge covers different areas, such as the history of music, theory of music, musical instruments and orchestra. There are examples of such memes in Figure 3.

In the first of the memes (1), the humorous effect is achieved by ironically comparing the music written in alto clef and the Greek language (i.e. its alphabet), through the ability of conductors to read them. Namely, the fluent reading of music written in alto clef is not common knowledge gained through education for many musicians, in comparison to the compulsory knowledge of reading the music written in treble and bass clef, so that such a reading might be compared to the reading of Greek alphabet by someone who uses the English alphabet. The second meme (2) uses the photoshopped image of the North Korean leader Kim Jong-un holding the double bass and refers to the fact that the correlation and mutual relation between bass instruments and percussions in an orchestra is necessary thing for the overall punctuality and stability of the entire orchestra's playing. The meme (3) uses a Beethoven's portrait picture as the basis for a text indicating that the sign # (*sharp*) has been used in music for many centuries as the accidental indicating that a tone in front of it stands has to be performed higher in pitch by one semitone (half step). On the other hand, in its modern use within the social networks such as Twitter, the sign # (named *hashtag*) is used as a type of metadata tag which enables a dynamic, user-generated tagging that helps finding the messages and is posted with a specific theme or content. Finally, the fourth meme (4), by means of the combination of the used image and the text which accompanies it, in a humorous manner presents a frustrating orchestral situation which is a common thing at the rehearsals.

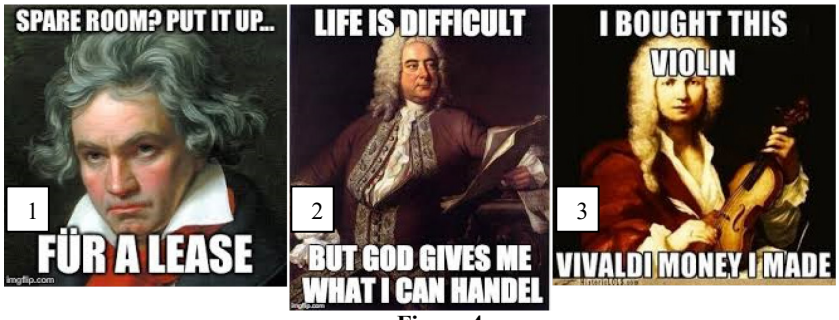

Figure 4

There are many memes of this type with text in the form of puns, exploiting the different possible meanings of a word and homophones. For the understanding of such statements musical knowledge is required, because they mostly involve the names of composers, their works etc.

In numerous memes of this type the humorous effect is achieved through the phonetic translation of misheard words and the statements which occur in that process. The understanding of such statements sometimes also requires some musical knowledge, as seen in Figure 4.

In the first meme (1), the pronunciation of the title of Beethoven's composition *Für Elise* is written down as *Für a lease*, in the meme (2) the verb *handle* is phonetically translated as *Handel*, while in the meme (3) *Vivaldi* stands as the written form of the pronounced words *with all the.* Of course, all three memes contain the pictures of the mentioned composers.

Figure 5

Finally (Figure 5), there are also the puns where the faces/figures of different popular culture characters are photoshopped to the faces/figures of classical music composers and musicians, and that is accompanied by appropriate textual remarks, sometimes also based on the "wrong" transcription of pronounced words.

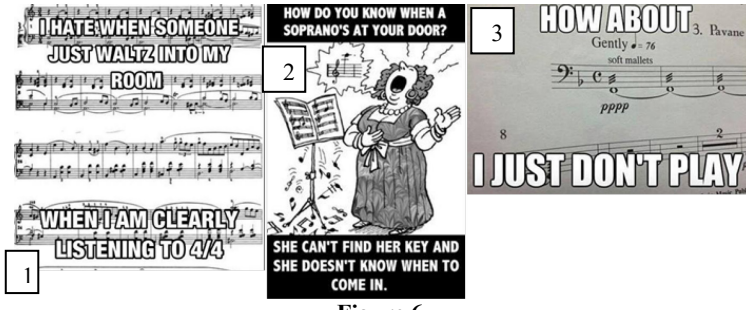

Figure 6

In meme (1), Arnold Schwarzenegger's face is photoshopped to the picture of J. S. Bach, accompanied with his famous Terminator remark in which the last word is written as *Bach* instead of *back.* In meme (2), Bach's head is photoshopped to the body of the superhero Flash Gordon, and all that is accompanied with the word *Flashbach* as a wrong transcription of *flashback.* Finally, in the third meme (3), Johnny Cash's face is photoshopped to the picture of J. S. Bach, while the text presents the title of one of his famous songs, where *Bach* is written instead of *back.*

There are also the memes of this genre in which an excerpt of sheet music or some other musical photo or drawing occurs instead of a character photograph/drawing. In such memes (Figure 6), musical knowledge (including the reading of sheet music) is of crucial importance for the understanding of a meme. Thus, in the first meme (1), the humorous effect is achieved by emphasizing the difference

between the 4/4 time signature and 3/4 time signature, which characterizes waltz, by using the excerpt of sheet music written in 4/4 as a background image. The second meme (2) is an ironic presentation of two prejudices about sopranos (lack of knowledge about the key (tonality) of a piece they sing and the uncertainty about the place in the piece where they should start to sing) metaphorically applied to the "door" situation and accompanied with a caricature drawing. In meme (3), there is a short excerpt of sheet music which shows that the instrument is required to play only one long and sustained tone in a very silent dynamic (*pppp* - pianissssssimo); that causes the ironical question asked in the text.

Similar to these are the memes based on movie, cartoon or comic screenshots. These stock images on which such memes are based have already been occurring on the Internet in different contexts. Here they are used classical music related humorous remarks which mostly require some knowledge and familiarity with classical music issues.

The first three memes (1, 2 and 3) are based on three screenshots and remarks from famous movies (*The Matrix*, *The Lord of the Rings*, *The Godfather*) in which the second part of the remark is altered to suit the classical music purposes. Thus, meme (1) ironically presents the fact that the viola, as a musical instrument, is always in the shadow of the violin and considered to have secondary value. In meme (2), the difficulty of sight-reading the pieces with six flats in the key signature is ironically presented, while the third meme (3) humorously presents the situation in which a music teacher mercilessly writes down the marks and remarks into a student's sheet music book. The fourth meme (4) ironically refers to the high professional and musical requirement necessary for the performing of Anton Bruckner's music, while the last meme, with the screenshots from the movie *Finding Neverland*, depicts the fact that being a professional musician often implies not being at home on important occasions and holidays.

Figure 7

Figure 8

Similar to the previously described category of memes are the ones with the textual part in the form of a dialogue and the punch line contained either in the last lines of text or in a photograph/drawing. The selection of photographs/drawings used in such memes is not strictly limited to the characters and might include instruments, real-life situations, sheet music excerpts etc.

In the first meme in Figure 8 (1), humour stems from the fact that the notes written below the name *Amadeus* are actually the main melodic line of the musical theme from *The Flintstones*, which requires note reading knowledge to be understood. On the contrary, the humour of the meme (2), graphically depicting the thoughts of a performer by means of a complex sheet music excerpt as a contrast to the girl's doubts can probably be generally understood directly, only on the basis of the available imagery and text, although some amount of musical knowledge might contribute to understanding all of its nuances.

There are also memes in which there is just a text, without any photograph or drawing (Figure 9). The humorous effect is usually achieved through irony and paradox (memes 1, 2 and 4) and/or the exploration of various stereotypes (meme 3), by means of the punch line occurring at the end of a text, usually understandable within strictly classical music context and knowledge. What differentiates such memes from "ordinary" classical music jokes is the possibility to repack or modify them, based on the existence of fixed, fundamental parts and the ones which are subject to change or adaptation. The repacking or modification is done by changing the text or its parts.

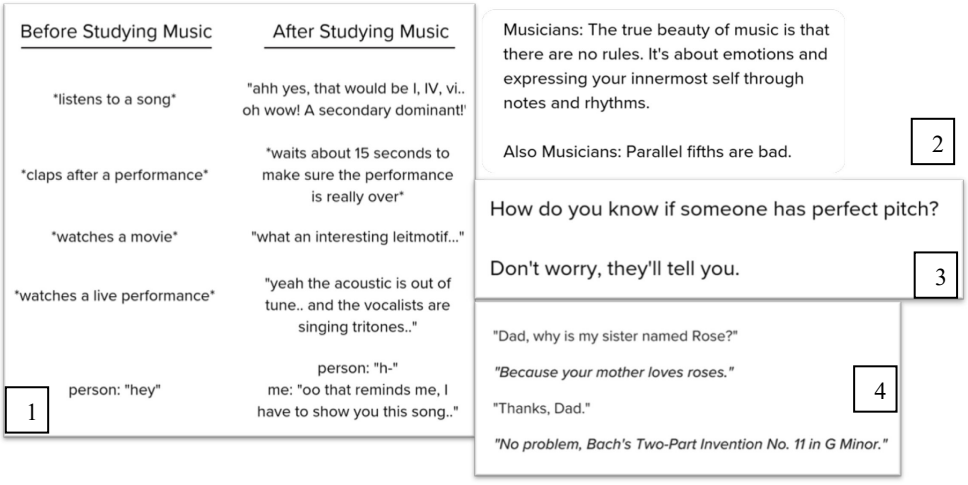

Figure 9

In a large group of memes similar to the previous ones, there is a two-part form in which the first part is a text, while in the other part is an excerpt of sheet music, or some other musical symbols occur instead of it, acting as a sort of punch line. Different humorous effects achieved through the (assigned or real) meaning (verbalization of what is seen in a meme), phonetic representation or context of the sheet music or symbols. Some of the examples are seen in Figure 10.

The first meme (1) contains a chord named *G-sus*, pronounced the same as *Jesus*, and that explains the "title" of the meme. In a similar manner, the name of the tone shown in the sheet music situation in meme (2) is *A natural*, and that appropriately finishes the preceding utterance. Finally, the third meme ironically refers to the practice of creating of complex alphanumerical symbols for the complex chords in jazz music.

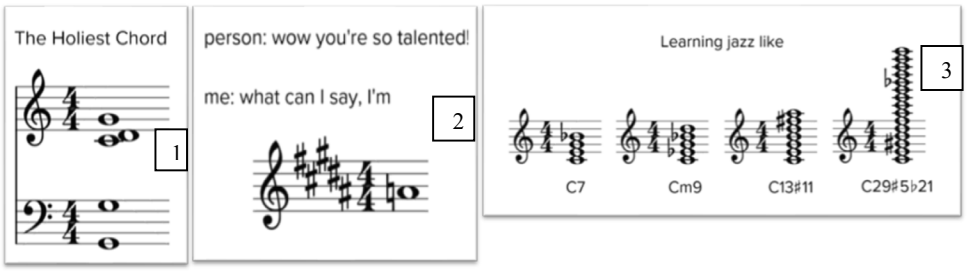

Figure 10

Another very popular type of memes from the genre of reaction photoshops are the comic-like "what people think I do" memes, depicting different phenomena and professions related to classical music in the sequence of six photos with appropriate, often ironic or exaggerated "what" descriptions, relating to the comparison of opinions based on expectation, prejudice, stereotypes and standardised opinions with the actual state. Such memes might also require musical knowledge to be fully comprehended. The meme shown in Figure 11 ironically demonstrates a range of stereotypes and expectations relating to the profession of an opera singer, which mostly refer to different forms of public performance, demonstrating, at the same time (With *What I actually do*), that an opera singer in many cases earns a living as a singing teacher instead of actually performing on the stage.

Figure 11

There are also classical music memes in the digitalized form of "traditional" comic jokes, in which the humorous effect is achieved by combining the text and drawing associated to it.

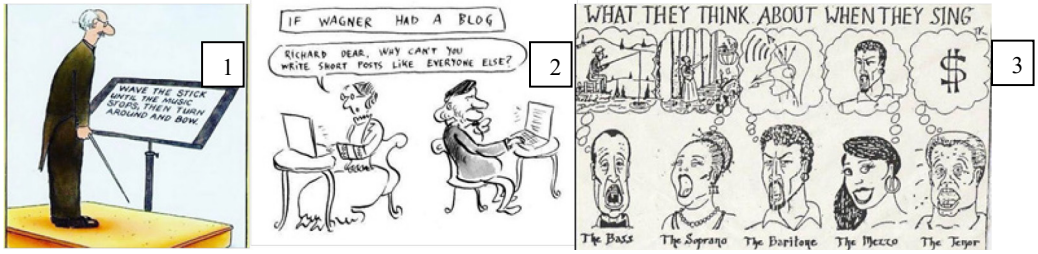

Figure 12

In Figure 12, there are three such comics, primarily dealing with prejudices and ironic and stereotypical opinions about the conductors and their behaviour, implying that they just stand and wave in front of the orchestra/choir without an actual idea of what they are doing (1), personality and composition of Richard Wagner, relating to the fact that he primarily created very long and complex compositions (2) and the personal traits of opera soloists seen through different types of voice, based on the stereotypes about the behaviour and primary wishes and desires of each type of voice (3).

Finally, the last group of classical music memes to be mentioned within this genre are the ones in which the content is organised in table-like structures, consisting of different mutually connected graphical elements and texts which create the humorous effect both individually and as a whole (Figure 13). The first meme in the Figure (1) contains a series of humorous drawings symbolically representing the hands of different pianists-composers on the basis of information and stereotypes relating to their music and the hands themselves, implying the typical features, technical and stylistic requirements of the music created by each composer. Meme (2) contains a series of descriptive names given to different musical symbols on the basis of both their characteristics and different stereotypes and standardized opinions. The third meme (3) introduces the ironic and probably a bit exaggerated difference in the way in which the classical musicians and ordinary, non-musician people perceive the string instruments family.

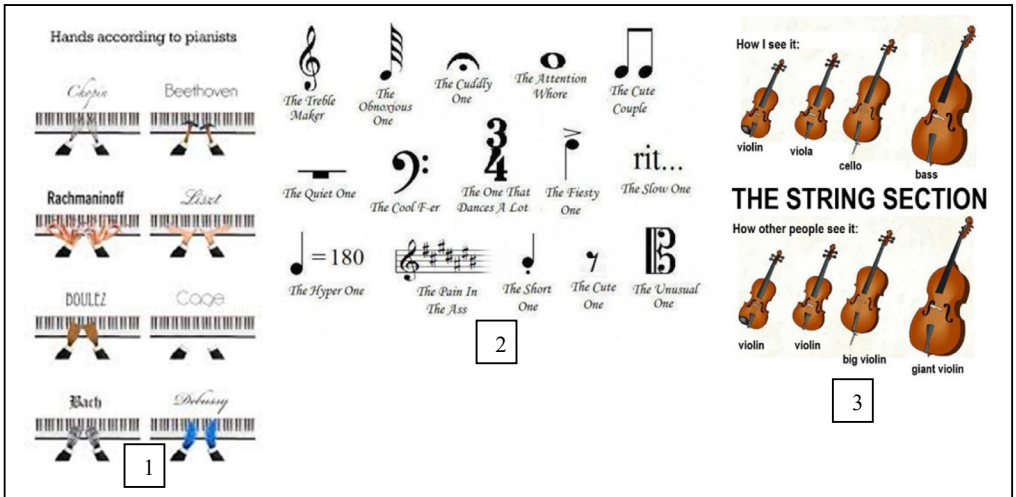

Figure 13

4.2. LOL Cats

The memes belonging to the LOLCats genre can also be found within the corpus (about 10%), containing pictures of cats in combination with humorous text relating to classical music (Figure 14). The text is mostly two-component, similar to the one in the already described stock image-based reaction photoshops.

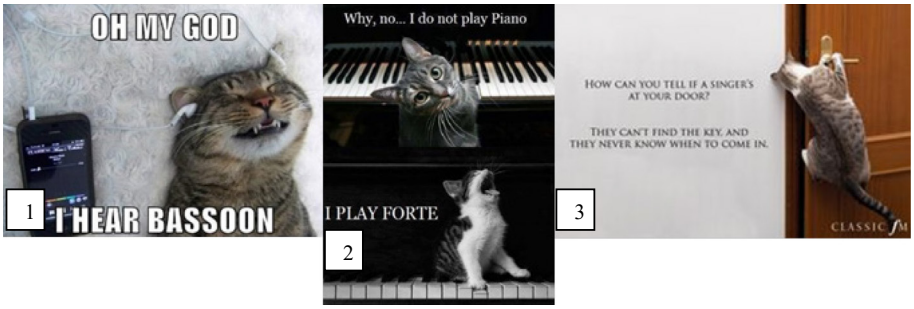

Figure 14

In the first meme (1), the face of a happy cat enjoying the music is used to introduce the fact that, in spite of its pleasant sound, it is mostly very difficult to distinguish and isolate the sound of the bassoon within an orchestral performance. The humour in the second meme (2) is based on the word play between the words *piano* (presenting both the name of a musical instrument and the dynamic marking for playing quiet) and *forte*, being the antonym for the second meaning of *piano* as the dynamic marking for playing loud). Finally, the textual component of the meme 3 has already been seen and explained (see Figure 6.2 and its explanation). In memes (2) and (3) the cat images have been used for illustrative purposes, as a contextual support to the textual content of the memes.

4.3. Rage Comics

The last identified category of memes are the ones belonging to the genre of rage comics (Figure 15). There are about 5% of such memes in the corpus. They are usually based on individual experiences and observations and often contain vulgar language or hints of such language. The humorous effect is mostly achieved through the interaction of text and drawings, which mostly requires complex musical knowledge to be understood.

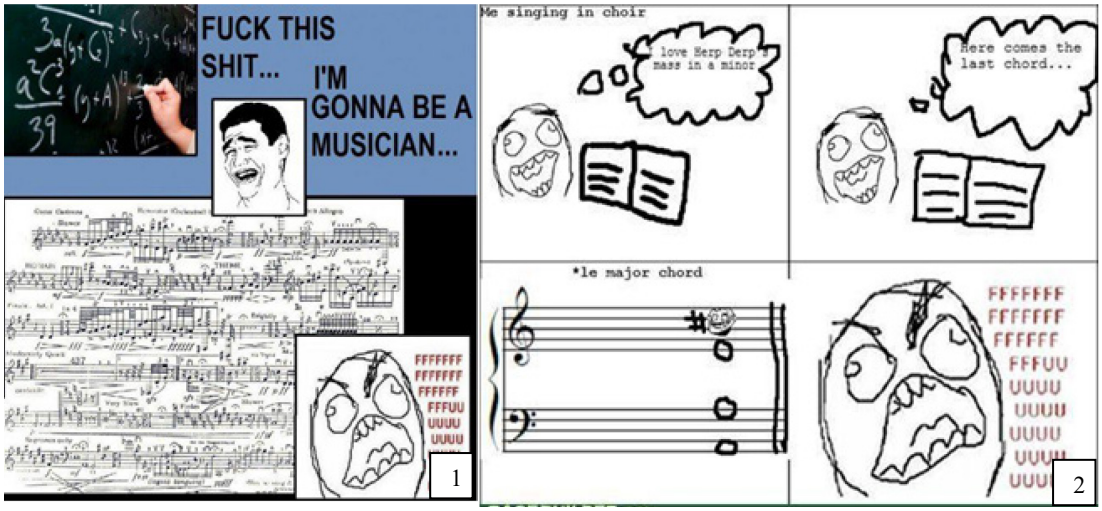

Figure 15

The first of the two presented memes (1) achieves the humorous effect by comparing the complex mathematical equations with complex musical scores and, on the basis of that, making an ironical parallel between the complexities embedded in the professions of a mathematician and a musician. On the other hand, the second meme (2), in a humorous and exaggerated manner, presents the "disappointment" of a choral singer once he realises that that the composition he is singing, although written in a minor key, which usually sounds as tender, dark, gentle and soft, ends with a major chord which completely contradicts the minor "mood" (musical phenomenon known as the Picardy Third).

5. CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

The mentioned genres of classical music Internet memes (different combinations of stock character macros/image macros and reaction photoshops, LOL cats and rage comics) are only the ones which appear in the analysed corpus most frequently, and there are surely numerous other categories to be identified and described as well.

In a great part of the memes, the humorous effect is achieved primarily through the aspects of verbal humour such as irony, paradox and metaphors. In terms of the actual content, it is mostly achieved by two-component textual structures, where the first is the statement, while the other acts as a punchline. In such memes, the graphic element serves only as a background and generally does not contribute to the humorous effect or does that in a limited degree. In other identified categories of memes, the humorous effect occurs through the interaction of textual and visual (graphic) elements, i.e. its verbalisation, and is particularly successful in the situations in which it is not immediately obvious, but some musical knowledge is required for proper understanding.

In both cases, to understand the meaning and verbal humour in the memes, it is mostly necessary to possess a wide knowledge in classical music, in terms of music theory and history, musical instruments and musical way of thinking, humour, stereotypes and prejudices.

A possible further research direction, arising from the results of this research, could be directed towards the analysis of humorous aspects in classical music memes belonging to genres containing video, animation and GIFs. Another other interesting research course to be followed could be investigating options for using classical music memes in teaching English for Special Purposes related to classical music, particularly due to the fact that the present time meme culture is primarily propagated and developed among secondary school and university students.

Finally, interesting research could be performed through the contrastive analysis of classical music memes in English and the ones created in Serbian or other languages of former Yugoslav republics (which are now independent countries).

Literature

Attardo, S. (1994). *Linguistic Theories of Humor*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

Bown, A. & Bristow D. (eds) (2019). *Post Memes: Seizing the Memes of Production*. Goleta, California: Punctum Books.

Davison, P. (2012). The language of Internet memes. Social Media Reader, 120-134.

Dawkins, R. (2006). *The selfish gene: 30th anniversary edition*. Oxford: Oxford University Press.

Hay, J. (2001). The pragmatics of humor support. *Humor, 14*(1), 55–82.

Kovačević, D. (2019). (Linguistic) Representation of Emotions in Texts on Art Music. In: Nikolić, M. & Parezanović, T. *Language, Literature, And Emotions*; Proceedings from the Seventh International Conference at the Faculty of Foreign Languages: Language, Literature, and Emotions. Belgrade: Alfa BK University, 180-192.

Latham, A. (ed.) (2004). *The Oxford Dictionary of Musical Terms*. New York: Oxford University Press.

Mulder, M. P. & Nijholt, A. (2002). *Humour Research: State of Art*. Twente: University of Twente, Center of Telematics and Information Technology.

Plavša, D. (ed.) (1972). *Muzička umetnost, Enciklopedijski leksikon - Mozaik znanja*. Beograd: Interpres.

Prodanović-Stankić, D. (2016). *Verbalni humor u engleskom i srpskom jeziku.* Novi Sad: Filozofski fakultet.

Raskin, V. (1985). *Semantic Mechanisms of Humor*. Dordrecht: Reidel.

Shifman, L. (2014). *Memes in digital culture*. Cambridge, MA: MIT.

Vandergriff, I. & Fuchs, C. (2012). Humor support in synchronous computer-mediated classroom discussions. *Humor*, 25(4), 437-458.

Weitz, E. (2017). Online and Internet Humor. In: Attardo S. (ed.). *The Routledge Handbook of Language and Humor*. New York, London: Routledge, 504-518.

Wiggins, B. E. (ed.) (2019). *The Discursive Power of Memes in Digital Culture: Ideology, Semiotics, and Intertextuality.* New York: Routledge.

Zappavigna, M. (2012). *Discourse of Twitter and social media: How we use language to create affiliation on the web*. London: Continuum.

ASPEKTI VERBALNOG HUMORA U INTERNET MIMOVIMA O KLASIČNOJ MUZICI

Rezime

Internet mimovi predstavljaju koncepte ili ideje koje se šire od jedne do druge osobe putem Interneta kao medija i često imaju zabavan ili duhovit karakter. Može se reći da, u današnje vrijeme, oni predstavljaju bitan i sastavni dio komunikacije na Internetu, ali i popularne digitalne kulture uopšte. Među različitim tipovima mimova koji postoje na Internetu, postoji i srazmjerno veliki broj onih koji se odnose na klasičnu (ili umjetničku) muziku. Nakon uvoda, u kom se predstavljaju i razmatraju pojmovi i koncepti humora, njegovih manifestacija u okviru medija kakav je Internet, te samih Internet mimova, u radu se ispituju i analiziraju načini na koje se postiže verbalni humor u Internet mimovima o klasičnoj muzici. Pri tome se vodi računa o pet parametara i njihovim uzajamnim odnosima. U navedene parametre spadaju: žanr, lingvističke odlike tekstualnog sadržaja, vizuelni izgled, kontekst, bilo opšti, bilo vezan za neki od aspekata klasične muzike, u okviru koga je neophodno posmatrati mimove kako bi ih bilo moguće razumjeti na odgovarajući način i u potpunosti, te humoristički aspekti tog i takvog konteksta. U završnom dijelu rada, izvedeni su određeni zaključci, kao i preporuke za dalje moguće pravce istraživanja. Samo istraživanje zasnovano je na korpusu koji se sastoji od 300 mimova o klasičnoj muzici sačinjenih na engleskom jeziku i preuzetih sa različitih lokacija na Internetu, koje su navedene u radu.

Ključne reči: verbalni humor, klasična muzika, mimovi, Internet.

Darko Kovačević
Univerzitet u Istočnom Sarajevu
Elektrotehnički fakultet/Muzička akademija
darko.kovacevic@etf.ues.rs.ba
dax1978@gmail.com

UDK 811.511.14-057.87(497.113):004.738.5

Sabina Halupka-Rešetar – Gordana Lalić-Krstin – Sanja Krimer- Gaborović

THE USE OF HUNGARIAN ON SOCIAL MEDIA IN VOJVODINA[1]

The paper presents the results of a pilot survey conducted to investigate to what extent teenage minority speakers of Hungarian in Vojvodina use their mother tongue on social media and what some of their communication habits in that respect are. Young generations are crucial in the process of language maintenance in multilingual settings and their linguistic behaviour and attitudes can be a key indicator of the vitality of a minority language. On the other hand, social media can provide a valuable virtual space that can serve as a niche in which a minority language can thrive. In order to study how much Hungarian as a minority language is used and what that use depends on, we designed a questionnaire, modelled upon Jongbloed-Faber et al. (2016), with 50 questions on language use, language preferences, language attitudes and language proficiency. Our respondents for this pilot were 18 first-year university students in Novi Sad and 21 fourth-year secondary school pupils in Subotica. The objective was to find out whether the use of Hungarian correlates with the linguistic environment of the respondents (homogenous / heterogenous), their mother tongue or some other variable(s) and if this applies equally to different social media platforms (Facebook, Instagram and Viber). Although the sample is small, the quantitative data show that teenagers in Vojvodina whose L1 is Hungarian use their mother tongue on social media more often than Serbian (the majority language) or English, that the use of Hungarian varies from one platform to another and depends on the type of activity on the platform more than on any of the other studied variables. Both the environment and the participants' L1 account for and predict some of the variation, however further research on a larger sample is necessary to test the tendencies noted in this pilot study.

Keywords: minority language, Hungarian, social media, digital vitality

1. INTRODUCTION

If a language is to survive in the modern world, it needs to be used in digital environments as this is where a large part of our everyday communication takes place. Its failure to be used in the digital domain causes loss of function, loss of competence and ultimately loss of prestige and can lead to what has been called 'digital language death' (Kornai, 2013).

The internet and social media are frequently accused of not only having a bad influence on literacy but also of reducing linguistic diversity and contributing to language shift. Although the dominance of English and other, so-called big languages is undisputed, it has been suggested that despite such a seemingly unfavourable environment, the internet can be not only a threat but also a refuge for minority languages. It offers new opportunities for minority language use, while at the same time overcoming limitations of other media and providing opportunities for active user participation.

As the young population is among the most active social media users, and it is a well-known fact that the adolescent period and early adulthood are critical for language maintenance, we believe that studying linguistic practices of these generations can provide valuable insight into the vitality of a minority language. What language do young people choose to use on social media and what do their choices depend on; are their linguistic practices different from those in 'real life'; how do their attitudes and language proficiency affect these decisions, etc. are among some of the questions that we may ask to

[1] The paper is the result of research conducted within project no. 142-451-2462/2019-01 *The use of the mother tongue in social media as a factor of the ethnologuistic vitality of Hungarians in Vojvodina*, funded by the provincial Secretariat for Higher Education and Scientific Research of the Autonomous Province of Vojvodina and project no. 178002 *Languages and cultures in time and space*, funded by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

find out how young people's use of Hungarian on social media may affect its digital vitality as a minority language in Serbia.

2. LINGUISTIC VITALITY

2.1. Ethnolinguistic vitality

Ethnolingustic vitality (EV), as originally outlined by Giles, Bourhis and Taylor (1977: 307), is what makes an ethnolinguistic group likely to remain a distinctive and active collective entity in intergroup relations. It aims to predict the future behaviour of a linguistic group in a multilingual setting and its ultimate survival or demise. The more vitality an ethnolinguistic group has, the more likely it is to survive as a collective entity and vice versa. Giles, Bourhis and Taylor (1977) group the factors that affect EV into three sets of independent variables: (a) status factors, (b) demographic factors and (c) institutional factors. Status factors include economic status, i.e. the degree to which the group has control over the economy; social status, i.e. the amount of self-esteem that the group has; sociohistorical status, i.e. the power of historical events to induce feelings of group membership and solidarity; and linguistic status, i.e. the use of the minority language at the local, regional and national level and the amount of prestige that it enjoys. The second set of factors is demographic in nature and focuses in particular on group size and group distribution factors. Among these, Giles, Bourhis and Taylor (1977) consider as particularly important whether a group occupies its traditional national territory or not, what the concentration of group members across a given territory is and what the proportion of minority group members is to those of the outgroup. The number of speakers is obviously very important but it must be viewed in relation to other demographic variables, such as birth rate, endogamy vs. exogamy and migrations. Finally, institutional factors are those that have to do with formal and informal institutional support a linguistic minority group receives by different local, regional and national institutions and the degree of representation in those institutions.

It is important to note that these factors are seen as being both objective and subjective. In other words, EV does not depend only on objective data that can be obtained for these social and cultural variables (e.g. the birth rate, the number of speakers, or the existence of minority language media) but also on the members' perceptions of them. Their assessment of the variables that affect EV also plays a very important role in shaping linguistic behaviours and maintaining ethnolinguistic vitality, as pointed out by Giles, Bourhis and Taylor (1977), Bourhis, Giles and Rosenthal (1981), Allard and Landry (1986), and others. Although the concept of subjective ethnolinguistic vitality has been challenged and there have been suggestions on how to improve it, both in theoretical and methodological aspects (cf. Yagmur & Ehala, 2011; Yagmur, 2011), we believe it can help provide valuable insight into the various factors that affect linguistic choices of young speakers of Hungarian living in Serbia.

2.2. Digital vitality, digital presence and digital language diversity

In the contemporary world, any assessment of the vitality of a language needs to take into account what has been termed 'digital presence' and 'digital vitality'. It has been argued by Kornai (2013), Fenyvesi (2014), Gibson (2015) and others that Fishman's GIDS (Graded Intergenerational Disruption Scale; Fishman, 1991) and Lewis and Simons's EGIDS (Extended Graded Intergenerational Disruption Scale; Lewis & Simons, 2010) may need to be supplemented by data about the digital vitality of a language. The reasons for this lie in the fact that a large portion of our everyday communication takes place in a digital environment, which, although similar in some respects to real-world language use, has some distinctive properties that set it apart from traditional forms of communication. This is especially true for the so called 'digital generation' or the 'digital natives' – namely, younger generations who are all 'native speakers' of the digital age of computers, video games and the internet (Prensky, 2001:1).

Kornai (2013) believes that of the world's 8,000 languages, only a very small number are capable of what he calls 'digital ascent', i.e. capable of entering the space of digitally mediated communication and that the remaining majority faces digital language death in one form or another. Although we do not think that Hungarian in Vojvodina is in such a dire situation (yet), we believe that by studying its use, especially by younger generations, we can contribute to the knowledge base necessary to prevent language shift, increase the digital presence of Hungarian in Vojvodina and improve its digital vitality.

Due to the dominance of the English language, the internet is frequently seen as a threat to 'small' languages and a major force in destroying linguistic diversity. Although accurate and reliable information on the representation of individual languages on the internet is difficult to obtain, some estimate that around 59.6% of all webpages is in English (W3Techs, 10 January 2019). This result is obtained by surveying the top 10 million webpages and although the methodology may not be completely flawless or the figures absolutely accurate, the fact is that in terms of content, English is by far the most represented language, with more websites in English than in all the other languages taken together. If, however, we look at the number of internet users by language, we get a somewhat different picture. English is still the first, with 25.9%, followed closely by Chinese with 19.4% (Internet World Stats, 1 April 2020). Obviously, this discrepancy between the representation of individual languages on the internet and the number of internet users by language is probably largely due to many companies advertising themselves in English in order to ensure international presence. However, it is not unreasonable to assume that at least some users choose to use English on the internet rather than their mother tongue, for reasons yet to be explored.

Like in the real world, the size of the community is very important, together with its generational composition. Because of the importance that intergenerational transmission has in language maintenance, the young population plays a particularly significant role. Adolescence and early adulthood are key periods because that is when language attitudes are shaped (Velázquez, 2017) and identities formed (ethnic, linguistic, etc.) (Subrahmanyam et al., 2008) and it can affect the use of L1 later in life (Cunliffe et al., 2013) and intergenerational transfer (Cunliffe et al., 2013). Digital domains are somewhat special in that the maintenance of a language in the digital domain depends on whether the younger generations, i.e. digital natives and digital immigrants, use it in the digital domain. Intergenerational transmission in the traditional sense is actually disrupted as the older generations may be unwilling to participate in digitally mediated communication (see Kornai, 2013; Fenyvesi, 2014, 2015; Gibson, 2015 and others). In situations like this, Kornai (2013: 2) believes that "intergenerational disruption actually acts in favour of digital ascent provided that the new generation has both the digital means and the interest in language use".

As with all vitality measurements, the size of the population is quite important. But, as various authors point out (Kornai, 2013; Gibson, 2015; Soria, 2015), it is not merely a matter of the number of language users but the number of those actively engaged in digitally mediated interaction. Available statistics (Kemp, 2020a, 2020b) show that as of January 2020, there are 4.54 billion internet users in the world and of these 3.8 billion are active social media users, i.e. about half the world's population at the moment, and that the worldwide average daily time spent on social media is 2.24 hours. Although the numbers are a little lower for Serbia (3.7 million, or 42% of the total population are active social media users), there is little doubt about the ubiquity of social media today. On all of the world's leading social media platforms, young people constitute the majority or at least a significantly large part of active users (cf. Kemp, 2020a), which makes them particularly interesting for research.

Another important question is what is being counted. This is not a purely methodological concern. It is theoretically significant because not all digital content is equally important in contributing to language vitality. As pointed out by various researchers already (Kornai, 2013; Fenyvesi, 2014; Gibson, 2015; Soria 2015), although digital presence is a prerequisite for digital vitality, passive consumption of available textual material in a minority language does not differ much from conventional media, such as newspapers, radio or television. It is with the advent of Web 2.0, when more user-generated content was made possible, that the internet, and social media in particular, started to show their full potential in the

area of minority language maintenance. Thus, the internet does not only pose a threat, it also presents an opportunity, and social media have a role to play (see Gibson, 2015; Velázquez, 2017; Belmar & Glass, 2019).

As defined by Obar and Wildman (2015: 746), social media are (currently) those Web 2.0 Internet-based applications which enable users to create, collaborate and share in the process of creating as well as consuming content. They are fuelled by user-generated content and rely on user-specific profiles (boyd & Ellison, 2008), which are then used to create a social network, e.g. by friending, following or otherwise interacting with other users or groups of users. This broad definition includes both the prototypical examples of social media, such as Facebook, Twitter or Instagram, but also others, where some of the aforementioned features are not in the fore, such as YouTube or WhatsApp.

The most popular social media platform in the world is Facebook, with over 2.4 billion users worldwide, followed by 5 other platforms that have over 1 billion users each: Youtube, WhatsApp, Facebook Messenger, WeChat and Instagram (Ortiz-Ospina, 2019; Kemp, 2020a). Although social media are generally popular with younger generations, there are clear age preferences to particular platforms. Of these six, we chose Facebook and Instagram hoping to get as many responses as possible due to their popularity. Even though younger generations have been migrating away from Facebook towards other platforms, with its 3 million users, 20% of whom are under 24 years of age (Kemp, 2020b), Facebook is still the most popular one in Serbia. Instagram was included because of its growing popularity among the younger generation. The reported number of users in Serbia reachable by Instagram adverts is around 2 million (Kemp, 2020b), with estimated 36% younger than 24 (based on data from 2018, NapoleonCat, 2018). When messaging services are concerned, globally the most popular by the number of users is WhatsApp, followed by Facebook Messenger. However, with these there are strong regional/national preferences, with different apps being dominant in different countries. Although Viber is only the third or fourth most popular messaging app at the global level (Kemp, 2020a), it is the most widely used app in Serbia.[2] When choosing which of these to include in the research, our first decision was not to use Facebook Messenger because besides being a stand-alone app, it is also an integrated feature of the Facebook app itself, which could potentially lead to some confusion and skewed results. Although it may be safely supposed that WhatsApp is also fairly popular, especially among the youth, we opted for Viber as the most popular one in the country.

3. HUNGARIAN AS A MINORITY LANGUAGE IN SERBIA

In Vojvodina, an autonomous province in the north of Serbia, six languages are used officially: Serbian, the majority language, along with five minority languages – Hungarian, Slovak, Romanian, Croatian and Ruthenian. According to 2011 census data (Popis, 2013), 243,146 people designated Hungarian as their mother tongue. Raduški (2003: 264) claims that the "[e]thnic complexity of Vojvodina is apparent not only in the high number of different nationalities and their proportion in the population, but also in the spatial distribution of the nationalities, considering the fact that over 80% of Vojvodina's municipalities are ethnically heterogeneous." Hungarians exhibit spatial polarization and ethnic domination in some municipalities, where the percentage of Hungarian L1 speakers exceeds 80% (Popis, 2013).

However, census data show that the number of Hungarians and the number of Hungarian L1 speakers is constantly shrinking (see also Göncz & Vörös, 2005; Bugarski 2016). From 442,423 L1 speakers in 1953 it fell to 243,146 in 2011 (Đurić et al., 2014) and the number of young L1 speakers fell by 22,2% in just nine years (from 49,948 in 2002 to 38,854 in 2011, according to Bubalo-Živković & Lukić, 2015). There are multiple reasons for this, which are too complex and beyond the scope of

[2] Interestingly, Serbia, Macedonia, Montenegro, and Bosnia and Herzegovina form a Viber island in Europe, surrounded by countries where the dominant app is either WhatsApp or Facebook Messenger. Another such island is Belarus, Moldova and Ukraine. (Bobrov, 2019)

this study, but the numbers show that the decline in the number of speakers has to be taken seriously. Especially critical for the process of language maintenance are young L1 speakers, as those who are responsible for future intergenerational transmission of the language.

As pointed out in Kovács Rácz and Halupka-Rešetar (2018: 119), "[I]n a minority, i.e. bilingual setting, identity goes hand in hand with the willingness to retain the mother tongue. Majority language proficiency is essential for successful intercultural communication with the majority nationals and with people from other ethnic groups in the majority culture. However, parents' attitudes towards the minority mother tongue survival, the language of communication among family members, and language of the media for children are some of the factors that are associated with minority language survival – and even these often fail to guarantee the survival of a minority language". Education in the mother tongue is a right guaranteed to the national minorities in Serbia by the Bill of Protection of Rights and Freedoms of National Minorities and various state laws. And yet, a sharp distinction has been reported in the existing sociolinguistic literature on the Hungarian minority in Vojvodina between people living in a heterogeneous (diffuse) and in a homogeneous (compact) environment (Halupka-Rešetar & Kovács Rácz, 2020a and references therein). Namely, a large proportion of young Hungarians living in a homogeneous environment (spatially polarized) in Vojvodina live in settlements where Hungarians represent the majority population and are therefore rarely exposed to Serbian except in administrative contexts (Kovács Rácz, 2011). On the other hand, Hungarians living in a heterogeneous environment in Vojvodina are in everyday contact with Serbian in a variety of situations and many of them are bilingual. Teenagers who live in a homogeneous environment "have been shown to hold a less positive attitude toward both the majority language (Kovács Rácz & Halupka-Rešetar, 2017) and English as a foreign language (Halupka-Rešetar & Kovács Rácz, 2019). Such an attitude towards Serbian seems to grow stronger with the passage of time, that is, it is less prevailing in the early years of primary school (Krimer-Gaborović & Tot-Karakaš, 2006: 137-138). Thus, the environment in which the informants live appears to be an important predictor of their attitudes not only towards their L1 and Serbian, as the majority language, but also towards English" (Halupka-Rešetar & Kovács Rácz, 2020a; see Dewaele, 2005 for a similar study on attitudes towards foreign languages among Flemish high school students, who found a difference in attitudes toward French between participants with a strong regional identity (comparable to our participants from a homogeneous environment) and participants with a stronger national identity (comparable to our participants from a heterogeneous environment), with the former group displaying more negative attitudes).

Bearing in mind the important points raised by previous studies, in this pilot reearch we set out to investigate factors (sociolinguistic circumstances) that influence the use of the mother tongue on social media and to examine the participants' attitudes towards the use of Hungarian on social media as an important factor of digital language vitality. Our research questions can be formulated in the following way:

RQ1. Does the environment the respondents live in (homogeneous / heterogeneous) affect the communication habits of the respondents in general and, in particular, their use of the Hungarian language on social media?

RQ2. Does the respondents' mother tongue (Hungarian / Serbian / bilingual) affect the communication habits of the respondents in general, and in particular the use of Hungarian on social media?

RQ3. Does this apply equally to Viber, Facebook and Instagram?

4. METHODOLOGY

4.1. Research instrument

To answer the research questions listed above, we piloted an anonymous questionnaire which contained a total of 50 questions (later sorted into 110 columns in the data sheet). The questionnaire relied heavily on the one used in Jongbloed-Faber et al. (2016), but it was translated into Hungarian and

adapted to our needs, given that our research participants had all attended or were attending school with Hungarian as the language of instruction, therefore all of them had received at least 11 years of formal education in Hungarian.

The printed questionnaires were filled in in roughly 30 minutes, during class to ensure the participation of all pupils/students in class. The researchers were at hand to resolve any ambiguities regarding the wording of the items. The questionnaire included the following elements:

1. Personal information (Q1-14, including sex, age, place of residence, education (secondary school or university), L1, preferred language of communication, self-assessed proficiency in Hungarian, etc.)
2. Attitudinal questions about Hungarian (Q15, 17) and general language use (Q16, 44-46)
3. Social media use and language use on social media (Q18-43, 47-50).

Data were collected in October and November 2019.

4.2. Research participants

Since we wanted to investigate the effect of several potential factors which might influence the use of the minority L1 on social media, we recruited two groups of research participants: 18 first-year university students at the Department of Hungarian language and literature, University of Novi Sad and 21 fourth-year secondary school pupils from Subotica. We chose these two groups of young people in order to ensure that we had participants from both a homogeneous environment (Subotica, a town in the north of Vojvodina, surrounded by many other settlements with a significant number of Hungarian L1 inhabitants) as well as a heterogeneous environment (Novi Sad, with a smaller number of Hungarian L1 inhabitants, a large majority of whom are bilingual and in everyday contact with the majority language, Serbian). Only 5 (12.8%) of the participants reported to reside in a heterogeneous environment, since it turned out that many of the students had actually only moved from a homogeneous Hungarian environment to Novi Sad a month prior to our survey and therefore they could not be considered to belong to the heterogeneous group of research participants. This means that participants from a homogeneous environment accounted for 87.1% of the total sample. There were 7 male respondents (17.9%) and the remaining 32 respondents (82.1%) were female.

5. RESULTS

5.1. L1 and preferred language of communication

As expected, the overwhelming majority of the participants reported to have been brought up in a family where both parents' L1 is Hungarian (86.8%). A small proportion of the students claimed to have been brought up in a mixed (Hungarian-Serbian) family, with only one such case registered among the participants from a heterogeneous environment. This is important to stress, because one of our research questions focuses on the potential connection between the respondents' mother tongue (Hungarian only/ Hungarian and Serbian) and their communication habits in general, and in particular the use of Hungarian on social media.

The self-reported proficiency of the participants, which was measured on a five-point Likert scale in four different categories (listening, speaking, reading and writing) shows that they are rather confident about their L1 proficiency, as evidenced by the average scores for the four skills (ranging from 1 'poor' to 5 'excellent'). Interestingly, participants from a mixed family appear to be slightly more self-confident regarding their proficiency in Hungarian than participants who grew up in a Hungarian-only family. At the same time, living in a heterogeneous environment appears to be negatively related to one's self-assessed proficiency in the four skills, as shown in Table 1 below:

	Listening	Speaking	Reading	Writing
Average scores	4.82	4.79	4.89	4.76
Hungarian only	4.79	4.76	4.88	4.76
Hungarian-Serbian	5	5	5	4.8
Homogenous	4.91	4.85	4.94	4.79
Heterogeneous	4.2	4.4	4.6	4.6

Table 1. Self-assessed proficiency in Hungarian (total sample, per L1 and per environment)

For 66% of the participants, the preferred language in everyday communication is Hungarian, while as many as 20.5% stated that they were equally happy to communicate in either Hungarian or Serbian. Figure 1 below presents the participants' frequency of using Hungarian and Serbian among friends:

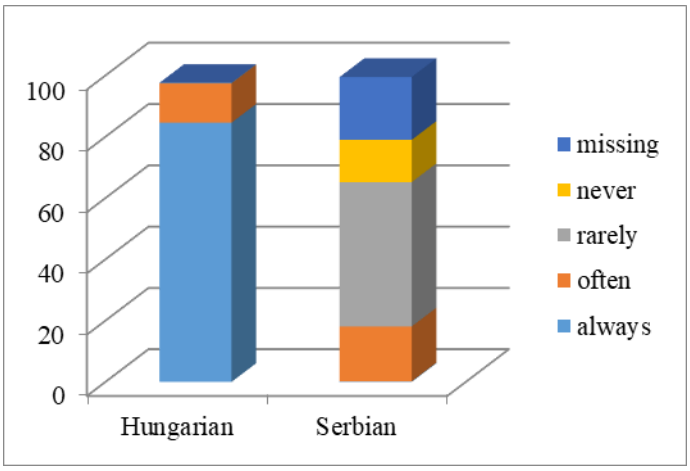

Figure 1. Frequency of using Hungarian and Serbian in everyday communication with friends

5.2. Attitudes toward Hungarian and general language use

We measured the research participants' attitudes toward Hungarian based on their scores for eight pairs of words (ugly-beautiful, does not belong to me-belongs to me, not useful-useful for later, formal-informal, whiny-hip, dull-cool, strange-familiar, not useful-useful with friends) and based on the extent to which they agreed with six statements, both expressed on a five-point semantic differential scale from 1 to 5 (1 being negative and 5 being positive). We found that in most cases the differences in attitudes were negligible between participants who reported Hungarian to be their L1 and those with one Serbian-speaking and one Hungarian-speaking parent. However, the latter group generally gave somewhat lower scores in the value judgements (i.e. expressed slightly less positive attitudes towards Hungarian), they were less prone to agree with the statement that Hungarian speaking children should attend school with Hungarian as the language of instruction (M=4.76 vs. M=3.5) but slightly more likely to agree with the statement that Hungarian-speaking pupils perform less well at school than Serbian-speaking pupils (M=2.08 vs. M=2.6). At the same time, compared to pupils from a Hungarian-only family, participants of a mixed background proved to be fully aware of the benefits of being bilingual (M=4.23 vs. M=5). The environment only occasionally appeared to play a role, e.g. Hungarian was found to be regarded more informal by the homogeneous group than by the heterogeneous one (M=3.75 vs. M=2.75) and also, the former group agreed to a larger extent with the statement that Hungarian-speaking pupils perform less well at school than Serbian-speaking pupils (M=2.26 vs. M=1.4).

Regarding attitudes toward general language use, only a few differences were noted among the participants both with respect to the environment and to L1. Namely, Hungarian L1 participants found learning Hungarian much more interesting than participants with one Serbian-speaking and one Hungarian speaking parent (M=4.15 vs. M=2.8), but also much more difficult (M=3.27 vs. M=1.8) and important (M=3.97 vs. M=2.8). The environment, on the other hand, only proved to affect to a higher degree the participants' attitudes toward considering English important to learn, where, surprisingly, participants from a homogeneous environment appeared to assign much more importance to English than their peers from a heterogeneous environment (M=4.32 vs. M=2.8).

5.3. Social media and language use on social media

In offline situations with friends, on a scale from 1 (never) to 4 (always), we found that the participants in this study use Hungarian much more often than Serbian (M=3.82 vs. M=2.12). In telephone conversations, text messages and emails, Hungarian is used much more frequently by all participants than either Serbian or English (average scores on a scale from 1 (never) to 4 (always) between 3.69 and 3.82 for Hungarian, as opposed to 1.76 and 2.2 for Serbian and 1.3 and 1.71 for English). Participants with one Serbian-speaking and one Hungarian speaking parent tend to use Serbian much more often than participants who reported Hungarian to be their L1 (M=2.8 vs. M=2.08 for telephone conversations, M=3 vs. M=2.08 for texts and M=2.6 vs. M=1.55 for emails). They were also found to use English slightly more often for texting and telephone conversations than participants with a Hungarian-only background (M=1.6 vs. M=1.26 for texts and M=1.4 vs. M=1.29 for telephoning), though the differences are admittedly insignificant. The effect of the environment also appears to lead to a difference in using Serbian, where the heterogeneous group claimed to use it more frequently than the homogeneous group (M=3 vs. M=2.05 for telephone conversations, M=3 vs. M=2.05 for texts and M=2.4 vs. M=1.67 for emails). The same holds for English, with the former group reporting to use it slightly more often for texting and telephone conversations than the latter group (M=2 vs. M=1.67 for texting and M=1.6 vs. M=1.26 for telephoning) but overall, English appears to be used scarcely, and other languages are used only at the level of chance in all three modes of communication.

Our participants report spending on average 2-4 hours per day using the social media (average score 5.12 on a scale from 1 'never' to 7 'I am not active only when I am asleep'). On the same scale, Viber scored only 2.05, which suggests that this platform is used rarely (2 'less frequently than once a week'), while Facebook and Instagram were reported to be used at least once or more than once a day (average scores 5.35 and 5.58, respectively). The results of the Chi-square test suggest that neither the L1 of the participants nor the environment they live in is connected with how often they use the social media.

Figure 2 below gives an overview of the average use of Hungarian in comparison to Serbian and English on the three social media we explored and by all our research participants. As expected, Hungarian is by far the most frequently used language on social media, with averages varying between "often" and "always" for both Instagram and Facebook and the lower score for Viber (for all three languages) is probably attributable to the fact that a mere 38% of our participants reported using this application at all. Surprisingly, English appears to be used more often than Serbian on Instagram or for posting on Facebook, while for posting private messages on the latter platform Serbian seems to be somewhat more natural than English.

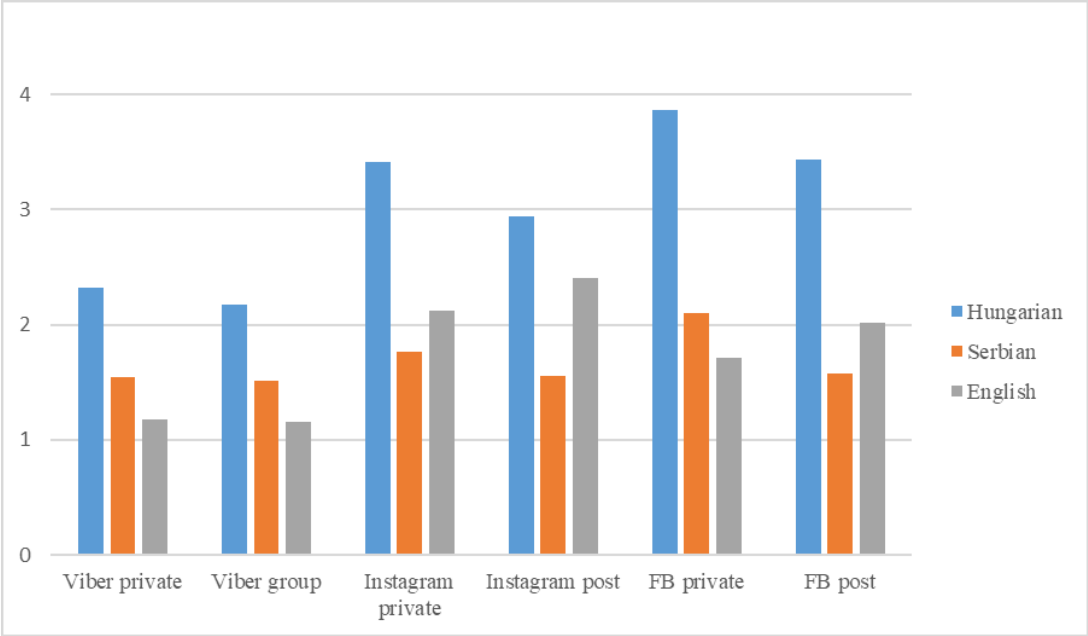

Figure 2. Average use of Hungarian, Serbian and English on social media (total sample)

5.4. Factors of influence on language use on social media

Since the aim of the study was to identify the factors which help us understand why and to what extent Hungarian teenagers use Hungarian on social media, we first ran the Mann-Whitney U test and the Kruskal-Wallis test by ranks. We chose these tests due to differences in distribution between participants from a homogenous vs. heterogeneous environment, as well as between participants who reported Hungarian to be their L1 and those with one Serbian-speaking and one Hungarian speaking parent.

The connection between using Hungarian on social media and the mother tongue can be observed in the statistically significant difference between the two groups of participants with respect to the frequency of using Hungarian for posting on Facebook (p=.022, df=1), sending private messages in Hungarian on Facebook (p=.001, df=1) as well as for sending private messages in Serbian either on Instagram (p=.014, df=1) or Viber (p=.024, df=1). The following figure shows the average use of Hungarian on social media, split up according to the reported L1 of our research participants:

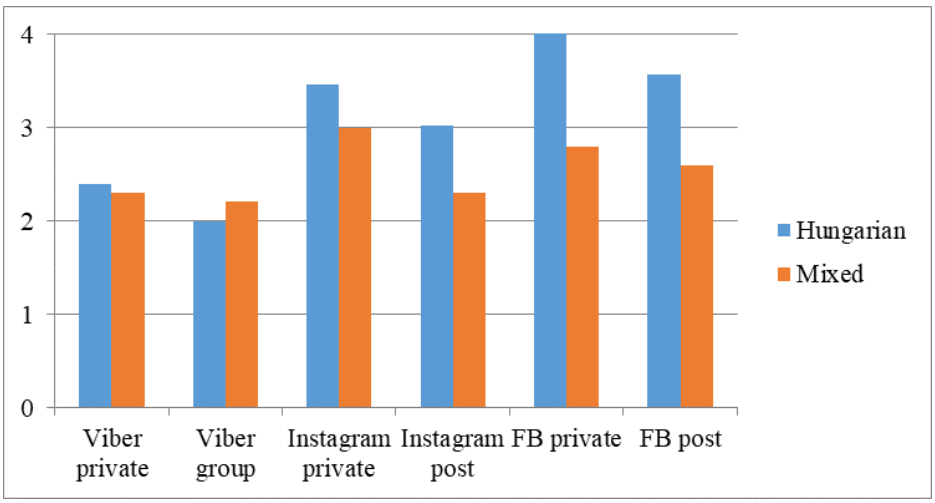

Figure 3. Use of Hungarian on social media per L1

Environment, on the other hand, showed no statistically significant connection:

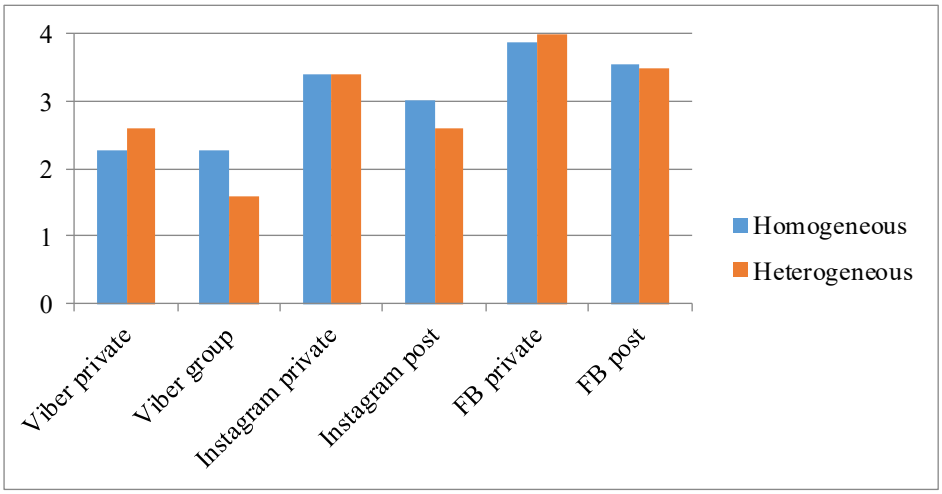

Figure 4. Use of Hungarian on social media per environment

And while these findings were somewhat surprising, they appear to suggest that our participants belong to a (semi-)digital generation, for which using the social media comes naturally and regardless of their L1 or the environment they live in.

However, since the aim of our study was to explore the communication practices of Hungarian minority participants on social media and to establish why and to what extent our participants use Hungarian on social media, we next grouped the general communication practices of the participants and their practices on social media (Viber, Instagram and Facebook) per language. The mean difference between participants from a homogeneous and those from a heterogeneous environment is -.01980, meaning that participants from the heterogeneous environment use Hungarian on social media slightly more frequently than participants from a homogeneous environment. The variances of the variable L1 were approximately equal between those who reported to have been brought up in a Hungarian-only family and those who were raised in a mixed (Hungarian-Serbian) family. The *p* value is .006, which means that the means for the frequency of using Hungarian on social media are significantly different between the two groups, the mean difference of .57503 suggesting that participants from a Hungarian-only family use Hungarian on social media more frequently than participants who were raised in a mixed (Hungarian-Serbian) family.

	t-test for Equality of Means				
	t	df	*p*	Mean Difference	Std. Error Difference
Environment	-.090	36	.929	-.01980	.22096
L1	2.930	37	.006	.57503	.19627

Table 2. Result s of Levene's Test for Equality of Variances for the variables environment and L1

Finally, in order to ascertain the effect of the environment the participants live in and their reported L1 on their use of Hungarian on social media, we also performed multiple logistic regression analyses, the results of which are presented in Table 3 below:

Language	Model	R^2	$R^2\Delta$	*p*
Hungarian	Environment	.129	.129	.025
	L1	.241	.113	.007

Table 3. Logistic regression models for the use of Hungarian on social media

For the first block analysis, the predictor variable environment was analyzed. The results revealed that the model was statistically significant (*p*=.025). Additionally, the R^2 value of .129 associated with this regression model suggests that the model accounts for 12.9% of the variation in the use of Hungarian. For the second block analysis, the predictor variable of L1 was added to the model. The model was also statistically significant (*p*=.007). Furthermore, based on the results of R^2 (.241), the addition of L1 to the first model accounts for 24.1% of the variation in the use of Hungarian, with L1 independently accounting for 11.3% of the variation.

6. DISCUSSION AND CONCLUSION

Given that active use of a (minority) language on the Internet is essential for its survival, in this pilot research, we set out to explore the use of Hungarian as a minority language in the province of Vojvodina, Serbia, by teenagers on social media. Specifically, our goal was to establish whether the environment the respondents live in (homogeneous / heterogeneous) and their reported L1 (Hungarian only/ Hungarian and Serbian) affect their communication habits in general and, in particular, their use of the Hungarian language on social media and whether this applies equally to Viber, Facebook and Instagram, as three (presumably) highly popular social media platforms among teenagers in Vojvodina. We collected data from (an admittedly limited number of) first-year university students at the Department of Hungarian language and literature, University of Novi Sad and fourth-year secondary school pupils, who filled in a questionnaire about their language use, language preferences, language attitudes and language proficiency.

In spite of the limited data, the descriptive statistic analysis does show some interesting tendencies. Namely, while it is true that only 5 of the 39 participants reported to have been raised in a mixed (Hungarian-Serbian) family, this does not appear to affect the participants' self-assessment of their proficiency in Hungarian in the four language skills. The environment they live in, however, does seem to have an effect on their self-assessment. In short, those who live in a heterogeneous environment give a slightly lower score to each of their language skills than participants who live in a homogeneous evironment. Hungarian is the preferred language of communication for two thirds of our participants, and in face-to-face communication with friends they all use Hungarian always or often, while Serbian is used often only by 17.9% of the participants, the majority report to use it rarely (47.1%) or never (13.8%) or decided to ignore this question (20%).

Regarding the participants' attitudes towards Hungarian, we found that in most cases, the differences in attitudes were negligible between participants who reported Hungarian to be their L1 and those with one Serbian-speaking and one Hungarian-speaking parent, but generally, the former group of participants showed more positive attitudes towards their L1. The environment the participants live in appears to have affected their attitudes towards Hungarian to a larger extent than their L1, with participants from a homogeneous environment expressing much more positive attitudes toward this language than participants from a heterogeneous environment. Such a finding is in line with earlier research in the field (Kovács Rácz 2011; Halupka-Rešetar & Kovács Rácz, 2020a, 2020b), which has already established minority-language speakers living in homogenous environments to hold more positive attitudes toward their L1, while young people living in heterogeneous environments generally express more positive attitudes towards the majority language than the former group. For obvious reasons, they also use Serbian more frequently in offline situations than members of the former group.

No significant differences were noted in the average time spent on social media either depending on the L1 or the environment of the participants. Similarly to the studies conducted by Carroll (2008), Cunliffe et al. (2013) and Jongbloed-Faber et al. (2016), the use of Hungarian varies from one platform to another and depends on the type of activity on the platform as well. Nevertheless, our data reveal that on social media, Hungarian is by far the most frequently used language. Furthermore, on all three social media investigated in our study, Hungarian is used more frequently in personal messages than in public messages. In the current study, even though we expected that Viber would be a widely used platform, it turns out that the teenagers who participated in this pilot research are generally not keen on using this application with just over a third of them reporting to use it at all. Facebook is shown to be the platform where Hungarian is used the most. The effect of the L1 can be observed in the statistically significant difference between the two groups of participants but only with respect to some of the items, e.g. Hungarian-only participants use their mother tongue more frequently to post or send private messages on Facebook, whereas participants of a mixed background send private messages in Serbian either on Instagram or Viber more frequently than participants with a Hungarian-only background. The effect of the environment, on the other hand, did not appear to be statistically significant with respect to any of the platforms tested.

We next grouped the general communication practices of the participants and their practices on social media (Viber, Instagram and Facebook) per language. This time, participants from the heterogeneous environment proved to use Hungarian on social media slightly more frequently than participants from a homogeneous environment. Also, participants from a Hungarian-only family were found to use Hungarian on social media more frequently than participants who were raised in a mixed (Hungarian-Serbian) family.

Finally, a multiple linear regression was calculated to predict the use of Hungarian on social networks based on the respondents' environment and L1. The results indicate that environment can account for and predict roughly 13% of variation in the responses of the participants, and L1 can predict roughly 11% of variation. Both of the investigated independent variables have the power to explain 24% of the variation, which effectively means that one fourth of variation can be predicted by L1 and heterogenous/ homogenous environment alone. Further research is needed to identify additional variables that can explain the language choices made by the respondents in communicating on social media.

To answer the research questions outlined in Section 3, the environment the respondents live in has not been shown to affect to a large extent the communication habits of the respondents in general and, in particular, their use of the Hungarian language on social media. Our results suggest no significant relationship between the environment and the average time spent on social media but participants from a heterogeneous environment did prove to use Hungarian on social media slightly more frequently than participants from a homogeneous environment. Also, in the multiple linear regression, environment is shown to account for and predict roughly 13% of variation in the responses of the participants. In answer to RQ2, concerning the connection between the participants' mother tongue (Hungarian only/ Hungarian and Serbian) and the communication habits of the respondents in general, and in particular the use of Hungarian on social media, we found that Hungarian-only participants use Hungarian significantly more frequently for posts and private messages on Facebook, whereas participants of a mixed background send private messages in Serbian either on Instagram or Viber more frequently than participants with a Hungarian-only background. The former group was also found to use Hungarian more on social media than the latter group and overall, the variable of L1 was shown to predict roughly 11% of variation in the responses of the participants. Lastly, regarding RQ3 and whether the findings apply equally to Viber, Facebook and Instagram, we can at this point only stress that Hungarian is definitely the language most often used on social media by the participants in this pilot research, especially for personal messages. Viber is a platform which does not appear to appeal very much to the teenagers who participated in this study, whereas Facebook is proven to be the platform where they use Hungarian the most.

Our research thus shows that Hungarian is very much used on social media by teenagers in Vojvodina. As these media have become one of the most important means of communication in modern life,

the use of a minority language such as Hungarian in that domain will thus increase the vitality of this language. Based on the results obtained in this pilot research, it appears that Hungarian is not running the risk of becoming digitally extinct: our participants generally hold a rather positive average attitude towards Hungarian and this will hopefully add importance to Hungarian on the Internet. Hungarian is not expected to lose prestige, either, as our participants from a mixed Hungarian-Serbian background also feel positively about using this language both in offline situations and on social media. Loss of competence, the third potential threat to the digital extinction of languages (Kornai, 2013), was only addressed superficially in this research but the results are rather promising not only since "in Vojvodina, there are currently 71 elementary schools[3] and 35 secondary schools (of which 10 are grammar schools) in which students can receive education with Hungarian as the language of instruction"[4] (Halupka-Rešetar & Kovács Rácz, 2020a) but also as most of our participants assessed their competence in writing in Hungarian as excellent.

Nevertheless, one of the serious limitations of this study, which prevents its results from being generalized to the overall use of Hungarian on social media by teenagers in Vojvodina, is the number of participants, especially in the heterogeneous group and in the group of participants from a mixed background. This is why the tendencies noted in this pilot research should and will be tested on a much larger sample. As pointed out in Jongbloed-Faber et al. (2016: 41), "it is clear that in measuring language vitality, the use of a particular language on social media should be included in the analysis as an important factor. Social media have become such an inalienable part of daily life, especially for younger generations, that the use of a particular language on these media may imply an increased vitality of the language concerned. [...] Facilitating the use of minority languages online by means of new technologies should therefore be an important area of attention for those who wish to ensure the survival of a language into the next century".

References

Allard, R., Landry, R. (1986). Subjective ethnolinguistic vitality viewed as a belief system. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 7 (1), 1-12.

Belmar, G., Glass, M. (2019). Virtual communities as breathing spaces for minority languages: Re-framing minority language use in socialmedia. *Adeptus* 14. DOI: 10.11649/a.1968

Bobrov, L. H. (2019). Mobile Messaging App Map of the World – January 2019. Available at: https://www.similarweb.com/corp/blog/mobile-messaging-app-map-january-2019/. Accessed on 31 January 2020.

Bourhis, R. Y., Giles, H., Rosenthal, D. (1981). Notes on the construction of a 'subjective vitality questionnaire' for ethnic groups. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 2 (2), 144-155.

boyd, M. D., Ellison, N. B. (2008). Social network sites: Definition, history, and scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13, 210-230.

Bubalo-Živković, M., Lukić, T. (2015). *Mladi u Srbiji početkom 21. veka (Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji)*. [Youth in Serbia at the beginning of the 21st century (2011 Census of population, households and dwellings in the Republic of Serbia)]. Beograd: Republički zavod za statistiku.

Bugarski, R. (2016). *Jezici u potkrovlju*. [Languages in the attic]. Beograd: Biblioteka XX vek; Knjižara Krug.

Carroll, K. S. (2008). Puerto Rican language use on MySpace.com. *Centro Journal*, 20 (1), 96-111.

Cunliffe, D., Morris, D., Prys, C. (2013). Young bilinguals' language behaviour in social networking sites: The use of Welsh on Facebook. *Journal of Computer-Mediated Communication* 18 (3), 339-361.

Dewaele, J. M. (2005). Sociodemographic, psychological and politico-cultural correlates in Flemish students' attitudes toward French and English. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 26, 118-137.

Đurić, V., Tanasković D., Vukmirović, D., Lađević, P. (2014). *Etnokonfesionalni i jezički mozaik Srbije (Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji)*. [Ethno-confessional mosaic of Serbia (2011 Census of population, households and dwellings in the Republic of Serbia)]. Beograd: Republički zavod za statistiku.

[3] Source: http://www.puma.vojvodina.gov.rs/etext.php?ID_mat=1271

[4] Source: http://srednjeskole.edukacija.rs/nastava-na-jeziku-manjina

Fenyvesi, A. (2014). Endangered languages in the digital age: Supporting and studying digital language use in them. *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* 38, 255–270.

Fenyvesi, A. (2015). Multilingualism and minority language use in the digital sphere: The digital use of language as a new domain of language use. In: *Linguistic and Cultural Diversity in Cyberspace. Proceedings of the 3rd International Conference* (Yakutsk, Russian Federation, 30 June – 3 July 2014). Moscow, 126-131.

Fishman, J. A. (1991). *Reversing Language Shift*. Clevedon: Multilingual Matters.

Gibson, M. (2015). A Framework for Measuring the Presence of Minority Languages in Cyberspace. In: *Linguistic and Cultural Diversity in Cyberspace. Proceedings of the 3rd International Conference* (Yakutsk, Russian Federation, 30 June – 3 July 2014). Moscow, 61-70.

Giles, H., Bourhis, R. Y., Taylor, D. M. (1977). Towards a theory of language in ethnic group relations. In: *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. (H. Giles, ed.). London: Academic Press, 307-348.

Göncz, L., Vörös, O. (2005). Hungarian in the former Yugoslavia (Vojvodina and Prekmurje). In: *Language Contact Outside Hungary*. (Fenyvesi, A., ed.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 187-240.

Halupka-Rešetar, S., Kovač Rac, E. (2019). Srpski jezik iz manjinske perspektive. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 63 (2), 157-171.

Halupka-Rešetar, S., Kovács Rácz, E. (2020a, in press). Sources of variation in attitudes toward minority, majority and foreign language: a minority L1 perspective. *Language Problems and Language Planning* 44 (2).

Halupka-Rešetar, S., Kovács Rácz, E. (2020b). Attitudes toward English: a Hungarian minority context in Vojvodina, Serbia. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini* 50 (1), 147-172.

Internet World Stats. Available at: https://www.internetworldstats.com/stats7.htm. Accessed on 1 April 2020.

Jongbloed-Faber, L., Van de Velde, H., van der Meer, C., Klinkenberg, E. (2016). Language use of Frisian bilingual teenagers on social media. *Treballs de Sociolingüística Catalana* 26, 27-54. doi: 10.2436/20.2504.01.107

Kemp, S. (2020a). Digital 2020: Global Digital Overview. Available at: https://datareportal.com/reports/digital-2020-global-digital-overview. Accessed on 31 January 2020.

Kemp, S. (2020b). Digital 2020: Serbia. Available at: https://datareportal.com/reports/digital-2020-serbia. Accessed on 20 February 2020.

Kornai, A. (2013). Digital Language Death. *PLoS ONE* 8(10), e77056. doi:10.1371/journal.pone.0077056.

Kovács Rácz, E. (2011). *Nyelvi attitűdök a vajdasági magyarság körében* [Language attitudes of Hungarians in Vojvodina]. Novi Sad: Sajnos.

Kovács Rácz, E., Halupka-Rešetar, S. (2017). Szerb és angol nyelvi attitűdök a vajdasági magyar tannyelvű 3. és 4. osztályos gimnáziumi tanulók körében. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 42 (1), 149-169.

Kovács Rácz, E., Halupka-Rešetar, S. (2018). The relationship between sense of local identity, attitudes toward dialects and functional-situational language teaching. *Poznan Studies in Contemporary Linguistics* 54 (1), 115-146.

Krimer-Gaborović, S., Tot-Karakaš, T. (2006). Dvojezičnost u predškolskim ustanovama kao preduslov uspostavljanja multietničkog društva. [Pre-school bilinguality as a precondition for establishing a multilingual society]. In: E. Kamenov (ed.). *Zbornik radova sa skupa Međunarodni interdisciplinarni naučni skup „Evropske dimenzije reforme sistema obrazovanja i vaspitanja, 14-16. decembar 2006, Novi Sad*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za pedagogiju, 135-140.

Lewis, M. P., Simons, G. F. (2010). Assessing endangerment: expanding Fishman's GIDS. *Revue Roumaine de Linguistique* 55 (2), 103-120.

NapoleonCat (2018). Instagram users in Serbia. October 2018. Available at: https://napoleoncat.com/stats/instagram-users-in-serbia/2018/10. Accessed on 15 December 2019.

Obar, J. A, Wildman, S. (2015). Social media definition and the governance challenge: An introduction to the special issue. *Telecommunications Policy*, 39 (9), 745-750.

Ortiz-Ospina, E. (2019). The rise of social media. Available at: https://ourworldindata.org/rise-of-social-media. Accessed on 10 January 2020.

Popis (2013). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2011. u Republici Srbiji. Stanovništvo: Veroispovest, maternji jezik i nacionalna pripadnost. Podaci po opštinama i gradovima.* [2011 Census of population, households and dwellings in the Republic of Serbia. *Population: religion, mother tongue and ethnicity. Data by municipalities and cities*]. Beograd: Republički zavod za statistiku.

Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants – Part 1. On the Horizon 9 (5), 1-6.

Raduški, Nada. 2003. Etnička slika Srbije – popis 2002. godine [The ethnic picture of Serbia – the 2002 census]. *Migracijske i etničke teme* 19 (2-3). 253-267.

Soria, C. (2015). Towards a notion of 'digital language diversity'. In: *Linguistic and Cultural Diversity in Cyberspace. Proceedings of the 3rd International Conference* (Yakutsk, Russian Federation, 30 June – 3 July 2014). Moscow, 111-125.

Subrahmanyam, K., Reich, S. M., Waechter, N., Espinoza, G. (2008). Online and offline social networks: Use of social networking sites by emerging adults. *Journal of Applied Developmental Psychology* 29 (6), 420-433.

Velázquez, I. (2017). Reported literacy, media consumption and social media use as measures of relevance of Spanish as a heritage language. *International Journal of Bilingualism* 21 (1), 21-33.

W3Techs. Available at: https://w3techs.com/technologies/overview/content_language. Accessed on 10 January 2020.

УПОТРЕБА МАЂАРСКОГ ЈЕЗИКА НА ДРУШТВЕНИМ МЕДИЈИМА У ВОЈВОДИНИ

Резиме

У раду су представљени резултати пилот истраживања спроведеног како би се утврдило у којој мери говорници мањинског мађарског становништва у Војводини користе матерњи језик на друштвеним мрежама као и да би се проучиле њихове комуникацијске навике у овом погледу. Млади људи су од кључне важности за очување језика у вишејезичним срединама, а њихово језичко понашање и ставови могу бити важан показатељ виталности мањинског језика. С друге стране, друштвене мреже представљају виртуални простор који може послужити као ниша у којој се мањински језик може развијати. Имајући то у виду, за потребе овог истраживања саставили смо упитник по узору на Jongbloed-Faber и др. (2016) како бисмо истражили у којој се мери на друштвеним мрежама користи мањински мађарски језик и од чега та употреба зависи. Упитник се састојао од 50 питања о употреби језика, језичким преференцијама испитаника, њиховим ставовима према језицима и самопроцени знања језика. Испитанике је чинило 18 студената прве године Хунгарологије у Новом Саду и 21 средњошколаца из Суботице. Циљ истраживања био је да се установи да ли је употреба мађарског језика повезана са језичким окружењем испитаника (хомогена / хетерогена средина), њиховим материњим језиком или неком другом варијаблом, те да се утврди да ли се то подједнако односи на три платформе друштвених медија укључене у ову студију (Facebook, Instagram и Viber). Иако је узорак мали, квантитативни подаци показују да војвођански тинејџери чији је матерњи језик мађарски користе свој матерњи језик на друштвеним медијима чешће од српског као већинског или енглеског као светског језика, да употреба мађарског варира зависно од платформе, као и од врсте активности на платформи у већој мери него од било које од осталих варијабли. И окружење и матерњи језик испитаника предвиђају одређену варијансу, међутим потребна су даља истраживања на већем узорку како би се потврдиле тенденције уочене у овој пилот студији.

Sabina Halupka-Rešetar
University of Novi Sad, Serbia,
Faculty of Philosophy
halupka.resetar@ff.uns.ac.rs

Gordana Lalić-Krstin
University of Novi Sad, Serbia,
Faculty of Philosophy
gordana.lalic.krstin@ff.uns.ac.rs

Sanja Krimer-Gaborović
University of Novi Sad, Serbia,
Faculty of Civil Engineering in Subotica
krimer.sanja@gmail.com

V

КОГНИТИВНА ЛИНГВИСТИКА

UDK 811.163.41'373.3
811.163.41'367.62

Sanja Krimer-Gaborović

SRPSKI NAZIVI ZA SEKUNDARNO-OSNOVNE BOJE I NJIHOVE JEZIČKO-POJMOVNE ASOCIJACIJE

Shodno testu asocijacija za lekseme *braon*, *siva*, *narandžasta*, *ljubičasta* i *roze* ili *ružičasta*, kojima srpski jezik imenuje sekundarno-osnovne kategorije boja prema Berlinu i Kayu (1969), rad ima dvojaku orijentaciju: (1) pruža uvid u nominaciona i delimično prenesena značenja naznačenih leksema, npr. *narandžasta: narandža*, *šargarepa*, *Sunce*, *nebo (u suton), voće*, *vatra*, *plamen* itd., odnosno *roze* ili *ružičasta*: *devojčica*, *devojka*, *ženstvenost*, *cvet*, *cveće*, *ruža*, *majica*, *bluza*, *košulja* itd., i (2) osvetljava razliku između prototipskog (i semantičkog) jezgra primarno-osnovnih kategorija boja – *bela*, *crna*, *crvena*, *zelena*, *žuta*, *plava*, definisanog pomoću jednog, eventualno dva korelata – *beo sneg/dan*, *crna noć/ugalj*, *crvena krv*, *zelena trava*, *žuto sunce*, *plavo nebo/more*, i razuđenosti prototipskog jezgra sekundarno-osnovnih kategorija boja gde jezgro obuhvata širi raspon tonova koji su predstavljeni različitim jezičko-pojmovnim korelatima.

Ključne reči: srpski jezik, nazivi za boje, jezičko-pojmovne asocijacije

1. UVOD

Premda u svojoj studiji o nomenklaturi 11 osnovnih ili temeljnih kategorija boja (engl. *basic color categories*) i njihovih pripadajućih naziva (engl. *basic color terms*) Berlin i Kay (BK) (1969) ne odeljuju ni u kakve grupe ni same kategorije ni njihove nazive, status naznačenih kategorija i naziva ipak je diferenciran (Corbett – Davies 1997:198). Tako Hinks et al. (2007: 3371) govore o prvih šest boja u nizu – 'bela', 'crna', 'crvena', 'žuta', 'zelena' i 'plava', kao o primarno-osnovnim bojama (engl. *primary-basic colours*), koje je nemoguće rastavljati na sastavne komponente, dok su preostalih pet boja – 'ljubičasta', 'narandžasta', 'braon', 'siva' i 'roze', sekundarno-osnovne boje (engl. *secondary-basic colours*). Potonja grupa kolorita za Wierzbicku (1996: 327–328) su složene boje nastale mešanjem dve odnosno u slučaju 'braon' tri boje (cf. Krimer-Gaborović 2014: 225).

U ovom radu bavimo se jezičko-pojmovnim asocijacijama izvornih govornika srpskog jezika u vezi sa leksemama kojima se imenuju sekundarno-osnovne kategorije boja, budući da već postoji članak posvećen tematici jezičko-pojmovnih asocijacija u vezi sa srpskim nazivima za primarno-osnovne kategorije boja (cf. Krimer-Gaborović 2019c). O izvedenim (asocijativnim) značenjima sekundarno-osnovnih boja u srpskom jeziku govore Mirkov (2012), Pejić i Škorc (2014), Ilić (2016) i dr. Sličnih istraživanja ima i u drugim jezicima, npr. engleskom jeziku (cf. Adams i Osgood (1973), Boyatzis i Varghese (1994), Kaya i Epps (2004) itd.).

Redosled navođenja naziva sekundarno-osnovnih kategorija boja u radu – 'ljubičasta', 'narandžasta', 'braon', 'siva' i 'roze', temelji se na rezultatima testa psihološke istaknutosti (cf. Krimer-Gaborović 2019b: 138–139), što znači da se ovde odstupa od hijerarhijskog niza prema BK modelu – 'braon', 'ljubičasta', 'roze', 'narandžasta' i 'siva'. Taj otklon treba sagledavati u svetlu činjenice da se imenovanje u izvornom BK modelu (1969: 4) temelji na fokalnim tačkama boja, a ne na celom opsegu kategorija (cf. Biggam 2012: 70–71). Uz to, u BK modelu kao stabilna spominje se samo kategorija 'braon' boje na sedmom mestu (šesti stadijum razvoja) u hijerarhijskom nizu naziva za osnovne kategorije boja, dok se preostalih četiri sekundarno-osnovnih naziva na sedmom stadijumu razvoja pojavljuju arbitrarnim redosledom od jezika do jezika (nemaju fiksno mesto).

1.1. Ciljevi rada i metodologija

Ciljevi rada orijentisani su na: (1) pojmovno-značenjsku strukturu srpskih prideva *ljubičasta*, *narandžasta*, *braon*, *siva* i *roze*, i to u smislu da smo na osnovu kriterijuma frekvencije pojavljivanja asocijata za definisane nazive za boje kao stimuluse pokušali definisati: (1) koji se to pojmovi, bilo prirodni ili veštački vanjezički korelati, tipično verbalizuju kao asocijacije (mentalne slike) koje govornici srpskog jezika povezuju s pridevima kojima se označava pet boja i (2) koliko se dobijeni rezultati podudaraju s rečničkim definicijama za navedene boje u *Rečniku Matice srpske* I–VI (RMS), kao i s asocijatima iz *Asocijativnog rečnika srpskoga jezika* (ARSJ) koji nije specijalizovani rečnik asocijacija za prideve iz leksičkog polja 'boja'.

Istraživanje je utemeljeno na građi prikupljenoj na osnovu testa asocijacija s uzorkom od 142 izvorna govornika srpskog jezika, među kojima: (1) 66 učenika subotičke Gimnazije „Svetozar Marković", (2) 37 odraslih ispitanika starosne dobi 25–75 godina, različitog obrazovanja i profesija i (3) 39 učenika iz dva odeljenja četvrtog razreda subotičke Osnovne škole „Ivan Goran Kovačić", uzrasta 9–10 godina. Od ispitanika se tražilo da za svaki od ukupno 20 srpskih prideva kojima se imenuju boje (od čega ovde analiziramo samo navedenih pet), tokom 5–6 sekundi po stimulusu (pridevu kojim se imenuje boja), dakle u ukupnom trajanju od 2 minuta za svih 20 stimulusa, napišu po 1–2 asocijacije, i to one kojih se prvo sete. Pojedini ispitanici naveli su i više asocijacija po stimulusu, od čega je u obzir uzimana samo prvonavedena, dok je otprilike 2% odgovora bilo neobradivo (nečitko tj. nerazumljivo).

1.2. Teoretski okvir

Rad se bavi rezultatima istraživanja asocijacija za pet srpskih naziva za sekundarno-osnovne boje prema BK. Dugi vremenski period nakon objavljivanja BK studije 1969. godine univerzalistički model razvoja osnovnih kategorija boja i njihovih pripadajućih naziva izrazito dominira nad suprostavljenim Sapir-Whorfovim relativističkim modelom (cf. Krimer-Gaborović 2014). Danas, pak, preovlađuje neovorfovski pristup, poznat još kao slaba verzija relativizma shodno čemu različiti jezici različito dele prostor boja (cf. Biggam 2012: 107–108; Jakovljev 2018: 34–35; Krimer-Gaborović 2019a: 178–181). U najkraćem, granice između naziva za kategorije boja kulturološki su zavisne premda ipak u potpunosti proizvoljne pošto ih nameće i određeni univerzalizam (najbolji predstavnici kategorija boja smešteni su u blizini prototipova). Prototipove čine kako fokalne tačke (za primarno-osnovne boje) tako i druge istaknute kognitivne uporišne tačke (podjednako kod svih osnovnih boja kao i svih drugih istaknutih naziva za boje). Uporišne tačke u svojstvu vanjezičkih korelata najistaknutiji su prirodni i veštački predstavnici boja, npr. krv za 'crvenu' boju, trava za 'zelenu' boju, pepeo za 'sivu' boju itd. Za razliku od naziva za primarno-osnovne kategorije boja – *bela*, *crna*, *crvena*, *zelena, žuta*, *plava*, čije se osnovno tj. denotaciono značenje definiše pomoću jednog, eventualno dva najistaknutija korelata – *beo sneg/dan*, *crna noć/ugalj*, *crvena krv*, *zelena trava*, *žuto sunce*, *plavo nebo/more*, prototipska i semantička jezgra sekundarno-osnovnih kategorija boja mnogo su razuđenija, i to u smislu da koreliraju sa više vanjezičkih entiteta. Primera radi, izvorni govornici srpskog jezika *braon* percipiraju kao boju *drveta*, *orašastih plodova*, *zemlje i blata*, *kose*, *očiju*, *hrane* (*čokolada*, *kafa*, *kakao*, *krompir*, *nutela*) itd., a *sivu* kao boju *oblaka*, *neba*, *miša*, *dima*, *pepela*, *sokola*, *goluba*, *vuka*, *betona* i sl. Stoga se sekundarno-osnovne kategorije boja tumače pomoću složene ili proširene teorije prototipova. S obzirom da odnos između percepcije i datih naziva često nije jednoznačan, imena boja ne grupišu se samo oko nadređenih prototipova (fokalnih i drugih uporišnih tačaka) već i oko složenih (kompozitnih) prototipova čije značenje zavisi od konkretne sprege naziva za boju s nazivom za entitet (up. Tribushinina 2008: 394–395). Tako, recimo, u sintagmi *ružičasti zumbul* nema potrebe da se aktivira standardni prototip jer se poklapaju svima dobro poznati ime i lik boje naznačenog entiteta (zumbul), dok je takvo aktiviranje neophodno za sintagme *ružičasti osip* i *ružičasti račići* jer osip je crven(kast), a račići su narandžasti (Krimer-Gaborović 2019b: 122–124). Pri tome, u poslednjih nekoliko decenija za tumačenje različitih apstraktnih pojmova, sliko-

vitih i proširenih značenja boja sve je zastupljenija još teorija konceptualne integracije (cf. Ilić 2016: 17–23; 2017: 115–133).

U produžetku rada najreprezentativniji vanjezički korelati za pet sekundarno-osnovnih kategorija boja, koji u mentalnoj svesti izvornih govornika srpskog jezika predstavljaju proširena prototipska jezgra svake odelite sekundarno-osnovne kategorije boje, smešteni su pri vrhu Tabela 1–5.

2. SEMANTIČKO ZNAČENJE NAZIVA ZA SEKUNDARNO-OSNOVNE BOJE U RMS, ARSJ I PREMA TESTU ASOCIJACIJA

U RMS i ARSJ značenje prideva kojima se označavaju sekundarno-osnovne boje uglavnom je šturo definisano ili se uopšte ni ne spominje. U tom svetlu, u nastavku će tabelarno biti prikazane raspoložive definicije preuzete iz RMS i ARSJ za pet prideva kojima se imenuju sekundarno-osnovne boje (tamo gde ih ima), nakon čega će biti izloženi rezultati dobijeni na osnovu sprovedenog testa asocijacija. Zbog ekonomičnosti, zadržaćemo se na prikazu samo deset najistaknutijih nosilaca određenog kolorita koji u mentalnoj svesti izvornih govornika srpskog jezika s njime koreliraju. Pri tome je tabelarni prikaz usredsređen prvenstveno na materijalne to jest konkretne entitete (biljke, predmeti, životinje i dr.) i samo delimično na apstraktne pojmove. Ipak, u pratećem tekstu, nakon tabele, komentare proširujemo na celokupnost podataka prema testu asocijacija.

2.1. 'Ljubičasta' boja

ljubičast, -a, -o (RMS, III: 254)	koji ima boju ljubi(či)ce (boja dobijena mešanjem modre sa crvenom bojom)				
(ARSJ)	nema podataka				
Rezultati ankete					
br.	Asocijacija	Gimnazija	Građani	Osnovna škola	∑
1a.	cvet, cveće (jorgovan, lavanda, iris, šafran i dr.)	18	14	8	40
1b.	ljubičica	12	9	5	26
2.	odeća (haljina, košulja, majica, duks, odelo, sako)	6	5	1	12
3.	tepih, stolnjak; soba, zid, slika, ram za sliku	5	4	2	11
4.	školski pribor, peronica, digitron, bojica, olovka, zarezač	2	0	5	7
5.	muka, bolest, podliv, pesimizam, seta, samoubistvo	3	4	0	7
6.	lepota, ekstravagancija, elegancija, kraljevi, plemstvo	1	5	0	6
7.	pozamanterija (mašna, šešir, manžetne, kišobran)	1	3	2	5
8.	ljubav, požuda, strast, srce, LGBT	5	0	0	5
9.	ametist, kamen, prsten	1	2	0	3
10.	veselo, zabava, noćni klub	2	0	1	3

Tabela 1

Na osnovu naše ankete (v. Tabelu 1) očigledno je da je u mentalnoj svesti izvornih govornika srpskog jezika 'ljubičasta' primarno kolorit čiji su vanjezički korelati *biljke ljubičastih cvetova* (∑66), među kojima *jorgovan*, *lavanda*, *iris*, *šafran* i dr. (∑40) i ubedljivo najfrekventnije *cvet ljubičice* (∑26). Uostalom, već samo ime za boju *ljubičasta* motivisana je sufiksalna kovanica od osnove *ljubičica* i sufiksa *-(ič)ast(a)*, slično kao što je to slučaj i s pridevima *narandžasta* (< *narandža* + *-(ič)ast(a)*) i *ružičasta* (< *ruža* + *-(ič)ast(a)*). Odgovori naših ispitanika podudaraju se, ukratko, s definicijom prideva *ljubičast* iz RMS.[1] Etimologija leksema kojima se imenuju boje kao deskriptivni termini i inače je najčešće motivisana nazivima za biljke – cveće, voće i povrće (Krimer-Gaborović 2013: 45–46; 2019a: 73).

Saglasno odgovorima iz ankete 'ljubičasta' je takođe izrazito boja odeće (∑12) – *haljina*, *košulja*, *majica*, *duks*, *odelo*, *sako*,[2] ali i *kućnog tekstila* i *elemenata u enterijeru* (∑11) − *tepih, stolnjak*, te *soba*, *zid*, *ram za sliku*. Bitno je istaći da se odevni predmeti i kućni tekstil uobičajeno percipiraju kao istaknuti vanjezički korelati obojeni kako u primarno-osnovne boje (Krimer-Gaborović 2019c: 157, 159–160, 163, 165) tako i sekundarno-osnovne kolorite.

Po učestalosti pojavljivanja slede asocijati koji se odnose na *školski pribor* (∑7) – *peronica*, *digitron*, *bojica*, *olovka*, *zarezač*, ali koje spominju isključivo anketirani osnovnoškolci i gimnazijalci, što možemo sagledavati u svetlu ambijentalno-uzrasnih motiva za izbor asocijata (Krimer-Gaborović 2019c: 166–167). Od preostalih materijalnih nosilaca 'ljubičaste' boje navode se još *pozamanterija* (∑5) – *mašna*, *šešir*, *manžetne*, *kišobran*, kao i *(poludragi) kamen* (∑3) – *ametist*, *kamen*, *prsten*.[3]

U svesti izvornih govornika srpskog jezika, pridev *ljubičasta* priziva nadalje čitav niz asocijacija povezanih s tipično apstraktnim pojmovima, među kojima su s jedne strane pozitivno konotirani: *lepota i raskoš* (∑6) – *lepota*, *ekstravagancija*, *elegancija*, *kraljevi*, *plemstvo*, zatim *ljubavna osećanja* (∑5) – *ljubav*, *požuda*, *strast*, *srce*, *LGBT*, kao i *veselost*, *veselje* (∑3) – *veselo*, *zabava*, *noćni klub*.

Najveće iznenađenje ovde predstavlja percipiranje 'ljubičaste' kao boje kraljeva i plemstva imajući na umu da srpska jezička zajednica 'purpurnu' ili 'grimiznu', dakle 'ljubičastocrvenu' (RMS, I: 566), raspoznaje kao kolorit koji simboliše moć i raskoš (Krimer-Gaborović 2016: 193). Moguće je da su odgovori iz ankete posledica interferencije srpskog jezika (i kulture) s engleskim jezikom (i kulturom) gde se 'ljubičasta' smatra obeležjem moći i bogatstva, rečju zaštitnom bojom kraljeva, poglavara i sveštenika. Ovaj običaj motivisali su vanjezički razlozi. 'Ljubičasta' je, naime, bila statusni simbol i privilegija bogatih i moćnih još od antičkog doba. Za svega tridesetak grama 'ljubičastog' pigmenta postojanog kvaliteta bilo je potrebno prikupiti čak 20 hiljada morskih puževa (lat. *Murex trunculus* i *Murex brandaris*) (up. Pasturo 2017: 40–43).[4] Španski konkistadori otkrili su kasnije da su i starosedeoci Meksika za bojenje tkanina koristili morske puževe, ali iz Tihog okeana (lat. *Purpura patula pansa*). Sledstveno argumentaciji Folmara (2011: 163–165), koji 'ljubičasti' pigment naziva '(ljubičastim) purpurom', raspon kolorita koji se proizvodio u feničanskom gradu Tiru (danas Liban) na obalama Sredozemnog mora zapravo se kretao na prelazu od 'zagasito ljubičastocrvene' do 'ljubičaste' ili 'violet' boje ('tamno plavoljubičasta').

Sledstveno daljim navodima Folmara (2011: 176), 'ljubičasta' se smatra takođe koloritom polne želje tj. požude, i to između ostalog zbog asocijacije na sladostrasnost srednjevekovnog visokog sveštenstva,[5] što je takođe preuzeto u srpski jezik (i kulturu) i što objašnjava poreklo asocijacija *ljubav*, *požuda*, *strast*, *srce* i *LGBT* (∑5) u našoj anketi. Slavni Gete (cf. Goethe 1810) takođe se bavio prirodom 'ljubičastog' kolorita. Definiše ga kao nemiran jer se u 'ljubičastoj' stapaju dve, međusobno i dalje neizmirene boje – 'crvena' i 'plava', pa se u zavisnosti od osvetljenja i kolorita u okruženju čini

[1] To se podudara i sa rezultatima istraživanja asocijativnih značenja boja Pejić i Škorc (2014: 95).

[2] Svojevremeno izrazito ženski kolorit, 'ljubičasta' je danas, slično 'roze', sve zastupljeniji kolorit i u muškom garderoberu (cf. Koller 2008). Nasuprot tome, Folmar (2011: 175) ističe da 'ljubičasta' (i njena nijansa 'lila') kod heteroseksualnih muškaraca izaziva radikalnu odbojnost zbog čega 'ljubičaste' u muškoj modi gotovo da i nema osim kada je reč o kravati, čarapama koje su ionako skrivene od pogleda i eventualno košulji boje jorgovana. Ovu radikalnu odbojnost heteroseksualnih muškaraca prema 'ljubičastoj' boji Folmar tumači kao mogući strah da će delovati kao homoseksualci.

[3] Ovde se verovatno misli na prsten s ljubičastim kamenom, mada i sam prsten može biti ljubičaste boje.

[4] Odeća se ovim pigmentom bojila već 2000 godina pre nove ere, i to u minoskoj kulturi na Kritu (Brenko 2009: 31).

[5] Tako su, recimo, u Bavarskoj i Švajcarskoj neveste sve do 19. veka nosile ljubičasti a ne beo veo, ili druge ljubičaste detalje.

da dominira čas jedan, čas drugi podton. U prenesenom značenju 'ljubičasta' je spoj vatre i vode, pokreta i mirovanja, tela i duše, osećanja i mišljenja, aktivnog (muškog) i pasivnog (ženskog) principa. To 'ljubičastu' „čini privlačnom upravo za feministkinje i homoseksualce, jer odražava njihov položaj u društvu i unutrašnju seksualnu napetost" (Folmar 2011: 174–175). O izrazito konfliktnim značenjima 'ljubičaste' govori još Mirkov (2012: 137), dok Škorc (2019: 10, 45) ističe izvesnu emocionalnu tenziju i raspolućenost kojom 'ljubičasta' zrači.

Osvrnućemo se najzad na Folmarovu (2011: 185) konstataciju da „pasivnom karakteru ljubičaste boje odgovara da se koristi kao boja žalosti [... pošto n]iko sa našeg kulturnog područja ne doživljava ljubičastu kao veselu boju. Nesputana snaga crvene u ljubičastoj je tamnom i suzdržanom plavom ublažena prejako da bismo ljubičastu boju mogli da povežemo sa živahnošću i radošću". Tako, recimo 'ljubičasta' kod katolika zamenjuje 'crnu' kao crkvena boja tokom Božićnog i Uskršnjeg posta, kao i prilikom držanja opela. Sve to treba da posluži kao obrazloženje za u anketi prisutno negativno konotirano značenje *psihološka i psihofizička stanja (i radnje)* (∑7) – *muka*, *bolest*, *podliv*, *pesimizam*, *seta*, *samoubistvo*.

2.2. 'Narandžasta' boja

narančast = narandžast, -a, -o (RMS, III: 608)	koji je boje naranče, crvenkastožut
narandžast (ARSJ: 313–314)	pomorandža + narandža + narandže + k'o pomorandža (220 + 115 + 1 + 1 = ∑337), Sunce + zalazak Sunca + zalazak (17 + 6 + 3 = ∑26), veseo + radost + sreća + veselo + veselost + vedar + vedrina (10 + 4 + 3 + 3 + 1 + 1 + 1 = ∑23), mandarina (20), cvet + narcis (13 + 1 = ∑14), voće + kajsija (11 + 1 = ∑12), džemper + duks + rolka + majica + moja jakna (5 + 3 + 2 + 1 + 1 = ∑12), đubretar + đubretari + komunalac + Gradska čistoća (5 + 3 + 1 + 1 = ∑10), sok + đus (9 + 1 = ∑10), Holandija (9), vatra + toplota + topao + toplo + žar (3 + 2 + 1 + 1 + 1 = ∑8), šargarepa + šargarepast (6 + 1 = ∑7), upadljiv, zid (4), kora, limun, olovka (3), fanta + cedevita (2 + 1 = ∑3), auto, bolest i dr. (2)

Rezultati ankete

br.	Asocijacija	Gimnazija	Građani	Osnovna škola	∑
1.	narandža, pomorandža	29	22	11	62
2.	šargarepa	8	4	3	15
3.	Sunce + nebo (u suton)	9	5	0	14
4.	voće	4	3	0	7
5.	mandarina	3	0	3	6
6.	vatra, plamen	2	1	2	5
7.	kosa	2	2	0	4
8.	zid	2	1	0	3
9.	Cedevita, sok	2	1	0	3
10.	bundeva, tikva	2	0	0	2

Tabela 2

Narandža ili *pomorandža* (∑62) ubedljivo je najistaknutiji vanjezički korelat na koji naše ispitanike asocira stimulus *narandžasta*, što se podudara s podacima iz RMS i ARSJ. Ako dobijenom odgovoru pridodamo još odgovore *Cedevita* + *sok*, pri čemu se ovde najverovatnije misli na sok od narandže ili s aromom narandže, onda je ukupan zbir navođenja još veći (62 + 3 = ∑65).

Premda je ‘narandžasta’ istaknuto distinktivno obeležje i povrća *šargarepe* (∑15), potonji entitet ipak je četiri puta manje frekventan odgovor u našoj anketi u odnosu na tropsko voće po kojem je ova boja dobila svoje ime. U gotovo podjednako frekventne kao i *šargarepa* spadaju asocijati *Sunce* + *nebo (u suton)*[6] (∑14), što beleži i ARSJ (∑26) – *Sunce* + *zalazak Sunca* + *zalazak*, dok odgovori *šargarepa* + *šargarepast* (∑7) u ARSJ nisu toliko istaknuti.

U anketi leksema *narandžasta* dovodi se u vezu i s opštijim terminom *voće* (∑7), i to najverovatnije narandžama, ali moguće je i *mandarinama* (∑6), kao i drugim voćem narandžaste boje, recimo *kajsijama*.[7] Asocijati *mandarina* (20) + *voće* (∑11) + *kajsija* (∑1) prisutni su i u ARSJ.

Relativno frekventniji odgovori u našoj anketi još su *vatra* + *plamen* (∑6) koje imamo takođe u ARSJ (∑8) – *vatra* + *toplota* + *topao* + *toplo* + *žar*.

Konačno, anketirani ispitanici spominju, premda znatno ređe, još materijalne asocijate *kosu* (∑4), *zid* (∑3) i *bundevu*, *tikvu* (∑2).

Za razliku od toga, u ARSJ za *narandžastu* je zabeleženo da je to pridevsko ime za *boju radosti i veselja* (∑23) – *veseo* + *radost* + *sreća* + *veselo* + *veselost* + *vedar* + *vedrina*, zatim kolorit koji je karakteristika *cvetnica* (∑14) – *cvet* + *narcis*, potom *odevnih predmeta* (∑12) – *džemper* + *duks* + *rolka* + *majica* + *moja jakna*, te *radnika gradske čistoće* (∑10) – *đubretar* + *đubretari* + *komunalac* + *Gradska čistoća*.[8] Tu je najzad asocijat *Holandija* (9), budući da je ‘narandžasta’ nacionalna boja ove evropske države,[9] ali i drugi nisko frekventni odgovori koje nema potrebe navoditi.

Ovde neće biti na odmet spomenuti da se odgovori naših ispitanika u značajnoj meri podudaraju s rezultatima dobijenim u testovima asocijacija Pejić i Škorc (2014: 94) gde se kao najčešće asocijacije na ‘narandžastu’ boju među studenatima psihologije javljaju *pomorandža*, *cvet*, *šargarepa*, *sunce*, dok su kod studenata Fakulteta likovnih umetnosti najčešće asocijacije *pomorandža*, *sunce*, *toplota*, *radost*, *drečavo*.

2.3. ‘Braon’ boja

braon* = *braun nem. varv. u značenjima: ***mrk***, ***smeđ*** (RMS, I: 265) ***smeđ*** (RMS, V: 876) ***mrk*** (RMS, III: 440)	mrk, boje kestena, kestenast (obično o očima, kosi) koji je boje između žute i crne ili sive i crne, tamnožut ili tamnosiv
braon (ARSJ: 129–130)	oči + oko (122 + 4 =∑126), drvo + stablo + kora drveta (50 + 5 + 1 = ∑56), čokolada + kakao (40 + 2 =42), kosa + boja kose + obrve (34 + 1 + 1 = ∑36), cipele + cipela + čizme (15 + 8 + 3 = ∑26), zemlja + pesak (19 + 2 = ∑21), tamno + tama + tmurno (14 + 4 + 2 = ∑20), kafa (18), odevni predmeti, tj. odeća + garderoba + kaput + pantalone + džemper + gaće + haljina + košulja + majica + mantil + prsluk + rolka + steznik + suknja + odelo + jakna (2 + 1 + 2 + 2 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 = ∑ 19), izmet + govno + govance + govna + pasji izmet (6 + 5 + 1 + 1 + 1 = ∑14), predmeti od kože, tj. koža + pojas + tašna (5 + 4 + 2 = ∑11), ružno + bljak + fuj + užas (7 + 1 + 1 + 1 = ∑10), jesen + uvelo lišće (7 + 1 = ∑8), starost + baba + babski + bora (3 + 3 + 1 + 1 = ∑8), nameštaj, tj. sto + klupa + nameštaj + komoda + vrata (2 + 2 + 1 + 1 + 1 = ∑7), pozamanterija, tj. šešir + naočare + marama + kišobran (2 + 2 + 1 + 1 = ∑6), tuga + tužno (2 + 4 = ∑6), kesten (4), kuče + pas (2 + 2 = ∑4), Čarli, kola (2) i dr.

[6] Zalazeće Sunce boji nebo u tople ‘narandžaste’ tonove.

[7] Neke dinje imaju žućkastu ili žutozelenu koru ali narandžasto meso, dok je kod drugih i sama kora narandžasta.

[8] Radi bolje uočljivosti radnici Gradske čistoće nose narandžaste uniforme. Katkad su i vozila koja odvoze komunalni otpad takođe narandžasta.

[9] U našoj anketi samo jedan ispitanik daje odgovor *dres holandske reperezentacije*.

Rezultati ankete					
br.	Asocijacija	Gimnazija	Građani	Osnovna škola	∑
1.	drvo, kora drveta, stablo; pluta, parket, greda, daska, ograda	30	13	16	59
2.	oko, oči	20	5	6	31
3.	kosa, dlaka, obrva	16	4	5	25
4.	zemlja, blato, njiva	9	6	5	20
5.	čokolada, Eurokrem, krompir, kafa, hleb	10	4	1	15
6.	cipele, čizme	2	9	1	12
7.	izmet, govno, đubrivo, WC šolja	5	2	3	10
8.	sto, nameštaj, klupa, orman, stolica, vrata	2	5	2	9
9.	medved, pas, konj, majmun	2	1	2	5
10.	kesten, badem, lešnik	0	4	0	4

Tabela 3

Za razliku od ‘ljubičaste’ i ‘narandžaste’, nastalih mešanjem dveju boja, sastav kolorita ‘braon’ nije najjasniji (Wierzbicka 1996: 327–328). Prema RMS pozajmljenica iz nemačkog jezika *braon* ima značenja ‘smeđ’ ili ‘mrk’, pri čemu *smeđ* dalje znači ‘kestenjast’, a *kestenjast* imenuje ‘braon boju s crvenim podtonom’, dok *mrk* ima značenja ‘žut’ i ‘crn’ ili ‘siv’ i ‘crn’ tj. ‘tamnožut’ ili ‘tamnosiv’. I za Kaya i McDaniela (1978) ‘braon’ je tercijarni kolorit nastao mešanjem ‘crne’, ‘žute’ i ‘crvene’, dok za Hurvicha (1981: 9) ‘braon’ ima sivkaste i žućkaste nijanse (cf. Krimer-Gaborović 2014: 227).

U ovom radu leksemu *braon* koristimo kao generički naziv za osnovnu kategoriju boje ‘braon’, što znači da *braon* ovde obuhvata i značenja sinonima *smeđ*, *kestenjast* i *mrk*, pri čemu treba imati na umu da semantička raslojavanja uobičajeno prate uspostavljanje jednog od više mogućih naziva za određenu boju kao dominatnog naziva za datu kategorije boje (Krimer-Gaborović 2019b: 120, 145).[10] Potrebno je takođe naglasiti da pridev *mrk* obeležava najzagasitiju nijansu ‘braon’ boje – up. *potamnio, mrk, taman* (RMS, IV: 794) i *mrk kao čađ* (VI: 834), o čemu dodatno svedoči prisustvo entiteta koji se prema RMS atributski obeležavaju pridevom *mrk*, među kojima *nebo*, *oblaci*,[11] *noć*, *mrak*, *tmina*, *sumrak*, *ugalj*, *kava*, *trulež*, *krv* i dr.

Dok su u našoj anketi (v. Tabelu 3) za stimuluse *ljubičasta* i *narandžasta* ubedljivo najfrekventniji asocijati *ljubičica (i drugo ljubičasto cveće)* i *narandža*, leksema *braon* imenuje više asocijata s približno istom frekvencijom pojavljivanja. Naime, uprkos tome što prema našoj anketi *braon* kod izvornih govornika srpskog jezika prevashodno priziva mentalne slike *drveta i stabla (drveta), kore drveta i proizvoda od (sirovog) drveta* (∑59) – *pluta* + *parket* + *greda* + *daska* + *ograda*, te *proizvoda od prerađenog drveta tj. nameštaja i elemenata u enterijeru (bilo od prirodnog drveta ili materijala koji podražavaju izgled drveta)* (∑9) – *sto* + *klupa* + *orman* + *stolica* + *vrata*, ‘braon’ se u srpskoj kulturno-jezičkoj zajednici percipira takođe kao izrazito ljudska boja (cf. Ivić 1995: 47–58). Služi za opisivanje boje *očiju* (∑31) i *kose (dlaka*, *obrve)* (∑25) odnosno *krzna životinja* (∑5) – *medved* + *pas* + *konj* + *majmun*.[12] To se podudara s navodima iz ARSJ gde su *oči, oko* (∑126) prvorangirani asocijati u odnosu na drugorangirane tj. više od upola manje frekventne *drvo, stablo (drveta), kora drveta* (∑56), čiji se ukupan zbir donekle uvećava dodavanjem asocijata koji se tiču *nameštaja* (∑7) – *sto* + *klupa* + *nameštaj* + *komoda* + *vrata*, dok *kosa, boja kose, obrve* (∑36) zauzimaju četvrtu poziciju u ARSJ, i to nakon trećerangiranih *čokolade i kakaoa* (∑42). I u RMS *braon* tj. *smeđ* imaju značenje ‘koji je boje kestena,

[10] U tom svetlu treba tumačiti stav Jakovljev i Zdravković (2018: 197, 202–203) koje govore o neophodnosti provere generičkog statusa srpskog prideva *braon*.

[11] Up. takođe *Crne se* [...] *smrknuti oblaci kao ogromni komadi utuljena ugljena* (RMS V: 895).

[12] U našoj anketi najčešće navođena životinja je *medved* (∑2), a u ARSJ to je *pas* tj. *kuče* (∑4).

kestenast (obično o očima, kosi)', a potvrdu frekventnosti asocijata *kosa (dlaka)* i *oči*, koje bliže opisuju atributi *smeđ* i *mrk*, pronalazimo posredno u brojnim primerima: *kosa* (I: 467, 558; II: 233; III: 78, 350; IV: 78, 269, 704, 731, 854; V: 536, 716, 876; VI: 133, 400, 545, 649, 824), *pramenovi* (IV: 598, 704), *perika* (V: 123), *brkovi* (III: 523; IV: 255, 796), *nausnica* (IV: 298; V: 587), *obrvice* (IV: 509), *konj* (I: 581; II: 554; IV: 854; VI: 920), *dlaka dobermana* (I: 699), *dlaka pri dnu repa* (III: 167), *bivolja koža* (II: 851),[13] odnosno *oči, zenice* (II: 368, 569; III: 55, 868; V: 630, 788, 876, 974, 1001; VI: 756, 1016).

Slično kao i u ARSJ, naše ispitanike 'braon' asocira još na *hranu* (∑15) – *čokolada* + *Eurokrem* + *krompir* + *kafa* + *hleb*. Up. takođe *smeđa korica (hleba)* (RMS, V: 876), *mrka kora (hleba)* (V: 213), *smeđi prženi šećer* (VI: 996). U anketi se spominju takođe *obuća* (∑12) – *čizme* + *cipele*, kao i *izmet* + *govno* + *đubrivo* + *WC šolja* (∑10). I u ARSJ prisutna je *obuća* (∑26) – *cipele/cipela* + *čizme*, ali se tu navode još *kožni i drukčiji odevni predmeti braon boje* (∑19) – *kaput* + *pantalone* + *džemper* + *gaće* + *haljina* + *košulja* + *majica* + *mantil* + *prsluk* + *rolka* + *steznik* + *suknja* + *odelo* + *jakna*, kao i sama *koža i predmeti od kože i/ili materijala koji izgledom podseća na kožu* (∑12) – *pojas* + *tašna*, te *pozamanterija* (∑6) – *šešir* + *naočare* + *marama* + *kišobran.* I u ARSJ navedeni su relativno često asocijati *izmet* + *govno* + *govance* + *govna* + *pasji izmet* (∑14) što objašnjava ujedno *negativno konotirana osećanja* (∑10) koja se povezuju s koloritom 'braon' – *ružno* + *bljak* + *fuj* + *užas*, a koja navode i naši ispitanici (∑2) – *prljavština* + *ružna boja*. Up. takođe [Reka] *Sava smeđe buja* (RMS, V: 876).[14]

Prisustvo crnih i/ili zagasitosivih podtonova tamnih i mat nijansi 'braon' boje u vanjezičkom okruženju mogu poslužiti kao obrazloženje zbog čega relativno visok postotak anketiranih ispitanika *braon* povezuje s *bojom zemlje*, *blata*, *njive* (∑20). Slično je i u ARSJ (∑21) – *zemlja* + *pesak*, a posredno i u RMS – *smeđe blato* (II: 39), *smeđe njivice* (IV: 670), *ilovača mrke boje* (IV: 93), *mrka dolinica* (IV: 896), *mrka zemlja* (IV: 554).[15] Istovetni argument može poslužiti da se protumači prisustvo asocijata *tamno, tama, tmurno* (∑20) u ARSJ, kao i prenesenih značenja *tuga, tužno* (∑6). Up. takođe *Za trenutak prominu tuga, osmeđi nam i pogled i dušu* (RMS, IV: 216). Shodno ARSJ *braon* u mentalnu svest govornih predstavnika srpskog jezika priziva još slike *jeseni* (∑8) – *jesen* + *uvelo lišće*, a tako je i u našoj anketi (∑2) – *jesen* + *suvo lišće*, ali su asocijacije u ARSJ takođe na *starost* (∑8) – *starost* + *baba* + *babski* + *bora*. Up. takođe *Lišće ... sve više tamni i mrkne dok ga ne opali prvi mraz* (RMS, IV: 145), *Crkvica* [...]. *Od starosti mrka* (IV: 793),[16] [...] *mrki talog od lišća i granja* (V: 33). U jesen priroda, naime, ne samo da nam daruje svoje plodove zbog čega *jesen* simboliše izobilje i bogatstvo, već je to ujedno godišnje doba kada život počinje polako da se gasi (kao posledica istrošenosti tj. starosti) – ptice se sele na jug, lišće opada, neke životinje se spremaju za zimski san i sl.

Najzad, kako u našoj anketi tako i u ARSJ stimulus *braon* povezuje se s asocijatima iz grupe orašastih plodova, i to u našoj anketi (∑4) – *kesten* + *badem* + *lešnik*, i u ARSJ (∑4) – *kesten*. Iako to ovde nije najočiglednije, upravo orašasti plodovi, uz drvo, oči i kosu, spadaju među najistaknutije vanjezičke korelate koje govornici srpskog jezika percipiraju kao obojene u 'braon' (Krimer-Gaborović 2014: 233), npr. *kestenjasta kosa*, *bademaste oči* itd.

Sve do sada izloženo potvrđuje da leksema *braon* korelira s čitavim nizom vanjezičkih entiteta, i to pretežno onima iz sveta prirode ('braon' je u vanjezičkom prirodnom okruženju vrlo čest kolorit). Pojavljuje se takođe kao tipično koloristička atributivno obeležje: (a) čoveka (kosa, oči, koža i obeležja na koži i dr.),[17] (b) životinja (dlaka, perje, koža, krljušt, ljuštura, krila),[18] (c) biljaka (kora i plod drveta) i

[13] Srpska imena za domaće životinje mrke dlake su *Mrkonja* (vo), *Mrkulja* (krava) i *Mrkov* (konj ili pas).

[14] Upravo u ovde navedenim negativno konotiranim značenjima treba tražiti razlog zbog čega se 'braon' tj. 'smeđa' retko biraju za omiljenu boju (Škorc 2019: 47).

[15] U srpskom jeziku zemlja se percipira kao prototipično 'crna' (Krimer-Gaborović 2014: 232–233).

[16] Ovde se zapravo misli na patinu koja se stvara pod uticajem atmosferske vlage na površini različitih predmeta (najčešće metalnih). Up. takođe *smeđi crijep* (IV: 216) i *smeđi krov* (IV: 755).

[17] Up. *kavenosmeđ Crnac* (RMS, II: 620), *smeđe lice* (V: 827), *smeđ od sunca* (IV: 215), *tamnosmeđe pigmentirani kapci* (IV: 415), *staro, mrko lice* (II: 49), *mrki obrazi* (IV: 450), *mrka nedra* (V: 370), *mrkost lica* (V: 595), *mrka boja kože od sunca, vetra i sl.* (IV: 145), *smeđ i velik m*[l]*adež* (III: 270), *pega tj. mrka mrlja na koži* (IV: 374), *smeđe bradavice* (V: 71).

[18] Up. podatke iz ARSJ – *kuče* + *pas* (∑4), gde je asocijacija na boju kože i/ili krzna životinje, i *SMEĐ*: *žohar* (RMS, V: 586), *sup* (V: 876) ili *MRK*: *rovac* (V: 547), *vaške* (V: 50).

(d) veštačkih korelata (odeća, obuća, pozamanterija, nameštaj i dr.). U tom svetlu postaje razumljiva Tribushinina (2008: 394–395) i Pakulina (2010: 1372–1389) teza o difuznosti prototipskih jezgara sekundarno-osnovnih kategorija boja za koje je teško pronaći odgovarajući prototip (za razliku od kompaktnih jezgara primarno-osnovnih kategorija boja koje prizivaju sliku tačno određenog fizičkog korelata, npr. *beo sneg*, *crvena krv*, *zelena trava* itd.).

2.4. 'Siva' boja

siv, -a, -o (RMS V: 747)	koji je boje pepela, boje koja se dobija mešanjem crne i bele boje
siv (ARSJ: 434–435)	oblak + oblaci + oblačnost + oblačan + kao oblak (70 + 2 + 2 + 1 + 1 = ∑76), tmuran + tmurno + tmuran dan (44 + 20 + 2 = ∑66), grad + Beograd + London + Bor + Mladenovac (35 + 20 + 4 + 1 + 1 = ∑61), dan (49), miš (49), nebo + sivo sumorno nebo (37 + 1 =∑38), sumoran + sumorno + sumornost + melanholija + smor + umoran (26 + 7 + 2 + 1 + 1 + 1 = ∑38), taman + tama + tamno + mračan + mračno + mrak + sumrak (13 + 2 + 1 + 5 + 2 + 1 + 1 = ∑25), tužan + tuga + tužno + ogorčenost (15 + 5 + 2 + 1 = ∑23), kiša + kišobran + kišni dan + pre kiše + nevreme (11 + 2 + 1 + 1 + 1 = ∑16), dim + dimnjak + odžak + smog (9 + 1 + 1 + 2 = ∑13), džemper + kaput + mantil + jakna + pantalone (7 + 4 + 1 + 1 + 1 = ∑14), dom + sivi dom + zgrada (6 + 1 + 5 = ∑12), ružan + gadan + mutan + prljav + smrdljiv + loš + loše (3 + 2 + 2 + 2 + 1 + 1 + 1 = ∑12), magla (10), beton + zacementiran (7 + 1 = ∑8), golub (7), jesen + novembarsko jutro (6 + 1 = 7), hladan + hladno + hladnoća (5 + 1 + 1 = ∑7), pepeo + pepeljast (4 + 2 = ∑6), zid (6), namrgođen + natmuren + neraspoložen + neraspoloženje + smrknut (2 + 1 + 1 + 1 + 1 = ∑6), grozan + grozote + strašan + užas + surov (1 + 1 + 1 + 1 + 1 = 5), zec (4), konj + sivac (3 + 1 = ∑4), slon (3), vuk (3), mačak + mačka (2 + 1 = ∑3), auto + ford + mercedes (1 + 1 + 1 = ∑3), nikakav + ništavan + bez veze (1 + 1 + 1 = ∑3)

Rezultati ankete

br.	Asocijacija	Gimnazija	Građani	Osnovna škola	∑
1.	oblak, oblaci	5	9	4	18
2.	nebo	5	8	0	13
3.	miš	4	4	2	10
4.	auto	3	2	1	6
5.	kiša, kišovito vreme	4	2	0	6
6.	magla	4	1	0	5
7.	olovka	0	1	4	5
8.	beton	2	2	0	4
9.	dim	3	0	0	3
10.	kamen	1	1	1	3

Tabela 4.

Srpski pridev *siv* isprva je bio obeležje za svetlinu a ne ton boje, što se očituje i iz RMS (V: 747) gde se uz osnovno značenje 'koji je boje pepela, boje koja se dobija mešanjem crne i bele boje', kao jedno od prenesenih značenja navodi 'bled', sa nijansom boje pepela (o licu, nosu)' (Krimer-Gaborović

2014: 232; 2019a: 150–151, 155).[19] I u ARSJ *bled* se pojavljuje jedanput kao asocijat za stimulus *siv*. Asocijat *bolest* (∑2) takođe treba sagledavati u svetlu značenja 'simptomatično bledilo kože'. Up. takođe *gangrena* (1) i *groblje* (1).[20]

Iako se u našoj anketi (v. Tabelu 4) u svojstvu prvopozicioniranog asocijata navode *oblak*, *oblaci* (∑18), po frekvenciji pojavljivanja za njima mnogo ne zaostaju ni *nebo* (∑13) ni *miš* (∑10). U srpskom jeziku atmosferske prilike i uopšte tmurno vreme (bez sunca to jest doba dana kada Sunce gasne i/ili je zakriljeno oblacima) uobičajeno se opisuju pridevom *siv*, što je u tabeli prikazano kroz prisustvo asocijata *kiša*, *kišovito vreme* (∑6) i *magla* (5). Potvrdu za potonje navode pronalazimo i u RMS – up. *nebo* (II: 427, 862; III: 156, 355; IV: 350, 546, 670; V: 751), *oblak/oblaci* (I: 266, 360, 383, 454, 681, 783, 325; II: 215; III: 97, 822, 831; IV: 453; VI: 821), *dan* (VI: 841), *magl(uštin)a/magleni omotač* (I: 367, 727; IV: 529, 635; VI: 569), *mlazovi kiše* (V: 195), *munja* (V: 751), *(letnja) para* (IV: 329; VI: 506), *sv(j)etlost* (IV: 138, 743, 810, 910), *svanuće/svitanje/zora* (II: 80, 538, 112; IV: 744, 864; VI: 227), *predveče* (II: 215), *polumrak* (IV: 663) i dr. I u ARSJ visok broj navođenja imaju asocijati *oblak* + *oblaci* + *oblačnost* + *oblačan* + *kao oblak* (∑76), *tmuran* + *tmurno* + *tmuran dan* (∑66), *dan* (49), *nebo* + *sivo sumorno nebo* (∑38), *taman* + *tama* + *tamno* + *mračan* + *mračno* + *mrak* + *sumrak* (∑25), *kiša* + *kišobran* + *kišni dan* + *pre kiše* + *nevreme* (∑16), *magla* (∑10), *jesen* + *novembarsko jutro* (∑7), *vetar* (1), *vreme* (1), *zima* (1).

To što atmosfersko sivilo u čoveku izaziva osećaj tuge, sete i čame (Mirkov 2012: 133) objašnjava pojavu sledećih asocijata u ARSJ: *sumoran* + *sumorno* + *sumornost* + *melanholija* + *smor* + *umoran* (∑38), *tužan* + *tuga* + *tužno* + *ogorčenost* (∑23), *namrgođen* + *natmuren* + *neraspoložen* + *neraspoloženje* + *smrknut* (∑6), *nikakav* + *ništavan* + *bez veze* (∑3). Sve u svemu, 'siva' u srpskom jeziku ima predominantno negativno konotirano značenje, o čemu svedoče i asocijati koji se tiču apstraktnih pojmova preuzeti takođe iz ARSJ – up. *ružan* + *gadan* + *mutan* + *prljav* + *smrdljiv* + *loš* + *loše* (∑12), *hladan* + *hladno* + *hladnoća* (∑7), *grozan* + *grozote* + *strašan* + *užas* + *surov* (5).

U vanjezičkom prirodnom okruženju 'siva' je, slično 'braon', vrlo zastupljen kolorit, i to kao boja *dima* (∑3) i *kamena* (∑3). To se potvrđuje i u RMS – up. *dim* (II: 519, 728, 788; III: 140; IV: 263; V: 441; VI: 335), *kamen* (I: 510; II: 148; III: 121, 222), *breg/brežuljci* (I: 767; II: 68), *st(ij)en(j)e/grudi planine* (I: 528; III: 61, 128, 873; V: 176; VI: 803), *golet* (I: 522), *krševlje* (III: 105). U RMS, međutim, istaknuti prirodni vanjezički korelati takođe su *pepeo* (VI: 137), *prašina* (II: 215; III: 595; IV: 473; V: 511; VI: 926) + *(po)siv(el)i prozor/zidovi (od prljavštine, prašine)* (I: 473, 527; II: 18; IV: 290; V: 251, 585), *horizont ravnice* (VI: 741), *polja* (V: 713), *more* (V: 750; VI: 137), *pučina* (V: 345), *zapenjena vodurina* (I: 408) + *prljava voda* (IV: 854) itd. I u ARSJ prisutni su asocijati *dim* + *dimnjak* + *odžak* + *smog* (∑13) i *pepeo* + *pepeljast* (∑6) koji se u našoj anketi ne spominju.

Prema RMS 'siva' je u srpskom jeziku još tipično ljudska boja, i to u smislu da se pridevom *siv* bliže determinišu *oči* (I: 546, 810; II: 17, 359, 380, 600; III: 268, 549; IV: 288, 950; V: 870, 958, 1016; VI: 279, 380, 645, 858, 906), *zenice* (II: 487; III: 447), *rožnjača (rožnica)* (V: 558), *koža (lica)*[21] (II: 574, 640; III: 560; IV: 168, 542; VI: 328), *brkovi* (IV: 110), *vlas(i)* (V: 750) i dr. I u ARSJ spominje se asocijat *dlakav*, ali ostaje nejasno da li se misli na ljudsku ili životinjsku dlaku.

Kad je reč o životinjama, pored *miša* među 'sive' životinje prema RMSJ spadaju još: *soko* (I: 436 + 667; II: 273, 571; III: 317, 523; V: 319, 681; VI: 21, 472, 934), *golub* (III: 588), *grlica* (I: 569), *vrabac/*

[19] Ilić (2016: 107–125) kao referentno tj. prototipsko značenje 'sive' boje takođe navodi definiciju 'koji je boje pepela', ali spominje i opsežan niz semantičkih realizacija, osnovnih i dodatnih, i to: (1) povezanih s određenim prirodnim ili veštačkim materijalnim nosiocima (*galebovi*, *oblaci*, *dim*, *odelo* i dr.), (2) povezanih s mešavinom svetlosti i tame (*siv život*, *siva svakodnevica* itd.), (3) u okviru individualizovane slike (*sivo oko nadnelo se nad selo*), (4) u okviru konvencionalizovane slike stvarnosti (*siva eminencija*, *siva ekonomija*, *siva masa* i dr.). Ukoliko, pak, značenje 'sive' nije vezano za određene predmete ili materije, što je najčešće slučaj, „onda se uvek odnosi na nešto apstraktno: doživljaj, emocija, utisak".

[20] Koža jedinke napadnute gangrenom tipično pobledi tj. dobije nezdravu siv(kast)u prebojenost, iako je samo odumrlo tkivo crno. Nezdravo sivilo kože ujedno je često znak da se čas smrti bliži, zbog čega asocijat *groblje* može s jedne strane biti protumačen kao koloristička obeležje ozbiljne bolesti i blizine umiranja dok je s druge strane asocijacija na tipično sivu boju nadgrobnih spomenika, i uopšte sumornu atmosferu koja se povezuje s mestima gde počivaju mrtvi.

[21] Kako je to napred već bilo objašnjeno, misli se na kožu koja je nezdravo bleda tj. pepeljaste boje.

vrapčad (I: 420, 424), *orao* (I: 235, 345), *guska/labudica (sivka)* (I: 607; II: 140), *patak* (II: 765), *kokoška* (IV: 391), *čaplja* (II: 295; VI: 840), *kobac (kraguj)* (III: 28), *galeb* (IV: 449), *vo ili magarac (sivonja)* (I: 752, 793; II: 484; V: 752; VI: 488, 605), *konj ili magarac* (*sivac)* (I: 238; II: 21, 485; III: 38; V: 751; VI: 343, 632, 644, 647),[22] *mačka* (I: 556; III: 80), *medved* (I: 565), *kozorog* (II: 773), *vuk* (III: 611), *zec* (III: 66), *(noćni) leptir* (I: 377; III: 214) i dr. Neke od ovih životinja kao asocijate spominju i naši ispitanici, i to: *slon* (∑3) + *mačka* (∑2) + *vuk* (∑2) + *golub* (∑2) + *pas* (∑1) + *zec* (∑1) + *nosorog* (∑1), tj. *životinje* (∑12), pri čemu treba istaći da ni *slon* ni *nosorog* nisu autothone vrste u vanjezičkom okruženju u kojem je srpski jezik ponikao. To svedoči o promeni kulturnih obrazaca u smislu da je savremeni, urbani stil život zamenio pređašnji seoski način života gde su recimo *(vo) sivonja* ili *(konj) sivac* čoveku svakodnevno bili od velike pomoći, dakle kada je ljudski život bio tešnje spregnut s prirodnim svetom u okruženju što je omogućavalo česte susrete s recimo različitim autothonim životinjama sive dlake ili različitim pticama sivog perja. Otuđen od prirode, savremeni čovek iskustva o biljnom i životinjskom svetu stiče, između ostalog, iz sredstava masovnog informisanja (svet je postao globalno selo), uključujući tu i elektronske medije (internet). Na temelju izmenjenih kulturnih obrazaca treba tumačiti takođe pojavu asocijata *auto* (∑6) i *beton* (∑4). I u ARSJ pored istaknutog asocijata *miš* (∑49), od životinja navode se još *zec* (∑4), *konj* + *sivac* (∑4), *slon* (3), *vuk* (3), *mačak* + *mačka* (∑3), *galeb* (1), *orao* (1), *pacov* (1), *sivonja* (1), *sova* (1), *vepar* (1). U ARSJ prisutni su takođe asocijati *beton* + *zacementiran* (∑8), ali se leksema *siv* dovodi u vezu i sa tipično gradskim okruženjem tj. *grad* + *Beograd* + *London* + *Bor* + *Mladenovac* (∑61), *dom* + *sivi dom*[23] + *zgrada* (∑12) i *zid* (∑6). Treba najzad spomenuti još relativno visoku frekventnost asocijata *odevni predmeti* (∑14) tj. *džemper* + *kaput* + *mantil* + *jakna* + *pantalone*[24] i znatno niže pozicionirane asocijate *auto* + *ford* + *mercedes* (∑3)

Konačno, asocijat *olovka* (∑5) u našoj anketi, koji prevashodno navode osnovnoškolci, moguće je objasniti ambijentalnim uslovima anketiranja (upitnici su se popunjavali u učionicama). I u ARSJ zabeleženo je jedno pojavljivanje asocijata *olovka*.

2.5. 'Roze' boja

roze nem. varv. ***roza*** nem. varv. ***ružičast*** (RMS, V: 558) ***ružičast*** (RMS, V: 574)			rumen, rumenkast [tj. svetlo ili bledo crven]		
(ARSJ)			nema podataka[25]		
Rezultati ankete					
br.	Asocijacija	Gimnazija	Građani	Osnovna škola	∑
1.	devojčica, devojka, žena, ženstvenost	11	13	3	27
2.	cvet, cveće; ruža	6	9	3	18
3.	majica, bluza, košulja	12	4	1	17

[22] Prema RMS konj sive dlake naziva se još *sivalj*, dok su *sivka* i *sivulja* imena za kobilu ili kravu sive boje. *Sivko* je mačak, prase i sl. sive boje, *sivug* je sivi vepar ili krmak, a *sivuga* je siva krmača.

[23] Treba ipak ostaviti mogućnost da je ovde u pitanju asocijacija na „Sivi dom" (1986), jugoslovensku televizijsku seriju koja prati sudbinu štićenika u kruševačkom Vaspitno-popravnom domu za decu i omladinu.

[24] To što su ovde navedeni uglavnom odevni predmeti za hladnije vreme treba dovesti u vezu s temporalnim okvirom testiranja tj. dobom godine kada je verovatno obavljeno anketiranje ispitanika za potrebe izrade ARSJ (od kasne jeseni do ranog proleća).

[25] Iako za *roze/roza* i *ružičast(a)* u ARSJ nema raspoloživih podataka, ipak treba ukazati na prisustvo predominatno negativno konotiranih asocijacija za stimulus *pink* (str. 372–373), nijansu 'roze' boje, među kojima: *televizija* + *tv* + *televizor* + *tv Pink* + *Pink TV* + *glupa televizija* + *jeftina tv* + *najgora televizija* + *šund televizija* + *program* + *TV program* + *serija* + *serije* (∑283), *kič* + *šund* + *kič i šund* + *kičast* + *kičeraj* + *fuj* + *trač* + *sramota* + *smeće* + *smrad* + *sumrak* + *ološ i šljam* + *prostakluk* (∑83), *panter* + *Pink panter* + *roze panter* + *panter beba* (∑46), *narodnjaci* + *pevačica* + *gole pevačice* + *Indira* (∑16), *Grand seljaci* + *Grand šou* + *Grand parada* (∑10), *taksi* + *taxi* (∑8), *Flojd* + *Floyd* (∑6), *selo* + *seljacizam* + *seljačka tv* + *seljani* (∑4), *City records* + *Siti* (∑3), *Željko Mitrović* + *Mitrović* (∑2) itd. Na temelju izloženog postaje očigledno da se asocijacije za *pink* prema ARSJ uglavnom tiču *Telvizije Pink* i *šund sadržaja* koji se na ovoj televiziji svakodnevno emituju.

4.	beba, bebi, dete, benkice	4	9	3	16
5.	obrazi	2	5	0	7
6.	Barbika, lutka	6	1	0	7
7.	karmin, ruž, šminka	3	1	2	6
8.	olovka, bojice	1	0	4	5
9.	haljina	3	1	0	4
10.	vino	1	2	0	3

Tabela 5.

Prema našoj anketi (v. Tabelu 5) leksema *roze*, koju ovde koristimo kao generički naziv za istoimenu osnovnu kategoriju boje, pri čemu *roze* obuhvata takođe asocijate dobijene u vezi s pridevom *ružičasta*, primarno se povezuje s prenesenim značenjima *ženskost*, *ženstvenost* (∑27) – *devojčica* + *devojka* + *žena*, što je izraženi kulturološki stereotip kako u srpskoj tako i evropskoj kulturi – up. 'roze' je (boja) za devojčice, 'plava' je (boja) za dečake (Krimer-Gaborović 2016: 198–199, 201).[26] Etimološki gledano pridev *roze*, dublet *roza*, te sinonim *ružičasta* obeležavaju boju cvetova divlje ruže tj. šipka (šipurike) (lat. *Rosa canina*) (Krimer-Gaborović 2019b: 118–119), ali se svest o tome u međuvremenu uveliko izgubila, pre svega zbog mnoštva različitih boja gajenih tj. hibridnih ruža. Stoga se danas u mentalnoj svesti izvornih govornika srpskog jezika *roze* povezuje sa raznorodnim vanjezičkim korelatima. Asocijati *cvet*, *cveće*, *ruža* (∑18) i dalje su visoko frekventni (up. Krimer-Gaborović 2019b: 132). Po frekvenciji navođenja slede *odevni predmeti (i to za gornji deo trupa)* (∑17) – *(maturska, polo) majica* + *bluza* + *košulja*, dok *haljina* (∑4) ima čak četiri puta manje navođenja. No, ukupnost odevnih predmeta koje naši ispitanici navode, dakle još *dres* (2) + *sako* (1) + *haljina* (4), iznosi čak ∑24. Up. takođe donji *veš* (1) + *šal* (1). Stimulus *roze* kod naših ispitanika izaziva relativno brojne asocijacije još na *bebe i malu decu* (∑16) – *beba* + *bebi* + *dete* + *benkice*. Od prirodnih korelata treba spomenuti takođe *obraze* (∑7) i nisko pozicionirano *vino* (∑3),[27] dok su preostali asocijati veštački entiteti, i to: *Barbika* + *lutka* (∑7), čime se dodatno potvrđuju napred izneti stavovi da je 'roze' boja ženskosti (devojaštva) i detinjstva, zatim *karmin* + *ruž* + *šminka* (∑6), pri čemu su upravo kozmetički proizvodi, naporedo s ranije već navođenim odevnim tj. modnim artiklima, istaknuti predstavnici 'roze' korelata izvan sveta prirode. Najzad tu su *olovke* + *bojice* (∑5), koje kao asocijate ponovo navode isključivo đaci, i to prevashodno učenici osnovne škole.

U pogledu asocijacija s prenesenim značenjem, osim *ženstvenosti* javlja ih se još nekoliko (ali izvan prvih deset), i to: nežnost (3), homoseksualnost (2), plemenitost (1), mladalački (1), slatkoća (1), kič (1), patetika (1), nerealnost (1), razmaženost (1). Analiza šireg književnog i vanknjiževnog korpusa (cf. Krimer-Gaborović 2019b: 135–136) pokazuje da 'roze' može imati znatno više prenesenih značenja, ali da prevladavaju ona pozitivno konotirana gde spadaju: (1) ženskost i ženstvenost, (2) sreća, radost, vedrina, optimizam, (3) detinjstvo, mladost, nevinost, (4) lepota, ljupkost, gracioznost, (5) romantična ljubav, pozitivne emocije, (6) nežnost, bajkovitost, (7) mir, tišina, harmonija, spokoj, (8) proleće, (9) dobro zdravlje i (10) različite manjinske grupe (pre svega homoseksualci). Negativa prenesena značenja ovde su: (1) izveštačenost, primitivizam, kič, (2) nezrelost, slabost, sladunjavost, (3) nemir, neprijatno osećanje, (4) zdravstvene i estetske tegobe. Čini se da se kao posledica uticaja masovne kulture i globalizacije na srpski jezik, značenje 'roze' u poslednjih desetak godina proširuje i u izvesnoj meri pomera ka negativnim značenjima. To se podudara s rezultatima istraživanja asocijacija koje je u ruskom jeziku obavila Tanjigina (Таныгина 2011: 71). Naime, pod uticajem savremenih kulturoloških kretanja dolazi

[26] Pored toga što je boja ženskosti i ženstvenosti, 'roze' sa sobom vuče „uteg ženskog, poput nježnosti, nevinosti, romantike i mekoće" (Pukanić 2017). Na temelju istraživanja u drugim jezicima (i kulturama) potvrđena je povezanost 'roze' sa značenjem *ženskosti* tj. *ženstvenosti*. Tako je, recimo, ispitivanjem u devet kulturno-jezičkih zajednica (Nemačka, Iran, Japan, Nepal, Rusija, Saudijska Arabija, Švedska, Turska i Uganda) utvrđeno da je *ženstvenost* prva asocijacija za 'roze' u svim zemljama osim u Turskoj, gde se 'crvena' smatra koloristićkim obeležjem ženstvenosti (Jung et al. 2018: 506).

[27] Misli se na roze vino karakteristične svetloroze boje.

do pomeranja raspoloživih asocijativnih značenja ‘roze’u ruskom jeziku, a pojavljuju se i nova značenja. O tome veoma informativno raspravljaju još Koller (2008) i Pukanić (2017) koje ilustruju i obrazlažu brojna pozitivna i negativna značenja ‘roze’, a osvrću se i na neke evidentne kontradiktornosti (‘roze’ može istovremeno biti prikladna i neprimerena, iskrena i manipulativna, nežna i nasilna).

U RMS *roze/a* i *ružičasta* imaju značenje ‘rumen, rumenkast’, dakle svetlo ili bledo crven. U najkraćem, *roze/a* i *ružičasta* prema RMS ni nisu nazivi za osnovnu kategoriju boje, već su nazivi za nijansu ‘crvene’ boje. Saglasno obrazloženju Krimer-Gaborović (2019b), ‘roze’ se u osnovnu kategoriju boje u srpskom jeziku izdvojila tek potkraj 20. veka. U RMS, nadalje, *roze* i *ružičasta* služe kao atributska obeležja prirodnih i veštačkih vanjezičkih entiteta što se uglavnom podudara s podacima iz naše tabele. To su: *glavica čička* + *rozikasti cvetovi* (V: 85, 588), *Sunce i nebo u svitanje/suton* (III: 873; V: 295, 574, 752), *haljina* + *suknja* + *trake na haljini* + *vrpce* + *vrpčica* + *turban* (II: 434, 641,792; III: 25, 195; IV: 882; V: 125, 558; VI: 341, 491), *svila* + *atlas* + *platno* + *čipk(ica)e* + *šljokice* (III: 69, 221; IV: 823; V: 574, 692; VI: 309, 882, 985), *obrazi* + *koža na licu* + *ruke* (II: 249; VI: 234, 879), *perje* + *čvorak* (III: 656; IV: 450; VI: 850), *riba* + *škrge* (II: 750; IV: 95), *bube i škorpijice* (IV: 584), *koral* (II: 849) i dr.

3. ZAKLJUČCI

Na osnovu odgovora anketiranih ispitanika pokazuje se da tamni tj. zagasiti tonovi sekundarno-osnovnih boja ‘ljubičaste’, ‘braon’ i ‘sive’, čiji podton izgledom podseća na ‘crnu’ boju, izazivaju negativne jezičko-pojmovne asocijacije kod naših ispitanika, npr. (1) ‘ljubičasta’ se percipira kao boja muke, bolesti, podliva, pesimizma, sete i samoubistva, (2) ‘braon’ kao koloristično obeležje izmeta (govneta), đubriva, WC šolje, kao i zemlje, blata i njive, a u prenesenom značenju kao fuj ili bljak boja, (3) ‘siva’ se smatra tipičnim koloritom oblaka i kišovitog vremena, te tuge, melaholije i ništavila. S druge strane, pak, ‘ljubičasta’ sa crvenim podtonom naše ispitanike asocira na lepotu, ekstravaganciju, eleganciju, kraljeve i plemstvo (verovatno zbog interferencije s engleskim jezikom) kao i na veselost, zabavu, noćni klub. ‘Narandžasta’ i ‘roze’ predominatno se doživljavaju kao pozitivni koloriti, pri čemu se ‘narandžasta’ dovodi u vezu sa konkretnim asocijatima iz sveta prirode, i to *narandžom* (*i drugim narandžastim voćem, npr. kajsijama*), *šargarepom*, *Suncem*, *vatrom* i *plamenom* (nedostaju dakle apstraktni pojmovi), dok je ‘roze’, koja se u srpskom jeziku kasnije od ‘narandžaste’ izdvojila u odelitu osnovnu kategoriju boje, asocijativno uzev znatno razuđeniji stimulus u smislu da se povezuje s mnoštvom kako konkretnih tako i apstraktnih asocijata, a o čemu je napred već bilo dovoljno govora. Konačno, neutralne tonove ‘braon’ i ‘sive’ naši ispitanici percipiraju kao koloristično obeležje niza vanjezičkih entiteta, prirodnih i veštačkih, i to: ‘braon’ kao boja drveta i proizvoda od drveta, dlake (kosa, obrve, krzno), hrane, obuće, odeće i pozamanterije i ‘siva’ kao boja miša, dima, kamena (prirodni vanjezički entiteti), te olovke i betona (veštački vanjezički entiteti).

Polazeći od premise Lakoffa i Johnsona (1999: 24) da su strukturalno uzev mentalne predstave o bojama ustrojene od jezgra i periferije, pri čemu se prototipsko jezgro lingvistički iskazuje formalno idomatizovanim poredbama (cf. Krimer-Gaborović 2019a: 211–217), ovde recimo *ljubičast kao ljubičica*, *narandžast kao narandža*, no *siv kao: miš, pepeo, oblak, kišni/tmuran dan, nebo, golub, soko, kamen* (nedostaje jedna jasno istaknuta formalno idiomatizovana poredba) utvrdili smo da je prototipsko jezgro difuzno, kako ga to definišu Tribushinina (2008: 394–395) i Pakula (2010: 1372–1389), kod sekundarno-osnovnih kategorija koje imenuju srpske lekseme *braon*, *siva* i *roze*. U najkraćem, sva tri naziva semantički su multidimenzionalni što se očituje u bogatstvu značenja koja se pripisuju koloritima koje imenuju. Za razliku od toga boja koju imenuje srpski pridev *narandžasta* i dalje se percipira kao prilično jednodimenzionalna, i to verovatno zbog svoje transparentne etimologije za govorne predstavnike srpskog jezika, dok je *ljubičasta* ime boje koje se nalazi negde između ove dve krajnosti.

Proširujući navedene asocijate u radu istraživanjima koja bi obuhvatila veći broj ispitanika, izvedeni zaključci mogli bi poslužiti kao polazište za temeljitije definisanje naziva za sekundarno-osnovne boje u nekom novom opštem ili specijalizovanom rečniku srpskog jezika. Naime, raspoložive definicije

ne samo da su šture tj. nedovoljno precizne, npr. *braon*, već su i arhaične budući da ne odslikavaju realno stanje u jeziku, npr. *roze/a* i *ružičasta*.

Literatura

Adams, F.M. & C.E.A. Osgood. (1973). Cross-Cultural Study of the Affective Meanings of Color. *Journal of Cross-Cultural Psychology* 4/2: 135–156.

Berlin, B. & P. Kay. (1969). *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Biggam, C.P. (2012). *The Semantics of Colour: A Historical Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.

Boyatzis, C. J., & R. Varghese. (1994). Children's Emotional Associations with Colors. *Journal of Genetic Psychology* 155: 77–85.

Brenko, A. (2009). *Moć boja: kako su boje osvojile svijet*. Zagreb: Etnografski muzej.

Corbett, G.G. & I. Davies. Establishing Basic Colour Terms: Measures and Techniques. In: *Color Categories in Thought and Language* (C.L. Hardin and L. Maffi, eds.) Cambridge: Cambridge University Press, 197–223.

Folmar, K. (2011). *Velika knjiga o bojama*. Beograd: Laguna.

Goethe W. (1810). *Theory of Colors*. London: Frank Cass.

Hinks, D., L.M. Cardenas, R. G. Kuehni & R. Shamey. (2007). Unique-hue Stimulus Selection Using Munsell Color Chips. *Journal of the Optical Society of America* 24/10: 3371–3378.

Hurvich, L.M. (1981). *Color Vision*. Sunderland, MA: Sinauer Associates.

Ilić, M. (2016). *Boje u oku, svesti i jeziku*. Niš: Nais print. (ћир.).

Ilić, M. (2017). Semantičke ekstenzije naziva "ljudskih boja" crven, rumen, rađ u svetlu teorije konceptualne integracije. *Južnoslovenski filolog* 72/1–2: 115–133. (ћир.).

Ivić, M. (1995). *O zelenom konju: Novi lingvistički ogledi*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Jakovljev, I. (2018). *Karakteristike i mehanizam uticaja jezika u procesu diskriminacije boja*. [Neobjavljena doktorska disertacija]. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Jakovljev I. & S. Zdravković. (2018). The Colour Lexicon of the Serbian Language – A Study of Dark Blue and Dark Red Colour Categories. Part 1: Colour-term Elicitation Task. *Psihologija* 51/2: 197–213.

Jung, I., Griber, Y.A., Hanenburg, J., Arbab, S., Yoshimura, K.., Ulusoy, B., Elhady, I.M., Johansson, S. & E.E. Samir. (2018). Colour Associations in Different Cultures. In: *Proceedings of the International Colour Association (AIC) Conference 2018*. Newtown: The International Colour Association, 503–508.

Kay, P. & C.K. McDaniel. (1978). The Linguistic Significance of the Meanings of Basic Color Terms. *Language* 54/3: 610–646.

Kaya, N., & H.H. Epps. (2004). Relationship between Color and Emotion: A Study of College Students. *College Student Journal* 38/3: 396–405.

Krimer-Gaborović, S. (2014). Konceptualizacija, kategorizacija i imenovanje boja u engleskom i srpskom jeziku u svetlu Berlin-Kejovog modela. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* LVII/2: 217–245. (ћир.)

Krimer-Gaborović, S. (2016). Simbolička dimenzija boja u engleskom i srpskom jeziku. U: *Osmi međunarodni interdisciplinarni simpozijum „Susret kultura"* (I. Živančević Sekeruš, B. Šimunović i Ž. Milanović, ur.). *Zbornik radova*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 185-205.

Krimer-Gaborović, S. (2019a). *Prepoznavanje i imenovanje boja u engleskom i srpskom jeziku*. Edicija E-*disertacija, knjiga* 20 [Elektronski izvor]. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Krimer-Gaborović, S. (2019b). Geneza kategorije 'roze' u leksičko-semantičkom polju 'boja' u srpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* LXII/2: 115–150. (ћир.)

Krimer-Gaborović, S. (2019c). Verbalne asocijacije u vezi sa leksemama kojima se imenuju primarno-osnovne boje u srpskom jeziku. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* VIII/1. *Tematski zbornik* (S. Gudurić i B. Radić-Bojanić, ur.). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu. Filozofski fakultet, 153–169.

Koller, V. (2008). 'Not Just a Colour': Pink as a Gender and Sexuality Marker in Visual Communication. *Visual Communication* 7/4: 395–423.

Lakoff, G. & M. Johnson. (1999). *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenges to Western Thought*. New York: Basic Books.

Mirkov, L. (2012). Neverbalna komunikacija bojama u javnom nastupu. *Časopis za upravljanje komuniciranjem* 25: 125–142.

Pakula, L. (2010). Seeing Through Dictionaries: On Defining Basic Colour Terms in English, Japanese and Polish Lexicography. In: *Proceedings of the XIV Euralax International Congress* (A. Dykstra and T. Schoonheim, eds.). Ljouwert: Afûk, 1372–1389.

Pasturo, M. (2017). *Crvena: istorija jedne boje*. Beograd: Službeni glasnik.

Pejić, B. & B. Škorc. (2014). Preferencija i asocijativno značenje boja kod studenata umetničkih i neumetničkih fakulteta. U: *Zbornik radova NISUN 3: Savremene paradigme u nauci i naučnoj fantastici* (B. Dimitrijević ur.). *Treći tom*. Niš: Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet, 87–99.

Pukanić, L. (2017, jun 28). *O ružičastoj*. Zagreb: Portal MUF. http://muf.com.hr/2017/06/28/o-ruzicastoj.

Škorc, B. (2019). *Poći u svim pravcima: boja i krug – simbolička istraživanja*. Beograd: Mostart.

Таныгина, Е.А. (2011). Образ цвета в сознании носителя русской культуры (на примере цветообозначении РОЗОВЫЙ). *Вестник иркутского государсвенного лингвистического университета* 4/4: 69–75.

Tribushinina, E. (2008). *Cognitive Reference Points: Semantics Beyond the Prototypes in Adjectives of Space and Colour*. PhD dissertation. Utrecht: LOT.

Wierzbicka, A. *Semantics. Primes and Universals*. New York: Oxford University Press, 1996.

Rečnici

ARSJ: *Asocijativni rečnik srpskoga jezika, Deo 1, od stimulusa ka reakciji*. Piper, P., Dragićević, R. i M. Stefanović. (2005). Beograd: Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet.

RMS: *Rečnik srpskorvatskoga književnog jezika* I–VI (1967–1976). Novi Sad (– Zagreb): Matica srpska (– Matica hrvatska).

CONCEPTUAL ASSOCIATIONS OF THE SERBIAN SECONDARY-BASIC COLOUR LEXEMES

Summary

The paper investigates the descriptive (conceptual) and only somewhat the associative meanings of the five Serbian colour lexemes, that is, basic colour terms (cf. Berlin and Kay 1969). The given five terms comprise the adjectival lexemes *ljubičasta* purple, *narandžasta* orange, *braon* brown, *siva* grey, and *roze* pink. All of them are secondary-basic colour terms by nature as opposed to the primary-basic colour terms *bela* white, *crna* black, *crvena* red, *žuta* yellow, *zelena* green, and *plava* blue (cf. Krimer-Gaborović 2019a, 2019b). The database for the analysis of the verbalized associations of the five colour lexemes was obtained from the colour association test conducted with a sample of 142 participants aged 9–75. The answers were compared to the sentential meanings of the five lexemes in *The Matica Srpska Dictionary* (*Rečnik Matice Srpske*) as well as *The Serbian Dictionary of Associations* (*Asocijativni rečnik srpskoga jezika*). In the given sources *ljubičasta* is conceptualised as the colour of *ljubičica* (the violet flower) and *narandžasta* as the colour of *narandža* (the fruit orange). Both exemplify natural reference points to which the colour lexemes are etymologically related. Definitions of prototypes, however, are not so unambiguous with the remaining three colour adjectives. Admittedly, *braon*, *siva*, and *roze* are multidimensional colours in Serbian culture. They have compound prototypes comprising a variety of combination-specific reference points (Tribushinina 2008: 394–395; Pakula 2010: 1372–1389). For example, (1) *braon* is associated with the colour of wood, tree bark, eyes, human hair, animals' skin or fur, etc., (2) *siva* is conceptualised as the colour of clouds, the sky, mouse/mice, smoke, stones or rocks, etc., and finally (3) *roze* is perceived to be primarily the colour of women/femininity, yet also of babies/babyhood or small children/childhood as well as pink flowers, pink clothing and makeup.

Key words: Serbian language, colour lexemes, descriptive meaning, associative meaning, associations

Sanja Krimer-Gaborović
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Građevinski fakultet Subotica
krimer.sanja@gmail.com

UDK 81'1:165

Александра Марковић

О КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈИ *ЈЕЗИКА* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ[1]

Предмет рада је концептуализација *језика* у српском језику, тачније, испитивање начина на који мислимо и говоримо о језику. Језик је и конкретан и апстрактан појам. Под њим се, с једне стране подразумевају конкретне радње (произвођење гласова, писање, гестикулација), а с друге стране и урођена когнитивна способност усвајања језика, као и друштвени и културни контекст неопходан за процес усвајања језика, због чега је и апстрактан. Према поставкама когнитивне лингвистике, апстрактни појмови схватају се помоћу метафоре и метонимије. Будући да је језик сложен појам који има и когнитивне, и социјалне, и културне аспекте, метафорички се може осветлити са различитих страна. На основу анализе метафоричке концептуализације језика покушаћемо да реконструишемо народну теорију о *језику*.

Кључне речи: језик (*langue*, *langage*, *parole*), концептуализација, појмовна метафора и метонимија, народна теорија, српски језик.

1. ПРЕДМЕТ РАДА, ЦИЉ И ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУП

Предмет нашег рада је концептуализација *језика* у српском језику. Занима нас у првом реду значење ове лексеме које одговара ономе што Де Сосир назива терминима *langue* (језик као систем знакова који припада некој друштвеној заједници) и *langage* (језик у општем смислу), али и оно које је покривено термином *parole* (говор). У питању је сложен појам, који има и конкретно и апстрактно значење. Наша ће пажња бити усмерена на апстрактна значења и на њихову концептуализацију (опојмљавање) у српском. Према поставкама когнитивне лингвистике, апстрактне појмове, недоступне чулној перцепцији и непосредном доживљавању, схватамо помоћу појмова које боље разумемо и непосредно доживљавамо. Језик је неодвојив од мишљења, он одражава начин на који мислимо, па нам увид у језик пружа увид у разумевање апстрактних појмова. Наш циљ ће бити да, на основу анализе корпуса прикупљеног за рад, реконструишемо народну теорију о језику.

Примарно значење лексеме језик односи се на део тела који спада у говорне органе, учествује у производњи гласова. Значења која нас занимају у овом раду дата су у Речнику САНУ под тачкама 3 и 4 (3. *систем артикулисаних гласовних облика, речи, који функционише према одређеним граматичким правилима и који служи људима, припадницима одређене људске заједнице као главно и најсавршеније средство споразумевања, као средство за изражавање мисли и осећања:* енглески ~, руски ~, француски ~;[2] 4. а. *начин изражавања, исказивања мисли и осећања звучним, вербалним средствима, речима, говор; речи; разноликост речи, речник, лексика*) и добијена су метонимијом. Ми ћемо, дакле, анализирати метафоричке елаборације поменутих метонимијских значења.

[1] Рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

[2] Раден истиче да је ова лексикализована метонимија (TONGUE FOR LANGUAGE) доминантна у индоевропским језицима, да је широко распрострањена и у другим језицима света, али да није универзална (2001: 71).

1.1. Досадашња истраживања

Навешћемо нека размишљања из когнитивнолингвистичке литературе о природи појма који посматрамо. Многи аутори указују на то да је језик сложен појам, да има и конкретно и апстрактно значење. Осврнућемо се на истраживања која су од непосредног значаја за наш рад, а поменућемо и она која се тичу разних аспеката језика (оних везаних за говор и комуникацију). Осврнућемо се и на термин *народне теорије* и поменути истраживања која су се тим теоријама бавила.

Р. Бугарски указује на то да је језик и апстрактна појава (као систем знакова), али и конкретна (као говор, материјализован односно реализован језик) (1991: 15). О језику као апстрактној и конкретној појави говори и И. Свитсер (1992), која истиче да нам је когнитивна способност усвајања језика урођена, али да захтева изложеност језику, због чега су друштвени и културни контекст неодвојиви део процеса усвајања; отуда је језик у великој мери део заједничког, неопипљивог познавања неке културе, али је и конкретан, јер се мора учинити нешто у физичком смислу како би се употребио – како бисмо произвели звуке, знакове у знаковном језику или написали слова. И саме те конкретне радње не значе ништа ван мреже конвенција помоћу којих их тумачимо (Свитсер 1992: 712).

Д. Кликовац сматра да је језик апстрактна појава („mada se može čuti, govor se ne može ni videti ni opipati; a neki aspekti jezika – npr. njegovo značenje – uopšte nisu dostupni čulima”) ([2]2006: 58). На основу анализе примера за саму лексему *језик* у значењу које нас занима ауторка закључује да се језик разуме на општи начин путем метафора САДРЖАТЕЉА и НОСИТЕЉА. Осим ових општих метафора, ауторка издваја и метафоре ЈЕЗИК ЈЕ ЧОВЕК, ЈЕЗИК ЈЕ ОРУЂЕ, ЈЕЗИК ЈЕ ПРЕДМЕТ; уз то, за књижевни језик, на чије стварање свесно утиче човек, формулише и метафору СТВАРАЊЕ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА ЈЕ ГРАЂЕЊЕ ([2]2006: 190).

Г. Раден указује на то да језик (у значењу енгл. *language*) као појам није примаран, већ изведен из неких основних појмова који се налазе у том домену. Овај аутор каже да језици тек по изузетку имају посебну лексему за *језик* и да је по правилу реч за дати појам синхронијски повезана са неким основнијим значењем или из њега изведена, а да та ранија односно основнија значења потичу из неког од следећих домена: 1) артикулације и говорних органа (примећујемо да је то случај и у српском); 2) језичке активности (нпр. у немачком *Sprache*); 3) основних језичких јединица (најређи случај) (Раден 2001: 55–56). Раден примећује да је језик орган који је у процесу говорења најоучљивији, а будући да има суштинску улогу у производњи гласова и стварању значења (јер, по народној теорији, језик речи испуњава значењем), најприкладнији је говорни орган који може да послужи за именовање апстрактног појма *језик* (2001: 85). Аутор указује на то да метонимијски добијени називи за *језик*, потврђени у бројним језицима, нису случајни, већ когнитивно мотивисани и да нам омогућавају да се суочимо са апстрактним појмом језика помоћу искуства с конкретнијим појмовима из истог домена (он га назива термином *language frame*) (2001: 56). Уз то, он сматра да дате метонимије и метафтонимије које их разрађују одражавају наше наивно разумевање језика, које се може описати као народни модел језика (2001: 56).

П. Сирџент је испитивао начин на који се језик концептуализује у лингвистици. Он истиче да једну од основних метафора за разумевање језика представља ЈЕЗИК ЈЕ ПОСЕСУМ. Овај аутор помиње и друге метафоре (нпр. односи између различитих језика посматрају се као односи типични за биолошке породице, па се тако говори о *језичким породицама*, *генетски повезаним језицима* и др.) (2009: 385).

Т. Ђуровић (2009) испитује метафоре које званичници Европске уније користе кад говоре о језику. На основу анализе примера из саопштења за штампу, извештаја и говора европског комесара за вишејезичност, ауторка закључује да су најчешће метафоре ЈЕЗИК ЈЕ КОНСТРУКЦИЈА, ЈЕЗИК ЈЕ ПОСЛОВАЊЕ И ЈЕЗИК ЈЕ ОСОБА.

Поменућемо и нека истраживања која нису у непосредној вези с нашим, али се тичу неких аспеката посматраног појма и вршена су на истим теоријским поставкама.

Један од првих когнитивнолингвистичких радова посвећених начину на који говоримо о језику јесте рад М. Редија (1979), који је скренуо пажњу на концептуализацију комуникације. Анализирајући начин на који говорници енглеског језика говоре о комуникацији, аутор формулише метафору ПРОВОДНИКА: језик функционише као проводник који мисли физички преноси од једне особе до друге; у говорењу и писању људи убацују своје мисли и осећања у речи; речи врше пренос тако што садрже мисли и осећања и допремају их другима; слушајући или читајући, људи извлаче мисли и осећања из речи (1979: 170). Д. Живановић (2014) испитује да ли се и у српском *језик* концептуализује као у енглеском, у ком је доминантна метафора ЈЕЗИК ЈЕ ПРОВОДНИК за човекове опредмећене мисли и осећања (2014: 59). М. Драгић је испитивала фразеологизме на српском и енглеском у чијем се саставу налази лексема *језик* (одн. енгл. *tongue*), а који означавају неки аспект радње говорења или неки облик говорне активности (Драгић 2015). Г. Штрбац и Г. Штасни су испитивале фразеологизме и деривате мотивисане лексемом *глава* и другим лексемама које означавају делове главе, као и њихов семантички и асоцијативни потенцијал (2017).[3] Г. Штрбац се бавила и испитивањем концепта говора у фразеологији и истакла да богата фразеологија (анализом је обухваћено 270 фразеологизама) указује на сложеност говорног система (2018: 137–169). Ауторка истиче да се анализираним фразеологизмима издвајају поједини сегменти комуникационог догађаја, да се они уједно и квалификују; уз то, будући да су у питању експресивна средства изражавања, њима се износи и говорников вредносни суд, често негативан (2018: 168).

Народне теорије[4] везане су за систем знања и веровања у некој култури, а могуће их је открити, како то истиче П. Кеј, на основу анализе употребе речи у неком језику, будући да сваки природни лексикон подразумева прећутну концептуализацију оних ствари на које се речи тог лексикона односе (1983: 129). За наш рад је посебно важно запажање овог аутора да је језик којим владамо део нашег света, па о њему имамо и знање које је део знања о свету, тачније – народну теорију (1983: 129–130). Народним теоријама, као поједностављеним културним моделима, бавили су се и други лингвисти. У поменутом раду М. Редија испитиван је народни модел у основи људске комуникације (Реди 1979). И. Свитсер је утврђивала дефиницију *лажи* анализирајући народне теорије у основи семантичког прототипа овог појма (Свитсер 1987). Народни модел *језика* испитивао је, као што смо већ поменули, Раден (2001), а народну теорију о љубави у српском језику Д. Кликовац (2018).

Термину народна теорија, који се више користи у англистичкој литератури, сродан је термин *наивна слика света*, који се користи у лингвокултурологији и славистици. Идеја је да је наивна слика света заједничка припадницима одређене језичке заједнице и да таква слика, фиксирана у језику, не мора бити и најчешће није у складу с научном сликом света (в. нпр. Драгићевић 2010: 12).

1.2. Корпус и методологија истраживања

У раду ће бити представљена анализа грађе прикупљене из више извора: из *Корпуса савременог српског језика* с Математичког факултета Универзитета у Београду (ЕК), из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ (у даљем тексту РСАНУ), *Речника српскохрватског књижевног језика* Матице српске (РМС); понеки пример преузели смо из литературе консултоване током писања рада (на пример, из књиге Р. Бугарског *Увод у општу лин-*

[3] Ауторке истичу да је метонимијско значење које нас занима (језик као систем) развијено на основу семе намене језика као говорног органа (2017: 108).

[4] Термин *народна теорија* позајмљен је из антропологије (Кеј 1987: 129). Овај аутор истиче да народне теорије, за разлику од научних, експертских, не чине конзистентне целине (1983: 137). Лејкоф чак каже да постоје многе области људског искуства које разумевамо на више међусобно несагласних начина: нпр. начин на који људи разумеју електрицитет – као течност која тече попут воде или као гомилу електрона који се крећу попут људи у гомили (1987: 121–122). Овај аутор каже и да народна теорија заправо дефинише здрав разум (1987: 121).

гвистику (Буг.)). У раду је анализирано 226 примера, класификованих према метафорама помоћу којих се концептуализује језик.

У класификацији примера руководићемо се поделом заснованом на онтолошком принципу. Појаве у свету који нас окружује делимо на два основна типа – на ПРЕДМЕТЕ и МАТЕРИЈУ. Што се категорије ПРЕДМЕТА тиче, ми ћемо је посматрати у широком смислу, по угледу на категорију ентитета првог реда коју издваја Ц. Лајонс, који у ту категорију сврстава оне ентитете који се одликују сталношћу изгледа, лоцираношћу у простору, видљивошћу (*људи*, *животиње*, *ствари*) ([3]1979: 443).[5] Како истиче Д. Кликовац, категорија ПРЕДМЕТА организована је око прототипа, а као прототипично језгро те категорије и она издваја бића, затим објекте (2006: 41).

Што се категорије МАТЕРИЈЕ тиче, као прототипичну МАТЕРИЈУ Д. Кликовац издваја течност; маргиналније представнике ове категорије чине, с једне стране, тврђа материја, која се може сипати (нпр. *песак*, *прашина*), као и она која је чврста (*камен*, *дрво*), а с друге стране, ређа материја, која се може опазити само једним чулом, најчешће чулом вида (*дим*, *пара*, *светлост*), али и чулом слуха (*жамор*, *тишина*, *мук* и др.) (Кликовац 2006: 43).

Апстрактни појмови, недоступни чулној перцепцији, често се концептуализују као предмети или материја. Међутим, видећемо да се језик, иако апстрактан, понекад концептуализује као други апстрактан појам.

2. АНАЛИЗА

Из прегледа који следи видећемо да се језик најчешће концептуализује као ПРЕДМЕТ – скоро две трећине наших примера (147 односно 65%) потврђује такву концептуализацију. Концептуализацију језика као МАТЕРИЈЕ потврђује 40 примера (17,6%), а као другог апстрактног појма сличан број – 39 (17, 2%).

2.1. Језик је предмет у ширем смислу

Највећи део примера из нашег корпуса пружа потврде за овакву концептуализацију језика. Опредмећени језик може се конкретизовати на разне начине (најчешће као човек или предмет у ужем смислу, као објекат). Најпре ћемо, у т. 2.1.1, прегледати примере у којима се језик концептуализује као предмет у ширем смислу (укупно 71 пример; најпре као биће (13 пр.), човек (54 пр.), затим биљка (3) и животиња (1)), а затим, у т. 2.1.2, оне у којима се концептуализује као предмет у ужем смислу (76 пр.). Примећујемо да је број примера за ове две категорије приближан.

2.1.1. Језик је биће

Као бићу, језику се могу приписивати особине (***жив*** *језик*, ***мртав*** *језик*), радње (*језик* ***живи*** одн. ***губи се*** *(нестаје)*; може се ***изнедрити***, али и *бити* ***убијен***) и стања (***обамрлост***) везани за егзистенцију; може му се одређивати узраст (***млад*** *језик*); може имати сроднике.

- Књига народа уписана је у свемиру, где свака звезда представља … већ уобличен ***живот*** *једног језика* или народа (Павић, ЕК). У философији ***живи*** *језик грчки*, а у свима наукама и *грчки и латински* (Сек. 9, 19). У новија времена научници *подижу* ***из обамрлости*** *Христов језик*, арамејски (Сек. 9, 19). Познавао је готово све ***мртве*** и ***живе*** *европске језике* (Бар. 5, 123). *Стари српски књижевни језик, језик средњовековних српских књига, био је већ* ***мртав***, а нови се није још могао изградити (Богд. М. 5, 11). Међу Илирима ... он је био први који је ***мртви*** *старословенски црквени језик* заменио у књигама ***живим*** *говором својих земљака*

[5] У ентитете другог реда Лајонс сврстава догађаје, процесе, ситуације и стања, дакле, ентитете који су видљиви и имају временску димензију. У ентитете трећег реда сврстава оне који нису видљиви и нису лоцирани у времену и простору (пропозиције, теорије, идеје) ([3]1979: 443). Сам Лајонс истиче да разлика између ова три типа ентитета тек делимично одговара подели на конкретне и апстрактне ентитете, на коју се ослања подела именица. Апстрактност ентитета другог реда не може се подвести под оно што се традиционално сматра апстрактним именицама, будући да су лоцирани у времену ([3]1979: 443–444, 450).

(Стој. М. 2, 23). *Грчки језик*, којим су говорили не само дворјани него и бојари и сви угледнији људи у Влашкој … ***изгубио се***[6] (Ђорђ. Вл. 12, 119). Народ који *је* такав језик ***изнедрио*** ... није стално мислио на рат (Петр. В. 13, 20). Такве погрјешке највећма *језик* ***убијају*** (Дан. Ђ. 8, 36). Је ли упутно канонизирати метрику умјетног пјесништва једног народа, чији *је језик* ***млад*** (Назор 28, 92). Уосталом, лако је то разумети, јер вам *је језик врло* ***сродан*** *с нашим* (Лаз. Л., РМС). Наш језик ... *није* ***сродан*** *с енглеским* ... својом фонетиком, акцентуацијом, дужином речи (Поп. Б. 5, 122). Јевреји знају за све врсте емотивности, сем оне једне с којом се никада не шали и не импровизира, емотивност око своје државе, родног прадедовског тла, ***рођеног,*** *јединог језика* (Секулић И., ЕК).

2.1.1.1. ЈЕЗИК ЈЕ ЧОВЕК: Неке особине, радње и стања која се приписују језику као бићу типични су за људе. За тај тип концептуализације често се везује идеја промене језика – он се, дакле, може мењати на разне начине – може се усавршавати, кретати унапред, прилагођавати; може се богатити или сиромашити.

- Имитирањем гласова који су се чули у природи ... и с изграђивањем ... ономатопеичних речи ... *језик* ***се*** ... *знатно* ***усавршио*** (Марк. Б. 1, РМС). Језик, развијајући се, ***прилагођује се*** *новим условима живота* ... „салонизује се" (Скерл., РМС). Несумњиво је да то питање [језика] ни до данас не би било коначно решено, да Вук та лутања није пресекао, и за времена *књижевни језик* ***на прави пут упутио*** (Стој. Љ., ЈФ 2, 14). Књижевни је језик наш знатно ***коракнуо*** *унапред* (Белић 14, 230). Како *језик* ***надраста*** *човека* ... како се човек ... диви ***том горостасу***...! (Сек. 9, 9). Он [*језик*] ***мора умети да носи*** *каљачу али и балетску патику* (Буг., 10).
- Пут од првих саставака у „Даници" до Матоша показује, да ***се*** *хрватски књижевни језик* ***обогаћивао*** (Бар. 4, 145). *Језик [се]* ***обогатио***[7] различним мисленим појмовима (Пауш П. 1, 68). Савремени писци, напајајући се делима прошлости, могу узимати отуда само оно што стварно ***богати*** *наш језик* (Белић 14, 65). Немачки језик … данашња безначајна шкрабала ревносно и методски руже и кваре, тако да он, ***обогаљен и осиромашен***, постепено прелази у један бедан жаргон (Вуј. 2, 71). ***Најсиромашнији*** *језик* најнекултурнијег народа ризница [је] његовог нагомиланог искуства (Марк. Б. 1, РМС). Та је књига одговор тадашњим књижевницима на замерке да је *његов књижевни језик* ***сиромашан*** и да се њиме могу обрађивати више материје (Белић 12, 229). Језик [Ескима] ... *је* врло ***сиромашан*** у речима и у облицима (Петр. Мих., РМС).[8] Кривицу за то ... ће свалити *на језик*, *који са своје* ***сиромаштине*** не даје довољно маха генијалности песниковој (Недић Љ. 1, 161). Ни сам ђаво не би смислио такву гомилу бесмислица. Зар то није доказ ***беде*** *и* ***пропасти*** *језика*? (Новаковић М., ЕК). Када се [језик] сувише укалупи или када му устреба да се освежи, он ***позајмљује*** *речи* (Белић, РМС).

Група примера наведених у следећем пасусу указује на концептуализацију језика као особе на коју се лоше утиче неодговарајућим поступањем, интервенцијама одн. занемаривањем:

- Какво је то јогунство, или заслепљеност ... или тешка тромост, која *нагони наше песнике да језик тако често* ***киње*** на овај необјашњив начин? (Поп. Б., СКГл 3, 394). Наши писци из северних крајева ... прелазе преко сваких граматичких правила и норми, и *гњече, извијају и* ***злостављају*** *језик* како им падне на памет (Скерл. 19, 78). Треба се бојати само једнога: *да се не* ***занемари*** *језик*, да израз не постане небрижљив, мутан и неверан (Андрић, Реп. 1948, 219). Многи Хазари *се* доиста ***одричу*** *свог* порекла и *језика* (Павић, ЕК).

Следећа група примера илуструје концептуализацију језика као особе преко приписивања типично људских особина (изражених претежно придевски, али и именички):

- Не сналазим се најбоље у тој одлучности исказаној *једним* ***неодлучним, лелујавим*** *језиком* (Павић, ЕК). Његов језик ... *је* разнолик ... ***чио*** *у изразитости* (ЛМС 1949, РМС). *Наш језик [је]* ... ***тужан*** као крашка пустолина (Матош, РМС). Док је језик италијанског текста сјајан пример узорне италијанштине, дотле *је језик хрватског текста* ... ***извештачен*** *и* ***усиљен*** (Новак В. 1, 15). [Кују] нове речи и стварају тако један *скрпљен и* ***ругобан*** *језик* (Скерл., РМС). Караџићев језик њима је … изгледао ***низак,***[9] ***простачки,***

[6] Сматрамо да овај пример такође одражава поменуту метафору будући да се губљење, затирање језика метонимијски везује за нестанак, изумирање његових говорника.

[7] Овде налазимо метафору: РАЗВИЈАЊЕ ИЗРАЖАЈНИХ ФОРМИ ЈЕ БОГАЋЕЊЕ ЈЕЗИКА.

[8] У овом раду нећемо се, због ограниченог простора, бавити разликом између конвенционалних и уметничких метафора; рећи да је неки језик *сиромашан* одређеним изражајним формама спада у конвенционалне метафоре, а да је *тужан* – у ове друге.

[9] Придев *низак*, чијим се примарним значењем човек одређује по висини која је испод просека, у овом случају има метафорично значење 'који је мање вредности, чији се квалитет сматра мање значајним, недовољно вредним, другоразредан' (у РСАНУ издвојено под 13а).

***недостојан** књиге и образованих људи* (Скерл. 12, 264). Недић је ... волео писце чији је језик ... задржао сву *свежину и **једрину** народног говора* (Јов. С. 4, 29). Идејама се држи текст ... под условом ... да је идеја добила пластичан ... израз кроз неки ***зрео** и **моћан** језик* (Сек. 9, 19). Неговало се изучавање ***модерних** језика* (Јаг. 4, 15). У позајмљеним речима из страних језика, нарочито из турског и ***савремених модерних** језика*, влада потпуна анархија (Белић 5, 8). Мислио је како та зграда личи на неку књигу писану ***непознатим** језиком*, који још није савладао (Павић, ЕК).

У мањем броју примера ова метафора има и конкретизоване варијанте – језик може бити господар или освајач, али и онај над којим се влада. Наводимо и неке спорадичне концептуализације (ЈЕЗИК ЈЕ СТВАРАЛАЦ, ЈЕЗИК ЈЕ ПРАТИЛАЦ), као и метафору ЈЕЗИК ЈЕ ПОСЕСОР, коју посматрамо као општију одн. апстрактнију, будући да је реч о семантичкој улози. Међутим, постоје разлози да се ова концептуализација посматра и као конкретна, будући да је типичан посесор човек.

- ЈЕЗИК ЈЕ ВОЈНИК ИЛИ ГОСПОДАР: Рускоцрквени језик ... *је* убрзо у нашој цркви потпуно ***загосподарио*** (Белић 12, 11). *Народни језик* ... нарочито његов речник ... ***овладали су*** нашом књижевношћу (Белић 14, 286). Како је *латински језик* потпуно био образован, он *је морао **врћи пода се*** суровије говоре победничке (Нов. 4, 11). Исто тако *он [рускословенски језик] **се** сам собом **наметнуо** и у књижевности* (Скерл. 12, 42). *Словенски језик [је] ... **надвлађивао***, почев од тринаестога века ... далматински говор (Ков. Б., Књиж. 2, 558). И овде где је *народни језик **у победничкој офанзиви*** ми имамо снажно динамично осећање језика (Скерл., РМС). Латински ме *је* језик ***отерао*** на занат (Ком., РМС).
- ЈЕЗИК ЈЕ ОНАЈ НАД КОЈИМ СЕ ВЛАДА: Неколико година [сам] *покушавао да **загосподарим** енглеским језиком* (Пуп. 1, 109). Мислио је како та зграда личи на неку књигу писану *непознатим* језиком, који још није ***савладао*** (Павић, ЕК). Руси ... га [*наш језик*] практички ни изблизу *нису **савладали*** (Стев., НЈ 1935, 74). И ту је савршено ***завладао** немачким језиком* (Десница У., МСД 1935, 175). Мађар у ствари доста *добро **влада** мојим језиком* (Павић, ЕК). За то је нужно *знање турског језика, које **у мојој власти** није* (Стер. 7, 107). После овог врлог мужа данас највећма *има **у власти** српски језик* Ђура Даничић (Жив. Ј., Матица 1867, 223). Милан … је једини био међу својим вршњацима, који *француски језик* понајвише *имађаше **у власти*** (Шапч. 7, 141).
- ЈЕЗИК ЈЕ ПРАТИЛАЦ: *Нераздвојан **пратилац** људског бића*, језик има све његове битне димензије (Бугарски, 9).
- ЈЕЗИК ЈЕ СТВАРАЛАЦ: Сад *мора језик* за жене (супруге) ***створити*** друге речи. Мислим да би биле добре ове речи: професорка, суплентовица ... учитељка (Јањанин М., НЈ 2, 204).
- ЈЕЗИК ЈЕ ПОСЕСОР (ПОСЕСУМ је све оно што један језик „садржи”: гласови, облици, лексика и сл.): Наш језик ***има** све посебне боје, звукове, облике и осебине наше земље* (Матош, РМС). *Сваки језик **има** своје гласове* ... који се могу само приближно наговестити писменима туђег језика (Недић Љ., РМС). *Језик и **његова** синтакса*, то је оно у чему данашњи књижевни нараштај … највише храмље (Белић, НЈ 1, 225). *Српскохрватски језик **има*** сразмерно богат консонантизам (Ред., РСАНУ). Феничански језик ***имао је** само 22 гласа* … а у писму су бележили само конзонанте (Пол. 1952, 14110/4). *Сваки језик **има** своје гласове*, који су њему ... својствени (Недић Љ. 4, 230).

2.1.1.2. ЈЕЗИК ЈЕ БИЉКА: Наш књижевни језик ***је поникао*** у почетку нашег ослобођења (Белић, РМС). Језик је ***продукат наше земље*** као ми (Матош, РМС). *Језик, као богата шума*, ***отреса лишће ... и заодева се** новим*, али не умире језик цео (Сек. 9, 19).

2.1.1.3. ЈЕЗИК ЈЕ ЖИВОТИЊА: Многе *туђе речи **увукле*** [***су се***] по варошима у женски рад (Мил. М. Ђ. 10, 108).

2.1.2. ЈЕЗИК ЈЕ ПРЕДМЕТ У УЖЕМ СМИСЛУ

У нашој грађи највише је примера за језик као предмет у ужем смислу онда када се о њему говори као о оруђу. Метафора ЈЕЗИК ЈЕ ОРУЂЕ може бити изражена лексички или граматички,[10] с тим што је, према грађи, доминантнија граматички изражена метафора, и то спроводничким инструменталом.

- ЈЕЗИК ЈЕ ОРУЂЕ (спроводнички инструментал): Знали су од детињства да птице у Солуну и птице у Африци *не говоре **истим језиком*** (Павић, ЕК). Отац Мануил га је с чуђењем запитао ***каквим то језиком** говори* (Павић, ЕК). *Проговорио је … **прилично кул матерњим језиком*** (Недељковић Д., ЕК). Једино албатроси свуда на свету *говоре **истим језиком*** (Павић, ЕК). Шта је било простије него да народ учини само оно што је Вук хтео: да уведе у новооослобођеној земљи *језик **којим говори*** (Белић 13, 92). Не сналазим се

[10] Идеју о лексички одн. граматички израженим метафорама преузимамо од Д. Кликовац (2018: 19–20).

најбоље у тој одлучности *исказаној* ***једним неодлучним, лелујавим језиком*** (Павић, ЕК). Ноћу [је] *мрмљао* у сновима ***неким чудним језиком*** који није познавао на јави (Павић, ЕК). Јеси ли Хрват? – *питам* га ***нашим језиком*** (Петровић Р., ЕК). О новим, великим стварима *треба писати* ***новим језиком*** (Лалић Р., КН 1948, 5/3). Што се песме тиче, о њој је машина знала само толико да је *писана* ***неким словенским језиком*** (Павић, ЕК). Извештај … Ал Бекрија био је *писан* ***бираним арапским језиком***, ***оним истим којим*** *су говорили* анђели (Павић, ЕК). ***Језик којим*** *ће писати* нашао је [Доситеј] на домаћем тлу (Прод. 3, РМС). Он сам [Добровски] ... *није писао* ***чешким језиком*** (Белић 14, 42).

- ЈЕЗИК ЈЕ ОРУЂЕ (лексички изражена метафора): Он [се] јавља и као редактор Хазарског речника … То се види и на основу *језика* ***употребљених*** *у поменутом издању* (Павић, ЕК). *Тај језик [грађански]* ***употребљавају*** наше митрополитске и епископске канцеларије (Белић 12, 21). Оглашавало [се], да се *немачки матерњи језик подиже за* ***орган*** *науке немачке* (Нов. 5, 324). Језик је ***алатка*** *душе* (Ђорђ. Вл. 12, 219). Он [језик] мора да … служи као *уходано* ***средство*** *комуникације* (Буг., 10).

Језик се концептуализује као предмет и онда кад о њему говоримо као о ПОСЕСУМУ.[11]

- ЈЕЗИК ЈЕ ПОСЕСУМ (ПОСЕСОР је човек): Народ наш … ***има*** *свој језик* од како је (Дан. Ђ. 8, 263). Хиландарски монаси ***имају*** *два света језика* – грчки и српски (Павић, ЕК). Додуше, ***имала је*** та варошица[12] и друкчијих, бољих обележја. *Сем чисто паланачких језика* и чисто паланачких истурених прозора (Секулић И., ЕК). Јеврејин нема тла … ***нема*** *језика* (Секулић И., ЕК). Ако они *хоће да* ***имају свој*** *језик*, — е, па добро — па ћемо им опет одбрусити ... да *и ми* ***свој*** *језик* ***имамо*** (Ђал. 4, 29). ***Мој енглески*** *језик* сматран је добрим не само по мноштву речи које сам знао ... већ и по изговору (Пуп. 1, 104). *Језик* су називали ***„нашки"***, врло ријетко ***„арвацки"*** (МСД 1935, 8). Мислио је како та зграда личи на неку књигу писану непознатим језиком, који још није савладао, ти ходници на реченице ***туђег*** *језика*, а собе на ***стране*** *језике* које није никада чуо (Павић, ЕК). Тај Нехама је иначе тврдио да је у сопственој руци препознао сугласник ХЕ ***свог хебрејског*** *језика* (Павић, ЕК). Данас [се] зна само за оне мале оазе хазарског живља који је још трајао ***без језика*** и вере (Павић, ЕК) … извештаја дубровачких здура (полиције) који су писани посним италијанским стилом људи ***без матерњег*** *језика* (Павић, ЕК).

- ЈЕЗИК ЈЕ ПОСЕСУМ (ПОСЕСОР су дела у којима се налази): Вуково уверење ... било је да се *језик* ***тих песама и других умотворина*** ниуколико не разликује од књижевног језика (Белић, РМС).

У нашој грађи доста је потврда за језик као производ људских руку, артефакт. Ти артефакти могу се спецификовати на више начина:

- ЈЕЗИК ЈЕ АРТЕФАКТ/КРЕАЦИЈА: Наш је посао у Академији да ***израђујемо*** *језик* а он га квари (Милач. Д. 1, 50). Језик [*је*] ***прављен*** *по мери човека* (Буг., 9). ***Дотјерујући*** Вук *књижевни језик* увео је у њ ... двије ствари (Марет. 3, 6). [Кују] нове речи и *стварају* тако један ***скрпљен*** *и ругобан језик* (Скерл., РМС). Па нам се непосредно на то надовезала помисао: говорна моћ у човеку, излази, да је творац, а *језик* ***продукт*** (Сек. 9, 9). Вук није порицао, нити је, онако „дубокомислен" као што је био, могао порицати основно начело: да *књижевни језик* ***стварају*** *књижевници* (Кост. Др., Књ. о Вуку, 143). Кроче има право што језик, као појаву, сматра *духовном* ***креацијом*** (Павловић М., XX век 1938, 3/21).

Метафора ЈЕЗИК ЈЕ АРТЕФАКТ, која се не односи само на књижевни језик већ на језик уопште, има и конкретнију варијанту:

- (КЊИЖЕВНИ) ЈЕЗИК ЈЕ КОНСТРУКЦИЈА/ГРАЂЕВИНА:[13] Сељак ***не гради*** *језик* ни по интелектуалним спекулацијама, ни по језичким аналогијама (Сек., РМС). Дијалектизми у облицима ... ***руше*** ... *стубове правилности књижевног језика* (Белић, Књиж. 1, 222). Овако су радили ... они писци, који ***су*** *књижевни језик* ***градили*** (Марет. 3, 7). Наш књижевни језик *није довољно* ***дограђен*** и има још врло много да се усавршује (Миљковић Б., СКГл НС 16, 347). Међу временом употребе српскоцрквеног језика и народног језика почетка XIX века био [је] ... и ***новосаграђени*** *славеносербски језик* (Белић 12, 209). Вук … *је* као књижевник, ***градио*** *књижевни језик* … уколико се уверио о речничкој недограђености његовој (Књ. о Вуку, 145). Сваки човек писмено или *усмено* ***узиђује се*** *у језик* (Сек., РМС).[14]

[11] Поменули смо да П. Сирџент истиче да је основна метафора којом се концептуализује језик ЈЕЗИК ЈЕ ПОСЕСУМ. Он сматра да је та метафора основнија од метафоре ЈЕЗИК ЈЕ ПРЕДМЕТ, иако је предмет појам надређен појму посесума (а тај став образлаже културним утицајима – у ери капитализма између предмета и посесума однос је готово синонимичан, па се не може успоставити једноставна хијерархија по којој би предмет био недвосмислено надређен посесуму) (2009: 387). Међутим, ми се ипак одлучујемо за предмет као основнији појам, с обзиром на то да се разне врсте посесума концептуализују као предмети, а не обрнуто.

[12] Наравно, у питању је метонимија НАСЕЉЕНО МЕСТО ЗА ОНЕ КОЈИ У ЊЕМУ ЖИВЕ.

[13] Метафору СТВАРАЊЕ/УСАВРШАВАЊЕ (КЊИЖЕВНОГ) ЈЕЗИКА ЈЕ ГРАЂЕЊЕ формулише Кликовац ([2]2006: 190).

[14] У овом примеру јавља се и комбинација с метонимијом ЧОВЕК ЗА ОНО ШТО ИЗГОВОРИ/НАПИШЕ.

Метафора ЈЕЗИК ЈЕ СЛИКА везана је за контекст у ком се говори о језичкој изражајности, па је језик богат изражајним формама обојен, шарен, колоритан и сл., док је језик сиромашан поменутим формама избледео.

- ЈЕЗИК ЈЕ СЛИКА: Песнички [се] језик разликује од општег књижевног језика тиме што је *изразито емоционално* ***обојен*** (Живк. Д. 1, 25). У њему [Кочићеву језику] има да се освежава и богати *онај* ***избледели*** *... језик* којим се данас пише (Скерл. 15, 129). Арапски је језик и у енглеском преводу *пун* ***боје*** *и мириса* (Јов. М. 1, 24). *Тај његов* [Игњатовићев] *језик*, ***шарен***, какофоничан ... стајаће као главна препрека читању његових дела (Мих. Б. 1, 58). Наиђе се [у роману] местимично *на* ***жив***,[15] *богат и* ***колоритан*** *језик* (Мих. Б. 1, 138). Карактеристике су му у то вријеме ***жив*** *и богат народски језик* у коме се осјећа лексичка свјежина провинцијалних идиома и мелодиозна реченица (Кик. 1, 32).

Следећа метафора указује на идеју да језик одражава човеков однос према свету (прва два примера) или указује на суштину оних који се тим језиком користе (пр. Ђ. Даничића). Метафора ЈЕЗИК ЈЕ ОГЛЕДАЛО/ОДРАЗ можда се може посматрати и као конкретизација метафоре ЈЕЗИК ЈЕ СЛИКА, будући да је одраз у огледалу такође врста слике, приказа.

- ЈЕЗИК ЈЕ ОГЛЕДАЛО/ОДРАЗ: Он [је] трчао за неверницима и потплаћивао Грке и Јевреје … учио је њихове језике *као* ***огледала*** *која другачије одблескују свет* (Павић, ЕК). *Језик ... није само својеврсно* ***огледало*** *човековог односа према овом свету* … него и облик стваралачког људског деловања (Буг., 10). Језик човјечиј јест ***огледало*** *духа човјечијега*, или ти онога у човјеку што чини човјека да је човјек (Дан. Ђ. 8, 7).
- ЈЕЗИК ЈЕ ДРАГОЦЕН ПРЕДМЕТ: Нарочито је инсистирао на ***вредности*** *хебрејског језика* (Павић, ЕК). *Не треба* ***багателисати*** *ни немачки језик* (Срем. 11, 325). Има жалибоже словенскијех племена, која ... и *језик свој* ***изгубише*** (Богиш. 1, 9).
- ЈЕЗИК ЈЕ ОДЕЋА У КОЈУ СЕ ОБЛАЧИ ЗНАЧЕЊЕ (ЈЕЗИЧКИ САДРЖАЈ): Преводилац налази рекомпензацију у другоме ... како ће *мисли ... странога писца одјенути* ***у рухо*** *свога језика* (Језик 6, РМС). [Нек] говору[16] твому... *језик мајкин* ***одјев*** *буде* (Прер. П., РМС).
- ЈЕЗИК ЈЕ ОДБРАМБЕНИ ПРЕДМЕТ:[17] Славеносербски језик ... се сматрао *као* ***штит од напада*** *на нашу националност* (Белић, РМС).

Осим када се наглашава да је у питању артефакт, језик се може конкретизовати као чврст предмет, који се затим разбија односно цепка, а везана је за примере у којима се говори о свесном, намерном интервенисању на неком језику; та интервенција може и не мора бити негативно оцењена.

- ЈЕЗИК ЈЕ ЧВРСТ ПРЕДМЕТ: Чрчкала, пискари, недоучад силимице *језик* ***разбијају*** (Шимић С. 2, РМС). Константин је разбио један од крчага, унео крхотине део по део кроз решетку у ћелију и ту поново саставио у целину крчаг лепећи га пљувачком и глином. Тако су урадили и *са словенским језиком*, ***разбили га на парчад****, унели га кроз решетке ћирилских слова у своја уста и улепили крхотине својом пљувачком и грчком глином* (Павић, ЕК). Ако будемо *сваки поједини словенски језик* ***комадали*** *на више говора*, онда престаје свака узајамност (Жив. Ј., Матица 1867, 523). *Књижевни се језик поче* ***цепкати***, диференцирати, добијати локално обележје (Белић 14, 323). Ова метафора има и конкретизацију ЈЕЗИК ЈЕ КАМЕН: *Оштро* ***изглачани****, хладни језик* служи смелом мисаоном дијапазону који покреће снови и фантазија (Бих., АСК 1955, 21). Наш језик ... *је готово* ***петрифициран*** у рјечницима и граматикама (Бен., РМС).

Следећа концептуализација, када се опредмећеном језику приписује особина еластичности/крутости, везана је за контекст у ком се говори о (не)прилагођености језика за одређене употребе.

- ЈЕЗИК ЈЕ ЕЛАСТИЧАН/КРУТ ПРЕДМЕТ: Наш књижевни језик *постао [је]* ***савитљивији*** *и погоднији за изражавање* (Миљковић Б., СКГл НС 16, 350). *Наш [се] народни језик одликује необичном* ***гипкошћу и савитљивошћу*** (Белић, РМС). ***Мекан и гибак*** *језик арапски* ... необично обилат синонимима, беше врло згодан за песништво (Зеч. Мил. 2, 48). Док је језик италијанског текста сјајан пример узорне италијанштине, дотле *је језик хрватског текста, још* ***крут*** *и рогобатан* (Новак В. 1, 15).

Језик се, пошто се прогласи предметом, може и проучавати:

[15] У овом контексту придев *жив* има значење ‘пун јаркости, изразит; сликовит, живописан’.

[16] Нисмо сасвим сигурни у значење лексеме *говор* у овом контексту; ако се схвати метонимијски (ГОВОР ЗА ОНО ШТО ЈЕ ЊИМ ОЗНАЧЕНО), пример би се могао уклопити.

[17] Ова метафора можда би се могла посматрати као конкретизација метафоре ЈЕЗИК ЈЕ ОРУЂЕ, у том смислу што се спецификује ког типа је то оруђе.

• ЈЕЗИК ЈЕ ПРЕДМЕТ ПРОУЧАВАЊА: ***Проучавао је**, поред грчког, словенски, хебрејски, хазарски* (Павић, ЕК). Писци ***не проучавају** језик* ни богатим, сталним читањем, ни лексикографски, теренски поготову не (Сек. 9, 16). Он *је **проучавао** језик* у танчине управо у народу, те је био и лексикограф (Водник Б. 1, 345). *Док још није **испитан** језик Вуков* у стилском погледу, ми не можемо да тачно локализирамо којем крају његов стил припада (Књ. о Вуку, 125). Само се код обилних споменика ... *може језик **испитати*** са више страна (Бошк. Ј. 3, 132). Надам се да ће се временом и неко од наших људи одважити *да* темељно ***изучи** цигански језик* (Ђорђ. Т. 14, IV). Он ***се*** збиља ***бавио** коптским језиком* (Јаг. 2, 318).

2.2. Језик је материја

Што се тиче примера у којима се језик концептуализује као МАТЕРИЈА, примећујемо да је много више оних у којима је то нека од маргиналнијих врста материје („отврднула”[18] материја, мешавина, звук[19]) од оних кад је прототипична материја – течност – у питању.

У следећем пасусу наводимо примере у којима језик посматрамо као „отврднулу” материју, дакле као материју која се може сипати. Непожељни елементи у језику (најчешће стране речи, туђице) јесу елементи које треба одстранити како би „језичка” материја била чиста. Језик се чисти од туђица као што се, на пример, жито чисти од плеве.

• ЈЕЗИК ЈЕ „ОТВРДНУЛА” МАТЕРИЈА: *Језик треба **чистити** од туђих речи* (Нен. Љ., РМС). Једнострани вуковци почели су спроводити пуристички принцип у језику; они *су хтели да језик **„очисте”** од туђих елемената* (Лалић Р., Књиж. 2, 96). Свакога театра [задатак је], *да језик **чисти** и лепша* (Видовдан 1862, 29/3). Тај народни језик ***очисти се** ... туђинске мешавине* (Нов., Вила 1867, 6). Иначе је *језик Војислављев*, по одбитку оваквих вулгаризама ... и оних старословенских речи ... и за најстрожијег пуристу, *необично **чист*** (Недић Љ. 4, 176). Многе *туђе речи* увукле [су се] по варошима у женски рад. Одо тога је ***чист** језик женски* по селима (Мил. М. Ђ. 10, 108). О, Боже, који знаш све што бива, не користи ми да тајим да има часова кад с Тобом говорим ***нечистим** језиком ове земље* (Андрић 1, 64). Језик је у [тим приповеткама] ... ***нечист** и пун најпростијих погрешака* (Поп. П. 1, 115). Истиче се [Дучићев] *локални, **туђицама засути** српски језик* (Слијеп. П. 1, 145).

• ЈЕЗИК ЈЕ МЕШАВИНА: Језик којим ти [Игњатовићеви] јунаци говоре јесте улични ... искварен, ***измешан*** (Скерл. 2, 157). Језик у Стојковићеву пријеводу [Светог писма] нити је Српски ни Руски ни Славенски, него ... је *бесправилна **смјеса сва три ова језика*** (Вук 18, 702). У појединим случајевима настају ***смјеше** језика* које доводе до новог језичног система или до новог језика (Ств. 1948, РМС). Жена му такође изрод, говори француски, и говори још три пута више него он... Деца, изроди, ***мешају** три језика*! (Секулић И., Кроника). У књижевности нашој Вукова времена је ***половни***[20] *језик*, *на половину народни, а на половину црквенословенски* (Белић, РМС). Језик му је био превише *чист* ... за београдске интелектуалце који су се ... обично ачили ... ***мешајући** нишлиски и шатровачки* (Петр. В., КБС, 235). *Наш књижевни језик [се] ... **прожима** народним језиком* и чини с њим нераздељиво јединство (Живк. Д. 1, 14). Његов језик ... представља ***мешавину*** различних словенских језика (Белић 4, 23). Брбљали су чудном ратном ***мјешавином** језика* (Лал. 5, 9). Тај његов [Игњатовићев] језик … *та гротескна **мезалијанса*** ... стајаће као главна препрека читању његових дела (Мих. Б. 1, 58).

• ЈЕЗИК ЈЕ ЗВУК/МУЗИКА: Писцу ових редова *језик [је] увек **музика*** (Сек. 9, 30). *Наш је језик необично **звучан** и **хармоничан***. Четири изванредна акцента његова дају му необичну ***мелодичност** и **ритмику*** (Белић, Књиж. 1, 222). Језик [је] значајан, изразит, и *својим **музичким особинама**, **својим звуком и својом мелодијом*** (Поп. Б., СКГл 3, 393). Језик *је* њихов необично ***милозвучан*** (Мијалк. 1, 163). Француски језик је врло леп језик ... на среди између ***„громких”** јужних језика и **„угушених”** северних* (Поп. Б. 1, 223). Кроз сву ту разноликост ... опажамо ону лепу складност, којом се наш језик особито истиче пред другим језицима и која се у науци зове ***еуфонија*** (Ђорђ. П. 1, 187). Величао [је Витковић] српски језик, и ***по** мекоти и **звучности*** стављао га упоредо са грчким и талијанским (Скерл. 9, 151). Андалускиња [сте]. Тај његов [Игњатовићев] језик, шарен, ***какофоничан***, та гротескна мезалијанса ... стајаће као главна препрека читању

[18] Под овај условни термин сврставамо оно што Д. Кликовац посматра као један од маргиналнијих видова МАТЕРИЈЕ ([2]2006: 43).

[19] Објаснили смо, у т. 1.2 овог рада, због чега звук посматрамо као материју.

[20] Ово значење придева *полован* у РМС дефинисано је: ‘који се састоји од две разне половине, који је пола једно, а пола друго, **мешан**’.

његових дела (Мих. Б. 1, 58). Хрватски или српски језик … надвисује и сам старогрчки језик, за који се обично говори, да припада међу ***најблагозвучније*** (Марет. 3, 12).

- ЈЕЗИК ЈЕ ТЕЧНОСТ:[21] У сваком тренутку свога свесног постојања *ми смо окружени језиком и у њега* ***урођени*** (Буг., 9). Њу [И. Секулић] *је* ***запљуснуо*** и *засенио језик наше народне песме* својим сјајем (Белић, НЈ 4, 33). Вук ... је лако уочио да *народни језик*, по неминовности, ***продире*** у књижевна дјела (Кецм. 2, 35). *Наш језик ...* ***кипти*** ... таквим окаменотинама (Доман., РМС). Ради комичног ефекта и реалистичне вјерности унаказио је ***кристални*** *језик старије српске приповијетке* (Матош, РМС). Песник [је] учествовао у оном врењу које је језик народни подносио, ***бистрећи*** *се* за књижевни језик (Нов. 4, 345).
- ЈЕЗИК ЈЕ НИТ/ТКАНИНА: ***Истањи*** прекрасни *талијански свој језик* до узорне финоће (Нод. 1, 114). Босна … пуна слуха и осећања језичког, она је и *турске елементе са коришћу* ***унитила*** *у језик Босне* (Сек., РМС). Црна Гора, Херцеговина и Босна, српско Приморје ... то је језик ... компликован и густ ... *језик* ***пун нити*** *и* ***збијена ткива*** (Сек. 9, 14). Десили смо се у времену, кад *је* језик ***замршен*** ... као коса у луде жене (Ђорђ. Вл. 12, 221).
- ЈЕЗИК ЈЕ СВЕТЛОСТ: Њу [И. Секулић] *је запљуснуо и* ***засенио*** *језик наше народне песме својим сјајем*, својом сажетошћу и својом изразитошћу (Белић, НЈ 4, 33).
- ЈЕЗИК ЈЕ ЛЕПЉИВА МАТЕРИЈА/ЛЕПАК: Научио је брзо и талијански јер *талијански* ***се*** *језик* ***лепи*** (Игњ. Ј. 10, 87).

2.3. Језик је апстрактан појам

Како ћемо видети из прегледа који следи, језик се често концептуализује и као неки апстрактан појам. Дакле, апстрактни су и изворни и циљни домен.[22] У апстрактне појмове сврставамо и сликовне схеме НОСИТЕЉА и САДРЖАТЕЉА, будући да су сликовне схеме апстрактни, препојмовни гешталти (Џонсон 1987: 18–22; 29–30). На њих отпада највећи део примера ове групе.

Метафора НОСИТЕЉА, како показују наши примери, потврђена је најчешће уз глаголе говорења. Та чињеница у складу је са запажањем Д. Кликовац да је „nešto rečeno na nekom jeziku dostupno … sluhu i razumevanju kao što je nošeni objekat izložen posmatranju" ([2]2006: 189).

- ЈЕЗИК ЈЕ НОСИТЕЉ: Нема трага хазарским књигама које помиње Халеви, ни трага њиховом језику, иако Ћирило бележи да *су исповедали веру* ***на хазарском*** (Павић, ЕК). Хазари [су] спадали међу оне народе који *Бога прослављају* ***на свом, хазарском језику*** (Павић, ЕК). Потом *је* папагај сам *певао* ***на неком … непознатом језику*** (Павић, ЕК). Како онај да пусти да се ***на таквом језику*** *искаже* највећа тајна (Новаковић М., ЕК). *Изменили су* [Турчин и фра Петар] по коју реч и ***на том [италијанском] језику*** (Андрић 9, 34). Затим дођоше им грчки свештеници који их *учише* хришћанској вери ***на грчком језику*** (Вукић. М. 6, 51). И већ су га прозвали „фил", што ***на турском језику***[23] *значи* слон (Андрић, ЕК).

Осим говором, језик се материјализује и писањем, па се и уз глаголе којима се означава та радња јавља поменута метафора:[24]

- Један од посланика имао је на телу тетовирану хазарску историју и топографију *обележену* ***на хазарском језику***, али хебрејским писменима (Павић, ЕК). Син [*је*] *писао* дивне песме ***на неком лепом и мени потпуно непознатом језику*** (Павић, ЕК). Стихови су били ***на хазарском језику*** (Павић, ЕК). Једна верзија ове легенде *објављена* [*је*] у Венецији 1772. године ***на српском језику*** (Павић, ЕК). Свој део енциклопедије или хазарског речника Ал Сафер … *је саставио* ***на древном хазарском језику*** (Павић, ЕК). Чува се у Оксфорду и представља *преписку* ***на хазарском језику*** (Павић, ЕК). Чак се и за преводиоце, рецимо ***с хазар-***

[21] Ова метафора има и разрађену варијанту, која би се пре могла везати за категорију ПРЕДМЕТА – ЈЕЗИК ЈЕ ПОТОК/РЕКА: *Наш књижевни језик* ***који је потекао*** из чистог народног извора не може никад прекидати ту животворну везу (Белић, НЈ 6, 101).

[22] На случај када метафорички процес иде обрнутим смером од уобичајеног (од апстрактног домена као изворног) указује Кевечеш ([2]2010: 28). Кевечеш каже да су такви случајеви типични за језик књижевности или да су формални с обзиром на известан стилистички помак ([2]2010: 28).

[23] Овај пример сврставамо уз друге примере с глаголима говорења, јер би се такав глагол могао експлицирати (реч је у типичном случају *изговорена* на неком језику).

[24] Наш корпус је понудио и нетипичне потврде: Рекао сам, погледао га у очи и у њима нисам разумео ништа. *Гледао* ме *је* ***на чистом мађарском језику*** (Павић, ЕК). *Сањам* ***на једном језику*** који не разумем на јави (Павић, ЕК), које посматрамо као екстензије у уметничком језику.

ског на јеврејски[25] … узимају такви који греше у хазарском језику (Павић, ЕК). Он *је* то ... *превео* како је најбоље умео ***на лужичкосрпски језик*** (Јаг. 2, 459). *Изменили су* [Турчин и фра Петар] по коју реч и ***на том [италијанском] језику*** (Андрић 9, 34).

- ЈЕЗИК ЈЕ САДРЖАТЕЉ: Код дечака се отуда и ***у хазарском језику*** чује јеврејско камеш (Павић, ЕК). Материјал овог речника о Хазарима другачије [би се] морао груписати ***у сваком новом језику*** и у новом писму (Павић, ЕК). ***У српском језику*** било је некад три броја: једнина, двојина и множина (Жив. Ј. 2, 12). ***У нашем језику*** има доста речи позајмљених ***из словенских језика*** ... за које мало ко зна да су туђице (Белић 14, 61). Чак се и за преводиоце, рецимо с хазарског на јеврејски … узимају такви који *греше* ***у хазрском језику*** (Павић, ЕК). *Пише* новинске чланке ***у три језика***,[26] као машина (Секулић И., Кроника).

Како примећује Д. Кликовац, метафора ЈЕЗИК ЈЕ САДРЖАТЕЉ (коју је иначе прва формулисала за српски језик) понекад се конкретизује као ограничени дводимензионални простор (ЈЕЗИК ЈЕ ТЕРИТОРИЈА).[27]

- ЈЕЗИК ЈЕ ТЕРИТОРИЈА: Речи различитих крајева наше отаџбине *ући ће* ***у књижевни језик*** преко уметничких дела у којима ће се осетити и сва њихова лепота … и сва образложеност њихова (Белић, НЈ 5, 98). Реч „вјерујем" … је у том облику сишла у Нову Паланку (где нико није говорио ијекавски) ***из црквенословенског језика*** (Поповић М., Судбине).
- ЈЕЗИК ЈЕ ВЕШТИНА КОЈОМ СЕ МОЖЕ ОВЛАДАТИ (УЧЕЊЕ/ЗНАЊЕ ЈЕЗИКА ЈЕ ОВЛАДАВАЊЕ ВЕШТИНОМ; ЗАБОРАВЉАЊЕ ЈЕЗИКА ЈЕ ЗАБОРАВЉАЊЕ ТЕ ВЕШТИНЕ): Већ *се* толико ***извежбала*** *у српском језику* да је нико не може у разговору натоварити (Срем. 15, 165). Ја ... *учим музику и* ***француски језик*** (Макс. Д., РМС). Он [је] трчао за неверницима и потплаћивао Грке и Јевреје … ***учио је*** *њихове језике* (Павић, ЕК). Одавна *[је] потпуно* ***научио*** *њихов језик* (Петр. Мих. 2, 48). Заборављају [се] последњи приликом ***заборављања*** *једног језика* (Павић, ЕК). Чим би се разболео ***заборављао би*** *све друге језике осим матерњег* (Павић, ЕК). Серафим ... набави однекуд Толстојева дела ... и *поче да* ***обнавља*** *... руски [језик]* (Ков. Б., Књиж. 2, 110). Доктор Вајс је ***знао*** *неколико европских језика* (Поповић М., ЕК).
- ЈЕЗИК ЈЕ АПСТРАКЦИЈА:[28] Језик је, строго узевши, ***апстракција*** (Сек. 9, 10).
- ЈЕЗИК ЈЕ СИСТЕМ[29]/КОД: Језик је ***систем*** *артикулисаних гласовних облика, речи* (Речник САНУ, деф.). Језик је ***систем*** *знакова*, тј. својеврстан ***код*** (Буг., 11).
- ЈЕЗИК ЈЕ ПОЈАВА: Језик [је] ***појава*** *са много лица* (Буг., 10). Језик је *друштвена* ***појава*** (Буг., 11). Језик је *психичка* ***појава*** (Буг., 11).
- ЈЕЗИК ЈЕ ДУША: Језик је ***душа***, ***дах*** свега народа (Туђ., НЈ 3, 19).

3. ЗАКЉУЧАК

Увид у оно што лежи у основи појма *језик* омогућава нам да сагледамо поједине аспекте овог сложеног апстрактног појма и да покушамо да уобличимо народну теорију о језику.

На метонимијску основу говорни орган за језик надовезују се различите метафоричке концептуализације које смо разматрали подељене у три шире категорије: ЈЕЗИК ЈЕ ПРЕДМЕТ, ЈЕЗИК ЈЕ МАТЕРИЈА и ЈЕЗИК ЈЕ (ДРУГИ) АПСТРАКТАН ПОЈАМ.

Језик као предмет разматрали смо као предмет у ширем и ужем смислу, а прототипичан предмет у ширем смислу чине бића.

Језик је *биће* – и могу му се приписивати особине, радње и стања везани за егзистенцију. У складу с тим, говоримо о *живим* и о *мртвим* језицима; језицима се може одређивати узраст (*млад*

---

[25] Преводити се, наравно, може и писменим и усменим путем, али се у типичном случају та радња везује за писање.

[26] Овај пример данас би обичније звучао уз метафору НОСИТЕЉА, на шта указује и глагол *писати*.

[27] „Naime, po laičkoj predstavi proistekloj iz jezičke prakse, jezik je ono što se obično kaže i ono što se može reći (i što zauzima, u vezi s metaforom PREDMETA, neki 2-d prostor); sve što pripada tome, a osvetljeno sa različitih strana … u vidu reči, rečenica, ustaljenih obrta … konceptualizuje se kao da se nalazi *u* jeziku" ([2]2006: 188–189). Због тог припадања ова се категорија додирује с концептуализацијом језика како посесора.

[28] Могло би се говорити о различитим степенима апстракције, слично различитим нивоима категоризације. На највишем нивоу апстракције прегледаних циљних домена био би овај илустрован примером И. Секулић, а за њим би следио онај по ком је језик појава.

[29] П. Шопин (2017) подсећа да метафора ЈЕЗИК ЈЕ СИСТЕМ потиче из Де Сосировог учења (2017: 10).

језик); језици могу бити и *сродни*; могу *живети* одн. *губити се (нестајати)*; могу се *изнедрити*, али и *бити убијени*; језику се може приписати стање *обамрлости*.

Језик је *човек* – за овај тип концептуализације често се везује идеја промене – тај човек може да *се усавршава*, *креће унапред, прилагођава*; може да *се богати* уколико се развија, али и да *постаје сиромашнији* и да *пропада*. На језик као особу може се деловати, па се лошим утицајем може *кварити*, *занемаривати*, *кињити*, *злостављати*. Језик може да буде *господар* (када говоримо о језичкој експанзији) или *онај над којим се господари* (када се говори о савладавању језика као вештине). Језику се као човеку могу приписивати типично људске особине (*неодлучан*, *чио*, *извештачен*, *усиљен* и др.). Језик може бити и *стваралац*, *пратилац*, *посесор*.

Ређе, језик може бити *биљка* (може *понићи* из земље, *одбацити лишће* и *заоденути се новим*) и *животиња* (која *се увлачи* у неку област људског деловања).

Кад је језик *предмет у ужем смислу*, тај предмет најчешће је *оруђе/средство* (како и сама дефиниција језика као средства споразумевања говори). Језик може бити и специфично, *одбрамбено средство* (језик као штит од напада на националност). Језик се посматра и као специфичан предмет, производ људских руку, *артефакт* (па кажемо да је језик прављен по мери човека или да књижевни језик стварају књижевници). Може бити и специфична врста артефакта: књижевни језик је *конструкција/грађевина* која се може градити, дограђивати, али и рушити; језик је *огледало* у ком можемо да посматрамо свој дух и свој однос према свету; језик је *слика*, обојена и шарена ако је богат, а избледела ако је сиромашан, језик је *одећа* у коју облачимо значење и др. Затим, језик је *чврст предмет* када одолева променама или када, напротив, бива подложан разбијању; језик је *еластичан*, *савитљив* када је погодан за изражавање одређеног типа, на пример поетско, а *крут* у супротном случају; језик се као предмет може и проучавати.

Када језик прогласимо *материјом*, најчешће су у питању маргиналнији типови материје: *„отврднула" материја* (као нпр. жито), која се прља страним, вулгарним и застарелим речима, па се од њих може и треба чистити; језик је *мешавина*, која се најчешће негативно оцењује; језик може бити и *звук* или *музика*; када је *течност*, најчешће вода, у ту материју смо урођени или нас запљускује.

Језик, као апстрактан појам, проглашавамо и другим апстрактним појмом. Уз глаголе говорења и писања језик често проглашавамо носитељем. Језик може бити и садржатељ, често замишљен и као дводимензионалан садржатељ, као *територија* у коју улази све оно што припада неком језику. Језик је *вештина* која се савлађује учењем; језик је, као што његова дефиниција каже, и *систем*.

Рад завршавамо речима И. Секулић и А. Белића, које илуструју и апстрактну и конкретну природу језика: *Језик је, строго узевши, апстракција. Нешто немерљиво, а у речник га сабирају. Нешто неодредљиво, а човек га као из џепа вади за најситније потребе* (Сек. 9, 10). *И поред своје материјалне стране, звука, језик је ипак нематеријалан* (Белић 11, 9).

Литература

Bugarski, R. (2001). *Uvod u opštu lingvistiku*. Beograd – Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Zavod za izdavanje udžbenika.

Dragić, M. (2015). Frazeologizmi sa leksemom *jezik* i ciljnim domenom jezičke radnje u srpskom i engleskom jeziku. *Zbornik za jezike i književnosti filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 5/5, 9–20.

Dragićević, R. (2010). *Verbalne asocijacije kroz srpski jezik i kulturu*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.

Đurović, T. (2009). "Unity in Diversity". The Conceptualisation of Language in the European Union. *Facta Universitatis, Series: Linguistics and Literature* 7/1, 47–61.

Johnson, M. (1987). *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*, Chicago–London: The University of Chicago Press.

Kay, P. (1983). Linguistic Competence and Folk Theories of Language: Two English Hedges. *Proceedings of the Fifth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley: Universitiy of California, 128–137.
Kövecses, Z. ([2]2010). *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford – New York: Oxford University Press.
Klikovac, D. ([2]2006). *Semantika predloga. Studija iz kognitivne lingvistike.* Beograd: Filološki fakultet.
Klikovac, D. (2018). *Srpski jezik u svetlu kognitivne lingvistike*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije. (ћир.)
Lakoff, G. (1987). *Woman, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago–London: The University of Chicago Press.
Lyons, J. ([3]1979). *Semantics I–II.* Cambridge: Cambridge University Press.
Radden, G. (2001). The folk model of language. (https://www.metaphorik.de/sites/www.metaphorik.de/files/journal-pdf/01_2001_radden.pdf)
Reddy, M. (1979). The Conduit Metaphor: a Case of Frame Conflict in our Language about Language. In: *Metaphor and Thought* (A. Ortony, ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 164–201.
Seargeant, P. (2009). Metaphors of Possession in the conceptualisation of language. *Language & Communication* 29, 383–393.
Sweetser, E. (1987). The definition of lie. An examination of the folk models underlying a semantic prototype. In: *Cultural models in language and thought* (D. Holland, N. Quinn eds.). Cambridge University Press.
Sweetser, E. (1992). English Metaphors for Language: Motivations, Conventions, and Creativity. *Poetics Today* 13/4 (*Aspects of Metaphor Comprehension*) 705–724.
Shopin, P. (2017). *From Injury to Silence: Metaphors for Language in the Work of Herta Müller*. The PhD Thesis. University of Cambridge: Clare College.
Štrbac, G., Štasni, G. (2017). *Somatizmi i konceptualizacija stvarnosti u srpskom jeziku (glava i njeni delovi)*. Novi Sad: Filozofski fakultet. (ћир.)
Štrbac, G. (2018). *Frazeologija o čoveku i čovek u frazeologiji*. Novi Sad: Filozofski fakultet. (ћир.)
Živanović, D. (2014). Konceptualizacija jezika pomoću metafore provodnika u srpskom jeziku u poređenju s engleskim. *Prilozi proučavanju jezika* 45, 59–71. (ћир.)

Речници

РМС: Речник српскохрватскога књижевног језика I–VI (1967–1976). Нови Сад (– Загреб): Матица српска (– Матица хрватска).
РСАНУ: Речник српскохрватског књижевног и народног језика I–XXI (1959–). Београд: Институт за српски језик САНУ.

THE CONCEPTUALISATIONS OF LANGUAGE IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

This paper offers an insight into the metaphorical conceptualisations of *language* in Serbian. The concept of *language* is complex and it has both a concrete and an abstract meaning. Abstract concepts, according to the tenets of cognitive linguistics, are understood through more concrete ones. Our analyses has shown that Serbian language offers a rich pool of metaphors for the conceptualisation of *language*. As a target domain *language* can be mapped onto concrete generic domains of object and substance, but also to other abstract domains.

All these metaphors taken together enable us to reconstruct the folk model of language. Language is a being, which can live or die; it can be genetically related to another language, be young etc. As a human, a language can change, develop; get richer or poorer; it can be neglected, abused, even killed due to a bad effect; language can be a ruler or a person under control. As an object, a language is a tool; it can be a solid object, which can be destroyed; it can be soft or flexible, when it's adapted to specific needs; or rigid, if it's not; it is a mirror, in which we can see our own spirit and our relation to the world; it is an image, colorful and multicolored or faded. As an abstract concept, we think of a language as if it were a container or a surface, or as a competence.

Key words: language (langue, langage, parole), conceptualisation, conceptual metaphor and metonymy, folk model, Serbian language.

Александра Марковић
Институт за српски језик САНУ
aleksandra.markovic@isj.sanu.ac.rs

UDK 81:159.9
811.163.41:811.134.2]'373.612.2

Mladen Ćirić

KONCEPTUALIZACIJA VREMENA POMOĆU ONTOLOŠKIH METAFORA U SRPSKOM I ŠPANSKOM JEZIKU

Predmet ovog rada je konceptualizacija VREMENA pomoću ontoloških metafora u srpskom i španskom jeziku. Kognitivnolingvističke analize konceptualizacije VREMENA najčešće se usredsređuju na izvorne domene PROSTORA i KRETANJA. Naš cilj je da utvrdimo kako govornici srpskog i španskog jezika konceptualizuju VREME pomoću onih metafora koje se ne zasnivaju prevashodno na orijentaciji u PROSTORU odnosno KRETANJU i koje pojmovima iz domena VREMENA daju ontološki status. Teorijsko–metodološki okvir istraživanja zasniva se na kognitivnoj lingvistici i teoriji pojmovne metafore. Korpus za istraživanje čini po hiljadu i petsto primera iz oba jezika, koji su ekscerpirani iz raznovrsnih izvora. Rezultati analize ukazuju na to da se VREME i u srpskom i u španskom jeziku može konceptualizovati pomoću više ontoloških metafora. Identifikovane metafore nisu međusobno odeljene, već su povezane u sistem koji se odlikuje skalom opštosti. Dve najopštije metafore tog sistema, koje imaju svoje dalje konkretizacije, jesu VREME JE RESURS i VREME JE AGENS.

Ključne reči: kognitivna lingvistika, konceptualizacija VREMENA, ontološke metafore, srpski jezik, španski jezik

1. UVOD

Budući jedan od najapstraktnijih fenomena čovekovog pojmovnog sistema, vreme već milenijumima zaokuplja pažnju mislilaca iz najrazličitijih oblasti znanja, kao što su filozofija, prirodne nauke (fizika, astronomija i dr.), ali i društvene i humanističke nauke (psihologija, antropologija i dr.). Naučnici su nastojali da iznađu odgovore na pitanja o tome šta je vreme, da li ono uopšte postoji po sebi ili je produkt čovekovog uma, kako ga čovek doživljava i sl. Složenost takvih pitanja nije zaobišla ni nauku o jeziku. Lingvisti raznih usmerenja bave se odnosima vremena i jezika, neretko i samo u okviru svojih užih disciplina (kao što su temporalistika i aspektologija, npr.). Budući da je jedna od aktivnosti kojom je započelo formiranje kognitivne lingvistike bila proučavanje mehanizama za stvaranje apstraktnih pojmova, kognitivisti su takođe dosta pažnje posvetili vremenu. I mi ćemo u ovom radu pristupiti složenim vezama između pojmovnog domena VREMENA, jezika i čovekovog iskustva pomoću teorijsko-metodološkog aparata kognitivne lingvistike.

Kognitivnolingvistička istraživanja VREMENA pokazala su da se se ovaj apstraktni pojmovni domen strukturira metaforički (Lakoff & Johnson 1980: 42–45, 1999: 142, 161–163; Boroditsky 2000, 2001; Gentner 2001; Rasulić 2004: 306–313, 2006: 248–252; Klikovac 2006: 147–163, 322–332; Stamenković 2018). Naime, VREME ne možemo razumeti, niti o njemu možemo govoriti bez upotrebe pojmovnih metafora. Najčešći izvorni domeni tih metafora leže u konkretnom i čovekovom iskustvu mnogo bližem domenu PROSTORA. Pojmovna preslikavanja sa prostornog na vremenski domen, ili *veliki metaforički pomak* (Vidanović 2014, nav. prema Stamenković 2018: 495), omogućila su čoveku da pomoću prostornih odnosa misli i govori o VREMENU.[1] O prostornoj osnovi konceptualizacije VREMENA pisalo se i mnogo pre pojave zvanične kognitivne lingvistike (v. npr. Hjelmslev 1935), ali i mimo nje

[1] Kognitivnolingvistička istraživanja na građi iz mnogobrojnih, često nesrodnih jezika ukazuju na univerzalnost prostorno-vremenskih pojmovnih preslikavanja. Izuzetno je malo radova koji tu univerzalnost dovode u pitanje. V. da Silva Sina i saradnici, npr., analiziraju jezik plemena Amondava iz Amazonije i zaključuju da njegovi govornici nemaju apstraktnu ideju o VREMENU odnosno da ga ne konceptualizuju pomoću PROSTORA (Silva Sinha et al. 2012).

(v. npr. Haspelmath 1997). U delu kojim utemeljuju teoriju pojmovne metafore, Dž. Lejkof i M. Džonson takođe se osvrću na ovu pojavu (Lakoff & Johnson 1980: 42–45). Isti autori se kasnije vraćaju toj temi, ističući ulogu izvornog domena KRETANJA u konceptualizaciji VREMENA (Lakoff & Johnson 1999: 142). Pored PROSTORA, KRETANJE je jedan od domena koji su najbliži čovekovom telesnom iskustvu i koji najviše utiču na strukturiranje njegovog pojmovnog sistema (v. Stamenković 2017: 18), tako da je očekivan nalaz da i ovaj domen bitno utiče na konceptualizaciju VREMENA. Ključnu ulogu KRETANJA u toj konceptualizaciji ističe i D. Klikovac (2006: 147), analizirajući mehanizme pomoću kojih ovaj pojam strukturiraju govornici srpskog i engleskog jezika.

Pojmovno preslikavanje sa domena KRETANJA na VREME ostvaruje se putem dve osnovne metaforičke sheme (Lakoff & Johnson 1980: 42–45; Gentner 2001; Klikovac 2006: 147–163; Stamenković 2018: 496–497). Prema prvoj, čovek je statičan i posmatra kretanje VREMENA ka sebi (što se u našem jeziku očituje npr. u rečenici „Bliži se kraj godine"), dok je prema drugoj shemi VREME statično i konceptualizuje se kao PREDEO KOJIM SE ČOVEK KREĆE, idući vremenskim jedinicama u susret, prolazeći pored njih i ostavljajući ih iza sebe (što se u našem jeziku može videti u iskazima poput „Bližimo se kraju godine."). D. Klikovac (2006: 162–163) pokazuje da se ta metaforička shema može sagledati „iznutra" (VREME JE TUNEL) ili „odspolja" (VREME JE LINIJA IZDELJENA NA MANJE ODSEČKE, VREME JE SKALA). Na osnovu navedenih osnovnih metaforičkih shema konceptualizacije VREMENA često se formuliše i pojmovna metafora BUDUĆNOST JE ISPRED, PROŠLOST JE IZA. Iako ima malobrojnih jezika čiji govornici PROŠLOST odnosno BUDUĆNOST konceptualizuju drugačije (v. npr. Núñez & Sweetser 2010), ova metafora je gotovo univerzalna.

Pri pojmovnim preslikavanjima iz domena PROSTORA odnosno KRETANJA na VREME u mentalnim predstavama govornika (barem onih iz zapadnih kultura) dominantne ose jesu horizontalna i sagitalna (Stamenković 2018: 497). Ima, međutim, i kognitivnolingvističkih istraživanja koja pokazuju da slikovna shema VERTIKALNOST takođe može predstavljati izvorni domen za konceptualizaciju VREMENA. Tako, L. Boroditski u svom veoma uticajnom radu (Boroditsky 2001) pokazuje da se govornici mandarinskog kada izražavaju vreme mnogo više od govornika engleskog služe vokabularom čija su prototipična značenja povezana sa vertikalnom osom. Zaključci njenih eksperimenata poslužili su joj da potkrepi tezu o bitnom uticaju jezika na mišljenje, što je kasnije i potvrđivano i osporavano (v. Stamenković 2018). Proučavajući konceptualizaciju VERTIKALNE DIMENZIJE u engleskom i srpskohrvatkom jeziku, K. Rasulić (2004: 306–313) pokazuje da se pomoću ove slikovne sheme u oba ispitivana jezika može delimično konceptualizovati i pojam VREMENA, što se odražava i na metaforu VREME JE TALOŽENJE MATERIJE, koju beleži D. Klikovac (2006: 157).

Pored metafora KRETANJA, i metafore sa nekim drugim prostornim izvornim domenima mogu služiti za razumevanje VREMENA. Istražujući pojmovni obrazac SADRŽAVANJA u srpskom i engleskom jeziku, D. Klikovac (2006: 147–163, 322–332) zaključuje da se VREME metaforički konceptualizuje kao SADRŽATELJ, kako za samog konceptualizatora, čoveka, tako i za događaje. Kao SADRŽATELJI su konceptualizovane i vremenske jedinice (dan, mesec, godina i dr.). K. Rasulić (2006: 248–252) pokazuje da se VREME u srpskom i engleskom jeziku može konceptualizovati i pomoću pojmovnog obrasca BLIZU–DALEKO, što je svakako u vezi sa metaforama KRETANJA.

Iako najproduktivniji, PROSTOR i KRETANJE nisu jedini izvorni domeni koji učestvuju u konceptualizaciji VREMENA. Još su Dž. Lejkof i M. Džonson identifikovali pojmovne metafore VREME JE NOVAC, VREME JE OGRANIČEN RESURS i VREME JE VREDAN RESURS, tvrdeći da su one međusobno povezane i sveprisutne u pojmovnom sistemu savremenih govornika engleskog jezika, te zasnovane na njihovom kulturnom iskustvu (Lakoff & Johnson 1980: 7–9). Dok prostorno-vremenska preslikavanja imaju osnovu u čovekovom telesnom iskustvu, metafore po kojima se VREME konceptualizuje kao VREDAN RESURS ili, konkretnije, NOVAC, dobrim delom proiziliaze iz odlika zapadne kulture (Klikovac 1998: 36; Evans 2004: 177). Pored metafore RESURSA, identifikovana je još jedna metaforička shema za konceptualizaciju VREMENA koja nije zasnovana prevashodno na PROSTORU. Dž. Lejkof i M. Tarner, na primer, na više mesta u svojoj uticajnoj studiji o poetskom jeziku (Lakoff & Turner 1989) navode razne vremenske metafore, zabeležene u književnim delima na engleskom, čija je pojmovna osnova pre svega kulturo-

loška (VREME JE UNIŠTITELJ, ISCELITELJ, PROGONITELJ, LOPOV i dr.). Ono što je zajedničko ovakvim metaforama jeste razumevanje VREMENA kao nekog AGENSA (v. Evans 2004: 159–167). Dakle, kada osnova za poimanje VREMENA ne proizilazi prevashodno iz orijentacije u PROSTORU odnosno iz KRETANJA, onda se VREME razumeva ili kao RESURS, ili kao AGENS. Do veoma sličnog zaključka dolazi i N. Manojlović (2017: 224–225) u radu kojim daje pregled relevantnih istraživanja konceptualizacije VREMENA. Ona ističe da se sve vremenske metafore koje nisu zasnovane na KRETANJU mogu svesti na poimanje VREMENA kao nekog ENTITETA, što se ostvaruje kroz dve osnovne metaforičke sheme: VREME JE ROBA i VREME JE AGENS, koje mogu imati svoje dalje razrade i konkretizacije.

Predmet ovog istraživanja upravo je konceptualizacija VREMENA pomoću takvih metafora u srpskom i španskom jeziku. Mi smo ih odredili kao ontološke metafore (v. Lakoff & Johnson 1980: 25–29; Klikovac 2004: 23), budući da se pomoću njih apstraktnom pojmu VREMENA dodeljuje ontološki status – ono se razumeva kao PREDMET ili MATERIJA.[2] Cilj istraživanja je da se ustanovi za kojim sve izvornim domenima govornici srpskog i španskog jezika posežu kada govore o pojmovima iz domena VREMENA, a da to nisu PROSTOR i KRETANJE. Pokušaćemo da odgovorimo na pitanje o tome kakva sve iskustva osim onog najkonkretnijeg, zasnovanog na kretanju u prostoru, omogućavaju govornicima srpskog i španskog jezika da razumeju krajnje apstraktni pojam VREMENA. Proverićemo i koliko su dva ispitivana jezika u ovome slična odnosno različita. Budući da su u pitanju jezici koji pripadaju istom, zapadnom kulturnom krugu, sličnost u dobijenim rezultatima mogla bi potvrditi već uočen uticaj pojedinih odlika zapadne kulture na razumevanje VREMENA kod njenih pripadnika (Lakoff & Johnson 1980: 7–9; Klikovac 1998: 36; Evans 2004: 177).

2. ISTRAŽIVANJA KONCEPTUALIZACIJE VREMENA U SRPSKOM I ŠPANSKOM JEZIKU

Domaćoj lingvistici i dalje nedostaje sveobuhvatna studija koja bi na sistematičan način opisala i objasnila sve vrste konceptualizacije VREMENA u srpskom jeziku, oslanjajući se na dovoljno reprezentativan korpus. Međutim, pojedinačni aspekti ove teme razmatrani su u više kognitivnolingvističkih radova objavljenih kod nas. Kao što smo naveli u uvodnom odeljku, D. Klikovac je identifikovala više metafora za konceptualizaciju VREMENA u srpskom, baveći se metaforama uopšteno (1998, 2004) odnosno slikovnom shemom SADRŽAVANJA (2006). I K. Rasulić beleži nekoliko metafora kojima govornici srpskog jezika određuju VREME, i to pomoću pojmovnog obrasca VERTIKALNOST (2004) odnosno BLIZU–DALEKO (2006). N. Manojlović i S. Todorović (2015) takođe su se bavili konceptualizacijom VREMENA, analizirajući građu iz zbirke satiričnih tekstova *O međuvremenu – zapisi* M. Bećkovića. Služeći se teorijom i metodologijom kognitivne lingvistike i etnolingvistike, S. Ćirković (2012) proučava kako je VREME konceptualizovano u diskursu lica raseljenih sa Kosova i Metohije. M. Podolšak (2014) analizira poimanje VREMENA u srpskom političkom diskursu pomoću teorijsko-metodološkog aparata kognitivne lingvistike i kritičke analize diskursa. Neke od pojmovnih metafora za konceptualizaciju VREMENA koje su zabeležene u ovim radovima identifikovaćemo i mi, na šta ćemo ukazati na odgovarajućim mestima.

U okviru hispanističke lingvistike objavljeno je mnoštvo studija posvećenih konceptualizaciji VREMENA.[3] Ovde ćemo navesti one koje su za naše istraživanje najrelevantnije. L. A. Santos Dominges i R. M. Espinosa Elorsa identifikovali su dve osnovne metaforičke sheme za strukturiranje pojma VRE-

[2] Strogo posmatrano, i neke pojmovne metafore za konceptualizaciju VREMENA pomoću PROSTORA i KRETANJA mogle bi se smatrati ontološkim. Naime, prema metaforičkoj shemi u kojoj je čovek statičan posmatrač VREMENA, ono se konceptualizuje kao *PREDMET* koji je u pokretu ka njemu. Dodeljen mu je, dakle, ontološki status. Isti status dodeljen je vremenskim jedinicama kada su one konceptualizovane kao SADRŽATELJI (Klikovac 2006: 147–155). Međutim, za ove metafore ipak je od tog statusa relevantnija njihova zasnovanost na orijentaciji konceptualizatora u PROSTORU odnosno na KRETANJU, tako da one ostaju izvan predmeta naše analize.

[3] U hispanističkoj kognitivnoj lingvistici konceptualizacija VREMENA nije istraživana samo pomoću teorije pojmovne metafore, već i pomoću drugih užih teorijskih okvira, kao što je teorija pojmovnog objedinjavanja (v. npr. Coulson & Pagán Cánovas 2013).

MENA pomoću PROSTORA i KRETANJA u španskom jeziku: onu po kojoj se vreme kreće ka konceptualizatoru i onu po kojoj se konceptualizator kreće kroz njega (Santos Domínguez & Espinosa Elorza 1996: 85–89). Ove metafore i njihove razrade beleže i K. Meljado Blanko (Mellado Blanco 2012), proučavajući pojam VREMENA u nemačkoj i španskoj frazeologiji, i H. S. Kron (Krohn 2018), istražujući kako se prostorne metafore za poimanje VREMENA manifestuju u različitim vrstama reči u španskom. Brojne pojmovne metafore za strukturiranje vremenskih pojmova pomoću prostornih u španskom jeziku, u nekim radovima u poređenju sa francuskim i poljskim, identifikovala je i B. Bžozovska-Zbužinjska (Brzozowska-Zburzyńska 2008, 2009, 2012). Izvorni pojmovi metafora koje ova autorka beleži uglavnom pripadaju domenima KRETANJA, SADRŽAVANJA i VERTIKALNE DIMENZIJE. V. Urtado de Mendosa ukazuje na nekoliko neprostornih metafora za konceptualizaciju VREMENA u španskom: VREME JE VOZILO, VREME JE UČITELJ, VREME JE SUDIJA, VREME JE LEK, VREME JE BOGATSTVO (Hurtado de Mendoza 2002, nav. prema Brzozowska-Zburzyńska 2008: 30). Neke od njih ćemo i mi identifikovati u ovom istraživanju.

Najsveobuhvatnije kognitivnolingvističko istraživanje konceptualizacije VREMENA u španskom jeziku predstavljeno je u doktorskoj disertaciji A. S. D. Al-Karhija (Al-Karhi 2017). Analizirajući obiman korpus iz arapskog i španskog, ovaj autor identifikuje nekoliko glavnih metaforičkih shema pomoću kojih govornici tih dvaju jezika poimaju VREME. Za naše istraživanje najrelevantnija je shema koju on naziva „vreme kao predmet“ (isto: 178–216). Kao konkretizacije te sheme ovaj autor navodi sledeće konceptualizacije: „posesija, predmet koji se može dati, predmet koji se može uzeti, predmet koji se može podeliti, predmet gubitka, predmet koji se može tražiti, predmet koji nas prati, predmet koji se može okarakterisati, dragocen predmet, lopov, predmet koji nam je potreban, osoba, ograničen resurs, novac.“ Prema našem mišljenju, navedene konceptualizacije nisu međusobno dovoljno precizno razgraničene, a neke od njih nisu ni sasvim tačno formulisane. Naime, iz primera koje ovaj autor navodi može se videti da VREME nije uvek pojmovno strukturirano kao PREDMET, već se nekad konceptualizuje i kao MATERIJA. I mi ćemo zabeležiti većinu ovih konceptualizacija, ali ćemo odgovarajuće pojmovne metafore uglavnom drugačije formulisati i hijerarhijski povezati na skali opštosti.

Nekoliko radova bavi se konceptualizacijom VREMENA poredeći građu iz srpskog i španskog jezika. A. Pejović i A. Trivić (2012) istražuju koncept vremena u španskoj i srpskoj frazeologiji i – mada im primarni cilj nije bio da opišu njegovu metaforičku konceptualizaciju – usput beleže sledeće pojmovne metafore: VREME JE LJUDSKO BIĆE, VREME JE (VREDAN) PREDMET, VREME JE NOVAC i VREME JE PREVOZNO SREDSTVO. Jedna od autorki navedene studije, A. Trivić (2017), proučava somatske frazeologizme sa vremenskim značenjem u srpskom i španskom i na osnovu njih formuliše nekoliko pojmovnih metafora. Za naše istraživanje posebno je relevantna njena analiza srpskih frazeologizama u kojima se spominje sintagma „zub vremena“ (isto: 238). Analizirajući raznovrsnu građu iz srpskog i španskog, M. Ćirić (2016) zaključuje da u konceptualizaciji pojmovnog domena VREMENA, u oba ispitivana jezika, pored metafore učestvuje i pojmovna metonimija.

3. TEORIJSKI OKVIR

Teorijski okvir ovog rada zasniva se na kognitivnoj lingvistici, posebno na teoriji pojmovne metafore, u njenoj klasičnoj verziji (Lakoff & Johnson 1980; Kövecses 2002; Klikovac 2004). Prema toj teoriji, metafora nije puki jezički ukras ili stilska figura, već jedan od osnovnih mehanizama stvaranja značenja. Ona nam omogućava da apstraktne i iskustveno dalje pojmove razumemo pomoću pojmova koji su konkretni i bliži našem iskustvu (pre svega telesnom, ali i kulturnom). U pitanju je, dakle, kognitivni mehanizam koji omogućava sistematska preslikavanja sa strukture izvornog pojma (ili pojmovnog domena) na strukturu ciljnog pojma (ili pojmovnog domena). „Tako definisana, metafora nije samo stvar jezika – čak ni *prvenstveno* stvar jezika – nego je pre svega stvar mišljenja: ona u jeziku i može da postoji zato što prvo postoji u mišljenju“ (Klikovac 2004: 11, kurziv autorkin). Da bi se naglasilo ovo suštinski kognitivno svojstvo metafore, u kognitivnoj lingvistici se upotrebljava termin *pojmovna metafora*. Ovaj kognitivni mehanizam u jeziku ispoljava svoje dejstvo u procesima stvaranja leksičkih

značenja, ali i organizovanja gramatičke strukture i strukture nadrečeničnih nivoa, kao što su tekst i diskurs. Pojmovne metafore se u jezičkoj građi identifikuju raznim metodološkim postupcima, najčešće analizom tzv. metaforičkih izraza.

Za naše istraživanje teorijski je veoma važna podela pojmovnih metafora na *strukturne*, *orijentacione* i *ontološke* (Lakoff & Johnson 1980; Klikovac 2004: 22–23). Dok strukturne metafore služe da se jedan pojam strukturira pomoću drugog, a orijentacione za svoju osnovu imaju čovekovu orijentaciju u prostoru, pomoću ontoloških metafora čovek apstraktnim pojavama (kao što su događaji, aktivnosti, emocije, ideje itd.) daje ontološki status. Ove pojave u čovekovom pojmovnom sistemu tako postaju PREDMETI ili MATERIJA, pa se dalje mogu meriti, kvantifikovati, koristiti kao sredstva i dr. O njima, dakle, možemo govoriti i sa njima se možemo ponašati kao sa konkretnim predmetima odnosno materijom. Na taj način, ontološke metafore nam omogućavaju da racionalizujemo svoje apstraktno iskustvo (Lakoff & Johnson 1980: 25–29; Klikovac 2004: 23).

Višedecenijska proučavanja pojmovne metafore u kognitivnoj lingvistici dovela su do zaključka da se neka pojmovna preslikavanja ne vrše sa jednog na drugi domen, već između pojmova u okviru istog domena koji stoje u odnosu iskustvene bliskosti. Kognitivni mehanizam za pristupanje jednom pojmovnom entitetu pomoću drugog unutar istog pojmovnog domena uglavnom se određuje terminom *pojmovna metonimija* (Croft 1993; Kövecses 2002: 145; Panther & Thornburg 1999). Vremenom je metonimija počela da se smatra primarnijim pojmovnim mehanizmom od metafore, a neki autori su čak ustvrdili i da je jezik po sebi suštinski metonimijska pojava (Radden & Kövecses 1999: 24). Sve veća pažnja koja je u kognitivističkim krugovima pridavana metonimiji pokrenula je čitav niz teorijskih pitanja, koja nisu u potpunosti razrešena (v. Rasulić 2010; Tasić & Stamenković 2014; Tasić 2018: 35–107). Neka od njih su pitanje granice između metafore i metonimije i pitanje metonimijske zasnovanosti metafore. Odgovore na ova pitanja pokušao je da ponudi Dž. Grejdi svojom teorijom primarne metafore (Grady 1997), koju su usvojili i Dž. Lejkof i M. Džonson (Lakoff & Johnson 1999: 45–59). Prema toj teoriji, u osnovi svih složenih metafora nalaze se tzv. *primarne metafore*, koje nastaju istovremenim aktiviranjem različitih pojmovnih domena i uspostavljanjem korelacija između njih u telesnom iskustvu, čime se oni dovode u odnos iskustvene bliskosti. Kasnije su neki autori (npr. Barcelona 2003: 31) ustvrdili da je svaka metafora zasnovana na metonimiji i da je odnos između izvornog i ciljnog domena suštinski metonimijski. Za potrebe ovog istraživanja usvajamo definiciju pojmovne metonimije kao mehanizma pomoću koga se jedan pojmovni entitet razume na osnovu nekog drugog sa kojim je u odnosu iskustvene bliskosti.

4. KORPUS

Iako se kognitivnolingvistička istraživanja neretko ne zasnivaju na obradi korpusa, već se stavovi istraživača ilustruju konstruisanim primerima, mi smo se opredelili za sastavljanje odgovarajućeg reprezentativnog korpusa i njegovu analizu. Obrada korpusa istraživaču pruža realniju sliku jezika u njegovoj stvarnoj upotrebi i predstavlja produktivan metodološki postupak u kognitivnoj lingvistici (Rasulić 2014: 11; Klikovac 2006: 12). Korpus za ovo istraživanje sadrži po hiljadu i petsto primera iz srpskog i španskog jezika. Oni su prikupljeni višegodišnjim beleženjem iz raznovrsnih izvora, pre svega iz štampanih i elektronskih medija, književnih dela, naučnih rasprava, ali i iz razgovora istraživača sa izvornim govornicima oba ispitivana jezika. Korpus je dopunjen brojnim primerima nakon pretrage na internetu, pri kojoj smo kao ključne pojmove zadali leksemu *vreme* i lekseme sa vremenskim značenjem (vremenske jedinice, kao što su *dan*, *godina* i sl.) odnosno njihove španske ekvivalente. Građu za španski jezik smo dopunili i primerima koje smo pronašli u jednom od najrelevantnijih elektronskih korpusa,[4] koji se zasniva na tekstovima iz svih registara odnosno funkcionalnih stilova savremenog španskog, kao i na čitavom njegovom govornom području.

[4] Corpus de Referencia del Español Actual – CREA, dostupno na http://corpus.rae.es/creanet.html (poslednji pristup 10. 2. 2020).

Primere ćemo navoditi selektivno, radi ilustracije iznetih tvrdnji. Nakon primera ćemo u zagradi davati njihove izvore: za primere iz medija i sa interneta – naziv medija odnosno internetske stranice i godinu objavljivanja teksta, za primere iz književnosti i nauke – potpuni bibliografski podatak, za primere iz razgovora – skraćenicu razg., a za one iz referentnog španskog korpusa – skraćenicu CREA. Primere na španskom jeziku propratićemo prevodom na srpski. U svim primerima ćemo masnim slogom označiti reči koje su relevantne za analizu.

5. ANALIZA KORPUSA

Sve pojmovne metafore koje smo identifikovali prilikom analize korpusa razvrstali smo u dve grupe: u prvoj su metafore kojima se VREME konceptualizuje kao RESURS, a u drugoj one kojima se ovaj pojam konceptualizuje kao AGENS. Razvrstavanje smo izvršili na osnovu uočene međusobne povezanosti izvornih pojmova. Naime, opštiji pojmovi RESURSA i AGENSA konkretizuju se različitim pojmovima manje opštosti, koji se potom mogu dodatno konkretizovati. Ovakva međupovezanost nije slučajna – ona predstavlja sistem metaforičkog strukturiranja pojmovnog domena VREMENA na osnovu dve glavne metaforičke predstave u umu govornikâ srpskog odnosno španskog jezika, za kojima oni posežu radi određivanja pojmova iz tog domena onda kada se ne oslanjaju prvenstveno na orijentaciju u PROSTORU ili na KRETANJE. U nastavku ćemo izložiti identifikovane pojmovne metafore prema opadajućem nivou opštosti izvornih pojmova, najpre iz domena RESURSA, a potom iz domena AGENSA. Zatim ćemo se osvrnuti na pojavne manifestacije koje pojam VREMENA dobija kada se metaforički konceptualizuje pomoću ovih dvaju izvornih domena.

5.1. Vreme je resurs

Opštiju pojmovnu metaforu VREME JE RESURS nalazimo i potpuno ekspliciranu u pojedinim primerima iz našeg korpusa:

Srp.: Što sve troši **vredne resurse** na bolest kod koje su **resursi** poput **vremena** i energije – praktično sve što **imamo** (Danas, 2014); **Najveći resurs** koji suludo **trošimo** je – **vreme** (detinjarije.com, 2016); šp.: /.../ se hace preciso tomar consciencia de que el **tiempo** es un **recurso** /.../ (/.../ potrebno je osvestiti da je **vreme resurs** /.../, Vera. J. M. A. (2006). *Gestión eficaz del tiempo y control del estrés*. Madrid: ESIC).

U onim metaforičkim izrazima koji ne ekspliciraju leksemu *resurs*, na ovakvu konceptualizaciju može nam ukazati spominjanje vrednosti odnosno dragocenosti VREMENA:

Srp.: Sada mi je **vreme najvrednije** što **imam** (razg.); šp.: El **tiempo** es **precioso** (**Vreme** je **dragoceno**, centrodeayudaesp.es, 2018).

Na osnovu primera iz španskog jezika u kojima se o vremenu govori kao o dragocenom, A. S. D. Al-Karhi (2017: 197–198) formulisao je pojmovnu metaforu „vreme kao dragoceni predmet“. Smatramo da je formulacija VREME JE (VREDAN/DRAGOCEN) RESURS preciznija, budući da u ovakvoj konceptualizaciji VREME predstavlja pojavnu manifestaciju u vidu MATERIJE češće od PREDMETA (v. pododeljak 5.3.) i da se ovakvim metaforičkim izrazima prevashodno profiliše njegova vrednost, a ne oblik. Isto zapažanje možemo izneti i povodom većine drugih formulacija u kojima Al-Karhi VREMENU pripisuje status PREDMETA (isto: 183–198, 200–202).

Kada je VREMENU dat ontološki status i kada je proglašeno za RESURS, možemo ga „trošiti“, „rasipati“, „gubiti“, „štedeti“, „ulagati“ i sl.:

Srp.: Nacija koja pije mnogo kafe kao mi, **troši** i relativno mnogo **vremena** na tu naviku (Blic, 2012); /.../ ovakvo **rasipanje resursa**, energije i **vremena** zaista nam nije potrebno (Danas, 2015); Tako samo **gubiš vreme** (razg.); Kola donekle **štede vreme** (Danas, 2014); Mnogo sam **vremena uložio** u to (razg.); šp.: Tal vez no necesitaba **gastar tiempo** en preparar los exámenes (Možda nije trebalo da

trošim vreme na spremanje ispita, CREA); Hemos **investido tiempo** y energía en esto (**Uložili smo vreme** i energiju u to, razg.).

Ovako metaforički konceptualizovano VREME može se i „krasti", na šta ukazuju brojni primeri iz našeg korpusa. U srpskom na osnovu ove konceptualizacije postoji i frazeologizam *krasti bogu dane*, koji smo takođe zabeležili u korpusu:

Srp.: Ronaldinjo i kada **„krade vreme"** to radi sa stilom (Blic, 2011);[5] Tri mutna tipa **kradu bogu dane** u zaturenoj suterenskoj kancelariji (Vreme, 2013); A ono što smanjuje naš radni učinak su **kradljivci vremena** (valentinkuleto.com, 2012); šp.: ¿Cuáles son los principales **ladrones de tiempo** en la actualidad? (Koji su glavni **kradljivci vremena** danas?, tdd-online.es, 2012); Actividades que te **roban tiempo** en el trabajo (Aktivnosti koje ti **kradu vreme** na poslu, listindiario.com, 2018).

Metafora VREME JE NOVAC, uočena u engleskom jeziku i formulisana još na samom početku istraživanja pojmovnih metafora (Lakoff & Johnson 1980: 7–9), identifikovana je i u srpskom (Klikovac 1998: 36; Manojlović & Todorović 2015: 240), i u španskom jeziku (Al-Karhi 2017: 213–216). Ona predstavlja konkretizaciju metafore višeg reda opštosti VREME JE RESURS. Na konkretizaciju izvornog domena RESURSA u vidu NOVCA mogu da ukažu metaforički izrazi sa glagolima kao što su *štedeti*, *ulagati*, *investirati* i sl., kakvih ima i u našem korpusu. Naišli smo i na primere u kojima je ova metafora potpuno eksplicirana:

Srp.: **Vreme** je **najskuplji novac** (ask.rs, 2009); šp.: Todos sabemos que **el tiempo** es **dinero** (Svi znamo da je **vreme novac**, microsoft.com, 2011); El **tiempo** es **dinero** (**Vreme** je **novac**, CREA).

Nije, međutim, na osnovu svakog metaforičkog izraza koji ukazuje na konceptualizaciju VREMENA kao RESURSA moguće tvrditi da je taj izvorni pojam konkretizovan baš kao NOVAC. Naime, iz iskustva sa drugim konkretnim resursima znamo da se i oni mogu trošiti, štedeti, ulagati i sl. Osim toga, u nekim metaforičkim izrazima vreme se „kupuje". Kako u savremenoj zapadnoj civilizaciji novac nije objekat kupovine, nego njeno sredstvo, iz takvih metaforičkih izraza ne bi trebalo formulisati metaforu VREME JE NOVAC, već samo onu višeg reda – VREME JE RESURS:

Srp.: Pregovorima **kupuju vreme** do radnog stečaja fabrike (Danas, 2014); šp.: Se puede **comprar tiempo**, pero no confianza (Može se **kupiti vreme**, ali ne poverenje, lanacion.com.ar, 2019).

Metafora VREME JE NOVAC rezultat je kulturne promene u zapadnom svetu i u vezi je sa uspostavljanjem koncepta *radnog vremena*, po kome se novčana naknada za rad ostvaruje na osnovu vremena provedenog u procesu rada (v. Lakoff & Johnson 1980: 8; Klikovac 1998: 36). Ova metafora, prema tome, ima svoju metonimijsku osnovu: apstraktni pojam VREMENA i konkretni pojam NOVCA dovode se u odnos iskustvene bliskosti. U zapadnoj, kapitalističkoj civilizaciji sve se više govori i o *upravljanju vremenom*. Naišli smo prilikom pretrage na više primera sa ovom sintagmom u srpskom i njenim ekvivalentom u španskom (*gestión del tiempo*). Takvi primeri nam potvrđuju dejstvo metafore VREME JE RESURS u oba jezika, a dodatnim istraživanjem bi trebalo potvrditi pretpostavku da je ova sintagma kalk engleskog leksičkog spoja *time menagement*.

Osim konkretizacije u vidu NOVCA, u našem korpusu ima primera koji ukazuju i na druge konkretizacije domena RESURSA. U brojnim primerima iz oba analizirana jezika *vreme* se pojavljuje kao objekt glagola *(po)jesti*, na osnovu čega možemo formulisati metaforu VREME JE HRANA:

Srp.: Samo što je i televizija, u principu, dosadna i **„jede" vreme** (Blic, 2011); Poslednjih **dvadeset i pet godina** praktično sam **stračio** na politiku. Ona **jede vreme** (Vreme, 2014); šp.: ¿La televisión nos **come tiempo**? (Televizija nam **jede vreme**?, ayto-pinto.es, 2019).

Srodna ovoj konkretizaciji izvornog domena RESURSA jeste i metafora VREME JE PIĆE, ali smo na njene manifestacije naišli u malom broju primera, i to samo iz književnog registra:

[5] Upotreba navodnika u ovom primeru, kao i u mnogim drugima koje smo zabeležili iz medija, ukazuje na to da autori ili lektori medijskih tekstova poseduju, kako je to formulisao M. Radovanović (2007: 200), „svojevrsnu pragmatičku odnosno sociolingvističku kompetenciju", kao i svest o metaforičkoj upotrebi jezičkih sredstava. Ovaj autor zaključuje da je takva pojava česta i da svedoči o sve prisutnijem prenošenju kolokvijalnih odlika u novinarski funkcionalni stil i o jezičkim promenama u toku (isto: 214–217).

Srp.: **Žeđ** moja beskrajna **vremena** i sveta (Andrić, I. (2011). *Lirika*. Beograd: Treći trg, 83.); šp.: **Beben tiempo** tus ojos, infinitos (**Piju vreme** tvoje oči, beskrajne, Valdés Días-Vélez, J. (2007). *Tiempo fuera (1988–2005)*. México: UNAM, 126).

Među primerima smo naišli i na nekoliko u kojima je eksplicirana metafora VREME JE ZLATO. Ona takođe predstavljala konkretizaciju metafore VREME JE RESURS:

Srp.: **Vreme** je **zlato**. Uverite se i sami uz ovu priču (magazin.ba, 2016); šp.: El **tiempo** es **oro** en las compras online (**Vreme** je **zlato** u onlajn kupovini, marketingdirecto.com, 2010).

Na konceptualizaciju VREMENA kao RESURSA ukazuju i svi metaforički izrazi sa glagolima posedovanja. U našem korpusu ima mnoštvo takvih primera, uglavnom sa glagolom *imati*, a tek sporadično i sa *posedovati*:

Srp.: **Nemam** više **vremena** (razg.); Odlično, **imamo** još **dva sata** pre polaska na dužnost! (svetosavlje.org, 2012); Stvarno me interesuje ko **poseduje vreme** i mogućnost da putuje na konferenciju poput ove /.../ (klix.ba, 2015); šp.: No **tengo tiempo** (**Nemam vremena**, razg.); Está destinado a gente que no **posee tiempo** para hacer deportes /…/ (Namenjen je ljudima koji ne **poseduju vreme** da se bave sportom /.../, es.wikipedia.org, 2019).

Na osnovu ovakvih metaforičkih izraza možemo formulisati metaforu VREME JE POSESUM (v. Al-Karhi 2017: 179–183), koja je još jedna konkretizacija metafore RESURSA. Smatramo da formulacija VREME JE POSEDOVANI PREDMET ne bi bila sasvim precizna, jer se VREME u ovakvoj konceptualizaciji pojavno manifestuje prevashodno kao MATERIJA (v. pododeljak 5.3.). Međutim, vremenske jedinice (minuti, sati, dani i dr.) jesu konceptualizovane kao odeliti PREDMETI, tako da ovoj metafori možemo pridodati i metaforu VREMENSKE JEDINICE SU POSEDOVANI PREDMETI.

Pošto smo ga proglasili za POSESUM, VREME možemo drugima „dati“, „pokloniti“, „ustupiti“, „posvetiti“ i dr., a od drugih ga možemo „tražiti“, „zahtevati“, „dobiti“, „oduzeti“ i dr.:

Srp.: **Daj** mi još malo **vremena** (razg.); Samo sam slegao ramenima i rekao da ne želim da mu **oduzimam vreme** /.../ (RTS, 2019); šp.: /.../ termino comprando donde el empleado me **dedica** su **tiempo** /.../ (/.../ na kraju kupujem tamo gde mi zaposleni **posvećuje** svoje **vreme**, covertalavera.com, 2019); No me **quites tiempo**, no **tengo tiempo** para ti (Ne **oduzimaj** mi **vreme**, **nemam vremena** za tebe, Seoane, F. (2008). *Las edades de la vida*. Madrid: Liber Factory, 95).

Konkretizacija ove metafore je VREME JE POKLON, na koju smo naišli i kao ekspliciranu u korpusu:

Srp.: **Vreme** je **poklon** koji nikada ne možete da **vratite** (mislipozitivno.com, 2019); šp.: El mejor **regalo** que puedes **dar** a otro es un poco de tu **tiempo** (Najbolji **poklon** koji možeš **dati** drugom je malo tvog **vremena**, vanguardia.com.mx, 2012).

5.2. Vreme je agens

Metaforički izrazi u kojima se VREMENU pripisuju svojstva subjekta koji vrši neku radnju i njome uzrokuje promene na samom konceptualizatoru ili na pojavama koje on posmatra otkrivaju pojmovnu metaforu VREME JE AGENS (v. Evans 2004: 159–167). U nekim od tih metaforičkih izraza leksema *vreme* je subjekt glagola opštijeg značenja vršenja radnje, kao što su *raditi* i *(u)činiti*:

Srp.: **Vreme radi** svoje (razg.); **Vreme** je, međutim, **učinilo** svoje (Danas, 2014); šp.: Es cierto que el **tiempo hace** lo suyo con el cuerpo de todos /.../ (Sigurno je da **vreme čini** svoje sa svačijim telom /.../, fuscia.co, 2019);

Dejstvo ovako metaforički konceptualizovanog VREMENA govornici srpskog i španskog jezika mogu subjektivno ocenjivati kao pozitivno, koristeći glagole kao što su *pomagati*, *spojiti*, *raditi za koga* ili *raditi u korist koga* i dr.:

Srp.: **Vreme** će ih već **spojiti** (razg.); Opusti se, **vreme radi** za tebe (razg.); šp.: El **tiempo trabaja** a favor de Irina (**Vreme radi** u Irininu korist, Donellan, D. (2004). *El actor y la Diana*. Madrid: Fundamentos, 181); El **tiempo ayuda** a perdonar (**Vreme pomaže** da se oprosti, flickr.com, 2009).

Jedna od čestih konkretizacija metafore VREME JE AGENS, pri kojoj se dejstvo ovog pojma doživljava kao pozitivno, jeste konceptualizacija VREMENA kao subjekta koji leči. Brojni su primeri takve konceptualizacije i u našem korpusu:

Srp.: Proći će, **vreme leči** sve (razg.); **Vreme leči** sve: kako da prebolite raskid (pressonline.rs, 2020); šp.: Dicen que el **tiempo cura** lo que el amor destroza (Kažu da **vreme leči** što ljubav uništi, medium.com, 2016); No te preocupes, el **tiempo** lo **cura** todo (Ne brini, **vreme leči** sve, razg.).

Ovu metaforu u španskom jeziku zabeležio je V. Urtado de Mendosa, formulišući je kao VREME JE LEK (Hurtado de Mendoza 2002, nav. prema Brzozowska-Zburzyńska 2008: 30). Odredivši je takođe kao konkretizaciju metafore VREME JE AGENS, N. Manojlović (2017: 224) za nju daje formulaciju VREME JE IZLEČITELJ. Smatramo da takva formulacija jasnije ističe povezanost između opštijeg izvornog domena AGENSA i manje opštog izvornog domena subjekta koji leči. U engleskom je ova konceptualizacija izražena sličnom formulacijom – VREME JE ISCELITELJ (v. Evans 2004: 164), za koju se i mi opredeljujemo.

Metafora VREME JE ISCELITELJ metonimijski je motivisana. Naime, protokom vremena konceptualizator doživljava iskustvo zaceljivanja fizičkih povreda. Tako se domen VREMENA i domen ISCELJENJA dovode u odnos iskustvene bliskosti.[6] Emotivni problemi pak, na koje se često odnosi metaforizovana tvrdnja da „vreme leči sve“, sami se konceptualizuju kao FIZIČKI BOLNA STANJA, u skladu sa metaforom PSIHIČKO STANJE JE FIZIČKO STANJE (Klikovac 2004: 188).

Govornici srpskog i španskog doživljavaju dejstvo VREMENA–AGENSA češće kao negativno i destruktivno, o čemu svedoče mnogobrojni metaforički izrazi, zabeleženi i u primerima iz našeg korpusa, u kojima se za vreme tvrdi da „rastavlja“, „otima“, „ruši“, „gazi“ i dr.:

Srp.: **Vreme** ih je **rastavilo** (razg.); **Vreme** nam korak po korak **otima** iz ruku ono najvrednije što imamo (wannabemagazine.com, 2012); Rat je rušio kuće, a posleratno **vreme je srušilo** duh (Politika, 2016); **Vreme gazi** značaj nevinosti (Politika, 2010); Podržavam autoritarne političare /.../. **Pregazilo** me **vreme**! (Danas, 2014); **Vreme** je **ubistveno**. I ne samo da nas sve **pogađa**, već nas i sve **raznosi** (Vitezović, M. (2010). Oj Srbijo, među silama. *Književni pregled*, *3*, 119–120); šp.: El **tiempo** lo **destruye** todo (**Vreme** sve **uništava**, frasescelebres.net, 2014); El **tiempo** nos **quita** lo que tenemos (**Vreme** nam **oduzima** ono što imamo, desmotivaciones.es, 2015).

Na ovoj konceptualizaciji VREMENA kao DESTRUKTIVNOG AGENSA zasnovan je i frazeologizam *zub vremena* u srpskom jeziku:

Vidi se **trag zuba vremena** (razg.); Cevi **zagrizao zub vremena** (Dnevnik, 2011); /.../ koje je ovakvo normiranje trebalo da sačuva ne samo od moguće vulgarizacije nego i od bilo kakvog **dejstva zuba vremena** (Bugarski, R. (2003). *Jezik i lingvistika*. Beograd: Čigoja štampa / XX vek, 19).

Na osnovu ovog frazeologizma A. Trivić (2017: 238) formuliše pojmovnu metaforu VREME JE OŠTRO / OPASNO. Mi bismo rekli da je u pitanju razrada metafore VREME JE AGENS pri kojoj se izvorni domen konkretizuje u vidu nekog BIĆA. Pretpostavka je da se to BIĆE u mentalnoj predstavi konceptualizatora doživljava kao PROŽDRLJIVO, na šta nam ukazuju i metaforički izrazi u kojima vreme „jede“, „guta“, „grize“, „proždire“ i sl., kakvih ima i u srpskom i u španskom:

Srp.: Da li je Pečurku **progutalo vreme**? (Danas, 2014); **Vreme** ima sposobnost da **jede** stvari. Ali i ljude (Danas, 2014); **Nagrizlo** ih **vreme** (Večernje novosti, 2010); Činilo se da **vreme proždire** biće (standard.rs, 2015); šp.: El **tiempo devora** nuestra vida (**Vreme proždire** naš život, africafundacion.org, 2011).

Konceptualizacija VREMENA kao DESTRUKTIVNOG AGENSA metonimijski je motivisana. Čovek protokom vremena opaža negativne promene na sebi ili okolini, dovodeći domen VREMENA i domen PROMENA u odnos iskustvene bliskosti. Što se tiče metaforičkih izraza u kojima se vreme određuje kao subjekt koji „gazi“, pored izvornog domena AGENSA, za konceptualizaciju VREMENA je od važnosti i domen KRETANJA. Naime, metafora POSTOJANJE JE PUTOVANJE KROZ VREME ima varijantu u kojoj se „kreću“

[6] Za ovo tumačenje od koristi su nam bili komentari koje nam je u diskusiji nakon referata iznetog na skupu Jezici i kulture u vremenu i prostoru 9 uputio Žolt Papišta, na čemu mu se svesrdno zahvaljujemo.

i vreme i čovek (v. Klikovac 2006: 156–157). Kada se oni kreću istom brzinom, čovek „ide u korak sa vremenom“, koje pak metonimisjki stoji za njegova shvatanja, ideje, ponašanja, sistem vrednosti i sl. Čovek, međutim, može i „ići ispred svog vremena“, ali ga ono može i „pregaziti“. Otud zabeleženi metaforički izrazi u kojima se kaže da vreme „gazi“.

Metafora VREME JE DESTRUKTIVAN AGENS ima svoju konkretizaciju u vidu metafore VREME JE NEPRIJATELJ. Opažajući negativne promene koje pripisuje vremenu, ili pak nemogućnost da „ide u korak“ sa njim, čovek oseća potrebu da se protiv toga bori, pa VREME proglašava za NEPRIJATELJA. Ova metafora je već zabeležena u srpskom jeziku (Manojlović & Todorović 2015: 240–241), a mi smo je pronašli i eksplicitno izraženu, i u srpskom i u španskom:

Srp.: **Vreme** je naš **najveći neprijatelj** (B92, 2013); šp.: El **tiempo** es el **enemigo indestructible** (**Vreme** je **neuništiv neprijatelj**, frasescelbres.net, 2014).

Opštiji izvorni domen AGENSA konkretizuje se u vidu još nekoliko izvornih domena u srpskom i španskom jeziku. Na osnovu primera iz korpusa možemo formulisati pojmovne metafore VREME JE POKAZIVAČ, VREME JE SUDIJA i VREME JE UČITELJ:

Srp. Ko je čiji dron **pokazuje** i **pokazaće vreme** (Danas, 2014); **Vreme** će **pokazati** (razg.); Večne su one pesme koje prežive **sud vremena** (hellomagazin.rs, 2018); /.../ pa će **vreme presuditi** ko je u pravu (Politika, 2013); Mene je **učilo vreme** (razg.); Čini mi se da intelektualci treba da više oslušnu arheološko **vreme** koje nas **uči** bar jednoj mudrosti /.../ (Srejović, D. (1999. Arheološko i istorijsko vreme. *Književnost*, 3–4, 525–528); šp.: El **tiempo muestra** todo aquello que no pudimos hacer (**Vreme pokazuje** sve ono što nismo mogli da učinimo, steemit.com, 2018); El **tiempo** es **juez impasible** /.../ (**Vreme** je **hladnokrvni sudija** /.../, elcorreo.com, 2014); El **tiempo** es tu **mejor maestro** /.../ (**Vreme** je tvoj **najbolji učitelj**, frasescelebres, 2014); El **tiempo** nos **enseña** mucho, casi todo (**Vreme** nas **podučava** mnogo, skoro svemu, adoplandia.blogspot.com, 2012).

U konceptualizaciji VREMENA kao POKAZIVAČA, SUDIJE i UČITELJA bitnu ulogu igra kognitivni mehanizam pojmovne metonimije. Naime, ono što „pokazuje“, „sudi“ i „uči“ jesu okolnosti i događaji, za koje je VREME OKVIR odnosno SADRŽATELJ (v. Klikovac 2006: 145). Pretvorivši VREME u metaforički SADRŽATELJ, a DOGAĐAJE u metaforičke SADRŽANE OBJEKTE, konceptualizator ih je stavio u ravan istog pojmovnog domena i doveo ih u odnos iskustvene bliskosti. Na toj ravni mu je moguće da vrši metonimijske prenose, tj. da pomoću DOGAĐAJA-SADRŽANOG OBJEKTA pojmovno pristupa VREMENU-SADRŽATELJU (v. Ćirić 2016: 81).

5.3. Pojavne manifestacije vremena kada je metaforički konceptualizovano pomoću resursa i agensa

Kada govornici srpskog i španskog jezika konceptualizuju VREME pomoću izvornog domena RESURSA odnosno AGENSA, oni mu dodeljuju ontološki status, tako da ono, samim tim, dobija svoje odgovarajuće pojavne manifestacije. „Dve osnovne fizičke manifestacije sveta sa kojim se čovek suočava jesu PREDMETI i MATERIJA“ (Klikovac 2006: 41). U metaforičkim konceptualizacijama koje smo identifikovali, VREME se nekad manifestuje kao PREDMET, a nekad kao MATERIJA.

Kada je konceptualizovano kao RESURS, VREME u mentalnoj predstavi konceptualizatora uglavnom ima status MATERIJE. Na to nam ukazuju i identifikovane konkretizacije izvornog domena RESURSA u vidu NOVCA, HRANE, PIĆA i ZLATA, što su sve nebrojive imenice koje označavaju neke vrste materije. U metafori VREME JE POSESUM, ovaj pojam se takođe razume kao MATERIJA, pa otud i oblik genitiva jednine u metaforičkim izrazima kao što su *imam vremena*, *dajte mi vremena* i sl. Jedino u metafori VREME JE POKLON ovaj pojam dobija status PREDMETA. Vremenske jedinice, međutim, inače su konceptualizovane kao PREDMETI (isto: 42), pa se metafora POSESIJE, kada se odnosi na njih, ostvaruje u sledećem obliku: VREMENSKE JEDINICE SU POSEDOVANI PREDMETI.

Kada ga konceptualizuju kao AGENS, govornici srpskog i španskog jezika VREME doživljavaju kao PREDMET. Naime, prototipični PREDMETI su BIĆA (isto: 41), a upravo su ona ta koja vrše radnju, koja

mogu biti AGENSI. U kategoriju BIĆA spadaju sve konkretizacije izvornog domena AGENSA koje smo identifikovali: ISCELITELJ, NEPRIJATELJ, POKAZIVAČ, SUDIJA i UČITELJ. Ovi izvorni domeni bi se mogli odrediti i kao konkretizacije domena ČOVEKA, na osnovu čega bi se mogla formulisati i njima nadređena metafora VREME JE ČOVEK (v. Al-Karhi 2017: 202–208). Njoj bi pak bila nadređena metafora višeg reda opštosti VREME JE BIĆE, koja je identifikovana i prilikom analize konceptualizacije VREMENA pomoću KRETANJA u srpskom jeziku (v. Klikovac 2006: 155).

U sledećoj tabeli ćemo prema opadajućoj skali opštosti prikazati pojavne manifestacije VREMENA u metaforama RESURSA i AGENSA koje smo identifikovali u analizi srpskog i španskog jezika:

<table>
<tr><th colspan="4">pojavne manifestacije VREMENA</th></tr>
<tr><th colspan="3">PREDMET</th><th>MATERIJA</th></tr>
<tr><td rowspan="3">- POSEDOVANI PREDMET (VREMENSKE JEDINICE SU POSEDOVANI PREDMETI)
- POKLON

RESURS</td><td colspan="2">BIĆE</td><td rowspan="3">- NOVAC
- HRANA
- PIĆE
- ZLATO

RESURS</td></tr>
<tr><td>ČOVEK</td><td rowspan="2">- PROŽDRLJIVO BIĆE

AGENS</td></tr>
<tr><td>- ISCELITELJ
- NEPRIJATELJ
- POKAZIVAČ
- SUDIJA
- UČITELJ

AGENS</td></tr>
</table>

Metafore VREMENA kao RESURSA i AGENSA uklapaju se u širi sistem metafora za razumevanje tog apstraktnog pojmovnog domena. Naime, prilikom istraživanja konceptualizacije VREMENA pomoću PROSTORA i KRETANJA, pokazano je da je VREME PREDMET U POKRETU ili TALOŽENJE MATERIJE (v. isto: 157). Dakle, i kada konceptualizuje VREME pomoću PROSTORA i KRETANJA, čovek mu daje ontološki status, pa u njegovom umu svoje dejstvo ispoljavaju metafore visokog nivoa opštosti VREME JE PREDMET i VREME JE MATERIJA. Videli smo da se i metafore VREMENA kao RESURSA i AGENSA, za koje prostorno-vremenska preslikavanja nisu najrelevantnija, takođe zasnivaju na pojavnim manifestacijama VREMENA kao PREDMETA i MATERIJE. Na osnovu toga možemo tvrditi da najopštije metafore VREME JE PREDMET i VREME JE MATERIJA mogu biti konkretizovane u dva opadajuća pravca na skali opštosti: prvom, kada se aktiviraju izvorni domeni PROSTORA i KRETANJA, pri čemu nastaju metafore VREME JE PREDMET U POKRETU i VREME JE TALOŽENJE MATERIJE, i drugom, kada se aktiviraju izvorni domeni RESURSA i AGENSA, pri čemu nastaju metafore VREME JE RESURS i VREME JE AGENS, koje se dalje dodatno mogu konkretizovati.

6. ZAKLJUČAK

Istraživši raznovrstan korpus od po hiljadu petsto primera iz srpskog i španskog jezika, identifikovali smo dve glavne metaforičke predstave pomoću kojih govornici ovih dvaju jezika konceptualizuju VREME onda kada ne posežu za izvornim domenima PROSTORA odnosno KRETANJA. Prvu metaforičku predstavu formulisali smo kao VREME JE RESURS, a drugu kao VREME JE AGENS. Izvorni domeni RESURSA i AGENSA, koji su visokog nivoa opštosti, konkretizuju se izvornim domenima nižeg nivoa opštosti. Tako nastaju metafore VREME JE NOVAC, VREME JE HRANA, VREME JE PIĆE, VREME JE ZLATO, VREME JE POSESUM, VREMENSKE JEDINICE SU POSEDOVANI PREDMETI, VREME JE POKLON odnosno VREME JE ISCELITELJ, VREME JE PROŽDRLJIVO BIĆE, VREME JE NEPRIJATELJ, VREME JE POKAZIVAČ, VREME JE SUDIJA, VREME JE UČITELJ. Ovako metaforički konceptualizovano VREME može se pojavno manifestovati kao MATERIJA ili kao PREDMET, što pokazuje da su metafore RESURSA i AGENSA sastavni deo šireg sistema metafora za razumevanje VREMENA, u koji se uklapaju i metafore zasnovane na orijentaciji u PROSTORU i na KRETANJU. Uočili smo i veliku sličnost između srpskog i španskog jezika kada je u pitanju konceptualizacija VREMENA pomoću ontoloških metafora.

Bibliografija

Al-Karhi, A. S. D. (2017). *El enfoque cognitivo conceptual de tiempo en la metáfora: un estudio comparativo entre el árabe y el español*. Tesis doctoral. Granada: Universidad de Granada.

Barcelona, A. (2003). On the plausibility of claiming metonymic motivation for conceptual metaphor. In: *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective* (A. Barcelona, Ed.). Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 31–58.

Boroditsky, L. (2000). Metaphoric structuring: understanding time through spatial metaphors. *Cognition*, *75*, 1–28.

Boroditsky, L. (2001). Does language shape thought? Mandarin and English speakers‘ conceptions of time. *Cognitive Psychology*, *43*, 1–22.

Brzozowska-Zburzyńska, B. (2008). La conceptualización del tiempo en algunas expresiones temporales deícticas en español. En: *Encuentros, Vol. I* (J. Wilk-Racięska & J. Lyszczyna, Eds.). Katowice: Oficyna Wydavnicza, 24–33.

Brzozowska-Zburzyńska, B. (2009). Uso temporal de algunos marcadores de localización espacial en español y en francés. *Études romanes de Brno*, *30*(2), 213–220.

Brzozowska-Zburzyńska, B. (2012). Análisis contrastivo de las expresiones temporales que indican partes del día en español, francés y polaco. *Neophilologica*, *24*, 57-65.

Croft, W. (1993). The role of domains in the interpretation of metaphors and metonymies. *Cognitive Linguistics*, *4*, 335–370.

Coulson, S. & C. Pagán Cánovas. (2013). Understanding timelines: conceptual metaphor and conceptual integration. *Journal of Cognitive Semiotics*, *5*(1–2), 198–219.

Ćirić, M. (2016). Metonimijska konceptualizacija vremena u srpskom i španskom jeziku. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru V* (S. Gudurić i M. Stefanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 74–84.

Ćirković, S. (2012). *Stereotip vremena u diskursu raseljenih lica sa Kosova i Metohije*. Beograd: Balkanološki institut SANU. (ћир)

Evans, V. (2004). *The Structure of Time*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.

Gentner, D. (2001). Spatial metaphors in temporal reasoning. In: *Spatial Schemas in Abstract Thought* (M. Gattis, Ed.). Cambridge, MA: The MIT Press, 203–222.

Grady, J. (1997). THEORIES ARE BUILDINGS revisited. *Cognitive Linguistics*, *8*(4), 267–290.

Haspelmath, M. (1997). *From Space to Time. Temporal Adverbials in the World's Languages*. München / Newcastle: Lincom Europa.

Hjelmslev, L. (1935). *La catégorie de cas: Étude de grammaire générale*. Aarhus: Universitetsforlaget.

Klikovac, D. (1998). Metafore naše nasušne. *Svet reči*, *6–8*, 35–37.

Klikovac, D. (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek / Knjižara Krug.

Klikovac, D. (2006). *Semantika predloga. Studija iz kognitivne lingvistike* (2. izd). Beograd: Filološki fakultet.

Kövecses, Z. (2002). *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Krohn, H. S. (2018). Manifestaciones de la conceptualización del tiempo como espacio en español. *Revista de Filología y Lingüística de la Universidad de Costa Rica*, *44*(1), 193–210.

Lakoff, G. & M. Johnson. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

Lakoff, G. & M. Johnson. (1999). *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.

Lakoff G. & M. Turner. (1989). *More then Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: The University of Chicago Press.

Manojlović, N. (2017). Metaforička konceptualizacija ciljnog domena vreme. U: *Jezik, književnost, vreme: Jezička istraživanja* (B. Mišić Ilić i V. Lopičić, ur.). Niš: Filozofski fakultet, 217–227.

Manojlović, N. & S. Todorović. (2015). „O međuvremenu“ – nekoliko metafora o vremenu. U: *Movement and Space in Slavic Languages, Literatures and Cultures* (M. Mladenova *et al*, Ed.) Sofija: Univerzitet „Sv. Kliment Ohridski”, 235-242. (ћир)

Mellado Blanco, C. (2012). La conceptualización del tiempo a través del espacio en la fraseología alemana y española. En: *La expresión de tiempo y espacio y las relaciones espacio-temporales en la fraseología y la paremiología españolas* (E. Tolares y E. Montoro, Eds.). Múnich: Peniope, 34–49.

Núñez, R. E. & E. Sweetser. (2010). With the future behind them: convergent evidence from Aymara language and gesture in the crosslinguistic comparison of spatial construals of time. *Cognitive Science*, *30*(3), 401–450.

Panther, K-U. & L. Thornburg. (1999). The POTENTIALITY FOR ACTUALITY metonymy in English and Hungarian. In: *Metonymy in Language and Thought* (K-U. Panther & G. Radden, Eds.). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 333–357.

Pejović, A. & A. Trivić. (2012). El concepto de 'tiempo' en la fraseología española y serbia. *Verba Hispanica*, *20*(1), 261–277.

Podolšak, M. (2014). Put ka boljoj budućnosti: kritičko-kognitivistička analiza temporalnih metafora u srpskom političkom diskursu. U: *Jezik, književnost, diskurs: Zbornik radova* (B. Mišić Ilić i V. Lopičić, ur.). Niš: Filozofski fakultet, 271–282.

Radden, G. & Z. Kövecses. (1999). Towards a theory of metonymy. In: *Metonymy in Language and Thought* (K-U. Panther, & G. Radden, Eds.). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 17–59

Radovanović, M. (2007). Metaforizacija „uživo". U: *Stari i novi spisi. Ogledi o jeziku i umu*. Sremski Karlovci / Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 200–217.

Rasulić, K. (2004). *Jezik i prostorno iskustvo. Konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.

Rasulić, K. (2006). Tako blizu, a tako daleko: o metaforičkoj konceptualizaciji zasnovanoj na pojmovima BLIZU i DALEKO. U: *Kognitivnolingvistička proučavanja srpskog jezika* (P. Piper, ur.). Beograd: SANU, 231–259. (ћир)

Rasulić, K. (2010). Aspekti metonimije u jeziku i mišljenju. *Theoria*, *53*(3), 49–70.

Santos Domínguez, L. A. & R. M. Espinosa Elorza. (1996). *Manual de semántica histórica*. Madrid: Síntesis.

Silva Sinha, V. da, C. Sinha, W. Sampaio & J. Zinken. (2012). Event-based time intervals in an Amazonian culture. In: *Space and Time in Languages and Cultures* (L. Filipović & K. M. Jaszczolt, Eds.). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 15–35.

Stamenković, D. (2017). *Jezik i kretanje: kognitivnosemantički ogledi*. Niš: Filozofski fakultet. (ћир)

Stamenković, D. (2018). Psiholingvistički pristupi istraživanju poimanja vremena pomoću prostornih elemenata. U: *Jezik, književnost, prostor: Tematski zbornik radova* (V. Lopičić i B. Mišić Ilić, ur.). Niš: Filozofski fakultet, 495–504.

Tasić, M. (2018). *Metonimija u britanskom novinskom diskursu*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. Doktorska disertacija. (ћир)

Tasić, M. & D. Stamenković. (2014). Metonimija: od marginalizovanog tropa do centralnog pojmovnog mehanizma. *Jezik, književnost, marginalizacija: Jezička istraživanja* (B. Mišić Ilić i V. Lopičić, ur.). Niš: Filozofski fakultet, 251–262.

Trivić, A. (2017). Telesne metafore s vremenskim značenjem u srpskom i španskom jeziku. U: *Jezik, književnost, vreme: Jezička istraživanja* (B. Mišić Ilić i V. Lopičić, ur.). Niš: Filozofski fakultet, 229–241. (ћир)

LA CONCEPTUALIZACIÓN DEL TIEMPO MEDIANTE METÁFORAS ONTOLÓGICAS EN LAS LENGUAS SERBIA Y ESPAÑOLA

Resumen

El tema de este trabajo es la conceptualización del TIEMPO a través de metáforas ontológicas en las lenguas serbia y española. El capítulo introductorio del trabajo presenta las principales afirmaciones de la lingüística cognitiva sobre el concepto abstracto del TIEMPO, citando unas conclusiones relevantes de varios cognitivistas que escribieron acerca del tema. El segundo capítulo ofrece un panorama breve de los principales resultados de investigaciones de conceptualización del TIEMPO en la lingüística serbia y española. En el tercer capítulo se explica el marco teórico del análisis, que se basa en la lingüística cognitiva y, principalmente, en la teoría de la metáfora conceptual. En el cuarto capítulo se informa sobre el corpus del análisis. El quinto capítulo del trabajo –el central– presenta los resultados del análisis y su discusión. Se muestran los dos principales esquemas metafóricos para la conceptualización del TIEMPO que hemos identificado: EL TIEMPO ES UN RECURSO y EL TIEMPO ES UN AGENTE. Ambos esquemas se concretizan mediante diferentes metáforas menos generales. Se concluye que las metáforas identificadas forman parte del sistema general de todas las metáforas que les sirven a los hablantes de serbio y español para conceptualizar el dominio abstracto del TIEMPO. Por lo que concierne al objeto de esta investigación, las lenguas analizadas presentan un grado elevado de similitud.

Palabras clave: lingüística cognitiva, conceptualización del TIEMPO, metáforas ontológicas, lengua serbia, lengua española

Mladen Ćirić
nezavisni istraživač, Srbija
mladenciric84@gmail.com

UDK 811.111'37:811.163.41'37

Sonja Filipović Kovačević

ELEMENTI SLIČNOSTI I RAZLIKA IZMEĐU ENGLESKOG I SRPSKOG JEZIKA: IZ PERSPEKTIVE TEORIJE SEMANTIČKIH OKVIRA[1]

U ovom radu predstavljaju se neki od važnih elemenata sličnosti i razlika u jezičkim, kulturološkim i pojmovnim sistemima engleskog i srpskog jezika, koji se objašnjavaju iz perspektive semantičkih okvira, kao značajnog kognitivnolivnolingvističkog konstrukta (Fillmore 1985). Cilj ovog rada je da se kroz ilustrativne primere iz engleskog i srpskog jezika pokaže da se teorija semantičkih okvira može uspešno primeniti u tumačenju jezičkih i kulturoloških pojava prilikom kontrastiranja engleskog i srpskog jezika, što može imati važne implikacije za nastavu engleskog kao stranog jezika i praksu prevođenja. Upravo iz potonjeg razloga u središtu interesovanja jesu elementi iz dva jezika koji su delimično ekvivalentni, te stoga treba ukazati na fine razlike u upotrebi jezika. Analiza pokazuje da fine leksičke razlike između engleskog i srpskog jezika jesu motivisane različitim iskustvom govornika iz dve jezičke zajednice, što rezultira različitom organizacijom unutar istovetnog semantičkog okvira u ta dva iskustvena i kulturološka ambijenta. Pokazano je sledeće: dolazi do različitih leksikalizacija u istovetnim semantičkim okvirima u engleskom i srpskom usled različitog statusa određenih pojmova u dve kulture, različite objektivne ili subjektivne perspektivizacije, kao i različitog fokusiranja određenih aspekata pojmova; polisemija se dovodi u vezu sa zastupljenosti jedne reči u više okvira; fenomen jezičkog pozajmljivanja može se tumačiti kao obogaćivanje konkretnih okvira novim pojmovima i rečima za njihovo izražavanje putem pojmovnog transfera; odabir drugačijih tipičnih kanonizovanih struktura u dva jezika može se objasniti pozivanjem na diskursne semantičke okvire.

Ključne reči: engleski, srpski, sličnosti, razlike, semantički okvir.

1. UVODNA RAZMATRANJA

U ovom radu predstavljaju se neki od važnih elemenata sličnosti i razlika u jezičkim, kulturološkim i pojmovnim sistemima engleskog i srpskog jezika, koji se objašnjavaju iz perspektive semantičkog okvira, kao značajnog kognitivnolivnolingvističkog konstrukta (Fillmore 1985). Cilj ovoga rada je da se kroz ilustrativne primere iz engleskog i srpskog jezika pokaže da se teorija semantičkih okvira može uspešno primeniti u tumačenju jezičkih i kulturoloških pojava prilikom kontrastiranja engleskog i srpskog jezika, što može imati važne implikacije za nastavu engleskog kao stranog jezika i praksu prevođenja. Upravo iz potonjeg razloga u središtu interesovanja jesu elementi iz dva jezika koji su delimično ekvivalentni, te stoga treba ukazati na fine razlike u upotrebi jezika. Polazi se od kognitivnolingvističkog stava, koji je izrazio psiholog i kognitivni lingvista Tomasello (2003: 5) u *tezi zasnovanoj na upotrebi jezika* (eng. usage-based thesis) u kojoj tvrdi da „jezička struktura proizlazi iz upotrebe jezika", tj. da je znanje jezika upravo znanje o tome kako se jezik upotrebljava, te se time briše ili zamagljuje razlika između kompetencije i performanse, kao i između semantičkog značenja, s jedne strane, i pragmatičkog, kulturološkog i enciklopedijskog značenja, s druge strane.

Stoga, ovaj rad predstavlja svojevrsnu primenjenu kontrastivnu kognitivnolingvističku analizu. Dosadašnji najznačajniji i najobimniji rad koji se tiče primene teorije semantičkih okvira na jezičke podatke jeste projekat *The Berkeley FrameNet Project* (http://framenet.icsi.edu), koji predstavlja veliku bazu semantičkih okvira u engleskom jeziku i model za analizu leksičkih značenja iz perspektive semantičkih okvira. O ovom projektu pišu Fillmore i Baker (2010: 313–339). Ova baza sadrži hiljade semantičkih okvira (npr. AWARENESS, FOOD, PEOPLE BY MORALITY, SHOPPING, …), koji sadrže povezane grupe reči iz vo-

[1] Rad je nastao u okviru projekta broj 178002, *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

kabulara engleskog jezika, a podaci koje pružaju su sledeći: opis relevantnih elemenata i odnosa u okviru, spisak leksičkih jedinica svih vrsta reči čija interpretacija zavisi od datog okvira, primere rečenica sa obeleženim ključnim ulogama u okviru, opise odnosa valencije. Osim ovog projekta koji se odnosi na engleski jezik, od 2008. godine razvijaju se slični projekti i za neke druge jezike, kao što su, na primer, nemački (The SALSA Project; http://www.coli.uni-saarland.de/projects/salsa/), španski (The Spanish FrameNet Project; http://gemini.uab.es:9080/SFNsite), japanski (Japanese FrameNet; http://jfn.st.hc.keio.ac.jp/).

S druge strane, u domenu kontrastivnih kognitivnolingvističkih istraživanja u vezi sa srpskim i engleskim jezikom, ali i drugim jezicima, primetno je da nedostaju analize koje se oslanjaju na semantički okvir, te se ovim radom pokušava ukazati na značaj, svrsishodnost i primenljivost ovog teorijskog stanovišta u kontrastivnoj analizi.

2. TEORIJSKI OKVIR

2.1. Kontrastivna semantika iz kognitivne perspektive

Pre uvođenja pojma semantičkog okvira i same analize važno je ukazati na značaj sprege između jezika, kulture i kognicije u kontekstu kontrastivne lingvistike. Razmatrajući polje interkulturne semantike Dirven i Verspoor (1998: 247) ističu da se jezici najčešće porede iz tri perspektive: sociološke, koja izučava sociološki status jezika, tipološke, koja izučava opšte sličnosti određenih jezika radi izrađivanja tipologija jezika, i kontrastivne, koja jezike upoređuje detaljnije nego što je to slučaj u tipološkom pristupu, jer kontrastivne studije imaju praktičniji cilj. Ovde ćemo se malo zadržati na kontrastivnom pristupu, na kome se bazira ovaj rad. Naime, kontrastivna izučavanja jezika preduzimaju se u svrhu utvrđivanja podataka značajnih za nastavu stranih jezika, prevođenje, sastavljanje bilingvalnih rečnika, a mi ćemo ovde dodati i kontakte jezika, posebno engleskog kao globalnog jezika sa drugim jezicima sveta.

U ovom radu kontrastivni pristup ćemo ukrstiti sa kognitivnolingvističkim, koji podrazumeva i konceptualizaciju, tj. način razmišljanja, i kulturološku komponentu. Kontrastivna lingvistika se uglavnom fokusira na dva jezika, te stoga dolazi do nalaza u vezi sa finim, preciznim sličnostima i razlikama. To je veoma značajno spomenuti za potrebe ovoga rada budući da se ovde ukazuje na primenu semantičkog okvira u identifikovanju i objašnjavanju posebno finih i delikatnih razlika između engleskog i srpskog jezika, koje mogu biti posebno značajne za nastavu engleskog jezika kao stranog i prevođenje. Studije koje se bave procesom usvajanja drugog jezika pokazuju da je jezički transfer fenomen koji zavisi od više faktora: jezičkih, psiholingvističkih, kontekstualnih, razvojnih i individualnih. Što se tiče jezičkih faktora, utvrđeno je da osnovna pretpostavka *hipoteze kontrastivne analize* prema kojoj razlike u dva jezika dovode do najvećih teškoća u usvajanju, nije sasvim i uvek tačna. Naime, slične strukture u dva jezika mogu dovesti do još većih problema prilikom usvajanja (Ellis 2015: 148–149).

U kontrastivnoj lingvistici često se porede vokabulari, tj. inventari leksičkih reči, u dva jezika. U ovom smislu postoje tri posebno bitna aspekta za izučavanje (o ovome pišu Dirven, Verspoor 1998: 145). Prvo, jezici se razlikuju po inventaru kulturno-specifičnih reči, koje odražavaju specifična kulturološka iskustva jedne jezičke zajednice. Na primer, u poljskom jeziku postoji posebna reč za ‘gulaš od kupusa’ – *bigos*, čiji su neizostavni sastojci i meso, kobasica, povrće i gljive; iako Poljaci *bigos* smatraju svojim nacionalnim specijalitetom, to jelo, sa sličnim nazivom, postoji i u Ukrajini i Litvaniji, na primer. Još jedan primer kulturno specifičnih reči u poljskom jeste *powidla* ‘džem od šljiva’; u japanskom postoji reč *sake* koja označava ‘žestoko alkoholno piće od pirinča’ (primeri su navedeni prema Dirven, Verspoor 1998: 145). U nama bližem kulturološkom području interesantno je ukazati na status *bureka* u Bosni, jer *burek* sadrži mleveno meso, a sve ostalo su *pite* (npr. sa sirom, zeljem). U Srbiji postoji *burek sa mesom*/*sirom*/*zeljem*, ali postoje i pite *sa mesom/sirom/zeljem*, pri čemu se pite razlikuju od bureka po obliku, tj. uvijene su poput puževa, dok se burek tipično peče u okruglom plehu, a komad bureka je trougaonog oblika. *Zelje* se u nekim delovima Hrvatske koristi kao sinonim za *kiseli kupus*.

Drugo, jezici se razlikuju i po broju reči u određenom domenu iskustva, što zavisi od značaja i zastupljenosti tog domena u jednoj kulturi. Na primer, u azijskim jezicima primećena je leksička elabora-

cija u domenu reči za pirinač, u severnolaponskom jeziku ima mnogo reči za različite vrste jelena, snega, tipove smrzavanja i topljenja, dok je za evropske jezike tipična leksička elaboracija u domenu iskazivanja vremena: *clock*, *calendar*, *date*, *second*, *minute*, *hour*, *week*, *Monday*, *June*, … (primeri su navedeni prema Dirven, Verspoor 1998: 145). Leksička elaboracija u pomenutim domenima iskustva u navedenim jezicima ukazuje na to da se u azijskim zemljama konzumira pirinač, da su Laponci gotovo stalno okruženi snegom, tj. zimom, kao i da je u evropskim kulturama protok vremena izuzetno važna životna kategorija. Treće, u svakoj kulturi postoje dominantne, istaknute reči koje odražavaju specifične kulturne obrasce; to su ključne kulturološke reči (Dirven, Verspoor 1998: 145). Na primer, u anglo-kulturi, to su reči *work*, *love* i *freedom*. One su u osnovi mnogih izraza kao što su poslovice, izreke, popularne pesme, naslovi knjiga, te odražavaju dominantne tipove vaspitanja i razmišljanja, koji se zasnivaju na radu, ljubavi i slobodi, čak individualizmu. Wierzbicka (1997) detaljno izučava sponu između jezika i kulture kroz mnoštvo ključnih reči tipičnih za određene kulture, kao što su engleska, nemačka, ruska, poljska i japanska.

Sve navedeno ukazuje na to da se značaj kulture, prirodnog okruženja, i kao rezultat toga specifične percepcije stvarnosti, kao i načina razmišljanja odražava kroz jezik. Stoga, ovde i povezujemo jezik, kulturu i kogniciju. U nastavku će biti predstavljen semantički okvir, kao kognitivnolingvistički pojam pomoću koga će biti objašnjene određene fine, precizne razlike između engleskog i srpskog jezika. Semantički okvir podrazumeva pozivanje kako na kogniciju tako i na kulturološki element.

2.2. Kognitivna semantika i semantički okvir

Kognitivna lingvistika predstavlja pristup izučavanju jezika prema kome je značenje na nivou pojmova; jezik samo odražava ili signalizira značenja sadržana u pojmovima. Stoga, kognitivnolingvistička istraživanja neminovno podrazumevaju vezu između jezika, uma i socio-fizičkog iskustva. U nastavku će biti nabrojane glavne karakteristike kognitivnolingvističkog pristupa (Evans, Green 2006; Geeraerts, Cuyckens 2007: 1). Značenje je najvažnija lingvistička komponenta, što proističe iz stava da je kategorizacija najvažnija funkcija jezika; 2. Pojmovna struktura je iskustveno dostupna, odnosno proizlazi iz čovekovog čulnog, telesnog iskustva u spoljašnjem svetu; 3. Semantička struktura je pojmovna struktura; 4. Značenje je enciklopedijsko; 5. Semantika i pragmatika su neodvojive, tj. ne postoji ključna razlika između osnovnog, semantičkog značenja s jedne strane, i pragmatičkog, kulturološkog, enciklopedijskog, s druge strane; 6. Struktura značenja zavisi od perspektive posmatranja; 7. Značenje se konstruiše.

Ovakav pristup, po kome je jezik u neraskidivoj vezi sa kognicijom, prvenstveno je pronikao iz radova Lakoffa (1987, 1993), Langackera (1987, 1991) i Talmyja (2000). Kognitivna semantika je pre holistički pristup izučavanju jezika u sprezi sa umom i kulturom, nego jedna teorija, jer se u okviru nje iznedrilo nekoliko teorija, a najdominantnije od njih jesu: teorija pojmovnih metafora (Lakoff, Johnson 1980/2003), koja predstavlja metaforu, ali i metonimiju kao kognitivne mehanizme, teorija pojmovnih metonimija, koja razrađuje metonimiju kao kognitivni mehanizam (Radden, Panther 1999; Panther, Thornburg 2000), teorija semantičkih okvira (Fillmore 1985), kognitivna gramatika (Langacker 1987, 1991), koja predstavlja sveobuhvatan model jezika, teorija mentalnih prostora (Fauconnier 1985, 1997) i na njoj zasnovana i razrađena teorija pojmovnog objedinjavanja (Fauconnier, Turner 2002); potonje dve teorije objašnjavaju dinamičke aspekte izvođenja značenja. Svaka od njih ima sebi svojstvenu metodološku aparaturu kao i fokus na određenim strukturama i pojavama koje ispituje. U ovom radu određene pojave iz engleskog i srpskog jezika u kontrastu biće objašnjene iz perspektive teorije semantičkih okvira, te će u nastavku biti objašnjena ova nama relevantna teorija.

2.3. Semantički okvir

Fillmore (1985) je uveo semantički okvir, kao jednu od osnovnih kognitivnih struktura čija je funkcija da organizuje pojmovnu strukturu (druge važne strukture su pojmovna metafora, metonimija i mentalni prostor). Definisao ga je kao istovremeno kognitivnu i kulturološku strukturu znanja budući da predstavlja

shematizaciju iskustva na pojmovnom nivou u dugoročnoj memoriji, čiju organizaciju čine elementi i entiteti iz određenog kulturološkog iskustva. Kövecses (2006: 64) semantički okvir definiše kao strukturisanu mentalnu predstavu neke pojmovne kategorije. Ovako ili slično definisan pojam tokom razvoja kognitivne lingvistike obeležavao se terminima kao što su *skript* (eng. script), *scenario* (eng. scenario), *scena* (eng. scene), *kulturni model* (eng. cultural model), *kognitivni model* (eng. cognitive model), *idealizovani kognitivni model* (eng. idealized cognitive model), *domen* (eng. domain) i *shema* (eng. scheme) (detaljnije videti u Andor 1985). U pitanju su nazivi iz različitih teorijskih pristupa u okviru kognitivne nauke koji upućuju na istu ideju − koherentnu organizaciju čovekovog iskustva. Na primer, da bismo razumeli na prvi pogled nelogičan iskaz: *Ovaj čovek je lisica* važno je imati saznanje ne samo o rečničkim značenjima reči *čovek* i *lisica*, nego i šire, enciklopedijsko značenje, koje obuhvata informaciju o tome da se lisice smatraju prepredenim stvorenjima. Filmor (2014: 73) ističe da semantika okvira pruža osoben pristup značenju reči, principe po kojima se stvaraju nove reči i izrazi, nova značenja reči, a značenja elemenata teksta sklapaju u celovito značenje teksta. Takođe, on naglašava da semantika okvira proizlazi iz tradicije empirijske semantike, i da ističe kontinuitet između jezika i iskustva.

U literaturi se kao ilustrativan primer za objašnjavanje semantičkog okvira obično navodi okvir KUPOPRODAJNE TRANSAKCIJE (eng. COMMERCIAL TRANSACTION), kroz koji se predstavlja jedna od najznačajnih funkcija semantičkog okvira – on predstavlja mentalni kontekst neophodan za razumevanje reči, gramatičkih struktura i odnosa. Na primer, da bismo razumeli povezani niz reči *kupiti, prodati, potrošiti, koštati, platiti, naplatiti, račun, kusur*, *prodavac*, *kupac*, *roba* i sl. moramo se pozvati na okvir sa informacijama o pojmovima koje te reči označavaju. Ovaj okvir sadrži *uloge* koje podrazumevaju učesnike u kupoprodaji, kao što su *kupac, prodavac, roba* i *novac*, ali i *valenciju*, tj. načine na koje se glagoli mogu kombinovati sa drugim rečima, broj i prirodu argumenata ili semantičkih uloga. Na primer, glagol *kupiti* je dvovalentan, te zahteva dva argumenta, *kupca* i *robu*. U okviru su definisani odnosi između argumenata, te tako znamo da se glagol *platiti* odnosi na onaj aspekt okvira KUPOPRODAJNE TRANSAKCIJE koji podrazumeva transfer novca od kupca ka prodavcu. Slično Fillomoreu (1985), Langacker (1987) u svojoj *teoriji o pojmovnim domenima* pokazuje da su pojmovi organizovani u pojmovne domene, za koje kaže da su obavezno kognitivni entiteti: mentalna iskustva, mentalni prostori, pojmovi ili organizovane skupine pojmova. Takođe, ističe da domen predstavlja okvir za razumevanje i upotrebu leksičkih pojmova. Na primer, reči *hot, cold, lukewarm* jesu leksički pojmovi u domenu TEMPERATURE, jer bez razumevanja temperaturnog sistema, ovi izrazi ne bi imali smisla. Langackerova teorija se velikim delom preklapa sa teorijom semantičkih okvira, ali ima donekle drugačiji fokus i nadopunjava je po nekoliko kriterijuma (o ovome detaljnije videti u Evans, Green 2006: 230).

U nastavku će biti predstavljene karakteristike semantičkih okvira koje mi ovde ističemo kao najvažnije za jezičku analizu (o ovome detaljnije pišu Kövecses 2006: 63–78; Evans, Green 2006: 222–229; Lee 2001: 8–12):

(1) Semantički okvir je kako kognitivni tako i kulturološki konstrukt (Kövecses 2006: 69), jer uvek odražava našu percepciju stvarnosti, koja obuhvata i kulturološke elemente ili stereotipe. Otuda i alternativni naziv kulturni model. Na primer, reč *Sunday*/*nedelja* pripada semantičkom okviru DANI U NEDELJI, ali pored ovoga ima i kulturološku komponentu, koja podrazumeva da je to dan u nedelji kada se ne radi, kada čovek koristi slobodno vreme prema svojim afinitetima, tj. dan koji ima drugačiju strukturu od ostalih dana u nedelji.

(2) Semantički okviri su neophodni za interpretaciju značenja reči, tj. reči pripadaju određenom semantičkom okviru i njihova značenja se interpretiraju u odnosu na značenja ostalih reči u datom okviru. Na primer, reč *snow/sneg* pripada okviru PADAVINE, što je podtip okvira VREMENSKE PRILIKE, a njeno značenje određuje se u odnosu na značenja drugih reči u istom okviru, kao što su, na primer, *rain/kiša* i *sleet/susnežica*.

(3) U semantičkom okviru definišu se odnosi između njemu pripadajućih elemenata. Na primer, glagol *platiti* podrazumeva aktivne elemente: *kupac*, *novac* i *prodavac*, dok glagol *prodati* podrazumeva elemente: *prodavac*, *roba* i *novac*. S jedne strane, u okviru se strukturiraju gramatički odnosi između reči, kao što su valencija glagola ili aktiv/pasiv. S druge strane, u okviru se strukturiraju i semantički odnosi između reči. Tako, u okviru PORODICA uspostavljaju se međusobni odnosi između pripadajućih

članova. Žena ima ulogu *majke* u odnosu na *decu*, a *supruge* u odnosu na *muža*. Dečak i devojčica imaju uloge *sina* i *ćerke* u odnosu na *roditelje*, tj. *mamu* i *tatu,* ali *brata* i *sestre* u svom međusobnom odnosu.

(4) Semantički okviri stvaraju određenu perspektivu posmatranja kroz odabir specifičnih reči. Na primer, reči *coast* i *shore* odnose se na deo kopna uz obalu mora, ali *coast* upotrebljava osoba koja je na kopnu, unutar semantičkog okvira KOPNO, dok *shore* upotrebljava osoba koja je na pučini, npr. u brodu ili koja pliva daleko od obale, unutar semantičkog okvira MORE.

(5) Semantički okviri omogućavaju alternativno predstavljanje i doživljavanje određene situacije. Mi bismo ovde istakli da se radi o subjektivnoj proceni ili predstavljanju situacije, što se može nazvati *subjektivnom perspektivizacijom*. Naime, na osnovu semantičkih okvira jedna situacija može se predstaviti na više načina, što objašnjava i slučajeve naizgled nelogičnih negacija. Na primer, za čoveka koji voli novac i vodi računa o potrošnji može se reći da je *stingy*, prema okviru DAVANJA I DELJENJA, što ima negativnu implikaciju, ili se može reći da je *thrifty*, prema okviru VOĐENJA FINANSIJA, što ima pozitivnu konotaciju. Upravo zbog ovoga iskaz poput sledećeg nije nelogičan niti kontradiktoran: *He isn`t stingy. He`s thrifty* (primer je preuzet iz Evans, Green 2006: 230).

(6) Pojam semantičkog okvira je višedimenzionalan. Reči imaju značenja u odnosu na okvir kome pripadaju. Mnoge reči, a posebno polisemne, mogu biti povezane sa više semantičkih okvira. Tako, reč *majka/mother* tipično pripada semantičkom okviru BIOLOŠKI SRODNIČKI ODNOSI, što je genetski okvir, kao u primeru *Milica je Markova majka*. Međutim, majka može imati i drugačije značenje 'žena koja je usvojila dete i brine se o njemu', kao u primeru: *Milica je Marku oduvek bila više od prave majke*, *iako ga je usvojila*. Reč *majka* u ovom značenju pripada semantičkom okviru koji se tiče ponašanja i funkcije iz društvene perspektive, tj. u pitanju je okvir DRUŠTVENA ULOGA.

(7) Semantički okvir je povezan je i sa pojmom prototipa. U prethodnom primeru, prvonavedeno značenje 'biološke majke' je najistaknutije i prototipsko značenje reči *majka*. Nadalje, ako pogledamo semantički okvir SPORT, tu će se verovatno košarka i fudbal izdvojiti kao prvi na koje pomislimo, barem u srpskoj kulturi. U engleskoj kulturi tipični sportovi su kriket, fudbal, tenis, golf i jahanje.

(8) Poseban tip jeste *okvir govornih događaja* (eng. speech event frame), koji strukturira diskurs ili kontekst komunikacione situacije. On sadrži strukturirano shematsko znanje koje se odnosi na tip konteksta, tj. registar u kome se odvija komunikacija, a ono uključuje tipične reči, gramatičke strukture i diskursne formule, što je blisko domenu pragmatike. Stoga ih je bolje nazvati *diskursni semantički okviri*. Tako, različiti su diskursni okviri za, na primer, bajke, usmenu komunikaciju, poslovnu korespondenciju, akademska predavanja, novinske izveštaje, itd. Svaki od ovih okvira sadrži informacije o stilovima ili registrima upotrebe jezika, tj. o strukturi i tipičnim jezičkim strukturama. Na primer, bajke počinju izrazima: *Bio jednom jedan …* ili *Nekada davno*; usmena, neformalna komunikacija obično otpočinje izrazima *Ćao! Kako si?*, i sl.

3. SEMANTIČKI OKVIR U KONTRASTIVNOJ ANALIZI ENGLESKOG I SRPSKOG JEZIKA

U ovom radu, budući da se bavi kontrastivnom analizom, naglasak je na tome da semantički okvir nije samo kognitivni, nego obavezno i kulturološki konstrukt. Želi se pokazati da se primenom semantičkog okvira mogu objasniti fine razlike između delimično ekvivalentnih struktura u dva jezika.

U kontekstu izdvajanja najvažnijih karakteristika semantičkih okvira, u kontrastivnoj jezičkoj analizi posebno ćemo obratiti pažnju na sledeće specifičnosti engleskog i srpskog jezika:

- postojanje pojmova u istom semantičkom okviru u dva jezika, njihovo grupisanje i leksikalizacije,
- višedimenzionalnost okvira i leksikalizacije,
- perspektiva posmatranja u određenom okviru i leksikalizacije,
- fokusiranje u određenom okviru i leksikalizacije,
- diskursni semantički okviri i leksikalizacije.

Uočene razlike biće ilustrovane reprezentativnim primerima u oba jezika.

(1) *Drugačije leksikalizacije u dva jezika unutar istog semantičkog okvira*. Isti semantički okvir je često drugačije organizovan i izdeljen u engleskom i srpskom jeziku, što se odražava kroz drugačije leksikalizacije. Ova pojava je rezultat kulturoloških specifičnosti ili različitog tipičnog prirodnog, fizičkog okruženja. Semantički okviri čiji se sadržaji razlikuju kulturološki jesu, na primer: UNIVERZITETSKI SISTEM, POLITIČKI SISTEM, SISTEM OSNOVNOG OBRAZOVANJA, PRIVREDA, PORODICA, i sl. … S druge strane, tipičan okvir kod kojeg su razlike uslovljene prirodnim, fizičkim okruženjem jeste, na primer, okvir VREMENSKI USLOVI i različiti podokviri unutar njega, kao što su, recimo, PADAVINE i OBLAČNOST. Ako izdvojimo podokvir KIŠA, videćemo da u njemu ima više reči u engleskom jeziku nego u srpskom, jer je područje Britanije poznato po kišovitim vremenskim uslovima. U srpskom jeziku u ovom okviru su sledeće reči: *kiša* (im.), *padati* (gl.), *sipiti* (gl.), *pljuštati* (gl.), *provala oblaka.* U engleskom jeziku, ovom okviru pripadaju sledeće reči: *rain* (im., gl.), *mizzle* (im., gl.), *drizzle* (im., gl.), *fall* (gl.), *bucket* (*down*) (gl.), *torrential rain* (im.), *downpour* (im.), *cloudburst* (im.) *pour down* (fr. gl.), *it's raining cats and dogs* (idiom).
Interesantno je usmeriti pažnju i na okvir HRANE, koji je nezaobilazan deo našeg svakodnevnog iskustva, a razlike se mogu pripisati kako kulturološkim specifičnostima tako i prirodnom okruženju. Ako ga suzimo na tipičnu hranu engleskoj i srpskoj kulturi, doći ćemo do sledećih saznanja. Ovaj okvir u engleskom jeziku isparcelisan je tako da sadrži sledeće ključne pojmove i reči, koji predstavljaju tradicionalna jela u engleskoj kulturi; neka od njih su sledeća: *fish and chips* ('riba i pomfrit'), *Yorkshire pudding* ('okruglasti hlepčići koji se jedu uz meso'), *Sunday roast* ('jelo koje se sastoji iz pečenog mesa, pečenog krompira, jorkširksih hlepčića, punjenja i povrća'), *toad in the hole* ('jelo koje se sastoji iz smese za jorkširski puding u koju su umetnute kobasice, a uz to se servira i sos za meso i povrće'), *steak and kidney pie* ('pita sa govedinom, bubrezima, prženim lukom i sosom od mesa'), *shepherd's pie/cottage pie* ('pita sa mlevenom jagnjetinom/teletinom, šargarepom, paradajzom, lukom, i krompirom od gore'). S druge strane pomenuti okvir u srpskom jeziku sadrži tradicionalna jela, koja ne postoje u engleskom jeziku i kulturi, kao što su, na primer: *sarma*, *pljeskavica*, *ćevapi*, *ražnjići*, *Karađorđeva šnicla*, *mućkalica*, *burek*, *gibanica*, *kajmak*, *čvarci*.

U cilju ilustrovanja drugačijih konceptualizacija i leksikalizacija unutar istog sematičkog okvira u engleskom i srpskom jeziku, odlučili smo da detaljnije razmotrimo okvir PORODICA, koji sadrži pojmove LJUDI sa ulogama zasnovanim na različitim rodbinskim odnosima, jer je to aspekt našeg iskustva kroz koji se manifestuju delikatne, ali značajne razlike. U srpskom jeziku ovaj semantički okvir je znatno bogatiji nego u engleskom, tj. postoji razgranata mreža reči za rodbinske odnose, mnogo razvijenija od one u engleskom, što ukazuje na toplije i prisnije rodbinske odnose u srpskoj kulturi. Naime, veći broj reči u srpskom jeziku implicira važnost svake od pojedinačnih porodičnih uloga. To govori u prilog činjenici da se u srpskoj kulturi više neguju odnosi sa svakom osobom u rodbinskim ulogama ponaosob. Kao ilustraciju za ovaj fenomen prikazaćemo neke od važnih odnosa na porodičnom stablu koji se razlikuju u dva jezika, a počećemo sa direktnim rodbinskim odnosima različitih generacija: *sin* (eng. *son*), *ćerka* (eng. *daughter*); *otac* (eng. *father*), *majka* (eng. *mother*), *deda* (eng. *grandfather*), *baba* (eng. *grandmother*), *pradeda* (eng. *great- grandfather*), *prababa* (eng. *great-grandmother*), *čukundeda* (*great-great--grandfather*), *čukunbaba* (*great-great-grandmother*); nadalje u srpskom jeziku nižu se, po generacijama sledeće reči, dok u engleskom jeziku za svaku generaciju unazad dodaje se *great-*: *navrdeda*, *navrbaba*; *kurđel*, *kurđela*; *askurđel*, *askurđela*; *kurđun*, *kurđuna*; *kurlebalo*, *kurlebala*; *sukurdol*, *sukurdola*; *sudepač*, *sudepača*; *parđupan*, *parđupana*; *ožmikura*, *ožmikurka*; *kurajber*, *kurajbera*; *sajkatava*, *sajkatavka*; *beli orao*, *bela pčela*. Međutim, u svakodnevnom jeziku u srpskom jeziku reči za rodbinske odnose starije od linije čukundede i čukunbabe gotovo se ne upotrebljavaju. Interesantno je ukazati na to da u srpskom jeziku postoje reči *baba* i *deda*, kojima odgovaraju reči *grandmother* i *grandfather*, ali u engleskom postoji i reč koja obuhvata *babu* i *dedu* kao celinu, *grandparents*, što u srpskom jeziku nije slučaj. Dakle, u srpskom jeziku zastupljena je samo posebna leksikalizacija za babu i dedu, što govori o njihovom pojedinačnom značaju i ulozi u porodici.

Sledeća kategorija jesu bračni rodbinski odnosi. U srpskom jeziku postoje pojedinačne reči koje označavaju mušku i žensku stranu rodbinskih odnosa na roditeljskoj srodničkoj liniji: *stric – strina* 'tatin brat i njegova žena', *ujak – ujna* 'mamin brat i njegova žena', *tetka – teča* 'mamina ili tatina sestra i njegova žena'. Za sve ove odnose u engleskom jeziku postoje samo dve reči – *uncle* za muške članove ovih odnosa (*stric*, *ujak*, *teča*) i *aunt* za ženske članove ovih odnosa (*strina*, *ujna*, *tetka*).

Još jedna kategorija jesu direktni rođački odnosi iste generacije. Na ovom nivou u engleskom jeziku, pored reči *brother* i *sister*, čemu odgovaraju *brat* i *sestra* u srpskom jeziku, postoji i reč *sibling*, koja se odnosi na 'brata ili sestru', bez obzira na to da li je dečak ili devojčica.Važno je ukazati i na slobodniju upotrebu reči *brat* i *sestra* u srpskom jeziku. U prototipskom značenju, one se odnose, kao i njima ekvivalentne engleske reči *brother* i *sister*, 'na rođenog brata ili sestru'; međutim, u svakodnevnom govoru upotrebljavaju se i slobodnije, za 'brata ili sestru od tetke, ujaka ili strica', te se uobičajeno kaže *brat/sestra* uz moguću postmodifikaciju *od* + *srodnik* (*tetke*, *ujaka*, …). Ovo, opet, ukazuje na bliže emotivne odnose između srodnika u srpskoj kulturi. U engleskom jeziku ovi odnosi se izražavaju rečju *cousin*, čiji ekvivalenti u srpskom jeziku jesu *rođak/rođaka*.

Nadalje, rodbinski odnosi prvog kolena, tj. oni koji imaju istog dedu, babu ili oboje izgledaju ovako. U engleskom jeziku reč *nephew* ima značenje 'the son of your brother or sister, or the son of your husband's or wife's brother or sister', i po analogiji sa njom reč koja označava žensku osobu *niece* ima značenje 'the daughter of your brother or sister, or the daughter of your wife's or husband's brother or sister'. S druge strane, u srpskom jeziku leksikalizacije ovog dela porodičnog stabla su konkretnije budući da *nećak* i *bratanac* označavaju 'bratovljevog sina', a *sestrić* 'sestrinog sina'. Isto važi i za decu ženskog roda: *nećaka* ili *bratanica* je 'bratovljeva ćerka', a *sestričina* je 'sestrina ćerka'. Treba skrenuti pažnju i na reči *bratić*, *bratanac* i *sinovac* (ranije se koristila i reč *bratučed*), koje se koriste da označe rođaka prvog kolena i to 'sina nečijeg strica ili tetke', i analogno tome na reči *bratanica*, *sinovica* (ranije i *bratičina*), kojima se označava 'ćerka nečijeg strica ili tetke'.

Na kraju, interesantno je razmotriti i posebno razgranatu mrežu pojmova, pa shodno tome i reči u srpskom jeziku koje označavaju bračne generacijske odnose, što se u engleskom jeziku jednostavno označava rečju *in-laws*, u varijacijama *mother-in-law*, naspram koje u srpskom jeziku postoje dve reči – *svekrva* i *tašta*, *father-in-law*, naspram koje u srpskom jeziku takođe postoje dve reči – *svekar* i *tast.* Međutim, srpski ekvivalenti engleskog *brother-in-law* i *sister-in-law* su brojniji i pokrivaju još raznorodnije i složenije odnose između članova dve porodice koje su brakom dvoje ljudi uspostavili rodbinske veze. Konkretno, *brother-in-law* ima sledeća značenja: 1) 'the brother of your husband or wife', što u srpskom jeziku pokrivaju reči *šurak* 'suprugin brat' i *dever* 'muževljev brat' i 2) 'the husband of your sister', što u srpskom jeziku izražava reč *zet* 'ćerkin ili sestrin muž' i 3) 'the husband of your wife's sister' – *pašenog/pašanac* 'muž ženine sestre'. S druge strane, *sister-in-law* ima sledeća značenja: 1) 'the sister of your husband or wife' – *svastika* 'ženina sestra', *zaova* 'muževljeva sestra', 2) 'your brother's wife' – *snaja* 'žena sina, unuka ili brata', 3) 'the wife of the brother of your husband or wife' – *šurnjaja* 'žena brata vaše žene', *jetrva* 'žena brata vašeg muža'.

U srpskom jeziku interesantne su i reči *prijatelj* i *prija*. *Prijatelj* označava 'očeve supružnika', a *prija* 'njihove majke'. Ove reči imaju i implikacije koje se odnose na pretpostavljeni ili preporučeni međusobni odnos između tasta/tašte, s jedne strane iz perspektive muža, i svekra/svekrve, s druge strane iz perspektive žene, koji treba da se zasniva na prijateljstvu, dobronamernosti i blagonaklonosti.

Najzad, može se zaključiti da mlađe generacije, posebno u gradskim sredinama u svakodnevnoj jezičkoj upotrebi ne koriste mnogo neke od raznovsnih izraza za složene rodbinske odnose u srpskom jeziku, pa čak i ne znaju tačna značenja nekih od njih (npr. *svastika*, *šurnjaja*, *jetrva*, *pašenog*, *bratanac*/*bratanica*, *sinovac*/*sinovica*). Ovi precizni nazivi znatno više se koriste i dalje u ruralnim sredinama, što govori o promeni, tj. slabljenju rodbinskih odnosa i kontakata u modernom društvu pod uticajem urbanih trendova. U modernom urbanom srpskom društvu češće se koriste analitički izrazi tipa *muž ženine sestre, sin mog stric*a, *sestra mog muža*, *sestra moje žene* nego *pašenog*, *bratić*, *zaova*, *svastika*, prema redosledu navođenja, što svedoči o postojanju kulturnih promena i paralelnih supkultura.

(2) *Drugačija perspektiva posmatranja unutar istog semantičkog okvira*. Još jedna veoma važna karakteristika semantičkih okvira tiče se perspektive posmatranja kroz odabir određenih reči, što će biti obrazloženo kroz ekvivalentne reprezentativne primere u dva upoređena jezika. Naime, reči aktiviraju određene delove semantičkog okvira, tj. specifične odnose između elemenata, što dovodi i do uspostavljanja drugačije perspektive. Na primer, semantički okvir UPRAVLJANJE FINANSIJAMA u engleskom jeziku uključuje glagol *earn*, koji aktivira čoveka koji radi i za uzvrat prima novac, i glagol *spend*, koji aktivira

čoveka koji troši novac. U srpskom jeziku njima ekvivalentni glagoli izražavaju identičnu perspektivu: *zaraditi* je ekvivalent glagola *earn*, dok (*po*)*trošiti* odgovara engleskom *spend.* Radi se o razlikama u dve perspektive – dobijanje novca za rad i voljno trošenje novca, koje se leksikalizuju analogno u oba jezika. U pitanju su iste konceptualizacije i ekvivalentne leksikalizacije u engleskom i srpskom jeziku.

Drugačiju situaciju u dva jezika ilustruje, na primer, okvir DAVANJA. U engleskom jeziku u ovom okviru nalaze se glagoli *lend* i *borrow*, koji izražavaju različite prespektive iste radnje – *lend* odražava perspektivu onoga ko ima i daje nešto (*John lent Mary 50 euros*), dok *borrow* odražava perspektivu onoga kome nešto nedostaje, te to dobija od nekog drugog (*Mary borrowed 50 euros from John*). S druge strane, u srpskom jeziku glagol *pozajmiti* odražava obe perspektive, kako davaoca tako i primaoca (*Džon je pozajmio 50 evra Meri; Meri je pozajmila 50 evra od Džona*).

Slično ovome, u engleskom jeziku u semantičkom okviru UČENJE nalazi se glagol *teach*, koji izražava perspektivu nastavnika koji prenosi znanje, i glagol *learn*, koji predstavlja perspektivu učenika, koji prima znanje (*John teaches Maths*; *John is learning Maths*). U srpskom jeziku postoji glagol *učiti*, koji obuhvata obe perspektive (*Marko uči matematiku*, *Ovaj nastavnik uči* (*podučava*) *đake matematiku*).

Pored glagola, koji izražavaju različitu perspektivu aktivacijom drugačijih argumenata, i druge jezičke jedinice, kao, na primer, imenice i predlozi, ali i idiomi mogu izražavati drugačiju perspektivu kroz aktivaciju određenih elemenata ili konotacija. Na primer, u engleskom jeziku koristi se imenica *ground*, za 'zemlju, tj. površinu zemlje', iz perspektive gledanja od gore, na primer, iz aviona (*I can see the ground*), dok se imenica *land*, koristi takođe za 'zemlju', ali iz perspektive nekoga ko je na pučini, na primer u brodu (*I can see the land*). U srpskom jeziku, reč *zemlja* može se upotrebiti za obe perspektive: *Vidim zemlju*, i iz aviona, iz broda, iako postoje i preciznije reči, *tlo* za visinsku perspektivu (*Vidim tlo*, iz aviona), a *kopno* za vodenu perspektivu (*Vidim kopno*) (engleski primeri sa *ground* i *land* navedeni su prema Lee 2001: 15). Nadalje, u okviru UNIVERZITETSKA ZVANJA u engleskom jeziku, u američkoj kulturi, dva najviša univerzitetska zvanja imenuju se rečima *associate professor* i *full professor*, u čijoj osnovi je pojam DELIMIČNE ili POTPUNE PRIPADNOSTI, dok su ekvivalentne reči u srpskom jeziku *vanredni profesor* i *redovni profesor*, tj. bazirani su na pojmu UOBIČAJENOSTI/REDOVNOSTI.

Zatim, kada se govori o delu grada, u engleskom jeziku se koristi predlog *in*, tj. deo grada, kao i sam grad, konceptualizuje se kao SADRŽATELJ: *I live in Covent Garden/Notting Hill. I work in the City/Manhattan*. S druge strane, u srpskom jeziku kada se govori o delu grada upotrebljava se predlog *na*, tj. deo grada se konceptualizuju kao POVRŠINA: *Živim na Vračaru/Dorćolu/Grbavici/Limanu*. Nasuprot ovome, grad se konceptualizuje kao SADRŽATELJ: *Živim u Beogradu/Novom Sadu*.

Drugačija perspektivizacija u istom okviru u engleskom i srpskom jeziku može se odraziti, na primer, i u nekim ekvivalentnim idiomima, kao što su *catch somene's eye* (*I tried* to *catch the waiter's eye, so we could order*) – (*za*)*pasti nekome u oči* (*Njegov nov audi svima pada u oči*) u značenju 'privući nečiju pažnju'. Engleski idiom dobijanje pažnje predstavlja aktivno, kroz glagol *catch* 'hvatati, uhvatiti', koji podrazumeva da se aktivno trudimo da nešto uhvatimo, dok srpski idiom isto to konceptualizuje pasivno, kroz glagol (*za*)*pasti*, koji implicira slučajnost, tj. nešto je palo, pa nam je zato privuklo pažnju.

(3) *Drugačije fokusiranje/isticanje.* Jedna od razlika između engleskog i srpskog jezika tiče se drugačijeg fokusiranja određenih aspekata istog pojma ili situacije. Drugim rečima, iako određeni pojmovi postoje kao takvi i iako su leksikalizovani u oba jezika, dolazi do drugačijeg fokusiranja ili isticanja u konkretnoj upotrebi jezika. U ovom smislu možemo uporediti reč *arm*, koja označava 'deo tela od ramena na dole do šaka, uključujući i njih'. Ekvivalentna srpska reč je *ruka*. S druge strane u engleskom postoji reč *hand*, čiji je ekvivalent *šaka* u srpskom jeziku. Međutim, u engleskom jeziku upotreba reči *arm* i *hand* preciznija je nego u srpskom, tj. *šaka* je istaknutija u engleskom nego u srpskom. Na primer, u engleskom jeziku postoje sledeći izrazi: *They were holding hands*. *She put her hands over her eyes*. *To shake hands*. U srpskom jeziku, u ekvivalentnim izrazima upotrebljava se reč *ruka* iako je u pitanju pojam ŠAKE, koji je leksikalizovan: *Držali su se za ruke* (a ne *šake*, kao u engleskom); *Stavila je ruke preko očiju* (a ne *šake*); *rukovati se* (a ne *šakovati se*). Ovu pojavu ilustrovaćemo još jednim primerom, upotrebom predloga. Zatim, kada želimo da uputimo na ono što je predstavljeno na slici ili fotografiji, u engleskom se upotrebljava predlog *in* (srp. *u*): *I see your mom in that picture*! dok se u srpskom upotre-

bljava predlog *na*: *Vidim ti mamu na slici*! Drugim rečima, slika/fotografija u engleskom konceptualizuje se kao SADRŽATELJ, a fokus je na onome što je unutar uokvirenog platna. S druge strane, u srpskom slika se konceptualizuje kao POVRŠINA, te je fokus na onome što je na površini platna ili papira, tj. onome što je naslikano je odozgo.

(4) *Subjektivna perspektivizacija – analogije među semantičkim okvirima u dva jezika*. Jedna situacija može se pojmovno predstaviti, a onda i jezički izraziti na više načina u zavisnosti od aktiviranja određenog semantičkog okvira. Na primer, za osobu koja nerado troši novac ili veoma vodi računa o potrošnji neko će reći da je *stingy*, što pripada okviru DAVANJE I DELJENJE, i tu ima negativnu konotaciju, dok će neko drugi reći da je *thrifty*, što pripada okviru UPRAVLJANJE FINANSIJAMA, i tu ima pozitivnu konotaciju, jer se odnosi na racionalnu potrošnju novca. U srpskom jeziku postoje ekvivalentne reči koje takođe pripadaju navedenim semantičkim okvirima prema redosledu navođenja, *škrt* (eng. *stingy*) i *štedljiv* (eng. *thrifty*) i predstavljaju govornikovu vizuru posmatranja. Slično ovome, u istom semantičkom okviru, ali sada za osobu koja voli da troši novac, mogu se upotrebiti reči *generous*, tj. *velikodušan*, unutar okvira DAVANJE I DELJENJE, odnosno *wasteful*, tj. *rasipan*, unutar okvira UPRAVLJANJE FINANSIJAMA. Ilustracije radi, možemo dati još jedan primer. Postoji više reči koje se mogu upotrebiti za osobu, posebno ženskog roda, koja je mršava. Tako, u semantičkom okviru ZDRAVLJE jesu reči *skinny* i *bony* u engleskom, i (*pre*)*mršav* u srpskom, pri čemu se akcenat stavlja na to da žena izgleda neuhranjeno, dok u semantičkom okviru FIZIČKI IZGLED to bi bile reči *slender* i *slim* u engleskom i *vitak* u srpskom, pri čemu je akcenat na kulturološkom trendu u modi ka velikoj mršavosti koja se smatra idealom lepote.

(5) *Specifičnosti leksikalizacija u određenim semantičkim okvirima*. U ovom smislu mogu se izdvojiti dva trenda ili pojave. Prvo, određen pojam može postojati u obe kulture, ali bez leksikalizacija u oba jezika. Na primer, u engleskom jeziku postoji pojam, ali ne i reč za deo lica između gornje usne i nosa, koji se u srpskom naziva *nausnica*. U engleskom postoji reč samo za taj deo lica kada je prekriven dlakama – *moustache* (engleski primer je iz Evans, Green 2006: 159)

Druga pojava odnosi se na jezičko pozajmljivanje, konkretno na preuzimanje reči iz engleskog jezika u jezičkim kontaktima. Ovo se dešava pod uticajem globalizacije i ogromnog uticaja anglofonih kultura na druge delove sveta, pa tako i na srpsku jezičku i kulturološku zajednicu. Prvo, postoje kulturno specifične reči za anglo-kulturu, i one u ovom međujezičkom smislu nisu posebno interesantne, jer ih upotrebljavamo retko, samo kada govorimo o običajima i pojmovima iz te kulture; na primer *hagis* (eng. *haggis*) 'specifična škotska hrana od iznutrica ovce', *poridž* (eng. *porridge*) 'ovsena kaša', *kilt* (eng. *kilt*) 'škotska suknja sa tipičnom tartan-šarom, koju tradicionalno nose muškarci'. Ipak, posebno su značajne i interesantne za međujezička ispitivanja *kulturno ekspanzivne reči* „koje pripadaju opštem vokabularu i koje su kulturološki ili neobeležene, ili obeležene, ali s tendencijom širenja u druge kulture" (Prćić 2019: 176). To su reči kao, na primer, *brauzer* od *browser*, internet od *Internet*, *sapunica* od *soap opera*. Kulturno ekspanzivne reči uvode nove životne trendove i pojmove, te time obogaćuju postojeće semantičke okvire ili čak utiču na uvođenje novih u srpskom jeziku.

Radi ilustracije ovog fenomena kao i njegovog značaja usled velike zastupljenosti spomenućemo nekoliko novijih reči ovog tipa. Na primer, u srpskom jeziku pojavio se glagol *minglovati* (eng. *mingle*) u značenju 'kretati se od jedne do druge grupe ljudi i uspostavljati površnu komunikaciju na nekom društvenom događaju' i izvedena imenica *minglovanje*, čime se obogaćuje semantički okvir DRUŠTVENI ŽIVOT, koji podrazumeva već uvrežene pojmove i reči kao što su: *izlaziti*, *kafenisati*, *žurkisati* (*ići na žurku*), *drug*, *prijatelj*, *kolega*, i sl. Zatim, neke od novijih reči su i glagoli *lajkovati* (eng. *like*) i *hejtovati* (eng. *hate*) u značenju 'pokazati da vam se nešto sviđa, tj. ne sviđa pritiskanjem ikonice na vebsajtu društvene platforme', čime se obogaćuje okvir KOMUNIKACIJA, koji već sadrži pojmove i reči kao što su *telefonirati*, *usmeno razgovarati*, *slati imejl*, i sl.

Veoma velik uticaj engleskog jezika na srpski kroz leksičko pozajmljivanje primetan je u okviru HRANE, kroz preuzimanje mnogih jela iz anglofone kulture, kao što su, na primer, *kornfleks* (eng. *cornflakes*), *hamburger* (eng. *hamburger*), *fišburger* (eng. *fish burger*), *milkšejk* (eng. *milkshake*), *mafin* (eng. *muffin*). Kod nekih anglicizama dolazi do pomeranja značenja; na primer, *đus* (eng. *juice*) u srpskom jeziku znači 'sok od narandže', dok je *juice* u engleskom jeziku 'sok od bilo koje vrste voća'; *marmela-*

da (eng. *marmalade*) se u srpskom jeziku koristi kao sinonim za *džem* i *pekmez* od bilo kog voća, dok se izvorna engleska reč *marmalade* odnosi samo na 'džem od narandže i/ili limuna'.

Zatim, imenice *frilenser* (eng. *freelancer*), koja označava 'osobu koja samostalno radi za više kompanija' i *HR menadžer* (eng. *human resources manager*), koja označava 'osobu u kompaniji koja raspoređuje ljude za određene vrste poslova' obogaćuju semantički okvir ZANIMANJE, koji već sadrži pojmove i reči poput: *nastavnik*, *bankar*, *knjigovođa*, *lekar*, *pekar*, i sl. Nadalje, glagol *spinovati* (eng. *spin*) označava 'plasiranje izokrenute, netačne informacije javnosti, obično u sferi politike i poslovanja', te obogaćuje okvir IZVEŠTAVANJE JAVNOSTI, koji već sadrži pojmove i reči kao što su: *obaveštavati*, *izveštavati*, *vesti*, *vremenska prognoza*, i sl. Milošević, Ćirić (2017) izdvajaju i komentarišu mnoge reči koje u skorije vreme koristimo u srpskom jeziku pod uticajem engleskog, a tu pojavu nazivaju *novogovor*. Neki od primera jesu: *brenč menadžer*, *copycat*, *event menadžer*, *haktivista*, *spojlovanje*, …(primeri su navedeni u obliku u kom ih beleže Milošević, Ćirić 2017).

(6) *Višedimenzionalnost semantičkih okvira i posledično prenošenje mehanizma polisemičnosti iz engleskog jezika u srpski*. Kao što je naznačeno, reči formiraju značenja u odnosu na semantički okvir kome pripadaju, te polisemne reči zapravo prirodno pokazuju pripadnost više okvira, što se može održavati i na međujezičkom, međusemantičkom nivou, posebno u slučaju kulturno ekspanzivnih reči. Na primer, prvo značenje reči *virus* (eng. *virus*) i u engleskom i u srpskom jeziku odnosi se na 'minijaturni živi organizam manji od bakterije koji može prodreti u organizam i izazvati bolest' i pripada semantičkom okviru ZDRAVSTVENO STANJE, dok se drugo značenje ove reči odnosi na 'kompjuterski program koji se prenosi preko drugih programa, brzo umnožava i često dovodi do oštećenja ili uništenja pohranjenih podataka ili hardvera' (Vasić, Prćić, Nejgebauer 2018: 273) i pripada semantičkom okviru KOMPJUTERI. Interesantno je da je srpska reč po analogiji sa engleskom takođe razvila ovo značenje u semantičkom okviru KOMPJUTERI. Slično važi i za reč *mouse*, tj. *miš* u srpskom, čije je osnovno značenje vezano za semantički okvir ŽIVOTINJE, dok je drugo značenje, opet, vezano za okvir KOMPJUTERI, sa značenjem 'mali uređaj koji se pokreće rukom i daje instrukcije kompjuteru'. Navedimo još jedan primer van pomenutog okvira. Na primer, prvo značenje prideva *funny* pripada semantičkom okviru ZABAVA, a odgovara joj reč *smešan* u srpskom jeziku (*It's a very funny film. Taj film je veoma smešan*). Međutim, drugo značenje reči *funny* pripada okviru NEOBIČNI DOGAĐAJI, a odgovaraju joj srpski pridevi *neobičan* i *čudan*, tj. druge reči (*The washing machine is making a funny noise. Mašina za pranje veša proizvodi neki čudan/neobičan zvuk*.). U ovom slučaju jedna engleska polisemna reč pripada dvama okvirima, dok se u srpskom jeziku kao ekvivalenti javljaju dve reči, koje pripadaju različitim semantičkim okvirima.

(7) *Isti diskursni semantički okviri, ali drugačije diskursne formule*. Semantički okviri objašnjavaju kako semantičke, tako i pragmatičke i stilističke fenomene, što je posebno interesantno u kontrastivnoj jezičkoj analizi, a povezano je sa specifičnim kulturološkim modelima. U nastavku će biti predstavljeno nekoliko primera. Semantički okvir UPOZNAVANJE sadrži drugačije diskursne formule, ili uobičajene izraze u dva jezika. Prilikom upoznavanja u engleskom jeziku koristi se izraz *My name is John*, dok su u srpskom jeziku uobičajeni izrazi *Ja sam Marko* ili *Zovem se Marko*, a NE *Moje ime je Marko*. U semantičkom okviru FORMALNA KORESPONDENCIJA u engleskom jeziku, formalno, npr. poslovno pismo ili imejl tipično počinje strukturom: *Dear Mr/Ms Johnson* ili *To Whom it May Concern* ukoliko ne znamo ime osobe kojoj pišemo, a završava izrazom *Yours sincerely, John Smith,* dok u srpskom jeziku počinje sa *Poštovani gospodine/gospođo Marković*, a NE *Dragi X*, po analogiji sa engleskim, a završava sa *S poštovanjem, Marko Marković*, a NE *Iskreno*, po analogiji sa engleskim. Nadalje, u semantičkom okviru ZAHTEVANJE, što povezujemo sa direktivom kao tipom govornog čina, u engleskom jeziku koriste se izrazi kojima se ublažavaju direktni zahtevi, kao što su, na primer, *please: Close the door, please*, indirektna pitanja sa *would/could*: *Could you be more more specific, please? Would you be so kind to close the door?* U srpskom jeziku molbe i zahtevi izražavaju se direktnije: *Zatvorite vrata* (, *molim Vas*), *Budite konkretniji* (, *molim Vas*), *Hoćete li zatvoriti vrata* (, *molim Vas*)? Drugim rečima, princip učtivosti se drugačije manifestuje u dva jezika. Panić Kavgić (2019), koja detaljno izučava učtivost pri neslaganju i slaganju u engleskom i srpskom jeziku, zaključuje da je stepen direktnosti prevedenog iskaza u srpskom jeziku gotovo po pravilu viši od izvornog teksta na engleskom jeziku (Panić Kavgić

2019: 344). Nadalje, u semantičkom okviru BAJKE, opet, postoje ustaljeni izrazi. U engleskom jeziku, to je *Once upon a time* …, a u srpskom *Bio je/beše nekada davno*.

4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U ovom radu opisana je teorija semantičkih okvira, a novina koja je uvedena tiče se ukazivanja na mogućnost primene ove teorije u kontrastivnoj jezičkoj analizi, što je potkrepljeno primerima iz engleskog i srpskog jezika. U radu se insistira na kulturološkoj dimenziji okvira, što je u skladu sa Filmorovim (2014) isticanjem kontinuiteta između jezika i iskustva, kao i Wierzbickinim (1997: 1–2) insistiranjem na veoma bliskoj vezi između života jednog društva i leksikona odgovarajućeg jezika, kao i vezi između materijalne kulture, ljudskih vrednosti i načina razmišljanja o životu.

Analiza pokazuje da fine leksičke razlike između engleskog i srpskog jezika jesu motivisane različitim iskustvom govornika dve jezičke zajednice, što rezultira različitom organizacijom unutar istovetnog semantičkog okvira u ta dva iskustvena i kulturološka ambijenta. Pokazano je da reči formiraju značenja unutar okvira u suodnosu prema drugim rečima u istom okviru, da dolazi do različitih leksikalizacija u istovetnim semantičkim okvirima u engleskom i srpskom usled različitog statusa određenih pojmova u dve kulture, različite objektivne ili subjektivne perspektivizacije, kao i različitog fokusiranja određenih aspekata pojmova. Pored ovoga, polisemija se dovodi u vezu sa zastupljenosti jedne reči u više okvira. Pokazano je i da se fenomen jezičkog pozajmljivanja može tumačiti iz perspektive okvira budući da se posmatra kao obogaćivanje konkretnih okvira novim pojmovima i rečima za njihovo izražavanje putem pojmovnog transfera, o kome piše Ellis (2015: 23, 150). Konačno, ukazano je i na to kako se odabir drugačijih tipičnih kanonizovanih struktura, tipa diskursnih formula, u dva jezika može objasniti pozivanjem na diskursne semantičke okvire. Dakle, kontrastivna jezička izučavanja tipično su usmerena na strukturne razlike između dva jezika, dok se u ovom radu površinski, jezički nivo povezuje sa dubinskim, pojmovnim, tj. pokazuje se kako semantički okvir, kao pojmovna struktura, utiče na i objašnjava ekvivalentne jezičke strukture u engleskom i srpskom. Kontrastivnim istraživanjima bave se lingvisti, koji su najčešće istovremeno i nastavnici stranog jezika, i prevodioci, te teorijske analize mogu imati i praktičnu primenu za razumevanje međujezičkih pojava, koje se mogu upotrebiti u nastavi i prevođenju.

LITERATURA

Andor, J. (1985). On the Psychological Relevance of Frames. *Quaderni di Semantica*, 6, 222–221.

Dirven, R., Verspoor, M. (1998). *Cognitive Exploration of Language and Linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Ellis, R. (2015). *Understanding Second Language Acquisition*. 2nd edition. Oxford: Oxford University Press.

Evans, V., Green, M. (2006). *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.

Fauconnier, G. (1985/1994). *Mental Spaces*. Cambridge: Cambridge University Press.

Fauconnier, G. (1997). *Mappings in Thought and Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Fauconnier, G., Turner, M. (2002). *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.

Fillmore, C. (1985). Frames and the Semantics of Understanding. *Quaderni di Semantica*, 6, 22–254.

Fillmore, C., Baker, C. (2010). A Frames Approach to Semantic Analysis. In: *The Oxford Handook of Linguistic Analysis* (B. Heine and H. Narrog, ed.). Oxford: Oxford University Press, 313–339.

Filmor, Č. (2014). Semantika okvira. U: *Jezik i saznanje. Hrestomatija iz kognitivne lingvistike* (K. Rasulić i D. Klikovac, ur.). Beograd: Filološki fakultet, 73–103.

Geeraerts, D., Cuyckens, H. (eds.). (2007). *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.

Kövecses, Z. (2006). *Language, Mind and Culture. A Practical Introduction*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Lakoff, G. (1987). *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
Lakoff, G. (1993). The contemporary theory of metaphor. In: *Metaphor and Thought*, 2nd edn. (A. Ortony, ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 202–251.
Lakoff, G., Johnson, M. (1980/2003) *Metaphors We Live By*. Chicago: Chicago University Press.
Langacker, R. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar*, Vol. I. Stanford, CA: Stanford University Press.
Langacker, R. (1991). *Foundations of Cognitive Grammar,* Vol. II. Stanford, CA: Stanford University Press.
Lee, D. (2001). *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Melbourne: Oxford University Press.
Milošević, M., Ćirić, A. (2017). *Novogovor. Prilozi razumevanju duha tranzicionih vremena*. Beograd: Službeni glasnik.
Panić Kavgić, O. (2019). *Učtivost pri neslaganju i slaganju u engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet. http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/edis18_Panic_Kavgic.pdf
Panther, K., Thornburg, L. (eds.). (2003) *Metonymy and Pragmatic Inferencing*. Amsterdam: John Benjamins.
Radden, G., Panther, K. (1999). *Metonymy in Language and Thought*. Amsterdam: John Benjamins.
Prćić, T. (2019). *Engleski u srpskom*. Treće, elektronsko izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet. (http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/978-86-6065-512-9.pdf)
Talmy, L. (2000). *Toward a Cognitive Semantics* (2 vols). Cambridge, MA: MIT Press.
Tomasello, M. (2003). *Constructing a Language: A Usage-based Theory of Language Acquisition*. Cambridge, MA: Harvard University Press
Vasić, V., Prćić, P., Nejgebauer, G. (2018). *Do yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*. Treće, elektronsko izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet. (http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2018/978-86-6065-451-1)
Wierzbicka, A. (1997). *Understanding Cultures through their Key Words. English, Russian, Polish, German*, *and Japanese*. Oxford, New York: Oxford University Press.

SIMILARITIES AND DIFFERENCES BETWEEN ENGLISH AND SERBIAN: FROM THE PERSPECTIVE OF THE SEMANTIC FRAMES THEORY

Summary

This paper presents some important elements of similarity and difference in the linguistic, cultural and conceptual systems of English and Serbian, from the perspective of the semantic frame, as a significant cognitive linguistic construct (Fillmore 1985). The aim of this paper is to show that Frame Semantics can adequately explain linguistic and cultural phenomena in contrastive English–Serbian analysis, which can have important implications for the teaching of English as a foreign language and the practice of translating. This is explained taking illustrative examples. Due to the latter reason the analysis focuses on elements in the two languages which are partially equivalent and thus require discerning precise and delicate differences in language use. The analysis shows that precise lexical differences between English and Serbian are motivated by different experience of the speakers belonging to two linguistic communities, which results in different organizations inside the same semantic frame in the two experiential and cultural surroundings. The results indicate the following: the same semantic frames in English and Serbian contain different lexicalizations due to different status of particular aspects of concepts, different objective or subjective perspectivization, as well as different focusing of specific aspects of concepts; polysemy is associated with one lexeme belonging to several frames; the phenomenon of lexical borrowing can be interpreted as enriching specific frames with new concepts and words for expressing them via conceptual transfer; the choice of different typical canonical structures in the two languages can be explained by resorting to speech event frames.

Keywords: English, Serbian, similarities, differences, semantic frame.

Sonja Filipović Kovačević
Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu
Srbija
sonjafk20@gmail.com

UDK 316.774:81'42:[316.83

Nadežda Silaški – Tatjana Đurović

EXPLORING THE SCOPE AND POWER OF THE *MARRIAGE* METAPHOR IN MEDIA DISCOURSE[1]

As an important aspect of media discourse, metaphor has been researched under the theoretical wing of Critical Metaphor Analysis (Charteris-Black 2004, 2005, 2016, 2019; Goatly 2007; Musolff 2004, 2006, 2016), where both its ideological and rhetorical roles have found their fuller interpretation. Within this theoretical framework, this paper looks at how metaphors employed in various types of media discourse exhibit their remarkable capacity to not only make complex phenomena more intelligible but also impart deeply embedded values. We specifically deal with the MARRIAGE metaphor illustrating, following Kövecses (2010), the scope of this metaphor, i.e. the range of target domains to which MARRIAGE as a source concept may apply, as well as how this metaphor may carry values and ideologies highly influenced by the discourse context in which it is used. To this end, we analyse and discuss a number of contexts and media discourses in English and Serbian in which the MARRIAGE metaphor is used, showing how these different discourses reflect complex systems of cultural values and traditions, where the role of the MARRIAGE metaphor in helping to identify the implicit meanings of these systems is of the utmost importance.

Keywords: MARRIAGE metaphor, Critical Metaphor Analysis, media discourse, ideology, English, Serbian.

1. INTRODUCTION

Metaphors are often used to frame varied political and economic issues, which stems from their ability to present them in a simplified manner (Lakoff & Johnson 1980). Kövecses argues that a large part of the conceptualization process in the media involves metaphor so that "dealing with conceptualization in the media necessarily involves metaphorical conceptualization" (Kövecses 2018: 125). Being an important aspect of media discourse, metaphors have been extensively researched within various critical frameworks (see e.g. Charteris-Black 2004, 2005, 2016, 2019; Goatly 2007; Musolff 2004, 2006, 2016, to name but a few) to attest to both their ideological and rhetorical roles.

Also set within a critical framework, that of Critical Metaphor Analysis (Charteris-Black 2004, 2005, 2019; Musolff 2004, 2006, 2016), this paper explores how metaphors employed in various types of media discourse display their remarkable capacity to not only simplify things and make them more intelligible, by enabling people to understand highly complicated phenomena and areas of experience in terms of more concrete ones, but also impart deeply entrenched values. More specifically, we deal with the MARRIAGE metaphor, one of the frequently used metaphors in media discourse. Namely, as confirmed by a number of studies conducted in the field, highly abstract concepts such as relationships between political parties (Đurović & Silaški 2010a, 2010b), business organisations (Đurović & Silaški 2011; Koller 2002) or those between broader entities, such as states or nations (Charteris-Black 2019; Dueck 2001; Đurović & Silaški 2018; Silaški & Đurović 2014; Wee 2001) can be made more comprehensible if associated with something more tangible and familiar such as personal relationships. "Such conceptualisations are familiar and immediately recognised, thus their use in media discourses make a difficult subject easily and readily consumable by journalists and audiences alike" (Chaban, Bain & Stats 2006: 79).

[1] The first author acknowledges funding received by the project of the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia no. 178002 *Languages and Cultures in Time and Space*.

In this paper we follow Kövecses's notion (2010) of *the scope of metaphor*,which is related to a situation when "a single source concept can characterize many distinct target domains" (Kövecses 2010: 108), for example when the concept of WAR applies to both ARGUMENT and LOVE. Thus, the aim of the paper is twofold: a) to illustrate the scope of the MARRIAGE metaphor, i.e. the range of *target domains* to which MARRIAGE as a source concept may apply in media discourse; and b) to show how the MARRIAGE metaphor may carry cultural values and traditions highly influenced by the discourse context in which it is used. To this end, we analyse and discuss a number of contexts and media discourses in English and Serbian in which the MARRIAGE metaphor is used, showing how these different discourses reflect complex systems of values and traditions, where the role of the MARRIAGE metaphor in helping to identify the implicit meanings of these systems is of the utmost importance.

The paper is organised in the following way: after this brief introduction, in section 2 we present the theoretical framework in which our paper is couched. Section 3 provides details about the data used for the analysis as well as the methodology employed. In section 4 we exemplify the scope of the MARRIAGE metaphor, which is then followed by a discussion (Section 5) where, upon providing comprehensive cognitive underpinnings of the MARRIAGE metaphor, we analyse how this source domain informs the perception of its target domains. The final section offers some concluding remarks.

2. THEORETICAL FRAMEWORK

In the paper we employ a critical approach to metaphor analysis (Charteris-Black 2004, 2005, 2019; Musolff 2004, 2006, 2016), whose main goal is "to make explicit political and ideological motivations that would, otherwise, be implicit or concealed" (Charteris-Black 2004: 29). Specifically, Critical Metaphor Analysis (CMA) seeks to identify both the intentions and ideologies that underlie language use (Charteris-Black 2005), because, according to Fairclough, "different metaphors have different ideological attachments" (Fairclough 2001: 119). This is also pointed out in Musolff's (2016) view on metaphors, particularly those used in political discourse, where he argues that metaphors do not only denote a particular target concept but "always have pragmatic 'added value', for example, to express an evaluation of the topic" (Musolff 2016: 4). Therefore, by choosing what aspects of a concept they will emphasise by means of metaphor in the process of mapping the elements of the source domain onto the elements of the target domain, discourse producers more or less consciously reveal their value judgements. CMA also emphasises the socio-cultural context in which metaphor occurs and how it is employed to shape the social reality of a particular topic. Therefore, as CMA strives to reveal underlying ideologies, attitudes and beliefs, it presents "a vital means of understanding more about the complex relationships between language, thought and social context" (Charteris-Black 2004: 42).

Metaphors in this paper are regarded as discursive means which aid in understanding certain social and political processes, and, particularly relevant to the MARRIAGE metaphor, the underlying notions of the stereotypical gender division. They can be labelled 'discourse metaphors', which are viewed as relatively stable metaphorical projections "that function as a key framing device within a particular discourse over a certain period of time" (Zinken, Hellsten & Nerlich 2008: 363). Specifically, these are "metaphors that are conceptually grounded but whose meaning is also shaped by their use at a given time and in the context of a debate about a certain topic" (Koteyko & Ryazanova-Clarke 2009: 114). Therefore, "while conceptual metaphors are considered universal, independent of time, discourse metaphors change with the ongoing discourses and are used for specific purposes" (Koteyko & Ryazanova-Clarke 2009: 114).

Although metaphors, according to Lakoff and Johnson (1980), are supposed to be embodied, i.e. based on embodied human experience, which may make them universal, there are many metaphors which are not universal, i.e. there are wide variations in the use of metaphors across cultures. As Kövecses suggests, there are "[m]etaphors [which] are not necessarily based on bodily experience – many are based on cultural considerations and cognitive processes of various kinds". These metaphors may

lead to cultural models, which are "culturally specific mental representations of aspects of the world" (Kövecses 2005: 7). In other words, there are metaphors "in which social-cultural experience overrides embodiment" (Kövecses 2005: 292). Such metaphors need to be investigated in the cultural context in which they are used, that is "in terms of their sociocultural situatedness" (Zinken, Hellsten & Nerlich 2008: 366). This is the case with the MARRIAGE metaphor.

As already mentioned, our analysis of the MARRIAGE metaphor focuses on what Kövecses calls *the scope of metaphor*, which refers to "the entire range of target domains to which a given source domain […] can apply." (Kövecses 2010: 252). This is an important concept as it enables gathering together metaphors by determining a major theme or the *main meaning focus*, which represents "some basic knowledge concerning a source that is widely shared in the speech community" (Kövecses 2010: 110). This common meaning thread of the source domain is what is conventionally imparted to its target domains. The central knowledge about the concept of MARRIAGE, i.e. how we think about marriage, is that it is a unity between two people. According to Kövecses, "[t]he relationship between two people in marriage can only be conceived as a metaphorical unity" (Kövecses 2004: 121). Conceptualising marriage in this way enables us to explore what target domains are characterised by MARRIAGE as a source domain and, how and what nonphysical or abstract unities "are constituted on the analogy of more physical ones" (Kövecses 2004: 121). Our analysis shows that the MARRIAGE concept can characterise, among other things, the relationship between nation states, political parties, and business organisations.

3. METHODOLOGY

The data sets (both English and Serbian), which attest to parallels that can be drawn between the concept of marriage and the behaviour of entities entering into such a relationship with other entities, have been used in several previous studies (Đurović & Silaški 2010a, 2010b, 2011, 2018; Silaški & Đurović 2014) dealing with the concept of the MARRIAGE metaphor. The Serbian data were gathered from various online media (newspapers, magazines, news portals, such as e.g. *Danas*, *Blic*, *Večernje novosti*, *Politika*) as well as the comments sections of these online media, which means that both primary and secondary media discourses are exemplified, during 2002-2008. The English data were collected from electronic political and economic news media sources (e.g. *Reuters*, *The Financial Times*, *The Economist*, *The Forbes*, *RT*, *Bloomberg*) published in the period 2016-2019. The two sets of data may not be fully comparable in terms of the time span of data collection; however, we believe this is not relevant for the topic in question since, as we have already stated, one of the goals of the paper is to explore the kinds of target domains MARRIAGE as a source concept relates to in specific discourse contexts. Our main focus, therefore, is on the qualitative analysis of the examples of the MARRIAGE metaphor within the framework of Critical Metaphor Analysis as outlined above and on examining what ideological loadedness this metaphor reveals in a particular context. Therefore, what is important is the context of use rather than the time frame. The examples of metaphorical expressions pertaining to the MARRIAGE metaphor were obtained by conducting several Google searches at different periods of time, in which the queries were relevant words and expressions referring to and expected to be salient in the MARRIAGE metaphor such as *marriage*, *relationship*, *partnership*, *divorce*, *spouse*, *tie the knot*, etc. in English as well as *brak*, *razvod*, *udvarač*, *venčanje*, etc. in Serbian, including some culturally specific Serbian words such as *miraz*, *đuvegija*, *udavača*, etc. The media texts obtained in this way were extracted and compiled in several Word files, each pertaining to a specific context of use – the relationship between nation states, political parties or companies, respectively, totalling around 60,000 words each. The texts were then read carefully in order to identify those metaphorical expressions which provided instantiations of the MARRIAGE metaphor after which we applied the *metaphor identification procedure* (MIP) proposed by the Pragglejaz Group (2007) in order to check the metaphoricity of the lexical units relating to the MARRIAGE metaphor as well as to establish their contextual and basic meaning. Upon establishing the presence of metaphoricity, we then extracted the parts (sentences, parts of sentences or titles of

newspaper articles) containing those expressions which both authors judged to be metaphorical. Some of these sentences are used to illustrate our points in the analysis that follows.

It should be noted that the goal of this paper is not to offer a corpus-based analysis of the MARRIAGE metaphor nor is it to establish absolute or relative frequencies of metaphorical expressions or metaphor density in the respective data sets. Our main focus in on the qualitative analysis of the MARRIAGE metaphor in different media texts and contexts.

4. ANALYSIS

We will now address the first aim of the paper: to illustrate, following Kövecses (2010), the scope of the MARRIAGE metaphor, i.e. the range of *target domains* to which MARRIAGE as a source concept may apply. For this purpose we have selected three examples of the different contexts and situations in which the MARRIAGE metaphor is used in English and Serbian media discourse to conceptualise the complex relationship between entities, namely (1) nation states, (2) political parties, and (3) companies.

4.1. Marriage between nation states

The first two examples from Serbian media discourse show how the MARRIAGE metaphor structures the relations between the two constituent parts of the former State Union of Serbia and Montenegro, created in 2003 between the two former Yugoslavia republics, while examples 3 and 4, excerpted from British media discourse, offer evidence of how the complex relations between Britain and the EU in the wake of Brexit, are also conceived of as a relation between married partners.

1. Šta će se dogoditi sa sporazumom o stvaranju nove državne zajednice Srbije i Crne Gore? – On će se realizovati jer je Evropi jako stalo do toga. Radi se o *braku iz računa* koji je oročen na tri godine. (*Danas*, 27 May 2002)
[What will happen to the agreement on creating the new state union of Serbia and Montenegro? – It will be implemented, because Europe cares about it very much. It is a *marriage of convenience* for a fixed period of three years.]

2. *Razvod Crne Gore i Srbije* ipak bi mogao biti rešenje za Balkan (*Blic*, 18 May 2003)
[*The divorce* of Montenegro and Serbia could be a solution for the Balkans after all.]

3. When the UK and the EU *tied the knot* in 1973, they *vowed to stay together* in sickness and in health. However, over the years, squabbles and fights have been all too commonplace in this less than harmonious *marriage*. (*RT*, 23 Jun 2016)

4. Think of the president of the European Commission, Jean-Claude Juncker, *as a husband aggrieved at his wife's betrayal*. He and other EU leaders met in emergency session Saturday after he declared that what had just happened was "not an amicable *divorce*" from what *had not been* "a tight *love affair*, anyway." (*The Forbes*, 26 Jun 2016)

As attested by our data sets, these relations are further characterised as *brak na silu*, *plišani razvod*, a *shotgun divorce*, a *velvet divorce*.

4.2. Marriage between political parties

The next three examples illustrate the use of the MARRIAGE metaphor in Serbian political discourse to conceptualise the relationship between the two ideologically different political parties entering into a coalition to form a government following the general election held in January 2007 – the conservative and moderately nationalist right-leaning Democratic Party of Serbia and the pro-Western Democratic

Party, as well as the relations between Democratic Party and the Socialist Party of Serbia after the 2008 elections, also resulting in a hung government.

5. *Prinudni brak* između DS i DSS mogao bi, međutim, biti kratkog veka. (*Glas javnosti*, 16 May 2007)
[*A forced marriage* between the DS and the DSS may, however, be short-lived.]

6. Nikada to nije bio "*srećan brak*", jer sigurno "*brakovi iz računa*" to valjda i ne mogu biti. (*Večernje novosti*, 4 July 2007)
[It has never been "*a happy marriage*", for surely "*marriages of convenience*" could never be happy.]

7. Ne treba ulaziti u bilo koji *politički brak* koji nije na duge staze i koji može završiti *nesrećnim i turobnim razvodom*, posle čega onaj s manjim biračkim telom ostaje na vetrometini – sam i nezaštićen. (*Danas*, 30 May 2008)
[One should not enter into any *political marriage* which will not last and which may end up in *an unhappy and depressing divorce*, after which the one with the smallest electorate will be left to the mercy of the elements, alone and unprotected.]

4.3. Marriage between companies

The examples (8–12) illustrate how, both in Serbian and English, in the corporate world of mergers, the uniting of two companies – as well as their products, operations, corporate cultures etc. – in order to become one entity, is also conceptualised as a MARRIAGE, i.e. likened to a relationship between a husband and a wife.

8. Jer, ako se pogleda lista kompanija za koje bi „Zastava" na osnovu raznih kombinacija trebalo *da se „uda",* a na kojoj se nalaze Hjundai, Folksvagen, Pežo, Fiat, Ford, GM, Tojota, i Tata, najlogičnije deluje saradnja sa Fijatom. (*Ekonomist magazin*, No. 230, 18 Oct 2004)
[Because, if one takes a look at a list of companies that "Zastava", on the basis of various combinations, should "*marry*", and which includes Hyundai, Volkswagen, Peugeot, Ford, GM, Toyota, and Tata, the cooperation with Fiat seems most logical.]

9. „Bambi" *merka* „Soko Štark" (*Politika*, 20 Dec 2004)
["Bambi" *is eyeing up* "Soko Štark"]

10. After years of *flirting*, France's PSA and Italian-American group Fiat Chrysler are finally moving towards a *marriage*. (*Financial Times*, 1 Nov 2019)

11. If Commerzbank chose an Italian [UniCredit] *suitor*, however, Deutsche *would be stranded at the altar*. (*Reuters*, 4 April 2019)

12. In the short term and perhaps forever, Renault and Nissan are stuck with each other. *Like couples caught in a bad marriage where divorce* is not an option, they must work together for the sake of *the children* – or in this case, their shareholders. (*Nikkei Asian Review*, 23 April 2019)

The above examples nicely showcase several stages identified in the process of conceptualising business relations as marriage relations – the flirting and courting stage (illustrated by the metaphorical expressions such as *flirting*, *eyeing up*), the period between announcing a wedding and the wedding ceremony (*suitor*), wedlock (*marriage*), incompability of partners (*stranded at the altar*, *caught in a bad marriage*), etc.

5. DISCUSSION

We have seen from the examples taken from both English and Serbian media discourse that the MARRIAGE metaphor, being one of the conventional metaphors in political and economic discourses, provides structure and content for the understanding of varied social relationships. For one thing, it is heavily anchored in our experiential knowledge about the concept of marriage as the union based on love between two individuals. Thus, judging from the above examples of discoursal use of this metaphor and its huge potential to structure different social relationships as husband-wife relations, the MARRIAGE domain may be linked with the states, political parties or companies domains by means of a number of prototypical elements such as 'partners', 'love', 'commitment', 'sharing', 'respect'. For another thing, however, as our examples also show, marriage as the source domain used with the aim of making complex social and political events more comprehensible is filled with various additional aspects which not only significantly broaden the conceptualisation of the selected target domain – RELATIONSHIP (between states/political parties/companies), but also serve to influence our thought and perception of the target domain.

Therefore, we regard the MARRIAGE metaphor as being made up of the three overlapping fields, those consisting of: 1. core aspects; 2. peripheral aspects; and 3. culture-specific aspects (Figure 1).

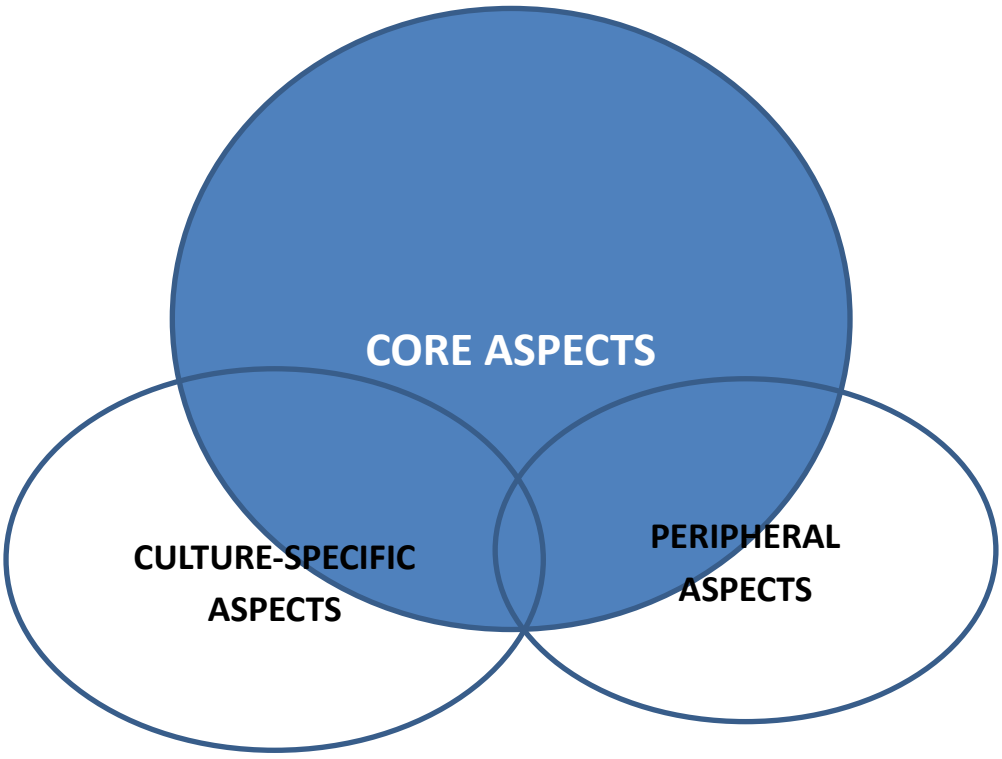

Figure 1. Interrelated aspects of the MARRIAGE metaphor

These three types of aspects are reminiscent of some other theoretical and methodological concepts used in critical approaches to metaphor analysis, such as 'scenarios' and 'story lines' (Musolff 2006, 2016) or 'frames' and 'scripts' (Charteris-Black 2004, 2019). Thus, metaphor scenarios "enable the speakers to not only apply source to target concepts but to draw on them to build narrative frames for the conceptualization and assessment of sociopolitical issues and to 'spin out' these narratives into emergent discourse traditions that are characteristic of their respective community" (Musolff 2006: 36), whereas the process of framing refers to "drawing attention to, or raising awareness of, selective aspects of a particular entity or situation thereby introducing some form of cognitive bias" (Charteris Black

2019: 16). Combined with a script as "a predetermined stereotypical sequence of actions" in a particular context, the marriage and divorce frame, according to Charteris-Black, exhibits familiar sequence of events of the marriage relationship – "meeting, getting engaged, encountering difficulties and separating or divorcing" (Charteris-Black 2019: 22).

In terms of the importance that they have for the structuring of the *marriage* metaphor, we define **core aspects** as those aspects of the MARRIAGE metaphor that are *indispensable* to the structuring of an issue. Our experiential knowledge as well as our "folk-theoretical domain knowledge" (Musolff 2016: 32) about the concept of marriage allow us to set out the following core mappings that constitute the MARRIAGE metaphor:

1. marriage – a consensual relationship between the two individuals based on mutual love and respect;
2. individuals in this relationship – partners, spouses, assuming the roles of husband and wife;
3. divorce – terminating a marital union, negation of marriage.

The examples in our data frame the social relationships by means of the prototypical or core aspects of the MARRIAGE concept. Political parties or companies are metaphorical *spouses* in this frame who, pursuing their vested interests, choose to *tie up* with another party to form a coalition, or with another company to clinch a merger. The MARRIAGE metaphor used in these examples seems to highlight two important aspects of the source domain – that nation states, parties and companies are two people who are emotionally and physically attracted to each other; and that they are also unions of two people based on love. Transferring the image of a deep disagreement and incompatibility between partners viewed as states, parties or companies as if *caught in a bad marriage* is achieved by deploying another core aspect of the MARRIAGE concept, its antipode – *divorce*.

Peripheral aspects can be defined as those contributing to a further characterisation of the issue in question, but which do not *crucially* structure the issue. In other words, these are additional aspects of the MARRIAGE metaphor that surround the core aspects and partially overlap with them, as can be seen in Figure 1 above.

1. the process of flirting and courting
2. prenuptial agreement
3. the wedding ceremony
4. types of marriage:
    a. marriage of convenience
    b. forced marriage/shotgun marriage
5. marital infidelity (cheating, having an affair)
6. types of divorce:
    a. amicable divorce
    b. shotgun divorce
    c. "velvet" divorce

Thus political parties and companies first start *eyeing up*, *courting*, or *flirting* with their prospective partners. One of the lexemes which clearly delineates gender roles in these different contexts of media discourse is *suitor*, also a peripheral aspect of the MARRIAGE metaphor, which maps onto companies seeking to merge with other companies, or political parties attempting to form coalitions. All this happens before they decide *to marry* or *tie the knot* and *vow to stay together in sickness and in health* and hold a *wedding ceremony*, preceded by the conclusion of a *prenuptial agreement*.

In addition, the examples qualify the unions between nation states or political parties or companies conceived of as SPOUSES as the ones not exclusively based on love but on the prevailing interests of the partners involved as well. Hence *marriage of convenience*, *forced marriage* or *shotgun marriage*,

as peripheral aspects of the MARRIAGE metaphor used to conceptualise the relationship between political parties or nation states, are employed to illuminate the interest-oriented character of these relationships. An extremely negative characterisation of such a marriage is founded on some other peripheral aspects of the MARRIAGE metaphor such as marital infidelity, i.e. betrayal and cheating on a partner, having an affair, etc. Apart from eliciting emotions, this aspect of being unfaithful in a marriage additionally characterises the party which commits adultery – because of cheating on the EU and eventually leaving it, Britain is viewed as an unfaithful wife, a woman of morally dubious character, i.e. it is typecast as a mistress (as illustrated by the example 4 above).

Moreover, the MARRIAGE metaphor, realised either as a MARRIAGE OF CONVENIENCE or a FORCED MARRIAGE, seems to warrant additional peripheral mappings, those of different types of divorce qualified as *amicable*, *shotgun* or *velvet*. These portrayals of divorce serve to indicate the scale of incompatibility and disagreement between 'partners', i.e. to legitimise a specific course of action and make it appear inevitable.

Finally, the third partially overlapping circle belongs to those aspects of the MARRIAGE metaphor that are *not universal* and thereby work only in certain cultural contexts and models. We refer to them as **culture-specific aspects**. Here are some examples taken from our Serbian data set addressing the relations between political parties or companies:

1. dowry ("miraz")
2. a marriageable girl ("udavača")
3. an eligible young man ("đuvegija")

13. DSS *se opremila dobrim mirazom* za predizbornu trku. (*Glas javnosti*, 12 Jan 2007)
[The Democratic Party of Serbia has prepared *a good dowry* for the pre-election race.]

14. Da li je istina da DSS sada ima samo 5% biračkog tela Srbije? Znači, on je *najpoželjnija udavača*. (*Večernje novosti*, 26 Dec 2006)
[Is it true that the DSS has only 5% of the total electorate in Serbia? It means that they are *the most desirable marriageable girl*.]

15. To za njih, kažu, nije najava nove koalicije, mada ne kriju da je Tadićeva stranka *dobar politički đuvegija*. (*Večernje novosti*, 5 Sep 2006)
[They say it doesn't mean a new coalition is under way, although they are clear about Tadić's party being *a politically eligible young man*.]

16. Sad je kasno za priče da je „Zastava" mogla da bude ono što je danas „Škoda". *Ostarelu i poružnelu udavaču* niko neće. *A nudila se mnogima* poslednjih petnaestak godina. I „Pežou", i „Renou", i „Hjundaiju", i kome sve ne. (*Politika*, 11 Aug 2004)
[Now it's late for the stories that Zastava could have been what Škoda is today. No one wants *an old and ugly marriageable girl*. And it has offered itself to many for the last fifteen years or so. To Peugeot, and Renault, and Hyundai, and who knows whom else.]

One of these culture-specific aspects of the MARRIAGE metaphor is the *dowry*, which establishes a correspondence with the traditional Serbian notion of dowry that a woman's family gives to her husband when they get married. By means of a nicely underlined gender stereotype associated with the notion of dowry, the Democratic Party of Serbia as well as Zastava, being metaphorical women, are negatively conceptualised as weak and inferior, due to their small electorate or technological obsolescence. Intertwined with the *dowry* is another culture-specific aspect, that of a *marriageable girl* ("udavača"), which either maps onto a political party necessary so as to form the ruling coalition, or a company seeking partnership with another company. Similar to the implications of dowry, the concept of marriageable girl not only clearly sets who assumes the role of metaphorical woman, but also establishes the pattern

of power asymmetry, assigning the role of the dominant partner to a man. This framing is additionally highlighted in Serbian lexeme "*đuvegija*" / *eligible young man*, which serves to characterise the stronger political party able to choose with whom to form a coalition, which is in turn determined by the size of its electorate. These three aspects of the MARRIAGE metaphor rest on several dichotomies such as male versus female, strong versus weak, big versus small. They appear to underline a traditional gender division and imply stereotypical and patriarchal traits characteristic of culturally embedded Serbian values.

6. CONCLUSION

Our analysis has revealed a multifunctional nature of the MARRIAGE metaphor and its power to frame the topic and the discourse in a desired way. This has been particularly achieved by the breakdown of this metaphor into three partially overlapping structures. Thus the identification of the *core aspects* of the MARRIAGE metaphor enables us to explain complex social issues by tying them to our experiential knowledge of marriages and by antropomorphising states, political parties, and companies through endowing nonhuman entities with human qualities.

Broadening the topic of the MARRIAGE metaphor by the inclusion of the *peripheral aspects* equipped us with addressing not only the emotional appeal of this metaphor but even more importantly, its evaluative loadedness stemming from its highly gendered character. The gender division line clearly separates metaphorical husbands from metaphorical wives, which in addition to perpetuating the deeply entrenched stereotypical man-woman roles, can be regarded as one of the "discursive strategies for maintenance of inequality" (van Dijk 1993: 250).

Finally, complementing *core* and *peripheral* aspects of the MARRIAGE metaphor with its *culture-specific* aspects accentuates an important point, that of focusing on culturally embedded values and norms, offering proof that the MARRIAGE metaphor is thus grounded *both* in our physical experience *and* cultural contexts. Overall, the MARRIAGE metaphor, viewed here by means of partial overlaps of core, peripheral and culture-specific constituent aspects attests to its essential role to play in media discourse to talk about political issues such as relations between nation states or political parties as well as in business discourse on corporate mergers. It shows, by means of metaphorical expressions as surface, language vehicle of this metaphor how discourse participants structure the issue of political and other social relations between the two chosen sides. This stems from its cognitive potential to serve both as a device for shaping and communicating conceptualisations of the given reality *and* a powerful marker of gender identities.

References

Chaban, N., Bain, J., & Stats, K. (2006). "Political Frankenstein" or "fiscal Gargantua"?: Metaphors of personification in the Australasian news reports of the EU enlargement. *Proceedings of Ural State Pedagogical University* 19, 76–94.

Charteris-Black, J. (2004). *Corpus approaches to critical metaphor analysis*. Basingstoke/New York: Palgrave Macmillan.

Charteris-Black, J. (2005). *Politicians and rhetoric: The persuasive power of metaphor*. London: Palgrave Macmillan.

Charteris-Black, J. (2016). *Fire metaphors: Discourses of awe and authority*. London: Bloomsbury Academic.

Charteris-Black, J. (2019). *Metaphors of Brexit: No cherries on the cake?* Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.

Dueck, C. (2001). Gendered Germanies: The fetters of a metaphorical marriage. *German Life and Letters* 54 (4), 366–376.

Đurović, T., & Silaški, N. (2010a). Metaphors we vote by: The case of 'marriage' in contemporary Serbian political discourse. *Journal of Language and Politics* 9 (2), 237–259.

Đurović, T., & Silaški, N. (2010b). Politička koalicija kao brak, ili rodno obeleženi politički diskurs u Srbiji. *Teme* XXXIV/2, 619–638.

Đurović, T., & Silaški, N. (2011). The ECONOMY IS HUMAN metaphor in business and economic discourse. In: *Academic days of Timişoara: Language education today* (G. Raţă, ed.). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 506–513.

Đurović, T., & Silaški, N. (2018). The end of a long and fraught marriage: Metaphorical images structuring the Brexit discourse. *Metaphor and the Social World* 8 (1), 25–39.

Fairclough, N. (2001). *Language and power* (2nd ed.). Harlow: Longman.

Goatly, A. (2007). *Washing the brain. Metaphor and hidden ideology*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.

Koller, V. (2002). "A shotgun wedding": Co-occurrence of war and marriage metaphors in mergers and acquisitions discourse. *Metaphor and Symbol* 17 (3), 179–203.

Koteyko, N., & Ryazanova-Clarke, L. (2009). The path and building metaphors in the speeches of Vladimir Putin: Back to the future? *Slavonica* 15 (2), 112–127.

Kövecses, Z. (2004). *Metaphor and emotion. Language, culture, and body in human feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in culture: Universality and variation.* Cambridge/New York: Cambridge University Press.

Kövecses, Z. (2010). *Metaphor. A practical introduction* (2nd ed.). Oxford/New York: Oxford University Press.

Kövecses, Z. (2018). Metaphor in media language and cognition: A perspective from conceptual metaphor theory. *Lege Artis*. *Language Yesterday, Today, Tomorrow* III (1), 124–141.

Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: Chicago University Press.

Musolff, A. (2004). *Metaphor and political discourse: Analogical reasoning in debates across Europe*. London: Palgrave Macmillan.

Musolff, A. (2006). Metaphor scenarios in public discourse. *Metaphor and Symbol* 21 (1), 23–38.

Musolff, A. (2016). *Political metaphor analysis. Discourse and scenarios*. London/New York: Bloomsbury Publishing Plc.

Pragglejaz Group (2007). MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse. *Metaphor and Symbol*, *22*, 1–39.

Silaški, N., & Đurović, T. (2014). 'And now – a velvet divorce!' Or, how metaphors communicate values. In V. Lopičić, B. Mišić-Ilić (Eds.), *Values across cultures and times* (pp. 37–50). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

van Dijk, T. (1993). Principles of critical discourse analysis. *Discourse and Society*, *4*(2), 249 – 283.

Wee, L. (2001). Divorce before marriage in the Singapore-Malaysia relationship: The invariance principle at work. *Discourse & Society* 12 (4), 535–549.

Zinken, J., Hellsten, I., & Nerlich, B. (2008). Discourse metaphor. In R. M. Frank, R. Dirven, T. Ziemke, & E. Bernárdez (Eds.), *Body, language and mind*. *Volume 2: Sociocultural situatedness* (pp. 363–385). Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

ISTRAŽIVANJE OPSEGA I MOĆI METAFORE *BRAKA* U MEDIJSKOM DISKURSU

Rezime

Kao jedan od važnih karakteristika medijskog diskursa metafore su često proučavane sa kritičkog aspekta unutar teorijskog okvira *kritičke analize metafora* (Charteris-Black 2004, 2005, 2016, 2019; Goatly 2007; Musolff 2004, 2006, 2016), u kome je naglasak na tumačenju ideoloških i retoričkih uloga ovih kognitivnih instrumenata. U ovom radu bavimo se upotrebom metafora u različitim vrstama medijskog diskursa na engleskom i srpskom jeziku, gde metafore po pravilu ispoljavaju ne samo izuzetnu sposobnost pojednostavljenja složenih pojava, već su u stanju i da prenesu duboko ukorenjene vrednosti, te razotkriju stavove i poglede na svet karakteristične za određenu zajednicu. Konkretnije rečeno, istražujemo ulogu metafore BRAKA u srpskom i britanskom medijskom diskursu s ciljem da ustanovimo i ilustrujemo *opseg* ove metafore (Kövecses, 2010), tj. one ciljne domene na koje se prenose aspekti braka kao izvornog domena u procesu metaforičke konceptualizacije. Drugi cilj nam je da

ustanovimo i analiziramo na koji način ova metafora prenosi i perpetuira duboko ukorenjene vrednosti karakteristične za određeni kontekst i način upotrebe. To činimo analiziranjem primera preuzetih iz medijskog diskursa na srpskom i engleskom jeziku, kao i analizom određenih aspekata metafore braka i njihovom kategorizacijom na *ključne*, *periferne* i *kulturno-specifične*, a na osnovu značaja koji imaju pri metaforičkom strukturiranju određene situacije ili događaja. Na osnovu rezultata analize ukazujemo na načine na koje različiti konteksti kroz metaforu BRAKA odslikavaju složene sisteme kulturoloških vrednosti i tradicija, te ističemo ključnu ulogu ove metafore u procesu prepoznavanja implicitnih značenja takvih sistema.

Ključne reči: metafora braka, kritička analiza metafora, medijski diskurs, ideologija, engleski, srpski.

Nadežda Silaški
University of Belgrade, Faculty of Economics
nadezda.silaski@ekof.bg.ac.rs

Tatjana Đurović
University of Belgrade, Faculty of Economics
tatjana.djurovic@ekof.bg.ac.rs

VI

ЈЕДНОЈЕЗИЧКА ИСТРАЖИВАЊА

UDK 811.163.41'282.2'342.8

Жарко Бошњаковић

ИНВЕНТАР И ДИСТРИБУЦИЈА ПРОЗОДЕМА У ГОВОРУ БАВАНИШТА

Говор Баваништа (код Ковина) има стару акцентуацију (*лопа̏та*, *идê*, *идêм*, *девôјка*; *ра̄дȉла*, *исē ч`ê*, *исē ч`êш*, *ка̄ђêње*), али са помереним краткосилазним са отворене и затворене ултиме (*сѐстра*, *гла́ва*; *ѐтац*, *на́род*). Циљ нам је да покажемо колико је данас стабилан овај трочлани прозодијски систем и које га промене нарушавају. Истраживање је показало да се спорадично, у различитим позицијама, чује и краткоузлазни (*сѐстра*, *у живѐту*, *ѐтац*, трȍје *дѐце*, *вѐнча̄м, ѝзлӯпа*), а долази и изузетно ретко до дужења у кановачкој позицији (*да́ска*, *иза́шла*). Није ретко померање силазних акцената на предакценатске дужине (*ба́цила*, мѐсец *да́на*, *нара́сти*). Ретко се среће краткосилазни на затвореној ултими (*данѐс*, *откȕд*, *педѐс*), али и испред енклитике (*лēпѐ је*, *ћēркѐ се*). Такође, треба истаћи да се факултативно у двосложним речима иза дугоузлазног чује удар (*по́днё*, *ру́чак*), а неки пута и дуг вокал (код *ку́мē*), што треба мерењем још проверити. Зависно од темпа говора и функције речи у исказу долази до скраћивања акцента (нит сам *пѐпу звѐла*, *кѐже*) или дезакцентуације будући да је друга реч део акценатске целине (*свѐ-то*). Ново преношење акцента на проклитику изостаје, а и старо није тако често (*не мѐже*, *не мо̂ра*; тȍ бȕде *ȕ пролеће*, *јѐдно нѐ друго*).

Кључне речи: српски језик, дијалектологија, прозодија, говор југозападног Банат, Баваниште.

1. УВОД

Баваниште се налази на тринаестом километру северозападно од Ковина и једно је од највећих банатских села, које је по попису из 2011. године имало 5.820 становника. У својој дугој историји примало је и губило становништво. Веће усељавање становништва било је 1776. године када су се Ковинци доселили у северни део села (Бели брег/Брег), Дубовчани у југоисточни (Селанце), а Гајчани у североисточни. Значајнија депопулација се десила током Првог светског рата када је изгубљено 650 особа српске, мађарске и немачке популације. Међутим, број Мађара и Немаца у послератном периоду је порастао, а број Срба се смањивао. За време Другог светског рата поново је дошло до депопулације, а након њега и до исељавања баваништанских Немаца на чије место се доселило око 200 породица из околине Ужица. Касније су се досељавали и из југоисточних предела Србије (Пирот, Владичин Хан, Врање итд.), тако да је од 1981. до 1991. године, захваљујући миграцијама, порастао број становника на око 6.500 (Ћурчић, Јовановић 2014: 28–30). Наведени подаци о кретању становништва свакако су релевантни за језичка испитивања. Досељеници из половине осамнаестог века били су из околних места и носиоци истог идиома, те су постали и представници аутентичног говора Баваништа. Њихов говор је првенствено занимљив традиционалним дијалектолозима, али и онима који се баве социјалном дијалектологијом будући да је језик жив организам који се мења захваљујући унутраговорничким и међуговорничким варијацијама. Социолингвистима ће посебно бити интересанта адаптација говорних представника са четири акцента (околина Ужица) и оних са једним (југоисточна Србија).

Овом приликом желимо да анализирамо прозодијски систем староседелаца и његову еволуцију у односу на оно што је раније речено о њему. Говором Баваништа су се бавили П. Ивић и Н. Секулић. П. Ивић је крајем педесетих година (у лето 1948), између осталих места у јужном Банату, посетио на један дан и село Баваниште, чији је говор упоредио са говором Банатских Хера (Ивић 1958). За прозодију је речено да је углавном непренесена, са метатаксичким померањем (ä) са ултиме, што би значило да се не среће ни краткоузлазни (à) ни кановачки (á). Дугосилазни

се факултативно скраћује иза дужине (āâ > āȁ). Изостаје тонска нивелација дугих акцената (á=â). Предакценатске дужине се добро чувају, али се и акценат често преноси на њих. Послеакценатске дужине иза силазних акцената су доследно изгубљене, али се могу јавити факултативно иза дугоузлазног (áā/áa). (Ивић 1958: 346).

Међутим, грађа коју доноси Н. Секулић (1981: 178–179) сугерише другачије закључке о прозодији говора Баваништа. Тако код информатора рођеног још 1867. године налазимо следећу дистрибуцију акцената: 1. на *дѐсна*, *кȍња*, *кȍњу*, *кȍњи* 3x, *нȍга*, *одвѐли*, *ȍни* 3x, у *пољȁни*; 2. *вечѐрам*, *забрȁви*, *комшȉји*, *одȁпнем* 2x, *одбрȁвим*, *сапȉњали*, *узјȁшили*, *четȉри*, али и: *ȉмали* 2x, *њѐговом*; 3. *кљу̏чеве*; 4. *овȋ*, али и: *свѐти*, *тȁки*; 5. *идêм*, *једнȋм*, *напрêд*, али и: *Ђу̀рђȋц* и *ȉдем*; 6. од *зȉме* 2x, *загребéду* 2x, *идéду*, таки *кóња*, *озéбу*, *пáсу*, али и од *зȉмē*; 7. *пáседу* 2x; 8. јѐдно *зȁ друго*, и мѐтем кȍњу *ȍко врата*; *нѐ мож*, али чешће: *не мȍже*, идêм *на пȁшу*, сȁд су кȍњи *у штȁли*; длȁку ȉмали *на њȋ*. Код информатора рођеног 1913. године забележени су следећи акценатски ликови: 1. *девојчȉце*, *магȁрац*, *пијȁце*, али и: *нȍсила*; 2. *дȓвима*, *зарáдила*, *испрȉчала*, *кȕпила* 2x, *пȉто*; 3. *овакȏ*, да *понесê*, али и: *кȍји*, *ȕда*; *чȉмē се* бȁви; 4. *овȏг*; 5. *девȏјка*, *завр̂шена*, *зарâди* 2x, *магâрца* 4x; 6. да *не бȕде*; тȏ је *за сȋна*.

Дакле, на основу, истина, скромног корпуса видимо да је краткоузлазни акценат присутан у говору оба информатора, при чему је он знатно чешћи код старијег испитаника, и то у позицији *жѐна* > *жѐна*. Силазни акценти су прилично сатбилни у медијалној позицији иза краткоће (*забрȁви*, *девȏјка*), а дугосилазни и у финалном затвореном слогу иза неакцентованог квантитета (*идêм*). Предакценатске дужине нису забележене јер се на њих пренео и кратак и дуг акценат (*лóпов*, *кȕпила*, *озéбу*, *пáседу*). Поред послеакценатске дужине, коју спомиње П. Ивић (од *зȉме*), забележене су и оне иза краткоузлазног акцента у финалном затвореном слогу (*Ђу̀рђȋц*) и пред енклитиком (*чȉмē се* бȁви). Углавном се јавља старо (мѐтем кȍњу *ȍко врата*) и изузетно ретко ново (*нѐ мож*) преношење на проклитику.

2. АНАЛИЗА ГРАЂЕ

Познато је да се значајније промене у језику региструју након тридесетак година, што смо и ми желели да проверимо изабравши две инфоматорке рођене (1918. и 1948), одрасле и удате у Баваништу. Обе имају основну школу и припадају имућнијим породицама у селу. Разговор је вођен са њима познатим испитивачем у опуштеној атмосфери, те није било великог прилагођавања. Разговор са првом информаторком је водила њена познаница у њеној кући. Испитивач је била студенткиња српског језика Софија Максимовић, која је врло вешто и спонтано прелазила са теме на тему, што је за сваку похвалу и захвалност, коју јој овом приликом изражавам. Другу информаторку је интервјуисао аутор овог рада у просторијама цркве.

У раду смо применили метод тоталне ексцерпције[2] како бисмо могли израчунати индекс фреквенције за прозодеме у различитим позицијама: I силазни акценти иза неакцентоване краткоће: 1. *женȁ*, 2. *потȍк*, 3. *лопȁта*, 4. *седȋ*, 5. *седȋм*, 6. *девȏјка*; II силазни акценти иза неакцентоване дужине: 1а. *глāвȁ*, 2а. *нāрȍд*,[3] 3а. *пȉтāла*, 4а. *вȕчê*, 5а. *вȕчêм*, 6а. *вȕчêмо*.

2.1. Дистрибуција силазних акцената иза неакцентоване краткоће

2.1.1. Позиција 1

Прва информаторка (1918):

а) краткосилазни: вȁлда 3x, дȍшла 3x, дȍшли 2x, дȍшло, жѐна, жѐне пл., жѐну, зѐмља, ȉди, ȉшла 3x, ȉшли 3x, ȉшло се, ч’ѐтр кȍња, кȍње, мȍгли, мȍгу, мȍжда, мȍгло, мȍја 3x, мȍје, мȍји 2x,

[2] Одлучили смо се да наведемо све примере како бисмо обезбедили бар делимичан корпус и за друга језичка испитивања.

[3] Примери из категорије 1а и 2а неће бити разматрани будући да се у њима увек јавља дугоузлазни акценат (*глáва*, *прóзор*), осим испред енклитике када се факултативно срећу примери типа (*одȉ̄ ми*) који се структурно уклапају у 3а (*пȉтāла*).

нȁшли, њёга 5х, ȍна 7х, ȍни 7х, без пȍпа, двâ пȍпа, прȍшла, сȁмо 4х, свȁдбу 2х, до сёла, сёло, у сёло, сёстра, снȁја 2х, сȕпу, на ћȍшку 2х;

бадȁва, далёко, живȍта, живѝну, сȁд је тô изѝшло, у кафȁну 4х, найшли, прашѝна 2х, страȍта ;

б) краткоузлазни: вȁлда 5х, дёца, у дȍму, дȍшли, ѝћи ћу, ѝшла, ѝшли 2х, ѝшло 2х, кȁфу, кȍња, кȍње 4х, кȍњи, машѝне 2х, мȍгла, мȍжда 2х, мȍји 3х, код мȍји, њёга, ȍна 9х, ȍни 4х, ȍно, ȍћу, у пȁрку, рёкли, од рёна, сȁмо, свȁдба 2х, свȁдбу 2х, сёло, сёстра, сёстру, скȍро, сȕпа 3х, сȕпу 2х, ћȍшка, ћȍшку, чёло, шнѝцле;

далёко, довёли, избȍли, сȁд тô је изѝшло, имёна 2х, машѝна 2х, машѝну, околѝну, отвȍри 2х, парадȁјзле, парадȁјзли, с парадȁјзли 2х, сȁмо 2х, скȍро, срамȍта 2х;

в) кановачки: и́шло се, не мо́гу; са́рма, маши́ну, маши́не Нпл.

Друга информаторка (1948):

а) вȁлда 4х, дёца 5х, дȍшла 8х, дȍшли 10х, жёна 2х, жёне 3х, ѝшла 7х, ѝшли 2х, ѝшло, крȍфне 2х, мёне 17х, мёни, мȍгла 6х, не мȍгу 6х, мȍжда, мȍја 7х, у мȍје, мȍји 11х, мȍмка, њёга 6х, њёму 6х, ȍна 23х, ȍни 6х, код мȍг ȍца 6х, ȍцу 2х, је л ȍћу, пёкла, у плёху, свȁдба 8х, свȁдбу, сёло 6х, у Нȍвом Сёлу, сёстра 7х, сёстру, снȁја, снȁји, тёби;

на брзѝну, далёко, десетѝну 2х, дрвёно, живѝна 2х, живѝни, плетёне, плетёно;

б) вȍда, дȁска, дёца, дȍшла 6х, дȍшли 3х, жёна, жёне, зȍви 5х, крȍфне, мёне 2х, мёни 2х, мȍји 4х, њёга, ȍна 6х, ȍни, ȍћу, ȍца, прȍшло, код свёкра, сёло 3х, из Нȍва Сёла, сёстра 2х, скȍро, снȁја 2х, снȁју;

богȁта, изȁшли;

в) да́ска, мȁма до́шла, ȍни су и́шли, мо́жда сам пред Бȍгом и грёшна;

г) онȁ је, али ȍни су 2х.

Наша грађа код старије информаторке (1918) показала је благу предност краткоузлазног акцента (50,28%) над краткосилазним (46,92%) док 2,80% отпада на примере (в) који имају дугоузлазни акценат, настао у емфази (*и́шло* се, не *мо́гу*) или је акценатски дублет (*са́рма*, *маши́ну*, *маши́не* Нпл).

У говору млађе информаторке (1948) у знатној предности су примери са краткосилазним акцентом (76,70%) у односу на оне са краткоузлазним (21,70%) док је веома мало (1,70%) оних са дугим узлазним акцентом који се јавља у позицији кановачког. Само у једном случају смо забележили да енклитика задржава старо место акцента (*онȁ је*).

2.1.2. Позиција 2

Прва информаторка (1918):

а) краткосилазни: жѝвот, ђȕвеч, кȕпус, ȍброк, ȍтац 3х, пȁтос, ȕнук 4х, ч’ȍвек; Беȍград, кукȕруз;

б) краткоузлазни: кȁзан, мȍмак 3х, ȍтац 2х, Вȍјни ȍцек, тȍчак, Ȕскрс, цȕкер-пёкер; Беȍград;

в) кановачки: о́тац;

г) непренесен: данȁс 6х, откȁд 2х, откȕд, сасвѝм 2х, тамȁн, шездёс.

Друга информаторка (1948):

а) једȁред 3х, кукȕруз 3х, ȍтац 13х, ȍткуд, Стȍјан 6х, чёкрк;

б) ѝзлив, ȍтац, пёкмез, рȍпац, Стȍјан 4х, фијȁкер, чȁршав, шёћер;

в) непренесен: данȁс 3х, јесенȁс, откȁд, откȕд, седамдёс, четрёс гȍдина, ни́сам смёла да кâжем штогȍд.

У овој категорије код информаторке рођене 1918. године најчешће се јављају примери са краткосилазним (36,59%) а затим они са краткоузлазним (29,27%). Забележен је само један при-

мер са кановачким (2,14%). Већа је фреквенција непренесеног акцента (31,70) захваљујући честој употреби прилога *данȁс*. Иначе, непренесен акценат се јавио у сложеним прилозима (*откȁд*, *откȕд*, *сасвȉм*), прилогу који се може јавити са партикулом (*данȁске*), при чему се акценат тада налази у медијалној позицији, што му даје стабилност у анализираној позицији. Страни прилог *тамȁн* често се користи емфатички, те зато се акценат јавља на финалном слогу. У десетичним бројевима након елизије вокала *е* у финалном слогу дошло је у бржем изговору до промене краткоузлазног у краткосилазни акценат (*шездȅс*), (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 66).

Код информаторке рођене 1948. године најчешћи су примери са краткосилазним (57,44%) у односу на оне са краткоузлазним (23,40%). Мање је примера у којима није дошло до померања акцента (19,14%), и то код сложених прилога, прилога који се могу јавити и са партикулом, код десетичних бројева и сложене неодређене заменице.

2.1.3. Позиција 3

Прва информаторка (1918):

а) непренесен краткосилазни: богȁто 2х, богаћȉји, бомбȁрдуједу, ваљȕшце 2х, ваљȕшци, веч'ȅру, волȅла 2х, волȅо, врач'ȁре, говорȉо, готȍви, готȍво 2х, из Делȉблата, Делȉблато, Драгȁна, другарȉца, другарȉце, другарȉцу, дулȅчница, заборȁиш, заборȁвила, задȅне се за икȍну, закȁчен, закȁчи, закȉсели, закȉсне, заклȁли 2х, закȍљемо 2х, закȍљеш 2х, заплȁче 2х, запр̏жи, зарȁтило, зарȍбљен, имȁла 2х, имȁли 8х, испрȁтили, испр̏жимо, испр̏жиш 2х, Исȕса, јајȅта, јефтинȉје, од казȁна до казȁна, каљȁче, до капȉје 2х, кобȉла, кобȉле, кобȉлу 2х, комунȉста, комшȉја, комшȉје, кад се косȉло, литȉје, марȁму, матȍра, мобилȉсан, мртвȅћину, нȃјстарȉја, накȍљеш, намȁже, напрȅдује, населȉли 2х, натикȁч'е, науч'ȉла, неизвȁђен, Немȉце, носȉло, његȍва, његȍви, његȍво 2х, његȍву 2х, обȅшени, обȉчни, обȉчно 2х, обогȁтила, обр̏ђеду, овчȅвину, одȅжду, окрȁстила, остȁви 4х, остȁне, отȅрали 2х, отȉшли 3х, отпȁле, папрȉке, папрȉку, по пијȁцама, на пијȁцу, пишȉнгери, побȅгла, погȁчаре, погȉне, погȉно, погȉнула 3х, поклȁли, покрȁли, покрȍва, ће попȕстити, поштȕјем, престȁви, признȁједу, прикȍлицу, прокȉсне, пропȁло, просȉла, пустȉли 2х, ракȉју, редȕша 3х, сакрȉла, у саламȕру, сандȕце, сачȅка, сиротȉња, са сирћȅтом, сланȉје, сланȉна, слетȅла, снопȍве, станȕју, старȉја 2х, старȉји, створȉла, таљȉге, товȁрили, убȉли, увȁтили, увȁтио, увȁту, углȅда, угрȅјемо, удȁри, удȁрио, удȅсиду, узȉмо, уморȉли се, уȍпште, упȕсти, устȁне, учȉли, учȉтељ, учȉтељи, учитељȉца, фурȕне 2х, фурȕну 2х, ч'етȉри, шећȅра 2х, са шећȅром,

б) краткоузлазни: афтȍбуса 2х, у Бȁваниште, у Беȍграду, вȅлико, на крȁјеве 2х, мȍјима (кȁжем), ȍбично, свȉлени, силвȅстери, ȕбио, фрȉжидери, Хрȉста,

в) измењен *ȁ* у *ȃ*: ȃвгуста, ђȅмпере, с кȍсама, кȕпују, трȉ нȅдеље 2х, писȁније,

г) двосложни акценат: говȍрȉо прȉзнȁједу,

д) акценат на инфинитивној основи, а не на префиксу: добȉли, орȁли смо.

Друга информаторка (1948):

а) у Америци 2х, из Бавȁништа, из Београда, у Београду, бирȅће 3х, бицȉклом, ваљȕшака, варјȁчом, веч'ȅру, водȉцу, волȅла 3х, волȅли 2х, волȅо 3х, гибȁница, говȍри 2х, на гомȉлу, готȍви, готȍву, гужвȁра 2х, дебȅла, дебȅло, десетȉну, договȍре се 2х, договȍру се 2х, долȁзили 5х, долȁзио 3х, доселȉо, држȁва, другарȉце, дулȅчнице, закȁчим, закȉсели, закȍљем 5х, затворȉла се, игрȁла сам 2х, избȉстри, извȁди 3х, извȁдим 4х, издȉмстам, издробȉла, имȁла 9х, имȁли 10х, имȁо, искȁли 4х, испр̏жим 2х, исȅцка, истȅгли, истȅкне, истȍпи, касȁпи, кашȉком, кисȅло тȅсто, кобасȉце 3х, корȉто, кошȁре, крвавȉце, кукурȕза, лепȉња, ложȉли, лопȁту, марȁмицу, метȕла, музȉка 2х, музȉку, намȅштено, напрȁву, напрȁвиду, напȕни, настȁје, натовȁру, недȅља, свȁке недȅље, у недȅљу 3х, нестȁло 2х, његȍва 3х, његȍви 2х, с његȍвим, обȅреш, обȅси, обȅсиш, обр̏ђе, овȁмо 3х, одвȉло, одȅрем 2х, опȅре, опȅреш 2х, оперȉшу, опрȁвила 2х, остȁјали, остȁло 2х, остȁне 2х, отвȍрено, отȉшла 3х, отȉшли 3х, отȉшло, отȉшо, ошȕри, папрȉке, повȅрио, поготȍво, познȁјеш, поквȁси, поклȁла 2х, покȍље, покȕпи, помȅћу, помȍгне, помȍгнем 2х, порȅчкаш, породȉла,посȍлим 2х, постȁвљена, постȁло, пошȁљу, прекинȕли, престȁви, профȅсора, пустȉо, растȁли, реȁгује, родȉли, родȉо, рођȅни, сикȉром 2х, сло-

мӣла, снопȍви, Србӣји, столӣцу 2х, у субȍту, тењенӣца, тењенӣце, толȳзину, тулȳзину 2х, тулȳске, да ува̀ти, ува̀тио, угрѐје, уда̀рила 2х, уна̀зад, унȳка, унȳку, упа̏дне, упр̏же, упр̏жи, уста̀је се, уста̀неш, фамӣлија, фамӣлију, фурȳна 2х, фурȳну, ч'етӣри 3х, ц̏игѐрица 3х, ц̏игѐрицу, шапурӣне;

б) а̀вгуста, а̀влију, у А̀устрију, са а̀утовима, из Ба̀ваништа, у Ба̀ваниште 6х, брӣјала, бȳбрега, вѐлике, вѐнчали 3х, ӣдите, кӣсело тȇсто, у Нѐмач'ој, на Пр̑ву нȳмеру, ȍкретницу, Панчѐвачки пȳт, на пӣјаце, пра̀мбаба, пра̀мдеда 2х, у срѐдину, стȍлови, два фијȁкера 2х, с фијȁкером;

в) а̏втови, вѐнч'ала, вȍдите, на Пр̑ву нȳмеру, ка̏ко ви̑ ȍћете, пра̏мдеде Стȍјану.

Код прве информаторке уочавамо велику стабилност (80,83%) краткосилазног у медијалној позицији иза неакцентоване краткоће која је нарушена зачецима новоштокавског преношења, што се огледа у појави краткоузлазног акцента (11,67%) или његовој замени краткосилазним на новом месту (5,83), али и у двослогом акценту (1,67%), при чему се тон јавио на претходном слогу, а удар остао на старом месту.

И код друге информаторке (1948) забележен је највећи број примера у овој категорији, при чему су и код ње најчешћи примери са непренесеним акцентом (85,66%), затим они са новоштокавским померањем краткосилазног из медијалне позиције на краткоћу (12,13%) и најређи су примери у којима је на новом месту дошло до неутралисања тонских опозиција (2,20%).

2.1.4. Позиција 4

Прва информаторка (1918):

а) баца̑, дојӣ, донесȇ, донесȳ, дошȏ 3х, држӣ 2х, загребȇ, зада̑ 2х, да заспӣ 2х, се зовȇ, да идȇ 16х, идȳ, имȏ, истрчӣ, ишȏ 3х, једна̑ 3х, једнȏ 4х, једнȳ, јучȇ, какӣ, какȏ је ӣме, која̑, којӣ, метȏ, не могȳ, нашȏ 4х, ниједнȳ, ова̑ 2х, овака̑, овакȏ 5х, с овȇ, овȇ жѐне, овӣ, овȳ, однесȇ, онȇ ка̏пе, онакȏ 2х, онӣ 2х, остȏ 2х, се печȇ, прошȏ 2х, седӣ 3х, седȳ, така̑, такȏ 24х, убȏ, унатрашкȇ, због чега̑ 2х;

б) земљà̀на 2х, крȕпна, без нȍге, ова̀ко 2х, да се пӣје 3х, двȇ сѐстре, а са̀д нȇма сирȍте, стȍји;

в) јѐдна 3х, јѐдно 2х, јѐдну 3х, до кафà̀не, ова̀ка, ова̀ко 2х, ȍне, пӣје, пȍшо, од прашӣне.

Друга информаторка (1948):

а) болȳ, дошȏ, горӣ, запеч'ȇ, зовȇ 2х, идȇ 9х, идȳ 3х, имȏ 6х, испечȇ 2х, једна̑ 9х, с једнȇ, једнȏ 9х, једнȳ 3х, јесмȏ 2х, јесȳ, кога̑ 3х, која̑, којȇ 2х, којӣ 2х, којешта̑, котȏ 3х, кркотȏ, ложӣ 3х, ова̑ 4х, овакȏ 2х, овӣ 4х, овȏ 3х, овȏ-онȏ, овȳ 2х, однесȳ, она̑, онакȏ, онȇ на̏ћве, онӣ, онȏ 2х, печ'ȇ 3х, порменȳ, пошȏ, свега̑, смрдӣ, такȏ 12х, у такȳ, топȳ, уда̑, чепрка̑ се;

б) пȕно дѐце, згȕжва се, зȍву, ӣду, дȍшо, ӣмо, ӣшо, јѐдно 3х, двȇ сѐстре, та̀ко, толӣко 2х;

в) лӣтру вȍде, дȍшо[4], ӣшо 2х, трӣ сѐстре, четӣри сѐстре, код сна̀је 2х, испѐче, опѐру, свӣњско;

г) ал прȇ *тогà* је ȍна дȍшла.

Код прве информаторке (1918) велику стабилност има и дугосилазни на отвореној ултими иза неакцентоване краткоће (80,3%) иако је и овде започет процес померања акцента, при чему су примери са краткоузлазним ређи (8,45%) од оних који подсећају на метатаксу (11,27%).

Код друге испитанице (1948) слично је стање. Најчешћи су примери са дугосилазним на отвореној ултими (84,44%), а затим они са краткосилазним (9,62%) и краткоузлазним (8,15%) на пенултими. Само је у једном примеру дошло до скраћивања дугосилазног на ултими, што је у неким говорима то доследна, а у другима факултативна појава (Бошњаковић 2008: 66–68).

2.1.5. Позиција 5

Прва информаторка (1918):

а) авиȏн, апрӣл, готȏв, грудња̑к, држӣш, запечȇн, идȇм, идȇш 20х, једа̑н 10х, једнȏг, Ковӣн 8х, кочија̑ш, кромпӣр 3х, напрȇд, са̀мо недељȏм 2х, обр̏ђеду ногȏм, овӣ(х) двȍје, она̑ј 3х, паркȇт, пасȳљ, педесȇт 2х, преда̑м, сала̑ш 3х, санитȇт 2х, седӣш, факултȇт, фарба̑р 2х, четрна̑јс, штафира̑ј;

[4] Редослед промена у овим примерима био је следећи: * *dohьdlъ* > *дошьлъ* > *доша̑л* > *доша̑о* > *дошȏ* > *дȍшо / дȍшо*.

б) машѝном; јѐднōг;
в) у ȍнај.

Друга информаторка (1948)
а) бурâг 2х, венчâм, гронѝк 2х, држѝм, замрзивâч 3х, зовêм, идêм 4х, идêш 2х, испечêм, испечêш, истрчѝм, једâн 13х, једнôг, јесâм 6х, канâп 2х, комловâр, костѝм 2х, кромпѝр 2х, лекâр, мојôј, наилôн, немôј, његôв 2х, овôг 2х, овâј 3х, овѝм, овôм, одозгôр 4х, очупâм, ресторâн, систêм, телефôн 2х, да с удâм;
б) с вȍдом, с дȅсном, мȍјој, сутрȁдан;
в) половѝном;
г) да се вѐнчāм, врȑтѝћ, јѐсам.

Код прве информаторке (1918) велику стабилност показује дугосилазни у финалном затвореном слогу (96%), што је једна од идеалних фонетаских позиција за његово чување. С обзиром на ову чињеницу, изузетно су ретки примери са новоштокавским померањем (2,70%) било са сачуваном дужином или без ње. Само је један пример (1,35%) са краткосилазним на новом месту.

Слично стање налазимо и код друге информаторке код које је (88,61%) примера са непренесеним акцентом, али је нешто више примера са пренесеним акцентом у виду краткоузлазног са дужином (3,90%), краткоузлазног без дужине (1,30%) и краткосилазног (5,20%).

2.1.6. Позиција 6
Прва информаторка (1918):
а) везѝва, деветнâјстог, девôјка 6х, дивôјке, довезѝва, домаћѝнски, домаћѝнску, другарѝца, завѝја, закâже, заслâди, игрâнка, издâједу, испѝше, испѝшеду, исплодѝра, истôрије 2х, из Итâлије 2х, јекôвци, кокôшка, комшѝнка 2х, комшѝнке, копâње, љуљâшку 3х, македôнски, медицѝнску, месâрош, милѝција 2х, намирѝва, нарȗчиш, обѝђе, обожâвамо, овâмо, одговâра, окрêћеду, октôбар, окȗпљамо, отѝднемо, певâљку, повр̂ати, покâже, помâжемо, поцêпано, превр̂немо, раскрвâви, сакрѝвам, сарâну, сачȗвај, свакојâко, телевѝзор, убеђѝвам, удâвана, упâли, цигâнски;
б) љȕљāшке, мȕнѝцију, ȍктōбра, не ȕрāди, фȁрмēрка.

Друга информаторка (1948):
а) апотекâрка, у Арâнђеловцу, банâтско, из Брестôвца, видêћу, замêси 2х, заповêдам, на игрâнку 3х, избријâе `избријава`, изрȗчи 2х, истрȗже, једѝно, ковѝнског, кокôшкама, левâтор, лекâрка, лекâрку, из Македôније, навâлу, назарêнка, наѝђем, намирѝвамо, нахрâним, обр̂нем, одуговлâчи, октôбра, да отѝдне 2х, да отѝднемо, охлâди, помâжем, порêђа, пржêнке, привилêгије, примêтиш, пробȗшим, разговâрамо, расклâтим 2х, рашѝри, Румȗнка, сарâни 3х, сељâчка, ч’етвр̂те, ч’етвр̂ти 2х, ч’етвр̂тог, увѝја, ужâри 3х, узѝдан, укљȗчиш, умâч’е 4х, умêси 2х, умêсим, урâнимо;
б) ѝзлȕпа;
в) дȅжуран;
г) изȁђе.

Изузетну фонетску стабилност, што је и очекивано, показује и дугосилазни у медијалној позицији иза некацентоване краткоће (83%). Мали је проценат примера са новоштокавским ликовима (7%).

И код друге информаторке (1918) дугосилазни је веома стабилан у овој позицији (95,71%), али нема толико примера са краткоузлазним и послеакценатском дужином (1,43%). Међутим спорадично се среће нивелација тона (1,43%) и квантитета (1,43%).

2.2. Дистрибуција силазних акцената иза неакцентоване дужине

2.2.1.Позиција 3а

Прва информаторка (1918)

а) за бōнȍве, вāжȉло, вēнчȉћи, вȉкнȕла, дућāнȉма, завр̄шȉо, на зāкр̄пу, издржāвȁла, испȉсȁли ме, јаȕкȁли, јēтр̄ва 3х, јēтр̄ве, кȕпȉли, мēсȉо, мōрȁла, мōрȁло 3х, нāстȁвници, нōжѐве, обȕчѐне, ōвдѐна 2х, плāтȉте, поврāтȉли, поквāрȉли, полȕпȁли, прēдмѐти, примēтȉла, продȕжȉо, кȕће са двâ прōзȍра, са трȉ прōзȍра, прōстȍра, рāдȉла, рāдȉло, рāдȉо, рāнȉли, сōсȍви, се срāђȁло, стāнȍве, ствāрȁли, Тōтȍви, не фēдѐре;

бȉлȍ је, дōђȉ ми, звāлȉ га, нȉсмȍ се сѐтили, обȕклȉ смо се;

б) у áвлију 2х, Брзáкови, вéнчићи, верона́ука, верона́уку, завр̏шила, искори́стило, кáзали, крвáвило, мóрали, нáдимак, нáставник, Никаши́новића, облáчиле, плáтили, прéзиме, рáдиле, рáдило, двâ рáзреда, сарáнили, ски́дали, спáвала, Срвијáнчева, чтуди́рали.

Друга информаторка (1948):

а) до бōлнȉце, у бōлнȉцу, брēнѐри, врāтȉла 2х, гāјȉла, гāјȉли 2х, гњēчȉла, дēлȉли, догрāдȉли 2х, жȉвѐла 2х, жȉвѐли, жȉвѐо, забȕнȉли, залēпȉло, зȉдȁли, кāдȉла 4х, кāзȁла 8х, клāнȉцу, кōрпȁма, крēнȕли, кȕпȉла 4х, кȕпȉли 3х, лēчȉла, мēсȉла 3х, мōрȁла сам 2х, нāдȁла се, откȕпȉли, пēнзȉју 2х, пȉтȁла, пȉтȁли, пōсѐбно, кад се је прерȕчȁло, прȉмȉли, рāдȉла 2х, рāдȉли, рȕчȁло се, сāлчȉће, сврāтȉли, скȉдȁло, спрēмȁли, стрȉчѐви, тȉцȁло се, трāжȉли, ћȕтȁла, трāжȉо, умāкȁло, шēтȁла;

б) бућкáница, бућкáнице, зáбавиште 2х, зáвиси 4х, испуњáвала, кýпили, мóрали, насељáвало, окáдила 2х, отпри́лике, покáзала, пóродице, при́миле, рáдила 4х, рáдио 2х, свéтио 2х, Стевáновића, три́десетог;

в) забȕнили.

Проминентност дужине утицала је на померање краткосилазног акцента из медијалне позиције (33,33%), али је ипак дупло чешће његово чување на старом месту (66,67%).

Слично је стање и код друге информаторке. Старо стање је знатно чешће (71,42%), а ново заостаје мало у односу на прилике код прве информаторке (28,58%). Једино је код ове друге дошло до неутралисања тона и квантитета у једном примеру.

2.2.2. Позиција 4а

Прва информаторка (1918):

а) блēјȕ, вȉкô, из вōјскê, врēђô, дāјȕ, четрнâјс дāнâ, нâјвише девојāкâ, двȍје дēцâ, нêма мôга дȉкê, дōлê, од Жēљê, жȉвȕ, знāдȕ, зовēдȕ, идēдȕ, јēдȕ, јēмô, јēтê, вȉше Мађāрâ 3х, нēмâ 6х, ōвдê 3х, кад се плȕжȉ, не познāјê, предāвô, прēдê, с рāдњê, шêс сāтȉ, свакојāкȉ бȉли, свȕчê се, сēчê, ȉма Србâ, са свȉ странâ, са странê, пȕна трāвê, тȕнâ 4х, шāпȉ, Швāбâ 3х;

б) ȍсам дáна, додýше, жи́ви, ви́ше занáта, знáду, идéду 3х, jéду, кáзо, сȁд се крáде, Мађáра, дѐсет месéци, нéма 5х, пијéду, предáво, нéмамо проблéма, просви́ро, би́ло је и сватóва, смејéду, би́ло је и Срба, пȕна трáве, шáпи 2х;

в) *код кȕмē*; у набрајању: (Која су имена била у ваше време?) У нȁше врéме би́ло *Стéвā*, *Ђȕрā*, *Лáзā*, *Слáвкō*, ѐто такâ имѐна би́ла.

Друга информаторка (1948):

а) гōрê, гȍдину дāнâ 2х, дѐсет дāнâ, мѐсец дāнâ, ȍсам дāнâ, четрѐс дāнâ, дȍста дēцâ, дēцâ 12х, од деда Ђȕрê, жēнâ, да жȉвȉ, да искȉпȉ, кāзô 2х, од камиōнâ, двê кōрпê, пé-шес љȕдȉ, дѐсет месēцȉ, по пêт минȕтâ, од назарēнâ, нарāстȉ 2х, ōвдê 4х, плāћô, пресēчê, сѐдам сāтȉ, ȉма свȉњâ, чѐтир-пêт свȉњâ, ч’етȉри свȉњê, свȕкȕ, сēкȕ, сēчê, сēчȕ, пêт синōвâ, снāгê, преко срēдê, с тê странê, ћēркê, шлогȉрô;

б) ву́че 4х, го́ре, да им да́ју, го̀дину да́на, мѐсец да́на 2х, за о̀сам да́на 2х, од де́ца 2х, ни́су има̀ли де́ца, ни́је 5х, ни́је би́ло дијали́зе, изву́че, дѐсет мину́та, нара́сте, нара́сти, ни́смо 3х, ни́су, о́вде 7х, пла́ћо 2х, прову́че, просе́че, у шѐс са́ти, не се́че се, са свѝ стра́на, с дру̀ге стра́не, це́ле недѐље, кат се шлоги́ро, ода́тле, уну́тра 3х;

в) го́рē 2х, уну́трā;

г) за мѐсец да̀на.

Код информаторке рођене 1918. године чешћи су примери са старим местом акцента (63,75%), али је више од пола оних у којима је дошло до померања акцента, али без послеакценатске дужине (35%). Само је у једном примеру сачувана послеакценатска дужина настала померањем дугосилазног акцента (1,25%), што потврђује Ивићеву констатацију да је у говору Баваништа ова појава факултативна (Ивић 1958: 346). Међутим, у набрајању некадашњих мушких властитих имена забележене су секундарне дужине насталне под утицајем реченичне интонације.

Код друге информаторке су незнатно чешћи примери са непренесеним акцентом у односу на оне са пренесеним (51,89% : 46,23%), али је у односу на говор прве информаторке знатно чешћа појава дугоузлазног акцента (35% : 46,23%). Јасно је да и код ње изостају послеакценатске дужине настале померањем дугосилазног акцента. Међутим, треба истаћи да многи прилози у овом говору имају следећи акценат (*го̄ре̂* : *го́ре̄* : *го́ре*). Код ње је дошло у једном случају и до истирања тонских и квантитетских дистинкција.

2.2.3. Позиција 5а

Прва информаторка (1918):

а) за бра̄но̂м, два̄на̂јс, два̄ре̂т, да пора̄сти̂м, свакоја̄ки̂(х) је би́ло;

б) два́најс, са ру́ком, би́ло је свакоја́ки(х);

Друга информаторка (1948):

а) Анђе̄лко̂в, да да̄јѐм, обӯчѐш, извӯчѐм, исе̄чѐм, пресе̄чѐм, провӯчѐм, рӯко̂м 3х, сӯчѐм, се̄чѐш;

б) Анђе́лков, два́најс 3х, изву́чем, исе́чем, ни́сам 2х, оце́чем.

Код прве информаторке је забележен мањи број примера са дугосилазним у финалном затвореном слогу иза неакцентоване дужине, при чему су чешћи они са старим местом акцента (62,5%) од оних са помереним, али без послеакценатске дужине (37,5%).

Код друге испитанице нешто је већи број примера, при чему су примери са старим местом чешћи (57,14%), али је број примера са новим местом акцента нешто чешћи него код прве информаторке (42,86% : 37,5%). Дакле, евидентна је тежња предакценатске дужине да прими акценат на себе.

2.2.4. Позиција 6а

Прва информаторка (1918):

а) вӯчѐду, потӯчѐду, би́ло је пре̄дмѐта, са ви̇̀ше про̄зо̂ра, педесѐт са̄то̂ва 2х;

б) ло̄нчѝ̇ћа, потӯчѐду;

в) насе́чемо, не́мамо 2х, да не́маду, поту́чеду, пѐт ра́зреда;

Друга информаторка (1948):

а) дӯва̂ње;

б) за зи́дање, нѐма па́љења, при́мање.

Код прве информаторке забележен је већи број примера овога типа, али и редослед добијања новог акцента: *потӯчѐду* > *потӯчѐду* > *поту́чеду*, што потврђује и П. Ивић који констатује да

„има скраћивања â иза ā, али оно није уопштено” (Ивић 1958: 346). Треба констатовати да је однос примера са старим и новим акцентом изједначен (42,86%), а да је знатно мање оних са скраћеним дугим акцентом (14,29%).

Мало је примера забележено код друге информаторке, при чему су они са пренесеним акцентом чешћи (75%) од оних са старим местом нагласка (25%).

2.3. Преношење акцената на проклитику или акценатске целине

2.3.1. Старо преношење

1.примери са пренесеним:

Прва информаторка (1918):

а) ȁ: *са̀ мном*; *ỳ пролеѣ* идê се на кукỳруз 3х; ôн је цр̏ко *ȍд стра*;

б) â: јâ сам пр̑ви ра́зред ѝшла *на̀ Брег*; *ỳ ноч’* се идê; тô ȍма де́те *на̀ руке* ỳзму; *на̀ руке* смо мѝ штрѝкале; *нѐ зна*;

Друга информаторка (1948):

а) ȁ: отѝшла ỳ гости;

б) â: да се *нѐ би* одвѝло; па, *нѐ знам* (често);

2. примери са непренесеним:

Прва информаторка (1948):

а) ȁ: пỳшћа *у вȍду*; нȍсиду тỳ *по пȍљу*; а кад чỳвамо *у прȍлеѣ* бѝриће;

б) â: прѐпне се *на зѝд*;

Друга информаторка (1948):

а) ȁ: а па́пак просе́че се дȍле *на нȍгу* и тỳ се прову́че шѝпка; ȍдем *у цѐнтар* и мȁти дȏђе;

б) â: и гỳрне се *до зѝда*; овô је бѝла *са двê* сȍбе; тô се идê *у крỳг*; ȍнда га са̏мо ува̏тим *за глâву*; слâже се *у пêћ*; ȍндак га гỳрнем *у ца̏к*;

2.3.2. Ново преношење

1.примери са пренесеним:

Прва информаторка (1918):

а) ȁ: /

б) â: /

Друга информаторка (1948):

а) ȁ: /

б) â: /

2. примери са непренесеним:

Прва информаторка (1918):

а) ȁ: идê *за на̀ма*; се ѝшло *у бѝрт*; ни́је ȍдно тỳ пȍтврду *од вѐжбе*; отѐрали га *на вѐжбу*; тô свѐ *на дѐду*; и ȍндак се идê *на жѝто*; ишô *у Зỳце*; кочијâш да бỳде *на кȍли*; па кỳћи, па *у крѐвет*; да дȏђемо *до кỳће*; кад се довезѝва *у кỳћу*; ѝшло се *на сла̏ву*; *у сȍбу* си мȍго да седѝш; сѐстра *од тѐтке*; ôн ме нама̏же са вѝксом *од цѝпела*; са̏ ћемо *нуз ца̏ндаре* да прȏђемо; кад смо мѝ ѝшли *у шкȍлу*;

ôн да га *не вѝди* 2х; са̏мо мле́ко *не вȍле*; *не вȍлеш* мêсо ма́сно; са̏д сам вѝдла да *не мȍже*; *не мȍже* д ỳђе; *не мȍгу*;

б) â: и са̏д ô н *код на̂с* у сала̂ш; а та̂ј авиô н *нуз на̂с* прошô, *нуз на̂с* прошô; ӣшла *код ње̂*; саш њô м; па г отѐра *у ба̂шту*; ȍднели *у гро̂бље*; и ô н ка̂же мѐне: а̏јде *у ку̂ју*; па облӣло је *до Па̂нчева*; па нѐ да га пӯсту *у Па̂нчево*; ӣшло се *у цр̂кву*; нȍсиш га *у цр̂кву*; кад се да̄ју̂ *у цр̂кву* шѐс нѐдеља;

Друга информаторка (1948):

а) а̏: па се с ко̄рпа̏ма дӣзало *у а̏мбар*; мо́жда сам *пред Бȍгом* и грѐшна; мȍжда сам грѐшна *пред Бȍгом*; да ȍни *не бӯду* ма́сни; *међу врѐменом* ма̏ма до́шла; отӣднемо *у дру̏ги* па̏рк; ма̂ли ꙗакч'ӣћа *од ја̏бука*; тô са̏мо изва̏дим *из ја̏сала*; њѐга мѐтем *испод кȍтарице* и ȍндак *на кȍтарицу* клѐкнем; дѐси се да се порѐчкаш и *са ма̏тером*, а нѐ *са свѐкрвом*; ма̏ма *на ње̏ву*; дѐда ӣсто ӣшо *на ње̏ву*; јел ће да дȍђу сӯтра *за ȍдговор*; *у дру̏гу* недѐљу би́ли *за ȍдговор*; та̂ је отӣшла *у дру̏гу* фамӣлију; што не пȍђеш *у скӯпштину*; њѐна сѐстра *од тѐтке*; исе́чем *на па̏рчаде*; ни́сам јȍш *за ȕдају*; ни́ ми јȍш де́те *за ȕдају*; сѐстра *од ȕјака* и бра̏т од ȕјака; двѐ сȍбе *са ȕлице*; а ȍни *на ȕлицу*, њȕ пра̏ту; *у шȕпу* дȍле се мѐте на ла́дно да се тô ола̂ди;

не мȍгу 3х; *не мȍже* пȍсле; *не мȍж* тô да се срѐди; *не мȍжеш* тӣ да га скӣнеш; и ô н *не мȍже* нӣгде; ал *не мȍже* ô н мѐне да подӣгне јел клѐкнем *на кȍтарицу*; *не трѐбам* им;

б) â: ô н је бӣо за́кон *за на̂с*; ка̂жу *код на̂с* 5х; кад га изва̏дим *из тѐ* ма̂сти; ȍна трѐба да дȍђе *у тô* вре́ме; да̏ л је кад отӣшо *у цр̂кву*; али ȍна идѐ *у цр̂кву*; *у цр̂кву* смо ӣшли до четрѐс да̄на̂; кад ми *не да̂*; да се *не јѐ*; ал *не мѐси* се; ја̏ са̏д вӣше *не пла̂ћам*; за̏што *не пȍђете*; што *не пȍђеш* у скӯпштину; сӯтра *не ра̂ди*; *не смѐ* де́те да мр̏дне нӣгде.

У вези са преношењем акцената на проклитику можемо рећи да се старо среће углавном код негираних глагола, личне заменице 1. л. јд. у Ијд., као и у неким предлошко-падежним конструкцијама и да нисмо забележили ни један пример са новим померањем акцента на проклитику.

2.3.3 Остале акценатске целине

У овом одељку могли бисмо говорити и о другим типовима акценатских целина, посебно онима које чине две акцентоване речи, при чему једна од њих, с обзиром на тежиште информације, губи свој акценат. Тако смо код друге информаторке (1948) забележили следеће акценатске целине:

а) сродннички термин са властитим именом: *чика* И́ша 2х, *чика* И́ша га усвојӣо;

б) два основна броја при изражавању приближне бројности: пе́-шес;

в) количинска и показна заменица: и покȕпи *свѐ то*; А̏ј да ô н не идѐ, па да ка̂жеш, али ô н идѐ и тӣ и тȕ̂ је сва̏ки да̂н и за̏једно сте и *свѐ то*, па ка̏ко мȍж да не идѐш у скȕпштину.

Посебну групу чине акцентоване речи са енклитиком, које факултативно подржавају старо место краткосилазног акцента на отвореној ултими иза неакцентоване дужине, што је забележено и у осталим говорима смедеревско-вршачког и косовско-ресавског дијалекта (Бошњаковић 2008: 44):

бӣла̏ је прȍшле го̏дине, *бӣла̏ је* тȕ̂ ди је шко̏ла, *бӣлӣ су* Недѐљкови, *лѣпȍ је* не мȍш ка́сти, *испочѣтка̏ је* би́ло млȍго вѐрни, пар рѣчӣ сам с њӣм проговорӣла, *ћѣрка̏ се* ȕдала.

2.4. Промене у вези са акцентима

2.4.0. Међу променама у вези са акцентом требало би споменути следеће појаве:

2.4.1. Скраћивање дугих акцената услед бржег темпа говора:

а́) а́ > а̏: то *ни́је*, *нӣје* прѐ ни *бӣло* (М1918); бӣли (често), нит сам *пȍпу зва̏ла* нит нӣшта, *забȕнили*, *ру̏ком*, *Са̏ва*/*Са́ва*, *Ни́је* ӣшо, *нӣје* нит је ô н кад нѐко ȕмре ӣшо у цр̂кву; за мѐсец *да̏на* (М1948);

б) а̂ > а̏: пȍсле мӣ га *пӣтамо* (М1918); шта̏ да се *кȕпи*, отӣма *ру̏ку* 3х, пар *рѣчӣ* сам с *ње̏м* проговорӣла, ни́сам тѐла да *јѐм*; а и Го́ца *та̏*, ȍна ми ȍпет *дȍђе* кȍ фамӣлија; кад *од ње̏* ја̏ *иза̏ђем*, *иза̏ђем* дирѐктно на па̏рк; ма̂ли *ꙗакч'ӣћа* (М1948);

2.4.2. Дезакцентуација глаголских облика на којима није тежиште информације, већ су метајезички модификатори са различитим значењима:

Њêн дѐда је усвöјен код Бр̏дарски, *знаш*, ôн је Анђе́лков, али Бр̏дарски су га, чика И́ша га усвојйо, тŷ је, *мисим*, ка̀ко би ти ка̄за̀ла, чика И́ша је; него ста̀ви се, *мисим*, ко сôс се напра̀ви; ѐна мѐте, ѐна, *мисим*, преста̀ви веч'ѐру, ја̂ пѐсле љу̂штим кромпи̏р (М1948);

2.4.3. Појава дугоузлазног акцента на једносложним речима услед емфазе:

Јесте јој (баби болесној од рака) давали неке чајеве? – *Ба́ш* (чуђење), каки̏ ча̀јеви! то ни́је, ни̏је прê ни би̏ло; нêма да је би́ло као са̀д на фе̄дѐре да, *ба́ш* (чуђење), сла̀ме, па поцêпано свѐ, сироти̏ња (М1918); Попа не долази сад да свети водицу? – *Ба́ш* (чуђење), па не дола̀зи већ три̏јес го̀дина! (М1948);

2.4.4. Тонске измене акцента услед реченичне интонације:

Је л сваки дан има шта се кува? Шта̀ сми̏слимо, шта̀ *ѐ̀ћемо*, *ѐ̀ћемо* па̀прикаш, *ѐ̀ћемо* ч'о́рбу, *ѐ̀ћемо* ђу̀веч кромпи̏р, јел шта̀ би̏ло, да и̏ма да се јê; каквŷ *ѐ̀ћеш* бѐ̀ју... *ѐ̀ћеш* тѐгет, *ѐ̀ћеш* бордô, *ѐ̀ћеш* дра̀п, *ѐ̀ћеш* какŷ бѐ̀ју *ѐ̀ћеш*; и једâн у онâј, *ка̀ко* се зва̀о, онâ тру́ба, *ка̀ко ли је*, ни́је тру́ба (М1918);

Дѐ̀бро, пра̀виле се бућка́нице, ка̂жу код нâс; А тела си за Стојана? Па, *дѐ̀бро*, знâш ка̀ко, ни́сам смѐла да ка̂жем; лѐпо смо се жи́вели, ни́смо се ми ни̏кад, *до́бро*, дѐси се да се порѐчкаш и са ма̀тером, а нѐ са свѐкрвом (М1948);

2.4.5. Факултативно јављање иктуса иза дугоузлазног акцента: *кола́чи̏* [5](М1918); *о́вдё*, *по́днё*, *по́пä* (изразит иктус), *ру́чäк* (М1948);

2.4.6. Факултативно јављање двосложног/двоструког акцента: *говѐ̀ри̏о*, *прѝзнäједу* (М1918);

2.4.7. Факултативно јављање секундарних дужина:

а) испред енклитика: а *ѐ̀нӣ му* мêсо сѐкŷ; а *њѐмӯ* се нѐ би да ѐ̀дбије (М1948);

б) у осталим неочекиваним случајевима: и та̀м у *гу́мнō* зӣда̀ли и шта̀ле и шу̀пе и којешта̂; мѐте се ква́сац, *мле́кō*, шѐћер, сô, свѐ и тô се ѐ̀ндак ѝзлӯпа; преко *пу́тā* скѐ̀пштине / преко *пу́та*; тô се *ѐ̀ндā* испечê (М1948); у на̀ше вре́ме би́ло *Сте́вā*, *Ђу́рā*, *Ла́зā*, *Сла́вкō*, ѐто така̂ имѐна (у набрајању) (М1918);

2.4.8. Ретка неутрализација тонских опозиција:

а) â > á: Па он може постати веран и овде у Србији. – Па кад *до̂ђе/до́ђе*, нѐ̀рмално; ѐ̀ндак се *распла́ти* (М1948); глѐдали *дево́јке*; (М1918);

б) à > ä: *а̀вгуста*, *ђѐ̀мпере*, с *кѐ̀сама*, *кѐ̀пују*, три̏ *нѐ̀деље* 2х, *писа̀није*; *јѐ̀дна* 3х, *јѐ̀дно* 2х, *јѐ̀дну* 3х, до *кафа̀не*, *ова̀ка*, *ова̀ко* 2х, *ѐ̀не*, *пи̏је*, *пѐ̀шо*, од *прашѝне*; у *ѐ̀нај* (М1918); *а̀втови*, *вѐ̀нч'ала*, *вѐ̀дите* (императив), на Пр̏ву *нѐ̀меру*, ка̀ко ви̏ *ѐ̀ћете*, *Стѐ̀јану*; пѐ̀но *дѐ̀це*, *згѐ̀жва* се, *зѐ̀ву*, *ѝду*, *дѐ̀шо*, *ѝмо*, *ѝшо*, *јѐ̀дно* 3х, двê *сѐ̀стре*, *та̀ко*, *толи̏ко* 2х; с *вѐ̀дом*, с *дѐ̀сном*, *мѐ̀јој*, *сутра̀дан*; *дѐ̀журан* (М1948).

3. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

На крају анализе можемо закључити да су се у говору Баваништа десиле знатне промене у инвентару и дистрибуцији прозодема у односу на оно што је П. Ивић давно констатовао. Наиме, не може се више тврдити да краткоузлазни акценат не постоји у овом говору, који је веома фреквентан у позицијама које су прве биле захваћене померањем краткосилазног акцента са отворене и затворене ултиме, али се ређе среће и у позицији 3 (*лопа̀та*). Такође, не може се рећи да је он резултат утицаја само стандарда пошто је он доминантан у говору најстаријих информатора. Тако је он код испитаника из 1867. године у позицији 1 једина прозодема, а код информаторке из 1918. године чешћи у односу на краткосилазни (50,28% : 46,92%). У позицији 2 код обе информаторке ипак је чешћи краткосилазни у односу на кракткоузлазни (1918: 36,59% : 29,27% и 1948: 57,44% : 23,40%).

[5] Иктус иза акцента се у нашој дијалектолошкој пракси обележава тачком изнад вокала, што ми нисмо у техничкој могућности да то учинимо.

Код обе информаторке[6] у траговима се срећу и примери са кановачким дужењем (1918: *и́шло* се, не *мо́гу*; *о́тац*; 1948: *да́ска*, *до́шла*, *и́шли*, *мо́жда*) који се некада могу тумачити и аналогијом према другим акценатским ликовима (*до́ћи*), мада инфинитив није чест облик у овом говору, или емфатичким дужењем (1948: *мо́жда* сам пред Бо̏гом и грѐшна). Неки од облика са дугоузлазним у позицији кановачког једноставно могу бити акценатски дублети (1918: *са́рма*, *маши́ну*, *маши́не* Нпл).

Својевремено је П. Ивић поставио проблем, који још није био спреман за решавање, настанка два ареала кановачког акцента, једног у југоисточном Банату (околина Вршца и Беле Цркве) и другог у Шумадији, претпостављајући: (а) да су оба настала независно један од другога, (б) да је кановачки настао јужно од Дунава, па је потом пренесен у Банат или (в) да је кановачи заузимао јединствен ареал с обе стране Дунава, али је каснијим миграцијама био прекинут (Ивић 2009: 123). Наша истраживања говора у источној Шумадији показала су да је жариште кановачког у околини Младеновца, што је само продужетак стања у космајским селима централне Шумадије, затим у западним и централним деловима испитиване територије, док у селима уз Дунава и Велику Мораву доминира краткосилазни акценат (Бошњаковић 2008: 38, карта 1). Дакле, с обзиром на ову чињеницу говор Баваништа би се уклапао у ареал краткосилазног акцента. Међутим, појава у траговима кановачког може да сугерише о постојању његовог јединственог ареала који је касније нарушен миграцијама. Остаје отворен проблем честа појава краткоузлазног акцента код старијих информатора, нарочито у позицији 1 (женä). Да ли можемо говорити о ирелевантности тонских разлика само у овој позицији и преваги једног од њих код појединих информатора, чији се говори иначе одликују великим бројем варијантних облика чак у истом исказу:

(М1918): па свѐ бӣрô *крупнâ*, реко, дӣ си нашô овакâ *крӯпна*, каже, нéћу, каже, вäлда онакô сӣтна, тô ми мäло, него овакô овâ *крȕпна* (јаја); цр̏ква је пӯна *трāвê* на до̀ле, пӯна, пӯна *тра́ве* и такô по тра́ви се идê; и свѐ се прäву такô мâли *вēнчӣћи*, мâли *ве́нчићи*, и тô се но̀си кӯч'и; и о̀ни (Доловчани) се ӯвек *потӯчêду* на Госпоји́ну, ӯвек се *поту́чеду*, нӣкад ни́је про̀шла Госпоји́на да се не *потӯчѐду*;

(М1948): ни́је би́ло нӣшта тô такô, него *да́ска* се мѐте, ло́тра па *да̀ска* преко кôла; имäли смо *сађури́це* .... мӣ смо имäли те *сађурӣце* такô *ма́ле* (емфаза) ... Парохијал си морала да платиш кад си мужа сахрањивала? – Ни́сам јâ, ôн је *пла́ћо*, ни́сам јâ, а јâ сäд вӣше не плâћам. Ôн је *плāћô* свäке го̀дине, *мâло* нѐшто, дä л двѐста дӣнара, ко̀лко годӣшње, имô је тӯ књӣжицу, ôн је *пла́ћо*, ни́сам јâ; ôн је *Анђе́лков*, али Бр̏дарски су га, чика И́ша га усвојӣо, тӯ је, мисим, кäко би ти кāзäла, чика И́ша је, њѐга су ӯзели, ни́су имäли де́ца, па су га ӯзели, ал ôн је *Анђēлкồв*.

На стабилност силазних акцената ван јединог и првог слога у речи утиче квантитет слога испред нагласка. Силазни акценти се ретко померају на неакцентовану краткоћу код обе информаторке: позиција 3 (*лопäта : ло̀пата : ло̀пата*): 1918: 80,83% : 11,76% : 5,83%; 1948: 85,66,% : 12,13% : 2,20%; позиција 4 (*стојӣ : сто̀ји : сто̀ји*): 1918: 80,3% : 8,45% : 11,27%; 1948: 84,44% : 8,15% : 9,62%; позиција 5 (*венчâм : вѐнчāм/вѐнчам : вѐнчам*): 1918: 96% : 2,70% : 1,35%; 1948: 88,61% : 5,20% : 5,20; позиција 6 (*девôјка : дѐвōјка : дѐвојка*): 1918: 83% : 7%; 1948: 95,71% : 1,43% : 1,43%). Када је и долазило до померања, јављао се чешће краткоузлазни, осим у позицији 4 у којој је био фреквентнији краткосилазни акценат.

Предакценатска дужина је била проминентнија, што говоре примери у којима се акценат скратио а сачувала дужина преходног слога (*потӯчêду* > *потӯчѐду*), као што је то случај и у Врачевом Гају и Крушчици (Ивић 1958: 328). Њена проминентност се огледа и у повлачењу свих силазних акцената на њу, при чему су се дуги прво скратили, па потом померили, као што је случај у говору Уљме (Ивић 1990а: 200–201 и 204). У говорима наших информаторки та појава је факултативна, при чему су углавном чешћи примери са непомереним акцентом: позиција 3а (*рāдӣла : ра́дила*): 1918: 66,67% : 33,33%; 1948: 71,42% : 28,58%; позиција 4а (*прēдê : пре́де / код*

[6] Што је случај и код осталих информатора: 1. мушкарац рођен 1921: *мо́гу* нѐшто и да ти кâжем, *о́тац*; 2. жена 1931: за *ка́фу*, *до́шла* (2х), *ло́нац* (2х); 3. мушкарац 1933: *ко́њи* (2х); 4. мушкарац – колар:па *ре́кли* смо, *то́чак*.

ку́ме̄): 1918: 63,75% : 36,25%; 1948: 51,89% : 46,23%; позиција 5а (*рӯко̑м : ру́ком*): 1918: 62,5% : 37,5%; 1948: 57,14% : 42,86%; позиција 6а (*потӯче̏ду : потӯче̏ду : поту́чеду*): 1918: 42,86% : 42,86% : 14,29%; 1948: 25% : / : 75%. Дакле, из наведених података видимо да су изразите и интерговорничке варијације.

С обзиром на то да је говор Баваништа примарно староштокавски, не изненађује изостанак новог преношења акцента на проклитику.

Литература

Бошњаковић, Ж. (2008). Фонетске особине говора источне Шумадије. *Српски дијалектолошки зборник* LV. САНУ и Институт за српски језик САНУ, 1–322.

Ивић, П. (1958). Место банатског херског говора међу српским дијалектима. [у књ.] Банатске Хере, Нови Сад: Матица српска, 326–353.

Ивић, П. (1990). Балканизми у настајању у српским говорима Баната. [у књ.] О језику некадашњем и садашње, БИГЗ–ЈЕДИНСТВО, 189–198.

Ивић, П. (1990а). Акцентуација српскохрватског говора Уљме. [у књ.] *О језику некадашњем и садашње*. БИГЗ–ЈЕДИНСТВО, 199–206.

Ивић, П., Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, (1994). Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: Увод и Фонетизам. *Српски дијалектолошки зборник* XL, САНУ и Институт за српски језик,

Ивић, П., (2009). *Српски дијалекти и њихова класификација*. Издавачка књижарница Зорана Стојановића. Сремски Карловцви · Нови Сад.

Ћурчић, С., М. Јовановић (2014). *Атлас насеља Војводине*. II књига. *Банат*. Прва свеска (А–Л). Матица српска, Нови Сад

INVENTORY AND DISTRIBUTION OF PROSODEMS IN BAVANIŠTE SPEECH

Summary

The speech of Bavanište (near Kovin) was previously stated to have old accentuation (*лопа̏та*, *иде̂*, *иде̂м*, *дево̑јка*; *ра̄ди̏ла*, *исе̄ч`е̂*, *исе̄ч`е̂ш*, *ка̄ђе̂ње*), but with a shifting of short-falling accent from open and closed ultimata (*се̏стра*, *гла́ва*; *о̏тац*, *на́род*). However, after analyzing the speech of informants of different ages, the author concludes that there have been significant changes in the inventory and distribution of prosodemas compared to the earlier situation. Thus, it is now clear that short-raising accent is very frequent in the positions that were first affected by moving short-falling accent from open and closed ultima, but it occurs less frequently in the position when short-falling accent is in the middle of words. That this accent is not the result of the influence of the standard language is borne out by the fact that it is consistent or more frequent than short-falling accent in the oldest generation. There are very rare examples of kanovačko lengthening, which, in turn, can be interpreted differently. The falling accents rarely move to non-accented shortness. Moving to non-accented length is optional, but examples with the old accent place are more common. There are frequent intra-speaker and inter-speaker variations in this speech.

Since the speech of Bavanište is primarily Old-Shtokavian, it is not surprising that there is no new shift of accent to proclitics.

Keywords: Serbian, dialectology, prosody, southwestern Banat speech, Bavanište.

Жарко Бошњаковић
University of Novi Sad, Serbia
Faculty of Philosophy
zarko.bosnjakovic@gmail.com

UDK 811.163.41'282.2'367

Данка Вујаклија

ИЗ ТИПОЛОГИЈЕ РЕЧЕНИЧНИХ СТРУКТУРА СА РЕЛАТИВНОМ КЛАУЗОМ У ШУМАДИЈСКО-ВОЈВОЂАНСКОМ ДИЈАЛЕКТУ[1]

У средишту овога рада јесте синтаксичка структура реченица са релативном *који*-клаузом у шумадијско-војвођанском дијалекту. Анализа је заснована на материјалу транскрибованих записа и звучне грађе са испитиваног подручја. Истраживање се спроводи са општим циљем да се испита синтаксичка и семантичко-прагматичка обрадивост ове тематике у народном говору и са следећим посебним циљевима − да се утврде, односно испитају основни типови синтаксичких структура релативне реченице, остваривање релативне клаузе у саставу других зависних клауза, реализација зависних клауза у саставу релативне клаузе, те евентуалне разлике између неких подтипова релативних клауза у овим доменима у светлу савремених синтаксичких теорија. Поред тога, кратак осврт даје се на остваривање напоредних односа између *који*-клауза, без претензија на исцрпност. У дијалекатском изразу очекују се једноставније реченичне структуре, а овим истраживањем треба да се укаже на основне типове и провере нека својства појединих подтипова релативних клауза − тзв. корелативних клауза, на која новија синтаксичка истраживања српског језика генеративне теоријске оријентације скрећу пажњу.

Кључне речи: шумадијско-војвођански дијалекат, дијалекатска синтакса, синтакса разговорног језика, релативна реченица, синтаксичка структура

1. УВОД

Зависносложене реченице одвајкада привлаче пажњу синтаксичара најразличитијих теоријских усмерења, међутим, сама синтаксичка структура читавог реченичног комплекса углавном није била предмет посебног интересовања, ни код нас ни у свету. Треба истаћи да је и оно што је у вези са овом тематиком урађено засновано, по правилу, на писаној, притом стандардној језичкој грађи (в. Antonić 2001: 55−84; уп. Антонић 2018: 293−294; уп. Chafe 1988; Lehmann 1988; Matthiessen−Thompson A. 1988; Mithun 1988).

1.1. Предмет и циљ истраживања

Имајући речено у виду, за предмет истраживања одабрана је синтаксичка структура једног типа зависносложене реченице у дијалекатском изразу – релативна реченица са релативизатором *који* у шумадијско-војвођанском (Ш-В) дијалекту,[2] с општим циљем да се испита синтаксичка и семантичко-прагматичка обрадивост ове тематике у једном релативно спонтаном говорном идио-

[1] Овај рад настао је у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (бр. 178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Захваљујем се рецензентима на корисним сугестијама, на основу којих је уобличена коначна верзија рада.

[2] Одабрана је релативна реченица у Ш-В дијалекту с обзиром на то да је она у основи описана у овом идиому (Урошевић 2015), а опредељеност за релативизатор *који* мотивисана је већ започетим истраживањима у овој области − пре свега, прикупљена је грађа приликом истраживања Урошевић 2015. По страни су остали примери са двоструком, односно вишеструком релативизацијом (в. у Урошевић 2015: 346−359) у којој учествује релативизатор *који* као и, осим у релевантним случајевима, примери у којима се дати релативизатор реализује са партикулом *год*.

му који се мање-више слободно усваја и *природно* развија и са следећим посебним циљевима: да се утврде, односно испитају (а) основни типови синтаксичких структура релативне реченице, (б) остваривање релативне клаузе у саставу других зависних клауза, (в) реализација зависних клауза у саставу релативне клаузе, те (г) евентуалне разлике између неких подтипова релативних клауза у овим доменима у светлу савремених синтаксичких теорија. Поред тога, кратак осврт даће се на остваривање напоредних односа између *који*-клауза, без претензија на исцрпност.

1.2. Теоријско-методолошки приступ

У фокусу је, дакле, синтаксичка структура релативне реченице, те семантичко-прагматичка обележја с обзиром на уочене синтаксичке особености, а по потреби залази се у домен интонационе анализе. При тумачењу добијених резултата указује се и на неке моменте који би могли бити полазиште за когнитивно усмерена истраживања. По корпусу ово истраживање припада дијалектологији, међутим, у којој мери је дијалектолошки релевантно могу показати тек будућа истраживања других дијалекатских идиома српског језика.

Основна класификација спроводи се по узору на приступ овој тематици у вези са временском реченицом у савременом стандардном српском језику (в. Antonić 2001: 55−84). Што се саме класификације релативних клауза тиче, полази се од поделе на (а) *постноминалне* релативне клаузе, које следе иза своје управне речи – *антецедента*[3] (*<u>девојка</u> која је најстарија била, плела је венац*), (б) *циркумноминалне* релативне клаузе, које „окружују" антецедент (*која <u>девојка</u> је најстарија била, та је плела венац*), те (в) *слободне* релативне клаузе, које се реализују без антецедента (*плела је венац која је најстарија била*). Притом се други и трећи тип могу остварити као *корелативне* клаузе − посебан структурносинтаксички тип придружених или неуклопљених клауза у левој периферији реченице (*која /девојка/ је најстарија била, та је плела венац*). Поред тога, када су у питању циркумноминалне и слободне релативне клаузе, прави се разлика између препонованих и постпонованих клауза – прве следе испред, а друге иза управне клаузе, односно предикације. По потреби, издвајају се и *прикључене* циркумноминалне клаузе − постпоноване релативне клаузе са инкорпорираним антецедентом који се реализује и у управној клаузи (*плела је венац <u>девојка</u>, која <u>девојка</u> је најстарија била*) (в. у Урошевић 2015: 36−108, 169).

На крају, с обзиром на то да делови минималне реченичне структуре са релативном клаузом могу бити одвојени терминативном интонацијом или интонацијом тачке, залази се у домен *минималног текста* – секвенце коју чине најмање две језичке јединице у непосредном суседству одвојене терминативном интонацијом, тј. интонацијом коју у писању репрезентује тачка, упитник или узвичник (в. у Урошевић 2015: 28, 32, нап. 44).

1.3. Корпус истраживања

Истраживање је засновано на материјалу транскрибованих записа и звучне грађе са Ш-В подручја на којем су спроведена досадашња истраживања релативне реченице у овом идиому (Урошевић 2015). Транскрипција је притом прилагођена за потребе овог истраживања, што је пре свега подразумевало извесна упрошћавања, а у неким случајевима је коригована.[4]

[3] Антецедент се узима и у ширем смислу као стожерни елемент релативне реченице, без обзира на то да ли је формално реализован или не (в. Урошевић 2015: 36−37, 46).

[4] По правилу, не наводе се акценатски знаци и знаци којима се обележавају алофонски детаљи, те ознаке преклапања; сва *застајкивања*, паузе, означавају се симболом [..], док се сви неартикулисани звуци, звук оклевања и сл. бележе знаком [ə]. В. и уп. Урошевић 2015: VII−XI.

2. СИНТАКСИЧКА СТРУКТУРА РЕЛАТИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ У Ш-В ДИЈАЛЕКТУ

Испитивање синтаксичке структуре релативне реченице са релативизатором *који* у Ш-В говорима показује следеће.

Прво, минимална синтаксичка структура реченице са релативном клаузом подразумева управну, основну или матичну клаузу и релативну клаузу која се типично у матичну интегрише преко једног заједничког конституента – антецедента (в. у Урошевић 2015: 2, нап. 2, 36–48).

Матична клауза је, у класичном граматичком смислу, најчешће независна. У таквим случајевима остварује се синтаксички однос *једностепене* субординације (в. Antonić 2001: 55). То не би требало да изненади, особито када је у питању разговорни језик, којем погодују структуре једноставније за когнитивну обраду. Независна матична клауза може бити једина клауза матичног дела релативне реченице (1), ступати у напоредни однос са другом независном клаузом (2), те остваривати улогу матичне клаузе у односу на барем још једну зависну клаузу (3), при чему се други и трећи случај могу комбиновати (4):

(1) То су носиле неке девојке *које з биле богате*. .. (Још);[5]
(2) Паа ə, била је ту бабица *која је живила у Јарку*, и она је с отим ə .. то обављала. .. (Јар);
(3) Само они то нису знали *кои иду први пут* манда има сат. (Ит, СДЗб XLIII, 508);
(4) Иду на Дунав, баци владика крст од леда и онда наши се скидају мушкарци *који знаду пливати* да увате тај крст, он голишав се сиђе у гаћицама за Богојављење. (НС, ЕИНС, 293).

У грађи је најмање примера трећег случаја, што такође не би требало да буде изненађење, нарочито ако имамо у виду да је реч о релативно спонтаном говорном језику, којем, будући да су когнитивно сложеније, не погодују такве структуре.

Друго, у знатно мањем броју случајева клауза матична релативној припада зависним клаузама, када се ради о синтаксичком односу *двостепене* субординације (5), а може се остварити, мада изузетно, и однос *тростепене* субординације (6), када је и та зависна клауза надређена релативној конституент неке зависне клаузе (в. Antonić 2001: 63; уп. De Vries 2002: 64):

(5) Било је да се други дан Божића носи колач куму оном *који те венчао*. (НС, ЕИНС, 292);
(6) На коњским прсима налази се пршњак који служи за вучу и на којем се налази једна карика, напрађена од жељеза за коју је везан ланац, *који држи руду*, звани тартрланац. (С, ВКТ, 192).

И ово треба посматрати у светлу медијума у којем се остварује комуникација, а делом и у светлу мање прагматичке потребе за таквим структурама. Треба истаћи да је случај тростепене субординације везан за грозд постноминалних релативних *који*-клауза и да је забележен у терминолошком речнику, односно у типу дискурса у којем се дефинише терминолошка лексика, када се у оквиру једне „дефиниције" може појавити више непознатих лексема које треба објаснити. Дакле, такви гроздови могли би бити резултат веће прагматичке потребе за сложенијим реченичним структурама, али и извесне интелектуализације говора (барем код неких информатора), у овом типу дискурса.

Треће, како видимо, у саставу релативне клаузе може се остварити друга клауза, поред релативне *који*-клаузе и нека друга врста зависне клаузе (7), али је такође у питању ретка појава, која захтева већи когнитивни ангажман говорника, мада, рекло би се, мањи него при интеграцији релативне клаузе у другу зависну клаузу. И овде се, разуме се, могу остварити, истина, изузетно ретко, али чешће него када је у питању реализација релативне клаузе у саставу друге зависне клаузе, случајеви двостепене (8) и тростепене (9) субординације, када се у саставу зависне клаузе подређене релативној, у испитиваној грађи, по правилу постноминалног типа (уп., међутим,

[5] Списак извора и пунктова в. у Урошевић 2015: 419–429; в. и стр. 35.

други пример у 8), остварује друга зависна клауза, која даље може у себе примити другу зависну клаузу:[6]

(7) Ти зајтра препречу ланац преко сокака и мора да сврне сваки човек *кои иде у поље* да пије ракије. (Ф, СДЗб XLIII, 527), Кат су очли да пецаду, стриц како ће да подвали његовом колеги *кои ће иђ са њимекана* да пеца. (НБ/Вњ, СДЗб XLIII, 529);

(8) Она има држаче на глави, кајишеве, подвратњак *који држи оглавину* да не падне кад коњ дрма главом. (Сот, ВКТ, 184), Има *који ту дођеду на мобу*, да помажеду да љушту (кои немаду свое земље); после (...) (ЈТ, СДЗб XXVII, 165), (...) и наређују по једнога од бириша *кои ће ићи над њима* да им заповеда како да раду. (Ит, СДЗб XLIII, 503), А овде ми донесемо на рамену, али само онај *који чекамо га* да дође и шуме да донесе бадњак. (Ју, ГЦШ, 472), Има и што праву осмице *које везују ту исто на беочуге*, тако да се исто те ланце стегне да не може да се опучи тај ланац. (Е, ВКТ, 178);

(9) А псето смо имали по једног, по два (нас двојица по једног), *који лежи напољу*, да нам јави да не би какав лопов дошо да нам украде какво крме. (Дц, СДЗб XXVII, 254).

Што се двостепене и тростепене субординације тиче, запажају се временске *када*, допунске *да* и *како* и намерне *да* клаузе у саставу намерне *да*-клаузе, односно намерна *да*-клауза у склопу допунске *да*-клаузе и клауза истог типа унутар *псеудозависне* последичне *тако да*-клаузе (в. Станојчић–Поповић 1992: 320). Рекло би се да низање *да*-клауза у оваквим структурама није превише когнитивно захтевно. Међу наведеним примерима уочавамо и случајеве када је и релативна *који*-клауза у чијем се саставу налази друга зависна клауза конституент друге зависне клаузе.

На крају, релативна *који*-клауза може ступити у напоредни однос са другом релативном *који*-клаузом, синдетски или асиндетски, односећи се на исти антецедент, и, у неким случајевима, можемо говорити о *линеарном вишеструком уклапању* (енгл. *linear multiple embedding*, такође и *stacking*) (De Vries 2002: 64).[7] Синдетске везе у случају када су оба релативизатора изражена уочавају се између постноминалних релативних клауза повезаних првенствено везником *и* (10), а по изузетку, везником *или* (11). Асиндетске везе у датом случају запажају се између постноминалних (12–13) и слободних (14–15) релативних *који*-клауза и друга по реду *који*-клауза може семантичко-прагматички имати улогу допунске информације, појашњења, бити својеврсна реформулација, исправка онога што је изречено првом *који*-клаузом и сл., те представљати поновљену прву *који*-клаузу, када је реч о тзв. врћењу у круг (в. у Урошевић 2015: 181, в. и нап. 230):[8]

(10) Блатфус кажемо за оног коња *који није кадар касати* и *којем се разбијају копите* (Св, ПТС, 105), Оне краве *које су потклане* и *које имају танке ноге*, те су добре музаре (Врд, ПТС, 131);

(11) Иштеш девојку *која ти се свиђа* или *с којом си баратово* (Врш, РСГВ 1, 80);[9]

(12) (...) то се развлачило на оном столњаку *на ком се вечерало који стоји на слами*. (НС, ЕИНС, 288), Један из те задруге *који је најстарији*, *кога су сви слушали* – старешина – како он рекне, тако су сви извршавали. (Го, СДЗб XXVII, 265);

(13) И1: И имо је на пример у брским, они су држали .. звали се палдуми, каиши *који* А: Мхм. И1: *каче опед гор за ам .. и-* .. -- <гледа шта ради унук> *иза задњи(х) ногу коњу*; А: Аха. И1: *који* ка(д) стука, *он -- они затежу*, .. да он може даа .. на ногама држи. .. (Мио),[10] (...) док овам супротно са друге стране, са нęке косице вичу, ови *који су ајкали*, *који су плашили њега*, оће у пећину. (Реб, ГВП, 668), И2: И ондак ə, онај *кој(и) ти први дође изјутра*(,) *на Бадњи дан изјутра који први дође*, А: Мхм. И2: та(ј) јее положник. (Кт);

[6] Овде се посматрају степени субординације почев од релативне *који*-клаузе.

[7] По страни се остављају остали случајеви: употреба више напоредних постноминалних релативних клауза које се везују за различите антецеденте, слободних релативних клауза овога типа и др.

[8] У неким случајевима могло би се говорити о латентном другом антецеденту.

[9] Пример је са смедеревско-вршачког подручја и радило би се, заправо, о структури са другим подразумеваним антецедентом, али није искључено постојање структура овога типа које би имале заједнички антецедент.

[10] Овде је у питању специфична структура са преформулацијама.

(14) *Која је паметна*, *која је вешта*, неће да се сагне. (Ч, СДЗб XLIII, 523), Девојке да иду напред, момци у групи за њима, а свекрве, матере са стране кибицуједу какве су девојке, *која је лепа*, *која има сеферине на врату*, та је богата, е из какве је куће (Ку, РСГВ 1, 117);

(15) А: А јел су жене имале обичај кад мушкарци оду на њиву, .. да им носе ручак? .. И1: Паа, .. *који траже*. .. А: Мхм. .. И1: *Који траже*. .. (Јар).

Рекло би се пак да се у неким примерима (12) друга по реду *који*-клауза односи на читаву релативну синтагму у чијем се саставу налази прва *који*-клауза (уп. De Vries 2002: 64, 198 и др.).

Са изостанком другог релативизатора шири се репертоар везничких средстава као и типова релативних клауза између којих се остварују напоредни синдетски односи (16−22), и друга релативна клауза, нарочито када су у питању асиндетске структуре (23−25), у структурно-интонационом погледу може нагињати независној реченици, а може се и остварити као (релативно) независна, придодата информациона јединица:

(16) У то врѐме су прављене куће од дрвета и те чатме *која је уплитана* и *после лепљена* и добијеш кућу. (Див, ДТВК, 431), Брашно се стављало у један дрвени сандук *који је скован* и *одигнут од пода* да не повуче влагу на четвртке. (Брнк, ДТВК, 447), И1: На врату су кантлике. .. А: Како? .. И1: Кан-тли-ке. А: Кан-тли-ке? И1: Да. .. *Које стоје на врату* и *држе тај пршњак* да не би пао (...) (Мио);

(17) Онда су измислили ово: да свака двојица из магацина *који су остали живи* па *могу да иду*, да узму једног мртвог (...) (Чур, СДЗб XXVII, 195), Влака је дугачко дрво *које је везано за лотру* па *подметуто под осовину*. (Јз, ВКТ, 138), Дрепчаници су краћа дрва *за која се штранкама закаче коњи* па *вуку кола*. (Бе, ВКТ, 146−147);

(18) Деси се, некад је било пуно на пример – .. *који људи су били тањи* па *нису могли са с- -- да иду са свато(в)има*, ə ондак сее поведе девојка са веридбе те. (Мио), А: Не? И1: Није нико. Било је. <исправља се> Било је неде, овај ə, али де је то било -- *које су жене већином <?> богомољке*, .. пам *<?> не излазе и(з) цркве*; те су радле. А: Мхм. И1: А које вако идуу жене како можу, тако иду, оне нису то ништа радле. .. (Чу);

(19) И возио и(х) .. ə Марков .. друг, .. *који никад алкохол није п- .. ставио у уста*; нит *је пио* (...) (Бч);

(20) Роге су козе *које више воле да брсте*, а *имају рогове* и дају мање млека (Св, ПТС, 143);

(21) *Која дѐвојка нема брата* него *је сама* или има сестру, таке дѐвојке су се звале миразуше. (ЛСОР, 124);

(22) А *која није знала да ради* иили *није тела*, .. њена су деца најголија и нај- ... .. (Чу);

(23) (...) једни имају *који млате те џанарике*, *тресу и(х)*, .. и купило се (...) (ВС);

(24) (...) *која девојка била .. обукла -- обукла сукњу и јелек*, .. то је била .. јако ителегентна, и, каки, то је било много лепо. (Пр), И1: И тако смо се мучили, прели, радили, .. *која девојка* X: X_n. И1: *има лепу спремуу*, .. *лепо се облачила*, али И2: Лепо се и уда. .. И1: Лепо се и уда. Остали: ☺ (Барз);

(25) (...) као и сат, *која се побегне*, *уда се*, .. па се врати, па није ни сад на гласу а камоли онда. .. (Пр).

2.1. О реализацији релативне клаузе у саставу зависних клауза

Реализација релативне клаузе у саставу зависних клауза табеларно се може представити на следећи начин.[11]

	птн	прцн	птцн	прс	птс
допунска *да*	+ (26)	+ (27)	–	–	+ (28)
допунска *кад(а)*[12]	+ (29)	–	–	–	–
допунска *како*?[13]	+ ? (30)	–	–	–	–

[11] Употребљен је модел табеларног представљања језичких података из Павловић 2018: 220.

[12] Наводе се стандардни ликови.

[13] Упитник се ставља код дискутабилних случајева.

релативна птн *који*	+ (31)	–	–	–	–
релативна с *који*	+ (32)	–	–	–	–
релативна с *што*	+ (33)	–	–	–	+ ? (34)
релативна птн *где*	+ (35)	–	–	–	–
месна *где*	+ (36)	–	–	–	–
временска *кад(а)*	+ (37)	–	–	–	+ (38)
временска *док*	+ (39)	–	–	–	–
узрочна *јер*	+ (40)	–	–	–	–
узрочна *зато што*	+ (41)	–	–	–	–
узрочна *кад*	+ (42)	–	–	–	–
намерна *да*	+ (43)	–	–	–	–
условна *да*	+ (44)	–	–	–	–
условна *ако*	+ (45)	–	–	–	–

Табела 1: Релативне клаузе у саставу зависних клауза
(птн – постноминална релативна клауза, прцн – препонована циркумноминална, птцн – постпонована циркумноминална, прс – препонована слободна, птс – постпонована слободна, с – слободна)

Ово се може илустровати следећим примерима:

(26) Када смо ми стигли тамо се већ даво глас да месечаре *кои су били* нећ да приму у надницу. (Ит, СДЗб XLIII, 503);
(27) Тако с то потрефљавало да ти, *коју ти нађеш девојку*, то се ние било, одгађало, то је била сто посто твоја девојка (Лћ, РСГВ 6, 44);
(28) И онда је било да одбегну *које неће да послушаду родитеље*. (Врд, СДЗб XXVII, 293);
(29) Благодат је кад имаш дете *које оће да једе* (Кв, РСГВ 1, 110);
(30) Кат су очли да пецаду, стриц како ће да подвали његовом колеги *кои ће иђ са њимекана* да пеца. (НБ/Вњ, СДЗб XLIII, 529);
(31) Папучица је једна врста чивије која се меће на пикслу *на коју долази тулајица левче*. (Вјк, ВКТ, 180), Овде има чепови натраг који су у јастуку *који држи лотру* да не може никуда да иде (СМ, ВКТ, 212);
(32) Било је који су волели јако старе (сиреве). .. *Којии већ нако мириши*. .. (Дес);
(33) Има и што праву осмице *које везују ту исто на беочуге*, тако да се исто те ланце стегне да не може да се опучи тај ланац. (Е, ВКТ, 178);
(34) Јагњећа вуна је јарина. Од ове године што се шиша *која се ојагњила* зове се јарина, ал од оваца маторина. (Брт, ГВП, 650);
(35) И1: (...) на том поклопцуу иде горе, .. на то де је лула, метал- онаај бакрена, А: Мхм. И1: *која иде тамо*, .. зове се табарка; .. коо- у којој стоји вода, те се хлади (...) (Кљ);
(36) Де су ти фармери, на пример, *који држе стоку*, .. па то је овако бре све. (Мио);
(37) И он на жалос(т), .. ка(д) су извели једну генерацију .. ти(х) студената, .. *који су завршили за профисоре*, .. отишли суу .. на Космај. .. (Бч), Кад сам принела четвртога сина – *кои ми је погино на Батини*, – подигли смо тешком муком споменик. (Чур, СДЗб XVII, 200);
(38) Кат су зајутра дошли кући *кои су ноћос радили*, оће д идеду да ме воду у варош. (Ит, СДЗб XLIII, 511);
(39) (...) не поставља се док не дођу са гробља ови *који су копали раку* и који су га саранли... .. (Гр);
(40) Доле је то било пљоснато и танко, а рупа је била сигурно тако дебела као ово јел то је било плетено од рогоза *с којом се везивало* (БГ, РСГВ 3, 140), А мој отац је воло школу; јел чак у оно време било је трговаца *који нису знали немачки разговарати*, а мој отац потпуно је разговаро, − ишо је у немачку школу (...) (Р, СДЗб XXVII, 273);
(41) А сад нећ(е); на зими неће Хn. .. Зато што вода, .. *која отиче*, .. та испира. .. (Ви);

(42) А: Да. А које сте ви послове највише волели? .. И1: Па нисам могла да волим, .. кат сам морала да све послове радим. .. Од орања и копања, .. жетве и плаштења, .. сејања, и све редом, послове, *који треба*, и који треба да се одраде, .. то нисам морала да вол-, нисам, .. да кажем, да га одвојим, неки да волије- <?>, .. јер сам морала све да радим; послове. .. (Пр);

(43) Немају левче, ал имају крила због блата, кад се мало брже иде да не би кочијаша и оне *који се возе у колима* прскало блато. (Вјк, ВКТ, 165);

(44) Ови двојица што су остали овамо, оженли се, није имо ниједан деце, .. и да нису једну сестру имали(,) *која ј(е) била уу- .. удата уу -- уу Белотићу*, .. они не би ни имали. (Миш);

(45) Па ето, није то било неке нарочите одеће и обуће, дијете, ако је младић можда имо једне ципеле *који су били отменији*, и опанци. (ЛСОР, 104), Е, па реко сам малопре да не може спасти ако је већ то има на предњици један обртај *који се креће на леву, на десну страну*. (Су, ВКТ, 189).[14]

Уочавамо да је хипотакса најразноврснија код постноминалних релативних клауза. Остали типови релативних клауза готово се не јављају у оваквим синтаксичким структурама, што је нарочито изражено код циркумноминалних и препонованих слободних релативних клауза. Добијени резултати могли би се тумачити у светлу веће самосталности циркумноминалних и слободних релативних клауза − неких њихових подтипова, тиме и теже интеграције у друге клаузе, односно у светлу њихових семантичко-прагматичких карактеристика (по правилу, општији тип референције), те мање прагматичке потребе за таквим структурама. Резултати до којих се дошло иду у прилог раније изнетим запажањима о већој блискости (и поред присуства антецедента) циркумноминалних и слободних релативних клауза, барем неких њихових подтипова. Нарочито за појаву у склопу друге зависне клаузе нису подесне оне које су изразито корелативне, те топикалне и реченичне природе (в. у Урошевић 2015: 86−96, 175−184, 194−199 и др.).

У неким случајевима циркумноминалне клаузе су *придодате* зависној реченичној структури (в. у Урошевић 2015: 31, нап. 42), када у суштини није реч о интеграцији циркумноминалне клаузе у другу клаузу (46):

(46) И ондак .. -- онда кажем ја Јови, „Па замисли ка(д) си ишо и- оо- орати" – *који су људи ишли* – .. па они коњи кад иду и волови, има она једна бразда Х волка. .. (Чал).

У грађи је забележено највише допунских зависних клауза матичних релативној, што је можда последица њихове веће фреквенције у језику / овом идиому / жанру, те веће прагматичке потребе за њима (уп. Sekereš 1970: 283; 1976: 94; 1980a: 180; 1980b: 163−164), односно лакше уградивости релативних клауза у допунске него у друге зависне клаузе. У вези са допунским клаузама уочавају се следеће занимљивости.

Генеративна синтаксичка истраживања корелативних клауза у српском језику скренула су пажњу на то да њихова интеграција у допунске клаузе којима се допуњују глаголи говорења и веровања тражи посебну структурну или интонациону организацију: (а) позиционирање корелативне клаузе улево у односу на реченицу са допунском клаузом типа *Ко је испразнио фрижидер пре одласка, Јован каже да тај није мислио главом*, или (б) интонациони прекид иза везника, са структуром типа *Јован каже да .. ко је испразнио фрижидер пре одласка, тај није мислио главом* (Arsenijević 2009: 143−144).

Преглед типолошки сродних примера из Ш-В говора, у принципу, потврђује друго решење, али упућује и на нека друга решења, која су можда прихватљивија. Погледајмо прво (у извесној мери атипичан) пример другог решења:

(47) Тако с то потрефљавало да ти, *коју ти нађеш девојку*, то се ние било, одгађало, то је била сто посто твоја девојка (Лђ, РСГВ 6, 44).

[14] Примери условних клауза су атипични – појављује се модални идиоматизовани израз, односно реформулације.

Примећујемо да је у питању једноставнији модел – (претпоставља се)[15] интонационо одвајање корелативне клаузе са извесним реченичним преобразбама које доводе до стварања релативно независне асиндетске допунске клаузе. Први модел се вероватно избегава јер је и он на неки начин когнитивно комплексан. Чак је и забележени други модел изузетан, јер је и он у извесној мери когнитивно захтевнији.

Код постноминалних релативних клауза уочава се такође један (атипичан) пример, у принципу, другог модела (48), али и други, рекло би се, још једноставнији модели (49, 51), од којих се неки запажају и у вези са циркумноминалним (50) релативним клаузама:

(48) И тако кажем даа, .. за -- заа коње *које сам ја теро* треба да буде човек .. који је звер, млад који је даа... (Мио);
(49) Имало је, әә војници *који суу .. који се боље покажу*, .. да добијуу наградно осуство, ә да то -- .. да добије по седам дана, .. ә .. неки и више – који заслужее, а имало је (...) (Бч), Кад једаред, дође ред и ми *кои смо стигли* да држимо службу. (Ит, СДЗб XLIII, 494);
(50) Ми причамо. .. Да је ту заустављен, био (ј)е воз, у, .. Брђанима, .. који је им$_{ао<?>}$ укрштење возова тој, .. да је Х, из Прељане, или Милановца, ә с које кат стране наиђемо, мора да чека ту$_{ј<?>}$, докле из Миланов-, у сусрет, *који му иде воз*, да је моро да чека тој (...) (Пр);[16]
(51) Онда су измислили ово: да свака двојица из магацина *који су остали живи* па могу да иду, да узму једног мртвог и да однесу у месни одбор, па ћеду тамо ићи на саслушање, па ко није крив, иће кући (...) (Чур, СДЗб XXVII, 195).

Пример (48) илуструје интонационо одвајање целе реченице са допунском клаузом иза везника, који као да само најављује допунски реченични садржај не припадајући му синтаксички. Примери (49) показују да се, када је релативна синтагма испред допунске матичне предикације а иза клаузе која је надређена допунској, може прибећи постављању везника иза релативне синтагме уз могућност интонационог издвајања целе релативне синтагме. Атипични пример (51) показује да се везник може појавити и испред и иза релативне синтагме.

Интересантни су и следећи примери:

(52) Х после се једно време рачуњало, *која (ј)е го(д) девојка бледа*, .. она је .. болесна. .. (Пр);
(53) То није било јел сироче јел није сироче; нико то -- јаа гледам данас би .. презирали *који су деца сирочади*. .. (Миш);
(54) Он каже, *кои су били активни* знаду, а кои нису, с отима е мало тешко. (Ит, СДЗб XLIII, 501);
(55) „Види, има л те женске *која би тако оплела*?" (Пд, СДЗб XLIII, 532).

Радило би се о још једноставнијем моделу − асиндетским допунским клаузама, односно својеврсним независним реченичним структурама, које се, у принципу, појављују независно од типа и подтипа релативне клаузе.[17] Када су у питању препоноване циркумноминалне релативне клаузе, примећује се да су интонационо издвојене.

У грађи се појављују и примери овога типа:

(56) И2: (...) и ондаа, .. девојке, каже, *које оће да се уду*, .. А: Мхм. И1: Плете венац. И2: оне праву венац; плету венац (...) (Кт), Козачки, каже, генерал наредио војски *која ће да уђе у двору* и кад је војска ушла у двору (...) (Ит, СДЗб XLIII, 499);
(57) Х *која се* видиш *намазала* каже *пудером*, .. „Х" каже, каже „Имала пудер да се намаже." (Пр);
(58) А: Значи девер је тај *који Х* И1: *Који ће њу да изведе* и да плати за њу. (Јар).

[15] Пример је из публиковане грађе за коју није био доступан звучни запис.
[16] Пример је атипичан због преформулација.
[17] У примеру (55), међутим, појављује се партикула *ли*.

Овде сама клауза на коју се односи допунска клауза функционише као својеврстан уметак, односно један модални модификатор (в. Алановић 2018: 111).[18]

Све ово, на крају, показује не само да су корелативне клаузе теже за интеграцију у допунске клаузе, него и да је генерално структура са релативном синтагмом испред допунске матичне предикације комплекснија структура, за разлику од структуре типа:

(59) Е, сад имам да вам кажем једно зло *које нас је задесило*. (СГ, ГВП, 678).

Тешкоће остваривања постноминалних релативних клауза у неке друге клаузе могу се превазићи и дислоцирањем релативне синтагме улево, када релативна синтагма постаје одделита реченична структура, а када се добија и посебна информациона структура реченице (в. у Урошевић 2015: 92, нап. 155). Тада је, заправо, синтаксичка интеграција релативне клаузе у другу зависну клаузу избегнута (60−62):

(60) Наш унук, *који је био наруковн као регрут*, од стране старе Југославије, − када се враћо из Шапца, сврнуо је код своје матере Љубе, и тамо је чуо (...) (Сб, СДЗб XXVII, 204);
(61) Један из те задруге *који је најстарији*, кога су сви слушали – старешина – како он рекне, тако су сви извршавали. (Го, СДЗб XXVII, 265);
(62) (...) жена, .. *која ј(е) редара*, .. домаћица, ако је сама у кући, .. меси (...) (Гр).

Што се генеративних истраживања корелативних клауза тиче, скренута је пажња и на то да корелативне клаузе нису уклопиве у друге релативне, односно корелативне клаузе (Arsenijević 2009: 144), што Ш-В грађа, у принципу, потврђује.

На крају разматрања интеграције релативних клауза у друге зависне клаузе, треба напоменути и да узрочне *јер* и *зато што* клаузе у које су интегрисане релативне по правилу одликује изразита структурно-интонациона самосталност, а дати везници добијају улогу својеврсног текстуалног конектора (уп. Стевовић 1969: 501; Savić−Polovina 1989: 29−30), што се може илустровати примерима:

(63) И1: (...) мисим, .. сваке године по дете (ј)е рођено. .. А: Да. И1: Јел имала сам стрица, *који није имао деце*, .. а један ми је стриц имао само једну ћерку. .. (Пр), А мој отац је воло школу; јел чак у оно време било је трговаца *који нису знали немачки разговарати*, а мој отац потпуно је разговаро, − ишо је у немачку школу (...) (Р, СДЗб XXVII, 273);
(64) А сад нећ(е); на зими неће Хn. .. Зато што вода, .. *која отиче*, .. та испира. .. (Ви).

2.2. О реализацији зависних клауза у саставу релативне клаузе

Реализација зависних клауза у саставу релативне може се представити табеларно на сличан начин.

	птн	прцн	птцн	пкцн	прс	птс
допунска *да*	+ (65)	–	–	–	+ (66)	+ (67)
допунска *шта*	+ (68)	–	–	–	–	–
релативна птн *који*	+[19]	–	–	–	–	+[20]
релативна птн *што*	+ (69)	–	–	–	–	–

[18] Интересантан је и уметак *видиш* у примеру (57). Уп. и: И1: (...) било рођеноо, .. $И_1$: ə .. И1: што с каже, најрођеније (ј)е оно *које је од*, *рођене браће*, а друго је (...) (Миш).
[19] В. примере (31).
[20] В. пример (32).

релативна с (?) *што год*	–	–	–	–	+ (70)	–
релативна с *ко*	+ (71)	–	–	–	–	–
релативна птн *где*	+ (72)	–	–	–	–	–
временска *кад(а)*	+ (73)	–	–	+ (74)	–	+ (75)
временска *пошто*	–	–	–	+ (76)	–	–
временска *пре него што*	–	–	–	–	–	+ (77)
поредбена *како*	–	+ (78)	+ ? (79)	–	–	–
поредбена *као кад*	+ (80)	–	–	–	–	–
поредбена *као што*	+ (81)	–	–	–	–	–
поредбена *као да*	–	–	–	+ ? (82)	–	–
намерна *да*	+ (83)	–	–	–	–	+ (84)
„последична” *тако да*	+ (85)	–	–	–	–	–

Табела 2: Зависне клаузе у саставу релативних клауза
(пкцн – прикључена циркумноминална релативна клауза)

Ово илуструју следећи примери:

(65) Испала и она снајка ожалошћена *која ј(ој) није дала* ни да једе честито. .. (Миш), То лаже онај *који каже* да не може да остави дуван. .. (ММ);
(66) А *која није знала* да ради иили није тела, .. њена су деца најголија и нај- ... .. (Чу);
(67) Ајкач је *који и тера* да иду у круг (Ж, РСГВ 1, 38), Било је и код њи(х) *који су били против .. тогаа* да се народ ништи. .. (ММ);
(68) Иксан прави, *који не мисли данас* шта ће сутра нема га ниди. (Сув, ГВП, 671);
(69) (...) а с друге стране је преглаба *у коју се мете јарам* што вуку волови. (Јз, ВКТ, 176);
(70) *Који има сав алат* штогод треба, све врсте, тај увек има рибе (СМ, РСГВ 1, 43);
(71) Мираз је земља *коју нема* ко да наследи код њене куће и онда је то њен мираз. (ЛСОР, 123),[21] Има две папуче, потеге *на којима стоји* ко неће да иде горе на јармац. (Е, ВКТ, 188);
(72) На крај осовине долази пиксла *која има две рупе* ди се стављају чивије. (Вјк, ВКТ, 182);
(73) После тога резанци, има гостију *који кажу* ка дођу: Јав, па ви сам рибе. (НС, ЕИНС, 273), То је клепетуша *која се меће стоци* када је на пашњаку (Вјк, РСГВ 6, 149);
(74) (...) и ондак имаду муљачи *које* кад береш грожђе *сипаш у онај муљач*, оно меље. (Див, ДТВК, 435);[22]
(75) Имаде *који враћа* – кад помогне ми чувати – оно су ригови: црни, мали. (Дц, СДЗб XXVII, 254);
(76) Ми смо дошли, моја чета је дошла до улице једне попречне *које треба да пређемо, преко улице* по-што предамо линију Загреб-Београд. (Див, ДТВК, 432);[23]
(77) (...) а било је дабоме ии *који су манули* пре него што су умрли, оставили (...) (Кт);
(78) А *које вако идуу жене* како можу, тако иду, оне нису то ништа радле. .. (Чу);
(79) Па било је *које дете имало то тако* како смо ми и(з) школе дошли, није то било ни спремно (...) (Бар);[24]
(80) И имала нека жена *која је умела* као ка(д) .. ти телиш, као ветеринари што теле краву. (Пла/Вл);
(81) (...) била оо- ə велика кућа, .. *која је урађена* .. то .. -- тако као што сам вам реко на пример (...) (Мио);
(82) А ја баш нисам био кући, а треба да однесе он .. књигицу, *коју има књигицу* као да иде Х Х. .. Па-сош. .. (СЦ);[25]

[21] Овде је реч о својеврсној модалној структури. В. у Урошевић 2015: 129.
[22] В. у Урошевић 2015: 170, 174−175.
[23] В. у Урошевић 2015: 169−170, 174−175.
[24] Могло би се овде говорити о својеврсној временској клаузи.
[25] В. у Урошевић 2015: 170, 183−184.

(83) (...) и рудица једна *(на) које се закачи* да вучу .. овај... .. (Мио), Ти зајтра препречу ланац преко сокака и мора да сврне сваки човек *кои иде у поље* да пије ракије. (Ф, СДЗб XLIII, 527), Они товару – ти *који купе* да носе, трговци – како они знаду: мало сламе и пакује се ди како путује (...) (С, СДЗб XXVII, 222), (...) а био је један *који стоји* да намешта то дрво и онда кад сруши трчи за штапом (...) (НС, ЕИНС, 295);

(84) Има *који ту дођеду на мобу*, да помажеду да љушту (кои немаду свое земље); после (...) (ЈТ, СДЗб, 165), Положајник је *који долази* да честита. (НС, ЕИНС, 304);

(85) Има и што праву осмице *које везују ту исто на беочуге*, тако да се исто те ланце стегне да не може да се опучи тај ланац. (Е, ВКТ, 178).

Примећујемо да је хипотакса такође најразноврснија код постноминалних релативних клауза, али и да се, за разлику од прве анализиране тематике, појављује више врста зависних клауза код других структурних типова релативних клауза, мада је већа разноврсност првенствено присутна код постпонованих слободних релативних клауза, док се код оних препонованог типа своди на једну до две врсте зависних клауза, што би можда била последица веће когнитивне сложености таквих структура са препонованом релативном клаузом. Могло би се, на крају, закључити да је интеграција других клауза у релативну когнитивно једноставнија операција од интеграције релативне клаузе у друге клаузе.

На крају анализе ове тематике, треба напоменути и да се у грађи запажа нарочито много намерних клауза интегрисаних у постноминалне релативне клаузе, мада ни број допунских (узму ли се у обзир и прелазни случајеви) није занемарљив, што би могло бити прагматички условљено.

3. ЗАКЉУЧАК

У средишту овога рада била је синтаксичка структура релативне *који*-реченице у шумадијско-војвођанском дијалекту. Анализа је показала да се у овом типу идиома реализују једноставније синтаксичке структуре. Најчешћа је једностепена субординација, двостепена се јавља ретко, док је тростепена изузетак, што треба посматрати првенствено у светлу медијума у којем се остварује комуникација, односно степена њихове когнитивне комплексности. Када је у питању двостепена субординација, највећа разноврност уочена је код постноминалних релативних клауза, што би била последица њихових есенцијалних структурносинтаксичких, односно семантичко-прагматичких својстава. Испитивање синтаксичке структуре овог типа зависносложене реченице потврдило је већу блискост циркумноминалних (и поред израженог антецедента) и слободних релативних клауза (барем неких њихових подтипова). Такође су, у принципу, потврђена и нека својства корелативних клауза на која су новија генеративна истраживања скренула пажњу − преферирање посебне структурне, односно интонационе организације у случају када се реализују у саставу допунске клаузе. Међутим, нека предочена решења њихове структурне конфигурације Ш-В грађа не региструје, с друге стране, упућује на друге могућности, које се не ограничавају само на корелативне клаузе. Ш-В грађа, на крају, указује на општу когнитивну комплексност реченица са релативном клаузом у саставу допунске у којима се релативна синтагма налази испред матичне допунске предикације.

На самоме крају можемо закључити да је синтаксичка структура релативне реченице у народном говору потенцијално плодно тло за семантичко-прагматички и когнитивно усмерена истраживања као и за проверу синтаксичких теорија и хипотеза заснованих на стандардној језичкој грађи и језичкој интуицији. Будућа истраживања могла би бити усмерена на друге релативизаторе, те друге типове зависних клауза у овом идиому као и у разним другим вернакуларима.

Библиографија

Алановић, М. (2018). Реченице са допунском клаузом. У: *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику* (П. Пипер, ред.). Нови Сад: Матица српска − Институт за српски језик САНУ, 91−197.

Антонић, И. (2018). Реченице с временском клаузом. У: *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику* (П. Пипер, ред.). Нови Сад: Матица српска − Институт за српски језик САНУ, 289−363.

Павловић, С. (2018). Реченице с односном клаузом. У: *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику* (П. Пипер, ред.). Нови Сад: Матица српска − Институт за српски језик САНУ, 199−287.

Станојчић, Ж., Поповић, Љ. (1992). *Граматика српскога језика*. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе. Друго, прерађено издање. Београд − Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника.

Стевовић, И. (1969). Шумадијски говор у Гружи с особитим освртом на акценте. *Српски дијалектолошки зборник*, XVIII, 401–635.

Урошевић, Д. (2015). *Релативна реченица у шумадијско-војвођанском дијалекту*. Докторска дисертација (рукопис). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет.

*

Antonić, I. (2001). *Vremenska rečenica*. Sremski Karlovci − Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Arsenijević, B. (2009). {Relative {conditional {correlative clauses}}}. In: *Correlatives cross-linguistically* (A. Lipták, ed.). Amsterdam − Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 131−156.

Chafe, W. (1988). Linking intonation units in spoken English. In: *Clause combining in grammar and discourse* (J. Haiman and S. A. Thompson, eds.). Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1−27.

De Vries, M. (2002). *The syntax of relativization*. Utrecht: LOT. <http://dare.uva.nl/record/107639> 1.2.2014.

Lehmann, Ch. (1988). Towards a typology of clause linkage. In: *Clause combining in grammar and discourse* (J. Haiman and S. A. Thompson, eds.). Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 181−225.

Matthiessen, Ch., Thompson A., S. (1988). The structure of discourse and 'subordination'. In: *Clause combining in grammar and discourse* (J. Haiman and S. A. Thompson, eds.). Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 275−329.

Mithun, M. (1988). The grammaticization of coordination. In: *Clause combining in grammar and discourse* (J. Haiman and S. A. Thompson, eds.). Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 331−359.

Savić, S., Polovina, V. (1989). *Razgovorni srpskohrvatski jezik*. Novi Sad: Institut za južnoslovenske jezike, Filozofski fakultet.

Sekereš, S. (1970). Govor Vuke i okolnih sela. *Зборник за филологију и лингвистику*, XIII(2), 269−289.

Sekereš, S. (1976). Govor Virovitice i okolice. *Зборник за филологију и лингвистику*, XIX(1), 93−113.

Sekereš, S. (1980a). Govor Hrvata u zapadnoj Bačkoj. *Зборник за филологију и лингвистику*, XXIII(1), 135−201.

Sekereš, S. (1980b). Govor Srba u južnoj Baranji. *Зборник за филологију и лингвистику*, XXIII(2), 127−188.

FROM THE SENTENCE STRUCTURE TYPOLOGY WITH A RELATIVE CLAUSE IN ŠUMADIJA-VOJVODINA DIALECT

Summary

The focus of this work is a syntactic sentence structure with a relative *koji*-clause in Šumadija-Vojvodina dialect. The analysis is based on the transcribed records and listening material from the area in question. The research is conducted with a general aim to examine syntactic and semantic-pragmatic workability of this topic in the folk speech and with the following special aims −to determine, ie. examine basic types of syntactic structures of a

relative sentence, realisation of a relative clause within other dependent clauses, realisation of dependent clauses within a relative clause, and possible differences between some subtypes of relative clauses in these domains from the perspective of contemporary syntactic theories. Beside that, there is a short review on the creation of successive relationships between *koji*-clauses, without going into too much detail. In the analysed material, there are simpler sentence structures that are recorded, which is expected, simple syntactic relations are notified − one-level subordination (the most frequent), then two-level (rare) and three-level (extremely rare) subordination, with multiple subtypes, what is registered is some structural-intonation qualities of certain subtypes of *relative* clauses which recent syntactic pieces of research of Serbian language focused on generative theory draw attention to, but also the other options of their structural-intonation organisation, which are noted in different subtypes of relative clauses. Ultimately, on the basis of the analised material, it is concluded that syntactic structure of dependent-compound sentences in folk speech potentially is a fertile ground for semantic-pragmatic and cognitive research, as well as to test syntactic theories and hypothesis based on standard language material and language intuition. Future pieces of research could be focused on other relativisers, and other types of dependent clauses in this idiom, as well as in other vernaculars.

Key words: Šumadija-Vojvodina dialect, dialect syntax, syntax of spoken language, relative sentence, syntactic structure

Danka Vujaklija
University of Novi Sad, Serbia
Faculty of Philosophy
dankaur@ff.uns.ac.rs

UDK 811.163.41'282.2'342(498 Veliki Sempetar)

Гордана Драгин

ПРОЗОДИЈСКИ СИСТЕМ СРПСКОГ ГОВОРА ПОМОРИШКОГ СЕЛА ВЕЛИКИ СЕМПЕТАР У РУМУНИЈИ[1]

Циљ рада је да прикаже прозодијски систем говора поморишког села Велики Семпетар и јасније одреди његову дијалекатску припадност. Као корпус за поменуту анализу послужила је грађа са терена коју је ауторка прикупила у мају 2018. године. Анализирају се следеће акценатске иновације: (1) тонска неутрализација кратких акцената, (2) појава експираторног акцента, (3) ретка појава дугог вокала иза акцентованог, (4) изостанак тонске неутрализације дугих акценатских прозодема и (5) несигурна појава кановачког акцента. Закључак је да говор Великог Семпетра у основи припада шумадијско-војвођанском дијалекту (кикиндски говорни тип) са великим бројем иновација који воде ка сигурној разградњи акценатског система. Утицај већинског домицилног румунског језика неизбежан је, свакодневни и у свим доменима и то је главни разлог за овакву ситуацију.

Кључне речи: српски поморишки говор, шумадијско-војвођански дијалекат, кикиндски говори, балканизми, румунски стандардни језик

1. УВОД

1.1. О сакупљању грађе

У јуну месецу 2018. године у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима* под руководством проф. др Михаја Радана са Западног универзитета из Темишвара, посетила сам поморишко место Велики Семпетар у румунском Банату. На основу сакупљене грађе у разговорима са казивачима анализираћу актуелни прозодијски систем говора овог села. Поред разговора са казивачима на слободне теме, забележена грађа је употпуњена и директним одговорима на *Упитник* за Српски дијалектолошки атлас. Четворо казивача са којима сам разговарала рођени су у Великом Семпетру, старије су животне доби и највећи део живота провели су у свом селу. Две казивачице рођене су 1933. и 1940. године, а мушкарци 1930. и 1935.

1.2. О испитиваном пункту

Село Велики Семпетар центар је истоимене општине. Налази се у румунском Банату у Поморишју између Темишвара и Арада. Село је удаљено око 35 км од Темишвара на северозапад и припада округу Тимиш. Кроз место протиче речица Аранка. Сеоски атар је у равничарском делу Баната близу реке Мориш. Садашња црква посвећена је летњем Св. Николи, подигнута је 1779. године од тврдог је материјала, а дограђена је 1820. године. Основна школа у месту постоји од 1740. године. По попису из 2002. године село Велики Семпетар имало је 2.102 становника и од тога око 25% српског живља. Иако последњих година број становника опада, село је и данас, значајно по

[1] Рад је настао у оквиру пројекта „Истраживање културе и историје Срба у Румунији” Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији који финансира Савез Срба у Румунији и пројекта „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора”(148001) који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

српској националној мањини. Месни Срби, некада у већини, постали су мањина. Данас у Семпетру живи око 15% српског становништва.

1.3. О ранијим испитивањима говора

Географски посматрано говор овог села требало би да припада, по Ивићевој класификацији, кикиндском (северном) говорном типу[2]. И румунски лингвиста Мирко Живковић посматрани говор сврстава у северни локални тип који обухвата територију северно од Тамиша и Поморишје (Живковић 1976: 274-275). Изоглосе кикиндског, (северног) говорног типа као и тамишког (јужног) са србијанске стране природно се продужују и преко границе са Румунијом. Наиме, карактеристике говора с румунске стране, у начелу, одговарају особинама говора са србијанске стране (П. Ивић и др. 1994: 37)[3]. У монографији П. Ивића и др. (1994) има врло мало података о особинама *семпетерачког* говора. Наиме, са магнетофонске траке у власништву Филозофског факултета у Новом Саду преслушан је говор старије жене рођене у Варјашу, а удате у Семпетру као и казивање старије жене која је пола века живела у Темишвару, а родом је из Семпетра. Ове податке ћу такође корисити у свом раду.

1.4. Актуелно стање у прозодији испитиваног говора

Рапидно опадање броја српског живља у поменутом румунском селу[4], неизбежна асимилација са већинским, румунским, становништвом као и временска дистанца у односу на грађу којом се располагало при изради монографије[5] значајно утичу на појаву иновација на прозодијском плану. Анализа прозодијског система поморишког говора која следи показаће у ком правцу, како и колико се разграђивао акценатски систем овог говора. У начелу, овај шумадијско-војвођански говор одликују четири акценатске прозодеме, две дуге и две кратке, док се дуги вокал иза акцента јавља тек по изузетку. Судбину и дистрибуцију акценатских прозодема пратићемо с обзиром на положај у речи: а) краткосилазни акценат (ˋ) иза неакцентоване краткоће, б) дугосилазни акценат (ˆ) иза неакцентоване краткоће, в) краткосилазни акценат иза неакцентоване дужине и г) дугосилазни акценат иза неакцентоване дужине.

2. СУДБИНА /ˋ/ ИЗА НЕАКЦЕНТОВАНЕ КРАТКОЋЕ

2.1. Тип *жена̀*

2.1.1. *бȕрма, вȍда, врȗ̄ено, дȁнас, дȁска, дȅца, дрȍ̄ци, дужȉна, жȅна, жȅне, живȉна, ȉгла, кȍја, крȍфне, крȗ̄ина, мȁгла, мȁшну, нȉје, ȍре, ȗ̄ланȉна, решȅто, сȅстра, сȉрће, слезȉна, сȗ̄ȁкло, хрȑ̄ђа, цвȅкла;*

2.1.2. *лȍза*;

2.1.3. *сȗ̄рéја /сȗ̄рȅја*.

---

[2] О подели банатских говора шумадијско-војвођанског дијалекта на тамишки (јужне) и кикиндски (северни) говорни тип први пут се говори у књизи П. Ивића (1985: 78). Иста класификација прихваћена је и у монографијама П. Ивић и др. (1994, 1997).

[3] Говори шумадијско-војвођанског дијалекта у србијанском Банату детаљно су обрађени у поменутим монографијама П. Ивића и др. (1994, 1997).

[4] Велики Семпетар је с обзиром на број српског становништва у време када је сакупљана грађа за монографију третиран као „насеље са апсолутном већином Срба" (П. Ивић и др. 1994: 2). Демографска слика се до данас битно изменила и сада је број српског становништва у месту знатно мањи (в. горе).

[5] Добар део грађе која је анализирана у монографијама П. Ивић и др. (1994, 1997) датира од пре шездесетак година.

Краткосилазни акценат увек се преноси са отворене ултиме и то, готово редовно метатаксички, као краткосилазни, а после промене тона и скраћења краткоузлазног. Једини забележени пример са краткоузлазним акцентом *лдза* настао је као одговор на директно питање из *Упитника*. С обзиром на чињеницу да се ради о лексеми која је само једном забележена са краткоузлазним акцентом испред отворене ултиме, може се претпоставити да се појавио акценатски лик који је другачији од онога у нормалном разговорном темпу у ситуацији када је казивач направио паузу и слушао питање, размишљао о одговору, спорије говорио и боље артикулисао. У примеру *стрéја* (поред очекиваног и фреквентнијег *стрèја*) долази до дужења акцента пред сонантом што је честа појава у српским дијалектима (Драгин 2015: 99).

2.2. Тип *потȍк*

2.2.1. *дегȍд, дигȍд, патȅнт* ‘копча’;

ȁвгуст, бȉбер, дȓжач, ȉзвор, јȁстук, јȅзик, јȅчам, кȍнац, кукȕруз, лȍнац, мȅдвед, меȕрић, ȍлај, ȍцак, ȍтац, пȁјван, пȁрдајс, пȍток, потȍчић, рȍнац, тȕђин, тȅпик, тȍчак, ȕскрс, фундȁмент, чȍвек, шȅћер, штȍгод;

2.2.2. *кȕпус, лȍнац, рȍнац*;[6]

2.2.3. *кóпер* ‘мирођија’, *пóгреб*.

Примере са *-гȍд* треба прихватити условно зато што се такви облици могу схватити као две речи које чине акценатску целину, а не као једна пунозначна реч како је овде представљено[7] док је *патȅнт* страна реч и акценат на ултими је очекиван, тј. пренесен је из изворног језика.

И у ситуацији када се кратки акценат преноси са затворене ултиме резултат је исти као у претходној категорији, тј. ради се о метатаксичком преношењу, тј. после секундарног скраћења акценат је краткосилазни. Примери *кóпер* и *пóгреб* могли би бити несигурни трагови постојања кановачког дужења акцента. У суседном селу Варјаш као и у Шенђурацу и Рудни који, иначе, припадају другој, тј. тамишкој говорној зони, забележен је дугоузлазни акценат и у кановачкој позицији и ван ње (*лóнац, пóток, жéна*; *нóвац*; *Бóжић, жúвот, óре, óтац, пáрох, пóтоп, цилúндер*) (Драгин 2013: 62, 63). У расветљавању ове појаве важна је нотирана чињеница да се широм Баната шумадијско-војвођанског дијалекта стиче утисак „о дужем трајању кратких акцентованих вокала” (П. Ивић и др. 1994: 51). Као пример за ово дужење бележи се из В. Семпетра *о дȕда* [8] (П. Ивић и др. 1994: 51). Потребно је, у сваком случају, више поузданих примера са кановачком позицијом дугоузлазног акцента да бисмо могли утврдити да ли је кановачки акценат фонолошка категорија у прозодијском систему овог говора или се ради само о поменутом дужењу кратког акцента.

У монографији о говорима Баната шумадијско-војвођанског дијалекта аутори бележе ове акценатске ликове забележене у В. Семпетру: *седамдȅс пȅт, стȏ деведȅст* и *ȍсам*, *педȅз гȍдина* тумачећи краткоузлазни акценат на ултими као последицу испадања вокала или целог слога са краја речи (П. Ивић и др. 1994: 74). Појава краткосилазног акцента у мојој грађи у поменутој позицији могла би се сматрати иновацијом која се реализовала у протеклих четрдесетак година, тј. после времена када је сакупљен материјал на који се аутори монографије позивају.

2.3. Тип *мотȉка*

2.3.1. *барјȁци, црвȍтина*;

2.3.2. *ȁљине, бȁбура,* на *бȁбуру, бȅседа, бећȁрина, бȍсиљак, босȉљкача, вȁскресе, вȅдрица, вȅчера, вȉљушка, вȍлови, гвȍздени, гȍвори, гȍворим, гȍвориш, гȍвору, Гȍрдана,*

[6] Сва три лика одговор су на питање из *Упитника* (в. 2.1.4).

[7] И по актуелном правопису конструкције овога типа пишу се двојако: као једна реч или као две (в. *Правопис*).

[8] У предлошкој конструкцији *о дȕда* знаком ˇ изнад вокала *у* обележава се продужени краткоузлазни акценат.

ґ̄усеница, сас *дȁскама, дрȍждина, жѐравица, дȍлњака, др̏вени, зȁбавишт̄е, зȁт̄вору, кȁјсија,* у *кȁмару, кȁшика, кѐцеља, кȉсела, кобȁсица, кȍбила, кȍлене, кȍљиба, кȍмшиница, кȍшт̄ица, кȍшуља, кр̏мача, кр̏п̄ара, кȕдеља, лȁсица, лȉсица, кȕлача, лȁбр̏цне, ладдвина, лȉвада, лȍджимо, лȍп̄ат̄а, љȕшт̄ика, мȁґарац, мȁказе, мȁлина, мамȁљуґа,* из *мȁџарскоґ, мѐт̄ути, мѐуна, мѐшина, мȍт̄ика, мȕзику, нѐдеља, нȍвчићи, ȍбави, ȍдећа, ȍп̄ариo, ȍп̄ереду, ȍраo, ȍраси, ȍст̄ану, ȍт̄творена, п̄ескȍвит̄а, п̄ијȁндура, п̄ȍнекад, п̄ȍп̄ењеш, п̄ȍт̄ковица, п̄рȍврије, свакȉдањи, свȁст̄ика, совȕљаґа, срчȁница, ст̄ȁрије, сȕбат̄а, сȕдија, т̄оп̄ȍла, т̄ȍчкови, т̄улȕзина, ȕдариo, ȕденем, ȕзјаши,* су *ȕп̄али, ȕст̄ане, ȕчит̄ељ, ȕшт̄ројен, цвѐт̄ала, цѐп̄аница, цȉп̄але, чȁкшире, чȁрап̄е, чȍбанин, шȁраґље*;

2.3.3. *ȁвлија,* у *бѐседи,* ***ґ̄усеница, кȁјсија, кȍшт̄ица, кр̏мача, лȉсица, лубѐница, п̄ȁп̄рика, п̄ȁт̄иљак, п̄рȍлеће,*** *сȁст̄ају, сѐст̄рица,* ***т̄оп̄ȍла, чȍбанин.***

Из медијалне позиције у речи најчешће се кратки акценат, као у претходне две категорије, сели на претходни слог и после скраћења реализује као краткосилазни (*кȍшуља, кр̏мача*). Ретки су примери са непренесеним акцентом (*барјȁци*), а нешто чешћи су они са пренесеним краткоузлазним акцентом (*п̄ȁп̄рика, п̄ȁт̄иљак*).

Да је скраћење акцента иновација, тј. да се ради о појави која још увек није завршена, доказ су исте речи које исти казивач изговара једном са пренесеним, па скраћеним краткосилазним, а други пут са краткоузлазним акцентом (*кр̏мача, лȉсица* : *кр̏мача, лȉсица*). Доказ више претходној тврдњи јесте и чињеница да је чак 2/3 примера (10 од 15) са краткоузлазним акцентом забележено као директан одговор на питање из *Упитника*[10].

3. СУДБИНА / ˆ / ИЗА НЕАКЦЕНТОВАНЕ КРАТКОЋЕ

3.1. Тип *болû*

3.1.1. *ґлȁвни, донѐсе, др̏жи, др̏жу, жвидȕка, зȍве, ист̄ѐку, марвѐнска, мѐт̄и, очȉт̄а* (3. л. мн. през), *п̄лѐт̄е, т̄ȁко, т̄оцȉља, црвѐна*.

3.2. Тип *аст̄ȃл*

3.2.1. *ȁјґир, ȁст̄ал, вр̏шњак, ґовѐдар, дȉван, дȕван, жȁрач, кȍвач, кȍп̄ач, кȍсач, крȍмп̄ир, крȕњач, лȁжов, лѐшњик, нȍћом, ȍнај, п̄ȁст̄ир, п̄ȁсуљ, п̄ат̄лȉџан, седȁмнајс, слȁвуј, ст̄ȁнаћ, свȉњар, т̄елѐфон, т̄ȍчир, ȕлар, фȁзан, чȍкањ, шѐснајс*;

3.2.2. *кȍп̄ач, п̄ȁсуљ, т̄ȁњп̄р.*

Са улитиме, како отворене тако и затворене, дуги акценат обавезно се повлачи на кратку пенултиму и после секундарног скраћења и промене тона добија се краткосилазни акценат. Само су три забележена примера где се као резултат повлачење акцента добио краткоузлазни с важном напоменом да су прва два (*кȍп̄ач, п̄ȁсуљ*) директан одговор на питање из *Упитника* (в. 2.1.4), а забележена су и два различита акценатска лика исте лексеме (*п̄ȁсуљ* : *п̄ȁсуљ*).

3.3. Тип *девôјка*

3.3.1. *девôјка, от̄ѐжет̄е*;

---

[9] Болдовани примери су одговори на директно питање из *Упитника*, в. 2.1.4.

[10] Дугогодишња ауторкина пракса у бележењу дијалекатске грађе на терену подразумевала је, наравно, да се одговор на постављено питање никада не сугерише лексемом са стандардним акценатским ликом. Наиме, као комплетан дијалекатски податак прихватан је само онај са аутохтоним акцентом казивача (као што је овде случај).

3.3.2. *долѝвате, корѝстим, оглàвник, тоцѝљамо;*

3.3.3. *дàривам, дѐвојка, дѐвојки, дѝваним, дȍливаш, зàмесу* се, *зàпева, ѝверје, ѝзиђе, ѝзјави, ѝзразим, испѝтивате, кокȍдаче, кȍкошка, кȍлевка, кȍристи, кȍристу, љȕљашка, мјàуче, нàпише, нàраним, ȍвамо,* да се *ȍгласи, ȍкреће, пàгански, пѐцарош, пѐчурке, пѝринца, пȍкаже, понѐделник, понѐсем,* пȕн *припȍветке, пȕпушка, разгȍварам, рȕмунски, ȕвати, ȕватим, ȕватиш,* се *ȕдави, ȕзајмиш, ȕпали, ȕпалиш, употрѐбљава, употрѐбљаваду, ȕради, ȕторник, ућȕткиваш, хрвацки, цѐливам, шѐћерна*;

3.3.4. *дàрпва*, *пѐчурка.*

У овој позицији могуће су 4 солуције: 1) дугосилазни акценат задржава старо место (*девȍјка, отѐжете*), 2) остаје у старој позицији и скраћује се (*долѝвате, корѝстим, оглàвник, тоцѝљамо*), 3) најчешће се преноси на претходни кратки слог и после скраћења и промене тона прелази у краткосилазни акценат (*дѝваним, дȍливаш, зàмесу* се) и 4) преноси се као краткоузлазни (*дàрпва*, *пѐчурка*).

Однос варијантних акценатских ликова, бројчано изражено, изгледа овако: 2 : 4 : 50 : 2. Забележени су и варијантни акценатски ликови исте лексеме (*девȍјка* : *дѐвојка; корѝстим* : *кȍристи, кȍристу*; *дàривам* : *дàрпва*).

Анализирани примери из ове категорије (3.3) приказани бројчаним односом јасно показују да се ради о балканистичкој иновацији у замаху. Наиме, скраћени непренесени (3.3.2) као и пренесени па скраћени акценат (3.3.3) потврда су балканистичке иновације која се креће у правцу скраћења акцента. Краткоузлазни акценат (3.3.4) забележен тек у два случаја само сведочи о шумадијско-војвођанској дијалекатској основици овога говора док се примери са дугим непренесеним акцентом (3.3.1) могу довести у везу са тамишком зоном Ш-В дијалекта која познаје факултативно непренесени дуги акценат којим се говори у селима шездесетак км јужније. У поменутој монографији о банатским говорима на скици бр. 7 (П. Ивић и др. 1994: 62) за Семпетар је означено да је „у начелу потпуно пренесена акцентуација" док се на следећој страници експлицитно констатује да „...у Семпетеру (...) нема трагова непренесеног дугосилазног акцента" (П. Ивић и др. 1994: 63). Битна је чињеница да су у мојој грађи примери са непренесим акцентом (дугим и секундарно скраћеним) забележени од старије жене која је, иако рођену у Семпетру и сада у њему живи, првих петнаестак година живела у Ченеју где је непренесени акценат регуларна појава (Драгин 2013: 379, 380). Овај податак је битан као валидни доказ да говор Семпетра не оперише непренесеним дугосилазним (или секундарно скраћеним) акцентом.

4. СУДБИНА /ˋ/ ИЗА НЕАКЦЕНТОВАНЕ ДУЖИНЕ

4.1. Тип *дѐте*

4.1.1. *белàнце, брàзда*, на *брѐгу, бȕва, вр̥ба, глѝста,* си *дарѝво, дѐте,* сà ћемо *дȍћи, жумàнце, зȍва, Клисȕрци, ковàчи, кȕља, лàдна, лàста,* на *лȍтре, љубичѝца, ногàри, ȍвца,* нѐмају *панталȍни, пѝсмо, полàко, поштовàње, ракијѝцу, рȍда, рȕда,* се *свȕкла,* нѝје *спомѐно, стàбло, чȕло* вѝда, *ћѐрка, ȕја, ȕже, цѝгљу, чвàрци, шангарѐпа, шѐпра*;

4.1.2. *бáта, бáшћа,* ***блéји, брáзда, бýва, влáкно,*** *вр̥ба,* ***глéта, глѝста, гњѝздо,*** *грéда, гýвно,* ***дéте,*** *дрéка,* ***ждéра, зóља,*** *јáје, јéзгра,* ***кéра,*** *кљéште,* ***крѝло, лáста,*** *лóтре,* за *лóтру, мáлко,* ***пáрче,*** *плáта,* ***прѝја,*** *пýжа,* ***рóда,*** *рéтко,* ***рýда,*** *рýжа, свéћу, свѝњче,* ***свýкла,*** *у Семпéтру, срéда,* посрéди, ***стéна,*** *тéтак, тéшка, трýдна,* ***ћéрка, ýја,*** *ýча.*

Нумерички посматрано види се да је број примера са пренесеним дугозлазним акцентом тек нешто већи од броја примера са пренесеним краткосилазним акцентом (46 : 39). Поред тога, честа је варијација акцента код истих речи (*брàзда* : ***брáзда,*** *бȕва :* ***бýва,*** *дѐте :* ***дéте,*** *ћѐрка :* ***ћ***

е́рка, *ȕја* : ***у́ја***). Следи закључак да је скраћивање акцента у току и да у овој позицији није далеко одмакло.

4.2. Тип *на̄рȍд*

4.2.1. *ва̄тро̄гȁсац, врȁбац, гр̄ѐдељ, жарȁчом, жѐдан, комȁрац, лȁдан, лȍнчић, мȍљац, нȉсам, нȉсу, п̄ѐсак,ру̏чак, свѐ̄тац, свȉњац, синȍвац, т̄у̏кац, цвр̥̀чак, чȁмац, чвȍрак, шȍг̄ор;*

4.2.2. ***ва́рош***, *ва́шар*, ***вра́бац,*** *гу́сак, кицѐљац,* ***ло́вац***, *ло́п̄ов, мр̥̄та́вац,* ***п̄а́т̄ак***, ***п̄е́сак, п̄е́т̄ак, ра́збој, ру́чак, све́т̄ац, т̄е́т̄ак, чво́рак,*** *шт̄а́ло̄г.*

И у овој позицији приближан је број примера са пренесеним акценатом на шумадијско-војвођански начин (са ´ акцентом) и оних са краткосилазним акцентом – 17 : 21. Уз то, маркиране су и варијантне акценатске вредности код следећих речи: *врȁбац*: ***вра́бац,*** *п̄ѐсак*: ***п̄е́сак,*** *ру̏чак*: ***ру́чак,*** *свѐ̄тац*: ***све́т̄ац,*** *чвȍрак*: ***чво́рак.***

Јасно је да је и у овој позицији непреврело акценатско стање.

4.3. Тип *ра̄дȉла*

4.3.1. *вȁрница, везȉвали, дрњȍкало*, *измȉрӣт̄и, кȁзали, казȉвали, кȍрњача, лѐкове, лѐњш̄т̄ињa, п̄ȍп̄ино* прȁсе, *п̄ро̄п̄овѐдали,* на *рȁзбоју, ст̄рȉцови, цѐп̄ају*;

4.3.2. *ждра́лови, ка́коће,* ***ке́рица, ку́лача,*** *обу́чеду, оде́лима, п̄рип̄ове́да̄т̄и*, ***ст̄ри́цови.***

Забележени су варијантни ликови *ст̄рȉцови* према ***ст̄ри́цови.***

И у овој позицији чешће се на претходном дугом слогу, реализује пренесени краткосилазни (после скраћења и промене тона) (14) него регуларно пренесени краткоузлазни (8).

Закључујем да дуги слог испред старог кратког акцента у све три позиције, у овом случају, није увек метатонијски привукао акценат и изменио квантитет. Очекивано, није забележен ниједан пример са непренесеним акцентом. Приметна је, додуше, са неубедљивом предношћу (сем у случају када се пренео са отворене ултиме) позиција пренесеног акцента који се секундарно скратио до краткосилазног. Померање акцента на шумадијско-војвођански начин, метатонијски, најпре је захватило отворенену ултиму, потом затворену ултиму, док је најмање таквих примера код преношења са медијалног слога (*ја́је, је́зг̄ра, ке́ра*; *ло́вац, ло́п̄ов, мр̥̄та́вац*; *ждра́лови, ка́коће*).

5. СУДБИНА / ˆ / ИЗА НЕАКЦЕНТОВАНЕ ДУЖИНЕ

5.1. Тип *вӯчê*

5.1.1. *ву̏ку,* од *гр̄ȁне, жвȉжди,* се *му̏зе, нарȁст̄е,* се *обу̏че, сѐку* др̏ва, *свѐ̄то,* код *свȉња, снѐво,* с ȍве *ст̄рȁне, ћу̏т̄и, чкȉљи, чȍрба;*

5.1.2. *бле́ји,* чика *Дра́г̄а, ла́не, п̄рисе́че,* баба *Ра́да,* се *се́че.*

Са отворене ултиме дугосилазни се повлачи на претходну дужину на шумадијско-војвођански начин као дугоузлазни (6) или, после скраћења и промене тона, као краткосилазни (14).

5.2. Тип *вӯчêш*

5.2.1. *дрѐчим, с ру̏ком*;

5.2.2. *п̄а́цов*.

И у овој позицији дугосилазни се повлачи на претходни дуги слог двојако: као краткослизани (секундарно скраћени и са измењеним тоном) или ређе као дугоузлазни.

5.3. Тип *вр̄ш̄ȇмо*

5.3.1. Дугосилазни акценат из унутрашњег слога увек се помера на претходни дуги слог мењајући и квалитет и квантитет, дакле, као краткосилазни са скраћеним дугим вокалом иза акцента (*оцȅчет̄е, укрȁдемо*).

У претходне три категорије када се дугосилазни акценат пренесе на дужину као резултат најчешће се јавља краткосилазни.

6. ПРЕНОШЕЊЕ АКЦЕНТА НА ПРОКЛИТИКУ

6.1. Старо преношење

а) *на брȇг, за вȃс, да врȋ, за зȋд – на г̄рȍбље, на г̄рȍбљу, до зȋда, од зȋда, од кȍла, код нȁс, за п̄ут̄нике, на п̄лȕг̄, на снȅг̄, на ст̄рȕк, у цр̀кви*;

б) *нȅ би, нȁ г̄лаву, ȕ руку*; *нȅ п̄адне,* кад је бȋла Ма́ца *ȕ г̄ост̄и, нȅ баш ȋмамо*.

6.2. Ново преношење

а) *п̄реко бȁбура, на бр̀кове, од врȁне, п̄рико Дȕнава, за ђȕбре, на кȁмен, и кȍп̄ча, за мȅне, у млȋну, на њȅг̄а, на ȍчи, кроз п̄рȅђе, на свȁдбе, и ст̄рȁжњи, сас т̄ȅслом, од ȕјака*;

б) *ȕ башћу, кȍд вас, нȅ дође, нȅ каже, нȅ кажемо, кȍд нас, нȅ п̄ође, ȕ кућу, п̄ȍт̄ п̄азу, ȕ школу*; *нȅ се баш кȍрист̄и, нȅ се дȍји, нȅ се кȍп̄а.*

Утицај румунског језика довео је до ређег преношења акцента на проклитику у овом говору него што је то у српској Банату пре свега у кикиндској говорној зони (П. Ивић и др. 1994: 91). Готово редовна тонска нивелација кратких акцената условила је да се пренесени акценат на проклитику реализује увек као краткосилазни без обзира на то да ли је преношење старога или новога типа. Послеакценатска дужина на слогу са којег се пренео дугосилазни никада се не реализује. Редовно се преноси акценат на негирани глаголски облик *не* (који се у овом случају схвата готово као префикс). Од проклитика, у мојој грађи, акценат носе и предлози *код, на, пот(д), у.* У синтагмама *нȅ се баш кȍрист̄и*, *нȅ се дȍји, нȅ се кȍп̄а* енклитички облик повратне заменице *себе* заузима место проклитике између *не* и глагола и тиме спречава регуларно преношење акцента на проклитику (*не*). Уствари, акценат се у овом случају задржава на пунозначном глаголу а добија га и проклитика *не.* С обзиром на чињеницу да у румунском језику негација *не* има свој акценат, поменути примери доказ су утицаја румунског језика на српске говоре. У примерима као што су *ни́* ȉмо кȍла, *нȉ* се говȍрило код облика *ни,* одричног облика презента од глагола *јесам*, отпао је цео крајњи слог *-је* и акценат на једносложници остао је дугоузлазни или краткосилазни.[11] Исту ситуацију срећемо и у српским говорима Дунавске клисуре (Драгин 2018 : 71).

7. СУДБИНА / ˆ / НА ПОЧЕТКУ РЕЧИ

Кад се нађе на иницијалном слогу, дугосилазни задржава своју фонолошку вредност (а) или се скраћује (б):

[11] Одрични облик глагола *јесам* у презенту у 3. л. јд. чује се и као *ни́је* и као *нȉје.*

а) *бѐли, брѐг, брѐст, ва̑ш, вѐжеду, вла̑т,* да *вр̂и, вр̥̑к, га̑че, гро̑зд, да̑* му, *два̑, да̑р, дрӯг, дӯби,* за *ва̑с, вѐжеду, ђа̑к, ждра̑л, ждрѐбе, жѐђ,* се *жљѐби, зѐц, зӣд, зра̑к, зра̑ке, ја̑* ћу, *јѐж, јѐлка, јӯни, јӯли,* се *кѐзи, ква̑че, ко̑мта* ‘скела’, *кра̑љ, лѐк, ма̑лић, мо̑ј, мра̑в, мра̑ви, на̑дам, нѐма, нѐмамо, нӣт, па̑њ, пѐнцер, плѐс* (*бӯђ*), *пло̑т, прѐ, ра̑ди, ра̑зор, ра̑нимо, рѐп, рѐчи, ро̑г, са̑т, са̑ће, свӣњи, сѐва, сѐно, сӣн, слѐпо* о̀ко, *слѐпи* мѝш, *снѐг, ста̑ри* су казѝвали, *ста̑ро, стра̑жу, стра̑ц, сӯнце,тѐ* кљѐште, *тӣм* се, *то̑* су, *ту̑* је, кад се *ткѐ, ӯш, хра̑ст, цвѐт, цр̥̑ни, чва̑рака, штра̑нка, штра̑нфле, шӯнку;*

б) *бӯђ* (*плѐс*), *брӯс, вѝр,* вѝта *јѐла,* на *гро̀бљу, грѝз, гро̀бље,* на *До̀ви, до̀ђе, бѐла* цѝгерица, *бѝље,* но̀су *бѝрце, бӯбањ,* чӯло *вѝда, га̀јде, го̀ст, грӯди, дӯва, жљѐбиду, жљѐбиш, жӯљ,* од *зѝда* до *зѝда, ѝње, ја̀,* ко *ка̀же, ка̀жемо, ка̀жеду, кла̀с, клѝп,* од *ко̀ла* (= превозно средство), *кра̀ј, кӯјна, ла̀ђа, лѐвча, љӯби, љӯбиду, љӯбу, љӯшти,* се *ма̀зи, ма̀ст, мѝ,* но̀вој *мла̀ди, мо̀ре, мо̀рка, мра̀к, мӯња,* се *на̀дам, нѐмамо, нѝт, но̀вци, но̀ђ, па̀нтим, пра̀се, пѝтај, пѝтајте, пла̀з,* је *пра̀зник, пр̀ве, пӯт, пӯтник, пӯтнике, ра̀вник, ра̀ж, ра̀зор, ра̀нимо, ро̀д,* да се *слӯжи, снѐг, ста̀ре сӯде* (= посуђе), *стрӯк, то̀* је, на *крѐп, цр̀на* цѝгерица,*ча̀ђ, чо̀рба, чӯвајте, чӯн, цбӯн, шта̀п.*

Дугосилазни акценат на првом слогу варијантно се скраћује што се из примера види. Готово исти је број речи са дугосилазним као и са краткосилазним акцентом на иницијалном слогу. И као у претходним категоријама, срећемо се са варијантним акценатским ликовима: *ја̀* : *ја̑*, *на̀дам*: *на̑дам, ра̀зор*: *ра̑зор, ра̀нимо*: *ра̑нимо, ста̀ре*: *ста̑ри,ста̑ро.*

8. ДЕЗАКЦЕНТУАЦИЈА

баба Ра́да, чика Дра́га;

Ако на речи није тежиште информације, као што је овде случај, она остаје без акцента. Забележена су два примера са тзв. сталним апозицијама које иду уз лично име и обележавају њен статус, титулу[12].

9. ДВОЈНИ АКЦЕНАТ

ста̀ромо̑дно (П. Ивић и др. 1994: 77)*, сӯтрада̑н.*

Супротна дезакцентуацији јесте појава да се на једној лексичкој јединици нађу два акцента. То се може десити на придеву као што је *ста̀ромо̑дно* или прилогу за време *сӯтрада̑н*

10. НЕАКЦЕНТОВАНИ КВАНТИТЕТ

а) *а̀јгир, а̀стал,вр̀шњак, го̀ведар, го̀луб, дѐвојка, дѐвојки, дѝван, др̀жач, жа̀рач, ка̀мен, ко̀левка, ко̀мад, крӯњач, ла̀жов, лѐшњик, љӯљашка, мѐур, млѝнар, о̀главник, о̀нај, па̀стир, па̀суљ, патѝц̧ан, пѐцарош, по̀јас, про̀повед, пӯпушка, пӯтник, рѝбар, рӯмунски, свѝњар, ско̀руп, та̀лас, ӯлар;* до *ко̀лена,* пӯн *припо̀ветке,* код *свѝња,* с о̀ве *стра̀не, чва̑рака; да̀ривам, дѝваним, дрѐчим на̀раним, разго̀варам, ӯватим, цѐливам; до̀ливаш, ӯзајмиш, ӯпалиш, ућӯткиваш; блѐји, др̀жи, жвидӯка, жвѝжди, ѝзиђе, ѝзјави, ко̀ристи, ла̀бр̥̑це, љӯшти, мѐти, мја̀уче, нара̀сте, о̀креће, рѝче,* се *сѐче, ћӯти, ӯпали, употрѐбљава, чкѝљи; ѝмамо, ло̀жимо, то̀ц̧ѝљамо; долѝвате, испѝтивате; др̀жу, ко̀ристу, о̀стану, по̀пиједу, сѐку* др̀ва, *употрѐбљаваду; пѝтај, пѝтајте; ко̀д вас, ко̀д нас, на̀ главу, нѐ би, нѐ дође, нѐ дођу, нѐ каже,нѐ прође, ӯ башћу*, *ӯ руку, ӯ цркву*.

[12] Дезакцентуација и двојни акценатчеста је појава у многим народним говорима, а исту ситуацију налазимо и у Банату са српијанске стране (П. Ивић и др. 1994: 75).

б) *дàрӣва, ӣлàмӣн, ӣàњӣр.*

Иако је констатовано да је „Подручје банатског говора део (...) простране области у којој се дужине иза акцента делимично скраћују, што значи и делимично чувају" (П. Ивић и др. 1994: 93) у свим категоријама где се у стандарду српског језика очекује дуги вокал иза акцента, овде се он на основу моје грађе без остатка скраћује. Иако дужине иза акцента у кикиндској зони преовлађују у основама и наставцима речи (П. Ивић и др. 1994: 115) у српским говорима у Румунији оне су готово без изузетка скраћене. Консултована монографија из Семпетра доноси следеће примере са скраћеном дужином иза акцента: *кàрӣон, кòлач, колѐкӣив, комѐсар, резѝлӣаӣ, конзѝлаӣ, драч, ӣешкир, ӣоложàјник, резѝлӣаӣ, Сеѓедин, секрѐӣар, сòкак, Темѝшвар, црквѐњак, кòвач, окѐјан, нàӣред*; *ӣојање, кодБѝсерке, Бѝсеркина, дѐвојка, дѐвојке, дѐвојку, у Кѝкинду, до Хрвацке, дò цркве, државни, ӣосследњи, дезѐрӣирам, заӣоведа, ѝзађемо, ӣò сеѝсӣлаӣи, објàшњава, осуши, ӣовлачу, ӣриӣоведаду, ӣромеша, ӣроцеди, ѝкадимо ӣѐћ, ѝкађена, уӣоӣребим* (П. Ивић и др. 1994: 123, 130). Нешто даље у монографији доносе се примери и са дужином: *вѐначӣање, бòкӣонце, дѐвӣојке, у Кѝкӣинду, кòӣӣарка, фѝрӣанѓе, кò цркве, ӣосле̄дњи, чѐӣвр̥ӣа, нàићӣем, ӣослѝжим, ликвѝдӣраду, ӣрикàзӣваду* (П. Ивић и др. 1994: 130).

У мојој грађи нашла су се само три примера са дугим вокалом иза акцента и то један глагол са дугим вокалом на унутрашњем слогу иза краткоузлазног акцента (*дàрӣва*) и две именице са лексичком дужином иза акцента у затвореној ултими непосредно иза краткосилазног (*ӣлàмӣн*) или краткоузлазног акцента (*ӣàњӣр*). Ова релативна неусаглашеност грађе из монографије, старе од око шездесет година, са новим налазима на терену јасан су показатељ напредовања балканизације говора којег испитујемо. Наиме, скраћивање послеакценатског квантитета нашло се међу првим феноменима који су се нашли на удару балканских језика на прозодијском плану.

11. ТОНСКА НЕУТРАЛИЗАЦИЈА ДУГИХ АКЦЕНТОВАНИХ ПРОЗОДЕМА

У расположивој грађи нема примера тонске неутрализације дугих акценатских прозодема, тј. ситуације да се дугосилазни замењује дугоузланим и обрнуто. Само један пример као што је *дýва* (3.л.јд. презента) није довољан за закључак да је ова појава заступљена. Иначе, овај важан балканизам забележен је у неким српским говорима у Румунији као што су Иванда (Чешљар 1983: 109), Ченеј, Темишвар (Драгин 2013 : 381, 382; Драгин 2006: 52;), Белобрешка, Дивич, Стара Молдава (Драгин 2018: 61), Радојево, у србијанском Банату на самој граници са Румунијом (Драгин 2012: 37). У Чакову, Рудни, Саравола у Поморишју, ова појава се не помиње (Бошњаковић, Вареника 2009: 145; Драгин 2017: 113; Бошњаковић, Вареника 2008: 229). О евентуалним разлозима нејављања ликвидације фонолошког тона у дугим акцентованим прозодемама у неким српским поморишким селима в. Драгин 2013(а) : 66.

12. ЗАКЉУЧАК

На основу презентоване грађе може се тврдити да је инвентар и дистрибуција прозодема српског говора Великог Семпетра шумадијско-војвођанског типа, али је присутна јака тенденција да се овакав акценатски систем разгради. Инојезичко окружење, пре свега се мисли на румунски стандардни језик и народни говор, битно утиче на иновације у прозодијском систему. Познати балканизми освајају акценатски систем овога говора. Тонска неутрализација често је праћена и квантитетском па ће доминирати примери са краткосилазним акцентом типа: *вò̏да, сѐсӣра* (2.1.1)*; ја̏сӣук, ја̏зик* (2.2.1); *вѐчера, вѝљушка* (2.3.2); *донѐсе, др̏жи* (3.1.1)*; сӣа̏наћ, свѝњар* (3.2.1); *дà̏ривам, дѐвојка* (3.3.3); *рò̏да, рȳда* (4.1.1); *врà̏бац, ѓрѐдељ* (4.2.1); на *рà̏збоју, сӣрѝцови* (4.3.1); *мȳзе, сѐку* др̏ва (5.1.1); *дрѐчим, с рȳком* (5.2.1); *оцѐчеӣе, укрà̏демо* (5.3.1). Да разградња акценатског система није доведена до краја потврђују варијантни акценатски лико-

ви (некад чешћи некад ређи) као што су: *лдза* (2.1.2); *дигд̏д, пашѐнт* : *кȕпус, лднац*; *црвд̏тина* : *кр̑мача, лȉсица*; *кдпач*; *а̏јгир* : *пасуљ*; *девд̑јка* : *долȉвате* : *дȁрпва*; *бра́зда, бу́ва*; *ва́рош, ва́шар*; *ждра́лови, ка́коће*; *бле́ји, ла́не*; *па́цов*. Очигледно је да у скоро свим категоријама доминира краткосилазни акценат док се краткоузлазни, углавном, јавља у примерима који су дати као одговор на питање из *Упитника,* када је концентрације казивача јача и пажња око изговора већа: *гусеница, кȁјсија, кдштица, кр̑мача, лȉсица, лубеница, пȁприка, прдлеће, топдла, чдбанин*, *печурка*. Овде би се могло пре говорити о експираторном акценту а не о краткосилазном, односно о *блканизму у настајању* како каже П. Ивић (П. Ивић 1990: 193). Идентична акценатска вредност потврђена је и недавним испитивањима банатских говора у Румунији (у Чакову) (Драгин 2017:114). Ради се о снажном утицају румунског језика, односно о романизацији, односно балканизацији посматраних говора. Исти утицај фаворизује гласовну (акценатску) аутономност речи и до преношења акцента на проклитику ретко долази (*за зȋд – на грд̏бље* : *нѐ дође*). Када се нађе на првом слогу дугосилазни акценат може се скрати или задржи своју изворну фонолошку вредност. Дуги вокал иза акцентованог среће се врло ретко. Тонске неутрализације дугих прозодема нема. Могућа појава кановачког акцента није потврђена већим бројем примера. Бележим само три примера са дугоузлазним у кановачкој позицији: *де́да, ко́пер, по́греб*.

Општи је закључак да је прозодијски систем Великог Семпетра разграђен у правцу балкнистичких иновација, али са јасним траговима који упућују на шумадијско-војвођански дијалекат. Неизбежан, свакодневни и у свим доменима утицај већинског домицилног румунског језика главни је разлог за овакву ситуацију.

Литература

Бошњаковић, Ж, Првуловић. Т.(2011). Из говора Великог Семиклуша у Румунији. У: *Темишварско зборник* 6, Нови Сад: Матица српска,179-206.

Бошњаковић, Ж, Вареника, С. (2008). Прозодијске особине говора села Рудне (Румунија). У: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LXXIV, 209–230.

Драгин, Г. (2006). Балканизми у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта на територији СЦГ и Румуније. У: *Пробеми словенске филологије* XIV, 44–58.

Драгин, Г. (2012). Напомене о говору Радојева у средњем Банату. У: *Зборник за језике и књижевности Филозофског факултета у Новом Саду* књига II, 35-44.

Драгин (а), Г. (2013). Прозодијске особине шумадијско-војвођанских говора у румунском Банату.У: *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната*. Темишвар: Савез Срба у Румунији, 61-74.

Драгин, Г. (2013). Неке фонетске особине говора Ченеја (у Румунији). У: *Језици и културе у времену и простору II/2*. Нови Сад: Филозофски факултет, 379-384.

Драгин, Г. (2015). *Говори у сливу Студенице* (*Увод, фонетика, текстови*). Нови Сад: Тиски цвет

Драгин, Г. (2017). Из говора Чакова (акценат). *Исходишта* 3. Темишвар / Ниш: Савез Срба у Румунији и др, 109-117.

Драгин, Г. (2018). Из акценатске проблематике српских клисурских говора у Румунији. *Исходишта* 4. Темишвар / Ниш: Савез Срба у Румунији и др, 61-74.

Живковић М.(1976). О српским и хрватским говорима у Банату. *Сведочанства о српско (југословенско)-румунским културним и књижевним односима.* Букурешт, 271-296.

Ивић, П. (1985). *Дијалектологија српскохрватског језика (увод и штокавско наречје)*. Нови Сад: Матица српска

Ивић, П. (1990). Бакланизми у настајању у српским говорима Баната. У: *О језику некадашњем и садашњем.* Београд/Приштина: Бигз/Јединство, 189–198.

Ивић, П, Бошњаковић Ж., Драгин, Г. (1994). Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (Прва књига: Увод и фонетизам). *Српски дијалектолошки зборник* XL, 1–419.

Ивић, П, Бошњаковић, Ж., Драгин, Г. (1997). Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (Друга књига: Морфологија, синтакса, закључци, текстови). *Српски дијалектолошки зборник* XLIII, 1- 586.

Милорадовић, С. (2007). И ракију пијем сас медом. Дијалекатска скица Белобрешке (Румунија). У: *Пробеми словенске филологије* XV, 573 – 580.

Чешљар. М. (1983). Из лексике Иванде. У: *Прилози проучавању језика* књ. 19. Нови Сад: Филозофски факултет, 107-148.

THE PROSODIES SYSTEM OF SERBIAN SPEECH OF THE VELIKI SENPETAR IN ROMANIA

Summary

The aim of this paper is to demonstrate the prosodia system of the Veliki Senpetar village speech in Romania and to make its dialectical affiliation clear. As a corpus for the mentioned analysis, the material from the field was collected by the author in May 2018.The following accentual innovations are analyzed: (1) tonal neutralization is often monitored quantitatively, and the examples will be dominated by short-slip accents; the process is in progress, and frequent variant accent character types (*кр̏мача,лȉсица* : *кр̏мача,лȉсица*),2) the emergence of an expiratory accent, that is, about the emergence of blakanism (P. Ivić 1990: 193),(3) the long vocal behind accentuated one is very rare, (4) the absence of the neutralization of long accentuated prosodems, (5) the uncertain phenomenon of the „kanovački“ accent (*дéда, кóпер, пóгреб*).To conclude, the speech of the Veliki Senpetar basically belongs to the Šumadija-Vojvodina dialect (Kikinda type), which means that it has fouraccents but also with a great number of innovations that lead to a safe degradation of the accent system.The main reason for this case is theinevitable, everyday accent influence of domestic Romanian language.

Key words: Serbian speech in Romania, Sumadija-Vojvodina dialect, Kikinda speeches, Balkanisms, Romanian standard language

Гордана Драгин
Универзитет у Новом Саду, Србија
Фолозофски факултет
gordanadragin19@gmail.com

UDK 811.163.41'373.7

Маријана Ђукић

ЗАСТАРЕЛЕ ФРАЗЕОЛОШКЕ ЈЕДИНИЦЕ СА АДВЕРБИЈАЛНИМ ЗНАЧЕЊЕМ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ[1]

Предмет истраживања у овом раду јесу фразеолошке јединице са адвербијалним значењем које су из перспективе савременог српског књижевног језика маркиране као застареле. Циљ рада је двојак. Први сегмент истраживања посветићемо анализи карактеристика застарелих лексема из структуре ексцерпираних фразеологизама, уз осврт на однос између глобалног значења фразеологизама и значења фразеолошких компонената, што је суштина питања идиоматичности. Други сегмент истраживања спроведен је у циљу утврђивања типова адвербијалних значења која изражавају јединице из пасивног фразеолошког фонда српског језика. Фразеологизми из корпуса су на основу интегралних сема груписани у одговарајућа фразеосемантичка поља. Даљом класификацијом се у оквиру сваког поља издвајају одређене фразеосемантичке групе, унутар којих се налазе фразеологизми са различитим диференцијалним семама.

Кључне речи: застарели фразеологизми, адвербијално значење, идиоматичност, фразеосемантичко поље, фразеосемантичка група.

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Језик као динамичан систем одликује се варијабилношћу (променама) на свим језичким нивоима. На стратификацију језичке грађе, уопштено говорећи, утичу неколики фактори: дијахронијски фактор, који делује на фону времена, дијатопијски фактор, који се тиче просторних односа, и дијастратски фактор, који се односи на друштвену слојевитост и друштвени статус говорника (Симић 2010: 85).

До промена под утицајем наведених фактора долази и на фразеолошком нивоу. Наиме, дијатопијска варијација се односи на раслојеност фразеологије према просторном критеријуму (уп. фразеолошки дијалектизми), дијахронијска варијација подразумева промене настале деловањем временских фактора (уп. фразеолошки архаизми и неологизми), док дијастратске варијације обухватају варијетете настале под утицајем социјалних фактора (уп. фразеолошки жаргонизми).[2]

У центру нашег истраживања јесте појам временског раслојавања у фразеолошком фонду српског језика и чињеница да под утицајем различитих језичких, друштвених и културно-историјских промена поједини фразеологизми прелазе у пасивни језички фонд или потпуно нестају из језика, док се, с друге стране, појављују нове јединице, које могу имати аутохтоно порекло (настале различитим процесима у српском језику) или страно порекло (калкиране или позајмљене у целини из других језика).[3]

---

[1] Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

[2] Ови типови варијације налазе се неретко у односу интерференције, што значи да иста фразеолошка јединица може бити вишеструко маркирана. Наиме, у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ поједини фразеологизми квалификују се и као застарели и као покрајински. Комбинација *заст.* и *покр.* показује да је реч о фразеологизму који је застарео у књижевном језику, али се у дијалектима још увек може чути (нпр. *без года* заст. и покр. ’кад нечему није време, у невреме’).

[3] О питању застаревања хрватских фразеологизама в. Финк и Менац 2008. Значајни радови посвећени питањима фразеолошких неологизама налазе се у Мокијенко и Волтер (ред.) 2008, док у вези са проблематиком архаичности у

Предмет истраживања у овом раду представљају фразеолошке јединице са адвербијалним значењем које се одликују маркираношћу на временском плану. Дакле, при формирању корпусног материјала, узимали смо у обзир фразеологизме који на семантичком и функционално-граматичком плану представљају корелате прилога и прилошких израза, а који су из перспективе савременог српског књижевног језика евидентирани као застарели, тј. спадају у категорију тзв. фразеолошких архаизама.[4] Фразеолошки архаизми су фразеолошке јединице које су изашле из активне употребе и чији су појмовни садржаји у савременом језику именовани другим фразеологизмима или спојевима лексема (Шански 1985: 147).

Грађа за истраживање ексцерпирана је из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ (у даљем тексту: РСАНУ) и *Речника српскохрватскога књижевног језика* МС (у даљем тексту: РМС). У корпус су ушли:

(1) фразеологизми са адвербијалним значењем који су као целина (и формално и семантички) застарели, иако су им све компоненте део општег и актуелног лексичког вокабулара. У највећем броју случаја испред тих фразеологизама у речнику стоји квалификатор *заст*. (застарело).[5]

(2) фразеологизми са адвербијалним значењем који у својој структури садрже застареле лексичке компоненте.[6]

фразеологији посебно упућујемо на следеће монографије: Попов 1976, Попов 1967, Стојанова 2012 (пуне референце су дате у списку литературе на крају рада).

[4] Појам *застарело* треба схватити у условном смислу, будући да се временска актуелност фразеолошке јединице у раду сагледава из перспективе употребе у систему књижевног (стандардног) језика. Наиме, фразеологизми које у општем фразеолексикону савременог књижевног језика карактерише застарелост могу бити активни у појединим дијалектима, нарочито у говору старије популације. На ову диференцијацију се наилази и у случају појединачних лексема, те се у литератури може срести подела на *апсолутне архаизме* – лексеме које су застареле у српском језику у целини, тј. у апсолутно свим његовим идиомима (књижевном језику, дијалектима, жаргону итд.) и *идиомске архаизме* – лексеме које су архаичне само у појединим идиомима српског језика (Милановић 2005: 300). У раду полазимо од следеће дефиниције појма и термина *архаизам*, датој у енциклопедијском речнику лингвистичких назива Р. Симеона (1969: 104–105): „У најширем смислу тај назив означује, за разлику од сувр. ријечи, које живе потпуним животом и које се опћенито употребљавају, и неологизама, све старинске, архаичне ријечи, изразе, грам. облике, идиоме и конструкције и уопће сва јез. средства која су се употребљавала у прошлим раздобљима јез. развитка и од којих су се једна престала употребљавати пред дуже или краће вријеме, док се друга налазе у изумирању, те се још увијек употребљавају, али ограничено, тј. само у неким крајевима или само у неких, већином старијих људи; ту напокон спадају и све оне ријечи и изрази, који су већ изумрли, тј. изашли из употребе, али су касније поново 'оживљени', пошто су их писци узели из старих дјела и почели се њима служити, те их тако опет увели у ширу или опћу употребу".

[5] Речници тезаурусног типа, какав је Речник САНУ, раде се у дугом временском периоду, па је јасно да одређене језичке јединице које се обрађују у првим томовима речника временом могу променити свој статус, како у систему књижевног језика, тако и у дијалектима (првих десет томова Речника САНУ је објављено у периоду од 1959. до 1978). Осим тога, дешава се да поједини фразеологизми у лексикографским изворима остану без квалификатора *заст*. (застарело) или имају само квалификатор *покр.* (покрајински), али из перспективе савременог језичког стања они су евидентни архаизми, који евентуално могу живети у појединим народним говорима. Уп. и следећу констатацију: „Територијална маркираност лексике неретко је показатељ архаичности лексике у односу на укупан лексикон српског језика, јер се лексеме у процесу повлачења задржавају у оквирима неких дијалекатских подсистема у говору старијег становништва" (Танасковић 2014: 367–368).
Провера употребног статуса језичких јединица данас је олакшана доступношћу електронских корпуса, с текстовима различите функционалностилске оријентације. Уз то, и дијалекатска лексикографија је дала вредне резултате, те су нам доступни речници готово свих језичких зона, преко којих се може одмеравати употребна вредност језичке грађе у односу на књижевни (стандардни) језик.

[6] За означавање застарелог лексичког материјала у Речнику САНУ користе се следећи квалификатори: *заст*., *арх*., *ист*., *рсл*., *цсл*., *ссл*., *стсл*. (последње четири скраћенице су од 11. тома замењене уопштеним квалификатором за означавање лексике из дела старе српске књижевности − *сткњ*.). Поједине лексеме које се јављају као компоненте фразеологизама из нашег корпуса у речнику немају маркер застарелости, иако су посреди лексеме које денотирају појмове који више нису актуелни, нпр. *драм* и *педаљ*. Исп. и следеће запажање: „Лексемама *ока* и *педаљ* у лексикографским обрадама није додељен никакав квалификатор, али се на основу семе 'стара мера', која указује на другачији мерни систем у прошлости, оне могу сврстати у историцизме" (Иванић 2016: 61).

Циљ рада је двојак. Први сегмент истраживања посветићемо анализи карактеристика застарелих лексема из структуре ексцерпираних фразеологизама, уз осврт на однос између глобалног значења фразеологизама и значења фразеолошких компонената, што је суштина питања идиоматичности. Други сегмент истраживања спроведен је у циљу утврђивања типова адвербијалних значења која изражавају јединице из пасивног фразеолошког фонда српског језика. У складу са тим, у раду ћемо ексцерпиране фразеолошке јединице, полазећи од општег (глобалног) значења, класификовати у одговарајућа фразеосемантичка поља (на основу њихових интегралних сема). Даљом класификацијом се у оквиру сваког поља издвајају одређене фразеосемантичке групе, унутар којих се налазе фразеологизми са различитим диференцијалним семама.

2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Према пресеку дефиниција словенске и несловенске литературе, као категоријалне особине фразеологизама издвајају се: репродуковање, устаљеност (релативна стабилност), целовитост значења и идиоматичност, секундарна (индиректна) номинација, конотативност и експресивност (Вуловић 2016: 25). У науци посебну пажњу привлачи одређење структурног опсега фразеолошке јединице, при чему се као спорно поставља питање да ли предлошко-падежне спојеве треба сматрати фразеологизмима. Ако се прихвате као део фразеологије, даље се поставља питање у којем степену је код њих извршен процес десемантизације, те да ли такви спојеви представљају фразеологизме у ужем или ширем смислу. Ж. Финк (2000: 94–95), анализирајући ставове појединих лингвиста о овом питању, истиче да фонетске речи *из штоса*, *од ока*, *без пардона* и сл. припадају фразеологији, и то фразеологији у ужем смислу, будући да имају сталан састав, не стварају се у говорном процесу, већ се као целина укључују у говорни процес, а одликује их и потпуна или делимична десемантизација.[7] И у нашем раду фразеолошки статус је признат конструкцијама формираним од једне синсематичке и једне аутосемантичке речи, а њихова идиоматичност (као и идиоматичност фразеологизама других структурних типова) може бити испољена у различитом степену, у складу са принципом градуелности у фразеологији.

3. КАРАКТЕРИСТИКЕ ЗАСТАРЕЛИХ ЛЕКСИЧКИХ КОМПОНЕНТИ У САСТАВУ ФРАЗЕОЛОШКИХ ЈЕДИНИЦА

У фразеолексикону једног језика постоји посебан скуп фразеолошких јединица које у својој структури садрже застареле облике речи, застарела значења или пак саме такве речи непознате савременом језику и његовим носиоцима (Скоробогатова 2009: 146). Наиме, у структури тих фразеологизама партиципирају архаизми или историзми. Корпус застарелих фразеологизама са

[7] Ауторка посебно истиче да једино што код оваквих спојева може бити спорно јесте питање да ли су њихове компоненте потпуно или делимично десемантизоване или пак код њих уопште није дошло до семантичке претворбе и закључује да „иако добар део фразема-фонетских ријечи има у свом саставу компоненте које до одређеног ступња најављују, сигнализирају фразеолошко значење, па се оно понекад може дефинирати ријечју истога корена (*из шале* „шалећи се”), ипак сматрам да се за њих не може тврдити да су дио фразеологије у ширем смислу”. „Њихове су компоненте или дјеломично или потпуно десемантизиране (*ни говора*, *и бог*, *и Амен*, *без везе*, *ма немој*, *на силу*), неки од њих нису разумљиви без тумачења (*као велики*), понекад садрже компоненте који се изван фразеологије не употребљавају или се употребљавају врло ријетко (*под мус*, *од шуба*), а све их то чини дијелом уже фразеологије” (Финк 2000: 95). С друге стране, јединице код којих је десемантизација компонената спроведена у мањој мери или није уопште спроведена, па се значење фразеологизма може извести из значења појединих делова, неки аутори сматрају делом фразеологије у ширем смислу (Менац 1979: V–VIII). А. Мушовић (1997: 15), анализирајући адвербијалну фразеологију савременог српског и руског књижевног језика, признаје статус фразеолошких јединица свим предлошко-падежним спојевима који се одликују идиоматичношћу, експресивношћу и структурном постојаношћу. Овај аутор у зависности од степена идиоматичности, разликује идиоматске, ослабљено идиоматске и слабо идиоматске фразеолошке јединице.

адвербијалним значењем показује различите типове застареле лексике који се јављају у функцији фразеолошког члана:[8]

а) лексички архаизми[9]: *вент* (’тобожњи разлог, изговор; лукавство, превара’): *вента ради* ’под изговором, тобож, у циљу прикривања, забашуривања, претварајући се, привидно’; *кон* (’крај, завршетак’): *од кона до кона (од кон до кон)* ’од краја до конца’; *вертеп* (’пећина’): *као из вертепа* ’одмах, сместа, у истом тренутку’; *аз* и *буки* (’називи слова *а* и *б* у старословенској азбуци’): *од аз-буки* ’од почетка’; *земан* (’време, доба’): *откад је земана* ’од памтивека, одвајкада’ итд.
б) творбени архаизми[10]: *извитак* (’место где нешто (граница, пут и сл.) скреће, кривина, завој, завијутак’) (исп. гл. у основи: *извити*, *савити*): *на извитак* ’вијугаво, кривудаво’; *глед* (’поглед, гледање’) (исп. гл. у основи: *погледати*, *гледати*): *на глед* 1) ’наоко, на изглед’, 2) ’наочиглед, видно, приметно’; *год* (’година’): *од год до год* ’из године у годину’ итд.
в) морфолошки архаизми[11]: именица *доба* у застарелом облику женског рода IV врсте (*доб*, *-и*): *на сву доб* ’увелико, у поодмаклој фази’; стари облик генитива именице *дан* (*дне*, *дневи*): *од дне до дне*, *од днева до днева* ’из дана у дан’; стари облик инструментала множине именице *леђа* (*леђи*): *за божијих леђи*; стари партицип презента *видим* ’видљив’, забележен у фразеологизму: *по видимом(е)* ’по спољашњем изгледу, наизглед’ итд.
г) фонетски архаизам[12]: *вас* (’сав, цео, читав’): *васи вијек* ’цео век; вазда, увек’, *на (у) вас глас* ’врло гласно, вичући, што може више’, *на вас мах* ’врло живо, енергично’.
д) историзми: *мајдеш* (’врста старог ситног новца’): *за мајдеш* ’врло лако, за ситницу’; *педаљ* (’стара мера задужину’): *ни за педаљ* ’нимало’ итд.

4. ИДИОМАТИЧНОСТ ЗАСТАРЕЛИХ ФРАЗЕОЛОШКИХ ЈЕДИНИЦА

4.1. Дословно значење компонената узима се као важан параметар у анализи фразеолошког фонда сваког језика будући да однос између значења компонентне лексеме и фразеолошког значења указује на (не)прозирност мотивације и одређује степен идиоматичности (Дробњак и Гудурић 2014: 145). Идиоматичност фразеологизама схвата као „семантичка промена бар једне лексичке компоненте у саставу фразеологизма, тако да значење целог израза не настаје сабирањем појединачних значења лексема-компонената” (Гољак 2008: 53). Посреди је, дакле, питање десемантизације лексема које се налазе у структури одређеног фразеологизма. У науци данас превладава мишљење да је о идиоматичности, као једној од категоријалних дистинктивних обележја фразеологизама, упутније говорити из перспективе градуелности, која подразумева утврђивање степена испољавања ове фразеолошке карактеристике.[13]

[8] Класификацијом архаизама на основу типа језичког нивоа на којем се испољава маркер застарелости издвајају се фонетски, творбени, морфолошки, семантички и лексички архаизми (исп. Радовић Тешић 1982; Камаева 2012). Због просторне ограничености у раду, при свим понуђеним класификацијама наводићемо само по неколико репрезентативних примера.

[9] Под појмом лексичког архаизма подразумевају се одавно застареле речи које према себи имају одговарајући синоним у савременом књижевном језику. Неке од тих речи су из дијалеката, страних језика, црквенословенског и др., али је њихов архаични карактер у односу на савремену реч као синоним несумњив (Радовић Тешић 1982: 259).

[10] Творбени архаизми обухватају лексеме у којима „долази до померања у дистрибуцији суфикса или префикса, који је некад имао шире лексичко слагање, а данас је сужен на одређени круг лексичких основа” (Радовић Тешић 1982: 259).

[11] Међу морфолошким архаизмима у корпусном материјалу срећу се лексичке јединице које имају архаичне наставачке морфеме у деклинацији или су у питању морфолошке категорије које су ишчезле из језика (некадашњи партицип презента пасива).

[12] Фонетски архаизми су лексичке јединице које имају истокоренски синоним у савременом српском језику, али са нешто измењеним звуковним саставом (Радовић Тешић 1982: 259).

[13] О градуелном карактеру идиоматичности и методама испитивања в. Гутовска 2015, Гољак 2008.

4.2. Корпус застарелих фразеолошких јединица са прилошким значењем, посматрано из перспективе градуелности, показује различите нивое десемантизације лексичких компонената.[14] У најопштијем смислу, издвајају се три степена идиоматичности: високи, средњи и ниски.

Високи степен идиоматичности имају фразеологизми код којих не постоји корелација између глобалног значења и значења лексема-компонената, другим речима, све лексеме из структуре фразеологизма остварују се у неузуалном значењу. Код ових фразеологизама ниједан елемент у дефиницији њиховог значења не ослања се на лексичко значење компонентних чланова: *до основанија* ’потпуно, сасвим’; *за божијих леђи* ’врло далеко’; *за вас свет* ’ни по коју цену, нипошто’; *за живот главе* ’нипошто’[15]; *као из вертепа* ’одмах, сместа’.

Средњи степен идиоматичности карактерише оне фразеологизме чије глобално значење почива на секундарним значењима лексема-компонената:[16] *од аз до ижице* ’од почетка до краја’, *од аз-буки* ’од почетка’ (*аз* = ’почетак’, *ижица* = ’крај’); за *мајдеш* ’врло лако, за ситницу’ (*мајдеш* = ’мала, ситна, безвредна ствар’); *на тај конац* ’у том циљу, с том намером’ (*конац* = ’циљ, намера’); *ни за педаљ* ’нимало’ (*педаљ* (у атрибутској служби) = ’јако мали’). Овде спадају и фразеологизми: *до мртве главе* ’по цену живота, макар и живота стајало’ (*глава* = ’живот’); *од памети (што је памети људске)* ’од најранијег времена, откад људи памте, одвајкада’ (*памет* = ’памћење’) итд.

Низак степен идиоматичности имају они фразеологизми код којих је актуелно примарно значење компонената: *на вас глас* ’на сав глас’; *до дневи данашњег* ’досад, до овог времена’; *од год до год* ’из године у годину’; *од дне до дне* ’из дана у дан’; *на далеку* ’у даљини, у туђини’; *на личност* ’лично, особно’; *вента ради* ’под изговором, тобоже, у циљу прикривања, претварајући се’ (*вент* = ’тобожњи разлог, изговор, претварање’) итд.

4.3. У литератури која се бави питањима идиоматичности ово фразеолошко обележје редовно се доводи у вези питањима унутрашње форме фразеологизама, односно мотивисаности или немотивисаности њиховог глобалног значења.[17]

Ова запажања су значајна за наш корпус када га посматрамо из угла савременог језичког стања. Наиме, из синхроне перспективе, фразеологизми са лексичким архаизмом у својој структури долазе у ред немотивисаних фразеологизама, будући да за савременог говорника није видљива веза између општег значења фразеологизма и значења одговарајуће слободне синтагме.[18] Застаревањем лексичке компоненте из структуре фразеологизма долази до губљења мотивационе слике, те фразеологизам постаје у пуној мери идиоматичан. Изгубљена мотивациона веза

[14] Идиоматичност је била разматрана у радовима многих лингвиста, пре свега у руској науци. Тако, према мишљењу И. Мељчука (1960: 75), фразеологизам је идиоматичан онда када његов преводни еквивалент не одговара збиру преводних еквивалената речи-компонената. Као критеријум за утврђивање степена идиоматичности овај аутор узима лексикографске дефиниције речи из структуре фразеологизама. Највиши степен идиоматичности поседују они фразеологизми код којих свака компонента има неузуално значење – тј. значење које се не може наћи у речницима. Овај метод утврђивања степена идиоматичности преко поређења глобалног значења фразеологизма са свим значењима лексема-компонената која бележе описни речници усавршила је Н. Б. Мечковска (2008), а из те перспективе ћемо и ми дати осврт на категорију идиоматичности застарелих фразеологизама са адвербијалним значењем у српском језику.

[15] Испред фразеолошке јединице *за живот главе* у РСАНУ налази се ознака *ређе.* Иако уз њу не стоји типичан квалификатор временске маркираности (*заст.*), уврстили смо је у корпус будући да је потврђена у делима из старијег периода развитка нашег језика (углавном из 19. века), а и сама квалификација *ређе* указује на њену употребну неактуелност.

[16] У загради су наведена секундарна значења лексема-компонената која бележи РСАНУ. Једино лексема *аз* нема регистровано секундарно значење ’почетак’ иако би га могла остварити по узору на лексему *ижица*, код које се у РСАНУ бележи секундарна семантичка реализација ’крај’.

[17] О односу идиоматичности и мотивисаности в. Мечковска 2008: 156.

[18] Уп. следеће наводе С. Гољак (2008: 53): „Немотивисаност израза се појачава уколико у његовом саставу постоје лексички и граматички архаизми и речи-некротизми”. И А. Мушовић (1997: 33) истиче да на синхроном језичком новоу нису мотивисани фразеологизми који у свом саставу имају архаизме. Као неке од узрока изумирања фразеологизама Б. Ивановић (2006: 28–29) наводи архаизацију фразеолошких компонената и оказионални карактер појединих фразеологизама.

са базним обликом доводи до постепеног повлачења фразеологизма на периферију вокабулара и најзад до његовог нестајања из језика.[19]

С друге стране, на нивоу синхроног језичког стања, глобално значење је прилично транспарентно код оних застарелих фразеологизама код којих се у функцији интегралног члана налази творбени архаизам, због очигледне творбено-семантичке везе између архаичне лексеме-компоненте и савремене речи из њеног творбеног гнезда: нпр. *на гледа* 1) ’наоко, на изглед’, 2) ’наочиглед, видно, приметно’ (уп. *поглед*); *на загледу* ’на видном месту, на видику’ (уп. *загледати*, *загледање*); *из захода* ’издалека, посредно, околишући’ (уп. *заходити* у значењу ’(за) обилазити’) итд.

5. СЕМАНТИЧКА КЛАСИФИКАЦИЈА ЗАСТАРЕЛИХ ФРАЗЕОЛОШКИХ ЈЕДИНИЦА СА АДВЕРБИЈАЛНИМ ЗНАЧЕЊЕМ

У овом сегменту рада представљена је семантичка класификација застарелих фразеологизама који су обједињеним општим адвербијалним значењем. Анализа је заснована на традиционалној подели прилога, као семантичких корелата ексцерпираних фразеологизама.

Фразеологизми из корпуса су на основу интегралних сема груписани у одговарајућа фразеосемантичка поља. Интегрелна семантичка компонента схвата се као најопштија (доминантна) сема из семантичке структуре фразеологизма, која има интергративан карактер за једно фразеосемантичко поље, а разликовни у оносу на остала поља. Даљом класификацијом се у оквиру сваког поља издвајају одређене фразеосемантичке групе, унутар којих се налазе фразеологизми са различитим диференцијалним семама. Диференцијалне семе представљају све оне специфичности на основу којих се разликују значења унутар једне фразеосемантичке групе. Поједине диференцијалне семе идиоматизују се помоћу једног фразеологизма, а неке помоћу већег броја фразеолошких јединица, када је посреди питање фразеолошке синонимије.[20] Застареле фразеолошке јединице са адвербијалним значењем, издвајањем интегралне семе из њихове значењске структуре, у најопштијем смислу могу се поделити у осам фразеосемантичких поља, са интегралним семама: ’време’, ’количина/мера’, ’начин’, ’степен’, ’услов’, ’узрок’, ’циљ’, ’место’.[21]

[19] И поред опште тенденције да застаревањем лексеме постепено долази и до застаревања фразеологизма чији је интегрални члан таква лексичка јединица, чињеница је да постоје фразеолошке јединице које су у активној употреби у савременом језику упркос присуству застареле лексеме у њиховој структури: *мерити истим аршином*, *не вредети ни крајцаре*, *очитати некоме буквицу*, *за свој грош.* Наведени фразеологизми, међутим, имају и своје савремене еквиваленте, са познатијом лексичком саставницом: *мерити истом мером*, *не вредети не пребијене паре*, *очитати некоме лекцију*, те би било занимљиво испитати у каквом су односу, када је у питању фреквенција употребе, наведени (и слични) парови фразеологизама.

[20] Овакве класификације фразеологизама почивају на издвајању фразеолошких скупова према степену општости њиховог глобалног значења. О класификацији фразеологизама на основу теорије семантичких поља в. нпр. Кунин 1996: 24.

Термини *семантичко поље*, *интегрални семантички знак*, *диференцијални семантички знак* део су терминолошког апарата који се користи и у анализи лексичког материјала традиционалне културе (в. нпр. монографију Г. Вуковић *Терминологија куће и покућства у Војводини*).

[21] Важно је истаћи да понуђена класификација има унеколико релативни карактер. Наиме, имајући у виду честу интерференцију различитих прилошких значења у семантичкој структури одређених фразеологизама, као и њихову контекстуалну условљеност – свакако да представљена класификација може бити донекле и другачије спроведена, а одређени фразеологизми могу припадати и другом семантичком пољу (као представници његове периферије), а не искључиво оном у које су сврстане. Такође, треба напоменути и то да наша грађа садржи и полисемантичне фразеологизме, те се у зависности од значења иста фразеолошка јединица може наћи у два поља или групе.

5.1. Фразеосемантичко поље ’време’.

Фразеолошке јединице временске семантике могу се у ширем смислу груписати у две фразеосемантичке групе: ’временска локализација’ и ’временска квантификација’.[22]

Фразеологизми из фразеосемантичке групе којом се означава временска локализација смештају реченичну предикацију у одређени временски тренутак или интервал и представљају реплике на граматичко питање *када.* У оквиру ове групе уочавају се различите диференцијалне семе идиоматизоване помоћу следећих фразеологизама[23]: *као из вертепа* (појавити се, доћи или са елипсом) ’одмах, у истом тренутку’ („По старински лупи длан о длан, те унука пред њим као „из вертепа” – РСАНУ 2, 538); *на умрлу* ’на самрти’ („И тако је … стари Тома … и свијет промијенио, привезав на умрлу још једном за душу свој савјет ради женидбе” – РМС 6, 519); *у заборавак* ’напослетку, у неко доба’ („У заборавак почне Смиляниь казывати слуги тайне своє” – РСАНУ 5, 513); Сему ’после дугог времена’ поседују фразеологизми: *у несетнице* („Тек ће му се у несетнице окренути и запитати га” – РСАНУ 15, 460), *у несетно доба* („Чак у несетно доба, као од неког милог санка разабравши се, умиљати говор се чује” – РСАНУ 15, 460). Сема ’кад нечему није право време, у невреме’ идиоматизује се помоћу фразеологизама: *изван земана* („Сунце и то пролеће изван земана бијаху опили не само људе и животиње, но чак и биљке” – РСАНУ 6, 789–790), *без года* (РСАНУ 3, 414)[24]. Антонимична наведеној семи јесте сема ’у прави час, у право време’, која се изражава фразеологизмом *у свој земан* („За све има времена, све ваља свршавати у свој земан” – РСАНУ 6, 790).[25]

Фразеосемантичку групу са значењем временске квантификације чине фразеологизми који представљају реплике на питање *колико дуго* (*од када*, *до када*) и *колико често.* Њима се појам изражен предикатом одмерава на основу дужине трајања у времену или у односу на фреквентност појављивања у времену. У оквиру наведене фразеосемантичке групе налазе се следећи фразеологизми: *од другда* ’од раније’ („Од другда је још познато, да је предјел липљански … признавао власт бугарске државе” – РСАНУ 4, 745); *од аз-буки* ’од почетка’ („И ту му је нарочито Јов. Јовановић био учитељ готово од аз-буки” – РСАНУ 1, 36); *од (из) младих ноктију* ’од детињства’ („Зато децу и девойке, навластито кадь су имућни и благородни родитеља, кь трудолюбїю из млади ноктїю потреба приобичавати” – РСАНУ 16, 3); *до (у) заборавке* ’у недоглед, до касног времена’ („Нисмо ни спавати могли, но се до у заборавке скоро забавлясмо са различнымъ романтичкимъ повѣст’ма” – РСАНУ 5, 513); *до дне (дневи) данашњег* ’досад, до овог тренутка’ („Нијесам могао помислити, да ће ове ствари до дневи данашњега овако остати” – РСАНУ 4, 44); *на сву доб* ’увелико’ („Једна је од њих [снаша] већ на сву доб трудна” – РСАНУ 4, 370). Диференцијална сема ’одавно, од давнина, одвајкада’ изражава се помоћу следећих фразеологизама: *од дугог времена* („Ви знате врло добро да је Савет постојао од дугог времена” – РСАНУ 3, 44), *од памети (што је памети људске)* („Сава [је] од памети вода варава” – РСАНУ 19, 251); *од замана* („Од замана како је остало | Онако се и сада налази” – РСАНУ 6, 106); *откад је земана* („Бијесни бој, како није бјеснио откад је земана” – РСАНУ 6, 790). Три фразеолошке јединице из корпуса поседују сему ’непрестано, стално’: *васи вјек* („То је зла кућа – васи вијек се глођу око

[22] У једном ранијем истраживању бавили смо се фразеологизмима савременог српског књижевног језика са значењем временских односа, те смо грађу, у зависности од тога да ли се значење времена јавља као примарно или комбиновано са другим значењима (пре свега квантитативним) смештали у центар и периферију категорије темпоралности (в. Богдановић 2017).

[23] Диференцијалне семе се издвајају према речничком значењу фразеолошких јединица. Принцип презентације грађе је следећи: наводи се фразеологизам и његова диференцијална сема, а у загради следи један пример употребе тог фразеологизма, као и број тома речника и стране на којој се дати пример налази.

[24] У РСАНУ наведена фразеолошка јединица је забележена без примера употребе; наведен је само извор (часопис *Матица, лист за књижевност и забаву* из 1866. године).

[25] Треба истаћи да у последња три наведена фразеологизма временско значење интерферира са значењем квалификативности, будући да се њима реченична предикација не само временски локализује већ и квалификује према критеријуму правовременост : неправовременост.

нечега" – РСАНУ 2, 414), *од год до год* („Увек је целог живота свога од год до год другом радио" – РСАНУ 3, 414), *од дне до дне* („Где си ти, мој вјетре | Чекам од дне до дне" –РСАНУ 4, 44).

5.2. Фразеосемантичко поље 'количина/мера'

Застарели фразеологизми са значењем количине/мере групишу се у две фразеосемантичке групе, са условним називима: 'количина/мера постоји (у одређеном степену)' и 'количина/мера не постоји'.

Првонаведена група је разуђена и обухвата следеће фразеологизме: *од аз до ижице* 'потпуно, све' („И признаде јој све, ама све од аз до ижице" – РСАНУ 1, 36); *до ижице* 'до ситнице, потпуно' („Онај ђавољски поп знао је све до ижице" – РСАНУ 7, 251); *од чести* 'делимично' („Мане чији су узроци од чести, од самога грожђа, а од чести и од рђавог неговања вина јесу: водњикавост (слаба вина), мутнило итд." – РСАНУ 2, 739)[26]; *по превасходству* 'претежно, изразито' („Сремац, рођени Бачванин, постао је по превасходству српски писац" (РМС 4, 882). Диференцијална сема 'тачно колико треба, таман' присутна је у два фразеологизма: *у год* („Пет гроша у год" – РСАНУ 3, 414), *драм у драм* („Драм у драм, као што си рекао" – РСАНУ 4, 655). Семантичку компоненту 'преко мере, много, превише' садрже следећи фразеологизми: *до излиха* („Веселио се о томъ до излиха" – РСАНУ 7, 495), *преко начина* („Имаше некакав цар жену коју преко начина миловаше" – РСАНУ 14, 634), *преко јего* („Поклоњено кључе изударала је преко јего" – РСАНУ 8, 623), *до мртве главе* („Ти си побегô из манастира, молио се у испосници до мртве главе ... па зар то није светачки?" – РСАНУ 3, 278).

Фразеосемантичка група са значењем „количина/мера не постоји" обухвата фразеологизме са диференцијалном семом 'ни у најмањој мери, нимало': *ни педља*, *ни за педаљ* („Дух, ма колико се трудио, није способан ни да за педаљ одмакне од њих" – РСАНУ 19, 605), *ни од заклетве* („Заљубучати од кише облаке | ... Нека капи од заклетве нема" – РСАНУ 5, 787).

5.3. Фразеосемантичко поље 'начин'

У оквиру поља начина може се издвојити фразеосемантичка група са значењем 'непосредна квалификација радње или стања' и фразеосемантичка група са значењем 'посредна квалификација радње или стања'.

Фразеологизми из првонаведене групе појаве одређују непосредно, тј. указују на својство које је инхерентно датој радњи у тренутку њеног вршења. У овој групи бележимо следеће фразеологизме: *на озирке* (ићи, радити и сл.) 'с предострожношћу, опрезно' („Ви идите по ња на озирке | Муса не мож' ништа да ви чини" – РСАНУ 17, 330); *из захода* 'лагано, без журбе' („Боље је из захода полако, на корист своју извршити; него брзо, са штетом" – РСАНУ 6, 538); *пламтећом душом* 'ватрено, страсно' („Опростите смјелости онога који је Вас свагда пламтећом душом љубио" – РСАНУ 20, 327).

Јединицама из друге фразеосемантичке групе појаве се одређују посредно означавајући разне околности, односе, својства учесника радње, што све доприноси утиску о начину. Ова група је прилично разуђена и обухвата фразеологизме са различитим диференцијалним семама, али им је свима заједничко посредно исказивање начина реализације радње:[27] *на откровац*

[26] Ова фразеолошка јединица ексцерпирана је из РМС, али тамо није потврђена примером. Пример смо пронашли у РСАНУ под одредницом *водњикавост*.

[27] Анализирајући начинске прилоге у српском језику, С. Ристић (1990: 55) истиче да прилози којима се појаве одређују непосредно доследно представљају начинске прилоге у погледу облика, функције и значења, док су прилози којима се појаве квалификују посредно прилично хетерогени, те се групи начинских прилога придружују углавном обликом, а показују недоследност у погледу значења и функције. Та хетерогеност се испољава и на нивоу фразеолошких јединица које су корелати начинских прилога, те у групи са значењем посредне квалификације појава срећемо разноврсне диференцијалне семе, издвојене на основу различитих типова односа и околности који прате остваривање ситуације исказане предикатом.

'искрено, отворено' („На одкровац, на сви уста (тј. открито, отворено)" – РСАНУ 18, 619); *из захода* 'издалека, посредно, околишући' („Упуштим се с њим у разговор о нашем југу, и станем из заода побијати нека његова мнења о нами"– РСАНУ 6, 538); *на двор* 'јавно' („Мисли ти што ти драго но неиздаи на дворь що нїе за свакога" – РСАНУ 4, 108); *у гомили* 'колективно' („Основна су училишта найпреча ... у њима се народъ у гомили воспитава" – РСАНУ 3, 459); *на глед* 'наоко, на изглед' („Па ни на глед нису биле [шљиве] баш најбоље. Дошле некако тмоне" – РСАНУ 3, 334); *на глед* 'видно, приметно' („Оно [ждребе] поче на глед да расте и дебља" – РСАНУ 3, 334); *као из вертепа* (изгледати, бити и сл.) 'необично, чудновато, упадљиво' („Кад нас је … у недељу обукла … изгледали смо као из вертепа" – РСАНУ 2, 538); *на извитак* 'кривудаво, вијугаво' („На заповијед капетанову узе тада једрити на извитак" – РСАНУ 7, 348); *по видимом(е)* 'по (спољашњем) изгледу, наизглед' („Из корена аријанске јереси, која је, по видимом, уништена била на Никељском и на другим помјестним саборима, поникоше нове јереси" – РСАНУ 2, 592); *педаљ по педаљ* 'постепено' („Подрхтавајући и јежећи се, спуштао се педаљ по педаљ у воду" – РСАНУ 19, 605).[28] Диференцијална сема 'лично' идиоматизује се помоћу два фразеологизма: *на личност* („Ова се заповест као строго поверљива упућује командантима дивизија … на личност" – РСАНУ), *у персони* („Заповеди да [му] … ја у персони … орден и писмо однесем" – РСАНУ 19, 731).

5.4. Фразеосемантичко поље 'степен'

У оквиру фразеосемантичког поља за означавање степена издвајају се две фразеосемантичке групе, са значењима 'интензитет радње' и 'квантитативне границе радње'. Фразеолошким јединицама из прве групе указује се на интензитет (тј. јачину) испољавања радње, а као њихов идентификатор служи прилог *врло*, који се налази у дефиницији глобалног значења.[29] Овде спадају следећи фразеологизми: *на (у) вас глас* 'врло гласно' („Стани у вас глас да кукаш" – РСАНУ 2, 414); *на вас мах* 'врло живо' („У пољу се радило на вас мах" – РСАНУ 2, 414); *(у) вас трк* 'врло журно' („Дође [ми] преша једна да сам га [писмо] морао на вас трк свршавати" – РСАНУ 2, 415).

Фразеолошким јединицама из друге групе указује се на степен извршења радње (тј. на квантитативне границе радње). Овде би се могли сврстати следећи фразеологизми: *до основанија* 'потпуно, сасвим' („Тако су наши предци … Картагену Нуманцію до основанія разорили" – РСАНУ 18, 398); *од кона до кона (од кон до кон)* 'од краја до конца' („Тако нападоше сад на добро јело… | а ни чудо није, | Кад се од кон до кон лавски бојак бије" – РСАНУ 10, 96).

5.5. Фразеосемантичко поље 'услов'

Значење услова у застарелом фразеолексикону идиоматизовано је помоћу фразеологизама који се могу поделити у две фразеосемантичке групе.

Прва фразеосемантичка група обухвата фразеологизме којима се означава вршење радње у било којим условима. У овој групи налазе се фразеологизми који поседују сему 'по цену живота; по сваку цену': *до мртве главе* (и: *без мртве главе*, *без мртвих глава*) („Но Фочић почне се противити: да не да до мртве главе" – РСАНУ 3, 277); *под свакоји начин* („Они хоће под свакоји начин | Да им свијет буде пеливаном | Да се креће по њиховој вољи" – РСАНУ 14, 634).

[28] При тумачењу наведеног фразеологизма предност дајемо начинској значењској компоненти ('на постепен начин, полагано'), али се он свакако може тумачити из перспективе фразеолошког поља 'степен'.

[29] Значење фразеологизама из овог поља свакако је у корелацији са значењем начина реализације радње, али се као доминантна намеће сема интензитета (исказана прилогом *врло*). Осим тога, све јединице из фразеосемантичког поља 'степен' би се могле тумачити и из перспективе фразеосемантичког поља 'количина/мера', које је разуђеније и обухвата више особина.

Фразеологизмима из друге фразеосемантичке групе негира се свака могућност реализације радње. То значење изражава сема ’нипошто, ни по коју цену’, коју садрже следеће јединице из нашег корпуса: *за вас свет* („Радивојев слуга нисам више, | Нити хоћу за вас свет да будем” – РСАНУ 2, 414), *никојим начином* („Пет дана је лежао отац Милентије у постељи, а после га Боривоје никојим начином није могао задржати” – РСАНУ 14, 633), *за живот главе* („Али је ћутала, нити је за живот главе о томе смела што проговорити” – РСАНУ 3, 278)[30].

5.6. Фразеосемантичко поље ’узрок’

У корпусу фразеолошких јединица узрочне семантике издваја се фразеосемантичка група којом се експлицира значење ’узрок радње је ирелевантан’. Овде се налазе само два фразеологизма, са следећим диференцијалним семама: *вента ради* ’од шале, од ћефа’(„Боливар је ушао у простом војничком руву . . . Браћо ! узе реч јунак; нисам вента ради узео на се ово руво” – РСАНУ 2, 512); *за мајдеш* ’за ситницу’ („Убио би те за мајдеш” – РСАНУ 11, 778).[31]

5.7. Фразеосемантичко поље ’циљ’

Значење циља је у застарелом фразеолошком фонду српског језика слабо потврђено. Наиме, ово значење идиоматизује се помоћу једне фразеолошке јединице: *на тај (који и сл.) конац* ’у том (којем) циљу, с том (којом) намером, у ту (коју) сврху’ („Они мои подданици … подложени [су] уредби на тай конацъ учинѣной, да се трговина умложи” – РСАНУ 10, 102)

Условно би се овде могао сврстати и фразеологизам *вента ради*, чије је друго значење овако дефинисано: ’под изговором, тобож, у циљу прикривања, забашуривања, претварајући се, привидно’ („Дотле је она [Порта] . . . вента ради, и једну комисију, као бајаги за договарање са Србима, одредила” – РСАНУ 2, 512). Као што и сама дефиниција експлицира, значење циља интерферира са начинским значењем, а те сложене семантичке нијансе контекстуално су условљене.

5.8. Фразеосемантичко поље ’место’

У оквиру фразеосемантичког поља ’место’ могу се издвојити две фразеосемантичке групе.

У првој групи налазе се фразеолошке јединице чије глобално значење подразумева да границе простора на који се упућује нису детерминисане. Наведеној групи припадају два фразеологизма, са различитим диференцијалним семама, али обједињени денотацијом простора који није сведен у одређене границе: *за божијих леђи* ’врло далеко’ („Кућа малена, од средишта вароши удаљена, што но кажу за божијих леђи” – РСАНУ 2, 21)[32]; *на двор* ’напоље, ван сталног места боравка’ („Ја сам мислио ове јесени изићи гдје на двор, али никако у Француску” – РСАНУ 4, 108).

Фразеологизми из друге групе упућују на простор који је омеђен одређеним границама. Такву семантику испољава само један фразеологизам из корпуса: *на загледу* ’на видику’ („Нека коњи играју по реду, | Нек су свати сваком на загледу” – РСАНУ 5, 621). Наиме, наведеним фразеологизмом денотира се ограничен простор – онај простор који се може обухватити погледом.

---

[30] Ова фразеолошка јединица у РСАНУ је потврђена само наведеним примером, али постоје потврде и из других дела 19. века (исп. пример из часописа *Глас народа: лист за народне ствари, привреду, поуку и забаву* из 1872. године: „Неки пазе на своје жене, па неки за живот главе не допуштају, да име жене тамане зачету децу”).

[31] Семантику овог фразеологизма разумемо као ’узрок радње је ситничав, безначајан’.

[32] У корпусу савременог књижевног језика велики број фразеологзама поседује семантичку компоненту ’врло далеко’ (уп. Мушовић 1997: 115).

6. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Из корпуса фразеологизама који су из перспективе савременог српског књижевног језика маркирани као застарели, за потребе овог истраживања, издвојени су они који имају адвербијално значење. Мањи број таквих фразеолошких јединица сачињавају лексеме које су део активног и општеупотребног вокабулара (нпр. *од памети (што је памети људске)*, *од (из) младих ноктију*, *пламтећом душом*, *од дугог времена* итд.). Доминанту групу ексцерпираних фрзеолошких архаизама пак чине они у чијој се структури налази застарела лексичка компонента: чешће – архаизам (лексички, творбени, морфолошки, фонетски) и ређе – историзам. Представљен однос показује да ишчезавању фразеологизама из језика понајчешће доприноси архаизација лексичких компоненти из њихове структуре. Свакако да се процес повлачења фразеолошких јединица из језика одвија постепено, те да се одликује релативним карактером, с обзиром на чињеницу да дијалекти дуже чувају архаизме, али и чињеницу да су архаизми јединице које се често реактивирају у сврху стилске ефицијентности израза.

Застареле фразеолошке јединице са адвербијалним значењем показују различите нивое идиоматичности. У најопштијем смислу, према принципу градуелности у фразеологији, издвајају се фразеологизми са високим, средњим и ниским степеном десемантизације лексема-компоненти. Највећи број ексцерпираних фразеологизама карактерише средњи или ниски степен идиоматичности, што се у фразеолошкој литератури разуме као једно од дистинктивних обележја „фразеологизама у ширем смислу”.

Семантичка анализа ексцерпиране језичке грађе показала је да су у застарелом фразеолошком фонду српског језика заступљени, у већој или мањој мери, сви типови адвербијалних значења. Најбројнији су фразеологизми који припадају фразеосемантичким пољима ’време’, ’начин’ и ’количина/мера’. Значења степена, услова, узрока, циља и места репрезентована су малим бројем примера.

Већина диференцијалних сема идиоматизује се помоћу једног фразеологизма. Највише фразеологизама окупља се око семе ’одавно, од давнина’, из фразеосематичког поља ’време’ (*од дугог времена*, *од памети (што је памети људске)*, *од замана*, *откад је земана*), као и око семе ’непрестано, стално’, из истог фразеосемантичког поља (*васи вјек*, *од год до год*, *од дне до дне*). Најфреквентија сема у фразеосемантичком пољу ’количина/мера’ јесте сема ’преко мере, много, превише’ (*до излиха*, *преко начина*, *преко јего*, *до мртве главе*), док се у фразеосемантичком пољу ’услов’, по бројности фразеологизама који је изражавају, издваја сема ’нипошто, ни по коју цену’ (*за вас свет*, *никојим начином*, *за живот главе*).

За крај треба истаћи вредност застарелог фразеолошког корпуса, који је драгоцен не само због својих језичких карактеристика (припадност компонената старијим периодима у развоју српског језика (архаизми и историзми), семантичка особеност) већ и због различитих културно конотираних садржаја који су у њему наталожени (као пример може послужити следећи фразеологизам из корпуса: *као из вертепа*, у чијој мотивној бази лежи један древни обичај у склопу божићних обреда).

Литература

Богдановић, М. (2017). Фразеологизми као средства изражавања временских односа у српском језику, *Језик, књижевност, време: језичка истраживања*, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 189–201.

Вуловић, Н. (2015). *Српска фразеологија и религија*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Голяак, С. (2008). Градуелност у фразеологији (на примеру српских и белоруских фразеологизама), *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 37/1, 51–59.

Гутовская, М. С. (2015). Идиоматичность как градуальное свойство фразеологизмов и метод ее исследования, *Вестник БГУ*, сер. 2, бр. 2, 32–39.

Fink, Ž., Menac A. (2008). Hrvatska frazeologija – staro i novo, *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich, 3. Frazeologia*, Opole, 87–100.

Fink, Ž. (2000). Tipovi frazema fonetskih-riječi, *Riječki filološki dani*, Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, 93–97.

Дробњак, Д., Гудурић, С. (2018). Фраземи са соматизмом *око* у француском и српском језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LXI/1, 143–162.

Иванић, М. (2016). Лексика пасивног фонда у одабраним делима Иве Андрића, *Прилози проучавању језика*, бр. 47, Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.

Ivanović, B. (2006). Uzroci izumiranja biblijskih frazeologizama u nemačkom jeziku, Philologia, 4, 27–33.

Камаева, Р. Б. (2012). Архаизмы како одна из основных категорий устаревшей лексики, *Вестник Башкирского университета*, т. 17. бр. 4, 1838–1841.

Кунин, А. В. (1996). *Курс фразеологии современного английского языка*, Москва: Высшая школа

Мельчук И. А. (1960). О терминах «устойчивость» и «идиоматичность», Вопросы языкознания. бр. 4, 73 – 80.

Menac, A. (1979). Predgovor, *Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik u redakciji*, prvi dio A–N, Zagreb.

Мечковская, Н. Б. (2008). Классы идиом и их корреляты в механизмах диахронической фразеологии (на материале восточнославянских, словенского и польского языков), *Мовазнаўства, літаратуразнаўства, фалькларыстыка: XIV Міжнародны з'езд славістаў*: докл. бел. дэлегацыі, Охрид, 149–172.

Милановић, А. (2005). Статус појма и термина лексички архаизам у србистици, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 35/2, 293–303.

Мушовић, А. (1997). *Фразеолошки адвербијали на материјалу руског и српског језика*, Приштина: Филозофски факултет у Приштини.

Walerij, M., Harry W. (red.) (2008). *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich, 3. Frazeologia*, Opole.

Попов, Р. Н. (1967). *Фразеологические единицы современного русского литературного языка с историзмами и лексическими архаизмами*, Вологда.

Попов, Р. Н. (1976). *Фразеологизмы современного русского языка с архаичными значениыми и формами слов*, Москва: Высшая школа.

Радовић Тешић, М. (1982). Архаизми и њихова обрада у Речнику САНУ, *Лексикографија и лексикологија*, зборник радова, 257–262.

Ристић, С. (1990). *Начински прилози у савременом српскохрватском књижевном језику*, Београд: Институт за српскохрватски језик.

Simeon, R. (1969). *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva* I, A–O, Zagreb: Matica hrvatska.

Симић, Р. (2010). *Стилистика српског језика* I, Београд: Јасен.

Скоробогатова, Т. И. (2009). Архаическая фразеология как результат взаимодействия коллективного исторического опыта и языковой памяти французского народа, *Вестник Адыгейского государственного университета*, (41), 146–150.

Стоянова, Е. (2012). *Устаревшая фразеология в контексте культуры*, Шумен: Университетско издателство „Еп. Константин Преславски".

Танасковић, Т. (2014). *Територијално раслојена лексика у књижевном делу Драгослава Михаиловића*, докторска дисертација.

Шанский, Н. М. (1985). *Фразеология современного русского языка*, Москва: Высшая школа.

Речници

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика* I–VI (1967–1976), Нови Сад (– Загреб): Матица српска (– Матица хрватска).

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ (1969–), I–XX том, Београд: Институт за српски језик САНУ.

ARHAIC PHRASEOLOGICAL UNITS WITH ADVERBIAL MEANING IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

The subject of this paper are phraseological units which are in semantic correlation with adverbs and which have been marked as arhaic (outdated) from the perspective of contemporary Serbian language. The first segment of the research will be dedicated to the analysis of the relation between the global meaning of phraseologisms and the meaning of phraseological components. Based on that, phraseologisms will be grouped according to their idiomatic level. The second segment, though, was conducted with the aim of establishing types of adverbial meaning expressed by the units of passive phraseological system of Serbian language. Phraseologisms from the corpus were grouped in adequate phraseological and semantic fields based on integral semes. Further classification within each field differentiates between certain phraseological and semantic groups, which encompass phraseologisms with distinct differential semes.

Key words: arhaic phraseological units, adverbial meaning, idiomaticity, phraseological field, phraseological group.

Маријана Ђукић
Институт за српски језик САНУ
Marijana.Bogdanović@isj.sanu.ac.rs

UDK 811.163.41'367.625

Nina Ilić

O PRIRODI GLAGOLA SA KLITIKOM *SE* – PODACI IZ STUDIJE USVAJANJA JEZIKA

Sažetak: Grupa glagola koji se u tradicionalnoj gramatici srpskog jezika nazivaju povratnim obuhvata glagole sa različitim argumentskim strukturama. U ovom radu, autorka će se osvrnuti na primere iz usvajanja jezika, dobijene eksperimentalnim putem. Testirana je produkcija glagola sa klitikom *se* kod dece uzrasta približno 3, 4 i 5 godina, uz korišćenje unapred pripremljenih vizuelnih stimulusa. Rezultati ukazuju na to da deca ne usvajaju sve vrste glagola sa klitikom *se* istom brzinom. Pravi povratni glagoli se produkuju sa većom tačnošću od uzajamno-povratnih i anti-kauzativnih glagola na različitim stupnjevima razvoja govora. Takođe, neciljni odgovori koje su deca dala pokazuju da pri ciljnoj produkciji pravih povratnih glagola deca klitiku *se* ne zamenjuju povratnom zamenicom *sebe*, već drugim imeničkim dopunama (npr. *oblači majicu, briše/umiva lice, češlja kosu*). Ovi podaci svedoče o različitom stepenu sintaksičke i semantičke kompleksnosti povratnih glagola, kao i o mogućim pravcima redefinisanja leksičko-sintaksičkog statusa klitike *se*.

Ključne reči: povratni glagoli, klitika *se*, usvajanje jezika

1. UVOD

Jedna od ključnih tema u studijama koje se bave usvajanjem jezika jeste usvajanje glagola. Pinker (1989) tvrdi da postoji kanoničko sparivanje tematskih uloga i sintaksičkih funkcija (agens-subjekat, kao i pacijens-objekat). Ipak, kanoničko sparivanje nije prisutno kod svih glagola (npr. kod anti-kauzativnih glagola, gde pacijens obavlja funkciju subjekta na nivou sintakse), te se postavlja pitanje kako deca usvajaju te strukture. Glagoli sa klitikom *se* u srpskom jeziku uključuju glagole sa različitim argumentskim strukturama, te su zato pogodni za ispitivanje tokom usvajanja maternjeg jezika. Prethodne studije su pokazale da se povratni glagoli usvajaju rano (Snyder, Hyams & Crisma, 1995), ali i da deca imaju poteškoća sa glagolima koji uključuju pomeranje unutrašnjeg argumenta na položaj subjekta (engl. *A-chain Deficit Hypothesis*; Borer & Wexler, 1987). Takođe, deca imaju teškoća sa upotrebom anti-kauzativnih glagola (Roeper 1987; Bowerman 1991; Verrips 2000), koji se javljaju sa klitikom *se* u srpskom jeziku. Podaci iz trenutne pilot studije bi trebalo da doprinesu razumevanju usvajanja glagola sa različitom argumentskom strukturom, te da pokažu koji se tipovi glagola sa klitikom *se* usvajaju među prvima, a kod kojih usvajanje kasni.

Glagoli sa klitikom *se* u tradicionalnoj gramatici srpskog jezika nazivaju se povratni glagoli. Mnogi autori ukazuju na terminološku, leksikološku i sintaksičku problematiku grupe povratnih glagola (Ivić, 1961-62; Stevanović, 1954; Arsenijević, 2011). Zaključak koji donose pomenuti autori jeste da je taj naziv opravdan dugogodišnjom lingvističkom tradicijom, iako je on čisto formalne prirode. Jedina zajednička karakteristika grupe glagola koji se tradicionalno nazivaju povratnim jeste upravo prisustvo klitike *se*. Ipak, autori ne mogu da se usaglase ni oko leksičko-sintaksičkog statusa ove reči, te je pojedini tretiraju kao kraći oblik povratne zamenice *sebe* (Piper, 1984-1985; Stanojčić i Popović, 1992), kao rečcu (Hlebec, 1996) ili zamenicu-rečcu (Stevanović, 1979), kao morfemu (Ivić, 1961-1962; Piper, Antonić i dr., 2005; Arsenijević, 2011) ili pak kao element (Milošević, 1973). Zaključci do kojih je ova studija došla mogli bi da ukažu na moguće pravce redefinisanja leksičko-sintaksičkog statusa klitike *se* u literaturi.

2. TEORIJSKI OKVIR

2.1. Glagoli sa klitikom *se*

2.1.1. Tradicionalna podela povratnih glagola

Najšire prihvaćena podela povratnih glagola jeste podela na prave povratne, neprave povratne i uzajamno-povratne glagole (Stanojčić i Popović, 1992). Pravi povratni glagoli "označavaju radnje koje pojam čije je ime u subjektu rečenice vrši sam na sebi; u njima se rečca *se* tumači kao akuzativ zamenice svakog lica *sebe*" (Stanojčić i Popović, 1992: 100). Nepravi povratni glagoli "označavaju radnje, stanja ili zbivanja uz čije se glagole povratna rečca *se* ne može tumačiti kao akuzativ *sebe*" Stanojčić i Popović, 1992: 100). Uzajamno-povratni glagoli su oni koji "označavaju radnje koje vrše najmanje dva vršioca jedan na drugom" (Stanojčić i Popović, 1992: 100). Kako navodi Samardžić (2006), ovakva podela glagola nema jedinstven kriterijum. Dok se značenje i tumačenje rečce *se* pominje kao kriterijum za definisanje pravih povratnih glagola, kod nepravih se njeno značenje ne pominje, već se samo navodi kako se ona ne može tumačiti. Kod uzajamno-povratnih glagola se njena uloga uopšte ne pominje.

Postoji više testova koji dokazuju neistovetnost povratne zamenice *sebe* i klitike *se*. Prva grupa testova pokazuje razlike između ova dva oblika (refleksivne konstrukcije naspram refleksivnog glagola) u sintaksičkoj manifestaciji. Test predikativnog atributa (Medová, 2009; Oraić Rabušić, 2015), dat u primeru (1), pokazuje da se predikativni atribut koji modifikuje povratnu zamenicu *sebe* nalazi u akuzativu, dok se predikativni atribut koji se javlja uz klitiku *se* nalazi u nominativu.

1) Ona je Marka obrisala celog. Ona *ga* je obrisala *celog*.
   Ona je *sebe* obrisala *celu*. Ona *se* obrisala *cela*.

Test dopunjavanja *kao*-skupom (Moskovljević, 1997; Medová, 2009; Oraić Rabušić, 2015), upotrebljen u primeru (2), takođe pokazuje različitu sintaksičku manifestaciju ova dva oblika. Skup je u akuzativu kada se javi uz povratnu zamenicu *sebe*, dok je u nominativu kada se javi uz klitiku *se*.

2) Ona *se* našminkala kao *prava zvezda*/**pravu zvezdu*.
   Ona je *sebe* našminkala kao *pravu zvezdu*.[1]

Osim razlika u sintaksičkoj manifestaciji, primećene su i razlike u semantici između ova dva oblika (Moskovljević, 1997; Arsenijević, 2011). Arsenijević (2011: 120) kao primer navodi razliku u semantici refleksivne konstrukcije *fotografisati sebe*, naspram refleksivnog glagola *fotografisati se*, gde kod prve subjekat kao agens vrši radnju na sebi, dok kod druge tu radnju može da obavlja i neki drugi agens.

2.1.2. Generativni pristup

Rajnhart i Siloni (Reinhart & Siloni, 2003) objašnjavaju tematske varijacije jednog istog tematskog koncepta uz pomoć operacija arnosti (valentnosti), odnosno univerzalnih derivacionih operacija. Naime, autorke pokazuju kako reč *se* zapravo označava morfološku komponentu glagola čija je funkcija da apsorbuje višak padeža koji se nalazi na listi tog glagola. Analizirajući različite konstrukcije glagola sa klitikom *se*, Rajnhart i Siloni (2003) pokazuju da se ova reč javlja kada jedan od argumenata nestane iz sintakstičke reprezentacije. Izborom morfološke komponente glagola, tj. dodavanjem klitike *se*, dolazi do redukcije padeža, odnosno do nemogućnosti da glagol dodeli akuzativ nekom argumentu. To što subjekat nosi istovremeno i ulogu agensa i ulogu pacijensa kod refleksivnih glagola, Rajnhart i Siloni objašnjavaju objedinjavanjem dveju tematskih uloga agensa i pacijensa u jednu kompleksnu (engl. *bundling*).

[1] Kako primećuje anonimni recenzent, u srpskom jeziku je gramatična i rečenica *Ona je sebe našminkala kao prava zvezda.* Međutim, za razliku od rečenice u primeru (2) u kojoj *kao*-skup bliže određuje objekat, ovde je u pitanju priloška odredba za način na koji subjekat obavlja radnju i upravo zato je moguća upotreba nominativa. To se jasno vidi ukoliko je objekat u muškom rodu:
Ona je Marka našminkala kao *pravu zvezdu*.
Ona je Marka našminkala kao *prava zvezda*.

Marelj (2004) tvrdi da sve konstrukcije koje uključuju reč *se* (medijalne, pasivne, impersonalne, arbitrarne za objekat, povratne, neakuzativne i "zamrznute") imaju zajedničko to što su izvedene primenom operacija arnosti. Uloga klitike *se* u svim tim konstrukcijama jeste da apsorbuje padež, nominativ ili akuzativ. Marelj (2004) tvrdi da su "zamrznute" konstrukcije (npr. *desiti se*), kod kojih glagoli nemaju tranzitivnu alternaciju u savremenom jeziku, zapravo dijahrono izvedene.

Samardžić (2006) navodi da je svim konstrukcijama u kojima se reč *se* javlja zajednički proces detranzitivizacije, odnosno proces uklanjanja direktnog objekta iz sintaksičke reprezentacije. Sledeći Rajnhart i Siloni (2003), Samardžić (2006) tvrdi da je funkcija reči *se* da proveri i obriše obeležje padeža koji glagol nosi, što ilustruje analizom alternacija u argumentskoj strukturi ditranzitivnih glagola. Ona pokazuje kako je javljanje reči *se* uslovljeno ukidanjem opozicije nominativ : akuzativ. Slično ovome, Moskovljević navodi da se refleksivizacija ispoljava kao proces detranzitivnosti (1997: 112), a Arsenijević da je morfema *se* znak sintaksičke intranzitivnosti (2011: 122).

Treba napomenuti i da Rajnhart i Siloni (2005) govore i o derivaciji anti-kauzativnih glagola, kod kojih se spoljašnji argument (agens) briše, a unutrašnji argument (pacijens) obavlja funkciju subjekta. Ova vrsta *se*-glagola ilustrovana je u primeru (3).

3) Marko je otvorio vrata. (tranzitivan glagol, agens i pacijens obavljaju funkciju subjekta i objekta)

Vrata su se otvorila. (anti-kauzativan glagol, pacijens obavlja funkciju subjekta)

Oraić Rabušić (2017) na sličan način opisuje anti-kauzativne (neuzročne) konstrukcije u hrvatskom jeziku. Kao test za razlikovanje ove vrste glagola od ostalih možemo koristiti priloškU odredbu za način "sam(a) od sebe".

2.1.3. Leksičko-funkcionalni pristup

Rákosi (2008) tvrdi da su recipročni glagoli „aktivniji" od povratnih jer imaju više agentivnih svojstava. U okviru leksičko-funkcionalne gramatike, Miličević (2015) podrazumeva tri nivoa analize argumentske strukture glagola: tematski, argumentski i sintaksički. Posmatrajući ova tri nivoa, ona daje čitav kontinuum povratnih glagola, koji se mogu podeliti na one koji su bliži neakuzativnim (inherentno povratni) i one koji su bliži neergativnim glagolima (inherentno uzajamno-povratni).

Kontinuum neakuzativnih glagola polazi od pravih povratnih glagola, odnosno, kako ih Miličević (2015) naziva, morfosintaksički izvedenih oblika povratnih glagola (npr. *obući se*), kod kojih postoje tematske uloge i agensa i pacijensa, koje su realizovane u vidu koreferencijalnih argumenata, i koje se potom zajedno preslikavaju na funkciju subjekta na nivou sintakse. Za razliku od njih, leksički refleksivni glagoli (npr. *pomeriti se*), nemaju realizovan argument agensa, iako je on prisutan u njihovoj tematskoj strukturi (postoji i tranzitivna alternacija glagola). Samo se pacijens preslikava na funkciju subjekta. Zatim slede glagoli koji su po svojoj strukturi bliži neakuzativnim nego povratnim glagolima tzv. inherentno povratni glagoli (npr. *pojaviti se*), jer oni čak nemaju ni tranzitivnu alternaciju, odnosno proto-agens nije prisutan u njihovoj tematskoj strukturi. Na samom kraju kontinuuma su neizvedeni neakuzativni glagoli (npr. *stići*).

Kontinuum neergativnih glagola polazi od pravih uzajamno-povratnih glagola, odnosno, kako ih Miličević (2015) naziva, morfosintaksički izvedenih oblika uzajamno-povratnih glagola (npr. *voleti se*), kod kojih postoje tematske uloge i agensa i pacijensa, koje se potom zajedno preslikavaju na funkciju subjekta na nivou sintakse. Za razliku od njih, leksički recipročni glagoli (npr. *čuti se*), nemaju realizovan argument pacijensa, iako je on prisutan u njihovoj tematskoj strukturi (postoji i tranzitivna alternacija glagola). Samo se agens preslikava na funkciju subjekta. Zatim slede glagoli koji su po svojoj strukturi bliži neergativnim nego uzajamno-povratnim glagolima tzv. inherentno uzajamno-povratni glagoli (npr. *takmičiti se*), jer oni čak nemaju ni tranzitivnu alternaciju, odnosno proto-pacijens nije prisutan u njihovoj tematskoj strukturi. Ovde više nisu prisutni agens i pacijens, već su u pitanju koagensi. Na samom kraju kontinuuma su neizvedeni neergativni glagoli (npr. *ratovati*).

Sva tri predočena pristupa bila su uzeta u obzir prilikom odabira glagola čija je produkcija testirana, o kojima će biti više reči u pododeljku 2.3., nakon pregleda dosadašnjih studija koje se bave usvajanjem povratnih glagola.

2.2. Dosadašnje studije usvajanja povratnih glagola

Postojeće nativističke studije usvajanja glagola sa različitom argumentskom strukturom došle su do suprotstavljenih zaključaka. Naime, dok rezultati nekih studija podržavaju hipotezu o sazrevanju (engl. *Maturation Hypothesis*; Borer & Wexler, 1987; Babyonyshev et al., 2001), druge studije su pokazale da se usvajanje jezika, pa i glagola, pre može objasniti u okviru hipoteze o kontinuitetu (engl. *Continuity Hypothesis*; Snyder, Hyams & Crisma, 1995; Lorusso, Caprin & Guasti, 2005; Costa & Friedmann, 2012).

Istraživanja koja su potvrdila hipotezu o sazrevanju zasnivaju se na pretpostavci da deca u toku usvajanja jezika imaju poteškoća sa pomeranjem unutrašnjeg argumenta na položaj subjekta (engl. *A-chain Deficit Hypothesis*; Borer & Wexler, 1987). Istraživanje koje se bavilo usvajanjem neakuzativnih glagola u ruskom jeziku pokazalo je da deca imaju problem sa konstrukcijama koje uključuju genitiv negacije (Babyonyshev et al., 2001). Prema ovoj hipotezi, može se očekivati da deca imaju teškoća sa anti-kauzativnim glagolima, kod kojih postoji pomeranje unutrašnjeg argumenta.

Takođe, prethodne studije su pokazale da deca često umeću implicitni agens pri upotrebi anti-kauzativnih glagola (Roeper, 1987). Analizirajući korpus ranog spontanog govora svoje dve ćerke, Bouerman je primetila da one koriste anti-kauzativne glagole sa indirektnim agensom ("Kako su se ova dva polomila? Od strane koga?") (Bowerman, 1991). Nakon što je sproveo različite eksperimente razumevanja sa decom koja usvajaju holandski jezik, Verips je zaključio da deca zapravo upotrebljavaju anti-kauzativne glagole kao da su pasivni, uz prisustvo implicitnog agensa (Verrips, 2000).

S druge strane, prema hipotezi o kontinuitetu, može se očekivati da deca usvoje povratne glagole na ranom uzrastu. Analiza govora dece na francuskom i italijanskom jeziku potvrdila je da deca pravilno koriste različite pomoćne glagole sa neakuzativnim (povratnim) i neergativnim glagolima (Snyder, Hyams & Crisma, 1995). U ovim jezicima, refleksivni glagoli se javljaju sa pomoćnim glagolom *biti*, dok se nerefleksivne forme javljaju sa pomoćnim glagolom *imati*. Jedno dete koje usvaja francuski jezik, kao i troje dece koja usvajaju italijanski jezik gotovo bez greške su upotrebljavali pomoćni glagol. I druge studije su pokazale da deca ne upotrebljavaju neakuzativne i neergativne glagole u istim kontekstima (Lorusso, Caprin & Guasti, 2005; Costa & Friedmann, 2012). Bilo je i pokušaja da se problem koji deca imaju sa pasivnim oblicima objasni kompleksnošću ove konstrukcije, koja uključuje povezivanje direktnog objekta sa površinskom funkcijom subjekta, kao i postojanje još jednog argumenta koji je izgubio funkciju subjekta (Snyder & Hyams, 2008), a ne pomeranjem unutrašnjeg argumenta na položaj subjekta.

2.3. Ciljevi i hipoteze trenutne studije

Cilj trenutne pilot studije je bio da ispita produkciju pravih povratnih, leksički povratnih, pravih uzajamno-povratnih, leksički uzajamno-povratnih, kao i anti-kauzativnih glagola. Napravljena je razlika između pravih i leksički povratnih glagola, tako što se kod pravih povratnih glagola klitika *se* može zameniti povratnom zamenicom *sebe*, dok kod leksički povratnih glagola to nije slučaj. Isto tako, kod pravih recipročnih glagola moguća je zamena klitike *se* dopunom *jedan drugog*, dok kod leksički recipročnih glagola to nije moguće. Test za razlikovanje anti-kauzativnih glagola od ostalih bilo je korišćenje priloške odredbe za način "sam(a) od sebe". Inicijalna hipoteza je bila da se pravi povratni glagoli usvajaju među prvima, jer se kod njih dve tematske uloge (agensa i pacijensa), realizovane u vidu koreferencijalnih argumenata, preslikavaju na funkciju subjekta na nivou sintakse, dok su kod recipročnih prisutna dva nekoreferencijalna argumenta (sa tematskim ulogama agensa i pacijensa), takođe preslikana na funkciju subjekta na nivou sintakse. Očekivali smo da će produkcija anti-kauzativnih glagola biti

najmanje uspešna, jer njih karakteriše kompleksan proces derivacije iz tranzitivnog glagola, uz brisanje spoljašnjeg argumenta. Takođe, želeli smo da uporedimo produkciju morfosintaksički izvedenih (pravih) i leksičkih oblika povratnih i uzajamno-povratnih glagola, kako bi se ispitalo da li je leksikalizacija važan faktor u produkciji povratnih, odnosno recipročnih glagola.

3. ISTRAŽIVANJE

3.1. Ispitanici

U eksperimentu je učestvovalo dvadeset sedmoro monolingvalne dece koja usvajaju srpski jezik, podeljeno u tri starosne grupe (po devet ispitanika u svakoj). Raspon starosti u prvoj grupi je bio od 2;11 (godina; meseci) do 3;5 (godina; meseci). Uzrast od tri godine je odabran kao polazna tačka za prikupljenje podataka, jer je to obično najmlađi uzrast na kom se deca testiraju (Eisenbeiss, 2010). Takođe, pokušali smo da testiramo i mlađi uzrast, ali to nije bilo moguće zbog njihovog nedostatka sposobnosti da se koncentrišu na zadatak. Raspon starosti u drugoj grupi je bio od 3;9 do 4;11, dok je u trećoj grupi bio od 5;0 do 5;7. Nijedno dete nije imalo jezičku manu ili poteškoću u učenju. Deca su testirana krajem oktobra/početkom novembra 2018, u vrtiću "Tufnica", u Novom Sadu.

3.2. Metodologija i stimulusi

Tehnika prikupljanja podataka je bila zadatak elicitirane produkcije uz korišćenje unapred pripremljenih vizuelnih stimulusa, a od dece se tražilo da imenuju navedene radnje. Formirano je 5 grupa glagola čiju smo produkciju želeli da testiramo:

1) Pravi povratni glagoli: oblačiti se, umivati se, brijati se, kupati se, češljati se, šminkati se
2) Leksički povratni glagoli: igrati se, penjati se, vrteti se, smejati se, uplašiti se, ljuljati se
3) Pravi recipročni glagoli: grliti se, ljubiti se, tući se, juriti se, gađati se, gledati se
4) Leksički recipročni glagoli: svađati se, trkati se, boriti se, rukovati se, dobacivati se, sudariti se
5) Anti-kauzativni glagoli: otvoriti se, zatvoriti se, upaliti se, ugasiti se, pokvariti se, spojiti se.

Iako je test kojim je napravljena razlika između pravih i leksički povratnih glagola opisan u pododeljku 2.3., treba napomenuti da glagoli u grupi leksički povratnih glagola nisu bili u potpunosti ujednačeni, jer neki od njih imaju prelazne parnjake, dok ih drugi nemaju. Ipak, ni kod onih glagola koji imaju prelazne parnjake (npr. kod glagola *uplašiti se*), zamena klitike *se* povratnom zamenicom *sebe* ne bi bila moguća bez promene u značenju, što nije slučaj sa pravim povratnim glagolima.

Opisi ispitivača, kao i pitanja, pripremljeni su unapred. Primer crteža koja je korišćen kao stimulus za glagol *ljubiti se* dat je na Slici 1.

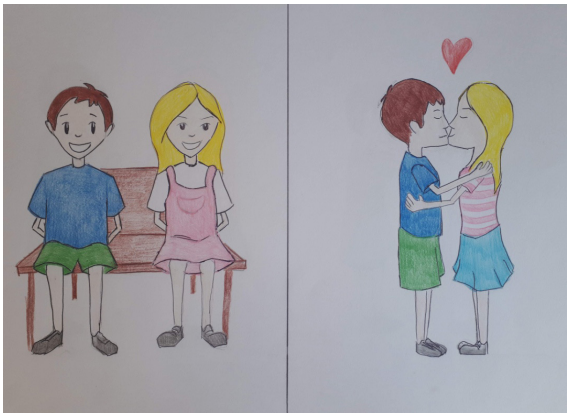

Slika 1 – Stimulus za glagol *ljubiti se*

3.4. Procedura

Pre početka testiranja dobijena je saglasnost roditelja za učešće njihove dece u istraživanju. Roditelji su takođe dali dozvolu da se sesije snimaju uz pomoć diktafona. Kasnije je svaki razgovor transkribovan. Dvadeset sedmoro učesnika je testirano u pojedinačnim sesijama, u jednoj od prostorija vrtića. U prostoriji su bili prisutni samo ispitivač, dete, i povremeno vaspitačica, što se nije moglo izbeći, jer neka deca nisu bila voljna da učestvuju bez prisustva vaspitačice. Povremena ometanja su takođe bila neizbežna, kao i buka, kada su deca izlazila napolje. Druge poteškoće koje su se javile pri ispitivanju bile su vezane za slučajeve kada bi dete izbegavalo da odgovori na pitanje ili bi započelo razgovor na drugu temu. Ipak, u većini slučajeva deca su pokazala interesovanje i nije im bilo teško da se fokusiraju na zadatak.

Prvo se ispitivač upoznao sa decom i proveli su malo vremena zajedno pre nego što je testiranje počelo. Zadatak se sastojao iz pitanja vezanih za crteže. Prvo bi ispitivač imenovao radnju na levoj slici, a onda se od deteta očekivalo da pogleda sliku na desnoj strani i da kaže šta osoba/e na slici radi/e ili šta se desilo, u slučaju neanimatnog subjekta. Primer jedne situacije je sledeći:

Ispitivač: „Ovde bata i seka sede, a ovde?”

Ispitanik: „Ljube se.”

Ispitivač: „Tako je.”

Ispitivač bi davao neutralni podstrek deci da nastave sa odgovorima i pravio bi kratku pauzu između dve situacije. Ako dete ne bi odgovorilo, ispitivač bi ponovio pitanje. Ako bi dete i dalje ćutalo, ispitivač bi prešao na naredno pitanje.

3.5. Kodiranje

Nezavisne varijable u istraživanju su bile vrsta glagola i uzrast ispitanika (od 3, 4 i 5 godina). Zavisna varijabla je bila produkcija glagola (kodirana kao ciljna ili neciljna). Podaci su analizirani statističkom analizom iz porodice linearnih mešovitih modela (engl. Generalized Linear Mixed Effects Regression (GLMER)). Neciljni odgovori su dalje kvalitativno analizirani i raspoređeni u sledeće grupe:

1) Glagoli drugog značenja (npr. *ona briše svoje lice sa ovim* umesto *šminka se*)
2) Tranzitivni oblik glagola umesto glagola sa klitikom *se* (npr. *umiva lice*)
3) Izostavljena klitika
4) Izmišljeni glagoli
5) Imenice
6) Ostalo (npr. pridev *otvorena* umesto glagola *otvoriti se*)
7) Nema odgovora.

4. REZULTATI

4.1. Produkcija pravih povratnih glagola

Produkcija pravih povratnih glagola je bila uspešna u sve tri grupe. U prvoj grupi produkcija je bila 67% (36/54 glagola, SD=1.73), u drugoj grupi je bila 78% (42/54 glagola, SD=1.12), dok je u trećoj dostigla 93% (50/54 glagola, SD=0.53). Statističkom analizom je utvrđeno da je razlika u produkciji pravih povratnih glagola značajna kada se poredi uzrast od pet i uzrast od tri godine (β=-2.287; z=-2.737; Pr(>|z|)=.006**), kao i uzrast od pet i uzrast od četiri godine (marginalna značajnost) (β=-1.567; z=-1.872; Pr(>|z|)=.061.). Ovo je prikazano na Slici 2.

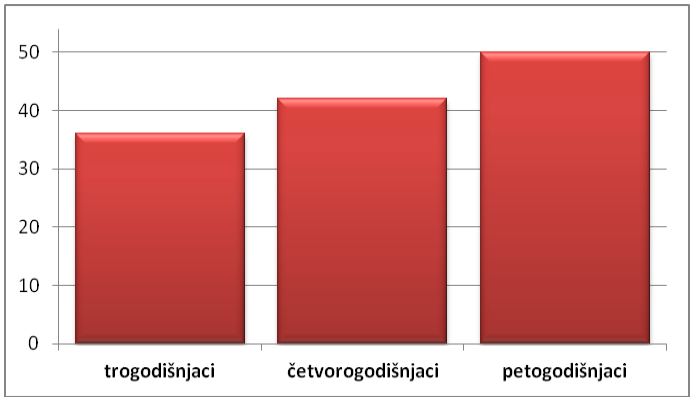

Slika 2 – Produkcija pravih povratnih glagola

Neciljni odgovori su analizirani naknadno i podeljeni u kategorije. Iz Tabele 1 vidimo da je najveći broj neciljnih odgovora zapravo bio upotreba tranzitivnog oblika glagola umesto varijante sa klitikom (12). Nije bilo odgovora koji bi uključili i klitiku *se* i objekat (npr. *on se oblači majicu), što ukazuje na to da deca prave razliku između povratnog i tranzitivnog oblika glagola od najranijeg uzrasta. Treba dodati i da su glagoli drugog značenja koji su bili upotrebljeni bili ili tranzitivni ili povratni glagoli, ali njihovo značenje nije odgovaralo prikazanoj situaciji, te nisu mogli biti kodirani kao ciljni. Klitika je izostavljena svega dva puta, a jednom je umesto glagola upotrebljena imenica. Deca osam puta nisu dala nikakav odgovor.

Neciljni odgovori	**Mlađi uzrast (3)**	**Srednji uzrast (4)**	**Stariji uzrast (5)**	**Ukupno:**
Glagol drugog značenja Ukupno:	*prska* umesto *umiva se* 5	*čisti (se)* umesto *brije se* 5	*skida zube* umesto *brije se* 1	11
Tranzitivni oblik glagola/Ukupno:	*oblači trenerke* 7	*brije bradu* 3	*češlja kosu* 2	12
Izostavljena klitka Ukupno:	*kupa* 1	/	*brije* 1	2
Imenice Ukupno:	*lice* umesto *umiva se* 1	/	/	1
Nema odgovora:	4	4	/	8
Ukupno:	18	12	4	34

Tabela 1 – Neciljni odgovori – pravi povratni glagoli

4.2. Produkcija leksički povratnih glagola

Produkcija leksički povratnih glagola je bila najuspešnija i najravnomernija u poređenju sa ostalim testiranim tipovima glagola. U prvoj i drugoj grupi produkcija je bila 78% (42/54 glagola, SD=1), dok je u trećoj dostigla 89% (48/54 glagola, SD=0.87). Razlike u produkciji različitih starosnih grupa nisu bile dovoljno velike da bi dostigle statističku značajnost (između uzrasta od pet i uzrasta od tri godine - β=.944; z=1.579; Pr(>|z|)=.114; između uzrasta od četiri i uzrasta od tri godine - β=.001; z=.003; Pr(>|z|)=.997), što implicira da se ova vrsta glagola usvaja na vrlo ranom uzrastu. Ovo je prikazano na Slici 3.

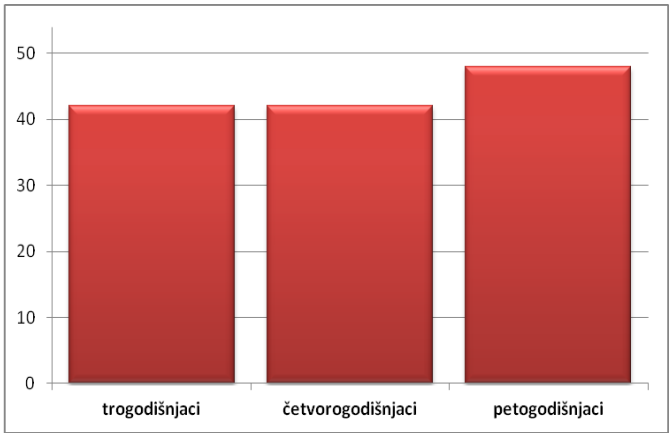

Slika 3 – Produkcija leksički povratnih glagola

Broj neciljnih odgovora je bio najmanji u poređenju sa ostalim tipovima glagola. Iz Tabele 2 vidimo da je najveći broj neciljnih odgovora zapravo bio upotreba glagola drugog značenja (15). Deca bi često umesto leksički povratnog glagola upotrebila tranzitivan (npr. *pravi krug* umesto *vrti se*), što ukazuje na to da su tranzitivni glagoli jednostavniji tip glagola. Interesantan je odgovor *igraju dvorac od peska*, gde je dete umesto povratnog izabralo tranzitivan oblik glagola uz imenički objekat, što nije uobičajena upotreba ovog glagola u jeziku odraslih. Deca su u nekim slučajevima upotrebila prilog *ovako* uz oponašanje radnje koja je bila prikazana na stimulusu, ili kopulativne konstrukcije sa pridevom (npr. *srećan je* umesto *smeje se*). Ni u jednom slučaju nije zabeleženo izostavljanje klitike, kao ni upotreba imenice umesto glagola, za razliku od neciljnih odgovora kod pravih povratnih glagola. Deca šest puta nisu dala nikakav odgovor.

Neciljni odgovori	**Mlađi uzrast (3)**	**Srednji uzrast (4)**	**Stariji uzrast (5)**	**Ukupno:**
Glagol drugog značenja Ukupno:	*pravi krug* umesto *vrti se* 8	*plače* umesto *uplašila se* 6	*prave peščani zamak* umesto *igraju se* 1	15
Tranzitivni oblik glagola Ukupno:	/	/	*igraju dvorac od peska* 2	2
Ostalo Ukupno:	*ona ovako* umesto *vrti se* 1	*rasplakana* umesto *uplašila se* 4	*srećan je* umesto *smeje se* 2	7
Nema odgovora:	3	2	1	6
Ukupno:	12	12	6	30

Tabela 2 – Neciljni odgovori – leksički povratni glagoli

4.3. Produkcija pravih uzajamno-povratnih glagola

Produkcija pravih uzajamno-povratnih glagola je bila znatno manje uspešna u poređenju sa prethodne dve grupe. U prvoj grupi produkcija je bila svega 37% (20/54, SD=1.39), u drugoj grupi se poboljšala i dostigla 59% (32/54 glagola, SD=1.74), dok je u trećoj dostigla 74% (40/54 glagola, SD=1.24). Statističkom analizom je utvrđeno da je razlika u produkciji pravih uzajamno-povratnih glagola značajna kada se poredi uzrast od pet i uzrast od tri godine (β=3.099; z=2.923; Pr(>|z|)=.003**), kao i uzrast od četiri i uzrast od tri godine (marginalna značajnost) (β=1.782; z=1.825; Pr(>|z|)=.067.).

Ovo je prikazano na Slici 4. Važno je dodati da je zabeležena česta upotreba oblika za 3. lice jednine prezenta umesto oblika za 3. lice množine prezenta.

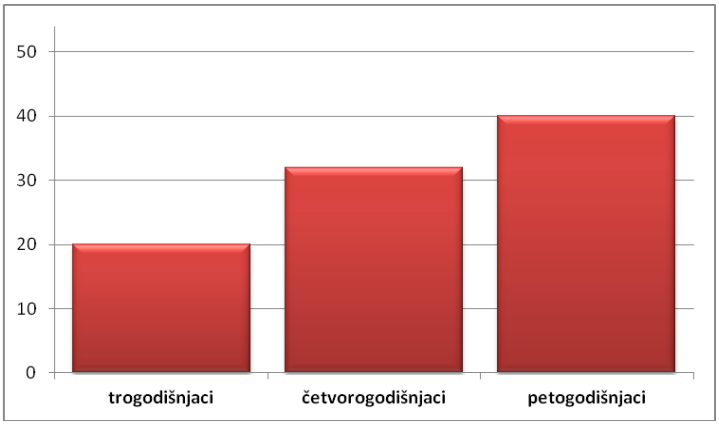

Slika 4 – Produkcija pravih uzajamno-povratnih glagola

Broj neciljnih odgovora je bio znatno veći nego za prethodna dva tipa testiranih glagola. Iz Tabele 3 vidimo da je najveći broj neciljnih odgovora bio upotreba glagola drugog značenja (46). Ipak, sintaksička kompleksnost tih odgovora je varirala. Iz primera koji je dat u Tabeli 3, vidimo da je ispitanik napravio grešku i upotrebio glagol *bacati* kao da je recipročan. Kako ovaj glagol ne može imati taj oblik u srpskom jeziku, odgovor nije mogao biti kodiran kao tačan. Dalje, pojedina deca su opisivala neke druge umesto ciljnih radnji kada nisu znala da imenuju datu radnju (npr. *stoje* umesto *gledaju se*). Najčešće bi umesto pravog uzajamno-povratnog glagola upotrebili neergativan glagol u 3. licu množine (npr. *trče* umesto *jure se*). Tranzitivni oblik glagola upotrebljen je jednom umesto recipročnog, u slučaju glagola *gledati* se. Izostavljanje klitike je zabeleženo u četiri primera, a upotreba imenice umesto glagola dva puta. Deca sedamnaest puta nisu dala nikakav odgovor, što takođe ukazuje na težinu ovih glagola.

Neciljni odgovori	**Mlađi uzrast (3)**	**Srednji uzrast (4)**	**Stariji uzrast (5)**	**Ukupno:**
Glagol drugog značenja Ukupno:	*bacaju se* umesto *gađaju se* 23	*stoje* umesto *gledaju se* 13	*trče* umesto *jure se* 10	46
Tranzitivni oblik glagola/Ukupno:	*oči gledaju* 1	/	/	1
Izostavljena klitka/Ukupno:	*ljube* 1	*tuce* 1	*gledaju* 2	4
Imenice Ukupno:	/	*loptice* umesto *gađaju se* 2	/	2
Nema odgovora:	9	6	2	17
Ukupno:	34	22	14	70

Tabela 3 – Neciljni odgovori – pravi uzajamno-povratni glagoli

4.4. Produkcija leksički uzajamno-povratnih glagola

Produkcija leksički uzajamno-povratnih glagola je bila najniža od svih testiranih tipova glagola. U grupi trogodišnjaka produkcija je bila svega 20% (11/54, SD=1.30), u grupi četvorogodišnjaka se malo poboljšala i dostigla 33% (18/54 glagola, SD=1.32), dok se u grupi petogodišnjaka gotovo duplo uvećala i dostigla 56% (30/54 glagola, SD=1.58). Statističkom analizom je utvrđeno da je razlika u

produkciji leksički uzajamno-povratnih glagola značajna kada se poredi uzrast od pet i uzrast od tri godine (β=-2.011; z=-2.998; Pr(>|z|)=.002**), kao i uzrast od pet i uzrast od četiri godine (marginalna značajnost) (β=-1.186; z=-1.915; Pr(>|z|)=.055.). Ovo je prikazano na Slici 5.

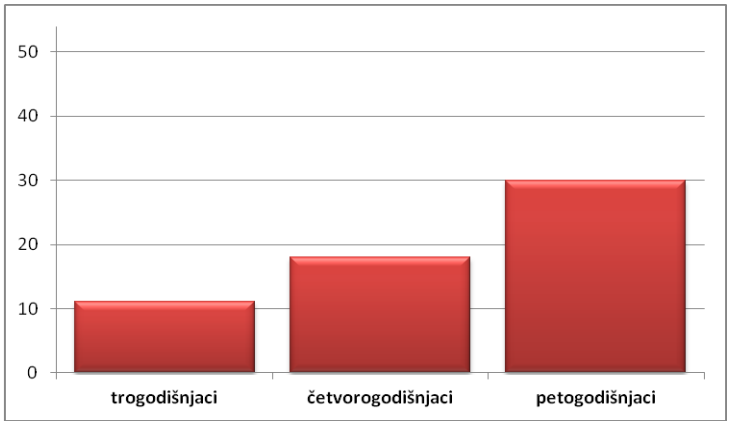

Slika 5 – Produkcija leksički uzajamno-povratnih glagola

Broj neciljnih odgovora je bio najveći kod ovog tipa testiranih glagola. Iz Tabele 4 vidimo da je najveći broj neciljnih odgovora bio upotreba glagola drugog značenja (68). Najčešće bi ispitanici umesto leksički uzajamno-povratnog glagola upotrebili neergativan ili tranzitivan glagol u 3. licu množine (npr. *trče do cilja* umesto *trkaju se*). Često bi upotrebili i pravi uzajamno-povratni glagol umesto leksičkog (npr. *pozdravljaju se* umesto *rukuju se* ili *udarili se* umesto *sudarili su se*). Treba napomenuti da je i kod ove vrste glagola zabeležena pogrešna upotreba glagola *bacati*, kada je jedan ispitanik umesto odgovora *dobacuju se* rekao *bacaju se*, što ukazuje na to da deca u tom periodu razvoja još uvek nisu u potpunosti usvojila značenje datog glagola i eliminisala njegovu recipročnu upotrebu kao mogućnost. Interesantno je da su zabeležena tri izmišljena glagola, npr. *ratovati se* koji je dat kao odgovor umesto glagola *mačevati se.* Izostavljanje klitike je zabeleženo dva, a upotreba imenice umesto glagola četiri puta. Deca su u nekim slučajevima upotrebila onomatopeju kako bi opisala prikazanu situaciju, što je kategorisano kao „ostalo“. Bilo je ukupno pet odgovora u toj kategoriji. Deca dvadeset i jedan put nisu dala nikakav odgovor, što ukazuje na težinu ovih glagola.

Neciljni odgovori	**Mlađi uzrast (3)**	**Srednji uzrast (4)**	**Stariji uzrast (5)**	**Ukupno:**
Glagol drugog značenja Ukupno:	*kažu zdravo* umesto *rukuju se* 25	*trče do cilja* umesto *trkaju se* 24	*viču* umesto *svađaju se* 19	68
Izostavljena klitka/Ukupno:	/	*sudarili* 1	*sudarili* 1	2
Izmišljen glagol Ukupno:	*bijaju se* 1	/	*ratuju se* 2	3
Imenice Ukupno:	*sudar* umesto *sudarili su se* 2	*loptom* umesto *dobacuju se* 2	/	4
Ostalo Ukupno:	onomatopeja *aaa* umesto *svađaju se* 3	*oni su sec* umesto *mačuju se* 2	/	5
Nema odgovora:	12	7	2	21
Ukupno:	43	36	24	103

Tabela 4 – Neciljni odgovori – leksički uzajamno-povratni glagoli

4.5. Produkcija anti-kauzativnih glagola

Produkcija anti-kauzativnih glagola je bila neznatno bolja od produkcije leksički uzajamno-povratnih glagola, što ukazuje na to da su ove dve grupe glagola najteže za produkciju, odnosno da se usvajaju među poslednjima. U grupi trogodišnjaka produkcija je bila svega 19% (10/54, SD=1.05), u grupi četvorogodišnjaka se poboljšala i dostigla 35% (19/54 glagola, SD=0.93), dok se u grupi petogodišnjaka duplo uvećala i dostigla 72% (39/54 glagola, SD=1.22). Statističkom analizom je utvrđeno da postoji značajna razlika u produkciji anti-kauzativnih glagola između svih testiranih grupa: između uzrasta od tri i pet (β=-2.923; z=-5.039; Pr(>|z|)=.000***), tri i četiri (β=1.007; z=1.987; Pr(>|z|)=0.046*), kao i četiri i pet (β=-1.916; z=-3.802; Pr(>|z|)=.000***), što znači da između svakog testiranog uzrasta postoji razvojna promena kod ovog tipa glagola. Ovo je prikazano na Slici 6.

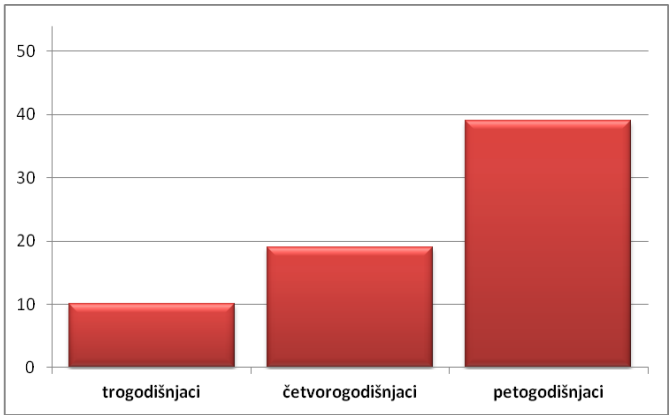

Slika 6 – Produkcija anti-kauzativnih glagola

Iz Tabele 5 vidimo da su deca umesto ciljnog glagola najčešće upotrebila ili glagol drugog značenja (33) ili odgovor kategorisan kao „ostalo" (41). Što se glagola drugog značenja tiče, odgovori ukazuju na to da su deca sklona upotrebi tranzitivnih glagola, uz korišćenje implicitnog agensa koji nije bio prikazan na stimulusu. Najčešće bi ispitanici umesto anti-kauzativnog glagola upotrebili tranzitivan glagol iako je pitanje koje im je bilo postavljeno uvek bilo fokusirano na pacijens (npr. *dečaci su duvali* umesto *ugasila se*). Često bi upotrebili i neakuzativni glagol, što ukazuje na sličnost između te dve vrste glagola (npr. *sija* umesto *upalilo se*). Što se tiče odgovora kategorisanih kao „ostalo", uglavnom su bili u pitanju pridevi korišćeni umesto glagola ili kopulativne konstrukcije (npr. *je svetleća* umesto *upalila se*). U jednom slučaju zabeležena je upotreba tranzitivnog umesto anti-kauzativnog oblika glagola. Izostavljanje klitike, kao i upotreba imenice umesto glagola, zabeleženo je tri puta. Deca trinaest puta nisu dala nikakav odgovor.

Neciljni odgovori	**Mlađi uzrast (3)**	**Srednji uzrast (4)**	**Stariji uzrast (5)**	**Ukupno:**
Glagol drugog značenja Ukupno:	*uđemo* umesto *vrata su se zatvorila* 17	*mogli su da vide* umesto *svetlo se upalilo* 10	*neko je duvao* umesto *svećica se ugasila* 6	33
Tranzitivni oblik glagola Ukupno:	/	*moraš da zatvoriš* 1	/	1
Izostavljena klitka/Ukupno:	*otvorila* 1	*upalila* 2	/	3
Imenice Ukupno:	*laku noć* 1	*sat* 1	*jedna kazaljka* 1	3

Ostalo Ukupno:	*otvorena/zatvorena* 17	*pokvaren je* 17	*je svetleća* 7	41
Nema odgovora:	8	4	1	13
Ukupno:	44	35	15	94

Tabela 5 – Neciljni odgovori – anti-kauzativni glagoli

5. DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

5.1. Implikacije za teoriju

Podaci iz studije usvajanja glagola sa klitikom *se* potvrdili su neistovetnost klitike *se* i povratne zamenice *sebe*. Nije zabeležen nijedan slučaj upotrebe glagola i punog oblika povratne zamenice *sebe*. Umesto toga, deca su klitiku zamenjivala drugim imeničkim dopunama u akuzativu (npr. *oblači majicu, briše/umiva lice, češlja kosu*). Takođe, utvrđeno je da se povratni glagoli ne kombinuju sa pravim objektom u procesu usvajanja maternjeg jezika. Dakle, deca razlikuju tranzitivni od povratnog oblika glagola od najranijeg testiranog uzrasta, što odgovara zaključcima do kojih su došla istraživanja koja idu u prilog hipotezi o kontinuitetu. Odgovori koje su deca dala umesto pravih povratnih glagola potvrđuju da deca doživljavaju date situacije kao tranzitivne, što ukazuje na sličnost povratnih glagola sa tranzitivnim u aspektu postojanja dve tematske uloge – agensa i pacijensa; to i jeste jedini uslov koji povratni glagoli ispunjavaju u pogledu tranzitivnosti (Arsenijević, 2011).

Što se leksički povratnih glagola tiče, bitno je spomenuti da kod njih nijednom nije zabeleženo izostavljanje klitike. Jedan od mogućih razloga za to jeste što pravi povratni glagoli često alterniraju sa tranzitivnom verzijom u jeziku odraslih, dok se kod leksički povratnih to događa ređe (npr. kod glagola *igrati se*) ili nikada, u slučaju potpuno leksikalizovanih glagola (npr. glagol *penjati se*).

Što se pravih uzajamno-povratnih glagola tiče, njihova produkcija je po uspešnosti bila između pravih i leksički povratnih sa jedne, i leksički uzajamno-povratnih i anti-kauzativnih glagola sa druge strane. Primećena je značajna razvojna karakteristika upotrebe uzajamno-povratnih glagola u 3. licu jednine umesto 3. lica množine.

Produkcija leksički uzajamno-povratnih glagola bila je manje uspešna od produkcije pravih uzajamno-povratnih glagola, a razlog za to je verovatno njihova niža frekvencija u jeziku upućenom deci. Kod ovih glagola klitika je izostavljena samo dva puta, i to kod glagola *sudariti se*, koji je sličan glagolu *udariti*. Kvalitativna analiza neciljnih odgovora je pokazala da su deca sklona upotrebi neergativnih ili tranzitivnih glagola, gde umesto dva agensa koja istovremeno trpe radnju, kao što je to slučaj kod uzajamno-povratnih glagola, postoje koagensi koji zajedno obavljaju radnju. Ta osobina zapravo odgovara opisu leksički uzajamno-povratnih glagola, datom u okviru pododeljka 2.1.3.

Konačno, statistička analiza je pokazala da su razlike u produkciji anti-kauzativnih glagola značajne između svih testiranih uzrasta, što ukazuje na poteškoće sa produkcijom ovog tipa *se*-glagola. Neciljni odgovori su pokazali da su deca sklona upotrebi tranzitivnih glagola. Međutim, neophodno je sprovesti opširnije istraživanje kako bi se utvrdilo da li je ova grupa glagola teška za produkciju zbog pomeranja unutrašnjeg argumenta na mesto subjekta, ili je u pitanju sama kompleksnost konstrukcije u kojoj dolazi do brisanja spoljašnjeg argumenta (agensa).

5.2. Nedostaci istraživanja

Transverzalni nacrt istraživanja podrazumeva opasnost da umesto uzrasnih u stvari primetimo generacijske razlike, jer podatke o stvarnom razvojnom toku pružaju samo longitudinalne studije (Jerković&Zotović, 2005). Treba imati u vidu da je razvoj govora individualan kod svakog deteta, iako

prati iste faze, te nameravamo da u budućnosti longitudinalno ponovimo eksperiment kako bismo dobili potpuniji uvid u usvajanje glagola sa klitkom *se*.

Nedostaci su primećeni kod određenog broja stimulusa, koje planiramo da zamenimo u narednom istraživanju. Takođe, glagol *uplašiti se* biće zamenjen nekim drugim leksički povratnim glagolom, jer je on jedini glagol iz ove grupe koji pripada grupi psiholoških predikata koji imaju produktivnu alternaciju između prelaznog i neprelaznog oblika.

Još jedan nedostatak ovog istraživanja je mali broj ispitanika. Kako je u pitanju pilot istraživanje, njegova osnovna svrha je bila da proverimo valjanost stimulusa i otkrijemo tendencije u razvoju glagola sa klitkom *se*. Nakon sprovedenog pilot istraživanja, neophodna je dorada stimulusa, kao i obezbeđivanje većeg broja ispitanika, kako bi se proverili dobijeni rezultati. Iz tog razloga treba uzeti sa oprezom dosadašnje rezultate, sve dok se ne sprovede istraživanje koje će uključiti veći broj ispitanika.

5.3. Zaključak

Trenutno istraživanje ukazuje na to da se leksički i pravi povratni glagoli usvajaju prvi, zatim se usvajaju pravi recipročni, dok usvajanje leksički recipročnih i anti-kauzativnih glagola kasni. Dobijeni rezultati se poklapaju sa inicijalnom hipotezom, kao i sa rezultatima dosadašnjih studija koje su pokazale da se povratni glagoli usvajaju rano, ali da deca imaju poteškoća sa usvajanjem anti-kauzativnih glagola. Najuspešnija produkcija leksički povratnih i pravih povratnih glagola pripisuje se njihovoj najmanjoj sintaksičkoj i semantičkoj kompleksnosti među testiranim vrstama glagola sa klitikom *se*. Ipak, za donošenje pouzdanih zaključaka neophodno je u budućnosti uključiti veći broj ispitanika. Jedan od važnih zaključaka ovog istraživanja jeste i da podaci iz trenutne studije potvrđuju neistovetnost klitike *se* i povratne zamenice *sebe*. Autorka predlaže da klitiku *se* treba tretirati kao morfološku komponentu glagola, koja ukazuje na redukovan broj argumenata u sintaksičkoj strukturi glagola.

Literatura

Arsenijević, N. (2011). Prilog proučavanju povratnih glagola u srpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* LIV (1), 115-135.

Babyonyshev, M., Fein, R., Ganger, J., Pesetsky, D., Wexler, K. (2001). The maturation of grammatical principles: Evidence from Russian unaccusatives. *Linguistic Inquiry* 32(1), 1-44.

Borer, H., Wexler, K. (1987). The maturation of syntax. In: *Parameter Setting* (T. Roeper and E. Williams, eds.). Dordrecht: Reidel, 23-172.

Bowerman, M. (1991). When a patient is the subject: sorting out passives, anti-causatives, and middles in the acquisition of English. Paper presented at the symposium on Voice, University of California, Santa Barbara, CA.

Costa, J., Friedmann, N. (2012). Children acquire unaccusatives and A-movement very early. In: *The theta system: Argument structure at the interface. Oxford Studies in Theoretical Linguistics 37* (M. Everaert, M. Marelj and T. Siloni, eds.). Oxford, UK: Oxford University Press. 354-378.

Eisenbeiss, S. (2010). Using production methods in language acquisition research. In: *Experimental methods in language acquistion research* (E. Blom and S. Unsworth, eds.). Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 11-34.

Hlebec, B. (1996). Prilog razumevanju značenja rečce „se". *Srpski jezik – studije srpske i slovenske* 1–2, 65–69.

Ivić, M. (1961/62). Jedan problem slovenske sintagmatike osvetljen transformacionim metodom (gramatička uloga morfeme *se* u srpskohrvatskom jeziku). *Južnoslovenski filolog* 25, 137–148.

Jerković, I., Zotović, M. (2005). *Uvod u razvojnu psihologiju*. Beograd: Centra za primenjenu psihologiju Društva psihologa Srbije.

Lorusso, P., Caprin, C., Guasti, M. T. (2005). Overt subject distribution in early Italian children. In: *A supplement to the proceedings of BUCLD* (A. Brugos, M. Clark-Cotton and S. Ha, eds.). Somerville MA: Cascadilla Press. 377-422.

Marelj, M. (2004). *Middles and argument structure across languages*. Utrecht: LOT.

Medová, L. (2009). *Reflexive Clitics in the Slavic and Romance Languages*. Unpublished Ph.D. dissertation. The Faculty of Princeton University.
Miličević, M. (2015). Između neakuzativnosti i neergativnosti: Povratno, uzajamno-povratno i autokauzativno se. U: *Srpski jezik u savremenoj lingvističkoj teoriji* (B. Arsenijević i S. Halupka-Rešetar, ur.). Niš: Filozofski fakultet. 175-192.
Milošević, K. (1973). Intranzitivnost, refleksivna konstrukcija rečenice i pasivna dijateza. *Književni jezik* II (1–2), 29–39.
Moskovljević, J. (1997). Leksička detranzitivizacija i analiza pravih povratnih glagola u srpskom jeziku. *Južnoslovenski filolog* LIII, 107-114.
Oraić Rabušić, I. (2015). O odnosu elementa *se* i zamjenice *sebe. Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 41 (1), 97–126.
Oraić Rabušić, I. (2017). Podjela konstrukcija sa *se* u hrvatskom jeziku. *Suvremena lingvistika* 43 (84), 173–197.
Pinker, S. (1989). *Learnability and Cognition: The Acquisition of Argument Structure*. Cambridge, MA: MIT Press.
Piper, P. (1984–1985). Pronomina reflexiva u srpskohrvatskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XXVII–XXVIII, 633–639.
Piper, P., Antonić, I., Ružić, V., Tanasić, S., Popović, Lj., Tošović, B. (2005). *Sintaksa savremenog srpskog jezika. Prosta rečenica*. U redakciji akademika M. Ivić. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga. Novi Sad: Matica srpska.
Rákosi, Gy. (2008). The inherently reflexive and the inherently reciprocal predicate in Hungarian: Each to their own argument structure. In: *Reciprocals and Reflexives: Theoretical and Typological Explorations* (E. König and V. Gast (eds.). Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 411–450.
Reinhart, T., Siloni, T. (2003). Thematic Arity Operations and Parametric Variations. *OTS working papers in linguistics,* TL-03-001. University of Utrecht.
Reinhart, T., Siloni, T. (2005). The Lexicon-Syntax Parameter: Reflexivization and other arity operations. *Linguistic Inquiry* 36, 389–436.
Roeper, T. (1987). Implicit arguments and the head-complement relation. *Linguistic Inquiry* 18, 267-310.
Samardžić, T. (2006). Reč se u argumentskoj strukturi ditranzitivnih glagola. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 35(1), 179–193.

Snyder, W., Hyams, N., Crisma, P. (1995). Romance Auxiliary Selection with Reflexive Clitics: Evidence of early knowledge of Unaccusativity. In: *Proceedings of Child Language Research Forum* 26 (E. Clark, eds.). Stanford, CA: CSLI Publications.
Snyder, W., Hyams, N. (2008). Children's passives: The role of discourse features. Paper presented in the Psycholinguistics Brownbag Series, University of Connecticut, Storrs, 6 September 2008.
Stanojčič, Ž., Popović, Lj. (1992). *Gramatika srpskoga jezika.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
Stevanović, M. (1954). Povratni glagoli. *Književnost i jezik u školi* 5, 303-316.
Stevanović, M. (1979). *Savremeni srpskohrvatski jezik II. (Gramatički sistemi i književnojezička norma)*. Beograd: Naučna knjiga.
Verrips, M. (2000). Passives and implicit arguments in child language. In: *Proceedings of the 24th Annual Boston University Conference on Language Development* (S.C. Howell, S.A. Fish and T. Keith-Lucas, eds.). Somerville, MA: Cascadilla Press, 749-760.

ON THE NATURE OF *SE*-VERBS – DATA FROM A LANGUAGE ACQUISITION STUDY

Summary

The most widely accepted classification of Serbian reflexive verbs is the one into true reflexive, quasi reflexive and reciprocal reflexive verbs (Stanojčić & Popović, 1992). As Samardžić (2006) points out, such a classification is not based on a unique criterion regarding the meaning and function of the clitic *se*. Analyzing different *se*-verbs, Reinhart and Siloni (2003) show how the clitic *se* appears in constructions in which the syntactic valency of the verb is reduced. The clitic *se* is a morphological component of the verb which reduces the case.

Moreover, whereas traditional classifications of *se*-verbs in Serbian do not provide any account of anti-causative verbs which also appear with the clitic *se*, Reinhart and Siloni (2005) describe the process of turning a transitive into an anti-causative verb. In the present paper, the author gives an overview of the results obtained in an experimental language acquisition study. A total of twenty-seven subjects belonging to three age groups (approximately 3, 4, and 5-year-olds - nine participants in each group) took part in the research. The data collection technique was a structured interview with a verb elicitation task. The results indicate that not all kinds of *se*-verbs are acquired at the same time. Lexical and true reflexive verbs were produced most accurately. The production of true reciprocal verbs was somewhat less accurate, whereas lexical reciprocal and anti-causative verbs were produced least accurately. Moreover, alternative answers provided a significant insight into the way the children perceived the presented situations. The children did not replace the clitic *se* with the reflexive pronoun *sebe*, but with different noun phrases (e. g. *češlja kosu* 'she is combing her hair'). The obtained data suggest that the complexity of verbs with the clitic *se* in Serbian varies syntactically and semantically, and provide possible venues for research and redefining the lexical-syntactic status of the clitic *se* in the future.

Key words: reflexive verbs, reciprocal verbs, anti-causative verbs, clitic *se*, language acquisition

Nina Ilić
Faculty of Philosophy,
University of Novi Sad, Serbia
nina.ilic.ns@gmail.com

UDK 811.163.41'367

Predrag Kovačević

LAYERS OF VERBAL STRUCTURE IN PSYCH-VERB NOMINALIZATIONS IN SERBIAN

The article tackles the distribution of NPs and PPs expressing event participants with psych-verb nominalizations in Serbian. The assumption is that the distribution of these items correlates with the presence/absence of different layers of verbal structure in the nominalized form (cf. Kratzer 1996). It is argued that full VoiceP structure is present with all nominalizations that allow instrumental NPs and *od strane*('by')-PPs while rejecting *od*('from')-PPs. Instrumental NPs and *od strane*('by')-PPs are compatible with result nominals and *–ost* nominals only if they do not have strong reference. This effect is attributed to the lack of semantic event instantiation with these two types of nominals following Gehrke (2013). It is also observed that some *–ost* nominals reject instrumental NPs while licensing *od*('from')-PPs, this effect is explained by assuming that these exceptional cases of *–ost* nominalizations do not involve VoiceP because they are internally caused (Levin & Rappaport Hovav 1995).

Keywords: psych verbs, nominalizations, PP-licensing, argument structure, Serbian.

1. INTRODUCTION

Recent approaches to argument structure within the broader generative tradition assume that external argument positions are generated in the course of syntactic derivation (Halle & Marantz 1993; Kratzer 1996; Marantz 1997; Harley 2013). The idea is that the external argument is introduced in the specifier of vP or VoiceP (see Harley 2013 for an argument that these two functional projections are separate). Furthermore, this approach to argument structure, the so-called neo-constructionist approach, is part of a syntactico-centric research paradigm whereby syntax is the only structure building module, which means that it is responsible for word formation as well (a task that was traditionally attributed to morphology/lexicon ever since Chomsky 1970 and Aronoff 1976). Within this paradigm, all morphologically related words, or members of word formation paradigms, are also derivationally related, which means that they share certain portions of common syntactic structure. For instance, an adjectival participle or a deverbal nominalization contains verbal structure that it inherits from the verb it is derived from. One research aim that arises from this approach is to determine the exact portion of this common syntactic structure across derivational paradigms.

In line with this framework, the goal of this paper is to address the internal structure of psych verb nominalizations in Serbian in terms of the presence/absence of argument positions and different layers of verbal functional structure. The way I will approach the issue is by assuming that different types of NP/PPs denoting event participants need to be licensed by the presence of specific layers of verbal functional structure present in the nominalizations.

The paper will start from three basic empirical observations. First, complex event nominals, which are productively derived from imperfective verbs, allow both the internal and the external argument and instrumental marked NPs expressing an intermediary cause/instrument but not *od*('from')-PPs, expressing a preceding cause, and *od strane*('by')-PPs, expressing the agent. Second, result nominals, which are derived from a limited set of perfective verbs, allow the genitive marked internal argument and instrumental NPs (and sometimes even *od strane*('by')-PPs) but only when these do not have strong reference. Third, -*ost* nominals, which are also derived from perfective verbs, tend to disallow *od strane*('by')-phrases and the external argument while allowing the internal argument but only in the

form of a possessive adjective. However, they split into two groups when it comes to the licensing of *od*('from')-PPs and instrumental NP with one group licensing the latter and the other licensing the former. Strongly referential NPs/PPs are generally disallowed with *–ost* nominals as well.

The analysis of these facts will rest on three crucial notions. Full VoiceP structure is present with all nominalizations that allow instrumental NPs and *od strane* ('by') PPs while rejecting *od*('from')-PPs. The reason why *–ost* nominals and result nominals require weakly referential expressions of event participants while complex event nominals do not is attributed to the lack of semantic event instantiation with the latter (Gehrke 2013, Alexiadou et al. 2014). The division of *–ost* nominals into two groups depending on the licensing of instrumental NPs and *od*('from')-PPs is explained on the basis of the internal/external causation distinction (Levin & Rappaport Hovav 1995). Internally-caused eventualities are incompatible with VoiceP, which explains *why od strane*('by')-PPs and instrumental NPs are illicit while od('from')-PPs are grammatical with these nominalizations.

2. BACKGROUND

The neo-constructionist view of argument structure in generative syntax holds that NPs and PPs expressing participants in an event need to be licensed by the presence of the appropriate layer of functional structure in the derivation of the element (V, N, A) that denotes the event itself (Alexiadou et al 2014; Alexiadou & Anagnostopoulou 2009; Harley 2013; Kratzer 1996, 2000).

When it comes to the licensing of PPs, the relevant licensor for a particular PP may be subject to crosslinguistic variation (Alexiadou et al. 2008). To broach the internal functional structure of nominalizations in Serbian, I will resort to the licensing of *od strane*('by')-PPs, *od*('from')-PPs and instrumental NPs as well as genitive NPs introducing the internal and external arguments. With regard to *od strane*('by')-PPs, I will assume that they need to be licensed by a $\text{Voice}_{\text{pass}}$ head just like *by*-phrases in English and in other languages (cf. Alexiadou et al. 2014, a.o.). Any type of external argument has to be licensed because it is separately projected (Kratzer 1996). In nominalizations, the internal argument is expressed by means of a genitive-marked NP while the external argument can be expressed by a genitive-marked NP or by a possessive adjective (Pereltsvaig 2018 argues that these two are essentially the same). The internal argument is licensed by the root itself although its syntactic realization depends on higher structures (Alexiadou et al. 2008). External arguments (causes and agents) can also be expressed by means of PPs. *Od*('from')PPs are incompatible with agentive constructions (1)

(1) *Jovan je polomio prozor od udarca/besa
John AUX broke window from punch/anger
John broke the window with a punch of his hand/from anger

Therefore, using Wolff's (2003) terminology, *od*('from')-PPs cannot introduce an intervening cause/instrument nor a cause that precedes the agent as the primary cause. They seem to compete with agents for the status of the primary cause.

At the same time, it is quite clear that unlike agent *by*-phrases, *od*('from')-PPs need not be structurally licensed because they can appear with adjectival predicates so long as they are compatible with the meaning of the predicate itself on the basis of world knowledge (2).

(2) Bokser je bio plav od protivnikovih udaraca/*od strane protivnika
boxer AUX BE blue from opponent's punches/by the opponent
"The boxer was all bruised from the opponent's punches/by the opponent"

In sum, *od*('from')-PPs are semantically licensed and also semantically incompatible with agents.

Turning to instrumental NPs, it seems that they always introduce the meaning of an intermediary cause/instrument (in the sense of Wolff 2003). They are compatible with both reflexives and anti-

causatives as long as they allow for an intermediary cause. They are not compatible with typical anti-causatives (3), which means that the presence of *v* is not enough to license them.

(3) Vrata su se otvorila *vetrom/od vetra
door AUX SE open wind.inst/from wind.gen
"The door opened from the wind"[1]

Curiously, some anti-causatives do allow instrumental NPs (4). In (4), even though we have what appears like a theme subject, the instrumental-marked NP is acceptable because garbage was indeed instrumental in the event of filling up the canal. Using Ramchand's (2008) terminology, it participates in the process component rather than merely initiating the event, which is why the *od*('from')-PP is unacceptable in this context[2].

(4) a. Kanal se napunio smećem
canal SE filled garbage.inst
"The canal got filled with garbage"
b. ??Kanal se napunio od smeća
canal SE filled from garbage.gen[3]

I take this to mean that instrumental NPs have the meaning of intermediary cause/instrument. Assuming with Wolff (2003) that intermediary causes do not break the chain of direct causation only when there is an agent present in the structure, we are pushed in the direction of treating structures that involve instrumental NPs as also involving something like an agent. For (4), it does not make sense to assume that the canal has the thematic role of agent, but we could assume something along the lines of Chierchia's (2004) reflexive-like structure with the thematic role of Effector.

Regardless of what the correct explanation for marginal examples like (4a) turns out to be, I will assume that instrumental NPs need to be structurally licensed by the presence of some type of VoiceP while *od*('from')-PPs are rejected in the context of VoiceP and semantically licensed otherwise.

3. PSYCH-VERB NOMINALIZATIONS IN SERBIAN

Having established the diagnostics that I will use to study the internal structure of psych verb nominalizations, in this section, I will present the relevant data. There are three main types of nominalizations in Serbian (5).

[1] One reviewer objects to the grammaticality judgments stated in (3). According to the reviewer, the judgement for (i) should be changed from full acceptability stated in (3) to slightly degraded status stated in (i).
(i) ?Vrata su se otvorila od vetra
door AUX SE opene from wind.gen
The reviewer does not exclude the possibility of interspeaker variation when it comes to these judgements. I do not disagree, and I allow for the possibility that the sentence is indeed slightly degraded even though all the native speakers who provided their judgments of this sentence assessed it as perfectly grammatical. The point of the example, however, remains because the alternative with the instrumental case-marked bare NP as the expression of cause remains completely unacceptable so the *od*('from')-PP is effectively the only option when it comes to expressing this semantics.

[2] Interestingly, some stative psych verbs such as *voleti* ('love') license instrumental NPs, but these verbs are analyzed as projecting a special type of VoiceP that appears with statives (cf. Kratzer 1996). The verb love can be passivized in English and it licenses by-phrases under passivization.

[3] I initially judged the example in (4b) as completely ungrammatical but a reviewer objects to this judgment. Having double-checked the sentence with some of my consultants I realized that the reviewer is correct as some of them find the sentence marginally acceptable. I would like to add that Croatian speakers I consulted find the sentence more acceptable. Again, neither the reviewer nor the native speakers of any variety question the contrast between (4a) and (4b) so I believe that the point that these examples were intended to prove remains.

(5) a. Ivanovo plašenje dece babarogom.
Ivan's scaring children.gen boodeyman.inst
"Ivan's scaring children with the boogeyman"
b. Ivanovo zaprepašćenje bratovim ponašanjem
Ivan's amazement brother's.inst behavior.inst
"Ivan's amazement at his brother's behavior"
c. Ivanova zbunjenost zadatkom
Ivan's confusioun task.inst
"Ivan's confusion with the task"

Following Grimshaw's (1990) classification, Bašić (2010) distinguishes between complex-event nominals (CENs) such as (6a) and simple-event nominals (SENs) or result nominals (RNs) such as (6b) on the basis of a number of syntactic and semantic characteristics. Most notably, CENs but not SENs/RNs actually contain event semantics as evidenced by the incompatibility of (6b) with an expression of event duration.

(6) a. Potpisivanje dokumenata je dugo trajalo
signing document.gen AUX long lasted
"The singing of the document took a long time"
b. *Potpis je dugo trajao
signature AUX long lasted
"The signature lasted for a long time" (Bašić 2010 p. 42)

She analyzes RNs as being derived from a participle (cf. Marvin 2002), which is built directly on top of a root. CENs, in Bašić's (2010) analysis, contain a verbal layer between the root and the participle, which is responsible for eventive semantics. In what follows, we will look at the distribution of various expressions of causation indicating the presence of verbal functional structure with these three types of nominalizations starting with CENs, followed by RNs and finishing with *–ost* nominalizations.

3.1. CENs from psych verbs

CENs allow both the internal and the external arguments expressed with genitive-marked NPs as was illustrated in (5a). (5a) and (7b) also show that they allow instrumental marked NPs expressing an intermediary cause/instrument. CENs do not allow *od*('from')-PPs (7c and 7d) while they do allow *od strane*('by')-PPs (7a) (also observed by Bašić 2010).

(7) a. Uznemiravanje zaposlenih od strane rukovodioca je neprihvatljivo
disturbing employees.gen from side manager.gen BE unacceptable
"It is unacceptable for the manager to disturb the employees"
b. Ivanovo plašenje dece babarogom/*od babaroge
Ivan's scaring children boogeyman.inst from boogeyman.gen
"Ivan's scaring of the children with a boogeyman"
c. *dečakovo plašenje od babaroge
boy's scaring from boogeyman
Intended: "The boy's fear of the boogeyman"
d. *plašenje dece od babaroge
scaring children.gen from boogeyman.gen
Intended: "Children's fear of the boogeyman"

These facts can be captured by assuming that CENs nominalizations project full VoiceP structure. The presence of VoiceP licenses the external argument (Kratzer 1996) and instrumental NPs while banning *od*('from')-PPs. In other words, the unacceptability of *od*('from')-PPs can be captured by assuming that they are rejected in the context of VoiceP[4].

The genitive on internal arguments can also be analyzed as structural (cf. Alexiadou 2008) as structures without a genitive-marked internal argument are ungrammatical (8).

(8)*Ivanovo uznemiravanje je postalo besmisleno.
Ivan's disturbing AUX became absurd
"Disturbing Ivan has become absurd"

While possessive adjectives can be interpreted as themes of nominalized verbs in other contexts, in the context of CENs such readings are illicit pointing towards some form of syntactic violation – possibly the failure to assign structural genitive.

3.2. Result nominals

Simonović and Arsenijević (2014) observe that RNs are not nearly as productive as CENs, which is true for RNs of psych verbs as well. Out of 137 psych verbs I looked into, only 21 yielded fully acceptable RNs[5]. These two authors also argue that RNs allow idiomatic, non-compositional semantics and unpredictable prosodic marking whereas the semantics of CENs is usually compositional, and they receive predictable stress properties. Bašić's (2010) analysis gives correct predictions with respect to Simonović and Arsenijević's (2014) observation given Marantz's (2001) idea that categorial nodes are phases, which fix the meanings of roots (see also Marvin 2002). If RNs do not contain a verbal layer, which would induce compositional semantics and predictable morphophonology, their meanings and prosodic stress are expected to be unpredictable. However, the idea that all RNs are root-derived encounters certain difficulties when it comes to their syntactic properties.

One potential problem for this analysis is the morphological composition of result nominals, which contain aspectual morphemes suggesting the presence of at least some verbal structure in addition to the root. Second, they generally do not allow genitive complements, but there are interesting exceptions (see 9 and 10).

(9) a. *smirenje brata
calming brother.gen
"brother's relaxing"
b. smirenje živaca
calming nerves.gen
"calming of (one's) nerves'
(10) a. *zadovoljenje brata
satisfying brother.gen

[4] An additional piece of evidence in favor of this approach is the fact that od('from')-PPs are generally incompatible with passives (i) as passives are standardly assumed to project VoiceP (Kratzer 1996, Alexiadou et al. 2014).
(i)*Ivan je otpušten od šefovog besa
Ivan AUX fired from boss's anger
'Ivan was fired because of his boss's anger'

[5] These 137 verbs were extracted from Šipka's (2016) grammatical dictionary following Dowty's (1991) criteria for distinguishing psych verbs from other classes of verbs. In short, Dowty (1991) defines psych verbs as those verbs that entail the existence of specific mental states on the part of one of their arguments.

"satisfying brother"[6]

b. zadovoljenje pravde/želje/zahteva
satisfisfying justice.gen/wish.gen/request.gen
"satisfying justice/desire/request"

RNs seem to allow genitive-marked internal arguments when these arguments are generic or non-referential.

The question that arises is how these genitive-marked internal arguments are licensed if RNs are root derived. The very presence of structural genitive with non-referential or weakly referential internal arguments points in the direction of the presence of higher functional structure, but then, the question is why these internal arguments are not acceptable across the board.

Third, possessive adjectives cannot be interpreted as agents even in the presence of a genitive marked theme (11).

(11) *Njegovo oduševljenje publike
his amazement audience
"His amazement of the audience"

Also, *od strane*('by')-PPs, which are licensed by VoiceP, are disallowed with result nominals.

(12)*Markovo oduševljenje od strane brata
Mark's amazement from side brother.gen
Literally: "The amazement of Mark by his brother"

All of these are potential signs of the absence of VoiceP with RNs. However, bearing in mind that *od*('from')-PPs are rejected in the context of VoiceP, the fact that RNs reject *od*('from')-PPs does not fit the idea that they are root-derived. Furthermore, as shown by (13), instrumental NPs are allowed with many psych verb RNs in Serbian. Assuming that instrumental NPs need to be licensed by Voice, we have reason to believe that more functional structure is needed to account for the actual data.

(13)a. ??Jovanovo zaprepašćenje od njegovih glupih komentara
John's bewilderment from his.gen stupid.gen comments.gen
"John's bewilderment from his stupid comments"

b. Jovanovo zaprepašćenje njegovim glupim komentarima
John's bewilderment his.inst stupid.inst comments.inst

[6] One anonymous reviewer raises an objection to the judgement in (10a) suggesting that the structure can be ameliorated in a correct sentential context. According to the reviewer a sentence like (i) would be acceptable.

(i) Bilo mu je važno zadovoljenje brata
was him AUX important satisfying brother.gen
"His brother's satisfaction was important to him"

The reviewer further suggests that a Google search reveals examples such as (ii) and raises the question whether the NP roditelja ('parents.gen') could be judged as having weaker reference.

(ii) Zadovoljenje roditelja
Satisfying parents.gen
"Parents' satisfaction"

While I disagree that (i) is completely acceptable, I do recognize that there are contexts in which the phrase in (10a) might improve and (i) is arguable an example of that. As to the reasons why that is the case, I would point out that the potential explanation lies in the dual semantics of nouns like 'brother' and 'parents' in the reviewer's example (ii). Namely, while such nouns can have the function of regular referential nouns, they also have a relational function (i.e. the NP "brother' can refer to a person, but it also establishes a relation between X and Y such that X is Y's brother"), and as such they have numerous special properties (cf. Barker 1995). I would argue that the interpretation of these examples based on the relational semantics of these nouns makes them weakly referential, which is why they become more acceptable.

"John's bewilderment by his stupid comments"

So, the question is whether RNs are root derived as argued by Bašić (2010) or they project more verbal structure possibly all the way up to VoiceP. Looking more closely into the data on the licensing of *od strane*('by')-PPs with RNs, I found some interesting examples on Google (14).

(14)a. Mozda malo razočaranje od strane ljudi na forumu[7]
maybe little disappointment from side people.gen at the forum
Maybe a small disappointment on the part of the people at the forum"
b. razočaranja od strane prekaljenih majstora[8]
disappointments from side seasoned masters
"Disappointments by seasoned masters"
c. sa druge strane veliko razočaranje od strane Grčke[9]
on other side big disappointment from side Greece.gen
"on the other hand, a big disappointment on the part of Greece"

What is common to these examples is that the nouns inside the *od strane*('by')-PP are weakly referential. If *od strane* ('by')-PPs are licensed with RNs only if they are weakly referential, it would be possible to account for these observations following Gehrke (2013) and Alexiadou et al. (2014). These authors are concerned with rare instances of *by*-phrases with adjectival participles in German (15).

(15)Die Zeichnung ist von einem Kind angefertigt.
the drawing is by a child produced
'The drawing is produced by a child.' (Rapp 1997, p. 192)

Gehrke (2013) observes that the example in (15) becomes ungrammatical if the definite article is used inside the *by*-phrase (16).

(16)*Die Zeichnung ist von dem Kind angefertigt.
the drawing is by the child produced

The argument that Gehrke (2013) puts forward is that adjectival participles do project verbal structure all the way up to VoiceP, which means that *by*-phrases are in principle licensed. However, with adjectival participles, the actual event semantics is not instantiated and remains in the kind domain (Carlson 1977). The upshot is that event modifiers are allowed as long as they are compatible with modifying an event-kind rather than an event-particular. In actual fact, this normally means that referential DPs are disallowed inside *by*-phrases.

If we try to construct sentences in accordance with the prediction of Gehrke's (2013) account when applied to psych verb RNs in Serbian, we get something like (17), which is clearly better than (12).

(17)?U detetovom izboru profesije najvažnije je ohrabrenje od strane roditelja[10]
In child's choice profession. most-important AUX encouragement from side parents
"In the child's choice of profession, the most important thing is parents' encouragement"

[7] Link: https://forum.benchmark.rs/showthread.php?431116-Samsung-Galaxy-S10-Plus/page99
[8] Link: https://www.vreme.com/cms/view.php?id=914134
[9] Link: https://forum.benchmark.rs/showthread.php?431116-Samsung-Galaxy-S10-Plus/page99
[10] Examples that are typically found online usually include *by*-phrases with NPs denoting people in general, parents, families, citizens, authorities, etc.

The idea that RNs do not instantiate the event also accounts for the fact that they do not license phrases measuring out the event run-time as in (6b). It is impossible to measure out the event with RNs because they do not instantiate the event semantically like in the case of German adjectival participles. Bašić (2010) explained this by assuming that RNs are root derived, but such an analyis fails to capture the licensing of weakly referential genitive-marked internal arguments as well as *od strane*('by')-PPs and instrumental NPs, which otherwise appear in the context of VoiceP. On the other hand, the account being proposed here accounts for the licensing of these items by assuming that VoiceP is, indeed, present with RNs as well, while also explaining why RNs are incompatible with phrases measuring the event run time. On the present account, the incompatibility of RNs with these phrases as well as the fact that they license only weakly referential expressions of event participants stem from the fact that they do not instantiate the event itself.

3.3. -*ost* nominals

So far, we have seen that CENs show all signs of projecting full VoiceP structure (they allow *od strane* ('by')-phrases and instrumental NPs while banning *od*('from')-PPs. RNs ban *od*('from')-PPs pretty much across the board while accepting weakly or non-referential *od strane*('by')-PPs and instrumental NPs. -*ost* nominals do not allow genitive-marked internal arguments (18). The experiencer is expressed by means of a possessive adjective (19), which is never interpreted as an agent/cause. Also, *od strane*('by')-PPs are ungrammatical (20).

(18)*očaranost Milana
amazement Milang.gen
"Milan's amazement"[11]
(19) Milanova očaranost
Milan's amazement
(20)*Milanova zabrinutost od strane Ane.
Milan's worriedness from side Ana.gen

Concerning the licensing of instrumental NPs and *od*('from')-PPs, the data from –*ost* nominals exhibit quite complex behavior (21).

(21)a. Ivanova očaranost bratovim postupkom/??od bratovog postupka
Ivan's amazement brother.inst act.inst/from brother's act.gen
b. Ivanova uznemirenost ??filmom/?od filma
Ivan's amazement movie.inst/from movie.gen

[11] One reviewer points out that post-nominal genitives of simple proper names are generally disfavored and the use of a possessive adjective is preferred as pointed out by one reviewer with reference to examples such as (i), and this holds for all nouns that allow possessives, not just deverbal ones.
(i) a. Očaranost Milana *(Mladenovića)
amazement Milan.gen Mladenović.gen
"Milan (Mladenović)'s amazement"
b. Milanova očaranost
Milan's amazement
I agree with the reviewer, however, this restriction applies only to possessive uses because if the postnominal genitive NP is clearly an argument, a simple proper name can also be used (ii)
(ii) Jovanovo maltretiranje Milana j e svima bilo degutantno
Jovan's mistreatment Milan.gen AUX everyone.dat was unpleasant
"John's mistreatment of Milan was unpleasant to everyone"
Therefore, while the restriction invoked by the reviewer might explain the ungrammaticality of (18) under the possessive reading, it cannot account for the ungrammaticality of this structure under the reading where the NP, *Milana* ('Milan.gen'), is the internal argument of the head noun.

c. Ivanova iznerviranost bratovim postupkom/?od bratovog postupka/*bratom
Ivan's annoyance brother's act.inst /from brother's act.gen/ brother.inst[12]

Some *–ost* nominals allow both *od*('from')-PPs and instrumental NPs (21a). Others allow only *od*('from')-PPs (21b) and the third class allows only instrumental NPs (21c). I will assume that those *–ost* nominals that allow both *od*('from')-PPs and instrumental NPs are simply borderline cases of two distinct categories of these nominal (those that allow only *od*('from')-PPs and those that allow only instrumental NPs). What this means is that the same morphological shape instantiates two different structures, one with VoiceP and the other without it, and indeed, I would suggest that it is possible to talk about different semantic interpretations of these nominalizations depending on the choice of the instrumental NP or od('from')-PP. For instance, in (21c), the choice of instrumental NP over the *od*('from')-PP triggers an interpretation whereby brother's behavior was the subject matter (in the sense of Pesetsky 1994) of Ivan's emotional state of annoyance whereas the choice of the *od*('from')-PP simply means that that Ivan's emotional state was caused by his brother's behavior[13].

In case of those *–ost* nominals that allow *od*('from')-PPs and reject instrumental NPs (21b), there is no reason to postulate the presence of the Voice layer. However, we saw that some *–ost* nominals do allow instrumental NPs (21c) and reject *od*('from')-PPs. Also, again, instrumental NPs when allowed, seem to require weaker reference (21c). To account for these data, in line with the previous discussion, we need to assume at least a potential presence of the Voice layer with these nominals. Further, following the argument in the previous section, we might expect that it should be possible to find sentences containing *–ost* nominals with *od strane*('by')-PPs when the NP complements of this PP has weak reference. (22), found online, shows that we do, in fact, find examples of such constructions.

(22)Osetite iznerviranost na partnera, povređenost od strane prijateljice, strah, krivicu[14]
feel.2.pl.pres annoyance at partner, insultedness from side firend.gen, fear, guilt
"You feel annoyance at your partner, insult from a friend, fear, guilt"

In light of these data, I propose to treat those *–ost* nominals that allow expressions of event participants with weak reference as projecting full VoiceP structure without event instantiation (Gehrke 2013, Alexiadou et al. 2014). Those *–ost* PPs that do not allow instrumental PPs at all and allow *od*('from')-PPs instead, do not project VoiceP.

The explanation for this division of *–ost* nominals into those that project VoicePs and those that do not can be sought in terms of the differences in the deep semantics of causation in the underlying verbs. I would propose that verbs whose nominalizations do not allow instrumental PPs do not project voice because their meanings involve the component of internal causation (Levin & Rappaport Hovav 1995), which makes it possible to interpret the eventualities they denote as arising without external causation. Eventualities that are conceptualized as being externally caused require the component of the external cause to be present in the extended VP structure in order to be interpreted.

[12] There is a significant degree of interspeaker variation when it comes to the grammaticality judgments in these examples, but the establishment of a more reliable empirical picture in this regard will have to be left for further research.

[13] Pesetsky (1994) distinguishes between the thematic role of cause and the thematic role of subject matter on the basis of the following English examples:
(i) The news worried Peter
(ii) Peter worried about the news
According to Pesetsky (1994), in (i), the news is the cause of Peter's worry while in (ii), it is the subject matter of his emotional state. The different labels for these two thematic roles are meaningful because the two sentences seem to have different truth conditions. Namely, (ii) is true only if Peter's worry is related to the news itself, while (i) is true even if Peter started to worry about something else upon hearing the news. For instance, (ii) would be applicable in a context where Peter is a news producer and he is concerned about how to present a particular piece of news. In contrast, in (i), Peter might start worrying about his personal schedule upon hearing the news that the flight he had booked has been canceled.

[14] Link: https://d.facebook.com/beleskesapsihoterapije/photos/a.1686121661637809/1920641264852513/?type=3&__tn__=EHH-R

Again, the restrictions on the kinds of event modifiers that can be expressed with externally caused eventualities under nominalization in the presence of full VoiceP structure are dictated by whether or not the event has been instantiated or not (Gehrke 2013, Alexiadou et al. 2014).

4. CONCLUSION

In conclusion, this paper addressed the distribution of different expressions denoting event participants with psych verb nominalizations in Serbian. Empirically, it was observed that CENs allow genitive marked internal and external arguments as well as *od strane* ('by')-PPs and instrumental NPs while disallowing *od*('from')-PPs. RNs allow all of these but only if they do not have strong reference. *–ost* nominals are quite like RNs except that there are those *–ost* nominals that allow *od*('from')-PPs while disallowing instrumental NPs. The way this distribution of the expressions of event participants was accounted for was by assuming the presence of full VoiceP structure when instrumental NPs, *od strane*('by')-PPs and genitive marked external arguments are licit and *od*('from')-PPs are illicit. The effect of the incompatibility of expressions with strong reference with RNs and –ost nominals was accounted for by assuming that unlike CENs they do not instantiate the underlying event semantics (cf. Gehrke 2013, Alexiadou et al. 2014). The difference between those *–ost* nominals that license instrumental NPs and those that allow *od*('from')-PPs was handled by assuming that extended VP structure, which licenses instrumetnal NPs, is projected with externally-caused eventualities while it need not be projected with internally caused ones (Levin & Rappaport Hovav 1995).

These conclusions go against Bašić's (2010) proposal that RNs are root derived whereas CENs have more complex verbal structure, which left the presence of genitive-marked internal arguments with some RNs unexplained. In fact, she explained these cases away by assuming that genitive case is not structural in these instances. However, the proposal outlined here provides an explanation for the presence of genitive-marked internal arguments in those cases as well as its absence in others following Gehrke (2013). Moreover, the argument that all nominalizations have richer verbal structure in Serbian challenges an analysis of the data in Simonović and Arsenijević (2014) in standard DM terms by assuming the root derivation with semantically and prosodically idiosyncratic nominalizations and the verb derivation with compositional and prosodically predictable ones. How exactly the facts from semantic and prosodic (ir)regularities and the licensing of different event participants are to be reconciled will be left for further research.

References

Alexiadou, A., Anagnostopoulou, E., Schafer, F. (2009). PP licensing in nominalizations. In: *Proceedings of NELS 38* (A. Schardl, M. Walkow, and M. Aburrahman, eds.). Amherst, MA: GLSA, 39–52.

Alexiadou, A., Anagnostopoulou, E. (2009). Agent, causer and instrument PPs in Greek: implications for verbal structure. *MIT Working Papers in Linguistics* 57, 1-16.

Alexiadou, A., Gehrke, B., Schäfer, F. (2014). The argument structure of adjectival participles revisited. *Lingua*, 149, 118-138.

Aronoff, M. (1976). *Word formation in generative grammar*. Cambridge: Linguistic Inquiry Monographs Cambridge.

Bašić, M. (2010). On the morphological make-up of nominalizations in Serbian. In: *The Syntax of Nominalizations across Languages and Frameworks* (A. Alexiadou, M. Rathert, eds.). Berlin/New York: De Gruyter Mouton, 39-66.

Barker, C (1995): *Possessive Descriptions*. Stanford: CSLI Publications

Carlson, G. N. (1977). *Reference to kinds in English* (Doctoral dissertation, University of Massachusetts).

Chierchia, G. (2004). A semantics for unaccusatives and its syntactic consequences. In: *The unaccusativity puzzle: explorations of the syntax-lexicon interface* (A. Alexiadou, E. Anagnostopoulou, M. Everaert eds.). Oxford: Oxford University Press, 22–59.

Chomsky, N. (1970). Remarks on Nominalization.In: *Readings in English Transformational Grammar* (R. Jacobs, P. Rosenbaum, eds.). Waltham: Ginn, 184-221.
Dowty, D. (1991). Thematic proto-roles and argument selection. *Language*, 67(3), 547-619.
Gehrke, B. (2013). Still puzzled by adjectival passives. In: *Syntax and its limits* (R. Folli, C. Sevdali, R. Truswell eds.). Oxford: OUP, 175-191.
Grimshaw, J. (1990). *Argument structure*. the MIT Press.
Halle, M., Marantz, A. (1993). Distributed Morphology and the Pieces of Inflection. In: *The View from Building 20: Essays in Linguistics in Honor of Sylvain Bromberger* (K. Hale, J. Keyser eds.). Cambridge: MIT Press, 111-176.
Harley, H. (2013). External arguments and the Mirror Principle: On the distinctness of Voice and v. *Lingua*, 125, 34-57.
Kratzer, A. (1996). Severing the external argument from its verb. In: *Phrase structure and the lexicon* (J. Rooryck , L. Zaring). Dordrecht: Springer, 109-137.
Kratzer, A. (2000). Building statives. In: *Proceedings of the 26th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society* (A. Simpson, ed.). Berkeley: Berkeley Linguistics Society, 385-399.
Levin, B., Rappaport Hovav, M. R. (1995). *Unaccusativity: At the syntax-lexical semantics interface*. Cambridge: MIT press.
Marantz, A. (1997). No escape from syntax: Don't try morphological analysis in the privacy of your own lexicon. *University of Pennsylvania working papers in linguistics*, 4(2), 201-225.
Marantz, A. (2001). *Words*. WCCFL XX Handout, USC.
Marvin, T. (2002). *Topics in the stress and syntax of words* (Doctoral dissertation, Massachusetts Institute of Technology).
Pereltsvaig, A. (2018). Eventive nominalizations in Russian and the DP/NP debate. *Linguistic Inquiry*, 49(4), 876-885.
Pesetsky, D. M. (1994). *Zero syntax: Experiencers and cascades*. MIT press.
Ramchand, G. C. (2008). *Verb meaning and the lexicon: A first phase syntax*. Cambridge: Cambridge University Press.
Rapp, I., 1997. *Partizipien und semantische Struktur: Zu passivischen Konstruktionen mit dem 3. Status.* Tübingen: Stauffenburg.
Simonović, M., Arsenijević, B. (2014). Regular and honorary membership: On two kinds of deverbal nouns in Serbo-Croatian. *Lingue e linguaggio*, 13(2), 185-210.
Šipka, D. (2016). *Srpski gramatički rečnik*. Novi Sad: Prometej.
Wolff, P. (2003). Direct causation in the linguistic coding and individuation of causal events. *Cognition*, 88(1), 1-48.

NIVOI GLAGOLSKE STRUCTURE U NOMINALIZACIJAMA PSIHOLOŠKIH GLAGOLA

Rezime

Tema rada je distribucija imeničkih i predloških sintagmi koje izražavaju učesnike u događaju sa nominalizacijama psiholoških glagola u srpskom jeziku. Pretpostavka je da distribucija ovih elemenata korelira sa prisustvom ili odsustvom različitih nivoa glagolske strukture u nominalizovanom obliku (cf. Kratzer 1996). Iznosi se tvrdnja da je puna VoiceP struktura prisutna kod svih nominalizacija koje dozvoljavaju imeničke sintagme u instrumentalu (1 i 2) i predloške sintagme sa *od strane*, koje izražavaju agensa (3), a odbijaju predloške sintagme sa predlogom *od* (4).

(1) Ivanovo plašenje dece babarogom.
(2) Ivanova zbunjenost zadatkom
(3) Uznemiravanje zaposlenih od strane šefa je postalo nepodnošljivo
(4) *Ivanovo plašenje dece od babaroge

Imeničke sintagme u instrumentalu i predloške sintagme sa *od strane* su kompatibilne sa nominalizacijama koje izražavaju rezultat i nominalizacijama sa sufiksom *–ost* samo ako nemaju konkretno identifikovanog referenta (5).

(5) Osetite iznerviranost na partnera, povređenost od strane prijateljice, strah, krivicu

Ovaj efekat je objašnjen nedostatkom semantičke konkretizacije događaja (događaj je u domenu denotacije a ne u domenu referencije). Na taj način, on se povezuje sa analizom koju je predložila Gehrke (2013) za efekat kompatibilnosti nereferišućih ili slabo referišućih predloških sintagmi koje uvode agensa sa pridevskim participima u nemačkom jeziku. Prema njenoj analizi pridevski participi u nemačkom jeziku ne premeštaju događaj iz domena denotacije u domen referencije i zbog toga se mogu modifikovati samo nereferišućim predloškim sintagmama. U konkretnom slučaju srpskih nominalizacija sa sufiksom *–ost* i nominalizacija koje izražavaju rezultat, tvrdi se da one imaju isti efekat kao nemački participi odnosno ne premeštaju događaj iz domena denotacije u domen referencije i zbog toga se teško modifikuju referišućim predloškim sintagmama. Takođe je primećeno da se neke nominalizacije sa sufiksom *–ost* ne mogu kombinovati sa imeničkim sintagmama u instrumentalu ali dozvoljavaju predloške sintagme sa predlogom *od*. Ovaj efekat je objašnjen pretpostavkom da ove nominalizacije ne uključuju VoiceP jer označavaju unutrašnje uzrokovane situacije (Levin & Rappaport Hovav 1995).

Ključne reči: psihološki glagoli, nominalizacije, kompatibilnost sa predloškim sintagmama, struktura argumenata, srpski jezik.

Predrag Kovačević
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu,
Republika Srbija
pedjakovacevic90@gmail.com

UDK 811.131.1'367

Tijana Kukić

KATAFORA I UPOTREBA ČLANA U ITALIJANSKOM JEZIKU

Katafora predstavlja upućivanje na deo teksta koji sledi. Katafora je tesno povezana sa pragmatičkim aspektom teksta ili komunikativne situacije. Za razliku od anafore, katafora ne mora da učini poznatom imeničku sintagmu. U našem radu pokazaćemo da katafora ne uvodi uvek određeni član u italijanskom jeziku, već da na odabir između određenog i neodređenog člana prevashodno utiču zajednička znanja sagovornika, dakle znanja koja govornik i sagovornik (ne) dele. Katafora može da se javi u raznim vrstama zavisnih rečenica. Proučićemo javljanje određenog ili neodređenog člana u relativnim (restriktivnim i nerestriktivnim), rascepljenim i egzistencijalnim rečenicama kao i u levoj dizlokaciji (izmeštanje objekta na početak rečenice).
Pokazaćemo da na odabir člana prevashodno utiču pragmatički parametri, odnosno da odabir člana zavisi od konteksta i namera govornika kao i od zajedničkog znanja govornika i sagovornika.

Ključne reči: katafora, član, italijanski jezik, pragmatika, sintaksa

1. POJAM KATAFORE

Katafora predstavlja upućivanje na deo teksta koji sledi.

Katafora je u tesnoj vezi s komunikativnim karakterom iskaza, odnosno s informativnim težištem iskaza. Katafora utiče na red reči, na odnos tema-rema, na pojavu topikalizacije i leve dizlokacije, potom na razne vrste rečenica s kataforičkim svojstvom.

Katafora predstavlja „upućivanje jedne jezičke jedinice na neku drugu koja sledi. Na primer: *Rekao sam ovo/sledeće*..., gde se *ovo* i *sledeće* mora specifikovati u kontekstu koji dolazi. Iskaz *Evo pregleda najnovijih vesti* ilustruje kataforičku funkciju reči „evo“ (Crystal 1985: 159). „Kataforičke reči obično kontrastiraju anaforičkim rečima (koje upućuju na prethodno rečeno), a ponekad egzoforičnim rečima (koje upućuju neposredno na vanjezičku situaciju).“ (Crystal 1985: 159). Korpus u okviru kog ćemo analizirati ovu pojavu sastoji se od savremenih dela italijanske književnosti pripremljenih u vidu biteksta[1] njihovih prevoda na srpski jezik, i to su narednih deset dela: Umberto Eco, *Il cimitero di Praga,* Umberto Eco, *Il pendolo di Foucault*, Umberto Eco, *Numero zero*, Susanna Tamaro, *Va' dove ti porta il cuore,* Marcello Simoni, *La biblioteca perduta dell'alchimista,* Niccolò Ammaniti, *Io e te,* Italo Calvino, *I racconti*, Dino Buzzati, *La boutique del mistero*, Italo Calvino, *Sotto il sole giaguaro*, *Alessandro Baricco, Novecento*[2].

2. KATAFORA I NAČINI NJENOG ISKAZIVANJA U ITALIJANSKOM JEZIKU

Katafora, kao što smo već objasnili u poglavlju 1, upućuje na deo koji sledi u istom tekstu (za razliku od anafore, koja upućuje na neki prethodni deo teksta). Na narednim stranama ćemo istražiti kako se ponaša član u italijanskom jeziku kada je reč o katafori i koje konstrukcije u italijanskom jeziku imaju kataforičko svojstvo.

[1] Svaki roman ili pripovetka organizovan je u okviru jednog dokumenta, takozvanog biteksta, u okviru kog je originalni tekst spojen sa tekstom prevoda tog dela. Budući da su tekstovi dati uporedo, olakšan je proces praćenja prevodnih ekvivalenata.

[2] Prilikom navođenja primera iz ovih dela koristili smo skraćenice kako ne bi opteretili tekst: Bibl = *La biblioteca perduta dell'alchimista*, Bout = *La boutique del mistero*, Cim = *Il cimitero di Praga*, Io = *Io e te*, Num = *Numero zero*, Sott = *Sotto il sole giaguaro*, Va' = *Va' dove ti porta il cuore*, 900 = *Novecento*, Pen = *Il pendolo di Foucault*, Racc = *I racconti*.

2.1. Katafora i određeni član

Kataforička identifikacija referenta zasniva se na precizacijama koje prate imenski izraz; one su zapravo modifikatori, poput relativnih rečenica ili predloških konstrukcija. Međutim, određenost referenta uvek zavisi od zajedničkog znanja sagovornika. (Renzi 1988: 385). Up. primere:

[1a] *Sai che è chiuso il bar che è all'angolo di via Cavour?*
[1b] *Znaš li da je zatvoren bar koji je na uglu ulice Kavur?*[3]

[2a] *Sai che l'inquilino di Carlo non paga l'affitto?*
[2b] *Znaš li da Karlov stanar ne plaća stanarinu?*

Modifikatori *di Carlo*, i *che è all'angolo* predstavljaju strategije koje treba da pomognu sagovorniku da u svom sećanju pronađe referenta koji mu je već poznat, ali zahvaljujući ovim uputstvima on treba da ga izdvoji na nedvosmislen način. Katafora može da se javi i uz određeni i neodređeni član, za razliku od anafore (odnosno anaforskog izraza), i može da implicira i određenu i neodređenu referencijalnost.

Za razliku od anafore, katafora ne mora da učini poznatom imeničku sintagmu. Ukoliko bismo upotrebili neodređeni član, onda bi značilo da sagovornici ne dele zajednička znanja i da je pojam koji se uvodi nov i nepoznat za sagovornika:

[3a] *Sai che è stato chiuso un bar all'angolo di via Cavour?*
[3b] *Znaš li da je zatvoren jedan bar koji je na uglu ulice Kavur?*

[4a] *Sai che un inquilino di Carlo non paga l'affitto?*
[4b] *Znaš li da jedan Karlov stanar ne plaća stanarinu?*

Međutim, u primeru:

[5a] *Sai che il signore/*un signore che abbiamo visto ieri è proprio il padre di Anna?*
[5b] *Znaš li da je onaj gospodin/ *neki gospodin koga smo videli juče upravo Anin otac?*

vidimo obaveznu upotrebu određenog člana jer se referent odnosi na zajednička znanja sagovornika. Dakle, pragmatički parametar – zajednička znanja govornika i sagovornika – utiču na odabir određenog ili neodređenog člana.

Renzi, kroz naredne primere, ukazuje na važnost kataforičke upotrebe člana. (Renzi 1976: 11):

[6a] *Il leone che ho cacciato via...*
[6b] *Lav koga sam oterao..*

[7a] *Il leone dello zoo accanto...*
[7b] *Lav iz susednog zoo vrta...*

U prvom slučaju [6a] imamo relativnu rečenicu, u drugom modifikator u vidu predloške konstrukcije [7a]. Ovoj vrsti identifikacije referenta kojom je iskristalisano da je u prvom slučaju reč o lavu

[3] Prevode italijanskih primera na srpski u celom radu uradila je autorka ovog rada.

koji je oteran, a ne o nekom drugom lavu, a u drugom slučaju da je reč o lavu koji se nalazi u susednom zoo vrtu a ne o nekom drugom, Renzi pripisuje kataforičku funkciju (*uso cataforico*). (Renzi 1976: 11).

3. RAZNE VRSTE REČENICA SA KATAFORIČKIM SVOJSTVOM

Katafora može da se javi u raznim vrstama zavisnih rečenica. Upravo te zavisne rečenice omogućavaju odabir određenog člana, ali i sama komunikativna situacija. I relativne, rascepljene i egistencijalne rečenice mogu se upotrebiti sa određenim članom, a takav odabir zavisiće od konteksta i namera govornika. Takođe, i sama komunikativna perspektiva rečenice može da uvede kataforu i određeni imenski izraz u vidu leve dizlokacije, u kojoj se objekat izmešta na početak rečenice.

3.1. Relativna rečenica

Relativne rečenice sagledaćemo u okviru dve podele: na restriktivne i na nerestriktivne rečenice.

Restriktivne relativne rečenice su one kojima „se ograničava značenje imenice na koju se odnose [...] ovakve rečenice bliže određuju imenicu a istovremeno je i dopunjuju. Bez njih bi imenica, a samim tim i rečenica u kojoj se ona javi, bila nepotpuna, ponekad čak i besmislena.“ (Mrazović & Vukadinović 2009: 628). Up. sledeće primere:

[1a] *Prendo l'autobus che sta arrivando.* (Dardano & Trifone 1997: 423).

[1b] *Idem autobusom koji upravo stiže.*

[2] *Jedini čovek na svetu koji nam sada može pomoći otišao je u inostranstvo.*

[3] *Naša zemlja je uvek imala ljude koji su znali da se bore za istinu.*

[4] *Najslađi je hleb koji sam zaradiš.* (Mrazović & Vukadinović 2009: 628).

Restriktivne relativne rečenice nikad se ne odvajaju zarezom od svoje upravne reči (imenice), za razliku od nerestriktivnih, koje su dodatnog karaktera (Mrazović & Vukadinović 2009: 629). Nerestriktivne relativne rečenice: „ne dopunjuju i ne ograničavaju značenje imenice, već uvek donose neku novu informaciju. One za razliku od restriktivnih nisu podređene imenici, već predstavljaju neku tvrdnju koja se nalazi van sadržaja upravne rečenice“. (Mrazović & Vukadinović 2009: 629). Up. sledeće primere:

[1a] *Prendo sempre l'autobus, che è il mezzo di trasporto più economico* (Dardano & Trifone 1997: 423).

[1b] *Uvek koristim autobus, koje je najpovoljnije prevozno sredstvo.*

[2] *Gustoća naseljenosti, koja je najveća u Monaku, izračunava se se jednostavnom formulom.* (Mrazović & Vukadinović 2009: 629).

3.1.1. Relativne restriktivne rečenice

U relativnim restriktivnim rečenicama informativno težište rečenice stavlja se na novu informaciju koja se izmešta na početak. Iako je predmetna informacija nova i nepoznata, uz nju stoji određeni član: njegova upotreba je opravdana zbog kataforičnosti jezičke strukture. Na početku uveden, određeni imenski izraz, objašnjava se putem potonje relativne restriktivne rečenice koja u sebi nosi informacije vezane za taj imenski izraz i time ga čini poznatim i određenim. Prilikom upotrebe određenog člana uz ovu vrstu rečenica postoji s jedne strane sintaksička podloga odabira člana, s druge strane ključna je komunikativna perspektiva koju govornik bira, što proizvodi i pragmatičku dimenziju iskaza.

Klajn (2005: 243) ukazuje, kada je reč o srpskom jeziku, da relativne rečenice dolaze gotovo uvek posle antecedenta koji može biti imenica, zamenica ili imenička sintagma.

Mi smo u našem radu analizirali rečenice kod kojih je antecedent imenica sa određenim članom u jednini ili množini, kada je reč o italijanskom jeziku:

[1a] Partito ad esplorare il regno di mio padre, di giorno in giorno vado allontandomi dalla città e le notizie che mi giungono si fanno sempre più rare. (Bout, 1/155).

[1b] Pošto sam krenuo da istražujem kraljevstvo svoga oca, iz dana u dan sve više se udaljavam od grada, a vesti koje mi stižu postaju sve ređe.

[2a] Le lacrime che non escono si depositano sul cuore, con il tempo lo incrostano e lo paralizzano come il calcare incrosta e paralizza gli ingranaggi della lavatrice. (Va', 8/114).

[2b] Neisplakane suze se taložе na našem srcu i vremenom oko njega naprave koru i parališu ga, kao što nataloženi kamenac parališe zupčanike u veš mašini.

[3a] Tutt'a un tratto mi ero resa conto che la luce di cui avevo brillato negli ultimi anni non veniva dal mio interno, era soltanto riflessa. La felicità, l'amore per la vita che avevo provato in realtà non mi appartenevano veramente, avevo soltanto funzionato come uno specchio. Ernesto emanava luce e io la riflettevo. (Va', 96/114).

[3b] U trenutku sam shvatila da ona svetlost kojom sam blistala poslednjih godina nije dolazila od mene, bio je to samo odblesak. Sreća i ljubav prema životu koju sam osećala, u stvari mi nisu zaista pripadali; funkcionisala sam, u stvari, kao ogledalo. Ernesto je isijavao svetlost, ja sam bila samo odblesak.

[4a] Il romanzo che Amedeo leggeva era a quel punto in cui i più grossi segreti dei personaggi e dell'ambiente sono svelati, e ci si muove in un mondo familiare, e si è raggiunta una specie di parità, di confidenza tra l'autore ed il lettore, e si va avanti insieme, e non si smetterebbe mai. (Racc, 42/198).

[4b] Amedeo je u romanu došao do mesta kada se otkrivaju najveće tajne likova i sredine, kada se čitalac oseća kao u svojoj kući, i kada se stvori neka vrsta ravnopravnosti i poverenja između pisca i čitaoca, kada se ide skupa napred, sa željom da se drugovanje ne prekine.

Primećujemo da se italijanski i srpski jezik poklapaju kada je reč o kataforičkoj upotrebi relativnih restriktivnih rečenica, i da su imenski izrazi unapred određeni, a potom sledi relativna rečenica koja opravdava unapred iskazanu određenost. Imenski izrazi u italijanskom jeziku su uvedeni određenim članom, dok su u srpskom imenski izrazi uglavnom ogoljeni, osim u primeru [3b], kada je određeni član u imenskom izrazu *la luce* preveden kao *ona svetlost*, dakle upotrebom pokaznog determinativa „onaj". Zanimljiv je prevod rečenice [2a] *Le lacrime che non escono si depositano sul cuore*: [2b] *Neisplakane suze se taložе na našem srcu* umesto doslovne verzije: *Suze koje ne izađu/koje se ne isplaču...* jer se prevodilac opredelio da upotrebi pridev *neisplakane* koji zamenjuje celu italijansku relativnu rečenicu (*Le lacrime che non escono*).

3.1.2. Relativne nerestriktivne rečenice

Kao što smo već napomenuli u potpoglavlju 3.1 relativne nerestriktivne rečenice donose neku novu informaciju, koja je dodatnog karaktera, zahvaljujući kojoj saznajemo nešto više o imenici na koju se odnosi ovakva vrsta relativne rečenice.

„Izostavljanjem relativne rečenice sadržaj prethodne rečenice se nimalo ne menja, niti je u bilo čemu okrnjen. Sem toga, informacija koja se daje ovom relativnom rečenicom je od sekundarnog značaja.“ (Mrazović 2009: 629).

Relativne nerestriktivne rečenice pružaju nam novu, dodatnu informaciju o antecedentu koji uvek sadrži određeni član: tako je u primerima [1a], *la pianura del sud* („južnu dolinu“) i [4a], *la contessa Nunziante* („grofici Nuncijante“), a ukoliko takve rečenice sadrže lična imena, obično nemaju član. Takav je slučaj s primerom [2a], *Ignazio, che aveva previsto una simile evenienza* („Injacio je bio predvideo tako nešto“):

[1a] Il ragazzo guardò giù in fondo la pianura del sud, che si perdeva nell'infinito, tagliata in due dalla strada. (Bout, 17/155).

[1b] Dečak je pogledao dole južnu dolinu, koja se gubila u beskraj**,** a drum ju je napola presecao.

[2a] Ignazio, che aveva previsto una simile evenienza, fece cenno ai compagni di stare calmi, poi alzò le mani e scese dal carro. (Bibl, 4/271).

[2b] Injacio je bio predvideo tako nešto, te je pokazao saputnicima da ostanu mirni, a onda podigao ruke i sišao s kola.

[3a] Per nulla intimidito, Ignazio si rivolse al soldato irsuto, che a dispetto delle sembianze, aveva l'aria di essere il più ragionevole. (Bibl, 5/271).

[3b] Nimalo zaplašen, Injacio se obrati kosmatom vojniku, koji je uprkos pojavi, delovao najrazboritije.

[4a] Tutta quella roba apparteneva alla precedente proprietaria del nostro appartamento, la contessa Nunziante, che era morta senza parenti. (Io, 26/66).

[4b] Sve ove stvari pripadale su prethodnoj vlasnici našeg stana, grofici Nuncijante, koja je umrla, a nije više imala rođaka.

Kroz ove primere vidimo da imenski izraz koji uvodi relativne nerestriktivne rečenice sadrži određeni član, dok su srpski ekvivalenti ovog izraza ogoljene imenice.

3.2. Rascepljena rečenica

Rascepljena rečenica (*frase scissa*) je markirana struktura koju formira glagol *essere* (*biti*) i odnosna rečenica (primer [1a]) ili struktura *a* + infinitiv (primer [2a]):

[1a] *È stato Giovanni che ha scritto la lettera.*
[2a] *È stato Giovanni a scrivere la lettera.*
[1b/2b] *Đovani je bio taj koji je napisao pismo*. (Dardano 2005: 285)

Ovon sintaksičkom strukturom ističe se neki element rečenice. Odgovarajuća nemarkirana rečenica glasila bi: *Giovanni ha scritto la lettera*/*Đovani je napisao pismo* (Dardano 2005: 285).

U italijanskom jeziku u okviru imenskog izraza u jednini ili množini koji prethodi rascepljenoj rečenici prisutan je određeni član; srpski ekvivalenti su ogoljene imenice ili imenice s pridevom, ukoliko i u originalnom tekstu uz imenicu stoji pridev. Up:

[3a] È lui l'inventore della cura che qui si pratica, lui il progettista dell'intero impianto. (Bout, 38/155).

[3b] On je pronašao lečenje koje se ovde primenjuje, on je projektovao celu zgradu.

[4a] "Ciò che devo trovare non è il profumo adatto a una donna che conosco! È la donna quella che cerco: una donna di cui non conosco che il profumo!" (Sott, 2/49).

[4b] "Ono što treba da pronađem nije parfem koji odgovara žefni koju poznajem! Ja tražim ženu, ženu čiji mi je samo parfem poznat!"

[5a] Non erano i Cavalieri dell'Apocalisse a mettere a ferro e fuoco la sua terra, a fomentare la paura dell'eresia, a dare voce ai falsi profeti. (Bibl, 1/271).

[5b] Nisu Jahači apokalipse ognjem i mačem spalili njenu zemlju, izazivali strah od jeresi, podstakli lažne proroke.

[6a] All'università (allora, ma credo ancor oggi) le cose vanno all'opposto del mondo normale, non sono i figli che odiano i padri ma i padri che odiano i figli. (Num, 5/119).

[6b] Na univerzitetu (tada, a verujem i danas) sve je obrnuto u odnosu na običan život: nisu sinovi ti koji mrze očeve, već očevi mrze sinove.

U primeru [6a] imamo rečenicu *non sono i figli che odiano i padri ma i padri che odiano i figli,* ona je prevedena uz pomoć pokaznog determinativa „taj": *nisu sinovi ti koji mrze očeve, već očevi mrze sinove*: takav prevodilački izbor uslovljen je postojanjem podrazumevanog a neiskazanog determinatora *quello*: *non sono i figli quelli che odiano i padri...*

U srpskom jeziku markiranost ovakvih rečenica može se naglasiti i intonacijom: [3b] *On je pronašao lečenje koje se ovde primenjuje, on je projektovao celu zgradu*; [4b] *Ja tražim ženu, ženu čiji mi je samo parfem poznat!* U iskazima [3b] i [4b] posebno su naglašene zamenice: „on", „ja", kao i imenica „ženu".

3.3. Egzistencijalne rečenice s određenom referencijalnošću

Egzistencijalnim rečenicama nazivaju se rečenice „kojima se iskazuje (ne)postojanje nekog pojma". (Stanojčić & Popović 1994: 242). U srpskom jeziku javlja se često glagol „biti" u obliku krnjeg perfekta sa (gramatičkim) subjektom koji se nalazi iza glagola. U srpskom jeziku mogu se javiti takozvane bezlične egzistencijalne rečenice u kojima se upotrebljava glagol „imati" kada treba iskazati prezent, a kada treba upotrebiti neko drugo vreme, upotrebljava se glagol „biti". Logički subjekat[4], koji upućuje na pojam o čijoj egzistenciji je reč, je u genitivu (Stanojčić & Popović 1994: 242):

[1] *Danas ima/nema nastave.*

[2] *Sutra (ne)će biti nastave.*

[3] *Juče (ni)je bilo nastave.* (Stanojčić & Popović 1994: 242).

U italijanskom jeziku egzistencijalne rečenice uvode se lokativnim klitikom *ci* i oblicima glagola *essere*: *c'è* i *ci sono* („postoji, ima, nalazi se"). Za razliku od srpske ekvivalentne strukture, u italijanskom jeziku posle strukture *ci* + *essere* (a u nekim slučajevima, pre: up. *Dio c'è* – „Ima Boga", „Bog

[4] „Logički (semantički) subjekat je imenička jedinica u zavisnom padežu (dativu, akuzativu ili genitivu) kojom se imenuje pojam o kome se govori u rečenici." (Stanojčić & Popović, 1994: 242).

postoji“) stoji gramatički a ne logički subjekat (što ima za posledicu ne samo slaganje predikata u broju već i u rodu: *C’è stato un incidente* (m.r.) / *C’è stata una disgrazia* (ž.r.), „Dogodila se nesreća“).

Prema Crystalovoj definiciji egzistencijalne rečenice odnose se na „vrstu strukture s glagolom *imati*[5] u trećem licu jednine kada se njime označava pojam postojanja“ (Crystal 1985: 80-81). U italijanskom su ekvivalentne konstrukcije *c’è/ci sono* (*ima, postoji/ima, postoje*). Pored ovih oblika može se upotrebiti glagol „postojati“, kako ističe Kristal (Crystal 1985: 81).

Lyons konstrukciju u engleskom *there is/there are* (*c’è/ci sono; ima, postoji/ima, postoje*) naziva „centralnom“ egzistencijalnom konstrukcijom (*There is a fly on the wall*, „Na zidu se nalazi muva“)[6]. Nakon ove konstrukcije obično dolazi neodređena imenička sintagma.

Smatramo da se upotreba određenog ili neodređenog člana u ovim rečenicama može svesti na pragmatički princip, odnosno, na pojam zajedničkog znanja. Ukoliko sagovornici dele znanja o nekom pojmu ili ukoliko govornik smatra da sagovornik može lako da identifikuje određeni referent, onda će se upotrebiti određeni član. S druge strane, ukoliko sagovornik ne zna o kom referentu je reč, upotrebiće se neodređeni član. Up. sledeće primere:

[4a] Dopo un giorno di viaggio in treno, Giuseppe Corte arrivò, una mattina di marzo, alla città dove c’era la famosa casa di cura. (Bout, 24/155).

[4b] Posle jednog dana putovanja vozom, Đuzepe Korte stigao je, jednog martovskog jutra, u grad u kojem se nalazilo čuveno lečilište.

[5a] Un giorno gli portarono un giornale su cui c’era la réclame di un uomo con un faccione idiota e dei baffi fini fini, da latin lover, e c’era disegnato un limone grande così e vicino la scritta diceva: Tano Damato il re dei limoni, Tano Damato, limoni da re, e non so quale attestato o premio o cosa... (900, 7/36).

[5b] Jednog dana su mu doneli novine u kojima je bio reklamni oglas sa slikom nekog čoveka s blentavim licem i tanušnim brčićima, u stilu latinskog ljubavnika, i sa crtežom limuna, ovako velikim, a pored je pisalo: Tano Damato kralj limunova, Tano Damato, kraljevski limunovi, i ko će ga znati kakva potvrda ili nagrada ili već šta...

Primećujemo da u italijanskom u imenskom izrazu stoji određeni član, dok su srpski ekvivalenti ogoljeni imenski izrazi. Italijanski oblik *c’era* preveden je glagolom *biti* u primeru [5b] i *nalaziti se* u primeru [4b].

3.4. Leva dizlokacija i red reči

U italijanskom jeziku nemarkirani red reči jeste: subjekat-predikat-objekat. Ukoliko objekat izmestimo na početak rečenice, takvo izmeštanje moramo signalizirati u vidu nenaglašene lične zamenice (*pronome diretto atono*).

Jedna od markiranih konstrukcija u italijanskom jeziku jeste leva dizlokacija kada se objekat izmešta na početak rečenice. Takvo izmeštanje objekta zahteva javljanje nenaglašene lične zamenice (*lo, la, li, le*) u drugom delu rečenice:

[1a] *Giorgio ha comprato un paio di scarpe e un vestito: il vestito l’ha acquistato in un negozio del centro.*

[1b] *Đorđo je kupio par cipela i odelo: odelo je kupio u radnji u centru.*

[5] Glagol “imati” se odnosi na srpski jezik. Crystal navodi primere i na engleskom gde se javlja konstrukcija “there + be.” (Crystal 1985: 80-81).

[6] Milsark (1977,1979) se bavio detaljno konstrukcijama *There is, there are*. Milsark se bavio egzistencijalnim rečenicama kako bi bolje shvatio određenost, on smatra da je ova vrsta rečenica centralna za razumevanje određenosti.

Dizlokacija ne mora da se odnosi samo na objekat, može da se odnosi i na druge indirektne dopune:

[2a] *A Marco (gli) darò una lezione.*
[2b] *Marku ću održati lekciju.*

[3a] *A Milano (ci) vado spesso.*
[3b] *U Milano idem često.*

Ponavljanje objekta u vidu nenaglašene lične zamenice je obavezno kod izmeštanja objekta na početak rečenice; kod indirektnih dopuna je fakultativno, odnosno ponavlja se u kolokvijalnom kontekstu; u višem registru poželjno je izbaciti redundantnost zamenice: *Al mare vado tutti gli anni/Na more idem svake godine* umesto *Al mare ci vado tutti gli anni/Na more tamo idem svake godine*.

Kroz levu dizlokaciju zapravo imamo tematizaciju, odnosno naglašavanje da je određeni konstituent tema rečenice (Dardano & Trifone 1997: 444). Pored leve dizlokacije možemo koristiti i tematsku perifrazu: *i giornali li leggo volentieri* / *novine rado čitam* može se reći i ovako: *riguardo ai giornali, confesso di leggerli volentieri / kada je o novinama reč, priznajem da ih rado čitam*. (Dardano & Trifone 1997: 444).

Prilikom leve dizlokacije svi elementi sintagme se izmeštaju. Rečenica *Ho dimenticato la cartella rossa di Marco/Zaboravio sam crvenu Markovu fasciklu* kada se primeni leva dizlokacija i izmeštanje objekta na početak, izgleda ovako: *La cartella rossa di Marco l'ho dimenticata/Crvenu Markovu fasciklu sam zaboravio.*

Nije moguće parcijalno izmeštanje elemenata sintagme:

[4a] **La cartella l'ho dimenticata, rossa di Marco.* (Dardano & Trifone 1997: 445).
[4b] *Fasciklu zaboravio sam je, crvenu, Markovu*[7].
[5a] **La cartella rossa l'ho dimenticata, di Marco*.
[5b] *Crvenu fasciklu zaboravio sam je, Markovu.*

Ovo je karakteristična konstrukcija za neostandardni italijanski jezik[8]. Mehanizmom leve dizlokacije govornik ističe u prvi plan ono što on smatra relevantnim.

Pošto je leva dizlokacija isticanje teme, poznatog elementa, onda ide pretežno određeni član u italijanskom jeziku. Kako Renzi ističe, može se javiti i neodređeni član, ali samo kada je reč o neodređenoj nespecifičnoj imeničkoj sintagmi poput: *Una fidanzata, la troverebbe Carlo* („Jednu devojku, našao bi je Karlo"). (Renzi 1988: 366). Nepravilno bi bilo reći: **Un ragazzo, l'ha multato il vigile* („Jednog momka, kaznio je saobraćajac")[9]; u ovom slučaju imamo neodređenu specifičnu imeničku sintagmu.

Levu dizlokaciju najpre ćemo naći u razgovornom stilu pisanja: što je formalniji stil pisanja, to će se konstituenti nalaziti na svojim bazičnim pozicijama, prema našem zaključku:

[6a] I tedeschi li ho conosciuti, e ho persino lavorato per loro: il più basso livello di umanità concepibile. (Cim, 5/367).
[6b] Nemce sam upoznao, čak sam i radio za njih: najniži ljudski soj koji se zamisliti može.

[7a] Entrano nelle chiese e rompono le urne dei martiri, le ceneri le disperdono al vento, e dell'urna fanno pitale. (Cim, 60/367).
[7b] Ulaze u crkve i razbijaju urne hrišćanskih mučenika, njihov pepeo rasipaju na vetru, urne koriste kao nokšir.

[7] Konstrukcije u rečenicama [4b] i [5b] su u srpskom jeziku neprihvatljive.
[8] O ovoj konstrukciji vidi Kukić & Barbi (2017: 187-188).
[9] U srpskom jeziku ovakva rečenica funkcioniše.

[8a] "No, dico, la storia la sanno tutti. (Pen, 63/538).

[8b] "Ne, hteo sam da kažem da svi znaju tu priču.

[9a] I primi giorni di lavoro all'Ente li impiegai a mettere in ordine la mia scrivania.

[9b] Prve radne dane iskoristio sam da sredim svoj pisaći sto (Racc, 161/198).

[10a] Naturalmente, per tutto l'anno che viene, il libro lo discuteremo giorno per giorno, lei dovrà metterci lo stile, il pepe, ma le grandi linee le controllo io (Num, 8/119).

[10b] Razume se, tokom cele naredne godine pretresaćemo knjigu iz dana u dan, vi ćete morati da je stilski uobličite, da joj date kolorit, ali kada je reč o glavnim crtama, za to ću biti zadužen ja (prevodilac ne prenosi ovu naglašenost, izmeštenost u levo).

[11a] Questa faccenda la sappiamo solo io e lei. (Num, 11/119).

[11b] Za taj detalj znamo samo vi i ja.

Srpski ekvivalenti uglavnom prate original i red reči koji nameće leva dizlokacija (uz određeni član u italijanskom i ogoljenu imenicu u srpskom). Međutim, u primeru [8a] imamo obrnutu situaciju: *No, dico, la storia la sanno tutti* / *Ne, hteo sam da kažem da svi znaju tu priču.* kada se u prevodu menja redosled reči. U italijanskom imamo levu dizlokaciju, dok u srpskom imamo izmeštanje relevantnog pojma na kraj rečenice gde zapravo treba da se nalazi nova informacija, odnosno rema. Budući da se kroz levu dizlokaciju ističe tema, dakle već poznat element, rečenica je mogla da se prevede: *Ne, hteo sam da kažem da tu priču svi znaju* iako je sasvim prihvatljiv prevod dat u primeru [8b].

4. ZAKLJUČAK

U ovom radu fokus nam je bio na katafori i njenom načinu funkcionisanja u italijanskom jeziku kao i na srpskim prevodnim ekvivalentima. Prevashodno nas je zanimalo kako se odražava na odabir određenog, odnosno, neodređenog člana. Kako bismo takvo funkcionisanje dublje proučili, analizirali smo imeničku sintagmu u okviru raznih vrsta zavisnih rečenica, kao što su: relativne (restriktivne i nerestriktivne), rascepljene i egzistencijalne rečenice kao i pojavu karakterističnu za razgovorni stil: levu dizlokaciju (izmeštanje objekta na početak rečenice). Naš zaključak je da se upotreba određenog ili neodređenog člana u ovim rečenicama može svesti na pragmatički princip, odnosno, na pojam zajedničkog znanja. Ukoliko sagovornici dele znanja o nekom pojmu ili ukoliko govornik smatra da sagovornik može lako da identifikuje određeni referent, onda će se upotrebiti određeni član. S druge strane, ukoliko sagovornik ne zna o kom referentu je reč, upotrebiće se neodređeni član.

Bibliografija

Crystal, D. (1985): Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike, Beograd, Nolit. Prvo izdanje: 1980.

Dardano, M. (2005). *Nuovo manualetto di linguistica italiana*. Bologna: Zanichelli.

Dardano, M. & Trifone, P. (1997). *La nuova grammatica della lingua italiana*. Bologna: Zanichelli.

Kukić, T. Barbi, M. (2017). Karakteristike neostandardnog italijanskog jezika u filmu *Katerina odlazi u grad*. *Lipar*, 64: 181-190.

Klajn, I. (2005). *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Lyons, C. (2003). *Definiteness*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mrazović, P. & Vukadinović, Z. (2009). *Gramatika srpskog jezika za strance*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Renzi, L. (1976). Grammatica e storia dell'articolo italiano. U: *Studi di grammatica italiana* Firenze: L'Accademia della Crusca, 5-41.
Renzi, L. (1988). *L'articolo*. U: Renzi, L. (prir.), *Grande grammatica italiana di consultazione*, Vol 1, Bologna: Il Mulino. 357-423.
Stanojčić, Ž. & Popović, Lj. (1994). *Gramatika srpskoga jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Rečnici

Klajn, I. (1996). *Italijansko-srpski rečnik*. Beograd: Nolit.

Korpus

Alessandro Baricco, *Novecento*, Milano: Feltrinelli, 1994. *Pijanista*. Paideia, 2007. Prevod: Ana Srbinović.
Dino Buzzati, *La boutique del mistero*, Milano: Mondadori, 1968. *Prodavnica tajni*. Leo Commerce, 2006. Prevod: Cvijeta Jakšić.
Italo Calvino, *Sotto il sole giaguaro*, Milano: Garzanti, 1986. *Pod suncem jaguara*. Bratstvo-jedinstvo Novi Sad, 1987. Prevod: Srbislava Vukov, Snježana Marinković.
Italo Calvino, *I racconti*, Milano: Oscar Mondadori, 1993 (prvo izdanje: 1958). *Oblaci velegrada*. Svjetlost, 1960. Prevod: Karmen Milačić.
Marcello Simoni, *La biblioteca perduta dell'alchimista*, Roma: Newton Compton, 2012. *Alhemičareva biblioteka*. Evro Book, 2013. Prevod: Gordana Subotić.
Niccolò Ammaniti, *Io e te*, Torino: Einaudi, 2010. *Ja i ti*. Plato, 2011. Prevod: Mirela Radosavljević, Aleksandar Levi.
Susanna Tamaro, *Va' dove ti porta il cuore*, Milano: Rizzoli, 1994. *Idi kuda te srce vodi*. Evro Giunti, 2011. Prevod: Mirjana Đukić Vlahović.
Umberto Eco, *Il cimitero di Praga*, Milano: Bompiani, 2010. *Praško groblje*. Vulkan, 2017. Prevod: Mirela Radosavljević, Aleksandar Levi.
Umberto Eco, *Il pendolo di Foucault*, Milano: Bompiani, 1988. *Fukoovo klatno*. Vulkan, 2015. Prevod: Mirela Radosavljević, Aleksandar Levi.
Umberto Eco, *Numero zero*, Milano: Bompiani, 2015. *Nulti broj*. Vulkan, 2015. Prevod: Mirela Radosavljević, Aleksandar Levi.

CATAPHORA AND THE USE OF THE ITALIAN ARTICLE

Summary

Cataphora is a linguistic phenomenon that has anticipatory character because it refers to the part of the text that is yet to come. It is connected to the communicative character of the utterance. In our work we shall show that cataphora is not always introduced by the definite article, but is rather defined by a pragmatic parameter such as: shared knowledge by the speaker and the hearer. Cataphora can manifest itself within a wide range of subordinate clauses such as relative clauses (restrictive and non restrictive), cleft sentences and existential sentences. In every type of these sentences we shall see how the pragmatic parameter is crucial in choosing the right article, and how this choice depends on the context, the intentions of the speaker and the concept of the shared knowledge.

Key words: cataphora, article, Italian, pragmatics, syntax

Tijana Kukić
Filološko-umetnički fakultet
Univerzitet u Kragujevcu, Srbija
tijana.kukic@filum.kg.ac.rs

UDK 811.111'367.625

Predrag Novakov

ENGLESKI STATIVNI GLAGOLI I NEPROGRESIVNI/ PROGRESIVNI VID: PRAVILA I IZUZECI[1]

Engleski stativni glagoli obuhvataju nekoliko podgrupa glagola: glagole percepcije, kognicije, glagole emocija, glagole pozicije i odnosa između subjekta i objekta (Palmer 1989). U gramatikama engleskog jezika koje obrađuju stativne glagole, konstatuje se da oni nisu kompatibilini sa engleskim progresivnim vidom, ali da postoje izuzeci: u tim slučajevima se ovi glagoli uz promenu značenja ili pojedinih komponenata značenja sreću u progresivu. U radu se prvo prikazuju karakteristike engleskih stativnih glagola s jedne, te progresivnog vida s druge strane, s ciljem da se razmotre razlozi za pomenutu nekompatibilnost. Nakon toga, analizira se korpus sa primerima iz savremenog engleskog jezika sa stativnim glagolima u neprogresivnom i progresivnom vidu da bi se proverila objašnjenja koja postoje u gramatikama engleskog jezika, kao i u studijama koje polaze od semantičkih i kognitivnih postavki. Naime, u stručnoj literaturi (koja se navodi u prvom delu rada) često se iznosi stav da ta nekompatibilnost proističe iz činjenice da stativnost ne implicira postojanje agensa aktivno uključenog u razvoj situacije; uz to, stativna situacija ne obuhvata segmente, što takođe nije u skladu sa engleskim progresivnim vidom koji primarno podrazumeva razvojni proces. Nakon analize korpusa, rezimira se upotreba engleskih stativnih glagola u neprogresivnom i progresivnom vidu da bi se utvrdilo da li i u kojoj meri oni modifikuju značenje u progresivnom vidu i stiču karakteristike dinamične situacije. Rezultati istraživanja pokazuju da engleski stativni glagoli u neprogresivnom vidu zadržavaju odlike stativnosti, dok u progresivnom vidu izražavaju privremeno stanje, proširuju značenje ka domenu dinamičnosti ili aktiviraju dinamična značenja koja postoje u okviru polisemičnih glagolskih leksema. Uz to, istraživanje je pokazalo da su se kao bitne komponente za određivanje dinamičnosti/stativnosti glagola iz korpusa izdvojili agentivnost i animatnost subjekta.

Ključne reči: stativni glagoli, progresivni vid, agentivnost, animatnost, engleski jezik.

1. UVOD

Opšta kategorija glagolskog vida obuhvata leksički i gramatički vid, pri čemu se leksički vid naziva još i akcionsart ili tip glagolske situacije. Prema relevantnoj literaturi, leksički vid sadrži nekoliko semantičkih komponenti, od kojih je jedna stativnost glagolskih leksema; komponenta stativnosti posebno je bitna za engleski glagolski sistem jer, kao što beleže gramatike engleskog jezika, nije kompatibilna sa jednim članom engleskog gramatičkog vida - progresivnim vidom.[2] U ovom radu se, stoga, analiziraju upotrebe engleskih stativnih glagola u oba engleska gramatička vida (neprogresivnom i progresivnom) i te upotrebe se povezuju sa stativnim ili dinamičnim kvalitetom glagolskih leksema.

1.1. Početne postavke i očekivani rezultati

Relevantna opštelingvistička i anglistička literatura (između ostalih, Comrie 1976) navodi da interakcija pojednih odlika leksičkog vida s jedne i gramatičkog vida s druge strane u nekim slučajevima dovodi do negramatičnih kombinacija, što je najčešće slučaj sa odlikom stativnosti. Dakle, u istraživa-

[1] Ovaj rad je pripremljen u okviru naučnog projekta *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (broj projekta 178002).

[2] U radu se koriste uobičajeni anglistički termini *progresivni* (engl. *progressive*) i *neprogresivni* (engl. *nonprogressive*) vid jer oni odražavaju specifičnosti upotrebe tih glagolskih oblika u engleskom jeziku.

nju se polazi od postavke o nekompatibilnosti stativnosti i procesualnosti u engleskom jeziku kao i od objašnjenja te nekompatibilnosti koja postoje u literaturi. U tim okvirima razmatraju se pravila i izuzeci – slučajevi kada se engleski stativni glagoli sreću u neprogresivnom i progresivnom vidu, o čemu takođe postoji brojna literatura (na primer, Parlog 2011).

Kao što je uobičajeno, u prvom delu rada kratko se prikazuju relevantni stavovi iz literature o stativnim glagolima i neprogresivnom/progresivnom vidu, što pruža priliku da se ti stavovi kritički sagledaju i procene njihove dobre i loše strane. Uz to, polazi se od pretpostavke da će analiza primera iz savremenog engleskog književnog korpusa pružiti priliku da se izvedu zaključci koji se odnose na: a) upotrebu stativnih glagola u neprogresivnom i progresivnom vidu, b) vrste stativnih glagola koje se sreću u neprogresivnom i progresivnom vidu i c) komponente koje određuju stativnost/dinamičnost glagola u neprogresivnom i progresivnom vidu.

1.2. Korpus

Istraživanje u ovom radu zasniva se na književnom korprusu sa primerima iz savremenog britanskog romana *Wolf Hall* (2009, 653 strane) autorke Hilari Mantel (Mantel). Primeri za korpus su sakupljeni tako što su prvo sačinjeni spiskovi engleskih stativnih glagola koji se navode u literaturi, a zatim su zabeležene sve pojave tih glagola u tekstu romana, kako one u neprogresivnim, tako i one u progresivnim oblicima. Od glagola sa početnog spiska u korpus su uključeni primeri sa 13 glagola koji se u ovom romanu javljaju i u neprogresivnom i u progresivnom obliku; to su glagoli *ache, feel, hear, hope, hurt, imagine, listen, look, owe, remember, see, think* i *want*. Brojčani podaci o korpusu nalaze se u Tabeli 1.

Br.	Glagol	Progresivni oblik	Neprogresivni oblik
1	think	26	1313
2	want	2	500
3	hope	2	124
4	imagine	1	76
5	remember	1	157
6	owe	1	362
7	hear	1	488
8	see	6	1120
9	feel	4	180
10	look	30	955
11	listen	2	65
12	ache	1	181
13	hurt	2	26
	UKUPNO	79	4365

Tabela 1: Brojčani podaci o korpusu

Za korpus su odabrani ovi glagoli jer se javljaju u oba engleska vidska oblika (odnosno i u progresivnoim i u neprogresivnom vidu), pa je moguće uporediti njihovu upotrebu u tim vidskim oblicima. Broj primera sa progresivnim vidom je očekivano mali: od ukupno 4444 primera, progresivni oblik se sreće u samo u 79 (1,8%). Uz to, treba napomenuti i da je najveći broj primera sa progresivnim oblikom zabeležen sa glagolima kognicije (poput glagola *think*) i percepcije (poput glagola *look*), a najmanje sa relacionim glagolima (na primer, glagol *owe*), što je takođe očekivano. Kada se radi o značenju glagola koji

su zabeleženi u korpusu, treba naglasiti da su oni većinom polisemični, odnosno da uz osnovno stativno značenje percepcije, kognicije, emocije ili relacije imaju i druga značenja koja mogu biti i nestativna (na primer glagoli *look* i *think*). Brojevi koji se navode u Tabeli 1 odnose se na svaku pojavu onih glagola (uključujući i višečlane glagole) koji se u korpusu javljaju u neprogresivniom i progresivnom obliku; analizom u centralnom delu rada se naznačava da li su primeri iz korpusa zadržali stativno značenje ili poprimili drugo dinamično značenje. Kada se radi o glagolima percepcije sa stativnim značenjem, oni podrazumevaju opažajni stimulans koji subjekat registruje bez svesne angažovanosti; ukoliko situacija sadrži komponentu aktivnog učešća subjekta, ta situacija stiče odlike dinamičnosti, pa je tako i analizirana i centralnom delu rada.

2. TEORIJSKI OKVIR RADA

U prvom delu ovog odeljka razmotriće se odlike stativnih glagola i stativni glagoli u engleskom jeziku, a u drugom odeljku engleski progresivni vid.

2.1. Stativni glagoli u engleskom jeziku

Podela glagola na dinamične i stativne spada u osnovne konceptualne podele i zasniva se na distinkcijama koje pominje još Aristotel (up. Binnick 1991: 143), a koje su razvili Vendler (1957/1967) i Keni (Kenny 1963). Uz stativnost, takve glagolske tipologije obuhvataju i druge komponente poput durativnosti i teličnosti na osnovu kojih se formiraju tipovi glagola. Ukoliko se fokusiramo na stativnost kao obeležje bitno za ovaj rad, treba naglasiti da stanja kao situacije ne podrazumevaju voljnost, pa se zato ne sreću u imperativu i uz adverbijale[3] tipa *deliberately/carefully* (Binnick 1991: 174). Uz to, tipične stativne situacije podrazumevaju trajanje u vremenu bez ulaganja energije agensa[4] da bi se dato stanje održalo; naime, agens treba da uloži energiju da bi se određeno stanje dostiglo (na primer, da obavi kupovinu) i da bi se to stanje okončalo (na primer, da obavi prodaju), ali između te dve dinamične tačke traje stanje posedovanja. Konačno, stanja ne podrazumevaju procesualnost, razvoj niti pokret, odnosno dinamične segmente koji se sukcesivno ponavljaju tokom trajanja situacije; stanja se mogu podeliti samo na temporalne segmente koji su homogeni, odnosno istog kvaliteta (up. Novakov 2009). Dakle, kriterijumi po kojima se glagolska situacija svrstava u stanja jesu trajanje u vremenu, neprocesualnost, ateličnost, odsustvo voljnosti i svesnog agensa.

Engleski stativni glagoli dobro su proučeni i postoje potpodele na grupe stativnih glagola od kojih će se ukratko prikazati nekoliko tipičnih. Ove potpodele su bitne jer od podtipa ponekad zavisi i moguća upotreba glagola u progresivnom vidu. Tako Kverk i dr. (Quirk et al. 1985: 95-96) pišu o stativnim glagolima kao o klasi leksičkih glagola i dele ih na 1) glagole percepcije i kognicije (na primer, *believe, desire, feel, hear, know, remember*) i 2) relacione glagole (engl. *relational verbs*, na primer *belong, include, owe, own*). Palmer (1989:70-76) ove glagole obrađuje pod nazivom neprogresivni glagoli (engl. *nonprogressive verbs*) i deli ih prvo na 1) glagole stanja (engl. *verbs of state*) koji ne označavaju radnju, već stanje ili situaciju (na primer, *contain, deserve, own,* ali i *live, stand*) i 2) privatne glagole (engl. *private verbs*) koji upućuju na stanje kojeg je svestan samo govornik; ova podgrupa se dalje deli na 2a) mentalne aktivnosti (poput *think, hope, forget*) i 2b) čulne opažaje (engl. *verbs of sensation*, poput *see, smell, taste*). Pomenuti autor (Palmer 1989: 75-76) ukazuje i na polisemičnost pojedinih glagola iz podgrupe koja označava opažaje (konkretno, to su glagoli *smell, feel* i *taste)* koji mogu imati tri povezana značenja. To je bitno za ovo istraživanje, jer su dva od tih značenja stativna, a jedno nije. Ta značenja su:

[3] Prema sugestiji recenzenta, navodimo i srpski termin *priloške odredbe*.
[4] Prema sugestiji recenzenta, navodimo da se ovaj termin koristi u značenju *vršioca radnje*.

A) imati opažaj: subjekat prima određeni opažaj bez svesnog ulaganja napora, on je doživljavač (engl. *experiencer*); značenje je stativno, glagol neprelazan, progresivni vid je isključen, na primer:

1) a) He smells flowers.
b) She tastes salt in the stew.
c) They feel something smooth.

B) imati kvalitet koji izaziva opažaj: subjekat je neanimatan[5], predstavlja izvor (engl. *source*) i dovodi do određenog opažaja; glagol je stativan i iza njega sledi komplement subjekta, a objekat iz rečenica sa prvim značenjem A postaje subjekat u rečenicama sa ovim značenjem; progresivni vid je isključen, na primer:

2) a) The flowers smell lovely.
b) The stew tastes salty.
c) The cloth feels smooth.

C) angažovati se da bi se doživeo opažaj: animatni subjekat je agens, glagol je prelazan, značenje nije stativno i progresivni vid je moguć, na primer:

3) a) He is smelling the flowers.
b) The cook is tasting the stew.
c) They are feeling the cloth.

Uz to, Palmer (1989: 76) navodi i da glagoli *see* i *hear* iskazuju ovakvu polisemičnost, ali uz posebne glagolske lekseme, na primer:

4) a) She sees her brother.
b) He looks well.
c) She is looking at her brother.

5) a) He hears music.
b) It sounds beautiful.
c) He is listening to the music.

Ova Palmerova podela ukazuje na komponente na koje treba obratiti pažnju kada se procenjuje stativnost glagola u kontekstu, pre svega na agentivnost (odnosno semantičku ulogu) i animatnost subjekta.

Autor naredne monografije koja će se pomenuti jeste Lič (Leech 2004: 25-32) koji piše o klasama engleskih glagola koji nisu kompatibilni sa progresivnim vidom i naziva ih antiprogresivni glagoli (engl. *anti-progressive verbs*). Ove glagole Lič (Leech 2004: 25-27) deli na sledeće grupe: a) glagole inertne percepcije (engl. *verbs of inert perception*, poput *feel, see, smell*); percepcija je u ovom slučaju pasivna, bez aktivnog usmeravanja pažnje na objekat percepcije; b) glagole inertne kognicije (engl. *verbs of inert cognition*, poput *guess, imagine, know*) koji takođe ne podrazumevaju svestan napor ili nameru; c) glagole stava (engl. *verbs of attitude*, poput *hate, intend, love, want*) koji su slični inertnoj kogniciji; d) glagole posedovanja i bivanja (engl. *verbs of having and being*, poput *belong, contain, own, resemble*) i e) glagole telesnih osećaja (engl. *verbs of bodily sensation*, poput *ache, hurt, itch*) koji se mogu upotrebiti i u neprogresivnom i u progresivnom vidu.

Navešćemo još jednu podelu stativnih glagola iz obimnije novije gramatike engleskog jezika Hadlstona i Pulama (Huddleston & Pullum 2002: 168: 171). Ta gramatika navodi nekoliko klasa stativnih glagola. Prva klasa su glagoli percepcije i opažaja (*hear, smell, see*); kao i u pomenutoj Palmerovoj knjizi, i ovde se pominju tri značenja[6] sa glagolima *feel, smell* i *taste*: a) subjekat pruža stimulans za sticanje nekog opažaja (na primer, *The plum feels hard*); autori konstatuju da je ovo značenje stativno; b) opažaj koji stiče iskusitelj (na primer, *I can feel something hard*); prema autorima, ovo značenje je u nekim slučajevima na granici između stanja i dinamične situacije; i c) namerna aktivnost da bi se došlo do opažaja (na primer, *I felt the cloth to make sure it wasn't too rough*); autori pišu da je ovo značenje nedvosmisleno dinamično i da se javlja u progresivnom vidu. Druga grupa su glagoli bola (engl. *verbs*

[5] I pored sugestije recenzenta, zadržava se termin *(ne)animatan* jer se koristi i u *Sintaksi savremenoga srpskog jezika* Pipera i dr. (2005:804).

[6] Jedan od saradnika u ovoj gramatici je F. R. Palmer.

of hurting, na primer *ache, hurt, itch*) koja je na granici stativnog i dinamičnog kvaliteta i javlja se u oba engleska vida (neprogresivnom i progresivnom). Treću grupu čine glagoli kognicije, emocija i stava (na primer, *believe, intend, regret, wish*) i svoje osnovno stativno značenje mogu proširiti dinamičnom komponentom (Huddleston & Pullum 2002: 170), na primer, *You are forgetting you said you'd help*. Poslednju klasu čine glagoli položaja (engl. *stance verbs*) poput *stand, lie, sit* i nalaze se na granici između stanja i aktivnosti: u stativnom smislu označavaju relativno fiksiran i trajni položaj, a stiču odlike aktivnosti kada impliciraju privremeni položaj sa ljudskim ili animatnim subjektima.

Na kraju pominjemo i uticajnu podelu engleskih glagola na klase B. Levin (Levin 1991); klase relevantne za ovo istraživanje su glagoli percepcije, glagoli psiholoških stanja (ili kraće engl. *psych verbs*), glagoli želje, glagoli telesnih stanja i povređivanja tela (engl. *verbs of bodily state and damage to the body*, poput *pain, hurt*), te glagoli prostorne konfiguracije (engl. *verbs of spatial configuration*) koja obuhvata i dinamične glagole poput *bend, kneel*, ali i moguće stativne glagole kao *lie, protrude* i *stand*.

2.2. Engleski progresivni vid

U ovom odeljku ukratko se prikazuje upotreba engleskog progresivnog vida da bi se razmotrili razlozi za njegovu nekompatibilnost sa stativnim glagolima. Tako Palmer (1989: 36) piše da progresiv označava radnju u toku, odnosno aktivnost koja se odvija tokom datog perioda, te je stoga progresiv trajan; drugim rečima, neprogresivni vid samo upućuje na radnju bez implikacije trajanja, dok progresivni vid skreće pažnju na trajanje. Uz to, progresivni vid može da označi uobičajenu aktivnost tokom ograničenog perioda (ograničeno trajanje) ili sporadično ponavljanje (Palmer 1989: 62-63). Ovaj autor smatra da postoje različiti razlozi za nekompatibilnost progresivnog vida i stativnih glagola, odnosno da ti razlozi zavise od tipa stativnog glagola; jedan od razloga je činjenica da je trajanje integralni deo leksičkog značenja stativnih glagola, pa trajanje nije potrebno naglašavati progresivnim vidom (Palmer 1989: 71).

Kverk i dr. (1985: 92-83) smatraju da progresivni vid označava privremenost (engl. *temporariness*), odnosno aktivnost u toku; osim opšteg značenja procesualnosti i toka, za progresivni vid postoje i nekoliko pratećih značenja kao što su ograničeno trajanje, nezavršenost, emotivna obojenost i druga.

Autori novije, takođe pomenute gramatike engleskog jezika (Huddleston & Pullum 2002: 162-168) pišu da progresivna aspektualnost podrazumeva nekoliko komponenti koje predstavljaju propratne implikacije: a) situacija se prikazuje u toku (engl. *on-going*) u datoj vremenskoj tački ili periodu, b) situacija ima trajnost ili ograničeno trajanje, jer situacije u toku moraju da traju neko vreme; trenutne situacije ne podrazumevaju razvoj i trajnost, i c) situacija je dinamična. Uz to, ovi autori (Huddleston & Pullum 2002: 163) naglašavaju da progresivni vid predstavlja specifičan oblik imperfektivnosti jer izražavanje situacije u toku podrazumeva sagledavanje tog toka iznutra (engl. *an internal view*), kao segmentiranog procesa, ne kao celine. Isto tako, Hadlston i Pulam (2002: 164) smatraju da progresiv implicira središnji interval u odnosu na vreme kad se dešava situacija, odnosno isključuju se početak i kraj te situacije. Za ovo istraživanje bitno je naglasiti stav iz ove gramatike (2002: 167) da progresivni vid nije kompatibilan sa čisto stativnom situacijom (engl. *purely stative situation*), jer podrazumeva dinamičnost; zato se stativni glagoli ne kombinuju sa progresivom, a kada se kombinuju oni poprimaju dinamično tumačenje, trenutno agentivno ponašanje (na primer, *She is being polite*): neprogresivni oblik (*She is polite*) označava osobinu ličnosti, a progresivni agentivnost kroz konkretno ponašanje. Kako pišu ovi autori, dinamičnost progresivnog vida proističe iz elementa promene: podsituacije date situacije nisu konstantne, već se menjaju, naizmenično se umanjuju ili povećavaju (2002: 167). Konačno, Hadlston i Pulam (2002: 167-168) pišu o privremenom stanju (engl. *temporary state*) koje se javlja u progresivnom vidu i označava privremeno stanje stvari koje se može promeniti. Uz privremenost, za upotrebu progresivnog vida sa glagolima stanja bitna je i implikacija postepenog povećavanja/smanjivanja (na primer, *Each year more and more people are owning their own home*; Huddleston & Pullum 2002: 168).

Razmatrajući progresivni vid, Lič (Leech 2004: 18-24) piše da taj vid pruža unutrašnji pogled na događaj, upućuje na privremene događaje/privremenost, trajanje i ograničeno trajanje, nezavršenost.

Kada se radi o 'antiprogresivnim' glagolima, Lič konstatuje da se oni javljaju u progresivnom vidu u određenim kontekstima, napominjući da su, na primer, glagoli *feel* i *see* primarno glagoli percepcije, ali mogu biti i glagoli kognicije. Nakon toga, Lič (2004: 28-32) analizira izuzetke, slučajeve kada se glagoli stanja nađu u progresivnom vidu. On tako konstatuje da glagoli pasivne percepcije mogu poprimiti značenje aktivne percepcije i postati dinamični (*I'm smelling the perfume*) podrazumevajući usmeravanje pažnje. Uz to, progresivni vid može da naglasi aktivaciju procesa percepcije (*I am hearing you clearly*). Glagoli kognicije takođe u progresivnom vidu impliciraju aktivaciju procesa mišljenja, a neki glagoli bivanja i posedovanja mogu se javiti u progresivnom vidu uz izraz *sve više i više* (engl. *more and more,* na primer *Good food is costing more since devaluation*).

Nakon tradicionalnijih pristupa, na kraju ovog odeljka pomenimo i savremeniji kognitivni pristup i tumačenje engleskog prezent progresiva u okviru tog pristupa. Naime, kognitivisti De Vit i Brisar (De Witt & Brisard 2014) sagledavaju engleski prezent progresiv kao epistemičku kontingentnost u neposrednoj realnosti govornika (engl. *epistemic contingency in the speaker's immediate reality*), ne-nužnost u govornikovoj koncepciji aktuelne stvarnosti, dok neprogresivni prezent označava situacije koje se sagledavaju kao da strukturno pripadaju stvarnosti, odnosno kao strukturna nužnost. Autori konstatuju da se engleski prezent progresiv koristi u različitim kontekstima, te da je polisemičan, pa su lingvisti često samo nabrajali njegova značenja bez pokušaja da se ona povežu. Ipak, De Vit i Brisar smatraju da se značenja prezent progresiva u okviru kognitivnog pristupa mogu izvesti iz jednog osnovnog, što je prednost u odnosu na ranije pristupe koji su obično naznačavali više temporalnih i aspektualnih, naoko nepovezanih značenja. Dakle, pomenuto epistemičko značenje prisutno je u svim drugim, specifičnijim upotrebama engleskog progresivnog vida, pri čemu govornik dodeljuje epistemički status situacijama u svojoj aktuelnoj stvarnosti. U ovakvom kognitivnom pristupu, progresiv predstavlja kompleksnu kategoriju sa semantičkom mrežom elemenata koji su međusobno povezani kognitivno motivisanim odnosima. Kada se radi o razlici između neprogresivnog i progresivnog prezenta, autori pišu da neprogresivni prezent sagledava govornikovu aktuelnu stvarnost kao očekivanu i predvidljivu, a progresivni kao nešto što se ne može očekivati ili predvideti u trenutku govora. Autori smatraju da uz ovakvu distinkciju može da se objasni i zašto neprogresivni prezent kolocira sa stativnim glagolima (a progresivni ne); naime, čak i kada se uz neprogresivni prezent upotrebe dinamični glagoli, tumačenje je generičko ili habitualno (na primer, *Your keys lie on the table*), što odgovara homogenoj prirodi stanja i omogućava predviđanje narednih identičnih stanja na osnovu prethodnog znanja ili opažanja.

3. ANALIZA PRIMERA IZ KORPUSA

Teorijski uvod ukazao je na nekoliko grupa ili klasa stativnih glagola, te na činjenicu da se ti glagoli samo izuzetno i uz specifično značenje mogu javiti u progresivnom vidu. Pošto upotreba u progresivnom vidu u znatnoj meri varira od grupe do grupe stativnih glagola, u ovom odeljku će se primeri iz korpusa analizirati po tim grupama ili klasama. Prvo će se navesti i analizirati primeri iz korpusa sa odgovarajućom glagolskom leksemom u neprogresivnom, a zatim u progresivnom vidu.

3.1. Glagoli percepcije

Već je naznačeno engleski glagoli percepcije, kada označavaju inertnu percepciju, čine tipične stativne glagole i u tom slučaju ne sreću se u progresivnom vidu. Međutim, kao što se navodi u odgovarajućoj anglističkoj literaturi, ove glagolske lekseme su često polisemične, odnosno poprimaju i odlike dinamičnih značenja, takođe u neprogresivnom vidu. U korpusu postoje obe vrste primera; počnimo sa glagolom *see*:

6) a) He <u>sees</u> three elderly Lowlanders struggling with their bundles and moves to help them.
(13)

b) He didn't see his assassin, but he saw his shadow move. (72)

c) When she looked up he saw that her eyes were blurred with tears … (129)

7) a) Shall we see if we understand this? (11)
b) I don't see why he takes Leviticus to heart. (23)
c) Having no other secure place, the Dean saw fit to shut them in the college cellars… (133)

Prva grupa primera (6a-c) ilustruje osnovno stativno značenje pasivne percepcije, sa subjektom koji nije agens već doživljavač (engl. *experiencer*), pošto kontekst ukazuje na nehotimičnu percepciju bez usmeravanja pažnje. Očekivano, u ovim primerima glagol *see* je u neprogresivnom obliku. Međutim, glagol *see* u primerima (7a-c) proširuje osnovno značenje percepcije u značenje kognicije, a ponekad i prelazi u klasu dinamičnih glagola. U rečenici (7a) *see* implicira proveravanje, utvrđivanje od strane subjekta koji je agens i ulaže mentalnu energiju u proces, dakle radi se o dinamičnom glagolu; primeri (7b) i (7c) ostaju stativni uz značenje (*ne) razumeti* (7b) ili *smatrati* (7c), što ih čini glagolima kognicije ili psihološkim glagolima.

Naredni primeri sadrže glagol *see* u progresivnom vidu:

8) a) His gaze rests on the air, as if he were seeing the past: shadowy bodies, moving in this lightless room. (76)

b) As his father walked towards him he thought, I'm seeing myself, in twenty, thirty years, if I'm spared. (110)

c) You are seeing the king, but it is only for now, while he works out how to give the cardinal a pay-off… (195)

d) …his eyes move as if he were seeing it… (572)

U ovim primerima glagol *see* je upotrebljen u subjunktivu (8a, 8d) ili u značenju koje sadrži komponente dinamičnosti. Naime, rečenice (8a) i (8d) sadrže subordinator *as if* koji uvodi engleski progresivni subjunktiv (*were seeing*) kojim se naglašava stativno trajanje i mentalna projekcija subjekta koja ne mora imati uporište u stvarnosti; na trajanje ukazuje i kontekst u (8d), pokret očiju (*his eyes move),* a ne trenutni pogled. U rečenici (8b) konktekst takođe ukazuje na trajanje i mentalnu projekciju subjekta (*as his father walked*), a progresiv *am seeing* stiče komponentu dinamičnosti (svesno delovanje subjekta, posmatranje). Preostali primer (8c) ilustruje pomeranje značenja glagola *see* koji ovde znači *viđati se, sastajati se*, dakle implicira dinamičnu situaciju na koju ukazuje i iterativnost događaja. Dakle, u primerima (8a, 8b, 8d) situacija nije vezana za konkretno čulo vida, već za vizuelnu imaginaciju i mentalnu projekciju subjekta.

Sledeći glagol percepcije koji je zabeležen u korpusu jeste glagol *feel*:

9) a) It is autumn, and though he is a big man he feels the cold. (48)

b) He feels afraid. (235)

c) When he gets home to Austin Friars he walks into a space that feels strange and empty. (270)

Tri navedena primera su u neprogresivnom vidu i ilustruju različite vrste opažaja: od fizičkog osećaja hladnoće (9a), preko emocije (9b) do utiska koji subjekat stiče o prostoriji (9c). U svim tim slučajevima glagol je stativan, a subjekat pasivno doživljava opažaje, bez svesne angažovanosti u konstatovanju opažaja; drugim rečima, subjekat je svestan stanja, ali ne stvara to stanje. Uz ovakva stativna značenja, relevantna literatura beleži da glagol *feel* može da proširi značenje u smeru *dodirivati*, čime postaje dinamičan (na primer, *He felt along the wall to find the door,* up. Hornby 1974: 319).

Naredni primeri sadrže progresivni vid sa ovim glagolom:

10) a) I've been feeling sorry for you. (144)

b) She turns away, to get over whatever she is feeling. (385)

c) …we will all be feeling our age before this pageant is played out. (563)

Mada je glagol *feel* upotrebljen u progresivnom vidu (u sadašnjem perfektu, prezentu i progresivnom futuru), značenje je ostalo stativno: u sva tri primera (10a-c) izražava se spontani osećaj koji subjekat doživljava zbog događaja koji se dešavaju oko njega ili zbog predviđanja stanja u budućnosti (10c). Naime, ne podrazumeva se angažovanje subjekta da bi se do datog osećaja došlo, pa se u situaciju ne uvodi dimenzija dinamičnosti. Progresivni vid je upotrebljen da bi se izrazilo privremeno stanje (pomenuto u uvodnom delu), odnosno subjektivno proživljavanje unutrašnjeg stanja: od trenutka u prošlosti do sada (10a), oko trenutka u sadašnjosti (10b) i početka osećaja u budućnosti (10c). Uz to, u okviru kognitivnog pristupa moglo bi se konstatovati da se stanje sagledava kao kontingentno u datoj situaciji, odnosno kao novi razvoj situacije, a ne nešto kao nužno ili uobičajeno.

Glagol *look* u korpusu je znatno frekventniji i iskazuje više nijansi u značenju od glagola *feel*; ovo su tipični primeri sa neprogresivnim vidom:

11) a) For a moment, Morgan Williams looks sorry it has come to this. (12)
b) …but Gardiner wears furs, which look like oily and dense black feathers… (16)
c) Liz looks well, if worn by her long day… (34)

12) a) Look what I've done. (3)
b) He knows by the way people look at him that his face is still bruised. (13)
c) She stood and looked him up and down. (43)

Prva grupa primera (11a-c) ilustruje stativno značenje glagola *look*, odnosno sposobnost subjekta (animatnog ili neanimatnog kao u 11b) da spontano izazove određeni utisak kod posmatrača, odnosno subjekat je izvor opažaja. Dalkle, subjekat u ovim rečenicama nije agens, već izvor (engl. *source*), pa i pored odsustva morfosintaksičkih naznaka tipičnih za pasivnu rečenicu implicira pasiviziranost subjekta. Druga grupa primera (12a-c) prikazuje modifikaciju značenja glagola *look* tako da on postaje dinamičan i znači *pogledati, gledati* (a ne *izgledati* kao u primerima 11). Na dinamičnost ukazuje i imperativ u primeru (12a), a kontekst u primerima (12b) i (12c) upućuje na svesnu angažovanost subjekata (*people*, *she*); naime, subjekti u ovim primerima su agensi koji namerno usmeravaju pogled sa ciljem da bi osmotrili datu osobu.

Naredni primeri sa glagolom *look* sadrže progresivni vid uz različita značenja, stativna i dinamična:

13)a) You're looking well, considering. (9)

b) You'll be looking for an heiress for him soon. (235)

c) He does not know who she is, but he understands why she's looking fixedly at the floor. (201)

d) When he returns to the king and the queen-to-be, they are looking lovingly into each other's faces. (394)

e) I have been looking for the Cardinal of York. (397)

f) …he is looking into Katherine's land holdings and judging what he can redistribute. (522)

g) He is looking over the accounts of Bayham Abbey… (611)

U primeru (13a) progresivni vid naglašava privremeno stanje, procenu o izgledu subjekta, a ostali primeri predstavljaju dinamičnu upotrebu glagola *look,* koji iskazuje znatan potencijal da gradi frazne lekseme sa predloškom partikulom. Tako primeri (13b) i (13e) sadrže predloški glagol *look for* sa dinamičnim značenjem *tražiti*, primeri (13c), (13d) i (13f) imaju značenje *gledat*i, usmeriti namerno pogled

u određenom pravcu, uz subjekat koji je svesni agens; preostali primer (13g) uz partikulu *over* stiče dinamično značenje *proveravati*. [7]

Sledeći glagol iz klase glagola percepcije jeste glagol *listen*:

14) a) Listen, Morgan, shall I tell you about my father? (6)

b) As he listens, the cardinal's face creases into its affable, perpetually attentive folds. (19)

c) …when a woman speaks to me, I actually listen. (574)

15) a) 'I am listening,' the cardinal says. (19)

b) He is listening to his own heartbeat; he is thinking; perhaps he is composing a verse? (347)

Primeri (14) ilustruju tipične upotrebe ovog glagola u neprogresivnom vidu i svi su dinamični. O dinamičnom kvalitetu svedoči imperativ (14a), kao i kontekst koji naglašava svesnu angažovanost subjekta (14b); isto tako, u primeru (14c) prilog *actually* ukazuje na voljan perceptivni proces. Primeri (15) sadrže progresivni vid u kojem glagol *listen* poprima dinamičan kvalitet: progresivni vid (za razliku od primera 14a, 14b) upućuje na usredsređenost subjekta tokom percepcije, odnosno sam subjekat naznačava usmerenost svoje pažnje (15a) ili na fokusiranost subjekta ukazuje narator (15b).

3.2. Glagoli kognicije

U ovoj klasi glagola, u korpusu je najbrojniji glagol *think*, dok se ostali glagoli u progresivnom vidu u korpusu javljaju samo jednom ili dva puta. Počnimo primerima sa glagolom *think* u neprogresivnom vidu:

16) a) He doesn't want them to think he's some failed robber. (14)

b) What he thinks of, first, is slipping on to one of the smugglers' ships… (12)

c) He has the leisure to think about this, because the cardinal is staring down at his desk… (20)

d) They sit and think for a bit. (29)

e) He thought about it, over the years. (111)

f) The captain thought it over and said… (118)

Kao što ovi primeri pokazuju, glagol *think* ima i stativno i dinamično značenje: ukoliko označava stav subjekta o datoj temi/situaciji, bez mentalnog procesa koji se odigrava da bi se do tog stava došlo, on je stativan (16a). Ukoliko znači *pomisliti* (16b), glagol *think* stiče dinamičan kvalitet, isto kao i u značenju *razmisliti* (16c); takođe, ako kontekst ukazuje na mentalni proces i razmišljanje (16d, 16e) glagol je dinamičan. Konačno, glagol *think* u korpusu gradi i frazne glagole poput *think over* (16f) koji je dinamičan zbog agentivnog subjekta koji svesno razmatra određenu ideju.

[7] Prema korisnoj sugestiji jednog od recenzenata, primeri iz korpusa sa višečlanim glagolima (poput *look for* u primeru 13b) bi se mogli izdvojiti i obraditi posebno u ovom radu, jer bi se tako jasnije ukazalo na razliku koja postoji između osnovnog glagola *look* (13a) i višečlanog glagola koji sadrži isti taj glagol i partikulu (*look for*). Naime, kao što navodi recenzent, frazni glagol u primeru (13b) ima specifično dinamično značenje zbog jasne angažovanosti, agentivnosti subjekta, dok glagol *look* (13a) podrazumeva samo opažanje predmeta percepcije. Sličan komentar odnosi se i na glagol kognicije *think* (primer 16a) koji označava osnovnu mentalnu aktivnost, dok višečlani glagoli sa glagolom *think* mogu implicirati specifične vidove te mentalne aktivnosti koji podrazumevaju i dinamične komponente (na primer, *think over* u primeru 16f). Ovakvo upoređivanje osnovnih i višečlanih glagola svakako predstavlja relevantnu temu za istraživanje na odgovarajućem korpusu.

Slede primeri sa glagolom *think* u progresivnom vidu:

17) a) He's still thinking of the uproar back there when they embarked… (55)

b) From summer onwards, he and Liz would be thinking of costumes for the Three Kings… (170)

c) …you can see that he's thinking, but not what he's thinking… (229)

d) I was thinking I might commission a translation as a gift for my lord Norfolk. (401)

e) Edward Seymour, saying brutally what everyone is thinking. (484)

U svim ovim primerima glagol *think* implicira dinamičnu situaciju, mentalni proces razmišljanja koji je inicirao i svesno vodi subjekat-agens. Osim samog progresivnog oblika, na takav zaključak upućuju i komponente konteksta: jasno iskazana tema o kojoj se razmišlja (17a i 17b), te modal i glagol percepcije (*can see*, 17c) koji dodatno ukazuju na vidljive znake mentalnog procesa; dakle, progresivni oblik u ovim primerima primarno je upotrebljen da naglasi tok mentalnog procesa u kojem je subjekat svesno angažovan. U poslednja dva primera (17d, 17e) progresivni vid implicira svesnu mentalnu aktivnost o kojoj govori sam subjekat (17d) ili koja se odnosi na razmišljanje u okruženju (17e).

Slede primeri sa ostalim glagolima iz ove klase (*want, hope, imagine, remember)* u neprogresivnom vidu:

18) a) But there is no doubt of what Henry wants now. (26)

b) He had hoped the cardinal died without pain but Cavendish had said no. (266)

c) He cannot imagine what the cardinal might say next. (85)

d) 'I think you imagined it,' Rafe says severely. (140)

e) He will remember his first sight of the open sea… (16)

f) Now, Sir Thomas, remember your ancestry. (70)

U primeru (18a) glagol *want* je stativan, jer ne podrazumeva razvojni proces, isto kao i glagol *hope* (18b); glagol *imagine*, međutim, iskazuje nijansu dinamičnosti u značenju *zamisliti:* subjekat je uključen u mentalni proces, ali ne može da dostigne dati cilj (18c), odnosno subjekat procenjuje da je njegov sagovornik nešto umislio (18d), što je zahtevalo ulaganje energije sagovornika. Glagol *remember* je stativan u primeru (18e) jer podrazumeva pasivno evociranje datog doživljaja, a dinamičan u primeru (18f, *prisetiti se*), na šta ukazuje imperativ koji nije kompatibilan sa stativnim glagolima.

Na kraju ovog odeljka navode se upotrebe pomenutih glagola kognicije u progresivnom vidu:

19) a) I only ask because people say the king is wanting to do something very strange… (38)

b) The way things are with me, the people called Cromwell will be wanting to change their names to Williams. (177)

c) I am hoping to buy some of the houses at the back of here, I want the land. (300)

d) He is hoping that Cranmer, by way of coaxing, will impart the secret he promised in his letter. (427)

e) A few have gone down already and many more are imagining they have it, complaining of headaches and pains in their limbs. (89)

f)…for a moment he lowers his eyes, as if he's remembering a very bad accident

in the street.. (405)

U korpusu postoji mali broj primera ovih glagola u progresivnom vidu i oni impliciraju privremeno stanje. Tako se može protumačiti progresivni vid u rečenicama (19a) i (19b): stativni glagol *want* se vrlo retko sreće u progresivnom vidu, a u ova dva primera naglašava se privremenost ili kontingentnost te situacije. Isto tumačenje odnosi se i na primere sa glagolom *hope* (19c, 19d), te glagolima *imagine* (19e) i *remember* (19f). Dakle, glagoli kognicije iz ovih primera ne stiču komponentu dinamičnosti, već ostaju stanja.

3.3. Glagoli bola

Klasa glagola bola (poput *ache, hurt*) nema veliku frekventnost u korpusu; kao i u prethodnim odeljcima, navešćemo tipične primere sa neprogresivnim i progresivnom vidom:

20) a) When he returns in the evening, his body aches… (251)
b) His face aches, as if his bones lie open… (610)
c) Every part of him hurts now. (11)
d) …and it hurts him to laugh. (64)
e) …he took the elder, so that her pride should not be hurt. (122)

f) Norfolk has hurt his right hand… (254)

g) You wouldn't hurt him, would you? (587)

21) a) …and when they got up next day they were aching from the hard floor… (311)

b) … and by now he would be hurting all over and almost too stiff to move… (4)

c) Patch's thin scream is still hurting his ears. (61)

U prvoj grupi primera (neprogresivni vid, 20), glagol *ache* u korpusu kolocira sa subjektom koji označava telo ili delove tela (*body, face*) koji nisu agens već izvor, te izražava stativno značenje. S druge strane, glagol *hurt* iskazuje dva značenja: uz subjekte koji su delovi tela (20c) ili pokret koji izaziva bol (20d) značenje je stativno; stativno značenje postoji i u pasivu (20e) zbog neanimatnog pasiviziranog subjekta (*pride*)[8]; konačno, uz animatni subjekat (20g) i drugačije značenje (*naneti fizičku povredu nekome)* situacija stiče komponentu dinamičnosti. Primer (20f) sa animatnim subjektom (*Norfolk*) i povređivanjem sopstvenog dela tela (*his right hand*) nalazi se između tipične stativne i tipične dinamične situacije: subjekat je agens, ali njegova aktivnost nije svesno usmerena ka datom cilju, pa je rezultat stanje koje trpi sam subjekat.

Druga grupa primera (21) sadrži malobrojne rečenice sa glagolima bola u progresivnom vidu; kao što i konstatuju izvori navedeni u teorijskom uvodu, glagoli poput *ache* i *hurt* sreću se i u neprogresivnom i progresivnom vidu bez velike razlike u značenju. Tako navedeni primeri (21a) i (21b) ilustruju privremeno stanje uz subjekte *they/he* koji se odnose na telo i delove tela; u rečenici (21c) subjekat je neanimatan (*scream*) i izaziva stanje koje se prikazuje kao privremeno.

3.4. Relacioni glagoli

Poslednja i najmanja klasa glagola u korpusu jesu relacioni glagoli. Tipični primeri ilustruju upotrebu jedinog glagola ove klase koji je uključen u korpus (glagol *owe*) u neprogresivnom i progresivnom vidu:

[8] Međutim, odgovarajuća aktivna rečenica (*He hurt her pride*) bi podrazumevala dinamično značenje, mada subjekat u ovom kontekstu nije želeo da povredi drugu osobu, odnosno nije postojala svesno usmerena aktivnost.

22) a) There's hardly a gentleman in the realm that doesn't owe my lord cardinal something.
(63)

b) But she seems to feel she owes him information. (203)

c) 'I myself, I know what is owed me, but by God I know what I owe.' (212)

23) … unwilling to miss the part of the dowry he said was still owing… (29)

Primeri u neprogresivnom vidu (22) zadržavaju stativno značenje odnosa između dva entiteta, odnos materijalnih i nematerijalnih dugovanja (22a), osećaj obaveze jednog entiteta prema drugom (22b) ili apstraktnijeg osećaja dužnosti (22c). Primer sa progresivnim vidom (23) označava privremeno stanje u prošlosti uz značenje *pripadati*.

4. ZAKLJUČAK

Glavni cilj istraživanja u ovom radu bio je da se razmotri upotreba glagolskih leksema koje spadaju u navedene vrste stativnih glagola u neprogresivnom i progresivnom vidu. Kao što se navodi u relevantnoj literaturi koja je prikazana u teorijskom uvodu, neke od ovih leksema (na primer *look*) su polisemične i uz stativna izražavaju i dinamična značenja čak i u neprogresivnom vidu, a neke stiču komponentu dinamičnosti kad se upotrebe u progresivnom vidu. Pošto su upotrebe stativnih glagola u progresivnom vidu izuzeci, prema očekivanju zabeležen je mali broj tih primera, uz znatno veći broj primera u neprogresivnom vidu koji predstavlja prvi izbor ili pravilo, što engleske gramatike (pomenute u radu) i navode. Dakle, na osnovu odlika stativnosti i dinamičnosti koje su prikazane u teorijskom uvodu, u centralnom delu rada analizirani su primeri iz korpusa da bi se ustanovilo da li i u kojoj meri izražavaju stativno ili dinamično značenje.

Kada se radi o glagolima percepcije, u korpusu su zabeleženi primeri sa glagolima *see, feel, look, listen* i *hear.* U neprogresivnom vidu, glagol *see* iskazuje osnovno stativno značenje *imati pasivnu/inertnu percepciju* (relativno trajnu ili trenutnu) uz animatni subjekat koji nije agens; nije zabeleženo stativno značenje *imati kvalitet da se izazove percepcija* (to značenje preuzima glagol *look*). Uz to, ovaj glagol pomera značenje ka stativnoj klasi glagola kognicije i značenju *razumeti, shvatiti.* U progresivnom vidu, glagol *see* se upotrebljava u značenju privremenog stanja, a proširuje značenje ka dinamičnim domenima poput *posetiti, viđati se*. Glagol *feel* u neprogresivnom vidu takođe označava pasivnu/inertnu percepciju unutrašnjeg stanja subjekta (strah, bol), ali i odlike okruženja (pokrete, raspoloženje u neposrednoj okolini); u progresivnom vidu implicira privremeno stanje. Kada se radi o glagolu *look,* on u neprogresivnom vidu označava *imati kvalitet da se izazove percepcija* (*izgledati*) uz animatne i neanimatne subjekte koji imaju semantičku ulogu izvora (ne agensa); takođe je prisutno i dinamično značenje *posmatrati* uz animatne subjekte-agense koji svesno usmeravaju pažnju da ostvare percepciju. U progresivnom vidu, ovaj glagol implicira privremeno stanje (sa značenjem kvaliteta subjekta da izazove percepciju), te dinamično značenje *posmatrati* (sa predlogom *at*); uz to, glagol *look* u korpusu iskazuje potencijal za kombinovanje i sa drugim predlozima/partikulama i za građenje dinamičnih fraznih leksema, najčešće u značenju *tražiti* (*look for*). Glagol *listen* u neprogresivnom vidu označava dinamičnu, voljnu situaciju u kojoj subjekat kao agens usmerava pažnju da bi čuo govor, o čemu svedoče i imperativi iz korpusa; situacija je dinamična i u progresivnom vidu, uz aktivnu uključenost subjekta i epistemičku kontingentnost. Konačno glagol *hear* u neprogresivnom vidu označava stativnu pasivnu percepciju uz subjekte koji su primaoci, ne agensi, a u progresivnom privremeno stanje. Dakle, engleski glagoli percepcije u korpusu stiču dinamične komponente u dva slučaja. Prvi slučaj je kada poprime značenje *delovati da bi se doživela percepcija*, pri čemu subjekat najčešće usmerava pažnju ka izvoru opažaja postajući voljni agens, aktivni učesnik u situaciji. Kao što je već pomenuto, u stativnim značenjima subjekat je pacijens ili iskusitelj, pa semantičke uloge subjekta u odnosu na percepciju čine ključnu razliku za procenu stativnosti/dinamičnosti situacije. U drugom slučaju, dinamične komponente

se stiču uz modifikaciju ili promenu značenja pri čemu te komponente podrazumevaju razvoj situacije, a ne samo njeno statično trajanje u vremenu.

Vrsta glagola kognicije u korpusu obuhvata glagole *think, want, hope, imagine, remember*. Najbrojniji glagol u ovoj grupi, *think,* u neprogresivnoj upotrebi označava stanje kao stav subjekta, ali i dinamičan mentalni proces razmišljanja u koji je uključen subjekat-agens. Progresivni vid je dinamičan, uz značenje *delovati da bi se došlo do stava/zaključka* i svesnu, voljnu aktivnost subjekta. Ostali glagoli iz ove grupe (*want, hope, imagine, remember*) u neprogresivnom vidu impliciraju stanje bez voljnog delovanja subjekta, a u progresivnom privremeno stanje.

Korpus obuhvata još dve manje klase glagola: glagole bola i relacione glagole. Glagoli bola *(ache, hurt*) se, kao što i konstatuje relevantna literatura, javljaju u oba vida bez velike razlike u značenju; međutim, u neprogresivnom vidu u stativnom značenju subjekat je pacijens (telo, deo tela), a u dinamičnom agens koji nanosi bol. Uz progresivni vid, *ache* i *hurt* mogu izraziti oba značenja (trpljenje ili nanošenje bola), uz implikaciju privremenog stanja ili epistemičke kontingentnosti, dinamičkog dešavanja u datom trenutku. Relacioni glagoli (u korpusu *owe*) u oba vida izražavaju stativno značenje, određeni odnos između dva entiteta, s tim što u progresivnom vidu (koji je veoma redak) impliciraju privremeno stanje.

Kada se radi o teorijskom pristupu koji je primenjen u analizi primera iz korpusa, osim opisa upotrebe progresivnih oblika koji se sreću u pomenutim engleskim izvorima, od pomoći je svakako bio i kognitivni pristup, odnosno kontingentnost kao ključni pojam za progresivni vid. Naime, upotreba stativnih glagola iz korpusa u progresivnom vidu ukazuje na neočekivanost datih situacija, jer se epistemičko sagledavanje situacija kao uobičajenih ili habitualnih uz progresivni oblik menja ka privremenim događajima koji izlaze iz okvira stativnosti.

Uz analizu konkretnih stativnih glagola i njihovih značenja u neprogresivnom i progresivnom vidu, ovo istraživanje obuhvatilo je i opštiju temu o komponentama koje značenje čine stativnim ili dinamičnim. Na osnovu relevantne literature, u teorijskom uvodu su navedene ključne razlike između dinamičnog i stativnog kvaliteta: to su procesualnost, razvoj, segmentiranost situacije i agentivni subjekat s jedne, te trajanje u vremenu bez razvoja i dinamičnih segmenata, uz subjekat koji nije agens i ne utiče svesno na situaciju s druge. Ove odlike poslužile su i kao kriterijumi kada su glagoli iz korpusa, u datom kontekstu, svrstavani u jednu ili drugu vrstu, pri čemu su često presuđivale nijanse. Kao bitni kriterijumi pokazali su se animatnost subjekta i njegova semantička uloga; naime, dinamične situacije zahtevale su animatni subjekat koji je agens i svesno utiče na situaciju. Subjekti u korpusu koji su neanimatni i/ili imaju semantičku ulogu izvora, primaoca, doživljavača nisu stvarali uslove za dinamizaciju situacije. Kada se radi o uticaju engleskog neprogresivnog i progresivnog vida na dinamičnost/stativnost situacije, ona je u korpusu bila delimična. Naime, stativni glagoli u korpusu su se javljali u neprogresivnom vidu, kao i dinamični glagoli; međutim, situacije su ostajale stativne i u progresivnom vidu ukoliko se radilo o privremenom stanju uz uslov da subjekat nije postao agens. Semantika glagola takođe utiče na dinamično tumačenje: tako kod pojedinih glagola kognicije poput *think* (ali ne i *want, hope*), u korpusu postoji tendencija da progresivni vid unosi komponentu svesnog mentalnog procesa, razmišljanja. Konačno, kod pojedinih glagola percepcije progresivni vid u odgovarajućem kontekstu donosi dinamiziranje uz promenu značenja; kao što je već pomenuto *see* poprima značenje *viđati se, posećivati,* a *look* u okviru frazne lekseme poprima značenja poput *posmatrati, tražiti*.

Na samom kraju treba konstatovati da se ovo istraživanje zasniva na književnom korpusu sa manjim brojem primera sa progresivnim vidom, te bi stoga dalja istraživanja ove tematike trebalo nastaviti na većem korpusu, kao i na korpusima iz drugih registara/stilova.

Bibliografija

Binnick, R.I. (1991). *Time and the Verb*. New York/Oxford: Oxford University Press.

Comrie, B. (1976). *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.

De Witt, A. and Brisard, F. (2014). A cognitive grammar account of the semantics of the English present progressive. *Journal of Linguistics* 50(1): 49-90.

Hornby, A.S. (1974). *Oxford advanced dictionary of current English*. Oxford: Oxford University Press.
Huddleston, R and Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge grammar of the English language*. Cambridge: Cambridge University Press.
Leech. G. (2004). *Meaning and the English verb*. Harlow: Longman.
Levin, B. (1991). *English verb classes and alternations*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
Kenny. A. (1963). *Action, emotion, and will*. London: Routledge and Kegan Paul.
Novakov, P. (2009). Dynamic-Stative distinction in English verbs. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* LII/2: 187-195.
Palmer, F.R. (1989). *The English verb*. London: Longman.
Parlog. H. (2011). Progressive aspect today: the stative verbs. *Belgrade English Language and Literature Studies* (*BELLS*) III: 33-49.
Piper, P. i dr. (2005). *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*. Institut za srpski jezik SANU: Beograd.
Quirk, R. et al. (1985). *A grammar of contemporary English*. London: Longman.
Vendler, Z. (1967). *Linguistics in Philosophy*. Cornell: Cornell University Press.

Izvor za korpus

Mantel, H. (2009). *Wolf Hall*. London: Fourth Estate.

ENGLISH STATIVE VERBS AND NONPROGRESSIVE/PROGRESSIVE ASPECT: RULES AND EXCEPTIONS

Summary

English stative verbs as a class include several subclasses: verbs of perception, verbs of cognition, verbs of emotion, verbs of stance and relational verbs. According to English grammar-books, stative verbs are not compatible with the English progressive aspect, but there are some exceptions to this rule. However, when used in progressive, stative verbs acquire a dynamic meaning or indicate a temporary state. Thus, this paper first presents characteristics of English stative verbs on the one hand, and of the progressive aspect on the other, with the goal to discuss the reasons for the abovementioned incompatibility. After that, the paper analyzes the corpus with the examples from the contemporary British novel with the stative verbs in the nonprogressive and progressive aspect, viewing these examples within the theoretical framework found in the English grammar-books, as well as in the relevant studies based on cognitive approach. Moreover, the relevant literature often specifies that the incompatibility stems from the fact that stativity does not imply the process with segments and the agent actively included in the situation, because the English progressive aspect underlines development and process. At the end, the paper summarizes the use of the stative verbs from the corpus in the nonprogressive and progressive aspect and compares these uses with the typical dynamic/stative situations, pointing out to the significance of animacy and agentivity of the subject in that respect. The results of the analysis enabled a comprehensive insight into the difference between dynamic and stative uses of English verbs, as well as into the use of stative verbs in the nonprogressive and progressive aspect.

Key words: stative verbs, progressive aspect, agentivity, animacy, English.

Predrag Novakov
Filozofski fakultet, Novi Sad
predrag.novakov@ff.uns.ac.rs

UDK 811.163.41'282.3

Сања Огњановић

ЛИНЕАРИЗАЦИЈА КЛИТИКЕ *СЕ* У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИМ И БАНАТСКИМ СРПСКИМ ГОВОРИМА

Познато је да призренско-тимочки дијалекат српског језика има низ заједничких особина са суседним језицима, словенским македонским и бугарским, несловенским арбанаским и арумунским, с којима по многим језичким особинама учествује у балканском језичком савезу. На другој страни, део банатских српских говора се од просечног тзв. новоштокавског стања издваја управо језичким иновацијама насталим као резултат језичког контакта са суседним румунским језиком. Међу тим иновацијама налазе се и оне језичке особине које се бележе и у призренско-тимочком дијалекту, структурно јасно супротстављеном новоштокавском типу. Циљ овог прилога је да укаже на неке од заједничких особина два различита дијалекатска типа српског језика, за које се као заједнички узима непосредни вишевековни контакт с несловенским и суседним словенским језицима. Поред бројних међусобних сличности српских периферних говора, насталих међујезичком интерференцијом са суседним језицима, за ову прилику је издвојена једна појава у реду речи у двама међусобно удаљеним говорима српског језика, призренско-тимочким и банатским. Реч је о позицији клитике *се* у линеаризацији.

Кључне речи: српски језик, лингвогеографија, ред речи, синтакса, међујезичка интерференција.

1. УВОД

За призренско-тимочки дијалекат српског језика, традиционално сврставан у тзв. староштокавске дијалекте, поодавно је указано да има низ заједничких особина са суседним језицима, словенским македонским и бугарским, несловенским арбанаским и арумунским, с којима по многим језичким особинама учествује у балканском језичком савезу. На другој страни, банатски српски говори, који највећим делом припадају тзв. новоштокавским говорима, тј. шумадијско-војвођанском дијалекту, али који се ипак и разликују од просечног новоштокавског стања, – највећи део тих разлика дугују управо иновацијама насталим као резултат језичког контакта са суседним румунским језиком. Међу тим иновацијама налазе се и оне језичке особине које се поодавно бележе и у призренско-тимочком дијалекту. Наиме, прегледом грађе (нпр. из дијалекатских текстова приложених у српским дијалектолошким студијама) могу се уочити језичке црте заједничке и призренско-тимочким и банатским говорима. Оне се тичу између осталог и реда речи, посебно позиције клитике у линеаризацији. Нпр., у оба поменута дијалекта јавља се тежња ка проклитизацији енклитика, па се енклитике често налазе на иницијалном месту у реченици.

Циљ овог прилога је да укаже на једну заједничку синтаксичку особину у иначе ова два различита дијалекатска типа српског језика, у литератури обично називана староштокавски одн. новоштокавски, балканизовани одн. небалканизовани. Реч је о заједничкој синтаксичкој појави у реду речи у двама међусобно удаљеним дијалектима српског језика, тј. о позицији енклитике *се* у линеаризацији.[1] Поред праћења стања у Банату и у југоисточним областима, указиваћемо на стање и у неким другим српским говорима.[2]

[1] Познато је да се линеаризација клитика односи на распоређивање заменичких и помоћних глаголских облика у реченичном низу. Иако се за ред речи српског језика обично истиче да је слободан, у тој „слободи" постоје и бројна ограничења, која се везују управо за распоред клитика.

[2] С. Милорадовић је издвојила 9 заједничких црта српских периферних говора, а међу њима је и проклитизација енклитика (Милорадовић 2015).

2. ЕНКЛИТИКА *СЕ*[3] У ДИЈАЛЕКТОЛОШКОМ МАТЕРИЈАЛУ

Као и све друге енклитике, тако и *се* у већини западних српских говора, као и у стандардном (књижевном) српском језику, не може стајати на иницијалном месту у реченици или иза говорне паузе. У деловима призренско-тимочких и банатских говора ситуација је другачија, па се тако енклитика *се* бележи и у иницијалној позицији, испред акцентоване речи.

Тако се потврде[4] енклитике *се* бележе у следећим позицијама:

1. У антевербалној позицији, на почетку реченице, испред акцентоване речи, или непосредно иза говорне паузе:

а) призренско-тимочки говори: *Се* звао та́ко / *Се* разболе̏ја (Ђаковица, Стевановић 1950: 152); *се* поуваћајет и се игра / *Се* и́гра / *Се* ва́ћајет де́ца (Срет. жупа, Павловић 1939: 215, 262, 263); *се* по́играј и се ра́шетај / *се* за́грите / *се* они́штија ду́ћани (шарплан. Гора, Младеновић 2001: 479, 593); *Се* по́тписа то́[j] / *Се* напра́ве сапуни́ца / *Се* устре́сла / *се* изу́ју (Гатње, Младеновић 2013а: 426, 429, 440); *се* сте́гне ва́ке / *Се* вра́тила / *Се* зака́рал'е / *Се* за́бајла о́фца (југозап. КиМ, Младеновић 2010: 429, 432, 433); *Се* при̂ч'а то̂ / *Се* сла̏ви Бо̀жић (Летница, Ђуровић 2000: 69, 164); *се* гре́је во́да (Призрен, Реметић 1996: 547).

б) банатски говори[5]: *Се* прѐмеће гу́вно / *Се* кла̏ло ја̀гањце / Ѝспадне сва̏ђа, *се* поту́ку мла́ди (Банат[6], Ивић и др. 1997: 404); *се* ѐдмори / *се* пра̏ви та̏ј ко̏лач (Ченеј, Радовановић 2017: 348, 354); *Се* часту̂ (Бан. Хере, Ивић 1958: 345); *Се* вра̏тио ѐвај мо̂ј му̂ж (Радојево, Драгин 2012: 41); *Се* мѐли Бо̀гу / *Се* сла̂жу добрѐ / *Се* ра̂дило (Бан. Ц. Г. и Рекаш, Симић 2012: 173); *се* сигра̏ју / *се* смејӯ / *Се* разговāра̏ју / *Се* изврну̂ли (Радимци, Томић 1987; 438, 465, 467); *се* изме́ша / *се* оче́че јена ка́рика / *се* ди́гəл једəªн ма́ли о́блак (Карашевци, Ивић–Младеновић 1960: 191); *се* послу̏је мло́го / *се* мѐте свѐ у казѐн / *се* раст̏ајо од жѐне (Бан. Ц. Г., Vescu 1976: 161);); у ч'ко́лу деца́ се и́гру, *се* ша́лу и не се ка́ру / *Се* опу́ди и бе́га / *се* сəви́је / И ка се све́же добре́ тој сиру́п, *се* уч'и́не тəка́ да се те́гли ко́но ме́д, тəга се ме́та ле́по у ста́кла, *се заве́же* ис целофа́на (Свиница, Томић 1984: 78, 261); *се* јач'а̏ју / *се* дѐлу (Белобрешка, Милорадовић 2007: 578); *се* шчешљава / *се* развео (Чанад и Батања, Степановић 1994: 127).

2. У антевербалној позицији, а иза везника *и*, ређе *а*:[7]

а) призренско-тимочки говори: и *се* једе и оно / и *се* плаћа гочобије / се поуваћајет и *се* игра / и *се* проме́њила (Срет. жупа, Павловић 1939: 215, 255); и *се* нау́ч'и / И *се* тка́ло от пла́тно (Гатње, Младеновић 2013а: 424, 437); И *се* ра́збоље о́ца / И *се* спа́си / И *се* оду́жује сва́т сва́ту (шарплан. Гора, Младеновић 2001: 585, 589, 591); гре́бе и *се* зано́си / и *се* ди́гомо и о́н ме сти́же деда Бо́шко / и *се* препроме́њам та́м / о́н по́сле кə[д] додје́ и *се* бр̀же о́жени / и *се*

[3] У науци о језику овако *се* се означава различитим терминима: енклитика, енклитичка заменица, морфема, речца (уп. „речцом се назива и *се* у саставу повратних глагола када се ова реч значењем више не подудара с акценатским обликом акузатива заменице *сѐбе*", Стевановић 1975: 384), све до најуопштенијег *функтор* (Kristal 1985: *funktor*). Пошто је за нашу тему релевантна позиција ненаглашеног *се* у односу на наглашену реч (ирелевантна нам је врста и функција речи), користићемо термин (ен)клитика, који означава реч која нема сопствени акценат.

[4] Примери из грађе су преузети с акцентима, али без преношења фонолошких ознака појединих гласова.

[5] Наводим примере из банатских говора и ван граница Србије, подразумевајући у овом случају Банат као географску одредницу.

[6] Одредница Банат се односи на места истраживана у монографији *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта II*, а примери у којима је забележена проклитизација се односе на места у источном Банату (Итебеј, Ченеј, Српска Црња, Иланџа, Сенпетер и др.) (Ивић и др. 1997: 404–407).

[7] У стандардном српском језику иза проклитичких везника (*и*, *а*, *ни*) никада не стоје енклитике, а могу стајати само иза оних везника са самосталним акцентом (*те*, *па*, *али* и сл.) (Поповић 2004: 297).

изгоре́ја бе́ше на ку́бе (Јуришић 2009: Г. Пчиња, 73, 233, 245, 302); и *се* догово́рили (Космет, Барјактаревић 1977: 132).

б) банатски говори: Ѝзӣђе и *се* јâви / И *се* изву́чемо / Ѐна је ис Кла́рије, а *се* зва́ло њêно сѐло Пѐтӣрда (Банат, Ивић и др. 1997: 404–405); *и се* пѐку лêпо (Ченеј, Радовановић 2017: 354); и *се* дѐшло у шко̀ли (Рудна, Бошњаковић–Вареника 2008: 273); и *се* врâтили нѐтраг / и *се* мѐђе на њѐга / и *се* отвѐри тô (Бан. Ц. Г. и Рекаш, Симић 2012: 173); и *се* звѐ Нико̀ла / и *се* натр̑ђи на врâта / и *се* мѝчјо док нӣје истāњѐ јâко глâс (Радимци, Томић 1987: 468, 470, 471); и *се* ме́тне дə се испе́че / и *се* поста́ви за вра́та (Карашевци, Ивић–Младеновић 1960: 191); и *се* ма́не за зи́му да седи́ (Свиница, Томић 1984: 261); и *се* туку / и *се* кољу (Чанад и Батања, Степановић 1994: 127)

С обзиром на то да се у делу призренско-тимочких и банатских говора јавља енклитика *се* у иницијалној позицији у реченици, разумљиво је да се она може јавити и иза везника. Материјал показује да се често јавља иза саставног везника *и*, а спорадично и иза супротног везника *а*. Узевши у обзир да је у источнијим деловима призренско-јужноморавске области (нпр. у Пчињи) енклитика *се* забележена иза везника, али не и на почетку реченице, чини се да саставни везник унеколико олакшава такву позицију енклитике *се*. Таква ситуација је забележена и у кумановско-кратовској области, као и у бугарском језику (в. т. 3).

3. ЛИНГВОГЕОГРАФСКИ ПРЕГЛЕД ПРОКЛИТИЗАЦИЈЕ ЕНКЛИТИКЕ *СЕ*

3.1. Стање на југу

Проклитизација енклитика је позната особина призренско-тимочке говорне зоне, с обзиром на то да су то говори који су се развијали под утицајем суседних несловенских језика, али вероватно и под утицајем романског супстрата (Белић 1999: 41). По речима И. Поповића, „романски [је] у стварању балканскоштокавског типа сигурно одиграо важну, ако не и једну од најважнијих улога, иако на данашњем нивоу развоја науке није могуће прецизно рећи шта у ствари треба ставити на рачун романског, а шта на рачун других језика (новогрч., алб. и изумрлог трачког)” (Поповић 2007: 438). Периферијски положај ових говора, а затим и њихов контакт с језицима који припадају балканском језичком савезу, условио је другачију линеаризацију енклитика од уобичајене за већину српских говора.

Увидом у грађу, проклитизација енклитике *се* забележена је у говорима Ђаковице, Сретечке жупе, шарпланинске Горе, југозападног Косова и Метохије, Призрена, Летнице, примери који су бележени искључиво иза саставног везника *и* су из источнијих крајева, из Горње Пчиње. Проклитизација енклитика јавља се, дакле, само на једном делу призренско-тимочке зоне, тачније у њеним јужним и југозападним областима. Стању у грађи одговара и Собољевљева скица (Собољев 2003: 94 и др.) балканистичких црта на Балкану, где је показано да је старије стање боље очувано у централном, северозападном и источном ареалу, а да југ Балкана познаје више иновација у линеаризацији (в. и Младеновић 2013: 402). Тако, према Собољеву и терену који је он обухватио истраживањем, бугарски и тимочки српски говори не познају проклитизацију заменичке енклитике, а македонски, арбанаски и грчки познају. Како Б. Видоески истиче: „Од синтаксичките особености важни во дијалектното диференцирање во македонскиот дијасистем е местото на клитике, посебно заменските и глаголските, по однос на глаголот. Во западните говори тие можат да стојат и во препозиција дури и на почетокот на реченицата, што не е случај во повеќето источни дијалекти” (Видоески 1998: 19). Дијалекатски текстови из северних македонских области одсликавају такву ситуацију. У текстовима из области Скопске Црне Горе бележи се иницијална позиција енклитика,

која је део и македонског језичког стандарда: *се сабрале*, *се закрила*, као и *и гу стасал*, *га викале*, *му рекла* итд. (Видоески 1999: 237–239). Ипак, иако је иницијално место енклитике у македонском језику уобичајено (и стандардизовано), у текстовима из кумановско-кратовске области више је примера с енклитиком у постпозицији (*турил га*, *пресекле му*, *бутне го*), а ако се јави у препозицији, јавља се иза везника *и* (*и е зинал*, *и ми слзи потекоа*, *и го донесел дома*) (Исто: 177–179). Таква ситуација је забележена и у пчињском говору, где текстови показују да је постпозиција енклитике *се* уобичајена, а у препозицији су, како је напред речено, забележени само примери иза саставног везника *и*. Претрагом електронског Бугарског националног корпуса потврђени су бројни примери с енклитиком *се* иза везника *и* (нпр. *И се влива точно там*, *Тогава ги вземи и се облечи*), а *се* у иницијалном положају није забележено. Иначе се проклитизација енклитика у бугарским дијалектима бележи само у неким областима на југу земље (Стойков 1984: 212).

Иако се читава ова област узима као балканизована, па се у научној литератури у подели српских дијалеката за призренско-тимочке говоре често предлаже и термин балканизовани (уместо нпр. староштокавски), изгледа да овај простор ни у том смислу није јединствен.[8] Р. Младеновић је, на пример, запазио да се линеаризацијом енклитика говори јужног Косова и јужне Метохије, као и говори на Шар-планини, издвајају од остатка призренско-тимочке области (Младеновић 2013: 404). Јужну зону карактерише изразита проклитизација енклитика, а и када енклитика *се* није у иницијалном положају у реченици, најчешће је позиционирана испред глагола. Младеновић примећује да се „у већини примера постглаголска позиција *се* јавља [...] као средство истицања, што упућује на то да је проклитизација *се* основни модел" у овим говорима (Исто: 408, спац. С. О.). Већ у североисточнијим крајевима ове области проклитизација енклитика је изгледа мање фреквентна. Тако и М. Павловић за Јањево истиче да су примери типа *Ми оздравија дете*, *Ми оздравили деца* веома ретки, а заменице *гу*, *ги*, *ни*, и *не* су типично енклитике (Павловић 1970: 126–127). У говору Прешева пак забележено је свега неколико примера проклитички употребљених заменичких енклитика, и то чешће иза везника *и*, уз констатацију аутора да „појава није тако изражена и може се чути спорадично, некад само једном код једног говорника, а код неких није уопште регистрована" (Трајковић 2016: 544). Може се претпоставити да је таква ситуација и у Горњој Пчињи, где су у текстовима забележени примери проклитички употребљеног *се* само иза саставног везника *и*.

3.2. Стање на северу

Као и у јужном делу призренско-тимочке зоне, и у делу банатских српских говора забележена је проклитизација енклитика. Појавом енклитика на почетку реченице, или непосредно иза говорне паузе, и овде је нарушено правило другог положаја енклитике у акценатској целини (Симић 2012: 171). Према прегледаној грађи, проклитизација енклитике *се* забележена је у области румунског Баната (Карашево, Банатска Црна Гора, Ченеј, итд.), као и у делу Баната у Србији, у областима уз Румунију. И. Поповић је констатовао да се у синтакси српских банатских говора могу препознати утицаји румунског језика (слични приморским романизмима или њима идентични), нпр. положај енклитика на почетку реченице (*Se provèselu*, *I su zasádili*, *I mu se vêže košuḷa*) (Поповић 2007: 440). М. Радан Банат, и посебно румунски део Баната, издваја као „једно од рубних српских подручја са највидљивијим траговима језичке интерференције", а као резултат те интерференције јавља се и измењен положај клитика (Радан 2007: 251). Аутори монографије о банатским говорима шумадијско-војвођанског типа су приметили да је проклитичко постављање енклитика особина месних говора у Румунији и оних на румунској граници и да је много ређа у дубини тадашње југословенске територије (изузетак је Иланџа, у суседству села Селеуша и Алибунара с румунском већином) (Ивић и др. 1997: 405). Ова појава је распрострањена

[8] Уп. нпр. тимочко-лужнички тип, у коме су доминантни Шалерови примарни балканизми (а Шалер је српске југоисточне говоре сврстао у балканизоване дијалекте првог степена), у односу на призренско-јужноморавски, у којима неки балканизми изостају, али се јављају неке друге иновације, опет балканистичког типа (уп. Попов 1984: 26–29).

и у говорима смедеревско-вршачког типа у југоисточном Банату[9], као и у српским клисурским говорима, на румунској страни.[10] На крајњем југозападу Банатске Клисуре, у румунском округу Мехединци, налази се претежно српско насеље Свиница. У говору Свиничана такође се бележи проклитизације енклитике *се* (Томић 1984). У Банатској Клисури се налази и Белобрешка, за коју се истиче да говор „белобрешких Срба припада смедеревско-вршачком дијалекатском типу, али су у њему уочљиве одређене значајне косовско-ресавске црте, чему треба додати и чињеницу да се у једном оваквом, периферном говорном типу одвијају живи билингвистички процеси, да су резултати језичког укрштања те мешања знатни и да су балканизми/аналитизми ту присутни у знатнијој мери" (Милорадовић 2007: 574). У говору Белобрешке се такође издваја проклитичка употреба енклитике *се*, али и других енклитика (*сам* му по̀слала, *га* опра̀вили итд.) (Исто: 578).

Очекивано, појава проклитизације енклитика, као део балканистичког процеса, доминантнија је у румунском Банату с обзиром на то да су те „појаве у начелу јаче заступљене тамо где је додир са румунским становништвом био најјачи" (Ивић 1990: 198). Проучавајући стране утицаје на карашевске говоре, М. Радан констатује да се „без двоумљења [...] може закључити да је далеко најснажнији, према томе и највидљивији утицај на ове говоре извршио румунски језик, који, за разлику од других несловенских језичких утицаја, није само временски најдуже и континуирано трајао, него је и најјачи у интензитету" (Радан 2007: 253). Појава проклитички употребљених енклитика у говору Карашеваца тумачи се румунским утицајем (Исто: 258). Истражујући говоре Банатске Црне Горе и Рекаша, З. Симић констатује да „ред речи јесте најевидентнија иновација регистрована у материјалу из истраживаних говора. Уколико се ради о синтаксичком калку из румунског језика, углавном се има у виду проклитизација глаголских и заменичких енклитика и проклитизација морфеме *се*, као и постпозиција конгруентног атрибута, најчешће исказаног придевом или присвојном заменицом" (Симић 2012: 171).

Румунским утицајем се објашњава и ред речи у примерима забележеним у Чанади и Батањи у Мађарској. У мађарском делу Баната Срби живе и у Сиригу, Сентивану и Дески, али је проклитизација енклитика забележена у насељима источно од Тисе, у Чанаду и Батањи, у којима поред Срба живе и Румуни. Тако П. Степановић бележи примере с проклитички употребљеним повратним *се*: *се шчешљава*, *се развео* као и иза саставног везника *и*: *и се туку*, *и се кољу*. У овим говорима се бележи и проклитизација других енклитика: *ћу отићи*, *ћемо отићи*, *сам отишо*, *сам видио*, *смо се искупили*, *су сијали*, *су вршили* итд., те иза везника: *и смо уватили воду* (Степановић 1994: 127). Аутор додаје да је појава у овим местима веома распрострањена, али да се среће и уобичајен ред речи (*био сам*, *метули смо*, *прату се* итд.) (Степановић 1994: 128). Проклитизацију енклитика у Батањи бележи и П. Ивић, констатујући да је у Батањи „румунског утицаја било [...] очигледно бар колико мађарског, упркос томе што су Мађари у Батањи бројнији од Румуна и што се Батања непрекидно налазила у саставу мађарске државе, тако да је службени језик увек био мађарски" (Ивић 1994: 48). Јак румунски утицај се објашњава заједничком вероисповешћу Срба и Румуна, која им је омогућавала склапање бракова, али и чињеницом да је румунско становништво у тој области старије од мађарског, па и српско-румунски контакт има дужу традицију. У новијим истраживањима Батање регистрована је иста особина (в. нпр. Милорадовић–Јовановић 2017).

3.3. Проклитичко *се* у средишњим и другим областима

Примери с проклитички употребљеном енклитиком *се* забележени су и на јужнијим теренима од Баната, за које се обично не истиче постојање ове појаве, нпр. у смедеревско-вршачким и косовско-ресавским говорима. За грађу нам је послужила и дијалектолошка фонотека Катедре за српски језик са јужнословенским језицима Филолошког факултета у Београду,[11] нарочито за

[9] Аутори наводе места и области у којима је забележена проклитизација енклитика (Ивић и др. 1997: 405).
[10] Под румунским утицајем појава се развила и у русинским и бугарским говорима у Банату (Ивић и др. 1997).
[11] Аудио-запис разговора с информаторима у селима Мајиловац, Кучајна и Салаш сачинили су студенти Катедре за

области које нису монографски обрађене. Тако, код информатора у селу Салаш, које се налази североистично од Бора, на путу Зајечар–Неготин, бележимо – *Се* ува̏то, ка̑же, по̏ново.[12] Северније одатле, у селу Кучајна, које се налази у општини Кучево, у Браничевском округу, такође бележимо проклитички употребљену енклитику *се*: *Се* оста̏ве, измѐри се мле́ко.[13] Браничевском округу припада и село Мајиловац, које се налази између Великог Градишта и Пожаревца, где информатор такође проклитички употребљава енклитику *се*: Тӯ бӯду та̑ј да̑н, *се* го̏сте; Има̏ле вѐлике са̑нке, као ко̏ла, ста̏ну ше̑с, *се* во̏зе. Сва три села су с већинским српским становништвом.

Мало западније од ове линије, у текстовима из североисточне Шумадије, из Смедеревског Подунавља, бележимо неколико примера с проклитизованим *се*: И за Ӯскрс се знало, *се* зако̏ље пра̑се; А ја ка̑жем, ако ме зове̑, *се* вра̑тим на̏траг; Седӣ се ӯвече, мѐту га у са̏ндук ӯјутру, *се* но̏си сара̑ни се и ѐто тако̑ (Бошњаковић 2008: 267, 285, 295). Иако би се друга реченица евентуално могла тумачити и као елиптична, с изостављеним помоћним глаголом *хтети* (**ако ме зове*, *ћу*/*ће* (*да*) *се вратим*), у осталим је проклитизација енклитике *се* несумњива. У њима је ова енклитика забележена у имперсоналним реченицама, у којима је и иначе њена употреба доминатнија.

У косовско-ресавским говорима појава је за сада уочена у области Ресаве, у приповеткама које је Милош Ивковић сакупио из овог краја почетком двадесетог века. У приповеци о трговцу и његовој жени стоји: та̏ко ӣшла по бе̑лем све́ту, *се ра̄нӣла* лѐбем; а у приповеци о сиромаху који је постао цар: Ӯзо јѐдно де́те да пренѐсе на тӯ во̏ду, а јѐдно оста̏вио на о̏балу, па упӯштио то̑ де́те, *с* уда̄вӣло у во̏ду (Чајкановић 1927: 294, 315).[14]

Према забележеним примерима проклитички употребљене енклитике *се*, па и примерима проклитизације енклитика уопште, чини се да се ареал ове појаве може пратити свакако и југозападније од области уз румунску границу у Банату, али и североисточније од јужних делова Космета (в. фус. 18). На другој страни, језичке оазе с овом појавом бележе се и много западније, у области долине реке Фојнице, за чији говор Д. Брозовић истиче да ред речи не одговара оном у тзв. новоштокавским говорима, наводећи и примере с проклитизованом енклитиком *се*: *се мо̀жеш прила́дит*. Аутор додаје и да у Варешу бележи још више примера овог типа (Brozović 2007: 150). Као проклитички употребљено би се можда могло тумачити (в. фус. 14) и *се* забележено код информатора у Горњим Васојевићима: О̂н је у Ско̏пље и са̏дик, та̏мо је пуко̑вник, *се̄* пензионӣсао и оста̏о у Ско̏пље (Стијовић 2007: 272).

У обзир би се могли узети и српски говори давно исељених етничких група, где се такође бележи проклитички употребљена енклитика *се*. Тако у текстовима из говора Галипољских Срба бележимо: свӣ му глѐда̄ју са̏бју и *се* чӯде̄ју, по̏сле се пупа̏ри уна̏ прѐђа и *се* уста̏и (Ивић 1957: 396, 448). У истом говору су и друге енклитике проклитизоване (Ба̏ба га уфа̏ти и *га* пулӯ́па) (Исто: 446), а забележене су само иза везника *и*, не и на самом почетку реченице.[15] Проклитички употребљено *се* бележи се и у исељеничким говорима италијанске покрајине Молизе: Бӣше о̀на кра̄в – *са* зва̑ше Рушо́л, О̀ва̄ дӣво̄јк је по̀ла ва̀н, а *са* крӣваш мба̏ча кра̑в. Овде су проклитизоване и друге енклитике, и у иницијалном положају и иза везника (*је* бӣј о̂ста удо́вац, а *је* ва̀зеј дрӯгу же́н, *ју* даја̑ш свѐ кӯчен итд.) (Rešetar 1997: 148). Ови исељенички говори су се развијали под непосредним страним утицајима, одакле је могао доћи и овакав ред речи, али свакако остаје отворено и питање какве су моделе реда речи понели из свога завичаја. Комплексност ове синтаксичке појаве у исељеничким српским говорима захтева посебну анализу.

српски језик са јужнословенским језицима – Анђела Калуђеровић, Марина Живановић и Јелена Милић, у јесен 2019. године.

[12] Код истог информатора бележимо и друге примере проклитички употребљених енклитика (*Смо радѐли*, *Ти ка̑жем ка̏ко сам ӣшла*, итд.)

[13] Бележимо и друге проклитички употребљене енклитике (*Су бӣли трго̑вци којӣ су трговӣли, Су пра̏вили Рӯси фа̏брику*, итд.).

[14] Иако се овде вероватно ради о проклитичком *се*, треба имати у виду да интерпункцијски знаци уношени приликом транскрибовања материјала могу сугерисати погрешне закључке у вези с редом речи.

[15] Уп. и Ивићеву констатацију: „У галипољском говору, међутим, енклитика се може ослонити и на свезу *и*” (Ивић 1957: 396, фус. 1).

4. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Проклитизација енклитика је позната особина дела призренско-тимочке говорне зоне, с обзиром на то да су то говори који су се развијали под утицајем суседних несловенских и словенских језика, али вероватно и под утицајем романског супстрата. Банатски говори су свакако под утицајем румунског језика развили ову особину, пре свега у областима румунског Баната, али и у деловима банатских говора Србије који су уз границу с Румунијом. Како је грађа показала, проклитизација енклитика се бележи и у ђердапској зони косовско-ресавског подручја (села Салаш, Мајиловац, Кучајна), али и у области смедеревско-вршачког дијалекатског типа, у Смедеревском Подунављу. У области Ресаве проклитизација се бележи у приповеткама М. Ивковића из прве половине двадесетог века.

Линеаризација енклитика у испитиваним говорима, пре свега у Банату и на Космету, показује „да је за промену принципа линеаризације у балканословенским говорима од пресудног значаја контакт са линеаризацијом несловенских контактних језика" (Младеновић 2013: 403). Познати су контакти у призренско-тимочкој области с арумунским и арбанаским системом (в. нпр. Ивић 1990), а свакако није без значаја ни утицај дела словенских македонских говора као посредника у ширењу балканизама. Јер, „за формирање српских говора у Метохијској и Косовској котлини, па и садашњег типа линеаризације морфосинтаксичких енклитика, од пресудног је значаја српсковлашки контакт, са стапањем Влаха у Србе пре доласка Турака" (Младеновић 2013: 405).

С друге стране, утицај румунског језика у Банату је и јужније (источне области смедеревско-вршачког и косовско-ресавског дијалекта) присутан. „Треба напоменути да разне иновације у српским банатским говорима у Румунији нису искључиво резултат румунског утицаја, већ све те појаве треба сагледати и у ширем, балканском контексту, у смислу да је румунски језик био и остао повољна подлога и средство за ширење особина балканског језичког савеза, тзв. *балканизама*" (Бошњаковић–Радан 2010: 139). С обзиром на то да се исте балканистичке иновације јављају у различитим анализираним ареалима, „то показује да ти балканизми нису неке иманентне особине призренско-тимочке дијалекатске базе, већ да је у питању развој својствен двојезичним срединама" (Ивић 1990: 190).

Међутим, како се појава бележи и у срединама које нису двојезичне, бар не у савременом пресеку стања, могуће је да се ради и о неким другим утицајима, или пак о супстрату. Вероватно није без значаја ни то што се поменута места налазе у близини великих река (Дунав, Велика Морава, Фојница[16]), за које је познато да су имале значаја при миграцијама становништва, али и у трговини. Како Бошњаковић наводи за област североисточне Шумадије: „Преко ове територије, која нема великих природних препрека, била је од давнина развијена значајна мрежа стратегијских и локалних путева" (Бошњаковић 2008: 10). Као значајне везе истиче Цариградски и Смедеревски друм, али и комуникацију преко Дунава и В. Мораве, што је „сигурно [...] утицало на приближавање и мешање различитих језика (в л а ш к о г - с р п с к о г), дијалеката и говора" (Исто, спац. С. О.). За косовско-ресавски дијалекат је познато да је у току миграција дошло свуда дуж његових граница до мешања староседелачког становништва с досељеницима, када су се и језичке особине почеле преплитати. Како истиче П. Ивић, „Пошто је земљиште косовско-ресавског дијалекта уопште сразмерно уско, и пошто су јаке миграције брзо разносиле језичке особине, нема готово ниједног краја у којем се не би осећао неки од ових утицаја, чак се често догађа да се негде укрсте два супротна таласа наноса са стране" (Ивић 1985[2]: 105). Наравно, треба имати у виду и оно што је П. Ивић истакао, покушавајући да одреди порекло Галипољских Срба поредећи заједничке језичке особине с другим говорима, да „поклапања с разним говорима могу

[16] Занимљиво је да Брозовић као мање важан у етногенези овдашњег становништва издваја период до пада Босне, када је у долини реке Фојнице било Влаха и Саса у рударским местима (Вареш и његова околина, Фојница итд.). Он сматра да су ти подаци важни више за антропологију него за лингвистику, „jer je od svega toga stranog stanovništva u jeziku ostao samo leksički utjecaj, uostalom dosta jak". Додаје, међутим, да би било важно знати „da li se staro stanovništvo bilo održalo bar neko vrijeme i nakon doseljenja Slavena", као и да има „neke indicije o supstratnom utjecaju na artikulacionu bazu, samo što taj problem još uopće nije zreo" (Brozović 2007: 154).

бити случајна. Природно је да се у истој језичкој области често развија иста иновација на више страна. Иновације настају када за то има услова у затеченом језичком стању, а ти услови могу бити једнаки у многим пределима" (Ивић 2009: 127).

Иако је Б. Попов констатовао да се и даље „пред нашим очима одвија постепена балканизација српскохрватског језика, која се полако креће од југоистока ка северозападу" (Попов 1984: 37), таква линија територијалног ширења балканизама очигледно важи само за неке од њих, нпр. губљење инфинитива (в. нпр. Стијовић 2013), али не нпр. за проклитизацију енклитика. И грађа представљена у овом прилогу указује на то да се одређене балканистичке појаве (или структуралне иновације, структурални паралелизми) боље чувају у југозападном делу призренско-тимочке зоне (нпр. проклитизација енклитика уопште), док се неке друге појаве истог, балканистичког типа боље чувају на њеном истоку (нпр. постпозитивни члан). П. Ивић је констатовао да „у појединим случајевима стање које налазимо у Банату представља само делимичну реализацију неког феномена из круга балканизама", али и да је „упадљива [...] географска неједнакост остваривања балканистичких процеса" (Ивић 1990: 198). Будућа истраживања би требало да јасније оцртају границе ове појаве у призренско-тимочком дијалекту, али и открију њене домете у косовско-ресавском дијалекту (проклитизација енклитика је забележена и у грађи из северне Метохије[17]), као и у смедеревско-вршачком. Поред тога, с обзиром на то да у испитиваним говорима проклитички употребљене енклитике нису једина могућност ове врсте линеаризације, већ се енклитички облици заменица јављају обично напоредо и као проклитике и као енклитике, можда би темељнија анализа таквих примера указала и на неке стилско-семантичке дистинкције међу овим синтаксичким моделима.

Литература и извори

Барјактаревић Д. (1977). *Дијалектолошка истраживања*. Приштина: Јединство.

Белић А. (1999). *Дијалекти источне и јужне Србије*. Изабрана дела Александра Белића, девети том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Бошњаковић Ж. (2008). Фонетске особине говора источне Шумадије. *Српски дијалектолошки зборник*, LV. Београд.

Бошњаковић Ж., Вареника С. (2008). Напомене о морфосинтаксичким особинама српског говора села Рудне у Румунији. *Српски језик*, XIII (1–2), 261–279.

Бошњаковић Ж., Радан М. (2010). Досадашња истраживања утицаја румунског језика на лексику српских говора у румунском делу Баната. *Јужнословенски филолог*, LXVI, Београд, 135–161.

Brozović D. (2007). Govor u dolini reke Fojnice. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 13. Zagreb.

Бугарски национални корпус: http://search.dcl.bas.bg/, приступљено 5. фебруара 2020. год.

Букумирић М. (2003). Говори северне Метохије. *Српски дијалектолошки зборник*, L. Београд.

Vescu V. (1976). Govor Banatske Crne Gore, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XIX/1. Novi Sad. 115–172. (ћир.)

Видоески Б. (1998). *Дијалектите на македонскиот јазик*, Том 1. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Видоески Б. (1999). *Дијалектите на македонскиот јазик*, Том 2. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Драгин Г. (2012). Напомене о говору Радојева у средњем Банату. *Зборник за језике и књижевност Филозофског факултета у Новом Саду*, књига II. Нови Сад. 35–44.

Ђуровић Р. (2000). *Летнички говорни тип*. Врање: Филолошки факултет Приштина.

Ивић П. (1957). О говору Галипољских Срба. *Српски дијалектолошки зборник*, XII. Београд.

Ивић П. (1958). Место банатског херског говора међу српским дијалектима. *Зборник Банатске Хере*. Нови Сад. 326–352 (сепарат).

Ивић П., Младеновић А. (1960). Крашовански текстови. *Зборник за филологију и лингвистику*, III. Нови Сад. 191–195.

Ивић П. (1985[2]). *Дијалектологија српскохрватског језика*. *Увод и штокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска.

[17] У текстовима из северне Метохије бележимо нпр. *Сам напунила пуна два сандука*, *Смо се испитовал'и*, *И смо бил'и тамо код Ракоша* и сл. (Букумирић 2003: 316–317).

Ивић П. (1990). *О језику некадашњем и садашњем*. Београд: Бигз – Јединство, 189–198.
Ивић П. (1994). О српском говору у Батањи. *Јужнословенски филолог*, L. Београд, 33–49.
Ивић П., Бошњаковић Ж., Драгин Г. (1997). Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови). *Српски дијалектолошки зборник*, XLIII. Београд.
Ивић П. (2009). *Српски дијалекти и њихова класификација*. Сремски Карловци–Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
Јуришић М. (2009). *Говор Горње Пчиње – гласови и облици*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
Kristal D. (1985). *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit.
Милорадовић С. (2012). И рак̏ју пи̏ем сас мѐдом – Дијалекатска скица Белобрешке (Румунија). Проблеми словенске филологије, XV. Темишвар, 573–580.
Милорадовић С. (2015). *Српски периферни говори – међујезички утицаји и балканистички процеси*, Gwary Dzis – vol. 7, 71–82.
Милорадовић С., Јовановић В. (2017). Српски језик у Мађарској – стање и перспектива дијалектолошких истраживања, или – језик који нас је одржао. *Годишњак за српски језик*, година XXVII, бр. 15. Ниш, 63–77.
Младеновић Р. (2001). Говор шарпланинске жупе Горе. *Српски дијалектолошки зборник*, XLVIII. Београд.
Младеновић Р. (2010). *Заменице у говорима југозападног дела Косова и Метохије*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
Младеновић Р. (2013). Линеаризација предикатскофразних енклитика у говорима јужног Косова и јужне Метохије. *Јужнословенски филолог*, LXIX. Београд, 401–415.
Младеновић Р. (2013а). *Говор јужнокосовског села Гатње*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
Павловић М. (1939). Говор Сретечке Жупе, *Српски дијалектолошки зборник*, VIII. Београд.
Павловић М. (1970). *Говор Јањева – Међудијалекатски и миксоглотски процеси*. Нови Сад: Матица српска.
Попов Б. (1984). Положај српскохрватског језика у балканском језичком савезу. *Јужнословенски филолог*, XL. Београд, 21–41.
Поповић Љ. (2004). *Ред речи у реченици*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
Поповић И. (2007). *Историја српскохрватског језика*. Уредили: Ранко Кебара и Ненад Кебара: Лира, Требник, Елвод Принт, Београд – Крагујевац – Лазаревац.
Радан М. (2007). Утицај страних и савременог српског/хрватског језика на карашевске говоре. *Српски језик и друштвена кретања*. Књ. 1, ФИЛУМ, Крагујевац, 251–262.
Радовановић Д. (2017). Теренски записи из Ченеја у румунском Банату. *Исходишта 3*. Темишвар–Ниш, 345–355.
Реметић С. (1996). Српски призренски говор I (гласови и облици). *Српски дијалектолошки зборник*, XLII. Београд.
Rešetar M. (1997). *Le colonie serbocroate nell'Italia meridionale*. Campobasso (http://www.uni-konstanz.de/FuF/Philo/Sprachwiss/slavistik/acqua/versioni_eI.htm).
Симић З. (2012). Неке особине линеаризације у говорима Банатске Црне Горе и Рекаша. *Зборник за филологију и лингвистику*, LV/2. Нови Сад, 169–181.
Собољев А. (2003). *Малый диалектологический атлас балканских языков*. Пробный выпуск (под редакцией А. Н. Соболева). München: Biblion Verlag.
Стевановић М. (1950). Ђаковички говор. *Српски дијалектолошки зборник*, XI. Београд.
Стевановић М. (1975). *Савремени српскохрватски језик I.* Београд: Научна књига.
Степановић П. (1994). *Говори Срба и Хрвата у Мађарској – штокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска.
Стијовић Р. (2007). Говор Горњих Васојевића. *Српски дијалектолошки зборник*, LIV. Београд
Стијовић Р. (2013). Ширење аналитизма у говору горње Ресаве (на примеру статуса инфинитива), *Јужнословенски филолог*, LXIX. Београд.
Стойков С. (1984). Синтактичните диалектизми в български език. *Помагало по българска диалектология*. София, 200–220.
Томић М. (1984). Говор Свиничана. *Српски дијалектолошки зборник*, XXX. Београд.
Томић М. (1987). Говор Радимаца. *Српски дијалектолошки зборник*, XXXIII. Београд.
Трајковић Т. (2016). Говор Прешева, *Српски дијалектолошки зборник*, LXIII. Београд.
Чајкановић В., ур. (1927). Српске народне приповетке. *Српски етнографски зборник*, XLI, књига 1. Београд.

DIE WORSTELLUNG DES ENKLITIKONS *SE* IN SERBISCHEN PRIZREN-TIMOK UND BANAT DIALEKTEN

Resümee

Es ist bekannt, dass der Prizren-Timok Dialekt der serbischen Sprache eine Reihe von Gemeinsamkeiten mit den Grenzdialekten im Süden und Südosten (nicht-slawische – Skipetarisch und Aromunisch, slawische – Mazedonisch und Bulgarisch) hat, mit denen er mit vielen sprachlichen Merkmalen den balkanischen Sprachbund bildet. Auf der anderen Seite unterscheiden sich Teile des Banat Dialekts von der neuen štokavischen Situation gerade durch Sprachinnovationen, die aus dem Sprachkontakt mit der benachbarten rumänischen Sprache entstanden sind. Zu diesen Innovationen gehören eigentlich die sprachlichen Merkmale, die auch im Prizren-Timok Dialekt aufgezeichnet sind. Ziel dieses Beitrags ist es, einige der Gemeinsamkeiten zweier verschiedener Dialektarten des Serbischen aufzuzeigen, für die ein unmittelbarer jahrhundertealter Kontakt mit nicht-slawischen Sprachen üblich ist. Zusätzlich zu den zahlreichen gegenseitigen Ähnlichkeiten der serbischen peripheren Dialekte, die in diesem Fall durch zwischensprachliche Interferenzen mit benachbarten Dialekten erzeugt wurden, wurde bei dieser Gelegenheit ein Vorkommen in der Reihenfolge der Wortstellung in zwei voneinander entfernten Dialekten der serbischen Sprache beschrieben, d.h. die Position des Enklitikons *se* in der Wortstellung.

Schlüsselwörter: serbische Sprache, Dialektologie, Wortstellung, Syntax, zwischensprachliche Interferenz

Sanja Ognjanović
Filološki fakultet
Univerzitet u Beogradu
sanjar_51@yahoo.com

Илустрација 1 Пунктови забележене проклитизације енклитике се у призренско-тимочкој зони (на подлози дела дијалектолошке карте П. Ивића, 1985)

UDK 811.163.41'37/374(049.32)

Tvrtko Prćić

NEOLOGIZACIJA SRPSKOG JEZIKA U PUNOM CVATU: JEDNO PONEŠTO DRUKČIJE ČITANJE KNJIGE *SRPSKE SLIVENICE. MONOGRAFIJA SA REČNIKOM* RANKA BUGARSKOG[1]

Ovaj rad kritički preispituje teme vezane za funkcionisanje i istraživanje funkcionisanja današnjeg srpskog jezika, inspirisane dubinskim iščitavanjem teksta knjige *Srpske slivenice. Monografija sa rečnikom* Ranka Bugarskog (2019a). Rad se ne bavi neposredno ovom knjigom i opisom slivenica u njoj, nego težište stavlja na šire perspektive, na ono što proističe iz nje posredno, na opažanja i promišljanja *povodom* opisa slivenica u njoj. Nakon početnih napomena o samoj knjizi i njenom autoru u Odeljku 1, u Odeljku 2 biće predstavljeno pet impliciranih zaključaka koji se mogu izvesti iz knjige, a tiču se sagledavanja jezika u sveukupnosti njegovih varijetetskih realizacija, produktivnosti tvorbenih mehanizama, leksičke kreativnosti korisnikâ jezika, postignutih komunikativnih efekata i sistematskog sagledavanja neologizacije srpskog jezika. U Odeljku 3 biće razmotrene četiri poželjne promene koje bi mogle proizaći iz knjige i impliciranih zaključaka, a tiču se megakorpusnih istraživanja srpskog jezika, leksikologije, leksikografije i nastave srpskog jezika i lingvistike. Na kraju, u Odeljku 4 biće data rekapitulacija impliciranih zaključaka i poželjnih promena, da bi potom bila predložena modifikacija zvaničnog stava o obuhvatu standardnog srpskog jezika, uvođenjem novog kriterijuma – komunikativno nadasve relevantnog faktora formalnosti izraza.

Ključne reči: slivenice, srpski jezik, Ranko Bugarski, implicirani zaključci, poželjne promene, megakorpusna istraživanja, leksikologija, leksikografija, nastava, standardni srpski jezik

1. UVODNE NAPOMENE O KNJIZI I NJENOM AUTORU

Godine 2001, u časopisu *Jezik danas* br. 13 pojavio se članak Ranka Bugarskog, pod enigmatskim i enigmatičnim naslovom „Dve reči u jednoj: leksičke skrivalice" (Bugarski 2001). Znajući za ozbiljne i očigledne naslove dotadašnjih saopštenja, članaka i knjiga ovog autora, u prvom momentu bio sam zatečen jer nisam razumeo kakva se to enigmatika krije u leksičkim skrivalicama, još manje sam razumeo kakve su to enigmatične dve reči u jednoj, a najmanje sam razumeo otkud jedan svetski afirmisani profesor i naučnik u svemu tome. Moja zatečenost kratko je trajala i u sledećem trenutku prešla je u oduševljenje, kada sam iz prvih rečenica shvatio o čemu se radi: prvo, posredi je tvorba reči u srpskom jeziku; drugo, posredi je opis novog tvorbenog postupka u kojem se najmanje dve osnove, na razne načine, kombinuju u jednu reč, kao u primeru *klinceza*, izvedenom kombinovanjem dva preklapajuća segmenta *klin-*, od *klin(ac)*, i *-inceza*, od *(pr)inceza*, pri čemu zagrade označavaju uklanjanje datog niza; treće, posredi je tvorbeni postupak čije je uzorke u svakodnevnom govornom i pisanom jeziku Bugarski prvi kod nas primetio, dokumentovao i imenovao '(leksičke) slivenice', a sam postupak – '(leksičko) slivanje'.

Ovaj tvorbeni postupak vodi poreklo iz engleskog jezika, njegov prvi kreativni eksploatator i glavni propagator bio je Lewis Carroll, književnik koji je 1871. godine, u svoj drugi roman o Alisi,

[1] Ovo je prerađena i znatno proširena verzija teksta izgovorenog na predstavljanju ove knjige na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, dana 17. oktobra 2019. godine. Rad je nastao u sklopu Projekta br. 178002, pod nazivom *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Na dragocenim primedbama i sugestijama autor najiskrenije zahvaljuje prof. dr Veri Vasić.

Through the Looking-Glass, and What Alice Found There (kod nas prevedenom, koliko se moglo utvrditi, na čak šest načina), uključio i tekst svoje nesmislene pesme (eng. *nonsense poem*), pod takođe nesmislenim naslovom *Jabberwocky*. U toj pesmi svetu su na jednom mestu bili predstavljeni brojni novi uzorci slivenica, čime je ljudima u ruke data nova jezička igračka, (sa) kojom se igraju i dan-danas. Prirodu slivenica Alisi je objasnio jajoliki lik Humpty Dumpty, rekavši joj: „Vidiš, to ti je kao dvodelni kofer – postoje dva značenja upakovana u jednu reč" (eng. "You see it's like a portmanteau – there are two meanings packed up into one word"), čime je pogodio samu suštinu ovog tvorbenog postupka.[2] Naziv 'portmanteau (word)' i danas je u upotrebi u engleskom jeziku, naporedo s češćim, konkurentnim i preciznijim terminom '(lexical) blend', odn. '(lexical) blending', za sam postupak. Od tada, leksičko slivanje u engleskom jeziku postajalo je sve zastupljeniji i raznovrsniji tvorbeni postupak, koji je do sada, a naročito s kraja 20. i s početka 21. veka, polako ali sigurno, izrastao u kreativan, izražajan, ekonomičan i, zbog svega toga, frekventan i pomodan tvorbeni postupak, koji, pod uticajem engleskog jezika, mode u engleskom jeziku i mode engleskog jezika, poslednjih decenija preuzimaju, u vidu specijalnog tipa anglicizama, mnogi jezici u svetu, pa tako i srpski (up. Bauer 1983; Bauer i Huddleston 2002; Lalić Krstin 2010; Lipka 2003; Mattiello 2013; Renner, Maniez i Arnaud 2013). Mora se naglasiti da je tvorbeni mehanizam leksičkog slivanja, kao uostalom i u samom engleskom pre Carrolla, latentno postojao u brojnim drugim, možda čak svim, jezicima, ali su aktiviranje mehanizma obavili tek uzorci upotrebe sistema engleskog kao odomaćenog stranog jezika (up. Prćić 2019a).

Za to vreme, inauguralni članak R. Bugarskog dobio je svoj nastavak, „Otkrivamo nove skrivalice" (Bugarski 2002), s novim materijalom i tumačenjima, da bi se, nakon nekoliko novih nastavaka, u okviru njegovih knjiga objavljivanih u međuvremenu, pojavila knjiga potpuno neočekivanog gastronomskog naslova – *Sarmagedon u Mesopotamaniji*, i prilično očekivanog podnaslova – *Leksičke skrivalice* (Bugarski 2013). Aludirajući na decembarsko-januarski period svečarenja, koje podrazumeva *armagedon*, tj. tamanjenje, *sarme*, i na jedan novosadski restoran, u kojem se *meso potamani*, i to u leksičkoj odori *Mesopotamije*, ova knjiga predstavljala je zadivljujuću leksikološko-leksikografsku studiju, u isto vreme naučnu, analitičku, sintetičku, poučnu i zabavnu, o morfosintaktičkim, semantičko-pragmatičkim, stilističkim i sociolingvističkim aspektima leksičkih slivenica u srpskom jeziku. Iz nje su zainteresovani čitaoci mogli saznati pouzdane podatke o nastanku slivenica, o tipologiji njihovih strukturnih obrazaca, o značenjima koja one izražavaju i o domenima njihove upotrebe. No, ubedljivo najimpresivniji bio je njen rečnički deo, u obliku anotiranog popisa od preko 1000 slivenica, s unakrsnim upućivanjima na relevantne teorijske opise prema formalnim i/ili sadržinskim kategorijama. Teško je (bilo u to vreme, ali i danas) sakriti ushićenost bogatstvom materijala u ovoj knjizi, čija me je tematika još od izvornog članka snažno zaintrigirala i zaokupila, a u tome svakako nisam sam, do mere da sam postao ne samo naoštreni vrebalac novih slivenica u srpskom i engleskom jeziku, nego i izoštreni stvaralac novih slivenica, smišljenih i slučajnih, u srpskom, engleskom i mešovito. Autor ove knjige s pravom je sebi obezbedio status našeg najistaknutijeg blendologa i blendografa, dok bi autoru ovog priloga najbolje pristajao samonadenuti kvalifikator 'blendoman', zaslužen upravo zahvaljujući dalekosežnom 'zaraznom' delovanju ove knjige i njenog autora.

I kao najnoviji nastavak, sredinom 2019. godine objavljeno je drugo, prošireno i prenaslovljeno, izdanje ove knjige – *Srpske slivenice. Monografija sa rečnikom* (Bugarski 2019a). Zadržavši oprobanu naučnoistraživačku aparaturu i metodologiju iz prethodnog izdanja, nova knjiga obogaćena je novim ulovom slivenica, sada s ukupno oko 2200 jedinica i s posledično dopunjenim teorijskim objašnjenjima, komentarima i unakrsnim upućivanjima. Blizu dve decenije nakon njihovog otkrića, Bugarski nam je podario jedinstvenu knjigu, rezultat dugog, mukotrpnog i brižljivog procesa prikupljanja, istraživanja, objašnjavanja, klasifikovanja i kodifikovanja slivenica, koje su, opet, rezultat jednog kod nas doskora nepoznatog i atipičnog tvorbenog postupka, a odskora sve raširenijeg, možda baš njemu zahvaljujući. Ova knjiga mogla bi se smatrati dodatkom, ili dopunom, znamenite dvotomne *Tvorbe reči u savremenom srpskom jeziku* (Klajn 2002, 2003), koja se bavi četirima predvidljivim, pravilima regulisanim,

[2] Detaljnije o romanu, pesmi i postupku videti na adresama: https://en.wikipedia.org/wiki/Through_the_Looking-Glass, https://en.wikipedia.org/wiki/Jabberwocky, https://en.wikipedia.org/wiki/Portmanteau.

postupcima tvorbe reči – prefiksacija, sufiksacija, kompozicija i konverzija, dok slivanje, ili konflacija, kako je kod nas prevedeno (up. Prćić 1998), spada u nepredvidljive, pravilima poluregulisane, tvorbene postupke, čije su ulazne jedinice poznate, ali konačan oblik njihove izlazne jedinice nije (up. Prćić 2019b).

Kasnije tokom ovog izlaganja saznaće se da se žongliranje leksičkim osnovama radi izvođenja nove slivenice nalazi u domenu eksperimentisanja jezikom – ili preciznije, igre jezikom. A R. Bugarski, tu skoro se saznalo (up. Bugarski 2011, 2014, 2020), ceo svoj profesionalni život diskretno se bavi, naučno i zabavno, različitim vidovima i aspektima igre jezikom. To dugogodišnje bavljenje ludičkom stranom jezika porodilo je, naravno, *Srpske slivenice*, ali i njoj sestrinsku, i podjednako važnu, knjigu *Žargon. Lingvistička studija* (Bugarski 2003, 2006), s tematikom igre leksičkim formama i/ili sadržinama u okrilju žargona, posebno onog omladinskog. Prva ovakve vrste u našoj sredini, ova, i u svetskim razmerama retka, teorijska studija žargona, nudi čitaocima dokumentovani uvid, leksikološki i leksikografski, u nove reči, nove afikse i nova značenja, koja je iznedrio ovaj začuđujuće vitalan, dinamičan, originalan i nedovoljno istražen sociolekt srpskog jezika. Pošto je od pojavljivanja drugog, prerađenog i proširenog, izdanja *Žargona* prošlo bezmalo petnaest godina, tokom kojih se leksička građa zasigurno višestruko uvećala, novo izdanje ove knjige, možda pod simetričnim naslovom sa sestrinskom, *Srpski žargon. Monografija sa rečnikom*, bilo bi više nego dobrodošlo, tim pre što su *Slivenice* i *Žargon* unekoliko komplementarna štiva, jer čine tematsku celinu u pogledu varijeteta koji ispituju, a to je govoreni i pisani živi, svakodnevni, opušteni, neusiljeni jezik.

Naime, i slivenice i žargonizmi spadaju u delokrug stvaranja novih reči i novih značenja, odn. u neologizaciju srpskog jezika. Slivenice obično počinju kao žargonizmi, a žargonizmi ponekad uključuju i slivenice, a i jedni i drugi predstavljaju formalne i/ili sadržinske novine, najčešće pokrenute sociolingvističkim motivima. Obe ove knjige, svaka iz svog vidokruga, detaljno pokrivaju sve relevantne teorijske i praktične aspekte ovih dveju pojava, koje se, međutim, ne nalaze u polju naučnog i stručnog interesovanja dominantne domaće lingvistike. Uprkos tome, obema svojim knjigama R. Bugarski dao je nemerljiv doprinos leksikologiji i leksikografiji savremenog, današnjeg srpskog jezika – pre svega, na opštem planu izučavanja neologizama, a zatim i na specifičnom planu tvorbe reči i tvorbe smisla. Lingvistima mlađe i srednje generacije, prvenstveno srbistima, ali i kontaktno-kontrastivnim istraživačima engleskog jezika, pa i drugih, prema srpskom, pa i drugima, koji žele da ispituju i opisuju jezik(e) i van dominantnih tokova, uglavnom zasnovanim na materijalu umetničke književnosti, Bugarski je ponudio jedan drukčiji, svežiji, energičniji, realističniji i inspirativniji teorijsko-metodološki model.

Pored neposrednog doprinosa sticanju celovitije i modernije slike o današnjem srpskom jeziku, *Žargon* i *Slivenice* imaju i svoj posredan, i pozamašan, doprinos, do kojeg se dolazi tek svojskim uranjanjem u tekst i otkrivanjem onoga što se može naći ispod njegove površine, u dubinama obaju tekstova, sakriveno između njihovih ogromnim lingvističkim znanjem i iskustvom nabijenih redova – radi se o nekolikim zaključcima i nekolikim promenama. S naglaskom na knjizi *Srpske slivenice. Monografija sa rečnikom*, u nastavku će biti više govora o impliciranim zaključcima koji se mogu izvesti i o poželjnim promenama koje bi mogle proizaći iz ove višestruko značajne knjige R. Bugarskog.

2. PET IMPLICIRANIH ZAKLJUČAKA KOJI SE MOGU IZVESTI IZ OVE KNJIGE

Dubinskim čitanjem ove knjige moguće je izvesti nekoliko značajnih zaključaka, koji se odnose na funkcionisanje i istraživanje funkcionisanja tvorbenog i, uopšte, leksičkog sistema srpskog jezika, ali koji se ne nalaze u domenu 'šta je pisac hteo da kaže', pošto autor, po svim pokazateljima, nije nameravao da se bavi ovom tematikom, nego samo svojom glavnom temom – iscrpnim i višeslojnim prikazivanjem slivenica. Iako nisu eksplicitno izrečeni, ti zaključci jesu implicitno saopšteni, ili bar naznačeni, i to očigledno potpuno mimo volje svog autora: oni, naime, provejavaju iz čitavog teksta, proističu iz iscrpnog i višeslojnog prikaza slivenica, kao neke skrivene poruke koje (kao da) čekaju da budu iščitane

i prepoznate. Za one koji žele da ih iščitaju i prepoznaju, tih impliciranih zaključaka, u interpretaciji autora ovog priloga, ima pet i oni bi bili sledeći:

(1) SAGLEDAVANJE JEZIKA U SVEUKUPNOSTI NJEGOVIH VARIJETETSKIH REALIZACIJA. Bugarski je ovim dvema knjigama u središte istraživanja doveo onaj sloj jezika i pripadajuće mu leksike, koje dominantna domaća lingvistika, u najboljem slučaju, smatra periferijom jezika, budući da se slivenice ubedljivo najčešće javljaju u govornoj, neformalnoj, žargonskoj, ne-književnoj i neknjiževnoj realizaciji jezika, u nečemu što je na marginama književnog, tj. književnosnog, jezika, što je van centra jezika, što je upravo suprotstavljeno književnom jeziku i, kao takvo, nepoželjno i nedostojno naučne pažnje i ozbiljne obrade. Kao potkrepa ove konstatacije dovoljno je u onlajn bibliografskoj bazi *COBISS*[3] potražiti i utvrditi bar približan broj naučnih radova koji u svom naslovu sadrže reči 'slivenic*', 'žargon*' i 'sleng*', kombinovane sa spojem 'u srpskom (jeziku)', pri čemu zvezdice označavaju potencijalne završetke morfoloških oblika navedenih reči.

Poklonivši ovom sloju leksike naučnu pažnju i podvrgnuvši ga ozbiljnoj obradi, Bugarski je metodologiju istraživanja srpskog jezika dopunio pristupom da i tzv. periferija zaslužuje da bude uzeta u obzir – ako ne baš sasvim ravnopravno s tzv. centrom, onda bar uz njega. Drugim rečima, jezik se mora sagledavati, kao sistem i kao upotreba sistema, u svojoj komunikativnoj sveukupnosti, u svim svojim varijetetskim realizacijama – po svim nivoima jezičke analize (fonološkom, grafološkom, morfološkom, sintaktičkom, semantičkom, stilističkom i pragmatičkom) i po svim lektalnim i registarskim varijetetima, tj. po geografski, društveno i vremenski određenim dijalektima, sociolektima i hronolektima, te po predmetno, interpersonalno i medijumski uslovljenim registrima (up. Bugarski 2019b; Radovanović 2003; Prćić 2016a). Dokumentovano pokazavši da periferija može da bude značajna koliko i centar, a ponekad i značajnija, Bugarski je odškrinuo, ako ne i otvorio, vrata ka celovitijem, potpunijem, uravnoteženijem i objektivnijem istraživanju leksike, i ne samo leksike, srpskog jezika, zaobišavši, ako ne i obrisavši, veštačku, neopravdanu i neutemeljenu dvojnost, neku vrstu nametnute diglosije čak, između 'patricijskog *hoch*' centra oko književnog jezika i 'plebejske *un-hoch*' periferije oko ne-književnog jezika. Ovakav, integrativni, pristup omogućava da se dobije jasnija, preciznija i detaljnija predstava o ustrojstvu i funkcionisanju leksikona srpskog jezika, čije su bogatstvo i izražajni potencijal dosad prikazivani jednostrano, polovično i stoga nužno iskrivljeno, gubeći iz vida okolnost da su i divni labud i ružno pače tek dva pojavna oblika istog ptičjeg stvora.

(2) SAGLEDAVANJE PRODUKTIVNOSTI TVORBENIH MEHANIZAMA. Povezan s prethodnim, ovaj zaključak tiče se morfosintaktičkog i semantičkog nivoa jezičke analize i odnosi se na sposobnost leksičkog sistema da njegovi resursi sinhrono budu upotrebljeni u tvorbi novih reči – postupci tvorbe reči, i/ili u tvorbi novih značenja postojećih reči – postupci tvorbe smisla, oličeni u metafori, metonimiji, suženju i proširenju značenja (up. Bauer 1983; Dragićević 2010; Kastovsky 1986; Klikovac 2004; Kövecses 2010; Lipka 2003; Prćić 2016b). Mada su neki domaći autori, priznati autoriteti iz oblasti morfologije (čija imena ne slučajno ovde neće biti pominjana) tvrdili, a tvrde i dalje, da je tvorbeni potencijal savremenog srpskog jezika vrlo slab ili čak nepostojeći, ne navodeći za to bilo kakve empirijske potvrde, Bugarski je u ilustrativnom materijalu svojih dveju knjiga dokazao da tvorbeni potencijal srpskog jezika ne samo da postoji, nego je i te kako delatan – doduše, ne toliko u centru, u jeziku 'dobrih pisaca' prošlog i ranijih vekova, nego na periferiji, u živom i dinamičnom svakodnevnom jeziku nesputane, dosetljive, razbarušene, razigrane i razigra*net*ovane omladine i ostalih koji se, na početku mnogojezičnog i mnogokulturnog 21. veka, jezički ponašaju poput mladih. Na morfosintaktičkom planu o tome svedoči ulov od bezmalo 2200 registrovanih tvorbi u *Srpskim slivenicama*, čiji se broj iz dana u dan povećava, a na morfosintaktičkom i/ili semantičkom planu to potvrđuju brojne nove tvorbe i nova značenja u *Žargonu*, čiji broj takođe svakodnevno raste. Periferija, dakle, ispoljava viši stepen produktivnosti tvorbenih mehanizama od centra.

Pored toga, traganje za novim rečima i značenjima ciljanim praćenjem štampanih i elektronskih medija, svih vrsta komunikacije putem interneta, ali i savremene književnosti raznih žanrova, te stručne

[3] Adresa *COBISS*-a (Kooperativni onlajn bibliografski sistem i servisi): https://sr.cobiss.net/.

literature iz svih prirodnih i društveno-humanističkih nauka, koji *objedinjeno* odslikavaju i predstavljaju govornu i pisanu upotrebu aktuelnog srpskog jezika, uključujući i danas neizbežan anglosrpski (up. Prćić 2019a), pružiće dokaze o tome da se njegovi tvorbeni resursi redovno eksploatišu i da tako nastaju nove reči i nova značenja – i na tzv. periferiji, i u tzv. centru, mada ne nužno u podjednakom obimu. Prikupljeni i obrađeni primeri pokazali bi da se u aktivnoj upotrebi nalaze, prvo, pravilima regulisani tvorbeni postupci, čije su ulazne leksičke jedinice, tj. morfeme, ustaljene i poznate, a rezultat njihovog kombinovanja jeste sistemski predvidljiva leksička jedinica, tj. reč, s unapred poznatom izlaznom strukturom (up. Prćić 2019b), što pokazuje primer reči *e-uprava*, izvedene od osnove *uprava* i prefiksa *e-*. U pravilima regulisane tvorbene postupke spadaju sledeći:

- prefiksacije, *otpriznati*, od *od-* + *priznati*, 'povući priznanje (Kosova i Metohije)',
- sufiksacije, *posvuduša*, od *posvud(a)* + *-uša*, 'žena koja se pojavljuje posvuda, naročito na za nju važnim društvenim događanjima',
- kompozicije, *malomaturant*, od *mal(i)* + *-o-* + *maturant*, 'učenik koji polaže, ili treba da polaže, malu maturu',
- polukompozicije, *korona-bolnica*, od *korona* + *bolnica*, 'bolnica za obolele od virusa korona',
- konverzije, *poludeti nekoga*, od *poludeti*$_{NEPRLZ}$ > *poludeti*$_{PRLZ}$, 'učiniti da neko izgubi živce ili razum', i
- elipsacije, *daljinski*$_{IM}$, od *daljinski*$_{PRID}$ *upravljač*, '(neformalno) daljinski upravljač'.

Kao drugo, to su pravilima poluregulisani tvorbeni postupci, čije su ulazne morfeme takođe ustaljene i poznate, ali rezultat delovanja nije sistemski predvidljiva reč, jer njihova izlazna struktura nije unapred poznata (up. Prćić 2019b), što pokazuje primer reči *RTS*, izvedene od osnove *Radio-televizija Srbije*, koja je mogla dati i *RTSrbije*, i *RTSrb*, i *RaTeS*, i *RaTeSrb*, i još neke, ali se tvorac reči opredelio za najkraću i najjednostavniju strukturu. U pravilima poluregulisane tvorbene postupke spadaju sledeći:

- konflacije, *ćirilatinica*, od '*ćiril(ica)* + *latinica*, '(neformalno) mešavina ćirilice i latinice u pisanju rukom',
- akronimizacije, *glodur*, od *gl(avni i) od(govorni) ur(ednik)*, '(neformalno i šaljivo) glavni i odgovorni urednik', i
- abrevijacije, *Pozz!*, od *poz(drav)*, '(neformalno) odjavni pozdrav u pisanim mobilnim komunikacijama, pri čemu broj slova 'z' odražava intenzitet srdačnosti'.

Svi ovi tvorbeni postupci, i sistemski predvidljivi, i sistemski nepredvidljivi, zavređuju da budu podrobno ispitani, opisani i klasifikovani – što je za slivenice Bugarski već obavio u *Srpskim slivenicama*, i da se za sve postupke i obrasce unutar njih ustanovi pojedinačna brojčana frekventnost u novim rečima, iz čega će proisteći i stepen njihove produktivnosti. Nadalje, trebalo bi da se za sve njih utvrde morfosintaktičke i semantičke pravilnosti u novim rečima i da se među tim pravilnostima odrede istosti, sličnosti i razlike u odnosu prema pravilnostima uočenim u postojećim rečima (up. Klajn 2002, 2003). U nedostatku celovitih i pouzdanih empirijskih podataka, ali ciljanim praćenjem novih reči, može se ustvrditi, uz izvesnu dozu opreza, da su, suprotno očekivanjima, sistemski predvidljivi tvorbeni postupci znatno manje zastupljeni od onih sistemski nepredvidljivih, pri čemu, po broju novih tvorbi, ubedljiv primat drže slivenice, a potom akronimi i abrevijacije.

(3) SAGLEDAVANJE LEKSIČKE KREATIVNOSTI KORISNIKÂ JEZIKA. Povezan s prethodna dva, ovaj zaključak tiče se pragmatičkog nivoa jezičke analize i odnosi se na kombinatorne aspekte upotrebe leksičkog sistema srpskog jezika – specifično, na načine na koji njegovi korisnici kombinuju gorepomenute ulazne morfeme da bi dobili novu reč. Pod kreativnošću se ovde podrazumeva sposobnost korisnikâ jezika za stvaranje novih reči od raspoloživih leksičkih resursa, posebno onih koje su po svojoj formi i/ili sadržini originalne, inovativne i vanserijske, ali su u isto vreme i prozirne, i lako razumljive, i lako zapamtljive (up. Bauer 1983; Jones 2016; Munat 2007). Stepen uspešnosti, odn. kreativnosti, takvih tvorbi presudno je uslovljen umećem korisnikâ jezika, koje združeno čine njihova veština, inventivnost i dosetljivost, ali pre svega njihovo znanje, voljnost i smelost da se poduhvate kreativnog i originalnog manipulisanja morfemama.

Sistemski predvidljivi postupci, tj. prefiksacija, sufiksacija, kompozicija, polukompozicija, konverzija i elipsacija, nisu naročito podesni za kreativno žongliranje, budući da je rezultat nove tvorbe regulisan pravilima, zbog čega se kreativnost svodi na više ili manje ukalupljeno, vrlo često analoški motivisano, dodavanje, zadržavanje ili oduzimanje postojećih morfema, poput *strank(a)* + *-ica* > *strančica*; ali ako se isti ovaj deminutivni sufiks rekurzivno primeni još jedanput, kao što je u *strančica* + *-ica* > *strančičica* (zabeleženo u televizijskoj emisiji *24 minuta sa Zoranom Kesićem*), onda je posredi kreativnost, kada rezultat nije regulisan, i sputan, pravilima, nije ukalupljen i nije analoški motivisan, nego predstavlja formalno i/ili sadržinski novu tvorbu, ranije neviđenu i bez prethodnih uzora – ukratko, nešto unikatno. Ovakvo kreativno žongliranje i poigravanje morfemama srpskog, mada ne nužno samo srpskog, jezika svojstveno je, u većoj ili manjoj meri, sistemski nepredvidljivim postupcima, tj. konflaciji, akronimizaciji i abrevijaciji, kao u akronimu *CeSID*, izvedenom od *Centar za slobodne izbore i demokratiju*, ili u šaljivoj slivenici (autora ovog priloga) *obWEBiti, obWEBljen*, 'objaviti knjigu ili neki drugi dokument na internetu', nastaloj od srpske osnove *objaviti* i na njen centralni segment *-jav-* natpostavljene engleske osnove *web*. No, u svakoj naizgled nasumičnoj kreativnoj ludosti ipak ima nekog sistema, jer se leksička kreativnost suštinski i dubinski rukovodi unutrašnjim pravilnostima strukturne organizacije srpskog jezika, u čijem se temelju nalaze fonotaktičke i morfotaktičke zakonitosti stvarnog i površinskog međukombinovanja nižih jezičkih jedinica, tj. fonema i morfema, u više jezičke jedinice, tj. reči (up. Bugarski 1983, 2019b; Radovanović 2003). Bilo kako bilo, i u slučaju leksičke kreativnosti korisnikâ jezika, periferija je ispoljava u znatno većem obimu nego centar, a, kako se može zaključiti iz morfosintaktičke analize slivenica R. Bugarskog (2019a), njihova kreativnost ili, možda preciznije, njihovih tvoraca, kreće se od srednje do visoke, budući da su gotovo sve one originalne, neanaloške i unikatne tvorbe.

U tom smislu, leksička kreativnost, kao skalarna, stepenska pojava, mogla bi se zamisliti i prikazati na trostepenoj skali, koja se ovde prvi put predlaže, sa sledećim vrednostima:

- stepen 1, umerena kreativnost, imale bi sistemski predvidljive tvorbe, čiji je rezultat regulisan pravilima, često analoški motivisan ustaljenim obrascem i stoga ne proizvodi primetan komunikativni efekat, poput *radnica* prema *radnik*, kao i sve tvorbe ženskih oblika sufiksom *-ica* od muških oblika na sufiks *-nik*,
- stepen 2, srednja kreativnost, imale bi sistemski nepredvidljive unikatne tvorbe, čiji rezultat nije regulisan pravilima, može biti analoški motivisan ustaljenim obrascem i stoga proizvodi, ako proizvodi, umeren komunikativni efekat novine, poput *Boda* prema *(Slo)boda(n)*, i
- stepen 3, visoka kreativnost, imale bi sistemski nepredvidljive unikatne tvorbe, čiji rezultat nije regulisan pravilima, nije analoški motivisan ustaljenim obrascem, nego svojom dosetljivošću narušava uobičajene tvorbene obrasce i time izaziva snažan komunikativni efekat upadljivosti, poput *mnoGOODobar*, od srp. *mnogo* + eng. *good* + srp. *dobar*, 'veoma mnogo dobar', što se pojačava na dva nivoa – primarno, grafički, natpostavljenom engleskom osnovom *GOOD*, ili, sekundarno, fonološki, produženim izgovorom srpskog samoglasnika 'o' u sredini reči.

(4) SAGLEDAVANJE POSTIGNUTIH KOMUNIKATIVNIH EFEKATA. Povezan s prethodna tri, a posebno s određenjima leksičke kreativnosti, ovaj zaključak tiče se pragmatičkog i stilističkog nivoa jezičke analize i odnosi se na komunikativne aspekte upotrebe leksičkog sistema srpskog jezika – specifično, na vrste komunikativnih namera koje njegovi korisnici ostvaruju stvaranjem novih reči. Osnovna namera, i podsticaj, pri svakom stvaranju nove reči jeste zadovoljavanje potrebe – ili, kako to naziva Bugarski (1983: 165), pojačane sociolingvističke motivacije – da se imenuje neki nov ili, ređe, postojeći pojam, tj. segment vanjezičke stvarnosti, i da se na taj način napravi novo ime za ljude, predmete, mesta, osobine, procese ili aktivnosti (up. Bauer 1983; Kastovsky 1982; Klajn 2002, 2003; Prćić 2016a). Za realizaciju imenovanja, ili nominacije, kao osnovne komunikativne namere, koja se nalazi domenu pragmatike, na raspolaganju stoje svi tvorbeni postupci, kako oni sistemski predvidljivi, u primeru prefiksacije *beskontaktni* '(o platnoj kartici) koji uspostavlja vezu s čitačem bežičnim putem, a ne provlačenjem kroz njegov žleb', tako i oni sistemski nepredvidljivi, u primeru akronima

PLJiŽ ‘naziv televizijske emisije, sastavljen od početnih slova prezimena njena tri autora, tj. (Dragoljub Draža) *Petrović*, (Dragoljub Mićko) *Ljubičić i* (Vojislav Voja) *Žanetić*).

Nasuprot, ili komplementarno, osnovnoj nameri stoje dodatne komunikativne namere, u domenu stilistike, koje su podstaknute željom i potrebom korisnikâ jezika da, u svojstvu govornika ili pisca, postignu određene komunikativne efekte kod slušalaca i/ili čitalaca. Svim tim namerama zajedničko je privlačenje pažnje na imenovani pojam ili, ponekad, na samu reč, koju po pravilu karakteriše upadljivost (u oči i/ili uši i/ili um): na tvorbenom planu to se ostvaruje neobičnim, neočekivanim, netipičnim, iskalupljenim, upečatljivim, domišljatim – sve u svemu, inovativnim manipulisanjem ulaznih morfema. Čin uspešnog dekodiranja takve tvorbe, koja poseduje potencijal za izazivanje nekog komunikativnog efekta (to je enkoderov planirani efekat), trebalo bi, prema očekivanjima, da kod slušalaca i/ili čitalaca proizvede komunikativni šok i nagli skok interesovanja za datu reč, naročito za njenu unikatnu formu, a onda i za sadržinu koju izražava (to je dekoderov ostvareni efekat, koji se ne mora podudariti s planiranim). Leksička upadljivost, kako bi se ova pojava mogla nazvati, ima sposobnost da dovede do različitih komunikativnih efekata, iza kojih se, iz tvorbene perspektive, kriju tri najčešće, i ujedno najbitnije, komunikativne namere – u zavisnosti od konkretne situacije, one deluju ili samostalno, ili u paru, ili čak sve tri zajedno:

- zapamćivanje od strane dekodera jedinstvene forme i njoj pridružene sadržine, obično efektnih naziva, naslova ili reklamnih slogana (kojih se kasnije, u svojstvu konzumenta, valja prisetiti i odabrati ih), poput *lubenada*, od *luben(ica + limu)nada*, ‘limunada s dodatim sokom od lubenice’,
- zasmejavanje dekodera jedinstvenom formom i njoj priduženom sadržinom, obično efektno povezujući dva nespojiva ili naizgled nespojiva pojma, najčešće uz komično sazvučje takvog spoja, poput *picurek*, od *pic(a + b)urek*, ‘(neformalno posprdno) pica burek’, i
- zadivljivanje dekodera, ponekad i ponešto samoreklamerski, jedinstvenom formom i njoj pridruženom sadržinom, obično efektnim poigravanjem leksičkim resursima srpskog, a često i drugih jezika – danas, naravno, engleskog, poput *cooltura*, od eng. *cool* + srp. *(kul)tura*, ‘kultura koju smatraju da je kul, tj. *cool*’.

Verovatno ne treba više posebno objašnjavati da se sve tri vrste komunikativne namere mogu valjano sprovesti samo eksploatacijom sistemski nepredvidljivih tvorbenih postupaka, koji nude mogućnost inovativnog manipulisanja ulaznih morfema, radi postizanja leksičke upadljivosti. Pri tome, ova pojava nesumnjivo je najviše zastupljena kod konflacije, koja je nadasve podatna za poigravanje leksičkim resursima, što pokazuju brojni primeri i opšti obrasci kombinovanja morfema prikazani u *Srpskim slivenicama*. Poigravanje leksičkim resursima deo je šire i univerzalnije pojave jezičke igre ili, preciznije, igre jezikom, kojom se, uz ostala jezička i vanjezička sredstva, ostvaruje verbalni humor (up. Andrić 2006; Attardo 2017; Crystal 2001; Lalić Krstin i Silaški 2018, 2019; Prodanović Stankić 2016; Rasulić 2008; Vukojević 2018; Zirker i Winter Froemel 2015). Treba ponoviti i to da R. Bugarski od svojih naučnoistraživačkih početaka, ranih 1960-ih godina, pa sve do danas ne prestaje da bude aktivno zainteresovan za leksičko eksperimentisanje, za igru jezikom, za njeno kreativno upražnjavanje, ali i za njeno ozbiljno proučavanje, ne samo vrsta, vidova i manifestacija igara jezikom, nego i njihovih primena u nastavi maternjih i stranih jezika, o čemu nadahnuto voli da govori i piše (up. Bugarski 2011, 2014, 2020). Vrhunac te zainteresovanosti predstavlja upravo njegovo otkriće, višegodišnje praćenje i opisivanje, ali i stvaranje, slivenica u srpskom jeziku, kao lingvistički i intelektualno najizazovnijeg, najzahvalnijeg i najdelotvornijeg vida igre jezikom, otelotvorenog u knjigama *Sarmagedon u Mesopotamaniji* (Bugarski 2013) i sada *Srpske slivenice* (Bugarski 2019a), a ranije, ne treba zaboraviti i isto tako na igri jezikom zasnovane vrcave morfosintaktičke, semantičke i stilističke inovacije u omladinskom slengu, obrađene u knjigama *Žargon* (Bugarski 2003, 2006). I u slučaju komunikativnih efekata, periferija se potvrđuje kao utiskovitija i plodonosnija od centra.

Prema Jakobsonovoj šestodelnoj podeli funkcija jezika (up. Radovanović 2003), slivenice primarno igraju umetničku (estetsku, poetsku, retoričku, kako je još zovu) ulogu. Pored ove, imaju i običniju, svakidašnjiju i prizemniju ulogu – denotativnu (kognitivnu, reprezentativnu, informativnu), budući

da slivenice nastupaju kao ime nekog novog pojma koji je sačinjen, ili se percipira kao sačinjen, od, tipično, dva povezana potpojma, segmenta u vanjezičkoj stvarnosti, što pokazuje primer *hamburegdžinica*, od *hambur(gerija) + buregdžinica*, ili, retko, od tri povezana potpojma, što pokazuje *breskajšljiva*, od tri pojma *bresk(va) + kaj(sija) + šljiva*. Na taj način, slivenice, kao specijalna, (o)smišljeno skraćena, podvrsta složenica, pružaju sažeto i kompaktno ime novog pojma, ekonomičnije od imena koja pružaju složenice, polusloženice i frazne imenice (up. Klajn 2002; Prćić 2011), poput *školicajac*, od *škol(ski + pol)icajac*, nasuprot *školski policajac*. Ovakvi slučajevi jezičke – ili, tačnije, leksičke – ekonomije mogu se uočiti u sve četiri glavne vrste reči, mada daleko najviše u imenicama, pa zatim u pridevima, poput *bosoglav*, od *bos + (gol)oglav*, i prilozima, poput *fenomentastično*, od *fenomen(alno + fan)tastično*, i, na kraju, najmanje u glagolima, poput *uspostanoviti*, od *usposta(viti + u)stanoviti*.

Pa ipak, uprkos leksičke ekonomičnosti slivenica, vrlo mali broj njih dostigne dovoljnu frekventnost upotrebe da bi postao ustaljen u leksikonu i potom bio uključen u jednojezične i dvojezične opšte rečnike – osim, naravno, u specijalizovane rečnike slivenica, poput onog koji čini sastavni deo *Srpskih slivenica*. U celini posmatrano, slivenice su, u najvećem broju, efektne jednokratne tvorevine, okazionalizmi, koji dolaze do naročitog izražaja u domenu privlačenja pažnje putem leksičke upadljivosti i postizanja komunikativnih efekata. Otuda se slivenice često, i sve češće, javljaju kao svakovrsni nazivi, posebno proizvoda, manifestacija, događaja, firmi, vebsajtova, i sl., poput *bookvar.rs*, od eng. *book* + srp. *(buk)var*, portal za promociju čitanja; drugo, kao svakovrsni naslovi književnih, filmskih, pozorišnih, muzičkih, likovnih, televizijskih, radio i drugih ostvarenja, poput *Cacijev uspomenar*, od *uspomen(e) + spomenar*, predstava u Ateljeu 212 (Milan Caci Mihailović); i treće, kao efektni reklamni slogani ili njihovi delovi, poput *Frikombinujte!*, od *Frikom + kombinujte* (bodove osvojene kupovinom naših proizvoda).

U svetlu svega što je dosad rečeno, moguće je izvesti sledeće sumarno određenje: u današnjem srpskom jeziku, i drugim evropskim jezicima, slivenice predstavljaju unikatan rezultat zasigurno najproduktivnijeg i najkreativnijeg tvorbenog postupka, koji mnogostrukim formalnim varijacijama – ograničenim jedino opštim ustrojstvom jezika, s jedne strane, i maštovitošću korisnikâ, s druge – pruža efikasno i efektno sredstvo za izvođenje većih ili manjih tvorbenih bravura, u cilju postizanja različitih komunikativnih efekata, skretanjem pažnje na pojmove izražene upadljivim formama, a ponekad i skretanjem pažnje na same one koji takve bravure ostvaruju. Kao retko koji deo jezičkog sistema i, specifično, njegove leksičke komponente, slivenice svedoče kako o strukturnoj vitalnosti srpskog jezika, tako i o intelektualnoj vitalnosti njegovih korisnika, što je R. Bugarski u ovoj svojoj knjizi više nego ubedljivo pokazao i dokazao.

(5) SISTEMATSKO SAGLEDAVANJE NEOLOGIZACIJE SRPSKOG JEZIKA. Povezan sa svim prethodnim, ovaj, poslednji, zaključak tiče se čitave leksičke komponente srpskog jezika i odnosi se na proučavanje njegove neologizacije. Postoji vrlo malo sistematskih i sistemskih istraživanja posvećenih novim rečima u srpskom jeziku (up. Dragićević 2018; Matijašević 2019; Otašević 2008a; Štasni 2013, što su pažnje vredni izuzeci). Razlog za takvo stanje verovatno seže do dihotomije centar – periferija, pri čemu u centru, kojim dominira statičan pisani jezik književnosti, neologizama gotovo da i nema, i neće ih ni biti, u velikom broju, dok na periferiji, koju sačinjavaju dinamične i fluidne govorne i pisane realizacije različitih lekata i registara, uključujući i omladinski žargon, kao i stručne žargone, najviše medijski i reklamni, neologizama i te kako ima, jer se javljaju bezmalo svakodnevno i to sasvim slobodno, spontano i neusiljeno, i kao da čekaju da ih neko primeti, zabeleži, a zatim leksikološki i leksikografski obradi. Zahvaljujući oštrom oku i umu R. Bugarskog, slivenice, kao i žargon, to su već dočekali.

Neologizacija se, kao što je poznato, može izučavati iz perspektive novih formi, nastalih postupcima tvorbe reči, i novih sadržina, nastalih postupcima tvorbe smisla (up. Prćić 2016b, 2019b; Štekauer 2002). Nadalje, moguće je razlikovati tri pojavna oblika ovog procesa (up. Prćić 2016b): prvo, kada se primenjuju sopstvena leksička, tj. morfosintaktička i semantička, sredstva, posredi je unutrašnja, ili interna, neologizacija; drugo, kada se primenjuju sredstva uvezena iz drugih jezika, najčešće su to gotove reči, radi se o spoljnoj, ili eksternoj, neologizaciji, koja se danas u najvećoj meri odvija pozajmljivanjem

iz engleskog jezika (up. Prćić 2019a); i treće, kada se kombinovano primenjuju sopstvena i uvezena sredstva, bilo reči, bilo obrasci, govori se o mešovitoj, hibridnoj ili eksterno-internoj, neologizaciji, koja deluje ili na srpsko-engleskom materijalu (domaće reči kombinovane s engleskim elementima, kao u već pominjanom primeru *obwebljen*), ili na englesko-srpskom materijalu (anglicizmi podvrgnuti sekundarnoj morfološkoj adaptaciji, radi stvaranja novih reči, kao u *influenser* + *-ka*). Potonje dve vrste neologizacije srpskog jezika opisane su i kontaktno-kontrastivno, i leksikološki, i leksikografski, u brojnim radovima unesenim u onlajn bibliografiju na sajtu *Globalne anglicističke mreže* (eng. *Global Anglicism Database Network; GLAD*).[4]

Izučavanje neologizama, onih i s periferije i iz centra, iz morfosintaktičke, semantičke, stilističke, pragmatičke i drugih perspektiva, može biti višestruko korisno, jer može pružiti dokumentovani uvid u sledeće, trenutno nepravedno i neopravdano, zanemarene pojave:

- najčešći postupci tvorbe reči i tvorbe smisla, i njihove podvrste,
- produktivnost pojedinih postupaka tvorbe reči i tvorbe smisla,
- najčešće grupe opštih i specifičnih značenja koja se izražavaju tvorbom reči i tvorbom smisla,
- zastupljenost i međupovezanost unutrašnje, spoljne i mešovite neologizacije,
- komunikativni efekti koji se postižu pojedinim postupcima tvorbe reči i tvorbe smisla,
- razumevanje unutrašnjih, spoljnih i mešovitih neologizama,
- prevođenje neologizama na druge jezike, i
- leksikografska obrada neologizama u opštim i specijalizovanim jednojezičnim i dvojezičnim rečnicima.

Posmatrano u celosti, periferija je ponekad vitalnija od centra, a svaki jezik – i kao sistem, i kao upotreba sistema, i kao njihovo istraživanje, postoji samo kao jedinstvo centra i periferije, između kojih stvarnih granica nema.

3. ČETIRI POŽELJNE PROMENE KOJE BI MOGLE PROIZAĆI IZ OVE KNJIGE I IMPLICIRANIH ZAKLJUČAKA

Neposredno ili posredno nadovezane na goreopisane implicirane zaključke, opet za one koji žele da ih prepoznaju, ova knjiga mogla bi, u idealnim okolnostima, da podstakne nekoliko značajnih i sveobuhvatnih promena u različitim domenima tretmana savremenog srpskog jezika. I opet u interpretaciji autora ovog priloga, tih poželjnih promena bilo bi četiri i one bi bile sledeće:

(1) MEGAKORPUSNA ISTRAŽIVANJA SRPSKOG JEZIKA. Formiranje monitorskog *Srpskog nacionalnog elektronskog korpusa* (*SNEK*), koji bi se sastojao od najmanje 500 miliona reči, pažljivo i uravnoteženo biranih iz svih njegovih 'centralnih' i 'perifernih', lektalnih i registarskih, pisanih i govornih, varijeteta, te onlajn i oflajn izvora (up. Prćić 2018), i koji bi bio opremljen modulom za prepoznavanje i izdvajanje neologizama, poput modula *Trendencije* (eng. *Trends*), u sastavu najkvalitetnijeg i najsavršenijeg softverskog paketa za obradu korpusnog materijala *Sketch Engine*.[5] Na taj način, u sistemsku analizu srpskog jezika bile bi uključene i nove reči, što je više nego dobrodošla novina, kojom bi, nakon decenijske poluizopštenosti, neologizmi napokon dobili više nego zasluženo mesto u vokabularu srpskog jezika. Pored svih blagodati koje bi megakorpusno istraživanje srpskog jezika donelo, i to na svim njegovim nivoima, empirijski bi se moglo dokazati da je srpski tvorbeni potencijal, u sveukupnosti gledano, i te kako životan i delatan, pri čemu bi se jasno moglo pokazati da su pojave neologizacije, uključujući i slivenice, zastupljene doslovno svugde, u skoro svim oblastima ljudske delatnosti i da se neologizmima više ili manje služe pripadnici svih generacija, s izuzetkom onih koji žive u mikrouniverzumu diskursa stare, dobre prošlosti i odbijaju da zakorače u stvaran, prirodan i onlajnizovan makrouniverzum diskursa 21. veka.

[4] Adresa: https://www.nhh.no/en/research-centres/global-anglicism-database-network/publications/.

[5] Detaljnije o modulu *Trends* videti na adresi: https://www.sketchengine.eu/guide/trends/, a o samom softverskom paketu *Sketch Engine* na: https://www.sketchengine.eu/.

(2) LEKSIKOLOGIJA SRPSKOG JEZIKA. Prihvatanje, istraživanje i opisivanje novih pojava u oblastima tvorbe reči i tvorbe smisla, bez obzira na to u kom njegovom varijetetu nastaju. Jedini lingvistički i sociolingvistički ispravan teorijsko-metodološki pristup za istraživanje jezika, svakog jezika, pa tako i srpskog, jeste da se jezik, jezički sistem, upotreba tog sistema i istraživanja sistema i upotrebe odnose na sveukupnost njegovih varijetetskih realizacija. Jezik je višedimenzionalno raslojen – i funkcionalno, i društveno, i individualno, i teritorijalno (up. Radovanović 2003), pa se stoga u toj raslojenosti mora i posmatrati, i istraživati – integralno ili fragmentarno, ne diskriminišući pritom nijedan varijetet. To se posebno odnosi na uvažavanje i istraživanje, pre svega, žargona, omladinskog i stručnih, i, u okviru toga, na žargonizme i (van neposredne teme ovog priloga) na vulgarizme, kao njihov manje učtiv ali zato izražajno udarniji podskup. I drugo, to je neologizacija, uključujući i slivenice, koje jednu svoju ruku pružaju ka neologizmima, a drugu ka žargonizmima i predstavljaju najkreativniji i najupadljiviji proizvod neologizacije danas. Uz poštovanja i pažnje vredne retke izuzetke, ovih pojava u našoj stručnoj literaturi gotovo da nema, iako ih, paradoksalno, u svakodnevnoj komunikaciji ima, čak i više nego što bi trebalo. Leksičkom bogatstvu srpskog jezika doprinose, možda ne nužno u podjednakoj meri, ali sasvim sigurno združeno, s jedne strane, književno stvaralaštvo, a, s druge strane, ne-književno i anti-književno stvaralaštvo, pretežno u govornoj, spontanoj i žargonizovanoj realizaciji jezika.

(3) LEKSIKOGRAFIJA SRPSKOG JEZIKA. Prihvatanje, unošenje i obrađivanje u opštim i specijalizovanim rečnicima svih leksičkih jedinica koje je iznedrila upotreba sveukupnog srpskog jezika, u svim njegovim današnjim varijetetskim realizacijama, uključujući, naravno, i tzv. periferiju, sa žargonizmima i neologizmima (sa slivenicama), ukoliko su prethodno zadovoljili kriterijum bar minimalne ustaljenosti, odn. dovoljnog broja javljanja u korpusu. Iz ko zna kojih i kakvih pobuda, ali profesionalnih svakako ne, sve ovakve jedinice uporno se i upadljivo zaobilaze i izostavljaju iz opštih rečnika srpskog jezika, kao da predstavljaju neku javnu sramotu, a ne važnu jezičku i leksičku građu. Na sreću, važnost te leksičke građe blagovremeno su uvideli sastavljači specijalizovanih rečnika, pa tako imamo rečnike žargonizama (Andrić 2005; Gerzić 2012; Gerzić i Gerzić 2002; Imami 2007; Knežević 2010), vulgarizama (Milojević 2017; Savić 1998; Šipka 2011) i neologizama (Ćirilov 1982, 1991; Klajn 1992; Otašević 2008b), kao i elektronski časopis *Novorečje*,[6] posvećen novim rečima u srpskom jeziku. Najnovija produkcija u sve tri izmešane oblasti dostupna je u otvorenom internetskom rečniku *Vukajlija*[7] (up. Vujović 2011), projektu 'iz naroda' poteklog i kraudsorsovanog (eng. *crowdsourced*) – ili, kako je prevedeno (od strane autora ovog priloga), 'potpomognutog onlajn saradnicima'. Žargonizme i slivenice, kao dva isprepletena leksička podskupa, treba li još podsećati, leksikografski je obradio R. Bugarski (2003, 2006, 2013, 2019a).

Uredničko i/ili sastavljačko opredeljenje da žargonizmi (s vulgarizmima) i neologizmi budu isključeni iz opštih rečnika zatvara oči pred nekoliko suštinski značajnih činjenica:

- jezički priručnici, a rečnici posebno, treba uravnoteženo da odražavaju realno i celovito stanje u jeziku koji opisuju,
- zaobilaženje i izostavljanje navedenog trija izama ne znači da oni u jeziku ne postoje ili da ih više neće biti, nego, nažalost, nešto drugo – da je takav opis jezika nepouzdan, jer je polovičan i manjkav,
- zaobilaženje i izostavljanje navedenog trija izama čini veliku nepravdu kako srpskom jeziku, čije se zavidno leksičko bogatstvo i nemala tvorbena produktivnost veštački i bez uverljivog razloga umanjuju, tako i korisnicima srpskog jezika, čija se leksička kreativnost i originalnost ignorišu, i
- zaobilaženje i izostavljanje navedenog trija izama čini medvođu uslugu korisnicima takvih rečnika, izvornih govornika srpskog jezika i, još više, onih koji srpski usvajaju kao strani jezik, budući da ne mogu da saznaju šta dati izmi tačno znače i koja im je tačna komunikativna vrednost, iako na njih, opet paradoksalno, nailaze gotovo na svakom koraku, a i samima im se često omaknu.

[6] Adresa: http://alma.rs/Novorecje/index.html.
[7] Adresa: https://vukajlija.com/.

Ne treba naročito objašnjavati da bi, uz valjanu leksikografsku opremu takvih reči, u vidu stilskih i/ili upotrebnih oznaka ispred definicije, svi pomenuti izmi ostvarili svoje uveliko zasluženo pravo da budu uneseni i obrađeni u opštim rečnicima, pri čemu bi njihova obrada podrazumevala vidljivo označen podatak o komunikativnoj vrednosti, odn. o mestu svakog izma u ukupnom vokabularu srpskog jezika.

(4) NASTAVA SRPSKOG JEZIKA I LINGVISTIKE. Uvođenje žargona i neologizacije u nastavni plan i program, počev od osnovne škole pa sve do doktorskih studija. Svaka obrazovna etapa imala bi sadržaje čija bi se širina i dubina progresivno povećavala – u osnovnoj školi, s temama praktičnog i informativnog karaktera; u srednjoj školi, s dodacima sociolingvističke teorije; a na fakultetu, s iscrpnim teorijskim i praktičnim istraživanjima. Zajednički cilj svima bilo bi negovanje pravilnog, lingvistički i sociolingvistički zasnovanog, odnosa prema žargonu i njegovim plodovima. U današnjoj nastavi, kao što je poznato, žargon je ili prognan s časova, ili je prokažen kao inferioran, neuk, nevaspitan, remetilački, šatrovački, uličarski i ko-zna-kakav-još-sve-ne jezik, koji po svaku cenu valja izbegavati – mada bez ikakvih ponuđenih dokaza kojima bi se učenicima i studentima objasnilo zašto žargon zapravo treba izbegavati, šta tačno treba izbegavati i gde ga to tačno treba izbegavati. Ovakvom nastavnom praksom, decenijama dugom, razvijana je i razvijena, vrlo teško razumljiva, shizoidna situacija u kojoj škola žigoše, omalovažava, obeshrabruje i sankcioniše jezik kojim se van te iste škole redovno služe iste te mlade, i ne samo mlade, generacije, kao i dobar deo njihovih nastavnika svih predmeta, pa i maternjeg jezika.

Umesto toga, neophodno je da se otpočne s predavanjem raslojenosti srpskog jezika (up. Radovanović 2003), njegovih lekata i registara, uključujući i žargon, uključujući i pojavu diglosije, uključujući i negovanje učeničke i studentske svesti o ovim sociolingvističkim pojavama, uključujući i usmeravanje njihove pragmatičke kompetencije ka situacionoj primerenosti pojedinih varijeteta srpskog jezika, s jedne strane, a, s druge, ka ovladavanju najvažnijim varijetetima – ne samo na pasivnom planu njihovog prepoznavanja, nego i na aktivnom planu njihovog proizvođenja u govoru i pisanju.

4. ZAVRŠNE NAPOMENE: KA MODIFIKACIJI OBUHVATA STANDARDNOG SRPSKOG JEZIKA

U ovom radu razmotrene su nekolike posredne i šire implikacije po naučno posmatranje i istraživanje srpskog jezika, koje su podstaknute najnovijom knjigom Ranka Bugarskog *Srpske slivenice. Monografija sa rečnikom* (Bugarski 2019a). Ova knjiga predstavlja minuciozan leksikološki, sociolingvistički i leksikografski opis konflacije, tj. leksičkog slivanja, jednog relativno novog, veoma produktivnog, leksičkom poigravanju krajnje podatnog i otuda verovatno sve popularnijeg i pomodnijeg, tvorbenog postupka u današnjem srpskom jeziku. Jezička građa opisana u knjizi, metodologija istraživanja i prikazivanja rezultata, te autorovi znalački komentari dobijenih rezultata, pažljivim i motivisanim čitaocima mogu da otvore potpuno nove, izazovne i za istraživanje vrlo zahvalne perspektive.

Te perspektive u ovom prilogu poprimile su oblik pet impliciranih zaključaka, koji su vezani za sagledavanje jezika u sveukupnosti njegovih varijetetskih realizacija, produktivnost tvorbenih mehanizama, leksičku kreativnost korisnikâ jezika, postignute komunikativne efekte, sistematsko sagledavanje neologizacije srpskog jezika. Po idealnom scenariju, pomenuti zaključci mogli bi vremenom, u bližoj ili daljoj budućnosti, da dovedu do četiri poželjne i (dugo)očekivane promene u tretmanu srpskog jezika, koje se tiču njegovih megakorpusnih istraživanja, leksikologije, leksikografije i nastave srpskog jezika i lingvistike.

Kao vrhunac tog idealnog scenarija, bila bi situacija u kojoj bi došlo do modifikacije obuhvata standardnog srpskog jezika. Trenutno važeća određenja u središte stavljaju prestižni dijalekt/sociolekt, koji je istorijski, politički i kulturno uslovljen, i koji počiva na književnim temeljima (up. Ammon 2004; Bugarski 2019b; Ivić i Crystal 2020; Radovanović 2003, 2004). Međutim, imajući na umu uočene dominantne tendencije u našoj svakodnevnoj jezičkoj praksi, teorijsko-metodološke doprinose *Srpskih slivenica* i, nadasve, najsavremenije sociolingvističke principe (up. Bugarski 1997a, 1997b; Llamas, Mullany i Stockwell 2007; Mesthrie 2011; Radovanović 1997, 2003), možda bi vredelo razmisliti o

predlogu da osavremenjeno poimanje standardnog jezika, kao novi kriterijum, dopusti komunikativno, tj. sociolingvistički, stilistički i pragmatički, relevantan faktor formalnosti izraza, jedan od bitnih aspekata raslojavanja jezika, koji se ispoljava u pet pojavnih oblika, prikazanih na petostepenoj skali sa sledećim vrednostima, od najviše do najniže: 'krajnje zvaničan – zvaničan – neutralan – opušten – krajnje opušten' (eng. 'frozen – formal – consultative – casual – intimate'; up. Joos 1962).

Na ovaj način, težište u projektovanju obuhvata standardnog srpskog jezika ostalo bi na dvojnom normativnom kontrastu 'u skladu sa' prema 'nije u skladu sa' pravilima sistema i principima upotrebe, ali bi bilo obogaćeno obeležjem formalnosti, u trojnom stilističko-pragmatičkom kontrastu 'primereno' prema 'manje primereno' prema 'neprimereno' datoj komunikacionoj situaciji. Predloženom dopunom u standardni jezik bio bi pripušten onaj sloj srpskog jezika koji se sada nalazi na njegovoj 'periferiji' – ili, tačnije, na manje formalnoj polovini njegovog upotrebnog spektra i koji stoga uključuje žargonizme i neologizme. Malo ko bi mogao ubedljivo da ospori činjenicu da su pomenute grupe jedinica skovane u skladu s pravilima sistema srpskog jezika i da se koriste u skladu s principima upotrebe srpskog jezika, izuzimajući neizbežne i sporadične slučajeve smišljenih pravopisnih i/ili strukturnih odstupanja, poput onog u *Pozzz!*. Takva zanemarljiva odstupanja svakako nisu ni razlog, ni opravdanje da žargon i njegovi izmi budu izopšteni iz dominantne domaće lingvistike, uprkos tome što su u svakodnevnoj komunikaciji zastupljeni u velikoj meri, a uz to su krajnje životni, veoma izražajni i izvanredno efektni. Njima nikako nije mesto na marginama – što jezika, što lingvistike, što obrazovanja, što kulture. Njima je mesto u neformalnom segmentu standardnog jezika, jer je snižena formalnost ono glavno obeležje koje ih odlikuje i presudno razlikuje od prihvaćenog poimanja standardnog jezika. Ostalih sistemskih i objektivnih prepreka objedinjavanju 'centra' i 'periferije' nema, pa tako nema ni potrebe za daljom neprirodnom i neodrživom njihovom polarizacijom i segregacijom potonje. A što se tiče neologizacije objedinjenog srpskog jezika, megakorpusna analiza izgovorenih i napisanih tekstova, a za početak i ciljano praćenje i beleženje neologizama u tim tekstovima, jasno će pokazati i dokumentovano dokazati da se taj proces neprestano i nesmetano odvija – štaviše, da je u punom cvatu. Za domene slivenica i žargonizama dve knjige Ranka Bugarskog to su već jasno pokazale i dokumentovano dokazale.

Literatura

Ammon, U. (2004). Standard Variety. In: *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society. Vol. 1.* 2nd, completely revised and extended edition (U. Ammon, N. Dittmar, K. J. Mattheier and P. Trudgill, eds.). Berlin, New York: Walter de Gruyter, 273-283.

Andrić, D. (2005). *Dvosmerni rečnik srpskog žargona i žargonu srodnih reči i izraza.* 2., znatno dopunjeno izdanje. Beograd: Zepter Book World.

Andrić, D. (2006). *Svaštara. Udžbenik nonsensa.* 6. izdanje. Beograd: Prometej.

Attardo, S. (ed.). (2017). *The Routledge Handbook of Language and Humor.* London, New York: Routledge.

Bauer, L. (1983). *English Word-Formation.* Cambridge: Cambridge University Press.

Bauer, L., Huddleston, R. (2002). Lexical Word Formation. In: *The Cambridge Grammar of the English Language* (R. Huddleston and G. K. Pullum, eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 1621-1721.

Bugarski, R. (1983). *Lingvistika o čoveku.* 2., dopunjeno izdanje. Beograd: Prosveta.

Bugarski, R. (1997a). *Ka jedinstvu lingvistike.* Beograd: XX vek, Čigoja štampa.

Bugarski, R. (1997b). *Jezik u kontekstu.* Beograd: XX vek, Čigoja štampa.

Bugarski, R. (2001). Dve reči u jednoj: leksičke skrivalice. *Jezik danas* 13, 1-5.

Bugarski, R. (2002). Otkrivamo nove skrivalice. *Jezik danas* 15, 7-11.

Bugarski, R. (2003). *Žargon. Lingvistička studija.* Beograd: Biblioteka XX vek, Knjižara Krug.

Bugarski, R. (2006). *Žargon. Lingvistička studija.* 2., prerađeno i prošireno izdanje. Beograd: Biblioteka XX vek, Knjižara Krug.

Bugarski, R. (2011). From Verbal Play to Linguistics: A Personal Memoir. In: *The First International Conference on English Studies "English Language and Anglophone Literatures Today (ELALT)". Proceedings* (I. Đurić Paunović and M. Marković, eds.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 9-17. Also at: http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2011/978-86-6065-102-2.

Bugarski, R. (2013). *Sarmagedon u Mesopotamaniji. Leksičke skrivalice.* Beograd: Biblioteka XX vek, Knjižara Krug.
Bugarski, R. (2014). English Idioms in Theory and Practice: A Personal Account. U: *Engleski jezik i anglofone književnosti u teoriji i praksi. Zbornik u čast Draginji Pervaz* (T. Prćić, M. Marković, i dr., ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, Orfelin izdavaštvo, 81-88. Takođe na: http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2014/978-86-6065-276-0.
Bugarski, R. (2019a). *Srpske slivenice. Monografija sa rečnikom.* Novi Sad: Akademska knjiga.
Bugarski, R. (2019b). *Uvod u opštu lingvistiku.* 6. izdanje. Beograd: Zavod za udžbenike.
Bugarski, R. (2020, u štampi). *Lingvistički memoari.* Novi Sad: Akademska knjiga.
Crystal, D. (2001). *Language Play.* Chicago: University of Chicago Press.
Ćirilov, J. (1982). *Rečnik novih reči. Reči, izrazi i značenja nastali u srpskohrvatskom jeziku posle drugog svetskog rata.* Beograd: Narodna knjiga.
Ćirilov, J. (1991). *Novi rečnik novih reči. Reči, izrazi i značenja preuzeti iz drugih jezika ili nastali u srpskohrvatskom jeziku posle drugog svetskog rata.* Beograd: Bata.
Dragićević, R. (2010). *Leksikologija srpskog jezika.* 2. izdanje. Beograd: Zavod za udžbenike.
Dragićević, R. (2018). Neke tendencije u tvorbi reči u savremenom srpskom jeziku. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru 7/2. Tematski zbornik* (S. Gudurić, B. Radić Bojanić, J. Dražić i J. Ajdžanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, Pedagoško društvo Vojvodine, 63-70. Takođe na: http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2018/978-86-6065-476-4.
Gerzić, B. (2012). *Rečnik srpskog žargona (i žargonu srodnih reči i izraza).* Beograd: Borivoje Gerzić.
Gerzić, B., Gerzić, N. (2002). *Rečnik savremenog beogradskog žargona.* 2., prerađeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Istar.
Imami, P. (2007). *Beogradski frajerski rečnik.* 3., dopunjeno izdanje. Beograd: International.
Ivić, P., Crystal, D. (2020). Standard Languages. *Encyclopædia Britannica.* Available at: https://www.britannica.com/topic/dialect/Standard-languages. Retrieved on: 15 April 2020.
Jones, R. H. (ed.). (2016). *The Routledge Handbook of Language and Creativity.* London, New York: Routledge.
Joos, M. (1962). *The Five Clocks.* Bloomington: Indiana University Research Center in Anthropology, Folklore, and Linguistics.
Kastovsky, D. (1982). Word-Formation. A Functional View. *Folia Linguistica* 16, 181-198.
Kastovsky, D. (1986). The Problem of Productivity in Word Formation. *Linguistics* 24, 585-600.
Klajn, I. (1992). *Rečnik novih reči.* Novi Sad: Matica srpska.
Klajn, I. (2002). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Deo 1: Slaganje i prefiksacija.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Institut za srpski jezik SANU; Novi Sad: Matica srpska.
Klajn, I. (2003). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Deo 2: Sufiksacija i konverzija.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Institut za srpski jezik SANU; Novi Sad: Matica srpska.
Klikovac, D. (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku.* Beograd: Biblioteka XX vek.
Knežević, Z. (2010). *Čovek u žargonu. Semantičko-derivaciona analiza žargonizama sa arhisemom čovek.* Beograd: Alma.
Kövecses, Z. (2010). *Metaphor. A Practical Introduction.* 2nd edition. Oxford: Oxford University Press.
Lalić Krstin, G. (2010). *Strukturni i sadržinski aspekti novih slivenica u engleskom jeziku. Kognitivnolingvistički pristup.* Magistarska teza; neobjavljena. Novi Sad: Filozofski fakultet.
Lalić Krstin, G., Silaški N. (2018). From Brexit to Bregret: An Account of Some Brexit-Induced Neologisms in English. *English Today* 134, 34/2, 3-8.
Lalić Krstin, G., Silaški N. (2019). 'Don't Go Brexin' My Heart'. The Ludic Aspects of Brexit-Induced Neologisms. In: *Discourses of Brexit* (V. Koller, S. Kopf and M. Miglbauer, eds.). London, New York: Routledge, 222-236.
Lipka, L. (2002). *English Lexicology. Lexical Structure, Word Semantics, and Word-Formation.* 3rd edition. Tübingen: Gunter Narr.
Llamas, C., Mullany, L., Stockwell, P. (eds.). (2007). *The Routledge Companion to Sociolinguistics.* London, New York: Routledge.
Matijašević, J. (2019). Tvorbene novine u ruskom i srpskom jeziku s početka 20. i početka 21. veka: sociolingvistički aspekat. U: *Derivatološko-leksikološka istraživanja ruskog i srpskog jezika* (V. Vasić i M. Stefanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 555-565. Takođe na: http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-554-9.
Mattiello, E. (2013). *Extra-Grammatical Morphology in English.* Berlin, Boston: De Gruyter Mouton.

Mesthrie, R. (ed.). (2011). *The Cambridge Handbook of Sociolinguistics.* Cambridge: Cambridge University Press.
Milojević, M. (prir.). (2017). *Rečnik skarednih reči.* 3., dopunjeno izdanje. Mladenovac: Društvo za afirmaciju kulture Presing.
Munat, J. (ed.). (2007). *Lexical Creativity, Texts and Contexts.* Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
Otašević, Đ. (2008a). *Nove reči i značenja u savremenom standardnom srpskom jeziku. Lingvistički aspekt.* Beograd: Alma.
Otašević, Đ. (2008b). *Rečnik novih i nezabeleženih reči.* Beograd: Alma.
Prćić, T. (1998). Prilozi za jednu savremenu teoriju tvorbe reči. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 26, 67-76.
Prćić, T. (2011). I sintagme i reči: frazne imenice u srpskom jeziku. U: *Leksikologija, onomastika, sintaksa. Zbornik u čast Gordani Vuković* (V. Ružić i S. Pavlović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet: 59-70. Takođe na: http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2011/978-86-6065-099-5.
Prćić, T. (2016a). *Semantika i pragmatika reči.* 3., elektronsko, izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet. Dostupno na: http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2016/978-86-6065-356-9. Pristupljeno: 15. 4. 2020.
Prćić, T. (2016b). Nova značenja postojećih reči u srpskom jeziku: unutarsistemski i vansistemski mehanizmi realizacije. U: *Teme jezikoslovne u srbistici kroz dijahroniju i sinhroniju. Zbornik u čast Ljiljani Subotić* (J. Dražić, I. Bjelaković i D. Sredojević, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet: 439-452. Takođe na: http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2016/978-86-6065-364-4.
Prćić, T. (2018). *Ka savremenim srpskim rečnicima.* 1., elektronsko, izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet. Dostupno na: http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2018/978-86-6065-454-2. Pristupljeno: 15. 4. 2020.
Prćić, T. (2019a). *Engleski u srpskom.* 3., elektronsko, izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet. Dostupno na: http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-512-9. Pristupljeno: 15. 4. 2020.
Prćić, T. (2019b). Developing Word-Formation Competence in EFL University Students. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru 8/2. Tematski zbornik* (S. Gudurić i B. Radić Bojanić, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, Pedagoško društvo Vojvodine, 371-385. Takođe na: http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-543-3.
Prodanović Stankić, D. (2016). *Verbalni humor u engleskom i srpskom jeziku.* Edicija E-disertacija, knjiga 8. Filozofski fakultet, Novi Sad. Dostupno na: http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2016/978-86-6065-353-8. Pristupljeno: 15. 4. 2020.

Radovanović, M. (1997). *Spisi iz kontekstualne lingvistike.* Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
Radovanović, M. (2003). *Sociolingvistika.* 3. izdanje. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
Radovanović, M. (2004). *Planiranje jezika i drugi spisi.* Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
Rasulić, K. (2008). Srpsko-engleske tvorenice u svetlu teorije pojmovne integracije. U: *Semantička proučavanja srpskog jezika* (M. Radovanović i P. Piper, ur.). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 269-289.
Renner, V., Maniez, F., Arnaud, P. J. L. (eds.). (2013). *Cross-Disciplinary Perspectives on Lexical Blending.* Berlin: Mouton de Gruyter.
Savić, S. (1998). Rečnik psovki i pogrdnih izraza u srpskohrvatskom jeziku. U: *Opscena leksika. Zbornik radova* (N. Bogdanović, prir.). Niš: Prosveta, 137-147.
Šipka, D. (2011). *Rečnik opscenih reči i izraza.* Novi Sad: Prometej; Beograd: Kornet.
Štasni, G. (2013). Derivacioni modeli novih reči u srpskom jeziku. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 42, 269-281.
Štekauer, P. (2002). On the Theory of Neologisms and Nonce-Formations. *Australian Journal of Linguistics* 22/1, 97-112.
Vujović, D. (2011). Internetski rečnik slenga *Vukajlija*. U: *Leksikologija, onomastika, sintaksa. Zbornik u čast Gordani Vuković* (V. Ružić i S. Pavlović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet: 123-130. Takođe na: http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2011/978-86-6065-099-5.
Vukojević, M. (2018). *Eksploatacija slivenica radi postizanja humorističkih efekata u filmovima i serijama na engleskom jeziku.* Masterski rad; neobjavljen. Novi Sad: Filozofski fakultet. Takođe na: http://remaster.ff.uns.ac.rs/materijal/punirad/Master_rad_20180518_eng_200013_2016.pdf.
Zirker, A., Winter Froemel, E. (eds.). (2015). *Wordplay and Metalinguistic / Metadiscursive Reflection.* Berlin, Boston: Walter de Gruyter.

Tvrtko Prćić

NEOLOGIZATION OF SERBIAN IN FULL BLOOM:
A SOMEWHAT DIFFERENT READING OF THE BOOK
SRPSKE SLIVENICE. MONOGRAFIJA SA REČNIKOM
BY RANKO BUGARSKI

Summary

This paper critically reappraises topics related to the functioning and the research of the functioning of present-day Serbian, inspired by in-depth perusal of the text of the book *Srpske slivenice. Monografija sa rečnikom* [i.e. *Serbian Lexical Blends. A Monograph with a Dictionary*] by Ranko Bugarski (2019a). The paper does not deal directly with this book and the description of lexical blends therein, but instead places the focus on wider perspectives, on what follows from it indirectly, on observations and reflections *apropos of* the description of lexical blends therein. After some opening remarks about the book itself and its author in Section 1, in Section 2 the five implied conclusions that can be derived from the book have been presented; they concern analysis of language in the totality of its varietal realizations, productivity of word-formational mechanisms, lexical creativity of languages users, achieved communicative effects and systematic analysis of neologization of Serbian. In Section 3 the four desirable changes that could issue from the book and the implied conclusions have been discussed; they concern megacorpus-assisted research of Serbian, lexicology, lexicography and teaching of Serbian language and linguistics. Finally, in Section 4 a summary of the implied conclusions and desirable changes has been given and then a proposal has been offered for a modification of the official stance on the scope of Standard Serbian, by introducing a new criterion – the communicatively highly relevant factor of formality of expression.

Keywords: lexical blends, the Serbian language, Ranko Bugarski, implied conclusions, desirable changes, megacorpus-assisted research, lexicology, lexicography, teaching, Standard Serbian

Tvrtko Prćić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
tvrtko.prcic@gmail.com

UDK 811.163.41'282.2(498.5)

Драгана Радовановић

БАТАЊСКИ ГОВОР У КОМЛЕКСУ ПОМОРИШКЕ ЗОНЕ[1]

У досадашњој дијалектолошкој литератури пре више деценија угрубо је одређена дијалекатска припадност батањског говора, према којој се он сврстава у зону банатских поморишких говора шумадијско-војвођанског типа. С обзиром на ову чињеницу, као и на то да је у новије време употпуњена дијалекатска мапа поморишке зоне у Румунији, те да данас имамо комплетнију дијалекатску скицу ових говора и говора на тромеђи трију државних граница, намера аутора је да ареално прикаже и интерпретира важније структуралне појединости батањског говора у комплексу Поморишја и говора на тромеђи.

Кључне речи: батањски говор, поморишки говори, српски говори у Мађарској и Румунији, шумадијско-војвођански дијалекат, ареални приказ

1. УВОД.

1.1. Степен испитаности говора Поморишја, чија је битна тачка Батања, дошао је дотле да би био вредан напор покушај да се ови говори, наравно у склопу укупне слике банатских говора,[2] сагледају у историјској ретроспективи, с покушајем тражења упоришта у супстратско-миграционој реалности. А важан елемент те реалности вероватно би могао да буде сам говор, уз ономастчке податаке као битне, видљиве и трајније фиксиране споменике историјског памћења. Ономастички записи, прецизније називи хидронима као што су Тиса, Тамиш и Мориш, указују на чињеницу да је најстарији слој компактног становништва у историјском Банату био српски, делом промењен крајем деветог века настањивањем предака данашњих Мађара. Касније, како су текла турска освајања[3], следили су периоди смењивања етничког састава становништва и као њихова последица нова миграциона померања, праћена напорима да се она зауставе и принудним границама обезбеде и стабилизују (Ивић 1994: 4–17).

1.2. Познато је да је половином шеснаестог века највећи број поморишких насеља чинило српско становништво, а само су поједина насеља ове области била мешовите националне структуре у којима су Срби живели са мађарским или румунским живљем (Поповић 2019: 47).[4] Мађарска насеља била су оквирно узето на простору који захватају насеља данашњег српског Баната (Ђала – Српски Крстур – Рабе – Банатско Аранђелово – Кањижа – Чока). Српски живаљ доминирао је у Санаду, Мокрину, Остојићеву и Падеју, обухватајући и поморишка насеља на

[1] Рад је настао у оквиру дијалектолошких истраживања Одсека за дијалектолошка истраживања у Институту за српски језик САНУ.

[2] За одабрану тему посебно северног и средњег Баната.

[3] До времена турских налета историјски Банат је етнички био подељен. Северни и западни део чинили су претежно мађараски насељеници, а у јужним и источним деловима живео је словенски живаљ. У касном средњем веку Румуни су насељавали најпре источније крајеве Баната. Турски период донео је нова померања и прекрајања етнчких граница на овом простору. Исељавањем мађарског живља у првој половини шеснаестог века, етничка граница са већинским српским живљем простирала се знатно источније и северније него данас – од вршачке околине преко темишварске области и Арада избијала је на Мориш и прелазила га (Ивић 1994: 10–11).

[4] За спроведено истраживање релевантни су подаци из цитиране литературе који показују да су у то време следећа насеља била претежно српска или чиста српска: Батања; Арад; Варјаш, Надлак, Наљвола (Наљфала), Перјамош, Саравола, Семлак, Велики Семиклуш, Велики Семпетер, Фенлак и др.; Рабе (Поповић 2019: 202–251).

територији данашње Румуније до Мориша и преко њега до Батање у данашњој Мађарској (уп. и Ивић 1994: 13).

1.3. У формирању данашње дијалекатске слике мултиетничке тромеђе и севернобанатских говора кикиндске зоне с обеју страна државних граница веома значајну улогу су имали миграциони процеси половином осамнаестог века, чиме је још једном демографски прекројена слика ових простора. Укидањем Војне границе и планском колонизацијом[5] аустријских власти, Поморишје је губило српски етнички карактер (Поповић 2019 : 83). Исељавани су Срби граничари[6] из Потисја и Поморишја у банатску регију[7] (ка Кикинди, Башаиду и Меленцима), а насељавани су у већем броју Мађари и Немаци, а у Поморишју и Румуни (Ивић 1994: 17; Поповић : 83–85; Николић 2019: 44–50). Тиме се удео српског становништва у Поморишју драстично умањио, дотле да су се многа села чак и угасила, чиме се изменила територијално-административна „конфигурација“ овог географског простора. На добром делу подручја превагу добија румунски живаљ.

Карта: Географски распоред насеља

[5] Након извршене колонизације, етничка слика Баната крајем XVIII века изгледала је овако: Румуни 181.639; Срби: 78.780; Немци: 43.201; Бугари: 8.683; Јевреји: 353; Цигани: 5272 (Поповић 2019: 97). Детаљан попис од краја деветнаестог века до прве половине двадесетог века в. у: Николић 2019: 269; 463).

[6] Војну границу образовала је Аустрија дуж целе своје границе са Турском након Карловачког мира (1699), у периоду 1702–1703. у бачком Потисју и у Поморишју. Граничари су били тадашње српско месно становништво. Банат је у том периоду потпадао под турску власт, а под власт Аустрије доспео је Пожаревачким миром 1718. године. Уз све наведено, треба рачунати и на податак да прва сеоба под Арсенијем III Чарнојевићем није мењала етничку слику Баната, будући да је ова област тек Пожаревачким миром 1718. године потпала под власт Аустрије (в. Поповић 2019; Николић 2019).

[7] То је време масовних исељавања у Русију. Поморишци који су остали на ови просторима населили су Кикинду, Меленце и Башаид, а српско становништво из бачког Потисја насељавало је Нови Бечеј, Мокрин и Кумане. Крајем осамнаестог века десетак насеља са већинским српским становништвом административно је као Великокикиндски дистрикт добило од аустријских власти знатне привилегије. Касније, у другој половини осамнаестог века новим померањима, ови су се граничари померали ка јужном Банату (Ивић 1997: 17).

1.4. У дијалектолошкој литератури говор Поморишја угрубо је сврстан у шумадијско-војвођански дијалекат, у севернобанатске говоре кикиндског типа; тој зони унеколико прикључена је и североисточна Бачка (Ивић и др. 1994). Главнина испитиваних пунктова Поморишке зоне налази се на територији данашње Румуније – тзв. румунско Поморишје, а овој зони према досадашњим класификацијама прикључен је и батањски говор са територије данашње Мађарске, односно из мађарског Поморишја. У ширем појасу кикиндске говорне зоне на самом северу, непосредно на поморишки микроареал надовезују се и поједини месни говори на територији данашње Србије (насеља на тромеђи: Мајдан, Рабе и Сигет); уп. прилож. карту:

1.5. Батањски говор испитиван је у више наврата, а основне особености представљане су у синтетичким прегледима и појединачним прилозима П. Ивића (1994), П. Степановића (1994) и С. Милорадовић (1997).[8] Сви ови прилози показали су да се батањски говор уклапа својом општом физиономијом у „североисточно крило банатских говора“ (Ивић 2018: 202). Ивић је у свом Извештају из Батање констатовао да нове потврде могу бити само добродошле и као нови детаљи корисни ради целовитости, али и као потврде ранијих налаза када је реч о говору са тако екцентричним географским положајем као што га има батањски; и све уз напомену да нам је за подробније сагледавање овог микроареала и изоглоса које би показале присуство, односно одсуство појединих детаља у општебанатском контексту потребно познавање других српских говора у Поморишју и већине севернобанатских говора на румунској и мађарској граници (Ивић 2018: 203).

Последњих година интензивирана су интердисциплинарна истраживања српских говора у Румунији,[9] а један од дијалектолошких истраживачких задатака постављених пред тим дијалектолога је прикупљање грађе и у зони Поморишја. Прелиминарни резултати саопштавају се у појединачним прилозима истраживача и (мултидисциплинарних) истраживачких тимова, што нам омогућује да инвентар посматраних појава знатно проширимо, да их с више тачности опишемо и лингвогеографски ситуирамо. На том трагу је и овај мој прилог.

1.6. Део материјала за дату лингвогеографску скицу прикупила сам у Батањи 2012. године, а део материјала прикупила сам у поморишким насељима у Румунији – Нађфали.[10] Како је главно тежиште на ареалном прегледу издвојених фонетских, морфолошких (и појединих морфосинтаксичких) граматичких појединости, а ради целовитости микроареала углавном контролно, у преглед су укључени и досад публиковани налази из других поморишких насеља – уз осврт и поређење (углавном збирно) ранији извештаји из Батање, потом и доступни извештаји из српских поморишких села из Румуније.

2. СКИЦА[11] ЗА АРЕАЛНИ ПРИКАЗ ФОНЕТСКИХ ПОЈЕДИНОСТИ

2.1. Говор Батање и Нађфале у основи одликује новоштокавска акцентуација, с приметном тенденцијом нарушавања четвороакценатског система:

[8] Иако се ради о различитим временским инстанцама у самом прикупљању (не и у публиковању) грађе, у општим цртама сви су ови налази у потпуном сагласју, међусобно се допуњују, али истовремено и указују на даље путеве развоја батањског говора. С. Милорадовић констатује промене у домену акцентуације у односу на Ивићеве и Степановићеве налазе (1997: 90, у напомени).

[9] Потпомогнута дугорочним пројектима у реализацији наших водећих научних институтуција: Одбора за дијалектолошке атласе при САНУ, Института за српски језик САНУ у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора,* Матице српске у оквиру пројекта *Истраживања српских говора у Румунији*, као и у оквиру започетог интердисциплинарног пројекта *Истраживања историје и културе Срба у Румунији* у реализацији Научног центра при Савезу Срба у Румунији, у којима је аутор овог прилога био активни сарадник.

[10] Материјал је у основним цртама публикован у часопису Исходишта 5 (2019).

[11] Инвентар издвојених дијалекатских појединости чине најмаркантније дискриминанте и комплементаран је са инвентаром интерпретираних појава у другим извештајима поморишког микроареала, чиме је могуће указати на основне правце кретања појединих изоглоса.

а) Примери који илуструју дужење кратких акцентованих вокала: *пшѐница, нѐ могу, г^{у}ѐворим; ôрем, квôч'кин, у кȳ ѣ'и*; поред: *вѐдрицу, пàприка, Бȍжић* (Батања); *бѐрберин, свѣ̀дер, г^{у}ѐворим; гȳске, њȋву; ȍлаја, кàшике, резàнице* (Нађфала).

Примери се могу интерпретирати као факултативна појава, бележена и у другим поморишким селима – Варјашу (мој материјал у теренској бележници), потом и у говору В. Семиклуша (Бошњаковић и Првуловић 2011: 181). Слично је регистровано и у Десци[12] (Ракић 1998: 23) и у Батањи (Степановић 1994: 120; Ракић-Милојковић 1997: 90). У извештају из поморишког Фенлака нема регистровних сличних примера, осим усамљених потврда донесених из суседне Сараволе (Драгин 2019: 109), а налази из пункта Чанад (Лончар Раичевић 2019: 240–241) региструју примере дужења, уз чини се неоправдану и ирелевантну интерпретацију за овај микроареал да се ради о дужењу у кановачкој позицији.

Овакав тип дужења уобичајен је у српском Банату и према ареалном приказу пунктова чешћи у средњебанатским селима (Ивић и др. 1994: 51–52). Досадашња испитивања српских говора у Румунији потврђују Ивићеву констатацију (уп. нпр. Радовановић 2017: 3; Бошњаковић и Вареника 2008).

б) губљење квалитативних опозиција: *пȕјац, у зȁдругу, ȕмао* (Батања); *фȕранга, кȕдељну, пȍјање, ȕмала, изгȕбила* (Нађфала).

Однос примера сличан је ономе из времена Ивићевих записа из Батање (Ивић 2018: 204), регистрованих и у грађи П. Степановића (1994: 119) и С. Ракић-Милојковић (1997: 90). Слична је ситуација и у другим поморишким насељима; уп. на пример материјал из В.Семиклуша (Бошњаковић и Првуловић 2011: 181). Једино грађа из Фенлака (Драгин 2019: 108–117) и Чанада (Лончар Раичевић 2019: 240–241) упућује на готово завршени процес урушавања акценатског система и готово доследну тонску неутрализацију.

в) скраћивање дугих акцената по моделу: 1) ˆ > ̏: у *зȁдругу, дȍђем, цр̏кву, пȕше* (Батања); *прȕђемо, шѐст, нѐмам* (Нађфала)*; ´ > ̏:пȍродица, пȕсао, бȕле* (Батања)*; лȍтре, рȁзреда, бȕли* (Нађфала); ´ > ˆ: *јâвили, стрâдали, одрâстила* (Батања)*;* за *пѐвницом, кȳпила, спâваду, кâзала* (Нађфала).

Појаву скраћивања дугих акцената у Батањи регистровали су сви ранији извештаји (Ивић 2018: 204, Степановић 1994: 120; Ракић-Милојковић 1997: 90). Она је посведочена и у другим поморишким пунктовима у Румунији, и то у В. Семиклушу (Бошњаковић и Првуловић 2011: 181), Фенлаку (Драгин 2019: 113–115) и Чанаду (Лончар Раичевић **год** 240–242). Изоглоса се према ономе што досад знамо пружа до Деске (в. у: Ракић 1998: 23).

Појава је забележена у банатским говорима (Ивић и др. 1994: 54), уз напомену да је настала под утицајем румунског језика и да је изразитија управо у румунском Банату; уп. нпр. и: Драгин 2013: 379–380; Радовановић 2017: 4.

2.2. И материјал из моје теренске бележнице уклапа се у општу слику ранијих налаза из Батање, али и у слику дела поморишких насеља (Нађфала, В. Семиклуш, Варјаш) у погледу степена очуваности послеакценатских дужина – њихово појављивање сведено је углавном на медијалну позицију и на позицију у последњем затвореном слогу иза краткоузлазног акцента; томе често претходи његово скраћивање (Ивић 2018: 205; Степановић 1994: 118–119; Ракић-Милојковић 1994: 90; Бошњаковић и Првуловић 2011: 181; Радовановић 2019: 392). Међутим, налази из Фенлака и Чанада показују да је и у овим позицијама квантитет изгубљен (Драгин 2019: 113; Лончар 2019: 242).

2.3. Карактеристични акценатски ликови *изнéла, донéла* и сл. забележени на ширем простору Баната, одликују и ареал поморишке зоне и сежу до батањског говора (регистровано у говору информатора свих генерација), што и анализирани корпус потврђује: *одрáстила* се с мȁмом, *однéли* ȳ цркву. Сличне примере бележила сам у Нађфали и Варјашу.

[12] Овакви примери регистровани су у најсевернијим пунктовима српског Баната – Ђали, Банатском Аранђелову и Мокрину (Ивић и др. 1994: 52), што се у потпуности уклапа у микроареал банатских потиских и поморишких говора на тромеђи.

2.4. Рефлекс јата је у батањском, нађфалском и варјашком говору екавски са познатим фонетским и морфолошким икавизмима шумадијско-војвођанског типа: *ста̀рији, ỳгријем, пòсијали, ни̏сам, дȕ, прѝместим, вȕдио, жи̏вили,* што се у потпуности уклапа у дијалекатску мапу банатских говора (уп. и Ивић 2018: 207; Степановић 1994: 121; Ракић-Милојковић 1997: 91; Радовановић 2019: 392).

2.5. Према досадашњим налазима у говору кикиндске зоне у српском Банату у најсевернијим пунктовима затварају се или су пак полузатворени под краткоузлазним акцентом наглашени вокали *е/о* у условима међуслоговне асимилације, ако се у наредном слогу налази *и/у* или вокално *р̥* (Ивић и др. 171–185). Забележена појава регистрована је у анализираном корпусу из Батање у овој акценатској реализацији, али и у другим условима – под краткосилазним акцентом (резултатом скраћивања) или уз лабијалне и веларне консонанте (дѐвојка, гȍдина, дȍбио, шкȍли, кȍљиво, гȍвори). Исто показује и грађа из Нађфале (*сѐдила, ȍбичај, ȍбрва, Бȍжића; мȍлим, нȍсу, јѐфтино*). Неретко се може радити о дифтонгизираним вокалима, што је према Ивићу готово доследна појава у севернијим пунктовима кикиндске зоне, а услови под којима се појава манифестује поред узлазности су и ситуације када је наглашени вокал на почетку речи или када му претходи велар, што потврђује и наш корпус: с *ᵘȍтим, кᵘȍпа, гᵘȍворим* Појава је регистрована и у претходним извештајима из Батање (уп. Ивић 2018: 206–207; Степановић 1994: 121; Ракић-Милојковић 1997: 90), потом у В. Семиклушу (Бошњаковић и Првуловић 2011: 182). Према подацима, изоглоса се простире до банатског Потисја (уп. нпр. Ракић 1998: 26; Степановић 1994: 120–121) и пунктова на тромеђи (Ивић 1994: 175).

2.6 Једна од одлика банатских говора је широко артикулационо поље вокала и изразита разлика у вокалској боји између дугих и кратких средњих вокала, при чему су кратки /ĕ/ и /ŏ/ по правилу отворенији од дугих /ē/ и /ō/ (Ивић и др. 1994: 154). За батањски говор такође је карактеристична оваква отвореност (уп. Ивић 2018: 207). Сличне флуктуације у изговору регистроване су и у анализраном корпусу за овај прилог – у Батањи, у Нађфали, али и у осталим поморишким насељима – В.Семиклушу и Варјашу (матер. из тер. бележн.): *дѐца, нѐдеља, глѐ, то се пѐче, мѐтем*; уп. Радовановић 2019 : 392; Бошњаковић и Првуловић 2011: 181–182.

2.7. У Нађфали је исто као и у другим насељима кикиндске зоне с обеју страна државне границе (уп. Ивић и др. 1994: 214–220; Бошњаковић и Првуловић 2011: 182) померена артикулација уназад вокала *а*: *казала, Лала, ра̂ниш* и сл. У Батањи ова особеност није изразита; појаву сам бележила факултативно, и то само у говору најстаријих.

2.8. За батањски говор карактеристичан је изговор гласова *ћ/ђ* са изразито смањеном фрикацијом (*од кȕ̏ћ'е, бра̀ћ'а, дȍ̀ђ'е, рȍ̀ђ'ен, мађ'арски*), Изговор ослабљене фрикације одликује и нађфалски говор (уп. Радовановић 2019: 393.), као и друге месне говоре овог микроареала, који захватају целу тромеђу; факултативно овакав изговор гласова *ћ/ђ* забележен је у В. Семиклушу (Бошњаковић и Првуловић 2011: 184).

Ради се о детаљу који одликује пре свега банатске и неке бачке говоре који су у непосредном контакту са мађарским језиком (ареал в. у: Ивић и др. 1994: 312–313). Према мојим досадашњим теренским записима, изоглоса се простире крајњим севером и обухвата пунктове у Потисју и Поморишју, као и пунткове на самој тромеђи трију граница (Ђала, Сентиван (Мађарска), Српски Крстур, Банатско Аранђелово и факултативно до Санада; нешто више примера има код аутохтоног српског билингвалног живља у Чоки; затим укључује месне говоре на тромеђи Мајдан, Рабе, Сигет и пружа се до Врбице и Црне Баре). Како се полако удаљава од тромеђе и границе са Мађарском, појава је мање уочљива – овакав изговор није карактеристичан за Мокрин, а отуда су разумљиви и факултативни примери забележени у В. Семиклушу на румунској страни) и даље према средњем Банату где немамо мађарског утицаја.

2.9. Слично стању у Семиклушу (Бошњаковић и Првуловић 2011: 184), у Батањи и у Нађфали се под утицајем румунског језика изговара умекшано /ч'/: *ч'ивутска, Ч'арнојевић'ом, ч'ȕ̏там, ча̏нак, испѐч'е, дȍвеч'е, ч'ỳпа, при̂ч'ам, свеч'ари* и сл. (Батања); *брѐч'иду, си̏нч'е* (Нађфала). Иако недоследније у односу на средњебанатске пунктове на румунској страни (нпр.

Ченеј; уп. Радовановић 2017: 5), забележени примери упућују на то да је овај микроареал захваћен тенденцијом неразликовања африката. У грађи из Батање нашли су се примери који показују да није непознато ни потпуно неразликовање двају редова африката: *ру̏ћак, ћо̏рба, пе̏ћено, ће̏кали, извӯће, свећа̀руша на св. Јована, ће̏сницу;* и *ђе̏м*), чак и у говору старије генерације. С друге стране пак, према ранијим Ивићевим налазима, у Нађфали и другим поморишким насељима углавном је сачувано разликовање *ћ : ч* и *ђ : џ* (1994: 314–315).

2.10. Као изразита особеност батањског и нађфалског говора издваја се умекшавање фонеме *л’*, што се тумачи утицајем мађарског језика (*ко̀л’иво, здра̏вл’е, земл’е*). Сличне примере Бошњаковић, на пример, тумачи румунским утицајем (Бошњаковић и Првуловић 2011: 185). Према материјалу којим располажемо појава, поред поморишких пунктова, одликује најсеверније пунктове на тромеђи.

2.11. Фонема /љ/ нормалноштокавског изговора у батањском говору регистрована је само код најстаријих информатора, док се она у говору средње генерације и деце редовно замењује фонемом /j/, преузетом из мађарског система: *на̀поје, не̏деја, гро̏бје, зѐмје.*

2.12. Табела која следи показује важније прозодијске и гласовне дискриминанте за које располажемо упоредивим подацима из више пунктова овог микроареала:

Акценат \ Пункт		Батања	Нађфала	Велики Семиклуш	Фенлак	Чанад (Румунија)
базични новоштокавски тип		+	+	+	+	+
дужење кратких акцентованих вокала		+	+	+	–	–
губљење тонских опозиција	делимично	+	+	+		
	потпуно				–	–
скраћивање акцената	ˆ > ˝	+	+	+	+	+
	´ > ˝	+	+	+	+	+
	´ > ˆ	+	+	+	+	+
статус послеакценатских дужина	делимична очуваност	+	+	+		
	потпуно губљење				–	–

Табела 1. ПРОЗОДИЈСКЕ ДИСКРИМИНАНТЕ

Гласови \ Пункт	Батања	Нађфала	Велики Семиклуш
екавска замена јата са икавизмима Ш-В типа	+	+	+
ę / ǫ	+	+	+
ę̌ / ǫ̌	+	+	+

ћ’ / ђ’ / ч’		+	+	+
неразликовање африката	ђ > ћ	+	+/–	–
	џ > ђ	+	–	–
л’		+	+	+
љ	љ > ј	+	–	–
	љ > љ’	–	+	+

Табела 2. ГЛАСОВНЕ ДИСКРИМИНАНТЕ

3. СКИЦА ЗА АРЕАЛНИ ПРИКАЗ МОРФОЛОШКИХ (И МОРФОСИНТАКСИЧКИХ) ПОЈЕДИНОСТИ

3.1. Однос меких и тврдих основа у Ијд.именица мушког рода и у батањском и у нађфалском говору поремећен је у корист наставака тврдих основа тако да се *-ом* проширило и на именице са (некадашњим) меким консонантом у основи: кардабо̏ша је с *пи̏ринч’ом, са за̏клопцпом* та̏ко сто̏ју, с *о̏лајом* при̏мажеш, ô н је са ма̏ђ’арским *Бо̏жи̏ћо̏м,* гово̏рили српски са *о̏цом, с о̀двим му̏жом, кљу̏ч’ом, сас ко̀нцом*; факултативно и: то с *ко̀шћем, с грожђем* (Батања); *са бичом, ножом; са ду̏шем* (Нађфала). Идентична ситуација потврђена је у В. Семиклушу (Бошњаковић и Првуловић 2011: 186). Превагу наставка *-ом* Ивић констатује за српски Банат, уз напомену да је тако и у мађарском и румунском делу Баната (Ивић и др. 1997: 12–13).

3.2. Слично стању у В. Семиклушу (Бошњаковић и Првуловић 2011: 186), у Батањи и у Нађфали (из теренске бележнице) именице женског рода на нулту морфему у Ијд. имају наставак *-(ј)ом:* с то̀м *ко̏стом,* мање *с ма̏стом.*[13]

3.3. Код именица у функцији партитивног генитива уместо множинске готово редовно јавља се у оба поморишка пункта (Батањи и Нађфали) једнинска форма: на *ше̏ст не̏деље*, *о̀сам ла́нца* зѐмље, *ше̏ст го̀дине* и сл. Појава захвата и друга поморишка насеља (уп. материјал из В. Семиклуша; Бошњаковић и Првуловић 2011: 187).

3.4. У погледу множинског проширења *-ов/-ев,* у нашим пунктовима поморишке зоне превагу имају примери са формантом *-ов-*: *зе̏цови, јѐжови, пу̏жови*, *ча̀ршови, мѝшови;* поред на пример: *крајови, мишеви* (уп. и Радовановић 2019: 395).

3.5. Занимљиво је да у Батањи превагу односе примери у којима је у акузативу множине извршена алтернација сугласника на велар: *барјаце, сандуце, јастуце* (Уп. и Ивић 2018: 211; Ракић-Милојковић 1997: 93). Међутим, у Нађфали су овакви примери факултативни (Радовановић 2019: 395).

Облици са сугласничком алтернацијом карактеристични су за прелазну кикиндско-тамишку зону средњебанатског микроареала, у Ченеју (Радовановић 2017: 5) и Дињашу (мој материјал), чија изоглоса продужује даље на југ ка смедеревско-вршачким и косовско-ресавским зонама, што у потпуности одговара слици и српског Баната (Ивић 1997: 23).

3.6. Сасвим очекивано за овај микроареал, у грађи су се нашли примери који потврђују чињеницу да је код именица мушког и средњег рода остварен синкретизам ДИЛмн.: радио с *коњима,* с *дедовима*, су дошли *колима* итд; ређе и: са *сватови.* Старији облици поред новијих форми регистровани су и у ранијим корпусима из Батање (в. Ивић 2018: 211; Ракић-Милојковић 1997: 93). Слична је ситуација и у В. Семиклушу (Бошњаковић и Првуловић 2011: 186–187).

[13] Само јотоване форме с истим наставком потврђене су у: Ракић-Милојковић 1997: 94.

3.7. Поједине именице мушког рода имају следеће одлике: а) Лексеме *поп* и *деда* деклинирају се у једнини доследно по обрасцу именица ж. рода: наш *по̏па,* ѝшо по *по̏пу*, каже нама *де̏да* (Батања); *дѐда* вѝше нѐ може (Нађфала), уз напомену да је у читавој зони обичније свештено лице српске православне цркве ословљавати са *Господин.* Овоме одговарају и прилике у Кетфељу, Семиклушу, Варјашу, као и у потиским насељима на тромеђи и прилике у средњебанатским пунктовима на српској и румунској страни (Уп. Радовановић 2019: 396; Бошњаковић и Првуловић 2011: 187). Према Ивићевом тумачењу (1997: 31) упориште за прелазак именица овога типа у *а-промену* јесу зоне у којима доминирају хипокористици на *-а* (тип Пера, чика и сл.); б) Именица *орах* у једнини доследно гласи и у батањском и у нађфалском говору *о̀ре*, а у множини само форма где је ě>а са сугласничком алтернацијом: *о̀раси*, ондак кромпѝра, о̀ндак сѝпала *о̀расе,* би̏ло је та̏мо *о̀расе* (Батања); у̀зми јѐно *о̀ре,* да̑м *о̀ре* (Нађфала); в) Именица *пијац(а)* понаша се двојако: смо одне̏ли на *пѝјац*, су̀тра ѝдем на *пѝјац*, у су̀боту сам о̀тишла на *пѝјац,* ако ѝдем на *пѝјац,* ка̀же мѐни да ѝдем на *пѝјац;* и је ѝшла на *пѝјаци* (Батања); на *пѝјац* смо ѝшли, сам ѝшла на *пѝјац, у Кѝкѝнду на пѝјаце чек сам ѝшла.* Материјал се уклапа у ареалну слику поморишких говора (уп. и Бошњаковић и Првуловић 2011: 187).

3.8. Поједине именице средњег рода имају следеће облике: а) Именица *доба* у оба пункта има облик *добо: по̀следњо до̀бо, лѐтњо до̀бо, у о̀во до̀бо*; б) Код именице *деца* доследно су бележене множинске форме: ѝму двѝје *де̏ца*, ма̀ло је са̀д *де̏ца;* у дативу и инструметалу множине забележени су такође множински наставци: ни̏је би̏ло *дѐцама*, о̀ставу *дѐцама, сѝгра се с дѐцама, сас на̏шим дѐцама.*

3.9. Једна од морфолошких одлика кикиндске зоне (Ивић 1997: 74) потврђена и у анализираним поморишким пунктовима јесте плурализација облика номинативних и акузативних образовања на *-ад*, уз прелазак у м. р.: *ду̏гмади/ду̏гмаде*, *ђѐбади/ђѐбаде*, *пра̏сади/пра̏саде, па̏рчади/па̏рчаде* и сл. Појава карактерише и месне потиске говоре и микро зону тромеђе. По истом моделу функционише у кикиндској зони и именица *груди* (Ивић 1997: 79).

3.10. У дативу и локативу једнине именица женског рода на *-а* у нашим пунктовима доследно је у употреби *-и,* при чему код именица које се завршавају на велар изостаје алтернација; уп. пр.: одне̏ла *ма̏јки*, го̀ворим *сна̀ји*, прѝдала сам *дѐвōјки*.

3.11. Поједине именице женског рода имају следеће облике: а) У Батањи и у Нађфали, слично стању и у другим пунктовима кикиндске зоне у румунском (Варјаш, Кетфељ – мој материјал) и српском Банату (Мокрин, Банатско Аранђлов, Српски Крстур, Ђала – мој материјал) забележен је облик *ве̏дра;* б) Именица *снаха* забележена је у два лика *сна̑* и *сна̀ја:* њѝна *сна̑,* одне̏ла *сна̑, сна̀ја* ку̀ва; в) Именица *мађеха* доследно се јавља у фонетско-творбеном лику *мађија:* ре̏тко на̑ђеш до̀бре *ма̏ђије,* ѝмо је *ма̏ђију;* г) Pluralia tantum су у нашим поморишким насељима именице: *бу̏ſе, ка̀руце.* Међутим, именица *лотре (мердевине)* има једино једнинску форму: у̀зми *ло̏тру*, о̀правио *ло̏тру*; Слично се понаша и именица *новине:* за̀вијем у *но̀вину, на̏ђи јѐну но̀вину.* д) Сачувани су стари наставци промене код именице *мати – матере – матери*: *ма̀ти* је тро̀шила но̀вце, *ма̀ти* је у̀мрела, *ма̀ти* ни̏је мѐтла, о̀де код *ма̀терине* ро̀дитељи, а с *ма̀тере* та̀мо сам ѝмо трѝдест и пѐт ју̀тра (Батања), сас мо̀јом *ма̀тером*, *ма̀ти се* преу̀да (Нађфала); ђ) Изненађујуће је, на пример, да у Батањи превагу има новија творбено-морфолошка форма *(кћерка/ћерка)* у односу на друге поморишке пунктове где је обичније *дѐвōјка:* мо̀ја *кће̏рка,* но̀сила мо̀ју *кће̏рку,* а ја̑ *кћѐрки* сам; ма̏ња *ћѐрка* о̀на ми, мѝслим да мо̀је *ће̏рке* нѐће, *ће̏рка* за Руму̏на. У Нађфали су овакви примери добијени само на директно питање; е) Именица *пећ* једнако се понаша у зони Поморишја. Јавља се у два творбено-морфолошка облика: *за̏ пēћ, ну̀з пēћ, ка̑дила у̀ пēћ;* и: *пѐјка/пѐћ'ка.*

3.12. У дативу и локативу једнине мушког и средњег рода заменичко-придевске промене у оба пункта забележен је наставак *-им*: да̑м *мо̀јим* у̀нуку, ка̀зала *мо̀јим* бра̀ту (Батања), *мо̀јим сино̀вцу*, *мо̀јим си̑ну* (Нађфала) (уп. и: Ивић 2018: 213; Ракић-Милојковић 1997: 100). Овакво стање иде у прилог Ивићевим налазима да је наставак *-им,* пред тога што је обичнији у тамишкој зони, одлика и појединих источних и јужних пунктова кикиндске зоне (1997: 113–114).

3.13. Код именица мушког и средњег рода у оба пункта уопштен је у генитиву(акузативу) заменичко-придевске промене наставак тврде промене: *млА̏ђог си̑на, до нА̏шог рȍгља, црквењака нА̏шог, мȍјог ȍца,* па и: у *дȁнашњо вре́ме, сА̏д у зА̏дњо вре́ме, у пȍследњо вре́ме.* У говору млађе генерације у Батањи регистровани су и облици са *-е: мȍјег брА̏та, нА̏шег чи́ке* и сл.

3.14. Кикиндски говорни тип одликује (Ивић и др. 1997: 361) најдоследнија употреба придева одређеног вида у устаљеним (блокираним синтагмама) у којима придев има функцију идентификације и то у називима врста, типовима намирница, јела и пића. Прилике у поморишким насељима уклапају се у омеђени ареал: *бе̑ла лȕка, це́ла кромпи́ра, крА̏вија си̏ра, су́ва грȏжђа.*

3.15. Слично стању у контактим пунктовима српског Баната и насељима на тромеђи трију државних граница, бележене су следеће особености глагола: а) наставак за 3. лице множине презента свих седам Белићевих врста је најчешће *-ду*: *лȕпаду, прА̏виду, ȉдеду, си̏граду, бре̑чкаду се, дȍбиједу* и сл. Поред *-ду* у Батањи се код глагола шесте врсте јавља и *–ају*; у оба пункта једнако је фреквентан и наставак *-у* глагола VI, VII и VIII Белићеве врсте: *си̏гру се, пȅву, ȉму/ не̑му; ȕму, плА̏ту, сȅду, дȍлазу, прȉместу.* Ово одговара и приликама у другим поморишким насељима (Варјаш – мој материјал; уп. и Бошњаковић и Првуловић 2011: 190); б) Готово је редован старији облик глагола *јести:* да *је̑, пȍјо* је свȅ, нА̑јвȍлијемо да *је́мо* (уп. и Бошњаковић и Првуловић 2011: 191); в) Глагол *расти(ти)* има промену по VII Белићевој врсти: *одра́стио, одра́стила*, *нара́стио,* што се уклапа у општу дијалекатску слику севернобанатских и средњебанатских говора (Ивић и др. 1997: 201); г) Веома је фреквентна имерфектизација код глагола типа (прва врста): *донеси́во, однеси́во, објашњи́вали, донеши́вали, мА̀њȋвам.* д) Глаголи типа *премештати, намештати* недоследно прелазе у другу врсту, уз сугласничку алтернацију: *прȉмешћем/прȉмēшћем, нА̏мешћем/нА̀мēшћем* (уп. и Бошњаковић и Првуловић 2011: 192); ђ) Помоћни глагол *није* контрахује се у *ни: ни́ му је рȅкла, ни́ му објА́снила* (уп. и Бошњаковић и Првуловић 2011: 190).

3.16. За источнија насеља севернобанатске зоне и на српској и на румунској страни карактеристична компарација прилога *доле/горе: дȍлије, гȍрије*, с тим што су усамљене потврде из Батање и то регистроване само у говору најстаријих информатора.

3.17. Слично приликама у другим насељима кикиндске зоне, и поморишку зону карактерише мешање акузатива и локатива: кад ȉдемо *у цр̏кви*, пȍсла сам сȅдила *ȕ кућу* (Батања), мȅте *у сȍби,* ȉде *у цр̏кви*, *сȅдила у Сарȁволу, ȉшла у Кȉкȋнди* (Нађфала). Материјал из Семиклуша показује чешћу употребу акузатива уместо локатива (Бошњаковић и Првуловић 2011: 197).

3.18. У грађи из Батање у говору свих генерација нашли су се калкирани облици типа *ја на Аницу тако се сећам / Ја се сећам на моју маму* добијени према мађарским формама: уп. пр. emleksyem Anica**ra**/anyukam**ra**. Тенденцију ка аналитизму илуструју факултативни примери из Нађфале: *ка́зала на де́ду, ка́зала на мȅне.*

3.19. Код свих информатора без обзира на старосно доба присутне су конструкције у којима је доследно под утицајем румунског језика извршена проклитизација енклитика: *сам вȍзио трА̏ктор, су сȅли поред мȅне, сам бȉо ȕморан* (Батања); *и је дȍшо, сам му говȍрила, сам му звȍнила на телȅфон, сам кА̏зала, сам ȉшла* (Нађфала). Слично стање потврђује материјал из В. Семиклуша (Бошњаковић и Првуловић 2011: 195). Појава се у литератури обично тумачи румунским утицајем, па је утолико изненађујуће да сличних примера (из моје теренске бележнице) има и у Ђали у српском Банату: *сам ти ка́зала да се ма̑неш, сам рȅкла да нА̀дȍђе.*

3.20. И у батањском говору сасвим су уобичајени румунски калкови: *да прА̏и шкȍлу, сА̏д прА̏ила пр̏ви ра́зред.*

3.21. Само у Батањи присутне су снажније интерферентне (мађарски утицај) појаве на (морфо)синтаксичком плану: 1. – а) у конструкцијама типа (код деце и код средње генерације): *ȉшли смо са мА̏мом* → мама и ја смо ишли, *шȅтамо са мȕжем* → муж и ја шетамо, *ȉдемо са сȅстром у цр̏кви* → сестра и ја идемо у цркви; б) конгруенција је нарушена у следећим примерима (код млађе и средње генерације, у говору старијих информатора нема потврда): *мА̏ма и тА̏та су би́ле*, *Ȉван и Ȅдита су би́ле* 2) у реченичним конструкцијама типа: *су пȉтали да кА̏ко се тȍ прА̏ви, да кА̏ко се тȍ зȍве, нȅ знам да кА̏ко по̑родица је кȕвала, нȅ знам да кА̏ко мȍже бȉти* [мађ. hagy =

да; **hagy**+**an** = како]; 3) под утицајем глаголског система мађарског језика у облицима повратних глагола изостаје заменица СЕ у примерима: *свȁко је ѝграо ко шта је тѐо, пȕно смѐјемо зȁједно, јȃ зȍвем.* Примери су бележени у говору деце и средње генерације; Инфроматори старије генерације регуларно употребљавају СЕ.

3.22. За лингвистичку географију добили смо доста података. С тим у вези, могу бити занимљиве лексеме: *дѐвојка* у значењу „ћерка“, *мȁјка* у значењу „баба“, *ни́на* у значењу „стрина“, *чи́ка* у значењу „стриц“; или из кулинарске лексике: *хлѐб у јȁја* (директан утицај мађарског језика) : *квашенице*, *дȕснотор* и *свѝњокољ* (паралелна употреба), *бр̀бужак* у значењу „бубрег у живине“, *крвȁвуше, крвȁвица; мȁјушка* (мађарски утицај) и *карт(д)або́ша* (румунски утицај), *рȁскāла, распо̀лови* (о свинчету), *палачи́нка : сковерац*; или на пример *рȁзвенчан*.

У Нађфали и крајње северним банатским пунктовима боље је очувана сродствена терминологија, па тако нема потврда појединих значења добијених реалија које карактеришу средњебанатска села какве су: *таст* у значењу „свекар“, *синовац* у значењу „унук“.

Занимљиво је да и у Нађфали и у другим суседним пунктовима истог микроареала у Румунији чешће бележим *зет* него *шогор*, већ *зет;* У местима на тромеђи на српској страни, и очекивано у Мађарској, обично је само *шогор.*

3.33. Табела која следи илуструје распоред појединих особености:

Пункт / Морфологија	Батања	Нађфала	Велики Семиклуш
Ијд. м. и ср.р.	*мужом* (*мужем*)	*ножом* (*ножем*)	*новцом* (*спремањем*)
Ијд. ж.р.	*костом, мастом// машћом*	*машћом*	*машћом*
Формант *-ов/-ев*	*мишови* (*мишеви*)	*мишови* (*мишеви*)	изостао податак
Акузатив множине	*барјаце*	*сандуке* (*јастуце*)	изостао податак
ДИЛ јд. зам.-прид. пр.	*мојим унуку*	*мојим сину*	изостао податак
ГА јд. зам.-прид. пр.	*млађог* (*нашег*)	*нашог*	*врућог* (*трећег*)
3.л.мн.презс. глагола VI, VII, VIII врсте	*лупаду//сиграју//бречку*	*сиграду//платиду//долазу*	*спаваду // долазу*
Глагол *јести*	*јем*	*јем*	*јем*
контраховање гл. *није*	*ни му је рекла*	*ни му објаснила*	*ни се ишло*
доле//горе „ниже“, „више“	*долије//горије*	*долије//горије*	*доле//горе*

Акуз. ↔ Лок.	*иде у цркви; седим у школу*	*мете у соби; седила у Сараволу*	*у Мокрин сам хеклала; имам у трпезарију*
проклитизација енклитика	*сам возио трактор*	*и је дошо*	*и смо је пекли*

Табела 3. МОРФОЛОШКЕ, СИНТАКСИЧКЕ И ЛЕКСИЧКЕ ДИСКРИМИНАНТЕ

4. ЗАКЉУЧАК

4.0. Увид у поједине фонетске, морфолошке, (морфо)синтаксичке и лексичке појединости, њихов распоред у поморишким насељима и релације према потиским селима и онима на тромеђи довољно илустративно наговештавају правце даљег развоја најсеверније зоне кикиндског говорног типа. Очигледно је да у перспективи у батањском говору можемо очекивати превагу мађарског утицаја, осим у равни оних појединости које се тешко одстрањују. То се односи пре свега на прозодијску раван (уп. т.2.1), затим на флуктуације у изговору појединих гласова (уп. т. 2.5–2.9), али и на пример глаголска образовања на *-ду,* карактеристична и за најмлађу генерацију. Румунски утицај остаје важан елемент у говору најсевернијих српских поморишких пунктова, посебно у домену прозодије, у неким морфосинтаксичким детаљима и на лексичком плану.

Литература:

Бошњаковић Жарко, Светлана Вареника (2008). *Прозодијске особине говора села Рудне (Румунија).* Зборник Матице српске за славистику 74, Матица српска, Нови Сад, 219–231.

Бошњаковић Жарко, Татјана Првуловић (2011). *Из говора Великог Семиклуша у Румунији.* Темишварски зборник 6, Матица српска, Нови Сад, 179–207.

Драгин, Гордана (2019). *Прозодијски систем српског говора поморишког села Фенлак у Румунији.* Зборник Матице српске за филологију и лингвистику LXII/2, Матица српска, Нови Сад, 105–125.

Ивић, Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин (1994). *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига. Увод и фонетизам.* Српски дијалектолошки зборник XL, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, Београд.

Ивић, Павле (2018). *О српском говору у Батањи.* Целокупна дела X/2***, Расправе, студије чланци. О дијалектологији, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад, 202–220.

Лончар-Раичевић, Александра (2019). *Инвентар и дистрибуција прозодема у сроским говорима у Поморишју (Чанад).* Исходишта 5, Ниш–Темишвар, 237–247.

Николић, Добривој (2019). *Срби у Банату у прошлости и садашњости.* Банатски културни центар, Ново Милошево.

Поповић, Душан Ј. (2019) *Срби у Банату до краја осамнаестог века. Историја насеља и становништва.* Банатски културни центар, Ново Милошево.

Радовановић, Драгана (2017). *Теренски записи из Ченеја у румунском Банату.* Исходишта 3. Ниш–Темишвар, 345–357.

Радовановић, Драгана (2019). *О дијалекатским особеностима Нађфале у румунском Банату. Извештај са терена.* Исходишта 5. Ниш–Темишвар, 389–403.

Ракић, Софија (1998). *О говору Деске.* Studia Slavica Hungaricae 43, Budapest, 23–38.

Ракић-Милојковић, Софија (1997). *О дијалектолошком истраживању говора Батање.* Studia Slavica Hungaricae 42, Budapest, 89–98.

Степановић, Предраг (1994). *Дијалекат банатских и поморишких Срба* у: *Говори Срба и Хрвата у Мађарској.* Студије о Србима, св. 5. Дечје новине – Вукова задужбина –Матица српска, Горњи Милановац – Београд –Нови Сад, 116–129.

BATANJA SPEECH WITHIN THE CONTEXT OF POMORIŠJE AREA

Abstract

According to a roughly-made description in the dialectological literature dating several decades ago, the Batanja speech is considered to belong to the Banat-Pomorišje speeches of Šumadija-Vojvodina type. Bearing in mind this position, and the recent updates of the dialectal map of Pomorišje in Romania, as well as the fact that we now have a more complete dialectal outline of the Pomorišje speeches and those used round the tripoint of the three states, the author intends to present the areal position of the Batanja speech and to interpret its important structural details within the context of the speeches used in Pomorišje and in the tripoint area.

Keywords: Batanja speech, Pomorišje speeches, Serbian speeches in Hungary and Romania, Šumadija-Vojvodina dialect, areal position

Dragana Radovanović
Institut za srpski jezik SANU
Filozofski fakultet Kosovska Mitrovica
draganailija@gmail.com

UDK 811.133.1'367.625

Veran Stanojević

O PROSPEKTIVNOM ZNAČENJU FRANCUSKOG PERIFRASTIČOG FUTURA

U radu[1] preispitujemo Vetovu hipotezu po kojoj francuski perifrastični futur izražava prospektivnost (tj. stavlja komunikativni akcent na pretpočetnu fazu radnje) samo u tzv. neutralnim kontekstima, tj. u kontekstima u kojima nije upotrebljen neki adverbijalni izraz za vremensku lokalizaciju, dok bi u futuralnim kontekstima imao isključivo temporalno značenje budućnosti. Naime, iz Vetove, prejake hipoteze sledi da je prosti futur konkurentan perifrastičnom samo u futuralnim kontekstima. U radu ukazujemo na probleme sa kojima se suočava ovakav pristup perifrastičnom futuru, a to su: 1. Mogućnost da se i u futuralnim kontekstima perifrastični futur interpretira aspektualno, što zamenu prostim futorom čini problematičnom, i 2. Mogućnost da se i u neutralnim kontekstima perifrastični futur interpretira temporalno, te se bez problema može zameniti prostim futurom.

Ključne reči: perifrastični futur, prosti futur, vreme, prospektivnost, francuski jezik.

1. UVOD

Po Ko Vetu (Vet 2008, 2010, 2011), gramatički aspekt je kategorija čija je funkcija da ukaže na fazu glagolske radnje o kojoj želimo nešto reći. Prema ovome pristupu, koji gramatički aspekt tretira kao faznu kategoriju (up. Dik 1997: 221-225), svaka se radnja teorijski može raščlaniti na pet faza, i to: na pretpočetnu, početnu, medijalnu, finalnu i postfinalnu. Iako same po sebi one ne predstavljaju segmente glagolske radnje u užem smislu te reči, tj. intervala koji se proteže od incijalnog do finalnog momenta glagolom označenog procesa, pretpočetna i postfinalna faza predstavljaju vremenske segmente neophodne za kodiranje aspekatske informacije u francuskom jeziku, budući da se upotrebom nekih glagolskih oblika komunikativni fokus sa radnje u užem smislu te reči[2] može pomeriti na fazu koja radnji sledi ili joj prethodi. Tako, zavisno od konteksta, perfektom se mogu označavati ili događaji ili stanja kao rezultat događaja. U primeru (1), akcenat je na događaju 'partir', čiju vremensku lokalizaciju specifikuje vremenska odredba *hier à 5 heures*, koja precizira vreme kada se događaj desio, dok je u primeru (2), shvaćenom kao odgovor na pitanje *Où est Pierre?*, akcenat na stanju 'être absent' proizišlom iz ovog događaja.

(1) Pierre *est parti* hier à 5 heures. (događaj)
(2) Pierre *est parti*. (stanje)

Perfekat u primeru (2) ima aspekatsku interpretaciju budući da fokus ovde nije na radnji kao takvoj nego na postfinalnoj fazi, tj. na fazi koja sledi finalnom momentu radnje, a koja sobom obuhvata

[1] Ovaj rad je nastao u okviru projekta br. 178002 (*Jezici i kulture u vremenu i prostoru*), koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

[2] Pod glagolskom radnjom u užem smislu te reči podrazuevamo proces koji čine inicijalna, finalna i, eventualno, medijalna faza. Medijalnu fazu, imaju samo durativni glagoli (*lire, dormir, courir*), budući da oni podrazumevaju određeni vremenski razmak između inicijalne i finalne tačke sobom označenog procesa. Za razliku od durativnih, tzv. punktuelni glagoli nemaju medijalnu fazu, budući da kod njih nema vremenskog razmaka između inicijalnog i finalnog momenta koji, samim tim, koincidiraju (npr. *trouver, atteindre, exploser* i sl.). Pretpočetna i postfinalna faza predstavljaju segmente glagolske radnje u širem smislu te reči.

momenat govora. Za perfekat u ovakvim upotrebama kaže se da je rezultativan (v. Vet 2010: 22, 2011 : 453-454).

Analognu situaciju nalazimo u upotrebama francuskog perifrastičnog futura, kao u primerima koji slede. Naime, u primeru (3) prisustvo odredbe za vremensku lokalizaciju (*demain*) favorizuje temporalnu interpretaciju ovoga oblika, dok u primeru (4) akcenat nije na budućoj radnji nego na nekom stanju stvari, aktuelnom u momentu govora, u kojem postoje neke indicije koje navode na zaključak da će se radnja odigrati[3] :

(3) Demain, il *va pleuvoir*.
(4) On dirait qu'il *va pleuvoir*.

Samo se, naime, u primeru (3), a ne i u (4), umesto perifrastičnog može upotrebiti prosti futur (*Demain, il pleuvra. / *On dirait qu'il pleuvra*.), što, između ostalog, ukazuje na činjenicu da se prostim futurom može referisati isključivo na (buduće) događaje, a ne i na stanja stvari koja događajima prethode i koja bi uključivala momenat govora. Upotrebe perifrastičnog futura u primerima tipa (4) jesu aspekatske, budući da se u njima komunikativni akcenat ne stavlja na buduću radnju, nego na njenu pretpočetnu fazu. Za tako upotrebljen perifrastični futur kaže se da označava prospektivni aspekt (v. Vet 2010: 21, 2011: 457-458).

Od prisustva ili odsustva vremenskog lokalizatora (tj. vremenske odredbe) umnogome zavisi, po Vetu, interpretacija perifrastičnog futura, tj. ispoljavanje ili njegovog vremenskog ili prospektivnog značenja (v. Vet 2011: 459), analogno francuskom perfektu u pogledu opozicije događajno[4]– rezultativno čitanje (up. Vet 2011: 454). Naime, u odsustvu lokalizatora, perifrastični futur imaće po difoltu prospektivno (tj. aspekatsko) značenje (Vet 2011 : 459), dok će u prisustvu lokalizatora njegovo značenje biti futuralno (tj. temporalno). Nama se upravo ovaj Vetov stav čini problematičnim pa ćemo, u ovom radu, preispitati da li i na koji način, prisustvo ili odsustvo vremenskog lokalizatora utiče na futuralnu ili aspekatsku interpretaciju perifrastičnog futura. Pokušaćemo da pokažemo, s jedne strane, da odsustvo vremenskog lokalizatora, iako je favorizuje, ne dovodi automatski do prospektivne interpretacije perifrastičnog futura i, s druge strane, da upotreba vremenskog lokalizatora ne znači nužno da tada prospektivnosti sa ovim oblikom nema. Pokazaćemo i to da su faktori od kojih zavisi prospektivno čitanje perifrastičnog futura relevantni ne samo za tzv. neutralne kontekste (tj. bez vremenskog lokalizatora), nego i za temporalne kontekste (tj. sa lokalizatorom).

2. PROSPEKTIVNA I FUTURALNA VREDNOST PERIFRASTIČNOG FUTURA I NJIHOVA KONTEKSTUALIZACIJA

Poznato je da se perifrastičnim futurom mogu signalizovati ne samo buduće nego i sadašnje situacije. Naime, Vet je pokazao da je u primeru *Quand il va pleuvoir, les enfants sont assommants* situacija opisana vremenskom rečenicom (u perifrastičnom futuru) simultana sa situacijom opisanom glavnom rečenicom (u prezentu) (Vet 1997).[5] Prostim futurom je takvu simultanost, koju nameće veznik *quand*, nemoguće izraziti: **Quand il pleuvra, les enfants sont assommants*. U sasvim uobičajenim upotrebama perifrastičnog futura, kakve su one u već analiziranom primeru (4), ili u primeru (5), perifrastični futur signalizuje, po Nefu (Nef 1986) da su neki uslovi za realizaciju budućeg događaja ispunjeni ili, kako smo to mi pretpostavili u jednom našem istraživanju (Stanojević 2015: 190), da postoje indicije da će se

[3] Naime, rečenicu pod br. (4) ne možemo izreći ukoliko u momentu govora ne postoji neka indicija koja nas navodi da pretpostavimo da će pasti kiša (npr. oblačno vreme).

[4] U svom radu iz 2010. godine Vet upotrebljava termin „događajna interpretacija", a u radu iz 2011. termin „anteriornost". U pitanju je samo terminološka razlika, budući da je, suštinski, reč o istom interpretativnom fenomenu, a to je fokalizovanje na prošlu radnju, a ne na njen rezultat.

[5] Tačnije, u pitanju je regularno ponavljanje dve simultane situacije: jedne, označene prezentom i druge, označene perifrastičnim futurom.

budući događaj desiti; pri tome, takve indicije uključuju ne samo percepciji dostupne elemente govorne situacije (kao u primerima 4 i 5) nego i čvrstu rešenost (odlučnost) govornog lica da radnju izvrši (kao u 6) ili, pak, predosećaj da će se radnja neminovno desiti (kao u primeru 7). Sve ove indicije kao zajednički imenitelj imaju ono što smo nazvali subjektivnom impliciranošću govornog lica u izricanju buduće radnje (Stanojević 2015: 192) :

(5) Attention, tu *vas te brûler* !
(6) Attends, je *vais t'aider*. […] (Stanojević 2015: 191)
(7) Écoute Pierre. Je *vais mourir*. (Stanojević 2015: 194)

Nakon aspekatske kao dijahronijski primarne, razvila se i temporalna vrednost perifrastičnog futura (Vet 2011: 459), što je dovelo do toga da ovaj oblik postane konkurentan prostome futuru:

(8) La semaine prochaine, son fils *va avoir* / *aura* dix ans.
(9) Le soleil *va s'éteindre / s'éteindra* dans quelques milliards d'années.[6]

Primeri (8) i (9) ilustruju upotrebu perifrastičnog futura u tzv. futuralnim kontekstima, tj. u kontekstima u kojima je upotrebljen neki vremenski lokalizator (*la semaine prochaine, dans quelques milliards d'années*) i u kojima je alternacija sa prostim futurom očekivana. Podsetimo na to da vremenski lokalizatori, po Vetu, isključuju aspekatsku (tj. prospektivnu) interpretaciju perifrastičnog futura (u daljem tekstu PF).[7] Po ovome autoru PF može imati aspekatsko značenje prospektivnosti isključivo u tzv. neutralnim kontekstima, tj. u rečenicama bez vremenskog lokalizatora.[8] Pogledajmo, u tom smislu, sledeći primer u kojem su upotrebljena tri perifrastična futura i koji, čini se, potkrepljuju Vetovu hipotezu:

(10) Ne réponds pas, ce n'est pas la peine, je sais exactement ce que tu *vas dire*. Tu *vas demander* à réfléchir ; et dans quelques jours tu *vas* m'*appeler* pour me dire que tu refuses. (Houellebecq: 201-202)[9]

Prva dva oblika (*vas dire* i *vas demander*) upotrebljena su u neutralnom kontekstu, a činjenica da ih je teže zameniti prostim futurom ide u prilog Vetovoj hipotezi da oni ovde imaju (po difoltu) prospektivno značenje. Treći oblik (*vas m'appeler*) figurira u futuralnom kontekstu (tj. u prisustvu lokalizatora *dans quelques jours*), a činjenica da se umesto PF-a ovde bez problema može upotrebiti prosti futur na prvi pogled potvrđuje Vetovu hipotezu po kojoj futuralni konteksti blokraju prospektivnost PF-a. Ovde treba istaći da prosti futur, bez obzira da li je kontekst futuralan (kao u primerima 8 i 9), ili neutralan (kao u primerima 11 i 12), ima isključivo temporalno značenje.

(11) Non, si je fais votre portrait je *reviendrai* vous rendre visite, je *prendrai* des photos de vous. (Houellebecq: 150)
(12) — C'est pas assez; tire à mille. J'ai besoin de trois cents rien que pour le service de presse. Et on *autorisera* la reproduction d'extraits, même très larges, un peu partout (Houellebecq:153).

Za razliku od interpretativnog statusa prostoga futura koji nije sporan, budući da ovaj oblik može imati isključivo temporalno značenje, interpretativni status perifrastičnog futura dosta je kompleksniji.

[6] Ovaj primer ukazuje i na činjenicu, na koju je već skretana pažnja u literaturi (npr. Stavinohova 1977, Laurendeau 2000), da se perifrastičnim futurom ne označava nužno mala temporalna distanca u odnosu na momenat govora.
[7] U odeljku 2.1. pokazujemo da je ovakav stav u pogledu interpretacije perifrastičnog futura – prejak.
[8] « Dans des contextes présents ou temporellement neutres *aller* + infinitif doit être interprété comme ayant son sens d'aspect prospectif » (Vet 2011: 464).
[9] Najveći broj primera u ovome radu ekscepirali smo iz Uelbekovog romana *Karta i teritorija* (Michel Houellebecq, *La carte et le territoire*, 2002, Paris: Éditions J'ai lu.). U zagradi iza svakog primera navodimo ime autora i broj strane na kojoj se nalazi citirani primer.

Naime, kao što ćemo videti u narednim odeljcima ovoga rada, PF može imati prospektivno značenje, ali ne samo u neutralnim nego i u futuralnim kontekstima (tj. u prisustvu vremenskih lokalizatora), a vremensko značenje može imati i u neutralnim kontekstima (tj. bez vremenskih lokalizatora), što znači da prospektivno značenje ne bi trebalo tretirati kao difolt opciju, nego bi ga trebalo posmatrati kao posledicu određenih faktora, nezavisno od konteksta, tj. nezavisno od odsustva ili prisustva nekog vremenskog lokalizatora.

2.1. Perifrastični futur u futuralnim kontekstima

Vetovu predikciju po kojoj je u futuralnim kontekstima isključeno prospektivno značenje PF-a opovrgavaju primeri tipa (13) u kojima temporalni lokalizator (*bientôt*) ne blokira prospektivnu interpretaciju PF-a:

(13) Il soupira, hésita. « Je ne comprends pas pourquoi tu as attendu tant d'années pour me parler de tout ça » dit-il. « C'est parce que je *vais mourir* bientôt, je pense » dit simplement son père. Enfin pas tout de suite, pas après demain, mais je n'en ai plus pour très longtemps, c'est une évidence... » (Houellebecq: 217)

Naime, u momentu u kojem akter pripovesti (naratorov otac) izriče «…je vais mourir bientôt » aktuelan je njegov predosećaj blizine sopstvene smrti. A predosećaj govornog lica da će se nešto desiti spada – kao što smo to već pokazali (Stanojević 2015: 194) – u indicije koje omogućavaju formiranje pripremne faze buduće radnje i koje, samim tim, nameću upotrebu perifrastičnog futura.

Ni u sledećem primeru upotreba lokalizatora *bientôt* ne sprečava prospektivno čitanje PF-a, s tim što ovde formiranje pripremne faze buduće radnje omogućava čvrsta rešenost govornog lica da izvrši radnju označenu infinitivom.[10]

(14) — Oui, c'est vrai, convint Houellebecq avec une spontanéité surprenante, « ce sont des choses qui ne m'intéressent plus beaucoup. Je *vais arrêter* bientôt de toute façon, je *vais retourner* dans le Loiret ; j'ai vécu mon enfance dans le Loiret, je faisais des cabanes en forêt, je pense que je peux retrouver une activité du même ordre. La chasse au ragondin ? » (Houellebecq: 141).

Dakle, i ako se nađe u futuralnom kontekstu, perifrastični futur neće nužno imati futuralnu interpretaciju[11]. Dovoljno je, naime, da postoje neke indicije koje omogućavaju formiranje pripremne faze buduće radnje da bi prospektivnost bila na snazi. Te indicije, zapravo, obezbeđuju kontinuitet (tj. vezu) između pripremne faze koja je na snazi u momentu govora i buduće radnje, pri čemu komunikativni akcenat nije na samoj radnji, nego na njenoj pripremnoj fazi. U odsustvu takvih indicija, koje bi obezbedile kontinuitet između dve relevantne situacije (sadašnje i buduće), PF će u futuralnim kontekstima imati, očekivano, temporalnu interpretaciju, kao u sledećem primeru:

(15) « Je vous en parle, alors qu'évidemment ça ne me regarde pas, poursuivit-il, parce qu'elle *va* bientôt *revenir* en France. » (Houellebecq: 128)

U ovome se primeru PF bez problema može zameniti prostim futurom (… elle *reviendra* bientôt en France.) i imaće temporalnu interpretaciju budući da u sadašnjosti nema indicija za formiranje pripremne faze radnje, a samim tim ni za uspostavljanje kontinuiteta između sadašnjosti i budućnosti.

[10] Za izvorne govornike koje smo intervjuisali prosti futur je slabije prihvatljiv kako u primeru (13), tako i u primeru (14), što potkrepljuje hipotezu da prisustvo temporalnog lokalizatora nije uvek u stanju da nametne futuralnu interpretaciju perifrastičnog futura.

[11] Tj. neće nužno referisati na budući događaj.

Iako je u sledećem primeru upotrebljen prosti futur, on se bez problema može zameniti PF-om, koji će, s obzirom na futuralnost konteksta, kao i odsustvo indicija koje bi omogućile formiranje pripremne faze radnje – imati futuralnu (tj. temporalnu) interpretaciju.

(16) « Dans une semaine, on *s'apercevra* [→va s'appercevoir] que tous ses pronostics étaient faux. Ils *appelleront* un autre expert, voire le même, et il *fera* de nouveaux pronostics, avec la même assurance... » (Houellebecq: 219)

Naime, na osnovu činjenice da je prosti futur upotrebljen u futuralnom kontekstu, zaključujemo da ne postoje indicije koje bi, formirajući pripremnu fazu radnje, omogućile kontinuitet sadašnjosti sa budućnošću.[12]

Za razliku od koncepcije PF-a koju zastupa Ko Vet, u već pomenutim radovima (Vet 2008, 2010, 2011), mi smatramo da futuralnost konteksta, tj. prisustvo vremenskog lokalizatora, nije dovoljan uslov za temporalnu interpretaciju PF-a. Nepohodno je, naime, i da ne postoje indicije za formiranje pripremne faze glagolske radnje, tj. da ne postoji kontinuitet između sadašnjeg stanja stvari (aktuelnog u momentu izricanja rečenice) i buduće radnje. Da futuralnost konteksta nije ni nužan uslov za temporalnu interpretaciju PF-a govori činjenica da se temporalna interpretacija ovoga oblika može javiti, pod određenim uslovima, i u neutralnim kontekstima, o čemu govorimo u sledećem odeljku ovoga rada.

2.2. Perifrastični futur u neutralnim kontekstima

Kao što smo već istakli, Vet smatra da je PF u neutralnim kontekstima po difoltu prospektivan. Samim tim, nije isključeno da, pod određenim uslovima, PF dobije temporalno značenje u ovom tipu kontekstâ. Međutim, Vet ne kaže ništa o temporalim upotrebama PF-a kao (eventualnoj) posledici faktora koji bi blokirali prospektivnu, difolt opciju. Činjenica da u neutralnim kontekstima nije isključen prosti futur nameće pitanje da li su (bar neke) upotrebe PF-a u takvim kontekstima i zaista temporalne? Ukoliko jesu – a imajući u vidu mogućnost alternacije s prostim futurom one to zaista jesu – to bi moglo značiti da Vetova predikcija o prospektivnosti kao difolt opciji PF-a u neutralnim kontekstima nije u potpunosti tačna. Vetovo shvatanje prospektivnosti kao difolt opcije u neutralnim kontekstima možda bi se moglo braniti ako pretpostavimo da konstruisanje pripremne faze buduće radnje omogućavaju upravo indicije o kojima smo – pozivajući se na jedno naše prethodno istraživanje (Stanojević 2015) – govorili u prethodnom odeljku ovoga rada. U prisustvu takvih indicija PF će po difoltu imati prospektivno značenje, dok će u njihovom odsustvu značenje ovog futuralnog oblika biti temporalno. Primeri (17)–(20) ilustruju ovu poslednju mogućnost, tj. slučaj gde odsustvo bilo kakvih indicija subjektivne impliciranosti govornog lica u izricanju buduće radnje nameće temporalnu interpretaciju PF-a, a shodno tome omogućava alternaciju s prostim futurom:

(17) « Je *vais écrire* [→j'écrirai] le catalogue de votre exposition » poursuivit Houellebecq. « Mais êtes-vous sûr que ce soit une bonne idée pour vous ? Je suis vraiment détesté par les médias français, vous savez à un point incroyable ; […] » (Houellebecq:143)

(18) Franz vida pensivement, à petites gorgées, son verre de vin. « J'espère que Houellebecq *va faire* [→fera] un bon texte… » dit-il finalement. « C'est une grosse partie qu'on joue, tu sais. » (Houellebecq: 154).

(19) – L'inauguration de l'exposition est prévue en mai, il nous faudrait le texte du catalogue fin mars. Ça vous laisse deux mois.
– Ce n'est pas énorme.

[12] U protivnom, tj. u prisustvu bilo kakve indicije prospektivnosti, prosti futur bi bio slabije prihvatljiv (uporediti sa primerima 13 i 14 u kojima prosti futur nije najprirodniji).

– Ça n'a pas besoin d'être très long. Cinq ou six pages, ça ira très bien. Si vous voulez faire plus, vous pouvez, bien sûr.
– Je *vais essayer* [→ j'essayerai] … Enfin c'est de ma faute, j'aurais dû répondre à vos mails avant. (Houellebecq: 145)

Ukoliko sagovorniku kažemo da ćemo mu objasniti nešto što ga zanima u momentu govora, to ćemo najprirodnije izraziti upotrebom perifrastičnog futura, kao u sledećem primeru, u kojem se objašnjenje (o kojem je reč) predstavlja kao iminentno, tj. kao nešto što se očekuje neposredno nakon izricanja takve rečenice: [13]

(20) Je *vais essayer* de t'expliquer cela.

Naime, u momentu izricanja ove rečenice govornik već zna kakvo će objašnjenje dati svom sagovorniku, ili barem ima određenu ideju o tome. Dakle, uspostavljen je kontinuitet između sadašnjosti i budućnosti, tj. stanja stvari koje je na snazi u momentu govora i najavljenog, budućeg stanja stvari. U primerima (18)–(19) takvog kontinuiteta nema, odnosno nema pripremne faze buduće radnje, što objašnjava mogućnost alternacije PF-prosti futur.

Kontinuitet između sadašnjeg i budućeg stanja stvari objašnjava, dakle, nemogućnost alternacije prostog i perifrastičnog futura. Zamislimo, na primer, situaciju u kojoj govorno lice (istinito) tvrdi da u momentu govora pada kiša. Zamislimo i to da sagovornik na takvu tvrdnju reaguje pitanjem:

(21) Il *va pleuvoir* tout le temps?

Svi izvorni govornici koje smo intervjuisali složili su se u oceni da se, u pitanju pod br. (21), umesto perifrastičnog futura ne može upotrebiti prosti futur. To je zato što je, u datoj komunikativnoj situaciji, u momentu govora uspostavljen kontinuitet između aktuelnog stanja stvari u momentu govora (tj. kiša već pada) i pitanja o daljem toku pomenutog stanja stvari (tj. da li će kiša padati sve vreme, odnosno bez prekida). Pripremnu fazu u ovom slučaju predstavlja stanje stvari koje je na snazi u momentu govora (tj. kiša koja pada).

U primeru (22) umesto perifrastičnog nije prirodno upotrebiti prosti futur budući da je akcenat na pripremnoj fazi buduće radnje[14], čime se takođe uspostavlja kontinuitet sa budućim stanjem stvari:

(22) « Évidemment je n'ai pas laissé les tableaux dans mon entrepôt de L'Eure-et-Loir, j'ai loué des coffres dans une banque. Je *vais te faire* un papier, tu pourras passer chercher le portrait de Houellebecq quand tu voudras. » (Houellebecq: 201)

Upotreba izraza *ça y est*, *nous y voilà* u sledećem primeru eksplicitno uvodi indicije (u momentu govora) za formiranje pripremne faze buduće radnje, što je uslov za upotrebu PF-a sa prospektivnim značenjem, pri čemu je prosti futur, prema intuicijama izvornih govornika, ili isključen ili manje prirodan od PF-a :

(23) Jed se figea. Ça y est, se dit-il. Ça y est, nous y voilà ; après des années, il *va parler*. Mais son père avait surpris son changement d'expression. (Houellebecq: 207)

[13] Zanimljivo je da bi upotreba prostoga futura ovde zahtevala neki futuralni kontekst, a samim tim i drugačiju intepretaciju futuralnog oblika: *Je t'expliquerai cela un jour*. Govorno lice, naime, ili ne želi sagovorniku da dâ objašnjenje *hic et nunc* ili smatra da trenutak govora nije pravi momenat za to. Perifrastični futur, pak, takvo objašnjenje predstavlja kao već spremno i, praktično, iminentno.

[14] A to je postojanje jasne namere u momentu govora da se izvrši radnja *faire un papier*.

Sledeći primer, u kojem je zamena prostog perifrastičnim futurom u neutralnom kontekstu sasvim prirodna, ukazuje na još jednu razliku između ovih oblika na koju smo već ukazivali (v. Stanojević 2015). Naime, prostim futurom se buduće radnje po pravilu predstavljaju objektivnije, kategoričnije, bezpogovornije, za razliku od PF-a, koji takve radnje predstavlja manje kategorično i subjektivnije.

(24) – […] Au fait ça ne vous ennuie pas trop si je n'ai pas fini fin mars ? Je ne suis vraiment pas très en forme en ce moment. – Aucun problème. On *retardera* [→va retarder] l'exposition ; on *attendra* [→va attendre] le temps qu'il faudra. Vous savez, vous êtes devenu important pour moi, et en plus ça s'est fait rapidement, aucun être humain n'avait jamais produit cet effet sur moi ! » s'exclama Jed avec une animation extraordinaire. (Houellebecq: 171)

Oblici *retardera* i *attendra* u ovome primeru buduće radnje predstavljaju kategorično, ne ostavljajući mogućnost da se stvari promene, tj. da se izložba održi onda kada je planirana. Da je u istom kontekstu upotrebljen perifrastični futur (*va retarder, va attendre*) iste bi radnje bile predstavljene manje kategorično, što bi otvorilo mogućnost da se govornik predomisli, a izložba o kojoj je reč – ipak održi.

Analize u ovome odeljku pokazuju, nasuprot Vetovom shvatanju, da neutralni konteksti ne aktiviraju po difoltu aspekatsku (prospektivnu) interpretaciju PF-a. Neophodno je, naime, i prisustvo određenih indicija koje omogućavaju formiranje pretpočetne faze buduće radnje i koje, samim tim, obezbeđuju kontinuitet između sadašnjeg i budućeg stanja stvari. U odsustvu takvih indicija, perifrastični i prosti futur bez problema alterniraju budući da tada ne postoji veza između buduće radnje i sadašnjosti. Perifrastični futur u tom slučaju ima temporalnu interpretaciju. Iako Vet ovu opciju PF-a ne isključuje *a priori*, a ne isključuje je samim tim što o prospektivnom značenju govori kao o difolt opciji, on ne objašnjava šta dovodi do takve interpretacije. Po nama, reč je o odsustvu faktora (tj. relevantnih indicija) koji i inače omogućavaju formiranje pretpočetne faze radnje sa PF-om.

3. ZAKLJUČAK

U radu smo pokazali da Vetova distinkcija između neutralnih i futuralnih konteksta nije relevantna u objašnjavanju distribucije temporalnog i aspektualnog značenja perifrastičnog futura. Naime, perifrastični futur može imati jedno ili drugo značenje bez obzira na kontekst. Aspektualno značenje ovoga oblika na snazi je ako u momentu govora postoje indicije koje omogućavaju stvaranje pripremne faze radnje. Time se uspostavlja kontinuitet između sadašnjeg i budućeg stanja stvari, koji, budući da se komunikativni fokus stavlja na sadašnju sitauciju – a to je ono što se, u duhu faznog pristupa gramatičkom aspektu, zove prospektivnim aspektom – automatski onemogućava ili čini manje prirodnom upotrebu prostoga futura. Futuralno značenje perifrastičnog futura u kojem ovaj oblik konkuriše prostome futuru, pa sa njime može alternirati, javlja se, takođe nezavisno od konteksta, u odsustvu već pomenutih indicija koje obezbeđuju kontinuitet (tj. vezu) između sadašnjosti i budućnosti. Upotreba temporalnih lokalizatora (tj. priloških odredbi koje signalizuju vreme vršenja buduće radnje), favorizuje temporalnu, premda ne isključuje ni aspektualnu interpretaciju PF-a pod već pomenutim uslovima. U nekim slučajevima PF je čak prirodniji od prostoga futura u futuralnim kontekstima, što bi bilo nemoguće objasniti ako bi se prihvatila Vetova hipoteza po kojoj futuralni kontekst automatski nameće futuralnu interpretaciju PF-a. Naš sistem predviđa da će se prosti futur upotrebiti u kontekstima u kojima nema kontinuiteta između sadašnjeg i budućeg stanja stvari, tj. u odsustvu indicija koje omogućavaju formiranje pripremne faze buduće radnje. Time je dodatno potkrepljena pretpostavka da sa prostim futurom buduća radnja gubi svaku vezu sa momentom govora (pa se ne može, na primer, reći: **On dirait qu'il pleuvra,* nego mora: *On dirait qu'il va pleuvoir*), osim one čisto temporalno-lokalizatorske veze, koju prosti futur po definiciji uspostavlja između momenta govora i buduće radnje.

Bibliografija

Dik, S. C. (1997). *The theory of Functional Grammar*, Part 1: *The structure of the clause*, Berlin–New York: Mouton de Gruyter.

Nef, F. (1986). *Sémantique de la référence temporelle en français moderne*. Bern: Peter Lang.

Laurendeau, P. (2000). L'alternance futur simple/futur périphrastique: une hypothèse modale. *Verbum*, n° 22 (3), Nancy: Presses Universitaires de Nancy, 277–292.

Stanojević, V. (2015). Quelques réflexions sur le futur périphrastique et son rapport au futur simple. *Les études françaises aujourd'hui* (M. Vinaver-Ković and Veran Stanojević, eds.) Belgrade : Faculté de Philologie de l'Université de Belgrade, 181-198.

Stavinohova, Z. (1977). Le futur « proche » et le futur simple dans la langue littéraire contemporaine. *Études romanes de Brno*, n° 9, 115–126.

Vet, C. (1994). Future tense and discourse representation. In: *Tense and Aspect in Discourse*, Trends in Linguistics, Studies and Monographs 75 (C. Vet and C. Vetters, eds.). Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 49-76.

Vet, C. (2008). Six traits sémantiques suffisent à décrire tous les temps du français. In : *L'énonciation dans tous ses états*: Mélanges offerts à Henning Nølke à l'occasion de ses soixante ans (M. Birkelund, M.-B. Mosegaard Hansen and C. Norén, éds). Berne: Peter Lang, 451-471.

Vet, C. (2010). L'interprétation des formes composées. In: *Interpréter les temps verbaux* (D. Stosic, N. Flaux et C. Vet, éds.). Berne: Peter Lang, 11–31.

Vet, C. (2011). L'aspect grammatical en français. In: *Au commencement était le verbe – Syntaxe, sémantique et cognition, Mélanges en l'honneur du Professeur Jacques François, Sciences pour la communication,* vol. 97, Frank Neveu, Peter Blumenthal, Nicole Le Querler, eds.). Bern: Peter Lang, 443-465.

DU SENS PROSPECTIF DU FUTUR PÉRIPHRASTIQUE EN FRANÇAIS

Résumé

La distinction contexte neutre/contexte futural devrait être abandonnée dans la description du futur périphrastique parce que celui-ci peut avoir aussi bien un sens aspectuel qu'un sens temporel, quel que soit le contexte. Quant au futur simple, il a toujours un sens temporel indépendamment du contexte. La lecture aspectuelle du futur périphrastique peut surgir à condition qu'au moment de la parole il y ait des indices aptes à créer la phase préparatoire d'un événement futur assurant une continuïté entre la situation présente, valable au moment de la parole, et la situation future. Sinon, il serait difficile d'expliquer pourquoi, même en présence d'adverbiaux temporels, le choix du futur périphrastique est parfois préférable à celui du futur simple. La présence d'indices nécessaires au déclenchement de la lecture prospective du futur périphrastique signale une implication forte du locuteur (sa certitude plutôt subjective) quant à la réalisation de l'action future envisagée. Il faudrait abandonner la proposition de Vet selon laquelle le sens prospectif du FP est son sens par défaut, qui n'apparaît que dans des contextes neutres.

Mots clés: futur périphrastique, futur simple, temps, aspect prospectif, le français

Veran Stanojević
Filološki fakultet
Univerzitet u Beogradu
veranva@gmail.com

UDK 811.163.41'366.2

Бојана Тодић Санковић

КОЛЕБЉИВОСТ ФОРМИ СА МОРФЕМОМ -*ОВ*- (-*ЕВ*-) И БЕЗ ЊЕ У МНОЖИНИ ДВОСЛОЖНИХ ИМЕНИЦА ПРВЕ ВРСТЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се анализирају двосложне именице прве врсте које у множини имају двојаке, конкурентне форме – дужу, са морфемом -*ов*- (-*ев*-), и краћу, без те морфеме. Анализа је заснована на описним речницима српског језика и на електронском корпусу. Први део рада оријентисан је на принципе речничке обраде ових именица, односно на начине бележења њихове множине, док се други део рада бави класификацијом свих ексцерпираних именица у електронском корпусу. Циљ рада је да се дође до ограниченог броја именица код којих је уједначена употреба двојаке множине – дуже и краће, те да се оне одвоје од оних код којих преовлађује једна или друга форма.

Кључне речи: српски књижевни језик, множина двосложних именица прве врсте, морфема -*ов*- (-*ев*-), речници српског језика, електронски корпус

1. УВОД

1.1. У литератури је поодавно познато да се морфема -*ов*- (-*ев*-) проширила под утицајем некадашњих основа на *й*.[1] Познато је и то да се ова морфема није проширила на све именице прве врсте, већ првенствено на једносложне именице,[2] а затим и на већину двосложних именица које у зависним падежима добијају једносложну основу испадањем непостојаног *а*, као и на одређен број других двосложних именица (Пешикан 1956: 270).

Наш рад бавиће се анализом двосложних именица прве врсте код којих се у множинским падежима јављају две форме – дужа, са морфемом -*ов*- (-*ев*-), и краћа, без те морфеме – у описним једнојезичним речницима српског језика и у електронском корпусу.[3] Под двосложним именицама прве врсте подразумевамо двосложне именице и једносложне и двосложне примарне основе, будући да ова разлика, посматрано из синхронијске перспективе, нема већег утицаја на нашу анализу. Такође, у грађу су ушле и именице типа *витао*, *орао*, *посао*, *угао* и сл., јер и ове именице имају једносложну примарну основу попут двосложних именица типа *вишак*, *замак*, *јарам*, *ован* итд. (уп. ген. *посл-а* : *замк-а*).

1.2. Овом тематиком се најисцрпније бавио М. Николић у раду *Именице које у српском књижевном језику проширују основу морфемама -ов- у множини*, од којег ћемо и кренути у дефинисању грађе и постављању оквира нашег рада. Аутор је у свом раду, захваљујући дугогодишњем преданом труду, изложио обиље грађе, коју је класификовао према броју слогова, те тако разматрао једносложне, двосложне,[4] тросложне и вишесложне именице прве врсте. Грађа

[1] М. Косор (1952–1953: 122) наводи да је могуће да се дуга множина развила у старије доба нашег језика, када су облици номинатива једнине и генитива множине били готово једнаки, те је морфема -*ов*- послужила као диференцијални знак. По њему, именице су у генитиву множине почеле добијати ову морфему према именицама некадашњих *й*-основа, а она је касније продрла и у остале падеже множине.

[2] Мали број једносложних именица прве врсте никада не проширује основу (*дан – дани*, *ђак – ђаци* и сл.) (Гудков 1964: 6).

[3] Рад неће бити оријентисан на питање односа морфеме -*ов*- и њеног аломорфа -*ев*-.

[4] Двосложне именице једносложне примарне основе одвојене су од двосложних именица двосложне примарне основе у раду М. Николића (2013: 291–302).

за наведени рад је ексцерпирана из дела (понајвише) књижевноуметничког стила ,[5] док ће основу нашег рада представљати корпус друкчијег функционалностилског карактера. За наш рад ова грађа је драгоцена, будући да смо највише се ослањајући на њу оформили списак именица које чине предмет нашег рада – укупно 123 именице.[6] Притом, у нашу грађу су ушле само оне именице које имају забележену двојаку множину барем у једном од описних речника српског језика.

1.3. Циљ нашег истраживања био је двојак: (1) да се на основу речничке обраде именица које чине предмет нашег рада – односно на основу констатовања или неконстатовања заступљености обеју форми, као и специфичне маркираности неке од њих – утврди оправданост датих решења, као и разлике међу обрадама у речницима; (2) да се на основу заступљености множинских облика датих именица у електронском корпусу утврди фреквенција сваког засебног облика, те да се, полазећи од односа између краћих и дужих форми, дате именице класификују. Дакле, општи циљ рада је да се дође до фактичког стања у савременом српском језику, односно да се дође до списка именица које у множини имају подједнако заступљене конкурентне облике множине (са морфемом *-ов-* (*-ев-*) и без ње), те да се оне оделе од оних код којих је једна форма везана за одређени домен употребе – пре свега, за књижевноуметнички стил – или је временом изашла из (активне) језичке употребе или је пак код једне од форми дошло до семантичке диференцијације и специјализације (в. т. 3.2).

2. СТАЊЕ У ОПИСНИМ РЕЧНИЦИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

2.1. У раду су коришћени релевантни описни једнојезички речници српског језика: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ, *Речник српскохрватскога књижевног језика* Матице српске и *Речник српскога језика* Матице српске (издања из 2007. и 2011. године).[7] Анализирани су поступци у бележењу множинских форми именица које чине нашу грађу.

2.2. Прво, када је реч о констатовању множине ових именица у речницима, можемо издвојити три случаја: (1) неки речници бележе множину ових именица (оба облика или само један), а други не наводе податак о множини; (2) неки речници (или један од њих) констатују двојаку (дужу и краћу) множину, док се други одлучују само за једну (обично дужу) форму; и (3) иако најређе, сви речници бележе двојаку множину именица. За последњи наведени случај требало би претпоставити да су у питању именице које се у множини употребљавају подједнако учестало и у краћој и у дужој форми. Међутим, потврде из електронског корпуса знатно сужавају број тих именица (в. т. 3.6. и 3.7).

Табела 1. Бележење множине именица са морфемом *-ов-* (*-ев-*) и без ње у речницима

	речник / лексема	РСАНУ	РМС	РСЈ (2007)	РСЈ (2011)
1.	бȕсēн	бȕсени и бȕсенови	нема мн.	нема мн.	бȕсенови и бȕсени
	јȁблāн	јȁблāни и јȁбланови	нема мн.	јȁбланови и јȁблāни	јȁбланови и јȁблāни

[5] Корпус тог рада чини: тридесет и три књижевна дела (пре свега из друге половине XX века и с почетка XXI века) и више десетина хиљада страница из текстова различитих функционалних стилова (највише књижевног) (Николић 2013: 278).

[6] Именице *мачак* и *патак* морали смо искључити из анализе, будући да је било немогуће доћи до тачне фреквенције употребе краћих множинских форми због истоветности облика генитива множине ових именица и именица женског рода *мачка*, односно *патка*. У ова два случаја се ни на основу контекста наведене именице нису могле раздвојити.

[7] У даљем тексту: РСАНУ, РМС, РСЈ1 и РСЈ2.

2.	ђе́рам	ђе́рмови и ђе́рми	ђе́рмови	ђе́рмови, ређе ђе́рми	ђе́рмови, ређе ђе́рми
	ка̏мēн	ка̏менови	ка̏мени и ка̏менови	ка̏менови (ка̏мени)	ка̏менови (ка̏мени)
3.	глѐжањ и глѐжањ	глѐжњи, глѐжњи и глѐжњеви	глѐжњи и глѐжњеви	глѐжњеви, ређе глѐжњи и глѐжњи	глѐжњеви, ређе глѐжњи и глѐжњи
	зглȁвак	зглȃвци и зглȁвкови	зглȃвци и зглȁвкови	зглȃвци и зглȁвкови	зглȃвци и зглȁвкови

2.3. Дешава се, не тако ретко, да речници ни на који начин не маркирају ограниченост и(ли) специјализованост једне (обично краће) множинске форме, иако је она очито изашла из активне и опште употребе језика, што показују и подаци добијени у електронском корпусу. На пример, у РМС изједначени су множински облици *дабри* и *даброви* или у РСАНУ и РМС облици *петли* и *петлови*, док електронски корпус указује на њихов неједнак статус (*дабри* 0 – *даброви* 45, *петли* 19 – *петлови* 299).[8] Има и случајева када речник констатује само једну, и то мање обичну форму. Тако је у РМС код одреднице *лепак* наведен само множински облик *лепци*,[9] а стање у електронском корпусу указује на већу заступљеност другог облика (*лепци* 1 – *лепкови* 101). С друге стране, речници каткад указују на ограничену употребу дате форме, и то на више начина:

Табела 2. Указивање на ограничену употребу једне од множинских форми у речницима

речник / тип	РСАНУ	РМС	РСЈ (2007)	РСЈ (2011)
I (редослед)	вѐтрови и вѐтри	нема мн.	вѐтрови, песн. и вѐтри	вѐтрови, песн. и вѐтри
	гàврāни и гàвранови	нема мн.	гàвранови и гàврāни	гàвранови и гàврāни
II (заграда)	лȁбӯди и лȁбудови	лȁбӯди и лȁбудови	лȁбудови (лȁбӯди)	лȁбудови (лȁбӯди)
	пе́тли и пе́тлови	пе́тли и пе́тлови	пе́тлови (пе́тли)	пе́тлови (пе́тли)
III („ретко/ређе”)	глѐжњи, глѐжњи и глѐжњеви	глѐжњи и глѐжњеви	глѐжњеви, ређе глѐжњи и глѐжњи	глѐжњеви, ређе глѐжњи и глѐжњи
	лȁктови, ређе лȃкти	лȁктови, ређе лȃкти	лȁктови, ретко (осим у ген.) лȃкти	лȁктови, ретко (осим у ген.) лȃкти
IV (квалификатор)	бӯбњи и бӯбњеви	бӯбњеви и песн. бӯбњи	бӯбњеви, ређе бӯбњи	бӯбњеви, ређе бӯбњи
	ѐрлови, ређе о́рли	ѐрлови, ређе о́рли	ѐрлови, песн. и о́рли	ѐрлови, песн. и о́рли

Од наведених речничких поступака ограничавања употребе једне форме, у РСАНУ се уједначено користе прва три: (1) навођењем једног облика као првог, иако би према азбучном поретку он био на другом месту, даје му се предност у односу на други (в. *паун*, *пламен*, *галеб*, *ветар*); (2) стављањем једног облика у заграду даје се предност другом (в. *ланац*, *клобук*, *вранац*, *висак*); (3) ознаком *ретко/ређе* маркира се једна од форми (в. *метак*, *лакат*, *костур*, *орао*). Ретко се користе квалификативне ознаке које би указивале на домен употребе једног облика (јавља се

[8] Прва цифра означава број појављивања свих множинских облика краће форме, а друга свих множинских облика дуже форме.

[9] У РСАНУ наводе се обе множинске форме – *лепци* и *лепкови*, без указивања на њихов статус, док се у РСЈ1 и РСЈ2 наводи само дужа форма *лепкови*, у складу са савременим стањем у језику, које илуструју наведене бројке у електронском корпусу.

само квалификатор *покр.* за множински облик *овни*). Код две именице се у виду коментара у загради назначава специфичност једног облика: *пламенови и пламени (често из метр. разлога)*, *пескови, ређе песци (у спец. зн.)*. У РМС се, такође, користи ознака *ређе* (в. *лакат*, *орао*, *тигар*, *шанац*) и само у једном случају квалификатор *песн.* (за краћи облик множине им. *бубањ*). Међу анализираним речницима РМС најчешће наводи само један облик множине појединих именица са нашег списка (в. *метак*, *лепак*, *мехур*, *зврчак*, *вишак*, *палац*, *ђерам* и *ћошак*), али исто тако најчешће уопште не бележи множину неких именица (готово у половини случајева). РСЈ (у оба своја издања) употребу једне форме најчешће ограничава њеним навођењем у загради (в. *бумбар*, *галеб*, *голуб*, *дењак*, *јарац*, *јастреб*, *камен*, *лабуд*, *лимун*, *петао*, *прамен*, *прстен*, *режањ*, *случај*, *ступањ*, *течај*). У одређеном броју случајева користи се квалификатор *ређе* (в. *бубањ*, *витез*, *глежањ*, *ђерам*, *лакат*), а само у два *песн.* (в. *ветар* и *орао*). Друго издање овог речника бележи и множину неких именица која није забележена у првом издању, и то: (а) изједначујући множинске форме (в. *блесак*, *бусен*, *висак*, *грумен*, *девер*, *дувар*, *кремен*)[10] или (б) дајући једној форми предност навођењем друге у загради (в. *костур*, *свежањ* и *шанац*). У том смислу, РСАНУ и РСЈ2 најдоследније бележе множинске облике ових именица, с тим што РСЈ2 подробније указује на њихову статусну и(ли) употребну нивелацију.

3. СТАЊЕ У ЕЛЕКТРОНСКОМ КОПРУСУ

3.1. Корпус савременог српског језика Математичког факултета,[11] будући да обухвата велики број публицистичких текстова и делâ савремене књижевности, послужио је као адекватан извор података о међуодносу краћих и дужих множинских облика именица у савременом српском језику.[12] У овом корпусу претраживани су сви падежни облици дуже и краће множине именица које чине предмет нашег рада, а чија је фреквенција навођена скупа код облика номинатива множине дуже, односно краће форме (на пример, *бубњи* 32 – *бубњеви* 372). Анализирана грађа подељена је у четири групе у зависности од тога која форма преовлађује.[13]

3.1.1. Код једног дела именица у нашој грађи јавља се чешће или безизузетно краћа форма:

Табела 3. Чешћа употреба краће форме

ЛЕКСЕМА[14]		ОБЛИК МНОЖИНЕ	ФРЕКВЕНЦИЈА ЈАВЉАЊА У ЕК	ПРОЦЕНАТ
1.	степен	степени	4259	99,93
		степенови	3	0,07
2.	корен	корени	2161	97,69
		коренови	51	2,31
3.	ланац	ланци	1759	100
		ланчеви	0	0

[10] Такође, у РСЈ2 наводи се двојака множине именице *палац – палци и палчеви*, док се у РСЈ1, као и у РМС, наводи само један облик – *палци*.

[11] У даљем тексту: ЕК.

[12] Верзија овог корпуса из 2013. године садржи 122 милиона корпусних речи и окупља текстове из различитих функционалних стилова: књижевноуметничког, научног и научнопопуларног, новинског, административног, као и групу текстова класификовану под ’остало’ (Утвић 2013: 256–258, в. табелу 5.3.).

[13] Грађа у табелама је распоређивана према фреквенцији јављања свих облика множине, тако да су у врху табеле оне речи које се чешће јављају у електронском корпусу и код којих је, због тога, разлика меродавнија и релевантнија него код именица које следе за њима.

[14] Лексеме су навођене према фреквенцији јављања у ЕК у опадајућем смеру – од оних за које постоји највећи број потврда ка онима које су мање потврђене.

4.	метак	меци	1625	99,82
		меткови	3	0,18
5.	јелен	јелени	602	99,83
		јеленови	1	0,17
6.	пуцањ	пуцњи	338	76,99
		пуцњеви	101	23,01
7.	бунар	бунари	407	100
		бунареви/бунарови	0	0
8.	лептир	лептири	282	79,89
		лептирови	71	20,11
9.	ћилим	ћилими	262	81,11
		ћилимови	61	18,89
10.	обруч	обручи	311	99,36
		обручеви	2	0,64
11.	паук	пауци	141	72,68
		паукови	53	27,32
12.	ваљак	ваљци	175	100
		ваљкови	0	0
13.	гребен	гребени	166	99,4
		гребенови	1	0,6
14.	костур	костури	143	98,62
		костурови	2	1,38
15.	амбар	амбари	123	92,48
		амбареви	1	0,75
		амбарови	9	6,77
16.	гуштер	гуштери	123	96,85
		гуштерови	4	3,15
17.	батак	батаци	106	100
		батакови	0	0
		баткови	0	0
18.	вихор	вихори	57	82,61
		вихорови	12	17,32
19.	божур	божури	59	100
		божурови	0	0
20.	богаљ	богаљи	48	100
		богаљеви	0	0
21.	бумбар	бумбари	44	97,78
		бумбареви	1	2,22
		бумбарови	0	0
22.	вранац	вранци	42	100
		вранчеви	0	0

23.	буквар	буквари	34	97,14
		букварeви/букварови	1	2,86
24.	бокор	бокори	34	100
		бокореви/бокорови	0	0
25.	палац[15]	паоци	30	100
		палчеви	0	0
26.	чворак	чворци	28	100
		чворкови	0	0
27.	хрчак	хрчци	19	70,37
		хрчкови	8	29,63
28.	врисак	врисци	21	77,78
		вриcкови	6	22,22
29.	вршак	вршци	24	92,31
		вршкови	2	7,69
30.	девер	девери	20	90,91
		деверови	2	9,09
31.	обад	обади	21	100
		обадови	0	0
32.	кауч	каучи	19	95
		каучеви	1	5
33.	клобук[16]	клобуци	16	100
		клобукови	0	0
34.	клобук[17]	клобуци	16	100
		клобукови	0	0
35.	хрбат	хрбати	11	100
		хрптови	0	0
36.	ајфон	ајфони	9	81,82
		ајфонови	2	18,18

3.1.2. Други део именица одликује се, неретко или искључиво, дужим облицима множине:

Табела 4. Чешћа употреба дуже форме

ЛЕКСЕМА		ОБЛИК МНОЖИНЕ	ФРЕКВЕНЦИЈА ЈАВЉАЊА У ЕК	ПРОЦЕНАТ
1.	посао	посли	11	0,02
		послови	54243	99,98
2.	случај	случаји	44	0,25
		случајеви	17502	99,75

[15] *Палац*[2] је, према РСАНУ, ‘полуга која на точку спаја наплатак с главчином, жбица’.

[16] *Клобук*[1] има значење ‘мехур, мехурић, мехурасто испупчење полулоптастог, лоптастог облика, које се ствара, избија на води, течности, житкој маси и сл., испуњено ваздухом, воденом паром, гасовима’.

[17] *Клобук*[2] је ‘део одеће који се носи на глави, обично са ободом око руба на доњем делу, шешир; покривало за главу без обода, капа’.

3.	отац	оци	757	29,65
		очеви	1758	68,86
		оцеви	38	1,49
4.	ветар	ветри	1174	99,75
		ветрови	0	0
5.	голуб	голуби	17	2,37
		голубови	701	97,63
6.	витез	витези	46	6,68
		витезови	643	93,32
7.	вишак	вишци	0	0
		вишкови	668	100
8.	орао	орли	0	0
		орлови	547	100
9.	тигар	тигри	0	0
		тигрови	521	100
10.	пљусак	пљусци	0	0
		пљускови	507	100
11.	појас	појаси	48	10,08
		појасеви	428	89,92
12.	прстен	прстени	9	1,99
		прстенови	444	98,01
13.	бубањ	бубњи	25	6,3
		бубњеви	372	93,7
14.	котао	котли	0	0
		котлови	383	100
15.	лакат	лакти	82	23,63
		лактови	265	76,37
16.	петао	петли	19	5,97
		петлови	299	94,03
17.	каиш	каиши	56	18,86
		каишеви	241	81,14
18.	прамен	прамени	9	3,24
		праменови	269	96,76
19.	лабуд	лабуди	11	4,4
		лабудови	239	95,6
20.	колут	колути	18	8,7
		колутови	189	91,3
21.	пламен	пламени	18	8,78
		пламенови	187	91,22
22.	кестен	кестени	22	12,09
		кестенови	160	87,91

23.	камен	камени	27	15,43
		каменови	148	84,57
24.	режањ	режњи	2	1,23
		режњеви	161	98,77
25.	замак	замци	14	10
		замкови	140	90
26.	јастреб	јастреби	3	2
		јастребови	147	98
27.	галеб	галеби	9	6,21
		галебови	136	93,79
28.	котур	котури	11	8,09
		котурови	125	91,91
29.	лаптоп	лаптопи	20	18,02
		лаптопови	91	81,98
30.	прашак	прашци	6	5,56
		прашкови	102	94,44
31.	пршљен	пршљени	18	16,98
		пршљенови	88	83,02
32.	лепак	лепци	1	0,99
		лепкови	101	99,01
33.	свежањ	свежњи	6	5,94
		свежњеви	95	94,06
34.	ован	овни	1	1.01
		овнови	98	98.9
35.	багрем	багреми	19	19,39
		багремови	79	80,61
36.	јаблан	јаблани	13	13,83
		јабланови	81	86,17
37.	ступањ	ступњи	0	0
		ступњеви	92	100
38.	лишај	лишаји	22	24,18
		лишајеви	69	75,82
39.	јарак	јарци	28	31,82
		јаркови	60	68,18
40.	течај	течаји	1	1,22
		течајеви	81	98,78
41.	паун	пауни	28	33,33
		паунови	56	66,67
42.	шанац	шанци	5	6,58
		шанчеви	71	93,42
43.	лимун	лимуни	19	26,03
		лимунови	54	73,97

44.	глежањ	глежњи	1	1,92
		глежњеви	51	98,08
45.	чукаљ	чукљи	0	0
		чукљеви	50	100
46.	вепар	вепри	0	0
		вепрови	47	100
47.	дабар	дабри	0	0
		даброви	45	100
48.	зглавак	зглавци	13	33,33
		зглавкови	26	66,67
49.	чичак	чичци	1	2,7
		чичкови	36	97,3
50.	мањак	мањци	4	11,43
		мањкови	31	88,57
51.	дењак	дењци	9	30
		дењкови	21	70
52.	кедар	кедри	1	3,85
		кедрови	25	96,15
53.	витао	витли	7	36,84
		витлови	12	63,16
54.	жрвањ	жрвњи	2	13,33
		жрвњеви	13	86,67
55.	рогаљ	рогљи	1	7,69
		рогљеви	12	92,31
56.	чучањ	чучњи	0	0
		чучњеви	13	100
57.	ђерам	ђерми	0	0
		ђермови	12	100
58.	писак	писци	0	0
		пискови	11	100
59.	мућак	мућци	0	0
		мућкови	6	100

3.1.3. Код невеликог броја именица у нашој грађи среће се уједначена употреба дуже и краће форме у множини:

Табела 5. Уједначена употреба дуже и краће форме

ЛЕКСЕМА		ОБЛИК МНОЖИНЕ	ФРЕКВЕНЦИЈА ЈАВЉАЊА У ЕК	ПРОЦЕНАТ
1.	лежај	лежаји	233	38,77
		лежајеви	368	61,23
2.	калем	калеми	89	41,94
		калемови	123	58,02

3.	ранац	ранци	57	43,51
		ранчеви	74	56,49
4.	палац[18]	палци	47	37,01
		палчеви	80	62,99
5.	соко	соколи	49	42,61
		соколови	66	57,39
6.	гавран	гаврани	39	39,39
		гавранови	60	60,61
7.	мехур	мехури	45	51,14
		мехурови	43	48,86
8.	јарац	јарци	45	55,56
		јарчеви	36	44,44
9.	блесак	блесци	26	38,23
		блескови	42	61,77
10.	колац	ко(л)ци	29	43,94
		ко(л)чеви	37	56,04
11.	стршљен	стршљени	19	61,29
		стршљенови	12	38,71
12.	бусен	бусени	13	52
		бусенови	12	48
13.	јавор	јавори	9	36
		јаворови	16	64
14.	тетреб	тетреби	10	41,67
		тетребови	14	58,33
15.	левак	левци	12	63,16
		левкови	7	36,84
16.	грумен	грумени	9	60
		груменови	6	40

3.1.4. Најзад, има именица које се уопште не јављају у множини у електронском корпусу или чија је укупна фреквенција појављивања множинских облика толико мала да се не може говорити о превази једног облика (≥ 5):

висци 1 – *вискови* 5; *дувари* 4 – *дуварови* 2; *сврдли* 3 – *сврдлови* 2; *песци* 1 – *пескови* 4; *кремени* 0 – *кременови* 1; *прагљи* 0 – *прагљеви* 1; *бадњи* 0 – *бадњеви* 0; *бршљени* 0 – *бршљенови* 0; *зврчци* 0 – *зврчкови* 0; *кабли* 0 – *каблови* 0;[19] *ублі* 0 – *ублови* 0; *штркаљи* 0 – *штркљеви* 0.

3.2. Класификација анализираних именица показује да је код највећег броја њих у употреби превасходно једна форма – са морфемом *-ов- (-ев)*, што је чешће, или без ње (в. табеле 3 и 4). Фреквентнија употреба једне или друге форме углавном се може објаснити семантичком или стилском обојеношћу.

[18] *Палац*[1] носи значење ‘крајњи дебели прст на руци и нози: ручни ~, ножни ~’.
[19] Наведени су множински облици именице *кабао*.

Када је реч о семантичкој маркираности, код појединих именица једна (обично краћа) форма везана је само за одређена значења и реализује се само у таквом семантичком контексту, док је друга форма множине неутрална. На пример, лексема *отац* има обичну, немаркирану множину *очеви*, док се множина *оци* јавља само у одређеним значењима – пре свега, када се односи на духовну сферу (у синтагмама *духовни*, *црквени*, *свети* и сл. *оци*) или када носи значење 'предак, праотац'. Слична семантичка диференцијација запажа се и код именице *корен*, где је краћа множина везана за секундарна значења, пре свега за значење 'род, породична лоза, порекло, основна породична или етничка група из које потиче нека особа, породица или племе'.[20] У заглављу одреднице *отац* у РСЈ (у оба издања) наводи се и ова информација на следећи начин: *мн. очеви (арх. оцеви) (у основном значењу) и оци, ген. отаца у 2. и 3. значењу* [подвукла Б. Тодић Санковић].[21] Код одреднице *корен* ова се семантичка диференцијација множинских облика не бележи ни у једном речнику.

Када је реч о стилској обојености, углавном је реч о томе да се наспрам неутралне дуже форме јавља краћа, која се ограничава на сферу књижевности и, уже, на употребу у песничким делима, што може бити условљено и потребама версификације. И Ж. Станојчић (1996: 115) наводи како у сфери експресивног језичког израза, уз опште правило о два типа множине (*чешаљ – чешљеви* и *врабац – врапци*), остаје могућност употребе типа без проширења: *двор* (– *дворови*) – *двори*, *орао* (– *орлови*) – *орли*. На природу употребе краће форме у речницима се указује употребном квалификатора *песн.* – исп. *бубњеви песн. бубњи*, *ветрови песн. ветри*, *орлови песн. орли*. Међутим, спроведена анализа речничких поступака у обради ових именица показује да је овакав тип квалификовања могао бити и заступљенији.

3.3. Класификација анализираних именица по групама показује да су у нашој грађи најбројније именице с дугом множином. Оваква слика разликује се од оне у раду од којег смо кренули: „међу двосложним именицама малобројније су, али не и малобројне, оне с дугом множином" (Николић 2013: 310), што показује условљеност резултата истраживања корпусом. Не чуди чињеница да се у књижевноуметничким текстовима чешће јављају краће множинске форме него у електронском корпусу, који је нешто разноврснијег функционалностилског карактера.[22]

3.4. Мали број именица, свега шеснаест од укупног броја, одликује подједнака заступљеност дуже и краће форме у множини (в. табелу 5). Ако упоредимо овај списак именица код којих је конкуретна множина неутрална и приближно заступљена, до којег смо дошли на основу електронског корпуса, са списком који наводи М. Николић у свом раду, а који је издвојен на основу књижевних дела, долазимо до следећих запажања: (1) списак издвојених именица на основу електронског корпуса упола је краћи од оног у наведеном раду (Николић 2013: 293–294, 297); (2) код већине именица на овом списку подједнако је заступљена дужа и краћа множина и у електронском корпуса и у књижевноуметничким текстовима; (3) у електронском корпусу уједначена је употреба дужих и краћих облика множине именица *јарац* и *стршљен*, код којих је, према Николићу (2013: 294, 296), у књижевноуметничком стилу код прве дужа форма маркирана или знатно ређа, а код друге дужа форма (знатно) чешћа од краће; (4) у књижевним делима подједнако су заступљене двојаке множинске форме одређеног броја именица (18), код којих у електронском

[20] Када је реч о семантичкој маркираности једне од множинских форми, има аутора који су ову појаву описали на одређеним примерима. М. Косор (1952–1953: 122), између осталог, наводи да се за именицу *камен* „može razabrati, da duga množina gotovo isključivo dolazi u vezi s pridjevom *dragi* i tako zajedno s njime označuje posebnu vrstu kamen". Исти аутор успоставља семантичку диференцијацију множинских форми им. *прстен*: „*prsteni* označuju ukrasne predmete, koje ljudi nose na prstima radi nakita, a *prstenovi* željezne ili drvene kolute, koji se natiču na neki predmet, da bude čvršći i otporniji".

[21] То су следећа значења у РСЈ2: 2. мн. *предак, праотац*. 3. *свештено, духовно лице (обично уз име или назив чина, у непосредном обраћању свештенику, калуђеру, фратру и сл., али и самостално, без помињања имена).*

[22] „У песничким делима (лирским, епским и драмским, нарочито старијим) употребљавају се облици краће множине попут *в(ј)етри*, *врси*, *кључи*, *краљи*, *пути*, *сн(ij)ези*, *цари*, *часи* и сл., најчешће из метричких и ритмичких разлога (понекад и због риме). Такви облици употребљавају се каткад и у прозним делима, обично ради архаизације текста, давања патине тексту (в., нпр., романе Р. Б. Марковића), маркирања говора личности и др." (Николић 2013: 310).

корпусу преовлађује једна од њих (на пример, у електронском корпусу код именица *дењак*, *јарак*, *кестен* и сл. чешћа је дужа множина, а код именица *врисак* или *вршак* краћа)[23].

3.5. М. Стевановић (1984: 200), такође, наводи списак именица код којих су обични и дужи и краћи облици множине, напомињући ипак да је то ређи случај: *витез*, *голуб*, *соко*, *гавран*, *колут*, *случај*, *прстен*, *лишај*, *пршљен*, *мехур*, *ћилим*, *паук*, *стечај*, *појас* итд. Наша анализа показала је да је, према ЕК, само код три именице са овог списка равномерно заступљена употреба оба облика множине – код именица *соко*, *гавран* и *мехур*. У осталим случајевима преовлађују дужи множински облици (в. табелу 4), док су само у два случаја чешћи краћи облици множине (в. *ћилим* и *паук* у табели 3).

3.6. На крају, вратићемо се накратко на речничке описе ових именица. Именице код којих су подједанко заступљена оба облика множине у ЕК имају те облике регуларно забележене и у речничким чланцима у анализираним речницима. (1) Речник САНУ доследно бележи двојаке форме свих ових именица[24] (нпр. *калем* (мн. *калеми* и *калемови*), *мехур* (мн. *мехури* и *мехурови*), *бусен* (мн. *бусени* и *бусенови*)).[25] Притом, њихов статус је изједначен, што одговара подацима које смо добили на основу ЕК. (2) Што се тиче бележења множине ових именица, најмање уједначена је обрада у Речнику МС. Код неких именица бележе се оба облика множине (нпр. *ранац* (мн. *ранци* и *ранчеви*), *блесак* (мн. *блескови* и *блесци*), *тетреб* (мн. *тетреби* и *тетребови*)). Код других се наводи само један облик (*палац* (мн. *палци*) и *мехур* (мн. *мехури*)). Најзад, готово у половини случајева се уопште не наводи множина именице (в. *лежај*, *соко*, *гавран*, *стршљен*, *бусен*, *јавор* и *грумен*). (3) У односу на РМС, РСЈ1 доследније бележи двојне множинске облике ових именица (нпр. *лежај* (мн. *лежаји* и *лежајеви*), *палац* (мн. *палци* и *палчеви*), *гавран* (мн. *гаврани* и *гавранови*) итд.). Само у случају три именице се не бележи множина (уп. *блесак*, *бусен* и *грумен*), док се код именице *јарац* предност даје краћем облику множине – мн. *јарци* (*јарчеви*). (4) РСЈ2 једини бележи све двојне множинске облике ових именица, без изузетка (нпр. *бусен* (мн. *бусенови* и *бусени*), *јавор* (мн. *јавори* и *јаворови*), *грумен* (мн. *грумени и груменови*)). Једно у случају лексеме *јарац*, идући за праксом у претходном издању речника, предност се на исти начин даје краћем облику. У свим осталим случајевима статус двојних облика множине је изједначен.

3.7. Остаје најзад да се, изван списка именица чију изједначену употребу потврђују и ЕК и речници српског језика, погледају и друге именице чије конкурентне множинске облике бележи сви речници, статусно их изједначујући или дајући једној, односно другој предност. Таквих именица је тачно тридесет. На основу речничких података, можемо издвојити неколико случај(ев)а: (1) сви речници упућују на обичност обеју множинских форми (в. *зглавак*, *котур*, *кестен*, *лептир*, *мућак*, *обруч*, *отац*, *паук*, *паун*, *писак*, *пршљен*, *пуцањ* и *чучањ*); (2) једни речници дају множинске облике равноправно, док други указују на другостепени статус једног облика (*бубањ*, *витез*, *вршак*, *глежањ*, *голуб*, *дењак*, *корен*, *лабуд*, *ован*, *петао*, *прстен*, *режањ*, *случај* и *ступањ*); и (3) сви речници указују на ограниченост употребе једног облика (*лакат* и *орао*). Примери из ЕК упућују на то да код свих наведених именица треба предност дати једној множинској форми, и то – у највећем броју случајева – дужој (како је и учињено у појединим речницима, пре свега у РСЈ, код друге скупине именица: в. *голуб,*, *дењак*, *лабуд*, *петао*, *прстен* и др. у РСЈ, *бубањ* у РМС и РСЈ, *ован* у РСАНУ). Краћи облик множине јавља се чешће једино код именица *вршак*, *корен*, *лептир*, *обруч*, *паук* и *пуцањ*. У случају прве две, оправдано је лексикографско решење у РСЈ, где се дужи облик наводи у загради иза краћег, чиме се указује на његов другостепени статус (в. *вршак* у РСЈ1 и РСЈ2; *корен* у РСЈ2).

[23] Неке именице које се у наведеном раду издвајају у групу именица код којих је двојака множина неутрална и/ли подједнако заступљена – у нашем раду су издвојене у последњу групу, у којој се налазе оне именице које се веома ретко јављају у електронском корпусу, па ни фреквенција јављања њихових множинских форми није релевантна за доношење одређених закључака (као код именица *убао*, *дувар* или *кремен*).

[24] Наравно, мисли се на оне именица које су обрађене у овом речнику, закључно са именицом *палац* (будући да је последња објављена одредница у 20. речничком тому овог речника *погдегод*).

[25] Једино код лексеме *лежај* нема податка о множини те именице.

4. ЗАКЉУЧАК

Када је реч о обради двосложних именица са конкурентним множинским облицима (са морфемом *-ов-* (*-ев-*) или без ње) у описним једнојезичним речницима српског језика, запажа се потреба приљежнијег бележења њихове множине – како у погледу самог констатовања двојаких множинских форми, тако и у погледу указивања на ограничену употребу једне од њих, у складу са стањем у савременом српском књижевном језику.

Анализа у електронском корпусу показала је да се код већине анализираних именица доследније јавља једна множинска форма. Негде су чешћи или искључиви краћи облици множине, негде су превладали или се једини користе дуги, а код невеликог броја именица из наше грађе се сасвим обично и подједнако учестало користе и дуги и кратки облици. Ова превага једне форме у односу на другу може се објаснити језичком економијом, под коју се може подвести и случај семантичке диференцијације једне од форми, где она постаје значењски специјализована у односу на другу, неутралну форму множине (уп. *корени* и *коренови*). Осим овакве, семантичке маркираности једне од форми, често је једна (обично краћа) форма стилски обојена или је изашла из активне језичке употребе.

Спроведена анализа је показала да двосложне именице прве врсте, упркос колебљивости краће и дуже множинске форме, углавном у множини имају дуже облике, са морфемом *-ов-/-ев-*.

Такође, анализирана грађа, пре свега анализа спроведена у електронском корпусу, показује да број именица које у множини имају заиста подједнако заступљене дуже и краће облике – није велики. Дошли смо до шеснаест таквих именица: *лежај*, *калем*, *ранац*, *палац*, *соко*, *гавран*, *мехур*, *јарац*, *блесак*, *колац*, *стршљен*, *бусен*, *јавор, тетреб*, *левак*, *грумен*. Код ових именица обе форме множине су неутралне, те се само код њих може говорити о уједначеној и обичној употреби двојаке множине – краће и дуже. Поступци обраде ових именица у речницима српског језика (углавном) одговарају стању до кога смо дошли анализом односа фреквенције употребе множинских облика ових именица у електронском корпусу.

Најзад, може се констатовати да је током развитка српског језика дошло до ширења облика множине са граматичком морфемом *-ов-* (*-ев-*). У прилог томе говори и чињеница да је код највећег броја двосложних именица прве врсте у нашој грађи засведочена превага дуже множине. Да је тај процес и даље жив у језику, показују новије позајмљенице код којих је, такође, карактеристична колебљивост у употреби краће и дуже множине (типа *ајфон* и *лаптоп*)[26].

Библиографија

Gudkov, V. (1964). Duga i kratka množina kao diferencijalni znak. *Jezik*, XII, br. 1, Zagreb, 6–11.

ЕК. *Корпус савременог српског језика.* Математички факултет Универзитета у Београду. http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/prezentacija/korpus.html

Клајн, И., Шипка, М. ([6]2012). *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.

Kosor, M. (1952–1953). Duga ili kratka množina. *Jezik*, I, br. 4, Zagreb, 121–123.

Николић, М. (2013). Именице које у српском књижевном језику проширују основу морфемом -ов- у множини. *Јужнословенски филолог*, LXIX, 277–318.

Пешикан, М. (1956). О уметку *-ов-* (*-ев-*) у множини именица прве врсте. *Наш језик*, н. с., књ. VII, 270–275.

РМС. *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–IV, Матица српска, 1967–1976.

РСАНУ. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XX, САНУ – Институт за српски језик САНУ, 1959–

РСЈ1. *Речник српскога језика*, прво издање, Матица српска, 2007.

РСЈ2. *Речник српскога језика*, друго издање, Матица српска, 2011.

[26] Код именице *лаптоп* дужа множина је фреквентнија од краће (*лаптопи* 20 – *лаптопови* 91), иако је у Клајн–Шипка (2012) забележена само краћа множина.

Станојчић, Ж. (1996). Мофрологија, синтакса и фразелогија. *Српски језик на крају века* (ред. Милорад Радовановић). Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник.

Стевановић, М. (1984). *Савремени српскохрватски језик* I. *Увод – Фонетика – Морфологија*. Београд: Научно дело.

Utvić, M. (2013). *Izgradnja referentnog korpusa savremenog srpskog jezika*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. [objavljena doktorska disertacija]

THE INCONSTANCY OF FORMS WITH AND WITHOUT THE MORPHEME *-OV- (-EV-)* IN THE PLURAL OF TWO-SILLABLE NOUNS OF MALE GENDER IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

The paper analyzes two-syllable nouns of male gender with two possibilities in the plural form – the longer, with the morpheme *-ov- (-ev-)*, and the shorter, without that morpheme. Based on the electronic corpus of Serbian language, we singled out sixteen nouns, in which both plural forms are equally represented. Other nouns use the longer plural form more often, which indicates the need for a more detailed description of these nouns in Serbian lexicography, primarly emphasizing the limited use of one of them, in accordance with the real situation in the Serbian language.

Key words: Serbian language, two-syllable nouns of male gender, the morpheme *-ov-* (*-ev-*), descriptive dictionaries, electronic text corpus

Bojana Todić Sanković
Institut za srpski jezik SANU
bojana.todic@isj.sanu.ac.rs

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

811.1(082)
81’374(082)
821.09(082)
008(082)

ЈЕЗИЦИ и културе у времену и простору : тематски зборник. 9. 1 / [уредници Снежана Гудурић, Биљана Радић-Бојанић, Предраг Мутавџић]. - Нови Сад : Филозофски факултет : Педагошко друштво Војводине, 2020 (Будисава : Кримел). - 526 стр. : илустр. ; 28 cm

У колофону упор. ств. насл. на више језика. - Радови на више језика. - Тираж 100. - Стр. 5-6: Предговор / Снежана Гудурић, Биљана Радић-Бојанић, Предраг Мутавџић. - Библиографија уз сваки рад. - Резимеи на срп., енгл. и франц. језику.

ISBN 978-86-6065-614-0

а) Европски језици - Контрастивна анализа - Зборници б) Лексикографија - Зборници в) Европска књижевност - Зборници г) Култура - Зборници

COBISS.SR-ID 28444169